

VERSLAG

VAN DEN STAAT

DER

HOOGE-, MIDDELBARE EN LAGERE SCHOLEN

IN HET

KONINKRIJK DER NEDERLANDEN

OVER

1903—1904.

Aangeboden aan de Staten-Generaal bij schrijven van den Minister van Binnenlandsche
Zaken van 7 Februari 1905, n°. 644, afd. Onderwijs.

VERSLAG.

EERSTE DEEL.
VAN HET HOOGER ONDERWIJS.

§ 1. WETTELIJKE VOORSCHRIFTEN OMTRENT HET HOOGER ONDERWIJS.

Bij Koninklijke boodschap van 11 Maart 1903 werd een ontwerp van wet tot wijziging en aanvulling der wet tot regeling van het hooger onderwijs bij de Tweede Kamer der Staten-Generaal ter overweging aangeboden. In hare zitting van 14 Mei 1903 besloot de Kamer, op voorstel van haren voorzitter, eene Commissie van Voorbereiding te benoemen voor het onderzoek van dit wetsontwerp. Tot leden der Commissie werden benoemd de heeren Heemskerk, Nolens, van Idsinga, Bos en van der Vlugt. Onder dagteekening van 30 December 1903 bracht de Commissie verslag uit. In dat stuk werden zoowel de uitkomsten van het onderzoek in de afdeelingen, als het schriftelijk antwoord der Regeering opgenomen en ook de uitkomsten medegedeeld van het mondeling overleg tusschen den Minister van Binnenlandsche Zaken en de Commissie.

Bij Koninklijk besluit van 12 Februari 1904 (*Staatsblad* n°. 43) (bijlage A), werden met intrekking van de Koninklijke besluiten van 30 Juli 1886 (*Staatsblad* n°. 125), 22 Juli 1893 (*Staatsblad* n°. 118) en 24 September 1896 (*Staatsblad* n°. 157) aangewezen de buitenlandsche instellingen en buitenlandsche getuigschriften, bedoeld in art. 85 *bis* der wet tot regeling van het hooger onderwijs.

Bij Koninklijk besluit van 15 Februari 1904 n°. 42 (bijlage B), is gewijzigd de lijst der beambten aan de Rijks-universiteiten, vastgesteld bij Koninklijk besluit van 14 Februari 1902 n°. 4, gewijzigd bij Koninklijke besluiten van 5 September 1902 n°. 29 en 16 Februari 1903 n°. 19.

I.

OPENBAAR HOOGER ONDERWIJS.

EERSTE HOOFDSTUK.

VAN DE UNIVERSITEITEN.

§ 2. DE RIJKS-UNIVERSITEITEN TE LEIDEN, UTRECHT EN GRONINGEN.

A. COLLEGE VAN CURATOREN.

Leiden.

In het college van curatoren kwam geene verandering.

Utrecht.

In het college van curatoren kwam geene verandering.
De vergoeding voor bureaunkosten van den secretaris werd gebracht op f 550.

Groningen.

Bij Koninklijk besluit van 30 November 1903 n°. 34 werd aan jhr. mr. P. J. van Swinderen met ingang van 1 December 1903 op verzoek eervol ontslag verleend als lid en voorzitter. Bij Koninklijk besluit van 4 Januari 1904 n°. 52 werd met ingang van

16 Januari 1904 benoemd tot voorzitter het lid mr. C. C. Geertsema en tot lid mr. J. Linthorst Homan, Commissaris der Koningin in de provincie Drenthe.

De vergoeding voor bureaunkosten van den secretaris werd gebracht op f 400.

B. ONDERWIJZEND PERSONEEL.

Leiden.

Senaat. Op 21 September 1903 droeg de rector-magnificus Greven het rectoraat over aan den hoogleeraar Kamerlingh Onnes, na verslag te hebben gegeven van de lotgevallen der Universiteit in het afgelopen studiejaar.

Secretaris van den senaat was de hoogleeraar van Leeuwen.

Assessoren waren de hoogleeraren Vreede, Greven, Einthoven en Pijper.

Voorzitters en secretarissen der faculteiten waren: van die der godgeleerdheid de hoogleeraren Pijper en Eerdmans; van die der rechtsgeleerdheid de hoogleeraren Tichelaar en Visser; van die der geneeskunde de hoogleeraren Einthoven en Koster (later vervangen door den hoogleeraar Nolen); van die der wis- en natuurkunde de hoogleeraren Kamerlingh Onnes en Vosmaer; van die der letteren en wijsbegeerte de hoogleeraren van Leeuwen en Heeres.

Op 8 Februari 1904 hield de rector-magnificus bij gelegenheid van den dies natalis eene rede over: „De beteekenis van nauwkeurige metingen bij zeer lage temperaturen”.

De senaat verleende op 21 October 1903 het doctoraat honoris causa in de wis- en natuurkunde aan H. J. Krantz, oud-kolonel der artillerie te 's Gravenhage, en op 5 Maart 1904 het doctoraat honoris causa in de Nederlandsche letterkunde aan G. B. Kielstra, oud-luitenant-kolonel van de genie bij het Oost-Indische leger, secretaris van het Koninklijk Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië te 's Gravenhage.

Hoogleeraren en lectoren. De in den vorigen cursus benoemde hoogleeraar Speijer aanvaardde zijne betrekking op 30 September 1903 met het houden van eene rede, getiteld: „De Brahmanen en hunne beteekenis voor het Indische volk”.

Op 15 October 1903 overleed de hoogleeraar Schlegel. Ter voorziening in de daardoor ontstane vacature werd bij Koninklijk besluit van 10 Januari 1904 n°. 16 de hoogleeraar de Groot belast met het geven van onderwijs in het Chineesch. Voor het onderwijs in de dusver door den hoogleeraar de Groot gedoceerde vakken, werd bij Koninklijk besluit van 14 Januari 1904 n°. 43 benoemd dr. A. W. Nieuwenhuis, officier van gezondheid der 1ste klasse bij den militairen geneeskundigen dienst in Nederlandsch-Indië. Op 4 Mei daaraanvolgend aanvaardde hij zijne betrekking met het houden eener rede over „De levensvoorwaarden onder volken op hoogen en lagen trap van beschaving”.

Op 4 November 1903 aanvaardde de in den vorigen cursus benoemde hoogleeraar Langelaan zijn ambt met eene oratie, getiteld: „Over de methoden der morphologie”.

De vacature, ontstaan door het overlijden van den hoogleeraar Hoffmann, werd bij Koninklijk besluit van 17 November 1903 n°. 32 vervuld, door de benoeming van dr. G. C. J. Vosmaer, lector aan de Rijks-universiteit te Utrecht. Op 20 Januari 1904 sprak dr. Vosmaer over „Zoölogie en Geneeskunde”.

In plaats van dr. Rendel Harris, die zijne benoeming tot hoogleeraar in de oud-Christelijke letterkunde en de uitlegging van het Nieuwe Testament niet aannam, werd bij Koninklijk besluit van 17 November 1903 n°. 31 aangesteld K. Lake, magister artium te Oxford. Hij aanvaardde zijn ambt op 27 Januari 1904 met eene rede in de Engelsche taal, getiteld: „De invloed van de teksteritiek op de exegese van het Nieuwe Testament”.

Bij Koninklijk besluit van 19 Februari 1904 n°. 49 werd aan H. C. Klinkert, met ingang van 1 April 1904, op zijn verzoek eervol ontslag verleend als lector in de Maleische taal- en letterkunde. Bij hetzelfde besluit werd tot hoogleeraar in deze vakken benoemd Ch. A. van Ophuysen, inspecteur van het

inlandsch onderwijs te Padang, met opdracht tevens tot het geven van onderwijs in de algemeene taalkunde van den Indischen Archipel.

Op 18 Mei 1904 aanvaardde hij zijne betrekking met het houden eener rede, getiteld: „Het Maleische Volksdicht”.

Tot lector in de systematische botanie werd bij Koninklijk besluit van 2 April 1904 n°. 50 benoemd dr. J. P. Lotsy, oud-Indisch ambtenaar, die op 27 April 1904 eene openbare les hield over de vraag „Wat is systematiek?”

Bij Koninklijk besluit van 15 Juni 1904 n°. 25 werd dr. E. C. van Leersum, arts te Amsterdam, benoemd tot hoogleeraar, om onderwijs te geven in de geschiedenis der geneeskunde, de kennis der geneesmiddelen en de geneesmiddelleer. Bij hetzelfde besluit werd de hoogleeraar Nolen ontheven van het onderwijs in de beide laatstgenoemde vakken.

Bij Koninklijk besluit van 5 September 1904 n°. 25 werd voor het studiejaar 1904—1905 dr. Th. P. H. van Aalst benoemd tot lector, om onderwijs te geven in de geschiedenis der middeleeuwen en daarmede verband houdende politieke aardrijkskunde.

Assistenten. De assistenten voor de natuurkunde dr. W. Heuse en H. H. F. Hyndman, voor de scheikunde dr. J. C. de Ruyter de Wildt, voor de physiologie H. W. Blöte en W. Briët, voor de geneeskunde dr. C. L. Rümke, in het ziekenhuis M. Jansen, dr. H. K. de Haas, dr. H. Mees, A. Verwey, voor de zoölogie E. D. van Oort, voor de geologie en mineralogie L. Peeters, werden respectievelijk vervangen door C. Braak, J. Clay, R. A. Weerman, H. J. Boevé, W. F. Theunissen, dr. J. Bruining, E. W. Goteling Vinnis, F. A. W. Kröner, dr. J. Sillevius, K. A. Rombach, dr. J. H. Vernhout en mej. H. Icke.

Tot assistent voor de heekunde buiten bezwaar van 's Rijks schatkist werd benoemd A. Seret.

Privaat docenten. Bij ministerieele beschikking van 8 Februari 1904, n°. 697, afd. Ond., werd dr. W. Martin toegelaten als privatdocent in de faculteit der letteren en wijsgeerte om onderwijs te geven in kunstgeschiedenis.

Bij ministerieele beschikking van 15 April 1904 n°. 2883, afd. Ond., werd dr. P. van Geer toegelaten als privatdocent in de faculteit der wis- en natuurkunde tot het geven van onderwijs in de geschiedenis en ontwikkeling der grondslagen van de mathematische wetenschappen.

Bij ministerieele beschikking van 8 Juni 1904, n°. 4407, afd. Ond., werd de toelating van dr. M. C. Dekhuyzen als privatdocent met ingang van 1 Juli 1904 op zijn verzoek ingetrokken.

Utrecht.

Senaat. Op 21 September 1903 droeg de hoogleeraar Molengraaff het rectoraat over aan den hoogleeraar Spronck, na verslag te hebben gegeven van de lotgevallen der Universiteit in het afgelopen studiejaar.

Secretaris van den senaat was de hoogleeraar Baljon.

Assessoren waren de hoogleeraren van Veen, de Louter, Kapteyn en Muller.

Het voorzitterschap en secretariaat in de faculteit der godgeleerdheid werd respectievelijk bekleed door de hoogleeraren Baljon en van Veen; in die der rechtsgeleerdheid door de hoogleeraren de Louter en Naber, in die der geneeskunde door de hoogleeraren Pekelharing en Eykman, in die der wis- en natuurkunde door de hoogleeraren Went en Nijland en in die der letteren en wijsbegeerte door de hoogleeraren Houtsma en Muller.

Op 26 Maart 1904 hield de rector-magnificus, ter herdenking

van den dies natalis eene redevoering over: „Enkele tuberculose-vraagpunten in het licht van de pathologische anatomie”.

Door den senaat werd op 16 Mei 1904 het doctoraat honoris causa in de geneeskunde verleend aan dr. H. J. van 't Hoff, hoogleeraar te Berlijn.

Hoogleeraren en lectoren. De in den vorigen cursus benoemde hoogleeraar Kernkamp aanvaardde zijne betrekking op 19 October 1903 met eene rede, getiteld: „Van Wagenaar tot Fruin”. Bij Koninklijk besluit van 9 November 1903 n°. 35 werd dr. K. Heilbronner, directeur van het prison asile te Breslau, benoemd tot hoogleeraar, om onderwijs te geven in de psychiatrie. Hij hield op 18 Januari 1904 eene rede „Ueber die Aufgaben der klinischen Psychiatrie”.

In de plaats van wijlen den hoogleeraar dr. G. H. Lamers werd bij Koninklijk besluit van 30 October 1903 n°. 20 benoemd dr. H. Visscher, predikant te Ouderkerk a/d IJssel, om onderwijs te geven in de geschiedenis der godsdiensten in het algemeen, de wijsbegeerte van den godsdienst, de geschiedenis der leer aangaande God en de zedekunde. Dr. Visscher aanvaardde zijn ambt op 15 Februari 1904 met eene rede over „De oorsprong der religie”.

Bij Koninklijk besluit van 17 November 1903 n°. 32 werd aan dr. G. C. J. Vosmaer eervol ontslag verleend als lector. In zijne plaats werd bij Koninklijk besluit van 4 April 1904 n°. 2 met ingang van 16 April 1904 benoemd dr. H. F. Nierstrasz, om onderwijs te geven in de zoölogie.

Bij Koninklijk besluit van 23 Juli 1904 n°. 49 werd benoemd tot lector in de faculteit der letteren en wijsbegeerte tot het geven van onderwijs in de algemeene geschiedenis der middel-eeuwen, de diplomatiek, de palaeographie en aanverwante hulpwetenschappen der geschiedenis dr. O. Opperman te Keulen.

Assistenten. De assistenten voor de scheikunde J. W. Commelin en dr. A. W. K. de Jongh, voor de anatomie G. P. Frets, voor de heilkunde V. J. A. Harmsen, voor de physiologie J. P. van Loon, voor de natuurlijke historie dr. H. F. Nierstrasz en voor de oogheilkunde H. W. Soutendijk werden respectievelijk vervangen door J. M. M. Dormaar, C. J. Enklaar, J. C. P. J. Vorster, H. van Dijk, H. Eysbroek, B. Swart en dr. G. F. Rochat. Tot assistent voor de heilkunde werd benoemd M. A. van Andel en tot assistent voor de physiologie A. V. M. Noyons.

Tot assistent voor de scheikunde buiten bezwaar van 's Rijks schatkist werd benoemd J. Winkler.

Privaat docenten. Bij ministerieele beschikking van 3 November 1903, n°. 9719, afd. Onderwijs, werd op diens verzoek ingetrokken de toelating van dr. J. J. Couvée als privaat docent.

Bij ministerieele beschikking van 26 September 1903, n°. 8452, afd. Onderwijs, werd dr. D. de Niet toegelaten als privaat docent in de faculteit der geneeskunde tot het geven van onderwijs in de physische therapie (hydrotherapie).

Bij ministerieele beschikking van 8 Januari 1904, n°. 3, afd. Ond., werd mej. dr. J. de Jongh toegelaten als privaat docent in de faculteit der letteren en wijsbegeerte tot het geven van onderwijs in de kunstgeschiedenis.

Bij ministerieele beschikking van 25 Februari 1904, n°. 1262, afd. Ond., werd dr. H. F. Nierstrasz toegelaten als privaat docent in de faculteit der wis- en natuurkunde tot het geven van onderwijs in de dierkunde. Deze toelating verviel door zijne benoeming tot lector.

Bij ministerieele beschikking van 9 April 1904, n°. 2556, afd.

Ond., werd dr. G. A. van den Bergh van Eysinga, predikant te Oss, toegelaten als privaat docent in de faculteit der godgeleerdheid, om onderwijs te geven in de geschiedenis der letterkunde en de denkbeelden van de laatste eeuwen vóór het Christendom.

Bij ministerieele beschikking van 22 Juni 1904, n°. 4914, afd. Ond., werd dr. G. F. Rochat toegelaten als privaat docent in de faculteit der geneeskunde om onderwijs te geven in de anatomie.

Groningen.

Senaat. Op 21 September 1903 droeg de hoogleeraar Speijer het rectoraat over aan den hoogleeraar Boissevain en sprak daarbij eene redevoering over: „Mos majorum”. Tevens gaf hij een verslag van de lotgevallen der Universiteit in het afgelopen studiejaar.

Secretaris van den senaat was de hoogleeraar van Wijhe. Assessoren waren de hoogleeraren Reiger, van Rhijn, Haga en Wenckebach.

Voorzitters en secretarissen waren respectievelijk: in de faculteit der godgeleerdheid de hoogleeraren Meyboom en van Dijk; in die der rechtsgelcerdheid de hoogleeraren Reiger en Krabbe; en die der geneeskunde de hoogleeraren Koch en Reddingius; in die der wis- en natuurkunde de hoogleeraren Schoute en Haga en in die der letteren en wijsbegeerte de hoogleeraren van Hamel en Kern.

Door den senaat werd op 7 Juli 1904 het doctoraat honoris causa in de Nederlandsche letterkunde verleend aan J. F. D. Blöte, leeraar aan de Rijks- hogere burgerschool te Tilburg.

Hoogleeraren en lectoren. De in den vorigen cursus benoemde hoogleeraren van der Waals jr., Segers en van Wageningen, aanvaardden hunne betrekking respectievelijk op 23 September 1903, 10 October 1903 en 17 October 1903. De eerstgenoemde hield eene rede over: „De hypothesen in de natuurkunde”, de tweede over: „Enkele opmerkingen omtrent de beteekenis van de historische beoefening der rechtswetenschap”, terwijl de laatstgenoemde sprak over: „Het karakteristieke in de Latijnsche taal en hare letterkunde”.

Op 4 Augustus 1904 overleed de oud-hoogleeraar Kooyker. Bij Koninklijk besluit van 9 Mei 1904 n°. 48 werd C. E. M. Pernot voor het studiejaar 1904/1905 benoemd tot lector in de nieuwe Fransche taal- en letterkunde.

Assistenten. De assistenten voor de anatomie: W. C. Noordenbos, voor de pathologische anatomie: H. Aldershoff, in het ziekenhuis: N. J. A. F. Boerma en P. Fockens, voor de artsennijbereidkunde: F. Bergema, voor de geneeskunde: W. Groeneveld, voor de heilkunde: J. J. A. Menalda van Schouwenburg, werden respectievelijk vervangen door Th. Meinema, E. A. Spanjaard, dr. J. F. J. ten Berge, C. Pennan, J. Th. Henrard, J. Lankhout en dr. W. Noordenbos.

Tot assistent voor de psychiatrie werd benoemd dr. H. Jager.

Privaat docenten. Bij ministerieele beschikking van 7 Januari 1904, n°. 1156, afdeling Ond., werd dr. M. Schoengen toegelaten als privaat docent in de faculteit der letteren en wijsbegeerte, tot het geven van onderwijs in diplomatie, palaeographie en verdere hulpwetenschappen van de geschiedenis.

C. OMVANG VAN HET ONDERWIJS.

TABEL der op de Series Lectionum aangekondigde en der gegeven lessen.

R I J K S - U N I V E R S I T E I T T E L E I D E N .							
Naam van den hoogleeraar, lector of privaat docent.	Naam der les.	Getal uren per week.	Gemiddeld getal toehoorders.	Gelegenheid tot respondeeren.		Aanwijzing der behandelde onderwerpen.	O P M E R K I N G E N .
				Ja.	Neen.		
Faculteit der godgeleerdheid.							
F. Pijper.	Geschiedenis van het Christendom.	3	25	1)		Geschiedenis van de aanbidding der H. Hostie. De strijd tusschen de wereldlijke en de kerkelijke macht, van Gregorius VII tot het optreden van Bonifacius VIII. Overzicht van de geschiedenis der Christelijke kunst gedurende het Romaansche en het Gothieke tijdperk, met voorafgaande korte bespreking van de oud-Christelijke en de Byzantijnsche kunst. De voorloopers der Hervorming.	1) Aan het einde van iedere afdeeling wordt met de toehoorders, die zich daartoe opgeven, over het behandelde een gesprek gehouden.
	Geschiedenis der leerstellingen van den Christelijken godsdienst.	1	25		Neen.	De „Locci communes” van Melancthon. De belijdenisschriften der Luthersche Kerk (van de Augsburgsche confessie tot de Formula concordiae).	
B. D. Eerdmans.	Inleiding op de Boeken des Ouden Testaments.	2	16		Neen.	Prolegomena. Amos, Maleachi en Zacharia (tweede helft).	
	Exegese des Ouden Testaments.	2	30	Ja		Jesaja XL—XLII, Jeremia VII, VIII, XXXVI, Job III, IV.	
	Geschiedenis van den Israëlietischen godsdienst.	1	30		Neen.	De Koningstijd en de groote profeten.	
	Assyrische taal.	1	3	Ja.		Grammatica en enkele eenvoudige teksten.	
	Syrische taal.	1	1	Ja.		Grammatica en een gemakkelijk stuk proza.	
P. D. Chantepie de la Saussaye.	Historia doctrinae de Deo.	2	10		Neen.	Overzicht van de problemen der philosophische theologie.	
	Moraal.	2 à 3	16		Neen.	Van de gemeenschapsmoraal: huisgezin en Staat.	
						Van de geschiedenis der moraal: Aristoteles' Ethiek (vooral de nico-machische).	
	Encyclopaedie.	1	20		Neen.	Overzicht der theologische vakken.	
W. B. Kristensen.	Geschiedenis der godsdiensten in het algemeen.	2	25		Neen.	De Veda-godsdienst en het Brahmanisme met de Vedanta-philosophie.	
	Wijsbegeerte van den godsdienst.	2	25		Neen.	Critiek der theorie van de ontwikkeling van den godsdienst, Phenomenologie van den godsdienst.	
K. Lake.	Nieuwe Testament, Exegese.	2	20	Ja.		Evangelie van Markus, Hs. I—IV.	
	Geschiedenis van de oud-Christelijke letterkunde.	2	15	Ja.		Tekstcritiek. Brief van Petrus (I en IV). Jacobus en Judas.	
Faculteit der rechtsgeleerdheid.							
S. J. Fockema Andreae.	Overzicht der geschiedenis van het Nederlandsch burgerlijk recht.	4	6 à 7	Ja.		Het geheele onderwerp afgehandeld, obligatiën en enkele onderwerpen van familierecht echter zeer kort.	
	Geschiedenis van bestuur, rechtspraak en rechtsvorming in Nederland.	1	10	Ja.		Germaansche, Frankische en landsheerlijke tijdperk, Staten en hoven van justitie.	
	Onderwerpen uit de geschiedenis van het burgerlijk recht in verband met het hedendaagsche.	1	3	Ja.		Onderscheiding van zaken, onlichamelijke, onroerende, bezitsactiën, genotsrechten (tijnsrecht, beklemming enz.) heiden en weiden van het Gooi.	
H. van der Hoeven.	Strafrecht.	3	50	Ja.		Gedeelten van Boek I Strafwb. en een aantal speciale delicten.	
	Strafvordering.	2	50	Ja.		Rechtsmacht in strafzaken en strafproces.	
H. B. Greven.	Grondbeginselen der staathuishoudkunde.	3	25	Ja.		Waardeleer. Bevolkingsleer. Verdeeling van het maatschappelijk inkomen.	
	Bijzondere onderwerpen uit de staathuishoudkunde en de statistiek.	2	10	Ja.		Methoden van onderzoek in de staathuishoudkunde. Internationale ruil. Theorie der statistiek.	
J. Oppenheim.	Nederlandsch staatsrecht.	4	60	Ja.		De Grondwet en de wet als bron van Nederlandsch staatsrecht; de provinciale wet gedeeltelijk.	
	Nederlandsch administratiefrecht.	2	10	Ja.		Algemeen deel. Behandelingen van rechterlijke en administratieve beslissingen gedurende den cursus bekend geworden.	
	Algemeen staatsrecht.	1	10	Ja		Staatsbegrip en Staatsdoel. De voornaamste theorieën over het ontstaan van den Staat.	
	Volkenrecht.	1	10	Ja.		Algemeen gedeelte. De Oostersche quaestie. Eenige voornaamste tractaten.	
P. A. Tichelaar.	Het Romeinsch recht en zijne geschiedenis.	4	25	Ja.		Inleiding, algemeen gedeelte, zakenrecht.	
A. C. Visser.	Burgerlijk recht.	3	40	Ja.		Voortzetting van de behandeling van het Eerste Boek van het Burgerlijk Wetboek. Een gedeelte van het erfrecht.	

R I J K S - U N I V E R S I T E I T T E L E I D E N .							
Naam van den hoogleraar, lector of privaat docent.	Naam der les.	Getal uren per week.	Gemiddeld getal toehoorders.	Gelegenheid tot respondeeren.		Aanwijzing der behandelde onderwerpen.	O P M E R K I N G E N .
				Ja.	Neen.		
C. van Vollenhoven.	Handelsrecht.	2	40	Ja.		Voortzetting van de behandeling van het verzekeringsrecht. De verhouding van het Wetboek van Koophandel tot het Burgerlijk Recht. Handelsdaden. Handelszaken. De koopman. Het handelsregister. De firma. Handels- en fabrieksmerken. De makelaar.	1) 20 hoorders 1 ^e groep. 22 " 11 ^{de} "
	Burgerlijke rechtsvordering.	2	40	Ja.		Het geding voor scheidsheden. Het geding voor de rechtbank in eersten aanleg.	2) 4 groepen van 20 hoorders. 3) Gedurende een 1/2 jaar.
	Staats- en administratief recht der Nederlandsche koloniën.	1	20	Ja.		Rechterlijke inrichting der drie koloniën (met allerlei uitwijdingen).	4) 2 groepen van 25 hoorders.
	Adat-recht van Nederlandsch-Indië.	1	14	Ja.		Algemeen overzicht, en Mahomedaansche bestanddeelen.	
	Staatsinstellingen van Nederlandsch-Indië.	2	45	Ja.		Bestuur en comptabiliteit.	5) 10 groepen van 8 hoorders.
	Hoofdtrekken van den Islam in zijne beteekenis voor Nederlandsch-Indië.	1	55	Ja.		Mahomedaansch onderwijs; geloofsleer; enkele stukken uit de plichtenleer; mystiek.	
H. Vos (lector).	Encyclopaedie van het recht.	3	40	Ja.		Inleiding tot de rechtswetenschap; interpretatie van het recht. De verschillende scholen in het recht, in het bijzonder die van het natuurrecht. Inwerking der verschillende scholen op de ontwikkeling der rechtsinstellingen op privaaten publiekrechtelijk gebied.	
W. van der Vlugt (privaat docent).	Wijsbegeerte des rechts.	3	10 later 3		Neen.	Als vroeger. Inleiding. Supranaturalistische rechtsbeschouwing (Plato, Cicero, Thomas van Aquino). Naturalistische rechtsbeschouwing (Glauco, Lucretius, Spinoza, Spencer). Naturalistische rechtsbeschouwing (Glauco, Lucretius, Spinoza, Spencer). Critisch-philosophische rechtsbeschouwing Souvereiniteitsbespiegeling. Historie. Souvereiniteit Gods (Groen van Prinsterer). Souvereiniteit des menschen (mod. democraten). Slotsom. Collectivisme en Individualisme. Collectivisme (Plato, Augustinus, Eudaemonisme). Individualisme (Rome, Occam, Kant). Slotsom. Toepassing huwelijksrecht. Onderzoek naar het vaderschap. Vermogensrecht (critiek van het socialisme). Sociale wetgeving.	
S. R. Steinmets (privaat docent).	Sociologie.	2	8		Neen.	Ziekten der maatschappij, en wel vooral: misdaad en misdadigers, critiek der theorieën over de laatsten. Alcoholisme. Armoede.	
Faculteit der geneeskunde:							
Th. H. Mac Gillavry.	Algemeene ziektenkunde.	theor. 4	54	Ja.		Pathologie van den bloedsomloop. Gezwollenleer. Verband tusschen anatomischen toestand en functie der organen en weefsel elementen. Temperatuur-storingen. Dyscrasieën. Degeneratieve processen. Praedispositie en immuniteit.	
		pract. 2 tot 6	44 1)	Ja.		Dezelfde onderwerpen.	
	Gezondheidsleer en medische politie.	1	26		Neen.	Klimatologie van Nederland; waterverzorging; bezoek aan het openbaar slachthuis te Leiden. Faecaliën-afvoer. Biologische reiniging van riool-water. Luchtversching (natuurlijke en kunstmatige).	
W. Einthoven.	Physiologie.	4	80	Ja.		Algemeene physiologie. Bijzondere physiologie van den mensch.	
	Histologie.	1	80	Ja.		Cytologie. Algemeene histologie en mikroskopische anatomie.	
	Practische oefeningen.	8	3)	Ja.		Practische oefeningen in mikroskopie.	
	"	8 3)	4)	Ja.		Practische oefeningen in physiologische chemie.	
	"	8 3)	5)	Ja.		Practische oefeningen in het verrichten van physiologische experimenten.	
W. Nolen.	Inwendige geneeskunde.	6	75	Ja.		Capita Selecta, gekozen naar de in kliniek en polikliniek aanwezige patiënten.	
	Pharmacognosie.	1	30	Neen.		De pharmacognosie in haar geheelen omvang.	
	Pharmaco-dynamie.	1	25	Neen.		Algemeen pharmaco-dynamie en uitgelezen hoofdstukken uit de bijzondere geneesmiddelleer.	
W. Koster Gzn.	Theoretisch college over oogziekten.	1	40				
	Klinische lessen over oog- en oorziekten.	2	60				
	Operatie-cursus 2de jaar.	1	telkens 6	Ja.		Oogziekten.	
	Practische oefeningen en besprekingen over oog- en oorziekten.	3	" 10	Ja.		Voorstelling en bespreking van patiënten.	
	Demonstratie van patiënten in de oog-spiegelkamer.	1	" 10	Ja.			
	Demonstratie van patiënten met oor-, neus- of keelziekten met dr. Kan.	1	" 20	Ja.			
	Polikliniek voor semi-artsen.	dagelijks v.m.	" 5	Ja.			
		9—1 uur.		Ja.			
	Operaties bij den mensch.	3 × per week	" 10	Ja.			
		1 à 2 uur.					

R I J K S - U N I V E R S I T E I T T E L E I D E N .							
Naam van den hoogleraar, lector of privaat-docent.	Naam der les.	Getal uren per week.	Gemiddeld getal toehoorders.	Gelegenheid tot respondeeren.		Aanwijzing der behandelde onderwerpen.	OPMERKINGEN.
				Ja.	Neen.		
G. Jelgersma.	Theoretische psychiatrie. Psychiatrische kliniek. Neurologische kliniek.	1 2 1	35 30 30		Neen.	Verschillende uit de theorie der psychosen. Klinische lessen in psychiatrie. Klinische demonstratie van patiënten, afgewisseld met theoretische bespreking van voorkomende ziektegevallen.	1) Na de Paaschvacantie.
G. C. van Walsem.	Theoretisch college over pathologische anatomie. College over pathologisch-anatomische methodiek en diagnostiek. Pathologisch-histologisch practicum. Secties.	2 1 2	40 20 16		Neen.	Pathologische anatomie van het urogenitaal-apparaat, om het ruggemerg. Het carcinoom De makroskopische pathologisch-anatomische techniek en diagnostiek. Mikroskopisch-anatomische veranderingen in verschillende organen.	
J. A. Korteweg.	Propadeutische kliniek.	2	30		Neen.	De algemeene heelkunde met patiënten-voorstelling en opvolgende operatie. Specieele heelkunde met patiënten-voorstelling en opvolgende operatie. Poliklinische patiënten, onderzoek, toelichting, behandeling. Demonstreeren en opereeren van klinische patiënten.	
	Kliniek.	2	50		Neen.		
	Polikliniek.	6	80	Ja.			
	Operatie en demonstratie. Operaties.	6 6	20 20		Neen.		
J. W. Langelaan.	Theoretisch college over orgaan-chirurgie. Huidziekten. Operaties op 't cadaver.	1 1') 1 x 's weeks. 6	20 10 15	Ja. Ja.	Neen.	Polikliniek gegeven door dr. de Bruïne Groeneveld. Door dr. Bierens de Haan.	
	Systematische en topographische anatomie.	4	65		Neen.	Bouw en functie van het skelet en de spieren, terwijl in het bijzonder de aandacht gevestigd is op de gewrichten.	
	Embryologie.	1	65		Neen.	Ontwikkeling van het ei en van hetgeen uit het middelste en binnenste kiemblad ontstaat.	
	P. C. T. van der Hoeven.	Verloskunde: theoretisch.	2	40		Neen.	
" practisch, phantoom.		1	20	Ja.			
" " zwangeren-onderzoek.		3	1	Ja.			
Gynaecologie: theoretisch.		3	30		Neen.		
" practisch, klinisch.		2	10 }	Ja.			
" " poliklinisch.		5	2 }				
J. E. G. van Emden (priv. docent).	Parasitologie.	1	15		Neen.	Algemeene beschouwingen over parasieten, over parasitisme en symbiose. Algemeene en klinische bacteriologie. Immuniteitsleer. Malaria-parasieten en andere parasitaire protozoën. De parasitaire woning en de ectoparasieten van den mensch werden met korte toelichting gedemonstreerd.	
P. Th. L. Kan (privaat docent).	Onderzoek van oor, neus en keel.	1	12		Neen.	Bespreking der oto-rhino en laryngologische onderzoekingsmethoden met demonstratie van preparaten en aan den levenden mensch.	
	Kliniek van oor-, neus- en keelziekten.	1	6		Neen.	Demonstratie van verschillende ziekelijke afwijkingen aan oor, neus en keel.	
Faculteit der wis- en natuurkunde.							
H. G. van de Sande Bakhuyzen.	Elementaire sterrenkunde.	3	9	Ja.		Kort overzicht van de geheele sterrenkunde. Bepaling der loopbanen van planeten en kometen. Theorie der specieele storingen. Beginselen der waarschijnlijkheidsrekening, methode der kleinste vierkanten.	
	Theoretische sterrenkunde.	3	1	Ja.			
	Foutentheorie.	1	4	Ja.			
A. P. N. Franchimont.	Carbonium selectaque quaedam ejus connubia.	6	80		Neen.	Verzadigde koolwaterstoffen, hunne halogeen-, zuurstof- en stikstofverbindingen. Kort overzicht van onverzadigde en aromatische verbindingen.	
	Practische oefeningen voor toekomstige medici. Practische oefeningen voor toekomstige pharmaceuten en filosofen.	2 } 2 }			In aansluiting aan de colleges.		
K. Martin.	Mineralogie en kristallographie.	2	21		Neen.	De verschillende kristalsystemen, de optische eigenschappen en een systematisch overzicht van de meest belangrijke soorten der mineralen. Ten slotte algemeene geologische beschouwingen.	
	Algemeene geologie.	2	8		Neen.	Algemeene geologie in aansluiting aan het bovengenoemde college en een overzicht der verschillende formatiën van af de oudste tot en met Trias.	
	Palaeontologie.	1	2		Neen.	De anatomische bouw en het voorkomen der ongewervelde dieren.	
	Practische oefeningen.	15	44	Ja.		Repetitie der op het college behandelde onderwerpen.	

R I J K S - U N I V E R S I T E I T T E L E I D E N .							
Naam van den hoogleraar, lector of privaat docent.	Naam der les.	Getal uren per week.	Gemiddeld getal toehoorders.	Gelegenheid tot respondeeren.		Aanwijzing der behandelde onderwerpen.	O P M E R K I N G E N .
				Ja.	Neen.		
H. A. Lorentz,	Elementaire natuurkunde.	2	45	Ja.	Neen.	Mechanica , warmte, geluid , licht.	1) Tot 1 Mei 1904. 2) Van Jan.—Mei. 3) Van Mei tot vacantie. 4) Verdeeld in groepen.
	Elementaire mathematische physica.	2	15	Ja.		Kinetische gas-theorie. Theorie der oplossingen. Thermo-dynamica. Electrische trillingen.	
H. Kamerlingh Onnes.	Theoretische natuurkunde.	2	15	Ja.		Voor meergevorderden : electrische ontladingen door gassen.	
	" "	1	12				
	Demonstratiões.	9	16	Ja.		Verschillende onderwerpen.	
	Capita selecta.	3	6	Ja.		Beginselen der energetica elementaire leer van het electro-statisch en electro-ke- netische veld. Kristal-optica.	
H. P. Wijsman.	Experimenteele thermo-dynamica.	1	12	Ja.		Thermische en colorische toestandsvergelijking voor ongemengde en gemengde stoffen.	
	Natuurkundige onderzoekingen en praktische oefeningen voor meer- gevorderden.	onbepaald.	8	Ja.		Verschillende onderwerpen.	
	Analytische scheikunde.	1	10			Titreer-methoden.	
	Toxicologie.	2	15			Organische vergiften (alkaloïden enz.), op organische vergiften.	
J. C. Kluyver.	Pharmaceutische scheikunde.	2	15			Organische lichamen, vetreeks.	
	Levensmiddelen.	2	15			Bier , wijn , alkoholische dranken , genotmiddelen , specerijen.	
	Phytochemie.	1	15			Aetherische oliën.	
	Hoogere algebra.	2	10	Ja.		Leer der complexe grootheden.	
J. M. Janse.	Differentiaal-rekening.	2	10	Ja.		Theorie der oneindige reeksen en producten.	
	Integraal-rekening.	2	10	Ja.		Grondslagen en eerste beginselen.	
	Functie-theorie.	2	8	Ja.		Theorie der bepaalde integralen.	
						Voortzetting van het vroeger behandelde. Uitgezochte hoofdstukken.	
F. H. A. Schreinemakers.	Planten-anatomie.	1	70		Neen.	Geheel.	
	Planten-physiologie.	2	70		Neen.	Ademhaling , voeding.	
	Planten-systematiek. 1)	3	25		Neen.	Vervolg algen. Vervolg monocotylen.	
	Pharmacognosie.	2	18		Neen.	Vervolg van den voorgaanden cursus.	
P. Zeeman Gz.	Anorganische chemie.	4	70		Neen.	De meest voorkomende elementen en hunne voornaamste verbindingen.	
	Physische chemie.	1 1/2	6	Ja.		Enkele hoofdstukken uit de algemeene chemie: ionisatie , hydrolyse , katalyse , sols , enz. Theorie van ternaire mengsels.	
G. C. J. Vosmaer.	Beschrijvende en projectieve meetkunde.	3	15	Ja.		Inleiding in de beschrijvende meetkunde.	
						Projectie-methoden : centrale en evenwijdige projectie.	
	Theoretische mechanica.	3	10	Ja.		Axonometrie. Beginselen der projectieve meetkunde.	
	Analytische meetkunde.	2	15	Ja.		Dynamica. De algemeene beginselen der mechanica: beginsel der kleinste werking, van Hamilton , enz. Integratie der bewegingsvergelijkingen.	
L. H. Siertsema (lector).						Analytische meetkunde in de ruimte.	
						De oppervlakken van den tweeden graad. Kubische en Biquadratische ruimte- krommen.	
	Zoölogie.	3	65		Neen.	2) Algemeene zoölogie nl.: Elementen der celleer , weefselleer.	
						Organen en orgaanstelsels.	
E. F. van de Sande Bakhuyzen (lector).	Practische oefeningen vergel. anatomie vertebrata.	drie namiddagen	20 4)	Ja.		Algemeene ontwikkelingsgeschiedenis oecologie.	
	Practische oefeningen meer gevorderden.	dagelijks.	5	Ja.		3) Protozoa : rhizopoda en sperozoa. Voornamelijk anatomie Selachii.	
	Experimenteele natuurkunde.	2	30		Neen.	Electriciteit en magnetisme.	
	Practische oefeningen in de natuurkunde.	6	8	Ja.		Verschillende.	
J. H. Wilterdink (lector).	Spherische astronomie.	1	5		Neen.	Coördinaten aan den hemel en hare bepaling. Refractie. Aberratie.	
W. P. Jorissen (privaat docent).	Leer der astronomische instrumenten.	2	1	Ja.		Reflexie-instrumenten en uurwerken.	
	Technische chemie.	1	4		Neen.	De chemie van den stoomketel.	
	Physische chemie.	1	4		Neen.	Osmose. Gekoppelde reacties.	

R I J K S - U N I V E R S I T E I T T E L E I D E N .							
Naam van den hoogleraar, lector of privaat-docent.	Naam der les.	Getal uren per week.	Gemiddeld getal toehoorders.	Gelegenheid tot responderen.		Aanwijzing der behandelde onderwerpen.	OPMERKINGEN.
				Ja.	Neen.		
<i>Faculteit der letteren en wijsbegeerte.</i>							¹⁾ Sedert December vier.
M. J. de Goeje.	Arabisch.	12	8				
H. Oort.	Hebreeuwsch. Israëlitische oudheden. Hebreeuwsch voor meer gevorderden. Nieuw Hebreeuwsch.	3 3 1½ 1½	15 17 5 3	Ja. Ja. Ja. Ja.		Grammatica naar aanleiding van 1 Koningen I—VI. Het derde tijdvak van Israël: oudheid. Septuaginta op eenige hoofdstukken van Genesis en 1 Samuël. Chrestomathie van Geiger.	
A. C. Vreede.	Javaansch.	3 (1ste jaar). 3 (2de jaar).	15 39	Ja. Ja.		Javaansche grammatica en leesboek van Roorda. Javaansche samenspraken van Winter, Babad Tanah Djani van Meinsma. Babad Tanah Djani van Meinsma. Javaansche brieven (gedrukte en in handschrift) Pandjé-verhalen. Javaansche poëzie Kantjèl en Damar Woelan.	
P. L. Muller.	Algemeene geschiedenis.	2	10—12		Neen.	Geschiedenis der Middeleeuwen (tijd van Karel den Groote tot Otto den Groote). Geschiedenis van den nieuweren tijd. Geschiedenis van Europa van 1804—6.	
	Politische aardrijkskunde.	1	10—12		Neen.	Cursorisch overzicht der geschiedenis der laatste helft der 16de en eerste helft der 17de eeuw, vooral in betrekking tot de geographische momenten.	
J. van Leeuwen jr.	Grieksche taal- en letterkunde.	4	8	Ja.		Aristophanes' Plutus. Plato's Symposium.	
	Dito voor candidaten. Oefeningen in palaeographie en critiek.	2 2 à 3	1 later 3	Ja.		Euripides, Thucydides.	
J. J. Hartman.	Latijn voor juniores.	2	6	Ja		Ciceronis epistolae ad Atticum selectae. Virgilius' Aeneis VI. Terentii Adelphorum Acta I. Varia.	
	Romeinsche antiquiteiten. Latijn voor candidaten. Critische en palaeograpische oefeningen.	2 2 2	6 3 3	Ja. Ja. Ja.		Fontes. Overzicht der Staatsregeling, 1ste deel. Propertius. Lezing van handschriften, facsimile's (Chatelain). Varii e variis loci critici.	
J. Verdam.	Nederlandsch (Historische spraakkunst).	2	15		Neen.	Het sterke en zwakke werkwoord. Woordafleiding door klankwisseling. Germanismen.	
	Nederlandsch der 17de eeuw. Middel-nederlandsch. Idem (voor candidaten) Gothisch (voor de studenten van het eerste jaar).	2 2 1½ 1½	20 12 10 8	Ja. Ja. Ja. Ja.		Lezing van gedeelten uit Hooff's Nederl. Historiën en van Huygens' Zeestraet. Lezing van gedeelten uit den Reinaert en van Maerlant's Strophische gedichten. Lezing van Jan de Weert's Wapene Rogier. Lezing van gedeelten van het Mattheus' Evangelie van Wulfila.	
J. J. M. de Groot.	Land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië.	3 ¹⁾	61		Neen.	Het familieleven in den Maleischen Archipel. Het dorpsleven; de gemeente, hare inrichting en bestuur. Vorstenbestuur; staatsinrichting der inlandsche rijken. De godsdiensten in den Archipel, inclusief de wijze waarop de Islam zich daarop heeft aangepast. Het Hindoeïsme, en de oudheden, Java geographisch. Middelen van bestaan: landbouw, veeteelt, voortbrengselen voor de Europeesche nijverheid en de Europeesche markt.	
P. J. Blok.	Geschiedenis des vaderlands.	4	30	Nu en dan.		Tachtigjarige oorlog.	
	Oorkondenleer.	2	8	Ja.		Overzicht der oorkondenleer. Lezing van Alpertus de diversitate temporum en van oorkonden betreffende de omgeving van Leiden.	
A. E. J. Holwerda.	Oude geschiedenis.	2	10	Af en toe.		Romeinsche Keizerstijd.	
	Grieksche antiquiteiten.	1	10	"		Atheensche Akropolis. Oorsprong van het drama.	
	College voor candidaten.	2	2	Ja.		Verschillende quaesties, door de candidaten zelf te behandelen. Epigraphie Grieksche vazen.	
	Kunstgeschiedenis.	1	35		Neen.	Grieksche kunst.	
G. J. P. J. Bolland.	Geschiedenis der wijsbegeerte in de Grieksche oudheid. Lessen in zuivere rede voor eerstbeginnenden. Het stelsel van zuivere rede: lessen voor meergevorderden.	2 2	6 70 tot 30 20 tot 25	Ja. Neen. Neen.		Antisthenes en zijne sporen bij Aristophanes, Xenophon en Plato. Gelyk de naam der les aanduidt. Idem. Idem.	

Wegens gebrek aan hoorders werden niet gegeven de door de hoogleeraren, lectoren en privaatdocenten aangekondigde lessen over staatkundige geschiedenis; over verschillende onderwerpen der organische scheikunde; over capita selecta der geologie; over Soendaneesch, over Armenisch, Ethiopisch en het Arameesch van den Bijbel en de inscriptiën.

Wegens gebrek aan tijd bleef achterwege de les over capita selecta van de geschiedenis der moraal.

Wegens ongesteldheid werden de colleges van de hoogleeraren Tichelaar, van Vollenhove en Muller gedeeltelijk niet gegeven.

De privaat docent Drucker was door overige ambtsbezigheden verhinderd onderwijs te geven.

Bij gemis van patiënten werd niet gehouden het college over gerechtelijke psychiatrie.

Het college over het inrichten van metingen werd tot later uitgesteld.

Na de Kerstvacantie werd de les over vergelijking van de Latijnsche en Grieksche talen onderling gestaakt.

Boven de door hen aangekondigde lessen werden nog gegeven door den hoogleeraar Pijper eene les over de beginselen der Latijnsche palaeographie, gedurende één uur in de 14 dagen aan 7 toehoorders, en practische oefeningen in geschiedvorsching en geschiedschrijving aan 6 hoorders; door den hoogleeraar Kristensen eene les in de wijsbegeerte van den godsdienst en

eene in oud-Egyptische taal; door den hoogleeraar Lake eene les over handschriften van het Nieuwe Testament; door den hoogleeraar Fockema Andreae eene les in het Romeinsche recht (tot de Kerstvacantie); door den hoogleeraar Visser eene aanvullingsles over het Burgerlijk Recht; door den hoogleeraar van Walsem een college in pathologisch-anatomische methodiek en diagnostiek voor candidaten; door den hoogleeraar P. C. T. van der Hoeven eene les in de bekkenleer; door den hoogleeraar Schreinemakers een orienteringscollege in de scheikunde; door de hoogleeraren Kluyver en Zeeman gezamenlijke besprekingen met candidaten over onderwerpen uit de wiskunde en de mechanica; door den hoogleeraar Hartman een college over Petronius en een over Romeinsche literatuur in het algemeen; door den hoogleeraar de Groot eene les in de Chineesche taal- en letterkunde; door den hoogleeraar Holwerda eene les over Grieksche sculpturen; door den hoogleeraar Blok een aanvullingscollege in de vaderlandsche geschiedenis.

De lessen van den hoogleeraar Lake werden in de Engelsche taal gegeven; die van den hoogleeraar Hartman gedeeltelijk in het Latijn, die van den lector Salverda de Grave gedeeltelijk in de Fransche taal, en die van den privaat docent Kossmann in de Hoogduitsche taal.

Overigens werd bij het onderwijs de Nederlandsche taal gebezigd.

R I J K S - U N I V E R S I T E I T T E U T R E C H T .							
Naam van den hoogleeraar, lector of privaat docent.	Naam der les.	Getal uren per week.	Gemiddeld getal toehoorders.	Gelegenheid tot respondeeren.		Aanwijzing der behandelde onderwerpen.	O P M E R K I N G E N .
				Ja.	Neen.		
Faculteit der godgeleerdheid:							
J. J. P. Valeton.	Exegese van de boeken des Ouden Verbonds.	2	30		Neen.	Exodus XXI—XXIII, XXXIV: 10—26 met de daarmede in verband staande stukken; Deuteronomium, Leviticus en Numeri.	1) Sedert 16 Februari 1904.
	Geschiedenis van de Israëlitische letterkunde.	2	35		Neen.	De boeken Samuel en Koningen, in verband met verschillende stukken uit de Kronieken.	
	Geschiedenis van den Israëlitischen godsdienst.	1	40		Neen.	De periode van Eliza tot Jeremia.	
J. M. S. Baljon.	Exegese Nieuwe Testament.	2	70	Ja.		Filippen II—IV, Kolossensen, Filemon.	
	Oud-Christelijke letterkunde.	3	40	Ja.		Markus I-IX, 2 Clemens en het Evangelie en de Apocalypse van Petrus.	
	Encyclopaedie der Christelijke theologie.	1	45	Ja.		Encyclopaedie der Christelijke theologie.	
S. D. van Veen.	Geschiedenis van het Christendom.	2	90		Neen.	Geschiedenis van het Christendom in de negentiende eeuw. Dissenters en secten; in- en uitwendige zending.	
	Geschiedenis van de leerstellingen van den Christelijken godsdienst.	1	73		Neen.	De Klein-Aziatische theologie; Tertullianus; Clemens Alexandrinus; het Montanisme; het Neo-Platonisme, het Monarchianisme.	
	Christelijke archaeologie.	1	55		Neen.	Het kerkelijk leven onzer Gereformeerde vaders; tijden van den eeredienst; handelingen van den eeredienst.	
H. Visscher 1).	Wijsbegeerte van den godsdienst.	1	50 à 60		Neen.	Inleiding.	
	Geschiedenis der godsdiensten.	1	50 à 60		Neen.	Finsche godsdienst.	
	Zedenkunde.	1	40		Neen.	Ethiek van Plato.	
Faculteit der rechtsgeleerdheid:							
H. J. Hamaker.	Encyclopaedie des rechts.	2	30 à 15		Neen.	De algemeene leerstukken des rechts, en korte schets der Nederlandsche rechts-geschiedenis.	
	Het Nederlandsche burgerlijk recht.	3	24 à 12		Neen.	Het algemeen deel, waaronder de leer van het burgerlijk delict maar minus het actiënrecht.	
	Het internationaal privaatrecht.	1	4		Neen.	Inleiding; dan de Haagsche conventies van 1901 en, meer uitvoerig, het ontwerp conventie in zake erfrecht, dit jaar op de Haagsche conferentie in behandeling genomen.	
J. baron d'Aulnis de Bourouill.	Geschiedenis en beginselen der staathuishoudkunde.	3	18		Neen.	De ontwikkeling der wetenschap en hare algemeene leerstelsels.	
	Uitgezochte hoofdstukken der staathuishoudkunde.	2	5		Neen.	Kapitaal en krediet. Italiaansche boekhouding; de leer van het socialisme over de waarde.	
	Statistiek.	1	5		Neen.	Statistische opgaven over rentestind, bankwezen, wisselkoersen.	
J. de Louter.	Wijsbegeerte van het recht.	2	10		Neen.	Geschiedenis der rechtsphilosophie.	
	Nederlandsch staatsrecht.	3	20		Neen.	Geschiedkundige inleiding. Land en volk. Koning en Staten-Generaal. Wetgeving en Regeering.	
	Volkenrecht.	2	6		Neen.	Materieel deel. Subjecten. Objecten. Verdragen in het internationaal recht.	
W. L. P. A. Molengraaff.	Administratief recht.	1	10		Neen.	Gemeenterecht. Inleiding. Overzicht gemeentewet. Samenstelling en wetgevende bevoegdheid der gemeentebesturen.	
	Handelsrecht.	3	9 à 12		Neen.	De leer van de order- en toonderverbintenissen.	
	Burgerlijke rechtsvordering.	2	9 à 12		Neen.	Overzicht van het transportrecht. De tenuitvoerlegging van vonnissen. Het faillissement.	
J. C. Naber.	Instituten.	5	15		Neen.	Geschiedenis der rechtsbronnen. Dogmatisch overzicht der voornaamste instellingen van het Romeinsche recht.	
D. Simons.	Strafrecht.	3	10 à 20		Neen.	Uiteenzetting van de theorieën over straf en strafrecht. Overzicht van de resultaten der crimineele anthropologie; hoofdbeginselen van de criminologie. Leer der straffen.	
	Strafvordering.	2	6 à 15	Ja.		Behandeling van de subjectieve elementen van de strafbare handeling. Geschiedenis en grondslagen van het strafproces. Behandeling van het vooronderzoek en van de leer der rechtsmiddelen.	
M. L. van Goudoever (priv. docent).	Privaatrecht, notariaat en fiscaalrecht.	10	2	Ja.		Die deelen van het privaatrecht die noodig zijn voor 1ste, 2de en 3de deel van het notarisexamen. Wet op het notarisambt. Registratie. Zegel—,successiewet. Wetgeving op de Grootboeken. Hypothecaire wetgeving, hypothecaire en kadastrale boekhouding. Practische oefeningen (oplossing van vraagstukken, redigeeren van notarieele akten).	
Faculteit der geneeskunde.							
S. Talma.	Bijzondere ziektenleer en behandelingsleer.	2	50		Neen.	Maagziekten.	
	Geneeskundige kliniek.	3	100	Ja.		Voorkomende ziektegevallen.	
	Geneeskundige polikliniek.	2	80	Ja.		„ „	

R I J K S - U N I V E R S I T E I T T E U T R E C H T .							
Naam van den hoogleraar, lector of privaat-docent.	Naam der les.	Getal uren per week.	Gemiddeld getal toehoorders.	Gelegenheid tot respondeeren.		Aanwijzing der behandelde onderwerpen.	O P M E R K I N G E N .
				Ja.	Neen.		
C. A. Pekelharing.	Weefselleer met inbegrip van histochemie.	4	75	Ja.	Neen.	De vorm en de scheikundige samenstelling der dierlijke weefsels.	a. 1ste studiejaar. b. 2de " " in groepen ver- deeld.
	Cursus in mikroskopisch onderzoek der weefsels.	4a en 2b	35 40			De weefsels van het dierlijk lichaam.	
	Cursus in chemisch onderzoek.	6—8	6—8			Dierlijke vloeistoffen.	
C. H. H. Spronek.	Algemeene ziektenkunde.	3	70	Ja.	Neen.	Algemeene aetiologie en pathogenese. De leer van de ontsteking en van de koorts.	1) 53 studenten van het 2de jaar in December en November. 39 studenten van het 1ste jaar in Februari en Maart.
	Ziektenkundige ontleedkunde.	4	80			Specieele pathologische anatomie van den tubus digestorius, van de lever en van de hersenen.	
	Oefeningen in de pathologische histologie. Obductiën en demonstratiën.	4 1—2	20 ± 100			De gewichtigste histologische veranderingen der organen. Klinische en gerechtelijke obducties, demonstratie van pathologische praeparaten.	
E. W. Rosenberg.	Ontleedkunde van den mensch.	4	70	Ja.	Neen.	De lymfvaten: de tractus intestinalis met aanhangselen; de ademhalings- werktuigen; het centrale zenuwstelsel, de hoogere zintuigen.	2) halfjaarlijksche cursus met den hoogleraar Gallée.
	Ontwikkelingsgeschiedenis.	1	65			De ontwikkelingsgeschiedenis der zoogdieren; omhulsels der vrucht en placenta. Als slot eene bespreking der morphologische beteekenis der kiembladen.	
	Praepareer-oefeningen.	15	1)			Bloedvaten, periphere zenuwen, de spieren, banden en gewrichten.	
A. Narath.	Chirurgische kliniek.	4	100	Ja.	Neen.	Speciale chirurgie, chirurgie van de gewrichten.	3) Sedert 25 Januari 1904.
	Algemeene chirurgie.	1	40			Wondleer, wondbehandeling.	
	Chirurgische polikliniek.	5	20			Diagnostiek, kleine chirurgie.	
H. Zwaardemaker.	Chirurgische operaties.	20—30		Ja.	Neen.	Groote en kleine chirurgie.	
	Physiologie.	3	± 70			Bloedsomloop, spijsvertering, wisselwerking der organen, excretie, voortplanting.	
	Physiologie der zintuigen en van het centrale zenuwstelsel.	2	15			Inleiding, huidzinnen, statisch zintuig, gehoor, hersenschors.	
C. Eykman.	Theoretische oorheelkunde.	1	12	Ja.	Neen.	Dooftheid door adenoiden.	
	Experimenteele phonetiek.	1 2)	18			Methoden en uitkomsten.	
	Gezondheidsleer en geneeskundige politie.	3	60			Voeding, kleeding, geneeskundige statistiek, sexueele hygiëne, nijverheidshygiëne.	
B. J. Kouwer.	Bacteriologie in verband met het ontstaan en voorkomen van be- smettelijke ziekten.	1	60	Ja.	Neen.	Pokken, hondsdoelheid, miltvuur, tuberculose, syphilis, lepra, typhus, cholera.	
	Gerechtelijke geneeskunde.	1	30			Thanatologie (1e ged.), lijkveranderingen, vaststelling der identiteit, vrucht, afdrijving, misdrijven tegen de zeden.	
	Bacteriologisch practicum.	6	bij ploegen van 20			Onderzoekingsmethoden, kennismaking met de voornaamste mikro-organismen, onderzoekingen met het oog op de practijk.	
H. Snellen.	Theoretische verloskunde.	1	35	Ja.	Neen.	Placentatie, normale baring, kraambed.	
	Verloskundige operatieleer.	1	50			Pathologie der baring.	
	Zwangeren-onderzoek.	1	40			Verloskundige operaties.	
K. Heilbronner. 3)	Gynaecologische kliniek.	4	bij groe en van 10 50	Ja.	Neen.	Klinische demonstraties.	
	polikliniek.	4	2			Poliklinische demonstraties.	
	Practische verloskunde.	6				In kliniek en polikliniek.	
P. Q. Brondgeest (lector).	Propaedeutische oogheelkunde.	1	30	Ja.	Neen.	Physiologische optiek en physische onderzoekingsmethoden.	
	Practische oefeningen.	1	36			Practische toepassingen van bovenstaande.	
	Theoretische oogheelkunde.	1	30			De ziekten van het oog, in het bijzonder dit jaar: de ziekten van het netvlies, refractie-anatomie.	
Th. Dentz (lector).	Klinische oogheelkunde.	1 1/2	20	Ja.	Neen.	Demonstratie van patiënten.	
	Practische oefeningen.	dagelijks	telkens 4—6			Bepaling van viscus en refractie, herkennen van oogziekte.	
	Psychiatrische kliniek.	2	60			Demonstraties naar aanleiding van in het gesticht voorkomende gevallen.	
J. E. van der Meulen (lector).	Psychiatrie.	1	50	Ja.	Neen.	Algemeene pathologie der zielsziekten.	
	Neurologische kliniek.	1	90			Demonstraties van zenuwlijders naar aanleiding van gevallen uit het stedelijk ziekenhuis resp. geneesk. kliniek.	
	polikliniek.	1	80			Demonstraties van zenuwlijders uit de polikliniek.	
Th. Dentz (lector).	Pharmacognosie.	3	20—45	Ja.	Neen.	De leer der enkelvoudige geneesmiddelen.	
	Pharmacologie.	3	25—35			Medische toxicologie.	
	Tandheelkundige polikliniek.	4 1/2	20			Kennis van de werking der geneesmiddelen. Receptuurkunde.	
J. E. van der Meulen (lector).	Pathologie en therapie der tandziekten.	1	20	Ja.	Neen.	Alle voorkomende gevallen op tandheelkundig gebied.	Door de assistenten.
	Hetzelfde onderwerp voor studenten in de geneeskunde.	1	10			De chaunosis (tandcaries) en hare gevolgen; de tand-extractie. Algemeene regelen bij de tandprothese.	
	Operatieve cursus voor tandvulling.	18	20			Als boven.	
J. E. van der Meulen (lector).	Cursus in de prothese.	18	20	Ja.	Neen.	De tandvulling.	
	Operatieleer en verbandleer.	4	40 à 45			De tandprothese.	
	Vorbereidende heelkundige kliniek.	1	45 à 50			De op het lijk te verrichten voornaamste heelkundige kunstbewerking; de in de heelkunde gebruikelijke verbanden.	
J. E. van der Meulen (lector).				Ja.	Neen.	Eenige voorname en moeiljkere heelkundige ziektegroepen.	

R I J K S - U N I V E R S I T E I T T E U T R E C H T .

Naam van den hoogleeraar, lector of privaat docent.	Naam der les.	Getal uren per week.	Gemiddeld getal toehoorders.	Gelegenheid tot respondeeren.		Aanwijzing der behandelde onderwerpen.	O P M E R K I N G E N .
				Ja.	Neen.		
A. Huysman (privaat docent).	Oorheelkunde en oorheelkundige operatiën.	1	2	Ja.		Diagnosie en therapie van oorziekten.	1) 1 uur 's weeks wordt gelegenheid tot respondeeren gegeven over een verlangd onderwerp. 2) Voor de beide 1ste studiejaren. 3) Voor meergevorderden. 4) Voor eerstbeginnenden. 5) Voor biologen in het 2de jaar. 6) Voor aanstaande candidaten in de wis-, natuur- en scheikunde. 7) Voor candidaten. 8) Voor meergevorderden. 9) Voor meergevorderden.
W. A. Boekelman (privaat docent).	Propaedeutische kliniek.	3	25		nu en dan	Inspectie, percussie, auscultatie en palpatie. Electro-diagnostiek.	
H. J. Lameris (privaat docent).	Chirurgische diagnostiek.	1	18		Neen.	Algemeene diagnostiek; onderzoek der gewrichtsziekten; leer der beenbreuken.	
Faculteit der wis- en natuurkunde.							
H. Wefers Bettink.	Pharmaceutische scheikunde.	3 1)	18—26		Neen.	Laatste gedeelte der niet-metalen, het begin der metalen.	
	Pharmacognosie.	2	30—34		Neen.	De alkaloiden en de aromatische verbindingen.	
	Toxicologie.	1	18—26		Neen.	Bloemen, vruchten, zaden, vluchtige en vette oliën, kleurstoffen.	
	Theorie der receptuur.	1	8—12		Neen.	Anorganische vergiften, vergiftige zuren, vergiftige gassen.	
	Onderzoek van voedingsmiddelen.	1	30—34		Neen.	Bespreken van den theoretischen grondslag bij het gereedmaken van recepten.	
					Neen.	Onderzoek van drinkwater, idem van melk.	
W. Kapteyn.	Hoogere algebra.	2	22		Neen.	Beginselen hoogere algebra.	
	Integraal-rekening.	2	8	Ja.		" " "	
	Differentiaal-vergelijkingen.	2	5	Ja.		" " "	
	Functierekening.	2	5	Ja.		Functiën van " complexe " veranderlijken. Elliptische functiën.	
C. E. A. Wichmann.	Algemeene mineralogie.	2	25		Neen.	De morphologische, physische en chemische eigenschappen der mineralen. De physiographie der delfstoffen.	
	Algemeene geologie,	2	4		Neen.	De physiographische aardkunde. De dynamische geologie. De petrographie.	
A. A. W. Hubrecht,	Zoölogie en vergelijkende anatomie.	2	80		Neen.	Vergelijkende anatomie der invertebrata (vermes, arthropoda, echinodermata).	
	Practische oefeningen.	4	75 2)	Ja.		Anatomie van ongewervelde dieren. Weefselleer.	
	Capita selecta.	6	11 3)	Ja.		Phoronis, Balansglossus. Cephalodiscus.	
F. A. F. C. Went.	Algemeene plantkunde.	3	91		Neen.	De plantenmorphologie en in het laatste deel van den cursus: de schimmels.	
	Capita selecta.	1	26		Neen.	Parthenogenesis in het plantenrijk, daarna plantaardige enzymen.	
	Practische oefeningen in mikroskopie.	3	54 4)				
	" " " " " " " " " " "	3	5 5)				
	" " " " " " " " " " "	3	57				
W. H. Julius.	Proefondervindelijke natuurkunde.	3	90		Neen.	Mechanica; algemeene eigenschappen der stof; warmte.	
	Capita selecta.	1	14 6)	Ja.		Dubbele berekening en polarisatie van het licht; theorie van Fresnel; theorie van de optische indicatrix.	
						Interferentie-verschijnselen van gepolariseerd licht.	
	Capita selecta.	1 à 2	8 7)	Ja.		Electromagnetische lichttheorie, met experimenteele toelichtingen. Anomale dispersie.	
J. de Vries.	Beschrijvende meetkunde.	5	15		Neen.	Methodenleer der centrale projectie perspectief, orthogonale projectie en axonometrie. Toepassing op gebogen oppervlakken. Beginselen der projectieve meetkunde.	
	Meetkunde der beweging.	1	5		Neen.	Beweging van een ruimtefiguur evenwijdig aan een vlak of om een vast punt; vrije beweging.	
	Algebraïsche krommen en oppervlakken.	2	7		Neen.	Vlakke krommen, in het bijzonder van den derden graad. Oppervlakken, in het bijzonder van den derden graad.	
A. A. Nijland.	Populaire astronomie.	1½	10		Neen.	Kosmogonieën van Laplace en Darwin. Zonnewarmte en zonnetemperatuur.	
	Sferische " "	1½	6 8)		Neen.	Inleiding; tijd; tijd-breedte en lengtebepaling.	
	" " " "	1½	8		Neen.	Eclipsen en sterbedekkingen; algemeene inleiding tot praecessie.	
	Theoretische " "	2	3		Neen.	Ongestoorte parabolische en elliptische beweging.	
	" " " "	2	2 9)	Ja.		Tisserand's Mecanique Celeste I. Neptunus' ontdekking. Bessel's Fundamenta Astronomica.	
	Waarschijnlijkheidsrekening.	1	7		Neen.	Methode der kleinste quadraten.	
E. Cohen.	Algemeene chemie en toepassingen in de biologische wetenschappen.	2	25		Neen.	Behandeling der hoofdbeginselen en methoden der algemeene chemie en toepassing daarvan in de biologische wetenschappen.	
	Algemeene chemie.	2	12		Neen.	Het tin.	
H. E. J. G. du Bois.	Vector-analyse.	1	8		Neen.	De beginselen van de analyse met vectoren, de eigenschappen van vectorvelden.	
	Theoretische mechanica.	2	8		Neen.	De mechanica van stoffelijke punten en van stoffelijke stelsels.	
	Magnetisme en electriciteit.	2	8		Neen.	Electro-statica. Electro-kinematica. Electro-magnetisme.	
	Elasticiteits-theorieën.	1	8		Neen.	De algemeene eigenschappen van de formaties bij vaste lichamen en van de oorzaken die ze teweegbrengen.	

R I J K S - U N I V E R S I T E I T T E U T R E C H T .

Naam van den hoogleraar, lector of privaat-docent.	Naam der les.	Getal uren per week.	Gemiddeld getal toehoorders.	Gelegenheid tot respondeeren.		Aanwijzing der behandelde onderwerpen.	OPMERKINGEN.
				Ja.	Neen		
P. van Romburgh.	Chemie voor propaedeutici.	4	70		Neen.	De metalloïden en hunne verbindingen en de organische chemie. Cyclische verbindingen. Uitvoerige behandeling van de aliphatische koolwaterstoffen, halogeen-verbindingen, alkoholen, aldehyden en zuren. Practische oefeningen in organische en anorganische chemie.	1) Voor chemische, biologische en pharmaceutische studenten. 2) Voor medici, pharmaceuten en filosofen. 3) Voor meergevorderden.
	Organische chemie.	1	30 1)		Neen.		
	" "	1	9		Neen.		
	Chemie.	43	24 2)	Ja.			
H. F. Nierstrasz (lector).	Zoölogisch practicum.	6	10 3)	Ja.		Phoronis. Balanglossus. Cephalodiscus. Invertebratis. Systematiek. Techniek. Mikroskopie enz.	Deze beiden te zamen met den hoogleraar Hubrecht.
	Algemeen practicum.	4	60	Ja.			
	Capita selecta.	2	3	Ja.			
G. J. D. Mounier (privaat docent).	Wiskundige theorie der levensverzekering.	2	5		Neen.	Berekening van koopsommen en premiën voor verschillende verzekeringsvormen. Berekening van premiereserve. Afkoop en beleening. Afleiding van sterftetafels en afronding daarvan. Sterftewetten en toepassing daarvan. Risico, reserve.	4) Voor meergevorderden.
S. L. van Oss (privaat docent).	Capita selecta.	2	3	Ja.		Meer-dimensionale meetkunde, elementen, beschrijvende meetkunde, beweging.	5) Voor eerstbeginnenden. 6) In samenwerking met den hoogleeraar Zwaardemaker.
<i>Faculteit der letteren en wijsbegeerte:</i>							
J. C. Vollgraft.	Interpretatie van Grieksche schrijvers.	3	8	Ja.		De Ilias met de Scholia. De Ekklesia van Aristophanes met de Scholia. Thucydides. De Lyrici.	
	Grieksche antiquiteiten.	2	4	Ja.			
	Grieksche letterkunde.	1	8		Neen.		
J. H. Gallée.	Beginnelen der vergelijkende taalkunde.	1	15		Neen.	Algemeene beschouwingen over taal en spraak. Wereldtalen. Methode van onderzoek. Geschiedenis der taalwetenschap van oudere tijden tot de laatste helft der 19de eeuw. Stukken uit de Brieven en het Evangelium van Johannes I, 29. Cap. IX; de grammatica en hare practische toepassing. Phonetisch onderzoek der klanken. Schriftteeken voor de klanken. Verwantschap der talen van den indogermaanschen taaltak. Ontwikkeling der consonanten in de verschillende taalgroepen. Germaansche klankverschuiving. Overzicht der grammatica; behandeling van Heliand vs. 530—1380. Grammatica en lezen van stukken uit den Tatian, Notkéro. Vertaling van Marcianus, Capella en Psalmen. Stukken uit Beowulf en uit Cynewulfs Christ. Grammatica en de stukken in den Primer van dr. Sweet. De geschiedenis der letterkunde uit de tijden van Karel den Groote en uit zijn tijd. Algemeene inleiding, klankbeeld en letterbeeld; verschillende wijzen van aanduiding der klanken, phonetisch schrift.	
	Gothische taalkunde en grammatica.	2	14	Ja.			
	Oud-Germaansche grammatica.	1	14	Ja.			
	Oud-Saksisch.	1	7	Ja.			
	Oud- en Middelhoogduitsch.	1	8	Ja.			
	Angelsaksisch.	1	5 4)	Ja.			
		1	4 5)	Ja.			
	Geschiedenis der Oud-Duitsche letterkunde.	1	7		Neen.		
	Phonetiek.	1 6)			Neen.		
M. Th. Houtsma.	Hebreeuwsche taal.	3	30	Ja.		Grammatica verklaring van 1 Sam. XXV tot 2 Sam. XV. Oude geographie van Palaestina. Religiëuse oudheden. Lectuur van stukken uit de <i>Talmudische Chrestomathie</i> van Fischer. Lectuur van oude Arabische poëzie enz.	Voor meergevorderden.
	Israëlitische antiquiteiten.	2	30		Neen.		
	Nieuw Hebreeuwsch.	1	4	Ja.			
	Arabisch.	2	1	Ja.			
Jhr. B. H. C. van der Wijck.	Logica.	1	15		Neen.	Deductieve logica. Algemeene inleiding. Betrekking tusschen het physische en het psychische. Na-Aristotelische philosophie. Augustinus. Scholastiek.	
	Zielkunde.	1	10		Neen.		
	Geschiedenis van de oude wijsbegeerte.	1	15		Neen.		
	Geschiedenis van de wijsbegeerte in de middeleeuwen.	1	15		Neen.		
P. H. Damsté.	Taal-college.	2	4	Ja.		Vergilius' Aeneis. Cicero: Pro Cluentio. Catullus. Voortzetting der bronnen (munten, inscripties, auctores). Plautus' Amphibryo. Tacitus' Dialogus. Horatius' Oden. Lezing van handschriften. Archaische periode: Livius. Andronicus. Naevius. Ennius.	Voor niet-candidaten. Voor candidaten.
	Antiquiteiten-college.	1	3		Neen.		
	Taal-college.	2	4	Ja.			
	Palaeographie-college.	1	2	Ja.			
	Literatuur-college.	1	8		Neen.		
J. W. Muller.	Beginnelen der Nederlandsche philologie.	1	11		Neen.	Begrip, geschiedenis, omvang der Nederlandsche philologie. Overzicht van de geschiedenis der Nederlandsche taal. Inleiding tot de historische grammatica; de spraakklanken, het accent, de versbouw enz. De medeklinkers. Stukken uit Karel en Elegast en uit Reinaert; Enkele liederen. Stukken uit Hooft's Nederlandsche Historiën. Vondel's Lucifer. (Cursorisch). Stukken uit Bredero's Spaansche Brabander, het dieren-epos. Elckerlyc vergeleken met Everyman en Homulus. Waarop, waarmede en hoe geschreven werd. Overzicht der geschiedenis van het Middeleeuwsch schrift. De wijze van versieren en inbinden der handschriften. Zooveel mogelijk met bezichtiging van facsimilè's en origineele stukken.	
	Historische grammatica van het Nederlandsch.	1	22		Neen.		
	Middel-Nederlandsch.	2	21	Ja.			
	Nederlandsch der 17de eeuw.	1	40		Neen.		
	Hoofdstukken uit de geschiedenis der Nederlandsche letterkunde.	1	16		Neen.		
	Nederlandsch der 15de en 16de eeuw.	1	12	Ja.			
	Over middeleeuwsche boeken (handschriften).	1	11		Neen.		

R I J K S - U N I V E R S I T E I T T E U T R E C H T .							
Naam van den hoogleeraar, lector of privaat docent.	Naam der les.	Getal uren per week.	Gemiddeld getal toehoorders.	Gelegenheid tot respondeeren.		Aanwijzing der behandelde onderwerpen.	O P M E R K I N G E N .
				Ja.	Neen.		
G. W. Kernkamp.	Vaderlandsche geschiedenis. Algemeene geschiedenis. Vaderlandsche geschiedenis. " " Palaeographie.	2 2 1 1 1	25 40 35 10 10	Ja.	Neen. Neen. Neen. Neen.	De jaren 1580—1650. Fransche revolutie. Economische geschiedenis van de Republiek der Vereenigde Nederlanden. Historiographie van de Nederlandsche geschiedenis in de 18e en 19e eeuw. Lezen van oud schrift (14e tot de 17e eeuw).	1) Voor beginnenden.
H. van Gelder, lector.	Bronnen der oude geschiedenis. Invloed van Griekenland op de ontwikkeling van Rome, van den aanvang van Rome's geschiedenis tot het begin der derde eeuw voor Christus.	3 3	4 18 à 20	nu en dan	Neen.	De Grieksche en Romeinsche bronnen. De invloed van Griekenland op de verwording van Rome's Godsdienst, moraal, taal, schrift, leger-opstelling, kunst.	
W. Caland, lector.	Sanskrit. "	2 2	7—6 1) 5—4	Ja. Ja.		Behandeling der grammatica volgens Stenzler's Elementair Grammatik en lectuur van gemakkelijke stukken. Verklaring van eenigszins moeilijke stukken uit Böhltlingk's Chrestomathie.	
H. van Herwerden, privaats docent.	Epigraphiek en palaeographiek.	1½	1	Ja.			
J. H. Gunning, privaats docent.	Geschiedenis der paedagogiek. Algemeene paedagogiek. Lectuur van Rousseau's Emile.	1 1 1	± 20 ± 20 ± 20		Neen. Neen. Ja.	Het nationalisme in Frankrijk en Duitschland. Rousseau en Philanthropijnen. Boek I, II en III gedeeltelijk.	
F. Buitenrust Hette ma, privaats docent.	Oud-Friesch. Nieuw-Friesch.	1 1	4 6	nu en dan nu en dan		Gelezen en verklaard: Privilegium van Karel den Groote (met toelichting van het oud-Friesch eigendomsrecht). Literatuur voor verdere studie. Levensbericht en werken van T. G. van der Meulen. Verhandeling: Waardoor Friesche schrijvers populair zijn. De populaire werken van Friesche schrijvers. Hoe populariteit ontstaat.	
C. W. Vollgraff, privaats docent.	Topographie van Delphi.	2	15		Neen.	Geschiedenis van Delphi. Beschrijving van Delphi bij Pausanias. Beschrijving der te Delphi opgegraven gebouwen en wijgeschenken. Delphische mythen.	
J. M. Hoogvliet, privaats docent.	Deensch. Zweedsch.	1 1	24 4	nu en dan nu en dan		Klankleer. Uitspraak. Spraakleer. Woordenleer (vergelijkend). Verklaring van een eenvoudigen Deenschen tekst. Klankleer. Uitspraak. Spraakleer. Woordenleer (vergelijkend). Verklaring van een eenvoudigen Zweedschen tekst.	

Wegens gebrek aan hoorders of anderszins werden niet gegeven de door de hoogleeraren, lectoren en privaot docenten aangekondigde lessen over staatkundige geschiedenis van Europa; over chemische diagnostiek; over Avesta; over Alexander den Groote; over palaeontologie; over meteorologie; over Romeinsch recht; over Nederlandsch burgerlijk recht; over Deensch; over Grieksche en Romeinsche mythologie; over huidziekten en over tropische ziekten.

Boven de door hen aangekondigde lessen werden nog gegeven door den hoogleeraar van Veen een privatissimum over kerk-geschiedenis; door den hoogleeraar Simons een privatissimum over de practijk van het strafrecht en het strafproces; door de

hoogleeraren Kapteyn en de Vries een privatissimum over wiskundige onderwerpen; door den hoogleeraar Went een privatissimum over de nieuwe botanische literatuur en door den privaot docent Hoogvliet een college over een der meesterwerken uit de Deensche literatuur.

De hoogleeraren Narath en Heilbronner gaven hunne lessen in de Hoogduitsche taal. Bij de practische oefeningen en bij het onderzoek der patiënten werd echter Nederlandsch gesproken.

De hoogleeraren Naber en Damsté gaven hunne colleges in het Latijn. Ook de hoogleeraar Vollgraff bediende zich nu en dan van die taal.

Alle overige lessen zijn in de Nederlandsche taal gegeven.

R I J K S - U N I V E R S I T E I T T E G R O N I N G E N .							
Naam van den hoogleeraar, lector of privaat docent.	Naam der les.	Getal uren per week.	Gemiddeld getal toehoorders.	Gelegenheid tot respondeeren.		Aanwijzing der behandelde onderwerpen.	OPMERKINGEN.
				Ja.	Neen.		
Faculteit der godgeleerdheid.							
Is. van Dijk.	Algemeene geschiedenis der godsdiensten.	2	26	Ja.		Brahmanisme. De Godsidee bij Anaxagoras, Socrates, Plato. Religie en historie (slot). Inleiding op de wijsbegeerte van den godsdienst.	1) Vóór de Kerstvacantie. 2) Van de Kerst- tot de Paasch- vacantie. 3) Na de Paaschvacantie.
	Geschiedenis der leer aangaande God.	2	27	Ja.			
	Wijsbegeerte van den godsdienst.	2	25	Ja.			
G. Wildeboer.	Israëlitische letterkunde.	2	26		Neen.	Geschiedenis van den tekst en de vertalingen des Ouden Verbonds. Genesis I—XI. Capita selecta uit Psalm XC—CXIX. De Godsleer des Ouden Verbonds.	
	Uitlegging des Ouden Verbonds voor juniores.	2	26	Ja.			
	Uitlegging des Ouden Verbonds voor seniores.	1	26	Ja.			
	Godsdienst van Israël.	1	18		Neen.		
C. H. van Rhijn.	Oud-Christelijke letterkunde.	2	26	Ja.		De Brief aan de Hebreërs; de Pastorale Brieven; de Evangeliën. Hermeneutiek. Evangelie van Mattheüs X—XII. Moeilijke plaatsen uit den Brief aan de Hebreërs, de Pastorale Brieven en de Evangeliën. De periode van de 11de tot de 16de eeuw.	
	Uitlegging van het Nieuwe Testament voor juniores.	1	15	Ja.			
	Uitlegging van het Nieuwe Testament voor seniores.	2	27	Ja.			
	Geschiedenis van de leerstellingen van den Christelijken godsdienst.	2	27		Neen.		
H. U. Meyboom.	Theologische encyclopaëdie.	1	14			Overzicht van het geheel en inleiding in de deelen. De periode van 1848—1870. Geschiedenis der Grieksche ethiek na Plato. Oud-Christelijke ethiek.	
	Geschiedenis van het Christendom.	2	13				
	Zedenkunde.	2	27				
Faculteit der rechtsgeleerdheid.							
J. Domela Nieuwenhuis.	Algemeen strafrecht.	4	14	Ja.		Beknopt overzicht der geschiedenis, algemeene beginselen. Boek I Wetboek van Strafrecht. Beknopt overzicht der geschiedenis, voorbereidend en eindonderzoek, rechts- middelen tegen beslissingen, bewijsleer. Titel IX, X, XI, XII, XIII, XXV van het Tweede Boek. Begrip, beteekenis, voornaamste stelsels.	
	Strafvordering.	2	15	Ja.			
	Bijzonder deel van het strafrecht.	1	20		Neen.		
	Wijsbegeerte van het recht.	1	5		Neen.		
P. Pet.	Beginnels en geschiedenis van het Romeinsche recht.	7	13	Ja.		Prolegomena, personenrecht, zakenrecht, verbintenissenrecht.	
W. A. Reiger.	Staatshuishoudkunde.	3	16	Ja.		Overzicht der geschiedenis en elementen. De internationale handel. Methode en techniek. Statistiek der bevolking. Betrekkingen tusschen de Staten in tijd van vrede.	
	Staatshuishoudkunde (capita selecta).	2	3	Ja.			
	Statistiek.	1	3	Ja.			
	Volkenrecht.	2	3	Ja.			
H. Krabbe.	Nederlandsch Staatsrecht.	3	22	Ja.		Geschiedenis der ontwikkeling van den regeeringsvorm. Samenstelling en werking der Rijsksorganen. De Staatsleer tot aan het constitutioneele stelsel. Het financiewezen. Algemeene inleiding. Hoofdbeginnels van het positieve recht.	
	Algemeen Staatsrecht.	1	3	Ja.			
	Administratiefrecht.	2	3	Ja.			
	Encyclopaëdie des rechts.	2	16	Ja.			
C. O. Segers.	Nederlandsch burgerlijk recht.	3	18	Ja.		Beknopt overzicht der geschiedenis. Wet houdende algemeene bepalingen enz. Zakenrecht. Algemeen handelsrecht. Vennootschapsrecht. Beknopt overzicht der geschiedenis. Materieel procesrecht. Rechterlijke compe- tentie. Rechtsgeding in eersten aanleg.	
	Handelsrecht.	2	18	Ja.			
	Nederlandsche burgerlijke rechtsvordering.	1½	20	Ja.			
F. van der Tuuk, privaat docent.	Burgerlijk recht, handelsrecht en burgerlijke rechtsvordering.	6	2	Ja.		Algemeen deel van het burgerlijk recht, familierecht, zakenrecht, erfrecht en verbintenissenrecht; overigens alleen die deelen, welke voor het notarieel examen worden geëischt. Alle onderwerpen die en voor zoover zij voor het 2de gedeelte van het notarieel examen worden gevorderd.	
	Wet op het notarisambt en verdere onderwerpen van het 2de gedeelte van het notarieel examen.	6	1	Ja.			
Faculteit der geneeskunde.							
A. P. Fokker.	Hygiëne.	2	30		Neen.	Bromatologie. Infectieziekten. Woning. Kleeding, enz. Mikroskopia en kweeken. De pharmaca der Nederlandsche pharmacopœa.	
	Practische bacteriologie.	2	17		Neen.		
	Pharmacognosie.	1	25		bij uit- zondering.		
	Medicina forensis.	1	30		Neen.		
J. W. van Wijhe.	Systematische anatomie.	{ 4 1) 3 2) 5 3)	25	Ja.		Beenstelsel, spierstelsel, voordarm, luchtwegen, zenuwstelsel. Topographie van romp, extremiteiten en hoofd. Vaastelsel, zenuwstelsel, spierstelsel, zintuigen. Romp, extremiteiten en hoofd, incl. hersenen.	
	Topographische anatomie.	{ 4 1) 2 2)	11	Ja.			
	Ontwikkelingsgeschiedenis.	2	26	Ja.			
	Practische oefeningen in de ontleedkunde.	8	25	Ja.			

R I J K S - U N I V E R S I T E I T T E G R O N I N G E N .							
Naam van den hoogleraar lector of privaat docent.	Naam der les.	Getal uren per week.	Gemiddeld getal toehoorders.	Gelegenheid tot respondeeren.		Aanwijzing der behandelde onderwerpen.	O P M E R K I N G E N .
				Ja.	Neen.		
C. P. A. Koch.	Chirurgische kliniek.	4	40	Ja.		Behandeling van onderwerpen uit de chirurgische pathologie naar aanleiding van voorkomende ziektegevallen.	1) Na de Paaschvacantie.
	Chirurgische polikliniek.	5	15	Ja.		Onderzoek en behandeling van patiënten.	2) Niet gegeven.
	Operatieve heelkunde.	1 1)	15		Neen.	Zenuwhechting. — Vreemde lichamen. — Tracheotomie. Oternotomie.	3) Vóór 1 Februari 1904.
M. E. Mulder.	Oogheelkundige polikliniek.	3	20	Ja.		Onderzoek en behandeling van patiënten.	4) Na 1 Februari 1904.
	Oogheelkunde.	3	20	Ja.		Capita selecta uit de oogheelkunde.	5) In twee ploegen, telkens van 4—5.
	Oogspiegelen.	2	15		Neen.	Onderzoek van patiënten met den oogspiegel.	6) Na de Kerstvacantie. Het geringe bezoek der studenten bij de operaties is een gevolg van het samenvallen met lessen in examen-vakken.
R. A. Reddingius.	Pathologische anatomie.	2	30		Neen.	Pathologische anatomie van het uro-genitaalapparaat; leer der gezwellen.	7) Heeft gedurende den cursus geen lessen gegeven, daar zijne uren door de verandering der lesuren van de hoogleraren bezet waren.
	Demonstratie en obductiepraeparaten.	2)			Neen.	Algemeene morphologie, vitia congenita.	
	Algemeene pathologie.	3	25			Gezwellen.	
	Cursus van pathologische histologie.	4	32	Ja.			
	Sectiones cadaverum ex obductietechniek.	2)					
G. C. Nijhoff.	Theoretische verloskunde	2	26 à 30	Ja.		Physiologie der zwangerschap, baring en kraambed, dystokie.	
	Diagnostiek.	1	26 à 30	Ja.		Verloskundig onderzoek, verloskundige antisepsis.	
	Mechanisme der baring.	1	26 à 30	Ja.		Demonstraties en onderzoek aan het phantoom.	
	Operatieve verloskunde.	2—4	20	Ja.		Pathogenese, aetiologie, gynaecologische operaties, statistiek.	
	Gynaecologisch-obstetrische kliniek.	3	30—45	Ja.			
K. F. Wenckebach.	Theoretische lessen.	1	30		Neen.	Hartziekten.	
	Polikliniek.	3	30	Ja.		Onderzoek en behandeling der patiënten.	
	Kliniek.	3	30	Ja.		Onderzoek en behandeling.	
	Klinische lessen.	2	40		Neen.	Onderzoek en behandeling van bijzondere gevallen of serieën van patiënten.	
H. J. Hamburger.	Histologie.	1	13		Neen.	Mikroskopische techniek; beschrijving der weefselementen.	
	Physiologie.	1	26			Bloedsomloop, spijsvertering, lymph. resorptie, ademhaling, nierfunctie, interne secretie. Van de hierbij ter sprake komende organen ook de mikroskopische bouw.	
	Physiologie (Caput selectum).	1	26		Neen.	Morphologie, chemie en physische chemie van het bloed.	
	Histologisch practicum.	4 3)	25	Ja.		De weefsels en de voornaamste organen.	
	Physiologisch-chemisch practicum.	4 4)	12	Ja.		Bloed, spijsvertering, melk, urine, spieren.	
E. Wiersma.	Thenetische psychiatrie.	1	28		Neen.	Psychiatrie.	
	Kliniek.	3	28	Ja.		Onderzoek en behandeling van psychiatrische en neurologische patiënten.	
	Polikliniek.	1	28	Ja.		" " " " " " " " " "	
K. Kooy (lector).	Bespreking van de methoden van onderzoek en van de voornaamste capita van algemeene diagnostiek.	3	15 à 16	Ja.		Gedeeltelijk theoretische lessen over, gedeeltelijk (naar aanleiding van waar te nemen ziektegevallen) bespreken van de methoden van onderzoek of algemeen diagnostische beschouwingen van de inwendige geneeskunde.	
						Inspectie, palpatie, percussie anal. van borst- en buikorganen; onderzoek van urine, maaginhoud, bloed.	
W. Schutter (privaat docent).	Laryngologische en rhinologische polikliniek.	2	10 5)	Ja.		Onderzoek en behandeling, voor zoover niet operatief, van neus- en keelpatiënten.	
	Laryngologische en rhinologische operaties.	3	nu en dan 1 6)	Ja.		Operatieve behandeling van neus- en keelpatiënten.	
S. B. Ranneft (privaat docent).	Theoretische orthopaedie.	1 7)					
	Polikliniek.	1 7)					
Faculteit der wis- en natuurkunde.							
H. J. van Ankum.	Zoölogie, vergelijkende anatomie en vergelijkende physiologie.	3	25		Neen.	I. Algemeene histologie. II. A. Vertebraten : Vergelijkende anatomie van de organen van spijsvertering, ademhaling en bloedsomloop en van het uro-genitaalstelsel. B. Invertebraten : Protozoën. Arthropoden.	
	Capita selecta.	2	2		Neen.	Vergelijkende anatomie en ontogenie van coelenteraten en echinodermen.	
	Practische oefeningen voor junioren.	3	14	Ja.		Anatomie van dieren uit onderscheiden groepen.	
	Practische oefeningen voor meergevorderden.	8	1	Ja.		Anatomie van dieren uit onderscheiden groepen, meer uitgebreid en meer in bijzonderheden.	
		6	1	Ja.			
F. J. P. van Calker.	Mineralogie.	3	22		Neen.	Elementen der kristallographie: behandeling van de 32 klassen der kristallen; het meten der kristallen; morphologie der kristallen en kristalaggregaten; de pseudomorphosen, mineraal-physica.	
	Capita selecta.	1	5		Neen.	De theorieën der kristalstructuur; nieuwere onderzoekingen over de symmetrie der kristallen en den samenhang tusschen kristallographische en physische	

R I J K S - U N I V E R S I T E I T T E G R O N I N G E N .							
Naam van den hoogleeraar, lector of privaat docent.	Naam der les.	Getal uren per week.	Gemiddeld getal toehoorders.	Gelegenheid tot respondeeren.		Aanwijzing der behandelde onderwerpen.	O P M E R K I N G E N .
				Ja.	Neen.		
J. C. Kapteyn.	Geologie.	2	5	Ja.	Neen.	eigenschappen door Beckenkamp e a.; betrekkingen tussehen kristallographische eigenschappen en chemische samenstelling resp. tussehen de kristalstructuur en de kristalbouwsteenen en het chemisch molecuul; morphotropie, betrekkingen tussehen de kristallographische eigenschappen van plaatsings-isomere lichamen.	1) Dagelijks van 9—5 uren.
	Practische oefeningen voor juniorees.	4	16			Dynamische geologie; petrographie.	2) Dagelijks van 9—5 uren.
	Practische oefeningen voor meer gevorderden.		5	Ja.	Het determineeren van mineralen, vooral langs chemischen weg; het meten van kristallen, bepaling van physische, vooral optische eigenschappen van mineralen; mikrochemische analyse.	3) En 2 uren practische oefeningen.	
	Populaire sterrenkunde.	2	7	Ja.	Meting, berekening, projectietekeningen van kristallen volgens verschillende methodes.	4) 4 dagen in de week van 1—5 uren.	
	Sferische sterrenkunde.	1	7	Ja.	Geschiedkundige inleiding. Planetenstelsels Gravitatiewet en hare gevolgen.	5) Dagelijks van 8—5 uren.	
P. H. Schoute.	Theoretische werktuigkunde.	2	3	Ja.	Ja.	Coördinaten. Hunne practische bepaling en hunne, schijnbare en werkelijke veranderingen. Afstandsbepaling.	6) Dagelijks van 9—4½ uur.
	" "	2	1	Ja.		Dynamica van stoffelijke stelsels.	7) Halfjaarlijksch college (Januari tot Juni).
	Beschrijvende meetkunde (beginselen).	2	4	Ja.		Cinematica. Statica.	
	" " (voorzetting).	2	12	Ja.		Punt, lijn, vlak, bol.	
	Analytische meetkunde (platte vlak).	2	14	Ja.		Formules van Plücker. Doorsnijding. Ontwikkelbare oppervlakken.	
F. de Boer.	" (ruimte).	2	5	Ja.	Ja.	Brandpuntseigenschappen van kegelsneden. Algemeene beschouwingen omtrent andere krommen.	
	Hoogere meetkunde.	2	3	Ja.		De theorie der confocale oppervlakken van den tweeden graad.	
	Hoogere algebra.	1	14	Ja.		De meetkunde der binaire vormen in het complexe vlak. Toepassing op ternaire vormen.	
	Differentiaal- en integraalrekening.	3	11	Ja.		Reeksen en kettingbreuken.	
	Theorie der functiën.	2	4	Ja.		Overzicht der differentiaal- en integraal-rekening.	
H. Haga.	" (alleen ten behoeve der eigenlijke mathematici).	1	2	Ja.	Neen.	Gamma-functiën. Besselsche functiën. Bolfunctiën. Functiën van Lamé.	
	Uitbreiding der differentiaal- en integraal-rekening.	2	4	Ja.		Theorie der functiën van éene reële veranderlijke. Getallentheorie. Groepentheorie.	
	Elementaire natuurkunde.	3	40—50	Neen.		Substitutie van nieuwe veranderlijken. Differentiaal-vergelijkingen. Fourriersche reeksen.	
	Capita selecta uit de proefondervindelijke natuurkunde.	1	15	Neen.		Als inleiding: eenige onderdeelen der mechanica; warmte-verschijnselen; behandeling van geluid en licht.	
	Practische oefeningen voor juniorees.	6	42	Ja.		Interferentie- en polarisatie-verschijnselen.	
J. W. Moll.	Practische oefeningen voor meergevorderden en eigen onderzoekingen van doctorandi.	1)	6	Ja.	Neen.	Verschillende oefeningen uit de onderdeelen der natuurkunde.	
	Anatomie der cel.	1	25	Neen.		Anomale dispersie, dielectriciteitsconstante met electrische trillingen; magnetometer van Gauss en Weber; golflengte-bepaling van licht; poolafstand van een magneet; zilvervoltameter; Thomson-effect.	
	Algemeene botanie.	2	35	Neen.		De organisatie der cel.	
	Capita selecta.	1	8	Neen.		De secundaire weefsels. Muscineën, pterydophyten, gymnospermen, angiospermen.	
	Practische oefeningen voor juniorees.	2	35	Neen.		Landbouw-selectie en verschillende andere onderwerpen.	
A. F. Holleman.	Practische oefeningen voor botanici.	2)	8	Neen.	Neen.	Zeer verschillende onderwerpen in aansluiting aan de colleges.	
	Pharmaceutische botanie.	1 3)	4	Neen.		De meest verschillende onderwerpen.	
	Systematische chemie.	3—4	35	Neen.		34 simplicia	
	Responsie-college.	1	15	Ja.		Organische chemie.	
	Analytische chemie (voor pharmaceuten).	1	2	Ja.		Anorganische chemie.	
J. F. Eykman.	Capita selecta voor candidaten.	1	8	Ja.	Ja.	Gasanalyse.	
	Practische oefeningen voor eerstbeginnenden.	4)	49	Ja.		Hydro-aromatische verbindingen; tevens seminarium, waarop allerlei onderwerpen behandeld worden.	
	Practische oefeningen voor meergevorderden.	5)	10	Ja.		Qualitatieve anorganische analyse; titreermethoden; eenvoudige proeven uit de organische chemie.	
	Pharmaceutische scheikunde (incl. gerechtelijke scheikunde).	4	4	Ja.		Bewerking van proefschriften, onderzoekingen op anorganisch en organisch gebied.	
	Practische oefeningen.	6)	6	Ja.		Behandeling der Pharmacopoea Neerlandica (nitris aethylicus e. alcohole tot oxalas cerosus).	
J. D. van der Waals.	Electriciteitstheorie.	2	4	Ja.	Ja.	Chemie der terpenen en aetherische oliën.	
	Thermo-dynamica.	2	5—6	Ja.		Allerlei onderwerpen.	
	Capita selecta der physische chemie.	2 7)	4	Ja.		De hoofdeigenschappen van het electro-statisch, het magnetisch en het electro-magnetisch veld.	
W. de Sitter (privaat docent).	Baanbepaling.	1½	2	Neen.	Neen.	De beginselen der thermo-dynamica. Thermo-dynamische afleiding van de eigenschappen van enkelvoudige stoffen.	
						Electro-chemie. Het geleidingsvermogen van electrolyten, de electrolytische dissociatie en de theorie der electro-motorische krachten.	
						Inleiding: ongestoorde beweging. Verder: baanbepaling uit drie en vier observatiën, baanverbetering.	

R I J K S - U N I V E R S I T E I T T E G R O N I N G E N .							
Naam van den hoogleeraar, lector of privaat-docent.	Naam der les.	Getal uren per week.	Gemiddeld getal toehoorders.	Gelegenheid tot respondeeren.		Aanwijzing der behandelde onderwerpen.	O P M E R K I N G E N .
				Ja.	Neen.		
Faculteit der letteren en wijsbegeerte.							
F. J. van den Ham.	Hebreeuwsche oudheden. Hebreeuwsche grammatica. Arabisch.	3 3 2	13 13	Ja. Ja. Ja.		Loci selecti. Lectuur van de boeken Samuel en Jeremia.	Geen toehoorders dit jaar.
B. Symons.	Vergelijkende taalwetenschap. Gothisch { a) Eerste Cursus. { b) Tweede Cursus. Middel-Hoogduitsch.	2 1 à 2 2 2	20 7 13 15	Ja Ja. Ja.	Neen.	IIIde gedeelte: vergelijkende klankleer der oud-Germaansche talen. Inleiding. Klankleer. Na de Kerstvacantie ook lees- en vertaal oefeningen. Morphologie. Oefeningen in het vertalen van Gothische teksten (Ev. Math.). Interpretatie van de gedichten van Walther von der Vogelweide, met een inleiding over de ontwikkeling der Middel-hoogduitsche lyriek, en over Walthers leven en poëzie. Oud-Germaansche metriek. Verklaring van gedeelten uit den Heliand. Na Paschen : Inleiding tot de studie der oud-hoogduitsche dialecten. Lectuur van de Hønsnathóres-saga.	1 uur vóór, 2 uur na de Kerstvacantie.
	Oud-Saksisch en Oud-Hoogduitsch.	1	10	Ja.			Na de Kerstvacantie.
	Oud-Noorsch	1½	3	Ja.			
W. L. van Helten.	Nederlandsche taal. Middel-Nederlandsch. Etymologie.	2 2, later 3 1	10—12 12—14 16—18 en 25 theologen	Ja. Ja. Ja.		Vocalisme en geschiedenis der pronomina. Lectuur van den Reynaert. Voortgezette behandeling van den invloed, door het Fransch op onzen woordenschat uitgeoefend.	Gegeven tot vóór de Paaschvacantie; daarna werd dit uur gebezigd voor lectuur van den Reynaert.
	Nederlandsche letterkunde.	2	17—19	Ja.		De Middel-Nederlandsche Merovingische Karel-, Arthur- en Graalromans. Inleiding op de geschiedenis der Nederlandsche tragedie.	
	Practische oefeningen.	1	5	Ja.		Ten deele onderlinge behandeling van grammatische en philologische themata, ten deele paedagogische besprekingen en oefeningen, betrekking hebbende op het onderwijs in Nederlandsche taal- en letterkunde.	
A. G. van Hamel.	Historische beoefening der Fransche taal.	4, later 5	8	Ja.		Historische vormleer. Verklaring van Saint Alexis, Aucassin et Nicolette; na Paschen verklaring van stukken uit de Chrestomathie van Paris en Langlois. Verklaring van Cligès met meergevorderden.	
	Historische beoefening der Fransche letterkunde.	2	8		Neen.	Een overzicht van de Middeleeuwsche letterkunde, bijzondere behandeling van de epische en didactische poëzie.	
	Italiaansche dichters.	2	2	Ja.		Stukken van Dante, Foscolo, Leopardi e.a. uit de Antologia v. Targioni Tozzetti.	Na Kerstmis.
	Phonetische oefeningen.	1	8	Ja.			Na Paschen.
U. Ph. Boissevain.	Oostersche geschiedenis. Romeinsche geschiedenis. Romeinsche antiquiteiten. Epigraphiek.	2 2 1 1	8 6 5 6		Neen. Neen. Neen.	Egypte en Vóór-Azië tot ± 1200 v. Chr. Het Romeinsche Rijk van Augustus tot den dood van Nero. De magistratsambten.	
		1	6	Ja.		Lezen en verklaren van Grieksche en Latijnsche inscripties.	
G. Heymans.	Speciale psychologie. Elementaire logica en methodologie. Geschiedenis der nieuwe wijsbegeerte.	2 2 2	40 25 20		Neen. Neen. Neen.	Individueele verschillen, karakters, psychologie der geslachten en der leeftijden. Formeele logica; bewijs- en onderzoekingsmethoden. De wijsgeerige systemen van Bacon tot op onzen tijd.	
	Interpretatie van Grieksche teksten (voor niet-candidaten).	3	6	Ja.		Homerus (voortzetting); Demosthenis (Orationes XIV en XXII). Theocritus, Plutarchi Pericles (Alles met uitvoerige prolegomena).	
	Interpretatie van Grieksche teksten (voor candidaten).	2	1	Ja.		Thucydidis liber III (gedeeltelijk), de fragmenten van Archilochus, Semonides, Hipponax.	
	Attisch dialect.	1	3		Neen.	Historische inleiding; vocalisme.	
	Geschiedenis der Grieksche letterkunde.	1	7		Neen.	De oratores Attici (tot op Demosthenes).	
	Beginnelsen der Grieksche palæographie.	1 1)	1	Ja.		Lectuur uit facsimilia van verschillende tijden.	1) Na de Kerstvacantie.
	Attische antiquiteiten.	1	5		Neen.	Areopagus; magistratuur; rechtswezen.	
H. Th. Bussemaker.	Algemeene geschiedenis. Vaderlandsche geschiedenis.	4 2	12 12	Ja. Ja.		Tweede helft der 17de eeuw en eerste helft der 18de eeuw. Zeventiende eeuw.	Van Jan.—Mei is geen college gegeven,
H. Kern.	Angelsaksisch. Middel-Engelsch. Engelsche letterkunde. Russisch. Sanskrit voor meergevorderden.	2 2 2 2 2) 1, later 2	5 4 3 2 2	Ja. Ja. Ja. Ja.	Neen.	Angelsaksische spraakkunst en lezing van gemakkelijk proza. Lezen van stukken uit Lagamon, Ancrer Riwe, Ule and Nihtegale, enz. Het leven en de werken van Geoffrey Chaucer. Lezen van stukken uit Mandelkern's bloemlezing en van Puškin's Kapitanskaja Dočka.	2) Na Februari 1.
	Sanskrit voor beginners.	1	2	Ja.		Voortzetting van de behandeling van de spraakkunst en van de oefeningen uit Bühler, lezing van stukken uit Lanman's Reader. Behandeling van het begin van de spraakkunst; schriftelijke oefeningen.	Van Januari af.
van Wageningen.	Interpretatie van Latijnsche schrijvers: a. voor niet-candidaten; b. voor candidaten Geschiedenis der Romeinsche letterkunde.	3 2 1	5 3, later 1 5	Ja. Ja.	Neen.	Vergili Georgica (passim) en Ciceronis oratio pro Murena (beide met prolegomena). Juvenalis Saturae I, III, V en (passim) VI; Tacitus' Annales II (beide met prolegomena). De oud-Romeinsche letterkunde (eerste periode) en de geschiedenis der satire tot Persius.	Aangevangen midden October. " " "

R I J K S - U N I V E R S I T E I T T E G R O N I N G E N .							
Naam van den hoogleeraar, lector of privaat-docent.	Naam der les.	Getal uren per week.	Gemiddeld getal toehoorders.	Gelegenheid tot respondeeren.		Aanwijzing der behandelde onderwerpen.	O P M E R K I N G E N .
				Ja.	Neen.		
H. Pol, lector.	Latijnsche palaeographie.	1	1	Ja.		Behandeling der schriftsoorten van de 5de tot de 12de eeuw en lezing van facsimilia uit Chatelain.	Na de Kerstvacantie begonnen.
	Practische oefeningen in het Latijn schrijven en spreken.	1	4	Ja.		Vertaling van stukken uit Xenophon in het Latijn. Behandeling door de studenten van brieven van Cicero (in het Latijn).	„ „ „ „
	Geschiedenis der Hoogduitsche letterkunde (van Opitz tot Gottsched).	2	9		Neen.	De geschiedenis der Nieuw-Hoogduitsche letterkunde van Opitz tot Gottsched.	
	Practische oefeningen: a. voor hen die niet in het bezit zijn van diploma B:	2	9	Ja.		Maken van opstellen en vertalingen; bespreken van tooneelstukken en proza- werken van Duitsche schrijvers uit de 18de en 19de eeuw; behandeling van metriek en stijlleer.	
	b. voor hen die niet in het bezit zijn van diploma A.	2	10	Ja.		Maken van vertalingen; mondeling behandeling van gedichten van Klopstock en Goethe; bespreking van enkele hoofdstukken uit de Duitsche spraakkunst en van enkele synoniemen.	
M. Pernot, lector.	Geschiedenis der Fransche letterkunde.	2	12—15		Neen.	Oorsprong van den hedendaagsche Franschen roman (1730—1835).	
	Letterkundige verklaring.	2	12—15	Ja.		Benjamin Constant Adolphe en Alfred de Vigny, Servitude et Grandeur Militaires.	
	Practische oefeningen.	2	12—15	Ja.		Behandeling van Beaumarchais, préface du Mariage de Figaro en Racène, Britannicus. Voorts: behandeling van het werk der toehoorders.	
M. Schoengen, privaat docent.	Practische oefeningen in de palaeographie, diplomatiek, chronologie en zegelkunde.	2	18—21	Ja.		Lezen en interpretatie van charters en handschriften van Nederlandschen oorsprong uit de 14de en 15de eeuw. Practische oefeningen in het Rijksarchief te Groningen.	Aangevangen midden Januari.

Wegens gebrek aan hoorders of anderszins werden niet gegeven de door de hoogleeraren, lectoren of privaot docenten aangekondigde lessen over oud-Friesch; over pharmaceutische chemie; over capita selecta van pandectenrecht, over pharmacodynamiek.

De afzonderlijke colleges over theoretische heekunde en over gynaecologie werden geabsorbeerd in de klinische lessen. Wegens gebrek aan ruimte bleven de practische oefeningen in physiologie achterwege.

Boven de door hen aangekondigde lessen werden nog gegeven : door den hoogleeraar Symons na de Kerstvacantie eene les over Oud-IJslandsch en na de Paaschvacantie een practicum over Middel-Hoogduitsch; door den hoogleeraar Kern eene les over Sanskrit voor meergevorderden en na de Kerstvacantie

ook voor beginners; door den hoogleeraar Wildeboer eene les over Syrische taal en letterkunde; door den hoogleeraar Krabbe een privatissimum in het Staats- en administratief recht; door den privaot docent dr. Schutter eene les over operatieve behandeling in aanmerking komende gevallen; door den hoogleeraar Moll een seminarium botanicum.

De lessen zijn gegeven in het Nederlandsch, met de volgende uitzonderingen: de colleges van den hoogleeraar van Hamel grootendeels in het Fransch; het college Middel-Hoogduitsch van den hoogleeraar Symons in het Duitsch; de colleges van den hoogleeraar Kern gedeeltelijk in het Engelsch; de colleges van den lector Pol in het Duitsch en de colleges van den lector Pernot in het Fransch.

D. AANTAL DER STUDENTEN EN DOOR HEN BETAALDE COLLEGE GELDEN.

Ingeschreven waren					
	aan de Rijks-universiteit te			Totaal.	Tegen betaling van
	Leiden.	Utrecht.	Groningen.		
Voor alle lessen	508	369	173	1 050	f 200
	—	1	—	1	140
	58	145	43	246	100
	292	309	116	717	Nihil.
Totaal	858	824	332	2 014	
Voor enkele lessen	16	41	19	76	60
	—	—	2	2	45
	24	21	21	66	30
	—	5	6	11	15
Algemeen totaal	898	891	380	2 169	

Degenen die zonder betaling waren ingeschreven, zijn te verdeelen als volgt:

Redenen der vrijstelling.	Leiden.	Utrecht.	Groningen.	Totaal.
Studenten die ter zake van het onderwijs der hoogleeraren en lectoren reeds f 800 hadden betaald	156	210	84	450
Studenten bedoeld in art. 106 der wet op het hooger onderwijs, die te dier zake reeds f 400 hadden betaald	15	45	8	68
Tot de promotie toegelaten	101	17	5	123
In het genot eener Rijksbeurs	6	6	6	18
Beambten der Universiteit	6	5	—	11
Art. 10, militaire apothekers, (Koninklijk besluit 15 Mei 1883 n°. 24).	—	1	—	1
Krachtens Koninklijk besluit 6 Mei 1886 n°. 41	—	—	—	—
Art. 66, 1ste lid, der wet op het hooger onderwijs	1	6	—	7
Reeds aan eene Rijks-universiteit ingeschreven	7	19	13	39
Totaal	292	309	116	717

Naar de faculteiten en studiejaren waren de studenten als volgt verdeeld :

INGESCHREVEN WAREN									
aan de Rijks-universiteit te	VOOR	VOOR	IN DE FACULTEIT DER					Totaal.	Totalen in 1902/1903.
			god- geleerd- heid.	rechts- geleerd- heid.	genees- kunde.	wis- en natuur- kunde.	letteren en wijsbe- geerte.		
Leiden	alle lessen . .	den 1sten keer	21	102	41	23	19	206	204
		„ 2den „	12	75	43	15	19	155	129
		„ 3den „	13	47	33	13	13	119	148
		„ 4den „	15	35	40	20	9	119	102
		„ 5den „	11	26	27	11	6	81	87
		„ 6den „	6	16	30	12	4	68	65
		„ 7den „	1	8	22	8	3	42	38
		„ 8sten „	—	9	17	2	—	28	42
		„ 9den „	—	6	13	2	2	23	25
		„ 10den „	—	2	4	1	2	9	12
		„ 11den „	—	1	1	—	—	2	7
		„ 12den „	—	—	3	—	—	3	4
		„ 13den „	—	—	1	—	—	1	4
		„ 14den „	—	—	2	—	—	2	—
		Totaal	79	327 (10)	277 (12)	107 (18)	68 (14)	858 (54)	867 (49)
	twee lessen		—	1	—	7 (3)	8 (6)	16 (9)	23 (15)
	anderhalve les		—	—	—	—	—	—	—
	ééne les.		—	2	—	3 (3)	19 (8)	24 (11)	22 (15)
	halve les		—	—	—	—	—	—	—
		Algem. totaal	79	330 (10)	277 (12)	117 (24)	95 (28)	898 (74)	912 (79)
Utrecht	alle lessen . .	den 1sten keer	53	35 (2)	57 (3)	29 (13)	16 (3)	190 (21)	158 (14)
		„ 2den „	43	28	32 (3)	30 (5)	8 (4)	141 (12)	155 (10)
		„ 3den „	41	19	44 (2)	18 (3)	5 (3)	127 (8)	138 (11)
		„ 4den „	27	8	49 (5)	19 (5)	4 (1)	107 (11)	85 (5)
		„ 5den „	21	2	30	14 (4)	5 (1)	72 (5)	95 (4)
		„ 6den „	16	1	38	15 (2)	7 (1)	77 (3)	68 (2)
		„ 7den „	7 (1)	—	30 (1)	11	3	51 (2)	40 (1)
		„ 8sten „	2	1	18	—	—	21	34
		„ 9den „	—	—	19	2	1	22	20
		„ 10den „	—	—	5	1	—	6	15
		„ 11den „	—	—	4	1	—	5	6
		„ 12den „	—	—	1	—	—	1	4
		„ 13den „	—	—	2	—	—	2	1
		„ 14den „	—	—	1	—	—	1	1

De tusschen haakjes geplaatste cijfers duiden het aantal vrouwelijke studenten aan.

INGESCHREVEN WAREN

aan de Rijks-universiteit te	VOOR	VOOR	IN DE FACULTEIT DER					Totaal.	Totalen in 1902/1903.
			god- geleerd- heid.	rechts- geleerd- heid.	genees- kunde.	wis- en natuur- kunde.	letteren en wijsbe- geerte.		
Utrecht		den 19den keer	—	—	—	—	—	—	1
		„ 20sten „	—	—	1	—	—	1	—
		Totaal	210 (1)	94 (2)	331 (14)	140 (32)	49 (13)	824 (62)	821 (47)
	twee lessen		—	2	27 (6)	6	6 (4)	41 (10)	20 (5)
	anderhalve les		—	—	—	—	—	—	—
	ééne les.		—	—	2	5 (1)	14 (11)	21 (12)	11 (6)
	halve les		—	—	—	—	5 (4)	5 (4)	—
		Algem. totaal	210 (1)	96 (2)	360 (20)	151 (33)	74 (32)	891 (88)	852 (58)
Groningen . . .	alle lessen. .	den 1sten keer	13	18	24	9 (2)	11 (1)	75 (3)	79
		„ 2den „	15	8 (1)	23 (1)	11 (1)	11 (3)	68 (6)	52
		„ 3den „	12	13	13 (1)	5	9 (2)	52 (3)	58
		„ 4den „	6	7	18	2	4	37	33
		„ 5den „	5	2	8	6	2	23	28
		„ 6den „	1	4	17 (4)	2	7	31 (4)	28
		„ 7den „	2	1	9	8	2	22	12
		„ 8sten „	—	—	7	1	3	11	17
		„ 9den „	—	—	4 (1)	1	1	6 (1)	9
		„ 10den „	—	—	—	—	—	—	3
		„ 11den „	—	—	1	—	—	1	1
		„ 12den „	—	—	1	—	—	1	4
		„ 13den „	—	—	1	—	—	1	5
		„ 14den „	—	—	—	3 (1)	—	3 (1)	—
		„ 22sten „	—	—	—	—	—	—	—
		„ 23sten „	—	—	1	—	—	1	—
		Totaal	54	53 (1)	127 (7)	48 (4)	50 (6)	332 (18)	329 (16)
	twee lessen		—	—	—	3 (3)	16 (4)	19 (7)	13
	anderhalve les		—	—	—	—	2 (1)	2 (1)	3
	ééne les.		—	1	—	3 (2)	14 (11)	18 (13)	19
	halve les		—	—	—	—	9 (2)	9 (2)	4
		Algem. totaal	54	54 (1)	127 (7)	54 (9)	91 (24)	380 (41)	368 (30)

De tusschen haakjes geplaatste cijfers duiden het aantal vrouwelijke studenten aan.

Eene vergelijking der in bovenstaande tabellen voorkomende cijfers met die in het vorig verslag toont aan, dat het getal der voor alle lessen ingeschrevenen te Leiden met 9 verminderde en te Utrecht en Groningen met 3 vermeerderde. Dat voor enkele lessen verminderde te Leiden met 5, vermeerderde te Utrecht met 36 en te Groningen met 9.

E. UITKOMSTEN VAN HET ONDERWIJS.

I. ALGEMEEN OORDEEL.

Leiden.

De hoogleeraren in de faculteit der godgeleerdheid oordeelen over het algemeen gunstig over den ijver en de vorderingen hunner toehoorders. Een der hoogleeraren schrijft echter dat het gehalte der studenten middelmatig is en dat de vorderingen tot geene klachten aanleiding geven, een paar zeer weinig begaafden, die nooit hadden moeten studeeren, daargelaten. Een klein getal is zeer begaafd en wekt goede verwachtingen.

Ook in de faculteiten der rechtsgeleerdheid en der geneeskunde zijn de hoogleeraren over het algemeen voldaan over de mate van ontwikkeling en de toewijding der studenten. De hoogleeraar in het Staatsrecht roemt de belangstelling en de werklust zijner hoorders.

Neemt men in aanmerking dat van de 28 studenten die zich vóór de zomervacantie aan het candidaats-examen in de geneeskunde en het tweede natuurkundig examen onderwierpen, 19 konden worden toegelaten, zoo blijkt dit resultaat niet onbevredigend. De hoogleeraar in de geneeskunde merkt op, dat de studenten die voor de tweede maal de colleges in de inwendige geneeskunde volgden, en door hun ijver en door hun mate van ontwikkeling boven het algemeen niveau der studenten van vroegere jaren uitstaken; minder gunstig oordeelt hij over hen die voor het eerst zijne lessen volgden. De belangstelling in de psychiatrie is, zooals de hoogleeraar mededeelt, gewoonlijk levendig, zoodat hij ook dit jaar een dankbaar gehoor vond.

De studenten in de wis- en natuurkunde gaven hun leermeesters meerendeels reden tot tevredenheid. De hoogleeraar in de geologie en mineralogie constateert echter ook thans weder, dat enkele hoorders voor het volgen van universitaire lessen geheel onvoldoende zijn voorbereid, omdat men daartoe aan iedereen de vrijheid geeft, naar het hem voorkomt, zeer ten nadele van het onderwijs.

Bijzonder in het oog vallende vorderingen werden door den hoogleeraar in de natuurkunde alleen bij meer gevorderde studenten opgemerkt. Het vooruitzicht hun werk bij welslagen in de publicaties van het natuurkundig laboratorium te zien opgenomen blijft een heilzamen prikkel bij hen uitoefenen.

De hoogleeraar in de anorganische scheikunde wijst er op, dat de oud-leerlingen der gymnasia over het algemeen minder gemakkelijk de lessen en practische oefeningen konden volgen, dan zij die het eindexamen voor de hogere burgerscholen met 5-jarigen cursus hadden afgelegd.

Ook in de faculteit der letteren en wijsbegeerte waren de hoogleeraren over het algemeen voldaan over de verkregen kennis en den ijver hunner leerlingen.

Een der hoogleeraren schrijft dat zij die zich voorbereiden voor den Indischen administratieven dienst, voor een groot deel stonden voor een al te zware taak, en dat blijkbaar de op de colleges opgedane werkstof hun te veel was voor rustige verwerking tehuis. De uitslag der examens in dit jaar van hen

afgenomen heeft in hem die opvatting bevestigd; een opvallend groot gedeelte is moeten worden afgewezen.

De hoogleeraar in de geschiedenis van Nederlandsch-Indië constateert, dat bij verscheidene studenten de kennis der geschiedenis, welke zij vóór hun komst aan de Universiteit hebben opgedaan, niet verblijvend voldoende is. De uitslag der examens voor den Indischen dienst was, wat de geschiedenis van Nederlandsch-Indië betreft, alleszins voldoende.

Utrecht.

De hoogleeraren in de faculteit der godgeleerdheid achten de ontwikkeling, de ijver en de vorderingen der studenten over het algemeen voldoende.

De faculteit der rechtsgeleerdheid maakt geen bijzondere opmerkingen over de ontwikkeling, den ijver en de vorderingen der studenten. De examens waren zeer ongelijk. Het collegebezoek liet te wenschen over. De studenten van het eerste jaar volgden geregeld aandachtig de lessen.

Het oordeel van de hoogleeraren in de faculteit der geneeskunde over de ontwikkeling, den ijver en de vorderingen der studenten is over het geheel genomen niet ongunstig. De lessen en de practische oefeningen werden door het meerendeel hunner getrouw gevolgd, terwijl het aantal, dat bij de examina moest worden afgewezen, naar verhouding en bij voorgaande jaren vergeleken niet groot was.

De ontwikkeling, de ijver en de vorderingen van de studenten in de faculteit der wis- en natuurkunde geven geene aanleiding tot bijzondere opmerkingen.

De ontwikkeling der studenten in de faculteit der letteren en wijsbegeerte beantwoordt over het algemeen aan de verwachting, hun ijver kan bevredigend genoemd worden, terwijl de examens blijk gaven van alleszins voldoende vorderingen.

Groningen.

De faculteit der godgeleerdheid oordeelt dat de mate van ontwikkeling en verkregen kennis bij de pas aangekomen studenten bij sommigen gunstig, bij anderen redelijk is. IJver en vorderingen geven redenen tot tevredenheid.

De faculteit der rechtsgeleerdheid vindt de verkregen kennis niet ongunstig en acht den ijver bevredigend.

De faculteit der geneeskunde vindt beide voldoende.

De faculteit der wis- en natuurkunde vindt geene aanleiding tot het maken van bijzondere opmerkingen.

De faculteit der letteren en wijsbegeerte daarentegen is van oordeel dat de algemeene ontwikkeling te wenschen overlaat, in het bijzonder betreft dit de studenten in de nieuwe letteren (Nederlandsche en vreemde). Bij de gewezen gymnasiasten vindt zij de kennis van de moderne talen zeer onvoldoende en bij de overige (oudere studenten) blijkt de afwezigheid van kennis van het Latijn veelal een struikelblok. Haar oordeel is, wat de verkregen kennis betreft, niet ongunstig, terwijl zij de vorderingen der studenten niet onbevredigend noemt.

2. UITSLAG DER EXAMENS EN PROMOTIËN.

De uitslag der examens en promotiën blijkt uit de volgende tabellen.

EXAMENS.	LEIDEN.			UTRECHT.			GRONINGEN.			TOTAAL.			Aanmerkingen.
	Getal.	Geslaagd.	Afgewezen.	Getal.	Geslaagd.	Afgewezen.	Getal.	Geslaagd.	Afgewezen.	Getal.	Geslaagd.	Afgewezen.	
Faculteit der godgeleerdheid.													
Examen in de Hebreeuwsche taal en Israëlitische oudheden.	11	(2) 10	1	38	33	5	14	12	2	63	55	8	De tusschen haakjes geplaatste cijfers duiden het aantal malen aan, dat het praedicaat „cum laude” is toegekend.
Candidaats-examens:													
1ste gedeelte.	14	12	2	56	49	7	16	16	—	86	77	9	
2de gedeelte.	15	(1) 11	4	39	37	2	17	(2) 17	—	71	65	6	
Doctoraal-examens	3	(1) 2	1	5	4	1	3	(2) 3	—	11	9	2	

EXAMENS.	LEIDEN.			UTRECHT.			GRONINGEN.			TOTAAL.			Aanmerkingen.
	Getal.	Geslaagd.	Afgewezen.	Getal.	Geslaagd.	Afgewezen.	Getal.	Geslaagd.	Afgewezen.	Getal.	Geslaagd.	Afgewezen.	
Faculteit der rechtsgeleerdheid.													
Candidaats-examens :													
a. Rechts- en Staatswetenschap.	77	(1) 60	17	60	(1) 44	16	21	(2) 17	4	158	121	37	
b. Hedendaagsch Romeinsch-Hollandsch recht	3	3	—	—	—	—	—	—	—	3	3	—	
Doctoraal-examens.													
Rechtswetenschap.													
1ste gedeelte	67	52	15	36	28	8	12	10	2	115	90	25	
2de gedeelte.	65	51	14	35	30	5	14	12	2	114	93	21	
Staatswetenschap.													
1ste gedeelte	2	2	—	4	3	1	2	2	—	8	7	1	
2de gedeelte.	2	2	—	3	2	1	2	(1) 2	—	7	6	1	
Hedendaagsch Romeinsch-Hollandsch recht.													
1ste gedeelte	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
2de	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Faculteit der geneeskunde.													
Candidaats-examens.													
Geneeskunde, heelkunde en verloskunde	23	19	4	21	14	7	7	6	1	51	39	12	
Doctoraal-examens.													
a. geneeskunde	16	10	6	26	15	11	5	5	—	47	30	17	
b. heelkunde	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
c. verloskunde.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Faculteit der wis- en natuurkunde.													
Examens bedoeld in art. 86 wet H. O.	—	—	—	1	1	—	—	—	—	1	1	—	
Propaedeutsche examens voor medici	23	22	1	23	(1) 15	8	13	(3) 10	3	59	47	12	
Candidaats-examens.													
a. wis- en sterrenkunde . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
b. wis- en natuurkunde . .	9	9	—	2	2	—	1	(1) 1	—	12	12	—	
c. scheikunde	—	—	—	2	2	—	—	—	—	2	2	—	
d. { aard- en delfstofkunde.													
1ste gedeelte.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
2de gedeelte.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
e. plant- en dierkunde. . .	3	3	—	3	3	—	—	—	—	6	6	—	
f. artsenijbereidkunde . . .	—	—	—	7	(2) 7	—	—	—	—	7	7	—	
Doctoraal-examens.													
a. wis- en sterrenkunde . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
b. { wis- en natuurkunde a .	—	—	—	3	(1) 3	—	2	(1) 2	—	5	5	—	
wis- en natuurkunde b .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
c. scheikunde	1	1	—	3	3	—	—	—	—	4	4	—	

EXAMENS.	LEIDEN.			UTRECHT.			GRONINGEN.			TOTAAL.			Aanmerkingen.
	Getal.	Geslaagd.	Afgewezen.	Getal.	Geslaagd.	Afgewezen.	Getal.	Geslaagd.	Afgewezen.	Getal.	Geslaagd.	Afgewezen.	
d. aard- en delfstofkunde. .	—	—	—	1	1	—	—	—	—	1	1	—	
e. plant- en dierkunde. . .	—	—	—	—	—	—	1	1	—	1	1	—	
f. artsenijbereidkunde. . .	1	1	—	1	—	1	—	—	—	2	1	1	
<i>Faculteit der letteren en wijsbegeerte.</i>													
Examens bedoeld in art. 86 wet H. O.	—	—	—	4	3	1	1	1	—	5	4	1	
<i>Candidaats-examens.</i>													
a. klassieke letterkunde. . .	2	2	—	1	1	—	3	3	—	6	6	—	
b. Semietische letterkunde. .	1	1	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	
c. Nederlandsche letterkunde.	9	7	2	7	(2) 7	—	3	3	—	19	17	2	
d. taal- en letterkunde van den Oost-Indischen Archipel. .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
e. wijsbegeerte.	—	—	—	—	—	—	1	1	—	1	1	—	
<i>Doctoraal-examens.</i>													
a. klassieke letterkunde. . .	1	1	—	1	1	—	3	2	1	5	4	1	
b. Semietische letterkunde. .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
c. Nederlandsche letterkunde.	2	(1) 1	1	3	(1) 3	—	2	(1) 2	—	7	6	1	
d. taal- en letterkunde van den Oost-Indischen Archipel. .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
e. wijsbegeerte.	—	—	—	1	(1) 1	—	—	—	—	1	1	—	
<i>Vereenigde faculteit der rechtsgeleerdheid en letteren en wijsbegeerte.</i>													
Aanvullings-examens bedoeld in art. 92, 2de lid, wet H. O. . . .	9	8	1	—	—	—	—	—	—	9	8	1	
Totaal.	359	(6) 290	69	386	(9) 312	74	143	(13) 128	15	888	(28) 730	158	

Uit de bovenstaande tabel blijkt, dat van de geëxamineerden te Leiden, Utrecht en Groningen respectievelijk 80,7 pct., 80,8 pct. en 89,5 pct. slaagden.

P R O M O T I Ë N.

	Getal.	Publiek.	Privaat.	Afgewezen.	Opmerkingen.
Leiden.					
<i>Faculteit der godgeleerdheid.</i>					
Godgeleerdheid	1	—	1	—	1) Hiervan 2 cum laude.
<i>Faculteit der rechtsgeleerdheid.</i>					
Rechtswetenschap	46	—	46 1)	—	
Staatswetenschap	1	—	1	—	
Helendaagsch Romeinsch-Hollandsch-recht	—	—	—	—	

	Getal.	Publiek.	Privaat.	Afgewezen.	Opmerkingen.
<i>Faculteit der geneeskunde.</i>					
Geneeskunde	1	—	1	—	1) Hiervan 1 honoris causa.
Heelkunde	—	—	—	—	2) Cum laude.
Verloskunde	—	—	—	—	3) Hiervan 4 cum laude.
<i>Faculteit der wis- en natuurkunde.</i>					
Wis- en sterrenkunde	—	—	—	—	4) Hiervan 1 honoris causa.
Wis- en natuurkunde	2 1)	—	2	—	
Scheikunde	3	—	3	—	
Aard- en delfstofkunde	—	—	—	—	
Plant- en dierkunde	—	—	—	—	
Artsenijbereidkunde	—	—	—	—	
<i>Faculteit der letteren en wijsbegeerte.</i>					
Klassieke letterkunde	1	—	1	—	
Semietische letterkunde	—	—	—	—	
Nederlandsche letterkunde	4 1)	—	4	—	
Taal- en letterkunde van den Oost-Indischen archipel	—	—	—	—	
Wijsbegeerte	—	—	—	—	
Totaal.	54	—	54	—	
Utrecht.					
<i>Faculteit der godgeleerdheid.</i>					
Godgeleerdheid	1	—	1 2)	—	
<i>Faculteit der rechtsgeleerdheid.</i>					
Rechtswetenschap	28	—	28 3)	—	
Staatswetenschap	2	—	2	—	
Hedendaagsch Romeinsch-Hollandsch recht	—	—	—	—	
<i>Faculteit der geneeskunde.</i>					
Geneeskunde	5 4)	—	5	—	
Heelkunde	—	—	—	—	
Verloskunde	—	—	—	—	
<i>Faculteit der wis- en natuurkunde.</i>					
Wis- en sterrenkunde	—	—	—	—	
Wis- en natuurkunde	1	—	1 2)	—	
Scheikunde	1	—	1	—	
Aard- en delfstofkunde	—	—	—	—	
Plant- en dierkunde	1	—	1 2)	—	
Artsenijbereidkunde	—	—	—	—	

	Getal.	Publiek.	Privaat.	Afgewezen.	Opmerkingen.
<i>Faculteit der letteren en wijsbegeerte.</i>					
Klassieke letterkunde	2	—	2	—	¹⁾ Hiervan 1 cum laude. ²⁾ Cum laude. ³⁾ Honoris causa.
Semietische letterkunde	—	—	—	—	
Nederlandsche letterkunde	4	—	4	—	
Taal- en letterkunde van den Oost-Indischen archipel	—	—	—	—	
Wijsbegeerte	—	—	—	—	
Totaal . . .	44	—	44	—	
Groningen.					
<i>Faculteit der godgeleerdheid.</i>					
Godgeleerdheid	—	—	—	—	
<i>Faculteit der rechtsgeleerdheid.</i>					
Rechtswetenschap	11	—	11 ¹⁾	—	
Staatswetenschap	—	—	—	—	
Hedendaagsch Romeinsch-Hollandsch-recht	—	—	—	—	
<i>Faculteit der geneeskunde.</i>					
Geneeskunde	8	—	8 ¹⁾	—	
Heelkunde	—	—	—	—	
Verloskunde	—	—	—	—	
<i>Faculteit der wis- en natuurkunde.</i>					
Wis- en sterrenkunde	—	—	—	—	
Wis- en natuurkunde	1	—	1 ²⁾	—	
Scheikunde	3	—	3	—	
Aard- en delfstofkunde	1	—	1 ²⁾	—	
Plant- en dierkunde	1	—	1 ²⁾	—	
Artsenijbereidkunde	—	—	—	—	
<i>Faculteit der letteren en wijsbegeerte.</i>					
Klassieke letterkunde	2	—	2 ¹⁾	—	
Semietische letterkunde	—	—	—	—	
Nederlandsche letterkunde	1	1 ³⁾	—	—	
Taal- en letterkunde van den Oost-Indischen Archipel	—	—	—	—	
Totaal . . .	28	1	27	—	

OPGAVE van hen die een doctoraat verwierven, met vermelding van de data der promotiën en van de titels en het aantal bladzijden der proefschriften.

FACULTEIT DER GODGELEERDHEID.

DOCTOREN IN DE GODGELEERDHEID.

Leiden.

J. C. S. Locker, 18 November 1903. De leer van Luther over Gods Woord (357). ¹⁾

Utrecht.

J. C. Kromsigt, 29 April 1904. W. Schortinghuis (356).

FACULTEIT DER RECHTSGELEERDHEID.

DOCTOREN IN DE RECHTSWETENSCHAP.

Leiden.

J. H. van Hasselt,	13 October 1903.	Stellingen.
D. Albers,	30 October 1903.	Stellingen.
E. L. van Emden,	6 November 1903.	Stellingen.
E. Funke,	10 November 1903.	Stellingen.
E. H. de Graag,	11 November 1903.	Stellingen.
H. F. W. Jelles,	30 November 1903.	Stellingen.
R. Mees,	30 November 1903.	Stellingen.
H. J. Canter Visscher,	11 December 1903.	Stellingen.
F. W. A. Beelaerts van Blokland,	15 December 1903.	Stellingen.
J. R. Clifford Kocq van Breugel,	16 December 1903.	Stellingen.
R. J. van Kregten,	17 December 1903.	Stellingen.
L. J. M. van Sasse van Ysselt,	18 December 1903.	Stellingen.
R. van der Mey.	26 Januari 1904.	Een studie over de grondslagen der zoogenaamde „nieuwe richting” in de strafrechtswetenschap (79).
J. Lunsingh Wichers,	29 Januari 1904.	Stellingen.
Mej. J. C. de Waal,	3 Februari 1904.	Stellingen.
J. P. Fockema Andreae,	5 Februari 1904.	Tien jaren Rechtspraak van den Hoogen Raad. Bijdrage tot de leer der wetsuitlegging (224).
E. B. F. F. Wittert van Hoogland,	16 Februari 1904.	Stellingen.
F. G. Schalkwijk,	17 Februari 1904.	Art. 757 B. R.: beslag op door publiekrechtelijke lichamen verschuldigde bezoldigingen en pensioenen (210).
C. Henny,	22 Februari 1904.	Stellingen.
J. S. L. van Vierssen Frantzmann,	26 Februari 1904.	Stellingen.
J. A. Snel,	8 Maart 1904.	Stellingen.
N. P. C. van Wijk,	23 Maart 1904.	Stellingen.
P. J. L. Harting,	23 Maart 1904.	Stellingen.
J. H. de Sitter.	25 Maart 1904.	Stellingen.
G. E. Passtoors,	25 Maart 1904.	Stellingen.
A. Wynoldy,	15 April 1904.	Stellingen.
H. A. Helb,	22 April 1904.	Stellingen.
W. F. Kaiser,	25 April 1904.	Stellingen.

¹⁾ De tusschen haakjes geplaatste cijfers duiden het aantal bladzijden van de proefschriften aan.

P. F. Woesthoff,	26 April	1904.	De locale verordeningen in het Nederlandsch-Indisch Staatsrecht (180).
M. A. G. Harthoorn,	13 Mei	1904.	Stellingen.
C. Hombroek,	31 Mei	1904.	Stellingen.
L. W. H. A. Harloff,	2 Juni	1904.	Stellingen.
J. A. Werdmüller von Elgg,	13 Juni	1904.	Stellingen.
E. G. S. Bourlier,	20 Juni	1904.	Stellingen.
J. A. Lucardie,	20 Juni	1904.	Stellingen.
J. B. Koffijberg,	22 Juni	1904.	Stellingen.
J. M. van Beyma,	23 Juni	1904.	Stellingen.
F. W. Pijnacker Hordijk,	24 Juni	1904.	Stellingen.
F. G. W. J. Backer,	29 Juni	1904.	Stellingen.
R. V. Bakker,	30 Juni	1904.	De bevoegdheid der politie in het Nederlandsche recht (146).
E. E. G. Joakim,	1 Juli	1904.	Stellingen.
D. G. J. van Hoytema,	4 Juli	1904.	Stellingen.
J. M. J. F. Andreoli,	6 Juli	1904.	Stellingen.
J. M. I. A. Simons,	7 Juli	1904.	Stellingen.
C. H. Beekhuis,	8 Juli	1904.	De bezitswil bij de Romeinen (153).

Utrecht.

J. E. C. Schook,	6 November 1903.	Stellingen.
F. A. C. Schröder,	10 November 1903.	Stellingen.
J. J. van den Dries,	17 November 1903.	Stellingen.
W. H. J. Blanckenhage,	27 November 1903.	Stellingen.
D. J. M. Muller Massis,	2 December 1903.	Stellingen.
F. A. van Engen,	4 December 1903.	Militaire rechtspleging (339).
C. G. Buys,	18 December 1903.	Stellingen.
K. F. Creutzberg,	19 Januari 1904.	Misdrijf en overtreding (159).
N. Beets,	21 Januari 1904.	Stellingen.
H. Doorenbos,	16 Februari 1904.	Stellingen.
H. J. van Brucken Fock,	19 Februari 1904.	Stellingen.
F. E. Doedes,	26 Februari 1904.	Stellingen.
P. van Regteren Altena,	11 Maart 1904.	Stellingen.
H. C. van Blommestein,	22 Maart 1904.	Plaats en tijd van lossing uit zeeschepen voornamelijk in verband met de rechtspraak (166).
J. P. C. van Overstraten,	23 Maart 1904.	Stellingen.
D. F. J. F. Jung,	26 April 1904.	Stellingen.
C. L. Gratama,	10 Mei 1904.	Stellingen.
Dr. J. P. van Tienhoven,	17 Mei 1904.	De effectenbeurs van Parijs (457).
A. N. L. Otten,	9 Juni 1904.	Stellingen.
H. W. E. Schimmelpenninck,	21 Juni 1904.	Stellingen.
W. J. van Lynden,	28 Juni 1904.	Stellingen.
G. A. Scheltus,	4 Juli 1904.	Stellingen.
E. O. J. M. van Hövell tot Westerflier,	4 Juli 1904.	Stellingen.
P. A. Godin de Beaufort,	5 Juli 1904.	Stellingen.
L. K. Wennekendonk,	5 Juli 1904.	Stellingen.
H. J. M. van den Bergh,	6 Juli 1904.	Stellingen.
A. Louis,	7 Juli 1904.	Stellingen.
D. Rutgers,	8 Juli 1904.	Stellingen.

Groningen.

H. Pleyte ,	18 December 1903.	Stellingen.
J. H. Zelvelder ,	29 Januari 1904.	Stellingen.
G. B. Fortuyn ,	29 Januari 1904.	Stellingen.
T. Alma ,	16 Februari 1904.	Stellingen.
H. J. van Vierssen Trip ,	12 Maart 1904.	Stellingen.
E. J. Thomassen à Thuessink van der Hoop van Slochteren ,	22 Maart 1904.	Stellingen.
J. Leopold ,	26 Maart 1904.	Stellingen.
J. F. van der Blij ,	3 Mei 1904.	Stellingen.
B. Viëtor ,	10 Juni 1904.	Stellingen.
J. A. Vermeer ,	30 Juni 1904.	Stellingen.
P. G. Bos ,	2 Juli 1904.	Het Groningsch gild- en stapelrecht tot de reductie van 1594 (447).

DOCTOREN IN DE STAATSWETENSCHAP.**Leiden.**

W. M. G. Schumann ,	1 Juli 1904.	Stellingen.
---------------------	--------------	-------------

Utrecht.

J. A. A. H. de Beaufort ,	8 December 1903.	De herziening der Conventie van Genève (233).
mr. H. E. Klein ,	20 April 1904.	Stellingen.

FACULTEIT DER GENEESKUNDE.**DOCTOREN IN DE GENEESKUNDE.****Leiden.**

C. Oorthuys ,	6 Juli 1904.	Onderzoekingen over basophile granula in roode bloed- lichaampjes (120).
---------------	--------------	---

Utrecht.

J. M. A. Gevers Leuven ,	1 December 1903.	Bijdragen tot de aërodynamica der luchtwegen (96).
G. A. van den Berg ,	3 Maart 1904.	Over den invloed van chloroformnarcose tijdens de baring op het kind (77).
Th. M. van Leeuwen ,	19 April 1904.	Herhaalde sectio caesarea (104).
dr. H. J. van 't Hoff ,	16 Mei 1904.	Honoris causa.
P. Smit ,	6 Juli 1904.	Bacteriologische onderzoekingen bij kinkhoest (99).

Groningen.

W. H. Mansholt ,	4 December 1903.	Alcohol en Tuberculose (106).
T. A. Venema ,	6 Februari 1904.	Iets over de techniek der kunstmatige vroeggeboorte (136).
G. A. Hoefer ,	28 Maart 1904.	Onderzoek naar de wet van Weber-Fechner voor geluidintensiteiten bij Psychosen Functioneele, Neurosen en normale toestanden (98).
Jan Stenger ,	29 April 1904.	Een geval van complete obliteratie van het cavum corporis uteri ontstaan in het puerperium (56).
J. H. A. Th. Tresling ,	25 Juni 1904.	Waarnemingen over partus serotinus en de geboorte van groote kinderen (94).
J. A. de Vries Reilingh ,	5 Juli 1904.	De werking van het hydroelectische bad op den bloedsdruk (74).
E. J. de Ranitz ,	6 Juli 1904.	Vriespuntsdaling en electrisch geleidingsvermogen van urine bij den mensch (103).
W. Noordenbos ,	8 Juli 1904.	Over de ontwikkeling van het condroeranium van zoogdieren (130).

FACULTEIT DER WIS- EN NATUURKUNDE.**DOCTOREN IN DE WIS- EN NATUURKUNDE.****Leiden.**

H. J. Krantz ,	21 October	1903	Honoris causa.
P. G. Tiddens ,	7 Juli	1904	Beschouwingen over den loop der lichtstralen en de beeldvorming in optische stelsels (97)

Utrecht.

J. G. Rutgers ,	8 Juli	1904	Over de differentialen van gebroken orde en haar gebruik bij de afleiding van bepaalde integralen (56)
-----------------	--------	------	--

Groningen.

G. A. Schönfeld ,	14 Juni	1904	De kromme van den vierden graad in de vierdimensionale ruimte (100).
-------------------	---------	------	--

DOCTOREN IN DE SCHEIKUNDE.**Leiden.**

F. M. Jaeger ,	9 October	1903	Kristallografische en moleculaire symmetrie van plaatsings-isomere benzolderivaten (210).
G. C. A. van Dorp ,	20 Februari	1904	Over nitreeringsproducten van tetrahydrochinolinederivaten (63).
J. Moll van Charante ,	2 Juli	1904	Het salvoniso boterzuur en eenige zijner derivaten (103).

Utrecht.

E. Collins ,	17 December	1903	Physisch-chemische studiën over explosieve antimonium (116).
--------------	-------------	------	--

Groningen.

J. W. Beekman ,	2 November	1903	Over aromatische Fluoorverbindingen (67).
G. L. Voerman ,	18 December	1903	Quantitatief onderzoek betreffende V. Baeyer's Spanningstheorie (95).
J. Reiding ,	8 Juli	1904	Over de nitratie van m. en o. dichloorbenzol (92).

DOCTOR IN DE AARD- EN DELFSTOFFEN.**Groningen.**

H. G. Jonker	15 Juni	1904	Bijdragen tot de kennis der sedimentaire zwerfsteen in Nederland (94).
--------------	---------	------	--

DOCTOREN IN DE PLANT- EN DIERKUNDE.**Utrecht.**

H. P. Kuiper ,	8 Juli	1904.	De perithecium-ontwikkeling van Monascus purpureus. Went en Monascus. Baskeri. Dangeard in verband met de phylogenie der ascomyceten (148).
----------------	--------	-------	---

Groningen.

B. Sijpkens ,	8 Juli	1904.	De kerndeeling bij Fritillaria Imperialis (91).
---------------	--------	-------	---

FACULTEIT DER LETTEREN EN WIJSBEGEERTE.**DOCTOREN IN DE KLASSIEKE LETTERKUNDE.****Leiden.**

G. Piepers ,	10 November	1903.	Quaestiones anathematicae (94).
--------------	-------------	-------	---------------------------------

Utrecht.

H. M. R. Leopold ,	29 Januari	1904.	Exulum trias (264).
J. H. F. Bloemers ,	7 Juli	1904.	Observationes criticae in Scholia ad Aristophanis Ranas (95).

Groningen.

A. G. Bos,	5 Februari	1904.	Prolegomena ad Arriani sua bascos et Indicae editionam criticam (64).
J. H. Leopold,	16 April	1904.	Quid Postgatus de origine Latini infinitivi et participii Futuri activi senserit (78).

DOCTOREN IN DE NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE.**Leiden.**

H. J. E. Endepols,	28 October	1903.	Het decoratief en de opvoering van het Middel-Nederlandsche drama volgens de Middel-Nederlandsche tooneelstukken (139).
E. B. Kielstra,	5 Maart	1904.	Honoris causa.
A. van de Water,	8 Juli	1904.	De volkstaal in het oosten van de Bommelerwaard (155).
A. J. Daniels,	8 Juli	1904.	Kasussyntax zu den (echten und unechten) Wulfstans (160).

Utrecht.

K. Later,	4 December	1903.	De Latijnsche woorden in het Oud- en Middel-Nederduitsch (176).
D. H. G. Bellaard,	22 Juni	1904.	Gerrit van der Schuren's Teuthonista of Duitschlander Lexicographische onderzoekingen en klankleer (204).
W. van Schothorst,	12 Februari	1904.	Het dialect der Noordwest-Veluwe (251).
J. W. van Bast,	18 Maart	1904.	Een comedia ofte spel. Spel van Homulus (96).

Groningen.

J. F. D. Blöte,	7 Juli	1904.	Honoris causa.
-----------------	--------	-------	----------------

F. STUDENTENGEZELSCHAPPEN.

Leiden. De hoogleeraren Tichelaar en Visser leidden de bijeenkomsten van het gezelschap „Wet en Praktijk”; door gemiddeld 16 studenten werden daar praktische oefeningen in het procesrecht gehouden.

Door het gezelschap „Juri Sacrum” werden onder leiding van den privaot docent Drucker een vijftal vergaderingen gehouden ter verdediging en behandeling van stellingen uit verschillende deelen der rechtswetenschap.

De hoogleeraar Wijsman leidde wederom de vergaderingen van het gezelschap Aesculapius, waar voordrachten en besprekingen werden gehouden.

In het scheikundig laboratorium, anorganische afdeling, werden door eenige studenten voordrachten gehouden over mengkristallen, seleenwaterstof, colloïdale oplossingen en gekoppelde reacties.

Door de hoogleeraren Kluyver en Zeeman werden met candidaten in de wis- en natuurkunde samenkomsten gehouden.

Utrecht. De Algemeene Debatingclub hield een viertal vergaderingen, waarin stellingen werden verdedigd door mr. C. Ph. van Deventer, mr. J. A. Levy, dr. J. J. van Rees en mr. N. G. Pierson.

De gezelschappen Themis en Anthonius Matthaeus werkten op de gewone wijze onder leiding van de hoogleeraren Hamaker, Molengraaff en Simons. Het voeren van processen was in beide gezelschappen weder de hoofdwerkzaamheid. Beide gezelschappen bloeien en beantwoorden aan hunne bestemming: de leden een kijk te geven op het proces en hun van de praktische behandeling van rechtsquaesties eene ervaring te geven.

Natura Dux Nobis et Auspex hield 14 vergaderingen, welke meermalen door de hoogleeraren Julius en Zwaardemaker werden bijgewoond. Op 2 December 1903 vierde het gezelschap haar 50-jarig bestaan, bij welke gelegenheid de hoogleeraren dr. C. Winkler, dr. J. de Vries en dr. J. P. van der Stolk voordrachten hielden.

De pharmaceutische gezelschappen Scheele en Unitas Phar-

maceuticorum vergaderden geregeld onder leiding van den hoogleeraar Wefers Bettink.

Ook het tandheelkundig dispuutgezelschap John Torris kwam geregeld bijeen.

Groningen. De vereeniging Conamur hield opnieuw lezingen en cursussen over onderwerpen van socialen aard. Daar de vereeniging besloten heeft ook niet-studenten als leden toe te laten is het niet onmogelijk dat op den duur daardoor het universitair karakter eenigszins te loor gaat.

De Vrijzinnig-Godsdienstige Studentenvereeniging maakt geregeld gebruik van de haar verleende vergunning om in het academiegebouw nu en dan eene lezing te doen houden door een predikant van hare richting.

De studenten-literatorenvereeniging vergaderde eveneens in het academiegebouw en liet door hare leden voordrachten over onderwerpen van letterkundigen aard houden.

Dicendo-Discimus vierde op 17 October 1903 zijn 75-jarig bestaan, bij welke gelegenheid door den hoogleeraar dr. A. G. van Hamel eene rede werd gehouden. Overigens werden opnieuw verschillende sprekers van naam uitgenoodigd lezingen te houden welke steeds door een groot aantal studenten werden bijgewoond. De veertiendaagsche vergaderingen werden geregeld gehouden.

De theologenclub hield verschillende vergaderingen, die zich kenmerkten door ernstigen arbeid. De kansel oefeningen dezer club werden gehouden in tegenwoordigheid van den hoogleeraar dr. E. F. Kruyf.

De Juristen-Debatingclub hield verschillende vergaderingen. Vanwege deze club is op de leeszaal van „M. F.” een portefeuille met rechtsgeleerde werken en tijdschriften neergelegd.

Naast de afdeling der Alliance Française, waarvan de hoogleeraar van Hamel voorzitter en een der studenten bestuurslid is, worden thans pogingen in het werk gesteld eene vereeniging voor Deutsche letterkunde op te richten waarvan de hoogleeraar Symons en een der studenten tot leden van het bestuur zijn verkozen.

Er is een afdeeling Groningen van de Nederlandsche Christen-Studentenvereniging opgericht.

De Roomsche-Katholieke Studentenvereniging „Albertus Magnus” hield geregeld bijeenkomsten, evenals de Studenten-debatingclub „Praevaleat Veritas”.

Vermelding verdient dat de Dames-studentenclub reeds 35 leden

telt, en dat in September 1904 het eerste lustrum dezer club feestelijk werd gevierd, waarvoor afgevaardigden der Dames-studentenclubs uit Leiden, Utrecht, Amsterdam en Delft waren overgekomen. Het was de eerste bijeenkomst der dames-studenten van de verschillende Universiteiten hier te lande.

G. PRIJSVRAGEN.

Utrecht. Op de ten vorigen jare uitgeschreven prijsvragen zijn drie antwoorden ingekomen. Aan twee antwoorden, werd eene eervolle vermelding toegekend, n. l. van P. van der Elst, student in de faculteit der godgeleerdheid te Utrecht, en van H. J. van der Wijk, candidaat in de scheikunde te Amsterdam.

Groningen. De navolgende prijsvragen werden op 2 Mei 1904 uitgeschreven. De antwoorden daarop worden vóór 1 Mei 1905 ingewacht.

Faculteit der godgeleerdheid.

I. De faculteit verlangt eene beoordeeling der verschillende hypothesen ter verklaring van den oorsprong, de beteekenis en de invoering van het Purimfeest.

II. De faculteit verlangt eene verhandeling over de literarische betrekking tusschen den *Apologeticus* van Tertullianus en den *Octavius* van Minucius Felix.

Faculteit der rechtsgeleerdheid.

I. Een historisch-critisch overzicht van de leer der voornaamste schrijvers en van de strafbepalingen betreffende den meeneed.

II. Eene beschouwing over hetgeen pleegt genoemd te worden: „de trek der bevolking naar de steden”, in het bijzonder met het oog op zijne beteekenis voor de volkswelvaart.

Faculteit de geneeskunde.

I. Het is bekend dat het koolzuurgehalte van het bloed invloed heeft op het volumen der nier-epithelia (vgl. Feestbundel voor prof. Talma). De faculteit verlangt een experimenteel onderzoek naar de vraag, in hoeverre het koolzuurgehalte zich ook op de hoeveelheid en de osmotische concentratie der afgescheiden urine doet gelden en wenscht de beteekenis der uitkomsten uiteen gezet te zien, zoowel voor de physiologie der nierfunctie als voor de urine bij veneuse stuwung.

II. De faculteit verlangt een experimenteel onderzoek, ook door agglutinatieproeven, naar het al of niet bestaan van ver-

wantschap tusschen de bij diphtherie voorkomende bacillen van Loeffler en streptococcen.

Faculteit der wis- en natuurkunde.

I. De faculteit verlangt een op eigen proefnemingen gegrond onderzoek omtrent de door Blondlot gevondene zoogenaamde *n*-stralen, waarbij o. a. gelet dient te worden op de subjectieve indrukken op welke Lummer onlangs de aandacht vestigde.

II. De faculteit verlangt een onderzoek naar de oorzaken van het soms meer of minder verwijderd morphotrope, soms isomorphotrope gedrag van radicalen derzelfde reeks (bijv. der alkylen), en wel op grond van zoo veel mogelijk alle op dat gebied bekende gegevens, alsmede van een nieuw experimenteel kristallographisch onderzoek van eene doelmatig te kiezen reeks van lichamen.

Faculteit der letteren en wijsbegeerte.

I. De faculteit verlangt eene critische verzameling der Germaansche volks- en persoonsnamen, voorkomende in de literaire en monumentale overlevering der Grieksche en Romeinsche oudheid.

II. De faculteit verlangt een critisch overzicht van de jongste studiën over den epischen cyclus van „Guillaume d' Orange”.

De vragen zijn te beantwoorden in de taal waarin ze gesteld zijn; de eerste vraag der faculteit van letteren en wijsbegeerte mag echter in het Latijn, de tweede in het Fransch beantwoord worden.

De antwoorden, geschreven met eene andere hand dan die van den auteur, worden vóór 1 Mei 1905 toegezonden aan den secretaris van den senaat der Universiteit. Zij worden geteekend met eene spreuk en gaan vergezeld van een gesloten en verzegeld briefje, dat dezelfde spreuk tot opschrift heeft en den naam en het adres des schrijvers bevat.

Op den derden Maandag van de maand September 1905 wordt het oordeel der faculteiten over de ingekomen verhandelingen afgekondigd en aan de schrijvers der meest voldoende antwoorden, die door de faculteiten de bekroning zijn waardig gekeurd, de gouden eerepenning uitgereikt.

H. RIJKSBEURZEN.

Rijksbeurzen werden genoten:

te *Leiden*: in de faculteit der godgeleerdheid door A. W. Groenman; in die der rechtsgeleerdheid door H. W. C. Bordewijk; in die der geneeskunde door C. H. Nijkamp en C. Oorthuys; in die der wis- en natuurkunde door G. J. de Groot en in die der letteren en wijsbegeerte door mej. A. Schram;

te *Utrecht*: in de faculteit der godgeleerdheid door W. L. Slot jr.;

in die der rechtsgeleerdheid door D. Rutgers; in die der geneeskunde door N. Bakker en C. B. Dutry van Haften en in die der letteren en wijsbegeerte door A. Heyboer;

te *Groningen*: in de faculteit der godgeleerdheid door W. Swart; in die der rechtsgeleerdheid door J. V. van Dijk; in die der geneeskunde door H. Postma, J. A. van Hasselt en mej. C. van Heel en in die der letteren en wijsbegeerte door C. Hazewinkel.

I. HULPMIDDELEN VOOR HET ONDERWIJS.

1. Leiden.

Bibliotheek. Het gewone onderhoud had geregeld plaats. Herstellingen of vernieuwingen van omvangrijken aard werden niet noodig geoordeeld. Eene dreigende verzakking van het groote riool, dat onder de bibliotheek doorloopt, werd rog juist bijtijds ontdekt en voorkomen. Nieuwe boekenkasten met deuren van ijzergaas werden gemaakt in de kleine tuinkamer van het zijgebouw. Een nieuwe brandkraan, die bij de beproeving der brandblusmiddelen gewenscht bleek, werd aangebracht op den voorzolder.

Ook dit jaar werd van de verschillende afdeelingen een druk gebruik gemaakt. Over het algemeen kan de toestand gunstig worden genoemd.

De verschillende Rijksbibliotheken zonden elkander de gedrukte titels van hare nieuwe aanwinsten geregeld toe.

Uitgeleend werden 11242 boeken (waarvan 3309 van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde). Buiten de stad werden 1408 pakketten met boeken verzonden. Het getal personen, die voor het eerst in de gelegenheid werden gesteld boeken ter leen te ontvangen bedroeg 366.

In de handschriften-afdeeling werden uitgeleend 57 handschriften, waarvan 13 van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

De verschillende catalogi werden geregeld bijgehouden. Van de oudere verzamelingen heeft de conservator der handschriften er 121 opnieuw uitvoerig beschreven; hij heeft bovendien viermaal ten behoeve van anderen onderzoekingen in handschriften ingesteld, en 20 meest buitenlandsche bezoekers langer of korter tijd voortgeholpen. Eenmaal werd onder zijn toezicht eene photographie alhier vervaardigd. Uit andere binnen- en buitenlandsche bibliotheken en archieven werden 18 handschriften alhier tijdelijk gedeponneerd ten behoeve van Leidsche geleerden.

Van de onderneming tot reproductie der meest belangrijke en oudste handschriften (Codices Graeci et Latini photographice depicti) kwam onder leiding van den directeur dit jaar tot stand het negende deel, bevattende de phototypische reproductie van het te Ravenna bewaarde handschrift der blijspelen van Aristophanes, met eene uitvoerige Latijnsche inleiding van den Leidschen hoogleeraar dr. van Leeuwen.

Bij denzelfden uitgever der „Codices” werd eene andere groote onderneming begonnen, tot reproductie in kleurendruk van het Grimani-Breviarium, den beroemden schat van de S. Marcobibliotheek te Venetië. Van deze prachtige reproductie konden thans reeds twee afleveringen verschijnen. Het geheele werk wordt geraamd op twaalf afleveringen en ondanks den hoogen prijs van f 1440 per exemplaar, is de tot-stand-koming er van door intekening reeds nu voldoende verzekerd.

Aanwinsten geschieden in de eerste plaats door aankoop uit de gewone subsidiën: 612 vervolgdeelen en 326 werken. Uit de gelden van het Legaat-Warner werden aangekocht 35 vervolgen en 46 werken; uit dat van Riemersma 18 vervolgen; van Chastelain 8 boeken; van Perizonius 3 boeken; van Stolp 18 vervolgen. Voor rekening der Thorbecke-stichting werden aangekocht 34 vervolgdeelen; voor de Tiele's Kamer 28 boeken en 15 vervolgdeelen. De verzameling van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde werd vermeerderd met 4 handschriften, 579 boeken en 225 vervolgen; die van het Seminarium der Remonstrantsche Broederschap met 4 boeken en 5 vervolgen. Van de periodieken in bruikleen van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen, werden de vervolgen geregeld toegezonden.

Eene zeer belangrijke aanwinst werd verkregen doordat de nieuw opgetreden directeurs van het Rijksmuseum van Oudheden en van het Anatomisch Kabinet alhier de vroeger aldaar bewaarde boekverzamelingen naar de bibliotheek overbrachten.

Ten geschenke werden ontvangen van de verschillende Departementen van bestuur 110 boeken, 77 vervolgen, 102 kaarten; van binnen- en buitenlandsche genootschappen 140 boeken en 575 vervolgen; van particulieren 233 boeken en 68 vervolgen; van de leeskamer Amicitia alhier 36 boeken en 14 vervolgen. Door ruil met de beschikbare deelen van het Internationales Archiv für Ethnographie werden verkregen 34 tijdschriftdeelen. In ruil voor de van hier verzonden Leidsche dissertaties werden ontvangen 5318 dissertaties en andere academische geschriften van tal van buitenlandsche universiteiten.

Van die geschenken verdient afzonderlijk vermeld een exem-

plaar der photochromographische reproductie van „Codex Magliabechiano XIII 3 Manuscrit Mexicain post-Colombien de la Bibliothèque Nationale de Florence, vervaardigd op kosten van den Duc de Loubat te Parijs en door dezen aan de bibliotheek geschonken.

De verzameling Oostersche handschriften werd verrijkt met een afschrift van het zich te Caïro bevindend handschrift van Ibn Qatiba's Dichterboek, en van het Weener handschrift van hetzelfde werk.

In de nummering der handschriften werden eenige verbeteringen aangebracht.

De catalogiseering der Kani en Balineesche handschriften werd ijverig voortgezet. Het aantal beschreven handschriften bedraagt 1616.

Ziekenhuis. Aan- of verbouwingen van eenig aanbelang hadden niet plaats. De werken bepaalden zich alleen tot het gewone jaarlijksche onderhoud. De muren en het plafond van de operatiekamer der verloskundige afdeeling werden in emailverf geveerd en de vloeren van twee zalen met magnesia houtgraniet belegd; op de oog- en oorheekkundige afdeeling werden grenerhouten stores voor de ramen der polikliniekkamer aangebracht, op de geneeskundige afdeelingen werd verschillend verfwerk uitgevoerd; op de verpleegkamer werd eveneens een overvloer van magnesia-houtgraniet gelegd en een luchtafvoerkoker vóór de privaten van zaal 13 gemaakt. Voorts werden in het gebouw verschillende kleinere werken uitgevoerd.

Van alle aanwezige ruimte in het gehouw is partij getrokken tot huisvesting van personeel.

Bij voortdurend wordt getracht den toestand van het meubilair te verbeteren en ook bestaande zaken niet rechtstreeks tot het meubilair behoorende, door meer doelmatige te vervangen.

Zoo zijn twee nikkelkookketels, een stoomkoffieketel aangeschaft, en geschiedt het schillen van aardappels en het snijden van verschillende soorten vleesch machinaal.

Het meubilair wordt geregeld onderhouden.

Ondanks het vele gebruik bevinden de instrumenten en hulpmiddelen in uitstekenden toestand.

De opname van patiënten was hooger dan verleden jaar. In het geheel werden opgenomen 2536 patiënten, die gedurende 73364 dagen verpleegd werden, tegen 2496 patiënten met 69570 verpleegdagen in het vorige jaar.

Voor rekening van het Rijk werden verpleegd 2082 patienten met 60168 verpleegdagen. Deze patiënten werden over de verschillende afdeelingen verdeeld als volgt:

A F D E E L I N G.	Mannen.	Vrouwen.
Geneeskundige	202	205
Heelkundige	307	347
Verloskundige	—	662
Oog- en oorheekkundige	254	105
	763	1319

Het aantal patiënten voor rekening der gemeente Leiden bedroeg 454 met 13196 verpleegdagen.

Over de verschillende afdeelingen waren deze patiënten verdeeld als volgt:

A F D E E L I N G.	Mannen.	Vrouwen.
Geneeskundige.	110	129
Heelkundige.	58	71
Verloskundige	—	31
Oog- en oorheekkundige	40	15
	208	246

De opname in de zomervacantie was ongeveer gelijk aan die in de vorige. Opgenomen werden 282 patiënten en wel 226 voor rekening van het Rijk en 56 voor rekening van de gemeente. In de verloskundige afdeeling werden opgenomen 139 patiënten, onder wie 56 voor rekening van de gemeente.

Evenals bij de klinische patiënten is ook bij de poliklinische eene geleidelijke vermeerdering in aantal waar te nemen. In het afgelopen jaar werden 14410 polikliniekbezoekers toegelaten en behandeld.

De localiteit en de hulpmiddelen van de apotheek zijn niet in overeenstemming met de steeds grootere eischen.

Het aantal gereed gemaakte recepten bedroeg 99 728 verdeeld als volgt:

Polikliniek.

A F D E E L I N G.	Aantal recepten.
Geneeskundige.	7 255
Heelkundige.	3 868
Verloskundige	956
Oog- en oorheelkundige	4 147
	16 226

Kliniek.

Geneeskundige afdeeling:	
Mannen	8 877
Vrouwen	9 988
	18 865
Heelkundige afdeeling:	
Mannen	23 668
Vrouwen	14 450
	38 118
Verloskundige afdeeling	21 609
Oog- en oorheelkundige afdeeling	3 916
	82 508
Beambten enz.	994
	83 502

Anatomisch kabinet. De westelijke buitenmuur van het gebouw bleef steeds vochtig en is vervolgens opnieuw gevoegd en geolied. De werkveranda, welke eveneens lekte, werd hersteld en van lichtafsluitende gordijnen voorzien, om als fotografiekamer dienst te doen.

De vitrines en kasten uit drie museumzalen op de eerste verdieping werden verwijderd: verschillende kamers werden voorzien van gas- en waterleiding. In de proefwerkkamer werden meerdere wasbakken geplaatst. De bibliotheekkamer werd van het behangsel ontdaan, de wanden bepleisterd en een werktafel aangebracht.

Kasten met glazen deuren werden op de groote museumzaal opgesteld, nadat ook de vitrines aldaar verwijderd waren.

De toestand van het meubilair laat te wenschen over. Door het maken van enkele tafels onderging het meubilair eene geringe uitbreiding.

Een begin is gemaakt de verzamelingen dienstbaar te maken aan het demonstratief onderwijs.

Physisch kabinet. Het gebouw werd in goeden staat onderhouden. De verbinding tusschen hoofdgebouw en zijvleugel werd voltooid. Tevens werd eene nieuwe motorenkamer ingericht in de nabijheid van de cryogeenafdeeling. Voortgegaan werd met de voltooiing van de elektrische installatie bij de machinekamer

behoorende, terwijl een begin werd gemaakt met den aanleg voor centrale verwarming.

Met de geleidelijke verbetering en aanvulling van het meubilair der werkkamers en werkplaatsen, behorende tot de machinerie van het gebouw, alsmede tot den eigenaardigen inventaris van een natuurkundig laboratorium werd geregeld voortgegaan.

De brandblusmiddelen werden in goeden staat onderhouden. De verzameling van instrumenten verkeert in goeden staat. Enkele voorwerpen werden uitgeleend voor wetenschappelijke doeleinden.

Er bestond gelegenheid om op tijden, waarop de lokalen en hulpmiddelen niet voor het onderwijs noodig waren, deze beschikbaar te stellen voor de avondschool voor aanstaande werklieden van het genootschap „Mathesis Scientiarum Genitrix”. De hulpmiddelen en de kamers van het laboratorium werden gebruikt voor het afnemen van het practisch instrumentmakers-examen. Evenals in het vorige jaar werd van de hulpmiddelen van het cryogeen-laboratorium partij getrokken tot het controleren en verifieeren van monometers behorende tot den dienst van 's Rijks waterstaat en marine.

Met het uitgeven van de „Communications from the Physical Laboratory at the University of Leiden”, welke bijdragen tot het in het buitenland meer algemeen bekend maken der hulpmiddelen van het laboratorium en de wijze, waarop ze te Leiden aan het wetenschappelijk onderzoek worden dienstbaar gemaakt, wordt geregeld voortgegaan. In dezen cursus verschenen de nummers 86—91 en de supplementen 6 en 7.

Verschillende wetenschappelijke onderzoekingen werden verricht. De belangstelling in het laboratorium door buitenlanders bleek uit het bezoek van vreemde geleerden.

Chemisch laboratorium. (Organische afdeeling.) De ventilatie van collegekamer en practicumzaal is onvoldoende. Electriche schellen zijn in het gebouw aangebracht, alsmede eene bergplaats voor rijwielen buiten het gebouw. De sluiting der werktafels in het practicumlokaal is in orde gebracht en een paar boekenkastjes werden aangeschaft. In de toestand der inrichting kwam geene verandering. Aanwinsten en praeparaten werden door aankoop verkregen, alsmede door werkzaamheid der assistenten en leerlingen.

Aangeschaft werden eenige instrumenten.

Chemisch laboratorium. (Anorganische afdeeling.) In het afgelopen jaar zijn aan het gebouw eenige kleine herstellingen verricht. De bladen van enkele werktafels zijn vernieuwd. De voorraden werden, voor zoover noodig, door koop aangekocht.

Zoötomisch laboratorium. Nadat de nieuwe aangebouwde gedeelten gereed waren gekomen, zijn slechts hier en daar kleine gebreken hersteld, zooals lekken, niet-sluitende deuren en vensters, enz. In het aquarium is een betere afvoer gemaakt voor het wegloopende water. Behalve kleine herstellingen aan bestaande meubelen is een zaal voor practische oefeningen gemeubileerd.

Hortus. De gebouwen van den hortus bevinden zich in het algemeen in goeden toestand. Verbetering werd aangebracht, doordat de Victoriakas van een nieuw verwarmingstoestel en de orchideeënkas van een mechanische scherm-inrichting werd voorzien. De kap van de kweekkas werd gedeeltelijk en de tabletten dier kas geheel vernieuwd.

Over het algemeen bevinden de planten zich in goeden toestand; verliezen van aanbelang werden niet geleden.

Het aantal planten in de kassen kan, wegens gebrek aan ruimte niet worden uitgebreid.

Met het vervaardigen der blaadjes-catalogus wordt geregeld voortgegaan.

Relaties met binnen- en buitenlandsche horti, zoowel als met particulieren werden zooveel mogelijk onderhouden door het ruilen van zaden en planten. Geschenken werden o. a. ontvangen van de botanische tuinen te Utrecht, Groningen, Amsterdam, Buitenzorg, Munchen, Saigon, Calcutta, Kew, Hamburg, New-York, Brussel, Sydney, Glasgow, Palermo, Nogent sur Marne, Weenen en ook van de Rotterdamsche Diergaarde, alsmede van de heeren R. Demeker te Bogota, G. F. Hemerik te Leiden, L. A. Springer te Haarlem, de firma Ottolander en Koppenhaar te Boskoop en van het Arnold-Arboretum te Jamaica-Plain.

De ruiling van zaden was ook dit jaar belangrijk. Naar

binnen- en buitenlandsche horti werden verzonden 5935 pakjes zaden, terwijl er 635 pakjes werden ontvangen.

De gevraagde inlichtingen betreffende de cultuur en behandeling van allerhande planten werden zooveel mogelijk verschaft.

Het bezoek aan den hortus bedroeg 16078 volwassen personen. Verscheidene buitenlandsche plant- en tuinbouwkundigen bezochten dit jaar de inrichting. Ook de leerlingen van scholen, zoowel in als buiten Leiden, bezochten herhaaldelijk de inrichting.

Op de „Internationale Kunst und grosse Gartenbau-Ausstellung“ te Dusseldorp, werd door den hortus een Victoriakas ingericht. Aan deze inzending, kende de internationale jury toe een eerste „Sonderpreis mit Glückwunsch der Preisrichter.“

Botanisch laboratorium. De toestand der gebouwen en van het meubilair bleven onveranderd. De verzamelingen werden met het oog op de weinig beschikbare bergruimte slechts weinig uitgebreid.

Herbarium. In den toestand van het gebouw kwam geene verandering. Met het ophechten en catalogiseeren werd ijverig voortgegaan. De verzamelingen werden verrijkt door aankoop van 2198 en door schenking van 723, totaal 2921 specimina. Ter bewerking werden uitgezonden 3457 specimina, terwijl de collecties ter plaatse werden bestudeerd door botanici.

Uitgedeeld werden 1315 dubletten.

Museum van natuurlijke historie. Het gebouw werd behoorlijk onderhouden. De noodige herstellingen werden aangebracht.

Met het maken van eierenkasten werd voortgegaan.

Vitrines werden gemaakt voor de Zuidpoolgroep en voor den Japanschen reuzenkrab.

De toestand der verzamelingen is niettegenstaande den slechten toestand van de bergplaatsen vrij voldoende. Onder de vrijstaande groote dieren zijn er eenige door insecten aangetast geweest. In een gedeelte der benedengalerijen heeft men steeds tegen vocht te worstelen, niettegenstaande daar gestookt wordt.

Verliezen van eenige beteekenis zijn niet te vermelden. De aanwinsten waren velen, zoowel door schenking als door koop. Geschenken werden ontvangen van F. E. Blaauw, M. C. Piepers, P. Buitendijk, E. Jacobson, P. F. Sijthoff, A. Koller, H. J. Veth, G. S. van der Spruyt, M. Bartels, E. E. W. Schröder en vele anderen.

Het aantal bezoekers bedroeg 6583.

Geologisch-mineralogisch museum. De toestand van het gebouw geeft over het algemeen redenen tot groote tevredenheid. Ook het trappenhuis en de gangen zijn thans geschilderd. De inrichting blijkt zeer doelmatig. Het meubilair voldoet uitstekend.

Met de determinatie van versteeningen werd voortgegaan.

De verzameling werd uitgebreid door geschenk en door aankoop.

Physiologisch laboratorium. In de dreunvrije zaal werd het glazen dak van een tweede stel ruiten voorzien. Het meubilair en de inrichting werden naar den eisch onderhouden en verkeerden in bevredigenden toestand.

Er zijn eenige noodige instrumenten voor onderwijs en onderzoek aangeschaft.

Pharmaceutisch laboratorium. Het gebouw blijft goed voldoen. De model-apotheek is zoo goed als ingericht. Er is een begin gemaakt met het verven der muren.

Het meubilair werd naar behoefte onderhouden. Door een breuk van een bout aan de krukas ontstond eene belangrijke schade aan den gasmotor, welke echter is hersteld. De ventilatie van de groote zaal laat 's zomers te wenschen over.

Aankoop van toestellen van groteren aard valt niet te vermelden. Voor de pharmacognostische collectie werd een behoorlijke hoeveelheid glaswerk aangekocht.

Pathologisch-anatomisch laboratorium. De gewone herstellingen zijn verricht. De schoorsteen van de twee zalen, westzijde, zijn verplaatst en hooger opgetrokken. Het gebouw en het meubilair verkeert in goeden toestand.

De verzameling van pathologisch-anatomische voorwerpen werd in behoorlijken staat onderhouden. Vele praeparaten werden opnieuw systematisch geordend en van nieuwe etiketten voorzien.

Sterrenwacht. De noodige verbeteringen zijn aangebracht. De instrumenten werden behoorlijk onderhouden. De boekverzameling nam toe door aankoop, doch vooral door geschenken. Het ongunstige weer heeft op het aantal der waarnemingen een nadeeligen invloed uitgeoefend.

Ethnographisch museum. In den toestand van het gebouw kwam geene verandering. Het meubilair verkeert in goeden staat. Een aantal nieuwe kasten voor de studieafdeeling werden aangeschaft alsmede eene brandkast.

De voorloopige beschrijving van de verzameling Vogel werd ten einde gebracht.

Aan den cedel-catalogus werd voortdurend gewerkt.

De bibliotheek werd uitgebreid. De verzamelingen zijn door geschenken en aankoop uitgebreid.

Gedurende het tijdvak van 1 October 1903 tot en met 30 September 1904 werd het museum door 1844 personen bezocht.

Museum van oudheden. In den ongunstigen toestand der gebouwen kwam geene verandering. Een nieuwe zaal voor de Aegyptische mummieën is opgericht.

Het meubilair werd vermeerderd met eene eikenhouten kast op de directeurskamer. Voor berging van handschriften, verder met eene kast op de kamer, waar de munten en penningen zijn geplaatst.

Het bestaande meubilair werd behoorlijk onderhouden.

De Indische en Amerikaansche oudheden en bijbehorende boek- en plaatwerken werden naar het Ethnographisch museum overgebracht.

Op 3 December 1903 werd de galerij van gipsafgietsels in het Rijksmuseum van natuurlijke historie voor het publiek opengesteld, op 23 Juni 1904 de drie nieuw ingerichte zalen voor Aegyptische oudheden. Het eerste gedeelte van den Aegyptischen catalogus kwam gereed.

De kapel der Mastuba is opgesteld.

De verzameling werd door geschenken en aankoop uitgebreid.

Het gebouw in de Breestraat werd door 5295, het kabinet van pleisterbeelden door 418 en de zalen der gipsafgietsels door 887 personen bezocht.

Utrecht.

Universiteitsgebouw. Het gebouw verkeert in goeden staat en beantwoordt geheel aan zijne bestemming.

De quaestie van de verbetering van den doorgang van den Kloostergang is niet verder gekomen.

Op 6 en 7 April werd in het Universiteitsgebouw het vierde Nederlandsch philologencongres gehouden.

Bibliotheek. De bibliotheek werd vermeerderd met 839 boeken, waarvan 192 door aankoop en 647 door schenking of ruiling verkregen werden, ongerekend de delen van vervolgwerken en tijdschriften, de proefschriften en de brochures. Bovendien werd eene boekenverzameling van wijlen dr. van Tienhoven aan de bibliotheek geschonken.

Voor de handschriftenverzameling werden door het gemeentearchief te Utrecht 9 stuks van verschillenden aard afgestaan.

Met de Universiteitsbibliotheek te Rijssel kwam eene zeer belangrijke ruiling tot stand. In ruil voor eene verzameling van 1830 Leidsche, Groningsche, Amsterdamsche en buitenlandsche dissertatiën werd verkregen eene reeks belangrijke Fransche regeeringsuitgaven.

De afdeeling Utrecht der Maatschappij van Geneeskunst schonk 4 tijdschriften en eenige boeken.

Verder werden geschenken ontvangen o. a. van de regeeringen van den Congostaat, van Noorwegen en Zweden, van Groot-Britannië en Ierland, en van de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, van het Britsch-India Office, van de Departementen van Koloniën, Marine, Binnenlandsche Zaken en Waterstaat, Handel en Nijverheid, van het Batavisch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, van de Universiteit van Christiania, van mevrouw de weduwe Bruno-Wolterbeek te Utrecht, van miss S. Anthony te New-York, van de heeren dr. A. J. van der Weyde, dr. C. L. van den Burg, L. Olschki te Venetië, L. Delisle en E. F. Gautier te Parijs, L. Penning te Zeist, F. Bezemer, dr. H. van Gelder en dr. J. H. Kun te Utrecht.

Aan den wetenschappelijken catalogus werd wegens gebrek aan personeel niet gewerkt.

Het aantal uitgeleende boeken beliep 14 297, dat der handschriften 18, terwijl 83 handschriften uit buitenlandsche bibliotheken geraadpleegd werden.

Pathologisch instituut. In den afgelopen cursus waren een zevental volontair-assistenten in het instituut werkzaam. Een nieuw toestel voor de afscheiding van serum uit bloed, werd op aanwijzing van den hoogleeraar door den amanuensis vervaardigd. In het begin van het jaar 1904 werd een aanvang gemaakt met den bouw van een nieuw pathologisch instituut.

Anatomisch instituut. Het instituut verkeert in goeden toestand. De snijkamer laat te wenschen over.

De schoorsteen van het verwarmingstoestel is verbeterd en voldoet thans goed. De houten vloer van de collegekamer, door paddestoeven aangetast, werd door een steenen vervangen.

Van het oud-studentenfonds ontving het instituut eene kopie van de anatomische les van Rembrandt, aan dat fonds gelegateerd door dr. Blom Coster te 's Gravenhage, met opdracht die schilderij aan het instituut aan te bieden.

Aangekocht werd een mikrotroom van Thate te Berlijn en verder een aantal praeparaten.

De verzameling werden geregeld gebruikt voor het onderwijs en voor wetenschappelijk onderzoek. Van de verzameling tot vrij gebruik van de studenten werd veel nut ondervonden.

Ziekenhuis. De aanbouw der klinieken voor chirurgie, obstetrie en gynaecologie werd voortgezet. Met den bouw van het machinegebouw bij de klinieken is een aanvang gemaakt. Dit gebouw wordt gesteld op een terrein ten noorden van de klinieken gelegen.

Het contract met het college van regenten der Vereenigde Gods- en Gasthuizen is voorloopig voor het jaar 1905 verlengd.

Het laboratorium ten dienste van het onderwijs in de psychiatrie verkeert evenals de daarin aanwezige instrumenten in goeden toestand. De 16 bedden ter beschikking van den hoogleeraar zijn bijna voortdurend bezet.

De kliniek in het laboratorium voor inwendige ziekten bleek ook weder dit jaar onvoldoende.

Verbeteringen in den toestand van de geneeskundige kliniek werden niet aangebracht.

De verzameling instrumenten werd uitgebreid.

Het laboratorium werd gebruikt voor het onderwijs voor het verrichten van dagelijksche onderzoekingen en voor wetenschappelijk onderzoek.

Op de kliniek en polikliniek werden 2373 patiënten behandeld.

De verschillende ziekten waren onder hen verdeeld als volgt:

ZIEKTEN	Kliniek.				Polikliniek.			
	Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.	Totaal.	Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.	Totaal.
der ademhalingsorganen	58	25	19	102	184	173	95	452
„ spijsverteringsorganen	77	36	18	131	133	126	287	546
van nieren en blaas	9	15	2	26	75	41	7	123
„ hart en bloedvaten	29	15	4	48	94	57	19	170
„ spieren en gewrichten	6	7	2	15	51	73	9	133
„ het zenuwstelsel	25	18	7	50	30	51	10	91
„ de lever	14	7	1	22	18	17	3	38
„ het bloed en de stofwisseling	7	16	2	35	102	109	45	256
malaria	—	—	—	—	2	—	—	2
overige infectieziekten	3	4	1	8	30	35	56	121
loodintoxicatie	2	—	—	2	2	—	—	2
	240	143	56	439	721	682	531	1934

De toestand der hulpmiddelen der heelkundige kliniek laat in verband met de behoeften van het universitair onderwijs te wenschen over.

In het afgelopen jaar werden verbeteringen aangebracht aan de Röntgen-inrichting, het heelkundig instrumentarium en de steriliseer-inrichting.

Van de verzamelingen werd elken dag bij het onderwijs gebruik gemaakt.

De hulpmiddelen voor het onderwijs in operatieleer en in verbandleer werden geregeld aangevuld.

De toestand van het tandheelkundig instituut is goed.

De practicantenzaal en het technisch atelier bieden niet genoegzame ruimte voor het aantal practicanten.

Van vroegere leerlingen ontving het instituut nu en dan interessante praeparaten.

Het onderwijs in de oorheelkunde verkeert in geen opgewekten toestand. Onderzoekingen op theoretisch terrein vinden plaats.

De polikliniek, door den oorheelkundigen assistent te zamen met dr. Brondgeest gehouden wordt nog te weinig door patiënten en dientengevolge ook weinig door studenten bezocht.

Gelegenheid tot opname van patiënten ontbreekt.

In de gynaecologische kliniek en polikliniek werden behandeld

respectievelijk 196 en 581 patiënten en in de verloskundige kliniek en polikliniek respectievelijk 211 en 1511 patiënten.

De hulpmiddelen voor het onderwijs in gynaecologie en obstetrie werden vermeerderd met vele wandplaten en eenige modellen van papiermaché, terwijl de verzameling praeparaten eene aanzienlijke nitbreiding onderging.

Pharmacologisch instituut. Het instituut bleef aan zijne bestemming beantwoorden.

De verzamelingen en hulpmiddelen voor het onderwijs werden voldoende onderhouden. Vooral de verzameling scheikundige geneesmiddelen is sterk uitgebreid, die der enkelvoudige geneesmiddelen werd gedeeltelijk vernieuwd.

Physiologisch laboratorium. In verband met de verbouwing van het laboratorium leden de werkzaamheden schade. In Juni 1904 werd een aanvang gemaakt met de meubilering der nieuwe lokalen. De nieuwe woning voor den custos werd gebouwd.

Een hydraulische pers (volgens Buchner) met toebehooren en eenige andere instrumenten werden aangeschaft.

Mevrouw de weduwe dr. J. D. Boeke te Alkmaar schonk aan

het laboratorium de wetenschappelijke nalatenschap van wijlen haren echtgenoot.

Het laboratorium, de inrichting der klinieken en de hulpmiddelen bij het onderwijs werden overeenkomstig het contract met het Nederlandsch Gasthuis voor Ooglijders onderhouden en voldoen aan de tegenwoordige eischen van het onderwijs in de oogheekunde.

Hygiënisch instituut. Het gebouw voldoet aan redelijke eischen. De verzameling van instrumenten en modellen voldoen niet geheel aan de tegenwoordige eischen van het onderwijs en de wetenschap.

Voor het ommuurd stuk grasveld, dat bij dit instituut behoorde, doch door den aanbouw van het „Van 't Hoff-laboratorium” ten westen van dit instituut van bestemming is veranderd, is een door een ijzeren hek omgeven terrein van iets kleinere afmetingen in de plaats gekomen.

De verzamelingen werden noch door aankoop noch door geschenken verrijkt.

Physisch laboratorium. De ruimte in het laboratorium is gering in verband met de tegenwoordige behoeften van het universitaire onderwijs. Het kost moeite de instrumenten en hulpmiddelen eenigszins op het vereischte peil te houden.

Door den hoogleeraar en studenten werden wetenschappelijke onderzoekingen verricht.

Het meubilair is eenigszins uitgebreid.

Aangekocht werden verschillende instrumenten.

Een standaard-kilogram werd aan 's Rijks munt in bruikleen gegeven voor de verzameling standaard-kilogrammen.

In de werkplaats van het laboratorium werden verschillende instrumenten en toestellen vervaardigd.

Het aantal meer gevorderde studenten, die zich met practische oefeningen of onderzoekingen bezighielden, bedroeg in den afgelopen cursus 17.

De collegezaal met hare hulpmiddelen voor projectie enz. is eenige malen beschikbaar gesteld over het houden van wetenschappelijke avondvoordrachten.

Zoölogisch museum en laboratorium. De lokalen van het museum en het laboratorium voldeden geheel aan hunne bestemming. Een gedeelte der gangen werd geschilderd.

Onder de aanwinsten verdienen vermeld eene verzameling inlandsche kapellen (2074 stuks) (geschenk van den heer H. W. van der Weele te Scheveningen) en eene verzameling vogels uit Nieuw-Guinea (geschenk van mr. H. A. Lorentz te Utrecht). Aan beide heeren werd de medaille wegens verdiensten ten opzichte van 's Rijks verzamelingen van wetenschap en kunst in zilver toegekend.

Mineralogisch instituut. De gedurende het laatste jaar ingekomen voorwerpen werden gecatalogiseerd en geëtiquetteerd.

Een 14-tal studenten oefende zich in het determineeren van kristalvormen. Een student hield zich onledig met het determineeren van fossielen, terwijl een ander tijdelijk mikroskopische onderzoekingen van gesteenten deed.

De hoogleeraar Wichmann moest zich beperken tot een mikroskopisch onderzoek van een gedeelte der steenen bijtels en van den Chloromelaniet van Nieuw Guinea.

Het museum werd met de volgende voorwerpen verrijkt:

1°. eene verzameling van gesteenten afkomstig van de oostkust van Celebes, de Banggai-eilanden, Halmaheira, door den heer J. W. van Nouhuys, gezaghebber van het Gouvernements-stoomschip *Zeemeeuw* te Ternate geschonken;

2°. eene verzameling fossielen van Boejoensbajan bij Posso Celebes, door den heer M. C. Kruijt, zendeling-leeraar te Posso geschonken;

3°. eene verzameling fossielen en gesteenten van de Geelvinkbaai (Nieuw Guinea) en de eilanden Ansoes, Marai, Jop en Miosnoem, door den heer P. E. Moolenburgh, controleur bij het binnenlandsch bestuur te Manokwari;

4°. eene verzameling krijt-versteeningen van Maastricht en kolenkalk-versteeningen van Visé, door den heer L. Rutten, phil. cand. te Utrecht;

5°. eene verzameling fossielen en gesteenten van de Soela-

eilanden, de Lata-Lata-eilanden, Banggai, Misol en Batjan door den heer J. W. van Nouhuys te Ternate;

6°. eene verzameling fossielen schelpen enz. uit het „Système Ecmien”, afkomstig van boringen gedaan te Amsterdam, Leiden, Asschat bij Amersfoort en Sas van Gent, door den heer dr. J. Lorie, privaot docent aan de Rijks-universiteit alhier;

7°. een fraaie schedel van *Bison priscus*, opgedolven bij de boerenhofstede Hagenouwen onder Leusden, door den heer L. T. de Beaufort, phil. cand. te Amsterdam;

8°. eene verzameling mikroskopische praeparaten van gesteenten afkomstig uit de Padangsche Bovenlanden, Sumatra, door den heer dr. A. Disseldorff te Dresden;

9°. eene collectie wervels en beenderen van *squalodon*, alsmede haaiantanden uit de miocene klei van Groenlo, door den heer mr. H. A. Lorentz te Utrecht;

10°. diverse mineralen door de heeren G. A. J. van der Sande, officier van gezondheid 1ste klasse Koninklijke Nederlandsche Marine, dr. W. Wolf te Berlijn, en Charles J. Pitout te East-Griqualand;

11°. het tweede deel van het prachtige plaatwerk: „Interferenz-erscheinungen im polarisierten Licht”, door den heer dr. Hans Hauswaldt te Maagdenburg;

12°. de verzameling fossielen en gesteenten afkomstig van de Nieuw-Guinea-expeditie 1903;

13°. gesteenten afkomstig van de spoorweginsnijding te Maarn door den hoogleeraar Wichmann.

Door aankoop werden verkregen: een sklerometer, mikrobalaans, groote petrographische verzameling uit de Alpen, verzameling gesteenten afkomstig uit den Simplontunnel (vervolg), mineralen en gesteenten van het Zevengebergte, koralen uit de krijtformatie van Maastricht, skeletpraeparaten van kiezel-sponsen, mineralen van Noorwegen, Noord-Amerika, Brazilië enz. benevens eenige meteorieten, geologische platen van Engeland, een verzameling houten kristalmodellen.

De verbeteringen aan de inrichting hebben slechts bestaan in één kast en een tafeltje voor de kleine wachtkamer op het museum.

Scheikundige laboratoria. Het laboratorium voor anorganische scheikunde, van 't Hoff-laboratorium genaamd, werd op 16 Mei 1904 feestelijk geopend met eene rede over „Allotropieën”, door den directeur dr. Cohen.

De hoogleeraar dr. J. H. van 't Hoff woonde de opening bij, welke in tegenwoordigheid van vele autoriteiten en genoodigden plaats vond.

Tot gemelden datum was de hoogleeraar Cohen in het Sterrebosch-laboratorium voor organische scheikunde tijdelijk werkzaam.

Het van 't Hoff-laboratorium voldoet aanvankelijk geheel aan zijne bestemming, zoodat het onderwijs en onderzoek op het gebied der algemeene en anorganische chemie thans volgens de tegenwoordige eischen der wetenschap kan plaats hebben.

Behalve voor het onderzoek en het onderwijs der hier studeerenden werd in het afgelopen jaar door eenige buitenlandsche geleerden (prof. dr. Salaskin te St. Petersburg, dr. Herzog te Weenen en dr. Goldschmidt te Berlijn) in het laboratorium gewerkt tot het uitvoeren van onderzoekingen op het gebied der algemeene chemie.

Door schenking werd de verzameling instrumenten verrijkt met een polarimeter van het nieuwste systeem, welken dr. van 't Hoff bij gelegenheid der opening van het nieuwe laboratorium heeft aangeboden.

Het Sterrebosch-laboratorium voor anorganische scheikunde eischt verbetering en herstelling.

Het privaot laboratorium van den hoogleeraar en diens zijkamer zijn geheel gerestaureerd en bevinden zich thans in zeer goeden staat.

Het meubilair onderging ook verbetering. In de groote werkzalen werden de werktafels geheel hersteld, terwijl in een drietal vertrekken nieuwe werktafels werden aangebracht. Eenige werktafels en praeparatenkasten zijn echter nog noodig. De collegezaal kreeg een aanzienlijk verbeterde experimenteertafel.

Zoowel de apparaten als de praeparaten-verzameling onderging een zeer gewenschte uitbreiding. Wanneer alle bestellingen zullen zijn uitgevoerd zal van de hulpmiddelen en verzamelingen gezegd kunnen worden dat zij aan de behoeften en de eischen van het universitair onderwijs voldoen.

Een viertal chemici is in het laboratorium bezig met de bewerking van hun proefschrift, terwijl er bovendien door eenige meergevorderden geregeld geheele dagen gewerkt wordt.

Pharmaceutisch laboratorium. Het aantal laboranten steeg dit jaar tot 50, zoodat de taak van den hoogleeraar Wefers Bettink, vermeerderd met die van den privaatsdocent, die vertrokken is en verder door herhaalde stoornissen in het personeel ten gevolge van ziekte, zwaar is geweest.

De hulpmiddelen zijn in voldoende staat. Een model-apotheek is gewenscht.

Het aantal balansen werd met een en dat der mikroskopen met twee uitgebreid. Verder werd een toestel voor ozonbereiding, een motor en een juistheidsbarometer aangeschaft.

De verzamelingen werden uitgebreid met eenige zendingen van Indische geneesmiddelen en vergiften.

Botanisch laboratorium. Het vergrootte laboratorium voldoet in alle opzichten aan de gestelde eischen; slechts zeer geringe fouten zijn in den loop van het jaar zichtbaar geworden. De projectie-inrichting kwam gereed en voldoet, nadat in den aanvang eenige wijzigingen waren aangebracht, uitstekend. Van de collegekamer werd gedurende een tijd van het jaar ook gebruik gemaakt door de privaatsdocenten. Dr. C. W. Vollgraff en mejuffrouw dr. J. de Jongh voor het geven van enkele colleges. De bibliotheek werd zeer druk gebruikt door de studenten in de plant- en dierkunde. De kamer voor schimmelcultuur werd in den loop van den cursus in gebruik genomen; deze bleek goed te voldoen. In deze kamer wordt thans ook bewaard de collectie levende schimmels van de Association internationale des botanistes; één van de vrouwelijke studenten alhier heeft onder toezicht van den hoogleeraar Went de zorg daarvan op zich genomen.

De bibliotheek werd vermeerderd door geschenken en door aankoop. Platen voor het college, betrekking hebbende op eetbare en vergiftige paddestoelen, werden ten geschenke ontvangen van den heer Bekers, student in de pharmacie alhier.

De verzameling glaswerk en chemicaliën werd naar behoefte aangevuld; grootere instrumenten konden door gebrek aan fondsen niet worden aangekocht.

Het herbarium onderging een vermeerdering door een collectie van 134 gedroogde planten, ten geschenke ontvangen van den botanischen tuin te Calcutta, terwijl een zeer belangrijke verzameling platen, van ± 450 nummers, tijdens zijn verblijf in Suriname bijeengebracht door den heer Versteeg, medicus der Gonini-expeditie, ten geschenke werd ontvangen van de commissie tot wetenschappelijk onderzoek van Suriname. Blijkens een onderzoek naar de planten van Suriname van den assistent den heer Pulle zijn in deze collectie een aantal unica of planten, waarvan tot nu toe slechts 1 of 2 exemplaren in de Europeesche herbaria gevonden worden. Van den heer dr. J. P. Lotsy werd voor demonstratie en ook voor onderzoek in bruikleen ontvangen een belangrijke collectie spiritusmateriaal van Java afkomstig.

In den aanleg van den hortus botanicus kwam een wijziging, daar het heesterwerk grenzende aan het laboratorium veranderd werd in een vak voor pharmaceutische planten, terwijl de plaats, waar deze laatste gestaan hebben, in een rotstuijn hersehappen werd, vooral voor het kweeken van Alpenplanten, terwijl een klein moerasje en een kleine vijver gelegenheid aanbieden tot het cultiveeren van moeras- en waterplanten.

De plantenverzameling verkeert in goeden staat; zij werd uitgebreid door geschenken, door ruiling en door aankoop. Geschenken werden ontvangen van mevrouw Boxman-Winkler en van de heeren P. W. Voet te Overveen en de Wilde & Co. te Heemstede. Ruiling van planten had plaats met de botanische tuinen te Leiden, Groningen, Amsterdam, Kew, Munchen en met de heeren Sanders en Sous te St. Albans en A. le Gentil te Arras. Zaden worden geruild met 49 botanische tuinen.

Sterrenwacht. De toestand van het astronomisch observatorium is onvoldoende.

De hulpmiddelen voor het onderwijs zijn in vrij voldoende

toestand; aangebrachte verbeteringen van eenig belang zijn niet te vermelden.

Het totale gebrek aan eenig behoorlijk opgesteld astrofotographisch instrument, welker opstelling afstuit op gebrek aan ruimte, deed zich in steeds sterker mate gevoelen.

Omtrent het gebruik, dat van de sterrenwacht gemaakt is, valt het volgende op te merken.

De beide parallaktisch opgestelde kijkers deden dienst voor demonstratie aan studenten. De meridiaankijker en de chronograaf werden gemiddeld eens in de 9 dagen door den amanuensis Kress voor tijdsbepalingen gebruikt. De hoogleeraar Nijland en de observator van der Bilt gebruikten den 10 duimskijker van Steinheil, thans voorzien van den verleden jaar bij P. Gautier te Parijs aangekochten dradenmikrometer, voor de waarnemingen van Venus, Jupiter, asteroiden, kometen, enz.

Gedurende het geheele jaar waren bij afwisseling officieren der marine aan het observatorium werkzaam, met name de luitenants-ter-zee J. G. W. J. Eilerts de Haan, L. P. W. van der Wal en P. C. Coops.

Groningen.

Universiteitsgebouw. In den afgelopen cursus kwam men geheel gereed met het verven der gangen, de trappenhuizen en de vestibule.

Met uitzondering van het groot-auditorium is thans het universiteitsgebouw van binnen geheel gerestaureerd. De verbetering van dat in erge mate tochtend en van zoo slechte zitplaatsen voorzien auditorium is noodig.

In de gangen van het gebouw werden cocosloopers gelegd, wat aan de rust en de stilte zeer te stade is gekomen. In de vestibule werd een groote gaslamp, in de gangen en corridors zijarmen aangebracht. Daardoor werd voorzien in een lang gevoelde behoefte om ook des avonds in die ruimten licht te kunnen ontsteken, vooral nu sedert de restauratie der collegelokalen, deze des avonds voor dispuutgezelschappen, debatingclubs enz. gebruikt worden.

De galerij der portretten in de senaatskamer is weder belangrijk vermeerderd. Zij werd verrijkt met de portretten van wijlen de hoogleeraren dr. D. Huizinga, mr. G. Diephuis, mr. W. Modderman, mr. B. J. Gratema, dr. E. J. Diest Lorgion en mr. N. K. F. Land.

Van den eersten rector-magnificus der Groninger hoogeschool bestond nog een tweede portret en wel van 1614. Na herstelling en betere omlijsting kreeg het eene plaats in de curatorenkamer. Daar werd ook opgehangen een op den zolder van het chemisch laboratorium gevonden wapen van de Groninger hoogeschool.

En eindelijk werd in dat vertrek bij de andere historische teekeningen opgehangen eene groote teekening van den gevel van het thans buiten gebruik gesteld oud-ziekenhuis, welk gebouw weldra zal worden afgebroken.

Twee op de hoogeschool betrekking hebbende plattegronds-teekeningen, nl. een op perkament van de oude Academiekerk van 1794 en een van de academische gebouwen aan het Academieplein, aangevende den toestand bij de stichting van het tegenwoordige Academiegebouw (1846—1850) werden geëncadreerd en verkregen eene plaats in de examenkamer.

De ramen in de gangen van het gebouw werden ter bevordering van toetreding van versehe lucht schuifbaar gemaakt. Op het voordak van het gebouw werden, ter vervanging van de oude, nieuwe leien aangebracht.

In de woning van den concierge werd in de gang een deur aangebracht waardoor minder tocht en betere afsluiting van het achterste gedeelte werd verkregen. Boven de toegangsdeur van deze woning werd — evenals in de sousterreinwoning aan de andere zijde — gaslicht aangebracht, waardoor de duistere, steile sousterreiningangen nu des avonds geheel verlicht zijn.

Bibliotheek. Het gebouw onderging kleine verbeteringen, de aanleg van electrisch licht door het geheele gebouw kwam tot stand.

De verschillende catalogi werden ook dit jaar geregeld bijgehouden. Voortgegaan werd met den in het vorige jaar aangevangen catalogus van geschriften op Groningsche Universiteit betrekking hebbende. Een nieuwe systematische index op de verzameling brochures is mede in werking.

Behalve brochures, dissertaties enz. werd de bibliotheek verrijkt met 545 boekwerken, waarvan 414 door aankoop, 131 ten geschenke. Onder de aangekochte dienen genoemd te worden:

Garsonnet, Traité théorique et pratique de procédure. Glasson, Histoire du droit et des institutions de la France. Huxley, Scientific papers. Kükenthal, Vergleichend-anatomische und entwicklungs geschichtliche Untersuchungen am Walthiere. de Lespinasse, Les métiers et corporations de la ville de Paris. Lyon—Caen et Renaut, Traité de droit commercial, terwijl onder de geschenken o. a. de aandacht trekt Peintures ecclésiastiques du moyen-âge de l'époque de J. v. Scorel et P. v. Oostzaanen publié par G. v. Kalccke et J. Six.

De bibliotheek werd door 13 666 personen bezocht terwijl 14 806 boeken uitgeleend werden, waarvan 1742 naar buiten de stad werden gezonden. Met genoegen kan worden geconstateerd dat het aantal bezoekers niet alleen dat van het vorige jaar aanmerkelijk overtreft maar ook ruim 200 hooger is dan het hoogste tot nu toe bereikte cijfer, nl. dat van 1900/1901; nog grooter is de vermeerdering van het aantal uitgeleende boeken, waartoe ook de veel grootere verzending naar buiten de stad het hare bijdroeg.

Ziekenhuis. Met uitzondering van de afdeling voor verloskunde en gynaecologie welk deel van het oude gebouw moet blijven staan, totdat de Anatomie een nieuw gebouw zal hebben betrokken, werd het voorgedeelte van het oude ziekenhuisgebouw op 16 Maart 1904 bij proces-verbaal overgedragen aan den Rijkswaarnemster, den heer C. H. Peters te 's Gravenhage.

Zooals reeds in het vorig verslag is medegedeeld werd het nieuwe Ziekenhuis 5 Juni 1903 in exploitatie genomen met 79 patiënten. Tegen het eind der maand Juni was het cijfer reeds tot 151 geklommen. Medio Juli steeg het aantal tot 168, om vervolgens te dalen tot 154. In het laatst van September evenwel en in October, derhalve na afloop der groote vacantie, begon het aantal zieken snel toe te nemen. Het maximum werd bereikt op 30 November, zijnde 263 patiënten op de zalen, 8 2de en 1 1ste klasse, te samen 272. In de Kerstvacantie daalden deze cijfers wederom tot 232 van de zalen, 4 2de en 8 1ste klasse. Het aantal verpleegsters hield vrijwel gelijken tred met het klimmend aantal patiënten. Op 28 December 1903 waren er 5 hoofdverpleegsters, 59 verpleegsters en 8 verplegers.

Behalve het verplegend personeel waren einde 1903 aan het ziekenhuis werkzaam:

Mannelijk personeel: 1 administrateur, 2 klerken, 1 magazijnmeester, 1 desinfecteur, 2 portiers, 2 loopknechts-hulpportiers, 1 parketboener, 1 timmerman-metselaar, 1 keukenbediende, 1 hoofdmachinist, 2 monteurs-bankwerkers, 1 electricien, 6 stokers, 2 werklieden, 1 apotheker, 2 assistenten, 1 knecht, 1 jongen.

Vrouwelijk personeel: 1 huismeesteres, 1 huiszuster, 1 chefkookkenken, 5 keukenbedienden, 1 aardappelschilster, 1 linnenjuffrouw, 7 waschmeiden, 5 linnenmeiden, 2 naaisters, 17 dienstboden, 1 beambte voor visitatie, totaal dus met het verplegend personeel 143.

In de maand December zijn 393 000 kilogram steenkolen verbruikt of $1\frac{1}{3}$ waggon per dag. Aan leidingwater werd verbruikt in 7 maanden 28 421 M³.

De septic-tanks en filters beantwoordden tot dusver voldoende aan de daaromtrent gekoesterde verwachting.

Behalve de 79 patiënten, die uit het oude ziekenhuis overkwamen, werden in den loop van het jaar 1903 opgenomen 1044 patiënten, derhalve een totaal van 1123. Hiervan werden 779 of 69.37 pct. ontslagen en overleden er 110 of 9.78 pct., terwijl 234 in behandeling bleven.

Het aantal verpleegdagen bedroeg 40 768, zoodat de gemiddelde duur der verpleging 36,3 dagen per patiënt bedroeg.

Van 5 Juni 1903—1 Januari 1904 werden in de apotheek gereed gemaakt:

15 118	recepten voor ziekenhuisdienst,
775	„ „ de polikliniek,
15 893	„ „ totaal,

terwijl 12 144 liter antiseptische vloeistoffen werden afgeleverd aan operatiekamers en ziekenzalen.

De voorgeschreven medicamenten kosten 22 cent per recept, waarvan 9 cent aan grondstoffen en 13 cent aan salarissen.

Het totaal bedrag der exploitatiekosten bedroeg f 86 370,98⁵ of over 40 768 verpleegdagen f 2,11⁸⁶ per dag en per patiënt.

Door de bijdragen van het Rijk en van de patiënten buiten de provincie Groningen werd dit bedrag voor patiënten in de

provincie f 1,31 per dag, voor buiten de provincie Groningen f 2.76 per dag. Deze laatste deelen *niet* in de Rijkssubsidie en moeten *wel* meedragen de kosten van rente en aflossing der door de gemeente Groningen voor den bouw en eerste inrichting bestede gelden.

Door verschillende armbesturen en gemeentebesturen buiten de provincie Groningen is tegen dit hooge bedrag ernstig geprotesteerd.

Pathologisch laboratorium. Met de installatie hiervan kwam de hoogleeraar in den afgeloopen cursus gereed, zoodat de verschillende toestellen tegen het einde daarvan in gebruik genomen konden worden. De verzameling werd door aankoop uitgebreid. Bij de installatie bleek van hoeveel nut de aanstelling van een amanuensis bij dit laboratorium is geweest.

Intusschen liet het toegestane krediet niet toe alle voor een behoorlijk ingericht pathologisch klinisch laboratorium bepaald noodzakelijke toestellen en instrumenten aan te schaffen, zoodat verhooging gewenscht is.

De in de collegezaal geplaatste Epidiascoop voldoet uitmuntend. Het Röntgenapparaat met buizen en het Kymographion doen bij het klinisch onderwijs uitnemende diensten.

Chirurgisch laboratorium. Een groot gedeelte van het subsidie moest verbruikt worden voor aanschaffing van laboratorium-instrumenten. Eene uitnemende Röntgen-installatie werd geleverd door de firma Siemens en Halske. Talrijk zijn de in den afgeloopen cursus gemaakte Röntgenphoto's, die voor het onderwijs van groote waarde bleken, vooral door de aanschaffing van een demonstratiekas voor Röntgennegatieven. De behandeling van verschillende ziekten met X-stralen leverde verrassende resultaten op.

25 milligram radium werden aangeschaft en daarmee werden eveneens bestralingen uitgevoerd ter vergelijking met X stralen. Het geleverde radium stond ver achter in werking bij X stralen, misschien doordat het te weinig actief is. Een sterker preparaat zal nog aangeschaft moeten worden.

Eene gelegenheid tot behandeling van lupus volgens de methode Finsen is aanbevelenswaard.

Obstetrisch-Gynaecologisch Laboratorium. Dit laboratorium werd door den hoogleeraar in den afgeloopen cursus in gereedheid gebracht. De verzamelingen werden in de daarvoor gereed gemaakte kasten geplaatst. Alles werd opnieuw nagezien, gerestaureerd en geëtiquetteerd. Door den assistent werd een catalogus bewerkt van de geschiedkundige verzameling van verloskundige instrumenten der Universiteits-vrouwenkliniek. Een belangrijke aanwinst verkreeg de verzameling door de toezending van een vijfinggeboorte uit Hees in Gelderland, met de placenta, ingezonden door dr. J. J. de Blecourt, geneesheer aldaar. Over deze groote bijzonderheid is door den hoogleeraar Nyhoff en genoemden geneesheer eene in het Nederlandsch en in het Duitsch geschreven monographie uitgegeven, bij J. B. Wolters te Groningen.

Psychiatrisch Laboratorium. In den afgeloopen cursus werd met de installatie van dit nieuw laboratorium voortgegaan. Het is geplaatst in de psychiatrische kliniek van het nieuwe ziekenhuis. Aangeschaft werden o. a. een Kimographion, een reukmeter van Zwaardemaker, een Chronoskoop, een Electro dynameter. Een apparaat van Rauschburg voor associatie en geheugenproeven, een taxometer van Gaertner, Dymagraph, Projectie-apparaat, Plethysmograaf, Ergograaf en Metronoom.

Onder de aangekochte boekwerken verdienen vermelding, Ebbinghaus Psychologie en Jahresbericht neurologie und psychiatrie.

Proeven voor bloeddruk-onderzoekingen bij psychose en bemmeringsproeven vooral bij hysterie en neurasthenie, en bij normale personen werden genomen.

Pathologisch-anatomisch laboratorium. Het nieuwe gebouw werd door den hoogleeraar Reddingius in den afgeloopen cursus in gebruik genomen. Zonder twijfel zal het aan de hoog gestemde verwachtingen beantwoorden. Van de lokalen trekken bijzonder de aandacht de ruime collegezaal met zijn tegen het plafond reflecteerende elektrische booglampen, de cursuszaal met zijn drie lange werktafels voor 50 studenten en wijders eene serie van lokalen, alle met prachtig licht, juist op het noorden ge-

legen, die ineenslopen, doch desverlangd door eene schuifdeur onmiddellijk aan het raam geplaatst, kunnen worden afgescheiden.

In het museumlokaal, aan de zuidzijde uitgebouwd, trekt bijzonder de aandacht de in kasten van spiegelglas met platen van hetzelfde materiaal geplaatste verzameling.

Met het gebouw voor de obducties, hoewel onder één dak met het hoofdgebouw, bestaat binnenshuis geene verbinding. De communicatie heeft plaats langs een overdekt terras. Er kunnen drie obducties te gelijk plaats vinden. Het warme water voor de obducties wordt geleverd door een geyser, welke automatisch werkt, zoolang ergens een warmwaterkraan is geopend.

Voor de projectie in de collegekamer is een transformator aangebracht, die spanning levert van pl. m. 85 volt, daar de spanning van de gemeentelijke centrale (pl. m. 210 volt) voor dat doel te hoog is.

In het voorjaar werd het om het gebouw gelegen terrein reeds in een plantsoen herschapen en door een voorloopig hek van den openbaren weg afgescheiden.

Anatomisch laboratorium. Aan het oude gebouw werden die herstellingen verricht die uit den aard der zaak niet uitgesteld konden worden. De vloer in de museumzaal bleek zoo geheel vermolmd te zijn, dat plotseling een balk bij de muur doorbrak en er groot gevaar voor de museakasten dreigde. Deze zijn daarop geheel ontruimd moeten worden, terwijl het linoleumkleed opgenomen moest worden. Door carboliseering en versterking der balken is daarop getracht verdere instorting te voorkomen.

Voor de mikroskopische-embryologische preparaten is een groote kast met tal van schuifplanken met vakjes (tot een getal van pl. m. 8000) aangeschaft, waarin deze verzameling thans op praktische wijze wordt bewaard.

Wijders zijn o. a. een mikrotom en een binoculair mikroskoop aangekocht. Laatstgenoemd instrument geeft, doordat men met beide oogen het preparaat kan zien, meerdere duidelijkheid en diepte aan het ter bezichtiging aangebracht voorwerp.

Psychologisch laboratorium. Op de onvoldoendheid van dit laboratorium is reeds herhaaldelijk gewezen. Het is te klein en voor onderwijs en voor onderzoek. De collegekamer moet telkens als mikroskopiezaal ingericht worden, wil men den practischen cursus in histologie kunnen geven.

Om eenige ruimte te erlangen is op den zolder met een dakraam een werkkamer afgesloten.

Het meubilair werd vermeerderd met een kast voor paraffine praeparaten en een boekenkast, terwijl vijf kasten uit het oude ziekenhuis hierheen werden getransporteerd voor bewaring van oude instrumenten.

De gereedschappen en hulpmiddelen voor onderwijs werden aangevuld o. a. met eene installatie voor de electrochemische bepaling van zuren en alkaliën. Het materieel, dat wegens jarenlang onvoldoenden aankoop verouderd en in achterstand geraakt is, vereischt eene snellere aanvulling, dan met de thans beschikbare geldmiddelen mogelijk is. Door den hoogleeraar en den assistent werden onderzoekingen ingesteld omtrent de spijsvertering en de geneeskrachtige werking van het colloïdale zilver bij infectieziekten waarvan het resultaat deels in Fransche, deels in Duitsche tijdschriften over physiologie werden gepubliceerd.

Een groot aantal studenten verrichtten onderzoekingen op verschillend gebied. Eindelijk verrichtte de hoogleeraar nog gerechtelijke onderzoekingen voor de rechtbanken te Arnhem en Heerenveen.

Hygiënisch laboratorium. In het gebouw, dat overigens bij voortdurend geheel aan zijne bestemming beantwoordt, kwam geene verandering. De behoefte aan electrisch licht en vooral aan electrische beweegkracht deed zich gevoelen. De bedoeling is zoodra de kabel gelegd is te trachten de broedstoven electrisch te verwarmen wat het bij gasverwarming steeds aanwezige brandgevaar zou wegnemen. Een plan tot aanleg is dan ook reeds in bewerking.

Een belangrijk onderzoek is ingesteld naar de mogelijkheid om het vuile water eener darmwasscherij te Groningen langs biologischen weg te reinigen. Daartoe verleende de heer Schoneboom, directeur der proefinstallatie der Septic-Tank te Tilburg, vroeger assistent aan dit laboratorium, zijne zeer gewaardeerde medewerking.

Overigens werden verschillende onderzoekingen op hygiënisch

gebied ingesteld, o. a. van specimina van drinkwater uit de stad Groningen.

De verzameling van hulpmiddelen werd niet uitgebreid.

Natuurkundig laboratorium. Het gebouw blijft in elk opzicht aan zijne bestemming beantwoorden. In de werkplaats werd een deel van den houten vloer vervangen door eene zware steenen fundeering, bedekt met hardsteenen plaat, waarop de drie draaibanken eene veel vastere opstelling erlangden.

Voor de verzameling werden vele toestellen door het personeel zelf in die werkplaats vervaardigd. Aangekocht werden echter o. a. een diktemeter van Leiss, een compensatietoestel van Siemens en Halske voor de meting van electromotorische krachten, een kwadrantelectometer van Dolezalek.

Evenals andere jaren werden ook in den afgelopen cursus weder een paar leerjongens in de werkplaats voor electricien-instrumentmaker opgeleid. Steeds erlangen deze jongelieden na eenigen leertijd eene goede betrekking.

Op 8 Juni 1904 werd door den hoogleeraar in de collegekamer voor de leden van den Geneeskundigen Kring eene demonstratie over radium gehouden, waarbij een overgroot getal leden tegenwoordig was.

In den afgelopen zomer werd een gedeelte van het hek rondom het gebouw, dat door de dreuning van zware wagens op de veel hooger gelegen straat dreigde achterover te vallen, vernieuwd.

Aan het gemeentebestuur is eene aanvraag verzonden om rondom het gebouw eene bestrating van scoriaebricks of asfalttegels te leggen.

Botanisch laboratorium en hortus. Het nieuwe gebouw verkeert in goeden toestand; in dezen cursus werd een aanvang gemaakt met het definitieve afverven; de gangen en trappen zijn thans gereed. Het meubilair wordt voortreffelijk onderhouden, daar telken jare in de groote vacantie door den bediende-meubelmaker alles wordt nagezien en opgemaakt.

De verzamelingen zijn dit jaar zeer in omvang toegenomen. Als belangrijke aanwinsten mogen genoemd worden:

1°. een groot en zeer schoon herbarium van Europeesche planten bijeengebracht door een Duitscher H. Bodmann en door bemiddeling van dr. Fedde uit Berlijn voor zeer geringen prijs aan het bestaand herbarium overgedaan, omdat deze laatste bij een bezoek aan het laboratorium zag op welk een uitnemende wijze dit hier bewaard zou zijn;

2°. een dito van te Buitenzorg verzamelde palmen van dr. J. C. Schoute, thans te Wageningen;

3°. eene groote vermeerdering van het tuinherbarium;

4°. eene zeer fraaie verzameling stammen van lianen, boomvarens enz., te Buitenzorg bijeengebracht door dr. J. C. Schoute;

5°. 900 houtsoorten in vele specimina, ontvangen van den directeur van 's lands plantentuin te Buitenzorg, bestemd voor microscopisch onderzoek;

6°. drie exemplaren van de uiterst zeldzame *Welwitschia mirabilis*, waaronder twee zeer compleet, geschenk van den heer N. Barens te Pforte in Duitsch Z. W. Afrika, wijders eene aanzienlijke vermeerdering van het aantal projectieplaatjes, door den amanuensis vervaardigd en eenige fraaie demonstratie-tableaux vervaardigd door studenten en gemonteerd door het personeel.

De bewerking van het herbarium werd dit jaar met kracht voortgezet, verscheidene duizende planten werden opgeplakt, geëtiketteerd en gerangschikt. Gebruik aan kastruimte doet zich hierbij gevoelen.

De heer Jaussonius hield zich in opdracht van den Minister van Koloniën bezig met de beschrijving van den microscopischen bouw der Indische houtsoorten.

Mej. Tammes deed wetenschappelijke onderzoekingen omtrent den bouw van den vlasstengel, ingevolge haar door de Hollandsche maatschappij van Wetenschappen te Haarlem verstrekte opdracht. De planten in de kassen hebben in den afgelopen cursus niet die verzorging gehad, waarop zij aanspraak hebben. Gebrek aan personeel is hiervan de oorzaak. Om dezelfde reden konden vele werkzaamheden in den tuin niet naar behooren worden verricht.

In den afgelopen zomer werd een aanvang gemaakt met een boring tot het verkrijgen van water voor den vijver. Deze heeft

tot nog toe niet het gewenschte gevolg gehad en wordt voortgezet. De tuin werd geregeld door zeer vele personen bezocht. Van het getal is echter geene aantekening gehouden.

De ruilhandel in planten en zaden met een zeer groot getal andere inrichtingen had als gewoonlijk geregeld plaats. Belangrijke aanwinsten werden op deze wijze verkregen.

Museum van natuurlijke historie en dierkundig laboratorium. Met het vervangen der houten kasten door nieuwe van ijzer en glas wordt — hoewel langzaam — voortgegaan. In de groote zaal is de tweede hoekkast vervangen, de grootste echter is nog onveranderd. Intusschen is het vooruitzicht geopend dat eindelijk ook deze door een ijzeren zal worden vervangen.

Het museum werd, zoover de middelen dit toelieten, aangevuld. De hoogleeraar heeft zich met de Rotterdamsche diergaarde in verbinding gesteld, vooral met het oog op vernieuwing en uitbreiding der collectie zoogdieren. Voorloopig heeft dit goede resultaten opgeleverd.

Een begin is gemaakt met het plaatsen — gelijk zulks in enkele buitenlandsche musea het geval is — van diergroepen. Reeds staat in een groote glazen kast een reigergroep met nest en jongen gereed, terwijl een groep vossen in bewerking is. De amanuensis en de bediende hebben hierbij van hunne vaardigheid doen blijken.

Bijzondere vermelding verdient de aanwinst van een in de nabijheid van Westerland in Mei 1904 gestrande delphinus albirostris (witsnuitdolfijn). Het dier bleek reeds te ver ontbonden te zijn om te kunnen worden opgezet. Bij onderzoek der inwendige organen (het skelet zou worden geprepareerd) bleek een embryo, bijna voldragen, aanwezig te zijn. Deze embryo, wellicht een unicum, is thans in formol in het museum geëxposeerd.

Er bestaat behoefte aan eene gelegenheid tot het bleeken van skeletten.

Scheikundig laboratorium. De lokalen van dit laboratorium bevinden zich in goeden toestand. Het privaat laboratorium van den hoogleeraar werd geverfd, terwijl daarin tevens enkele verbeteringen werden aangebracht.

De werkkamer van de candidaten werd geverfd na vooraf, voor zoover noodig, te zijn gerestaureerd. Dit zelfde geschiedde met het ruw-laboratorium dat op deze wijze eene goede verfrissching heeft ondergaan.

Het magazijn van chemicaliën onderging eene radicale verandering. Nadat eerst het oude latwerk was uitgebroken, werden de muren geverfd en werd daarna een nieuw latwerk, ingericht overeenkomstig de eischen des tijds, aangebracht.

In de zitkamer van den hoogleeraar werd eene hooge en breede eikenhouten boekenkast tegen den wand opgesteld. Onderin bevindt zich eene ruimte voor het bewaren van groote plaatwerken en tabellen.

De verzameling bevindt zich in goeden toestand. In het laboratorium werd veel practisch gewerkt.

De op de binnenplaats verbouwde werkplaats voor meer gevaarlijke of onaangenaam riekende proefnemingen voldoet zeer goed.

Mineralogisch-Geologisch instituut. Het nieuwe gebouw voldoet in ieder opzicht zeer goed, maar in eenige lokalen, waar steeds gewerkt moet worden is het aanbrengen van buitenjalouziën of rolluiken wegens de groote hitte in den zomer en het verblindende zonlicht zeer gewenscht.

Het meubilair bevindt zich in uitnemenden toestand, het werd vermeerderd met eene eikenhouten kast in de petrographische verzameling, een eikenhouten rek voor de etalage van boorprofielen met grondsoorten in de Groninger lokale verzameling en met 8 etalagelijsten in de palaeontologische verzameling.

De verzamelingen zoowel van de laboratoriumafdeeling, als van de verschillende musea, bevinden zich eveneens in uitstekenden staat en worden nog steeds verbeterd ten opzichte van completeering, etalage en etiketteering.

Bij de instrumenten werden o. a. aangeschaft eenige kristalphysische toestellen, voor thermische, pyroëlectrische dichroscopische onderzoekingen en eenige andere voorwerpen als eene balans volgens Nernst en eene nix-camera.

Bij de aanwinsten voor de verschillende verzamelingen dienen vermeld te worden: Eene groote collectie van gesteenten van Borneo (doubletten der verzameling van den hoogleeraar Molen-graaff) aan het instituut geschonken door den hoogleeraar Wichmann te Utrecht.

Collectie van diluviaal en tertiair petrofaecten en van Glacial-geschieben uit de Salt-range in Indië. Een groot aantal diapositiven voor de behandeling van vulkanen, gletschers en van verschillende kristallographische onderwerpen werden door den assistent dr. H. G. Jonker in de photographische inrichting van het instituut vervaardigd.

Met de plaatsing van het ijzeren hek rondom het terrein, werd in den afgeloopen cursus nog niet begonnen.

Sterrenkundig laboratorium. De bodem onder het tot sterrenkundig labotarium ingericht oud-mineralogisch-geologisch laboratorium blijkt zoo bewegelijk te zijn, dat tot groot leedwezen van den hoogleeraar de gemaakte pijlers niet voldoende stevigheid en vastheid aanbieden tot het doen van nauwkeurige waarnemingen. Maatregelen zijn in overweging om aan dit zoo ernstig bezwaar te gemoet te komen.

De electrische installatie is in den afgeloopen cursus tot stand gekomen. De door den hoogleeraar in de mineralogie achtergelaten kasten zijn geverfd en doen uitnemend dienst voor het bewaren der boeken, tabellen en plaatwerken der verzameling.

De bibliotheek is nieuw gerangschikt en gecatalogiseerd. Van sterrenwachten en andere instellingen worden belangrijke publicaties ontvangen in ruil der door dit laboratorium uitgegevene. Deze laatste zijn reeds ten getale van 14 te zamen uitmakende 619 pagina's gepubliceerd. In den afgeloopen cursus zijn verschenen de nummers 12, 13 en 14.

De hoogleeraar heeft gevolg gegeven aan de uitnoodiging om op het Congres of arts and sciences te St. Louis te spreken over Statistische methoden in de studie van de constitutie van het heelal.

Ook in den afgeloopen cursus werden de goede betrekkingen met de observatoriums te Helsingfors en Capetown bestaande, onderhouden, waarvan o. a. de publicatie n°. 12 een gevolg is geweest

Pharmaceutisch laboratorium. Het plafond van de collegekamer werd geverfd en op de werktafel van dit vertrek werd een nieuw teakhouten dekblad aangebracht.

De distilleerketel werd verplaatst naar het sousterrein. In de ruw en privaat laboratoria werden eenige nieuwe werktafels geplaatst.

Aangeschaft werden een photographisch toestel met toebehooren, een apparaat voor electrische weerstandsbepaling volgens Ostwald, een stel speciaal ingerichte thermometers voor speciaal onderzoek en een accumulatorenbatterij van 4 elementen. Boekwerken van eenige betekenis werden niet verkregen.

In het nieuwe tijdschrift „Chemisch Weekblad” werden een vijftal door den hoogleeraar gedane onderzoekingen gepubliceerd. Voortgezet werd het onderzoek over „Chemische refraktometrie”.

Verzameling van plaatwerken en gipsafgietsels. De eerstgenoemde verzameling is geplaatst in twee groote kasten in eene collegekamer der letterkundige faculteit in het Academiegebouw, de laatst genoemde is, gelijk reeds is medegedeeld, tijdelijk ondergebracht in het perceel Lolcama nabij den Hortus.

De voornaamste aanwinsten der verzameling plaatwerken in den afgeloopen cursus zijn geweest: Winter, Antike Terrakotten 2 deelen, Dumont et Chaplain, Céramique 2 deelen, Perrot et Chipier, Histoire de l'Art, Babelot, Traité des monnaies grecques et romaines, Brunn, Griechische Götterideale, Lange, Die menschliche Gestalt, Lowrie, Christian Art and Archaeology.

Deze boeken worden bij de colleges gebruikt.

Verzameling wiskundige modellen. Deze verzameling, geplaatst in drie groote kasten eener collegekamer van de wis- en natuurkundige faculteit in het Academiegebouw, is dit jaar verrijkt met bewegelijke staaldraadmodellen van oppervlakken van den tweeden graad, onder leiding van den hoogleeraar Wiener uit Darmstadt vervaardigd.

Bij de lessen in de wiskunde wordt voortdurend van deze verzameling gebruik gemaakt.

Verzameling psychologische instrumenten. Door den hoogleeraar-directeur, die te zijnen huize een vertrek als psychologisch laboratorium heeft ingericht, alwaar gemelde instrumenten worden bewaard, wordt ten eerste aangedrongen wegens de beperkte ruimte op het ter zijner beschikking stellen van eenige

lokale in een of ander universitair gebouw. Eene oplossing is nog niet gevonden.

Uit het toegestaan subsidie is o. a. aangeschaft een toestel voor meting van helderheidscontract en een toestel ter voortbrenging van variabele intermitterende tastgewaarwordingen.

Verzameling oogheelkundige instrumenten. Aan de oogheelkundige bibliotheek is in den afgelopen cursus betrekkelijk veel geld besteed, niet alleen door het aankopen van een aantal oudere en nieuwe werken en tijdschriften, maar ook door het aanschaffen van nieuwe kasten, omdat in de oude kasten geen plaatsruimte meer was. De collegekamer waarin deze bibliotheek is geplaatst, heeft daardoor een aangenaam aanzien gekregen.

Van deze bibliotheek is een geschreven catalogus aanwezig in de Universiteitsbibliotheek en kan ieder, die zulks wenscht, door bemiddeling van den bibliothecaris, de oogheelkundige boeken van de inrichting ter leen ontvangen onder dezelfde voorwaarden als die der Universiteitsbibliotheek.

Een gedrukte catalogus zal echter weldra verschijnen, waardoor het gebruik van deze vrij uitgebreide en kostbare bibliotheek zeker nog zal toenemen.

De verzameling wetenschappelijke toestellen ten behoeve van het onderwijs en instrumenten werd uit het toegestaan krediet met eenige voorwerpen uitgebreid. Zij bewijzen bij het onderwijs goede diensten en komen de studenten bij hunne oogheelkundige studiën zeer te stade.

Laboratorium voor physich-chemische diagnostiek. Het nieuwe hiervoor in het nieuwe ziekenhuis disponibel gesteld lokaal voldoet goed aan zijne bestemming. De ligging is gunstig; voor onderzoekingen treedt voldoende licht toe. Verwarming en verlichting laten niets te wenschen over.

Uit het toegestaan subsidie is o. a. een prachtig mikroskoop om microphotographiën te kunnen maken, aangeschaft. Wijders verschillende toestellen voor bloedonderzoek, stetoscop en phonendoscoop.

Voor de studenten werden eenige nieuwe handboeken voor klinische methoden van onderzoek aangeschaft.

Verzameling van phonetische instrumenten. Van deze verzameling, geplaatst in de collegekamer van den hoogleeraar in de Fransche taal en letterkunde, dr. A. G. van Hamel, wordt door dezen hoogleeraar bij zijne lessen een druk gebruik gemaakt. Dank zij het verleende subsidie konden eenige instrumenten van betekenis worden aangeschaft o. a. een zeer fijne Mareysche tambour tot reproductie van de larynxtrillingen (systeem Rousselot) en een bijzonder gevoelige tambour tot aanwijzing van de expiratiekracht bij het spreken, systeem Verdin.

Ook zijn eenige te Parijs besprokene phonographische rollen gekocht, die bij oefeningen in de uitspraak der Fransche taal belangrijke diensten bewijzen.

§ 3. GEMEENTELIJKE UNIVERSITEIT TE AMSTERDAM.

A. COLLEGE VAN CURATOREN.

Bij raadsbesluit van 28 October 1903 werd jhr. mr. O. H. Backer als curator herbenoemd.

B. ONDERWIJZEND PERSONEEL.

Senaat. Rector-magnificus was de hoogleeraar Bakhuis Roozeboom, secretaris van den senaat de hoogleeraar Boer. Assessoren waren de hoogleeraren Cramer, Josephus Jitta, Pel en Valetton.

Het voorzitterschap en het secretariaat in de faculteiten werden bekleed: in die der godgeleerdheid door de hoogleeraren Brandt en Cramer; in die der rechtsgeleerdheid door de hoogleeraren Conrat en Treub; in die der geneeskunde door de hoogleeraren Place en Saltet; in die der wis- en natuurkunde door de hoogleeraren Sissingh en Zeeman, en in die der letteren en wijsbegeerte door de hoogleeraren te Winkel en van Melle.

Hoogleeraren en lectoren. Op 21 September 1903 droeg de hoogleeraar Valetton het rectoraat over aan den hoogleeraar Bakhuis Roozeboom, na verslag te hebben gegeven van de lotgevallen der Universiteit in het afgelopen studiejaar.

Op 8 Januari 1904 hield de rector-magnificus eene rede getiteld: „De tegenwoordige stand van de problemen der chemie.”

Ter vervulling van de vacature, ontstaan door het overlijden van den hoogleeraar Stokvis, werd in October 1903 door de gemeenteraad benoemd dr. P. Ruitinga. Deze aanvaardde zijn ambt op 14 December 1903 met het uitspreken van eene rede getiteld: „De tuberculeuze infectie bij den mensch.”

Aan den hoogleeraar Kernkamp werd in de vergadering van den gemeenteraad op 23 September 1903 met ingang van 15 October op zijn verzoek eervol ontslag verleend. In de hierdoor ontstane vacature benoemde de gemeenteraad op 5 November 1903 dr. H. Brugmans te 's Gravenhage, die op 7 Maart 1904 zijne betrekking aanvaardde met eene rede over: „Het belang der economische geschiedenis.”

Op 23 Juli 1904 overleed de hoogleeraar Lobry van Troostenburg de Bruyn.

Assistenten. Als assistenten waren werkzaam bij het physiologisch laboratorium C. F. Bosch en P. E. van der Stadt; bij het pathologisch anatomisch laboratorium J. G. Olivier en A. E. Sitsen; bij het ziektekundig laboratorium dr. E. van Leersum, dr. J. H. Ebersen en T. A. Steensma; bij de bekkenverzameling mej. dr. M. des Bouvrie; bij het laboratorium voor

gezondheidsleer A. Klein; bij het heelkundig laboratorium J. van Campen; bij het oogheelkundig laboratorium C. W. Wisselink; bij het anatomisch laboratorium J. W. Fransen, en D. J. de Jong, L. Hannema en E. Scheyde; bij het natuurkundig laboratorium W. L. Nolke, dr. P. Kohnstamm en J. D. van der Waals (later vervangen door B. M. van Dalfsen); bij den hortus H. Th. A. Hus en C. L. S. Cramer; bij het zoologisch laboratorium dr. J. Versluis; bij het scheikundig laboratorium (anorganische afdeling) J. J. van Laar, A. H. W. Aten, A. Stoffel en J. Olie Jr.; bij het scheikundig laboratorium (organische en pharmaceutische afdeling) S. Tijnstra Bzn., A. J. Heemskerk Duker en W. C. de Graaf; in het binnengasthuis bij den hoogleeraar Ruitinga: dr. J. H. Ebersen en C. Elders; bij den hoogleeraar Pel: dr. P. Ruitenga (later vervangen door J. V. Muller Kleiweg de Zwaan); bij den hoogleeraar Winkler: J. Kinderman en D. W. van Linden; bij den hoogleeraar Rotgans: dr. J. van Campen, dr. A. Kritzer en F. W. Sickemeijer; bij den hoogleeraar Straub: M. W. de Vries, J. Beltman en G. W. Wisselink; bij den hoogleeraar Wertheim Salomonson: A. Starcke; bij den hoogleeraar Mendes da Costa: Th. Pastoors (later vervangen door P. Muis); bij den hoogleeraar Lanz: dr. D. Mac Gillavry, dr. S. H. Zaaier, J. v. Dam en F. B. de Walle; bij den hoogleeraar Treub: J. J. M. van Bergen en B. J. W. Slingenberg en bij den lector de Bruin: mej. P. B. Slaterus.

Privaat docenten. Als privaet docenten waren toegelaten in de faculteit der rechtsgeleerdheid Ch. Miseroy, F. van der Goes, mr. D. E. Lioni en mr. J. C. Post; in de faculteit der geneeskunde dr. N. van Rijnberk, J. van Deventer Szn., dr. J. Graanboom, dr. W. Posthumus Meyes, A. Klein, dr. N. M. Josephus Jitta, W. M. de Vries, dr. M. A. Mendes de Leon, dr. C. B. Tilanus Jr., dr. H. Burger, J. E. Grevers, dr. A. Aletrino, H. Timmer; in de faculteit der wis- en natuurkunde dr. L. Th. Reicher, dr. D. Coelingh, dr. A. Smits, dr. F. E. Jaeger, dr. J. J. van Laar, dr. J. Versluis jr. en dr. J. J. Blanksma; in de faculteit der letteren en wijsbegeerte dr. J. J. A. A. Frantzen, dr. A. A. Fokker, dr. F. Leviticus, dr. W. Vogelsang, dr. J. W. Beck, dr. J. Huizinga, J. D. Wijnkoop, dr. J. H. Gunning.

C. OMVANG VAN HET ONDERWIJS.

De volgende tabel geeft een overzicht der op de series aangekondigde en der gegeven lessen.

Naam van den hoogleeraar, lector of privaat docent.	Naam der les.	Getal uren per week.	Gemiddeld getal toehoorders.	Gelegenheid tot respondeeren.		Aanwijzing der behandelde onderwerpen.	OPMERKINGEN.
				Ja.	Neen.		
Faculteit der godgeleerdheid.							
S. Cramer.	Algemeene geschiedenis van het Christendom.	2	12		Neen.	De ontwikkelingsgang van het Christendom en van zijne verhouding tot Staat en maatschappij, wetenschap en beschaving tusschen het tijdperk der „verlichting” en het midden der 19de eeuw. Geestelijke stroomingen na 1650. Theorie en lectuur van de Evangelien van Johannes en Filippus.	) Wordt gelegenheid gegeven tot het doen van vragen.
	Geschiedenis van het Nederlandsch Protestantisme. Hermeneutiek des Nieuwen Testaments.	1	7 2	Ja.	Neen.		
D. E. J. Völter.	Ond-Christelijke letterkunde.	2	12	Ja.		De kanonieke Evangelies. Selecta capita uit Matthaeus. Caput I—IV van den Brief aan de Romeinen.	
	Exegese der synoptie. Exegese der Paulinische Brieven.	2 1	12 10	Ja.			
I. J. de Bussy.	Zedenkunde en haar geschiedenis.	4	16	Ja.		Aard en oorsprong der zedelijke beoordeeling. Karakter en fysieke omgeving van het godsdienstig geloof.	
	Wijsbegeerte van den godsdienst.	1	8		Neen.		
A. Bruining.	Encyclopaedie der godgeleerdheid	2	18		1)	De tegenwoordige toestand der theologische leervakken en hunne beteekenis in onderlingen samenhang. a. De ontwikkeling der godsleer bij de Hindoes en bij de Grieken, en in aansluiting aan deze laatste in het oude en middeleeuwsche Christendom. b. De tegenwoordige op den voorgrond tredende richtingen op het gebied der wijsgeerige godsleer. De ontwikkeling der hoofddogmen tot op, en met inbegrip van, het optreden van het Protestantisme.	
	Geschiedenis der leer aangaande God.	3	5				
	Geschiedenis der Christelijke leerstellingen.	2	6				
W. Brandt.	Algemeene geschiedenis der godsdiensten.	2	7		Neen.	Godsdiensten der zoogenaamde natuervolken; een blik in het godsdienstig leven van den tijd der Romeinsche keizers. Overzicht der voornaamste verschijnselen tot aan den tijd der Mohamedaansche overheersching. Ontwikkeling der Godsvoorstelling; daaraan beantwoordende godsdienstige practijken en stemmingen; afbrokkeling en eindelijk ontbinding der volks-eenheid door het maken van onderscheid tusschen vromen en goddeloozen bij den ondergang van het rijk Juda. Prophetieën van het Boek Jesaja (hoofdstukken I, XXII en IX).	
	Geschiedenis der Indische godsdiensten.	1	5		Neen.		
	Geschiedenis van den Israëlitischen godsdienst.	2	6		Neen.		
	Uitlegging der profetische geschriften des Ouden Testaments.	1	7	Ja.			
Faculteit der rechtsgeleerdheid.							
L. de Hartog.	Rechts-encyclopaedie.	2	15		Neen.	Algemeene beginselen van recht en rechtswetenschap. Stelselmatig overzicht der rechtsstof. De voornaamste stelsels van rechtsphilosophie. Overzicht der rechts-geschiedenis. Hoofdtrekken en geschiedenis van de constitutioneele monarchie in Nederland. De leerstukken over grondgebied, de inwoners, vrijheidsrechten, het Koningschap. De voornaamste leerstukken der algemeene Staatsleer, historisch en filosofisch. Grondslagen en bronnen van het Nederlandsch administratief recht. Bijzonder nog het politierecht. Korte bespreking der administratieve rechtspraak. Geschiedenis der volkenrechtswetenschap. Algemeen overzicht. Bijzonder het oorlogsrecht en de Haagsche tractaten van 1899.	
	Nederlandsch staatsrecht.	3	20	Ja.			
	Algemeen staatsrecht	1	4 later 3	Ja.			
	Administratief recht.	2	4 later 3	Ja.			
	Volkenrecht.	2	4 later 3	Ja.			
Max. Conrat.	Romeinsch privaatrecht. (Tweede gedeelte).	4	15		Neen.	Zakenrecht en recht der verbintenissen. Oefeningen in het geheele Romeinsch privaatrecht, behalve erfrecht. Na de Kerstvacantie onderbroken en na Paschen hervat.	
	Oefeningen in het Romeinsch privaatrecht.	4—6	20	Ja.			
	Casusposities.	1	5	Ja.			

Naam van den hoogleeraar, lector of privaat docent.	Naam der les.	Getal uren per week.	Gemiddeld getal toehoorders.	Gelegenheid tot respondeeren.		Aanwijzing der behandelde onderwerpen.	O P M E R K I N G E N.
				Ja.	Neen.		
J. F. Houwing.	Burgerlijk recht.	2	35 à 40	Ja.		Eigendom.	1) Een paar maal zijn terecht- zittingen bezocht en is het daar waargenomene later be- sproken. 2) De anthropometische signale- mentsdienst is in werking ge- zien. 3) Meestal zijn een uur per week besprekingen en responsiën ge- houden, bij voorkeur over wisselrecht en vennootschaps- recht. 4) Voor Kerstmis. 5) Na Kerstmis. 6) Voor de Kerstvacantie voor studenten van het 2de jaar. 7) Na de Kerstvacantie voor stu- denten van het 1ste en 2de jaar. 8) Voor studenten van het 2de jaar. 9) Voor de Paaschvacantie. 10) Na „ „ 11) Na de Kerstvacantie. 12) Na de Kerstvacantie voor stu- denten van het 1ste jaar (door den prosector F. Meursing). 13) Voor studenten van het 2de jaar in groepen verdeeld (door den prosector F. Meursing). 14) Na de Kerstvacantie voor stu- denten van het 1ste jaar in twee groepen (door de assi- stenten Olivier en Sitsen).
	„	2	35 à 40	Ja.		Het huurcontract.	
	Burgerlijke rechtsvordering.	2	10 à 15	Ja.		Bespreking van jurisprudentie met meergevorderden.	
		2	35 à 40	Ja.		Algemeene beginselen van processen. Procedure in eersten aanleg, vergeleken met die van de nieuwe Oostenrijksche Civiel-, proces-Ordnung.	
G. A. van Hamel.	1. Strafrecht; dogmatiek.	2 1)	25	Ja.		Inleiding omtrent algemeene leerstukken; de leer der strafftoemeting, herhaling; poging.	
	2. Strafrecht; bijzondere delicten.	2	20	Ja.		Meineed; valsheid; andere bedrogsdelicten.	
	3. Strafvordering.	2 2)	15	Ja.		Rechtsmacht. Voorbereidend onderzoek. Bewijsleer.	
	4. Wijsbegeerte van het recht.	1	12		Neen.	Inleiding. Wijsbegeerte van het onrecht. Sociale oorzaken der criminaliteit. De vergeldingsleer.	
D. Josephus Jitta.	Handelsrecht.	3	30	Ja. 3)		Verzekering. Verband tusschen verzekering en andere onderdeelen van het recht. Geschiedenis. Wettelijke regeling van de verzekering in het algemeen. Toepas- sing van die regeling bij de vermogensverzekering, in het bijzonder bij de brand-assurantie. Levensverzekering. Moelijkheden bij de toepassing van de algemeene beginselen. Recht en practijk der levensverzekering. Staatsbemoeiing. Faillietverklaring. Rechtsgevolgen. Samenstelling van actief en passief. Verifi- catie. Akkoord.	
	Faillietenrecht.	1	25	Ja.		Het huwelijk, de echtscheiding en de voogdij, meer in het bijzonder met het oog op het tractatenrecht.	
	Internationaal privaatrecht.	1	20	Ja.			
M. W. F. Treub.	Grondbeginselen en staathuishoudkunde.	3	40 à 50		Neen.	Hedendaagsche oeconomische toestanden en theorieën.	
	Capita selecta staathuishoudkunde.	2	12 à 15		Neen.	Practische toepassing van oeconomische beginselen.	
	Responsie-college staathuishoudkunde.	1	6 à 8	Ja.			
	Theorie der statistiek.	1	4 à 6		Neen.	Algemeene beginselen en hoofdzaken bevolkingsstatistiek.	
Chs. Miseroy (privaat docent).	Notariaat en fiscaalrecht. In den cursus 1903/04 heeft Chs. Miseroy geen college gegeven.						
D. E. Lioni (privaat docent).	Practische toepassing van het Nederlandsch procesrecht.	1 à 2	2 à 3	Ja.		Loop van het proces in eersten aanleg voor de rechtbank; exceptiën en incidenten. Conservatoire arresten en hunne gevolgen.	
Faculteit der geneeskunde.							
T. Place.	Specieele physiologie.	5	90	Ja.		Voedingsverrichtingen.	
	Algemeene physiologie.	2 4)	60			Zenuwstelsel.	
	Capita selecta.	2 5)	60			Physiologie der cel. Gezichtszinuig.	
C. H. Kuhn.	Algemeene ziektekundige ontleedkunde.	5	50 à 60			Inleiding. Overzicht en definitiën. Het weerstandsvermogen van weefsels, organen en van het organisme.	
	Bijzondere ziektekundige ontleedkunde.	1	50 à 60 6)		Neen.	Haemorrhagie. Thrombose. Embolie.	
	Bijzondere ziektekundige ontleedkunde.	2	100 à 120 7)		Neen.	De veranderingen van organen door mechanische invloeden en hare gevolgen.	
					Neen.	Onkologie. Algemeen gedeelte.	
	Pathologische en medische forens. obductiën.	2	50 à 60 8)		Neen.	Histioide tumoren.	
					Ja.	Techniek. Diagnose.	
	Gerechtelijke geneeskunde.	1	70 9) 40 10)		Neen.	Epicrise.	
	Demonstratiën.	2 11)	100 à 120		Neen.	Kindermoord.	
	Obductie-techniek.	2 12)	50 à 60		Neen.	Specieele ziekte-toestanden.	
	Oefeningen in obductie-techniek.	10 13)		Ja.			
P. K. Pel.	Oefeningen in ziektekundige weefselleer.	4 14)	50 à 60		Ja.	Circulatie-stoornissen. Necrose. Inflammatie. Infiltratie. Degeneratie. Atrophie. Histioide tumoren.	
	Medische kliniek.	4	60—150			Ziekten van het circulatie-, digestie- en respiratie-apparaat, van het systemum uropoisticum; van het zenuwstelsel; stofwisselings- en infectie-ziekten. Kinderziekten.	
	Medische polikliniek.	2 1/2	60 à 150			Als boven.	
	Kliniek in acute infectie-ziekten.	1	60 à 150			Voor meergevorderden.	
	Physische diagnostiek.	3					

Naam van den hoogleeraar, lector of privaat docent.	Naam der les.	Getal uren per week.	Gemiddeld getal toeh oorders.
J. Rotgans.	Propaedeutische kliniek.	2	60—120
	Heelkundige kliniek.	1	30—40
	„ polikliniek.	2	60—120
	Operatieve heelkunde.	1	100
	Privatissimum.	1 gedurende 3 maanden.	30 à 100
	Cursus operatieve heelkunde (dr. van Campen).	6	10
	Operatiën in vivo.	6—12	(in groepen) 8—20
M. Straub.	Inleiding tot de specieele oogheelkunde.	2	50 ¹⁾
	Oogheelkundige kliniek.	3	30 ²⁾
	Cursussen in onderzoekings-methoden.	2 ³⁾	telkens 12
K. Treub.	Gynaecologische obstetrische kliniek.	3	60
	„ polikliniek.	3	10
	Zwangeren-onderzoek.	1 ⁴⁾	15
	Verloskundige operatiën.	1 ⁴⁾	25
	Theoretische verloskunde.	1	60
	Gynaecologische en verloskundige operatiën zoo dikwijls als noodig is.		
L. Bolk.	Systematische anatomie.	3	100
	Ontwikkelingsleer.	1	
	Topog. aphische anatomie.	2	
	Responsie-college.	1	
R. H. Saltet.	Microbiologie.	2 ⁵⁾	30
	Hygiëne.	3 en 1 ⁶⁾	50
	Cursus in bacteriologie (met privaat docent Alex. Klein).	2 à 4	72 ⁷⁾
	Cursus in hygiënische onderzoekingsmethoden (met privaat docent Alex. Klein).	2	66 ⁸⁾
C. Winkler.	Psychiatrie.	2	80 à 100
	Neurologie	2	50 à 60 ⁹⁾
	Neurologische kliniek.	1	100—110 ¹⁰⁾
	Neurologische polikliniek.	3	80—100 ¹¹⁾
O. Lanz.	Algemeene heelkunde.	2	40
	Heelkundige kliniek.	1	50
	Specieele heelkunde.	1	15—20
	Heelkundige polikliniek.	2	30—40
P. Ruitinga.	Algemeene pathologie.	4 ¹²⁾	ruim 100
	Propaedeutisch medische kliniek.	4	50
	Pharmaco-dynamie.	2	50
	Cursus in pathologisch-chemisch onderzoek.	4 ¹³⁾	
A. A. G. Guye.	Oorheelkunde.	1	5
	Polikliniek voor oorlijders.	6	
J. van Rees.	Weefselleer.	5 voor Kerstmis.	30—50
	Capita selecta.	2 na Kerstmis.	30—40
	Biologische vraagstukken.	2 na Paschen.	25—30
	Mikroskopie voor het eerste jaar.	10	50 ¹⁴⁾
	Oefeningen met co-assistenten.	4	50 ¹⁵⁾
	(Na Paschen repetitie-cursus.		
	Technische oefeningen voor meergevorderden.	onbepaald.	10—15

Gelegenheid tot respondeeren.	Aanwijzing der behandelde onderwerpen.		O P M E R K I N G E N.
Ja.	Neen.		
Ja.	Neen.	Algemeene heelkunde met klinische demonstratiën. Capita diversa. Voorkomende gevallen. Urgente chirurgie. Leer der breuken.	1) Voor het 2de semester. 2) Voor semi-artsen. 3) Gedurende 5 weken. 4) Buitendien nog 5 uren door den assistent. 5) Voor de Kerstvacantie.
Ja.	Neen.	Operatiën in cadavere. Voorkomende gevallen.	6) Tijdens deze op den series aangekondigde lessen, werd ook propaedeutische kliniek gegeven). 3 uur vóór, 1 uur na de kerstvacantie.
Ja.	Neen.	Vooral die gedeelten, welke voor den niet-specialist van gewicht zijn. Demonstratiën van gevallen uit de kliniek. Oogspiegel.	7) In 6 groepen van 12, na de Kerstvacantie. 8) In 5 groepen, waarvan 1 van 6 deelnemers. 9) Voor de twee jongste semesters.
Ja.	Neen.	Demonstratie van patiënten. Onderzoek en behandeling van loopende patiënten. Capita selecta bekkenleer.	10) Voor alle jaren. 11) Voor de oudsten. 12) Alleen na de Kerstvacantie.
Ja.	Neen.	Voedingssysteem. Ademhalingssysteem. Circulatie-apparaat. Geslachtscellen. Rijpingsverschijnselen. Blastomerie. Algemeene organogenese. Topographie van borst en buik.	13) Deze cursus wordt in groepen gegeven na de Kerstvacantie. 14) In vier groepen. 15) In acht (na Paschen vier) groepen.
Ja.	Neen.	Algemeene bacteriologie. Statistiek, lucht, bodem, water, voedings- en genotmiddelen, woning (verwarming, ventilatie en verlichting), bestrijding van besmettelijke ziekten. Het verkrijgen van rein-culturen met de gelatine-methode van Koch. Demonstratie van mikroskopische praeparaten, het vervaardigen van mikroskopische praeparaten volgens de methode van Koch en Alex. Klein. Onderzoek van water, lucht, melk enz. met chemische, physische en bacteriologische methoden en oefening in het gebruik van den photometer van Inbar en diens ruimte-hoekmeter.	
Ja.	Neen.	Bijzondere psycho-pathologie, acuta-psychosen; paranoia. Dementia paralytica etc. Neurologie. Pathologie van het ruggemerg. Abloncata en stamganglia. Alles wat zich op neurologisch gebied heeft voorgedaan. Alles wat zich heeft voorgedaan.	
Ja.	Neen.	Demonstratiën van patiënten. Orgaanziekten. Onderzoek en behandeling van loopende patiënten.	
Ja.	Neen.	Inleiding. Algemeene actiologie. Demonstratie van patiënten. Inleiding. Plaatselijk werkende middelen.	
Ja.	Neen.	Kort overzicht van de aandoeningen van uitwendig, midden en inwendig oor. Demonstratie van gevallen.	
Ja.	Neen.	Cellen, weefsels, organen.	
Ja.	Neen.	Zintuigen, neuronleer, fibrillenleer van Apathy en Bothe (met lantaarn-projectie). Darwinisme contra Lamankisme, biologische grondslagen der erfelijkheid, tegenstelling tusschen individueele- en rashygiëne, sexueele en maatschappelijke selectie.	
Ja.	Neen.	Cellen, weefsels, organen. Mikroskopische anatomie, bijzondere methoden.	
Ja.	Neen.	Diverse onderwerpen.	

Naam van den hoogleeraar, lector of privaat docent.	Naam der les.	Getal uren per week.	Gemiddeld getal toehoorders.	Gelegenheid tot respondeeren.		Aanwijzing der behandelde onderwerpen.	O P M E R K I N G E N.
				Ja.	Neen.		
S. Mendes da Costa.	College huidziekten. „ urologie. „ venereologie. Demonstratie van patiënten. „ „ „	1 1 1 1 1 (enkelelessen)	50 50 60 100 20		Neen. Neen. Neen. Neen. Ja. 1)	Schorihoe, akue, epitheloom, lepra, tuberculiden. Prostaatlijden en stricturen. Syphilis (pathologie der). Huid- en venerische ziekten. (Voor groepen van studenten).	1) Er wordt geen gebruik van gemaakt. 2) Voor 1—4 semester. 3) Voor 1ste en 2de semester. 4) Serie van colleges tusschen Kerst- en Paaschvacantiën. Ook voor juristen toegankelijk.
J. K. A. Wertheim Salomonson.	Kliniek der zenuwziekten. Leer der peripheere zenuwziekten. Leer der degeneratie. Röntgenstralen. 2) Polikliniek voor zenuwziekten.	1 1 1 1 4) 4 × 2 weken.	50 2) 35 3) 30 30 4—6 6)		Neen. Neen. Neen. Ja.	Ziekten van centraal en peripheer zenuwstelsel. Pathologie en therapie der ziekten van het peripheer zenuwstelsel. Degeneratie vooral in verband met de crimineele anthropologie. Bespreking der voorkomende gevallen.	5) Dit jaar niet gegeven.
J. de Bruin (lector).	1. Kliniek der inwendige kinderziekten. 2. Polikliniek der inwendige kinderziekten. 3. Theoretisch college.	2 voor de Kerstvacantie 1 na de Kerstvacantie 1 na de Kerstvacantie 1 na de Kerstvacantie	45 12 10	Ja. Ja. Neen.		Constitutioneele ziekten. Ziekten van het circulatie-, respiratie- en digestie-apparaat. Enkele ziekten van het uro-genitaal apparaat en van het zenuwstelsel. Allerlei ziekten van den kinderleeftijd en meer in het bijzonder de voedingsstoornissen bij den zuigeling. Kunstmatige voeding van den zuigeling.	6) Voor beperkt aantal doctorandi en voor eenige artsen toegankelijk. 7) In clinicum van den hoogleeraar Pel. 8) Elke 3 maanden wordt aan 5 semi-artsen gelegenheid gegeven tot practische oefening.
N. van Rijnberk (privaat docent).	Oogheelkunde.	9	groepen van 3 elk gedurende 14 dagen.	Ja.		Onderzoek en behandeling van ooglijders, inclusief: Bepaling en correctie van refractie- en accommodatie-stoornissen.	9) Elke zes weken wordt aan 10 semi-artsen of doctorandi gelegenheid gegeven zich in techniek voor te bereiden voor de poliklinische behandeling.
M. A. Mendes de Leon (privaat docent).	Operatieve verloskunde. Gynaecologische polikliniek.	2 à 4	15 per cursus en 4 cursussen per jaar.			Oefeningen op het verlosk. phantoom. Bij voorkomende gelegenheid verloskundige kunstbewerkingen in vivo. Gelegenheid tot onderzoek van gynaecologische patiënten en tot bijwoning van operaties.	
C. B. Tilanus (privaat docent).	Orthopaedische polikliniek. Chirurgische kliniek.	4 4	6 3 privatissim.	Ja. Ja.		Voorkomende gevallen. „ „	
J. Graanboom (privaat docent).	Polikliniek voor kinderziekten.	2	4	Ja.		Demonstratie en klinische bespreking van verschillende ziektegevallen.	
H. Burger (privaat docent).	1. Cursus in laryngoscopie en rhinoscopie. 2. Polikliniek voor keel- en neusziekten. 3. College keel-, neus- en oorziekten.	2 × 2 3 × 2	hoogstens 10 toegelaten. hoogstens 3 toegelaten. 40	Ja. Ja.		Techniek der onderzoekingsmethoden. Neen. 1903—1904. Acute en chronische catarrhen en ontstekingen van het middenoor, met alle complicatiën. De adenoïde vegetaties der neuskeelholte.	
W. Posthumus Meyjes (privaat docent).	Klinische lessen over keel-, neus- en oorheelkunde met demonstratie. Poliklinische oefeningen in het onderzoek en de behandeling van keel-, neus- en oorlijders; voor meergevorderden. Keel- en oorspiegel voor eerstbeginnenden.	1 3 × 3 8) 2 × 2 9)	60—70 10	Ja.		Capita selecta. Techniek van het onderzoek.	
John E. Grevers (privaat docent).	Tandheelkunde. Cursus in operatieve tandheelkunde en Kliniek in de ziekten der tanden en mondholte.	3 3 3	35 iedere maand 3 personen.		Neen. Ja.	Ontwikkelingsgeschiedenis, ontleedkunde. Weefselleer. Physiologie. Pathologie. Anomalieën, 1ste en 2de dentitie, ziekte van de mondholte enz. enz.	
Alex. Klein (privaat docent).	Practische oefeningen in hygiëne en bacteriologie in vereeniging met den hoogleeraar R. H. Saltet. Colleges over speciale onderwerpen uit de bacteriologie werden dit jaar niet gegeven.	4 uren per week van de Kerstvacantie tot de groote vacantie.	Groepen van 12 studenten.			De methoden van het bacteriologisch onderzoek. Bacteriologisch onderzoek van melk, bier, water, lucht enz.	
A. Aletrino (privaat docent).	Crimineele anthropologie.	1	geen.				
N. M. Josephus Jitta (privaat docent).	Practische oogheelkunde.	3	1 of 2 tegelijk.	Ja.		Oefeningen in het herkennen van oogengebreken en in het gebruik van den oogspiegel.	
H. Timmer.	Orthopaedische chirurgie.	één uur + zes uren polikliniek.	15	Ja.		Over verschillende difformiteiten en de verbandleer.	

Naam van den hoogleeraar, lector of privaat docent.	Naam der les.	Getal uren per week.	Gemiddeld getal toehoorders.	Gelegenheid tot respondeeren.		Aanwijzing der behandelde onderwerpen.	O P M E R K I N G E N.
				Ja.	Neen.		
Faculteit der wis- en natuurkunde.							
J. D. van der Waals.	Mathematische natuurkunde.	3	15	Ja.		Statische electriciteit. Potentiaal-stelling van Green. Bolfuncties. Electriche beelden. Potentiaal-lijnen en krachtlijnen in eene ruimte van twee afmetingen. Gevolgen van de 2de wet der mechanische warmte-theorie. Evenwichtsprincipes. Invloed van uitwendige krachten. Statische electriciteit. Magnetisme. Inductie-stroomen.	
	Mechanische warmte-theorie.	2	35	Ja.			
	Bijzondere hoofdstukken voor candidandi in wis-, natuur- en scheikunde.	2	30	Ja.			
	Experimenteele physica.	onbepaald.					
A. J. van Pesch.	Hoogere algebra.	2	18	Ja.		Determinanten. Reeksen van hoogere orde. Oneindig voortlopende reeksen. Imaginaire grootheden. Inleiding tot differentiaal-rekening. Functiën van eene veranderlijke, algebraïsche en meetkundige toepassingen. Functiën van twee en meer veranderlijke, algebraïsche, en meetkundige toepassingen. Cilinder en kegelvlakken. Omwentelingsoppervlakken. Regelvlakken. Enkele en dubbele integralen. Bepaalde integralen. Gammafunctiën. Reeksen van Fourier Integralen van imaginaire functiën. Partieele differentiaal-vergelijkingen. Elliptische integralen en functiën. Thêta-functiën. Quaternionen.	
	Differentiaal-rekening 1ste cursus.	2	15	Ja.			
	Differentiaal-rekening 2de cursus.	2	12	Ja.			
	Beschrijvende meetkunde.	1	14	Ja.			
	Integraal-rekening.	2	12	Ja.			
	Functie-rekening.	2	8	Ja.			
Hugo de Vries.	Anatomie en physiologie der planten.	1	150		Neen.	Anatomie van cel en weefsels. Erfelijkheid, natuur, familiën. Coniferen. Vaatkryptogamen. Zwammen. Anatomie van cellen en weefsels. Anatomie en bevruchting der vaatkryptogamen.	
	Algemeene plantkunde.	2			Neen.		
	Bijzondere plantkunde.	2	30		Neen.		
	Mikroskopische oefeningen.	5 × 3	5 × 27	Ja.			
	Mikroskopische oefeningen voor meergevorderden.	1 dag.	10	Ja.			
D. J. Korteweg.	Analytische meetkunde (eerste cursus).	2	18	Ja.		Analytische meetkunde van het platte vlak. Analytische meetkunde van het platte vlak (voortzetting) en der ruimte. Kinematica, algemeene beginselen der dynamica. Voortzetting dynamica van materiele stelsels. Betrekkelijke beweging Stoot-krachten. Rollende beweging. Beginselen van Hamilton en der kleinste werking. Karakteristieke functie. Kleine slingeringen om een evenwichtsstand. Algemeene theorie en toepassing op statistiek en waarnemingswetenschappen; methode der kleinste quadraten.	
	Analytische meetkunde (tweede cursus).	3	15	Ja.			
	Mechanica (eerste cursus).	2	12	Ja.			
	Mechanica (derde cursus).	1½	9	Ja.			
	Waarschijnlijksrekening.	1	20	Ja.			
Max Weber.	Capita selecta.	1	12			Architectoniek van het dierlijk lichaam. Bouw en functie der klieren. Secundaire geslachtscharaeteren , voorkomen en aard der larvevormen. Overzicht van de fauna van Nederland, verbonden met het bezoek der musea.	
H. W. Bakhuis Roozeboom.	Algemeen college voor medici en filosofen.	3	125			Elementen der anorganische en physische chemie. Uitgebreide behandeling der elementen van zwavel. Heterogene evenwichten van twee en meer componenten. Eenvoudige kwalitatieve analyses. Moeilijker kwalitatieve en eenvoudige quantitatieve analyses en praeparaten. Quantitatieve analyses. Fysisch-chemische methoden. Praeparaten.	
	Aanvulling college voor filosofen.	1	35				
	Candidaten-college.	2	15				
	Practische oefeningen van medici en pharmaceuten en 1ste jaar filosofen.	5 × 3	135				
	Practische oefeningen van meer gevorderde pharmaceuten en filosofen.	5 × 3	30				
	Practische oefeningen van candidaten in de chemie.	5½ dag.	9				
C. A. Lobry de Bruijn.	Organische scheikunde.	2	± 120			Algemeene cursus. Aanvullingscollege vooral voor chemici, 2-jarige cursus. Nieuwe literatuur, toepassing der physische chemie op de organische; intramoleculaire verschuivingen.	
	Organische scheikunde voor candidaten.	1½	30 à 40				
C. Ph. Sluiter.	1. Vergelijkende anatomie.	3	90		Neen.	Skelet, zenuwstelsel, spierstelsel, zintuigen. Beschrijving der verschillende bij den mensch voorkomende parasieten. Uitvoerige bespreking door de studenten zelven van verschillende onderwerpen. Praepareeren van verschillende dieren en mikroskopie. Praepareeren van verschillende dieren en mikroskopie.	
	2. Leer der parasieten van den mensch.	1	40		Neen.		
	3. Voordrachten over bijzondere onderwerpen.	1	10	Ja.			
	4. Practische cursus voor biologen 1ste, 2de en 3de jaar.	4	12	Ja.			
	5. Practische cursus voor studenten in medicijnen.	2 × 2	40	Ja.			
J. Ritzema Bos.	Phyto-pathologie.	2	10—15		Neen.	Plantenziekten veroorzaakt door phycomyceten, ustilagineeën en uredineeën. Plantenbeschadigingen door zoogdieren, vogels en coleoptera. Ziekten en beschadigingen van bolgewassen. Ziekten en beschadigingen van woudboomen.	
	Phyto-patologische excursies.	2 dagen.					
E. Verschaffelt.	Physiologie der planten.	1	20		Neen.	Speciale physiologie der monocotylen. Cryptogamen. Gymnospermen. Monocotylen. (Genees- en levensmiddelen door deze plantengroepen geleverd).	
	Pharmacognosie voor studenten in de pharmacie.	2	30		Neen.		

Naam van den hoogleeraar, lector of privaat docent.	Naam der les.	Getal uren per week.	Gemiddeld getal toehoorders.	Gelegenheid tot respondeeren.		Aanwijzing der behandelde onderwerpen.	O P M E R K I N G E N.
				Ja.	Neen.		
R. Sissingh	Pharmacognosie voor studenten in de geneeskunde.	1	90	Ja.		Belangrijke plantenstoffen.	1) Tweemaal in den cursus is gedurende eenige weken achter-een responsie- en repetitie-college gegeven buiten de gewone college-uren. 2) Behalve Zaterdags.
	Practische oefeningen voor meergevorderde studenten in plant- en dierkunde.	dagelijks.	10	Ja.		Oefeningen in de anatomie en physiologie der planten.	
	Practische pharmacognosie voor studenten in de pharmacie.	2 × 3	30	Ja.		Anatomie der plantaardige genees- en levensmiddelen.	
	Voor candidaten en doctorandi plant- en dierkunde worden eens om de veertien dagen capita selecta behandeld, naar eigen keus.						
R. Sissingh	Experimenteele natuurkunde.	4	120 1)			Evenwichts- en bewegingsverschijnselen voornamelijk bij vloeistoffen en gassen, warmte, Moleculaire krachten, geluid.	3) Twee cursussen van 3 uur 's weeks. De een bijgewoond door 6 pharmaceuten. De andere door 4 chemici vóór de Kerstvacantie.
	Practische oefeningen in de natuurkunde.	4 middagen dus 4 maal 4 uren.	20			Waarneming van natuurkundige verschijnselen en metingen van natuurkundige grootheden.	
Eug. Dubois	Geologie.	2	5		Neen.	Geschiedenis der geologie. Dynamische en tectonische geologie. Pleistoceën.	4) Sinds 1 Januari en niet gerekend iedere week.
	Palaeontologie	2	7		Neen.	Algemeene palaeontologie. Visschen.	
	Mineralogie en kristallographie.	2	30	Ja.		Inleiding tot de chemische en physische mineralogie en kristallographie. Geometrische kristallographie. Systematische mineralogie der niet-silicaten.	
P. Zeeman	Optische kristallographie.	1	6	Ja.		Dubbele breking, ellipsoïde van Fresnel evenwijdig en convergent gepolariseerd licht, herkennen van kristallen onder het mikroskoop.	
	Bijzondere onderwerpen. Practische oefeningen.	1 onbepaald.	25 9	Ja.	Neen.	Vrije en gebonden electronen.	
P. van der Wielen, lector	Pharmacie. Voor studenten in de pharmacie.	1	25	Ja.		Geschiedenis der pharmacie. Dierlijke geneesmiddelen. Organo en serum-preparaten. Alkaloiden houdende geneesmiddelen.	
	Bereiding der geneesmiddelen voor studenten in de pharmacie.	3	25	Ja.		De daarvoor benoodigde inrichtingen. De daarop betrekking hebbende wettelijke bepalingen. Algemeene voorschriften. Geneesmiddelvormen voor inwendig gebruik.	
	Practicum voor pharmaceuten gedurende de vijf eerste dagen van de week van 9—5.						
	Receptenkunde voor medische studenten.						
N. Schoorl, lector.	Practische cursus voor medische studenten in 14 dagen 9 maal 2½ uur.	1	56 62	Ja.	Neen.	Algemeene bijzondere receptenkunde.	
	Pharmaceutische scheikunde.	2	30		Neen.	Organische geneesmiddelen.	
	Analytische scheikunde.	2	10 à 12		Neen.	Anorganische kwalitatieve en quantitatieve analyse.	
	Analytische scheikunde.	1	12 à 15		Neen.	Organische analyse.	
J. J. van Laar, privaet docent.	Dagelijksch practicum van 's morgens 9 tot 's middags 5 uur 2).		40				
	Mikrochemie.	6 3)	10			Anorganische analyse ook optische kristallographie.	
	Algemeene repetitie.	1					
D. Coelingh, privaet docent.	Mathematische chemie (theoretische).	1	8		Neen.	Thermo-dynamica, toegepast op scheikundige evenwichten. Dissociatie van gassen; reactie bij gasmengsels; associatie van vloeïende stoffen; electrolytische evenwichten bij vloeistoffen, smeltlijnen mengkristallen.	
	Hoogere machtsvergelijkingen.	1	14		Neen.	Stelling van d'Alembert. Symmetrische functiën van de wortels eener vergelijking. Discriminant. Lineaire vergelijkingen. Lineaire transformatie. Quadratische vormen. Traagheid van quadratische vormen. Realiteit van de wortels van hoogere machtsvergelijkingen. Theorema's van Descartes, Budan-Fourier, Sturm, Bezoutiante. Meetbare wortels van hoogere machtsvergelijkingen. Onmeetbare wortels: benaderingsmethoden van Newton en van Horner. Complexe wortels van hoogere machtsvergelijkingen. Eliminatie-methode van Sylvester.	
J. Versluys, privaet docent.	Anatonie en systematiek der ongewervelde dieren.	1	50		Neen.	Protozoa, spongia, coelenterata, plathelminthes, annelides.	
	Over bouw en verwantschap van protozoa voor meergevorderde studenten in de biologie.	1 4)	5		Neen.		
A. Smits (privaet docent).	Physische chemie en hare toepassingen.	1	8		Neen.	Theorie der verdunde oplossingen. Zwavelzuur procédé. Watergasbereiding. Lichtgas-bereiding.	In dezen cursus werd bezichtigd een der Amsterdamsche gas-fabrieken.
G. Mannoury (privaet docent).	Logische grondslagen der wiskunde.	1	10		Neen.	De logische grondslagen der meetkunde (eerste gedeelte) ingeleid door een overzicht van de meetkunde der ruimte van verschillende dimensies en de niet-euclidische meetkunde.	

Naam van den hoogleeraar, lector of privaat docent.	Naam der les.	Getal uren per week.	Gemiddeld getal toehoorders.	Gelegenheid tot respondeeren.		Aanwijzing der behandelde onderwerpen.	O P M E R K I N G E N.
				Ja.	Neen.		
Faculteit der letteren en wijsbegeerte.							
J. C. Matthes.	Hebreeuwsche taal.	4	19	Ja.	Neen.	Grammatica en lezen van Hebreeuwsch.	
	Israëlietische oudheden.	4	19	Ja.		Bronnen. Geographie. Huiselijk en maatschappelijk leven. Pars sacra.	
	Exegese des Ouden-Testaments (historische boeken).	2	5			II Samuel XX. II Koningen XX. II Koningen XXXIII. Numeri XI. II Samuel XIII, XIV.	
	Geschiedenis der Israëlietische letterkunde.	2	5	Neen.		Klaagliederen. Wet der heiligheid. De tweede Jesaja. Haggai. Zacharia. De Pentateuch. Kronieken.	
C. M. Kan.	Aardrijkskunde.	3	22	Neen.	Neen.	Aziatisch Rusland.	
	Land- en volkenkunde van de Nederlandsche bezittingen en koloniën.	2	22	Geschiedenis der geographie en cartographie in de oudheid en in de middeleeuwen.			
		2	15	Geographische studiën over den Oost-Indischen Archipel na 1890. (Gesteldheid van den bodem.)			
		1	6	Neen.		De West-Indische bezittingen. Suriname. (Bodem, klimaat, producten, bevolking.)	
J. M. J. Valetón.	Romeinsche antiquiteiten.	3	10	Neen.	Neen.	Romeinsch Staatsrecht, volkstribunen, dictatoren.	
	Oude geschiedenis.	2	10	Geschiedenis van Rome na Sulla.			
	Grieksche antiquiteiten.	2	10	Recht en rechtspraak in Athene.			
	Capita selecta voor candidaten.	3	4	Neen.		Geschiedenis van keizer Tiberius, Galba; de Germaansche provincies. Behandeling van Grieksche inscripties.	
				Neen.			
H. T. Karsten.	Latijn voor aanstaande candidaten.	4	12	Ja.	Neen.	Horatius, Carmina, Catullus, Livius Liber II: 1—24. Carmina selecta.	
	Latijn voor candidaten.	2	5	Ja.		Lucretius Liber I. Propertius, Carmina selecta.	
	Geschiedenis der Latijnsche letterkunde.	1	4	Ja.		Livius Andronicus en volgende auteurs tot en met Cato Major, met lezing der fragmenten.	
	Epigraphiek en palaeographie.	1	3			Lezing van inscripties en handschriften.	
J. te Winkel.	Nederlandsche letterkunde.	2	16	Neen.	Neen.	De ontwikkelingsgang der Nederlandsche letteren tot het eind van de 15de eeuw.	
	Nederlandsche taal.	2	23	Het onderscheid tusschen historische en practische grammatica. De eischen der practische grammatica, in het bijzonder ten opzichte van klankleer en spelling.			
	Schrijven der 17de eeuw.	1	31	Ja.		Hooft's Nederlandsche Historiën verklaard en gebruikt als stijl oefening.	
	Middelnederlandsch.	2	24	Ja.		Verklaring van den roman van den Seven vroeden van binnen Rome,	
K. Kuiper.	Grieksche taal en letterkunde voor niet-candidaten.	4	10	Ja.	Ja.	Inleiding op Herodotus en lectuur (met grammatische en historische verklaring) van Lib. VII 1—25.	
	Grieksche taal en letterkunde voor candidaten.	2	5	Ja.		Overzicht van de metriek der Grieksche Scenici lectuur (critisch-philologisch) van Aristophanes (Ecclesiazusae).	
	Grieksche palaeografie en epigrafiek.	2 × 2	3				
	Lectuur van Sophocles (Electra) voor studenten uit alle faculteiten).	1	40 à 30				
R. C. Boer.	Gothisch.	3	26	Ja.	Neen.	Historische behandeling der Gothische spraakkunst. Lezing van stukken uit Wulfila.	
	Middel-hoogduitsch.	2	10	Ja.		Inleiding op eene lezing van gedichten van Walther von der Vogelweiden.	
	Oud-noordsch 1ste jaar.	2	6	Ja.		Spraakkunst. Lezing der Honsua Thoris-saga en der Egils-saga Skallagrímssanar.	
	Oud-noordsch 2de jaar.	2	2	Ja.		Critische behandeling der Edda-liederen. Lezing van stukken uit Heimskringla.	
	Sanskrit.	1½	6	Ja.		Historische behandeling der spraakkunst. Lezing van stukken uit Lamman's Reader.	
H. Brugmans.	Algemeene geschiedenis.	2	20	Neen.	Neen.	De oudere middeleeuwen tot Karel den Groote.	
	Vaderlandsche geschiedenis.	4	20	De tijd van Willem I, 1555—1584.			
M. A. van Melle.	Geschiedenis der nieuwe filosofie.	2	50	Neen.	Neen.	Descartes, Spinoza (Leibnitz), Kant.	
	Geschiedenis der oude filosofie.	2	12	Neen.		Grieksche filosofen van af Thales tot Plato.	
	Kennisleer.	1	25	Neen.		Mechanica. Transcendentie-probleem.	
	Lezing van den dialoog Phaedo.	1	20	Ja.			
J. Six.	Geschiedenis der Grieksche en Romeinsche kunst.	2	10	Neen.	Neen.	De Grieksche kunst sedert de 4de eeuw en de Romeinsche kunst.	
	Hoofdstukken uit de geschiedenis der kunst in de 17de en 18de eeuw.	1	20 tot de Kerstvacantie 6 na de Kerstvacantie.	Het landschap in de 17de eeuw; de Fransche en Engelsche kunst in de 18de eeuw.			
J. J. A. A. Frantzen.	Nieuw-Hoogduitsch.	2	30	Ja.	Neen.	Nieuw-Hoogduitsche syntaxis, vertaling uit het Nederlandsch in het Duitsch, verklaring van schrijvers.	
	Hoogduitsche letterkunde.	1	38	Neen.		Geschiedenis der romantiek 1800—1840.	
	Oud-Hoogduitsche taal.	1	28	Neen.		Klankleer en buigingsleer.	
A. A. Fokker (privaat docent).	Maleische taal en letterkunde.	3	1	Ja.		Het lezen van een paar Evangelien uit de Maleische Bijbelvertaling van H. C. Klinkert.	
D. G. Jelgersma (privaat docent).	Heeft dit jaar geen college gegeven.						

Naam van den hoogleraar, lector of privaat docent.	Naam der les.	Getal uren per week.	Gemiddeld getal toehoorders.	Gelegenheid tot respondeeren.		Aanwijzing der behandelde onderwerpen.	O P M E R K I N G E N.
				Ja.	Neen.		
J. W. Beck (privaat docent).	Het Latijn van den lateren Keizerstijd.	1	2 ¹⁾	Ja.		Apuleius. Het sprookje van Eros en Psyche (historische grammatica, Romeinsche literatuur).	¹⁾ Voor candidaten in de klas- sieke letteren.
	Lectuur van Latijnsche schrijvers uit de Middeleeuwen en den nienweren tijd.	1	3 ²⁾	Ja.		Lectuur van: Prosateurs Latins du moyen-âge et des temps modernes par P. Thomas (van Gregorius van Tours—Hugo de Groot).	²⁾ Voor studenten van verschil- lende faculteiten.
F. Leviticius (privaat docent).	Phonetica.	1 ³⁾	6		Neen.	Algemeene phonetica, articulatie en hooroefeningen.	³⁾ Door ongesteldheid in Januari gestaakt.
J. D. Wijnkoop (privaat docent).						In cursus 1903/04 is geen college gegeven.	
dr. W. Vogelsang (privaat docent).	Hollandsche schilderkunst in de 19de eeuw.	1	10		Neen.	Hollandsche schilders der 18de eeuw als voorloopers. Parallel met buitenlandsche schilderscholen. Engeland en Frankrijk omstreeks 1800—1830. Herleving in Holland. — Invloed der Fransche schilderkunst. Behandeling van enkele groote meesters: Israëls, Bosboom, Jacob, Willem en Matthijs Maris. Breitner.	
dr. J. Huizinga (privaat docent).	Inleiding op de studie van het Buddhisme.	1	10			Een overzicht van het Vedisch-Brahmaansche tijdperk der Indische godsdienst- geschiedenis, enkele punten meer in het bijzonder, zooals de hoofdbegrippen der Upanishad's, de leer der Wedergeboorte, het Indische Ascetisme en den Voga.	
Jac. Hartog (privaat docent).	Geschiedenis der muziek.	één uur des Vrijdags van 2—3 uur.	het college werd geregeld door 6 dames bezocht.	Ja.		De oudheid tot en met het opkomen der meerstemmigheid door den Vlaamschen monnik Huebald (of Ubaldus); zijn Organum genaamd.	

Behalve de op de series lectionum aangekondigde lessen werden nog gegeven: door den hoogleeraar Brandt een college over de uitlegging van het Boek Jesaja en een college over de geschiedenis der Indische godsdiensten en door den hoogleeraar Boer eene les over Gothisch en Sanskrit.

De colleges werden in de Nederlandsche taal gegeven, alleen de hoogleeraren Karsten en Kuiper bezigden gedeeltelijk de Latijnsche taal.

D. AANTAL DER STUDENTEN EN DOOR HEN BETAALDE COLLEGEGELDEN.

Ingeschreven waren.	Studenten.	Tegen betaling van	Opbrengst.
Voor alle lessen	561 312 35	f 200 100 nihil.	f 112 200 31 200 —
Totaal	908	—	f 143 400
Voor enkele lessen	14 30 1 11 1 1	f 15 30 45 60 90 120	f 210 900 45 660 90 120
Totaal	58	—	f 2 025
Algemeen totaal	966	—	f 145 425

Door 22 laboranten werd bovendien f 820 betaald.

Aan examengelden werd door 242 studenten f 12 100 en door 6 studenten f 60 betaald, te zamen f 12 160.

Naar de faculteiten en de verschillende studiejaren waren de studenten als volgt verdeeld.

V O O R.	In de faculteit der					Totaal.	Totaal in 1902/1903.
	Godge- leerdheid.	Rechtsge- leerdheid.	Genees- kunde.	Wis- en natuur- kunde.	Letteren en wijs- begeerte.		
Alle lessen den 1sten keer	21	36 (4)	94 (6)	40 (16)	14 (3)	205 (29)	171 (24)
" " " 2den "	5	26 (1)	79 (7)	26 (8)	11 (6)	147 (22)	164 (21)
" " " 3den "	5	26 (4)	75 (10)	25	13 (6)	144 (20)	140 (23)
" " " 4den "	5	22 (1)	64 (6)	33 (10)	5	129 (17)	112 (10)
" " " 5den "	1	4	63 (2)	25 (5)	4 (1)	97 (8)	90 (5)
" " " 6den "	1	3	54 (3)	13	4 (1)	75 (4)	61 (1)
" " " 7den "	—	—	34 (1)	5	1	40 (1)	51 (2)
" " " 8sten "	—	—	33 (2)	3	1	37 (2)	37
" " " 9den "	—	—	16	—	—	16	9
" " " 10den "	—	—	6	—	—	6	8
" " " 11den "	—	—	4	—	—	4	3
" " " 12den "	—	—	—	—	—	—	1
Enz.	—	—	7	1	—	8	18
Totaal	38	117 (10)	529 (37)	171 (39)	53 (17)	908 (103)	865 (86)
Vier lessen	—	—	—	—	1 (1)	1 (1)	—
Drie "	—	—	—	1	—	1	—
Twee "	—	3	1	2 (1)	5	11 (1)	14 (3)
Anderhalve les.	—	—	—	—	1	1	12 (8)
Eén les	—	6 (5)	1	4 (3)	19 (9)	30 (7)	58 (36)
Halve les	—	1 (1)	1	2	10 (5)	14 (6)	6
Algemeen totaal	38	127 (16)	532 (37)	180 (43)	89 (32)	966 (128)	955 (133)

Het aantal vrouwelijke studenten is tussehen haakjes geplaatst.

Eene vergelijking der in bovenstaande tabel voorkomende cijfers met die van het vorig verslag toont aan, dat het getal voor alle lessen ingeschreven toenam met 43. Dat voor enkele lessen verminderde met 32.

E. UITKOMSTEN VAN HET ONDERWIJS.

1. ALGEMEEN OORDEEL.

De uitkomsten van het onderwijs gaven geene aanleiding tot bijzondere opmerkingen.

2. UITSLAG DER EXAMENS EN PROMOTIËN.

De uitslag der examens en promotiën blijkt uit de volgende tabellen:

EXAMENS.	Getal.	Geslaagd.	Afgewezen.	Opmerkingen.
<i>Faculteit der godgeleerdheid.</i>				
Examen in de Hebreeuwsche taal en Israëlitische oudheden	18	16 ¹⁾	2	¹⁾ Hiervan een cum laude.
Candidaats-examens: 1ste gedeelte.	5	5	—	
2de „	8	5	3	
Doctoraal-examens.	—	—	—	
<i>Faculteit der rechtsgeleerdheid.</i>				
Candidaats-examens:				
a. Rechts- en Staatswetenschap.	64	44 ²⁾	20	²⁾ Hiervan drie cum laude.
b. Hedendaagsch Romeinsch-Hollandsch recht . .	—	—	—	
Doctoraal-examens:				
Rechtwetenschap 1ste gedeelte	39	18	21	
2de „	24	20	4	
Staatswetenschap: 1ste gedeelte.	1	1	—	
2de gedeelte.	1	1	—	
Hedendaagsch Romeinsch-Hollandsch recht: 1ste ged.	—	—	—	
2de „	—	—	—	
<i>Faculteit der geneeskunde.</i>				
Candidaats-examens geneeskunde	28	24 ¹⁾	4	¹⁾ Hiervan vijf cum laude.
Doctoraal-examens:				
a. Geneeskunde { 1ste gedeelte	29	21	8	²⁾ Hiervan een cum laude.
2de „	33	25 ²⁾	8	
b. Heelkunde	—	—	—	
c. Verloskunde	—	—	—	
<i>Faculteit der wis- en natuurkunde</i>				
Examens bedoeld in art. 86 wet H. O.	—	—	—	
Propaedeutische-examens voor medici.	56	42 ³⁾	14	³⁾ Hiervan twee cum laude.
Candidaats-examens:				
a. Wis- en sterrenkunde	6	6	—	
b. Wis- en natuurkunde	6	6	—	
c. Scheikunde	—	—	—	
d. Aard- en delfstofkunde 1ste gedeelte.	1	1	—	
2de „	1	1	—	
e. Plant- en dierkunde	3	3	—	
f. Artsenijbereidkunde	1	1	—	

E X A M E N S.	Getal.	Geslaagd.	Afgewezen.	Opmerkingen.
Doctoraal-examens:				
a. Wis- en sterrenkunde	—	—	—	
b. { Wis- en natuurkunde a	2	2 ¹⁾	—	¹⁾ Hiervan 1 cum laude.
{ Wis- en natuurkunde b	—	—	—	
c. Scheikunde	3	3	—	
d. Aard- en delfstofkunde	—	—	—	
e. Plant- en dierkunde	4	4	—	
f. Artsenijbereidkunde	1	1	—	
<i>Faculteit der letteren en wijsbegeerte.</i>				
Examens bedoeld in art. 86 wet H. O.	8	8	—	
Candidaats-examens:				
a. Klassieke letterkunde	—	—	—	
b. Semietische letterkunde	—	—	—	
c. Nederlandsche letterkunde	9	9 ²⁾	—	²⁾ Hiervan 1 cum laude.
d. Taal- en letterkunde van den Oost-Indischen Archipel	—	—	—	
e. Wijsbegeerte	—	—	—	
Doctoraal-examens:				
a. Klassieke letterkunde	4	3	1	
b. Semietische letterkunde	—	—	—	
c. Nederlandsche letterkunde	6	3	3	
d. Taal- en letterkunde van den Oost-Indischen Archipel	—	—	—	
e. Wijsbegeerte	—	—	—	
<i>Vereenigde faculteiten der rechtsgeleerdheid, letteren en wijsbegeerte.</i>				
Aanvullings-examens bedoeld in art. 92, tweede lid, wet H. O.	—	—	—	
Totaal	361	273 ³⁾	88	³⁾ Hiervan 20 cum laude.

P R O M O T I E N.	Getal.	Publiek.	Privaat.	Afgewezen.	Opmerkingen.
<i>Faculteit der godgeleerdheid.</i>					
Godgeleerdheid	—	—	—	—	
<i>Faculteit der rechtsgeleerdheid.</i>					
Rechtswetenschap	23	7	16	—	
Staatswetenschap	2	—	2	—	
Hedendaagsch Romeinsch-Hollandsch recht	—	—	—	—	
<i>Faculteit der geneeskunde.</i>					
Geneeskunde	7	7	—	—	
Heelkunde	—	—	—	—	
Verloskunde	—	—	—	—	
<i>Faculteit der wis- en natuurkunde.</i>					
Wis- en sterrenkunde.	—	—	—	—	
Wis- en natuurkunde.	3	3	—	—	
Scheikunde	6	6	—	—	
Aard- en delfstofkunde	—	—	—	—	
Plant- en dierkunde	1	1	—	—	
Artsenijbereidkunde	—	—	—	—	
<i>Faculteit der letteren en wijsbegeerte.</i>					
Klassieke letterkunde.	1	—	1	—	
Semietische letterkunde	—	—	—	—	
Nederlandsche letterkunde.	3	1	2	—	
Taal- en letterkunde van den Oost-Indischen Archipel.	—	—	—	—	
Wijsbegeerte	—	—	—	—	
Totaal.	46	25	21	—	

Uit de bovenstaande tabel blijkt, dat van de geëxamineerden 75,6 pct. slaagden.

OPGAVE van hen die een doctoraat verwierven, met vermelding van de data der promotiën en de titels der proefschriften.

FACULTEIT DER RECHTSGELEERDHEID.

DOCTOREN IN DE RECHTSWETENSCHAP.

H. G. F. Christmann,	24 September	1903.	Inrichting en werking der hypotheekbanken (300).
P. van Heynsbergen jr.,	6 October	1903.	Stellingen.
J. H. G. Bekker,	6 October	1903.	Stellingen.
H. Reitz,	9 October	1903.	Stellingen.
G. Parser,	21 October	1903.	Het declaratoir vonnis.
G. L. de Vries Feijens,	28 October	1903.	Het leerstuk der deelneming en de moderne strafrechtswetenschap (112).
S. G. Canes,	3 November	1903.	Schuldoverneming (212).
J. H. Guye,	24 November	1903.	Stellingen.

P. C. Groenemeijer,	8 December	1903.	Stellingen.
P. M. F. Bauduin,	15 December	1903.	Stellingen.
F. Th. A. Tripels,	16 December	1903.	Stellingen.
J. H. Thiel,	18 December	1903.	De goede trouw van derden en hare bescherming tegenover de handelingen van partijen.
C. W. Wormser,	26 Januari	1904.	Stellingen.
A. Grünebaum,	2 Februari	1904.	Het karakter van den bewijslast in het burgerlijk geding (172).
R. van Maare,	16 Februari	1904.	Stellingen.
W. M. G. Jolles,	10 Mei	1904.	Stellingen.
A. Mesritz,	9 Juni	1904.	De vrachtbrief (210).
P. N. van der Stok,	22 Juni	1904.	Stellingen.
P. Loosjes,	28 Juni	1904.	Stellingen.
W. L. Hendriks,	28 Juni	1904.	Stellingen.
E. W. F. Gerth v. Wijk.	6 Juli	1904.	Stellingen.
H. P. L. Wiessing,	7 Juli	1904.	Stellingen.
C. A. Wiessing,	7 Juli	1904.	Stellingen.

DOCTOREN IN DE STAATSWETENSCHAP.

J. B. A. Kip,	19 December	1903.	Stellingen.
D. Hudig jr.,	31 Mei	1904.	De vakbeweging in Nederland 1866—1878 (259).

FACULTEIT DER GENEESKUNDE.

DOCTOREN IN DE GENEESKUNDE.

E. A. J. M. Sträter,	15 December	1903.	Een geval van sclérose en plaques disséminées (94).
H. W. Melchior,	18 December	1903.	Bijdrage tot de kraambed-statistiek (93).
C. van der Sluys,	20 Januari	1903.	Vaginale ovariectomie (114).
F. G. van Marle,	10 Juni	1904.	Praktische waarde van eenige methoden van onderzoek naar kleurenblindheid (123).
L. Th. van Dijk,	21 Juni	1904.	Statistisch onderzoek der niet door overlading met schoolwerk ontstane bijziendheid (67).
C. F. Brix,	29 Juni	1904.	De tangverlossingen aan de universiteits-vrouwenkliniek te Amsterdam (137).
Th. E. ter Kuile,	8 Juli	1904.	Over phasenzwevingen en klankaard (80).

FACULTEIT DER WIS- EN NATUURKUNDE.

DOCTOREN IN DE WIS- EN NATUURKUNDE.

W. H. Keesom,	19 Januari	1904.	Isothermen van mengsels van zuurstof en koolzuur (152).
C. H. Brinkman,	29 Juni	1904.	Isothermbepalingen voor mengsels van chloormethyl en koolzuur (84).
B. Meilink,	9 Juli	1904.	De verandering van den galvanischen weerstand van zuivere metalen met de temperatuur (106).

DOCTOREN IN DE SCHEIKUNDE.

S. Tijmstra,	2 December	1903.	Geleidbaarheidsbepalingen van oplossingen van natrium in absolute en verdunde alcoholen en in mengsels van twee alcoholen (76).
J. W. van Geuns,	17 December	1903.	Inwerkingsproducten van Dinitrobenzol en Cyaankalium (85).
A. Stoffel,	17 December	1903.	Onderzoek over binaire en ternaire alliages van tin, bismuth, cadmium en lood (74).
A. H. W. Aten,	17 Maart	1904.	Onderzoekingen over het stelsel zwavel en chloor (104).
A. W. Visser,	3 Juni	1904.	Reactie-snelheid en scheikundig gewicht in homogene systemen en de toepassing daarvan op Enzymwerkingen (97).
C. L. Jungius,	6 Juli	1904.	Wederzijdsche omzetting tusschen stereo-isomeren (87).

DOCTOREN IN DE PLANT- EN DIERKUNDE.

G. J. Stracke, 9 Juni 1904. Onderzoekingen over de immuniteit van hogere planten voor haar eigen vergif (104).

FACULTEIT DER LETTEREN EN WIJSBEGEERTE.

DOCTOREN IN DE KLASSIEKE LETTERKUNDE.

. M. Sluys, 5 Juli 1904. De Maccabaeorum libris I en II Quaestiones (124).

DOCTOREN IN DE NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE.

J. Hoeksma, 8 December 1903. Jacobus Bellamy (140).
 Mej. C. C. van de Graft, 25 Maart 1904. Middel-Nederlandsche Historieliederen (251).
 M. A. van Weel, 10 Juni 1904. Het dialect van West-Voorne (165).

F. STUDENTENGEZELSCHAPPEN.

Het medisch dispuut gezelschap „Bis repetita placent” hield evenals het pharmaceutisch gezelschap „Luctor et emergo” zijne vergaderingen geregeld om de veertien dagen.

G. PRIJSVRAGEN.

Op de gedurende den vorigen cursus uitgeschreven prijsvragen kwamen twee antwoorden in.

Eene eervolle vermelding werd toegekend aan C. Roeters van Lennep, student aan de Rijksuniversiteit te Leiden.

In Mei 1904 werden de volgende prijsvragen uitgeschreven:

Faculteit der godgeleerdheid.

De faculteit verlangt: eene vergelijking tusschen de wetgeving van Hammurabi en de „Mozaische”; en eene bespreking van de gevolgen, die uit overeenkomst en verschil der beide wetgevingen voor de nieuwere Pentateuch-critiek zijn afgeleid.

Faculteit der wis- en natuurkunde.

De mengwarmten van twee vloeistoffen bij temperaturen, waarbij beide of een van beide uit hunne mengsels kunnen kristalliseeren, zijn weinig onderzocht. (Zie literatuur: Bakhuis Roozeboom. Die heterogenen Gleichgewichte, Heft II, pag. 287—312). De kennis dier mengwarmten en van de oploswarmten van beide of een van beide vaste stoffen bij verschillende temperaturen behoorende tot hunne oplosbaarheidslijnen, is noodzakelijk, ten einde uit het beloop dier lijnen gevolgen af te leiden voor den molekulairtoestand der verzadigde oplossingen.

Er wordt derhalve een onderzoek gevraagd aangaande bovengenoemde meng- en oploswarmten bij eenige mengsels van organische of anorganische stoffen, bij welke in verdunde oplossing hetzij enkel normale molekulen voorkomen of naast

normale geassocieerde molekulen van beiden of een van beiden. Uitgesloten zijn zulke mengsels waarin ionisatie of vorming van verbonden molekulen kan verwacht worden.

Faculteit der letteren en wijsbegeerte.

De faculteit verlangt: een gedetailleerd methodisch onderzoek naar de genealogische verhouding van de drie hoofdtakten der Fóstbroedhra saga (in Flateyjarbók, Hauksbók en A.M. 132 met 566, de beide laatstgenoemde uitgegeven door K. Gislason 1852, de voorlaatste ook in de groote uitgave van Hauksbók 1892—6) en in aansluiting daaraan een onderzoek naar den inhoud en onderdom der saga en van hare redacties, naar haar compositie stijl, de echtheid der strofen en de verhouding der saga tot andere Oudnoorsche prozawerken.

De vragen moeten worden beantwoord in de taal waarin zij zijn gesteld.

De antwoorden, met eene andere hand dan die des vervaardigers geschreven, moeten vóór of op 1 Mei 1905 worden toegezonden aan den secretaris van den senaat der universiteit van Amsterdam. Zij moeten geteekend zijn met een kenspreuk, en daarbij moet gevoegd worden een verzegeld briefje, dat dezelfde kenspreuk tot opschrift heeft en den naam, het studievak en het adres des schrijvers bevat.

Op den derden Maandag van de maand September 1905 wordt het oordeel der faculteiten over de ingekomen verhandelingen in het openbaar medegedeeld en aan de schrijvers der meest voldoende antwoorden, die door de faculteiten de eer der bekroning zijn waardig gekeurd, de gouden eerepenning uitgereikt.

H. HULPMIDDELEN VOOR HET ONDERWIJS.

Bibliotheek. Met de vergrooting van het bibliotheekgebouw is een aanvang gemaakt.

Eene groote partij, meest 18de-eeuwsche boeken, werd aan de bibliotheek geschonken uit de nalatenschap van wijlen mejonkvr. Warin. Verder werden geschenken ontvangen o. a. van de heeren J. R. Planten, John E. Grevers, dr. H. F. A. Peypers, mr. G. A. van Hamel en Raoul de la Grusserie.

De Bibliotheca Rosenthaliana werd door schenkingen van den heer baron G. Rosenthal aangevuld.

Het Vondelmuseum, dat twee dagen in de week toegankelijk is, blijft geregeld bezoek trekken.

Met de rangschikking en bijwerking van den systematischen catalogus werd geregeld voortgegaan.

De druk der catalogussen ging voort; deel III van de hand-

schriften-catalogus (schenking-Diederichs, Fransche afdeeling) werd voltooid en verzonden. De catalogus van de boekerij van wijlen den hoogleeraar dr. J. C. G. Boot verscheen.

Het aantal bezoekers bedroeg 46 416; het hoogste cijfer per dag was 230. Uitgeleend en geraadpleegd werden respectievelijk 20 605 en 73 707 boeken; 123 handschriften en 227 kaarten werden geraadpleegd en respectievelijk 72 en 250 uitgeleend.

Galenisch-pharmaceutisch laboratorium en model-apotheek. Eene kamer werd door een tusschenschot in tweeën verdeeld. De eene helft werd als kamer ingericht, de andere helft als laboratorium

Physisch laboratorium. In den aanvang van den cursus konden de geregelde werkzaamheden niet dadelijk beginnen, daar eerst de nieuw gebouwde afdeelingen moesten worden ingericht. De gewone werkzaamheden ondervonden storing door de onder-

zoekingen in verband met den aanleg van de elektrische tram. De verzameling werd uitgebreid door een geschenk van de universiteitsvereniging, waaruit een preciese verdeelmachine kon worden aangeschaft.

Het universiteitsgebouw, het anatomisch laboratorium en het museum-Vrolik, het pathologisch laboratorium, het heelkundig laboratorium, het laboratorium voor de geneesmiddelleer, het laboratorium voor experimenteele plantenphysiologie, het Koloniaal geneeskundig laboratorium, het laboratorium voor neurologie, het scheikundig laboratorium, het ontleedkundig heelkundig laboratorium, de bekkenverzameling, het zoölogisch laboratorium en museum, het physiologisch laboratorium en de verzameling voor kristallographie en mineralogie bevinden zich in goeden staat en geven geene aanleiding tot bijzondere opmerkingen.

TWEEDE HOOFDSTUK.

§ 4. VAN DE GYMNASIA.

A. GETAL EN PLAATS DER SCHOLEN.

Het getal der scholen bleef onveranderd en bedraagt 29. Bij Koninklijk besluit van 2 November 1903 n°. 33, is aan de gemeente Zaandam tot 1 September 1913 vrijstelling verleend van de verplichting tot het oprichten van een gymnasium. De

gymnasia zijn gevestigd in de gemeenten, aangewezen in de volgende tabel, die tevens vermeldt of de inrichting Rijks-subsidie geniet, in welke van de niet verplichte vakken onderwijs wordt gegeven, alsmede hoeveel het schoolgeld bedraagt.

Provinciën.	Gemeenten.	Aanwijzing van Rijkssubsidie.	Niet verplichte onderwijsvakken.	Schoolgeld.
Noordbrabant,	's Hertogenbosch,	gesubsidieerd,	Gymnastiek,	f 60, f 100; twee of meer broeders, elk f 50, f 80.
	Breda,	gesubsidieerd,	Gymnastiek,	f 100.
Gelderland,	Arnhem,	gesubsidieerd,	Hebreeuwsch,	f 70.
	Nijmegen,	gesubsidieerd,	Hebreeuwsch; gymnastiek,	f 60, f 80; voor den tweeden en volgen- den leerling uit het- zelfde gezin f 45 en f 60.
	Zutphen,	gesubsidieerd,	Hebreeuwsch; gymnastiek,	f 80.
	Doetinchem,	gesubsidieerd,	Hebreeuwsch,	f 100.
	Tiel,	gesubsidieerd,	Hebreeuwsch,	f 70.
Zuidholland,	Rotterdam,	niet gesubsidieerd,	Hebreeuwsch; gymnastiek,	f 100.
	's Gravenhage,	gesubsidieerd,	Hebreeuwsch; gymnastiek,	f 100.
	Leiden,	gesubsidieerd,	Hebreeuwsch; gymnastiek,	f 100; twee of meer leerlingen uit het- zelfde gezin, elk f 75.
	Delft,	gesubsidieerd,	Hebreeuwsch; gymnastiek,	f 80; voor meer dan één leerling uit het- zelfde gezin, elk f 60.
	Dordrecht,	gesubsidieerd,	Hebreeuwsch; gymnastiek,	f 100.
	Gorinchem,	gesubsidieerd,	Hebreeuwsch,	f 80.
	Schiedam,	gesubsidieerd,	Hebreeuwsch,	f 70.
	Gouda,	gesubsidieerd,	Hebreeuwsch,	f 100.

Provinciën.	Gemeenten.	Aanwijzing van Rijkssubsidie.	Niet verplichte onderwijsvakken.	Schoolgeld.
Noordholland,	Amsterdam,	niet gesubsidieerd,	Hebreeuwsch; gymnastiek,	minimum f 60, maximum f 250.
	Haarlem,	gesubsidieerd,	Hebreeuwsch,	f 100.
Zeeland,	Middelburg,	gesubsidieerd,	Hebreeuwsch; gymnastiek,	f 100.
Utrecht,	Utrecht,	gesubsidieerd,	Hebreeuwsch; gymnastiek,	f 100.
	Amersfoort,	gesubsidieerd,	Hebreeuwsch,	f 100.
Friesland,	Leeuwarden,	gesubsidieerd,	Hebreeuwsch; gymnastiek,	f 84.
	Sneek,	gesubsidieerd,	Hebreeuwsch,	f 80.
Overijssel,	Deventer,	gesubsidieerd,	Hebreeuwsch; gymnastiek,	f 80.
	Kampen,	niet gesubsidieerd,	Hebreeuwsch; gymnastiek,	f 50.
	Zwolle,	gesubsidieerd,	Hebreeuwsch,	f 100.
Groningen,	Groningen,	gesubsidieerd,	Hebreeuwsch,	f 100.
	Winschoten,	gesubsidieerd,	Hebreeuwsch,	f 80.
Drenthe,	Assen,	gesubsidieerd,	Hebreeuwsch,	f 100.
Limburg,	Maastricht,	gesubsidieerd,	Gymnastiek,	f 30, f 40, f 50, f 60, f 70, f 100.

Wanneer in de kolom voor het schoolgeld zonder nadere aanduiding twee cijfers voorkomen, vermeldt het eerste het bedrag voor de lagere, het tweede dat voor de hogere klassen. Te Maastricht is het schoolgeld voor elke klasse verschillend. Bij besluit van den raad der gemeente Groningen van 25 April 1903 werd het schoolgeld, gerekend met ingang op 1 Maart 1903, van f 70 tot f 100 verhoogd.

Vrijstelling van de betaling van het schoolgeld werd verleend:

te Arnhem aan 2 leerlingen;
„ Gorinchem „ 1 leerling;

te Schiedam „ 1 leerling;
„ Gouda „ 2 leerlingen;
„ Amsterdam „ 12 „
„ Groningen „ 2 „
„ Maastricht „ 4 „

Totaal 24 leerlingen.

B. ONDERWIJZENDE PERSONEEL.

In het onderwijzend personeel en zijne bezoldiging hebben in het schooljaar 1903—1904 de volgende veranderingen plaats gehad.

Breda. Ter voorziening in de vacature van leeraar in de Hoogduitsche taal werd bij raadsbesluit van 10 October 1903 benoemd B. E. Bouwman, leeraar aan de hogere burgerschool te Zalt-Bommel, die zijne betrekking na de Kerstvacantie aanvaardde.

Arnhem. Aan den leeraar in de Hoogduitsche taal G. Jonker werd, ter voortzetting van zijne studie in het buitenland, met ingang van 12 April 1904 een verlof van drie maanden verleend; gedurende dien tijd werden zijne lessen gegeven door A. H. Bensmann, leeraar aan de hogere burgerschool met 3-jarigen cursus te Arnhem.

Met toepassing van de desbetreffende bepalingen der verordening werden bij raadsbesluit van 18 Juni 1904 de jaarwedden van de leeraren dr. W. de Vries en G. Jonker verhoogd, respectievelijk tot f 2250 en f 1100, en zulks met ingang van 1 Juli 1904.

Nijmegen. Aan den leeraar in de scheikunde dr. E. A. Klobbie werd om redenen van gezondheid verlof verleend van 1 September 1903 tot 31 December d. a. v. Het college van curatoren droeg de waarneming zijner lessen op aan E. C. Verschoor, technoloog te Delft, tegen eene belooning, berekend naar f 90 per jaar voor elk wekelijksch lesuur. Deze opdracht werd goedgekeurd bij raadsbesluit van 5 September 1903.

In zijne vergadering van 20 Februari 1904 benoemde de gemeenteraad dr. A. J. Egelie, tijdelijk leeraar in de oude talen, definitief als zoodanig.

De leeraar in de Hoogduitsche taal G. Jonker verkreeg op zijn verzoek met ingang van 15 April 1904 een verlof van drie maanden, tot voortzetting van zijne studie in het buitenland. De tijdelijke waarneming zijner betrekking werd opgedragen aan C. G. Tromp, leeraar aan de Rijksskweekschool voor onderwijzers te Nijmegen.

Zutphen. De jaarwedde van K. O. Meinsma werd bij raadsbesluit van 19 October 1903 met ingang van 1 Januari 1904 met f 200 verhoogd en alzoo gebracht op f 1800.

De tijdelijke benoeming van J. Goemans tot leeraar in de

Hoogduitsche taal werd bij raadsbesluit van 16 Mei 1904 voor den cursus 1904—1905 bestendigd.

In de plaats van dr. G. Blokhuis, wien bij raadsbesluit van 27 Juni 1904 op zijn daartoe gedaan verzoek eervol ontslag als conrector was verleend met ingang van 1 September 1904, benoemde de raad in zijne vergadering van 18 Juli 1904 den leeraar in de oude talen dr. J. Hooykaas. In de hierdoor ontstane vacature van leeraar in de oude talen voorzag de gemeenteraad in zijne vergadering van 22 Augustus 1904 door de aanstelling van dr. C. Deknatel te Haarlem.

Aan dr. M. Kreunen, leeraar in de oude talen, werd bij raadsbesluit van 22 Augustus 1904 een jaar verlof verleend met behoud van de helft zijner jaarwedde. Genoemde leeraar had ontslag uit zijne betrekking verzocht met toekenning van pensioen op grond van voortdurende ongesteldheid, maar de raad was van oordeel, dat de medische attesten wel aanleiding gaven tot het verleen van een langdurig verlof, maar niet tot het toekennen van ontslag. Bij een vroeger besluit van 18 Juli 1904 had de raad reeds in dien zin besloten, waarop dr. Kreunen zijne aanvraag om ontslag had herhaald, welk verzoek echter bij bovengenoemd besluit van 22 Augustus werd aangehouden, met handhaving van het verleende verlof.

Stad-Doetinchem. Bij raadsbesluit van 28 Juli 1903 werd de tijdelijke aanstelling van dr. G. A. Schönfeld en dr. G. Wilhelmy als leeraren in de wiskunde en de natuurwetenschappen en die van W. van Ravenhorst als leeraar in de Engelsche taal voor het schooljaar 1903—1904 bestendigd. Is. Smalhout werd als leeraar in de Hebreeuwsche taal voor den cursus 1903—1904 gecontinueerd bij raadsbesluit van 22 October 1903.

Tiel. Op 14 November 1903 besloot de gemeenteraad de tijdelijke benoeming van dr. J. Breen als leeraar in de oude talen met één jaar te verlengen, terwijl de tijdelijke benoemingen van C. Kok, K. Koerts en J. H. Slothouwer, respectievelijk als leeraar in de natuurkunde, in de Hoogduitsche taal en in de scheikunde en de natuurlijke historie bij raadsbesluit van 22 Juni 1904 verlengd werden tot het einde van den cursus 1904—1905.

Rotterdam. De tijdelijke leeraar voor de Nederlandsche taal en geschiedenis J. A. N. Knuttel werd bij raadsbesluit van 18 Augustus 1904 met ingang van 1 September 1904 opnieuw voor den tijd van een jaar als zoodanig benoemd.

's **Gravenhage.** Bij raadsbesluit van 14 December 1903 werd voor het tijdvak van 1 Januari 1904 tot 31 Augustus 1904 benoemd tot tijdelijk leeraar in de natuurkunde A. E. Steinmetz en tot tijdelijk leeraar in de scheikunde dr. J. J. Attema, op eene belooning, berekend naar f 125 's jaars per wekelijksch lesuur.

Bij raadsbesluit van 21 Maart 1904 werd, overeenkomstig de bepalingen der verordening, de jaarwedde van den leeraar in de Hoogduitsche taal dr. E. F. Kossmann, te rekenen met ingang van 1 Januari 1904, met f 200 verhoogd en alzoo gebracht op f 2800.

Tot tijdelijk leeraar in de natuur- en scheikunde voor den cursus 1904—1905 benoemde de raad in zijne vergadering van 14 Juli 1904 dr. J. J. Attema, die tot dusverre alleen met het onderwijs in de scheikunde was belast geweest.

Aan dr. H. Cannegieter Tz., leeraar in de oude talen, werd ter voortzetting zijner studiën in het buitenland verlof verleend voor den duur van den cursus 1904—1905. In de daardoor ontstane tijdelijke vacature werd voorzien door de aanstelling van dr. W. F. Kaiser te Leiden (raadsbesluit van 25 Juli 1904).

In verband met de splitsing der eerste klasse in drie parallelafdeelingen werden dr. A. J. Barnouw en A. Haringx bij raadsbesluit van 8 Augustus 1904 herbenoemd voor den cursus 1904—1905 respectievelijk als leerlingen in de Nederlandsche taal en geschiedenis en in de Fransche taal.

Dordrecht. Het aan den conrector dr. P. J. Scrinierius tot aan het begin van den cursus 1903—1904 om gezondheidsredenen verleend verlof werd verlengd tot 1 Januari 1904 en dr. H. D. Verdam, die de lessen van den conrector tot aan de groote vacantie had gegeven, werd wederom met de waarneming dier lessen belast.

In zijne vergadering van 16 Februari 1904 bestendigde de gemeenteraad de tijdelijke benoeming van A. Petermeijer tot leeraar in de Hoogduitsche taal voor het jaar 1904.

Bij raadsbesluit van 23 Augustus 1904 werd H. C. Brouwer, tijdelijk leeraar in de Fransche taal, opnieuw als zoodanig benoemd voor den cursus 1904—1905.

Gorinchem. M. Eikelenboom, wiens tijdelijke aanstelling met 1 September 1904 ten einde liep, wenschte wegens zijne benoeming bij het middelbaar onderwijs te Rotterdam niet voor eene definitieve benoeming in aanmerking te komen. In de hierdoor ontstane vacature van leeraar in de Hoogduitsche taal voorzag de gemeenteraad in zijne vergadering van 26 Augustus 1904 door de benoeming van H. Schukken, leeraar aan de Rijks-hoogere burgerschool te Heerenveen.

In diezelfde raadszitting werd de tijdelijke leeraar in de natuur- en scheikunde P. Persant Snoep met ingang van 1 September 1904 opnieuw voor den tijd van een jaar als zoodanig benoemd.

Schiedam. De leeraar in de Engelsche taal J. van Dam verkreeg op zijn verzoek bij raadsbesluit van 17 September 1903 eervol ontslag met ingang van 18 November 1903. Hem volgde op mej. F. J. Swindells, bij raadsbesluit van 27 October 1903 voorloopig tot 31 Augustus 1904 benoemd.

Wegens zijne benoeming tot conservator aan het Rijksmuseum van oudheden te Leiden werd aan dr. J. H. Holwerda bij raadsbesluit van 29 Maart 1904 met ingang van 1 Mei d.a.v. eervol ontslag verleend als leeraar in de oude talen. Met de tijdelijke waarneming zijner betrekking voor het tijdvak van 1 Mei 1904 tot 15 Juli 1904 werd door curatoren belast dr. W. C. K. Capel te 's Gravenhage, aan welk besluit de gemeenteraad zijne goedkeuring hechtte in zijne vergadering van 20 Mei 1904. Bij raadsbesluit van 1 Juli 1904 werd dr. Capel definitief tot opvolger van dr. Holwerda benoemd.

Bij raadsbesluit van dezelfde dagteekening werden voor den cursus 1904 tot leeraren respectievelijk in de natuurkunde en in de Engelsche taal aangesteld J. Kunst, doctorandus in de wis- en natuurkunde, en mej. Swindells.

C. Bethe, tijdelijk leeraar in de Hoogduitsche taal, werd bij raadsbesluit van 22 Juli 1904 voor den cursus 1904—1905 opnieuw als zoodanig benoemd.

Gouda. F. Sieverdink, leeraar in de wiskunde, werd in de eerste maanden na de opening van den cursus 1903—1904 door ziekte verhinderd zijne betrekking waar te nemen. Bij raadsbesluit van 18 September 1903 werden aan M. J. van Uven, doctorandus in de wis- en natuurkunde, tijdelijk de opengevallen lessen opgedragen. Op 14 November 1903 kon de leeraar Sieverdink zijn werk wederom hervatten.

Wegens zijn benoeming bij het middelbaar onderwijs te Amsterdam verkreeg G. C. A. Valewink bij raadsbesluit van 18 September 1903 eervol ontslag als tijdelijk leeraar in de natuurkunde met ingang van 2 November 1903. Voor het tijdvak van 2 November 1903 tot 31 Augustus 1904 werd het onderwijs in de natuurkunde door curatoren met goedkeuring van burgemeester en wethouders opgedragen aan J. Geest, doctorandus in de wis- en natuurkunde en leeraar aan de Rijks-hoogere burgerschool te Gouda. Bij raadsbesluit van 22 Juli 1904 werd hij voor het schooljaar 1904—1905 belast met het onderwijs in de natuurkunde en de wis- en natuurkundige aardrijkskunde.

Amsterdam. Met toepassing van de desbetreffende bepalingen der verordening werd de jaarwedde van dr. J. Mehler, leeraar in de oude talen, bij raadsbesluit van 24 Februari 1904, te rekenen met ingang van 1 Januari 1904, met f 200 verhoogd en alzoo gebracht op f 2900.

De tijdelijke leeraar in de wiskunde G. C. Gerrits, ontving bij besluit van 20 Januari 1904 eene aanstelling bij het middelbaar onderwijs te Amsterdam, waardoor hij zich alleen met de drie uren wiskunde in de vierde klasse van het gymnasium kon blijven belasten, terwijl zijne overige lessen door curatoren werden opgedragen aan den anderen tijdelijken leeraar in de wiskunde E. J. M. van de Laarschot. Bij raadsbesluit van 1 Juni 1904 werd de aanstelling van van de Laarschot voor den cursus 1904—1905 bestendigd.

Middelburg. Op 11 November 1903 werd aan dr. H. Japikse op zijn verzoek met ingang van 1 Januari 1904 eervol ontslag verleend als leeraar in de natuurkunde; bij raadsbesluit van 23 December 1903 werd dr. R. van der Laan, leeraar in de scheikunde aan het gymnasium, benoemd tot tijdelijk leeraar in de natuurkunde van 1 Januari 1904 tot 1 September 1904.

Deze tijdelijke benoeming werd bij raadsbesluit van 30 Augustus 1904 in eene definitieve veranderd.

Utrecht. Bij raadsbesluit van 30 October 1903 werden de jaarwedden der leeraren dr. J. M. Th. A. Stille en dr. W. A. F. Bannier ingevolge de bepalingen der verordening met ingang van 1 Januari 1904 met f 100 verhoogd en mitsdien gebracht op f 2300.

Bij raadsbesluit van 16 Juni 1904 werd de tijdelijke benoeming van H. Italie tot leeraar in de Hebreeuwsche taal voor den cursus 1904—1905 bestendigd.

In eene der beide afdelingen van de eerste klasse werd het onderwijs in de wiskunde gegeven door dr. A. Kylstra, leeraar aan de gemeentelijke hogere burgerschool met 5jarigen cursus te Utrecht.

Amersfoort. Op 23 September 1903 werd J. J. Vermeulen, doctorandus in de Nederlandsche letterkunde te Utrecht, voor den cursus, eindigende op 31 Augustus 1904, benoemd tot leeraar in de geschiedenis. De benoemde trad in functie op 1 October 1903.

Dr. H. F. Nierstrasz, tijdelijk leeraar in de natuurlijke historie, werd bij raadsbesluit van 30 Augustus 1904 voor den cursus 1904—1905 opnieuw als zoodanig benoemd. Eveneens werd de tijdelijke benoeming van den leeraar in de geschiedenis J. J. Vermeulen voor het schooljaar 1904—1905 bestendigd.

Leeuwarden. Op 25 December 1903 overleed na een langdurig lijden de rector dr. E. O. Houtsma, een man van groote bekwaamheid en strenge plichtsbetrachting, die zich van zijne taak als hoofd van het gymnasium gedurende 25 jaren met eere heeft gekweten. Gedurende de laatste maanden van zijne ziekte werd het rectoraat met de daaraan verbonden lessen met groote toewijding waargenomen door den conrector dr. W. F. H. Coenen.

Na het overlijden van den rector werden de lessen in het Grieksch voor de zesde klasse gedurende de rectorvacature opgedragen aan den leeraar in de oude talen dr. H. F. Th. Ringnald, terwijl met 2 lesuren in het Grieksch voor de vijfde klasse belast werd de conrector dr. Coenen.

Tot tijdelijk leeraar ter waarneming van de lessen in het Latijn in de eerste klasse, waarvan dr. Ringnald was ontheven, werd benoemd J. H. Leopold, doctorandus in de klassieke letteren te Leeuwarden.

In de vacature ontstaan door het overlijden van dr. Houtsma, werd voorzien door het raadsbesluit van 8 Maart 1904, waarbij dr. H. F. Th. Ringnald met ingang van 1 April 1904 tot rector benoemd werd.

Tot leeraar in de oude talen in plaats van dr. Ringnald werd bij raadsbesluit van 28 Juni 1904 benoemd dr. H. D. Verdam te Dordrecht.

De leeraar in de wiskunde J. van Belkum verkreeg op zijn verzoek bij raadsbesluit van 31 Mei 1904 eervol ontslag met ingang van 1 September 1904. Tot zijn opvolger benoemde de gemeenteraad in zijne zitting van 12 Juli 1904 dr. J. van der Feen, leeraar aan het gymnasium te Sneek.

De leeraar in de geschiedenis K. J. Pen, wiens tijdelijke aanstelling met 1 September 1904 ten einde liep, wenschte wegens zijne benoeming aan het gymnasium te Alkmaar niet voor eene definitieve aanstelling in aanmerking te komen. De lessen in de geschiedenis werden, zolang de vacature zou duren, opgedragen aan D. van Hoorn, doctorandus in de Nederlandsche letteren in Groningen, die bij raadsbesluit van 9 Augustus 1904 tot tijdelijk leeraar werd benoemd.

Sneek. Dr. J. van der Feen verzocht uit hoofde van zijne benoeming aan het gymnasium te Leeuwarden eervol ontslag uit zijne betrekking van leeraar in de wiskunde. Dit ontslag werd hem bij raadsbesluit van 5 Augustus 1904 met ingang van 1 September 1904 verleend. Tot zijn opvolger benoemde de raad bij besluit van 5 Augustus 1904 dr. C. H. Brinkman, tijdelijk leeraar aan het gymnasium te Haarlem.

Deventer. Bij raadsbesluit van 30 Mei 1904 werd A. Jochim, tijdelijk leeraar in de aardrijkskunde, met ingang van 1 Juni 1904 definitief als zoodanig benoemd.

Kampen. Na een langdurige ziekte overleed op 6 Juli 1904 de rector dr. B. Kruytbosch, die gedurende meer dan 15 jaren op zeer verdienstelijke wijze zijn ambt bekleed had.

Ter waarneming van de lessen van den rector werd dr. W. Werff te Kampen door curatoren tot tijdelijk leeraar aangewezen.

Aan den conrector dr. J. W. de Groot werd op zijn verzoek bij raadsbesluit van 12 Juli 1904 eervol ontslag verleend met ingang van 1 October 1904.

In de vacaturen van rector en conrector voorzag de gemeenteraad door in zijne vergadering van 30 Augustus 1904 te benoemen tot rector dr. J. Niemeijer en tot conrector dr. H. N. Veldhuis, beiden leeraar aan het gymnasium te Kampen.

De twee hierdoor opengevallen plaatsen van leeraar in de oude talen waren bij den aanvang van den nieuwen cursus nog niet vervuld.

Groningen. Op 12 September 1903 werd door den gemeenteraad, met ingang van 10 October d. a. v., eervol ontslag verleend als conrector aan dr. J. van Wageningen, wegens zijne benoeming tot hoogleeraar aan de Rijksuniversiteit te Groningen. In diens plaats werd bij raadsbesluit van 7 November 1903 benoemd dr. H. Smit, leeraar in de oude talen aan het gymnasium te Groningen. In de hierdoor ontstane vacature werd voorzien door de benoeming van dr. H. Smilda, leeraar aan het gymnasium te Winschoten (raadsbesluit van 2 Januari 1904), die zijne betrekking op 1 April 1904 aanvaardde. Inmiddels was bij besluit van burgemeester en wethouders van 5 November 1903 aan dr. M. A. Schepers, naar aanleiding van diens aanbod om de door dr. van Wageningen gegeven lessen zonder bezoldiging waar te nemen, opgedragen tijdelijk onderwijs te geven in de oude talen.

In den loop der maand September 1903 werd de leeraar in de Fransche taal, E. J. Sommer, ernstig ziek. Bij besluit van burgemeester en wethouders d.d. 9 October 1903 werden met het onderwijs in de Fransche taal belast mej. H. J. Reesink voor de eerste en de vierde klasse en J. Looymans voor de overige klassen. De leeraar Sommer hervatte, na aanvankelijk hersteld te zijn, een deel zijner lessen, waardoor eerst de hulp van mej. Reesink, later die van den heer Looymans niet meer noodig was. Dit herstel was slechts van korten duur. Na de paasvacantie moest het onderwijs in de Fransche taal wederom opgedragen worden aan twee buiten het gymnasium staande personen, namelijk aan H. J. A. Stein en J. Looymans (besluit van burgemeester en wethouders van 2 Mei 1904). Op 14 Mei 1904 overleed de heer Sommer. Bij raadsbesluit van 2 Juli 1904 werd tot zijn opvolger benoemd W. Struik, leeraar aan de Rijks-hoogere burgerschool te Heerenveen.

Winschoten. Dr. A. van Thijn, leeraar in de wiskunde en de wis- en natuurkundige aardrijkskunde, verzocht, uit hoofde van zijne benoeming aan de Rijks-hoogere burgerschool te Assen, eervol ontslag, hetwelk hem bij raadsbesluit van 26 September 1903 met ingang van 1 Januari 1904 werd verleend. Tot zijn opvolger benoemde de gemeenteraad in zijne vergadering van 28 November 1903 Joh. A. Vreeswijk, doctorandus in de wis- en natuurkunde, tijdelijk leeraar aan de Rijks-hoogere burgerschool te Assen, die echter de op hem uitgebrachte benoeming niet aannam, omdat hij nagenoeg te gelijker tijd tot leeraar aan de hogere burgerschool te Dordrecht was benoemd. Daarop werd de waarneming der betrekking door curatoren tijdelijk opgedragen aan H. Bremekamp, doctorandus in de wis- en natuurkunde te Dordrecht, welke opdracht werd goedgekeurd door burgemeester en wethouders bij hun besluit van 28 December 1903. Bij besluit van den gemeenteraad van 12 Maart 1904 werd Bremekamp aangesteld tot het einde van den cursus 1904—1905, op eene jaarwedde van f 1700.

Dr. H. Smilda, leeraar in de oude talen, die in gelijke betrekking benoemd was aan het gymnasium te Groningen, verkreeg bij raadsbesluit van 13 Februari 1904 eervol ontslag met ingang van 1 April d. a. v. In zijne plaats benoemde de gemeenteraad dr. M. A. Schepers te Groningen op eene jaarwedde van f 1800.

L. F. Wenniger, tijdelijk leeraar in de natuur- en scheikunde, werd bij raadsbesluit van 20 Augustus 1904 definitief als zoodanig benoemd.

Assen. Op 22 Januari 1904 overleed de leeraar in de Fransche taal G. J. C. Guichard. Voorloopig werden zijne lessen bij raadsbesluit van 3 Februari 1904 opgedragen aan W. van der Molen te Groningen. Bij raadsbesluit van 30 Mei 1904 werd definitief tot leeraar in de Fransche taal benoemd J. H. van der Werf, leeraar van de Rijks-hoogere burgerschool te Heerenveen, op eene jaarwedde van f 1500.

Bij raadsbesluit van 24 Juni 1904 werd eene wijziging gebracht in de regeling van het onderwijs in de aardrijkskunde. Dr. A. Eecen, leeraar in de wiskunde, die tot dusverre met de helft van het aantal uren in de aardrijkskunde belast was geweest, behield alleen de wis- en natuurkundige aardrijkskunde, terwijl de andere uren werden opgedragen aan den leeraar in de Nederlandsche taal dr. C. G. N. de Vooys, wiens jaarwedde in verband daarmee met f 250 verhoogd en alzoo op f 1600 gebracht werd.

Maastricht. In de raadsvergadering van 1 October 1903 werd dr. A. C. de Kock te Amsterdam benoemd tot tijdelijk leeraar in de scheikunde, voor het tijdvak van zijne infunctietreding tot 31 Augustus 1904. Deze tijdelijke benoeming werd bij raadsbesluit van 4 Augustus 1904 in eene definitieve veranderd.

In de vacature van leeraar in de natuurlijke historie werd bij raadsbesluit van 29 October 1903 voorzien door de tijdelijke benoeming, voor het tijdvak van 1 November 1903 tot 31 Augustus 1904, van H. M. Bernelot Moens te Berlijn. Deze tijdelijke benoeming werd voor den cursus 1904—1905 bestendig bij raadsbesluit van 4 Augustus 1904.

Resumtie.

Het eindcijfer der leeraarsbetrekkingen onderging eene geringe vermeerdering: het bedroeg in December 1903: 435, tegen 431 in dezelfde maand van het vorige jaar.

Te Leiden werd het personeel der leeraren met één vermeerderd, omdat het onderwijs in de natuurlijke historie, vroeger door één leeraar gegeven, tusschen twee leeraren verdeeld werd. Evenzoo werd de taak van één vasten leeraar in de wiskunde te Amsterdam bij diens vertrek aan twee tijdelijke leeraren gegeven. Te Utrecht werd het onderwijs in de wiskunde in één der beide parallelafdeelingen van de eerste klasse aan een

leeraar der gemeentelijke hogere burgerschool met vijfjarigen cursus opgedragen en werd een leeraar in de gymnastiek aangesteld, in welk vak vroeger geen onderwijs gegeven werd. Te Kampen werd voor het onderwijs in de natuurkunde aan de leerlingen der afdeling B van de vijfde en zesde klasse, welk onderwijs vroeger door den leeraar in de scheikunde gegeven werd, een afzonderlijk leeraar benoemd. Gelijke verdeeling had plaats te Groningen ten aanzien van de vroeger door één leeraar gecombineerde vakken geschiedenis en Hebreeuwsch. Eindelijk werd te Maastricht een deel van het onderwijs in de wiskunde aan een leeraar der hogere burgerschool opgedragen en voor de scheikunde, vroeger door den leeraar in de natuurkunde gegeven, een afzonderlijke leeraar benoemd.

Tegenover deze vermeerdering met acht staat eene vermindering met vier: te Doetinchem en te Utrecht werd eene opengevallen betrekking van leeraar in de oude talen voorloopig onvervuld gelaten; te Haarlem werd met het onderwijs in de natuurlijke historie, vroeger door twee leeraren gegeven, één leeraar belast en te Middelburg werd, na het aan den leeraar in de natuurkunde verleend ontslag, dit vak aan den leeraar in de scheikunde opgedragen.

De 435 leeraarsbetrekkingen werden waargenomen door 429 leeraren, daar 6 leeraren aan meer dan ééne inrichting werkzaam waren. Dit was het geval met:

1 leeraar in de Hoogduitsche taal te Arnhem en te Nijmegen;
1 leeraar in de Engelsche taal te 'sGravenhage en te Delft;
1 leeraar in de Hebreeuwsche taal te 'sGravenhage en te Haarlem;
1 leeraar in de Hebreeuwsche taal te Utrecht en te Amersfoort;
1 leeraar in de Hebreeuwsche taal te Groningen en te Winschoten;
1 leeraar in de Engelsche taal te Groningen en te Assen.
De volgende tabel wijst het getal der leeraren aan de verschillende gymnasia en hunne bevoegdheid aan.

GYMNASIA te	Getal der leeraren in December 1903.						Aanmerkingen.
	Doctoren.	Can- didaten.	Bezitters eener akte voor het middelbaar onderwijs.	Volgens over- gangs- bepaling wet H. O.	Volgens over- gangs- bepaling wet M. O.	Totaal.	
's Hertogenbosch	6	1	5	—	2	14	1) Hieronder één bezitter van de acte, bedoeld in art. 16 i, alinea 2, Wet H. O.
Breda	7	2	5	—	—	14	
Arnhem	6	—	5 ¹⁾	—	—	11	2) Hieronder één bezitter van het diploma van Oberförster.
Nijmegen	6	2	4 ¹⁾	—	3	15	
Zutphen	10	—	4	1	—	15	
Doetinchem	8	—	3 ¹⁾	—	—	11	
Tiel	5	2	4 ¹⁾	—	1	12	
Rotterdam	12	3	5	—	—	20	
's Gravenhage	14	1	8	—	—	23	
Leiden	10	1	6 ¹⁾	—	—	17	
Delft	6	2	5	—	—	13	
Dordrecht	6	2	6	—	—	14	
Gorinchem	6	1	5	—	1	13	
Schiedam	7	1	4	—	—	12	
Gouda	6	3	7 ¹⁾	—	—	16	
Amsterdam	15	2	8 ¹⁾	—	—	25	
Haarlem	9	1	3	—	—	13	
Middelburg	5	3	6	—	—	14	
Utrecht	11	2	6 ¹⁾	—	—	19	
Amersfoort	6	2	4 ¹⁾	—	2	14	
Leeuwarden	5	2	4	1	—	12	
Sneek	7	—	6	—	—	13	
Deventer	8	2	5	—	—	15	
Kampen	7	4	6 ¹⁾	—	—	17	
Zwolle	8	1	5 ¹⁾	—	—	14	
Groningen	9	3	4	—	—	16	
Winschoten	7	2	4	—	—	13	
Assen	9	1	4 ¹⁾	—	—	14	
Maastricht	6	1	7 ²⁾	2	—	16	
Totaal	227	47	148	4	9	435	

C. JAARWEDDEN VAN HET ONDERWIJZEND PERSONEEL.

Onderstaande tabel geeft een overzicht van de jaarwedden van rectoren en leeraren aan de verschillende gymnasia.

GYMNASIA te	Jaarwedde van den rector, * vrije woning.	Getal der leeraars-jaarwedden					Totaal bedrag der jaarwedden.
		tot en met f 1000.	boven f 1000 tot en met f 2000.	boven f 2000 tot en met f 2500.	boven f 2500.	Geheel getal jaar- wedden van rectoren en leeraren.	
's Hertogenbosch	f 3 200	8	—	1	4	14	f 20 850,00
Breda	3 700	7	1	2	3	14	22 521,71
Arnhem	3 900	3	1	2	4	11	22 800,00
Nijmegen	* 2 900	6	4	1	3	15	23 205,00
Zutphen	3 000	7	4	3	—	15	20 730,00
Doetinchem	3 000	1	8	1	—	11	19 300,00
Tiel	3 000	5	4	2	—	12	19 050,00
Rotterdam	5 000	4	1	4	10	20	51 097,83
's Gravenhage	4 250	4	2	5	11	23	53 350,00
Leiden	3 400	7	4	1	4	17	25 796,42
Delft	3 600	4	1	6	1	13	23 300,00
Dordrecht	3 500	5	2	5	1	14	23 540,00
Gorinchem	3 000	7	4	—	1	13	18 900,00
Schiedam	3 500	6	1	5	—	13	20 460,00
Gouda	3 000	8	3	4	—	16	19 900,00
Amsterdam	5 000	3	—	1	20	25	75 300,00
Haarlem	3 500	3	4	4	2	14	27 100,00
Middelburg	3 500	7	2	3	1	14	20 500,00
Utrecht	3 600	4	1	8	5	19	37 880,00
Amersfoort	3 400	4	5	1	3	14	23 484,25 ^s
Leeuwarden	3 500	2	5	4	1	13	24 950,00
Sneek	3 000	7	4	1	—	13	18 500,00
Deventer	3 350	7	3	3	1	15	21 135,00
Kampen	3 200	11	4	1	—	17	20 058,00
Zwolle	3 000	6	1	5	1	14	22 900,00
Groningen	3 800	1	3	10	1	16	35 800,00
Winschoten	3 000	5	6	1	—	13	19 075,00
Assen	3 400	8	6	1	—	16	20 035,00
Maastricht	3 400	7	3	5	—	16	22 320,00
	29	157	87	90	77	440	f 773 838,21 ^s

Deze tabel vermeldt een getal van 440 jaarwedden of 5 meer dan het aantal betrekkingen. Dit verschil wordt veroorzaakt doordat aan twee scholen, te Schiedam en te Leeuwarden, geen afzonderlijke leeraar is aangesteld voor de lessen in de Hebreeuwsche taal, maar dit onderwijs aan deze gymnasia gegeven wordt door een der leeraren in de oude talen, waarvoor eene afzonderlijke jaarwedde genoten wordt; doordat te Haarlem de leeraar in Nederlandsch en geschiedenis tevens met het onderwijs in de aardrijkskunde belast is, waarvoor hij eene afzonderlijke jaarwedde ontvangt, en doordat te Assen het onderwijs in de aardrijkskunde gegeven wordt door den leeraar in de wiskunde en dien in de Nederlandsche taal en letter-

kunde, waarvoor aan deze beide leeraren eene afzonderlijke jaarwedde is toegekend.

Jaarwedden door het onderwyzend personeel aan andere openbare scholen genoten.

De volgende tabel bevat eene opgave van de jaarwedden, door het onderwyzend personeel der gymnasia genoten aan burgerdag- of avondscholen, aan hogere burgerscholen, aan middelbare meisjesscholen, aan lagere scholen en aan inrichtingen tot vorming van onderwijzers bij het lager onderwijs.

G Y M N A S I A te	Jaarwedden aan eene burgerdag- of -avondschool.				Jaarwedden aan eene hogere burgerschool.				Jaarwedden aan eene hogere burgerschool voor meisjes.				Jaarwedden aan eene lagere school.				Jaarwedden aan inrichtingen tot vorming van onder- wijzers bij het lager onderwijs.				Totaal.		
	Getal.			Bedrag.	Getal.			Bedrag.	Getal.			Bedrag.	Getal.			Bedrag.	Getal.			Bedrag.	Getal.	Bedrag.	
	Tot en met f 500.	Boven f 500 t/m f 1000.	Boven f 1000.		Tot en met f 500.	Boven f 500 t/m f 1000.	Boven f 1000.		Tot en met f 500.	Boven f 500 t/m f 1000.	Boven f 1000.		Tot en met f 500.	Boven f 500 t/m f 1000.	Boven f 1000.		Tot en met f 500.	Boven f 500 t/m f 1000.	Boven f 1000.				
's Hertogenbosch.	2	1	—	f 850,00	—	—	8	f 17 525,00	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	(9)	11	f 18 375,00	
Breda	—	—	—	—	—	1	7	12 420,26	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	(8)	8	12 420,26	
Arnhem	—	—	—	—	—	1	1	2 300,00	—	—	1	f 1 200,00	—	—	—	—	—	—	—	(3)	3	3 500,00	
Nijmegen	1	—	—	240,00	—	1	3	7 250,00	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	(5)	5	7 490,00	
Zutphen.	—	1	—	700,00	1	2	6	13 920,00	—	—	—	—	2	1	f 1 200,00	—	—	—	—	(9)	13	15 820,00	
Doetinchem	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	f 450,00	—	(1)	1	450,00	
Tiel	2	—	—	50,00	—	2	2	6 000,00	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	(4)	6	6 050,00	
Rotterdam	—	—	—	—	—	—	3	6 114,82	—	1	—	589,28	—	—	—	—	—	—	—	(8)	4	6 704,10	
's Gravenhage.	—	—	—	—	1	—	2	4 800,00	—	—	—	—	—	1	1 000,00	—	—	—	—	(4)	4	5 800,00	
Leiden	—	—	—	—	1	—	3	6 873,58	—	—	—	—	—	—	2	2 680,00	1	1	—	965,00	(7)	8	10 518,58
Delft	—	—	—	—	2	1	2	4 750,00	—	—	—	—	—	1	1 000,00	3	—	—	375,00	(6)	9	6 125,00	
Dordrecht	—	—	—	—	—	1	4	8 430,00	—	1	—	600,00	—	—	—	—	1	—	—	150,00	(5)	7	9 180,00
Gorinchem	1	—	—	250,00	—	1	5	7 750,00	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	300,00	(6)	8	8 300,00
Schiedam	2	—	—	550,00	—	1	5	7 810,00	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	(6)	8	8 360,00	
Gouda	—	—	—	—	—	—	9	18 880,00	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	(9)	9	18 880,00	
Haarlem	1	—	—	300,00	—	—	—	—	—	—	1	1 550,00	—	—	—	—	—	—	—	(2)	2	1 850,00	
Middelburg	1	—	—	150,00	1	—	4	8 740,00	—	—	—	—	2	1	1 300,00	2	1	1	3 700,00	(8)	13	13 890,00	
Utrecht	—	—	—	—	—	2	3	7 100,00	—	1	—	750,00	—	—	—	—	—	—	—	(6)	6	7 850,00	
Amersfoort	—	—	—	—	—	2	4	7 300,74 ^s	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	200,00	(7)	7	7 500,74 ^s
Leeuwarden	1	—	—	125,00	—	—	1	1 080,00	—	—	—	—	—	1	650,00	—	—	—	—	(2)	3	1 855,00	
Sneek	—	—	—	—	—	3	3	7 800,00	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	500,00	(7)	8	8 300,00
Deventer	—	—	—	—	—	2	6	11 010,00	—	2	—	1 435,00	—	—	—	—	—	—	—	(8)	10	12 445,00	
Kampen	4	2	—	2 141,00	3	2	8	12 971,00	—	—	—	—	3	—	950,00	—	—	—	—	(12)	22	16 062,00	
Zwolle	—	—	—	—	—	—	5	10 470,00	—	—	—	—	1	—	500,00	2	—	—	290,00	(5)	8	11 260,00	
Groningen	—	—	—	—	—	—	1	1 800,00	—	1	—	600,00	—	—	—	—	—	1	—	600,00	(2)	3	3 000,00
Winschoten	—	—	—	—	—	4	2	6 125,00	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	(6)	6	6 125,00	
Assen	—	—	—	—	—	—	3	8 140,00	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	(3)	3	8 140,00	
Maastricht	2	—	—	400,00	1	1	7	12 490,00	—	—	—	—	1	—	350,00	1	—	—	500,00	(10)	13	13 740,00	

Waar bleek dat eene bezoldiging werd genoten aan eene inrichting niet tot de bovengenoemde rubrieken terug te brengen, is daarvan mededeeling gedaan in de laatste kolom. Inkomsten aan bijzondere inrichtingen zijn niet opgenomen.

D. LEERLINGEN.

De volgende tabel wijst het getal der leerlingen en der toehoorders aan op 1 Januari 1904.

Getal der leerlingen en der toehoorders op 1 Januari 1904.

G Y M N A S I A te	Leerlingen.								Toehoorders		Algemeen totaal.	
	1ste klasse.	2de klasse.	3de klasse.	4de klasse.	5de klasse.	6de klasse.	Totaal.	Totaal in 1903.	1904.	1903.	1904.	1903.
's Hertogenbosch	11	4	6	6	7	3	37	35	2	—	39	35
Breda	9	8	9	3	5	6	40	34	—	—	40	34
Arnhem	9	12	13	11	8	8	61	60	—	—	61	60
Nijmegen	18	8	11	9	6	11	63	53	3	3	66	56
Zutphen	7	8	7	8	7	7	44	47	3	2	47	49
Doetinchem	9	16	13	13	10	13	74	90	1	4	75	94
Tiel	3	8	6	4	4	6	31	36	—	1	31	37
Rotterdam	27	16	23	24	15	19	124	135	3	—	127	135
's Gravenhage	41	46	34	28	36	24	209	205	2	1	211	206
Leiden	23	21	12	15	17	16	104	99	3	4	107	103
Delft	7	9	7	10	6	10	49	54	1	—	50	54
Dordrecht	19	9	10	13	10	4	65	57	—	—	65	57
Gorinchem	6	1	5	3	5	3	23	32	1	—	24	32
Schiedam	7	8	9	4	5	10	43	47	—	—	43	47
Gouda	6	12	11	8	6	4	47	46	—	—	47	46
Amsterdam	52	36	32	24	24	22	190	193	—	—	190	193
Haarlem	17	18	14	16	14	8	87	77	2	2	89	79
Middelburg	6	6	5	8	6	3	34	32	3	1	37	33
Utrecht	33	28	23	16	22	13	135	135	—	—	135	135
Amersfoort	9	15	9	5	13	6	57	69	1	1	58	70
Leeuwarden	9	13	13	16	11	6	68	72	2	2	70	74
Sneek	6	12	11	5	7	7	48	50	—	—	48	50
Deventer	5	9	7	3	4	4	32	34	4	2	36	36
Kampen	8	6	5	5	7	8	39	51	1	1	40	52
Zwolle	8	10	6	4	9	4	41	41	—	1	41	42
Groningen	27	23	14	16	21	21	122	136	—	—	122	136
Winschoten	5	7	5	5	5	8	35	44	1	1	36	45
Assen	2	5	6	8	7	9	37	35	—	4	37	39
Maastricht	7	9	10	10	5	6	47	49	—	—	47	49
Totaal	396	383	336	300	302	269	1986	2048	33	30	2019	2078

Uit de tabel blijkt, dat het getal der leerlingen en der toehoorders, vergeleken met dat van het vorige schooljaar, wederom eene niet on aanzienlijke vermindering ondergaan heeft. Dat der leerlingen bedroeg 1986 tegen 2048 op 1 Januari 1903, dat der toehoorders 33 tegen 30. Het geheele getal der leerlingen en der toehoorders bedroeg dus op 1 Januari 1904 2019, tegen 2078 een jaar te voren, zoodat eene vermindering valt te constateeren van 59 leerlingen (en toehoorders), derhalve van 2,8 pct. Wanneer men bovendien de verslagen van vorige jaren verge-

lijkt, ontwaart men, dat sedert 1 Januari 1892 het aantal leerlingen (en toehoorders) van jaar tot jaar bijna geregeld is afgenomen. Op laatstgenoemden datum bedroeg het 2593, en in de volgende jaren respectievelijk 2543, 2515, 2519, 2512, 2483, 2389, 2276, 2281, 2242, 2151, 2078, 2019. In een tijdsverloop van 12 jaren is dus de bevolking der gymnasia met 22,1 pct. verminderd. De vermindering valt bij vergelijking met het vorige jaar het meest in het oog bij de gymnasia te Doetinchem, Rotterdam, Gorinchem, Amersfoort, Kampen, Groningen en

Winschoten, waar zij respectievelijk 19, 8, 8, 12, 12, 14 en 9 bedroeg. Daartegenover staat slechts aan enkele gymnasia eene vermeerdering van eenige beteekenis, b.v. te Nijmegen, Dordrecht en Haarlem, waar het getal der leerlingen respectievelijk met 10, 8 en 10 toenam.

Het volgende overzicht wijst aan waar, ter voldoening aan het voorschrift van art. 2, alinea 2 van het Koninklijk besluit van den 21sten Juni 1887 (*Staatsblad* n°. 105) klassen in parallelafdeelingen gesplitst waren.

GYMNASIA te	Klasse die in parallelafdeelingen gesplitst was.	Getal leerlingen der parallelafdeelingen.
Rotterdam	1ste	14 en 13
	2de	7 en 9
	3de	12 en 11
	4de	11 en 13
	6de	9 en 10
's Gravenhage	1ste	14, 14 en 13
	2de	23 en 23
	3de	18 en 16
	4de	13 en 15
	5de	17 en 19
Amsterdam	6de	12 en 12
	1ste	18, 18 en 16
	2de	18 en 18
	3de	15 en 17
	4de	11 en 13
Utrecht	5de	15 en 9
	6de	15 en 7
	1ste	17 en 16
Groningen	2de	14 en 14
	3de	12 en 11

Het getal der vrouwelijke leerlingen bedroeg:

te Breda	6	
„ Arnhem	5	
„ Nijmegen	14	(waaronder 2 toehoorderessen)
„ Zutphen	7	
„ Doetinchem	3	
„ Tiel	2	
„ Rotterdam	20	
„ 's Gravenhage	51	
„ Leiden	13	(waaronder ééne toehoorderes)
„ Delft	13	
„ Dordrecht	8	
„ Gorinchem	2	
„ Schiedam	3	
„ Gouda	7	
„ Amsterdam	57	
„ Haarlem	22	
„ Middelburg	3	
„ Utrecht	25	
„ Amersfoort	1	

te Leeuwarden	7
„ Sneek	3
„ Deventer	11
„ Kampen	2
„ Zwolle	7
„ Groningen	12
„ Winschoten	11
„ Assen	2

Totaal . . . 317

Door vergelijking van dit overzicht met dat van de vorige verslagen ontwaart men, dat het aantal vrouwelijke leerlingen op de gymnasia sterk toeneemt. De eerste opgave, die van het verslag van den cursus 1893—1894, wees een getal van 64 vrouwelijke leerlingen aan, en in de volgende jaren steeg dit getal respectievelijk tot 74, 100, 109, 130, 155, 193, 230, 241, 269, terwijl het thans tot 317 is geklommen.

Aan 26 gymnasia werd onderwijs gegeven in de Hebreeuwsche taal, waaraan in het geheel 136 leerlingen deelnamen; van de aan 16 gymnasia bestaande gelegenheid om onderwijs te ontvangen in de gymnastiek, werd in het geheel door 604 leerlingen gebruik gemaakt. De volgende tabel geeft hiervan een overzicht.

GYMNASIA te	Hebreeuwsch	Gymnastiek.
's Hertogenbosch . .	—	10 leerl. in 1 afdeeling.
Breda	—	27 „ „ 2 afdeelingen.
Arnhem	2	—
Nijmegen	3	32 leerl. in 3 afdeelingen.
Zutphen	3	24 „ „ 3 „
Doetinchem	7	—
Tiel	3	—
Rotterdam	7	66 leerl. in 4 afdeelingen.
's Gravenhage	10	40 „ „ 5 „
Leiden	10	22 „ „ 2 „
Delft	2	16 „ „ 2 „
Dordrecht	4	35 „ „ 2 „
Gorinchem	2	—
Schiedam	2	—
Gouda	4	—
Amsterdam	12	170 leerl. in 13 afdeelingen.
Haarlem	5	—
Middelburg	3	6 leerl. in 1 afdeeling.
Utrecht	7	64 „ „ 4 afdeelingen.
Amersfoort	8	—
Leeuwarden	5	38 leerl. in 4 afdeelingen.
Sneek	4	—
Deventer	2	10 leerl. in 1 afdeeling.
Kampen	7	10 „ „ 3 afdeelingen.
Zwolle	6	—
Groningen	8	—
Winschoten	5	—
Assen	5	—
Maastricht	—	34 leerl. in 2 afdeelingen.
Totaal	136	604

Te 's Gravenhage is een gedeelte der lesuren voor gymnastiek bestemd voor exerceeroefeningen.

Te Kampen waren op de lessen in de gymnastiek de leerlingen van het gymnasium met die van de hogere burgerschool vereenigd.

E. TOELATINGS- EN OVERGANGSEXAMENS.

De uitslag der toelatings- en overgangsexamens blijkt uit de volgende tabel.

GYMNASIA te	Toelatingsexamens voor den cursus 1903—1904.							Overgangsexamens tot den cursus 1904—1905.			
	tot de laagste klasse.			tot eene hoogere klasse.				Geëxami- neerd.	Bevorderd.	Niet bevoor- derd.	Teruggetrok- ken.
	Geëxami- neerd.	Toegelaten.	Afgewezen.	Geëxami- neerd.	Toegelaten tot die klasse.	Toegelaten tot eene lagere klasse.	Geheel afgewezen.				
's Hertogenbosch	11	11	—	1	1	—	—	35	30	5	—
Breda	10	9	1	1	1	—	—	32	20	12	—
Arnhem	13	9	4	2	2	—	—	53	47	6	—
Nijmegen	20	18	2	4	4	—	—	52	44	8	—
Zutphen	10	8	2	2	1	1	—	34	32	2	—
Doetinchem	7	7	—	7	5	1	1	59	50	9	—
Tiel	4	3	1	4	3	1	—	25	22	3	—
Rotterdam	30	26	4	2	2	—	—	100	86	13	1
's Gravenhage	60	46	14	11	9	2	—	180	157	23	—
Leiden	22	20	2	6	3	1	2	85	69	14	2
Delft	12	9	3	—	—	—	—	39	34	4	1
Dordrecht	20	19	1	—	—	—	—	61	56	5	—
Gorinchem	6	5	1	—	—	—	—	18	17	1	—
Schiedam	6	6	—	2	1	1	—	31	27	4	—
Gouda	5	5	—	7	3	2	2	39	36	3	—
Amsterdam	55	47	8	9	6	2	1	168	137	31	—
Haarlem	18	15	3	10	7	3	—	77	69	8	—
Middelburg	7	6	1	1	—	1	—	30	28	2	—
Utrecht	37	30	7	7	5	—	2	113	90	23	—
Amersfoort	9	9	—	7	5	2	—	50	38	10	2
Leeuwarden	16	15	1	2	—	1	1	61	49	12	—
Sneek	6	6	—	2	1	1	—	40	38	2	—
Deventer	5	5	—	3	3	—	—	28	27	1	—
Kampen	7	7	—	1	1	—	—	31	29	2	—
Zwolle	9	9	—	—	—	—	—	35	28	7	—
Groningen	29	21	8	1	1	—	—	100	86	14	—
Winschoten	6	5	1	2	2	—	—	27	27	—	—
Assen	3	2	1	8	7	—	1	26	19	7	—
Maastricht	7	7	—	2	1	1	—	38	31	6	1
Totaal	450	385	65	104	74	20	10	1667	1423	237	7

Aan de toelatingsexamens voor den cursus 1903—1904 werd blijkens deze tabel deelgenomen door 450 jongelieden, die in de laagste klasse wenschten toegelaten te worden. Van dezen slaagden 385 of 85,5 pct., een uitslag die maar weinig verschilt van dien van het vorige jaar, toen er van de 467 aspiranten 395 of 84,5 pct. werden toegelaten. Te 's Hertogenbosch, Doetinchem, Schiedam, Gouda, Amersfoort, Sneek, Deventer, Kampen, Zwolle en Maastricht werd aan geen enkelen candidaat de toegang tot de laagste klasse geweigerd en ook aan verschillende andere gymnasia was het aantal der afgewezenen zeer gering, zoo bijv. te Breda, Nijmegen, Leiden, Dordrecht, waar van de 88 geëxamineerden

81, of ruim 92 pct. slaagden. Daarentegen werden van de 194 geëxamineerden aan de gymnasia te Arnhem, 's Gravenhage, Amsterdam, Utrecht en Groningen slechts 153 of 78,8 pct. toegelaten.

Door 104 jongelieden werd toelating tot eene hoogere klasse verzocht. Van dezen werden er 74 of 71,1 pct. in de verlangde klasse, en 20 in eene lagere klasse geplaatst, terwijl er 10 geheel werden afgewezen.

Aan de overgangsexamens, op het einde van den cursus 1903—1904 gehouden, werd deelgenomen door 1667 leerlingen. Hiervan werden er 1423 of 85,3 pct. terstond of na een herexamen

tot eene hoogere klasse bevorderd. De uitkomst dezer examens was nagenoeg gelijk aan die in 1903, toen van de 1682 leerlingen, die aan het overgangsexamen deelnamen, 1452 of 86,3 pct. terstond of na een herexamen tot eene hoogere klasse konden overgaan. Aan de verschillende gymnasia liepen als gewoonlijk de resultaten dezer examens wederom zeer uiteen. Zoo slaagden

bijv. te Zutphen, Dordrecht, Gorinchem, Gouda, Middelburg, Sneek, Deventer, Kampen en Winschoten meer dan 90 pct. der geëxamineerden, terwijl te Utrecht, Amersfoort en Assen nog geen 80 pct. tot eene hoogere klasse konden bevorderd worden en het percentage der geslaagden te Breda slechts 62,5 pct. bedroeg.

**F. EINDEAMENS DER OPENBARE GYMNASIA EN DER BINNENLANDSCHE BIJZONDERE SCHOLEN
VAN HOOGER ONDERWIJS, EN DAARMEDE GELIJKGESTELD EXAMEN, BEDOELD
IN ART. 12 DER WET OP HET HOOGER ONDERWIJS.**

Bij ministerieele beschikking van 9 Mei 1904, n°. 3519¹ Afdeeling Onderwijs, werden voor de openbare gymnasia en voor de binnenlandsche bijzondere scholen van hooger onderwijs de navolgende gecommiteerden benoemd:

a. bij de eindexamens der gymnasia te Sneek, Leeuwarden, Groningen en Winschoten, dr. J. S. Speijer, hoogleeraar aan de Rijks-universiteit te Leiden, dr. K. H. Th. Bussemaker, hoogleeraar aan de Rijks-universiteit te Groningen, en dr. A. A. Nijland, hoogleeraar aan de Rijks-universiteit te Utrecht;

b. bij de eindexamens der gymnasia te Assen, Zwolle, bij de examens ter verkrijging van een getuigschrift van bekwaamheid tot de studie aan eene universiteit van het gymnasium der Theologische School der Gereformeerde Kerken in Nederland te Kampen en bij de eindexamens der gymnasia te Kampen en te Deventer, dr. I. M. J. Valetton, hoogleeraar aan de Gemeentelijke Universiteit te Amsterdam, dr. G. W. Kernkamp, hoogleeraar aan de Rijks-universiteit te Utrecht en dr. J. C. Kapteyn, hoogleeraar aan de Rijksuniversiteit te Groningen;

c. bij de eindexamens der gymnasia te Zutphen, Stad-Doetinchem, Arnhem, Tiel en Gorinchem, dr. J. C. Matthes en dr. H. T. Karsten, hoogleeraren aan de Gemeentelijke Universiteit te Amsterdam, en dr. F. de Boer, hoogleeraar aan de Rijks-universiteit te Groningen;

d. bij de eindexamens van het gymnasium te Utrecht, bij de examens ter verkrijging van een getuigschrift van bekwaamheid tot de studie aan een universiteit van het Christelijk gymnasium te Utrecht der Vereeniging voor Christelijk voorbereidend universitair onderwijs te Utrecht, bij de eindexamens van het gymnasium te Amersfoort, bij de examens ter verkrijging van een getuigschrift van bekwaamheid tot de studie aan eene universiteit van het Gereformeerd gymnasium te Zetten en bij de eindexamens van het gymnasium te 's Hertogenbosch, dr. C. J. Eggink, inspecteur der gymnasia, dr. F. J. L. Krämer, oud-hoogleeraar, directeur van het Koninklijk huisarchief, en dr. P. van Geer, oud-hoogleeraar aan de Rijks-universiteit te Leiden, wonende te 's Gravenhage;

e. bij de eindexamens der gymnasia te Amsterdam, Haarlem,

Schiedam en Gouda, dr. W. H. van de Sande Bakhuyzen, oud-rector van het gymnasium te Utrecht, en dr. P. J. Blok en dr. J. C. Kluyver, hoogleeraren aan de Rijks-universiteit te Leiden;

f. bij de examens ter verkrijging van een getuigschrift van bewaamheid tot de studie aan eene universiteit van het Gereformeerd gymnasium te Amsterdam, van het Roomsche-Katholiek gymnasium te Amsterdam bij de eindexamens van het gymnasium te Delft en bij de examens ter verkrijging van een getuigschrift van bekwaamheid tot de studie aan eene universiteit van het Roomsche-Katholiek gymnasium te Katwijk aan den Rijn, dr. W. L. van Helten, hoogleeraar aan de Rijks-universiteit te Groningen, dr. J. van Leeuwen Jzn., hoogleeraar aan de Rijks-universiteit te Leiden, en dr. J. de Vries, hoogleeraar aan de Rijks-universiteit te Utrecht;

g. bij de eindexamens der gymnasia te 's Gravenhage en Leiden, dr. J. H. Gallée, hoogleeraar aan de Rijks-universiteit te Utrecht, dr. K. Kuiper, hoogleeraar aan de Gemeentelijke Universiteit te Amsterdam, en dr. J. Campert, inspecteur van het middelbaar onderwijs;

h. bij de eindexamens der gymnasia te Rotterdam, Dordrecht, Breda en Middelburg, dr. A. H. G. P. van den Es, oud-hoogleeraar aan de Gemeentelijke Universiteit te Amsterdam, dr. W. G. C. Byvanck, bibliothecaris der Koninklijke bibliotheek te 's Gravenhage en dr. P. H. Schoute, hoogleeraar aan de Rijks-universiteit te Groningen;

i. bij de eindexamens van het gymnasium te Nijmegen, bij de examens ter verkrijging van een getuigschrift van bekwaamheid tot de studie aan eene Universiteit van het Canisius-college te Nijmegen, het bisschoppelijk college te Roermond, de eerste afdeeling van het bisschoppelijk seminarium van Roermond, gevestigd te Rolduc, gemeente Kerkrade, en bij de eindexamens van het gymnasium te Maastricht, dr. U. Ph. Boissevain, hoogleeraar aan de Rijks-universiteit te Groningen, dr. J. te Winkel, hoogleeraar aan de Gemeentelijke Universiteit te Amsterdam en dr. J. D. van der Waals, hoogleeraar aan de Rijks-universiteit te Groningen.

De uitslag dezer examens blijkt uit de volgende tabellen.

Leerlingen der gymnasia en binnenlandsche bijzondere scholen van hooger onderwijs.

	Dagen waarop het examen gehouden is.	GETAL EXAMINANDI.				Hiervan hebben zich terug- getrokken.	GETAL UITGEREIKTE GETUIGSCHRIFTEN.				Geheel afgewezen.
		Voor alle faculteiten.	Voor de faculteiten der		TOTAAL.		Voor alle faculteiten.	Voor de faculteiten der		TOTAAL.	
			godgeleerdheid, rechtsgeleerdheid en letteren en wijs- begeerte.	geneeskunde en wis- en natuurkunde.				godgeleerdheid, rechtsgeleerdheid en letteren en wijs- begeerte.	geneeskunde en wis- en natuurkunde.		
Openbare gymnasia te											
's Hertogenbosch.	30 Juni, 1 Juli.	—	2	1	3	—	—	2	—	2	1
Breda.	27, 28, 29 Juni.	—	4	2	6	—	—	4	2	6	—
Arnhem	23, 24, 25 Juni, 4 Juli.	—	3	5	8	—	—	3	5	8	—
Nijmegen	16, 17, 18, 20 Juni.	—	9	2	11	—	—	8	2	10	1
Zutphen	15, 16, 17 Juni.	—	5	2	7	—	—	5	2	7	—
Doetinchem	18, 20, 21, 22 Juni, 2 Juli.	—	9	4	13	—	—	9	4	13	—
Tiel	27, 28, 29 Juni.	—	5	1	6	—	—	5	1	6	—
Rotterdam	17, 18, 20, 21, 22, 23, 24 Juni.	—	9	10	19	—	—	9	9	18	1
's Gravenhage.	16, 17, 18, 20, 21, 22, 23, 30 Juni.	2	17	4	23	—	2	15	2	19	4
Leiden	24, 25, 27, 28, 29 Juni, 1 Juli.	1	12	3	16	—	1	9	2	12	4
Delft	27, 28, 29 Juni, 2 Juli.	—	5	4	9	—	—	3	4	7	2
Dordrecht	24, 25, 27 Juni.	—	3	1	4	—	—	3	1	4	—
Gorinchem	30 Juni, 1 Juli.	—	3	—	3	—	—	—	—	3	—
Schiedam	27, 28, 29 Juni, 6 Juli.	—	6	4	10	—	—	5	4	9	1
Gouda	30 Juni, 1 Juli.	—	4	—	4	—	—	3	—	3	1
Amsterdam.	16, 17, 18, 20, 21, 22 Juni, 2 Juli.	—	15	7	22	—	—	11	6	17	5
Haarlem.	23, 24, 25 Juni.	—	5	3	8	—	—	5	3	8	—
Middelburg.	30 Juni, 1 Juli.	—	2	1	3	—	—	2	1	3	—
Utrecht	14, 15, 16, 17 Juni, 2 Juli.	—	9	4	13	—	—	9	3	12	1
Amersfoort.	23, 24, 25 Juni.	—	5	1	6	—	—	5	1	6	—
Leeuwarden	18, 20, 21 Juni.	—	4	2	6	—	—	3	2	5	1
Sneek.	15, 16, 17 Juni.	2	3	2	7	—	1 ¹⁾	2	2	5	2
Deventer	29, 30 Juni, 1 Juli.	—	3	1	4	—	—	3	1	4	—
Kampen	25, 27, 28, 29, 30 Juni.	—	6	2	8	—	—	6	2	8	—
Zwolle	20, 21 Juni.	—	3	1	4	—	—	3	1	4	—
Groningen	22, 23, 24, 25, 27, 28 Juni.	—	15	6	21	—	—	14	5	19	2
Winschoten	29, 30 Juni, 1 Juli.	—	6	2	8	—	—	4	2	6	2
Assen.	16, 17, 18 Juni.	—	9	—	9	—	—	7	—	7	2
Maastricht	29, 30 Juni, 1 Juli.	—	3	2	5	—	—	3	2	5	—
Totaal		5	184	77	266	—	4	163	69	236	30

1) Een dezer kandidaten had zich voor beide getuigschriften aangemeld.

	Dagen waarop het examen gehouden is.	Getal examinandi				Hiervan hebben zich terug- getrokken.	Getal uitgereikte getuigschriften.				Geheel afgewezen.	
		Voor alle faculteiten.	Voor de faculteiten der		Totaal.		Voor alle faculteiten.	Voor de faculteiten der		Totaal.		
			godgeleerdheid, rechtsgeleerdheid en letteren en wijs- begeerte.	geneeskunde en wis- en natuurkunde.				godgeleerdheid, rechtsgeleerdheid en letteren en wijs begeerte	geneeskunde en wis- en natuurkunde.			
<i>Binnenlandsche bijzondere scholen van hooger onderwijs.</i>												
Het bisschoppelijk college te Roermond	23, 24 Juni.	—	2	2	4	—	—	2	2	4	—	
De eerste afdeeling van het bisschop- pelijk seminarium van Roermond, gevestigd te Rolduc, gemeente Kerk- rade.	25, 27, 28 Juni.	—	8	2	10	—	—	8	2	10	—	
Het Gereformeerd gymnasium te Amsterdam	16, 17, 18, 20, 21, 22 Juni.	1	16	6	23	1	1	10	6	17	5	
Het Gereformeerd gymnasium te Zetten	27, 28, 29 Juni, 5 Juli.	1	6	3	10	—	1	4	2	7	3	
Het Roomsche-Katholiek gymnasium te Katwijk aan den Rijn	30 Juni, 1, 2 Juli.	—	5	—	5	—	—	4	—	4	1	
Het Canisius-collegie te Nijmegen. .	20, 21, 22 Juni.	—	4	3	7	—	—	3	3	6	1	
Het Roomsche-Katholiek gymnasium te Amsterdam	23, 24, 25 Juni.	—	5	2	7	—	—	3	2	5	2	
Het gymnasium der Theologische School der Gereformeerde Kerken in Nederland te Kampen	22, 23, 24 Juni.	1	6	—	7	—	1	4	—	5	2	
Het Christelijk gymnasium te Utrecht der Vereeniging voor Christelijk voorbereidend universitair onderwijs te Utrecht	18, 20, 21, 22, Juni, 4 Juli.	—	12	3	15	—	—	10	2	12	3	
Totaal		3	64	21	88	1	3	48	19	70	17	
Algemeen totaal		8	248	98	354	1	7	211	88	306	47	

Extranei.

GYMNASIA TE	Getal examinandi				Hiervan hebben zich teruggetrokken.	Getal uitgereikte getuigschriften				Geheel afgewezen.
	voor alle faculteiten.	Voor de faculteiten der		Totaal.		voor alle faculteiten.	Voor de faculteiten der		Totaal.	
		godgeleerdheid, rechtsgeleerdheid en letteren en wijsbegeerte	geneeskunde en wis- en natuurkunde.				godgeleerdheid, rechtsgeleerdheid en letteren en wijsbegeerte.	geneeskunde en wis- en natuurkunde.		
's Hertogenbosch	—	1	1	2	—	—	1	—	1	1
Arnhem	—	2	—	2	—	—	1	—	1	1
Nijmegen	—	—	1	1	—	—	—	1	1	—
Doetinchem	—	3	1	4	—	—	1	1	2	2
Rotterdam	—	1	—	1	—	—	1	—	1	—
's Gravenhage	—	1	1	2	—	—	1	—	1	1
Leiden	—	3	1	4	—	—	2	1	3	1
Delft	—	1	—	1	—	—	1	—	1	—
Gorinchem	1	—	—	1	—	1	—	—	1	—
Haarlem	—	1	1	2	—	—	1	1	2	—
Middelburg	—	1	1	2	—	—	1	1	2	—
Utrecht	—	1	—	1	—	—	1	—	1	—
Amersfoort	—	1	—	1	—	—	—	—	—	1
Leeuwarden	—	1	4	5	—	—	—	3	3	2
Deventer	2	—	—	2	—	1	—	1 ¹⁾	2	—
Kampen	—	—	1	1	—	—	—	1	1	—
Assen	—	1	—	1	—	—	—	1	—	1
Totaal	3	18	12	33	—	2	11	10	23	10

1) Deze candidaat had zich voor beide getuigschriften aangemeld.

Het in art. 12 der wet op het hooger onderwijs bedoelde examen ter verkrijging van een getuigschrift van bekwaamheid tot de studie aan eene Universiteit werd van 11 Juli tot 29 Augustus te Utrecht gehouden, voor eene commissie, benoemd bij Koninklijk besluit van 14 Mei 1904, n°. 44, en bestaande uit dr. C. J. Eggink, inspecteur der gymnasia, als lid en voorzitter; dr. W. H. van de Sande Bakhuyzen, oud-rector van het gymnasium te Utrecht; dr. H. G. A. Leignes; Bakhoven, rector van het gymnasium te Deventer; dr. C. J. Vinkesteyn, rector van het gymnasium te Schiedam; L. Schrijnen, rector van het bisschoppelijk college te Roermond; dr. Th. P. H. van Aalst, rector van het gymnasium te 's Gravenhage; dr. R. Corten, directeur der eerste afdeling van het bisschoppelijk seminarium van Roermond, gevestigd te Rolduc, gemeente Kerkrade; dr. P. Merkes, leeraar aan het Gereformeerd gymnasium te Amsterdam; dr. W. van Loghem, leeraar aan het gymnasium te 's Gravenhage; dr. R. H. van Dorsten, leeraar aan het gymnasium te Rotterdam.

Aan het examen namen in het geheel 203 candidaten deel, te weten: 114 voor de faculteiten der godgeleerdheid, der rechtsgeleerdheid en der letteren en wijsbegeerte, waarvan 12 zich gedurende het examen terugtrokken, 37 geheel werden afgewezen, zoodat aan 65 het verlangde getuigschrift kon worden verleend; 37 voor de faculteiten der geneeskunde en der wis- en natuurkunde, waarvan 5 zich gedurende het examen terugtrokken en 38 werden afgewezen, zoodat aan 44 het verlangde getuigschrift kon worden uitgereikt; 2 voor alle faculteiten, waarvan 1 werd afgewezen en 1 het verlangde getuigschrift verwierf.

Het verslag van het examen is als bijlage C achter dit verslag vermeld.

De volgende tabel geeft een overzicht van den uitslag der examens, bedoeld in de artt. 11, 12 en 85 *bis* der wet tot regeling van het hooger onderwijs, vergeleken met de uitkomsten in 1903.

	Getal examinandi.				Hiervan hebben zich teruggetrokken.	Getal uitgereikte getuigschriften.				Geheel afge- wezen.	
	Voor alle facul- teiten.	Voor de faculteiten der		Totaal.		Voor alle facul- teiten.	Voor de faculteiten der		Totaal.		
		godgeleerdheid, rechts- geleerdheid en letteren en wijsbegeerte.	geneeskunde en wis- en natuurkunde.				godgeleerdheid, rechts- geleerdheid en letteren en wijsbegeerte.	geneeskunde en wis- en natuurkunde.			
I. Openbare gymnasia :											
a. leerlingen . . .	1904	5	184	77	266	—	4	163	69	236	30
	1903	5	217	70	292	1	5	199	65	269	22
b. extranei. . . .	1904	3	18	12	33	—	2	11	10	23	10
	1903	1	23	15	39	3	1	17	10	28	8
II. Binnenlandsche bij- zondere scholen van hooger onderwijs:											
	1904	3	64	21	88	1	3	48	19	70	17
	1903	3	46	21	70	—	3	42	20	65	5
III. Staatscommissie :											
	1904	2	114	87	203	17	1	65	44	110	76
	1903	—	86	90	176	9	—	50	56	106	61
Totaal. . . .	1904	13	380	197	590	18	10	287	142	439	133
	1903	9	372	196	577	13	9	308	151	468	96

Daaruit blijkt dat het getal uitgerekte getuigschriften voor alle faculteiten met 11,11 pct. vermeerderde; voor de faculteiten der godgeleerdheid, der rechtsg geleerdheid en der letteren en wijsbegeerte met 6,81 pct. verminderde en voor de faculteiten der geneeskunde en der wis- en natuurkunde met 5,96 pct. verminderde.

Bij de leerlingen der openbare gymnasia daalde het percentage der geslaagde kandidaten van 92,1 pct. tot 88,7 pct.

Het percentage der geslaagde kandidaten bij de leerlingen der binnenlandsche bijzondere scholen van hooger onderwijs daalde van 92,8 pet. tot 79,5 pet.

Bij niet-leerlingen, die zich aan een der examens, bedoeld in art. 12 der wet tot regeling van het hooger onderwijs onderwerpen, daalde het percentage der geslaagden van 62,3 pct. tot 56,3 pct.

G. LEERPLAN EN TOESTAND VAN HET ONDERWIJS.

Het algemeen leerplan onderging ook in het afgelopen schooljaar geene verandering.

De toestand van het onderwijs en de resultaten daarvan mogen over het algemeen gunstig genoemd worden.

Het gedrag en de ijver der leerlingen gaven over het algemeen reden tot tevredenheid.

Evenals in vorige jaren kweten de leeraren zich in den afgelopen cursus met nauwgezetheid en toewijding van de hun opgedragen taak. De uitkomsten van het onderwijs zijn over het geheel gunstig.

H. TOESTAND DER LOKALEN EN HULPMIDDELEN VAN HET ONDERWIJS.

De meeste gemeenten zijn in het bezit van zeer voldoende, sommige zelfs van uitstekende schoolgebouwen, die zonder uitzondering in behoorlijken staat worden onderhouden.

Ook de hulpmiddelen voor het onderwijs verkeerden over het algemeen in zeer voldoende toestand. Zij worden met zorg onderhouden en aan de meeste gymnasia naar gelang van de behoefte aangevuld.

Alleen omtrent enkele scholen valt iets bijzonders op te merken.

's Hertogenbosch. De bouw der nieuwe Rijks- hogere burgerschool achter het gymnasium veroorzaakte in het najaar gedurende een paar maanden veel hinder tijdens de lessen. De vrees echter, dat het voortdurend dreunen, door twee stoommachines veroorzaakt, de scheuren in het gebouw zou vermeederen, heeft zich niet bewaarheid.

Rotterdam. Ten behoeve van het onderwijs in de natuurkunde is het natuurkundig kabinet in het gymnasiumgebouw aangesloten aan het electrisch kabelnet der gemeente.

's Gravenhage. Wat den bouw van het nieuwe gymnasium aangaat, kan worden medegedeeld, dat door curatoren in een uitvoerig rapport ter kennis van burgemeester en wethouders is gebracht, welke van de hun ter beoordeeling toegezonden plannen hun het meest geschikt voorkwamen. Burgemeester en Wethouders hebben daarop bericht, dat een der door curatoren aangewezen plannen nader zou worden uitgewerkt en dat de Rijksbouwkundige voor de gebouwen van onderwijs enz. over den gevel zou worden geraadpleegd.

Naar aanleiding van eene door ouders van leerlingen ingediende klacht over de slechte lucht in de klassen III A en IV A werd in die lokalen gasgloeilicht aangebracht en eene luchtopening gemaakt boven de deur van het lokaal IV A. Hoewel hiermede voor het oogenblik aan de bedoelde klacht is te gemoet gekomen, mag toch met het oog op den in zoovele opzichten onvoldoenden toestand van het gebouw niets worden verzuimd, wat eene spoedige totstandkoming van het nieuwe gebouw zal kunnen bevorderen.

Amsterdam. Door het aanbrengen van gasgloeilicht in alle lokalen, behalve in de aula, werd eene goede verbetering verkregen.

Haarlem. Naar aanleiding van eene door curatoren bij Burgemeester en Wethouders geuite klacht over onvoldoend licht in de schoollokalen op donkere winterdagen besloot het gemeentebestuur door het aanleggen van gasleiding aan dat bezwaar te gemoet te komen.

Amersfoort. Om te voorzien in het gemis van een lokaal ten behoeve van de afdeeling B der vijfde en zesde klasse werd gebruik gemaakt van een welwillend beschikbaar gesteld vertrek in het werkhuis.

Maastricht. Voor de afdeeling B der vijfde en zesde klasse werd een nieuw lokaal ingericht.

II.

BIJZONDER HOOGER ONDERWIJS.

§ 5. VRIJE UNIVERSITEIT TE AMSTERDAM.

Bestuur. In dit college werd S. baron van Heemstra, die dit jaar aan de beurt van aftreding en niet herkiesbaar was, vervangen door H. W. van Marle Jr.

Curatoren. In dit college kwam geene verandering.

Het rectoraat der Universiteit werd op 20 October 1903 door den hoogleeraar Kuyper overgedragen aan diens ambtgenoot Bavinck, na het houden van eene redevoering getiteld „Evolutie of Revelatie”.

Op dienzelfden dag werd de hoogleeraar Fabius als ab-actis vervangen door diens ambtgenoot Woltjer.

In de faculteit der godgeleerdheid werd de hoogleeraar Rutgers als decanus vervangen door diens ambtgenoot Geesink.

In de faculteit der letteren bleef de hoogleeraar Woltjer en in die der rechtsgeleerdheid de hoogleeraar Fabius als decanus.

In de faculteit der letteren werd als lector benoemd dr. C. van Gelderen voor het onderwijs in het Hebreeuwsch en in de

Bijbelsche archaeologie; en als hoogleeraar dr. R. H. Woltjer voor het onderwijs in de Grieksche taal- en letterkunde; die hun ambt aanvaardden, laatstgenoemde op 23 September na het houden van eene redevoering getiteld „Het mystieke religieuze element in de Grieksche philologie”.

In de faculteit der rechtsgeleerdheid werden tot hoogleeraren benoemd mr. A. Anema voor het onderwijs in het burgerlijk recht, het handelsrecht en de burgerlijke rechtsvorderingen; en mr. P. A. Diepenhorst voor het onderwijs in de oeconomie en de statistiek en wat daarmede verband houdt.

Studenten. Het aantal studenten bedroeg aan het einde van den cursus 159, die waren ingeschreven als volgt: 92 voor de faculteit der godgeleerdheid; 3 voor die der godgeleerdheid en rechtsgeleerdheid; 2 voor de faculteit der godgeleerdheid en die der letteren; 45 voor de faculteit der rechtsgeleerdheid; 3 voor die der rechtsgeleerdheid en letteren; en 14 voor de faculteit der letteren.

Gedurende dezen cursus hadden de volgende promotiën plaats:
In de faculteit der godgeleerdheid: op 19 October 1903 van J. C. de Moor, na verdediging van diens proefschrift getiteld: „De profeet Maleachi”; en op 20 November van S. H. Greydanus, na verdediging van diens proefschrift getiteld: „Menschwording en vernedering”.

In de faculteit der letteren: op 24 Maart 1904 van R. H. Woltjer, na verdediging van diens proefschrift getiteld: „De Platone praesocraticorum philosophorum existimatores et iudice I”.

In de faculteit der rechtsgeleerdheid: op 4 Juli 1904 van P. A. Diepenhorst, na verdediging van diens proefschrift getiteld: „Calvijn en de economie”.

Met gunstig gevolg werden de volgende examens afgelegd:

In de faculteit der godgeleerdheid: 3 voor het eerste gedeelte van het doctoraal; 15 candidaats- en 14 semi-candidaats-examens.

In de faculteit der rechtsgeleerdheid: 3 candidaats-examens.

In de faculteit der letteren: 2 voor het eerste gedeelte van het doctoraal; 2 candidaats- en 9 propaedeutisch voor de faculteit der godgeleerdheid en 7 voor die der rechtsgeleerdheid.

De lessen werden gegeven volgens de openbaar gemaakte series lectionum en in den regel getrouw bijgewoond.

Onderwijs. Omtrent het onderwijs kunnen de volgende bijzonderheden worden medegedeeld:

Faculteit der godgeleerdheid.

De hoogleeraar Rutgers behandelde:

op het college over *Exegese Oude Testament*; Haggaï I en II; Joël I—IV en Psalm LIX—LXI;

op dat over *algemeene kerkgeschiedenis*: Zwingli's leven van 1525 tot het einde;

op dat over *kerkrecht*: De Gereformeerde Kerkenordening artt. 37—60.

De hoogleeraar Geesink behandelde:

Theologische ethiek. Na de explicatie van den dekaloo, werd de inleiding en het eerste deel van het systeem gegeven;

op het college van *eleutiek* werd behandeld: geschiedenis en critiek van het Buddhisme.

De hoogleeraar Kuyper behandelde:

op het college over *encyclopaedie*: Het algemeene deel;
op dat over *vaderlandsche kerkgeschiedenis*: De synodes te Middelburg 1581, te Gravenhage 1586 en het einde der 16de eeuw. Terwijl voorts een kort overzicht werd gegeven van de geschiedenis der vaderlandsche kerk van de reformatie tot en met de Dordtsche Synode;

op dat over *kerkgeschiedenis der drie eerste eeuwen*: Het na-Apostolische tijdvak, de Kerk der Apostelen;

op dat over *symboliek*: Het genetisch comparatieve deel.

De hoogleeraar Bavinck behandelde:

op het college over *dogmatiek*: Het vervolg van de leer van den mensch, daarna de leer van de zonde, en eindelijk ook nog een gedeelte van de leer over den persoon en het werk van Christus;

op dat over *controvers*: De nieuwste richtingen op theologisch gebied, bepaaldelijk die van Ritschl en zijne school, en die van de „jongere theologen”.

De hoogleeraar Biesterveld behandelde:

op het college over *exegese Nieuwe Testament*: Collossensen I:21 — IV:18; Mattheus V, VI en VII en Romeinen I;

op dat over *canoniek van het Nieuwe Testament*: de Handelingen der Apostelen en de Brieven van Paulus;

op dat over *homiletiek*: Het wezen en de stof van de bediening des Woords. Voorts werden geregeld preekschetsen ingediend en behandeld. Op het preekcollege werd door 27 studenten een preekvoorstel gedaan;

op dat over *catechetiek*: Theorie van den catechismus en de methode en inrichting der catechisatie;

op dat over *liturgiek*: De bediening van het Heilig Avondmaal en de leer van het gebed.

Faculteit der letteren.

De hoogleeraar Woltjer behandelde:

Met propaedeutici en literatoren: (4 uren); Pindarus: prole-

gomena en de 5de Pythische ode; Seneca: prolegomena en de Phaedrus tot pag. 253; Lucretius: prolegomena en Liber III: 1—370.

Met de propaedeutici in de rechten en literatoren de fragmenten der XII tafelen; Met de literatoren alleen: practische oefeningen; *paedagogiek*: Pestalozzi; *encyclopaedie*: metaphysica: het kosmologisch probleem.

De hoogleeraar Rutgers behandelde:

op het college over *Hebreeuwsch*: Cursorische lezing van I Samuel I—XIV en Psalm CXX—CXXXIV.

De hoogleeraar Geesink gaf dit jaar in een afzonderlijk college een kort overzicht van de *geschiedenis der wijsbegeerte*; terwijl bij de meer uitvoerige behandeling van de *geschiedenis der Grieksche wijsbegeerte*, met gebruikmaking van het handboek van Windelband en de teksten uit Ritter en Preller, op het daarvoor bestemd college, het scepticisme van Pyrrho en Timon, Arkesilaos en Karneades; Ainesidemos, Agrippa en Sextus werden besproken.

Nieuwere wijsbegeerte: Met gebruikmaking van het Handboek van Falckenberg en van Hegel's *Encyclopaedie* werd het derde gedeelte van Hegels systeem besproken.

Logica: Een overzicht werd gegeven van dit studievak, met gebruikmaking van „Trendelenberg's *Elementa Logices Aristoteleae*.”

Psychologie: Een beschrijving werd gegeven van de psychologische verschijnselen en hun onderling verband en daarna de vragen over het wezen en ontstaan der menschelijke ziel ter sprake gebracht.

De hoogleeraar Bavinck behandelde:

op het college over *aesthetica*: geschiedkundige en thetische ontwikkeling van het wezen der schoonheid.

De hoogleeraar Biesterveld behandelde:

op het college over *rhetorica*: de theorie van de rhetorica en practische oefeningen.

Faculteit der rechtsgeleerdheid.

De hoogleeraar Fabius behandelde:

op het college over het *Romeinsch recht*: een gedeelte van het obligatie-recht en een gedeelte van het erfrecht;

op dat over *encyclopaedie der rechtswetenschap*: codificatie; formulering en structuur van het recht; interpretatie; de grenzen van het recht met betrekking tot den tijd; de grenzen van het recht met betrekking tot de plaats; de toepassing van het recht door den rechter; de fictie; de schijnhandeling; den vorm bij de rechtshandelingen; voorts over eenige rechtsverzamelingen van bijzonderen aard: het kanonieke recht; het leenrecht; de wetgeving van Hammurabi; het Mozaïsch recht;

op dat over *rechtsphilosophie*: van de geschiedenis het begin van den nieuwen tijd, bepaaldelijk de schrijvers der Hervorming in de 16de eeuw; het erfrecht; menschen- en volksrechten, de „verklaring van rechten”; vrijheid en gelijkheid; soorten van vrijheid; het recht der persoonlijkheid; vrijheid van denken; vrijheid van godsdienst; vrijheid van geweten; vrijheid van drukpers;

op dat over *Nederlandsch Staatsrecht*: de wet, het tot stand komen van de wet; de afkondiging en het begin van werking van de wet; de kracht van de wet; het begrip van wet; grondwetsverandering; het rechtswezen (de rechterlijke macht in het algemeen; de Hooge Raad; de rechtspraak, in naam des Konings; codificatie; gratie; van de terechtzittingen en de vonnissen; de administratieve rechtspraak); de financiën (belastingen; de wetelijke grondslag der belastingen; privilegiën op het stuk van belastingen; Staatsschuld en geldleeningen; traktementen en pensioenen; muntwezen; de Rekenkamer; de inkomsten van den Staat); de militaire machten;

op dat over *algemeen Staatsrecht*: Volksvertegenwoordiging; (Volksvertegenwoordiging in het algemeen; de Staten-Generaal in Frankrijk; het Parlement in Engeland; de Deutsche Rijksdag in vroeger eeuwen; het Twee-Kamerstelsel; algemeen stemrecht; meervoudig kiesrecht; het klassenstelsel; vrouwenkiesrecht; vertegenwoordiging van belangen; vertegenwoordiging der minderheden; evenredige vertegenwoordiging; kiesdwang.

Hulpmiddelen. Van de bibliotheek die door aankoop en geschenken werd uitgebreid, werd ruim gebruik gemaakt.

§ 6. INSTELLINGEN TOT OPLEIDING VAN LEERAREN VOOR KERKGENOOTSCHAPPEN OF KWEEKELINGEN VOOR DEN GEESTELIJKEN STAND.

1. Leerstoelen tot het opleiden van leeraren voor het Hervormd kerkgenootschap te Leiden, Utrecht en Groningen.

Leiden.

Onderwijs. Te Leiden werd het onderwijs gegeven door de hoogleeraren dr. M. A. Gooszen en dr. L. Knappert.

Eerstgenoemde behandelde op het college, aan de pars formalis der dogmatiek gewijd, het uitgangspunt en den grondslag van de dogmatiek naar de beginselen van het gereformeerd Protestantisme. Hierbij werd vooral gelet op het verschil, in de 16de eeuw tusschen de Lutherschen, de Calvinisten en de Duitsch-Gereformeerden bestaande, zooals dit in het licht treedt bij het onderzoek van de formulieren van eenigheid der Nederlandsche Hervormde Kerk. Op het college voor de pars materialis bestemd, werd de oud-christelijke en de oud-kerkelijke Christologie in de hoofdpunten van hare ontwikkelingsgeschiedenis geschetst, ter inleiding op het hoofdstuk: de Christologie voor onzen tijd. Wat de beginselen van het Nederlandsch-Hervormd Kerkrecht betreft, werd, na eene korte uiteenzetting van de geschiedenis en het begrip van dat kerkrecht, over de bronnen gehandeld en in bijzonderheden ontwikkeld de geschiedenis en de samenstelling van het Corpus juris canonici.

Van de Zendingsgeschiedenis werd de eerste periode geëindigd met het verhaal van de uitbreiding van het Christendom in verband met het veldwinnend ascetisme en een aanvang gemaakt met de bespreking van de kerkelijke zending vooral onder Gregorius den Groote.

De hoogleeraar dr. L. Knappert sprak op zijn college over Bijbelsche Theologie, over den godsdienst van Jezus volgens de synoptici, waarbij, na eene inleiding over den godsdienstigen toestand der Joden in Jezus' dagen, werd gehandeld over het Koninkrijk Gods, de voorwaarden om het Godsrijk binnen te gaan, de ware gerechtigheid, de verhouding van Jezus tot den godsdienst der Joden, de verhouding van Jezus tot de wereld, de Christus en de parousie.

Op het college over de geschiedenis van de Nederlandsche Hervormde Kerk behandelde hij de werkzaamheid der Kerk, na de Synode van Dordrecht, op haar eigen terrein en sprak achtereenvolgens over de academiën en het theologisch onderwijs, de opleiding der a. s. predikanten, de predikande en de catechese, het maatschappelijk leven der predikanten, de tucht en het zedelijk leven, de verhouding tot den Staat, de bijbelvertaling en eindelijk over de Hervormde Kerk in den vreemde, zoowel de ecclesiae peregrinorum als de gemeenten in de centra van handel (Oostzee, Rusland, Levant).

Van de Theologia practica werd de catechetiek behandeld, terwijl een schetscollege gegeven werd en catechetische oefeningen werden gehouden.

Studenten. Op de collegelijsten werd geteekend door 12 tot 24 studenten, die, de ongunstige inrichting van het Hooger Onderwijs, de vermenigvuldiging der studievakken en de talrijke examina in aanmerking genomen, over het geheel reden gaven tot tevredenheid wat hunnen ijver en hunne vorderingen betreft, terwijl op hun zedelijk gedrag geene aanmerking viel te maken. Van de kerkelijke bibliotheek werd door enkelen getrouw gebruik gemaakt.

Ingeschreven waren 66 studenten, van wie 18 voor de eerste maal. Door 9 werd het kerkelijk voorbereidend examen afgelegd en 9 voorstellen werden gehouden.

Utrecht.

Onderwijs. Te Utrecht werd het bedoelde onderwijs gegeven door de hoogleeraren dr. T. Cannegieter en dr. F. E. Daubanton.

Door eerstgenoemde werd van de leerstellige godgeleerdheid behandeld de leer aangaande God, waarbij enkele belangrijke vraagstukken betreffende zedelijkheid, zonde en verlossing besproken werden; daarna de leer aangaande den mensch, met eene toelichting van den samenhang van godsdienst en zedelijkheid.

De lessen over de geschiedenis der Nederlandsche Hervormde Kerk en harer leerstellingen liepen over de belangrijkste gebeurtenissen en toestanden gedurende de tweede helft der 18de en de 19de eeuw, waarbij inzonderheid de aandacht is gevestigd: a. op

de geschiedenis van het bestuur der Kerk van 1795 tot 1816 en daarna in de periode tot aan de bekrachtiging van het algemeen reglement in 1852; b. op den confessionneelen strijd; c. op de onderscheidene theologische en kerkelijke richtingen; en d. op het vraagstuk der regeling van het beheer der kerkelijke goederen van de Hervormde gemeenten, van hetwelk de geschiedenis in hoofdtrekken is geschetst.

In de colleges over het Nederlandsch-Hervormd Kerkrecht werden inleidende beschouwingen over Kerkrecht in het algemeen en over Hervormd Kerkrecht in het bijzonder, vooral met het oog op het Nederlandsche, gegeven en enkele voorgekomen bijzondere gevallen toegelicht en beoordeeld, naar aanleiding waarvan vragen gesteld zijn betreffende de organisatie, het bestuur, de wetgeving en de rechtspraak der Nederlandsche Hervormde Kerk, welker beantwoording in eersten aanleg aan de studenten was opgedragen.

Op de collegelijsten werd, wat de eerste twee betreft, door resp. 85 en 82 studenten geteekend, wat het college over kerkrecht betreft, door 33.

De hoogleeraar dr. F. E. Daubanton behandelde op zijn college over Bijbelsche godgeleerdheid de geschiedenis van het leervak van de eerste aanvangen tot op het werk van E. Reuss „Histoire de la Théologie Chrétienne au siècle apostolique”; en, na eenige inleidende opmerkingen, de prediking der XII volgens het boek „Handelingen der Apostelen” en het leerbeeld van den Jakobusbrief.

Op het college over practische godgeleerdheid werd, na eenige inleidende opmerkingen, behandeld de bijzondere materiele homiletiek en wel de theorie van den prediktekst, van het thema, van de inleiding en van de dispositie der leerrede. De homiletische oefeningen waren gewijd aan analyses van gedrukte leerredenen, aan het ontwerpen van schetsen, aan het voordragen van preeken door studenten zelf gemaakt.

Het college over de zendingswetenschap behandelde de zendingsgeschiedenis en de zendingstheorie: van de eerste de grondlijnen en karakteristiek der apostolische en eerste kerkelijke zending, der zending in de middeleeuwen en van het reformatietijdvak; van de laatste het zendingengebied uit klimatologisch, uit maatschappelijk-staatkundig en uit beschavingsoogpunt.

Voor de Bijbelsche geschiedenis werd aan de orde gesteld de beschrijving van den lijdensnacht, den lijdens- en sterfday des Heeren volgens de Evangelien, een en ander beschouwd bij het licht ook der gewijde archaeologie.

Studenten. Op de lijsten voor dit viertal colleges werd geteekend resp. door 85, 77, 83 en 84 studenten.

Het getal der in het Album ingeschreven studenten bedroeg 203, waaronder 44 voor het eerst. Er werden 46 kerkelijk voorbereidende examens afgelegd, waaronder 3 met ongunstig gevolg, en 44 voorstellen zijn gehouden. Omtrent het gedrag en den ijver der studenten, waaronder als altijd eenige Duitsche, wordt gunstig getuigd, behalve wat één betreft, wien het houden van een voorstel moest worden geweigerd.

Ook van de kerkelijke bibliotheek werd door velen gebruik gemaakt.

Groningen.

Onderwijs. Te Groningen behandelde de hoogleeraar dr. E. F. Kruyf, op zijn college over Bijbelsche godgeleerdheid, de Nieuw-Testamentische christologie. Na eene inleiding, waarin o. a. een overzicht gegeven werd van de kerkelijke christologie, werd gesproken over de Paulinische christologie en die van den Brief aan de Hebreëen. Bij de practische godgeleerdheid werd gehandeld over de Poimeniek; een schets-college werd gegeven, dat door 12 studenten bezocht werd, terwijl 24 studenten aan de catechisatie een werkzaam aandeel namen.

Op het college over de Christelijke zending werd de behandeling van hetgeen op dit gebied in onze overzeesche bezittingen is verricht, in 1892 aangevangen, ten einde gebracht. Vervolgens werd de aandacht geschonken aan hetgeen door de „Vereeniging tot de uitbreiding van het Evangelie in Egypte” en aan alles, wat door de Protestanten in Nederland op zendingsterrein gedaan werd en werd een begin gemaakt met te spreken over: „Het ontstaan der nieuwere zending”.

Op een viertal der voornaamste genootschappen, die als vrucht

daarvan in Engeland ontstonden, werd de aandacht gevestigd. Op de lijst voor dit drietal colleges was resp. door 40, 26 en 26 studenten geteekend.

Door den hoogleeraar W. Mallinckrodt werd, op het college over de geschiedenis der Nederlandsche Hervormde Kerk en harer leerstellingen, de reeks der onderwerpen voortgezet in den vorigen cursus behandeld, over den staatkundigen en kerkelijken toestand van ons vaderland van 1540—1578. Daarna werd de geschiedenis der Nederlandsche Hervormde Kerk besproken tot den dood van Arminius in 1609, waarbij uit de bronnen vaak stukken werden voorgelezen en de leerstukken der Kerk in verband met de schildering van het werk van groote persoonlijkheden en van de beschreven gebeurtenissen werden behandeld.

Wat betreft het college over de leerstellige godgeleerdheid werd behandeld de theologie, met een excursus over transcendentie en immanentie, over monisme en dualisme.

Op het college over het Nederlandsch Hervormd Kerkrecht werden de fondsen der Nederlandsche Hervormde Kerk besproken; de bezittingen, goederen en fondsen der bijzondere gemeenten; de pastorie- en kosteriegoederen; het reglement op het beheer; het recht of niet-recht der algemeene commissie van toezicht en hare geschiedenis. Ook werden verschillende reglementen der Nederlandsche Hervormde Kerk met de studenten behandeld.

Op het college over Bijbelsche geschiedenis werden de vier Evangeliën doorlopen en een deel der Handelingen. In het bijzonder werd de Bergrede in verband met de Gelijkenissen, het zelfbewustzijn van Jezus naar aanleiding van teksten uit alle Evangeliën, Jezus' lijdensweg, veroordeeling, kruislijden, opstanding en verheerlijking behandeld.

Studenten. Op de lijsten voor dit viertal colleges werd door resp. 30, 30, 21 en 16 studenten geteekend.

In het kerkelijk album zijn 61 namen opgenomen, waarvan 14 voor het eerst. Er werden 14 kerkelijk voorbereidende examens, met goed gevolg, afgelegd en 11 voorstellen gehouden.

Over gedrag en studielust der studenten viel niet te klagen, en van de kerkelijke bibliotheek werd ook gedurende dezen cursus meermalen gebruik gemaakt.

2. Seminarium der Remonstrantsche Broederschap te Leiden.

Drie studenten voltooiden hunne studiën en werden toegelaten als proponent tot de Remonstrantsche Broederschap.

Een student werd tot de studiën aan het seminarium toegelaten na afgelegd admissie-examen.

Ijver en begaafdheid der overige studenten gaven evenals de gemaakte vorderingen reden tot tevredenheid.

De heer Schim van der Loeff zag zijn antwoord op een academische prijsvraag met goud bekroond. Een ander student verleende zijne medewerking aan de uitgave der Bibliotheca Reformatoria.

Op de colleges werden lessen gegeven in de practische godgeleerdheid, met name in de homiletiek en met enkele leerlingen in de ecclesiastiek. Voorts werd de laatste eeuw van de geschiedenis van het Remonstrantisme behandeld.

Bovendien werden geregeld practisch-homiletische en catechetische oefeningen gehouden, terwijl een ander college aan beoefening van taal, stijl en uiterlijke welsprekendheid was gewijd.

Eindelijk werd een college gegeven over wijsgeerige theologie.

In de plaats van den volgens rooster aftredenden curator dr. J. A. Beijerman werd benoemd dr. H. L. Oort, predikant te Utrecht.

3. Seminarium van het Evangelisch-Luthersche kerkgenootschap te Amsterdam.

De cursus 1903/1904 is aangevangen, voortgezet en geëindigd met acht studenten.

Gerecenseerd werden vier studenten. Ingeschreven werden vier studenten.

Twee studenten hebben het 1ste en 2de gedeelte van het candidaats-examen in de theologie afgelegd; en twee het 1ste gedeelte van dat examen.

De vier ingeschreven studenten deden allen met goeden uitslag het propaedeutisch examen.

De hoogleeraar Völter gaf college over dogmatiek en geschie-

denis van het Lutheranisme en de hoogleeraar Brandt over practische theologie en de geschiedenis van het Lutheranisme in Nederland.

De opkomst der studenten gaf reden tot tevredenheid.

De drie beurzen ter beschikking van curatoren werden verleend.

De bibliotheek verkeert in goeden staat en werd met eenige boekwerken vermeerderd.

4. Kweekschool tot opleiding van predikanten bij het Hersteld Evangelisch-Luthersch kerkgenootschap te Amsterdam.

Bij den aanvang van den cursus 1903/1904 werden twee jongelieden als studenten ingeschreven.

De kweekschool telde 4 studenten. Over gedrag en ijver der studenten alsmede over de gemaakte vorderingen valt te roemen.

De docent J. W. Pont gaf voornamelijk college in de Bijbelsche theologie.

Behandeld werd weder een deel van het profetisme, en uitvoerig Hosea. De opstandingsverwachting werd besproken en een blik geslagen op de geestelijke stroomingen uit den tijd na de ballingschap.

Van het Nieuwe Testament werd behandeld een deel van Paulus' Brief aan de Romeinen en Paulus' leer der rechtvaardiging. Voorts de dogmatiek en een deel der geschiedenis, terwijl een afzonderlijk college in het Arameesch werd gehouden.

Eenmaal per week werden oefeningen gehouden in de uiterlijke welsprekendheid.

In het curatorium kwam geene verandering.

5. Seminarie der Algemeene Doopsgezinde Sociëteit te Amsterdam.

De cursus ving aan met 20 studenten, van wie één voor de eerste maal werd ingeschreven.

Drie studenten werden tot proponent aangesteld, zoodat de cursus eindigde met 17 studenten.

De lessen werden door de hoogleeraren Cramer en de Bussy geregeld gegeven.

In het college van curatoren kwam geene verandering.

6. Leerstoel voor de beoefening der philosophie van den H. Thomas van Aquino te Amsterdam.

Gedurende den afgelopen cursus werden iedere week twee colleges, elk van één uur gegeven over sociologie.

Het aantal studenten, die deze colleges volgden, bedroeg gemiddeld 30.

Verder werden privatissima gegeven, wekelijks zeven uren over logica, metaphysica en rechtsphilosophie.

Hieraan werd door ongeveer 80 studenten, naar studiejaaren en studievakken in groepen verdeeld, deel genomen.

7. Theologische School der Gereformeerde Kerken in Nederland te Kampen.

Gymnasium.

Het onderwijs werd gegeven door vier vaste en vijf tijdelijke leeraren.

De cursus begon met 42 leerlingen. In den loop van den cursus vertrokken er 3 leerlingen, n.l. één van de eerste, één van de derde en één van de zesde klasse.

Ijver en gedrag der leerlingen waren goed; de lessen werden trouw gevolgd.

Ten overstaan van gecommitteerden der Regeering werd aan 7 leerlingen van de zesde klasse het eindexamen afgenomen.

Twee, die tegen het advies hunner leeraren daaraan deelnemen, werden afgewezen; de vijf anderen slaagden.

Het lid der commissie van toezicht, ds. L. Neijens, werd vervangen door ds. T. Noordwier.

Theologische afdeling.

Het onderwijs werd gedurende den cursus 1903/1904 gegeven door 4 hoogleeraren en 3 lectoren.

Het rectoraat werd op 18 December 1903 door den hoogleeraar M. Noordt zij overgedragen aan den hoogleeraar L. Lindeboom, met eene rede over „De onjuistheid van de hypothese van prof. Friedrich Delitzsch over Babel en Bijbel.”

De cursus begon met 28 leerlingen en eindigde met 18 studenten. Tien studenten verkregen hun kandidaats-diploma. Twee studenten deden met goed gevolg het eerste gedeelte van het kandidaats-examen. Zeven propaedeutici konden overgaan tot de theologische studiën. Het gedrag der studenten was goed. Er werd met ijver gestudeerd. Ook de gezondheidstoestand was naar wensch, een enkele uitzondering niet medegerekend.

Op 15 Juni 1904 werd het vijftigjarig bestaan der school gevierd. De rector hield bij die gelegenheid eene feestrede, terwijl onderscheidene deputaties het woord voerden.

Voorts werden van verschillende autoriteiten blijken van belangstelling ontvangen, die hoogelijk werden gewaardeerd.

De financieele toestand baart geen zorgen.

8. Theologische School der Christelijke Gereformeerde Kerk te Rijswijk.

Het onderwijs werd gegeven door den docent F. P. L. C. van Lingen in de exegese van het Oude en Nieuwe Testament en de isagogie en in de voorbereidende vakken, uitgezonderd psychologie en logica. De docent J. Wisse Czn. gaf onderwijs in de overige door het reglement bepaalde theologische vakken en in psychologie en logica.

J. van der Vegt, predikant te Haarlem, werd tot privaatsdocent benoemd in eenige van de voorbereidende vakken.

Het curatorium was samengesteld als volgt: M. den Boer, predikant te Zaandam; P. J. M. de Bruin, predikant te Apeldoorn; A. van der Heyden, predikant te Dordrecht; H. Janssen, predikant te Leiden; M. Schouten, predikant te Bunschoten; R. E. Sluiter, predikant te Enschedé en H. M. van der Vegt, predikant te Utrecht.

Als voorzitter fungeerde ds. M. Schouten, als secretaris ds. P. J. M. de Bruin.

Het aantal studenten bedroeg 12, van wie 6 in de voorbereidende en 6 in de theologische vakken onderwijs ontvingen.

Een drietal werd beroepbaar gesteld, na afgelegd praeparatoir-examen.

De overigen werden tot hogere studiën bevorderd.

Het onderwijs werd geregeld gegeven.

De financieele toestand valt te loven.

9. Aartsbisschoppelijk Seminarium te Utrecht.

Eerste afdeling, gevestigd te Culemborg.

Het onderwijs werd gegeven door 12 docenten. De school telde 180 à 190 leerlingen, verdeeld over 7 klassen.

De lessen werden op 20 September 1903 geopend met eene plechtige mis „de Spiritu Sancto”.

Zij omvatten: de Christelijke leer, de gewijde en kerkelijke geschiedenis, de wijsbegeerte, de Latijnsche en de Grieksche taal- en letterkunde, de Nederlandsche, de Fransche, de Duitsche en Engelsche taal- en letterkunde, de geschiedenis, de aardrijkskunde, de wiskunde, de natuurkunde, de scheikunde en de natuurlijke historie.

De lessen werden volgens rooster gegeven en met grooten ijver bijgewoond. Zij werden voorgedragen in de Latijnsche en in de vier voornoemde levende talen.

De gewone concursussen werden gehouden. De buitengewone examens hadden twee malen plaats en werden met goeden uitslag bekroond.

De plechtige openbare prijsuitdeeling besloot op 2 Augustus 1904 het studiejaar.

Eene belangrijke bibliotheek is aanwezig en een museum rijk voorzien van hulpmiddelen voor het onderwijs in natuurkunde en natuurlijke historie.

De gezondheidstoestand was vrij bevredigend.

Tweede afdeling, gevestigd te Driebergen.

In het besturend en onderwijzend personeel kwam geene verandering.

Het aantal kweekelingen bedroeg 70, die onderwijs ontvingen in de godgeleerdheid, in dogmatiek, moraal, H. Schrift, kerkelijk recht, H. liturgie en kerkelijke geschiedenis.

Geregeld en ijverig werden de lessen gegeven en bijgewoond.

De examens werden op de vastgestelde tijden gehouden, waarvan de uitslag over het algemeen bevredigend was.

De boekerij is verrijkt en de catalogus met zorg verbeterd.

De gezondheidstoestand was uitstekend.

10. Bisschoppelijk Seminarium van 's Hertogenbosch.

Eerste afdeling, gevestigd te St. Michielsgestel.

Het onderwijs werd gegeven door 16 docenten.

Het gemiddeld getal leerlingen was 180, van wie bij het einde van het schooljaar 24 zijn overgegaan naar de tweede afdeling te Haaren, terwijl in den loop van den cursus 17 studenten het seminarie verlieten.

De lessen werden op 30 September op plechtige wijze geopend. Zij omvatten behalve de Christelijke leer de humaniora en alles wat tot dezer volmaking behoort, en werden voorgedragen in de Nederlandsche, Fransche en Latijnsche taal.

Over de leervakken werden maandelijks gewone en bij het einde van het studiejaar buitengewone concursussen gehouden.

Het seminarie bezit een belangrijke bibliotheek, welke op de hoogte van den tijd wordt gehouden. Een gedeelte daarvan is tevens ten gebruike van de studenten.

Een sub-regent werd aangesteld.

De gezondheidstoestand was zeer bevredigend.

Tweede afdeling, gevestigd te Haaren.

Het onderwijs werd gegeven door 7 professoren.

Het gemiddeld aantal leerlingen bedroeg 120, van wie 14, 25 en 9 de H. wijdingen ontvingen, respectievelijk van priester, diaken en subdiaken.

De lessen werden op 28 September 1903 geopend met de plechtige mis „de Spiritu Sancto”.

Zij omvatten logica formalis en realis, metaphysica generalis en specialis, ethica en jus naturae en andere vakken van filosofie en physica, verder hermeneutica sacra, Schriftuur, dogmatische theologie, moraal, kerkelijk recht, liturgie en kerkelijke geschiedenis.

De lessen werden volgens denzelfden rooster gegeven en met grooten ijver bijgewoond. Zij werden voorgedragen in de Latijnsche en Nederlandsche talen.

De gewone concursus over alle leervakken werden driemaal gehouden en de buitengewone examens voor de H. wijdingen afgelegd.

Het seminarie bezit eene belangrijke bibliotheek, die steeds werd vermeerderd.

De gezondheidstoestand was voldoende.

11. Bisschoppelijk Seminarie van Breda.

Eerste afdeling, gevestigd op den huize IJpelaar, gemeente Ginneken.

Het onderwijs werd gegeven door 10 docenten.

Bij den aanvang van het studiejaar was het getal leerlingen 89. In den loop daarvan vertrokken 11 van hen naar de 2de afdeling te Hoeven en 4 naar elders; 10 werden na voldoende examens aangenomen.

Het onderwijs omvat de Christelijke leering, Latijnsche taal- en letterkunde, Grieksche taal- en letterkunde, Grieksche en Latijnsche ondheden, Nederlandsche taal- en letterkunde, Fransche, Hoogduitsche en Engelsche taal- en letterkunde, gewijde, algemeene en vaderlandsche geschiedenis, oude en nieuwe aardrijkskunde, reken-, stel- en wiskunde, natuurkunde, piano en zang en mondelinge voordracht.

De lessen werden volgens den gewonen rooster gegeven en met ijver bijgewoond. Zij werden voorgedragen in de Latijnsche, Nederlandsche en Fransche talen.

De gewone concursus werden gehouden over het Latijn maandelijks; over de overige vakken driemaal in het jaar, terwijl bij het einde van het studiejaar een overgangsexamen werd afgelegd.

Het seminarie bezit eene voldoende bibliotheek, welke door aankopen werd vermeerderd, en eene verzameling van natuurkundige platen en instrumenten.

De gezondheidstoestand was voldoende.

Tweede afdeling, gevestigd te Hoeven.

Het onderwijs werd gegeven door zes professoren.

Bij den aanvang van het studiejaar bedroeg het getal leerlingen 66, van wie 9 de tonsuur en mindere orden ontvingen, 14 tot subdiaken, 8 tot diaken en 6 tot priester werden gewijd.

Zes priesters hebben na volbrachte studie het seminarie verlaten om in het H. ministerie werkzaam te zijn, en 11 leerlingen werden na voldoende examen aangenomen.

De leervakken omvatten: hermeneutiek, isagoge en exegese der H. Schriftuur, dogmatieke moraal, pastoraal- en ascetieke theologie, kerkelijk recht, liturgie, kerkzang en kerkelijke archaeologie, kerkelijke geschiedenis, kanselwelsprekendheid, bespiegelende en zedenkundige wijsbegeerte.

De lessen werden volgens den gewonen rooster gegeven en met belangstelling bijgewoond. Zij werden voorgedragen in de Latijnsche en Nederlandsche talen.

De gewone concursus werd viermaal over alle vakken gehouden en buitengewone examens telkens voor de H. wijdingen afgelegd. Het seminarie bezit een belangrijke bibliotheek, die werd vermeerderd.

De gezondheidstoestand was voldoende.

12. Bisschoppelijk Seminarium van Warmond.

Eerste afdeeling, gevestigd te Voorhout.

Het aantal professoren bedroeg 14. De cursus begon met 184 studenten, van wie in den loop en aan het einde des jaars 37 vertrokken en 1 overleed. Geëindigd werd met 146 studenten. Behoudens 3 gevallen van pleuris met gunstigen afloop, was de gezondheidstoestand gunstig.

Tweede afdeeling, gevestigd te Warmond.

Het onderwijs werd gegeven door 7 professoren.

Het aantal studenten bedroeg bij het begin van den cursus 113 van wie er in den loop en aan het einde van het schooljaar 26 vertrokken. Aan het einde bedroeg hun aantal 87.

Nieuw ingeschreven werden 24 studenten.

De gezondheidstoestand was zeer gunstig, twee gevallen van appendicitis met gunstigen afloop, voorbehouden.

13. Bisschoppelijk Seminarium van Roermond.

Eerste afdeeling, gevestigd te Rolduc, gemeente Kerkrade.

De leercursus begon 2 September 1903. Gedurende het schooljaar waren 40 leeraren aan deze afdeeling werkzaam. Het aantal leerlingen was 121 verdeeld over 6 klassen.

Tien leerlingen slaagden voor het eindexamen. Twee hunner wijdden zich aan de studie der geneeskunde, vier aan die der rechtswetenschap en vier aan die der Roomsche-Katholieke godgeleerdheid. De overigen werden toegelaten tot de studie der filosofie.

Tweede afdeeling, gevestigd te Roermond.

Op 22 September 1904 overleed de president van dit seminarium de heer P. J. Hoefnagels. In zijne plaats werd benoemd dr. P. Mannens, terwijl de overledene als hoogleeraar werd vervangen door den heer P. Verheggen, welke beiden reeds aan de inrichting waren verbonden.

Bij de opening van het studiejaar waren 45 leerlingen aanwezig, en werden 14 nieuwe toegelaten.

Twaalf verlieten de inrichting op het einde van het schooljaar.

Zeventien seminaristen werden tot sub-diaken en diaken gewijd, terwijl aan 12 anderen de H. priesterwijding werd toegediend.

14. Roomsche-Katholiek Seminarium der Oud-Bisschoppelijke Klerezie te Amersfoort.

De hoogleeraar in de wijsbegeerte zag zich door ongesteldheid verhinderd zijne voorlezingen tot het einde van den cursus voort te zetten.

Van de studenten heeft een de studiën verlaten. Zijne plaats werd door een ander ingenomen.

De voorlezingen in de leerstellige, redelijke en beoefenende godgeleerdheid zijn door de vier studenten geregeld gevolgd.

Een van hen werd in Mei tot de priesterlijke bediening be-roepen.

De bovengenoemden hebben ook weder oefeningen gehouden op catechetisch en homiletisch gebied. Een nieuwe student werd ingeschreven.

De gezamenlijke studenten, vijf in getal, hebben verder deel genomen aan de voorlezingen in de Bijbelkunde en de hermeneutiek; wat de theologanten betreft ook in de exegese en tevens aan die in de kerkelijke geschiedenis.

Ijver en gedrag van de studenten waren bevredigend.

15. Seminarium van het Nederlandsch Israëlitisch Kerkgenootschap te Amsterdam.

In de hoogere afdeelingen waren 13 studenten. De afdeeling rabbijnen, 3de klasse (voor vergevorderden) werd bezocht door 5 kweekelingen; de 3de klasse door 4 kweekelingen; de 2de klasse door 8 leerlingen; de afdeeling onderwijzers door 20 leerlingen. De laagste klasse telde 18 leerlingen en de voorbereidende klasse 17 leerlingen.

Voor het legaat Slijper—Voet kwamen 12 leerlingen in aanmerking.

De kweekeling G. de Lange genoot de ondersteuning van het legaat van Levi Rofé.

Zeven kweekelingen waren in het genot eener Rijksbeurs.

Door de R. Jesaja—Kleerkoper-stichting werden ook dit jaar weder verschillende studenten en kweekelingen in de gelegenheid gesteld om hunne studiën zonder dringende zorgen te kunnen voortzetten.

16. Seminarium van het Portugeesch-Israëlitisch Kerkgenootschap te Amsterdam.

De hoogere afdeeling bestond uit één leerling, die in den loop van dit jaar met gunstig gevolg het examen van den rang van magid heeft afgelegd.

De derde klasse (rabbijnen) bestond uit 3 leerlingen.

Twee van hen hebben met gunstigen uitslag examen afgelegd ter verkrijging van de akte van godsdienstonderwijzer van den middelsten rang.

Alle drie leerlingen werden naar de vierde klasse overgeplaatst.

17. Collegium Canisianum te Maastricht.

De heer P. Duffels, die wegens gezondheidsredenen als rector ontslag verlangde en verkreeg, werd vervangen door den heer W. H. Schmeits.

Van het doceerend personeel werd de heer Th. Ermers vervangen door den heer J. van den Tillaart.

Het aantal leerlingen bedroeg 36. Van een vorigen cursus vertrokken bij het begin van dit studiejaar twee leerlingen naar Nederlandsch Oost-Indië.

Acht nieuwe studenten werden ingeschreven.

Twaalf studenten ontvingen de H. H. wijdingen.

De studiejver gaf reden tot tevredenheid.

18. Collegium Berchmannianum te Oudenbosch.

Het getal leerlingen bedroeg 32, verdeeld over 3 klassen. Een van hen vertok en keerde niet terug, omdat gezondheidsredenen dit belette.

Alle leerlingen legden met goed gevolg hun eind- en overgangsexamens af.

In het onderwijzend personeel kwam geene verandering.

Bibliotheek en hulpmiddelen werden behartigd.

19. Bijzondere school voor hooger onderwijs te Uden en te St. Agatha (gemeente Cuyk en St. Agatha).

De inrichting te Uden werd bezocht door 38 studenten, verdeeld over 6 klassen.

Het onderwijs wordt gegeven door 7 professoren.

Behalve Latijn en Grieksch ontvangen de leerlingen onderwijs in de Nederlansche, Fransche, Duitsche en Engelsche talen. Algemeene en vaderlandsche geschiedenis, aardrijkskunde en rekenen.

Over het algemeen is de ijver der leerlingen groot.

Hun gedrag is uitstekend.

De inrichting te St. Agatha telde 16 studenten, verdeeld in 4 klassen.

Het onderwijs werd gegeven door 4 docenten. Het omvat philosophia Christiana, theologia dogmatica en moralis, het jus canonicum en de Scriptura sacra, bovendien de Latijnsche taal en letterkunde, de historia ecclesiastica en de eloquentia sacra.

Drie studenten onvingen de H. H. wijdingen.

Een leerling overleed.

Alle leerlingen werden tot eene hoogere klasse bevorderd.

Gedrag der leerlingen liet niets te wenschen over.

20. School van de Vereeniging van Fraters te Tilburg.

De inrichting, bestemd tot opleiding van Roomsche Katolieke jongelingen tot den priesterlijken staat, heeft thans slechts ééne afdeling, welke is gevestigd op den huize „Ruwenberg”, te St. Michielsgestel. Zij telt 9 leerlingen.

Het onderwijs omvat: godsdienstonderwijs, systematische behandeling van de zedenleer en kerkelijke geschiedenis. Grieksch, Latijn, Nederlansch, Fransch, Duitsch, Engelsch, wiskunde, geschiedenis, aardrijkskunde, natuurlijke historie, natuurkunde. Concursussen worden maandelijks gehouden. De uitslag der examens was zeer bevredigend. Eene bibliotheek is aanwezig. Gedrag en ijver der leerlingen zijn goed.

De gezondheidstoestand laat niets te wenschen over.

21. Collegium Josephinum te Zevenaar.

De cursus 1903/1904 is gevolgd door vier leerlingen. Drie hunner werden na afloop overgedaan naar seminaria, nl. twee naar het college St. Paul Minnesota U. S. A., één naar Kuilenburg; de vierde zet zijne studiën voort in andere richting nl. voor het notariaat.

Het leerplan bleef ongewijzigd en de studieijver viel te roemen.

Alle nieuwe leerlingen werden verwezen naar de eerste klasse van de Aartsbischoffelijke seminaria te Hogevelde en te Kuilenburg, met uitzondering van twee, die door hem als leerlingen werden aanvaard en met wie het nieuwe schooljaar is begonnen.

22. Bijzondere school voor hooger onderwijs te Wittem.

Het bestuur bestond uit een rector, een directeur en acht hoogleeraren en zes adjunct-leeraren.

Het aantal studenten bedroeg 46, van wie 2 in den loop des jaars en 5 na volbrachte studiën de inrichting verlieten.

Acht werden tot de H. wijdingen toegelaten.

De vakken van onderwijs waren: wijsbegeerte, natuurrecht, natuurwetenschappen, leerstellige godgeleerdheid, exegese, pathologie, zedenkunde en ascetische godgeleerdheid, kerkelijk recht, kerkelijke geschiedenis, liturgie, archaeologie, gewijde welsprekendheid.

De lessen werden gegeven in de Latijnsche en Nederlandsche talen, schriftelijke examens werden driemaal gehouden. Op de laatste drie dagen van het studiejaar hadden mondelinge examens plaats.

De inrichting bezit een aanzienlijke bibliotheek, verder een verzameling van natuurkundige werktuigen, een rijke collectie mineralen en palaeontologische voorwerpen, een collectie oude munten enz. enz.

De gezondheidstoestand was bevredigend.

23. Bijzondere school voor hooger onderwijs te Wernhout, gemeente Zundert.

De school heeft ten doel om jongelieden op te leiden tot missionaris, hetzij priester of ordebroeder.

Het onderwijs vangt aan met een voorbereidingscursus, waarin hoofdzakelijk Fransch wordt onderwezen.

De Latijnsche cursus loopt over een tijdvak van zes jaren. In deze klasse wordt onderwijs gegeven in Latijn, Grieksch, Fransch, Duitsch, Engelsch, Nederlansch, geschiedenis, aardrijkskunde, rekenen, stel-, meet- en scheikunde, benevens natuurkunde, verder in catechismus en godsdienstleer.

Op deze klassen worden jaarlijks drie examens gehouden.

Bij den aanvang van den cursus waren 112 studenten aanwezig. Er vertrokken 28, zoodat bij het eindigen van den cursus 84 leerlingen aanwezig waren. Zes hunner vertrokken naar Parijs, terwijl drie studenten overgingen naar het missiehuis St. Joseph te Panningen, gemeente Helden.

De statuten zijn als bijlage D achter dit verslag vermeld.

24. Inrichting van hooger onderwijs genaamd de Maria-inrichting te Venray.

In het getal leeraren kwam geene verandering.

Vier leerlingen hebben na volbrachte studiën de inrichting verlaten en zijn reeds als R.-K. priester werkzaam.

Een leerling is overleden.

Vier nieuwe leerlingen werden aangenomen, zoodat het aantal studenten 12 bedraagt.

De uitslag der mondelinge en schriftelijke examens was bevredigend.

Studiën en lessen geschieden volgens reglement.

Voornoemd sterfgeval uitgesloten, was de gezondheidstoestand goed.

25. Inrichtingen van hooger onderwijs te Eindhoven en te Utrecht der St. Augustinusstichting te Utrecht.

Het onderwijs aan de afdeling te Utrecht werd gegeven door 5 hoogleeraren.

Het aantal leerlingen bedroeg acht, van wie één tot de H. wijding is toegelaten.

Onderwijs werd gegeven in hermeneutica en exegesis, dogmatische of leerstellige theologie, moraal, kerkelijk recht, kerkelijke geschiedenis en liturgie.

De lessen worden voorgedragen in het Latijn of in het Nederlansch en door de leerlingen geregeld en met vlijt bijgewoond.

Er werd op gezette tijden concursus gehouden.

De inrichting bezit eene belangrijke bibliotheek, welke geregeld wordt uitgebreid.

De gezondheidstoestand is over het algemeen bevredigend.

Het feest van de patrones der studiën werd plechtig door professoren en leerlingen gevierd en door eene akademie opgeluisterd.

Het gymnasium Augustinianum te Eindhoven begon den nieuwen cursus op 1 October 1903 met 30 leerlingen, verdeeld over zes klassen.

Zeven leerlingen volgden den cursus der wijsbegeerte, terwijl 4 den herhalings- en voorbereidingscursus volgden te Witmarsum, aan de onderafdeeling van bovengenoemd gymnasium.

Op gezette tijden werden examens afgenomen, waarvan de uitslag over het algemeen bevredigend was.

Bij het einde van het studiejaar konden allen overgaan tot tot eene hoogere klasse, uitgezonderd één, die de noodige bekwaamheid miste.

De drie leerlingen der 6de klasse zetten hunne hoogere studiën aan eene andere inrichting voort.

Vier leerlingen van de onderafdeeling te Witmarsum volgen te Eindhoven den cursus der wijsbegeerte, terwijl vier leerlingen overgingen naar de schola sanctae monicae te Utrecht.

De boekery werd ruim verrijkt.

De gezondheidstoestand was bevredigend.

In den rooster van onderwijs, evenmin als in het personeel, kwam geene verandering.

26. Bijzondere school voor hooger onderwijs, gevestigd te Roermond en staande onder de Geestelijke Vereeniging van priesters, onder den titel van den Allerheiligsten Verlosser, gezegd „Linguoristen”.

Bij het begin van het schooljaar waren, behalve de directeur, negen leeraren aan de inrichting verbonden, die aan 48 studenten les gaven.

De lessen werden geregeld gegeven en getrouw bijgewoond.

De directeur, T. van Pelt, bekam op zijn verzoek eervol ontslag en werd opgevolgd door den leeraar I. Kronenburg.

De leeraar G. Lambrechts is naar elders vertrokken.

Zes studenten zijn, volgens het doel der inrichting, tot den kloosterlijken staat toegelaten.

Negen studenten hebben om verschillenden redenen de inrichting verlaten. Een nieuwe student is ingeschreven.

De gezondheidstoestand was goed.

Studie, ijver en gedrag gaven tot tevredenheid aanleiding.

Op gezette tijden werden examens gehouden.

Aan het einde van het studiejaar zijn alle studenten, behalve één, tot een hoogere klasse bevorderd.

Leermiddelen en bibliotheek werden verbeterd en uitgebreid.

27. Inrichting van hooger onderwijs, genaamd: H. Jozefs-inrichting, gevestigd te Wijchen.

Het aantal leeraren bleef onveranderd, dat der leerlingen klom tot 47.

Herhaaldelijk werden examens afgenomen, waarvan de uitslag zeer bevredigend was, zoodat allen tot hoogere studiën konden opgaan.

De gezondheidstoestand was over het algemeen niet ongunstig.

28. Bijzondere school voor hooger onderwijs, genaamd:
Collegium St. Thomae Aquinatis, te Huissen.

In de plaats van den leeraar W. ter Maat werd benoemd de heer H. R. M. A. van Gent. Tot leeraar in kerkelijke muziek en liturgie werd aangesteld de heer T. J. van der Geest.

Er werden 41 leerlingen ingeschreven, van wie één om gezondheidsredenen de inrichting heeft verlaten en een ander om dezelfde redenen zijne studiën heeft onderbroken.

Het studiejaar werd geopend op 14 September 1903 en gesloten 22 Juli 1904.

De lessen werden geregeld gegeven.

Het gedrag der leerlingen evenals hunne studie en vorderingen gaven alle reden tot tevredenheid. Bij het eindexamen slaagden er acht, waarvan 2 reeds naar de missie in Curaçao zijn vertrokken.

De gezondheidstoestand liet niets te wenschen over.

De verzamelingen werden met belangrijke bijdragen verrijkt.

29. Bijzondere school voor hooger onderwijs, genaamd:
„Collegium St. Thomae Aquinatis” te Zwolle.

Het besturend personeel bleef onveranderd. Van het onderwijzend personeel hebben twee leeraren de inrichting verlaten, wier plaats weder door anderen werd ingenomen.

Ook verwisselde de functie van opzichter van titularis.

Het schooljaar begon 24 September 1903 en eindigde 22 Juli 1904.

Het aantal leerlingen bedroeg 39. De gezondheidstoestand was goed. De lessen werden getrouw bijgewoond.

De leerlingen zijn op twee na in hunne examens geslaagd.

30. Theologische cursus der Nederlandsche Carmelieten.

De eerste afdeling, gevestigd te Boxmeer, bestond uit 6 leerlingen, van wie 3 met het predicaat „goed” zijn overgegaan naar de tweede afdeling te Zenderen. Een leerling staakte de studiën. De 5 anderen konden tot een hooger cursus worden toegelaten.

De tweede afdeling, gevestigd te Zenderen, telde 6 leerlingen, die allen bij de overgangsexamens slaagden: 3 met het praedicaat goed, 2 met ruim voldoende en één met voldoende.

De derde afdeling, gevestigd te Oss, telde 13 leerlingen. Een leerling vertrok naar het buitenland tot voortzetting zijner studiën.

Alle leerlingen zijn tot een hooger cursus toegelaten.

De ijver der leerlingen is prijzenswaardig geweest en de vorderingen bevredigend.

Aan elke afdeling bestaat eene uitgebreide bibliotheek.

In het getal leeraren kwam geene verandering. Directeuren en professoren hebben zich vol ijver van hunne taak gekwetend. De algemeene toestand kan bevredigend worden genoemd.

31. Bijzondere School van hooger onderwijs, genaamd:
Juvenaat H. Hart der priesters van het H. Hart
van Jezus, te Bergen op Zoom.

Deze inrichting telde drie klassen van het gymasiaal onderwijs, welke door den rector en de professoren gegeven werd.

De vakken van onderwijs bleven onveranderd.

Het aantal leerlingen bedroeg 30, wier gedrag, vlijt en gezondheid bevredigend konden genoemd worden.

32. Inrichting van hooger onderwijs, genaamd: Le Juvenat
du T. S. Sacrement te Baarle-Nassau.

Deze inrichting heeft ten doel jongelieden op te leiden tot religieusen van opgemelde congregatie.

Het aantal leerlingen was 15, verdeeld in twee klassen.

Het onderwijs omvat: Latijn Grieksch, Nederlandsch, Fransch, rekenkunde, stelkunde, meetkunde, gewijde kerkelijke en algemeene geschiedenis, aardrijkskunde, muziek en zang.

Op gezette tijden werd concursus gehouden en examen afgelegd.

De bibliotheek onderging geene verandering.

33. Inrichting van hooger onderwijs, opgericht door
de Geestelijke Vereeniging van priesters onder den
titel van den Allerheiligsten Verlosser, genaamd
Liguoristen of Redemptoristen,
te 's Hertogenbosch.

Het bestuur bestaat uit een rector, directeur, hoogleeraren en adjunct-leeraren.

Het aantal studenten was 10, van wie 6 de inrichting verlieten aan het einde van het studiejaar en 3 in den loop des jaars de studie staakten.

Het onderwijs omvat: Bijbelstudie, dogmatische en ascetische theologie, liturgie, kerkelijk recht, kerkelijke geschiedenis, kerkzang.

De lessen werden gegeven in de Nederlandsche en Latijnsche taal en met ijver bijgewoond.

Mondelinge examens hebben om de 14 dagen plaats.

Eene aanzienlijke bibliotheek is voorhanden.

De gezondheidstoestand was bevredigend, behalve dat een leerling wegens gezondheidsredenen de inrichting moest verlaten.

34. Bijzondere school van hooger onderwijs, opgericht
door de Vereeniging der Paters Capucijnen te Handel,
gevestigd te 's Hertogenbosch.

De school telde 31 studenten, die het onderwijs, dat door de paters professoren geregeld werd gegeven, getrouw bijwoonden.

Een leerling moest wegens gezondheidsredenen de studiën gedurende 3 maanden onderbreken.

Op geregelde tijden werden examens gehouden.

Wekelijks werden aan de studenten theses ter verdediging opgegeven.

De bibliotheek werd aanmerkelijk uitgebreid.

Het afgelopen studiejaar gaf redenen tot tevredenheid.

35. Seminarie te Bleijerheide, gemeente Kerkrade.

Dit seminarie is in den loop van het jaar 1904 geopend.

Het studieprogramma omvat 7 cursussen.

Het aantal leerlingen bedraagt 30, die onderwijs ontvingen van 7 professoren.

Het onderwijs omvat: dogmatische theologie, moraal, filosofie, H. Schrift, ecclesiastiek, kanoniek recht.

De statuten zijn als bijlage E achter dit verslag gevoegd.

36. Bijzondere school voor hooger onderwijs der Vereeniging
der Paters Capucijnen te Handel, gemeente Gemert.

Het nieuwe studiejaar begon met 25 studenten, van wie er 14 tot priester zijn gewijd, terwijl de overige elf de H. wijding zullen ontvangen in den loop van den cursus 1904/1905.

37. Gymnasium te Oud-Ehrenstein, gemeente Kerkrade.

De cursus werd geopend in Maart 1904 en werd voortgezet tot in Juli 1904. Na de vacantie werden de lessen op 9 September hervat met 14 leerlingen, verdeeld over 4 klassen.

De leerlingen zijn allen van Fransche nationaliteit.

De gezondheidstoestand is bevredigend.

De statuten zijn als bijlage F achter dit verslag gevoegd.

§ 7. MISSIEHUIZEN, ZENDELINGEN-INSTITUTEN, ENZ.

1. Roomsch-Katholiek Missiehuis te Steyl, gemeente Tegelen.

Het Missiehuis te Steyl dient om Nederlandsche en Duitse jongelieden van den Katholieken godsdienst, welke zich als missionaris aan het werk der missies willen toewijden, overeenkomstig deze hunne roeping op te leiden.

De studenten worden, nadat hunne opleiding voltooid is, in de buitenlandsche missies gezonden. Het onderwijs omvat het gymnasium en de studies duren 6 jaren.

Het aantal studenten bedroeg 282, verdeeld over 6 klassen. Zeven studenten vertrokken naar de missies.

Het onderwijs werd door 24 docenten gegeven.

2. Inrichting van hooger onderwijs te Schimmert.

Het onderwijs werd gegeven door 6 docenten aan 100 leerlingen. Mondelinge en schriftelijke examens hadden meermalen plaats met voldoende resultaten.

Drie studenten werden na voltooide studiën tot het priester-schap toegelaten.

De studiejver was prijzenswaardig. De gezondheidstoestand was goed.

Het gewijzigd reglement is als bijlage G achter dit verslag gevoegd.

Aan de afdeeling te Oirschot werd onderwijs gegeven in de gewijde en kerkelijke geschiedenis, de wijsbegeerte en de godgeleerdheid.

Aan het hoofd dezer afdeeling staat een directeur, bijgestaan door vier professoren.

Het onderwijs heeft ten doel de voorbereidende studiën, noodig tot het vormen van priesters voor de missiën.

Het reglement is als bijlage H achter dit verslag gevoegd.

3. Bijzondere school van hooger onderwijs te Tilburg en te Arnhem van het zedelijk lichaam „Missionarissen van het H. Hart van Jezus”.

De resultaten van den cursus te Tilburg zijn gedurende het schooljaar 1903/1904 zeer gunstig geweest. Acht leerlingen voltooiden met goed gevolg de lessen van den hoogsten cursus en zetten hunne studiën voort aan den cursus te Arnhem.

Wegens gebrek aan aanleg of aan voldoende gezondheid moesten enkele leerlingen de studiën verlaten.

De gezondheidstoestand was bevredigend.

Het aantal studenten bedroeg bij den aanvang van den nieuwen cursus 98, verdeeld over 7 klassen, terwijl het onderwijs werd gegeven door 16 docenten.

Aan den cursus te Arnhem voltooiden 12 leerlingen hunne studiën.

Twee leerlingen moesten wegens ongeschiktheid voor het doel dat de school beoogt, worden weggezonden.

De nieuwe cursus is begonnen met 44 leerlingen, verdeeld over 3 klassen, onder leiding van zes professoren.

Studiejver en gedrag waren uitmuntend.

De gezondheidstoestand was zeer goed.

4. Roomsch-Katholiek Missiehuis te Rosendaal (Noordbrabant).

Ingeschreven waren 32 leerlingen, waarvan 2 in den loop van den cursus werden verwijderd en 15 op het einde van het studiejaar vertrokken om hunne theologische studiën voort te zetten.

Het getal studenten bedraagt 39.

Het onderwijs omvat godsdienstleer, wijsbegeerte, natuurkunde, Engelsch, Nederlandsch, Fransch, kerkelijke Bijbelsche geschiedenis, hermeneutica, Grieksch, Gregoriaansche zang, rhetorica en Latijn.

Drie malen 's jaars werden examens afgenomen met voldoende resultaten.

De gezondheidstoestand was uitstekend.

Het gedrag der studenten was bevredigend.

Het bestuur bestaat uit 5 priesters, 1 directeur en 4 professoren.

5. Inrichting van hooger onderwijs, genaamd Collegium Ignatianum te Hulsberg.

Het aantal leeraren bedroeg 17, dat der studenten 174.

Het onderwijs omvat theologie, filosofie. Herhalingen en disputen.

Einde Juni begonnen de examens voor de filosofen, half Juli voor de theologen.

De gezondheidstoestand was steeds goed.

6. Inrichting van hooger onderwijs, genaamd Zendelingen-instituut St. Theresia te Geleen.

Het aantal leeraren was 5, dat der studenten 9.

De theologen hadden wekelijks 15, de filosofen 12 à 14 uren voorlezingen en 3 uren herhalingsonderwijs.

Op het einde van iedere maand was examen en bij het sluiten van den cursus half Augustus het groote examen.

Twee theologen werden tot priester gewijd.

De gezondheidstoestand was zeer goed.

7. Inrichting van hooger onderwijs, genaamd de St. Bonaventura-inrichting te Maastricht.

Bestuur en personeel der inrichting bleven onveranderd.

Het onderwijs werd geregeld gegeven.

Het aantal leerlingen bedroeg 19.

Na afgelegd eindexamen werden 9 leerlingen tot de hogere studiën toegelaten.

Na voleind meer uitgebreid practisch herhalingsonderwijs zijn twee der leerlingen vertrokken om elders de priesterlijke bedieningen uit te oefenen. Een werd aan eene inrichting van onderwijs tot leeraar benoemd, één ander is naar de missiën vertrokken.

De gezondheidstoestand was bevredigend.

8. Inrichting van hooger onderwijs, genaamd Collegium Canisianum te Horn.

Het aantal leeraren bedroeg 5, dat der leerlingen 30. Deze hadden wekelijks 20 uren voorlezingen.

Er waren ook nog bijzondere oefeningen, genoemd akademiën voor voordracht, lezing van dramatische stukken.

Gelegenheid werd gegeven verschillende talen privatim te leeren.

Latijnsche schrijvers werden gelezen.

De gezondheidstoestand liet weinig te wenschen over.

9. Bijzondere scholen van hooger onderwijs, geopend door de Damianusstichting van de Congregatie der H. Harten van Jezus en van Maria, gevestigd te Grave en te Simpelveld.

De inrichting te Grave werd bezocht door 44 leerlingen.

Het onderwijs wordt gegeven door 5 professoren. Behalve de vakken Latijn en Grieksch, waaraan 10 uren 's weeks worden gewijd, ontvangen de leerlingen onderricht in de Nederlandsche, Fransche en Engelsche talen, alsmede in algemeene en vaderlandsche geschiedenis, aardrijkskunde en rekenen.

Vier leerlingen verlieten bij het einde van het studiejaar de inrichting.

Bij het overgangsexamen bleek dat één leerling de noodige kennis niet bezat om tot eene hogere klasse over te gaan.

De studiejver der leerlingen was over het algemeen zeer goed.

De inrichting te Simpelveld werd bezocht door 36 studenten. Het onderwijs wordt gegeven door 5 professoren.

Behalve de hoofdvakken Latijn en Grieksch, waaraan 12 uren 's weeks worden gewijd, ontvangen de leerlingen onderricht in de Duitse, Fransche en Engelsche talen en bovendien in algemeene en vaderlandsche geschiedenis, aardrijkskunde en wiskunde.

De inrichting werd bij het einde van het studiejaar verlaten door 8 studenten, die van de studie afzagen om een burgerlijken loopbaan te volgen.

Bij het overgangsexamen bleek dat 5 leerlingen niet tot eene hogere klasse konden overgaan.

Over het algemeen was de studiejver zeer voldoende.

10. Apostolische school der Witte Paters van Kardinaal Lavigerie, gevestigd te Boxtel.
Het getal leerlingen bedroeg gemiddeld 8.
Het onderwijs omvat de wijsbegeerte, godgeleerdheid en de andere wetenschappen welke in het missieleven van nut kunnen zijn.
De examens werden in Maart en in Augustus afgenomen.
De gezondheidstoestand was zeer bevredigend.
11. Inrichting van hooger onderwijs, genaamd: Apostolisch college van Onze Lieve Vrouw van Lourdes, gevestigd te Keer, bij Maastricht.
Het aantal leeraren was steeds drie, dat der leerlingen 65.
Op gezette tijden werden de leerlingen aan examens onderworpen, waarvan de resultaten voldoende waren.
De studiejver was prijzenswaardig.
De gezondheidstoestand liet niets te wenschen over.
12. Inrichting van bijzonder hooger onderwijs, genaamd: Instituut van den H. Carolus Borromeus, te Houthem.
Het aantal leerlingen aan de eerste afdeling, gevestigd te Ravensbosch bedroeg 180.
Het aantal leeraren was 14, buiten den directeur.
Maandags- en Donderdagsmiddags was studie vrij.
Bij het einde van het schooljaar zijn 26 studenten tot hogere studiën naar eene andere inrichting overgegaan.
De gezondheidstoestand liet niets te wenschen over.
De tweede afdeling te St. Gerlach telde 26 leerlingen, die onderwijs ontvingen van drie leeraren, den directeur inbegrepen.
De studiën werden regelmatig en met goed gevolg doorgezet, waarvan men zich bij de examens overtuigde.
Alle studenten werden bij het einde van het studiejaar tot hogere studiën bevorderd.
De gezondheidstoestand liet niets te wenschen over.
De lessen hadden geregeld plaats evenals de vacantiën.
13. Inrichting van hooger onderwijs in het missiehuis „Sparrendaal”, te Vught.
Het onderwijs werd gegeven door drie leeraren, den directeur inbegrepen. Het aantal leerlingen bedroeg 7.
Het onderwijs liep over godgeleerdheid, Bijbelverklaring, ascetica, logica, natuurlijke historie, Chineesche taal.
Tweemaal werden algemeene examens afgenomen, met voldoende uitslag.
14. Bijzondere school voor hooger onderwijs, genaamd: Collegium St. Thomae Aquinatis, te Huissen.
Reeds vermeld in § 6 onder n°. 28.
15. Bijzondere school voor hooger onderwijs, genaamd: Collegium St. Thomae Aquinatis, te Zwolle.
Reeds vermeld in § 6 onder n°. 29.
16. College van later opkomende roepingen voor de vreemde missiën, gevestigd, te Grave.
De cursus werd geopend met 83 leerlingen. Dit getal werd

in den loop des jaars vermeerderd met 13 leerlingen terwijl weder 7 de inrichting verlieten.

De eerste afdeling is verdeeld in zes klassen, en voor iedere klasse zijn twee leeraren bestemd.

Het leerprogramma omvat: Latijn, Grieks, de levende talen, letterkunde, godsdienstleer, wis-, stel- en meetkunde, aardrijkskunde, geschiedenis, natuurwetenschappen en muziek.

De afdeling van hooger onderwijs omvat de filosofie en theologie. De lessen werden gegeven door 4 professoren.

In beide afdelingen werden drie examens afgelegd, met bevredigenden uitslag.

Aan de instandhouding van de bibliotheek en van de hulpmiddelen voor het onderwijs werd de noodige zorg besteed.

17. Inrichting van hooger onderwijs, genaamd: Vereeniging van Maria, te Meerssen.

De directeur is tevens waarnemend professor.

Het aantal leerlingen bedroeg 15. In den loop van het jaar werden de leerlingen meermalen aan examens onderworpen en wel met voldoende uitslag.

De studiejver was prijzenswaardig.

De gezondheidstoestand liet niets te wenschen over.

18. Inrichting van hooger onderwijs opgericht door de Geestelijke Vereeniging van priesters onder den titel van den Allerheiligsten Verlosser, genaamd: „Liguoristen of Redemptoristen”, te 's Hertogenbosch.

Reeds vermeld in § 6 onder n°. 33.

19. Bijzondere school voor hooger onderwijs tot vorming van missionarissen van den Heiligen Franciscus, te Harreveld, gemeente Lichtenvoorde.

Het aantal leerlingen bedroeg 180. De lessen zijn verdeeld in 7 klassen volgens het Duitsche leerplan.

20. Bijzondere school voor hooger onderwijs „het missiehuis St. Joseph” te Panningen, gemeente Helden.

Deze afdeling van het St. Vincentius-seminarie te Wernhoutsburg, gemeente Zundert, is in het jaar 1903 opgericht.

Het onderwijs aan deze inrichting omvat de volgende cursussen: Heilige Schriftuur, godgeleerdheid (dogmatiek en zedeleer), kerkelijke geschiedenis, kerkelijk recht, wijsbegeerte, Hebreeuwsche taal. Tevens bestaat er gelegenheid voor het leeren der verschillende talen, die later in de vreemde missiën meer van dienst kunnen zijn.

Het onderwijs wordt door 5 leeraren gegeven aan 28 leerlingen, van wie er 4 de priesterwijding ontvingen.

Drie van hen werden naar de buitenlandsche missiën gezonden, terwijl één als leeraar optrad aan bovengenoemd Vincentius-seminarie.

De statuten zijn als bijlage D. achter dit verslag gevoegd (zie § 6 n°. 23).

§ 8. BINNENLANDSCHE SCHOLEN VAN HOGER ONDERWIJS, BEVOEGD TOT HET AFGEVEN VAN GETUIGSCHRIFTEN VAN BEKWAAMHEID TOT UNIVERSITAIRE STUDIËN, DIE MET HET GETUIGSCHRIFT, VERMELD IN ART. 11 DER WET TOT REGELING VAN HET HOGER ONDERWIJS, WORDEN GELIJKGESTELD.

1. Bisschoppelijk College van Roermond.

Bij het begin van het schooljaar bedroeg het aantal leerlingen 173, van wie 111 internen.
De school telde 6 klassen en eene voorbereidende klasse.

Drie leerlingen van de zesde klasse slaagden in het toelatings-examen voor de studie der filosofie, de drie anderen in het eindexamen, dat volgens Kon. Besluit van 7 Juni 1901 door de leeraren der school ten overstaan van Rijksgecommitteerden werd afgenomen.

2. Eerste afdeeling van het Bisschoppelijk Seminarium van Roermond, gevestigd te Rolduc, gemeente Kerkrade.

Reeds in § 6 onder n°. 13 vermeld.

3. Gereformeerd gymnasium te Amsterdam.

In het college van curatoren kwam geene verandering, evenmin in dat van directeuren.

De leeraar dr. W. H. Gispén werd vervangen door dr. H. J. Flipse; de leeraar A. G. Wientjes door den heer R. H. Woltjer.

Het studiejaar werd in September geopend met 28 leerlingen, over 6 klassen verdeeld.

In den loop van den cursus kwamen nog 2 leerlingen op het gymnasium, terwijl 4 vertrokken.

Aan 17 leerlingen werd een getuigschrift van bekwaamheid tot universitaire studiën, met dat vermeld in art. 11 der wet op het hooger onderwijs gelijkgesteld, uitgereikt. 5 kandidaten werden afgewezen.

Een leerling verwierf het volledig getuigschrift (A en B).

4. Gereformeerd gymnasium te Zetten.

In het curatorium trad dr. A. J. Monnik, te Vorden, af en werd vervangen door den hoogleeraar P. Biesterveld te Amsterdam.

Het personeel der leeraren onderging geene wijziging.

Het aantal leerlingen bedroeg bij den aanvang van den cursus 52. In den loop van den cursus vertrokken 3 leerlingen, terwijl twee nieuwe werden aangenomen.

Aan 7 leerlingen werd een getuigschrift van bekwaamheid tot universitaire studiën, met dat vermeld in art. 11 der wet op het hooger onderwijs gelijkgesteld, uitgereikt (4 getuigschriften A, 2 getuigschriften B en 1 getuigschrift A en B).

Bij de overgangsexamens werden 36 leerlingen tot eene hoogere klasse bevorderd; terwijl 5 leerlingen niet tot eene hoogere klasse konden overgaan.

5. Roomsch-Katholiek gymnasium te Katwijk aan den Rijn.

In den loop van het studiejaar moest de leeraar J. van Houtert wegens ernstige ziekte worden vervangen door den leeraar J. Zey.

Studieijver en gedrag der leerlingen waren uitstekend.

De gezondheidstoestand was uitmuntend.

Aan 4 leerlingen werd een getuigschrift van bekwaamheid tot universitaire studiën, met dat vermeld in art. 11 der wet op het hooger onderwijs gelijkgesteld, uitgereikt.

Een leerling moest worden afgewezen.

6. Canisius-collegie te Nijmegen.

Het aantal leerlingen was 120. De tweede klasse werd in parallel-afdeelingen gesplitst en het aantal leeraren met één vermeerderd, terwijl voor den derden en eersten leergang sectie B nieuwe klasse-leeraren werden benoemd.

De gezondheidstoestand was goed en de studieijver en het gedrag der leerlingen bevredigend.

Aan zes leerlingen werd een getuigschrift van bekwaamheid tot universitaire studiën, met dat vermeld in art. 11 der wet op het hooger onderwijs gelijkgesteld, uitgereikt.

Aan één leerling moest het gevraagde getuigschrift worden geweigerd.

Twee der gediplomeerden zetten hunne studiën voor den geestelijken stand voort, drie zijn reeds hunne academische studiën begonnen, terwijl een zich bekwaamt voor den handel.

Bij de overgangsexamens konden 13 leerlingen niet tot eene hoogere klasse worden bevorderd, terwijl 7 eerst na herexamen konden overgaan.

Op 28 Juli 1904 werd het schooljaar besloten met eene plechtige prijsuitdeeling.

7. Roomsch-Katholiek gymnasium te Amsterdam.

Bij den aanvang van den cursus telde het gymnasium 81 leerlingen, verdeeld over 6 klassen.

Aan 5 leerlingen werd een getuigschrift van bekwaamheid tot universitaire studiën, met dat vermeld in art. 11 der wet op het hooger onderwijs gelijkgesteld, uitgereikt (3 getuigschriften A en 2 getuigschriften B).

Drie leerlingen verlieten om verschillende redenen de inrichting. Volgens gewoonte werd het schooljaar geopend met eene plechtige mis en gesloten met eene prijsuitdeeling.

8. Gymnasium der Theologische School der Gereformeerde Kerken in Nederland, te Kampen.

Reeds vermeld in § 6 onder n°. 7.

9. Christelijk gymnasium te Utrecht der Vereeniging voor Christelijk voorbereidend universitair onderwijs, te Utrecht.

Het aantal leeraren bedroeg 13. De cursus begon met 122 leerlingen, van wie 12 vrouwelijke leerlingen.

Aan 12 leerlingen werd een getuigschrift van bekwaamheid tot universitaire studiën, met dat vermeld in art. 11 der wet op het hooger onderwijs gelijkgesteld, uitgereikt.

Een drietal toehoorders volgden de lessen eener klasse gedeeltelijk.

§ 9. GYMNASIA, PROGYMNASIA EN LATIJNSCHE SCHOLEN.

1. Latijnsche school te Gemert.

De cursus begon op 1 October 1903 met 33 leerlingen, verdeeld over vijf klassen.

In den loop van den cursus werden nog 5 leerlingen toegelaten, terwijl vijf leerlingen de inrichting verlieten.

Lesuren, methode van onderwijs, reglement van orde en tucht, alsmede de leerboeken ondergingen geene verandering.

Alle leerlingen, behalve één, konden tot eene hoogere klasse worden bevorderd.

De bibliotheek onderging geene verandering.

2. Inrichting van hooger onderwijs, gevestigd in de abdij van Berne, te Heeswijk.

Sedert 1 Januari 1904 wordt éénmaal per week les gegeven in de Engelsche taal- en letterkunde, terwijl in plaats van één dag, twee dagen per week aan de Grieksche taal- en letterkunde worden besteed.

Na de groote vacantie, einde September 1903, bedroeg het aantal leerlingen 69, verdeeld over 8 klassen.

Drie studenten verlieten het gymnasium in den loop van het schooljaar.

Alle leerlingen konden tot eene hoogere klasse worden bevorderd, behalve 19, van wie 2 de studie verlieten, 7 hunne klasse nog eenmaal doorloopen en 10 hunne studiën elders voortzetten. De gezondheidstoestand was bijzonder gunstig.

3. Latijnsche school te Megen.

De prefect E. Engels is afgetreden en vervangen door den leeraar A. Woolderink, in wiens plaats optrad de leeraar L. Rahder. Tevens werd het getal leeraren met één vermeerderd door de benoeming van S. Staphorst.

Het getal leerlingen bedroeg 90, verdeeld over 6 klassen. De lessen werden volgens het programma gegeven en over het algemeen met vlijt bijgewoond.

De gebruikelijke examens werden geregeld afgenomen.

De gezondheidstoestand was zeer bevredigend.

4. Gymnasium opgericht door de Vereeniging der Fraters, gevestigd te Tilburg.

Bij het begin van den cursus waren in de vijf bestaande klassen aanwezig: in de eerste 5, in de tweede 5, in de derde 4, in de vierde 5, in de vijfde 2, 1 voor afd. A en B en 1 voor B.

Twee leerlingen verlieten in den loop van den cursus de inrichting.

De lessen werden geregeld gegeven door acht leeraren. De uitslag der examens was bevredigend.

De hulpmiddelen en de bibliotheek werden uitgebreid.

5. College van den H. Dominicus te Nijmegen.

Het bestuur onderging geene wijziging; van de professoren werden er twee naar elders ontboden en vervangen door twee anderen.

De cursus begon met 64 leerlingen, van wie er 4 de inrichting weder verlieten, terwijl er ten slotte een bij kwam.

De lessen, welke met nauwgezetheid werden gegeven, werden door de leerlingen met ijver bijgewoond, zoodat het resultaat van het onderwijs, blijkens de overgangs- en eindexamens, gunstig was.

Veertien leerlingen verlieten aan het einde van den cursus de inrichting.

De gezondheidstoestand was gunstig.

De bibliotheek werd uitgebreid.

6. Collegium Josephinum te Zevenaar.

Reeds in § 6 onder n°. 21 vermeld.

7. Collegium Albertinum te Venlo.

Het aantal leerlingen bedroeg 172. Het resultaat der voorleeringen gaf voldoende reden tot tevredenheid.

In het onderwijzend personeel hadden geene veranderingen plaats.

De gezondheidstoestand was bevredigend.

8. Gymnasium te Venray.

De prefect E. van Krcnenburg is vervangen door den heer W. I. Engels. De leeraar Rahder werd verplaatst naar het gymnasium te Megen en werd vervangen door den leeraar E. van Kroonenburg.

Bij den aanvang van het studiejaar werden 90 leerlingen ingeschreven, verdeeld over zes klassen, terwijl in den loop van den cursus nog 5 nieuwe leerlingen werden toegelaten.

Drie leerlingen namen met goed gevolg deel aan het Staats-examen te Utrecht.

De gezondheidstoestand was zeer bevredigend.

Lessen en studiën geschieden volgens het reglement.

9. Bisschoppelijk college te Weert.

Het onderwijzend personeel bestond uit 12 leeraren.

De lessen werden geregeld gevolgd, zoodat de vorderingen der leerlingen voldoende waren.

10. Bijzondere school van voorbereidend hooger onderwijs te Voorschoten.

De cursus begon met 27 leerlingen; in Maart 1904 kwam er één leerling bij.

Vijf leerlingen onderwierpen zich aan het Staatsexamen, van wie er drie slaagden. Een leerling slaagde voor de 4de klasse eener hoogere burgerschool.

In het geheel vertrokken 10 leerlingen, terwijl één leerling overleed.

De leeraar E. Th. Borlé vertrok. De leeraar I. I. Helsdon Rix werd vervangen door den heer J. Josselin de Jong, de leeraar W. F. Caalen door de heeren H. H. J. C. Korst en A. Eeckhoff; de leeraar K. M. de Jong door mejuffrouw O. Parmentier en door den heer D. Paap; de leeraar E. van Oort door dr. J. M. Ruys; dr. P. C. Boutens door den heer A. G. Wientjes.

De lessen werden volgens rooster gegeven.

11. Bijzondere school voor hooger onderwijs te Slikgat, gemeente Terheyden.

Deze school met zesjarigen cursus is een internaat, gesticht ter opleiding van ongeveer 60 jongelingen, die roeping gevoelen voor de geestelijke orde der paters Capucijnen, of voor de buitenlandsche missiën, welke aan deze orde zijn toevertrouwd.

Het studiejaar begon met 60 leerlingen.

Aan de leerlingen van alle klassen werd onderwijs gegeven in de godsdienstleer en in de Latijnsche, Grieksche en Nederlandsche talen.

Behoudens ééne uitzondering werden alle studenten tot eene hoogere klasse bevorderd.

Vijf leerlingen verlieten de school ter verdere opleiding voor den geestelijken stand, twee zetten hunne studiën elders voort en drie zagen van de studie af.

Een leeraar, die vertrok, werd door 2 anderen vervangen.

De lessen werden door 7 leeraren geregeld gegeven.

Het gedrag der studenten zoowel als hunne vorderingen lieten niets te wenschen over.

De gezondheidstoestand was gunstig.

De verzameling hulpmiddelen werd uitgebreid.

12. Collegium Aloysianum te Velp (Noordbrabant).

De cursus werd geopend op 28 September 1903 met 40 leerlingen, van wie er 3 de inrichting weder verlieten.

De leerlingen van het laatste studiejaar werden na het afleggen der examens geschikt bevonden om hunne philosophische studiën aan eene andere inrichting van hooger onderwijs voort te zetten. Ook de overige leerlingen legden op gezette tijden examens af met voldoende uitslag.

Het onderwijs werd door acht leeraren gegeven.

Voor hulpmiddelen en bibliotheek werd de noodige zorg besteed.

13. Gymnasium Sancti Alberti te Zenderen, gemeente Borne.

Het gymnasium werd bezocht door 59 leerlingen, van wie eenigen wegens gemis van aanleg de studiën moesten opgeven, terwijl één student overleed.

De eerste afdeeling telde 13 leerlingen. Een leerling, die zich aan het Staatsexamen, bedoeld in art. 12 der wet op het hooger onderwijs, onderwierp, slaagde niet.

In het leeraarspersoneel kwam geene verandering.

De ijver der leerlingen was prijzenswaardig.

Bij de overgansexamens konden er slechts 3 niet tot eene hoogere klasse worden bevorderd.

De algemeene toestand gaf redenen tot tevredenheid.

14. Bijzondere school van voorbereidend hooger onderwijs, te Elburg.

Ook dit jaar genoten geene leerlingen voorbereidend hooger onderwijs.

15. Bijzondere school van hooger onderwijs (progymnasium) te Venlo.

In het curatorium kwam geene verandering; evenmin in het onderwijzend personeel.

Het aantal leerlingen bedroeg bij den aanvang van den cursus 83 en bij het einde 68, verdeeld over 4 klassen en eene voorbereidende klasse.

Gedrag en vlijt der leerlingen waren goed, en de vorderingen gaven reden tot tevredenheid.

Het natuurkundig kabinet, alsmede de bibliotheek werden verrijkt met instrumenten en nieuwe werken.

16. Inrichting van hooger onderwijs (gymnasium), genaamd Collegium Seraphicum der Franciscanen te Watersleyde, gemeente Sittard.

Het onderwijs werd door 9 docenten gegeven. Het aantal leerlingen bedroeg 68, verdeeld over 5 klassen.

Op gezette tijden werden de leerlingen aan examens onderworpen, met voldoende uitslag.

De gezondheidstoestand was uitstekend.

17. Inrichting van hooger onderwijs, genaamd Missiehuis der paters van het Heilige Hart van Jezus, gevestigd te Leijenbroek, gemeente Sittard.

Deze inrichting telt 7 klassen, waarvan 6 jaar gymnasium en 1 jaar wijsbegeerte. Het onderwijs wordt door een directeur

en meerdere leeraren gegeven. Het aantal leerlingen bedroeg 100, waarvan 80 de gymnasiale klassen en 20 de klassen van wijsbegeerte volgden.

De vlijt, het gedrag, alsmede de gezondheidstoestand der leerlingen waren zeer bevredigend.

18. Inrichting van hooger onderwijs (gymnasium) genaamd Collegium Josephinum, te Vaals.

Het aantal leeraren bedroeg 8; dat der studenten 84.

Tien studenten moesten de inrichting verlaten wegens ongeschiktheid.

Zeven studenten hebben, na beëindiging van den cursus, de studiën elders voortgezet.

Alle studenten, op drie na, hebben aan de bij de examens gestelde eischen voldaan.

Tien studenten, die van de hitte in den afgelopen zomer hadden geleden, moesten eenigen tijd naar huis tot herstel hunner gezondheid.

19. Inrichting van hooger onderwijs, genaamd Vereeniging van den H. Benedictus, te Merkelbeek.

Het aantal leerlingen bedroeg 34, die onderwijs ontvingen van 10 leeraren.

De vorderingen en de gezondheidstoestand der leerlingen waren uitstekend.

20. Inrichting van hooger onderwijs, genaamd St. Josephsstichting, te Echt.

Het schooljaar begon met 109 leerlingen, die onderwijs ontvingen van 8 leeraren.

In den loop van het studiejaar werden twee leerlingen tot priester en één tot diaken gewijd.

De examens hadden geregeld plaats en waren bevredigend.

21. Gymnasium Augustinianum te Eindhoven der St. Augustinusinrichting te Utrecht.

Reeds vermeld in § 6 onder n°. 25.

22. Inrichting van hooger onderwijs (gymnasium), genaamd St. Aloysius-College, gevestigd te Sittard.

De lessen begonnen op 11 September 1903 met 152 leerlingen, verdeeld over 6 klassen.

In de vakken van onderwijs kwam geene verandering.

Het getal leeraren werd met twee vermeerderd.

De ijver, het gedrag en de vorderingen der leerlingen waren uitstekend.

De gezondheidstoestand liet somtijds te wenschen over.

Een leerling overleed na korte ongesteldheid.

III.

§ 10. KOSTEN VAN HET HOOGER ONDERWIJS.

A.

In 1903 werden door het Rijk de volgende uitgaven voor het universitair onderwijs gedaan:

I. UNIVERSITEIT TE LEIDEN.

a. College van curatoren	f	2763,50
b. Personeel:		
1. Jaarwedden en verdere belooningen der hoogleeraren van de onderscheidene faculteiten en der lectoren	f	270 420,25 ^s
2. Personeele toelagen aan hoogleeraren en emeriti hoogleeraren		576,19 ^s
3. Jaarwedden, personeele toelagen en verdere belooningen der overige ambtenaren en bedienden		165 739,43
		436 735,88
c. Matèrieel, hulpmiddelen voor het onderwijs:		
1. Subsidien voor de bibliotheek, de ontleed-, heel- en verloskundige verzamelingen en lessen, het academisch ziekenhuis, de natuurkundige verzamelingen en lessen, de sterrenkundige verzamelingen en lessen, het chemisch laboratorium, den kruidtuin, de landhuishoudkunde, het museum van natuurlijke historie, het museum van oudheden, het museum van land- en volkenkunde, het herbarium, enz. Administratieve, huishoudelijke en andere uitgaven		286 709,54 ^s
2. Aanbouw, onderhoud en lasten der gebouwen, alsmede aankoop en onderhoud van meubelen		161 667,82 ^s
		448 377,37
Totaal	f	887 876,75

II. UNIVERSITEIT TE UTRECHT.

a. College van curatoren	f	2 085,61
b. Personeel:		
1. Jaarwedden, verloftraktementen en verdere belooningen der hoogleeraren van de onderscheidene faculteiten en der lectoren	f	210 683,32
2. Personeele toelagen aan hoogleeraren		1 143,57
3. Jaarwedden, personeele toelagen en verdere belooningen der overige ambtenaren en bedienden		63 667,63
	f	275 494,52

c. *Materieel, hulpmiddelen voor het onderwijs:*

1. Subsidien voor de bibliotheek, de ontleed- en verloskundige verzamelingen en lessen, het academisch gasthuis, de natuur- en sterrenkundige verzamelingen en lessen, het chemisch laboratorium, het kabinet van natuurlijke historie, den kruidtuin enz. Administratieve, huishoudelijke en andere uitgaven	f 163 197,63 ^s
2. Aanbouw, onderhoud en lasten der gebouwen, alsmede aankoop en onderhoud van meubelen	352 654,49 ^s
	f 515 852,13
	f 793 432,26

III. UNIVERSITEIT TE GRONINGEN.

a. <i>College van curatoren</i>	f 2 320,69
b. <i>Personeel:</i>	
1. Jaarwedden [en verdere belooningen der hoogleeraren van de onderscheidene faculteiten en der lectoren	f 206 511,10
2. Personeele toelagen aan emeriti hoogleeraren	102,50
3. Jaarwedden en verdere belooningen der overige ambtenaren en bedienden	47 549,24 ^s
	f 254 162,84 ^s

c. *Materieel, hulpmiddelen voor het onderwijs:*

1. Subsidien voor de bibliotheek, de ontleed-, heel- en verloskundige verzamelingen en lessen, het academisch gasthuis, de natuur- en sterrenkundige verzamelingen en lessen, het chemisch laboratorium, het kabinet van natuurlijke historie, den kruidtuin, de landhuishoudkunde enz. Administratieve, huishoudelijke en andere uitgaven	f 132 491,06 ^s
2. Aanbouw, onderhoud en lasten der gebouwen, alsmede aankoop en onderhoud van meubelen	151 909,57 ^s
	284 400,64
Totaal.	540 884,17 ^s

Totaal der uitgaven voor drie Universiteiten f 2 222 193,18^s*Andere uitgaven ten behoeve van het universitair onderwijs.*

IV. Kosten der gouden eerepenningen voor bekroonde prijsvragen, uitgeschreven door de Rijks-universiteiten f	480,38
V. Beurzen voor studeerenden aan instellingen van hooger onderwijs.	14 267,00
VI. Beurs ter begeving van den heer van Warmond en uitkeering aan dezen voor de armen dier gemeente ten gevolge van de destijds aan de hoogeschool te Leiden gekomen goederen, die later zijn te gelde gemaakt	
VII. Reis- en verblijfkosten, vacatiegelden en verdere uitgaven der gecommiteerden en der commissie, bedoeld in artt. 11 en 12 der wet van 28 April 1876 (<i>Staatsblad</i> n°. 102)	13 932,30
VIII. Bijdrage in de kosten van practisch geneeskundig onderwijs te Amsterdam	3 000,00

Uitgaven voor godgeleerd en godsdienstonderwijs aan bijzondere instellingen.

IX. Kosten der opleiding van leeraren voor het Hervormd Kerkgenootschap vanwege dat genootschap. . .	34 207,84
X. Kweekscholen der godgeleerdheid voor de Evangelisch-Lutherschen en Remonstranten, mitsgaders kosten van opleiding van studenten bij de Hersteld Evangelisch-Lutherschen	9 750,00
XI. Seminariën voor het Roomsche-Katholiek Kerkgenootschap	13 580,00
XII. Toelagen voor en verdere uitgaven in verband met godgeleerd en godsdienstonderwijs voor de Israëlitische kerkgenootschappen	19 600,00

Uitgaven van het Rijk ten behoeve van de gymnasia.

XIII. a. Jaarwedde van den inspecteur der gymnasia	f 4 000,00
b. Reis-, verblijf- en bureelkosten van dien inspecteur.	1 247,80
	5 247,80
XIV. Subsidien aan gemeenten ten behoeve van hare gymnasia.	240 964,00
Totaal	f 2 577 222,50 ^s

In 1902 bedroeg dit totaal. f 2 443 048,52⁵
waarvan voor de drie Universiteiten 2 091 529,52⁵

en wel:

a. voor Leiden 859 926,46
b. „ Utrecht 738 707,99⁵
c. „ Groningen 492 895,07

In 1903 bedroegen de inschrijvingsgelden, vermeld in artt. 63 en 67 der wet van 28 April 1876 (*Staatsblad* n°. 102), zooals die bij de wet van 22 Juni 1881 (*Staatsblad* n°. 107) is gewijzigd:

aan de Universiteit te Leiden f 109,660,00
„ „ „ „ Utrecht. 92 565,00
„ „ „ „ Groningen. 40 820,00
Totaal. . . . f 243 045,00

In 1902 was het bedrag dezer inkomsten f 106 965; f 85 880 en f 38 445, totaal f 231 290.

De opbrengst der gelden, bedoeld in art. 89 der wet op het hooger onderwijs, bedroeg:

aan de Universiteit te Leiden f 13 070 00
„ „ „ „ Utrecht. 11 670,00
„ „ „ „ Groningen. 4 410,00
voor het examen, bedoeld in art. 12 dier wet . 1 490,00
Totaal . . . f 30 640,00

Deze inkomsten waren in 1902 aan de Universiteiten respectievelijk f 13 200; f 11 780; f 4 900, en wat het examen volgens art. 12 betreft f 1 220, totaal f 31 100.

De ontvangsten wegens verpleeggelden van in het Academisch Ziekenhuis te Leiden verpleegden bedroegen f 9 824,25. In het vorige jaar was het bedrag daarvan f 6 903,75.

De opbrengst van afval afkomstig uit het Ziekenhuis beliep in 1903 de som van f 228.

De gezamenlijke inkomsten waren derhalve f 283 737,25, tegenover f 269 293,75 in 1902.

Het zuiver bedrag der uitgaven van het Rijk beliep dus f 2 293 485,25⁵. In 1902 was dit bedrag f 2 173 754,77⁵.

B.

GEMEENTELIJKE UNIVERSITEIT TE AMSTERDAM.

De gemeente Amsterdam deed ten behoeve van de Universiteit in 1903 de volgende uitgaven:

a. college van curatoren. f 722,50
b. jaarwedden der hoogleeraren en der overige ambtenaren en bedienden 303 416,90⁵
c. materieel, hulpmiddelen voor het onderwijs, enz. 110 585,62
Totaal . . . f 414 725,02⁵

Deze uitgaven bedroegen in 1902. 399 749,49

De inkomsten der gemeente Amsterdam vanwege de Universiteit waren in 1903:

a. inschrijvings- en examengelden f 155 650,00
b. subsidie van het Rijk, . . . 3 000,00
c. subsidie van de provincie Noord-holland 10 000,00
d. andere ontvangsten 334,25
f 168 984,25

In 1902 bedroegen ze . . . 162 211,50

Vermeerdering f 6 772,75
Het zuiver bedrag der uitgaven beliep dus . 245 740,77⁵
In 1902 was dit 237 537,99

Vermeerdering f 8 202,78⁵
Behalve de subsidiën van Rijk en provincie werd door de gemeente Amsterdam vanwege de Universiteit ontvangen f 155 984,25

In 1902 was het 149 211,50

Vermeerdering f 6 772,75

De uitgaven voor de Universiteiten in 1903, vergeleken met die in 1902, waren als volgt:

	Door het Rijk (Rijks- universiteiten, subsidie Amsterdam, beurzen)	Door de provincie Noord- holland.	Door de gemeente Amsterdam.	Totaal.
1903	f 2 239 940,56 ⁵	f 10 000	f 401 725,02 ⁵	f 2 651 665,59
1902	2 109 256,43	10 000	386 749,49	2 506 005,92
Meer	f 130 684,13 ⁵	—	f 14 975,53 ⁵	f 145 659,67

Het zuiver bedrag der uitgaven, door het Rijk, de provincie Noordholland en de gemeente Amsterdam ten behoeve van de Universiteiten gedaan, was dus in 1903 . . . f 2 211 944,09

In 1902 beliepen deze uitgaven . . . 2 087 500,67

Vermeerdering f 124 443,42

C.

Uitgaven door de gemeenten ten behoeve van de openbare gymnasia.

De uitgaven ten behoeve van de openbare gymnasia en van de Latijnsche scholen blijkt uit de volgende tabel.

GYMNASIA EN LATIJNSCHE SCHOLEN.

GEMEENTEN.	UITGAVEN.					INKOMSTEN.				Zuiver bedrag der uitgaven.
	Personeel.	Materieel.	Commissie van toezicht.	Subsidie.	TOTAAL.	Subsidie van het Rijk.	Schoolgelden.	Bijzondere inkomsten.	TOTAAL.	
Noordbrabant.										
Breda	f 20 586,35	f 450,19 ^s	—	—	f 21 036,54 ^s	f 8 766,00	f 3 675,00	—	f 12 441,00	f 8 595,54 ^s
Gemert	160,60	—	—	—	160,60	—	—	—	—	160,60
's Hertogenbosch	21 076,65	435,52 ^s	53,79	—	21 565,96 ^s	9 480,00	2 598,33 ^s	—	12 078,33 ^s	9 487,63
Gelderland.										
Arnhem	23 150,00	842,55 ^s	—	—	23 992,55 ^s	9 952,00	4 025,00	—	13 977,00	10 015,55 ^s
Doetinchem	20 600,00	2 961,16	50,00	—	23 611,16	7 160,00	8 437,50	—	15 597,50	8 013,66
Nijmegen	23 448,33	1 800,20 ^s	100,00	—	25 348,53 ^s	10 413,00	4 248,33 ^s	—	14 661,33 ^s	10 687,20
Tiel	19 450,00	723,53	20,00	—	20 193,53	8 652,00	2 362,50	—	11 014,50	9 179,03
Zutphen	20 830,00	933,50	75,00	—	21 843,50	8 833,00	3 727,50	—	12 560,50	9 283,00
Zuidholland.										
Delft	24 416,65	2 108,03	—	—	26 524,68	9 886,00	4 080,00	f 1 956,90	15 922,90	10 601,78
Dordrecht	24 549,45	1 632,14 ^s	220,00	—	26 401,59 ^s	10 579,00	5 986,00	—	16 565,00	9 836,59 ^s
Gorinchem	19 366,66	512,61 ^s	50,00	—	19 929,27 ^s	8 660,00	1 940,00	—	10 600,00	9 329,27 ^s
Gouda	21 044,99 ^s	756,65 ^s	50,00	—	21 851,65	7 869,00	4 400,00	1 165,00	13 434,00	8 417,65
's Gravenhage	54 036,81 ^s	4 565,42	100,00	—	58 702,23 ^s	—	20 440,00	—	20 440,00	38 262,23 ^s
Leiden	26 163,79	2 304,95 ^s	125,00	—	28 593,74 ^s	8 975,00	9 891,25	—	18 866,25	9 727,49 ^s
Rotterdam	51 417,36	3 852,94	200,00	—	55 470,30	—	12 951,25	—	12 951,25	42 519,05
Schiedam	21 120,00	1 155,24	100,00	—	22 375,24	9 330,00	3 097,50	—	12 427,50	9 947,74
Noordholland.										
Alkmaar	—	111,99 ^s	—	f 3 500,00	3 611,99 ^s	—	—	—	—	3 611,99 ^s
Amsterdam	74 891,67	6 041,78 ^s	300,00	—	81 233,45 ^s	—	24 255,23	—	24 255,23	56 978,22 ^s
Haarlem	27 759,50	1 306,68 ^s	100,00	—	29 166,18 ^s	10 895,00	8 340,00	—	19 235,00	9 931,18 ^s
Zeeland.										
Middelburg	20 875,00	1 175,28	—	—	22 050,28	9 382,00	3 425,02	—	12 807,02	9 243,26
Utrecht.										
Amersfoort	21 222,16 ^s	699,87 ^s	50,00	—	21 972,04	6 678,00	6 543,33	—	13 221,33	8 750,71
Utrecht	40 170,00	1 951,03 ^s	666,72	—	42 787,75 ^s	15 069,00	13 500,00	—	28 569,00	14 218,75 ^s
Friesland.										
Leeuwarden	25 449,99	1 866,41	—	—	27 316,40	10 612,00	5 906,80 ^s	—	16 518,80 ^s	10 797,59 ^s
Sneek	19 091,11	640,58 ^s	—	—	19 731,69 ^s	7 898,00	3 920,00	—	11 818,00	7 913,69 ^s
Overijssel.										
Deventer	21 447,50	593,48 ^s	85,31 ^s	—	22 126,30	9 772,00	2 724,00	—	12 496,00	9 630,30
Kampen	20 852,65	117,72	—	—	20 970,37	—	2 462,50	—	2 462,50	18 507,87
Zwolle	23 260,00	1 332,99 ^s	—	—	24 592,99 ^s	9 906,00	4 170,75 ^s	—	14 076,75 ^s	10 516,24
Groningen.										
Groningen	36 432,26	2 877,87 ^s	50,00	—	39 360,13 ^s	14 266,00	11 887,50	—	26 153,50	13 206,63 ^s
Winschoten	20 075,00	1 175,52	105,27 ^s	—	21 355,79 ^s	8 547,00	3 235,01	—	11 782,01	9 573,78 ^s
Drenthe.										
Assen	20 650,00	952,29	55,87	—	21 658,16	8 809,00	3 701,67	—	12 510,67	9 147,49
Limburg.										
Maastricht	22 641,66	1 727,70 ^s	40,00	—	24 409,36 ^s	10 575,00	2 190,62 ^s	—	12 765,62 ^s	11 643,74
Roermond	—	—	—	1 439,75	1 439,75	—	—	—	—	1 439,75
Totaal 1903. . . .	f 786 236,15 ^s	f 47 610,91	f 2 596,97	f 4 939,75	f 841 383,78 ^s	f 240 964,00	f 188 122,61 ^s	f 3 121,90	f 432 208,51 ^s	f 409 175,27
„ 1902. . . .	778 317,91	49 743,68	2 803,71	5 185,87	836 051,17	239 147,00	181 319,85 ^s	3 133,50	423 600,35 ^s	412 450,81 ^s
Vermeerdering. . . .	f 7 918,24 ^s	f — 2 132,77	f — 206,74	f — 246,12	f 5 332,61 ^s	f 1 817,00	f 6 802,76	f — 11,60	f 8 608,16	f — 3 275,54 ^s

De vorenstaande tabel toont aan, dat de uitgaven wegens personeel sedert 1902 zijn toegenomen met f 7 918,24^s.

Er ontstond:

<i>vermeerdering te:</i>	<i>vermindering te:</i>
Breda met f 1 269,14	's Hertogenbosch met f 208,35 ^s
Gemert „ 93,10	Doetinchem „ 310,00
Arnhem „ 150,00	Delft „ 33,35
Nijmegen „ 1 438,33	Gorinchem „ 633,00
Tiel „ 51,30 ^s	Gouda „ 291,96
Zutphen „ 66,67 ^s	Leiden „ 1 605,90 ^s
Dordrecht „ 956,95	Rotterdam „ 479,07
's Gravenhage „ 5 235,58 ^s	Amsterdam „ 780,11 ^s
Schiedam „ 2,92	Sneek „ 87,73 ^s
Haarlem „ 67,78 ^s	Kampen „ 44,13 ^s
Middelburg „ 916,67 ^s	Groningen „ 1 724,96
Amersfoort „ 908,90 ^s	
Utrecht „ 70,00	Totaal . . f 6 198,58
Leeuwarden „ 33,33	
Deventer „ 1 564,17	
Zwolle „ 152,40	
Winschoten „ 300,00	
Assen „ 394,93 ^s	
Maastricht „ 444,62	
Totaal . . f 14 116,82 ^s	

De uitgaven wegens materieel verminderden met f 2132,77.

Er ontstond:

<i>vermeerdering te:</i>	<i>vermindering te:</i>
Breda met f 15,75	Arnhem met f 50,29 ^s
's Hertogenbosch „ 29,04 ^s	Doetinchem „ 124,84
Nijmegen „ 930,08 ^s	Tiel „ 34,64
Zutphen „ 57,78	Delft „ 490,42
Leiden „ 208,45	Dordrecht „ 97,09
Schiedam „ 346,15 ^s	Gorinchem „ 224,33
Middelburg „ 139,91 ^s	Gouda „ 119,98 ^s
Deventer „ 112,10	's Gravenhage „ 567,58 ^s
Winschoten „ 461,69	Rotterdam „ 421,09
Assen „ 42,73	Alkmaar „ 24,75 ^s
Maastricht „ 388,69 ^s	Amsterdam „ 1 507,32
Totaal . . f 2 732,39 ^s	Haarlem „ 211,76
	Amersfoort „ 10,72
	Utrecht „ 199,37
	Leeuwarden „ 120,69
	Sneek „ 238,72
	Zwolle „ 129,18
	Groningen „ 291,67 ^s
	Totaal . . f 4 865,16 ^s

Het bedrag der Rijkssubsidiën was f 240 964 tegenover f 239 147 in 1902.

Aan schoolgelden werd f 6802,76 meer ontvangen dan in 1902. Zij bedroegen:

<i>meer te:</i>	<i>minder te:</i>
Breda met f 200,00	Doetinchem met f 1 450,00
's Hertogenbosch „ 3,33 ^s	Tiel „ 52,50
Arnhem „ 122,50	Zutphen „ 50,00
Nijmegen „ 14,17 ^s	Delft „ 580,00
Dordrecht „ 1 186,00	Gorinchem „ 543,33
Gouda „ 175,00	Rotterdam „ 548,75
's Gravenhage „ 510,83	Schiedam „ 297,50
Leiden „ 296,25	Amersfoort „ 77,34
Amsterdam „ 6 276,95	Utrecht „ 650,00
Haarlem „ 657,50	Sneek „ 40,00
Middelburg „ 291,67	Deventer „ 118,00
Leeuwarden „ 94,47 ^s	Kampen „ 218,75
Groningen „ 2 280,00	Zwolle „ 45,82
Totaal . . f 12 108,68 ^s	Winschoten „ 211,65
	Assen „ 124,16
	Maastricht „ 298,12 ^s
	Totaal . . f 5 305,92 ^s

De bijzondere inkomsten bedroegen f 11,60 minder dan in 1902.

Het geheele bedrag der uitgaven voor gymnasia en latijnsche scholen in 1903 gedaan, is:

door het Rijk (subsidiën en inspecteur der gymnasia)	f 246 211,80
door de gemeenten	600 419,78 ^s
Totaal . . f	846 631,58 ^s

tegenover f 841 315,47 in 1902.

De inkomsten der gemeenten, na aftrek der subsidiën, beliepen f 191 244,51^s.

Het zuiver bedrag der uitgaven door de gemeenten was dus f 409 175,27 tegenover f 412 450,81^s in 1902.

Uit het vorenstaande blijkt, dat in 1903 voor het hooger onderwijs (Universiteiten, bijdragen in de kosten der opleiding van godsdienstleeraren, gymnasia en latijnsche scholen) werd uitgegeven:

door het Rijk	f 2 577 222,50 ^s
„ de provincie Noordholland	10 000,00
„ de gemeenten	1 002 144,81
Totaal . . f	3 589 367,31 ^s

tegenover f 3 436 702,18^s in 1902.

De inkomsten van het Rijk bedroegen . . f 283 737,25
die der gemeenten buiten de subsidies . . . 347 228,76^s

Totaal . . f 630 966,01^s
tegenover f 602 958,60^s in 1902.

Het zuiver bedrag der uitgaven was derhalve f 2 958 401,30
tegenover f 2 833 743,58.

Ten slotte volgt hier een overzicht van de uitgaven en
inkomsten, ter zake van het hooger onderwijs in de jaren 1878
tot en met 1903.

	U I T G A V E N				I N K O M S T E N.			Zuiver bedrag der uitgaven.
	door het Rijk.	door de provincie Noord- holland.	door de gemeenten.	Totaal.	van het Rijk.	van de gemeenten.	Totaal.	
In 1878 . .	f 1 193 725,59	f 10 000,00	f 515 711,68 ^s	f 1 719 437,27 ^s	f 158 415,00	f 196 288,62	f 354 703,62	f 1 364 733,65 ^s
„ 1879 . .	1 350 299,94	10 000,00	678 848,63	2 039 148,57	163 920,00	221 925,52 ^s	385 845,52 ^s	1 653 303,04 ^s
„ 1880 . .	1 482 399,45	10 000,00	953 865,02	2 446 264,47	159 332,50	237 636,60 ^s	396 969,10 ^s	2 049 295,36
„ 1881 tot en met 1885 gemiddeld .	1 573 396,14	10 000,00	865 999,01	2 449 395,15 ^s	193 458,42 ^s	265 488,54	458 946,96	1 990 448,19 ^s
In 1886 tot en met 1890 gemiddeld .	1 624 415,92	10 000,00	894 949,82	2 529 365,74	220 731,66	318 493,73	539 225,39	1 990 140,35 ^s
In 1891 tot en met 1895 gemiddeld .	1 844 669,57	10 000,00	938 932,84	2 793 622,41	235 326,67 ^s	346 867,83 ^s	582 194,51	2 211 427,90
In 1896 tot en met 1900 gemiddeld .	2 078 909,64	10 000,00	932 798,81 ^s	3 021 708,45 ^s	244 500,70	341 946,92	586 447,62	2 435 260,83 ^s
In 1901 . .	2 271 938,65	10 000,00	955 388,61	3 237 327,26	264 371,75	336 651,42	601 023,17	2 636 304,09
„ 1902 . .	2 443 048,52 ^s	10 000,00	983 653,66	3 436 702,18 ^s	269 293,75	333 664,85 ^s	602 958,60 ^s	2 833 743,58
„ 1903 . .	2 577 222,50 ^s	10 000,00	1 002 144,81	3 589 367,31 ^s	283 737,25	347 228,76 ^s	630 966,01 ^s	2 958 401,30

T W E E D E D E E L

V A N H E T M I D D E L B A A R O N D E R W I J S .

§ 1. WETTELIJKE VOORSCHRIFTEN OMTRENT HET MIDDELBAAR ONDERWIJS.

Aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal werden aangeboden bij Koninklijke Boodschap van 19 September 1903 een wetsontwerp tot wijziging en aanvulling der wet tot regeling van het middelbaar onderwijs en bij Koninklijke Boodschap van

22 September 1903 een wetsontwerp o. a. tot wijziging van art. 32 dier wet (aanspraak op pensioen van het onderwijzend personeel aan gemeentelijke burger- en hogere burgerscholen en middelbare meisjesscholen).

I.

MIDDELBAAR ONDERWIJS VOOR ALGEMEENE ONTWIKKELING.

V A N D E H O O G E R E B U R G E R S C H O L E N .

§ 2. HOOGERE BURGERSCHOLEN.

A. GETAL EN SOORT DER SCHOLEN.

Het getal hogere burgerscholen werd in den loop van het jaar 1903 vermeerderd met een, n.l. door de oprichting van eene gemeentelijke hogere burgerschool met 5-jarigen cursus te Hilversum, en bedraagt thans 70, n.l. 21 Rijks- en 46 gemeentelijke hogere burgerscholen en 3 bijzondere hogere burgerscholen. De volgende tabel vermeldt de gemeenten, waar de scholen

zijn gevestigd, haren aard, het jaar der oprichting, den duur van den cursus, benevens het bedrag van het schoolgeld voor het volledig onderwijs en dat voor enkele lessen.

De Nederlandsche school voor nijverheid en handel te Enschedé wordt afzonderlijk vermeld in § 5.

Provinciën.	Gemeenten.	Aard der school.	Jaar der opening.	Duur van den cursus.	Bedrag van het schoolgeld voor	
					volledig onderwijs.	enkele lessen.
Noordbrabant,	's Hertogenbosch,	Rijks- hogere burgerschool,	1867	5 jaar	f 30	p. jaar. f 7 en f 14 per vak (tot maximum van f 30).
	Tilburg,	Idem,	1866	5 "	30	" 7 en f 14 per vak.
	Breda,	Gesubs. gem. hogere burgerschool,	1867	5 "	60	" 3 per wekelijksch lesuur 's jaars.
	Bergen op Zoom,	Rijks- hogere burgerschool,	1882	5 "	40	" 7 en f 14 per vak.
Gelderland,	Helmond,	Idem,	1867	3 "	30	" 7 " 14 " "
	Arnhem,	Gesubs. gem. hogere burgerschool,	1866	5 "	60	" 6 tot f 60 per jaar.
	Idem,	Gemeent. hogere burgerschool,	1902	3 "	30	" 3 " 30 " "
	Nijmegen,	Gesubs. gem. hogere burgerschool	1865	5 "	60	" 5 (tot een max. v. f 60).
	Idem,	Bijzondere hogere burgerschool,	1900	5 "	60	" —
	Apeldoorn,	Gesubs. gem. hogere burgerschool,	1877	5 "	60	" 5 per lesuur 's weeks.
	Zutphen,	Idem,	1864	5 "	50 en f 60	" 50 en f 60 per jaar.
	Tiel,	Idem,	1870	5 "	50	" 5 tot 12 " "
	Winterswijk,	Rijks- hogere burgerschool,	1870	3 "	30	" 7 en 14 " vak.
	Zalt-Bommel,	Gemeent. hogere burgerschool,	1867 (¹⁾)	5 "	36 en f 48	" 6 " 12 " " tot maxim. v. f 36 resp. f 48 per jaar.

¹⁾ Deze school was bij hare opening in 1867 *Rijks-* hogere burgerschool, werd met 1 Sept. 1901 *gemeentelijke* hogere burgerschool.

Provinciën.	Gemeenten.	Aard der school.	Jaar der opening.	Duur van den cursus.	Bedrag van het schoolgeld voor	
					volledig onderwijs.	enkele lessen.
Zuidholland,	's Gravenhage,	Gemeent. hogere burgerschool,	1865	5 jaar	f 100 p. jaar.	f 10 tot f 48 per jaar.
	Idem,	Idem,	1901	5 "	100 "	10 " 48 " "
	Idem,	Idem,	1883	3 "	60 "	—
	Rotterdam,	Gesubs. gem. hogere burgerschool,	1865	5 "	60 en f 120 "	—
	Idem,	Gem. hogere burgersch. met handelsschool,	1875	3 " 3+2j.	30, f 60 en f 120 per jaar.	voor deelneming a/h. Spaansch f 5.
	Idem,	Gemeent. hogere burgerschool,	1902	3 jaar	30 en f 60 p.j.	—
	Idem,	Bijzondere school v. middelb. handelsschool op Geref. grondslag,	1901	—	80 " 100 "	—
	Leiden,	Gesubs. gem. hogere burgerschool,	1864	5 "	60 "	10 tot f 25 per jaar.
	Dordrecht,	Idem,	1865	5 "	54 " 72 "	10 " 15 " vak.
	Delft,	Idem,	1864	5 "	70 "	10 v/h. eerste en f 5 v/h. volgend uur.
	Schiedam,	Idem,	1869	5 "	60 "	6 tot f 15 per vak.
	Gouda,	Rijks hogere burgerschool,	1865	5 "	30 "	7 " 14 " "
	Gorinchem,	Gesubs. gem. hogere burgerschool,	1871	5 "	60 "	30 " 60 " "
	Brielle,	Idem,	1879	3 "	30 "	10 v/h. eerste en f 5 v/h. volgende vak.
Noordholland,	Amsterdam,	Gemeent. hogere burgerschool,	1865	5 "	60 tot 200 " Evenredig schoolg. (Forensen f 200).	6 per lesuur 's weeks.
	Idem,	Idem,	1898	5 "	f 60 tot f 200 p. j. Evenredig schoolg. (Forensen f 200).	6 " " "
	Idem,	Idem,	1901	5 "	f 60 tot f 200 p. j. Evenredig schoolg. (Forensen f 200).	6 " " "
	Idem,	Idem,	1876	3 "	f 30 tot f 180 p. j. Evenredig schoolg.	—
	Idem,	Idem,	1881	3 "	f 30 tot f 180 p. j. Evenredig schoolg.	—
	Idem,	Idem, met handelsschool,	1882	3 " 3+2j.	f 100 tot f 250 p. j. Evenredig schoolg.	—
	Idem,	Gemeent. hogere burgerschool,	1892	3 jaar	f 30 tot f 180 p. j. Evenredig schoolg.	—
	Haarlem,	Gesubs. gem. hogere burgerschool,	1864	5 "	f 60 p. jaar.	10 tot f 25 per vak.
	Idem,	Gemeent. hogere burgerschool,	1864	3 "	60 "	10 " 25 " "
	Zaandam,	Gesubs. gem. hogere burgerschool,	1866	5 "	40 tot f 150 " Evenredig schoolg.	20 per vak.
	Alkmaar,	Rijks- hogere burgerschool,	1867	5 "	f 30 p. jaar.	7 tot f 14 per vak.
	Hoorn,	Gesubs. gem. hogere burgerschool	1868	5 "	40 tot f 50 "	5 " 20 " " toteen maximum v. f 50.
	Enkhuizen,	Idem,	1870	3 "	20 " 30 "	15.
	den Helder,	Rijks- hogere burgerschool,	1898	5 "	30 "	7 tot f 14 per vak.
	Hilversum,	Gemeent. hogere burgerschool,	1903	5 "	100 " 300 " Evenredig schoolg.	4 " 12 " lesuur.
Zeeland,	Middelburg,	Rijks- hogere burgerschool,	1865	5 "	f 40 p. jaar.	7 " 14 " vak.
	Zierikzee,	Gesubs. gem. hogere burgerschool,	1869	5 "	40 "	10, maximum van f 40.
	Goes,	Rijks- hogere burgerschool,	1865 ⁽¹⁾	5 "	40 "	7 tot f 14 per vak.
Utrecht,	Utrecht,	Idem,	1866	5 "	60 "	10 " 20 " "

¹⁾ Deze school was bij hare opening in 1865 *gemeentelijke* hogere burgerschool, werd met 1 Sept. 1901 door het *Rijk* overgenomen.

Provinciën.	Gemeenten.	Aard der school.	Jaar der opening.	Duur van den cursus.	Bedrag van het schoolgeld voor	
					volledig onderwijs.	enkele lessen.
Friesland,	Utrecht,	Gemeentelijke hogere burgerschool,	1902	5 jaar	f 100 en f 160 p. jaar.	f 10 per wekel. lesuur.
	Idem,	Idem, met handelsklasse,	1880	3 "	30 "	—
	Amersfoort,	Gesubs. gem. hogere burgerschool met handelsklasse,	1871	5 "	60 "	6 tot f 15 per vak.
	Leeuwarden,	Rijks- hogere burgerschool,	1867	5 "	50 "	7,50 tot 15 p. vak tot een maxim. v. f 50.
	Harlingen,	Gesubs. gem. hogere burgerschool,	1865	3 "	40 "	6 tot 12 per vak.
	Sneek,	Idem,	1864	5 "	35 en f 50 "	12 tot f 35 of f 50 p. jaar, teekenen alleen f 10.
Overijssel,	Heerenveen,	Rijks- hogere burgerschool,	1870	3 "	30 "	7 tot f 14 per vak.
	Zwolle,	Idem,	1867	5 "	50 "	7,50 " 15 " "
	Deventer,	Gesubs. gem. hogere burgerschool,	1864	5 "	60 en f 70 "	4 per jaar voor elk lesuur 's weeks tot een maximum van f 70.
Groningen,	Kampen,	Gemeentelijke hogere burgerschool,	1868	5 "	40 "	10 per vak.
	Almelo,	Gesubs. gem. hogere burgerschool,	1874	4 "	50 "	3; voor natuur- en scheikunde f 4.
	Groningen,	Rijks- hogere burgerschool,	1864	5 "	50 "	7,50 tot f 15 tot een maxim. van f 50.
	Idem,	Gemeentelijke hogere burgerschool met handelsschool,	1882	3 "	35 en f 50 voor de Handelsschool per jaar.	Voor de moderne talen f 20 per jaar extra voor elke taal.
	Veendam,	Gesubs. gem. hogere burgerschool,	1866	5 "	1ste kl. f 20, 2de kl. f 25, 3de kl. f 30, 4de kl. f 40, 5de kl. f 50.	Als voor volledig onderwijs.
	Winschoten,	Idem,	1879	3 "	f 40 p. jaar.	f 10 tot een max. v. f 40.
Drenthe,	Sappemeer,	Rijks- hogere burgerschool,	1868	3 "	30 "	7,50 tot f 14 per vak.
	Warffum,	Idem,	1868	3 "	30 "	7 " 14 " "
	Assen,	Idem,	1868	5 "	30 "	7 " 14 " " meer vakken f 30.
	Meppel,	Idem,	1881	3 "	30 "	7 tot f 14 per vak.
Limburg,	Maastricht,	Gesubs. gem. hogere burgerschool,	1864	5 "	40 en f 60 "	5 " 10 " "
	Roermond,	Rijks- hogere burgerschool.	1864	5 "	30 "	5 " 10 " "
	Venlo,	Idem,	1866 ¹⁾	3 "	30 "	7 " 14 " "
	Rolduc,	R.-Katholieke hogere burgerschool,	1872	5 "	—	—

¹⁾ Deze school was bij hare opening in 1866 *gemeentelijke* hogere burgerschool, werd met 1 Sept. 1880 door het *Rijk* overgenomen.

Omtrent het schoolgeld valt het volgende op te merken:
Waar in de desbetreffende kolom twee getallen voorkomen, geldt in den regel het eerste bedrag voor de lagere, het tweede voor de hogere klasse.

Te Amsterdam, Zaandam en Hilversum wordt evenredig schoolgeld geheven, waarvan het maximum- en het minimum-bedrag zijn opgegeven.

Vrijstelling van de betaling van schoolgeld werd in 1903 verleend aan:

8 leerlingen te 's Hertogenbosch, 7 te Tilburg, 1 te Breda, 11 te Bergen op Zoom, 16 te Helmond, 6 te Arnhem (5-jarige cursus), 8 te Arnhem (3-jarige cursus), 3 te Nijmegen, 2 te Apeldoorn, 4 te Zutphen, 1 te Tiel, 11 te Winterswijk, 5 te Zaltbommel, 9 te 's Gravenhage (1ste 5-jarige cursus), 12 te 's Gravenhage (2de 5-jarige cursus), 9 te 's Gravenhage (3-jarige cursus), 1 te Delft, 12 te Schiedam, 11 te Gouda, 2 te Gorinchem, 5 te Brielle, 23 te Amsterdam (1ste 5-jarige cursus), 12 te Amsterdam (2de 5-jarige cursus), 15 te Amsterdam (3de 5-jarige

cursus), 18 te Amsterdam (1ste 3-jarige cursus), 31 te Amsterdam (2de 3-jarige cursus), 5 te Amsterdam (3de 3-jarige cursus), 24 te Amsterdam (4de 3-jarige cursus), 1 te Zaandam, 9 te Alkmaar, 8 te Enkhuizen, 9 te Helder, 1 te Hilversum, 11 te Middelburg, 6 te Goes, 4 te Utrecht (Rijks- 5-jarige cursus), 5 te Utrecht (gem.- 5-jarige cursus), 18 te Utrecht (3-jarige cursus), 1 te Amersfoort, 28 te Leeuwarden, 3 te Sneek, 2 te Harlingen, 17 te Heerenveen, 6 te Zwolle, 2 te Deventer, 3 te Almelo, 21 te Groningen (5-jarige cursus), 21 te Groningen (3-jarige cursus), 2 te Veendam, 5 te Winschoten, 21 te Sappemeer, 4 te Warffum, 13 te Assen, 2 te Meppel, 17 te Maastricht, 24 te Roermond, 8 te Venlo, te zamen aan 544 leerlingen op 57 scholen.

Bovendien was te Winschoten 1 leerling en waren te Maastricht 2 leerlingen voor de helft van de betaling van schoolgeld vrijgesteld.

Waar in de kolom, het schoolgeld voor enkele lessen betreffende, het teeken — voorkomt, beduidt dit, dat leerlingen voor enkele lessen niet worden toegelaten.

B. GETAL DER LEERLINGEN.

De volgende tabel geeft een overzicht van het getal mannelijke leerlingen in elke klasse, het totaal dezer leerlingen, het getal leerlingen voor enkele lessen en het totaal van alle leerlingen op 31 December 1903. Waar op deze tabel het teeken — voorkomt, beduidt dit, dat de in het hoofd genoemde klasse niet bestaat krachtens de organisatie der school.

S C H O L E N.		Getal der mannelijke leerlingen voor volledig onderwijs in de						Getal der leerlingen voor enkele lessen.	Algemeen totaal.
PROVINCIE.	GEMEENTEN.	1ste klasse.	2de klasse.	3de klasse.	4de klasse.	5de klasse.	TOTAAL.		
Noordbrabant.	's Hertogenbosch	41	25	22	10	9	107	16	123
	Tilburg.	15	14	14	5	6	54	3	57
	Breda	36	48	38	33	14	169	3	172
	Bergen op Zoom	27	36	28	18	5	114	5	119
	Helmond	26	13	7	—	—	46	1	47
Gelderland.	Arnhem (5-jarige cursus) . .	30	31	28	24	27	140	1	141
	id. (3-jarige „) . .	28	36	5	—	—	69	1	70
	Nijmegen	42	39	30	25	27	163	2	165
	Id. (bijzondere). . . .	70	58	29	19	—	176	—	176
	Apeldoorn	14	23	10	9	10	66	3	69
	Zutphen	31	31	33	28	21	144	2	146
	Tiel	20	16	14	4	7	61	—	61
	Winterswijk	19	15	14	—	—	48	6	54
	Zalt-Bommel	15	7	15	9	3	49	3	52
Zuidholland.	's Gravenhage (1ste 5-jar. curs.)	34	44	54	53	50	235	1	236
	Id. (2de 5-jar. „) . .	45	46	57	41	35	224	—	224
	Id. (3-jarige cursus)	102	55	35	—	—	192	—	192
	Rotterdam (1ste 5-jar. cursus)	48	42	47	39	35	211	—	211
	Id. (1ste 3-jar. „) . .	39	45	87 ¹⁾	—	—	171	—	171
	Id. (2de 3-jar. „) . .	129	51	—	—	—	180	—	180
	Id. (bijzondere). . . .	15	17	11	—	—	43	—	43
	Leiden	40	43	26	24	28	161	2	163
	Dordrecht.	40	48	32	28	21	169	2	171
	Delft	24	16	17	15	15	87	5	92
	Schiedam	32	23	23	23	20	121	2	123
	Gouda	30	32	26	23	30	141	3	144
	Gorinchem	24	20	14	15	10	83	—	83
	Brielle	9	9	8	—	—	26	4	30
Noordholland.	Amsterdam (1ste 5-jar. curs.)	28	37	34	40	32	171	1	172
	Id. (2de 5-jar. „) . .	51	38	40	50	35	214	1	215
	Id. (3de 5-jar. „) . .	30	30	24	28	19	131	—	131
	Id. (1ste 3-jar. „) . .	126	98	67	—	—	291	—	291
	Id. (2de 3-jar. „) . .	118	96	71	—	—	285	—	285
	Id. (3de 3-jar. „) . .	40	44	64	110 ²⁾	97 ²⁾	355	—	355
	Id. (4de 3-jar. „) . .	85	73	50	—	—	208	—	208

¹⁾ Hiervan zijn 25 leerlingen aan de handelsklasse (19 in de 1ste klasse en 6 in de 2de klasse).

²⁾ Leerlingen der 1ste en der 2de klasse handelsschool.

S C H O L E N.		Getal der mannelijke leerlingen voor volledig onderwijs in de						Getal der leerlingen voor enkele lessen.	Algemeen totaal.
PROVINCIE.	GEMEENTEN.	1ste klasse.	2de klasse.	3de klasse.	4de klasse.	5de klasse.	TOTAAL.		
Zeeland.	Haarlem (5-jarige cursus) . .	21	22	23	39	35	140	1	141
	Id. (3-jarige „) . .	81	48	38	—	—	167	—	167
	Zaandam	18	23	15	12	7	75	1	76
	Alkmaar	28	25	16	15	9	93	10	103
	Hoorn	23	19	15	14	9	80	—	80
	Enkhuizen	12	16	10	—	—	38	2	40
	den Helder	23	18	18	7	2	68	5	73
	Hilversum	25	14	9	13	3	64	4	68
	Middelburg	41	38	25	28	23	155	8	163
	Zierikzee	18	10	17	4	3	52	6	58
Utrecht.	Goes.	28	25	17	16	11	97	3	100
	Utrecht (1ste 5-jar. curs.) . .	42	43	37	40	48	210	1	211
	Id. (2de 5-jar. „) . .	27	20	18	15	6	86	—	86
	Id. (1ste 3-jar. „) . .	119	81	53	9 ³⁾	—	262	—	262
Friesland.	Amersfoort	39	41	46	51	30	207	—	207
	Leeuwarden	49	40	39	29	32	189	33	222
	Harlingen.	19	13	11	—	—	43	1	44
	Sneek	30	22	19	9	7	87	3	90
Overijssel.	Heerenveen	29	26	12	—	—	67	6	73
	Zwolle	37	15	24	17	11	104	1	105
	Deventer	36	28	23	19	21	127	3	130
	Kampen	17	16	17	18	15	83	—	83
Groningen.	Almelo	18	15	15	11	14	73	1	74
	Groningen (5-jarige cursus) .	51	39	29	46	26	191	4	195
	„ (3-jarige „) .	52	49	31	12 ²⁾	7 ²⁾	151	—	151
	Veendam	23	24	10	11	8	76	2	78
	Winschoten	19	16	17	—	—	52	1	53
	Sappemeer	28	20	21	—	—	69	—	69
	Warffum	14	11	7	—	—	32	1	33
Drenthe.	Assen	18	11	24	12	3	68	3	71
	Meppel	20	13	8	—	—	41	1	42
Limburg.	Maastricht	52	39	22	20	11	144	1	145
	Roermond	33	25	14	10	5	87	5	92
	Venlo	44	10	7	—	—	61	1	62
	Rolduc (bijzondere)	36	24	26	26	12	124	—	124
		2673	2198	1807	1176	914	8768	175	8943

²⁾ Leerlingen der 1ste en der 2de klasse handelsschool.

³⁾ Leerlingen der handelsklasse.

De leerlingen der handelsklassen, verbonden aan de hogere burgerschool te Rotterdam (met 3-jarigen cursus) zijn begrepen onder het aantal leerlingen voor de 3de klasse; die der handelsklasse, verbonden aan de 1ste hogere burgerschool met 3-jarigen cursus te Utrecht zijn opgenomen in de kolom voor de 4de klasse,

terwijl ten slotte de leerlingen der 1ste en 2de klasse van de handelsscholen, verbonden aan de 3de hogere burgerschool met 3-jarigen cursus te Amsterdam, en aan de hogere burgerschool met 3-jarigen cursus te Groningen zijn opgenomen in de kolommen voor de leerlingen, onderscheidenlijk der vierde en vijfde klasse.

Het aantal mannelijke leerlingen voor volledig onderwijs bedroeg op 31 December 1903, 8768 of 209 meer dan in 1902; het aantal leerlingen voor enkele lessen ten getale van 175 verminderde met 4, zoodat alle scholen te zamen op 31 December 1903. 8943 mannelijke leerlingen telden, zijnde 205 meer dan op 31 December 1902.

Zooals hierboven is medegedeeld is de Nederlandsche school voor nijverheid en handel te Enschedé hier buiten rekening gelaten.

De voorbereidende klassen telden:

te Helmond 9 en te Venlo 27 leerlingen; ze zijn onder die der eerste klassen opgenomen.

Aan de volgende scholen waren de daarbij vermelde klassen in parallel-afdeelingen gesplitst:

's Hertogenbosch, de 1ste, 2de en 3de klasse in 2 afdeelingen;
Breda, de 1ste, 2de, 3de en 4de klasse (de laatste ten deele) in 2 afdeelingen;

Bergen op Zoom, de 1ste, 2de en 3de klasse in 2 afdeelingen;

Arnhem (5-jarige cursus), de vijf klassen elk „ 2 „

„ (3-jarige cursus), de 1ste en 2de klasse „ 2 „

Nijmegen, de vijf klassen elk „ 2 „

Zutphen, de vijf klassen „ „ 2 „

Winterswijk de 3de klasse in 2 afdeelingen (alleen voor talen);

Nijmegen (bijzonder) de 1ste klasse in 3, de 2de klasse in 2 afdeelingen;

's Gravenhage (1ste 5-jarige cursus), de vijf klassen elk in 3 afdeelingen;

's Gravenhage (2de 5-jarige cursus), de 1ste, 2de, 4de en 5de klasse in 3, de 3de klasse in 4 afdeelingen;

's Gravenhage (3-jarige cursus), de 1ste klasse in 5, de 2de klasse in 4 afdeelingen en de derde klasse in 2 afdeelingen;

Rotterdam (5-jarige cursus), de 1ste, 2de, 3de en 5de klasse in 3 en de 4de klasse in 2 afdeelingen;

Rotterdam (1ste 3-jarige cursus), de 1ste klasse in 2, de 2de en 3de klasse in 3 afdeelingen;

Rotterdam (2de 3-jarige cursus), de 1ste klasse in 6 afdeelingen, de 2de klasse in 3 afdeelingen;

Leiden, alle vijf klassen elk in 2 afdeelingen;

Dordrecht, de 1ste, 2de, 3de en 4de klasse elk in 2 afdeelingen;

Schiedam, de 1ste en 5de klasse „ 2 „

Gouda, alle vijf klassen elk „ 2 „

Amsterdam (1ste 5-jarige cursus), de 1ste, 2de, 3de en 5de klasse in 2, de 4de klasse in 3 afdeelingen;

Amsterdam (2de 5-jarige cursus), de 1ste, 2de, 3de en 5de klasse in 2, de 4de klasse in 3 afdeelingen;

Amsterdam (3de 5-jarige cursus), de 1ste, 2de en 4de klasse in 2 afdeelingen;

Amsterdam (1ste 3-jarige cursus), de 1ste klasse in 5, de 2de klasse in 4, de 3de klasse in 3 afdeelingen;

Amsterdam (2de 3-jarige cursus), de 1ste klasse in 4, de 2de klasse in 4, de 3de klasse in 3 afdeelingen;

Amsterdam (3de 3-jarige cursus), de 1ste klasse in 2, de 2de klasse in 2, de 3de klasse in 3 afdeelingen;

Amsterdam (de handelschool), de 1ste klasse in 5, de 2de klasse in 4 afdeelingen;

Amsterdam (4de 3-jarige cursus), de 1ste klasse in 4, de 2de klasse in 3, de 3de klasse in 2 afdeelingen;

Haarlem (5-jarige cursus), de 4de en 5de klasse in 2 afdeelingen;

„ (3-jarige cursus), de 1ste klasse in 4, de 2de klasse in 2, de 3de klasse in 2 afdeelingen;

Alkmaar, de 1ste en 2de klasse in 2 afdeelingen;

den Helder, de 1ste en 2de klasse in 2 afdeelingen;

Hilversum, de 1ste klasse in 2 afdeelingen;

Middelburg, alle vijf klassen in 2 afdeelingen;

Goes, de 1ste en 2de klasse in 2 afdeelingen;

Utrecht (1ste 5-jarige cursus), de 1ste, 2de, 3de en 4de klasse in 2, de 5de klasse in 3 afdeelingen;

Utrecht (2de 5-jarige cursus), de 1ste en 2de klasse in 2 afdeelingen;

Utrecht (3-jarige cursus) met handelsklasse, de 1ste klasse in 5, de 2de klasse in 4, de 3de klasse in 3 afdeelingen;

Amersfoort, de 1ste, 2de en 5de klasse in 2, de 3de en 4de klasse in 3 afdeelingen;

Leeuwarden, de 1ste en 2de klasse in 3, de 3de, 4de en 5de klasse in 2 afdeelingen;

Heerenveen, de 1ste en 2de klasse in 2 afdeelingen;

Zwolle, de 1ste en 3de klasse in 2 afdeelingen;

Deventer, de 1ste klasse in 2 afdeelingen;

Almelo, de 1ste en 2de klasse in 2 afdeelingen;

Groningen (5-jarige cursus), de vijf klassen elk gesplitst in 2 afdeelingen;

Groningen (3-jarige cursus), de 1ste klasse in 3, de 2de en 3de klasse in 2 afdeelingen;

Veendam, de 1ste klasse in 2 afdeelingen;

Winschoten, de 3de klasse in 2 afdeelingen;

Sappemeer, de drie klassen elk in 2 afdeelingen;

Roermond, de 1ste en 2de klasse in 2 afdeelingen,

Maastricht, de 1ste en 2de klasse in 2 afdeelingen.

Uit het bovenstaande blijkt, dat aan 49 scholen, te zamen 157 klassen waren gesplitst in 378 afdeelingen; onder deze waren 47 eerste klassen verdeeld in 122, 42 tweede in 101, 32 derde in 74, 19 vierde in 43 en 17 vijfde in 38 afdeelingen.

Het aantal vrouwelijke leerlingen, zoowel voor volledig onderwijs als voor enkele lessen op 31 December 1903 aanwezig op de hogere burgerscholen voor jongens wordt gevonden op onderstaande tabel.

S C H O L E N.		Getal der vrouwelijke leerlingen voor volledig onderwijs in de						Voor enkele lessen.	Algemeen totaal.
PROVINCIEËN.	GEMEENTEN.	1ste klasse.	2de klasse.	3de klasse.	4de klasse.	5de klasse.	Totaal.		
Noordbrabant.	's Hertogenbosch	9	10	7	1	2	29	8	37
	Tilburg	2	—	2	—	—	4	—	4
	Breda	8	7	5	2	2	24	1	25
	Bergen op Zoom	9	1	7	3	1	21	3	24
	Helmond	4	7	2	—	—	13	1	14
Gelderland.	Arnhem (5-jarige cursus) . .	12	12	10	5	1	40	1	41
	Idem (3-jarige „) . .	9	12	2	—	—	23	2	25
	Nijmegen	6	8	11	5	3	33	1	34

S C H O L E N.		Getal der vrouwelijke leerlingen voor volledig onderwijs in de						Voor enkele lessen.	Algemeen totaal.
PROVINCIEËN.	GEMEENTEN.	1ste klasse.	2de klasse.	3de klasse.	4de klasse.	5de klasse.	Totaal.		
Zuidholland.	Nijmegen (bijzondere) . . .	—	—	—	—	—	—	—	—
	Apeldoorn	6	5	4	4	2	21	1	22
	Zutphen	5	5	7	6	2	25	—	25
	Tiel	2	2	—	—	2	6	2	8
	Winterwijk	3	5	5	—	—	13	2	15
	Zalt-Bommel.	4	4	1	—	—	9	4	13
	's Gravenhage (1ste 5-jar. curs.)	17	9	10	6	—	42	—	42
	Idem (2de 5-jar. „)	24	22	18	6	—	70	1	71
	Idem (3-jar. cursus) .	13	11	8	—	—	32	—	32
	Rotterdam (5-jarige cursus) .	5	9	3	5	3	25	—	25
	Idem (3-jarige „) .	—	—	1	—	—	1	—	1
	Idem (bijzondere) . . .	2	—	—	—	—	2	1 ²⁾	3
	Idem (2de 3-jar. curs.) .	14	3	—	—	—	17	—	17
	Leiden	6	1	3	4	3	17	2	19
	Dordrecht.	3	1	4	—	—	8	—	8
	Delft	2	6	—	1	2	11	—	11
	Schiedam	6	4	5	1	1	17	1	18
	Gouda	7	3	2	3	1	16	5	21
	Gorinchem	3	6	4	3	—	16	1	17
	Brielle	3	4	—	—	—	7	6	13
Noordholland.	Amsterdam (1ste 5-jarige curs.)	6	8	2	3	4	23	—	23
	Idem (2de 5-jarige „)	5	12	17	10	7	51	1	52
	Idem (3de 5-jarige „)	11	10	6	4	—	31	—	31
	Idem (1ste 3-jarige „)	—	—	—	—	—	—	—	—
	Idem (2de 3-jarige „)	—	—	—	—	—	—	—	—
	Idem (3de 3-jarige „)	2	2	2	1	1 ¹⁾	8	—	8
	Idem (4de 3-jarige „)	30	4	1	—	—	35	—	35
	Haarlem (5-jarige cursus) . .	4	6	3	3	5	21	4	25
	Idem (3-jarige „) . .	13	8	—	—	—	21	—	21
	Zaandam	7	5	2	5	1	20	—	20
	Alkmaar	6	7	3	7	2	25	6	31
	Hoorn	4	—	3	2	3	12	—	12
	Enkhuizen	4	2	2	—	—	8	2	10
	Helder	14	5	3	4	5	31	6	37
	Hilversum.	15	7	4	3	1	30	3	33
Zeeland.	Middelburg	4	9	6	5	4	28	1	29
	Zierikzee	3	3	4	1	—	11	2	13
	Goes.	3	1	1	—	3	8	1	9
Utrecht.	Utrecht (1ste 5-jarige cursus).	2	2	8	6	10	28	—	28

¹⁾ Leerlingen der 1ste en der 2de klasse handelsschool.

²⁾ Als „toehoorderes”.

S C H O L E N.		Getal der vrouwelijke leerlingen voor volledig onderwijs in de						Voor enkele lessen.	Algemeen totaal.
PROVINCIEËN.	G E M E E N T E N.	1ste klasse.	2de klasse.	3de klasse.	4de klasse.	5de klasse.	Totaal.		
Friesland.	Utrecht (2de 5-jarige cursus)	2	5	5	2	—	14	—	14
	Idem (3-jarige cursus) . .	10	9	1	—	—	20	—	20
	Amersfoort	12	12	15	14	5	58	2	60
	Leeuwarden	—	1	1	2	6	10	4	14
	Harlingen	2	—	3	—	—	5	—	5
	Sneek	1	3	1	—	2	7	4	11
	Heerenveen	2	4	1	—	—	7	—	7
Overijssel.	Zwolle	2	6	4	7	4	23	2	25
	Deventer	—	—	—	—	—	—	—	—
	Kampen	2	2	1	1	2	8	—	8
	Almelo	7	12	11	7	2	39	2	41
Groningen.	Groningen (5-jarige cursus) .	6	10	10	2	5	33	—	33
	Idem (3-jarige „) .	4	1	—	1 ¹⁾	—	6	—	6
	Veendam	8	5	8	1	1	23	—	23
	Winschoten	6	8	9	—	—	23	—	23
	Sappemeer	10	11	4	—	—	25	3	28
	Warffum	6	5	4	—	—	15	2	17
Drenthe.	Assen	2	3	1	1	1	8	—	8
	Meppel	4	9	4	—	—	17	1	18
Limburg.	Maastricht	—	—	—	—	—	—	—	—
	Roermond	5	1	4	1	—	11	7	18
	Venlo	1	2	1	—	—	4	1	5
	Rolduc (bijzondere)	—	—	—	—	—	—	—	—
Totaal		409	357	276	148	99	1289	97	1386

¹⁾ Leerling der 1ste klasse handelsschool.

Op deze tabel komen alle scholen voor, waar op 31 December 1903 vrouwelijke leerlingen werden aangetroffen.

Aan alle scholen te zamen waren op dien datum derhalve aanwezig 1289 *vrouwelijke* leerlingen voor volledig onderwijs en 97 voor enkele lessen. Een jaar te voren waren die getallen 1149 en 117; het aantal meisjes voor volledig onderwijs nam dus toe met 140 en dat voor enkele lessen verminderde met 20, zoodat het geheele aantal *vrouwelijke* leerlingen op

31 December 1903, 120 meer bedroeg dan op dienzelfden datum in 1902. De Nederlandsche school voor Nijverheid en Handel te Enschedé is buiten rekening gelaten.

De volgende tabel geeft een vergelijkend overzicht van het aantal mannelijke en vrouwelijke leerlingen aan het einde der jaren 1902 en 1903, en wel voor het volledig onderwijs, voor enkele lessen en voor beide te zamen.

S C H O L E N.		Mannelijke en vrouwelijke leerlingen								Totaal.			
PROVINCIE.	GEMEENTEN.	voor volledig onderwijs.				voor enkele lessen.				Op 31 Dec. 1902.	Op 31 Dec. 1903.	Meer in 1903.	Minder in 1903.
		Op 31 Dec. 1902.	Op 31 Dec. 1903.	Meer in 1903.	Minder in 1903.	Op 31 Dec. 1902.	Op 31 Dec. 1903.	Meer in 1903.	Minder in 1903.				
Noordbrabant	's Hertogenbosch	138	136	—	2	18	24	6	—	156	160	4	—
	Tilburg	55	58	3	—	3	3	—	—	58	61	3	—
	Breda	181	193	12	—	8	4	—	4	189	197	8	—
	Bergen op Zoom	143	135	—	8	10	8	—	2	153	143	—	10
	Helmond	60	59	—	1	2	2	—	—	62	61	—	1
Gelderland . .	Arnhem (5-jarige cursus)	190	180	—	10	4	2	—	2	194	182	—	12
	Idem (3-jarige cursus)	69	92	23	—	1	3	2	—	70	95	25	—
	Nijmegen	220	196	—	24	4	3	—	1	224	199	—	25
	Nijmegen (bijzondere)	134	176	42	—	2	—	—	2	136	176	40	—
	Apeldoorn	91	87	—	4	5	4	—	1	96	91	—	5
	Zutphen	168	169	1	—	5	2	—	3	173	171	—	2
	Tiel	63	67	4	—	7	2	—	5	70	69	—	1
	Winterswijk	63	61	—	2	10	8	—	2	73	69	—	4
	Zalt-Bommel	56	58	2	—	6	7	1	—	62	65	3	—
Zuidholland . .	's Gravenhage (1ste 5-jarige cursus) . .	308	277	—	31	3	1	—	2	311	278	—	33
	Idem (2de „ „)	243	294	51	—	2	1	—	1	245	295	50	—
	Idem (3-jarige „ „)	196	224	28	—	—	—	—	—	196	224	28	—
	Rotterdam (5-jarige cursus)	260	236	—	24	—	—	—	—	260	236	—	24
	Idem (3- „ „) met handels- school	203	172	—	31	—	—	—	—	203	172	—	31
	Idem (2de 3-jarige cursus)	64	197	133	—	—	—	—	—	64	197	133	—
	Idem (bijzondere)	30	45	15	—	—	1	1	—	30	46	16	—
	Leiden	193	178	—	15	2	4	2	—	195	182	—	13
	Dordrecht	188	177	—	11	2	2	—	—	190	179	—	11
	Delft	92	98	6	—	3	5	2	—	95	103	8	—
	Schiedam	128	138	10	—	8	3	—	5	136	141	5	—
	Gouda	148	157	9	—	4	8	4	—	152	165	13	—
	Gorinchem	83	99	16	—	—	1	1	—	83	100	17	—
	Brielle	34	33	—	1	13	10	—	3	47	43	—	4
Noordholland .	Amsterdam (1ste 5-jarige cursus) . . .	258	194	—	64	2	1	—	1	260	195	—	65
	Idem (2de „ „)	258	265	7	—	3	2	—	1	261	267	6	—
	Idem (3de „ „)	126	162	36	—	—	—	—	—	126	162	36	—
	Idem (1ste 3- „ „)	307	291	—	16	—	—	—	—	307	291	—	16
	Idem (2de „ „)	298	285	—	13	—	—	—	—	298	285	—	13
	Idem (3de „ „) met handelsschool	368	363	—	5	—	—	—	—	368	363	—	5
	Idem (4de 3-jarige cursus)	228	243	15	—	—	—	—	—	228	243	15	—
	Haarlem (5-jarige cursus)	166	161	—	5	5	5	—	—	171	166	—	5
	Idem (3- „ „)	161	183	27	—	—	—	—	—	161	188	27	—

S C H O L E N.		Mannelijke en vrouwelijke leerlingen								Totaal.			
PROVINCIE.	GEMEENTEN.	voor volledig onderwijs.				voor enkele lessen.							
		Op 31 Dec. 1902.	Op 31 Dec. 1903.	Meer in 1903.	Minder in 1903.	Op 31 Dec. 1902.	Op 31 Dec. 1903.	Meer in 1903.	Minder in 1903.	Op 31 Dec. 1902.	Op 31 Dec. 1903.	Meer in 1903.	Minder in 1903.
	Zaandam	91	95	4	—	2	1	—	1	93	96	3	—
	Alkmaar	117	118	1	—	25	16	—	9	142	134	—	8
	Hoorn	98	92	—	6	3	—	—	3	101	92	—	9
	Enkhuizen	50	46	—	4	5	4	—	1	55	50	—	5
	den Helder	107	99	—	8	12	11	—	1	119	110	—	9
	Hilversum	—	94	94	—	—	7	7	—	—	101	101	—
Zeeland . . .	Middelburg	164	183	19	—	13	9	—	4	177	192	15	—
	Zierikzee	54	63	9	—	12	8	—	4	66	71	5	—
	Goes	89	105	16	—	5	4	—	1	94	109	15	—
Utrecht . . .	Utrecht (1ste 5-jarige cursus)	247	238	—	9	—	1	1	—	247	239	—	8
	Idem (2de „ „)	63	100	37	—	1	—	—	1	64	100	36	—
	Idem (3-jarige cursus) met handelsklasse	246	282	36	—	—	—	—	—	246	282	36	—
	Amersfoort	287	265	—	22	10	2	—	8	297	267	—	30
Friesland . . .	Leeuwarden	229	199	—	30	6	37	31	—	235	236	1	—
	Harlingen	43	48	5	—	1	1	—	—	44	49	5	—
	Sneek	79	94	15	—	12	7	—	5	91	101	10	—
	Heerenveen	63	74	11	—	3	6	3	—	66	80	14	—
Overijssel . . .	Zwolle	124	127	3	—	4	3	—	1	128	130	2	—
	Deventer	106	127	21	—	3	3	—	—	109	130	21	—
	Kampen	100	91	—	9	1	—	—	1	101	91	—	10
	Almelo	103	112	9	—	3	3	—	—	106	115	9	—
Groningen . . .	Groningen (5-jarige cursus)	218	224	6	—	5	4	—	1	223	228	5	—
	Idem (3- „ „) met handels-school	125	157	32	—	—	—	—	—	125	157	32	—
	Veendam	103	99	—	4	3	2	—	1	106	101	—	5
	Winschoten	84	75	—	9	—	1	1	—	84	76	—	8
	Sappemeer	95	94	—	1	3	3	—	—	98	97	—	1
	Warffum	48	47	—	1	3	3	—	—	51	50	—	1
Drenthe . . .	Assen	73	76	3	—	13	3	—	10	86	79	—	7
	Meppel	58	58	—	—	4	2	—	2	62	60	—	2
Limburg . . .	Maastricht	138	144	6	—	4	1	—	3	142	145	3	—
	Roermond	93	98	5	—	8	12	4	—	101	110	9	—
	Venlo	66	65	—	1	—	2	2	—	66	67	1	—
	Rolduc (bijzondere)	176	124	—	52	—	—	—	—	176	124	—	52
		9708	10057	772	423	296	272	68	92	10004	10329	760	435
		Meer 349.				Minder 24.				Meer 325.			

Er blijkt uit, dat het aantal leerlingen voor volledig onderwijs vermeerderde met 349, dat voor enkele lessen verminderde met 24, zoodat het geheele aantal *mannelijke* en *vrouwelijke* leerlingen te zamen op 31 December 1903, 325 meer was dan een jaar te voren.

De 21 Rijks- hogere burgerscholen telden te zamen 2581 leerlingen, waarvan 169 of ruim 6½ pct. voor enkele lessen; ten vorigen jare waren deze getallen in dezelfde volgorde 2549 en 151 of bijna 6 pct.

De overige scholen hadden te zamen 7749 leerlingen, waaraan 103 of 1⅓ pct. voor enkele lessen; op 31 December 1902 waren deze getallen achtereenvolgens 7455 en 145 of bijna 2 pct.

De cijfers vergelijkende komt men tot de slotsom, dat het aantal leerlingen der Rijks- hogere burgerscholen voor volledig onderwijs onbelangrijk en dat voor enkele lessen relatief en ook absoluut meer gestegen is. Het aantal leerlingen voor volledig onderwijs aan de overige scholen is aanzienlijk gestegen, terwijl dat voor enkele lessen belangrijk gedaald is.

Van de 272 leerlingen voor enkele lessen, waaronder 175 mannelijke en 97 vrouwelijke, waren ingeschreven voor:

	Mannelijke.	Vrouwelijke.
Wiskunde	56	25
Werktuigkunde	16	4
Natuurkunde	43	9
Scheikunde	35	20
Plant- en dierkunde	37	41
Delfstof- en aardkunde	6	17
Cosmographie	15	5
Staatsinrichting	29	17
Staathuishoudkunde	21	13

	Mannelijke.	Vrouwelijke.
Aardrijkskunde	67	50
Geschiedenis	49	37
Nederlandsch	79	60
Fransch	85	71
Duitsch	82	73
Engelsch	68	69
Handelswetenschappen	14	7
Boekhouden (alleen).	17	4
Schrijven	5	6
Handteekenen	71	49
Rechtlijnig teekenen	40	11
Gymnastiek	37	30

Deze leerlingen waren over de verschillende klassen verdeeld als volgt:

	Mannelijke.	Vrouwelijke.
1ste klasse	32	18
2de „	35	20
3de „	56	28
4de „	28	21
5de „	24	10

De volgende tabel bevat de verschillende opgaven omtrent het onderwijs in de gymnastiek.

S C H O L E N.		GETAL LEERLINGEN						Al of niet exer- ceer- oefenin- gen.	Aantal geheele of halve uren per week onderwijs in de gymnastiek.
PROVINCIEËN.	GEMEENTEN.	voor gymnastiek		die niet aan de gym- nastiek deelnemen		voor volledig onderwijs			
		mannelijke.	vrouwelijke.	mannelijke.	vrouwelijke.	mannelijke.	vrouwelijke		
Noordbrabant .	's Hertogenbosch	105	31	18	6	107	29	neen.	Alle afd. 2 geheele uren ; 5de , 6de en 7de afd. 1 uur per week.
	Tilburg.	53	—	4	4	54	4	neen.	Alle afd. 2 geheele uren les per week.
	Breda	151	—	21	25	169	24	neen.	" " 2 " " " " "
	Bergen op Zoom	113	16	6	8	114	21	neen.	Alle afd. 2 geheele uren les ; de 4de en 5de kl. en de beide afd. voor meisjes 1 uur les per week.
	Helmond*	43	9	3	4	46	13	neen.	Alle afd. 2 geheele uren les per week.
Gelderland . .	Arnhem , 5-jarige cursus . .	88	—	¹⁾ 52	¹⁾ 40	140	40	neen.	" " 2 " " " " "
	Idem , 3 " " . .	62	—	8	25	69	23	neen.	" " 2 " " " " "
	Nijmegen	123	23	42	11	163	33	neen.	De jongens 2 geheele uren les per week , de meisjes 1 uur per week.
	Idem , (bijzondere) . , .	—	—	176	—	176	—	neen.	Geen gymnastiek.
	Apeldoorn.	46	—	¹⁾ 23	¹⁾ 22	66	21	neen.	Klasse I en II elk 1½ uur les per week , klasse III , ¾ uur per week.
	Zutphen	68	—	76	25	144	25	neen.	Alle afd. 2 geheele uren les per week.
	Tiel	50	—	¹⁾ 11	¹⁾ 6	61	6	neen.	" " 2 " " " " "

S C H O L E N.		GETAL LEERLINGEN						Al of niet exer- ceer- oefenin- gen.	Aantal geheele of halve uren per week onderwijs in de gymnastiek.
PROVINCIEËN	GEMEENTEN.	voor gymnastiek		die niet aan de gym- nastiek deelnemen		voor volledig onderwijs			
		mannelijke.	vrouwelijke.	mannelijke.	vrouwelijke.	mannelijke.	vrouwelijke.		
Zuidholland.	Winterswijk	49	14	5	1	48	13	ja.	Alle jongensafd. 1 geheel en 6 halve uren les per week, de meisjes afd. 2 geheele uren les per week.
	Zalt-Bommel.	48	12	4	1	49	9	neen.	Alle afd. 2 geheele uren les per week, behalve de 4de en 5de kl., die 1 uur les per week ontvangen.
	's Gravenhage, 1ste 5-j. cursus.	121	36	¹⁾ 114	¹⁾ 6	235	42	neen.	Alle afd. der 1ste, 2de en 3de kl. 2 geheele uren les per week.
	Idem, . . . 2de „ „	146	60	¹⁾ 78	¹⁾ 10	224	70	neen.	Alle afd. der 1ste, 2de en 3de kl. 2 geheele uren les per week.
	Idem, . . . 3-jarige cursus.	184	30	8	2	192	32	neen.	Alle afd. 2 geheele uren les per week.
	Rotterdam, 5-jarige cursus .	133	—	¹⁾ 78	¹⁾ 25	211	25	neen.	De 1ste, 2de en 3de kl. 2 geheele uren les per week.
	Idem, 1ste 3-jarige cursus (met handelsschool)	141	—	30	1	171	1	neen.	De 1ste kl. 2 geheele uren, de 2de en 3de kl. 1 geheel uur les per week.
	Idem, 2de 3-jarige cursus .	171	—	9	17	180	17	neen.	Alle afd. 2 geheele uren les per week. ²⁾
	Idem, (bijzondere) . . .	—	—	43	2	43	2	—	Geen gymnastiek.
	Leiden	115	—	46	17	161	17	neen.	Alle afd. 2 geheele uren les per week.
	Dordrecht.	137	—	32	8	169	8	neen.	„ „ 2 „ „ „ „ „
	Delft	26	—	⁶⁾ 66	⁶⁾ 11	87	11	neen.	„ „ 2 „ „ „ „ „
	Schiedam	118	—	4	17	121	17	neen.	De afd. I, II, III en IV, 2 geheele uren, de afd. V, VI en VII 1 geheel uur les per week.
Noordholland.	Gouda	126	—	18	16	141	16	neen.	Alle afd. der 1ste, 2de en 3de kl. 2 geheele uren, die der 4de en 5de kl. 1 geheel uur les per week.
	Gorinchem	83	12	—	4	83	16	neen.	Alle afd. 2 geheele uren les per week, de 1ste kl. 3 uren, de 5de kl. 1 uur les per week tot Kerstmis.
	Brielle	27	10	3	3	26	7	neen.	De 1ste en 3de afd. 2 uren les per week, de 2de afd. en de meisjes 1½ uur les per week.
	Amsterdam, 1ste 5-j. cursus.	162	—	9	23	171	23	neen.	Alle afd. 2 geheele uren les per week.
	Idem, . . . 2de „ „	204	48	10	3	214	51	neen.	„ „ 2 „ „ „ „ „
	Idem, . . . 3de „ „	126	—	5	31	131	31	neen.	„ „ 2 „ „ „ „ „
	Idem, . . . 1ste 3-j. „	285	—	6	—	291	—	neen.	„ „ 2 „ „ „ „ „
	Idem, . . . 2de „ „	285	—	—	—	285	—	neen.	„ „ 2 „ „ „ „ „
	Idem, . . . 3de „ „ met handelsschool	136	—	12	6	355	8	neen.	„ „ 2 „ „ „ „ „
	Idem, . . . 4de 3-j. cursus .	203	—	5	35	208	35	neen.	„ „ 2 „ „ „ „ „
	Haarlem, 5-jarige cursus . .	128	14	13	11	140	21	neen.	Alle afd. der 1ste en 2de kl. 2 geheele uren les p. w., die der andere klassen 1 uur per week.
	Haarlem, 3-jarige cursus . .	163	19	4	2	167	21	neen.	Alle afd. der 1ste en 2de kl. 2 geheele uren les per week, de 3de kl. 1 uur les per week.

S C H O L E N.		GETAL LEERLINGEN						Al of niet exer- ceer- oefenin- gen.	Aantal geheele of halve uren per week onderwijs in de gymnastiek.
PROVINCIEËN.	GEMEENTEN.	voor gymnastiek		die niet aan de gym- nastiek deelnemen		voor volledig onderwijs			
		mannelijke.	vrouwelijke.	mannelijke.	vrouwelijke.	mannelijke.	vrouwelijke.		
Zeeland . . .	Zaandam	72	18	4	2	75	20	neen.	Alle afd. 2 geheele uren les p. w., die der 4de en 5de kl. 1 uur les p. w.
	Alkmaar	45	11	58	20	93	25	ja.	De 1ste afd. 2 geheele uren les per week, de overige afd. 4 halve uren les per week en de meisjes 2×1 uur les per week.
	Hoorn	74	9	6	3	80	12	neen.	Alle afd. 2 geheele uren les per week, de 4de afd. en de meisjes 1 geheel uur les per week.
	Enkhuizen	34	7	6	3	38	8	neen.	Alle afd. 2 geheele uren les per week.
	den Helder	67	28	6	9	68	31	neen.	" 2 de 6de afd. " 1 uur " en " de meisjes 2 halve uren les per week.
	Hilversum	59	30	9	3	64	30	neen.	Alle afd. 2×50 min. les per week, de 4de en 5de kl. en de meisjes 1 uur les per week.
	Middelburg	150	25	13	4	155	28	neen.	Alle afd. der 1ste en 2de kl. 2×50 min. les per week, die der 3de, 4de en 5de kl. 1×50 min. les p. w.
Utrecht . . .	Zierikzee	49	10	4	2	52	11	neen.	Alle afd. 2 geheele uren les per week.
	Goes.	93	6	7	3	97	8	neen.	" 2 de 4de en 5de kl. en " de meisjes 1 uur les per week.
	Utrecht, 1ste 5-jarige cursus.	186	—	25	28	210	28	neen.	Alle afd. der 1ste, 2de en 3de kl. 2 geheele uren, die der 4de en 5de kl. 1 uur les per week.
	Idem, 2de " "	79	—	7	14	86	14	neen.	Alle afd. der 1ste kl. 2 geheele uren les per week, die der overige kl. 1 uur les per week.
Friesland . .	Idem, 3-jarige " met handelsschool	247	—	³⁾ 15	³⁾ 20	262	20	neen.	Alle afd. 2 geheele uren les per week,
	Amersfoort	207	—	—	58	207	58	neen.	Alle leerlingen nemen deel a/d gymn. met uitzondering van hen, die krachtens geneesk. attest zijn vrijgesteld.
	Leeuwarden	188	36	11	1	189	10	neen.	Alle afd. der 1ste, 2de en 3de kl. 2 geheele uren, die der 4de en 5de kl. en de meisjes 1 uur les per week.
	Harlingen.	43	5	1	—	43	5	neen.	Alle afd. 2 geheele uren les per week.
Overijssel . .	Sneek	86	—	1	—	87	7	neen.	" " 3 halve " " " "
	Heerenveen	70	7	3	—	67	7	ja.	" " 2 geheele " " " " de meisjes $2 \times \frac{3}{4}$ uur les per week.
	Zwolle	63	6	¹⁾ 41	¹⁾ 17	104	23	neen.	Alle afd. 2 geheele uren les per week, de 3de afd. en de meisjes 1 geheel uur les per week.
	Deventer	111	—	16	—	127	—	neen.	De 1ste afd. 2 geheele uren, de 2de afd. $1\frac{1}{2}$ uur, de 3de, 4de en 5de afd. 1 uur les per week.
	Kampen	65	5	18	3	83	8	neen.	Alle afd. 2 geheele uren les per week
	Almelo	69	32	5	9	73	39	neen.	" " 2 " " " " "

S C H O L E N.		GETAL LEERLINGEN						Al of niet exer- ceer- oefenin- gen.	Aantal geheele of halve uren per week onderwijs in de gymnastiek.
PROVINCIEËN.	GEMEENTEN.	voor gymnastiek		die niet aan de gym- nastiek deelnemen		voor volledig onderwijs			
		mannelijke.	vrouwelijke.	mannelijke.	vrouwelijke.	mannelijke.	vrouwelijke.		
Groningen . .	Groningen, 5-jarige cursus .	141	—	⁵⁾ 54	33	191	33	neen.	Alle afd. 2 geheele uren les per week, die der 4de klasse 1 uur les p. w.
	Idem, 3- handelsschool met	⁷⁾ 132	⁷⁾ 5	—	—	151	6	neen.	Alle afd. 2 geheele uren les per week.
	Veendam	57	—	¹⁾ 21	¹⁾ 23	76	23	neen.	" " 2 " " " " "
	Winschoten	53	20	—	3	52	23	neen.	Elke afd. 3 × $\frac{1}{2}$ uur per week, de meisjes en de 1ste kl. 3 × $\frac{3}{4}$ uur per week.
	Sappemeer	66	28	3	—	69	25	neen.	Alle afd. 2 geheele uren les per week.
	Warffum	33	16	—	1	32	15	neen.	De 1ste en 2de afd. 3 × 1 uur, de 3de afd. 2 × 1 uur en de meisjes 3 × $\frac{1}{2}$ uur les per week.
Drenthe . . .	Assen	66	8	5	—	68	8	neen.	Alle afd. 2 geheele uren les per w. ⁴⁾
	Meppel.	41	—	1	17	41	17	Ja.	De 1ste en 2de kl. 2 geheele uren les per week, de 3de kl. 1 geheel uur + 2 halve uren les per week.
Limburg. . .	Maastricht	122	—	23	—	144	—	neen.	Twee afd. 2 × $\frac{3}{4}$ uur, de 3 overige afd. 1 × $\frac{3}{4}$ uur les per week.
	Roermond.	89	15	3	3	87	11	neen.	Afd. 1, 2 en 3 4 × $\frac{1}{2}$ uur, afd. IV, V en VI 3 × $\frac{1}{2}$ uur en de meisjes 2 × $\frac{1}{2}$ uur les per week.
	Venlo	61	5	1	—	61	4	neen.	Alle afd. 2 geheele uren les per week.
	Rolduc (bijzondere)	—	—	124	—	124	—	neen.	Geen gymnastiek.
		7137	666	1533	707	8768	1239		

¹⁾ De leerlingen der 4de en 5de klasse nemen niet aan gymnastiek-onderwijs deel.

²⁾ Voorloopig wordt er slechts 1 uur per week les in de gymnastiek gegeven, totdat er een gebouw voor is aangewezen.

⁴⁾ De leerlingen, die aan het reservekader deelnemen zijn gedurende de oefeningen van gymnastiek vrijgesteld.

³⁾ De leerlingen der handelsklasse doen niet aan gymnastiek.

⁵⁾ De leerlingen der 5de klasse nemen niet aan het gymnastiek-onderwijs deel.

⁶⁾ De leerlingen der 3de, 4de en 5de klasse nemen niet aan het gymnastiek-onderwijs deel.

⁷⁾ De gymnastieklessen worden gegeven in de gemeente-gymnastiekschool.

NB. De totalen der kolommen 3 en 5 te zamen geteld en ook die der kolommen 4 en 6 geven een getal dat onderscheidenlijk grooter is dan het totaal van kolom 7 en dat van kolom 8, omdat onder de leerlingen, vermeld in de kolommen 3 en 4 ook opgenomen zijn, zij die slechts voor enkele lessen op school zijn en aan de gymnastiek deelnemen.

Aan dat onderwijs werd deelgenomen door 7137 van de 8768 mannelijke en door 666 van de 1289 vrouwelijke leerlingen.

Vermits aan de scholen te Nijmegen (bijzondere) (176 mannelijke), te Rotterdam (bijzondere) (43 mannelijke en 2 vrouwelijke) en te Rolduc (bijzondere) 124 mannelijke, geen gymnastiek-onderwijs wordt gegeven, behoort men het cijfer 8768 te verminderen met 343 = 8425 en het cijfer 1289 met 2 = 1287, om de verhouding te kennen tussehen hen die niet deelnamen en hen die daarvoor in de gelegenheid waren. Van de 8425 mannelijke namen er dus 7137 of ruim 84 pct. en van de 1287 vrouwelijke 666 of bijna 52 pct. deel aan de gymnastiek.

Aan de navolgende scholen werden de lessen in gymnastiek door meer dan 25 pct. van de leerlingen voor volledig onderwijs niet bijgewoond.

Arnhem (5-jarige cursus en 3-jarige cursus), Nijmegen (openbare), Apeldoorn, Zutphen, Tiel, 's Gravenhage (1ste en 2de 5-jarige cursus), Rotterdam (5-jarige cursus), Leiden, Delft, Alkmaar, Zwolle, Groningen (5-jarige cursus) en Veendam.

Daar leerlingen die van het gymnastiekonderwijs zijn vrijgesteld in den regel eene verklaring van een geneeskundige behooren over te legen, schijnt te moeten worden aangenomen, dat er onder de knapen, die de evengenoemde scholen bezoeken, verscheidene gevonden worden wier gezondheid te wenschen overlaat. Het verdient aanbeveling, dat herhaling van overgelegde geneeskundige verklaringen wordt verlangd, indien de omstandigheden daartoe aanleiding geven.

C. EXAMENS.

De uitslag der verschillende examens, in 1903 aan de hogere burgerscholen afgenomen, benevens die van de eindexamens, wordt gevonden in de volgende tabel:

Mannelijke en vrouwelijke-leerlingen te zamen.

S C H O L E N.		Zonder examen toegelaten tot de laagste klasse.	Zonder examen toegelaten tot eene hogere klasse.	Toelatingsexamens.							Overgangs-examens, cursus 1903-1904.			Eindexamens in 1903 (aan hogere burgerscholen met 3-jarigen en 5-jarigen cursus te zamen.)		
Provinciën.	Gemeenten.			tot de laagste klasse.			tot eene hogere klasse.				Geëxamineerd.	Toegelaten.	Afgewezen.	Geëxamineerd.	Toegelaten.	Afgewezen.
				Geëxamineerd.	Toegelaten.	Afgewezen.	Geëxamineerd.	Toegelaten tot die klasse.	Toegelaten tot lagere klasse.	Geheel afge- wezen.						
Noordbrabant.	's Hertogenbosch . . .	3	2	54	43	5) 11	3	2	1	—	130	101	29	11	10	1
	Tilburg	1	5	22	16	6	—	—	—	—	45	38	7	10	9	1
	Breda	—	2	54	41	11	10	6	2	2	155	127	28	19	19	—
	Bergen op Zoom . . .	19	2	13	12	1	1	1	—	—	127	99	28	13	9	4
	Helmond	9	—	1) 17	17	—	—	—	—	—	39	31	8	11	10	1
Gelderland . .	Arnhem (5-jarige c.) .	—	6	62	46	16	7	2	2	3	146	136	10	38	32	6
	Idem (3-jarige c.) .	4	4	37	27	10	4	—	3	1	64	52	12	4	4	—
	Nijmegen	—	—	59	46	13	3	2	1	—	176	135	41	22	22	—
	Idem (bijzondere) .	—	2	70	64	6	3	1	—	2	129	105	24	—	—	—
	Apeldoorn	—	—	25	19	6	8	4	1	3	84	64	20	9	8	1
	Zutphen	—	8	35	32	3	7	6	1	—	138	115	23	27	26	1
	Tiel	1	3	23	21	2	1	1	—	—	52	40	12	10	10	—
	Winterswijk	2	1	26	22	4	2	1	—	1	66	58	8	—	—	—
	Zalt-Bommel	—	2	22	16	6	4	3	—	1	48	39	9	6	4	2
Zuidholland .	's Gravenhage (1e 5-j. c.)	3	14	7) 298	220	78	83	42	1	40	215	174	41	81	65	16
	Idem (1e 3-j. c.)	—	17								228	177	51	—	—	—
	Idem (3-j. c.) .	4	5								176	138	38	40	36	4
	Rotterdam (5-jarige c.)	38	6	8	6	2	8	4	—	4	208	160	48	40	37	3
	Idem (3-jarige c.) met handelschool. .	20	1	17	11	6	3	2	1	—	135	104	31	57	43	14
	Rotterdam (2de 3-j. c.)	103	3	47	29	18	2	2	—	—	65	51	14	—	—	—
	Idem (bijzondere)	—	—	19	18	1	3	3	—	—	25	23	2	—	—	—
	Leiden	—	1	51	38	13	11	5	2	4	148	107	41	29	26	3
	Dordrecht	—	5	53	40	13	7	5	1	1	148	129	19	28	21	7
	Delft	2	5	28	23	5	10	6	—	4	76	57	19	14	14	—
	Schiedam 2)	16	—	23	18	5	2	—	1	1	117	102	15	11	11	—
	Gouda	20	7	23	18	5	15	5	—	10	130	114	16	19	15	4
	Gorinchem	1	5	24	22	2	4	4	—	—	77	62	15	6	6	—
	Brielle	1	3	18	15	3	—	—	—	—	28	23	5	8	6	2
Noordholland .	Amsterdam (1ste 5-j. c.)	—	13	56	35	21	4	—	3	1	186	117	69	57	50	7
	Idem (2de 5-j. c.)	—	17	69	54	15	9	6	—	3	216	173	43	34	27	7
	Idem (3de 5-j. c.)	3	14	49	39	10	4	3	—	1	124	98	26	—	—	—

S C H O L E N.		Zonder examen toegelaten tot de laagste klasse.	Zonder examen toegelaten tot eene hoogere klasse.	Toelatingsexamens.							Overgangs-examens, cursus 1903-1904.			Eindexamens in 1903 (aan hoogere burgerscholen met 3-jarigen en 5-jarigen cursus te zamen.)			
Provinciën.	Gemeenten.			tot de laagste klasse.			tot eene hoogere klasse.				Geëxamineerd.	Toegelaten.	Afgewezen.	Geëxamineerd.	Toegelaten.	Afgewezen.	
				Geëxamineerd.	Toegelaten.	Afgewezen.	Geëxamineerd.	Toegelaten tot die klasse.	Toegelaten tot lagere klasse.	Geheel afgewezen.							
	Amsterdam (1ste 3-j. c.)	57	4	56	40	16	—	—	—	—	212	159	53	69	60	9	
	Idem (2de 3-j. c.)	47	1	78	63	15	—	—	—	—	203	159	44	79	63	16	
	Idem (3de 3-j. c.) met handelsschool)	113	11	37	25	12	15	10	1	4	274	221	53	139	115	24	
	Idem (4de 3-j. c.)	50	1	65	35	30	1	—	—	1	164	116	48	55	49	6	
	Haarlem (5-jar. c.)	—	10	117	101	16	25	16	—	9	133	99	34	36	30	6	
	Idem (3-jar. c.)										149	112	37	18	16	2	
	Zaandam.	—	2	30	28	2	5	2	2	1	82	73	9	10	9	1	
	Alkmaar.	2	5	46	34	12	1	—	1	—	115	98	17	10	10	—	
	Hoorn.	—	4	29	20	9	—	—	—	—	76	55	21	19	15	4	
	Enkhuizen.	—	—	17	13	4	—	—	—	—	41	27	14	—	—	—	
	den Helder.	26	4	10	9	1	3	3	—	—	104	78	26	6	5	1	
	Hilversum.	1	37	42	39	3	27	24	—	3	—	—	—	—	—	—	
	Zeeland . . .	Middelburg.	37	12	14	6	8	1	1	—	—	145	132	13	13	13	—
		Zierikzee.	16	1	10	8	2	1	1	—	—	58	43	15	4	4	—
		Goes.	23	6	2	2	—	4	2	—	2	85	70	15	5	5	—
	Utrecht . . .	Utrecht (1ste 5-j. c.)	37 ⁴⁾	3 ⁴⁾	8	1	7	5	4	—	1	201	180	21	39	34	5
Idem (2de 5-j. c.)		17	18	19	11	8	7	3	—	4	55	53	2	4	4	—	
Idem (3-jarige curs.) met handelsklasse		80	10	67	30	37	6	3	3	—	178	140	38	51	47	4	
Amersfoort.		—	8	59	52	7	36	21	3	12	240	190	50	32	22	10	
Friesland . .	Leeuwarden.	6	11	60	46	14	3	3	—	—	190	141	49	20	19	1	
	Harlingen.	—	—	24	19	5	1	—	1	—	43	31	12	—	—	—	
	Sneek.	—	3	34	28	6	1	1	—	—	78	63	15	1	1	—	
	Heerenveen.	11	—	19	17	2	—	—	—	—	66	48	18	—	—	—	
Overijssel . .	Zwolle.	26	8	8	5	3	4	—	—	4	101	83	18	20	20	—	
	Deventer.	21	6	17	15	2	6	3	1	2	96	79	17	9	9	—	
	Kampen.	1	1	20	16	4	2	2	—	—	89	76	13	8	8	—	
	Almelo.	13	4	13	11	2	1	1	—	—	92	87	5	5	5	—	
Groningen . .	Groningen (5-jarige c.)	23	15	51	23	23	4	3	—	1	177	139	38	31	28	3	
	Idem (3-jarige c.) met handelsschool	48	—	47	26	21	1	1	—	—	106	88	18	13	13	—	
	Veendam.	—	5	32	28	4	3	3	—	—	87	66	21	11	9	2	
	Winschoten.	10	1	19	13	6	—	—	—	—	84	71	13	24	22	2	
	Sappemeer.	36	3	—	—	—	—	—	—	—	95	88	7	28	27	1	
	Warffum.	14	—	3	2	1	—	—	—	—	50	38	12	10	7	3	
Drenthe . . .	Assen.	1	3	27	18	9	3	2	1	—	67	56	11	7	7	—	
	Meppel.	7	6	11	5	6	—	—	—	—	54	35	19	8	6	2	

S C H O L E N.		Zonder examen toegelaten tot de laagste klasse.	Zonder examen toegelaten tot eene hogere klasse.	Toelatingsexamens							Overgangs-examens, cursus 1903—1904.			Eindexamens in 1903 (aan hogere burger-scholen met 3-jarigen en 5 jarigen cursus te zamen)		
Provinciën.	Gemeenten.			tot de laagste klasse.			tot eene hogere klasse.				Geëxamineerd.	Toegelaten.	Afgewezen.	Geëxamineerd.	Toegelaten.	Afgewezen.
				Geëxamineerd.	Toegelaten.	Afgewezen.	Geëxamineerd.	Toegelaten tot die klasse.	Toegelaten tot lagere klasse.	Geheel afge-wezen.						
Limburg. . . .	Maastricht	—	2	48	39	9	3	2	—	1	121	76	45	15	13	2
	Roermond	31	3	2	—	2	—	—	—	—	80	54	26	8	8	—
	Venlo.	—	—	29	24	5	—	—	—	—	54	36	18	6	5	1
	Rolduc (bijzondere). .	—	—	26	19	7	7	4	3	—	121	81	40	14	11	3
	Totaal. . .	1004	361	2496	1884	612	394	231	36	127	8067	6390	1677	1431	1239	192

1) Hiervan 10 geëxamineerd voor de voorbereidende klasse.

2) Bij raadsbesluit van 3 Juni 1903 werd o. m. besloten geen leerlingen voor enkele vakken meer aan te nemen.

3) Voor de beide scholen te Haarlem is het toelatingsexamen gecombineerd afgenomen.

4) 13 leerlingen konden wegens plaatsgebrek niet worden toegelaten.

5) 2 der afgewezenen voor enkele vakken toegelaten.

6) 1 der leerlingen ging over naar een andere school.

7) Voor wat de toelating betreft zijn de examens op de drie Haagsche scholen gecombineerd geweest.

Omtrent de toelating van leerlingen moet worden opgemerkt, dat aan 62 scholen 1 of meer leerlingen zonder examen werden toegelaten en wel tot een gezamenlijk getal van 1365 tegen 1097 in het vorige jaar; deze leerlingen zijn, voor zoover zij tot de laagste klasse zijn toegelaten opgenomen in de 3de kolom en voor zoover zij voor eene hogere klasse zijn toegelaten, in de 4de kolom van bovenstaande tabel vermeld.

Onder deze leerlingen zijn begrepen 194 meisjes, waarvan er 124 tot de laagste en 70 tot eene hogere klasse zijn toegelaten.

Aan het toelatingsexamen voor de 1ste klasse werd deelgenomen door 2496 candidaten, van welke 1884 werden toegelaten en 612 werden afgewezen.

Voor toelating tot eene hogere klasse legden 394 het examen af, waarvan 231 met gunstig gevolg; 36 werden in eene lagere klasse dan waarvoor toelating werd gevraagd geplaatst en 127 werden geheel afgewezen.

Van evengenoemde candidaten werden aan 55 scholen na afgelegd examen 311 meisjes tot de eerste klasse toegelaten en wel:

te 's Hertogenbosch 9, Tilburg 1, Breda 5, Bergen op Zoom 2, Helmond 5, Arnhem (5-jarige cursus) 12, idem (3-jarige cursus) 5, Nijmegen (openbare) 6, Apeldoorn 6, Zutphen 5, Tiel 3, Winterswijk 3, Zalt-Bommel 2, 's Gravenhage (1ste 5-jarige cursus) 16, idem (2de 5-jarige cursus) 30, idem (3-jarige cursus) 10, Rotterdam (5-jarige cursus) 1, idem (2de 3-jarige cursus) 5, idem (bijzondere) 3, Leiden 4, Dordrecht 4, Delft 2, Schiedam 2, Gouda 3, Gorinchem 3, Brielle 3, Amsterdam (1ste 5-jarige cursus) 8, idem (2de 5-jarige cursus) 4, idem (3de 5-jarige cursus) 13, idem (3de 3-jarige cursus) 2, idem (4de 3-jarige cursus) 12, Haarlem (5-jarige cursus) 16, Zaandam 9, Alkmaar 7, Hoorn 4, Enkhuizen 4, den Helder 2, Hilversum 15, Utrecht (2de 5-jarige cursus) 1, idem (3-jarige cursus) 1, Amersfoort 13, Leeuwarden 8, Sneek 1, Harlingen 2, Heerenveen 1, Kampen 2, Almelo 2, Groningen (5-jarige cursus) 6, idem (3-jarige cursus) 7, Veendam 7, Winschoten 5, Warffum 1, Assen 2, Meppel 5, Venlo 1.

Afgewezen werden 59 meisjes.

Tot eene hogere klasse werden na afgelegd examen 32 meisjes toegelaten en wel: te Breda 1, Arnhem (5-jarige cursus) 2,

idem (3-jarige cursus) 1, 's Gravenhage (1ste 5-jarige cursus) 2, Rotterdam (5-jarige cursus) 2, Leiden 2, Delft 2, Gouda 1, Gorinchem 1, Amsterdam (3de 5-jarige cursus) 1, Haarlem (5-jarige cursus) 2, Hilversum 7, Middelburg 1, Utrecht (1ste 5-jarige cursus) 1, Utrecht (2de 5-jarige cursus) 2, Amersfoort 2, Leeuwarden 1, Groningen (5-jarige cursus) 1.

Afgewezen werden 4 meisjes.

Aan de overgangsexamens werd in 1903 deelgenomen door 6990 mannelijke en 1077 vrouwelijke leerlingen. Van de eersten werden 5463 of 78,15 pct. bevorderd; van de laatsten 927 of 86,07 pct. Ten vorigen jare werden van de jongens 77,03 pct. en van de meisjes 84,78 pct. bevorderd.

Het eindexamen der hogere burgerscholen met 5-jarigen cursus werd in 1903 afgelegd door 811 leerlingen dier scholen; van dezen verkregen 710 het verlangde diploma, terwijl de 101 overigen werden afgewezen.

Bovendien is nog door 45 jongelieden, die het onderwijs aan eene hogere burgerschool niet hadden gevolgd, aan het eindexamen deelgenomen. Aan 29 van hen kon het diploma worden uitgereikt, terwijl 16 werden afgewezen.

Onder de gediplomeerden waren 76 meisjes en wel: 1 te 's Bosch, 1 te Bergen op Zoom, 3 te Breda, 3 te Apeldoorn, 2 te Arnhem, 4 te Nijmegen, 1 te Tiel, 3 te Zutphen, 2 te 's Gravenhage, 1 te Gouda, 1 te Leiden, 5 te Rotterdam, 2 te Schiedam, 2 te Delft, 9 te Amsterdam, 3 te Hoorn, 1 te Zaandam, 5 te Haarlem, 1 te Alkmaar, 1 te den Helder, 2 te Middelburg, 2 te Utrecht, 4 te Amersfoort, 3 te Leeuwarden, 2 te Zwolle, 2 te Groningen, 3 te Veendam, 1 te Roermond en 6 die het onderwijs aan eene hogere burgerschool niet hadden gevolgd.

De maatschappelijke bestemming der geslaagden is de volgende:

Student Polytechnische School 204

„ Universiteit 188

Landbouwschool Wageningen. 5

Koninklijke Militaire Academie Breda 42

Provinciale griffie-ambtenaar	1
Posterijen en telegraphie	20
Rijksveeartsenijsschool Utrecht	11
Candidaat-notaris	2
Indisch ambtenaar	17
Koninklijke Nederlandsche Marine	5
Industrie	13
Handel	59
Registratie	6
Onderwijs	27
Journalistiek	2
Boschcultuur	4
Surnumerair belastingen	2
Landmeter	10
School voor nijverheid en handel Enschedé	2
Teekenacademie Amsterdam	2
Spoorwegen	5
Waterstaat	1
Boekhouden e. a.	23
Ambtenaar aan een der Departementen van Algemeen Bestuur	2
In militairen dienst	9

Cultures Indië	3
In consulairen dienst	2
Muziek	1
Verzekeringswezen	5
Huishoudschool	3
Overleden	2
Onbekend of onbepaald	32

Van de 101 niet geslaagden zijn:

Op school gebleven	67
Naar andere hogere burgerscholen overgegaan	3
Rijksveeartsenijsschool	1
In militairen dienst	3
Handel	5
Spoorwegen	1
Industrie	2
Polytechnische school in het buitenland	1
Posterijen en telegraphie	1
Staatsexamen	1
Onbekend	16

De verslagen van de in 1903 gehouden eindexamens aan de hogere burgerscholen volgen als bijlage I. hierachter.

D. ONDERWIJZENDE PERSONEEL.

's Hertogenbosch. In het personeel heeft gedurende het afgelopen jaar geen wijziging plaats gehad.

Bij Koninklijk besluit van 18 Juli 1903 n°. 6 werden de vier tijdelijke leeraren J. H. F. Janssen, voor de Fransche taal, J. N. Visschers, voor de wiskunde en handelswetenschappen, J. F. D. Blöte, voor de Hoogduitsche taal, en H. Rutgers voor de aardrijkskunde, herbenoemd voor het schooljaar 1903/1904.

Tilburg. Aan den leeraar dr. C. L. van den Broek werd tot herstel van gezondheid verlof verleend van 15 Januari tot 31 Mei.

Het onderwijs in de natuurkunde werd gedurende dien tijd opgedragen aan W. G. van der Meer, dat in natuurlijke historie aan W. Jansen, beiden leeraren aan deze school. Van de Paaschvacantie tot 31 Mei werd het onderwijs in de cosmographie waargenomen door P. G. Tiddens, leeraar aan de hogere burgerschool te Breda. Den leeraar H. Pfaff werd op verzoek eervol ontslag verleend bij Koninklijk besluit van 10 Juni 1903 n°. 7 met ingang van 1 September 1903. Het onderwijs in de gymnastiek werd van de Kerstvacantie tot de Paaschvacantie waargenomen door J. A. Vorstenbosch, onderwijzer te 's Hertogenbosch, van de Paaschvacantie tot de groote vacantie door J. J. Speet, gymnastiekleeraar te Breda.

Bij Koninklijk besluit van 24 Juli 1903 n°. 78 werd J. A. Vorstenbosch tot opvolger van den leeraar Pfaff benoemd.

Bij Koninklijk besluit van 30 Juni 1903 n°. 33 werd N. H. Vlasveld, tijdelijk leeraar in de aardrijkskunde en staatswetenschappen, voor den cursus 1903/1904 opnieuw benoemd tot leeraar in die vakken.

Het onderwijs in de natuurlijke historie is voor den cursus 1903/1904 weer opgedragen aan de leeraren W. Jansen en dr. C. L. van den Broek.

Breda. Het personeel onderging een tweetal veranderingen. Ter vervanging van J. H. F. Rodenberg, die met ingang van 20 Februari 1903 eervol ontslag ontving als leeraar in de Hoogduitsche taal (wegens zijne benoeming aan de eerste hogere burgerschool met 3-jarigen cursus te Amsterdam) werd benoemd

J. H. Rhoen, onderwijzer te Amsterdam. Deze trad 1 Maart d. a. v. in functie en werd in de raadszitting van 19 December 1903 herbenoemd voor het cursusjaar 1903-1904. De eerste benoeming geschiedde 17 Januari 1903.

Ook de tweede leeraar in de Hoogduitsche taal A. Kolkman, werd tot leeraar te Amsterdam benoemd, nl. aan de 2de hogere burgerschool met 5-jarigen cursus. Aan A. Kolkman werd eervol ontslag verleend met ingang van 15 April 1903. De eerste oproeping voor een plaatsvervanger leidde tot geen resultaat. Aan J. H. Rhoen werden de lessen aan de hogere burgerschool tijdelijk opgedragen. Na herhaalde oproeping werd in de raadszitting van den 10 October 1903 benoemd B. E. Bouwman, leeraar aan de hogere burgerschool 5-jarigen cursus te Zalt-Bommel. Deze trad 1 Januari 1904 in functie.

Wegens ernstige ongesteldheid werd aan J. M. Acket leeraar in de Nederlandsche taal en letterkunde in de raadszitting van den 12den September 1903 verlof verleend voor 3 maanden, zooveel korter of langer als noodig zou blijken. Tot tijdelijk leeraar werd benoemd A. van de Water Jz. te Kerkdriel en nadat deze bedankt had, C. Viertelhausen, onderwijzer te Rotterdam.

Bergen op Zoom. In het personeel der school had de volgende wijziging plaats.

Bij Koninklijk besluit van 25 Februari 1903, n°. 14, werd dr. G. H. Coops, leeraar in de scheikunde, wegens zijne benoeming tot leeraar aan de Rijkslandbouwschool te Wageningen, eervol ontslagen met ingang van 3 April 1903. Tot tijdelijke voorziening in de vacature werd het onderwijs in de scheikunde opgedragen aan dr. R. van der Laan, leeraar aan de Rijks-hogere burgerschool te Middelburg, die niet alle op den rooster aangegeven lessen in dit vak, maar toch het grootste gedeelte daarvan op twee dagen in de week kwam geven tot het einde van den cursus 1902-1903.

Bij Koninklijk besluit van 12 Augustus 1903, n°. 23, werd voor het tijdvak 1 September 1903-31 Augustus 1904 tot leeraar benoemd F. W. C. de Haas, doctorandus in de scheikunde, die bij het begin van den nieuwen cursus in functie trad.

Helmond. In het personeel der school kwam geene verandering.

Arnhem (5-jarige cursus). B. Meilink (doctorandus in wis- en natuurkunde), bij raadsbesluit van 13 December 1902, n°. 1977, tijdelijk benoemd tot leeraar in de natuurkunde, trad in het begin van Januari 1903 in functie.

M. A. van Weel, leeraar in de Nederlandsche taal en letterkunde, werd tot leeraar aan eene hogere burgerschool te 's Gravenhage benoemd en verkreeg (raadsbesluit van 1 September 1903, n°. 1314) op zijn verzoek eervol ontslag tegen 1 November.

In zijne plaats werd (raadsbesluit van 17 October 1903, n°. 1413) benoemd A. van de Water, tijdelijk leeraar aan de Rijks- hogere burgerschool te Goes. Daar echter van de Water eerst na de Kerstvacantie bleek in functie te kunnen treden, en van Weel op 1 November vertrok, werd het geven der lessen in de Nederlandsche taal en letterkunde door burgemeester en wethouders (6 November 1903, n°. 1657) gedurende de beide laatste maanden van het jaar opgedragen aan dr. N. van Wijk.

Arnhem (3-jarige cursus). Bij raadsbesluit van 5 September 1903, n°. 857/1196, werd 1°. mej. W. A. Bennema tot tijdelijk leerares in wiskunde benoemd, 2°. dr. H. Bos tot tijdelijk leeraar in plant- en dierkunde. Bij besluit van burgemeester en wethouders van 1 October 1903 n°. 1494 werd W. van Ravesteyn jr. voor de maanden October en November belast met het geven van het onderwijs in de geschiedenis en van een gedeelte van het onderwijs in de aardrijkskunde. Hierdoor werd voorloopig gedeeltelijk voorzien in de vacature, ontstaan door het aan den leeraar W. H. A. Wesselink verleende eervol ontslag. Bij besluit van burgemeester en wethouders van 27 November 1903 n°. 1494 werd deze opdracht verlengd tot den dag waarop de nog te benoemen leeraar in functie zou treden. Van 3 Januari tot 20 Mei zijn de directeur en de leeraar G. Busscher opgetreden als waarnemend leeraar in de Fransche taal, wegens ongesteldheid van den leeraar N. M. Althuisen. Van 1 October tot 31 December is de directeur opgetreden als waarnemend leeraar in de aardrijkskunde. (W. van Ravesteyn, bovengenoemd, was met het geven van een gedeelte van het onderwijs in de aardrijkskunde belast).

Nijmegen. Van 1 September tot ultimo December werden de lessen in scheikunde gegeven door C. E. Verschoor, door den raad benoemd als waarnemend leeraar voor den tijd, dat dr. C. A. Klobbie wegens ziekte verlof had. In de plaats van den amanuensis P. G. ter Beek, die wegens hoogen ouderdom op pensioen werd gesteld, werd benoemd R. Schultz, amanuensis aan de Cadettenschool te Alkmaar.

Apeldoorn. Bij raadsbesluit van 29 Mei 1903 n°. 6 werd aan F. Schuh, doctorandus in de wis- en natuurkunde, met ingang van 1 September 1903, op zijn verzoek eervol ontslag verleend als leeraar in rekenkunde, natuurkunde en cosmographie.

Bij raadsbesluit van 26 Juni 1903 n°. 10 werd aan W. J. Hakkert met ingang van 1 September 1903 op zijn verzoek eervol ontslag verleend als directeur en leeraar in de Engelsche taal en letterkunde.

Bij raadsbesluit van 23 Juli 1903, n°. 13, werd benoemd tot directeur en leeraar in natuurkunde en cosmographie, dr. N. J. van der Lee, leeraar aan de 1ste hogere burgerschool 5-jarigen cursus voor jongens te Amsterdam, welke eerstgenoemde betrekking aanvaardde 16 September 1903; bij hetzelfde besluit werd benoemd tot tijdelijk leeraar in de Engelsche taal en letterkunde A. B. van Wel, onderwijzer aan eene bijzondere school te Apeldoorn, met ingang van 1 September 1903, met vergunning laatstgenoemde betrekking te blijven vervullen.

Bij raadsbesluit van 18 Augustus 1903 n°. 8 werd benoemd tot tijdelijk leeraar voor den tijd van drie achtereenvolgende jaren in de rekenkunde met ingang van 1 September 1903 N. L. W. A. Gravelaar, leeraar aan de Rijkskweekschool voor onderwijzers en aan den gemeentelijken cursus voor opleiding tot de hoofdakte te Deventer, met vergunning laatstgenoemde betrekkingen te blijven bekleeden. Bij besluit van burgemeester en wethouders van Apeldoorn 25 Augustus 1903 werd aan H. W. Huender ontheffing verleend van de waarneming van het directeurschap bij afwezigheid van den directeur, en deze waarneming opgedragen aan P. Keyzer IJzn., leeraar in de scheikunde en de natuurlijke historie, een en ander met ingang van 1 September 1903.

Zutphen. Aan L. J. van Hasselt is op zijn verzoek eervol ontslag verleend als leeraar in Fransch en aardrijkskunde. Als leeraar in de Fransche taal is bij den aanvang van den nieuwen cursus opgetreden C. Roovers, leeraar aan de hogere burgerschool te Gorinchem. Als leeraar in de aardrijkskunde (tijdelijk) A. G. Weijenberg. De tijdelijke leeraar dr. P. M. Keer, is definitief aangesteld.

Sedert 13 October 1903 is J. A. Zelling wegens ziekte verhinderd onderwijs te geven. In het onderwijs werd voorzien door dr. C. Albers, C. Roovers, P. Kat Pzn. en dr. K. O. Meinsma.

Tiel. Omtrent het onderwijzend personeel valt op te merken, dat C. Kok in de zitting van den gemeenteraad op 11 April benoemd werd tot 1 Augustus 1904 ter vervanging van G. C. A. Koopmans, en in het begin van Mei zijne betrekking aanvaardde, en dat J. H. Slothouwer en K. Koerts op 1 Augustus werden herbenoemd voor een jaar.

Winterswijk. In het personeel der leeraren hadden geene wisselingen plaats.

Zalt-Bommel. In het personeel kwamen de volgende wijzigingen:

W. C. C. Steenaart, die benoemd werd tot leeraar aan eene hogere burgerschool te Batavia, werd met ingang van 1 Januari 1903 vervangen door J. H. Stuyver (tijdelijk).

Aan W. van der Meulen werd, op zijn verzoek, met ingang van 1 September 1903 eervol ontslag verleend. In zijne plaats werd, met ingang van denzelfden datum, benoemd G. C. E. van Nieuwenhuyzen (tijdelijk).

Nijmegen (bijzonder). In het begin van Januari 1903 werd J. Gielen tot leeraar in de Hoogduitsche taal aangesteld ter vervanging van C. van Spaendonck, die om redenen van gezondheid naar Katwijk a.d. Rijn vertrok.

's Gravenhage (1ste 5-jarige cursus). Bij raadsbesluit 6/10 October 1903, is aan den directeur dr. C. J. J. Ninck Blok, wegens gezondheidsredenen, verlof verleend van 9 November 1903 tot de a. s. Kerstvacantie, en aan M. Salverda de Grave, leeraar aan deze school, opgedragen gedurende het tijdvak van 9 November 1903 tot de a. s. Kerstvacantie, de waarneming der betrekking van directeur der school. Bij raadsbesluit van 9/6 April 1903 is aan C. van Tiel een verlof verleend wegens ziekte van 9 April tot 31 Augustus 1903, en toegestaan aan B. A. Felling, leeraar aan de hogere burgerschool 3-jarigen cursus alhier, gedurende dat tijdvak 9 lesuren per week aan deze school les te geven, terwijl bij raadsbesluit van 6 April 1903 de benoeming van mejuffrouw Th. J. E. van Aken tot tijdelijk leerares aan deze school is verlengd tot 31 Augustus 1903.

Bij raadsbesluit van 19/23 Juni is bepaald dat dr. G. Kaakebeen op zijn verzoek werkzaam zal zijn aan de hogere burgerschool aan de Stadhouderslaan.

Bij raadsbesluit van 1/4 September 1903 is mejuffrouw E. J. Korthals, voor het tijdvak van 1 September 1903—1 September 1904, benoemd tot leerares in de gymnastiek aan deze school.

Bij raadsbesluit van 4/8 September 1903 is aan C. J. François, leeraar aan deze school, gedurende de maand September 1903 verlof wegens ziekte toegestaan.

Bij raadsbesluit van 14/18 September 1903, is M. Steenhuizen te Amsterdam, benoemd tot tijdelijk leeraar in de Nederlandsche taal- en letterkunde aan deze school, voor het tijdvak van 1 September 1903 totdat in de vacature van leeraar in dat vak zal zijn voorzien, daarvoor werd bij raadsbesluit van 26—31 October 1903 benoemd tot leeraar in de Nederlandsche taal- en letterkunde en in aardrijkskunde aan deze school M. A. van Weel, leeraar aan de hogere burgerschool te Arnhem.

Bij raadsbesluit van 1 September 1903 is dr. J. J. Attema alhier, benoemd tot tijdelijk leeraar in scheikunde aan deze school, voor het tijdvak 1 September 1903 tot dat in de vacature zal zijn voorzien.

's Gravenhage (2de 5-jarige cursus). Bij raadsbesluit van 3 Februari 1903, is W. J. Lampe benoemd tot leeraar in het handteekenen.

Bij raadsbesluit van 10 Maart 1903 is aan mr. dr. H. J. D. van Lier, op zijn verzoek, eervol ontslag verleend als leeraar in de staatswetenschappen, ingaande 1 April 1903.

Bij raadsbesluit van 18 Mei 1903, is mr. dr. I. B. Cohen, voor het tijdvak van 20 Mei tot 1 September 1903, benoemd tot tijdelijk leeraar in de staatswetenschappen, terwijl bij raadsbesluit van 17 Augustus 1903, met ingang van 1 September 1903, mr. Cohen is benoemd tot leeraar in die vakken.

Bij raadsbesluit van 25 Mei 1903, is J. P. Heyligers, met ingang van ingang van 1 September 1903, benoemd tot leeraar in de Hoogduitsche taal- en letterkunde.

Bij raadsbesluit van 28 Mei 1903, is M. van den Ende, met ingang van 1 September 1903 benoemd tot leeraar in de wiskunde.

Door burgemeester en wethouders is bij besluit van 19/23 Juni 1903, C. G. Kaakebeen, met ingang van 1 September 1903, als leeraar in de Nederlandsche taal- en letterkunde, werkzaam gesteld aan deze school.

Bij raadsbesluit van 17 Augustus 1903, is J. van Dam, met ingang van 16 November 1903, benoemd tot leeraar in de Engelsche taal- en letterkunde.

Bij raadsbesluit van 28 September 1903, is mejuffrouw Th. J. E. van Aken, voor het tijdvak van 1 September tot 15 November 1903, benoemd tot tijdelijk leerares in de Engelsche taal- en letterkunde.

's Gravenhage (3-jarige cursus). De leeraar Heyligers is met den cursus 1903/1904 niet tot de school teruggekeerd.

Door uitbreiding der school waren 2 nieuwe leeraren in September noodig.

Als tijdelijke leeraren werden benoemd: 1°. Spronk, die nog als zoodanig werkzaam is; 2°. dr. Ebbinge Wubben, die tot 15 November werkzaam is geweest. De leeraar Lampe werd 1 April door den leeraar Kraamer vervangen. De leeraar van Lier verliet de school ult. April. Zijne lessen in staatswetenschappen worden voortaan gegeven door dr. Cohen.

De leeraar Gosses aanvaardde zijne betrekking 1 September 1903. Dr. C. H. Ebbinge Wubben gaf van 1 September—16 November les in de Nederlandsche taal en aardrijkskunde, mejuffrouw M. E. Brandes van 1 September—16 November in de Engelsche taal. Den leeraar J. van Dam van den 5-jarigen cursus aan de Stadhouderslaan zijn door burgemeester en wethouders 7 wekelijksche lesuren in de Engelsche taal opgedragen gedurende den cursus 1903—1904. Hij trad in functie 16 November 1903. Aan mejuffrouw Zuidema zijn 5 uur in de Nederlandsche taal opgedragen, en aan mejuffrouw Walther 4 uur in de Nederlandsche taal van 15 November—ult. December 1903, ter voorziening in de lessen van dr. Wubben. De leeraar Eckmann gaf van 16 November 1903 9 buitengewone uren (vacature Wubben) hem door burgemeester en wethouders opgedragen.

Rotterdam (5-jarige cursus). De wegens uitbreiding van het aantal parallelklassen nieuw benoemde leeraar in wis- en natuurkunde, C. Krediet, directeur der hogere burgerschool te Veendam, trad op 1 Maart in functie.

In plaats van de tijdelijke leeraren in de Nederlandsche en Hoogduitsche talen R. Büning en P. Hannik, werd benoemd tot leeraar in de Nederlandsche taal J. Griss te Harlingen, die op 1 September die betrekking aanvaardde. Den leeraar Oosting werden van toen af alleen lessen in de Hoogduitsche taal opgedragen. Dr. B. H. J. ter Baake werd in Juli benoemd tot leeraar in de scheikunde te Hilversum en opgevolgd door dr. A. J. Boks te Leeuwarden, die op 24 October in dienst trad. Tot zoolang werden de lessen alleen gegeven door dr. S. Birnie. De tijdelijke onbevoegde leeraren in de natuurlijke historie dr. F. van der Feen en dr. W. van Rijn werden bij den aanvang van den cursus vervangen door dr. H. W. Wouterlood te Leiden.

Rotterdam (1ste 3-jarige cursus). Wegens hunne benoeming bij het middelbaar onderwijs in Nederlandsch-Indië is met 1 Maart eervol ontslag verleend aan den leeraar in de natuur- en scheikunde dr. H. J. van Lummel en met 1 Mei aan den leeraar in de Hoogduitsche taal R. R. F. Verbeek.

De eerstgenoemde is tot aan het einde van den cursus vervangen door G. M. de Jongh Schiffer, assistent aan de Polytechnische School te Delft, terwijl de waarneming van de lessen van den leeraar Verbeek mede tot dat tijdstip is opgedragen aan W. Kloot jr., E. P. Zaandijk en J. H. C. Schortemeijer, allen werkzaam bij het lager onderwijs alhier. Met ingang van 1 September is in de vacatures voorzien door de benoeming van dr. H. B. Holsboer, leeraar aan de hogere burgerschool te Maastricht tot leeraar in de natuur- en scheikunde en door de benoeming van J. J. H. Lambermon, leeraar aan de hogere burgerschool te Gorinchem tot leeraar in de Hoogduitsche taal.

Met het geven van 6 uren onderwijs in de Engelsche taal werd voor dezen cursus belast R. Volbeda, leeraar in die taal aan de hogere burgerschool met 3-jarigen cursus.

Rotterdam (2de 3-jarige cursus). De school, in 1902 geopend, met afdelingen der 1ste klasse, zoude in het schooljaar 1903/1904 ook afdelingen der 2de klasse hebben. Het personeel werd daartoe uitgebreid met

één leeraar voor de wiskunde, W. Tinkelenberg.

" " " " geschiedenis en aardrijkskunde, J. W. Pik.

" " " " Engelsche taal, R. Volbeda.

" " " " wis- en natuurkunde, D. de Lange.

" " " " plant- en dierkunde, dr. F. van der Veen (tevens aan het gymnasium).

één leeraar voor de Nederlandsche taal R. Buning (tevens aan de handelsschool), terwijl K. R. Postma, J. H. J. Heijnen en P. Hannik, die voor één jaar benoemd waren, definitief werden aangesteld.

Omdat het aantal nieuwe leerlingen buiten verwachting groot was, bleek de aanstelling van meer personeel noodzakelijk. Daarom werden voor den tijd van één jaar benoemd, voor de Fransche taal G. F. Nierstrasz (8 uur), voor aardrijkskunde, J. Kamerbeek (12 uur), terwijl 8 uur in de Hoogduitsche taal voorloopig werden opgedragen aan W. Kloot, onderwijzer aan eene school voor lager onderwijs alhier en in het bezit der akte A. Al deze docenten aanvaardden met 1 September 1903 hunne functie. Inmiddels werd er eene oproeping voor leeraar in de Hoogduitsche taal geplaatst, ten gevolge waarvan W. Kloot definitief als leeraar aan deze school benoemd werd met ingang van 1 Februari 1904. Eveneens was reeds G. C. A. Meurs tot leeraar in de gymnastiek benoemd, die zijne functie zal aanvaarden, zoodra daarvoor een gebouw beschikbaar is gesteld.

Rotterdam. School voor middelbaar onderwijs op Christelijken grondslag. De directeur dr. E. C. Godée Molsbergen werd benoemd tot hoogleeraar in de geschiedenis te Stellenbosch (Kaapkolonie) en verliet 1 December de school. Dr. J. van der Valk, rector van het Marnix-gymnasium, neemt voor den cursus 1903/4 het directeurschap waar. J. Wille werd tijdelijk leeraar in de Nederlandsche taal, geschiedenis en aardrijkskunde.

Leiden. De gemeenteraad verleende op 5 Maart eervol ontslag aan dr. L. Vuyck als leeraar in de natuurlijke historie. In de vacature werd tijdelijk, en wel tot aan de groote vacantie, voorzien door mej. L. C. de Graaff, die in de 1ste, 2de en 3de klasse les gaf en door dr. H. Wouterlood, die de lesuren in de 4de en 5de klasse op zich nam. Den 20sten Augustus werd tot leeraar in de natuurlijke historie benoemd dr. J. M. Ruys, voorheen leeraar aan de Rijks- hogere burgerschool te Heerenveen en Meppel; deze trad 29 October in functie.

Dordrecht. In het onderwijzend personeel kwamen de volgende veranderingen. Mr. dr. H. G. de Cock werd vervangen door mr. J. van der Hoek, die op 1 Februari zijne betrekking aanvaardde.

Op 1 September vertrok de leeraar Dibbetz en daar het niet gelukt was een opvolger te vinden, werd A. Kruys door den gemeenteraad als waarnemend leeraar aangewezen; 2 September begon deze zijn lessen.

Delft. De leeraar D. Goslings was waarnemend directeur gedurende den cursus 1902/1903. Voor den cursus 1903/1904 is de leeraar A. J. Goedkoop van Nelle als zoodanig aangewezen.

Schiedam. De leeraren Th. de Jongh van Arkel en mr. dr. H. J. D. van Lier, tot nu toe tijdelijk aan de school verbonden, werden door den gemeenteraad 24 Juli 1903 tot vast leeraar benoemd.

De leeraar J. Kunst werd op denzelfden datum opnieuw tijdelijk voor één jaar benoemd; hetzelfde geschiedde met den leeraar H. P. van der Weele; bij raadsbesluit van 19 Augustus 1903.

De leeraar M. J. de Boer verliet bij het einde van den cursus 1902/1903 zijne tijdelijke betrekking als leeraar in de wiskunde, om zijne studiën aan de Universiteit te Groningen voort te zetten, in zijne plaats werd 19 Augustus 1903 tijdelijk voor den

cursus 1903/1904 benoemd G. W. ten Dam, civiel-ingenieur, tijdelijk leeraar aan de hogere burgerschool te Amersfoort.

Ten einde den directeur van eenige lessen te ontlasten, werd C. W. Bethe, tijdelijk leeraar aan het gymnasium alhier, bij raadsbesluit van 19 Augustus 1903 ook tot tijdelijk leeraar aan de hogere burgerschool benoemd.

J. van Dam, benoemd tot leeraar aan eene der hogere burgerscholen met 5-jarigen cursus te 's Gravenhage, verliet op 15 November deze school; op denzelfden datum trad in zijne plaats op mej. F. J. Swindells, die bij raadsbesluit van 27 October 1903 tijdelijk tot 1 September 1904 werd benoemd.

Gouda. Den 31sten December 1902 legde dr. W. Julius zijn ambt als directeur der school neder. Tot zijn opvolger werd benoemd dr. S. S. Hoogstra, leeraar aan het gymnasium en de hogere burgerschool te Kampen, die 1 Januari 1903 zijne betrekking aanvaardde. De leeraar J. F. W. Wolf werd met ingang van 1 Januari 1903 van tijdelijk tot definitief leeraar aangesteld, terwijl de leeraar Valewink met 1 November eene benoeming tot leeraar aan eene hogere burgerschool met 5-jarigen cursus te Amsterdam aannam. In zijne plaats kwam als tijdelijk leeraar J. Geest, doctorandus in de wis- en natuurkunde, die den 2den November in functie trad als leeraar in de natuurkunde, daarenboven trad M. de Carpentier Wildervanck, candidaat in de wis- en natuurkunde, den 5den November als waarnemend leeraar in de wiskunde op; de lessen van den laatstgenoemde worden na de Kerstvacantie gegeven door K. Spoelstra, 1ste-luitenant der infanterie, die met ingang van 1 Januari 1904 als tijdelijk leeraar in de wiskunde is aangesteld op een salaris van f1800 'sjaars.

Gorinchem. Het onderwijzend personeel onderging dit jaar wederom groote wijziging door het vertrek van den leeraar in de natuurkunde, in de Hoogduitsche taal en in de Engelsche taal. Met ingang van 1 September 1903 is dr. J. H. M. Falkenhagen definitief benoemd tot tweede leeraar in de wiskunde. Aan J. Persant Snoep, werktuigkundig ingenieur werd tot 1 September 1904 het onderwijs in de natuurkunde en in de werktuigkunde opgedragen, terwijl aan dr. J. H. M. Falkenhagen het onderwijs in de cosmographie werd opgedragen, tot 1 September 1904, omdat J. Persant Snoep hiervoor geen bevoegdheid bezit. M. Eikelenboom, die voor de Hoogduitsche taal benoemd werd tot 1 September 1904, verkreeg na zijn benoeming de akte B. in die taal, zoodat hij nu voor eene definitieve benoeming in aanmerking kan komen. Aan hem werd tevens het onderwijs in schoon-schrijven opgedragen, daar de leeraar C. Roovers naar Zutphen is vertrokken. H. J. van der Noordaa is benoemd voor de Engelsche taal.

Brielle. De leeraar G. M. van Krieken is in Februari voor een jaar herbenoemd als leeraar in de Fransche en de Engelsche taal. De leeraar dr. S. P. Haak is in September vast benoemd als leeraar in geschiedenis en Staatsinstellingen. Den leeraar van Schothorst is op zijn verzoek eervol ontslag verleend. Tot leeraar in de Nederlandsche taal en aardrijkskunde is benoemd H. Pomes, doctorandus in de Nederlandsche letteren.

Amsterdam (1ste 5-jarige cursus). Op 20 April 1903 overleed de leeraar in de Fransche taal H. L. de Haas, na eene kortstondige ziekte; zijne lessen werden op 19 Mei overgenomen door den leeraar R. Borggreve en gegeven tot 1 October, den dag waarop H. L. de Leeuw als leeraar optrad.

Op 16 September vertrok dr. N. J. van der Lee als benoemd directeur der hogere burgerschool naar Apeldoorn, zijne lessen werden tijdelijk opgedragen aan dr. P. C. F. Frowein.

Op 1 September 1903 trad als tijdelijk leeraar in de Staatswetenschappen op jhr. mr. dr. E. A. van Beresteyn ter gedeeltelijke vervanging van mr. A. Slotemaker, die wegens zijn in functie treden als voorzitter van den raad van beroep slechts een beperkt aantal uren aan deze school kon blijven wijden.

Amsterdam (2de 5-jarige cursus). Op 8 Januari trad G. S. Reehorst in functie als leeraar in de geschiedenis. Op 20 April begon A. Kolkman zijne lessen in de Hoogduitsche taal in de klasse 2 A, 3 A, 3 B, 3 C, 4 A en 4 B ter vervanging van den tijdelijken leeraar van Eck. Th. Verdenius bleef tot het einde van den cursus les geven in de beide afdeelingen der 5de klasse. Na de vacante bleven de klassen 1 A, 1 B en 2 A opgedragen aan den tijdelijken leeraar P. Voogd; de leeraar Kolkman kreeg alle overige.

Daar het aantal uren voor de Engelsche taal tot 24 terug werd gebracht bij het begin van den nieuwen cursus, werd de tijdelijke leeraar A. J. Bos van zijne taak ontheven.

Als opvolger van den leeraar J. P. Griss, die tot leeraar aan de hogere burgerschool te Hilversum werd benoemd, trad in September op R. Borggreve, die tot 1 December zijne functie waarnam om daarna naar Middelburg te vertrekken. Zijne plaats werd op 1 December ingenomen door J. Mettrop, tijdelijk leeraar aan de Rijks- hogere burgerschool te Utrecht.

Daar de 4de klasse in den nieuwen cursus in 3 afdeelingen is gesplitst, is in een der afdeelingen het onderwijs in scheikunde opgedragen aan dr. H. C. Bijl, leeraar aan de 3de hogere burgerschool met 5-jarigen cursus. Mejuffrouw J. Visser moest ontslag vragen om gezondheidsredenen als leerares in de gymnastiek voor de meisjes. Haar opvolgster werd mevrouw J. Vlas-Ummels, die hare taak op 14 September 1903 begon.

Amsterdam (3de 5-jarige cursus). D. Coelingh aanvaardde de betrekking van directeur der school op 1 Januari 1903. Na de Kerstvacantie nam hij de 12 uren les per week, die tijdelijk waren gegeven door H. K. Köster (wiskunde in de 2de klasse), dr. Helwig en dr. Quint (werktuigkunde en cosmographie in de 2 vierde klassen) over.

A. K. Casteleyn trad na de Kerstvacantie als tijdelijk leeraar in de aardrijkskunde op.

Met 1 September werd C. Grondhoud ontheven van zijne taak aan de 2de hogere burgerschool met 3-jarigen cursus en geheel naar de 3de hogere burgerschool met 5-jarigen cursus overgeplaatst. De tijdelijke benoemingen van dr. P. C. M. Bos, S. J. van de Vliet en dr. H. C. Bijl werden met ingang van 1 September in vaste veranderd. A. K. Casteleyn, P. C. Adrian en R. M. Roemer werden met ingang van 1 September opnieuw tijdelijk benoemd.

Op 1 September werd benoemd tot tijdelijk leeraar in de wiskundige wetenschappen G. C. A. Valewink te Gouda. Daar deze leeraar zijne betrekking pas op 1 November kon aanvaarden, werden de uren, die hij zou moeten geven, van 1 September tot 1 November waargenomen door dr. Helwig en dr. Quint (elk 3 uur in I B), en G. C. Gerrits (14 uur in III en IV B), die daartoe door den gemeenteraad in zijne zitting van 23 September benoemd werd.

Amsterdam (1ste 3-jarige cursus). Aan P. Weltevrede, leeraar in de wiskunde en het boekhouden werd op zijn verzoek met ingang van 1 Maart een eervol ontslag verleend; D. Bouman, die hem tijdelijk verving, werd tot zijn opvolger benoemd met ingang van 1 September.

Aan J. O. S. van de Veen, leeraar in de Nederlandsche taal en letterkunde, werd toegestaan op zijn kosten A. K. Casteleyn, tijdelijk werkzaam aan de 3de hogere burgerschool met 5-jarigen cursus, van 16 Februari een gedeelte daarvan over te dragen.

Aan D. P. Beeser werd tot herstel van gezondheid verlof toegekend van half Mei tot medio Juni, zijne lessen werden zooveel mogelijk door de leeraren der school waargenomen. In den nieuwen cursus bleef ook nog P. Gertenbach als tijdelijk leeraar in het Nederlandsch aan de school verbonden en werden tevens eenige uren in dat vak aan A. K. Casteleyn opgedragen, die nu van een groot deel der lessen, in den vorigen cursus voor den leeraar v. d. Veen gegeven, ontheven werd, daar deze weer in staat was deze uren op zich te nemen.

Amsterdam (3de 3-jarige cursus). G. van Herwaarden, leeraar in de Engelsche taal, verliet bij het einde van den cursus 1902/03 de school om zich geheel aan de 2de hogere burgerschool met 3-jarigen cursus te kunnen wijden, zijne lessen werden aan A. J. Bos tijdelijk leeraar aan de school opgedragen. Voor een vijftal uren in de wiskunde (overuren) werd met September als tijdelijk leeraar benoemd H. Scholten, onderwijzer bij het openbaar onderwijs alhier, de ziekte van den leeraar Houwen maakte het noodig (tot Kerstmis 1903) het aantal lessen voor den leeraar Scholten te brengen op 24.

Amsterdam (3de 3-jarige cursus, handelsschool, verbonden aan bovengenoemde school). Gedurende de maanden Januari en Februari moest aan den directeur tot herstel van gezondheid verlof worden gegeven. Ook gedurende Maart en April tot aan de Paaschvacantie moesten zijne lessen, evenals te voren door de leeraren Ingerman en Koning worden waargenomen, al kon hij 1 Maart de leiding der inrichting weder op zich nemen.

Bij het begin van den cursus 1903/1904 kreeg om gelijke reden F. J. Houwen verlof tot aan de Kerstvacantie; zijne lessen aan de handelsschool werden gegeven door de leeraren de Bruyn en Hempenius.

Aan W. v. d. Gaaf werd toegestaan voor twee maanden (1 November tot de Kerstvacantie) zich voor zijne studie naar Heidelberg te begeven, mits hij zelf voor goede plaatsvervangers zorgde. Zijne lessen werden verdeeld tusschen A. J. Bos, tijdelijk leeraar aan de 3de hoogere burgerschool met 3-jarigen cursus en van Doorn, leeraar aan de hoogere burgerschool met 5-jarigen cursus te Zaandam.

Haarlem (5-jarige cursus). Gedurende de ziekte van dr. G. de Vries heeft G. E. Hoeffelman de lessen in wiskunde waargenomen.

Zaandam. Het personeel der school werd vermeerderd met een leeraar in de wiskunde en een amanuensis. De leeraar Moesveld, die naar Hilversum vertrok, werd opgevolgd door W. van Doorn, die bij het begin van den cursus deze betrekking kon aanvaarden.

Alkmaar. 1 April eindigde de waarneming van het directoraat door den leeraar E. M. van Soest, ten gevolge van het op dien datum in functie treden van den directeur, dr. Z. Th. Diehl. Deze ram op denzelfden datum ook de lessen in scheikunde over van L. M. van den Berg, stadsapotheker en doctorandus in de pharmacie.

Bij Koninklijk besluit van 21 Augustus 1903 n°. 35 werden van 1 September 1903 tot en met 31 Augustus 1904 benoemd tot leeraren: J. Timmer, F. H. Maschhaupt en H. Sellemans. Deze docenten waren reeds als tijdelijke leeraren aan de school verbonden.

Hoorn. De vacature ontstaan door het overlijden van dr. Mijers in Juli 1902 is eerst vervuld met het begin van den cursus 1903/1904. Gedurende den cursus 1902/1903 zijn de lessen in de scheikunde gegeven door dr. Ketner, leeraar aan de Rijks-hoogere burgerschool te den Helder, die daarvoor tweemaal 's weeks overkwam (practische scheikunde werd niet gegeven) en in de natuurlijke historie door de Lint uit Amsterdam, die daarvoor des Vrijdags overkwam (1 uur natuurlijke historie werd niet gegeven in de eerste klasse, die daarvoor in de plaats Fransch heeft gehad).

Den 12den Mei werd tot leeraar in de scheikunde benoemd G. M. de Jongh Schiffer, technoloog, die met 1 September zijne betrekking aanvaardde.

Den 22sten Juli werd tot leeraar in de natuurlijke historie benoemd P. H. Bon, leeraar aan de hoogere burgerschool te Zaandam, wonende te Amsterdam, die met 1 September zijne betrekking heeft aanvaard. Hij komt tweemaal 's weeks uit Amsterdam over.

Den 1sten September werd de tijdelijke benoeming van P. Middel verlengd voor den tijd van 3 jaar, ingaande 1 September 1903.

Enkhuizen. De leeraar F. de Vries (wiskunde) werd benoemd tot leeraar aan de Rijks- hoogere burgerschool te Heerenveen.

De leeraar D. de Vries Lam werd benoemd tot directeur der teekenakademie Minerva te Groningen. De leeraar W. Zeegers verkreeg op zijn verzoek 1 Maart 1903 eervol ontslag. Hij overleed den 6den April. Ingevolge raadsbesluit werd de betrekking van wijlen den leeraar Zeegers gesplitst: een leeraar voor de Fransche taal op eene jaarwedde van f 900 en een leeraar voor de Hoogduitsche taal en schoonschrijven op eene jaarwedde van f 900, die met het begin van den cursus 1903/1904 in functie traden.

Van 15 November 1902 tot 15 Juli 1903 was H. G. du Crocq als waarnemend leeraar (Fransch) werkzaam; aan den directeur waren de lessen in de Hoogduitsche taal (klasse I-II) opgedragen; schoonschrijven werd door Fransch vervangen.

den Helder. Het verlof wegens ziekte aan den leeraar H. G. Baints, verleend 10 December 1902 tot 10 Januari 1903, werd op verzoek (na advies van den behandelenden geneesheer) verlengd tot 10 April 1903. Aan M. van Maanen te Hoorn werd gedurende dien tijd het onderwijs in de Hoogduitsche taal en letterkunde opgedragen. De leeraar Baints hervatte zijne taak dadelijk na de Paaschvacantie. Aan mr. F. C. van Geer, leeraar in de Staatswetenschappen, werd op zijn verzoek bij Koninklijk besluit van 31 Maart 1903 n°. 20 eervol ontslag verleend met ingang van

1 April 1903. Gedurende de vacature (van 1 April tot 31 Augustus 1903) hierdoor ontstaan werd het onderwijs in dit vak opgedragen aan W. N. Francken, leeraar dezer school, terwijl bij Koninklijk besluit van 13 Juli 1903 n°. 34 voor het tijdvak van 1 September 1903 tot en met 31 Augustus 1904 benoemd werd C. J. J. Westermann, met machtiging te gelijk de betrekking van leeraar aan de hoogere burgerschool te Hilversum te bekleeden. De tijdelijke leeraar A. L. Zaalberg werd bij Koninklijk besluit van 6 Augustus 1903 n°. 66 opnieuw benoemd en wel voor het tijdvak van 1 September 1903 tot en met 31 Augustus 1904.

Aan dr. C. H. Ketner, leeraar in scheikunde, werd bij Koninklijk besluit van 16 November 1903 n°. 29 met ingang van 1 Januari 1904 ontslag verleend aan deze school en benoemd tot leeraar aan de Rijks- hoogere burgerschool te Leeuwarden.

Hilversum. De hoogere burgerschool te Hilversum is den 10den September 1903 geopend. Het onderwijzend personeel was aldus samengesteld: G. C. Hoogewerff, Nederlandsche taal en letterkunde, directeur, dr. J. H. Meerburg, natuurkunde, wiskunde, cosmographie, mechanica, P. Landweer, wiskunde, dr. B. H. J. ter Braake, chemie, wiskunde, H. M. Roelants, natuurlijke historie, S. J. van der Vliet, handelswetenschappen, J. P. Griss, Fransche taal en letterkunde, P. Th. N. Moesveld, Engelsche taal en letterkunde, Z. J. v. d. Bout, Hoogduitsche taal en letterkunde, C. J. J. Westermann, Staatswetenschappen, dr. W. A. van der Vet, geschiedenis en aardrijkskunde, W. A. F. Bastiaanse, Nederlandsche taal, G. R. J. Kalemink, hand- en lijntekenen, F. L. Stumpf, gymnastiek en schoonschrijven, mej. J. C. Vermaas, gymnastiek, mej. W. K. Sax, handwerken. Even vóór de opening der school zond mej. Sax, benoemd leerares in de nuttige en fraaie handwerken, bericht, dat zij hare betrekking niet wenschte te aanvaarden. In hare plaats werd benoemd mej. E. M. van Beek, te Amersfoort, die de benoeming aannam.

Middelburg. Bij Koninklijk besluit van 16 Mei 1903 n°. 30 is aan dr. W. A. Poort, ten gevolge van zijne benoeming tot leeraar aan de Rijks- hoogere burgerschool te Leeuwarden, met ingang van 1 September 1903 eervol ontslag verleend, en werd voor wiskunde en cosmographie bij Koninklijk besluit van 30 Juni 1903 n°. 34 voor het tijdvak van 1 September 1903 tot en met 31 Augustus 1904 in diens plaats benoemd L. M. Klinkenberg, phil. doct. Den leeraar C. D. A. Zimmermann werd het onderwijs in werktuigkunde opgedragen.

Bij Koninklijk besluit van 14 Augustus 1903 n°. 16 is H. L. de Leeuw, wegens zijne benoeming tot leeraar aan eene hoogere burgerschool met 5-jarigen cursus te Amsterdam, met ingang van 1 October 1903 eervol ontslag verleend, en in diens plaats, bij Koninklijk besluit van 14 October 1903 n°. 36, benoemd R. Borggreve, die den 1sten December l.l. in functie is getreden. Van 1 October tot 1 December is in de vacature voor de Fransche taal gedeeltelijk voorzien door S. A. Leopold voor het geven van 6, en van D. van Oostveen tot het geven van 4 lesuren per week.

Voorts is voor den cursus 1903/1904, ten gevolge van de splitsing der 5de klasse, een gedeelte van het onderwijs in de Nederlandsche en Engelsche taal, 8 uren 's weeks, opgedragen aan A. Broers; een gedeelte van het onderwijs in de geschiedenis, 4 lesuren 's weeks, aan E. Besse, en een gedeelte van het onderwijs in het teekenen, 6 lesuren 's weeks, aan B. H. Stomps.

De leeraar in het teekenen, M. Vlamings, wien om gezondheidsredenen met ingang van 19 September 1903 eene maand verlof was verleend, overleed op 30 September d.a.v. Bij Koninklijk besluit van 21 November 1903 n°. 59 is met ingang van 1 Januari 1904 in zijne plaats benoemd J. K. Swaters. Van 25 September af worden de lessen van den leeraar Vlamings waargenomen door den leeraar Stomps.

Zierikzee. In het personeel kwamen geene veranderingen. J. J. Lecker aanvaardde zijne betrekking als leeraar in de Hoogduitsche taal in Januari. Aanvankelijk benoemd tot het einde van den cursus, werd hij bij raadsbesluit van 22 Juni aangesteld tot 1 September 1903. Bij raadsbesluit van denzelfden datum werd J. Pot definitief benoemd tot leeraar in de Nederlandsche taal en in de geschiedenis in de 1ste, 2de en 3de klasse en het onderwijs in de aardrijkskunde definitief opgedragen aan den leeraar J. A. de Bruyne.

Goes. In de maand Januari 1903 is de tijdelijke leeraar T. Friedemann definitief benoemd. Doordat splitsing der 1ste

en der 2de klasse noodzakelijk was, en daardoor de taak van de leeraren van Dijk en Kiel te zwaar zou worden, zijn tot tijdelijke leeraren, en wel tot 31 Augustus 1904, benoemd 1°. B. J. W. Reuser, civiel en electrotechnisch ingenieur voor wiskunde en 2°. H. Pomes, voor de Nederlandsche taal en geschiedenis. H. Pomes, bijna op denzelfden tijd benoemd tot leeraar aan de hogere burgerschool te Brielle, verzocht intrekking van het besluit tot zijne benoeming te Goes en toen is aan A. van de Water, doctorandus in de Nederlandsche letteren machtiging verleend tot 31 December 1903 onderwijs in de Nederlandse taal en de geschiedenis te Goes te geven.

Utrecht (5-jarige cursus). Om gezondheidsredenen was mr. A. R. van de Laar genoodzaakt in het laatst van Maart 1903 verlof te vragen tot 1 September 1903. Van 20 April tot den aanvang der zomervacantie werd met het onderwijs in de Staatswetenschappen belast mr. H. P. de Fluiter. Daar de heer van de Laar nog steeds ongesteld, en zijn geneesheer van meening was, dat hij beter deed zijne betrekking niet weder te aanvaarden, zelfs na zijn herstel, zoo werd hem, op zijn verzoek bij Koninklijk besluit van 13 Augustus 1903 n°. 16, met ingang van 1 September 1903, eervol ontslag verleend uit zijne betrekking van leeraar in de Staatswetenschappen. De tijdelijke leeraar mr. H. P. de Fluiter werd tot de Kerstvacantie gecontinueerd. De leeraar L. G. J. C. Landry had verzocht niet meer in aanmerking te komen voor den nieuwen cursus. In zijne plaats werd met het onderwijs in de Fransche taal in de laagste klasse belast J. J. Mettrop, bij Kon. besluit van 27 Juli 1903 n°. 42. In den aanvang van Juni 1903 werd door den concierge Sliker, met ingang van 1 September, eervol ontslag uit zijne betrekking gevraagd, met het oog op zijn hoogen leeftijd. Bij beschikking van 12 Juni 1903 n°. 4983¹, afd. Onderwijs, werd hem dit verleend. Als zijn opvolger werd benoemd H. J. Nijhoff, van Wijk bij Duurstede, bij beschikking van 8 Augustus 1903 n°. 7117¹, afd. Onderwijs.

Utrecht (gemeentelijke hogere burgerschool met 5-jarigen cursus). Deze school is in 1902 geopend. Het personeel was toen aldus samengesteld: dr. J. W. Doijer Jzn., scheikunde, directeur, G. W. F. Epkema, wiskunde, dr. H. Ekama, wiskunde, A. J. Swart, natuurkunde, werktuigkunde, cosmographie, M. ten Bouwhuys, geschiedenis en aardrijkskunde, J. J. Meder, Nederlandsche taal en letterkunde, F. P. Visser, Fransche taal en letterkunde, P. Fijn van Draat, Engelsche taal en letterkunde, dr. H. P. Kuyper, natuurlijke historie, mr. P. G. H. Dop, handelswetenschappen, J. de Jong Czn., handteekenen, J. C. Eykman, gymnastiek, mr. F. Sleutelaar, Staatswetenschappen. Hierin kwamen in 1903 de volgende wijzigingen: Op 16 Maart werd aan dr. H. Ekama op zijn verzoek voor gezondheidsredenen verlof verleend tot 31 December 1903. Op 23 Maart werd voor het tijdvak tijdelijk benoemd J. A. Th. Lublink Weddik.

Aan G. H. T. Epkema werd op zijn verzoek met ingang van 1 Juni eervol ontslag verleend. In zijne plaats werd benoemd dr. A. Kylstra, die op 1 Juni in functie trad. Daar de nieuw benoemde geen bevoegdheid had voor het onderwijs in rechtlijnig teekenen werd het onderwijs in dit vak van 1 Juni af opgedragen aan J. de Jong Cz.; dit besluit werd op 3 November nader bekrachtigd.

Daar in verband met de splitsing van de 2e klasse in den nieuwen cursus het aantal wekelijksche lessen in geschiedenis en aardrijkskunde steeg tot 32, werd het noodig een tweeden leeraar in die vakken te benoemen. Met ingang van 1 September werd benoemd A. J. van der Meulen, doct. in de Nederlandsche letteren. Aan hem werden opgedragen 8 lessen, terwijl hij tevens 16 lessen aan de hogere burgerschool met 3-jarigen cursus te vervullen heeft.

De tijdelijke leeraren Kuyper, Dop en Eykman werden voor den cursus 1903/1904 herbenoemd. Op 15 October werd aan dr. Ekama op zijn verzoek wegens gezondheidsredenen eervol ontslag verleend met ingang van 1 Januari 1903; in zijne plaats werd benoemd J. A. Th. Lublink Weddik.

Utrecht (3-jarige cursus, met handelsschool). Het personeel is met drie leeraren vermeerderd: een voor aardrijkskunde en geschiedenis, een voor wiskunde en een voor de Hoogduitsche talen. De leeraar in de wiskunde, D. Brand, trad 28 September in dienst, van af den aanvang van den cursus tot dien datum werden zijne lessen door de leeraren Holtappel, Lancel en van Overeem waargenomen.

Amersfoort. De leeraren dr. A. C. Antusch, benoemd tot directeur der hogere burgerschool te Sneek en G. C. Hoogewerff aan die te Hilversum, verlieten opeenvolgend den 20sten April en den 1sten Juli de school en werden vervangen, de eerste door dr. P. K. Lulofs, de laatste door W. van Schothorst. De leeraar R. Cruyff, vroeg en verkreeg, na 31 jarigen dienst bij de gemeente, eervol ontslag als leeraar. Hij werd opgevolgd aan de school door A. van Weezel Errens. Voorts vertrokken de tijdelijke leeraren dr. W. A. van der Vet en H. J. v. d. Noordaa wegens hunne benoeming, respectievelijk aan de hogere burgerscholen te Hilversum en te Gorinchem.

Verder werden bij de nieuwe uitbreiding van het vaste leeraarspersoneel der school, de tijdelijke leeraren J. C. A. Havinga, S. de Vries en A. M. Kerckkamp, vast benoemd, alsmede voor het eerst mej. H. C. van Eyk van Voorthuysen. Dientengevolge verlieten de tijdelijke leeraren R. Luitjens en G. W. ten Dam met ultimo Augustus de school, beiden door het ten einde loopen van hun dienstverband met de gemeente.

Verdere wisseling in het onderwijspersoneel had plaats door het op verzoek verleend eervol ontslag van den leeraar P. Persant Snoep, die na de Paaschvacantie vervangen werd door den tijdelijken leeraar A. Winter, aanvankelijk benoemd tot 1 Augustus, later bij den aanvang van het nieuwe schooljaar herbenoemd voor den tijd van een jaar, evenals de tijdelijke leeraren jhr. mr. dr. E. A. van Beresteyn en W. G. A. Meijer. Ten slotte werden voor het eerst aan de school benoemd voor den tijd van één jaar, met ingang van den cursus 1903/1904, de leeraren dr. Th. Weevers, J. J. Vermeulen en Chr. Kok, beide laatstgenoemden ter vervanging van de vertrokken leeraren dr. W. A. van der Vet en H. J. van der Noordaa, terwijl ten gevolge van de benoeming van eerstgenoemden leeraar de tijdelijke leeraar dr. A. J. Resink de school verliet, wegens de beëindiging van zijn dienstverband met de gemeente.

Leeuwarden. Aan dr. E. Jensema, werd, wegens zijne benoeming tot directeur van en leeraar aan de hogere burgerschool te Veendam, op zijn verzoek met ingang van 15 April 1903 eervol ontslag verleend bij Koninklijk besluit van 25 Februari 1903 n°. 15. Zijn onderwijs in wiskunde, werktuigkunde en cosmographie werd tijdelijk opgedragen aan H. Bremekamp en D. de Lange, doctorandi in wis- en natuurkunde. Als definitief opvolger van dr. Jensema werd met ingang van 1 September 1903, bij Koninklijk besluit van 16 Mei 1903 n°. 30, benoemd dr. W. A. Poort, leeraar aan de Rijks- hogere burgerschool te Middelburg. Aan mejuffrouw L. C. de Graaff, leerares aan de hogere burgerschool met 5-jarigen cursus te Leiden, werd bij Koninklijk besluit van 12 Juni 1903 n°. 26, met ingang van 1 September 1903, een gedeelte van het onderwijs in plant- en dierkunde (in de 1ste, 2de en 3de klasse) voor den tijd van het loopende schooljaar opgedragen. Dr. A. J. Boks, tot dusver tijdelijk leeraar in scheikunde, warenkennis, aard- en delfstofkunde, werd bij Koninklijk besluit van 25 Juni 1903 n°. 60, definitief benoemd.

D. A. G. Vastenou, tijdelijk leeraar in Staathuishoudkunde, werd als zoodanig tot en met 31 December 1903 gecontinueerd. W. Suverijn, tijdelijk leeraar in wiskunde, en A. J. Fehr jr., tijdelijk leeraar in de Nederlandsche en Fransche talen werden als zoodanig voor den tijd van het loopende schooljaar gecontinueerd bij Koninklijk besluit van 20 Augustus 1903 n°. 28. H. Boonstra, tijdelijk leeraar in de Hoogduitsche taal werd als zoodanig voor den tijd van het loopende schooljaar gecontinueerd bij Koninklijk besluit van 29 Augustus 1903 n°. 25.

Dr. A. J. Boks werd wegens zijne benoeming tot leeraar aan eene hogere burgerschool te Rotterdam, op zijn verzoek met ingang van 24 October 1903 eervol ontslagen bij Koninklijk besluit van 12 September 1903 n°. 14.

Het hem opgedragen onderwijs in scheikunde, warenkennis, aard- en delfstofkunde werd met ingang van 1 November daaraanvolgende tijdelijk opgedragen aan dr. J. Ariëns Kappers (theoretische scheikunde enz. in de 5de klasse 12 uren 's weeks) en J. Reiding, doctorandus in scheikunde (theoretische scheikunde in de 4de klasse en practische scheikunde in de 5de klasse, samen 9 uren 's weeks).

Als definitief opvolger van dr. Boks werd bij Koninklijk besluit van 16 November 1903 n°. 29, met ingang van 1 Januari 1904, benoemd dr. C. H. Ketner, leeraar aan de Rijks- hogere burgerschool te den Helder. Ten opzichte van het bedienend personeel moet hier worden vermeld dat de concierge H. Wenning op 24 Augustus jl. onverwacht werd getroffen door eene hevige ziekte, en op 14 November daaraanvolgende overleed.

Gedurende de ziekte en na het overlijden van den concierge werden diens werkzaamheden waargenomen door zijne echtgenote, tot wier hulp N. Huppes als tijdelijk assistent-concierge werd aangesteld en wel totdat in die vacature definitief werd voorzien.

Sneek. Ter vervanging van den tijdelijken leeraar in natuurkunde enz. Gerrits, met ingang van 1 Januari 1903 naar elders geroepen, werd bij raadsbesluit van 23 December 1902 voor het tijdvak 1 Januari 1903 tot 1 September 1903 benoemd J. de Vries, mijnningenieur; bij het einde van den cursus verzocht deze voor eene herbenoeming niet in aanmerking te komen en verliet de school.

Dr. Z. Th. Diehl, in December 1902 benoemd tot directeur der Rijks- hogere burgerschool te Alkmaar, verzocht en verkreeg met ingang van April 1903 eervol ontslag als directeur en leeraar van de hogere burgerschool alhier.

A. J. van der Meulen nam eene benoeming aan tot leeraar aan de gemeentelijke hogere burgerschool met 5-jarigen cursus te Utrecht, ten gevolge waarvan hem op zijn verzoek bij besluit van 18 Juni n°. 7 met ingang van 1 September eervol ontslag uit zijne betrekking hier werd verleend.

Als opvolgers dezer docenten werden achtereenvolgens benoemd bij besluit van 14 Februari dr. A. C. Antusch, bij besluit van 4 Augustus n°. 6, H. P. Geerke tot leeraar in geschiedenis en aardrijkskunde, bij besluit van 4 Augustus n°. 7, F. Schuh tot tijdelijk leeraar in natuurkunde enz. Dr. Antusch aanvaardde zijn werkkring 20 April, F. Schuh bij het begin van den cursus, H. P. Geerke met ingang van 15 October.

Van 1 April tot 20 April trad als waarnemend directeur op A. Minderhoud. In de vacature van der Meulen werd van 1 tot 8 September voorzien door waarneming der overige leeraren; van af 8 September tot 15 October werd met het geven van onderwijs in geschiedenis en aardrijkskunde als hulpleeraar belast J. L. Dijkhuis, litt. doct. aan de Rijks-universiteit te Groningen.

Harlingen. De door het vertrek van J. Branbergen naar Leeuwarden ontstane vacature, voor de betrekkingen van directeur en leeraar in de geschiedenis en aardrijkskunde werd den 4 April 1903 vervuld, doordat H. G. Harkema op dien datum genoemde betrekkingen aanvaardde. Van 5 Januari 1903 tot 4 April d. a. v. werden de lessen in de geschiedenis en aardrijkskunde gegeven door J. L. Dijkhuis, litt. doct. aan de Rijks-universiteit te Groningen, terwijl het directoraat werd waargenomen door J. J. Griss, leeraar in de Nederlandsche en Hoogduitsche talen. J. Branbergen nam tot 1 September 1903 de lessen in de Staatsinrichting waar, terwijl hij op dien datum voor een jaar werd benoemd tot tijdelijk leeraar in dit vak.

Den 1sten September verliet de leeraar Griss de school wegens zijne benoeming bij het middelbaar onderwijs te Rotterdam. Zijne lessen werden tot 1 October waargenomen door de overige leeraren, terwijl op laatstgenoemden datum G. de Boer, tot dusver hoofd der school te Aalsmeer, de door den leeraar Griss gedooceerde vakken, Nederlandsch en Hoogduitsch, op zich nam.

Heerenveen. Bij Koninklijk besluit van 24 September 1902 n°. 43, werd met ingang van 4 November aan dr. W. A. Versluys eervol ontslag verleend als leeraar aan de Rijks- hogere burgerschool te Heerenveen. J. L. G. Krugers te 's Gravenhage werd belast met het onderwijs, gegeven door den leeraar Versluys, tot definitief in de vacature was voorzien.

Bij Koninklijk besluit van 17 November 1902 n°. 14 werd tot leeraar aan de Rijks- hogere burgerschool te Heerenveen benoemd F. de Vries te Enkhuizen, die 1 Februari 1903 zijne betrekking aanvaardde. Bij Koninklijk besluit van 7 November 1902 n°. 15, werd met ingang van 1 Januari 1903 aan R. D. Nauta eervol ontslag verleend als leeraar aan de Rijks- hogere burgerschool te Heerenveen.

Van 1 Januari 1903 af totdat definitief in de vacature — ontstaan door het eervol ontslag van den leeraar Nauta — zou zijn voorzien, werd aan J. van der Werf te Bolsward opgedragen het onderwijs in de Fransche taal en aan mejuffrouw B. Houwink te Meppel het onderwijs in de Engelsche taal. Bij Koninklijk besluit van 15 Januari 1903 n°. 17 werd van den dag der aanvaarding af tot en met 31 December 1903 tot leeraar aan de Rijks- hogere burgerschool te Heerenveen benoemd W. Struik te 's Gravenhage, die 1 April 1903 in functie trad.

Ten gevolge van de splitsing der 1ste en 2de klasse elk in 2 parallelafdeelingen werd aan J. v. d. Werf te Bolsward opgedragen 7 uur onderwijs in de Fransche taal, later vermeerderd

tot 8, en aan H. Schukken te IJsbrechtum 14 uren onderwijs in de Hoogduitsche taal.

Bij Koninklijk besluit van 12 September 1903 n°. 13, werd aan dr. J. M. Ruys met ingang van 22 October d. a. v. eervol ontslag verleend als leeraar aan de Rijks- hogere burgerschool te Heerenveen (en te Meppel).

Aan N. J. A. Roldanus te Delft werd opgedragen het onderwijs in de natuur-, schei-, plant- en dierkunde aan de Rijks- hogere burgerschool te Heerenveen tot en met 31 Augustus 1904; deze docent is op 16 November 1903 in functie getreden.

Bij Koninklijk besluit van 18 December 1903 n°. 33, werd W. Struik, tijdelijk leeraar aan de Rijks- hogere burgerschool te Heerenveen tot en met 31 December 1903, als zoodanig herbenoemd tot en met 31 Augustus 1905.

Zwolle. Het personeel onderging verandering door het eervol ontslag aan E. Zuidema, leeraar in aardrijkskunde en geschiedenis met 1 September 1903 verleend. De waarneming zijner betrekking — door voortdurende ongesteldheid van den titularis sinds het einde van Februari vacant — was van de Paaschvacantie af opgedragen aan H. Pomes tot het einde van den cursus. De in de plaats van den leeraar Zuidema benoemde leeraar, A. C. van Meeteren, leeraar aan de hogere burgerschool te Maastricht, trad 28 September in dienst. Van het einde der Kerstvacantie tot het einde van den cursus gaf H. van Cleeff, leeraar hogere burgerschool te Apeldoorn, 6 lesuren in de Hoogduitsche taal in de beide afdeelingen der 3de klasse tot hulp van den leeraar Talen, wiens taak ten gevolge van de vermeerdering der lesuren in de Hoogduitsche taal na de Kerstvacantie aan het gymnasium, te zwaar zou worden.

De concierge W. F. de Groot overleed in September 1902. Zijne plaats werd met 1 Januari 1903 ingenomen door W. C. B. de Blécourt.

Deventer. Bij het begin van het jaar 1903 bestond nog altijd de vacature aardrijkskunde. Hierin werd bij raadsbesluit van 16 Maart 1903 voorzien door de benoeming van A. Jochim, onderwijzer te Arnhem, voorloopig voor den tijd van 1 jaar. De leeraar Jochim is 1 Juni in dienst getreden. Inmiddels was bij raadsbesluit van 19 Januari 1903 tot waarnemend leeraar in aardrijkskunde benoemd R. Schuiling, onderwijzer aan de Rijkskweekschool voor onderwijzers te Deventer. Deze heeft van 23 Januari tot 29 Mei elke week 1 uur les gegeven in de 4de en 1 uur in de 5de klasse.

Als nieuwe leeraar in de natuurlijke historie trad na de Kerstvacantie, den 6den Januari, dr. G. Postma in functie, daartoe reeds in het vorige jaar benoemd.

Bij het begin van den nieuwen cursus 1903/1904 was splitsing van de eerste klasse in 2 parallel-klassen noodig. Om in de behoeften aan leerkracht te voorzien werd tijdelijk, voor den tijd van 1 jaar, benoemd R. Jacobsen, lit. neerl. doct., bij raadsbesluit van 1 September 1903. Deze heeft 4 September zijne functie aanvaard als leeraar in de Nederlandsche taal, geschiedenis, aardrijkskunde en schoonschrijven.

Om te voorzien in het onderwijs in de Fransche taal aan parallelklasse 1 A werd bij raadsbesluit van 3 Augustus 1903 benoemd mej. E. E. Engelbrecht, leeres aan de middelbare meisjesschool te Deventer. Deze heeft 3 September hare taak aanvaard.

Kampen. Als opvolger van dr. S. S. Hoogstra, die tot directeur der Rijks- hogere burgerschool te Gouda benoemd werd, trad op J. L. Walch, doctorandus in de Nederlandsche letteren, die 6 Februari 1903 zijne functie aanvaardde en bij raadsbesluit van 23 Juni n°. 9 definitief werd aangesteld. Bij hetzelfde besluit verkreeg ook de leeraar in de Fransche taal en letterkunde, J. Snel, zijne definitieve benoeming.

In plaats van dr. B. Meilink, aan wien door den gemeenteraad op de meest eervolle wijze ontslag was verleend als directeur der hogere burgerschool, werd met ingang van 1 September bij besluit van 31 Maart n°. 11 benoemd dr. H. J. van de Stadt, tot dusverre leeraar aan de school. Tot leeraar in de natuurkunde werd voor den cursus 1903/1904 benoemd H. Wijma.

Almelo. Aan den leeraar dr. G. Postma werd bij raadsbesluit van 28 November 1902 en met ingang van 1 Januari 1903, eervol ontslag verleend uit zijne betrekking als leeraar in de wis- en natuurkundige vakken (natuurlijke historie en wiskunde, afd. meisjes).

In zijne plaats werd voor het nog overige gedeelte van den loopenden cursus benoemd C. G. Klaarhamer, bij raadsbesluit van 30 December 1902. Deze trad den 6den Januari 1903 in functie.

De benoeming werd voor den duur van den cursus 1903—1904 verlengd bij raadsbesluit van 2 September 1903.

Aan H. Wijma werd op zijn verzoek bij raadsbesluit van 2 September 1903 eervol ontslag verleend uit zijne betrekking van leeraar in de natuurkunde, werktuigkunde, cosmographie en wiskunde, met ingang van 1 September 1903. In zijne plaats werd benoemd J. W. Alberda, werktuigkundig ingenieur, bij raadsbesluit van 2 September 1903, die den 7den September in functie trad.

H. J. Trip, tijdelijk leeraar in de geschiedenis en aardrijkskunde, werd bij raadsbesluit van 30 Juli, definitief als zoodanig benoemd, terwijl de tijdelijke benoeming van den leeraar in de Engelsche taal, J. Stebbe, bij raadsbesluit van 12 Juni 1903 voor den tijd van een jaar werd verlengd.

Groningen (5-jarige cursus). Aan de school waren op 1 Januari als tijdelijke leerkrachten werkzaam de heer Z. J. de Langen, A. W. Visser, mej. W. Andreae. Deze waren benoemd tot 31 Augustus 1903. Met 27 Januari aanvaardde mej. H. A. Folmer hare taak, die nu en dan verlengd en gewijzigd, door haar werd voortgezet tot einde cursus 1902—1903. Redenen waren: ziekte van dr. Kors, toen ziekte van de Langen, toen vacature dr. Kors, ontstaan door den dood van dezen leeraar. Tegen den nieuwen cursus verzocht de tijdelijke leeraar de Langen geene herbenoeming, mej. Andreae, mej. Folmer en A. W. Visser werden weder aangesteld tot het einde van het schooljaar 1903/1904. Bij den aanvang van dien cursus is tijdelijk aangesteld M. J. de Boer om tijdens het verlof wegens ziekte van dr. O. Postma diens lessen in klasse IV en V (20 minuten) te geven. Mej. Folmer werd met de 4 uur in klasse III belast. Dr. Postma kwam 1 November vrij goed hersteld aan de school terug.

Groningen (openbare handelsschool). In de vacature boekhouden-handelsrekenen is voorzien van af 23 November 1903; tot 24 December 1903 kon er echter slechts 10 van de 14 lessen per week gegeven worden.

Veendam. Op 1 Maart aanvaardde F. de Korte zijne betrekking als leeraar in de handelswetenschappen, terwijl mevr. Meursing-Mees reeds voor het einde van het vorige kalenderjaar haar ontslag had verkregen. De lessen in genoemd vak werden in dien tusschentijd waargenomen door den leeraar Stracké.

Aan het einde van Februari vertrok C. Krediet, toenmaals directeur, naar Rotterdam, terwijl dr. E. Jensema den 15den April als zijn opvolger in functie trad. De leeraar Vlieg nam gedurende dit tijdsverloop het directeurschap waar.

Dr. P. K. Lulofs en J. W. Pik vertrokken respectievelijk den 1sten Juni naar Amersfoort en den 1sten September naar Rotterdam, de eerste werd 1 September opgevolgd door dr. J. W. Beekman en de tweede 1 October door W. A. H. Wesseling. Gedurende beide vacatures werden de lessen waargenomen door het personeel van de school.

Sappemeer. Mej. C. M. Vliegenthart werd met ingang van 1 September 1903 definitief aangesteld. Voorts werd aan den leeraar Douwes Dekker, op zijn verzoek met het oog op zijne studie verlof verleend van 1 September—1 Januari 1904 en zijne betrekking werd waargenomen door W. van der Molen.

Warffum. Bij Koninklijk besluit van 18 Februari 1903 n°. 15 werd aan den leeraar in de geschiedenis en aardrijkskunde H. G. Harkema op zijn verzoek eervol ontslag verleend met ingang van 4 April d. a. v. Bij Koninklijk besluit van 31 Maart 1903 n°. 18 werd als zijn opvolger benoemd H. P. Geerke, te Venlo, deze aanvaardde 22 April d. a. v. zijne betrekking. Bij Koninklijk besluit van 6 Augustus 1903 n°. 65 werd voor het tijdvak van 1 September 1903 tot en met 31 Augustus 1904 tot leerares benoemd mej. W. Andreae, tijdelijk leerares in de staathuishoudkunde.

Bij Koninklijk besluit van 29 Augustus 1903 n°. 21 werd met ingang van 12 October 1903 aan H. P. Geerke, leeraar in de geschiedenis en aardrijkskunde, op zijn verzoek eervol ontslag verleend.

Het onderwijs in genoemde vakken werd voor het tijdvak van 12 October totdat in de vacature zou zijn voorzien door

den directeur opgedragen aan J. L. Dijkhuis, doctorandus Nederlandsche letteren te Sneek.

Bij Koninklijk besluit van 20 November 1903 n°. 19 werd J. L. Dijkhuis voor het tijdvak van 1 December 1903 tot en met 31 Augustus 1904 benoemd tot leeraar in die vakken.

Assen. Aan de sedert 4 jaar bestaande vacature in boekhouden, waarin steeds voorzien was door de tijdelijke aanstelling voor een jaar van P. N. van der Brugge, leeraar aan de Rijks-hoogere burgerschool te Meppel, werd een einde gemaakt bij Koninklijk besluit van 24 Juli 1903 n°. 77 door de definitieve benoeming van genoemden titularis. Het onderwijs in de gymnastiek aan de vrouwelijke leerlingen der school buiten de gewone schooluren werd wederom aan den leeraar A. G. Montfoort opgedragen.

De gezondheidstoestand van den leeraar J. Bakker was van dien aard dat eene verlichting van zijn taak dringend noodig was; hij werd dan ook van het onderwijs geven in aardrijkskunde bij den aanvang van den cursus 1903/04 op zijn verzoek ontheven en dit onderwijs werd voor den cursus 1903/04 opgedragen aan H. Polvliet te Gorinchem. Op 14 September aanvaardde zijne betrekking.

Door de benoeming van dr. D. Dijken tot leeraar aan de Rijks-hoogere burgerschool te Groningen bij Koninklijk besluit van 19 Juni 1903 n°. 22, met ingang van 1 September, ontstond eene vacature in wiskunde, waarin werd voorzien door het Koninklijk besluit van 17 September 1903 n°. 28 waarbij dr. A. van Thijn, leeraar aan het gymnasium te Winschoten, als zijn opvolger werd aangewezen. Daar het te verwachten was, wat later ook bleek het geval te zijn, dat dr. van Thijn zich niet onmiddellijk van Winschoten vrij kon maken, werd gedurende de vacature, als tijdelijk leeraar in wiskunde aangesteld J. A. Vreeswijk jr., doctorandus in de wis- en natuurkunde te Amsterdam, die zijne betrekking op 7 September aanvaardde en bleef vervullen tot 1 Januari, den dag waarop de heer van Thijn zijne functie zal overnemen.

Meppel. Bij Koninklijk besluit van 12 September 1903 n°. 13 werd aan dr. Ruys, op zijn verzoek, met ingang van 22 October 1903 eervol ontslag verleend wegens zijne benoeming te Leiden. Het onderwijs in natuur-, schei-, plant- en dierkunde werd voorloopig opgedragen aan dr. Schenk, apotheker te Meppel, terwijl later deze opdracht werd verlengd tot aan het einde van den cursus 1903—1904.

Roermond. Wegens het eervol ontslag verleend aan dr. H. J. H. Schreurs, met ingang van 1 Januari 1903, werd het onderwijs in de natuur- en scheikunde, tot aan het einde van het loopende schooljaar opgedragen aan J. Alingh Prins, doctorandus in de scheikunde.

H. Huffnagel werd tot aan het einde van het schooljaar belast met de lessen in de Hoogduitsche taal.

Na afloop van dien termijn werden beide leeraren benoemd tot tijdelijk leeraar, om gedurende het schooljaar 1903—1904 onderwijs te geven in bovengenoemde vakken.

Het verlof tot herstel van gezondheid van den leeraar G. de Weerd moest verlengd worden tot 1 Maart 1903 en de waarneming zijner lessen werd opgedragen aan H. Pomes, doctorandus in de Nederlandsche letteren.

Den leeraar de Weerd werd nogmaals een verlof tot herstel van gezondheid verleend van 16 November tot aan de Kerstvacantie. Zijne lessen in aardrijkskunde en geschiedenis werden waargenomen door M. Steenhuisen, doctorandus in de Nederlandsche letteren.

Aan P. J. van der Tak, leeraar aan de hogere burgerschool te Maastricht werd, voor den duur van het schooljaar 1903/1904, het onderwijs in de Staatswetenschappen opgedragen.

Venlo. Als waarnemend leeraar is opgetreden H. P. Geerke van af 8 Januari tot Paschen (12 April) ter vervanging van den leeraar dr. L. H. Stijns aan wien een onbepaald verlof tot herstel van gezondheid was verleend.

Dr. L. Stijns heeft na de Paaschvacantie zijne lessen wederom hervat.

Maastricht. Gedurende het jaar 1903 verlieten de volgende leeraren de school:

1°. dr. H. B. Holsboer, leeraar in scheikunde en natuurlijke geschiedenis, benoemd tot leeraar aan eene hogere burgerschool

te Rotterdam, eervol ontslagen bij besluit van den gemeenteraad dd. 14 Mei 1903, met ingang van 1 September 1903;

2°. A. C. van Meeteren, doctorandus, leeraar in de Nederlandsche taal en in aardrijkskunde, benoemd tot leeraar aan de Rijks- hogere burgerschool te Zwolle, eervol ontslagen bij besluit van den gemeenteraad dd. 1 September 1903 met ingang van 1 October 1903.

Met het vertrek der leeraar Holsboer en van Meeteren en tevens met de splitsing der 2de klasse in parallel-afdeelingen staat in verband de benoeming van eene reeks van nieuwe leeraren.

In de raadsvergadering van 6 Augustus 1903 zijn benoemd:
1°. P. J. H. Ummels, vroeger leeraar aan de burgeravondschool te Nijmegen en aan het instituut Wegerif aldaar, tot tijdelijk leeraar in de wiskunde aan de hogere burgerschool, het gymnasium en de burgeravondschool, alhier;

2°. F. J. H. Meijers, vroeger leeraar in de Hoogduitsche taal aan de Nederlandsch-Duitsche school te Amsterdam, tot tijdelijk leeraar in de Hoogduitsche taal aan de hogere burgerschool alhier;

3°. E. C. A. van den Boorn, leeraar in de Fransche taal en letterkunde aan het gymnasium alhier, tot tijdelijk leeraar in datzelfde vak aan de hogere burgerschool.

In dezelfde raadsvergadering van 6 Augustus werden gecontinueerd de tijdelijke benoemingen der leeraar Lahaye (wiskunde), Hoenings (boekhouden) en Endepols (vroeger Nederlandsch en aardrijkskunde, nu Nederlandsch en geschiedenis).

In de raadsvergadering van 1 October 1903 werden aangesteld-

1°. dr. A. C. de Kock, vroeger assistent aan het chemisch universiteits-laboratorium van prof. Bakhuis Roozeboom te Amsterdam, als tijdelijk leeraar in de scheikunde aan hogere burgerschool en gymnasium;

2°. H. J. E. Endepols, vroeger doctorandus in de Nederlandsche letteren, nu sedert 28 October 1903 gepromoveerd tot doctor in de genoemde wetenschappen, als leeraar in de Nederlandsche letteren in de geschiedenis;

3°. H. J. E. van Alfen, doctorandus in de Nederlandsche letteren en tijdelijk leeraar te Rolduc, als tijdelijk leeraar in de Nederlandsche letteren en in de aardrijkskunde.

Eindelijk werd in de raadsvergadering van 29 October 1903 als opvolger van dr. Holsboer in zijne qualiteit van leeraar in de natuurlijke historie tijdelijk aangewezen H. M. Bernelot Moens te Berlijn — voor eenige jaren tijdelijk leeraar in gemeld vak aan de hogere burgerschool te Zutphen — nadat reeds vroeger dr. de Kock als opvolger van dr. Holsboer als leeraar in de scheikunde was aangesteld.

Ten gevolge van de hierboven medegedeelde wijzigingen in het onderwijzend personeel der hogere burgerscholen waren op 31 December 1903 de leeraren werkzaam, wier getal en bevoegdheid zijn aangegeven in de volgende tabel.

S C H O L E N.		GETAL EN BEVOEGDHEID DER LEERAREN.									Getal vacatu- res.	Algemeen totaal.
PROVINCIEËN.	GEMEENTEN.	Doctor en docto- randus.	Candidaat.	Akte M. O.	Oude akte.	Art. 82 en 89.	Art. 90.	Art. 83.	Zonder akte.	Totaal.		
Noordbrabant.	's Hertogenbosch.	2	—	11	—	1	3	—	—	17	—	17
	Tilburg	3	1	6	—	2	—	—	—	12	—	12
	Breda	3	—	11	—	2	—	—	—	16	—	16
	Bergen op Zoom	3	—	12	—	—	—	—	—	15	—	15
	Helmond	1	—	8	1	—	—	—	—	10	—	10
Gelderland.	Arnhem (5-jarige cursus) . .	8	—	8	—	1	—	—	1	18	—	18
	id. (3-jarige „) . .	5	—	10	—	—	—	—	—	15	—	15
	Nijmegen	4	—	12	—	3	—	—	—	19	—	19
	Id. (bijzondere)	4	—	12	—	1	—	—	1	17	—	17
	Apeldoorn	1	—	10	—	2	—	1	1	12	—	12
	Zutphen	5	1	10	—	—	—	—	—	19	—	19
	Tiel	2	—	8	—	1	—	—	—	11	—	11
	Winterswijk	1	1	4	—	—	—	—	—	7	—	7
	Zalt-Bommel	3	1	7	—	—	—	—	—	11	—	11
Zuidholland.	's Gravenhage (1ste 5-jar. curs.)	12	2	12	—	2	—	—	—	28	—	28
	Id. (2de 5-jar. „)	8	—	12	—	4	—	—	—	24	—	24
	Id. (3-jarige „)	7	—	12	—	—	—	—	—	19	—	19
	Rotterdam (5-jarige cursus) .	8	—	13	—	4	—	—	—	25	—	25
	Id. (1ste 3-jar. cursus)	2	—	18	—	—	—	—	2	22	—	22
	Id. (2de 3-jar. „)	2	1	15	—	1	—	—	—	19	—	19
	Leiden	7	—	10	—	1	—	—	—	18	—	18
	Dordrecht	5	—	11	—	1	—	—	—	17	1	18
	Delft	3	—	11	—	1	—	—	—	15	—	15
	Schiedam	4	—	9	—	2	—	—	—	15	—	15

S C H O L E N.		GETAL EN BEVOEGDHEID DER LEERAREN.									Getal vacatu- res.	Algemeen totaal.
PROVINCIEËN.	GEMEENTEN.	Doctor of docto- randus.	Candidaat.	Akte M. O.	Oude akte.	Artt. 82 en 89.	Art. 90.	Art. 83.	Zonder akte.	Totaal.		
Noordholland.	Gouda	6	2	13	—	1	—	—	—	22	—	22
	Gorinchem	2	—	8	—	2	—	—	—	12	—	12
	Brielle	3	—	5	—	—	—	—	—	8	—	8
	Rotterdam (bijzondere) . . .	2	2	4	—	—	—	—	3	11	—	11
	Amsterdam (1ste 5-jar. curs.)	11	—	12	—	3	—	—	—	26	—	26
	Id. (2de 5-jar. „)	8	—	13	—	3	—	—	—	24	—	24
	Id. (3de 5-jar. „)	9	—	10	—	—	—	—	—	19	—	19
	Id. (1ste 3-jar. „)	4	—	16	—	—	—	—	—	20	—	20
	Id. (2de 3-jar. „)	—	—	17	—	—	—	—	—	17	—	17
	Id. (3de 3-jar. „)	3	—	22	—	1	1	—	5	32	—	32
	Id. (4de 3-jar. „)	2	—	13	—	2	—	—	—	17	—	17
	Haarlem (5-jarige cursus) . . }	9	—	14	—	1	—	—	—	24	—	24
	Id. (3-jarige „) . . }											
	Zaandam	2	—	11	—	1	—	—	—	14	—	14
	Alkmaar	3	—	10	—	1	—	—	—	14	—	14
	Hoorn	4	—	7	—	1	—	—	—	12	—	12
Zeeland.	Enkhuizen	2	—	5	—	—	—	—	—	7	—	
	den Helder	5	—	8	—	—	—	—	—	13	—	13
	Hilversum	4	—	10	—	1	—	—	1 (L.O.)	16	—	16
	Middelburg	4	—	12	—	1	—	—	—	17	—	17
	Zierikzee	2	—	7	—	1	—	—	—	10	—	10
Utrecht.	Goes	2	—	9	—	2	—	—	—	13	—	13
	Utrecht (5-jar. curs.) . . .	9	—	9	—	1	—	—	—	19	—	19
	Id. (gemeentelijke 5-j. c.)	6	—	8	—	1	—	—	—	15	—	15
	Id. (3-jar. cursus) . . .	4	1	18	—	—	—	—	—	23	—	23
Friesland.	Amersfoort	8	—	11	—	3	—	—	—	22	—	22
	Leeuwarden	5	—	13	—	—	—	—	—	18	—	18
	Harlingen	—	—	8	—	—	—	—	—	8	—	8
	Sneek	3	—	9	—	—	—	—	—	12	—	12
Overijssel.	Heerenveen	1	—	9	—	1	—	—	—	11	—	11
	Zwolle	6	—	7	—	—	—	—	—	13	—	13
	Deventer	4	—	10	—	2	—	—	—	16	—	16
	Kampen	7	—	10	—	—	—	—	—	17	—	17
Groningen.	Almelo	2	—	10	—	1	—	—	—	13	—	13
	Groningen (5-jarige cursus) .	8	—	11	—	—	—	—	—	19	—	19
	„ (3-jarige „) .	7	—	11	—	—	—	—	—	18	—	18
	Veendam	3	—	9	—	—	—	—	—	12	—	12
	Winschoten	3	—	8	—	—	—	—	—	11	—	11
	Sappemeer	2	—	10	—	—	—	—	—	12	—	12
	Warffum	3	—	6	—	—	—	—	—	9	—	9

S C H O L E N.		GETAL EN BEVOEGDHEID DER LEERAREN.									Getal vacatu- res.	Algemeen totaal.
PROVINCIEËN.	GEMEENTEN.	Doctor of docto- randus.	Candidaat.	Akte M. O.	Oude akte.	Artt. 82 en 89.	Art. 90.	Art. 88.	Zonder akte.	Totaal.		
Drenthe.	Assen	4	—	8	—	1	—	—	—	13	—	13
	Meppel	2	—	6	—	—	—	—	—	8	—	8
Limburg.	Maastricht	3	—	11	—	2	1	—	1	18	—	18
	Roermond	4	—	8	—	—	—	—	—	12	—	12
	Venlo	1	—	8	—	—	1	—	—	10	—	10
	Rolduc (bijzondere)	5	—	11	—	1	—	—	—	17	—	17
	Totaal.	290	12	707	1	63	6	1	15	1 095	1	1 096
Gaaf af voor:												
1 leeraaf in 5 betrekkingen		4 + 6 + 16 + 50	—	—	—	—	—	—	—	76	—	76
2 leeraren „ 4 „												
8 „ „ 3 „												
50 „ „ 2 „												
Totaal		—	—	—	—	—	—	—	—	1 019	1	1 020

Het aantal leeraarsbetrekkingen was op genoemd tijdstip, 1 vacature medegerekend, 1096. Het aantal leeraren was evenwel 76 minder dan dat der betrekkingen, dewijl 1 leeraaf aan 5 scholen, 2 leeraren aan 4, 8 leeraren aan 3 en 50 leeraren aan 2 scholen werkzaam waren, zoodat het aantal personen, door wie 1096 betrekkingen waargenomen werden, op 31 December 1903, 1020 bedroeg.

De leeraren in 2 betrekkingen waren:

J. F. D. Blöte, Hoogduitsch te 's Hertogenbosch en te Tilburg;
 Dr. A. C. Oudemans, natuurlijke historie te Arnhem (5-j. cursus en 3-j. cursus);
 B. Meilink, natuurkunde te Arnhem (5-j. cursus en 3-j. cursus);
 H. G. Bom Wz., boekhouden te Arnhem (5-j. cursus en 3-j. cursus);
 J. A. L. de Ladhouter, gymnastiek te Arnhem (5-j. cursus en 3-j. cursus);
 dr. H. van Cappelle, natuurlijke historie te Nijmegen (5-j. cursus en te 's Gravenhage 2de 5-j. cursus);
 dr. P. M. Keer, natuurlijke historie te Nijmegen (5-j. cursus en te Zutphen);
 H. van Cleeff, Hoogduitsch te Apeldoorn en te Zwolle;
 A. Feenstra, Staatswetenschappen te Tiel en te Gorinchem;
 P. Tillema, wiskunde te 's Gravenhage (1ste 5-j. cursus en 3-j. cursus);
 dr. G. Bakker, wiskunde, werktuigkunde en cosmographie te 's Gravenhage (1ste 5-j. cursus en 3-j. cursus);
 mr. P. M. von Baumhauer, Staatswetenschappen te 's Gravenhage (1ste 5-j. cursus en te Leiden);
 J. J. Helsdon Rix, Engelsch te 's Gravenhage (1ste 5-j. cursus en 3-j. cursus);
 K. M. de Jong, boekhouden te 's Gravenhage (1ste en 2de 5-j. cursus);
 G. C. Baerends, gymnastiek te 's Gravenhage (1ste en 2de 5-j. cursus);
 W. H. Hengevelt, gymnastiek te 's Gravenhage (1ste 5-j. en 3-j. cursus);
 J. van Dam, Engelsch te 's Gravenhage (2de 5-j. cursus en 3-j. cursus);
 M. J. Goude, Hoogduitsch te 's Gravenhage (3-j. cursus en te Gouda);

C. van der Waals, wiskunde en boekhouden te Rotterdam (1ste 3-j. cursus en boekhouden te Leiden);
 R. Buning, Nederlandsch te Rotterdam (1ste en 2de 3-j. cursus);
 H. W. van der Weele, natuurlijke historie te Rotterdam (1ste 3-j. cursus en te Schiedam);
 R. Volbeda, Engelsch te Rotterdam (1ste en 2de 3-j. cursus);
 R. M. Roemer, gymnastiek te Amsterdam (1ste 5-j. cursus en 4de 3-j. cursus);
 J. Mettrop, Fransch te Amsterdam (2de 5-j. cursus en te Utrecht 5-j. cursus);
 M. Baints, Lijnteeenen te Amsterdam (2de 5-j. cursus en 3de 3-j. cursus);
 J. de Lint, natuurlijke historie te Amsterdam (3de 5-j. cursus en 1ste 3-j. cursus);
 A. K. Castelein, aardrijkskunde te Amsterdam (3de 5-j. cursus en 1ste 3-j. cursus);
 dr. P. C. M. Bos, Staatswetenschappen te Amsterdam (2de en 3de 5-j. cursus);
 W. Zwier G.H.zn., handteekenen te Amsterdam (3de 5-j. cursus en 4de 3-j. cursus);
 P. Gertenbach, Nederlandsch te Amsterdam (1ste en 4de 3-j. cursus);
 J. IJzerman, Staatswetenschappen te Amsterdam (1ste en handelsaardrijkskunde aan de 3de 3-j. cursus);
 A. J. Bos, Engelsch te Amsterdam (3de en 4de 3-j. cursus);
 C. J. J. Westermann, Staatswetenschappen te den Helder en te Hilversum;
 M. van Breen, Engelsch te Zierikzee en te Goes;
 mr. P. G. H. Dop, handelswetenschappen te Utrecht (5-j. cursus) en handelsrecht te Utrecht (3-j. cursus);
 J. de Jong Cz., hand- en lijnteeenen te Utrecht (5-j. cursus) en handteekenen en schoonschrijven te Utrecht (3-j. cursus);
 A. J. van der Meulen, geschiedenis en aardrijkskunde te Utrecht (5-j. en 3-j. cursus);
 dr. F. Sleutelaar, Staatswetenschappen te Utrecht (5-j. en 3-j. cursus);
 J. Branbergen, aardrijkskunde en geschiedenis te Leeuwarden en Staatsinrichting te Harlingen;
 C. J. de Bruyn Kops, Staats- en handelswetenschappen te Zwolle en te Deventer;
 dr. H. A. J. Meijer, scheikunde en aardrijkskunde te Groningen (5-j. cursus) en plant- en dierkunde te Groningen (3-j. cursus);

F. de Groot, boekhouden te Groningen (5-j. cursus) en wiskunde en boekhouden te Groningen (3-j. cursus);
 G. C. C. Bethe, Fransch te Groningen (5-j. en 3-j. cursus);
 W. Wals, schoonschrijven te Groningen (5-j. en 3-j. cursus);
 J. H. Scholte, Hoogduitsch te Groningen (5-j. en 3-j. cursus);
 A. Edelman, gymnastiek en schoonschrijven te Sappemeer en gymnastiek te Winschoten;
 mej. W. Andreae, Staatswetenschappen te Groningen (5-j. cursus) en te Warffum;
 P. N. van der Brugge, boekhouden te Assen en wiskunde en boekhouden te Meppel;
 F. J. van der Tak, geschiedenis en Staatswetenschappen te Maastricht en Staatswetenschappen te Roermond;
 H. D. van der Maas, gymnastiek en schoonschrijven te Roermond en gymnastiek te Venlo.

De leeraren in 3 betrekkingen waren:

mr. H. J. van Leeuwen, Staatswetenschappen te 's Hertogenbosch, te Helmond en te Venlo;
 W. Kosten, handelswetenschappen te Bergen op Zoom, boekhouden, wiskunde en schrijven te Middelburg en boekhouden te Goes;
 L. D. Wolters, handelswetenschappen te Apeldoorn, Zutphen en Almelo;
 mr. dr. J. B. Cohen, Staatswetenschappen te 's Gravenhage (1ste 5-j. cursus en 3-j. cursus) en te Gouda;

J. W. F. van Meegeren, wiskunde en boekhouden te 's Gravenhage (3-j. cursus) en handelswetenschappen te Gouda en te Schiedam;
 P. C. Adrian, gymnastiek te Amsterdam (1ste en 3de 5-j. cursus en 3de 3-j. cursus);
 dr. H. C. Bijl, scheikunde te Amsterdam (1ste, 2de en 3de 5-j. cursus);
 mr. P. C. Andreae, Staats- en handelswetenschappen te Sneek en Staatswetenschappen te Meppel en te Heerenveen.

De leeraren in 4 betrekkingen waren:

G. W. van Ditmars, Staatswetenschappen aan de drie Rotterdamsche scholen en te Delft;
 J. H. E. Schmid, schoonschrijven aan de drie 5-j. en aan de 2de 3-j. school te Amsterdam.

De leeraar in 5 betrekkingen was:

S. J. van de Vliet, boekhouden aan de drie 5-j. scholen te Amsterdam, te Haarlem en te Hilversum.

In de volgende tabel zijn de jaarwedden van de directeuren der hogere burgerscholen opgenomen en het getal der leeraarsjaarwedden van directeuren en leeraren.

S C H O L E N.	Jaarwedde van den directeur † = vrije woning.	Getal der leeraarsjaarwedden.					Totaal bedrag der jaarwedden.
		tot en met f 1000.	boven f 1000 tot en met f 2000.	boven f 2000 tot en met f 2500.	boven f 2500.	Getal jaarwedden van directeuren en leeraren.	
<i>Rijks- hogere burgerscholen met 5-jarigen cursus.</i>							
's Hertogenbosch	f 3 500,00 †	2	5	4	5	17	f 35 225,00
Tilburg	3 000,00	1	5	1) 4	1	12	24 150,00
Bergen op Zoom.	3 400,00	2	2	7	3	15	33 290,00
Gouda	3 200,00	4	10	5	2	22	38 780,00
Alkmaar	3 800,00	2	6	4	1	14	27 800,00
den Helder	3 000,00	1	5	6	—	13	25 660,00
Middelburg	2) 4 000,00	3	3	7	3	17	35 350,00
Goes	3) 3 350,00 †	3	5	4	—	13	21 603,47
Utrecht	4 000,00	2	5	2	9	19	43 660,00
Leeuwarden	4 000,00	1	4	6	6	18	40 265,00
Zwolle	3 800,00	—	4	6	2	13	30 370,00
Groningen	4 000,00	4	5	8	1	19	34 920,00
Assen.	3 400,00	3	5	3	1	13	23 201,00
Roermond	3 400,00	1	3	4	3	12	26 478,34
Totaal Rijks- hogere burger- scholen met 5-jarigen cursus	f 14	29	67	70	37	217	f 440 752,81
<i>Rijks- hogere burgerscholen met 3-jarigen cursus.</i>							
Helmond	f 2 650,00 †	3	2	4	—	10	f 17 510,00
Winterswijk	4) 3 000,00	—	5	1	—	7	13 260,00
Heerenveen	3 000,00	2	5	2	1	11	18 815,00
Sappemeer	2 600,00	1	9	1	—	12	18 240,00

S C H O L E N.	Jaarwedde van den directeur † = vrije woning.	Getal der leeraarsjaarwedden.					Totaal bedrag der jaarwedden.
		tot en met f 1000.	boven f 1000 tot en met f 2000.	boven f 2000 tot en met f 2500.	boven f 2500.	Getal jaarwedden van directeuren en leeraren.	
Warffum	f 2 800,00	1	6	1	—	9	f 13 940,00
Meppel	3 000,00	2	2	3	—	8	13 890,00
Venlo	3 000,00	2	3	4	—	10	18 355,00
Totaal . . .	7	11	32	16	1	67	f 114 010,00
Totaal Rijks- hogere burger- scholen met 5-jarigen en 3-jarigen cursus	21	40	99	86	38	284	f 554 762,81
<i>Gemeentelijke hogere burger- scholen.</i>							
Breda.	f 3 000,00	1	¹⁰⁾ 10	3	1	16	f 28 486,48
Arnhem (5-jarige cursus) . .	3 900,00	3	4	6	4	18	36 440,00
Idem (3- „ „) . .	2 800,00	9	5	—	—	15	14 820,00
Nijmegen	3 200,00	6	6	4	2	19	32 930,00
Apeldoorn	3 000,00	3	5	3	—	12	18 900,00
Zutphen	2 900,00	4	7	6	1	19	31 880,00
Tiel	3 000,00	4	6	—	—	11	17 350,00
Zalt-Bommel	3 000,00	2	5	3	—	11	19 155,00
's Gravenhage (1ste 5-jar. curs.)	4 250,00	5	1	7	14	28	65 305,00
Idem (2de 5- „ „)	4 250,00	2	1	8	12	24	59 110,00
Idem (3-jarige cursus)	3 750,00	3	8	2	5	19	37 720,00
Rotterdam (5-jarige cursus). .	4 000,00 †	2	3	8	11	25	60 403,00
Idem (1ste 3-jar. curs. met handelsschool) .	4 600,00	6	2	5	8	22	44 874,92
Idem (2de 3-jar. cursus). .	4 600,00	5	6	4	3	19	32 543,31
Leiden	4 000,00	3	3	3	8	18	40 205,00
Dordrecht	4 100,00	3	8	3	3	18	34 605,00
Delft	3 800,00	6	3	4	1	15	23 900,00
Schiedam	3 000,00	6	7	1	—	15	21 172,50
Gorinchem	2 400,00	5	5	1	—	12	16 090,00
Brielle	2 400,00	4	3	—	—	8	10 750,00
Amsterdam (1ste 5-jarige cursus)	5 000,00	6	2	4	13	26	59 300,00
Idem (2de 5- „ „)	5 000,00	6	4	1	12	24	53 570,00
Idem (3de 5- „ „)	5 000,00	6	2	3	7	19	37 475,00
Idem (1ste 3- „ „)	4 000,00	4	—	3	12	20	53 075,00
Idem (2de 3- „ „)	4 500,00	1	1	—	14	17	52 100,00
Idem (3de 3- „ „) met handelsschool	⁵⁾ 5 500,00	4	6	3	18	32	79 270,00
Idem (4de 3-jarige cursus)	4 500,00	3	2	—	11	17	43 925,00
Haarlem (5-jarige cursus) . .	⁶⁾ 4 000,00	1	5	5	12	24	¹¹⁾ 59 800,00
Idem (3- „ „) . .							
Zaandam	3 500,00	6	4	2	1	14	20 500,00
Hoorn	3 000,00	2	7	2	—	12	20 930,00

S C H O L E N.	Jaarwedde van den directeur † = vrije woning.	Getal der leeraarsjaarwedden.					Totaal bedrag der jaarwedden.
		tot en met f 1000.	boven f 1000 tot en met f 2000.	boven f 2000 tot en met f 2500.	boven f 2500.	Getal jaarwedden van directeuren en leeraren.	
Enkhuizen	f 2 000,00	3	3	—	—	7	f 9 260,00
Hilversum	3 000,00	5	8	1	1	16	21 965,00
Zierikzee	2 650,00 †	1	6	2	—	10	17 600,00
Utrecht (2de 5-jarige cursus) .	3 200,00	4	2	2	6	15	29 560,00
Idem (3de 3- " ") .	3 400,00	6	9	4	3	23	40 020,00
Amersfoort	3 600,00	2	13	5	1	22	39 900,74
Harlingen	2 400,00	3	4	—	—	8	11 250,00
Sneek	2 400,00	5	6	—	—	12	16 345,00
Deventer	2 850,00	6	8	1	—	16	19 805,00
Kampen	3 000,00	2	5	8	1	17	33 300,00
Almelo	3 000,00	2	6	1	3	13	23 327,50
Groningen (3-jarige cursus) met handelsschool	4 000,00	8	6	3	—	18	25 137,50
Veendam	3 200,00	3	6	2	—	12	18 300,00
Winschoten	1 850,00	4	4	2	—	11	14 225,00
Maastricht	3 270,00	5	12	—	—	18	25 133,00
Totaal gemeentelijke hogere burgerscholen	f 45	180	229	125	188	767	f 1 471 713,95
Totaal Rijks- en gemeentelijke hogere burgerscholen . . .	f 66	220	323	211	226	1 051	f 2 026 476,76
<i>Bijzondere hogere burgerscholen.</i>							
Nijmegen (Canisius-collegie) .	7) ³⁾ —	—	1	—	—	1	f 1 600,00
Rotterdam (voor middelb han- delsonderwijs op Gereform. grondslag)	³⁾ —	³⁾ —	3	—	—	10	7 175,00
Rolduc	—	—	—	—	—	—	—
Totaal bijzondere hogere bur- gerscholen	—	7	4	—	—	11	f 8 775,00
Totaal alle hogere burgerscholen	f 66	227	332	211	226	1 062	f 2 035 251,76

- (1) Waaronder $2 \times f$ 400 als tijdelijke toelage.
- (2) " f 200 belooning omdat wegens splitsing het aantal klassen 10 of meer bedraagt („dubbele school”).
- (3) " „ 600 als tijdelijke toelage.
- (4) " „ 200
- (5) " „ 1000 woning toelage.
- (6) " „ 500 personeele toelage.
- (7) Directeur en overige leeraren doceeren gratis.
- (8) Vacature.
- (9) Waaronder f 800 als waarnemend directeur.
- (10) " 1 vacature.
- (11) Hieronder zijn begrepen de salarissen van 20 leeraren, die eene ongesplitste jaarwedde genieten voor hunne betrekkingen aan de beide hogere burgerscholen.

Hierbij moet worden opgemerkt dat te Haarlem de directeur en verscheidene leeraren eene ongesplitste jaarwedde genieten voor hunne betrekking, zoowel aan den 5-, als aan den 3 jarigen cursus. Op de tabel der jaarwedden zijn de salarissen der 2 scholen gecombineerd. Daarmede in overeenstemming is op de tabel der bevoegdheden zulk eene betrekking als ééne beschouwd en voor directeur en leeraren ook elk ééne bevoegdheid ingevuld. Ook voor de scholen te Deventer, Arnhem en Utrecht geldt de opmerking dat vele leeraren, die tevens aan de hogere burgerschool voor meisjes les geven, één ongesplitst salaris voor beide betrekkingen hebben.

Vergelijkt men op de desbetreffende tabellen (die der bevoegdheden en die der salarissen) het totaal der leeraarsbetrekkingen, dan wordt een verschil waargenomen van $1096 - 1062 = 34$. Het aantal betrekkingen blijkt 34 grooter dan dat der

wedden. Dit verschil wordt veroorzaakt doordat op de scholen te Nijmegen (bijzondere) — directeur en 15 leeraren — en te Rotterdam (bijzondere) — 1 predikant — = 17 leeraren gratis doceeren, voorts dat niet zijn vermeld de jaarwedden van den directeur en de 16 overige leeraren der school te Rolduc.

Evenals in vroegere verslagen volgt hier eene opgave van het getal en het bedrag der jaarwedden, blijkens de door de inspecteurs van de directeuren der scholen ontvangen mededeelingen der leeraren van hoogere burgerscholen in 1903, genoten als leeraren aan burgerdag- en -avondscholen, teekenen ambachtscholen, middelbare scholen voor meisjes, gymnasia en inrichtingen tot opleiding van onderwijzers bij het lager-onderwijs. Waar bleek dat eene bezoldiging werd genoten aan eene inrichting, niet tot de zoeven genoemde rubrieken terug te brengen, is daarvan mededeeling gedaan in de laatste kolom.

S C H O L E N.	Aan eene burgerdag- of -avondschoot (in de plaats zelve).				Aan teekenscholen, ambachts- scholen en dergelijke.				Aan eene openbare hogere burgerschool voor meisjes.			
	Getal.			Bedrag.	Getal.			Bedrag.	Getal.			Bedrag.
	Tot en met f 500.	Boven f500 tot f 1000.	Boven f 1000.		Tot en met f 500.	Boven f500 tot f 1000.	boven f 1000.		Tot en met f 500.	Boven f500 tot f 1000.	boven f 1000.	
<i>Rijks- hogere burgerscholen met 5-jarigen cursus.</i>												
's Hertogenbosch.	2	1	—	f 900,00	—	—	—	—	—	—	—	—
Tilburg	4	1	—	2 150,00	—	—	—	—	—	—	—	—
Bergen op Zoom	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Gouda	1	1	—	1 000,00	—	—	—	—	—	—	—	—
Alkmaar	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
den Helder	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Middelburg	2	—	—	650,00	—	—	—	—	—	—	—	—
Goes.	—	—	—	—	—	1	—	f 800,00	—	—	—	—
Utrecht.	—	1	—	600,00	—	—	—	—	—	—	—	—
Leeuwarden	1	1	—	900,00	—	—	—	—	—	—	—	—
Zwolle	1	—	—	300,00	—	—	—	—	1	—	—	f 500,00
Groningen	—	—	1	1 350,00	—	—	—	—	—	—	—	—
Assen	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Roermond	—	—	—	—	—	1	—	800,00	—	—	—	—
Totaal	11	5	1	f 7 850,00	—	2	—	f 1 600,00	1	—	—	f 500,00
<i>Rijks- hogere burgerscholen met 3-jarigen cursus.</i>												
Helmond	1	1	—	f 1 100,00	—	—	—	—	—	—	—	—
Winterswijk	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Heerenveen	—	—	—	—	—	1	—	f 600,00	—	—	—	—
Sappemeer.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Warffum	1	—	—	450,00	—	—	—	—	—	—	—	—
Meppel	3	—	—	815,00	—	—	—	—	—	—	—	—
Venlo	1	—	—	100,00	1	—	—	f 500,00	—	—	—	—
Totaal	6	1	—	f 2 465,00	1	1	—	f 1 100,00	—	—	—	—
Totaal alle Rijksscholen	17	6	1	f 10 315,00	1	3	—	f 2 700,00	1	—	—	f 500,00

Aan een gymnasium.				Aan eene inrichting tot vorming van onderwijzers bij het lager onderwijs.				Totaal.		AANMERKINGEN.	
Getal.			Bedrag.	Getal.			Bedrag.	Getal.	Bedrag.		
Tot en met f 500.	Boven f 500 tot f 1000.	boven f 1000.		Tot en met f 500.	Boven f 500 tot f 1000.	boven f 1000.				Tot en met f 500.	Boven f 500 tot f 1000.
3	5	—	f 4 850,00	—	—	—	—	(11)	11	f 5 750,00	1 H. B. S. te Tilburg f 2340; 1 Kon. School v. N. en B. Kunsten f 450 + f 25 voor 1 week lesuur; 1 H. B. S. Helmond en Venlo f 1000.
—	—	—	—	2	—	—	f 300,00	(5)	7	2 450,00	
—	—	—	—	3	—	—	550,00	(3)	3	550,00	1 H. B. S. Middelburg en Goes f 620 en f 300.
2	5	—	5 200,00	—	—	—	—	(9)	9	6 200,00	1 stadsgymnastiekmeester f 600; 1 strafgevangenis f 875; 1 huis van bewaring f 125; 1 organist f 100.
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1 huishoud- en industrieschool f 150.
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1 H. B. S. te Hilversum f 500.
2	3	1	4 550,00	—	—	1	2 200,00	(8)	9	7 400,00	1 Onderw. Meisjesschool f 700; 1 H. B. S. te Bergen op Zoom en Goes f 400 en f 300; 1 onderw. Herhalingschool Goes f 100; 1 hoofdcursus v. onderw. f 75.
—	—	—	—	—	—	—	—	(1)	1	800,00	1 arr. schoolopziener f 800; 1 R. H. B. S. te Middelburg en Bergen op Zoom f 620 en f 400.
—	—	2	4 400,00	1	—	—	300,00	(4)	4	5 300,00	1 R. Landbouweursus f 120; 1 instituut Jansen f 800; 1 H. B. S. 2-j. c. te Amsterdam f 1200.
—	—	—	—	1	—	—	300,00	(3)	3	1 200,00	
1	3	—	2 700,00	2	—	—	290,00	(4)	8	3 790,00	1 H. B. S. te Deventer f 850.
—	—	1	1 600,—	3	1	—	1 600,00	(6)	6	4 550,00	3 H. B. S. f 900, f 2200, f 300, 1 ass. path. chem. f1000; 2 Handelskl. f100 en f800, 1 R. H. B. S. Warffum f 260; 1 Acad. Minerva f 450.
1	2	—	1 400,00	3	—	—	800,00	(6)	6	2 200,00	1 R. H. B. S. te Meppel f 2450.
—	—	—	—	8	—	—	2 150,00	(6)	9	2 950,00	1 R. H. B. S. te Venlo f 800; 1 H. B. S. Maastricht f 2000.
9	18	4	f 24 700,00	23	1	1	f 8 490,00	(66)	76	f 43 140,00	
—	—	—	—	2	—	—	f 350,00	(3)	4	f 1 450,00	1 H. B. S. te 's Bosch en Venlo f 500 + f 500.
—	—	—	—	1	—	—	450,00	(1)	1	450,00	
—	—	—	—	2	—	—	500,00	(2)	3	1 100,00	1 H. B. S. Sneek f 1000 en Meppel f 300.
—	—	—	—	4	1	—	1 650,00	(5)	5	1 650,00	1 Gymn. Groningen f 2400; 1 H. B. S. Winschoten f 800.
—	—	—	—	3	—	—	750,00	(3)	4	1 200,00	1 R. H. B. S. Groningen f 800; 1 schoolopz. arr. Warffum f 800.
—	—	—	—	4	1	—	1 500,00	(6)	8	2 315,00	1 R. H. B. S. te Assen f 436; 1 te Sneek f 1000; 1 R. H. B. S. Heerenveen f 300.
—	—	—	—	2	—	—	500,00	(3)	4	1 100,00	
—	—	—	—	18	2	—	f 5 700,00	(23)	29	f 9 265,00	
9	18	4	f 24 700,00	41	3	1	f 14 190,00	(89)	105	f 52 405,00	

S C H O L E N.	Aan eene burgerdag- of -avondschool (in de plaats zelve).				Aan teekenscholen, ambachts- scholen en dergelijke.				Aan eene openbare hoogere burgerschool voor meisjes.				Aan een gymnasium.				Aan eene inrichting tot vorming van onderwijzers bij het lager onderwijs.				Totaal.		AANMERKINGEN. Het tusschen () geplaatste cijfer wijst het aantal personen aan, die de jaarwedden, in de tabel genoemd, genieten.	
	Getal.			Bedrag.	Getal.			Bedrag.	Getal.			Bedrag.	Getal.			Bedrag.	Getal.			Bedrag.	Getal.	Bedrag.		
	Tot en met f 500.	Boven f 500 tot f 1000.	boven f 1000.		Tot en met f 500.	Boven f 500 tot f 1000.	boven f 1000.		Tot en met f 500.	Boven f 500 tot f 1000.	boven f 1000.		Tot en met f 500.	Boven f 500 tot f 1000.	boven f 1000.		Tot en met f 500.	Boven f 500 tot f 1000.	boven f 1000.					Tot en met f 500.
Gemeentelijke hoogere burgerscholen.																								
Breda	6	1	—	f 6 621,88 ^s	—	2	—	f 1 550,00	—	—	—	—	2	5	1	f 5 951,63 ^s	1	—	—	f 200,00	(13)	18	f 10 323,52	1 gascontroleur f 400.
Arnhem (5-jarige cursus)	—	1	—	640,00	1	—	—	350,00	1	1	—	f 1 250,00	—	1	—	600,00	3	—	—	700,00	(6)	8	3 540,00	4 H. B. S. te Arnhem 3-j. c. resp. f 600, f 400, f 80 en f 250; 1 diverse instituten f 400; 1 Onderw. school 15 f 650.
Idem (3 „ „)	5	1	—	1 420,00	1	—	—	218,00	—	—	—	—	—	—	1	2 300,00	—	—	—	—	(7)	8	3 938,00	3 H. B. S. Arnhem 5-j. c. f 350, f 450 en f 1800; 1 Landbouwschool f 2500; 1 inst. Nijssen f 300 met kost en inwoning.
Nijmegen	2	—	2	2 790,00	—	—	—	—	—	—	—	—	4	1	—	1 735,00	—	—	—	—	(9)	9	4 525,00	1 H. B. S. den Haag f 3000; 1 H. B. S. Zutphen f 1100, 1 M. U. L. O. f 100.
Apeldoorn	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	—	1	3 550,00	(5)	5	3 550,00	1 gem. cursus Deventer f 200; 1 H. B. S. te Zutphen en Almelo resp. f 600 en f 560; 1 R. H. B. S. te Zwolle f 700, 1 Konings-school f 400, 1 M. U. L. O. voor meisjes f 200.
Zutphen.	6	—	—	1 950,00	3	—	—	1 050,00	—	—	—	—	2	4	1	4 730,00	2	—	—	400,00	(12)	18	8 130,00	2 school A. L. O. f 100 en f 100, 1 hoofd school A f 1900 en f 300 huish.; 2 kunstnijverheidsschool f 450 en f 550; 2 meisjesschool L. O. f 400 en f 300; 1 gymnastiekschool f 800.
Tiel	3	—	—	130,00	—	—	—	—	—	—	—	—	1	3	—	2 900,00	3	—	—	300,00	(6)	10	3 330,00	1 Rijkstuinbouwschool f 180.
Zalt-Bommel	—	—	—	—	2	—	—	600,00	—	—	—	—	—	—	—	—	2	1	—	1 050,00	(3)	5	1 650,00	1 Kon. school v. nuttige en beeld. kunsten te 's Bosch f 800.
's Gravenhage (1ste 5-jarige cursus)	—	—	—	—	1	—	—	350,00	—	—	—	—	1	—	—	400,00	—	—	—	—	(2)	2	750,00	
Idem (2de 5 „ „)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1 H. B. S. 's Gravenhage f 270, Gouda f 840; 2 H. B. S. 5-j. c. den Haag f 600 en f 560.
Idem (3-jarige cursus)	1	—	—	400,00	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	2 400,00	3	—	—	650,00	(4)	5	3 450,00	1 H. B. S. Gouda f 520, Schiedam f 320, Gouda f 1200, f 840; 1 H. B. S. den Haag f 1000; 1 Inst. Tinholt f 100; 1 inst. Bachofner f 100, de Graaff f 360, 1 Polyt. School Delft f 900, 1 inst. v. Wijngaarden f 80.
Rotterdam (5 „ „)	—	—	—	—	1	3	2	5 345,00	—	—	1	1 547,00	2	—	1	2 840,00	—	—	—	—	(7)	10	9 732,00	1 Rotterdam 3-j. c. f 700, Handelssch. f 200; H. B. S. Delft f 500.
Idem (1ste 3-jarige cursus) met handels-school	—	—	—	—	—	1	—	950,00	1	—	—	402,19	—	—	—	—	—	2	—	1 350,00	(4)	4	2 702,19	3 Akad. v. Beeld. Kunsten en Techn. Wetenschappen resp. f 560, f 560 en f 850; 1 U. L. O. f 746,67; 1 H. B. S. Leiden f 540; 3 H. B. S. 3-j. c. Rotterdam resp. f 707,14, f 1200 en f 1625, 1 H. B. S. Schiedam f 400, 1 H. B. S. 5-j. c. Rotterdam f 1532,14 en 1 H. B. S. 5-j. c. Delft f 500.
Idem (2de 3 „ „)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1 733,33	—	1	—	825,00	(2)	2	2 558,33	3 H. B. S. 1e 3-j. c. resp. f 235,72, f 812,50 en f 1218,75, 1 M. U. L. O. f 1200; 1 Acad. v. Beeld. Kunsten f 945.
Leiden	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	2	—	1 605,00	—	1	—	975,00	(4)	4	2 580,00	1 H. B. S. Rotterdam 1e 3-j. c. 2812,50.
Dordrecht	1	2	—	2 460,00	—	—	—	—	2	3	—	2 575,00	—	—	1	1 600,00	—	—	—	—	(8)	9	6 635,00	
Delft.	2	2	1	2 740,00	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	3	6 150,00	—	—	—	—	(9)	9	8 890,00	1 L. O. f 900, 1 stadsschool f 1200.
Schiedam	2	1	—	1 510,00	—	—	—	—	—	—	—	—	1	4	1	5 040,00	—	—	—	—	(7)	9	6 550,00	1 Zeevaartschool Rotterdam f 480, 1 H. B. S. 3-j. c. f 2800, 1 R. H. B. S. Gouda f 400, 1 H. B. S. 3-j. c. Rotterdam f 405 en 1 L. O. f 600.

S C H O L E N.	Aan eene burgerdag- of -avondschoon (in de plaats zelve).				Aan teekenscholen, ambachts- scholen en dergelijke.				Aan eene openbare hoogere burgerschool voor meisjes.				Aan een gymnasium.				Aan eene inrichting tot vorming van onderwijzers bij het lager onderwijs.				Totaal.		AANMERKINGEN. Het tussehen () geplaatste cijfer wijst het aantal personen aan, die de jaarwedden, in de tabel genoemd, genieten.	
	Getal.			Bedrag.	Getal.			Bedrag.	Getal.			Bedrag.	Getal.			Bedrag.	Getal.			Bedrag.	Getal.	Bedrag.		
	Tot en met f 500.	Boven f 500 tot f 1000.	boven f 1000.		Tot en met f 500.	Boven f 500 tot f 1000.	boven f 1000.		Tot en met f 500.	Boven f 500 tot f 1000.	boven f 1000.		Tot en met f 500.	Boven f 500 tot f 1000.	boven f 1000.		Tot en met f 500.	Boven f 500 tot f 1000.	boven f 1000.					Tot en met f 500.
Gorinchem	2	—	—	f 566,00	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	—	f 4900,00	2	—	—	f 650,00	(8)	10	f 6116,00	1 Staatsw. Tiel f 600, 1 gem. gymnastiek- school f 650, 1 aan div. lagere scholen f 700.
Brielle	—	—	—	—	2	—	—	f 600,00	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	200,00	(2)	3	800,00	1 L. O. f 650, tevens hoofd der stadsgym- nastiekschool f 250.
Amsterdam (1ste 5-jarige cursus)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Idem (2de 5 „ „)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	600,00	(1)	1	600,00	1 H. B. S. 1ste en 3de 5-j. c. f 2100; 2 H. B. S. 3de 5-j. c. resp. f 300 en f 300; 1 Marine- cursus f 800; 1 R. H. B. S. Utrecht f 800; 2 L. O. f 400 en f 475; 1 Openb. Handels- school f 1320.
Idem (3de 5 „ „).	—	—	—	—	—	2	—	1350,00	—	1	—	f 625,00	—	—	—	—	—	—	—	—	(3)	3	1975,00	2 H. B. S. 1ste 3-j. c. f 700 en f 1000; 2 H. B. S. 1ste en 2de 5-j. c. f 400 en f 1000; 1 H. B. S. 2de 5-j. c. f 1250; 1 H. B. S. 1ste 5-j. c. f 1700; 1 H. B. S. 1ste en 2de 5-j. c. en 2de 3-j. c. f 900; 1 H. B. S. 1ste 5-j. c., 3de en 4de 3-j. c. f 225; 1 H. B. S. Haarlem f 500; 1 H. B. S. Hilversum f 200; 1 Kweek- school voor machinisten f 1480.
Idem (1ste 3 „ „)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2 H. B. S. 3de 5-j. c. f 1300 en f 2300; 1 H. B. S. 3de 3-j. c. f 3300; 1 H. B. S. 4de 3-j. c. f 400.
Idem (2de 3 „ „)	—	1	—	800,00	—	1	—	600,00	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	(2)	2	1400,00	1 leeraar 1ste, 2de en 3de H. B. S. 5-j. c. f 900.
Idem (3de 3 „ „) met handels- school.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1 H. B. S. 1ste 5-j. c. f 1550; 2 H. B. S. 4de 3-j. c. f 500 en f 1350; 1 H. B. S. 1ste 3-j. c. f 300 en administr. werkzaamh. f 400; 1 L. O. f 600; 1 Zeevaartschool f 200; 2 Kon. Marine f 250 en f 1000; 1 H. B. S. 2de 5-j. c. f 880.
Idem (4de 3 „ „)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	2	—	1450,00	(1)	3	1450,00	1 H. B. S. 3de 5-j. c. f 1100; 1 H. B. S. 1ste 3-j. c. f 400; 1 bijzondere school f 200; 1 L. O. f 400; 2 Openb. M. O. f 1200 en f 1200; 1 onderw. 2de kl. B f 500.
Haarlem (5-jarige cursus)	2	1	1	2350,00	—	—	—	—	1	—	—	150,00	—	—	—	—	—	—	—	—	(5)	5	2500,00	—
Idem (3 „ „)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Zaandam	4	1	—	2000,00	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	350,00	(6)	7	2350,00	1 U. L. O. f 600; 1 L. O. f 175.
Hoorn	2	—	—	320,00	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	350,00	(3)	4	670,00	1 burgerschool voor jongens f 400.
Enkhuizen	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	700,00	(2)	2	700,00	—
Hilversum	—	—	1	1500,00	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	300,00	(2)	2	1800,00	1 H. B. S. den Helder f 400; 1 leeraar gym- nastiek f 150; 1 onderwijzer huisvlijtschool te Amersfoort f 75.
Zierikzee	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	—	—	1300,00	(5)	5	1300,00	1 R. H. B. S. Goes f 1620; 1 onderwijzer school D f 200.
Utrecht (2de 5-jarige cursus)	—	1	—	700,00	—	—	—	—	1	—	—	400,00	—	—	—	—	—	—	—	—	(2)	2	1100,00	4 H. B. S. 3-j. c. te Utrecht 2 ad f 100, f 780 en f 1500.
Idem (3-jarige cursus)	3	3	1	4380,00	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	2280,00	—	—	—	—	(9)	9	6660,00	4 H. B. S. 5-j. c. te Utrecht f 200, f 500, f 800 en f 1700; 1 openb. school f 450; 1 leeraar aan de cursussen f 190.
Amersfoort.	1	—	—	142,50	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	4	6269,26	2	—	—	480,00	(9)	9	6891,76	2 Herhalingschool f 104 en f 156; 1 H. B. S. Amsterdam f 400.

S C H O L E N.	Aan eene burgerdag- of -avondschoot (in de plaats zelve).				Aan teekenscholen, ambachts- scholen en dergelijke.				Aan eene openbare hogere burgerschool voor meisjes.			
	Getal.			Bedrag.	Getal.			Bedrag.	Getal.			Bedrag.
	Tot en met f 500.	Boven f 500 tot f 1000.	boven f 1000.		Tot en met f 500.	Boven f 500 tot f 1000.	boven f 1000.		Tot en met f 500.	Boven f 500 tot f 1000.	boven f 1000.	
Harlingen	4	2	—	f 2 455,00	—	—	—	—	—	—	—	—
Sneek	1	1	—	850 00	—	—	—	—	—	—	—	—
Deventer	4	1	1	2 750,00	1	—	—	f 100,00	2	4	2	f 5 811,00
Kampen	2	—	—	400,00	—	—	—	—	—	—	—	—
Almelo	4	1	—	1 750,00	—	—	—	—	—	—	—	—
Groningen (3-jarige cursus met handelsschool)	—	2	1	2 800,00	—	—	—	—	—	—	—	—
Veendam	—	—	—	—	1	—	—	400,00	—	—	—	—
Winschoten	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Maastricht	5	—	—	1 100,00	—	—	—	—	—	—	—	—
Totaal gemeentescholen . . .	62	22	8	f 41 525,38 ^s	13	9	2	f 13 463,00	8	9	3	f 12 764,19
Totaal Rijks- en gemeentescholen . . .	79	28	9	f 51 840,38 ^s	14	12	2	f 16 163,00	9	9	3	f 13 264,19
<i>Bijzondere scholen.</i>												
Nijmegen	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Rotterdam	—	—	—	—	—	1	—	f 950,00	—	—	—	—
Rolduc	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Totaal bijzondere scholen . . .	—	—	—	—	—	1	—	f 950,00	—	—	—	—
Totaal alle scholen . . .	79	28	9	f 51 840,38 ^s	14	13	2	f 17 113,00	9	9	3	f 13 264,19

Aan een gymnasium.				Aan eene inrichting tot vorming van onderwijzers bij het lager onderwijs.				Totaal.		AANMERKINGEN.
Getal.			Bedrag.	Getal.			Bedrag.	Getal.	Bedrag.	
Tot en met f 500.	Boven f 500 tot f 1000.	boven f 1000.		Tot en met f 500.	Boven f 500 tot f 1000.	boven f 1000.				
—	—	—	—	2	—	—	f 500,00	(7) 8	f 2 955,00	1 H. B. S. Leeuwarden f 2665; 1 gem. school f 200; 1 stadsgymn. onderw. f 1500.
—	6	—	f 4 301,00	2	—	—	750,00	(8) 11	5 900,00	1 Nutsschool f 750; 1 arrond. schoolopz. f 800; 1 Hoofdcursus f 50, f 80.
2	4	2	5 835,00	1	—	—	300,00	(15) 24	14 800,00	1 H. B. S. Zwolle f 1700; 1 gymnastieksch. f 200.
—	—	—	—	3	—	—	450,00	(5) 5	850,00	3 Hoofdcursus f 600, f 600 en f 700; 1 Instr.-bataljon f 600.
—	—	—	—	5	1	—	1 750,00	(9) 11	3 500,00	1 lagere scholen f 250.
—	—	—	—	—	—	—	—	(3) 3	2 800,00	6 R. H. B. S. Groningen f 160, f 520, f 1800, f 2160, 2 ad f 2400, 1 Zeevaarschool f 1200; 1 school voor boekh. f 100; 1 L. O. 700.
—	—	—	—	4	—	—	1 300,00	(4) 5	1 700,00	2 leeraren A. V. T. S. f 100 en f 210.
—	4	2	5 875,00	—	—	—	—	(6) 6	5 875,00	
4	3	2	5 590,00	2	—	—	800,00	(14) 16	7 490,00	1 R. H. B. S. Roermond f 650; 1 M. U. L. O. f 1250 + f 50 huish.; 1 Stads-teekeninst. f 750; 1 hoofd der Augustijnensch. f 2000. 1 gem. L. O. f 350.
21	46	22	f 75 084,22 ^s	56	9	1	f 22 230,00	(239) 291	f 165 016,80	
30	64	26	f 99 734,22 ^s	97	12	2	f 36 420,00	(328) 396	f 217 421,80	
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
1	1	1	f 1 950,00	—	—	—	—	(4) 4	f 2 900,00	2 vormschool (Geref.) ± f 100 en f 240; 1 Diaconie vormschool f 250, 1 stadsvormschool f 375; 1 herhalingschool f 227 (wachtgeld).
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
1	1	1	f 1 950,00	—	—	—	—	(4) 4	f 2 900,00	
31	65	27	f 101 684,22 ^s	97	12	2	f 36 420,00	(332) 400	f 220 321,80	

Het tusschen () geplaatste cijfer wijst het aantal personen aan, die de jaarwedden, in de tabel genoemd, genieten.

E. LEERPLAN EN TOESTAND VAN HET ONDERWIJS.

Tilburg. In cosmographie is ten gevolge van het verlof aan den leeraar van den Broek verleend, geen onderwijs gegeven van de Kerstvacantie tot Paschen. De daardoor vrijvallende uren werden gelijkelyk onder de andere leeraren verdeeld.

Arnhem (3-jarige cursus). Aansluiting van het middelbaar bij het lager onderwijs bestaat hier niet in alle opzichten. Onder de van eene lagere school komende leerlingen, die ten gevolge van een examen in de eerste klasse van deze hogere burgerschool worden toegelaten, zijn er verschillende, die reeds onderwijs in de beginselen van de Hoogduitsche taal en van wiskunde hebben ontvangen, terwijl zij daarentegen eene verklaring van de rekenkundige bewerkingen, die zij verrichten, niet in staat zijn te geven. Aan in dit opzicht billijk gestelde eischen kan trouwens door vele adspiranten niet worden voldaan. De oorzaak van een en ander moet hierin gezocht worden, dat van sommige scholen voor voortgezet lager onderwijs slechts een deel der leerlingen naar de hogere burgerschool gaat. Zulke scholen geven wel onderwijs, dat voorbereidt voor hare eigen hogere klassen, maar deze loopen niet parallel met die eener hogere burgerschool. In de laagste klasse der hogere burgerschool bespeurt men bij de leerlingen een ongewenscht verschil in ontwikkeling, dat nadeelig werkt op de resultaten van het onderwijs.

Tiel. Van het onderwijs mag gezegd worden, dat het aan billijke eischen voldoet, wat mede blijkt uit de resultaten bij de eindexamens en bij de toelatingsexamens voor de Cadetten-school te Alkmaar.

Winterswijk. Het onderwijs in afdeeling *b* werd voor natuurkunde naar een gewijzigd leerplan gegeven, overeenkomende met dat van de 3de klasse eener 5-jarige hogere burgerschool. Bij den aanvang van den nieuwen cursus werd de duur van al de lesuren gebracht op 50 of 45 minuten, waardoor het onder meer mogelijk werd al de gymnastieklessen voor de jongens tusschen de gewone lessen op te nemen.

Zalt-Bommel. In den loop van het jaar werden de volgende excursies gehouden.

In Maart naar de gasfabriek te Zalt-Bommel, de bierbrouwerij te Zalt-Bommel, in de suikerfabriek te Geldermalsen, in April naar de stoomlinnenfabriek Koning Willem III van de firma Elias te Eindhoven, naar de margarine- en de zeepfabriek van den heer Ooyens te Helmond, en naar de fabriek voor weven en verven van den heer Mattijssen te Helmond; in November naar de steenfabriek van de heeren van Lookeren Campagnete Zalt-Bommel.

De lessen in de gymnastiek en het exerceeren werden gedurende het schriftelijke gedeelte van het eindexamen, voor zoover noodig, gestaakt, aangezien de gymnastiekzaal voor dit examen werd gebruikt.

Rotterdam (1ste 3-j. cursus). In het afgelopen jaar is voortgegaan met de inrichting der school in overeenstemming te brengen met het karakter, uitgedrukt door haren tegenwoordigen naam van „Handelsschool”.

Terwijl de drie eerste jaren een afgerond geheel blijven vormen, zóó dat de leerlingen aan het einde daarvan de school met diploma kunnen verlaten en zij in dien zin dus eene hogere burgerschool met 3-j. cursus is gebleven, wordt aan hen die dit diploma hebben behaald, of in ontwikkeling met deze gelijk staan, de gelegenheid geboden, in den 2-j. handelscursus meer speciaal voor den handel te worden opgeleid.

Daar in den loop van den voorgaanden cursus verscheidene leerlingen den wensch te kennen hadden gegeven, Spaansch te leeren, is een cursus in deze taal geopend en is als leerares daarin benoemd mejuffrouw A. J. Godoy, alhier.

Dordrecht. In het leerplan dat in 1902 in overleg met den inspecteur van het middelbaar onderwijs gewijzigd was, is in 1903 geene verandering gebracht; wat den toestand van het onderwijs betreft valt het niet te ontkennen dat het peil van kennis in wis- en natuurkunde en in Staatswetenschappen aan de school beslist gedaald is; op het eindexamen waren van de 28 leerlingen voor wiskunde 8 onvoldoende, voor natuurkunde 6 en voor staathuishoudkunde 6, een percentage, dat vroeger

niet voorkwam. Voor een groot-deel is zulks een gevolg van de snelle afwisseling van leeraren.

Delft. Het leerplan is onveranderd gebleven, maar zal eenige wijziging ondergaan in Mei 1904.

Schiedam. In de toelating tot de hogere burgerschool kwam groote verandering. Bij raadsbesluit van 3 Juni 1903 werd het toelatingsexamen tot de 1ste klasse afgeschaft voor leerlingen van het meer uitgebreid lager onderwijs (zoowel openbare als bijzondere scholen) alhier, die een getuigschrift van het hoofd der school overleggen, waarin deze verklaart „dat zij met vrucht het onderwijs in de zesde of eene hogere klasse zijner school hebben doorloopen”, de leerlingen van gewone lagere scholen met zulk een getuigschrift behoeven alleen examen in de Fransche taal te doen. In hetzelfde raadsbesluit werd tevens besloten geen jongelieden uit Nederlandsche gemeenten, waar eene hogere burgerschool met 5-j. cursus is gevestigd, in het vervolg hier toe te laten, tenzij er voldoende plaats is, en ook geene leerlingen voor enkele vakken meer aan te nemen.

In het leerplan kwam geene verandering.

Gouda. Tot nog toe bleven de vrouwelijke leerlingen der school verstoken van het onderwijs in de gymnastiek. Nu haar aantal geklommen is tot 21 en de ouders van sommige dezer leerlingen verzocht hebben in dit onderwijs te voorzien, zal het wenschelijk zijn bij den aanvang van een nieuwen cursus ook aan de meisjes gymnastiekles te laten geven, waarop reeds gerekend is bij de aanschaffing van de nieuwe gymnastiek-toestellen in het jaar 1902.

Brielle. De regeling der morgenlessen van 9 tot 12.30 in de wintermaanden, en van 8½ tot 12 uur in de zomermaanden, met eenige oogenblikken pauze, voldoet zeer goed.

Amsterdam (1ste 5-j. cursus). Het leerplan onderging geene veranderingen.

Het onderwijs werd volgens leerplan en rooster gegeven en ondervond geene storing dan door de vervangingen. Op de regeling van het huiswerk werd zorgvuldig gelet.

Amsterdam (2de 5-j. cursus). In het leerplan kwam dit jaar geene verandering.

Het telkens veranderen van leeraar in de Fransche en Hoogduitsche talen werkte natuurlijk eenigszins storend op het onderwijs in die vakken, hoewel door gepleegd overleg de verschillende leeraren die elkaar successievelijk opvolgden, zooveel mogelijk volgens dezelfde methode hun onderwijs hebben ingericht.

Amsterdam (3de 5-j. cursus). Omtrent het leerplan en den toestand van het onderwijs zijn geen andere bijzonderheden te vermelden, dan dat met het begin van den cursus 1903/1904 de school eene 5de klasse kreeg.

Amsterdam (4de 3-j. cursus). In den nieuwen cursus (September 1903) werd het uur meetkunde in de 3de klasse vervangen door een uur boekhouden.

Alle lessen duurden 50 minuten. Vier lessen werden des morgens gegeven (9—12.20) en twee des namiddags (van 2.20—4) op Maandag, Dinsdag, Donderdag en Vrijdag).

Zaandam. De belangrijkste gebeurtenis in de geschiedenis der school is de uitbreiding van den vierjarigen tot een vijfjarigen cursus. De hierdoor mogelijk geworden betere inrichting en geregelde gang van het onderwijs doen hun heilzame gevolgen nu reeds bespeuren.

Middelburg. De toestand van het onderwijs aan de hogere burgerschool is goed te noemen.

De lessen voor de gymnastiek, die tot vóór dezen cursus buiten de gewone schooluren moesten worden gegeven, zijn nu alle binnen die uren geplaatst, hetgeen mogelijk is geworden, doordat de burgerschool van September 1903 in het bezit is van een gymnastieklokaal, dat onmiddellijk aan de school grenst.

Goes. Er wordt zooveel mogelijk zorg gedragen, dat het huiswerk voor de laagste 3 klassen zoo gelijk mogelijk over de werkdagen verdeeld is, en tot het noodzakelijke beperkt blijft, en dat, voor alle klassen, groote repetitiën niet op den zelfden dag vallen.

Utrecht. (5-j. cursus. *Rijksschool*). In de vierde klasse werd ook onderwijs in de gymnastiek gegeven, en van af den aanvang van den nieuwen cursus ook in de vijfde klasse.

Amersfoort. Voortaan zullen de nieuwe salaris-regelingen en de tot stand gekomen uitbreiding van het aantal vaste leeraren, de wisselingen van het personeel aanzienlijk beperken, maar er zullen nog verscheidene jaren verlopen eer de toestand van het onderwijs bevredigend kan zijn, d. w. z. vóór dat het evenwicht zich heeft gevormd en de nadeelige gevolgen van de talrijke wisselingen geheel weggenomen zullen zijn, althans voor de lagere klassen, want voor de hogere klassen is, zooals trouwens ook bij het jongste eindexamen gebleken is, het euvel reeds te ver doorgewoerd, om nog tijdig en geheel weggenomen te kunnen worden.

Leeuwarden. Overeenkomstig het programma voor het loopende schooljaar is het wekelijksch getal lesuren in scheikunde in de 5de klasse met één vermeerderd, en wordt voortaan, in afwijking van tot dusver, gymnastiekonderwijs gegeven ook aan de leerlingen der 5de klasse en aan de vrouwelijke leerlingen van alle klassen, de laatste daartoe verdeeld in 2 afdelingen.

De lesuren op Woensdag en Zaterdagvoormiddag zijn zoodanig geregeld, dat voortaan op Woensdag- en Zaterdagmiddag (met uitzondering van de 5de klasse op Woensdagmiddag) geen school wordt gehouden.

Sneek. Het leerplan werd bij het begin van den cursus 1903 eenigszins gewijzigd.

Het aantal uren in de 4de klasse per week aan physica te wijden werd met één vermeerderd en derhalve op drie gebracht; het aantal wekelijksche uren aan teekenen te besteden werd in die klasse daarentegen verminderd met één en teruggebracht op drie.

Gymnastiekonderwijs werd ingevoerd voor de leerlingen der vijfde klasse. Het aantal uren voor het onderwijs in dit vak beschikbaar werd zoo verdeeld dat de leerlingen van iedere klasse per week drie lessen van een half uur ieder ontvangen. De avond-gymnastiek werd afgeschaft.

Zwolle. In de beide laagste klassen leverde het onderwijs niet zulke goede resultaten op als in de andere klassen, zoodat vrij wat leerlingen niet tot eene hogere klasse konden worden bevorderd. Van de 3de en 4de klassen gingen nagenoeg alle leerlingen over, en niet minder toonden die der 5de klasse bij hun eindexamen, hoezeer zij allen van het onderwijs hadden geprofiteerd.

Kampen. In de lesuren kwamen de volgende wijzigingen: In klasse IV één uur meer natuurkunde en één uur minder wiskunde.

In klasse V één uur minder scheikunde.

Openbare handelsschool Groningen. Het eindexamen der voormalige handelsklasse heeft tevens dienst gedaan als overgangsexamen naar de 2de klasse der handelsschool.

Veendam. Alhoewel de toestand van het onderwijs op dit oogenblik bevredigend is, kan het niet anders of deze voortdurende wisseling van personeel moet een nadeeligen invloed uitoefenen.

Meppel. De lessen konden gedurende het geheele jaar volgens den vastgestelden rooster worden gegeven. Geen der leeraren werd door ziekte of om andere redenen verhinderd om het leerplan nauwkeurig en geheel te volgen.

Roermond. Het onderwijs ging zijn geregelden gang. Gedrag, vlijt en vorderingen der leerlingen gaven over het algemeen reden tot tevredenheid.

Wederom nam bij den aanvang van het schooljaar het aantal leerlingen toe, zoodat niet alleen klasse I, maar ook klasse II in 2 parallelafdelingen gesplitst moest worden.

Vermoedelijk zal bij den aanvang van het volgende schooljaar ook klasse III gesplitst moeten worden. Daarom wordt uitbreiding van het aantal leslokalen door bijbouwing noodzakelijk.

Maastricht. De gemeenteraad besloot in zijne vergadering van 29 October 1903 dat voortaan ook meisjes tot de hogere burgerschool kunnen toegelaten worden, onder bepaling, dat die toelating niet kan geschieden voor het volgen der lessen in enkele vakken.

F. TOESTAND DER LOKALEN EN HULPMIDDELEN BIJ HET ONDERWIJS.

's Hertogenbosch. Als hulplokalen voor het onderwijs in gymnastiek en rechtlijnig teekenen moest gebruik worden gemaakt van het gymnastieklokaal, behoorende bij de scholen voor het meer uitgebreid lager onderwijs, en van een der lokalen, behoorende tot de Koninklijke school voor nuttige en beeldende kunsten.

Met den nieuwen schoolbouw is in Juli 1903 een begin gemaakt en men is vóór den winter met het heiwerk en de fundamenteën bijna klaar gekomen.

Tilburg. Door het bouwen van eene nieuwe afzonderlijk staande woning voor den concierge, welk gebouw in Mei betrokken werd, kwam eene groote verbetering tot stand.

In het gebrek aan bergruimte voor de leermiddelen voor natuurlijke historie werd voorzien door het aanbrengen van eene galerij met ruime kasten in het leslokaal voor genoemd vak. De leermiddelen verkeerden in goeden staat.

Breda. Het schoolgebouw, in 1901 in gebruik genomen, blijft goed voldoen, in het voorjaar van 1904 zullen aan de gymnastiekzaal kleedkamers gebouwd worden, alsmede eene bergplaats.

De leermiddelen worden geleidelijk aangevuld, zij verkeerden in goeden toestand.

Bergen op Zoom. Het nieuwe gedeelte van het schoolgebouw werd geheel in gebruik genomen, terwijl met de aanvulling der

kabinetten en de verdere voorziening in de benodigdheden voor den schooldienst werd voortgegaan.

Helmond. Het schoolgebouw onderging geene verandering. Het verkeert in goeden toestand. Het gymnastieklokaal is te klein.

De leermiddelen voor natuurlijke historie werden opnieuw aangevuld. De verzameling voor dit vak is nu tamelijk volledig. Die voor natuur- en scheikunde ondergingen geene uitbreiding. Die voor gymnastiek werden voor een deel vernieuwd en uitgebreid.

Arnhem (5-j. cursus). Uitbreiding van het schoolgebouw had in 1903 niet plaats, ofschoon herhaaldelijk reeds daarop is aangedrongen.

De leermiddelen werden behoorlijk onderhouden en ondergingen eenige uitbreiding.

Arnhem (3-j. cursus). De lokalen van het Nutsgebouw, waar deze hogere burgerschool tijdelijk gehuisvest is, zijn voor den tegenwoordigen toestand der school voldoende.

De aanwezige leermiddelen verkeerden in een goeden staat. Voor het onderwijs in natuur- en scheikunde is het noodigste aanwezig. Met het vormen van eene verzameling van voorwerpen ten behoeve van het onderwijs in plant- en dierkunde werd een begin gemaakt.

Nijmegen. Het schoolgebouw en de leermiddelen verkeerden

in goeden staat. Voor sommige vakken stond de raad een extra krediet toe om de leermiddelen aan te vullen. Voor andere vakken blijft de wenschelijkheid dit te doen bestaan.

Gedurende de groote vacantie werd door verbouwing de kleedkamer bij het gymnastieklokaal aanmerkelijk vergroot.

Zutphen. Het schoolgebouw is in voldoende staat. Door den gemeenteraad is eene som van f 200 telkens gedurende 4 jaren toegekend als extra toelage tot uitbreiding van het natuurkundig kabinet, tevens f 25 subsidie jaarlijks ten behoeve der schoolbibliotheek.

Winterswijk. Het schoolgebouw werd voorzien van een beschoten kap.

Zalt-Bommel. Schoolgebouw en schoolmeubelen bevinden zich in goeden toestand, terwijl het gebruik van de gymnastiekzaal als lijnteekenlokaal goed voldeed. De ventilatie evenwel laat in sommige lokalen, vooral nu het aantal leerlingen grooter is geworden, te wenschen over, en zal, wil zij aan het doel beantwoorden, van boven aangebracht moeten worden.

De verschillende verzamelingen verkeeren in goeden staat, en zijn vooral wat scheikunde en natuurkunde betreft, belangrijk uitgebreid. Ook de bibliotheek is niet onbelangrijk vermeerderd.

Nijmegen (bijzondere). De klasse voor de scheikunde bestemd werd geïnstalleerd en vele instrumenten voor het onderwijs in de natuurkunde en vele leermiddelen voor de natuurlijke historie werden aangeschaft.

's **Gravenhage (1ste 5-j. cursus).** Het is zeer wenschelijk dat voor de vrouwelijke leerlingen een ruimer lokaal worde gereed gemaakt, waar zij voor den aanvang der lessen kunnen vertoeven en hunne overkleeding kunnen bergen.

Rotterdam (5-j. cursus). In de zomervacantie werd het vroeger voor gymnastiek gevestigde lokaal door het aanbrengen van een tusschenschot in tweeën verdeeld en hierdoor twee bruikbare leerzalen verkregen, waardoor de wandelklasse van den vorigen cursus met September kon vervallen. De gymnastieklessen worden gegeven in een gebouw aan het van Hogendorpsplein.

De hulpmiddelen bij het onderwijs voldoen aan de behoefte, werden behoorlijk onderhouden en voor zoover de geldmiddelen veroorloofden, uitgebreid.

Rotterdam (2de 3-j. cursus). Met 1 September 1903 is de hogere burgerschool met 3-j. cursus overgebracht van de Lijnbaanstraat naar den Schiedamschen dijk 39, in het gebouw van het voormalige Katholieke armenhuis. Hierin werd een lokaal geschikt gemaakt voor het onderwijs in natuurkunde, waarin voorloopig tevens de lessen in plant- en dierkunde gegeven worden.

Met het aanschaffen van hulpmiddelen voor het onderwijs werd geleidelijk voortgegaan.

Leiden. Het nieuwe gedeelte van het schoolgebouw voldoet aan billijke eischen, het oude gedeelte echter omvat lokalen, die meerendeels veel te weinig daglicht ontvangen, omdat ze niet kleine ramen uitzien op eene steeg.

De hulpmiddelen bij het onderwijs zijn in voldoende toestand.

Dordrecht. Het gebouw lijdt nog steeds aan dezelfde gebreken, waar vroeger reeds de aandacht op gevestigd is, het grootste gebrek is dat de lokalen te klein zijn, vele daarvan zijn ook duister en somber. De hulpmiddelen bij het onderwijs voldoen ten volle aan alle redelijke eischen.

Delft. In het laboratorium en in de lokalen voor de 4e en 5e klasse laat de ruimte te wenschen over; ook de luchtverversching zoude kunnen verbeterd worden. De hulpmiddelen bij het onderwijs zijn voldoende.

Schiedam. Aan gebouw en leermiddelen werd voortdurend de groote zorg besteed, aan het gebouw werden weer verschillende verbeteringen aangebracht, de leermiddelen en de bibliotheek werden uitgebreid.

Gouda. De vele leerlingen, die van buiten komen, maken

het wenschelijk, dat er voorzien wordt in de behoefte aan eene bergplaats voor rijwielen.

Met de vernieuwing van de gebrekkige en versleten hulpmiddelen voor het aardrijkskundig onderwijs is dit jaar een begin gemaakt.

Gorinchem. In het gebouw werden met het oog op het grooter aantal leerlingen de noodige verbeteringen aangebracht, ook wat betreft de verwarming en ventilatie.

De hulpmiddelen bij het onderwijs zijn zeer voldoende, jaarlijks worden eenige nieuwe hulpmiddelen aangeschaft.

Brielle. De verplaatsing der lokalen, en de verandering van de directeurskamer in eene leskamer en omgekeerd eene leskamer aan de straat tot directeurskamer voldoet aanvankelijk goed.

De hulpmiddelen bij het onderwijs, voor zoover zij aanwezig zijn, zijn in goeden staat, de schoolborden eischen spoedig verbetering.

Amsterdam (2de 5-j. cursus). Bij den aanvang van den nieuwen cursus werden de 2 nieuwe lokalen in gebruik genomen. Het 3de nieuwe lokaal gelijkvloers werd voor aardrijkskunde ingericht, terwijl alle hulpmiddelen voor het onderwijs in dit vak in deze zaal werden geborgen. Een leslokaal kwam door deze regeling vrij en werd voor bibliotheek ingericht, daar de bestaande zeer smal was. Het nieuwe gymnastieklokaal in Januari in gebruik genomen, voldoet uitstekend, evenals de gelegenheid voor springoefeningen in de openlucht. De gymnastieklessen voor meisjes werden overgebracht naar het gymnastieklokaal der nieuwe lagere school in de Ruysdaelstraat, dat ten opzichte van de hogere burgerschool zeer gunstig is gelegen.

Amsterdam (3de 5-j. cursus). Het gebouw dat tijdelijk als huisvesting voor de school dient, laat alles te wenschen over, maar zal waarschijnlijk na eenige maanden verlaten kunnen worden; het nieuwe gebouw nadert zijne voltooiing.

Amsterdam (2de 3-j. cursus). Sedert 1 November werden de lokalen des avonds bezet door leerlingen uit den werkenden stand, die onderwijs krijgen in het teekenen.

Amsterdam (4de 3-j. cursus). Het schoolgebouw en de hulpmiddelen bij het onderwijs verkeeren in goeden staat.

Veel last werd gedurende het geheele jaar ondervonden van gedruischmakende werkzaamheden in en aan de naast de school gelegen Amstel-Bierbrouwerij.

Zaandam. Voor de scheikunde werd een nieuw, goed ingericht en uitgerust lokaal aangebouwd en het laboratorium nieuw ingericht. Het lokaal voor de lessen in de natuurkunde onderging ook aanmerkelijke verbetering. Dit alles gebeurde grootendeels in de zomervacantie.

Enkhuizen. Het bijna nieuwe schoolgebouw is in uitmuntenden staat. De hulpmiddelen werden ook dit jaar aangevuld.

Den Helder. De toestand van het teekenlokaal werd in de zomervacantie verbeterd door het aanbrengen van doelmatig bovenlicht, terwijl de beide kleine lokalen, conciiergekamertje en bergplaats voor gas- en watermeter, schoonmaak-benodigdheden enz., door uitbreking van een tusschenmuur tot één grooter lokaal werd gemaakt. Beide veranderingen voldoen goed.

Hilversum. Het schoolgebouw voldoet zeer goed. De noodzakelijke vertimmering in de kabinetten voor natuur- en scheikunde kwam 1 December gereed, terwijl de aansluiting aan de electrische centrale in de Kerstvacantie plaats had. De bestellingen voor het natuurkundig kabinet werden nog niet alle uitgevoerd.

Middelburg. Het nieuwe gymnastieklokaal is zeer doelmatig ingericht.

Voorts is het gebouw der school dezen zomer, behalve met het gymnastieklokaal, vergroot met 2 nieuwe leslokalen, die dadelijk in gebruik zijn genomen, omdat dit schooljaar ook de vijfde klasse in 2 afdelingen gesplitst is moeten worden, en den vorigen cursus het leslokaal voor aardrijkskunde ook voor andere lessen dienst deed. Schoolgebouw en hulpmiddelen verkeeren in goeden staat.

Goes. Na de overname van de gemeenteschool door het Rijk is en in den toestand van het gebouw, en in dien van de leermiddelen eene zeer noodzakelijke verbetering gekomen.

Noodig blijft vernieuwing voor enkele schoolmeubelen en verdere aanvulling van leermiddelen, vooral voor het onderwijs in natuurkunde, natuurhistorie en aardrijkskunde.

Utrecht (Rijksschool met 5-j. cursus). Behalve het gewone onderhoud, zijn in dit jaar de eenige jaren geleden gebouwde nieuwe lokalen geschilderd, terwijl de dakgoot tusschen de zaal voor gymnastiek en die voor handteekenen vernieuwd is. Voorts werd een gedeelte van het achtergebouw, dat bestemd is voor berging van brandmateriaal, afgescheiden en tot bergplaats van fietsen ingericht.

Utrecht (gemeenteschool met 5-j. cursus). Op 2 April werd door den gemeenteraad besloten tot het bouwen van eene hogere burgerschool met gymnastieklokaal, conciërgewoning en bergplaats voor rijwielen op den Z. O. hoek van het Sterrebosch. Deze gebouwen moeten op 1 November 1904 worden opgeleverd. Tot dien tijd blijft de school gevestigd aan het Domplein. Voor den cursus 1903/1904 is nog een lokaal in gebruik genomen van de tweede verdieping van het naastgelegen huis. Zoo werd het mogelijk 100 leerlingen te bergen en alle leerlingen op te nemen, die zich hadden aangemeld, behalve voor de 4de klasse.

Utrecht (3-j. cursus met handelsschool). Het schoolgebouw verkreeg eene belangrijke uitbreiding. Een open terrein, gelegen aan de Noorderstraat tusschen het hoofdgebouw en de zaal voor de gymnastiek, werd in gebruik genomen, gedeeltelijk tot het bouwen van eene woning voor den conciërge, gedeeltelijk tot het vergrooten van de zaal voor de gymnastiek. De ruimte in het hoofdgebouw sedert vele jaren gedeeltelijk ingericht tot woning van den conciërge, gedeeltelijk tot lokalen voor het onderzoek van het gas der gemeente-gasfabriek, gaf gelegenheid twee schoollokalen in te richten, die elk aan een dertigtal leerlingen ruimschoots plaats kunnen verschaffen. Het was door dezen aanbouw mogelijk, aan de 282 leerlingen, in 13 afdeelingen verdeeld, eene goede plaats aan te wijzen; de nieuwe zaal voor de gymnastiek voldoet zoowel wat grootte als inrichting betreft, zeer aan hare bestemming.

Amersfoort. Over de schoolgebouwen valt alleen te vermelden, dat het hulpgebouw in de Koesteg buiten gebruik is gesteld, terwijl nu ook de benedenlokalen in het tweede hulpgebouw in gebruik zijn genomen. Hierdoor is het mogelijk geworden, het heen en weer loopen der leerlingen tusschen de beide gebouwen geheel te beperken tot den speeltijd. Ook is nu de verdeling der lokalen in den lesrooster minder bezwaarlijk geworden. Dit alles neemt echter niet weg, dat ernstige nadeelen vooral ten aanzien van orde en regelmaat verbonden zijn aan het gebruik van meer dan één schoolgebouw, zoodat de bouw eener nieuwe, aan behoorlijke eischen beantwoordende, school gewenscht blijft.

Leeuwarden. De nieuw gebouwde schoollokalen, na de Paaschvacantie in gebruik genomen, voldoen uitstekend aan hunne bestemming.

Met het oog op de leeraarsvergaderingen is vergrooing van de leeraarskamer zeer gewenscht en bij onderzoek gebleken gemakkelijk uitvoerbaar te zijn.

Sneek. Aan het gebouw werden de noodige herstellingen uitgevoerd. Een der leskamers werd van eene houten betimmering voorzien; een andere leskamer, als zoodanig minder gunstig gelegen, en de leerarenkamer wisselden van bestemming. De verzameling hulpmiddelen werd uitgebreid.

Deventer. Het schoolgebouw heeft in den loop van het jaar eene zeer groote verandering en verbetering ondergaan. De donkere ingangen, portalen en trappen zijn door doelmatige en lichte toegangen vervangen en het aantal schoolkamers is uitgebreid. Een volmaakt ondoelmatig om niet te zeggen onbruikbaar gebouw is in een bruikbaar schoolgebouw veranderd.

De leermiddelen, zoover aanwezig, verkeerden in goeden staat en worden gaandeweg uitgebreid of door nieuwe en betere vervangen.

Groningen 5-j. cursus. In het gebouw valt aanmerking te maken op de teekenzaal, die behalve een slecht licht ook lijdt aan te weinig ruimte, nu zij voor groote klassen dient en voor hand- en lijntekenen beide. In verband daarmee en met den grooten toeloop van leerlingen waarvoor de school geene plaats heeft zijn uitbreidingsplannen in onderzoek.

Openbare handelsschool Groningen. De leslokalen maken deel uit van de gemeentelijke hogere burgerschool met 3-j. cursus. Een der lokalen wordt ook gebruikt door de burgeravondschool.

Veendam. De hulpmiddelen bij het onderwijs kunnen voldoende gencemd worden, nog onlangs werd eene niet onbelangrijke som toegestaan tot het aanschaffen van boekdeelen voor de bibliotheek.

Het gebouw laat zeer veel te wenschen over.

Winschoten. Het gebouw der hogere burgerschool verkeert in goeden toestand. In het afgelopen jaar kwam eene groote verbetering tot stand door verbouwing van gymnasium en hogere burgerschool. Daardoor kreeg de school een lokaal meer en kwam er een einde aan het heen- en weertrekken eener klasse, die geen lokaal had. Te gelijk werd het lokaal der natuurlijke historie vergroot en verbeterd en van betere banken voorzien. Ook werd de ventilatie van vele lokalen verbeterd.

Assen. Het uiterst onpractische en kleine lokaal, waarin de 3de klasse is opgeborgen, benevens de ondoelmatige en gevaarlijke hoofdtrap van het gebouw behoeven nog steeds verbetering.

Meppel. Het gebouw zoowel als de hulpmiddelen verkeerden in goeden toestand en daar de laatste, binnen de grenzen der begroting, geregeld worden uitgebreid en goed onderhouden, kan aan de eischen van goed onderwijs in dit opzicht geheel worden voldaan.

Roermond. Thans zijn klassen IV en V voorloopig ondergebracht in 2 niet geschikte lokalen, en die voor andere doeleinden zijn bestemd.

Venlo. Het schoolgebouw bevindt zich steeds in goeden staat, alleen doet zich nog steeds het gebrek aan eene gedeeltelijk overdekte speelplaats gevoelen.

De leermiddelen verkeerden in een goeden staat en zijn, waar het noodig bleek, aangevuld of door betere vervangen.

Maastricht. Met het begin van het schooljaar 1902/03 werd de hoofd vleugel van het nieuwe schoolgebouw in gebruik genomen. Vervolgens werd in den loop van het jaar ook de tweede vleugel voltooid, zoodat met het begin van het nieuwe schooljaar in September 1903 het geheele nieuwe gebouw in gebruik kon genomen worden.

Aan de instandhouding en uitbreiding van de verzamelingen der hogere burgerschool worden voortdurend de noodige zorgen besteed.

G. INRICHTINGEN ONGEVEER GELIJKSTAANDE MET HOGERE BURGERSCHOLEN, WAT DEN AARD VAN HET ONDERWIJS BETREFT.

Arnhem (Avondschool voor Handelonderwijs). W. H. A. Wesselink, leeraar in handelsaardrijkskunde werd bij raadsbesluit van 1 September 1903, n°. 1243 eervol ontslag verleend met ingang van 1 October 1903. De vacature werd voorloopig niet voorzien en het onderwijs in aardrijkskunde door den directeur gegeven.

H. G. Bom, leeraar in het boekhouden werd voor een jaar gecontinueerd. Over het geheel nemen de leerlingen met ijver aan het onderwijs deel.

'sGravenhage (School voor Handel en Administratie, dir. F.

Vrijstelling van de betaling van schoolgeld werd in 1903 verleend aan 17 leerlingen, nl. te Amsterdam (gemeenteschool) aan 7, te Utrecht aan 2, te Leeuwarden aan 4, te Deventer aan 2 en te Groningen aan 2 leerlingen.

B. GETAL LEERLINGEN.

In de volgende tabel wordt het aantal leerlingen vermeld, dat in elke klasse der verschillende scholen op 31 December 1903 werd aangetroffen, het getal leerlingen, dat slechts enkele lessen bijwoonde en het totaal van alle leerlingen.

S C H O L E N.	Getal leerlingen voor volledig onderwijs.						Getal leerlingen voor enkele lessen.	Algemeen totaal.
	1ste klasse.	2de klasse.	3de klasse.	4de klasse.	5de klasse.	Totaal.		
Arnhem	12	20	9	9	5	55	8	63
's Gravenhage	32	27	25	29	19	132	5	137
Rotterdam	45	51	38	43	40	217	—	217
Leiden	16	24	21	17	12	90	4	94
Dordrecht	26	23	12	16	7	84	1	85
Amsterdam (gemeente)	56	71	59	67	49	302	1	303
Id. (bijzondere Heerengracht).	11	12	4	15	4	46	5	51
Id. (id. Prinsengracht)	—	—	—	—	—	70 ¹⁾	—	70
Haarlem	38	26	20	17	12	113	3	116
Utrecht	46	32	38	26	27	169	—	169
Leeuwarden	26	26	15	12	11	90	7	97
Deventer	18	18	16	16	—	68	3	71
Groningen	46	47	26	15	18	152	9	161
Totaal	372	377	283	282	204	1588	46	1634

¹⁾ De klassenindeeling voor dit getal leerlingen is niet te geven, daar dezelfde leerling voor verschillende vakken vaak in verschillende klassen zit.

Uit vorenstaande tabel blijkt, dat het aantal leerlingen voor volledig onderwijs 1588 bedroeg, of 8 meer dan het vorige jaar; dat voor enkele lessen bedroeg 46 of 1 minder dan een jaar te voren; het totaal der leerlingen vermeerde dus met 7. Aan 2 scholen nam de bevolking toe tot een gezamenlijk bedrag van 20, nl. aan die te Amsterdam (Heerengracht) met 7 en aan die te Utrecht met 13; de school te Amsterdam (Prinsengracht), in 1903 geopend had dit jaar 70 leerlingen. Aan 9 scholen verminderde het getal leerlingen en wel: te Arnhem met 10, te 's Gravenhage met 9, te Rotterdam met 4, te Leiden met 9, te Dordrecht met 7, te Amsterdam met 13, te Haarlem met 4, te Leeuwarden met 9 en te Groningen met 18. Het een en ander blijkt uit de volgende tabel.

S C H O L E N.	Leerlingen voor volledig onderwijs.				Leerlingen voor enkele lessen.				Geheel getal leerlingen.			
	December.		In 1903.		December.		In 1903.		December.		In 1903.	
	1902.	1903.	Meer.	Minder.	1902.	1903.	Meer.	Minder.	1902.	1903.	Meer.	Minder.
Arnhem	70	55	—	15	3	8	5	—	73	63	—	10
's Gravenhage	142	132	—	10	4	5	1	—	146	137	—	9
Rotterdam	221	217	—	4	—	—	—	—	221	217	—	4
Leiden	97	90	—	7	6	4	—	2	103	94	—	9
Dordrecht	89	84	—	5	3	1	—	2	92	85	—	7
Amsterdam	315	302	—	13	1	1	—	—	316	303	—	13
Idem (Heerengracht).	44	46	2	—	—	5	5	—	44	51	7	—
Idem (Prinsengracht).	—	70	70	—	—	—	—	—	—	70	70	—
Haarlem	118	113	—	5	2	3	1	—	120	116	—	4
Utrecht	155	169	14	—	1	—	—	1	156	169	13	—
Leeuwarden	103	90	—	13	3	7	4	—	106	97	—	9
Deventer	66	68	2	—	5	3	—	2	71	71	—	—
Groningen	160	152	—	8	19	9	—	10	179	161	—	18
Totaal	1580	1588	88	80	47	46	16	17	1627	1634	90	83
			8 meer.				1 minder.				7 meer.	

Aan 10 scholen volgde een gezamenlijk getal van 46 leerlingen enkele lessen.

Hieronder volgt eene opgave van de vakken waarin dit geschiedde en het aantal leerlingen dat daaraan deelnam, te weten: wiskunde 16, natuurkunde 11, scheikunde 8, plant- en dierkunde 18, cosmographie 3, aardrijkskunde 26, geschiedenis 26, Nederlandsch 37, Fransch 35, Duitsch 36, Engelsch 32, boekhouden (alleen) 2, schrijven 1, handteekenen 13, lijntekenen 7, gymnastiek 7, handwerken 13, zang 6, aethetica 2 en kunstgeschiedenis 5.

Wegens talrijke bevolking waren aan de hieronder volgende scholen de daarbij opgegeven klassen gesplitst:

's Gravenhage, alle 5 klassen in 2 afdeelingen;

Rotterdam, 1ste en 3de klasse in 2, 2de, 4de en 5de klasse in 3 afdeelingen;

Amsterdam openb.), de 1ste, 3de en 5de in 2, de 2de en 4de klasse in 3 afdeelingen;

Haarlem, de 1ste, 2de, 3de en 4de klasse in 2 afdeelingen.

Utrecht, alle 5 klassen in 2 afdeelingen.

Leeuwarden, de 1ste en 2de klasse in 2 afdeelingen.

Groningen, de 1ste en 2de klasse in 3, de 3de klasse in 2 afdeelingen.

Onderwijs in gymnastiek werd niet gegeven aan de scholen te Haarlem en te Amsterdam (bijz. Prinsengracht).

Niettegenstaande dat het aantal leerlingen der scholen met 7 vermeerderde, was het aantal leerlingen dat de lessen in gymnastiek volgde, op 31 December 1903, 41 minder dan een jaar te voren.

De volgende tabel geeft een overzicht van het aantal leerlingen, dat op 31 December 1903 aan de gymnastieklessen deelnam.

S C H O L E N.	Getal leerlingen voor:		Aantal geheele en halve uren 's weeks onderwijs in gymnastiek.
	Gymnastiek.	Volledig onderwijs.	
Arnhem	51	55	2 lesuren per week.
's Gravenhage.	41	132	1ste afd. 2 geheele uren, 2de afd. 1 geheel uur les per week.
Rotterdam	¹⁾ 85	217	Elke afdeeling van de 1ste en 2de klasse 2 geheele uren, van de 3de klasse 1 uur les per week.
Leiden	58	90	De 1ste en 2de afd. 2 geheele uren, de 3de en 4de afd. 1 geheel uur les per week.
Dordrecht	¹⁾ 51	84	De 1ste en 2de klasse 2 geheele uren, de 3de klasse 1 geheel uur les per week.
Amsterdam (openb.).	283	302	De 1ste, 2de en 3de klasse 2 geheele uren, de 4de en 5de klasse 1 geheel uur les per week.
Idem (bijz. Heerengracht).	46	46	Elke afdeeling dagelijks 20 minuten.
Idem („ Prinsengracht)	—	70	Wordt niet gegeven.
Haarlem.	—	113	Idem.
Utrecht	112	169	De 1ste en 2de klasse 4 halve uren, de 3de, 4de en 5de klasse 2 geheele uren les per week.
Leeuwarden	86	90	Elke afdeeling 2 × ¾ uur of ¾ + 1 uur les per week.
Deventer.	50	68	„ „ 1 geheel uur les per week,
Groningen	140	152	Elke klasse 2 geheele uren, behalve de 4de en 5de klasse die 1 geheel uur les ontvangen per week.
	1003	1588	

¹⁾ De 4de en 5de klasse doet niet aan de gymnastiek.

C. EXAMENS.

Omtrent de toelating van leerlingen tot de middelbare scholen | alsmede die, betreffende den uitslag der overgangsexamens in
voor meisjes bevat onderstaande tabel de vereischte opgaven, | 1903 afgenomen.

S C H O L E N.	Zonder examen toegelaten tot		TOELATINGSEXAMENS TOT DEN CURSUS 1903/1904.							OVERGANGSEXAMENS TOT DEN CURSUS 1903/1904.		
			Tot de laagste klasse.			Tot eene hoogere klasse.				Geëxa- mineerd.	Toege- laten.	Afge- wezen
	de laagste klasse.	eene hoogere klasse.	Geëxa- mineerd.	Toege- laten.	Afge- wezen.	Geëxa- mineerd.	Toegelaten		Geheel afge- wezen.			
							tot die klasse.	tot lagere klasse.				
Arnhem	—	—	12	11	1	—	—	—	—	62	57	5
's Gravenhage	—	3	34	32	2	7	7	—	—	113	96	17
Rotterdam	33	—	12	12	—	3	3	—	—	178	167	11
Leiden	—	—	18	16	2	2	1	1	—	84	76	8
Dordrecht	—	1	27	23	4	2	—	1	1	75	59	16
Amsterdam.	2	1	68	52	16	28	23	—	5	243	232	11
id (Heerengracht)	10	6	—	—	—	1	1	—	—	33	32	1
id. (Prinsengracht)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Haarlem.	—	1	41	34	7	7	4	2	1	88	64	24
Utrecht	41	—	11	6	5	11	10	—	1	125	117	8
Leeuwarden	9	2	12	11	1	2	2	—	—	77	64	13
Deventer	19	—	1	1	—	1	1	—	—	54	50	4
Groningen	26	—	15	15	—	2	2	—	—	134	113	21
	140	14	251	213	38	66	54	4	8	1266	1127	139

Aan 10 scholen werden te zamen 154 leerlingen zonder het afleggen van examen toegelaten, waarvan 140 tot de laagste en 14 tot de hoogere klasse.

Voor toelating tot de laagste klassen werden 251 candidaten geëxamineerd, 213 toegelaten en 38 afgewezen, zoodat in het geheel werden toegelaten 353 leerlingen tot de laagste klasse.

Tot eene hoogere klasse wenschten 66 meisjes toegelaten te worden, daarvan werden 54 in de verlangde klassen geplaatst, 4 in eene lagere klasse en 8 geheel afgewezen.

Tot eene hoogere klasse werden dus in het totaal toegelaten 54 + 14 (zonder examen) = 68.

De uitslag van de overgangsexamens was, dat van de 1266 meisjes, die er aan deelnamen 1127 of ruim 89 pet. werden bevorderd.

Een getuigschrift, als bewijs dat het eindexamen met gunstigen uitslag was afgelegd, werd uitgereikt:

te Arnhem aan 5 meisjes,
 's Gravenhage , 22 , allen volledig.

te Rotterdam aan 22 meisjes,
 „ Leiden , 7 ,
 „ Dordrecht , 8 ,
 „ Amsterdam (openbare) , 41 ,
 „ (bijzondere) , 2 ,
 „ Haarlem aan 17 meisjes;
 „ Utrecht , 31 ,
 „ Leeuwarden , 10 ,
 „ Deventer , 6 , (zonder examen);
 „ Groningen , 15 ,
Het totaal der uitgereikte getuigschriften is derhalve 186.

D. ONDERWIJZEND PERSONEEL.

Arnhem. Mejuffrouw Van Zijl werd bij den aanvang van den cursus 1903/4 als leerares in zang vervangen door mejuffrouw E. Haas.

's Gravenhage. Mejuffrouw B. C. Broers nam van 12 Februari tot 12 April de lessen in de Engelsche taal en letterkunde waar wegens ongesteldheid van mejuffrouw Roukens.

Rotterdam. Mejuffrouw M. A. Rombach nam van 9 Juni tot aan het einde van den cursus het onderwijs van mejuffrouw E. M. Hoitsema waar.

Dr. ter Braake vertrok naar Hilversum. Dr. S. Birnie gaf tot 1 November 1903 gedeeltelijk de lessen in scheikunde (de 3de en 4de klasse kregen gedurende September en October geen

les in scheikunde). Na dien datum gaf hij het bedoelde onderwijs geheel.

Mejuffrouw Mühring kon wegens armbreuk gedurende October geen harer lessen geven.

Leiden. Aan de leerares in het Nederlandsch, dr. J. M. Nassau Noordewier werd op haar verzoek eervol ontslag verleend tegen het einde van den cursus; tot hare opvolgster werd op 24 Juli 1903 benoemd mejuffrouw C. Ligtenberg, doctoranda in de Nederlandsche letteren te Amsterdam, die op 1 September in functie trad. Aan de directrice werd op haar verzoek een half jaar verlof verleend tot herstel van gezondheid met ingang van 3 Juni 1903. Gedurende hare afwezigheid was de leiding der school opgedragen aan mejuffrouw J. Hoestra, wier lesuren

tijdelijk werden verminderd met 6 uren. Mejuffrouw F. Eldering gaf 2 uren wiskunde in de 3de klasse, mejuffrouw A. Michelsen 4 uren in de 1ste klasse. De lessen in Hoogduitsch werden, ook in de hoogere klassen tijdelijk waargenomen door mejuffrouw I. Oort. De leerares in teekenen en kunstgeschiedenis, mejuffrouw E. van Beek, verzocht en verkreeg eervol ontslag tegen 1 Januari 1904; aan het einde van het jaar 1903 was hare opvolgster nog niet benoemd.

Dordrecht. De leeraar Brouwer die, wegens de vacature ontstaan door het vertrek van mejuffrouw Häring, tijdelijk de lessen in de Fransche taal waarnam, verzocht en verkreeg ontslag tegen de Paaschvacantie. Op 1 Mei begon de nieuwbenoemde leerares, mejuffrouw A. J. Jochim haar werk.

Mr. dr. H. G. de Cock kreeg tegen 1 Februari eervol ontslag als leeraar in de Staatsinrichting. Zijn opvolger mr. J. van den Hoek, trad op 16 Februari in functie, maar heeft reeds weder tegen 1 Januari 1904 ontslag genomen.

Mejuffrouw Olivier werd op 13 October benoemd tot waarnemend directrice.

Amsterdam (openbare). Aan mejuffrouw L. Ch. van der Kellen, leerares in het teekenen, werd om gezondheidsredenen gedurende de maanden Januari en Februari 1903 verlof verleend. In haar afwezigheid werden van 23 Januari tot 1 Maart de lessen in het teekenen waargenomen door de dames Faddegon en de Sturler de Frierisberg. Aan mejuffrouw van der Kellen werd op verzoek om gezondheidsredenen met ingang van 1 September eervol ontslag verleend en in haar plaats benoemd mejuffrouw H. de Sturler de Frierisberg.

Aan mejuffrouw L. F. Hager werd opnieuw voor een jaar het onderwijs in de natuurlijke historie opgedragen.

Aangezien het aantal lesuren van mejuffrouw W. de Beer, leerares in de Engelsche taal en letterkunde, indien zij alle lessen in het Engelsch gaf, 30 zou bedragen, werd, evenals het vorige jaar, het onderwijs in dit vak in de 2de klasse (9 lesuren) opgedragen aan mejuffrouw J. van der Waals.

Amsterdam (bijzondere, Heerengracht). Mejuffrouw S. C. G. van der Goes, leerares in geschiedenis en aardrijkskunde en mejuffrouw L. Fock, leerares in teekenen ontvingen met de Paaschvacantie eene definitieve aanstelling.

De aanstelling van mejuffrouw W. D. Kerlen, leerares in wiskunde werd verlengd tot September 1904. Dr. W. Vogelsang werd opnieuw bereid bevonden om zich voor een cursus met het onderwijs in kunstgeschiedenis te belasten.

Amsterdam (bijzondere, Prinsengracht). Het onderwijzend personeel dezer nieuwe school is als volgt samengesteld.

Mejuffrouw P. J. Boeken, directrice (Fransch); mejuffrouw C. Reding (Fransch); mejuffrouw M. Louët Fusser (Duitsch); mejuffrouw M. E. Noest (Engelsch); mejuffrouw H. J. van der Vliet (Nederlandsch, rekenen, aardrijkskunde, geschiedenis); mevrouw Frowein—de Laat de Kanter (boekhouden); mejuffrouw E. H. M. van Oorde (stenographie); mejuffrouw S. M. Jürjans (handwerken); mejuffrouw C. M. M. Knudde (knipcursus).

Haarlem. De directrice heeft door ziekte hare werkzaamheden niet kunnen verrichten van 14 December 1902 tot 8 Juni 1903. Mejuffrouw J. A. van Walsem is gedurende dien tijd als waarnemend directrice opgetreden. Niet in alle lessen der directrice

kon voorzien worden; daarom hebben de leerlingen der laagste drie klassen een uur per week vrij gehad. Aan mejuffrouw G. la Bastide, tijdelijke leerares voor het Fransch, werd één uur per week meer opgedragen en van 15 Februari tot de groote vacantie heeft mejuffrouw M. Westerveld, die tijdelijk aangesteld werd, vijf uur per week rekenles gegeven in de 1ste klasse.

Utrecht. Met ingang van 1 September werd aan mejuffrouw D. M. Verkerk, op haar verzoek, eervol ontslag verleend uit hare betrekking van leerares in de Hoogduitsche taal- en letterkunde. In hare plaats werd benoemd mejuffrouw H. C. Breijer, en als tweede leerares in plaats van mejuffrouw Breijer werd aangesteld mejuffrouw J. A. Honigh.

Aan mejuffrouw N. Posthuma, leerares in de gymnastiek werd een verlof toegestaan van September tot einde December tot herstel van gezondheid. Mejuffrouw J. C. Tibo werd tijdelijk met het onderwijs in gymnastiek belast. Mejuffrouw Roessingh heeft gedurende eenige weken een gedeelte van het werk overgenomen van mejuffrouw van der Graft, leerares in Nederlandsche taal en letterkunde.

Leeuwarden. Ter vervanging van mejuffrouw Poutsma, werd tot leerares in zang aangesteld mejuffrouw S. Tigler Wijbrandi.

Mejuffrouw Ten Kate had, om gezondheidsredenen, verlof van 25 Maart tot 25 Mei. De heer Siersma, leeraar in wiskunde te Leeuwarden, nam van 25 April tot 25 Mei, 17 uur wiskunde voor haar waar. Verder werd in haar onderwijs en ook in het onderwijs van andere leerareessen, die korter of langer tijd ongesteld waren, steeds voorzien door het overig personeel.

Deventer. Dr. G. Postma trad 1 Januari 1903 in functie. Als leeraar in geschiedenis en aardrijkskunde trad 1 Juni in functie de heer A. Jochim. De tijdelijke leerares, mejuffrouw D. A. Cremer is definitief benoemd.

Bij het begin van den nieuwen cursus is de leeraar W. A. A. Liernur tijdelijk ontheven van de teekenlessen in de 3de en de 4de klasse en het geheele teekenonderwijs voor den loopenden cursus opgedragen aan mevrouw M. C. C. Liernur—Worrell.

Groningen. Van de Kerstvacantie tot de Paaschvacantie 1903 was mejuffrouw A. H. Hübscher, candidate in de Nederlandsche letteren, belast met het onderwijs in aardrijkskunde in klasse III, IV en V wegens eene vacature in dat vak. Nadat daarna de heer E. W. Tiemersma, hoofdonderwijzer, het onderwijs in dat vak had waargenomen tot de zomervacantie, aanvaardde mejuffrouw M. Claasen na de zomervacantie hare betrekking van tijdelijk leerares in de aardrijkskunde in alle vakken.

Mejuffrouw W. C. Poort werd bij den aanvang van den cursus 1903/1904 weer voor een jaar benoemd tot leerares in wiskunde en cosmographie.

De leeraar A. K. Hovens Greve was om gezondheidsredenen sedert de Paaschvacantie afwezig. Bij den aanvang van den cursus 1903/1904 werd hij voor een jaar herbenoemd tot leeraar in de geschiedenis. Zijne lessen worden sedert de Paaschvacantie waargenomen door P. A. Meilink, candidaat in de Nederlandsche letteren.

Mejuffrouw Bennema nam van 15 Juni tot 13 Juli de lessen van den heer Poelman, die ziek was, waar.

De volgende tabel vermeldt het aantal en de bevoegdheid der leerareessen en leeraren, die op 31 December 1903 aan de middelbare scholen voor meisjes werkzaam waren.

S C H O L E N.	Leeraren.							Leeraren.						Totaal der leeraren en leeraren.	Getal leeraren en leeraren tevens werkzaam aan eene hogere burgerschool voor jongens, eene burgeravondschoon of gymnasium.
	Doctor of candidaat.	Akte middelb. onderwjs.	Oude akte.	Hoofdakte.	Onderw. akte.	Zonder akte.	Totaal.	Doctor of candidaat.	Akte middelb. onderwjs.	Oude akte of art. 83.	Artt. 82, 89 of 90.	Zonder akte.	Totaal.		
Arnhem	—	8	—	—	—	1	9	4	1	—	1	—	6	15	5
's Gravenhage	—	15	—	—	1	—	16	—	—	—	—	—	—	16	2
Rotterdam	1	16	—	—	1	—	18	2	1	—	—	1	4	22	2
Leiden	1	11	—	—	—	—	12	—	—	—	—	—	—	12	5
Dordrecht.	—	7	—	—	1	—	8	3	2	—	—	—	5	13	3
Amsterdam	1	13	—	1	1	—	16	3	1	—	—	1	5	21	—
„ (Heerengracht).	1	6	—	1	1	—	9	2	—	—	—	—	2	11	—
„ (Prinsengracht).	—	7	—	—	1	1 ¹⁾	9	—	—	—	—	—	—	9	—
Haarlem	—	10	—	—	1	—	11	2	—	—	—	—	2	13	1
Utrecht	2	11	—	2	1	—	16	2	1	—	—	—	3	19	2
Leeuwarden	1	9	—	1	1	1	13	—	—	—	—	—	—	13	1
Deventer	—	5	—	—	1	—	6	2	5	—	—	—	7	13	9
Groningen	—	15	—	—	1	—	16	2	—	—	—	1	3	19	1
1) d. i. akte coupeuse.	7	133	—	5	11	3	159	22	11	—	1	3	37	196	31

De leeraren zonder akte waren, die in zang te Arnhem en te Leeuwarden. De leeraren zonder wettelijke bevoegdheid waren in kunstgeschiedenis te Rotterdam, in aesthetica te Amsterdam (openbare) en in zang te Groningen.

De volgende tabel vermeldt de jaarwedden der directrices en van den directeur te Deventer, benevens het getal jaarwedden van de leeraren en de leeraren en het totaal der jaarwedden.

Het aantal jaarwedden der leeraren is 9 minder dan het

aantal betrekkingen in de voorgaande tabel; dit komt omdat de jaarwedde van 9 leeraren aan de bijzondere school te Amsterdam (Prinsengracht) niet is opgegeven; verder is het aantal der jaarwedden van de leeraren 4 minder dan het aantal leeraarsbetrekkingen uit de voorgaande tabel, omdat voor 4 leeraren te Arnhem geen jaarwedde bij de meisjesschool staat opgegeven, omdat zij eene ongesplitste jaarwedde genieten aan deze laatste school en aan de hogere burgerschool te Arnhem.

S C H O L E N.	Jaarwedde van de directrice of den directeur † = vrije woning.	Jaarwedden der leeraren				Jaarwedden der leeraren				Getal der jaarwedden.	Gezamenlijk bedrag der jaarwedden.
		tot en met f 1000.	boven f 1000 tot en met f 1500.	boven f 1500.	Totaal.	tot en met f 1000.	boven f 1000 tot en met f 1500.	boven f 1500.	Totaal.		
Arnhem	2800	3	4	1	9	1	1	—	2	11	f 13 900,00
's Gravenhage	3300	1	1	13	16	—	—	—	—	16	29 430,00
Rotterdam	† 3000	1	2	14	18	2	1	1	4	22	38 789,99
Leiden	2850	4	3	4	12	—	—	—	—	12	15 650,00
Dordrecht	† 2300	2	4	1	8	5	—	—	5	13	12 686,00
Amsterdam	4000	1	3	11	16	1	—	4	5	21	43 045,00
„ (Heerengracht)	3000	2	4	2	9	1	—	1	2	11	16 700,00
„ (Prinsengracht)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Haarlem	2500	2	6	2	11	1	—	1	2	13	16 850,00
Utrecht	† 2500	4	7	4	16	3	—	—	3	19	800,00
Leeuwarden	2400	2	9	1	13	—	—	—	—	13	23 800,00
Deventer	1595	2	3	1	6	6	—	—	6 +	13	17 350,00
Groningen	2800	6	9	—	16	2	1	—	3	19	11 180,00
									directeur		
									3		
	12	30	55	54	150	22	3	7	32 + directeur Deventer	183	f 263 580,99

E. LEERPLAN EN TOESTAND VAN HET ONDERWIJS.

Rotterdam. In het leerplan kwamen geene veranderingen van beteekenis. Toch is dit in de toekomst wenschelijk, opdat de leerlingen, die met het diploma de school verlaten, eenig nut hebben van dat diploma.

Amsterdam (openbare). In het leerplan voor den cursus 1903/04

komt alleen bij het vak geschiedenis de volgende verandering voor: in plaats dat in de 4de klasse de geschiedenis behandeld zal worden tot 1648, zal dit in het vervolg zijn tot 1600.

Utrecht. De toestand van het onderwijs is zeer bevredigend.

F. GEBOUWEN EN HULPMIDDELEN BIJ HET ONDERWIJS.

Arnhem. Het schoolgebouw verkeert in slechten staat van onderhoud.

Rotterdam. Gebouw en hulpmiddelen verkeerden in zeer voldoende staat.

Leiden. Het gebouw verkeert in goeden staat. De hulpmiddelen voor het onderwijs zijn vrij voldoende; alleen voor natuur- en scheikunde blijft nog al iets te wenschen over.

Dordrecht. Het gebouw en de hulpmiddelen bij het onderwijs verkeerden in goeden staat.

Amsterdam (openbare). In de zomervacantie is ook op de bovenste verdieping een verbindingsgang gemaakt tusschen het voor- en achtergebouw, waardoor het teekenlokaal met de drie andere schoollokalen op deze verdieping verbonden is.

Haarlem. In een leeg lokaal, dat vroeger voor de gymnastiek

gebruikt werd, zijn drie ronde amphi-theatersgewijze geplaatste banken aangebracht, opdat de meisjes in die uren, waarin zij veel lezen en spreken moeten, elkander beter kunnen verstaan.

Utrecht. De toestand van het schoolgebouw is vrij goed. Het blijft nochtans wenschelijk dat het gymnastieklokaal vergroot, de teekenzaal verkleind en een klasselokaal bijgebouwd worden.

Leeuwarden. De afmetingen en ventilering der lokalen laten veel te wenschen over; eenige vertrekken zijn zoo klein, dat de banken op te korten afstand van de ramen geplaatst moeten worden. Is het guur weer en moet toch noodzakelijk althans één der ramen van boven open blijven, dan klagen en leerlingen en docenten over tocht.

Deventer. Het schoolgebouw laat veel te wenschen over. De ventilatie is gebrekkig en de lokalen zijn te laag. De beneden-verdieping is vochtig.

De leermiddelen verkeerden in goeden staat.

II.

MIDDELBAAR ONDERWIJS VOOR VAKOPLEIDING.

VAN HET TECHNISCH ONDERWIJS.

§ 4. POLYTECHNISCHE SCHOOL.

In de eerste vergadering van den raad van bestuur werd de hoogleeraar mr. B. H. Pekelharing als secretaris herkozen. Bij afwezigheid van den hoogleeraar-directeur J. Kraus gedurende de maand Juli en een deel van Augustus was hij tevens met de waarneming van het directoraat belast.

De ambtenaar van administratie H. Hoog werd voor het jaar 1903 herbenoemd.

Bij Koninklijk besluit van 14 September 1903 n°. 84, werden voor het tijdvak van 16 September 1903 tot en met 31 Augustus 1904 J. A. Treub, ijker te 's Gravenhage, met het geven van onderwijs in den ijk en C. van der Worp, arts, officier van gezondheid 1ste klasse te 's Gravenhage, met het geven van onderwijs in de verbandleer en eerste hulp bij ongelukken belast.

Bij Koninklijk besluit van 6 Juli 1904 n°. 20, werden de leeraren aan de Polytechnische School, dr. M. de Haas en G. J. van Swaay tot hoogleeraar bevorderd.

Bij hetzelfde Koninklijk besluit werd benoemd tot leeraar in de toegepaste natuurkunde dr. L. H. Siertsema, conservator aan het natuurkundig laboratorium en kabinet en lector aan de Rijks-universiteit te Leiden, die zijne nieuwe betrekking op 1 Augustus d. a. v. aanvaardde.

Bij Koninklijk besluit van 18 Juli 1904 n°. 80, werd met ingang van 1 Augustus 1904 benoemd tot leeraar in de zwak-stroom-techniek en den elementairen cursus voor de electro-techniek, de civiel-ingenieur C. L. van der Bilt, ingenieur bij den technischen dienst van de Rijkstelegraaf in het district 's Gravenhage.

Bij beschikking van 14 Juli 1904 n°. 5548/3, afdeling Onderwijs, werd benoemd met ingang van 16 Juli d. a. v. tot bedrijfsingenieur-conservator de werktuigkundig-ingenieur J. M. G. Scheffer, 1ste assistent voor de natuurkunde aan de Polytechnische School.

Op 15 Juli 1904 overleed in den ouderdom van bijna 80 jaren, na eene ijverige en trouwe dienstvervulling gedurende niet minder dan 58 jaren aan de Koninklijke Delftsche Academie en de Polytechnische School, de amanuensis voor de natuurkunde P. G. Gosselaar.

Gedurende den cursus 1903—1904 werden door den raad van bestuur vijf vergaderingen gehouden, en twee vergaderingen van hoogleeraren en leeraren.

Het personeel was in 1903—1904 samengesteld uit de onderstaande hoogleeraren, leeraren, assistenten, beambten en bedienden.

NAMEN.	LEERVAK. ¹⁾	Jaar van benoeming.	MEDEDEELINGEN.
a. <i>Hoogleraren.</i>			
dr. C. A. Scheltema.	Mechanica.	1885	Benoemd tot leeraar 29 Juli 1883.
dr. J. Cardinaal.	Wiskunde en mechanica.	1894	" " " 25 " 1893.
dr. G. Schouten.	Idem.	1900	" " " 4 Juni 1897.
W. H. L. Janssen van Raay.	Wiskunde.	1902	" " " 6 Maart 1900.
H. J. Heuvelink.	Landmeten, waterpassen en geodesie.	1897	
J. A. Snijders C.J.zn.	Toegepaste natuurkunde.	1878	" " " 25 Januari 1874.
dr. M. de Haas.	Idem.	1904	" " " 1 November 1897.
G. J. van Swaay.	Idem.	1904	" " hoogleeraar 6 Juli 1904.
dr. S. Hoogewerff.	Scheikunde.	1885	" " leeraar 1 Februari 1899.
dr. L. Aronstein.	Scheikunde en scheikundige technologie.	1895	" " hoogleeraar 6 Juli 1904.
dr. H. Behrens.	Micro-chemie.	1874	" " leeraar 21 April 1894.
dr. M. W. Beijerinck.	Bacteriologie.	1895	
J. Kraus.	Waterbouwkunde.	1898	" " hoogleeraar-directeur 11 Dec. 1900.
W. K. Behrens.	Idem.	1900	
S. G. Everts.	Idem.	1900	
G. H. de Vries Broekman.	Idem.	1901	
G. J. Morre.	Bouwkunde.	1896	" " leeraar 29 Juni 1864.
J. F. Klinkhamer.	Schoone bouwkunde.	1899	
H. Evers.	Idem.	1902	
H. Cop.	Scheepsbouwkunde.	1888	
P. van der Burg.	Mechanische technologie.	1883	" " " 9 Januari 1882.
H. A. Ravenek.	Kennis van werktuigen en werktuigbouwkunde.	1879	" " " 8 " 1876.
J. C. Dijkhoorn.	Idem.	1899	
I. Franco.	Idem.	1900	
G. P. Holst Gzn.	Idem.	1900	
dr. J. L. C. Schroeder van der Kolk.	Aard- en delfstofkunde.	1898	
C. J. van Loon.	Mijnbouwkunde.	1902	
S. J. Vermaes.	Metallurgie.	1902	
mr. B. H. Pekelharing.	Administratief recht, enz.	1873	
b. <i>Leeraren.</i>			
dr. H. de Vries.	Wiskunde en mechanica.	1902	Benoemd tot leeraar met ingang van 1 Aug. 1904.
dr. L. H. Siertsema.	Toegepaste natuurkunde.	1904	" " " " " 1 " 1904.
C. L. van der Bilt.	Idem.	1904	
J. A. van der Kloes.	Kennis van bouwstoffen.	1882	
T. K. L. Sluyterman.	Decoratieve kunst.	1895	
A. F. Gips.	Handteekenen en kunstge- schiedenis.	1894	

¹⁾ De volgorde der leervakken is die van het programma der lessen.

NAMEN.	LEERVAK.	Jaar van benoeming.	MEDEDEELINGEN.
A. W. M. Odé jr.	Beeldhouwkundig bootseeren.	1900	
J. A. Treub.	Tijdelijk belast met het onderwijs in den ijk.	1901	Benoemd voor het tijdvak van 16 Sept. 1903 tot 31 Aug. 1904.
C. van der Worp.	Tijdelijk belast met het onderwijs in de verbandleer.	1903	" " " " " 16 Sept. 1903 tot 31 Aug. 1904.
c. Assistenten.			
E. C. van der Hoek.	Beschrijvende meetkunde.	Aanvang cursus. 1903	Eervol ontslag met ingang van 1 Dec. 1903.
H. van Eek.	Idem.	—	Benoemd met ingang van 1 Dec. 1903.
D. Postma.	Idem.	1903	
C. Spruyt jr.	Graphostatica.	1903	
F. O. Wegener Sleeswijk.	Landmeten en waterpassen.	1903	Eervol ontslag met ingang van 16 Febr. 1904.
H. van der Veen.	Idem.	—	Benoemd met ingang van 16 Febr. 1904.
J. M. G. Scheffer.	Toegepaste natuurkunde.	1903	Eervol ontslag met ingang van 16 Juli 1904 en benoemd tot bedrijfsingenieur-conservator.
N. Koomans.	Idem.	1903	Eervol ontslag met ingang van 17 Dec. 1903.
J. D. Tours.	Idem.	—	Benoemd met ingang van 17 December 1903.
H. C. Volkers.	Idem.	1903	
Mej. M. E. Bes.	Idem.	—	" " " " " 1 Augustus 1904.
A. H. Sirks.	Idem.	—	Benoemd met ingang van 1 Augustus 1904.
L. W. C. C. P. J. Velu.	Idem.	—	" " " " " 1 " 1904.
G. C. Snijders.	Idem.	—	" " " " " 16 " 1904.
H. ter Meulen.	Scheikunde.	1903	
H. C. Barendrecht.	Idem.	1903	Eervol ontslag met ingang van 1 Maart 1904.
jhr. J. W. Six.	Idem.	—	Benoemd met ingang van 1 Maart 1904 tot en met 30 Juni 1904.
H. J. Belinfante.	Idem.	1903	
M. van Breukeleveen.	Idem.	1903	
dr. P. H. van der Meulen.	Idem.	1903	Eervol ontslag met ingang van 1 Mei 1904.
N. J. A. Roldanus.	Idem.	1903	" " " " " 16 Nov. 1903.
L. F. Dooremans.	Idem.	—	Benoemd met ingang van 16 November 1903.
N. L. Söhngen.	Idem.	1903	
P. Tesch.	Idem.	1903	Eervol ontslag met ingang van 1 November 1903.
H. C. Jacobsen.	Idem.	—	Benoemd met ingang van 1 November 1903. Eervol ontslag met ingang van 1 Mei 1904 en benoemd tot assistent voor de bacteriologie.
P. D. C. Kley.	Micro-chemie.	1903	
G. van Iterson jr.	Bacteriologie.	1903	
A. van Delden.	Idem.	1903	Eervol ontslag met ingang van 1 Mei 1904.
H. C. Jacobsen.	Idem.	—	Benoemd met ingang van 1 Mei 1904.
L. L. C. H. Jonkergouw.	Waterbouwkunde.	1903	
B. Helweg.	Idem.	1903	
C. K. Visser.	Idem.	1903	Eervol ontslag met ingang van 1 Mei 1904.
L. Couvée.	Burgerlijke bouwkunde.	1903	
A. Leeftang.	Idem.	1903	
H. W. Venker.	Idem.	1903	
A. van der Lee.	Schoone bouwkunde.	1903	

NAMEN.	LEERVAK.	Jaar van benoeming.	MEDEDEELINGEN.
J. Gratama.	Schoone bouwkunde.	Aanvang cursus. 1903	
I. J. Gort.	Idem.	—	Benoemd met ingang van 16 September 1903.
E. J. Bruins.	Handteekenen.	1903	
G. H. W. van Aken.	Kennis van werktuigen en werktuigbouwkunde.	1903	
G. Bebingh.	Idem.	1903	
R. Bloemendal.	Idem.	1903	Eervol ontslag met ingang van 1 October 1903.
J. Rodenburg.	Idem.	—	Benoemd met ingang van 5 October 1903.
E. A. Kruysse.	Idem.	1903	Eervol ontslag met ingang van 1 Mei 1904.
D. C. Merens.	Idem.	1903	
A. J. Boekelman.	Idem.	1903	Eervol ontslag met ingang van 17 October 1903.
A. Goekoop.	Idem.	—	Benoemd met ingang van 16 November 1903 t/m 31 December 1903 en van 1 Januari t/m 31 Augustus 1904.
J. H. Muller jr.	Idem.	—	Benoemd met ingang van 17 October 1903.
R. Seibt.	Delfstof- en mijnbouwkunde.	1903	
dr. J. F. van Bemmelen.	Idem.	1903	Benoemd t/m 31 Mei 1904 en van 1 Juni t/m 31 Augustus 1904.
P. F. Blik.	Idem.	1903	Eervol ontslag met ingang van 1 December 1903.
G. Duyfjes.	Idem.	—	Benoemd met ingang van 1 December 1903.
E. A. Douglas.	Idem.	1903	
Th. C. van Wijngaarden.	Idem.	1903	Eervol ontslag met ingang van 1 April 1904.
Z. S. Beyl.	Idem.	—	Benoemd met ingang van 1 April 1904.
C. L. van Nes.	Idem.	1903	Eervol ontslag met ingang van 16 Novemb. 1903.
J. de Lange.	Idem.	—	Benoemd met ingang van 16 November 1903.
d. Overige beambten en bedienden.			
J. F. L. Schneider.	Bibliothecaris.	1902	Was sedert 1876 tijdelijk bibliothecaris.
mr. H. H. R. Roelofs Heyrmans jr.	Assistent voor de bibliotheek.	1900	
H. Hoog.	Ambtenaar van administratie.	1903	
J. M. G. Scheffer.	Bedrijfsingenieur-conservator.	1904	Benoemd met ingang van 16 Juli 1904. Was assistent voor de toegepaste natuurkunde.
G. Wolsheimer.	Concierge.	1902	
L. J. Kokée.	Opzichter voor de bacteriologie.	1897	
H. J. Weening.	Opzichter verlichting en ver- warming.	1900	Was werkzaam als amanuensis van 1835—1900.
P. van der Harst.	Iste Machinist gebouw toege- paste natuurkunde.	1903	Tijdelijk benoemd met ingang van 16 October t/m 31 December 1903. Benoemd met ingang van 1 Januari 1904.
C. Kromhout.	Stoker.	1897	
T. J. ter Horst.	Idem.	1903	Tijdelijk benoemd met ingang van 1 November t/m 31 December 1903. Benoemd met ingang van 1 Januari 1904.
J. H. Buskop.	Modelmaker.	1891	
P. G. Gosselaar.	Amanuensis natuurkunde.	1864	Was werkzaam als bediende van 1846—1864, overleden 15 Juli 1904.
H. Femer.	Amanuensis scheikunde.	1885	Was werkzaam als bediende van 1874—1885.
A. F. van Dreumel.	Amanuensis delfstofkunde.	1875	
A. J. J. Berkhout.	Amanuensis geodesie.	1895	
Ph. P. Tetteroo.	Amanuensis mechanische tech- nologie.	1900	

NAMEN.	LEERVAK.	Jaar van benoeming.	MEDEDEELINGEN.
M. Runia.	Amanuensis voor de bibliotheek.	1900	Was werkzaam als bediende van 1897—1900.
C. G. Labrijn.	Amanuensis werktuigkunde.	1902	Was werkzaam als bediende van 1890—1902.
J. A. Waller.	Idem.	1902	
D. J. van Es.	Bediende.	1875	
J. van Dijk.	Idem.	1885	
J. I. Moen.	Idem.	1885	
W. de Hoogh.	Idem.	1893	
J. M. van Buggenum.	Idem.	1895	
A. Hoogendijk.	Idem.	1895	Overleden 12 Juli 1904.
C. A. Hartkoorn.	Idem.	1895	
B. Timmermans.	Idem.	1895	
A. van Zeeventer.	Idem.	1897	
J. Koeslag.	Idem.	1897	
E. Hoolhorst.	Idem.	1898	
L. J. J. Olivier.	Idem.	1898	
D. van Dreumel.	Idem.	1898	
J. Hulsinga.	Idem.	1900	
J. W. Reitsma.	Idem.	1900	
R. de Rapper.	Idem.	1900	
J. N. Haas.	Idem.	1902	
A. P. Valkenburg.	Idem.	1903	
G. J. Berlijn.	Idem.	1903	Benoemd met ingang van 1 September 1903.
C. van Os.	Idem.	1904	Benoemd met ingang van 1 April 1904.
C. J. D. Bierhoff.	Idem.	1904	Benoemd met ingang van 1 April tot en met 31 December 1904.
J. C. Hartkoorn.	Idem.	1904	Benoemd met ingang van 1 April tot en met 31 December 1904.

De volgende tabellen geven een overzicht van het aantal ingeschreven leerlingen.

A. Voor den volledige cursus.

OMSCHRIJVING.	Ingeschreven voor de			Totaal der ingeschre- venen.	Mededeelingen.
	1ste maal.	2de maal.	3de maal.		
<i>Cursus B₁.</i> (Eerste studiejaar.)					
Technologen	30	6	1		Gemiddelde leeftijd op den datum van in- schrijving 19 jaar.
Civiel-ingenieurs.	61	2	—		
Bouwkundig ingenieurs	6	—	—		
Scheepsbouwkundig ingenieurs	8	—	—		
Werktuigkundig ingenieurs	106	1	—		
Mijnningenieurs	24	—	—		
Te zamen	235	9	1	245	

OMSCHRIJVING.	Ingeschreven voor de							Totaal der ingeschre- venen.	Mededeelingen.	
	1ste maal.	2de maal.	3de maal.	4de maal.	5de maal.	6de maal.	8ste maal.			
<i>Cursus B₂.</i> (Tweede studiejaar).										
Technologen	1	21	4	1	—	—	1	271	Gemiddelde leeftijd op den datum van in- schrijving 20 jaar en ruim 5 maanden.	
Civiel-ingenieurs.	—	71	14	4	1	—	—			
Bouwkundig ingenieurs	—	5	2	—	1	—	—			
Scheepsbouwkundig ingenieurs	—	6	2	—	—	—	—			
Werktuigkundig ingenieurs.	1	73	25	10	2	—	—			
Mijningenieurs	—	16	7	1	1	1	—			
Te zamen	2	192	54	16	5	1	1			
Ingeschreven voor de										
	1ste maal.	2de maal.	3de maal.	4de maal.	5de maal.	6de maal.	7de maal.	8ste maal.		
<i>Cursus C₁ en technologen B₃.</i> (Derde studiejaar).										
Technologen	—	—	16	6	1	—	—	—	Gemiddelde leeftijd op den datum van in- schrijving 21 jaar en bijna 8 maanden.	
Civiel-ingenieur	—	—	34	15	4	4	1	1		
Bouwkundig ingenieur	—	—	3	—	1	—	—	—		
Scheepsbouwkundig ingenieurs	—	—	3	1	—	—	—	—		
Werktuigkundig ingenieurs	1	4	51	18	8	2	—	1		
Mijningenieurs	7	4	2	—	—	1	—	—		
Te zamen	8	8	109	40	14	7	1	2	189	
Ingeschreven voor de										
	3de maal.	4de maal.	5de maal.	6de maal.	7de maal.	8ste maal.	9de maal.			
<i>Cursus C₂ en technologen B₄.</i> (Vierde studiejaar).										
Technologen	—	11	4	2	1	1	—	Gemiddelde leeftijd op den datum van in- schrijving 23 jaar en bijna 4 maanden.		
Civiel-ingenieur	—	26	19	15	13	2	—			
Bouwkundig ingenieurs	—	2	—	4	—	—	—			
Scheepsbouwkundig ingenieurs	—	1	1	2	—	—	—			
Werktuigkundig ingenieurs.	2	27	33	20	6	3	3			
Mijningenieurs	—	12	10	2	3	—	—			
Te zamen	2	79	67	45	23	6	3	225		
Verder liet zich een viertal inschrijven voor alle lessen, ten einde zich te bekwamen in ingenieurswetschappen en bouwkunde								4		
Deze 934 ingeschrevenen waren alle, op 5 na, in het bezit van het getuigschrift van het eindexamen voor de hogere burgerscholen met 5-jarigen cursus. Onder hen zijn 8 vrouwelijke leerlingen, waarvan 7 voor de studie van technoloog en 1 voor de studie van civiel-ingenieur.										934

B. Ingeschreven voor enkele lessen.

OMSCHRIJVING.	Ingeschreven voor de									Totaal
	1ste	2de	3de	4de	5de	6de	7de	8ste	9de	
	maal.	maal.	maal.	maal.	maal.	maal.	maal.	maal.	maal.	
Wis-, natuur-, schei-, delfstofkunde, bacteriologie, micro-chemie en electrotechniek	14	3	8	2	5	2	—	—	—	
Natuurkunde, electrotechniek	4	1	1	—	—	1	1	—	1	
Bouwkunde	6	—	—	—	2	—	—	—	—	
Ornament, decoratieve bouwkunst, handteekenen en boetseeren. . . .	12	6	3	2	—	1	2	1	—	
Landmeten en waterpassen.	12	1	—	—	—	—	—	—	1	
Werktuigkunde	3	3	—	—	1	—	1	—	—	
Meten en wegen.	—	2	—	—	—	—	—	—	—	
Kunstgeschiedenis	3	—	—	—	—	—	—	—	—	
Waterbouwkunde	1	1	—	—	—	2	1	1	1	
Mechanische technologie en papier onderzoek	—	—	—	—	1	—	—	—	—	
Scheepsbouwkundige vakken	—	—	—	—	1	—	—	—	—	
Te zamen	55	17	12	4	10	6	5	2	3	114
Totaal										1048

Onder dit 114-tal zijn 8 vrouwelijke ingeschrevenen begrepen, nl. handteekenen 1, boetseeren 2, handteekenen, boetseeren en kunstgeschiedenis 1, handteekenen en kunstgeschiedenis 1, kunstgeschiedenis 3.

Deze lijst wijst, in vergelijking met den cursus 1902—1903, eene vermeerdering aan van 83, wat betreft de ingeschrevenen voor den volledige cursus en van 25, wat betreft de enkele lessen.

In den loop van den cursus was het overlijden te betreuren van 3 ingeschrevenen.

Omtrent de colleges en oefeningen valt het volgende te vermelden:

Wiskunde en mechanica. De colleges in beschrijvende meetkunde van den hoogleeraar Cardinaal voor de werktuigkundigen en scheepsbouwkundigen van het eerste studiejaar, werden door gemiddeld 75 ingeschrevenen, en die voor de bouwkundige, civiele en mijnbouwkundige ingenieurs van het tweede studiejaar door ongeveer 90 ingeschrevenen bijgewoond. Aan de teeken-oefeningen van die beide studiejaar werd door respectievelijk 70 en 75 deelgenomen.

De door denzelfden hoogleeraar gegeven colleges over kinematica voor de werktuigkundigen van het tweede en derde studiejaar werden gevolgd door achtereenvolgens 60 en 50 ingeschrevenen. Aan de op datzelfde vak betrekking hebbende teeken-oefeningen voor het derde studiejaar werd door gemiddeld 35 leerlingen deelgenomen.

De collectie modellen voor beschrijvende meetkunde en kinematica werd wederom uitgebreid, evenals de verzameling wand-platen en andere teekeningen.

De colleges beschrijvende meetkunde van den leeraar de Vries voor de civiele, bouwkundige en mijnbouwkundige ingenieurs van het eerste studiejaar en die voor de werktuigkundige en scheepsbouwkundige ingenieurs van het tweede studiejaar werden zeer regelmatig bezocht, naar schatting in den regel door 75 à 80 pct. van het aantal ingeschrevenen. Het bezoek op de bijbehoorende teeken-oefeningen gaf eveneens alle reden tot tevredenheid.

Het door genoemden leeraar gegeven college in de analytische meetkunde voor alle ingeschrevenen van het tweede studiejaar werd geregeld door $\pm$ 80 pct. bezocht, zoodat het meermalen

voorkwam dat de grootst beschikbare collegezaal (H.) aan den Verversdijk niet genoeg zitplaatsen aanbood.

Het college theoretische mechanica van denzelfden leeraar werd trouw gevolgd door de technologiën van het eerste, doch minder geregeld door de bouwkundigen van het tweede studiejaar.

Het onderwijs in de toegepaste mechanica van den hoogleeraar Scheltema werd tot de Kerstvacantie geregeld volgens het programma gegeven. Daarna moest het echter, ten gevolge van ongesteldheid herhaaldelijk worden onderbroken, zoodat het programma niet kon worden afgewerkt. Gemiddeld 100 ingeschrevenen woonden de colleges bij, zoowel die voor het derde als voor het vierde studiejaar, en meer nog de teeken-oefeningen, zoodat er dikwijls geen sprake van kon zijn, allen in den beperkten tijd en met één assistent behoorlijk behulpzaam te zijn.

De hulpmiddelen voor het onderwijs, zooals teekeningen, boeken, modellen en instrumenten, bevonden zich in behoorlijk onderhouden staat en werden ook in den loop van dezen cursus, voor zooveel noodig, vernieuwd en aangevuld.

De colleges van den hoogleeraar Schouten over analytische meetkunde werden voor alle ingeschrevenen van het eerste studiejaar, de technologiën uitgezonderd, geheel gegeven volgens het programma, evenals de colleges over theoretische mechanica voor de ingeschrevenen van het derde en vierde studiejaar, met uitzondering van de technologiën en bouwkundigen.

Ditzelfde geldt voor de colleges door den hoogleeraar Janssen van Raay over analytische meetkunde, differentiaal- en integraal-rekening gegeven voor de kweekelingen van het eerste en tweede studiejaar.

Bij beiden was het collegebezoek talrijk en regelmatig.

Landmeten, waterpassen en geodesie. De colleges van den hoogleeraar Heuvelink over landmeten en waterpassen voor civiel-ingenieurs en mijnbouwkundigen van het derde studiejaar werden door gemiddeld 29 ingeschrevenen bezocht.

De colleges voor dezelfde categorieën over bijzondere onderwerpen werden door 38 kweekelingen bezocht en die over geodesie voor civiel-ingenieurs van het vierde studiejaar door 47.

De oefeningen in het onderzoek en de regeling en het gebruik van instrumenten werden door gemiddeld 13 kweekelingen be-

zoekt, terwijl aan de practische oefeningen op het terrein door 36 werd deelgenomen.

Toegepaste natuurkunde. De algemeene cursus voor alle ingeschrevenen van de eerste twee studiejaar werd gegeven door de leeraren de Haas en van Swaay.

Het betreffend college van dr. de Haas voor het eerste studiejaar, aanvankelijk gegeven in het oude gebouw voor natuurkunde, moest vanaf December naar een grootere zaal aan den Verversdijk verhuizen. Enkele colleges werden door 200, zelfs 230 tot 240 toehoorders bezocht, terwijl het gemiddeld bezoek op 164 is te stellen. De tijd heeft ontbroken voor de behandeling van de toepassing der warmte-theorie op verwarming en luchtverversing en voor de behandeling van het licht.

De aan dezen algemeenen cursus verbonden practische oefeningen werden door 210 kweekelingen bezocht, die hiertoe, wegens de beperkte ruimte, in ploegen moesten worden ingedeeld. Door hen zijn 598 verslagen ingeleverd.

Het bezoek op het college van denzelfden leeraar over bijzondere onderwerpen voor technologen van het eerste studiejaar was gemiddeld 27, op het gecombineerde college voor mijningenieurs van het eerste en technologen van het tweede studiejaar gemiddeld 35 en op dat voor technologen van het tweede studiejaar gemiddeld 12.

Aan de hieraan verbonden practische oefeningen, in de eerste plaats bestemd voor technologen, werd deelgenomen door 89 ingeschrevenen, behoorende tot alle studiejaar, door wie 544 verslagen werden ingediend.

De algemeene cursus van den leeraar van Swaay over magnetisme en electriciteit voor de kweekelingen van het tweede studiejaar werd gemiddeld door 160 tot 170 personen gevolgd. Evenals vorige jaren moest de behandeling van bliksemafleiders en van den invloed van het scheepsijzer op het kompas achterwege blijven.

Aan de practische oefeningen op het gebied van magnetisme en electriciteit werd door 159 kweekelingen deelgenomen, in ploegen ingedeeld en van wie 334 verslagen zijn ingekomen.

De colleges van denzelfden leeraar voor de aanstaande electro-technici over magnetische en elektrische metingen konden evenmin als het vorig jaar geheel tot hun recht komen, omdat daarvoor slechts één uur kon worden uitgetrokken. Het collegebezoek bedroeg hier gemiddeld 27.

De in het programma genoemde onderwerpen met betrekking tot den cursus over gelijkstroomgeneratoren konden alle worden besproken, hoewel aan accumulatoren en hetgeen daarmee verband houdt wel wat weinig tijd is kunnen worden besteed. Het gemiddeld aantal bezoekers bedroeg hier 49.

Het eerste gedeelte van den cursus in electrotechniek van den hoogleeraar Snijders over geleiding en verdeling van het electrisch arbeidsvermogen en de gelijkstroom-motoren werd bijgewoond door aanstaande werktuigkundig ingenieurs van het derde studiejaar, verder door twee reeds gediplomeerde werktuigkundig ingenieurs, een ingenieur met verlof uit Indië, twee gepensioneerde officieren, een eerste luitenant der genie en een kapitein der artillerie, welke laatste twee te Delft waren gedetacheerd tot het volgen van dien cursus.

Het aantal toehoorders, dat dezen cursus gevolgd heeft, was belangrijk grooter dan in het studiejaar 1902/1903, hoewel toch veel kleiner dan het had kunnen zijn, als alle werktuigkundigen den cursus gevolgd hadden. De oorzaak van dit feit werd reeds in de vorige verslagen vermeld en zal pas worden weggenomen, wanneer er een diploma voor electrotechnisch ingenieur verkrijgbaar zal zijn en de voordrachten over electrotechniek niet niet langer beschouwd zullen worden als liefhebberij-colleges. Gemiddeld bedroeg het aantal toehoorders 44.

Ook het tweede gedeelte van dezen cursus, gewijd aan de behandeling der theorie en der voortbrenging van wisselstroom, werd eveneens, vooral op het einde van den cursus, slechts zeer matig bezocht. Behalve door werktuigkundigen van het vierde studiejaar werd het gevolgd door vijf van de zeven hierboven genoemde ingenieurs en officieren, die in éénzelfde jaar beide gedeelten van den cursus wenschten te loopen en door eene technoloog, die in den vorigen cursus het eerste gedeelte gevolgd had. Het bezoek bedroeg gemiddeld 11 personen.

De practische oefeningen, waar de werktuigkundigen van het derde en vierde studiejaar zich zelden vertoonden, werden daarentegen trouw gevolgd door het meergenoemde zevental met nog twee assistenten der Polytechnische School, te zamen

9 personen. Aan vijf hunner werd bovendien de gelegenheid verschaft aanwezig en behulpzaam te zijn bij het onderzoek van de accumulatoren-batterijen en de groote stoomdynamo's voor gelijkstroom en voor draaistroom in de gemeentelijke centrale te Amsterdam, welk onderzoek aan de hoogleeraren Snijders en Dijkhoorn was opgedragen.

IJkwezen. De heer Treub, tijdelijk belast met het geven van onderwijs in het meten en wegen, behandelde met 2 ingeschrevenen voor het tweede studiejaar de constructie en de verificatie van verschillende systemen gas- en watermeters en de theorie der weegwerktuigen.

De practische oefeningen in het verifieeren van gasmeters hadden wederom plaats aan het ijkkantoor te 's Gravenhage, krachtens de vergunning het vorig jaar door den Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid verleend.

Scheikunde. Door den hoogleeraar Hoogewerff werden de volgende colleges gegeven:

over analytische scheikunde, bestemd voor technologen en mijnbouwkundigen van het eerste studiejaar, waarvoor respectievelijk 37 en 24, te zamen 61 waren ingeschreven. Het aantal toehoorders bedroeg echter gemiddeld niet meer dan 35 à 40, grootste aantal 54. Deze ongunstige verhouding is nagenoeg uitsluitend te wijten aan gebrek aan belangstelling bij de mijnbouwkundigen van het eerste studiejaar, veroorzaakt door de omstandigheden, die reeds in het vorig verslag zijn aangeduid;

over metalen, bestemd voor de technologen en mijnbouwkundigen van de eerste twee studiejaar. Van de 115 ingeschrevenen woonden gemiddeld 65 tot 75 dit college bij, terwijl het grootste aantal toehoorders 89 heeft bedragen. De ontbrekende waren hoofdzakelijk weder de mijn-ingenieurs. De behandelde metalen zijn molybdeen, wolfram, uraan, mangaan, ijzer, nikkel, cobalt en de metalen der platina groep;

over organische scheikunde voor technologen van het tweede en derde studiejaar, te zamen 51 personen. Het werd gemiddeld door 35 à 40 toehoorders bezocht, waaronder zich echter bij de behandeling van sommige onderwerpen ook technologen van het vierde studiejaar bevonden;

over bijzondere onderwerpen, waarin de heterocyclische stikstofverbindingen, in het bijzonder de alkaloiden, voor zooveel de tijd het toeliet, werden besproken. Met groote belangstelling werd dit college, bestemd voor technologen van het derde en vierde studiejaar, door gemiddeld 32 toehoorders gevolgd.

Aan de practische oefeningen in het scheikundig laboratorium onder de gemeenschappelijke leiding van de hoogleeraren Hoogewerff en Aronstein werd door de technologen in het algemeen met ijver deelgenomen, doch in veel mindere mate was dit het geval met de mijningenieurs. Het aantal practicanten beliep 206.

De colleges van den hoogleeraar Aronstein waren de volgende:

over scheikundige technologie, bestemd voor technologen van het derde en vierde studiejaar, waarvan gemiddeld 28 zijn opgekomen. Dit jaar werd het organisch gedeelte der chemische technologie behandeld en wel de volgende onderwerpen: de fabricatie van suiker uit beetwortelen en suikerriet, het bereiden van zetmeel, dextrine en glucose, het winnen van vetten en oliën, het maken van zeep, het distilleeren en rectificeeren van alcoholische vloeistoffen, het wasschen, bleeken, verven en appreteeren van gesponnen en geweven stoffen en het distilleeren van steenkolenteer. Bij deze colleges bewees het projectietoestel voortreffelijke diensten;

over bijzondere onderwerpen, bestemd voor dezelfde categorieën van technologen en waarin behandeld werd de toepassing der electro-chemie in chemische bedrijven en wel de bereiding van chloor, alkalimetalen en bijtende alkaliën langs electrolytischen weg, het electrolytisch bleeken, de bereiding van ozon, van van calcium-carbid en van aluminium. Gemiddeld aantal toehoorders 25;

over metalloïden, waarin behandeld werden phosphorus, arsenicum, antimonium, bismuth, borium en silicium. Dit college, dat bestemd is voor technologen en mijningenieurs van de eerste twee studiejaar werd, beter dan het vorig jaar, door gemiddeld 64 personen bezocht;

over theoretische scheikunde voor de technologen van het derde en vierde en voor de mijningenieurs van het tweede en derde studiejaar. Het aantal bezoekers was gemiddeld 37 en wisselde af tusschen 55 en 22. In dit jaar werd het hoofdgewicht gelegd op de toepassing van de wet van de massawerking, op het

verkrijgen van het scheikundig evenwicht en op de uiteenzetting van de fasenleer;

over scheikunde der bouwstoffen. De cursus in dit vak is nu een tweejarige geworden. Het college voor de civiele, bouwkundige, scheeps- en werktuigkundige ingenieurs van het eerste studiejaar werd gemiddeld bezocht door 90 toehoorders. Het maximum bedroeg 139, het minimum 49. Behandeld werden de verfstoffen, het verven en roesten van ijzer en de middelen om dit laatste te voorkomen, de metallurgie van het ijzer en de invloed van de in de verschillende ijzer- en staalsoorten voorkomende andere elementen en hunne technische en chemische eigenschappen. Met dezelfde categorieën van ingeschrevenen van het tweede studiejaar, waarvan gemiddeld 95 zijn opgekomen, werden behandeld de metallurgie van zink, tin, lood en aluminium, de eigenschappen van technisch belangrijke alliages in verband met hunne samenstelling, de mortels en de oorzaken van hunne verharding in het water, zoowel met het oog op de hygiënische bruikbaarheid voor drinkwater, als ook voor het technisch gebruik voor stoomketels in fabrieken. Bovendien kon veel uitvoeriger dan vroeger gehandeld worden over het afvalwater van steden en fabrieken en over de middelen om de daardoor veroorzaakte schade te voorkomen.

Micro-chemie. Tot Kerstmis werden tweemaal 's weeks door den hoogleeraar H. Behrens de voordrachten gehouden over de beginselen van kristallografie en kristaloptica voor technologen der eerste twee studiejaren, welke werden opgehelderd door demonstratie van kristalmodellen en uitgezochte kristallen. Deze voordrachten werden in den beginne gevolgd door ruim 30 toehoorders. In December was dit aantal tot op de helft verminderd, doch bleef daarna constant.

Na Kerstmis werd in avondlessen, éénmaal 's weeks, afgehandeld: mikroskopische samenstelling en mikroskopisch onderzoek der meest belangrijke metalen en alliages. Het betrekkelijk klein aantal (12) toehoorders maakte het doenlijk, de hoogst nuttige demonstratie van metaalpreparaten meer op den voorgrond te brengen dan in de voorafgaande jaren. Getrouwe opkomst en belangstelling liet hier niets te wenschen over.

De avondoefeningen in de behandeling en het gebruik van het mikroskoop, onder leiding van den assistent P. D. C. Kley, werden door ruim 30 ingeschrevenen gevolgd. Dat deze lessen veel waardeering vinden, mag ook worden afgeleid uit het feit, dat zij in den afgeloopen cursus niet alleen door technologen, maar ook door a. s. mijn ingenieurs werden bezocht, alsook door bacteriologen, die van buiten de stad kwamen.

De oefeningen in de anorganische microchemische analyse en de organische analyse werden respectievelijk door 24 en 6 practicanten gevolgd.

Aan een oud-technoloog werd de gelegenheid gegeven zich in het vervaardigen van verduurzaamde mikroskopische preparaten (Dauerpräparate) te bekwamen en aan een anderen technoloog gedurende drie weken hulp verleend bij het mikroskopisch onderzoek van wol en van daaruit vervaardigde weefsels.

In de maanden September en October werden met drie technologen, waaronder twee dames, tweemaal 's weeks oefeningen gehouden in mikroskopisch en mikrochemisch onderzoek van papier en van spin- en weefstoffen.

Een cursus in November met drie technologen aangevangen voor het mikrochemisch onderzoek naar zeldzame grondstoffen kon wegens onvoldoende belangstelling niet worden voortgezet.

Van Januari tot April 1904 werd éénmaal 's weeks gelegenheid gegeven tot oefeningen in het vervaardigen van metaalpreparaten en in het mikroskopisch onderzoek daarvan. Van deze gelegenheid werd met veel ijver partij getrokken door vier werktuigkundigen van het derde en vierde studiejaar, 2 civiel-ingenieurs van het 4de jaar en door een luitenant der artillerie, verbonden aan de munitiefabriek aan de Hembrug.

Eindelijk werd in de Paaschvacantie een extra-cursus van oefeningen gehouden met vier buitenlanders, te weten een Fin, een Canadees en 2 Japanners, allen opgekomen voor anorganisch mikrochemisch onderzoek, een der Japanners bovendien voor mikroskopisch onderzoek van metalen en alliages.

Bacteriologie. Het college algemeene bacteriologie, door den hoogleeraar Beyerinck gegeven en bestemd voor de technologen van het 3de studiejaar, werd door gemiddeld 17 toehoorders gevolgd; dat over bijzondere technische bacteriologie voor de technologen van de laatste twee studiejaren door gemiddeld 24, sommige colleges echter door 35 toehoorders, waarvoor het lokaal nauwelijks groot genoeg is.

De praktische oefeningen in mikroskopische anatomie zijn gehouden met 13 laboranten, het grootste aantal dat behoorlijk in de mikroskopiekamer plaats kan vinden.

Aan de bacteriologische oefeningen werd o. a. deelgenomen door een assistent in het Carlsberg laboratorium te Copenhagen, een scheikundige aan Guinness's brewery te Dublin, een assistent aan de Polytechnische School, een adjunct-opzichter der Heide-maatschappij, een apotheker uit Apeldoorn, een aanstaand zuivelfabrikant, een gewezen chemicus van de Zuidhollandsche bierbrouwerij uit Fachlijn in Zweden, een zuivelconsulent uit Zeeland, een assistent van professor Lichtenberg uit Weenen en twee technologen.

Waterbouwkunde. De colleges over bruggen werden door den hoogleeraar Everts met gemiddeld 45 civiel- en bouwkundige ingenieurs van het derde en vierde jaar overeenkomstig het programma behandeld, zoodat hieromtrent geene bijzonderheden te vermelden zijn; alleen zij opgemerkt dat het onderwerp „gewapend beton” niet uitsluitend met het oog op brugconstructie, maar meer algemeen werd behandeld. Niet alleen leerlingen van de afdeling waterbouwkunde, maar ook verscheidene werktuigkundigen en bouwkundigen alsmede enkele mijnbouwkundigen woonden deze bijzondere voordrachten bij.

De tekenoefeningen werden door gemiddeld 30 personen bijgewoond.

De colleges van den hoogleeraar de Vries Broekman over hydraulica, bestemd voor de civiel-ingenieurs van het vierde studiejaar, werden eveneens volgens het programma gegeven. Betreffende het college over wegen voor de civiel-ingenieurs van het derde studiejaar valt op te merken dat, evenals het vorig jaar, de onderwerpen parallelwegen, overwegen, af-rasteringen, traversen en rolwagens, draaischijven, waterkranen en reservoirs naar het volgende studiejaar moesten worden verschoven.

Met de civiel- en bouwkundige ingenieurs van het tweede studiejaar, gemiddeld 64 in aantal, werden door den hoogleeraar W. K. Behrens behandeld de beschoeiingen en bekledingsmuren, terwijl met de civiel-bouwkundige en scheepsbouwkundige ingenieurs van het tweede studiejaar het onderwerp sluizen in behandeling werd genomen.

Met gemiddeld 35 civiel- en scheepsbouwkundige ingenieurs van het derde studiejaar werden de sluizen afgehandeld met uitzondering van eenige afwijkende constructies van houten sluisdeuren en de ijzeren sluisdeuren.

Met gemiddeld 27 civiel-ingenieurs van het derde studiejaar werden behandeld de rijswerken, grasmatten, krammatten en steenglooingen.

Met gemiddeld 38 civiel- en scheepsbouwkundige ingenieurs van het vierde studiejaar werd de constructie van ijzeren sluisdeuren en de kanalen besproken.

Aan gemiddeld 31 civiel ingenieurs van het laatste jaar werd een en ander medegedeeld over bevoeiingen, terwijl met die van het derde en vierde jaar de polders en droogmakerijen en de hydrographie van Nederland werden behandeld.

De in het programma aangegeven voordrachten voor scheepsbouwkundigen van het derde studiejaar over havens en maritieme werken behoeften niet te worden gehouden, aangezien daarvoor geen toehoorders opkwamen.

De tekenoefeningen werden door gemiddeld 32 leerlingen van het tweede, 22 van het derde en 16 van het vierde studiejaar bijgewoond.

Bouwkunde. De colleges van den leeraar van der Kloes over kennis van bouwstoffen werden geheel volgens het programma gegeven. Zij werden zeer druk bezocht, terwijl ook van de gelegenheid tot practisch werken in het keuren van cement en het herkennen van ijzer een druk gebruik werd gemaakt.

De hulpmiddelen voor het onderwijs ondergingen door gebrek aan plaats, geen verandering.

De colleges van den hoogleeraar Morre over onderdeelen van gebouwen, die geheel volgens het programma werden gegeven, werden door bijna al de civiel- en bouwkundige ingenieurs, ongeveer 70, van het eerste jaar trouw gevolgd. In het eerste gedeelte van den cursus werden de hout- en steenverbindingen, daarna de metaalverbindingen en fundeeringen en eindelijk de kozijnen en deuren behandeld.

Voor gemiddeld 70 of 80 civiel- en bouwkundige ingenieurs van het tweede studiejaar werden behandeld: ramen, balklagen

en vloeren, het uitslaan van dakvlakken, houten en ijzeren kappen, houten en steenen trappen en gewelven.

De teekenoefeningen werden door gemiddeld 50 leerlingen van het eerste en door gemiddeld 65 van het tweede jaar bijgewoond.

Met het vermeerderen en verbeteren van autographieën werd steeds voortgegaan. Herhaaldelijk werden zij op aanvraag afgestaan aan andere inrichtingen van onderwijs.

In een dertigtal colleges gaf de hoogleeraar Evers een algemeen overzicht van de geschiedenis der bouwkunst aan gemiddeld 48 aanstaande architecten van het tweede en civiel ingenieurs van het derde studiejaar. Verder werden 29 colleges aan de bouwkunst der vóórklassieke oudheid, aan de klassieke bouwkunst en aan de Renaissance gewijd, waarbij gemiddeld 42 aanstaande architecten van de laatste twee studiejaar en civiel-ingenieurs van het vierde studiejaar tegenwoordig waren.

De colleges over projecteeren voor bouwkundig en civiel-ingenieurs van het derde studiejaar handelden over het projecteeren van gebouwen en onderdeelen ervan en over arbeidswoningen, en werden door gemiddeld 48 ingeschrevenen bezocht.

In een veertigtal colleges voor ongeveer 14 bouwkundigen van de laatste twee studiejaar werden de bank- en beursgebouwen en de gebouwen van post en telegrafie behandeld.

Het college architectonische vormleer door den hoogleeraar Klinkhamer gegeven werd niet alleen door een elftal bouwkundigen trouw gevolgd, doch ook door nog een tiental voor andere vakken ingeschrevenen.

De colleges over utiliteitswerken voor de technologen, werktuigkundigen en mijningenieurs van denzelfden hoogleeraar werden door gemiddeld 80 toehoorders bezocht. Die voor de civiel- en bouwkundige ingenieurs van het derde studiejaar over hetzelfde onderwerp door gemiddeld 60.

Het college bouwconstructie voor de technologen, werktuigkundige- en mijningenieurs van het eerste studiejaar werd in den eersten tijd door 145 toehoorders bezocht, maar na de Kerstvacantie nam dat bezoek sterk af en daalde tot ongeveer een zestigtal, ook al doordat de collegezaal voor zoo grooten toeloop niet geschikt is.

Door allen, die daarvoor in aanmerking kwamen, werd het college over de ontwikkeling der gewelfbouwkunst en vormleer, en constructie in de middeleeuwsche bouwkunst trouw bezocht, evenals de teekenoefeningen in verband met de verschillende voordrachten.

Decoratieve kunst. De door den leeraar Sluyterman gegeven colleges over ornamentleer en de daaraan verbonden oefeningen werden door gemiddeld 35 personen bezocht, terwijl het bezoek op de avondtekenlessen gemiddeld 40 bedroeg.

Handteekeren en kunstgeschiedenis. Het college kunstgeschiedenis van den leeraar Gips werd door de architecten van het derde en vierde studiejaar en verschillende andere belangstellenden, gemiddeld door 18 personen, regelmatig bezocht.

Gedurende de laatste maanden van den cursus werd, bij wijze van proef, gelegenheid gegeven tot het teekenen naar levend gekleed model, waarvan met belangstelling werd partij getrokken.

De opkomst bij de avondtekenlessen was wederom zóó groot, dat er in verschillende groepen moest gewerkt worden, zoodat een ieder, zij het dan ook voor korten tijd, heeft kunnen teekenen. Deze avondteekenoefeningen werden regelmatig door gemiddeld 40 ingeschrevenen bezocht.

Boetseeren. Hiertoe was onder leiding van den leeraar Odé gelegenheid op dag- en avondlessen. In het geheel namen 33 personen aan de oefeningen deel, waaronder een twintigtal aanstaande architecten en een zestal dat zich meer in het bijzonder aan beeldhouwkunst of kunstnijverheid wijdde. Overdag was gelegenheid tot boetseeren naar het levend model, terwijl in het laatste deel van den cursus een aanvang werd gemaakt met de beoefening van het beeldhouwen in steen. Een drietal leerlingen nam er aan deel, terwijl daardoor ook anderen in de gelegenheid werden gesteld die techniek te zien uitoefenen.

Scheepsbouwkunde. De colleges van den hoogleeraar Cop werden wederom geheel volgens het programma gegeven. Die voor de ingeschrevenen van het eerste studiejaar werden door gemiddeld 7, voor het tweede door gemiddeld 5, voor het derde door 1 en voor het vierde door 2 ingeschrevenen gevolgd.

Mechanische technologie. De hoogleeraar van der Burg behan-

delde, overeenkomstig het programma, het eerste deel van den drie-jarigen cursus over de metalen met gemiddeld 80 technologen en werktuigkundigen van het tweede studiejaar. Evenwel moest de mechanische bewerking der metalen wegens tijdgebrek achterwege blijven.

De colleges, derde gedeelte, van een drie-jarigen cursus over het spinbedrijf en het weven werden door gemiddeld 160 toehoorders bezocht.

Aan de praktische oefeningen in het onderzoek van papier werd door een drietal ingeschrevenen, waaronder twee dames, deelgenomen.

Kennis van werktuigen en werktuigbouwkunde. Door den hoogleeraar Ravenek werden overeenkomstig het programma de volgende colleges gegeven:

aan werktuigkundigen van het derde jaar over gas- en petroleumwerktuigen waarbij gemiddeld 58 toehoorders aanwezig waren, over schuif-, kraan- en klepbewegingen met gemiddeld 33 en, bij wijze van extra-voordracht, over dynamometers voor gemiddeld 22, met wie behandeld zijn manometers, indicateurs en planimeters, terwijl de overige stof tot een volgend jaar moest worden uitgesteld;

aan werktuigkundigen van het vierde studiejaar over regeling van snelheid en over de theorie der calorische werktuigen, welke colleges respectievelijk door gemiddeld 49 en 42 toehoorders werden gevolgd. Verder werd met dezelfde categorie van gemiddeld 59 kweekelingen afgedaan wat ten vorigen jare over het onderwerp dynamometers was achterwege gebleven.

Aan de teekenoefeningen werd deelgenomen door 68 ingeschrevenen van het derde en 85 van het laatste studiejaar, waarvan respectievelijk slechts ongeveer 30 en 46 geregeld opkwamen, hetgeen zeker voor een groot deel te wijten is aan de gebrekkige assistentie en de onvoldoende ruimte op de teekenzalen, waardoor niet aan ieder een bepaalde vaste plaats kan worden toegewezen.

Door den hoogleeraar Holst werden, geheel in aansluiting met het programma, de volgende colleges gegeven:

aan gemiddeld 60 technologen, civiel- en bouwkundige ingenieurs van het derde studiejaar over drijfwerktuigen;

aan gemiddeld 41 civiel- en bouwkundige ingenieurs van het vierde studiejaar over heiwerktuigen;

aan gemiddeld 37 civiel-ingenieurs van het vierde studiejaar over baggerwerktuigen;

aan gemiddeld 17 technologen van het vierde studiejaar over werktuigen in scheikundige fabrieken;

aan gemiddeld 60 werktuigkundigen van het derde studiejaar over onderdeelen van werktuigen en overbrenging van arbeid, zijnde het laatste gedeelte van een driejarigen cursus;

aan gemiddeld 74 scheepsbouw- en werktuigkundigen van het vierde jaar over land- en scheepsstoomwerktuigen en ketels, zijnde het laatste gedeelte van een tweejarigen cursus. Het tweetal uren voor dit onderwerp uitgetrokken, zijnde 2 uur per week voor het derde en evenveel voor het vierde studiejaar, blijkt te gering te worden voor eene eenigszins volledige en doeltreffende behandeling der leerstof.

Een aantal extra-colleges werd gegeven aan 74 werktuigkundigen over eenige belangrijke punten uit de theorie en de constructie der stoom-turbines.

Het bezoek aan de teekenoefeningen door de ingeschrevenen van de laatste twee studiejaar was onregelmatig. Velen geven er de voorkeur aan thuis te teekenen en hun werk, ter beoordeeling en ter verkrijging van verdere hulp, zoo nu en dan mede te brengen. De geringe plaatsruimte op de teekenzalen en de onvoldoende assistentie zijn hiervan grootendeels de oorzaak.

Het college van den hoogleeraar Dijkhoorn over stoomwerktuigen en -ketels voor scheeps- en werktuigkundigen van het eerste en mijnbouwkundigen van het tweede studiejaar werd in hoofdzaak behandeld als in het vorige jaar en geregeld door 65 tot 85 personen bezocht.

Met de werktuigkundigen van het tweede jaar werden, in het tweede deel van een driejarigen cursus over werktuigonderdeelen en drijfwerktuigen, achtereenvolgens behandeld: veiligheidskleppen voor stoomketels, afsluiters, drijfassen en de daarvoor noodige koppelingen, kussenblokken en taatspotten. Het bezoek van dit college wisselde af tusschen 70 en 80 personen. Als

altijd verminderde het zeer sterk tegen het einde van den cursus, voornamelijk als gevolg van de omstandigheid, dat de werktuigkundige vakken bij het examen B voor werktuigkundig ingenieur ontbreken.

Op het college wateropvoerwerktuigen en hydraulische inrichtingen voor werktuigkundigen van het derde studiejaar werd, onder meer, ook eene nieuwe theorie van de beweging van zelfwerkende pompkleppen behandeld, welk onderwerp bijzondere belangstelling wekte, ook van een aantal kweekelingen van het oudste studiejaar. Dit college trok gemiddeld 75 bezoekers.

In het tweede deel van een tweejarigen cursus over de constructie van land- en scheepsstoomwerktuigen en -ketels werd met 60 tot 75 werktuigkundigen en scheepsbouwkundigen van het derde jaar in bijzonderheden behandeld de constructie van land- en scheepsketels, evenals de constructie van horizontale stoomwerktuigen.

Voor gemiddeld 45 civiel-ingenieurs van het vierde studiejaar werden de wateropvoerwerktuigen voor de bemaling van polders en boezems en voor de watervoorziening van steden behandeld, waarbij aan de toehoorders teekeningen werden uitgereikt van belangrijke pompwerktuigen voor waterleidingen en rioleering in Nederland.

Een 6- tot 12-tal mijn-ingenieurs van het derde studiejaar volgde het college over bijzondere onderwerpen voor de aanstaande mijn-ingenieurs, waarin hoofdzakelijk de pomp- en hijsch-werktuigen voor het mijnbedrijf behandeld werden.

Nog gaf dezelfde hoogleeraar een drietal extra-colleges over het gebruik van de rekenliniaal, hetwelk door 100 tot 140 werktuigkundigen, hoofdzakelijk van het tweede en derde studiejaar, met belangstelling gevolgd werd.

De colleges van den hoogleeraar Franco waren dezelfde als in het vorige jaar, behalve dat hij voor den wisselcursus over overbrenging van arbeid thans het eerste studiejaar voor zijne rekening had.

Het gemiddeld bezoek bedroeg op het college over werktuigbouwkunde voor werktuigkundigen van het eerste studiejaar 80; over hefwerktuigen voor mijnbouwkundigen van het derde en technologen, civiel-ingenieurs en bouwkundigen van het vierde studiejaar 70; over locomotieven voor civiel-ingenieurs van hetzelfde jaar 40; over hetzelfde onderwerp voor werktuigkundigen van het laatste studiejaar 60; over hefwerktuigen en locomotieven voor werktuigkundigen van het tweede studiejaar 80 en over hefwerktuigen voor werktuigkundigen van het derde studiejaar 65.

De tekenoefeningen voor werktuigkundigen van het eerste en laatste studiejaar werden zeer geregeld bezocht.

Delfstofkunde, aardkunde, mijnontginning en metallurgie. Door den hoogleeraar Schroeder van der Kolk werd het college kristallographie voor ongeveer 18 mijn-ingenieurs van het eerste studiejaar gegeven, die ook de praktische oefeningen geregeld bezochten.

De colleges en oefeningen voor mijn-ingenieurs van het tweede studiejaar in de mineralogie hadden ongeveer 12 toehoorders. De opkomst van deze ingeschrevenen was, evenals het vorige jaar, vrij slecht te noemen.

Het college en de oefeningen in de petrographie voor de mijn-ingenieurs van het derde studiejaar werd eveneens door 12 toehoorders bezocht.

Die voor de mijn-ingenieurs van het vierde studiejaar werden door gemiddeld 20 toehoorders bijgewoond. Met hen werd hoofdzakelijk het grondwater behandeld en eenigszins uitvoerig gesproken over Suriname. Door meer gevorderden werden gesteentesuiten uit dat land onderzocht, waarvan de resultaten werden gepubliceerd.

De oefeningen in de palaeontologie met de daaraan verbonden voordrachten van den assistent van Bemmelen hadden geregeld plaats met een 20-tal kweekelingen. Het praktisch werken werd hier zeer vergemakkelijkt door den geregelde toestand, waarin de verzamelingen gedurende de zomervacantie van 1903 waren gebracht. Daardoor was het mogelijk dat de kweekelingen zoowel de oefeningen-collectiën (eene biologische, eene geologische en eene blinde), als de standaard-collectiën, bij hunne studiën gebruikten, zonder dat er gevaar bestond dat die verzamelingen telkens in de war geraakten. Ofschoon deze verzamelingen van den zolder naar de zalen van het practicum zijn kunnen worden overgebracht, veroorzaakt hare verspreiding door verschillende localiteiten veel last en moeite, zoodat verlangend wordt uitgezien naar een toestand, waarbij een afzonderlijk lokaal voor de geologische en palaeontologische verzamelingen beschikbaar zal zijn.

De colleges in mijnbouwkunde c. a. van den hoogleeraar van Loon werden geheel volgens het programma gegeven en vrij regelmatig bezocht, waarop echter de kweekelingen van het tweede studiejaar eene uitzondering maakten, dezelfde, die ook het vorig jaar vrij ongeregeld waren opgekomen. Het gemiddeld aantal bezoekers van de vier achtereenvolgende studiejaren was respectievelijk 18, 12, 12 en 24.

Eveneens werden de colleges in metallurgie en docimasie van den hoogleeraar Vermaes geheel volgens het programma gegeven. Zij werden geregeld bezocht door 15 kweekelingen van het derde en 20 van het vierde studiejaar.

Staatshuishoudkunde en administratief recht. De colleges van den hoogleeraar Pekelharing over administratief recht werden getrouw gevolgd door de groote meerderheid van de kweekelingen die daarvoor in de termen vielen.

Het aan wetgeving op den arbeid gewijde college werd ook ditmaal mede gevolgd door die categorieën van het hoogste studiejaar, welke niet over dat onderwerp worden geëxamineerd.

Omtrent de voordrachten over staatshuishoudkunde valt ook thans te vermelden, dat de opkomst tot de Kerstvacantie vrij groot was, dat ze daarna afnam, doch dat ook ditmaal een kern van toehoorders tot het einde toe dit college bleef volgen.

Beginselen der verbandleer en eerste hulp bij ongelukken. In het begin van October namen deze oefeningen een aanvang onder leiding van den arts en officier van gezondheid 1ste klasse C. van der Worp. Er had zich een zestigtal ingeschrevenen van het vierde studiejaar voor aangemeld, die verdeeld werden in vier ploegen van 15. Met elke dier ploegen werden zes avonden gewijd aan een overzicht der grovere anatomie en physiologie, als inleiding, aan de behandeling van kneuzingen, verwondingen, bloedingen, beenbreuken, ontwrichtingen en verstuikingen, van ongevallen bij verbranding, verstikking, verdrinking, zonnesteek, bevroering, elektrische ontlading en vergiftiging, van de toepassing van kunstmatige ademhaling en van ziekentransport. Aan het einde van den cursus nam bovendien een 15-tal assistenten aan de oefeningen deel.

Excursiën en wetenschappelijke reizen. De hoogleeraar Aronstein ging op 13 November 1903 met technologen van het derde en vierde studiejaar naar de onder directie van den heer Heerma van Voss staande suikerfabriek te Leur en van 24—28 April naar Twente tot het bezoeken van de stoomblekerij en appreteer-inrichting te Goor, directeur de heer Bunschoten, van de ververij en drukkerij van de firma's N. J. Menko en Nico ter Kuile beide te Enschede, van de electrolytische bleekerij van den heer van Heek te Boekelo, van de Nederlandsche school voor nijverheid en handel te Enschede en van de nieuwe gasfabriek aldaar onder de directie van den heer M. A. de Jongh.

De hoogleeraar Vermaes vergezelde de mijn-ingenieurs van de laatste twee studiejaren, onder medegeleide van drie assistenten op een buitenlandsche excursie naar de zinksmelterij der maatschappij Vieille Montagne te Angleur, de zinkmijn Schmallgraf te Altenberg (Moresnet) en de zink-lood- en zilversmelterij der maatschappij Escombrera Bleiberg te Bleiberg.

De hoogleeraren Everts, W. K. Behrens en de Vries Broekman en drie assistenten vergezelden de civiel-ingenieurs van de laatste twee studiejaren op 18 en 19 September 1903 naar Maastricht ter bezichtiging van de herstellingswerken aan de spoorwegbrug over de Maas. Aan deze excursie werd verbonden een bezoek aan de steenkolen-mijnen nabij Heerlen, waar op de onderneming „Laura en Vereeniging” een schacht werd gemaakt volgens de bevroeringsmethode, die ook op waterbouwkundig gebied bij fundeeringen toepassing vindt.

Op 15 en 16 April 1904 werd onder leiding van dezelfde hoogleeraren en met dezelfde kweekelingen een bezoek gebracht aan de havenwerken van Antwerpen en de werken tot verbetering van het kanaal van Gent naar Terneuzen.

Onder leiding van de hoogleeraren Everts en de Vries Broekman had op 9 October 1903 met dezelfde eene excursie plaats naar Westervoort ter bezichtiging van de spoorwegbrug aldaar.

De hoogleeraar Everts bezocht nog in gezelschap van den ingenieur van den Raad van Toezicht op de spoorwegdiensten J. Schroeder van der Kolk het walswerk te Differdingen nabij Luxemburg, waar, met behulp van bijzondere walsen, ten einde de initiaalspanningen in het ijzer te ontgaan, balkijzers worden gewalst met breede flenzen, die hoe langer hoe meer in den bruggenbouw toepassing vinden.

Op 4 November 1903 vergezelden de hoogleeraren de Vries Broekman en Dijkhoorn en één der assistenten voor den werktuigbouw een 50-tal kweekelingen van de civiele en werktuigkundige afdeling naar het Zuid-Westelijk stoomgemaal in den Kralingschen Polder en naar het stoomgemaal van Schieland, bij welke gelegenheid tevens een baggermolen en zandzuiger in de Maashaven werden bezichtigd.

Op 17 December 1903 bezochten 60 leerlingen, voor het meeren-deel werktuigkundigen van het derde studiejaar, onder leiding van de hoogleeraren Dijkhoorn en Franco en een drietal assistenten een der Harwich-booten van de Great Eastern Railway Co. en Wilton's Machinefabriek en Scheepswerf te Rotterdam.

Dezelfde heeren en van den hoogleeraar Ravenek het pompstation der duinwaterleiding van 's Gravenhage.

Veertig ingeschrevenen van het laatste studiejaar bezichtigden op 25 April 1904 met den hoogleeraar Franco de instructiewagens der Staatsspoorwegen te 's Gravenhage, daartoe door de Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen welwillend ter beschikking gesteld.

Op 12 November 1903 brachten 70 werktuigkundigen van het laatste studiejaar onder leiding van de hoogleeraren Franco, Klinkhamer en Ravenek een bezoek aan de centrale werkplaatsen der Staatsspoorwegen te Tilburg.

Onder leiding van den hoogleeraar Cop hebben de scheepsbouwkundigen bezoeken gebracht aan schepen in reparatie te Rotterdam en aan de Rijkswerf te Amsterdam o. a. om het sleepen van een model ter bepaling van den weerstand bij te wonen.

Onder leiding van de hoogleeraren Evers en Klinkhamer had op 14 October 1903 met bouwkundigen eene excursie plaats naar de in aanbouw zijnde kerk te Zoeterwoude, gecombineerd met het bezichtigen van de merkwaardigste zaken op bouwkundig gebied te Leiden en op 24 October een excursie ter bezichtiging van het kasteel Haarzuilen.

Op 1, 2, 8 en 17 September 1903 begaven zich de hoogleeraren Ravenek en Snijders en de leeraren de Haas en van Swaay naar Slikkerveer voor de beproeving der stoomwerktuigen en dynamo's, die de firma „Electrotechnische Industrie" aldaar vervaardigd had ten behoeve van het nieuwe gebouw voor toegepaste natuurkunde en electriciteit.

In opdracht van de Maatschappij van Nijverheid en nadat hun tot aan het eind der maand September van het volgende cursusjaar verlof was verleend, begaven zich op 5 Augustus 1904 op reis naar Noord-Amerika, ter gelegenheid van de wereldtentoonstelling van St. Louis, de hoogleeraren Dijkhoorn, Franco en van Swaay en de 1ste-assistent voor de scheikunde, de technoloog ter Meulen.

Het gezelschap Leeghwater organiseerde excursiën op 9 December 1903 met 60 personen naar het station Lage Zwaluwe, ter bezichtiging van de centrale wissel- en seintoestellen en van de centrale voor de elektrische verlichting, en op 27 April 1904 met 70 personen naar de Nederlandsche fabriek van werktuigen en spoorwegmaterieel te Amsterdam en van het Veiligheidsmuseum aldaar. Aan deze excursiën werd door eenige hoogleeraren deelgenomen.

Buitenlandsche reizen van de candidaat-mijnningenieurs. De candidaat-mijnningenieur, die in 1899 voor den Indischen dienst werd bestemd en in 1902 voor het eindexamen slaagde, werd in October van het jaar 1903 ter beschikking gesteld van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië.

De twee candidaten-mijnningenieurs, die respectievelijk in 1899 en 1900 voor den Indischen dienst werden aangenomen en in 1903 slaagden voor het eindexamen, maakten daarna eene wetenschappelijke reis naar Frankrijk, Duitschland, Oostenrijk, Hongarije, Engeland, Zwitserland en Zuid-Italië.

De candidaat-mijnningenieur, die in 1903 voor den Indischen dienst werd bestemd, na den hoogleeraar van Loon op zijne reis naar het Lawagebied te hebben vergezeld, maakte nog eene wetenschappelijke reis van zes maanden naar Silezië, Hongarije, Rumenië, Galicië, Saarbrücken, Noord-Frankrijk, België, Elzas-Lotharingen en Luxemburg.

Van de beide candidaten, die in 1904 hun diploma als mijnningenieur verwierven, na ook de Ecole Nationale Supérieure des Mines te Parijs te hebben bezocht, maakt een hunner eene buitenlandsche reis, terwijl de andere eerst zes maanden in het scheikundg laboratorium der Polytechnische School te Delft werkzaam zal blijven om daarna zijne studiereis te aanvaarden.

Aan één candidaat, die in 1904 niet voor het eindexamen slaagde, werd een jaar verlenging van studietijd verleend.

Twee candidaten, die in 1902 voor den Indischen dienst werden bestemd, volgden het zomersemester aan de mijnacademie te Clausthal.

Blijkens mededeeling van den Minister van Koloniën konden in het jaar 1904 geen candidaten voor den Indischen dienst in opleiding worden genomen.

Uitslag van de examens. De inrichting, de omvang en de uitslag van de examens, waarmede de cursus werd besloten, kunnen uitvoerig blijken uit de verslagen der commissiën, in 1904 belast geweest met het afnemen van examen B volgens de artt. 61—65 en van de examens B volgens art. 60 en C volgens artt. 61—65 der wet tot regeling van het middelbaar onderwijs, welke verslagen als bijlagen K en L hierachter zijn afgedrukt.

Hier zij slechts vermeld, dat konden worden uitgereikt 115 diploma's en wel van:

technoloog	aan 16 candidaten
civiel-ingenieur	„ 38 „
bouwkundig ingenieur	„ 3 „
werktuigkundig ingenieur	„ 48 „
mijnningenieur	„ 10 „

Buitengewoon opzichters. Door den Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid werd bij beschikking van 20 Juni 1904 La. Y, afdeling Waterstaat, aan 35 leerlingen gelegenheid gegeven om in de zomervacantie als buitengewoon opzichter werkzaam te zijn en wel:

26 kweekelingen bij den Rijkswaterstaat,
3 idem bij de landsgebouwen en
6 idem bij de spoorwegwerken.

De gebouwen. Het nieuwe gebouw voor natuurkunde en electrotechniek aan de Provinciale vaart was in de maand Augustus zoover voltooid, dat met het overbrengen van den inventaris uit het oude laboratorium aan de Vest een aanvang kon worden gemaakt, waarna de afdeling kennis van bouwstoffen, alsook die van de burgerlijke bouwkunde, onmiddellijk van de vrijvallende ruimte zullen partij trekken.

De bouw van een nieuwen vleugel voor het scheikundig laboratorium werd krachtig ter hand genomen. Het laat zich dus aanzien, dat de beperkende bepalingen, waaronder aan technologen en mijnningenieurs gelegenheid tot practisch werken wordt gegeven, weldra kunnen worden ingetrokken.

In de werktuigkundige afdeling, tijdelijk gevestigd aan den Verversdijk, wordt door hoogleeraren en kweekelingen voortdurend over gebrek aan ruimte geklaagd. Aan allen kan geen plaats meer in de teekenzalen worden toegewezen, zoodat velen er toe geleid worden thuis hunne ontwerpen zonder doelmatige assistentie of toezicht te vervaardigen, waardoor het belangrijkste onderdeel van de opleiding der werktuigkundige ingenieurs zeer onvoldoende tot zijn recht komt. Als het nieuwe gebouw voor werktuigbouwkunde, scheepsbouwkunde en mechanische technologie aan de Nieuwe Laan, waarvoor reeds op de Staatsbegroting voor 1904 gelden werden uitgetrokken, niet binnen enkele jaren ten dienste staat, zullen in de buurt der bestaande loodsen aan den Verversdijk nog andere hulplokalen moeten worden ingericht, waartoe het nabijgelegen exercitieveld, dat onlangs door het Ministerie van Oorlog wederom aan de gemeente Delft is afgestaan, de noodige plaats zou kunnen bieden.

Zonder het nieuwe gebouw aan de Nieuwe Laan zal de hervorming, die de afdeling scheepsbouwkunde zoo dringend behoeft, ook met betrekking tot het doceerend personeel, zich niet kunnen verwezenlijken.

Hoewel de mijnbouwkundige afdeling, doordat zij beslag kon leggen op een deel van de vertrekken, die vrij gekomen waren aan de Vest door het verhuizen van de geheele werktuigkundige afdeling naar hulplokalen aan den Verversdijk, in gunstiger conditie geraakte, blijft die afdeling toch nog in hooge mate lijdende aan gebrek aan ruimte. Ook in andere opzichten wordt nog steeds over gebrek aan ruimte geklaagd.

De zomervacantie werd benuttigd om de voor de schoone bouwkunde beschikbare lokalen doelmatig in te deelen, waardoor tevens geschikte ruimte beschikbaar kwam voor het ophangen van gipsmodellen en andere bij het onderwijs noodige voorwerpen. Boetseeren wacht op de stichting van een behoorlijk atelier.

Machinelokaal. Omtrent de onder het dagelijksch beheer van den hoogleeraar Ravenek gestelde inrichtingen in het ketelhuis en het machinelokaal aan de Westvest, en die tot stoomverwarming in het gebouw voor scheikunde en mijnbouwkunde, is het volgende mede te deelen.

Ook dit jaar is zonder eenige noemenswaardige storing steeds kunnen worden voldaan aan alle vraag naar stoom voor de verwarming in bovengenoemd gebouw, en electrischen stroom voor de verlichting en krachtoverbrenging in al de gebouwen der Polytechnische School aan het Oude Delft gelegen, niet-tegenstaande deze, vooral wat de verlichting betreft, weder aanmerkelijk vermeerderd was.

Herstellingen van eenige betekenissen zijn niet noodig geweest. In het ketelhuis werd bij voortdurend eenige last ondervonden van den bootketel n°. 1 door het lekken der klinknaden aan de onder- en vóórzijde; de voedingklepkast van dezen ketel moest worden vernieuwd. Van één der beide stoomvoedingpompen is de stoomschuifkast met de zich daarin bevindende bewegende deelen vernieuwd en zijn eenige reserve-deelen daarvoor aangeschaft.

Op 30 November 1903 is van de turbine n°. 1 onder het loopen de turbine-as plotseling krom gebogen, waardoor de dichtingsbus van die as werd vernield en aan nog enkele andere onderdeelen eenige schade werd aangericht. Het turbine-rad zelf bleef ditmaal volkomen onbeschadigd. Dadelijk werd een nieuwe as met turbine-rad en dichtingsbus, in Amsterdam bij de „de Lavalmaatschappij” voorradig, ingezet, en het verdere hersteld, zoodat reeds des avonds van den volgenden dag de machine weder liep. Daarna werd voor de verbogen as door de genoemde firma eene nieuwe geleverd, waar, in de fabriek te Stockholm, het oude turbine-rad opgezet werd. Deze as en nog eenige andere machinedeelen, te gelijker tijd aangeschaft, liggen nu in reserve.

Van de accumulatoren-batterijen zijn in den loop van het jaar twee glazen bakken gesprongen, die terstond door andere, in reserve aanwezig, zijn vervangen.

De belangrijkheid van het bedrijf in het afgelopen jaar blijkt uit het volgend overzicht, loopende van 1 Juni 1903 tot 31 Mei 1904. In dat tijdsverloop werd in het geheel gestookt:

ketel n°. 1 gedurende 798 uren;

„ „ 2 „ 100 „ , en

„ „ 3 „ 1445 „

totaal 2343 uren (vorig jaar 2520).

Er werd stoom gelaten in de leidingen:

van de stoomverwarming gedurende 1412 uren (vorig jaar 1445);

van het scheikundig laboratorium gedurende 1514 uren (vorig jaar 1440).

De turbine-dynamo's hebben geloopt, n°. 1 gedurende 357, n°. 2 gedurende 693 uren, totaal 1050 uren (vorig jaar 810).

En eindelijk zijn er in dit tijdsverloop verbruikt:

2749 H.L. of circa 228 000 K.G. steenkolen (vorig jaar 214 000 K.G.);

530 stuks takkenbossen („ „ 450 stuks);

160 L. „de Laval” smeerolie („ „ 175 L.);

59 „ cylinderolie („ „ 54 „).

In de booglampen voor verlichting werden verbruikt 311 stel koolspitsen (vorig jaar 234 stel).

De verzamelingen en hulpmiddelen. Deze werden in de verschillende afdelingen aangevuld, in andere moest ook de meest noodige aanvulling wegens plaatsgebrek achterwege blijven.

Voor het onderwijs in de toegepaste natuurkunde werden verschillende instrumenten en andere hulpmiddelen aangeschaft, aangemaakt of ten geschenke ontvangen. Onder meer werd aangekocht, een unifilair-magnetometer volgens Kohlrausch; een magnetometer volgens Gauss en Weber; een groote en twee kleine afleeskijzers; twee houten en twee glazen schalen; drie galvanometers, systeem Deprez-d'Arsonval; een spiegel-dynamometer; een groote afleeskijker met schaalverlichting door gloeilampen; een magnetiseerings-apparaat van Koepsel; twee Kurbel-rheostaten; een compensator naar Raps met drie weerstandsbanken; een universeel registreerapparaat met toebehooren; een Thomson'sche dubbelbrug; een compensatie-apparaat; zeven weerstandsbanken van 0.1—50.000 Ohm; een eenvoudig compen-

satie-apparaat; een groot compensatie-apparaat met toebehooren; zes zelfinductie-normalen; vier aftakweerstand: een stroom- en spanningsnormaal; een dubbel-instrument; een precisiekrommenindicator met toebehooren; drie afleeskijzers met toebehooren; een groote precisie-photometerbank volgens de Phys. Techn. Reichs Anstalt te Charlottenburg, met millimeter- en kaarsenschaal; een photometer van Lummer und Brodhun voor booglampen; twee amyl-acetaatlampen; een polarisatie-photometer van Martens; een kleine spectroscop; een cyclostyle; eenige optische praeparaten; een toestel voor Seilwellen-Versuche van Volckmann; een inductie-klosje; een rechtziend zwavelkoolstofprisma; een spectraal oculair en polarisatie-inrichting voor het microscoop van Zeiss; een bombe van Mahler voor het bepalen van verbrandingswaarden; een interferentiaal-refractometer van Jamin; een calorimeter voor de bepaling van verbrandingswarmte van gassen en vloeistoffen naar Junkers en een kwikcommutator, vrij van thermostroom, gemaakt in het Natuurkundig Laboratorium te Leiden.

Door de assistenten werden eenige nieuwe zwarte wandplaten geteekend, waaronder: een absorptie-ammoniak-ijsmachine en de gasbalans van Lux.

Volgens opgaven en onder medewerking en toezicht van de docenten en assistenten werden in de werkplaats door den amanuensis en de beide bedienenden verschillende instrumenten en hulptoestellen vervaardigd en hersteld, waarvan de voornaamste zijn: een motor-anker van 1 paardenkracht van de afdeling mechanische technologie opnieuw bewikkeld; een lichtafsluitend omhulsel voor de projectielamp; twee spiegeltes met montuur voor den toestel van König; vier houten driefoetjes voor Seilwellen-Versuchen; een model op groote schaal van den compensator van Abbe; een aardinductor; een afleesschaal met electrische verlichting en een inrichting om belastingsweerstand op te spannen.

Bovendien werden nog ten geschenke ontvangen: van den heer Treub, belast met het onderwijs in den ijk: twee modellen van watermeters (systeem Andrae); een stel middellijnmaten voor inhoudsmaten; van de firma Siemens en Halske, filiale te 'sGravenhage: een volledig demonstratie-apparaat voor telegraphie zonder draad, bestaande uit den seingever met bijbehorende inductieklos en den seinontvanger, beiden voorzien van vangstangen; en van de firma Felten und Guillaume te Mühlheim a/R.: een kistje met glazen deksel, bevattende verschillende fraai bewerkte kabelmonsters.

De leermiddelen voor de scheikunde werden door aankoop van een electrischen oven voor elementair analyse, van een nieuwen, uitnemenden polarimeter met toebehooren, van twee nieuwe balansen en van eenige platina-elektroden uitgebreid.

De afdeling kennis van werktuigen en werktuigbouwkunde vermeerderde door aankoop met een drijfwerk met een koppeling volgens het systeem Hildebrandt; een onderstel van een draaiende gieterijkraan; alsmede een loopwagen daarvoor; hefvermogen 4000 K.G.; een loopkraan voor montage, een dommekracht van 12 000 K.G. hefvermogen; een dubbele vijzel van 6000 K.G. hefvermogen, tevens ingericht om te trekken; een Amerikaansche dommekracht van 10 000 K.G. hefvermogen; een kleine automobielvijzel; een voorfront met een gedeelte van het binnenwerk van een scheepsketel op $\frac{1}{4}$ van de ware grootte; een bascule voor 250 K.G.

Met de aanschaffing van boek- en plaatwerken en den aanmaak van teekeningen en autographieën werd geregeld voortgegaan.

Verder ontving deze afdeling ten geschenke van de firma Beynes te Haarlem, een complete draagpot voor een tramrijtuig; van de firma Geveke en Co. een klein model van een Marshvoedingpomp; van de firma Gebres. Körting te Hannover een plaatmodel van een ejecteur voor een vacuumrem en een tiental groote blauwdruk-teekeningen van gaswerktuigen; van de directie der voormalige Nederlandsche Zuid-Afrikaansche Spoorweg-Maatschappij diverse teekeningen en modellen, die gediend hebben voor uitzending naar Zuid-Afrika; van de Nederlandsch-Indische Spoorwegmaatschappij, 51 stuks teekeningen van hunne 4 cylinder compound locomotieven; van de Nederlandsche Centraalspoorwegmaatschappij 146 teekeningen van een tender-locomotief; van het Technisch Bureau van het Departement van Koloniën 28 stuks teekeningen van spoorwegmaterieel; van de firma „Enschedesche motorenfabriek en ijzergieterij” te Enschedé eene lichtdruk-teekening eener zuiggasinstallatie.

Voor de afdeling mechanische technologie werden aangeschaft een toestel tot het bepalen der sterkte en rekking van vezels, en het benodigde gereedschap voor de modelmakerij.

De afdeling boetseeren werd verrijkt met eene collectie afgietsels naar Egyptische reliefs en beeldhouwwerken naar

origineele, die zich in het Rijksmuseum van oudheden te Leiden bevinden. Behalve verschillende andere kleinere afgietsels werd ook een groot aantal photo's aangekocht van beeldhouwwerken en architectonische versieringen uit verschillende musea van Italië, alsook de collectie photo's van beeldhouwwerken uit het Musée du Luxembourg te Parijs.

Voor de afdeeling landmeten en waterpassen werd o. a. aangeschaft een registreerhorloge, een repetitie-theodoliet uit de fabriek van H. M. Smitt te Utrecht, een tachymeter-theodoliet uit die van G. de Koningh te Arnhem en een poolplanimeter.

De Bibliotheek. Aangekocht of ten geschenke ontvangen 731 deelen. Ingekomen vervolgwerken, 679 stukken. Tijdschriften, 331 jaargangen en nieuw abonnement op 8. Jaarboeken 95. Kaarten, 274 bladen. Van 37 Regeeringslichamen berichten en verslagen, 121 stukken. Bestekken van Waterstaat en Spoorwegen, Koloniën en particulieren, 197 nummers.

Van 77 academiën en genootschappen, 459 stukken. Canadian Patent Office Record, 11 nummers. Abridgments of specifications, London Patent Office, 123 nummers.

Gebonden werden 871 boekdeelen.

Uitgeleend werden 6341 boekdeelen. Aan docenten ter lezing gezonden 109 tijdschriften in 652 zendingen. Naar buiten de stad verzonden 631 pakketten.

Het gemiddeld aantal bezoekers was per dagzitting 46 à 47 (10 920 in 235 dagen) en per avondzitting 8 (1542 in 195 dagen). Onder het totaal van 12 462 bezoekers, zijn begrepen 830 personen, niet tot de school in betrekking staande.

De brandblusmiddelen. De brandblusmiddelen verkeerden in goeden staat. Echter zal in de ligging der waterbuizen in het oude gebouw aan de Vest eene kleine wijziging moeten worden aangebracht om een tweetal afsluitkranen gemakkelijker bereikbaar te maken.

Studiebeurzen. In September 1903 bedroeg het tegoed van het Lipkensfonds bij de Rijkspostspaarbank f 519,09⁵.

Aan inkomsten werd daarna ontvangen de som van f 647,23⁵. Dit bedrag was aldus samengesteld:

rente van het Grootboek (f 6200 à 3 pct.).	f 186,00
rente van de Rijkspostspaarbank	19,72

Verder werden ontvangen, met de bestemming te worden uitgekeerd (niet bij het kapitaal te voegen) de volgende bijdragen:

van het bestuur van den Noord-Kethelpolder, naar aanleiding van een door den hoogleeraar Kraus uitgebracht advies	200,00
---	--------

van den heer Cl. Wertheim, mijnningenieur in Nederlandsch-Indischen dienst	29,85
--	-------

van de commissie uit de Delftsche burgerij, voor het lustrumfeest van 1903, haar batig saldo	211,66 ⁵
--	---------------------

te zamen	f 647,23 ⁵
--------------------	-----------------------

Aan de laatstvermelde bijdrage werd de voorwaarde verbonden, dat de som van f 200 zal worden toegekend aan één lid van het korps, of aan twee leden elk f 100.

De uitgaven beliepen f 805.

Aan één aanstaand mijnningenieur werd nl. f 100 toegekend, aan één aanstaand scheepsbouw- en werktuigkundige f 300, aan een aanstaand werktuigkundige 200, aan twee aanstaand werktuigkundigen elk f 100, te zamen f 800.

Als recognitie voor het graf van Lipkens te Warmond werd aan de kerkvoogdij aldaar het jaarlijksch bedrag van f 5 betaald.

In de Rijkspostspaarbank bleef aldus tegoed de som van f 361,33.

Het Thomas Bastiaan s'Jacobfonds, dat uitsluitend voor aanstaand werktuigkundige ingenieurs is bestemd, heeft een kapitaal groot f 34 050 als 3 pcts. inschrijving Nationale Schuld op het Grootboek. Aan één aanstaand werktuigkundig ingenieur werd uit de gekweekte rente eene toelage, groot f 1000, toegekend.

Volgens het door den oud-hoogleeraar dr. G. F. W. Baehr nagelaten testament kunnen uit het Lorenz Ludwig Baehrfonds geene uitkeeringen worden gedaan, zoolang de zuster van wijlen den stichter in leven is.

§ 5. KWEEKSCHOOL VOOR MACHINISTEN EN NEDERLANDSCHE SCHOOL VOOR NIJVERHEID EN HANDEL.

Amsterdam. Kweekschool voor machinisten. In October 1903 werd op feestelijke wijze het 25-jarig bestaan van de school herdacht. In den loop des jaars kwam eenige verandering in het onderwijzend personeel. De leeraar in scheikunde, dr. H. C. Bijl, verkreeg eervol ontslag en werd eerst door dr. A. Stoffel en na diens vertrek door dr. J. Docters van Leeuwen vervangen. Aan den leeraar in handteekenen J. A. Hesterman werd met ingang van 1 September 1903 op verzoek eervol ontslag verleend en in diens plaats werd benoemd G. J. Feith. De leeraar W. J. Brandts kon om gezondheidsredenen het onderwijs in bouwkunde en landmeten niet langer op zich nemen en werd vervangen door H. J. van der Veen. Mevrouw C. M. Möller, geb. Bouwmeester, is tot adjunct-directrice voor de huishouding aangesteld.

In de afdeeling „Technische school” begon de eerste cursus (September 1903—Februari 1904) met 124 leerlingen. Aan het einde daarvan kon aan 7 leerlingen het diploma uitgereikt worden. De tweede cursus ving aan met 123 leerlingen; 11 hunner behaalden aan het einde daarvan het diploma. Bovendien is aan 7 leerlingen het diploma uitgereikt, bestemd voor diegenen die een tweejarigen cursus volgden en daarna ten minste één jaar in de practijk waren.

De eerste cursus in de afdeeling „Scheepsmachinisten” begon met 39 leerlingen. Bij het einde van den cursus verlieten 12 leerlingen de school om zich verder in de werkplaats te bekwaamen. De tweede cursus ving met 38 leerlingen aan; 12 hunner legden aan het einde een voldoende examen af. Aan 7 oud-leer-

lingen, die aan de eischen voor de practijk gesteld voldaan hebben, is het daarvoor bestemd diploma uitgereikt.

Aan den herhalingscursus voor scheepsmachinisten namen deel 37 machinisten voor het examen, programma A, waarvan 26 geslaagd zijn; 16 voor het examen, programma B, waarvan 11 geslaagd zijn; en 3 voor het examen, programma C, waarvan 2 slaagden.

Door 16 leerlingen werd de avondcursus voor machinedrijvers en stokers gevolgd. Aan 4 hunner kon een getuigschrift uitgereikt worden.

Enschede. Nederlandsche school voor nijverheid en handel. In het programma van onderwijs en in het onderwijzend personeel kwam in 1903 geene verandering. Op 1 Januari 1903 telde de school 116 leerlingen, waarvan 77 leerlingen in afdeeling A, 13 in afdeeling B en 26 in afdeeling C. In Juli verwierven 15 leerlingen der afdeeling A, 8 uit afdeeling B en 6 uit afdeeling C een getuigschrift. De nieuwe cursus begon met 130 leerlingen, waarvan 87 in afdeeling A, 13 in afdeeling B en 30 in afdeeling C.

Aan uitbreiding van weverij en ververij bestaat behoefte. De plaatsing van een nieuwen grooteren stoomketel heeft eene kleine verbouwing van het ketelhuis noodig gemaakt. In de ververij werd een ventilator aangebracht, welke voorloopig goed voldoet. Uitbreiding van localiteit en inrichting voor de spinnerij is wenschelijk.

§ 6. SCHOLEN VOOR
A. ZEEVAART

De volgende tabel geeft de scholen op, die aan het einde van 1903 bestonden; verder het getal van directeur en leeraren, het aantal leerlingen gedurende het geheele jaar, den uitslag der toelatings-, overgangs- en eindexamens van den cursus voor onbevarenen, het maandelijksch schoolbezoek van de stuurliedenafdeeling, den uitslag der examens, afgenomen door de Rijk-

ZEEVAARTKUNDIG ONDERWIJS.
SCHOLEN.

commissie tot het exameneeren van stuurlieden, en ten slotte het bedrag van het schoolgeld voor den cursus voor onbevarenen en voor de stuurliedenafdeeling en eene opgave van de verleende vrijstellingen van de betaling van schoolgeld.

SCHOLEN VOOR DE ZEEVAART.	Soort der school	Getal van direc- teur en leera- ren.	Aantal leerlingen.			CURSUS VOOR ONBEVARENEN.										STUURLIEDEN- AFDEELING.																								Cursus voor onbevarenen.	Stuurlieden- afdeeling.	OPMERKINGEN.																																																																																																																																																																																																																																
			Cursus voor onbevarenen.			Toelatings-examens.		Overgangsexamens.				Eindexamens.		Maandelijksch schoolbezoek.												Uitslag examens afgenomen door Rijksc commissie tot exameneeren van stuurlieden.																																																																																																																																																																																																																																																
			1ste jaar.	2de jaar.	3de jaar.	Stuurlieden-afdeeling, (gedu- rende het geheele jaar) zonder examen tot 1 der klassen.	tot 1ste jaar.	tot 2de jaar.	tot 3de jaar.	van 1ste naar 2de jaar.		van 2de naar 3de jaar.		Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Januari.	Februari.	Maart.	April.	Mei.	Juni.	Juli.	Augustus.	September.	October.	November.	December.	Eerste groote stoom- vaart.	Tweede groote stoom- vaart.	Derde groote stoom- vaart.	Eerste groote zeil- vaart.	Tweede groote zeil- vaart.	Derde groote zeil- vaart.	Eerste kleine vaart.	Op de diploma's werd bovendien aantee- kening gesteld van voldoende afgelegd examen in de talen van																																																																																																																																																																																																																																							
										Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.																						Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.				Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift of diploma verkregen.	Algemeen.	Gedrukt schrift

1. Onderwijzend personeel.

Rotterdam. Door ongesteldheid van den leeraar in scheepsbouw- en stoomwerktuigkunde de Bruyne, in Juni en Juli 1903, kon het onderwijs in die vakken aan de stuurliedenafdeeling geen geregelden voortgang hebben, terwijl zich nog 11 candidaten voor het Rijksexamen in Juli hadden aangemeld. De officier-machinist bij de marine T. H. J. Martijn, werd tijdelijk — van 24 Juni tot 15 Juli — met het geven van genoemd onderwijs belast. Den 2den September, bij de hervatting van de lessen na het eindigen van de groote vacantie, heeft de leeraar de Bruyne zijne taak weer hervat.

Amsterdam (Zeemanshuis). Wegens zijne benoeming tot gemeentelijk inspecteur van het lager ondeawijs werd de leeraar in de aardrijkskunde en de geschiedenis van handel en zeevaart J. de Vries den 1sten Februari 1903 vervangen door den leeraar in de Nederlandsche taal en de aardrijkskunde aan de Openbare Handelsschool te Amsterdam W. Toose.

den Helder. Einde April 1903 vertrok de directeur, Visser, naar Vlissingen; T. T. Bonk was voor 3 maanden belast met de waarneming van het directoraat. Den 4den Augustus werd hij voor één jaar als directeur benoemd.

Sinds 1 December heeft Th. van Mierlo de lessen in werktuigkunde op zich genomen, die jhr. M. Rappard in de morgen-uren doceerde, doch verhinderd was, wegens werkzaamheden aan de Marinewerf, laager te geven.

Schiermonnikoog. De leeraar Jager Bruning, die te Enkhuizen benoemd werd, werd vervangen door K. Jasperse, die in April zijne betrekking aanvaardde. Gedurende bijna 2 maanden werd het onderwijs in wiskunde waargenomen door de leeraren Dijk en Baudet.

Vlieland. De directeur M. C. van Assendelft de Coningh werd benoemd tot leeraar aan de zeevaartschool te Groningen; hij werd opgevolgd door den leeraar aan de school voor wis- en zeevaartkunde te Harlingen P. van der Zee, die zijne betrekking den 1 December aanvaardde. Tijdens de vacature van 1 October tot 1 December werd het directoraat waargenomen door den leeraar in de practische zeevaartkunde W. Blom.

Harlingen. In de vacature, ontstaan door de aanstelling van den leeraar P. van der Zee, tot directeur der zeevaartschool te Vlieland, is voorzien door de benoeming van S. Hobma te Bussum.

Groningen. De leeraar P. Landweer werd op zijn verzoek

ervol ontslag verleend; in zijne plaats werd benoemd de directeur der zeevaartschool te Vlieland M. C. van Assendelft de Coningh, die den 5den October in functie trad.

2. Leerplan en toestand van het onderwijs.

den Helder. Het leerplan in den cursus werd gevolgd; in de stuurliedenafdeeling hing dit geheel af van de bekwaamheid der leerlingen.

Vlissingen. In het leerplan werd geene verandering gebracht; toch zou het door het nog steeds stijgend aantal leerlingen wenschelijk zijn, dat de onbevarenen in eene afzonderlijke afdeeling konden worden geplaatst, omdat het onderwijs voor hen, voornamelijk wat het practische gedeelte betreft, niet kan zijn, zooals het dat is voor degenen die reeds hunnen vaartijd hebben verkregen. Verder zou het wenschelijk zijn, dat de dubbele klassen vervielen.

Delfzijl. Het leerplan moest eenigszins gewijzigd worden, in overeenstemming met de verandering in het reglement, in dien zin, dat tweejarige en voorbereidende cursus meer tot elkaar naderen.

3. Gebouwen en hulpmiddelen bij het onderwijs.

Schiermonnikoog. Aan de hulpmiddelen bij het onderwijs ontbreekt nog steeds het een en ander, dat het onderwijs zee zou ten goede komen, doch waartoe voorhands de financieel middelen niet toereiken.

Vlissingen. Voor de school is ingehuurd van de gemeente eene bovenwoning. De hulpmiddelen bij het onderwijs zijn nog onvoldoende. De financiën laten verbetering hierin voorloopig niet toe.

Groningen. Het gebouw verkeert in vrij goeden staat, hoewel de aanwezigheid van eenige ongemakken, als rook en lekkage, niet valt te ontkennen. De hulpmiddelen bij het onderwijs in scheepsbouw- en stoomwerktuigkunde behoorren aangevuld te worden met eenige modellen.

Delfzijl. Het nieuwe gedeelte van het schoolgebouw is min of meer aan verzakking onderhevig, waardoor in het oude gedeelte bij de verbinding, lekkage ontstaat.

B. VISSCHERLIJSCHOLEN.

Maassluis. Voor het eerst was er voor de jongere visschers eene afzonderlijke afdeeling; daardoor kwam ook het onderwijs aan de oudere visschers beter tot zijn recht.

De toestand van het onderwijs kan als gunstig worden beschouwd; de school schijnt een tijdperk van bloei te gemoet te gaan.

De schoollocaliteit voldoet zeer goed.

Scheveningen. Het onderwijs omvat eene herhaling van het gewoon lager onderwijs en de beginselen der zeevaartkunde, meer in het bijzonder voor zoover deze voor de visscherlieden op de Noordzee van belang zijn. Schoolgebouw en hulpmiddelen verkeerden in goeden toestand.

Eiland Marken. P. de Zeeuw verving J. A. van Ginhoven als directeur. De school is 3 December geopend met 23 leerlingen. Het onderwijs wordt gegeven in de lokalen der bijzondere school.

Volendam. Het leerplan onderging geene wijzigingen. De belangstelling waarmede de leerlingen het onderwijs volgden was zeer voldoende. De leerlingen waren in 2 afdeelingen ingedeeld. Bij

het onderwijs in breien, splitsen, boeten en knopen werden beide afdeelingen gecombineerd.

Voor het examen ter verkrijging van een diploma als machinist aan boord van koopvaardij schepen meldden zich in 1903 aan 124 kandidaten. Onder het examen trokken zich 4 kandidaten terug en 2 kandidaten kwamen niet op, zoodat geëxamineerd werden 118 kandidaten. Hiervan slaagden 77 kandidaten of 65 pct. Het verslag der commissie, welke belast is geweest met het afnemen van deze examens, volgt als bijlage M hierachter.

Voor het examen ter verkrijging van een diploma als stuurman aan boord van koopvaardij schepen meldden zich in 1903 aan 371 kandidaten voor 454 diploma's. Hiervan kwamen niet op of trokken zich terug vóór den aanvang van het examen 12 kandidaten en werden 4 afgekeurd voor de oogen; tijdens het examen trokken zich terug 4 kandidaten en 48 kandidaten konden niet worden toegelaten tot het afleggen van een aanvullings-examen, omdat zij niet geslaagd waren in het examen voor het hoofddiploma. In het geheel werden derhalve geëxamineerd 386 kandidaten, nl. 347 voor een diploma en 39 voor een aanvullings-diploma. Hiervan slaagden onderscheidenlijk 188 en 33 kandidaten. Het verslag der commissie, welke belast is geweest met het afnemen van deze examens, volgt als bijlage N hierachter.

§ 7. HUISHOUD- EN INDUSTRIESCHOLEN VOOR MEISJES.

De volgende tabel geeft een overzicht van de vakken welke aan bovenbedoelde scholen worden onderwezen, het aantal onderwijzers en onderwijzeressen, het aantal leerlingen, het bedrag van het schoolgeld en het totaal bedrag der jaarwedden van

het onderwijzend personeel aan elke school. Tevens geeft de tabel aan hoeveel leerlingen met, hoeveel zonder diploma de school hebben verlaten.

GEMEENTE.	Naam der school.	Soort der school.	VAKKEN VAN ONDERWIJS.		Duur van den volledigen cursus.	Afzonderlijke cursussen.	Toegelaten tot de school.	De school verlaten		Aantal		Bedrag van het schoolgeld per jaar.	Totaal bedrag der jaarwedden.
			Practische.	Theoretische.				met diploma.	zonder diploma.	onderwijzeressen en onderwijzers.	leerlingen.		
Amsterdam.	Industrieschool voor vrouwelijke jeugd.	Bijz. gesubs. dagschool.	Confectienaaien, kunstnaaldwerk, cartonneeren, nuttige handwerken, machinaaien, kantwerken, stenographie, strijken, machineschrijven.	Teekenen, Nederlandsche taal, rekenen, boekhouden, pharmacie.	3 jaren.	1. In strijken. 2. In wollennaaien.	65	33	7	21	233	f 25, voor meer kinderen uit één gezin en ook voor kinderen van leden v/d Maatschappij tot Nut v/h Algemeen f 20.	f 19 120,00
Rotterdam.	Industrieschool voor meisjes.	Bijz. gesubs.	Confectienaaien, kunstnaaldwerk, hand- en machinaaien, opleiding examen nuttige handwerken, strijken, gymnastiek en machineschrijven en stenographie.	Teekenen, Nederlandsche taal, rekenen, boekhouden, handelsrekenen, Fransch, voedings- en gezondheidsleer, opvoedkunde, meetkunde, aardrijkskunde, algemeene geschiedenis, kunstgeschiedenis.	3 „	1. In confectienaaien, kunstnaaldwerk en boekhouden voor meisjes 3de kl. hogere burgerschool, 7de kl. eener meisjesschool of die in 't bezit zijn eener akte nuttige handwerken. 2. In strijken, cartonneeren, stenographie en machineschrijven.	27	42	—	22	257	f 20.	13 842,50
's Gravenhage.	Industrieschool voor meisjes.	Bijz. gesubs. dagschool.	Confectienaaien, kunstnaaldwerk, fraaie handwerken, handnaaien, machinaaien en strijken.	Teekenen, Nederlandsche taal, rekenen, boekhouden, natuurkunde, aardrijkskunde, geschiedenis en schrijven.	3 „	In boekhouden voor dames.	66	27	9	7	172	f 25.	11 855,00
's Gravenhage.	Vakhschool voor meisjes.	Bijz. gesubs. dag- en avondschoon.	Costuumnaaien, kunstnaaldwerk, linnennaaien, koken, huishouden, strijken, behandeling der wasch, verstellen, stoppen, mazen, breien en merken, fröbelen, kantmaken.	Teekenen, Nederlandsche taal, rekenen, boekhouden, Fransch, voedings- en gezondheidsleer, warenkennis, opvoedkunde, aardrijkskunde, plantkunde, patroonteekenen.	—	In alle vakken die op school onderwezen worden.	—	—	—	23	313	Van f 20 tot f 200 en van f 0,25 per week.	6 786,50
Arnhem.	Industrieschool voor meisjes.	Bijz. gesubs.	Confectienaaien, kunstnaaldwerk, handnaaien, machinaaien, stoppen, merken, breien, knippen, strijken, koken en machineborduren.	Teekenen, Nederlandsche taal, rekenen, boekhouden, Fransch, voedings- en gezondheidsleer, schrijven, aardrijkskunde, theorie handwerken, natuurkennis.	5 jaren.	In boekhouden, costuumnaaien en strijken.	81	13	35	18	213	Van f 15 tot f 40.	11 268,29
Zwolle.	Industrie- en huishoudschool voor meisjes.	Idem.	Confectienaaien, kunstnaaldwerk, handnaaien, koken, huishouden, strijken, wasschen, breien, knippen, verstellen, stoppen, mazen en fraaie handwerken.	Teekenen, Nederlandsche taal, rekenen, boekhouden, voedings- en gezondheidsleer, warenkennis, opvoedkunde, huishoudkunde, aardrijkskunde, geschiedenis, plantkunde.	2 „	In teekenen, costuumnaaien, kunstnaaldwerk, koken, strijken en verstellwerk.	32	20	1	15	115	Van f 10 tot f 25.	7 873,75
Alkmaar.	Alkmaarsche huishoud- en industrieschool.	Gesubs. dag- en avondschoon.	Costuumnaaien, kunstnaaldwerk, fröbelen, handnaaien, mazen, strijken, huishouden, stoppen, verstellen, koken.	Teekenen, Nederlandsche taal, rekenen, boekhouden, Fransch, warenkennis.	3 „	In teekenen, handwerken, strijken, koken, boekhouden, Fransch, behandelen der wasch, costuumnaaien.	40	24	29	19	120	Van f 25 tot f 60.	9 245,00
Dordrecht.	Dordtsche industrie- en huishoudschool voor meisjes.	Bijz. gesubs. dag- en avondschoon.	Costuumnaaien, handnaaien en knippen, fraaie handwerken, behandeling der wasch, koken, machinaaien, huishouden, strijken, nuttige handwerken.	Teekenen, Nederlandsche taal, rekenen, boekhouden, Fransch, voedings- en gezondheidsleer, warenkennis, huishouden, kunstgeschiedenis, natuur- en plantkunde.	—	In fraaie handwerken, kunstnaaldwerk, verstellen, naaien, costuumnaaien, koken, strijken en knippen.	24	12	7	15	283	Van f 20 tot f 100.	9 744,50
Utrecht.	Utrechtsche industrie- en huishoudschool.	Bijz. gesubs.	Kunstnaaldwerk, cartonneeren, handnaaien, koken, strijken, wasschen, huishouden, costuumnaaien.	Teekenen, Nederlandsche taal, rekenen, boekhouden, Fransch, voedings- en gezondheidsleer, warenkennis, fröbelen, opvoedkunde.	3 jaren.	In koken, strijken en verstellen.	56	20	23	13	197	Van f 10 tot f 25.	3 635,00
Haarlem.	Haarlemsche huishoud- en industrieschool.	Idem.	Confectienaaien, kunstnaaldwerk, handnaaien, waschbehandeling, koken, stenographie.	Teekenen, Nederlandsche taal, rekenen, boekhouden, voedings- en gezondheidsleer, warenkennis, opvoedkunde en fröbelen.	Van 4 maanden tot 3 jaren.	In koken, linnennaaien, costuumnaaien, verbandleer, fröbelen, hygiëne en stenographie.	268	5	—	24	268	Van f 10 tot f 250 extern. Van f 15 tot f 600 intern.	7 803,00

Amsterdam. De resultaten waren over het algemeen zeer gunstig. De leerlingen worden spoedig geplaatst. Aan aanvragen van winkels en magazijnen kan zelden voldaan worden, omdat de leerlingen meer verdienen kunnen met minder lange werkdagen. De leervakken zullen waarschijnlijk verminderd worden met de posterijkasse. Op de oud-leerlingenkamer werd een vaandel geborduurd. Eervol ontslag werd verleend aan Mevr. Toekamp Lammers—van Dooremalen. Mej. M. Willeumier werd in haar plaats benoemd.

Rotterdam. In het afgelopen jaar werd eene proef genomen met eene vervolklasse voor het costuumvak. Aan twee der beste leerlingen werd na het doorloopen van de 6de klasse toegestaan de school te blijven bezoeken. Ieder jaar zullen twee meisjes bij deze vervolklasse ingedeeld kunnen worden tot een maximum van acht. Deze zullen bij de verschillende costuumklassen geplaatst worden, om zoo zelfstandig mogelijk te leeren werken. De cartonagecursus telde dit jaar wat meer leerlingen, doch kan nog niet bloeiend genoemd worden. In het onderwijzend personeel kwam weinig verandering.

's Gravenhage. (Industrieschool.) Het bestuur der school besloot eene wijziging in het leerplan te brengen. De vijfjarige cursus werd vervangen door een driejarigen en een tweejarigen. De eerste omvat de eerste drie klassen, de tweede de 4de en de 5de klasse. Beide vormen op zich zelf één geheel, doch de tweede sluit onmiddellijk aan den eersten aan. Door deze regeling, die met het schooljaar 1903/1904 werd ingevoerd, worden meisjes, die slechts drie jaren de school kunnen bezoeken, in staat gesteld gedurende dien tijd de noodige kundigheden te verwerven, die haar de mogelijkheid openen degelijke huisvrouwen te worden. Zij die de school tot het einde toe wenschen te doorloopen, vinden in den tweeden cursus gelegenheid tot het afleggen van examens. Tevens kunnen jonge meisjes, die buiten de school hare opleiding ontvingen, in de 4de en 5de klasse voor dezelfde examens voorbereid worden.

Versterking van de leerkrachten was noodzakelijk.

Mevr. Bijlsma nam van den aanvang van den cursus tot 1 Januari de lessen in confectie waar. Mej. Innemée, die tijdelijk les in strijken gaf, werd vervangen door Mej. Tideman, terwijl Mej. Innemée tijdelijk voor nuttige handwerken werd aangesteld.

Eene belangrijke bestelling van borduurwerk, werd zeer tot tevredenheid van H. M. de Koningin-Moeder uitgevoerd.

's Gravenhage. (Vakschool voor meisjes.) Deze school heeft zich van het begin af in bijzonderen voorspoed mogen verheugen. Bijna de geheele tweede verdieping, die oorspronkelijk niet voor het onderwijs bestemd was, moest al heel spoedig in gebruik genomen worden. Het aantal leerlingen, dat voor de geheele opleiding de school bezocht, klom van 1 Januari tot 31 December 1903 van 51 tot 135. Het aantal dat cursussen volgt, steeg van 89—184.

Voor de volledige opleiding van kinderjuffrouw werd gedurende 6 weken een kleine kinderkamer ingericht, om zich in de praktische behandeling van het kind te oefenen. De mogelijkheid tot uitbreiding was te danken aan de subsidiën die door het Rijk en de gemeente werden verleend, als ook aan de giften en jaarlijksche contributiën door particulieren bijgedragen.

Arnhem. Evenals in vorige jaren, werd ook in dit jaar

in October weer eene tentoonstelling gehouden van de door de leerlingen vervaardigde handwerken.

Er was veel belangstelling en kooplust.

Veel bestelwerk werd aan de school toevertrouwd; ook eene bestelling van H. M. de Koningin-Moeder werd ontvangen en uitgevoerd.

In den aanvang van dit jaar kwam het pensioenfonds tot stand. Het reglement werd door den Minister van Binnenlandse Zaken goedgekeurd en trad 1 Juli d. a. v. in werking.

In het onderwijzend personeel kwam weinig verandering.

Zwolle. Door den toenemenden bloei van de school bleek behalve de bijschool nog meerdere ruimte noodig te zijn. De gemeente voorzag in deze behoefte door het in gebruik geven van een lokaal van een harer scholen. Ook het onderwijzend personeel moest uitgebreid worden. De leerlingen der hoogste klassen volgden een cursus in verbandleer en eerste hulp bij ongelukken. De raad der gemeente besloot om ten behoeve van den bouw van eene eigene school, waaraan zoo groote behoefte bestaat, een terrein af te staan, tegen eene vergoeding van f 150 per jaar en tevens deel te nemen voor f 15000 renteloos in de geldleening van f 60 000.

Alkmaar. De resultaten van het onderwijs waren zeer bevredigend.

Alle leerlingen die examen deden, slaagden.

In het afgelopen jaar werden voor het sanatorium voor zenuwlijders te Zeist gordijnen vervaardigd, zeer tot tevredenheid van het bestuur dier inrichting.

In de regeling van het onderwijs kwam eenige verandering.

Terwijl vroeger aan alle leerlingen onderwijs gegeven werd in de industrie- en huishoudelijke vakken, is er nu een afzonderlijke cursus voor huishouden en een uitsluitend voor industrievakken.

De onderwijzer Kalemink, die de school verliet, werd vervangen door den onderwijzer Temme, aan wien ook de lessen van Mej. Cock werden opgedragen. Mej. Cock werd eervol en met dank voor bewezen diensten ontslagen. In plaats van mej. van Rijn werd mej. Feith benoemd.

Dordrecht. De school kende sedert hare oprichting op 4 November 1901, geen financiële moeilijkheden. Door het voortdurend toenemen van het aantal leerlingen was zij evenwel genoodzaakt van het Rijk, de provincie en de gemeente subsidie aan te vragen. Toezegging van deze subsidiën tegen 1 Januari 1904 maakte voortgaan mogelijk.

De lessen werden met opgewektheid gevolgd en over het algemeen waren de resultaten bevredigend.

Haarlem. Er werd eene verloting gehouden van de verschillende vervaardigde kleedingstukken. De in den cursus bereide en niet voor de huishouding bruikbare spijzen werden door bestuursleden gekocht tegen den kostenden prijs + 10% voor vuur. Ten behoeve van het onderwijs in de linnen- en costuumklassen, werden door de bestuursleden kleedingstukken ter vervaardiging gegeven.

De onkosten werden haar hiervoor in rekening gebracht.

De hier volgende tabel geeft een overzicht van den toestand van de financiën van de gesubsidieerde huishoud- en industrie-scholen voor meisjes.

I N K O M S T E N .

SCHOLEN.	SUBSIDIE VAN				Bijdragen van particu- lieren.	Rente van kapitaal.	School- gelden.	Opbrengst van afgeleverd werk.	Overige inkomsten.	TOTAAL.
	het Rijk.	de provincie.	de gemeente.	vereeni- gingen.						
Amsterdam . .	f 6 500,00	f 2 509,00	f 7 500,00	f 1 000,00	f 1 662,00	—	f 5 492,50	f 1 482,26	—	f 26 136,76
Rotterdam . .	6 233,58	2 250,00	6 250,00	—	2 578,00	f 517,96 ⁵	4 671,25	50,53 ⁵	—	22 551,33
's Gravenhage .	5 500,00	3 500,00	7 500,00	—	820,00	20,00	3 091,25	135,90	f 678,13 ⁵	21 245,28 ⁵
's Gravenhage . (Vakschool v. m.)	6 931,70	—	3 999,55	—	1 819,50	24,20	5 683,55 ⁵	1 195,05	2 417,54	22 151,09 ⁵
Arnhem . . .	5 500,00	1 700,00	7 000,00	—	1 116,00	5,57	3 658,20	807,37 ⁵	704,50	20 491,64 ⁵
Zwolle . . .	5 000,00	872,00	1 000,00	—	718,00	231,78	2 315,00	537,86	955,00	11 629,64
Alkmaar . . .	5 000,00	1 500,00	2 500,00	245,00	541,00	—	3 188,31 ⁵	203,19	871,34	14 048,84 ⁵
Utrecht . . .	2 500,00	1 000,00	1 500,00	—	774,50	108,02	7 417,34 ⁵	—	934,63 ⁵	14 234,50
Haarlem . . .	3 000,00	1 100,00	1 250,00	—	2 146,00	56,53 ⁵	8 604,21	719,35 ⁵	1 294,87	18 170,97
	f46 215,28	f14 422,00	f38 499,00	f 1 245,00	f12 205,00	f 964,07	f44 121,62 ⁵	f 5 131,52 ⁵	f 7 856,02	f170 660,07

U I T G A V E N .

SCHOLEN.	JAARWEDDEN VAN		Premiën voor het pen- sionneeren van onder- wijzeressen.	Rente en aflossing van opge- nomen kapitaal.	Onderhoud en schoonmaak van de gebouwen.	Kosten van leer- middelen, gereed- schappen en materiaal.	Kosten van vuur, licht en water.	Uitgaven voor belasting en assurantie.	Overige uitgaven.	TOTAAL.
	Directrice.	Onder- wijzend en overig personeel.								
Amsterdam . .	f 1 800,00	f17 384,16	f 1 873,72	f 1 000,00	f 1 616,71	f 1 956,96 ⁵	f 968,49	f 209,78 ⁵	f 212,12 ⁵	f 27 021,95 ⁵
Rotterdam . .	1 800,00	9 578,45	1 875,00	1 000,00	1 284,50 ⁵	501,27	473,44 ⁵	137,36 ⁵	5 901,29 ⁵	22 551,33
's Gravenhage .	1 400,00	10 605,96 ⁵	—	4 028,95	1 155,39	551,66	716,14	168,92 ⁵	2 678,25 ⁵	21 245,28 ⁵
's Gravenhage . (Vakschool v. m.)	250,00	6 864,15 ⁵	195,27	—	1 015,67	6 526,07	1 190,70	309,77	6 935,12	23 286,75 ⁵
Arnhem . . .	1 800,00	9 688,27	1 200,00	3 330,00	385,97 ⁵	1 536,10 ⁵	546,16	57,38 ⁵	1 232,96 ⁵	19 826,86
Zwolle . . .	1 300,00	6 942,15	344,03	—	76,35	1 248,91	299,83	18,30	2 109,76 ⁵	12 339,33 ⁵
Alkmaar . . .	1 500,00	9 175,28 ⁵	—	1 333,17	396,82	801,51	505,79	71,00	259,27	14 042,84 ⁵
Utrecht . . .	1 000,00	2 945,50	—	1 500,00	1 287,40	4 705,54 ⁵	835,60	189,77 ⁵	1 770,68	14 234,50
Haarlem . . .	750,00	5 827,42	—	1 449,66	1 400,00	1 605,90	1 300,00	234,95	5 520,40	18 088,33
	f13 600,00	f79 011,35 ⁵	f 5 488,02	f13 691,78	f 8 618,82	f19 433,93 ⁵	f 6 836,15 ⁵	f 1 337,25 ⁵	f26 619,87 ⁵	f172 637,19 ⁵

§ 8. AMBACHTS
SOORT DER

Door de opening van de scholen te Middelharnis, Steenwijk, Sneek en Assen klom het aantal ambachtsscholen tot 31.
In de volgende tabel zijn de scholen vermeld met opgave van soort der school, de vakken van onderwijs, het aantal uren

SCHOLEN.
SCHOLEN, ENZ.

die zomer en per week gedurende winter aan die vakken besteed, den duur van den cursus en het bedrag van het schoolgeld.

PROVINCIE.	GEMEENTE.	Soort der school.	VAKKEN VAN ONDERWIJS.						Begin en einde van het schooljaar.	Duur van den cursus.	Bedrag van het schoolgeld per jaar.
			Theoretische.	Uren p. week. Z.	Uren p. week. W.	Practische.	Uren p. week. Z.	Uren p. week. W.			
Noordbrabant.	's Hertogenbosch.	Gem. gesub. dagschool.	Rechtlijnig- en vaktekenen, projectie-, constructieeler, materialenkennis.	25 ¹ / ₂	30	Timmeren.	96	87	1 April—31 Maart.	3 jaar.	1ste jaar f 4, 2de jaar f 2, 3de jaar f 1, enz. f 5.
	Breda.	Idem.	Rechtl.-, vak-, hand- en ornamentteeken, projectie-constr.leer, mat.kennis, natuurk., rekenen en Ned. taal.	23	20	Timm., huissm., mach.-bankw., verven, meubelm., hout- en ijzerdr., boetseeren.	48	48	1 Mei—30 April.	3 „	
	Eindhoven.	Bijz. gesub. dagschool.	Rechtl.-, vak-, hand-, ornam.-teek., proj.-constructieeler, mat.kennis, natuur- en werktuigk., rekenen en Ned. taal.	64 ¹ / ₂	61 ¹ / ₂	Timm., huissm., mach.-bankw., verven, en meubelm.	197 ¹ / ₂	182 ¹ / ₂	1 April—31 Maart.	3 „	f 0,25 per week.
Gelderland.	Arnhem.	Idem.	Rechtl.-, vak-, hand-, ornam. teek., projectiel., mat.kennis, natuur-werkt., stoomwerktuigk., rek., wisk., Ned. taal.	64	64	Timm., huissm., mach.-bankw., verven, meubelm., hout- en ijzerdr., boetseeren, metselen.	342	342	idem.	3 „	van f 5—f 50.
	Tiel.	Idem.	Rechtl.-, vak-, hand-, ornam.teeken, constr.leer, mater.-kennis, natuur-, werktuigk., rekenen, wisk., Ned. taal.	54	48	Timm., huissm., verven en ijzerdraaien.	234	216	idem.	3 „	f 6.
	Nijmegen.	Idem.	Rechtl.-, vak-, hand-, ornam.-teek., proj.-, constructieeler, mat.kennis, nat.-, stoomwerkt.k., rek., wisk., Ned. taal.	56	50	Timm., huissm., mach.-bankw., verven, meubelmaken en houtdraaien.	323	284	idem.	3 „	f 6.
	Apeldoorn.	Idem.	Rechtl.-, vak-, hand-, ornam.t., proj., constr.l., mat.k., nat. werkt.k., stoomw.k., rek., wisk., Ned. taal en rondschrift.	54	46	Timmeren, huissm., verven en boetseeren.	196	178	1 Mei—30 April.	3 „	f 20, f 15, f 12.
Zuidholland.	's Gravenhage.	Idem.	Rechtl.-, vak-, hand-, ornamentt., projectie-, constr.leer, mat.k., natuur-, stoomw.-, werktuigk., electr., rek., wisk., Ned. taal, rondschr., gesch., amb., Staatsinr., technologie, houtbewerking, ornamentleer, scheikunde.	69	60	Timm., huissm., mach.-bankw., verven, meubelm., hout-, ijzerdr., beeldh., boets, koper-, blik-, zink- en loodbew., instrum., behand. v. gasm., stoomm., electr. motoren enz.	328	284	idem.	3 „	van f 5—f 15.
	Rotterdam.	Idem.	Rechtl.-, vak-, hand-, orn.t., proj.l., constr.l., mat.k., nat.-, werkt., stoomw.k., electr., rek., wisk., N. taal, rondschr.	115	115	Timm., huissm., machine-bankw., verven, meubelmaken, ijzerdraaien, beeldh., boetseeren, instrumentmaken.	547	418	1 April—31 Maart.	3 „	f 5.
	Dordrecht.	Idem.	Rechtl.-, vak-, hand-, ornamentt., proj., constr.l., mat.k., natuur-, werkt., stoomw.k., electr., rek., wisk., Ned. taal.	46	33	Timm., huissm., machine-bankw., verven, meubelmaken, houtdr., ijzerdr., behangen.	336	292	idem.	3 „	f 3.
	Leiden.	Idem.	Rechtl.-, vak-, hand-, ornamentt., projectie-, constructiel., mat.k., nat.-, werkt., stoomw.k., electr., rek., boetseeren.	74	68	Timm., huissm., machine-bankw., verven, meubelmaken, hout- en ijzerdr., beeldh., hoefsm., boetseeren.	592	436	idem.	3 „	f 20, f 10, f 5, f 2,50.
	Middelharnis.	Idem.	Rechtl.-, vak-, handt., projectie-, constr.leer, mat.k., werktuigk., stoomwerktuigk., rek., wisk., meetk., rondschrift.	97	97	Timm., huissm., mach.-bankw., verven, houtdr., ijzerdr., koper-, blik-, zink- en loodbewerking.	38	38	1 Mei—30 April.	3 „	hoogstens f 40.
	Gorinchem.	Idem.	Rechtl.-, vak-, hand-, ornamentt., projectie-, constructieeler, materialenkennis, werktuigk., stoomwerktuigk.	39	33	Timm., huissm., mach.-bankw., verven, houtdr., ijzerdr.	296 ¹ / ₂	296 ¹ / ₂	1 April—31 Maart.	3 „	f 5.
	Amsterdam I.	Idem.	Vak- en handtekenen, herhalings- en meer uitg. lag. ond., kennis der bouwstoffen in den ruimsten zin.	176	176	Timm., verven, meubelm. en houtdraaien.	288	288	1 Maart—1 Aug. 1 Sept.—28 Sept. 1 Maart—1 Aug.	2 „	f 15.
	Amsterdam II.	Idem.	Rek., algebra, meet-, natuur-, stoomw.k., Ned. taal, lezen, schrijven, hand-, lijn- en vaktekenen, projectieeler.	39	39	Smiden en bankwerken met inbegrip van draaien en plaatwerken.	56	56		2 „	f 15.
Zeeland.	Haarlem.	Idem.	Rechtl.-, vak-, hand- en ornamentteek., materialenkennis, stoomwerkt., wiskunde, rekenen, Ned. taal.	30	38	Timmeren, huissm., machine-bankw., verven, meubelm., hout- en ijzerdraaien.	305	269	1 Mei—30 April.	3 „	f 10.
	Alkmaar.	Idem.	Rechtl.-, vak-, hand-, ornamentteek., projectie-, constr.leer, mat.k., nat.-, stoomw.k., rek., wisk., Ned. taal, rondschr.	58 ³ / ₄	49 ³ / ₄	Timmeren, huissm., machine-bankw., verven, meubelm., ijzerdraaien.	324	260	1 April—31 Maart	3 „	f 6, f 12, f 18, f 24, f 30, f 36, f 5.
	Middelburg.	Idem.	Rechtl.-, vak-, hand-, ornamentteeken, projectie-, constructieeler, materialenkennis, stoomw.kunde.	45	43	Timmeren, huissm., machine-bankw., ijzerdraaien.	180	153	idem.	3 „	f 6, f 12, f 18, f 24.
	Goes.	Idem.	Rechtl.-, vak-, hand-, ornamentteeken, projectie-, constructieeler, materialenkennis.	123	82 ¹ / ₂	Timmeren, huissm., machine-bankw., verven, hout- en ijzerdraaien.	198	132	idem.	3 „	f 6, f 12, f 18, f 24.
Utrecht.	Zierikzee.	Idem.	Rechtlijnig- en vaktekenen.	16	9	Timmeren, smeden en schilderen.	252	225	1 Mei—30 April.	3 „	—
	Utrecht.	Idem.	Elementair-, vak- en vormteek., proj.-, constr.leer, mat.k., werkt., stoomw.k., rek., wisk., Ned. t., uitslaan, rondschr.	32 ¹ / ₂	32 ¹ / ₂	Timmeren, huissm., machine-bankw., verven, meubelm., hout- en ijzerdr., hoefsmiden.	172 ¹ / ₂	172 ¹ / ₂	1 April—31 Maart.	3 „	f 5.
	Amersfoort.	Idem.	Rechtl.-, vak-, hand-, ornamentt., proj.-, constructieeler, materialenk., natuurk., werktuig., stoomwerktuigk.	57	48 ¹ / ₂	Timmeren, huissm., machine-bankw., verven, meubelm., hout- en ijzerdraaien.	244	205 ¹ / ₂	idem.	3 „	van f 6—f 60.
Friesland.	Leeuwarden.	Idem.	Rechtl.-, vak-, hand-, ornam.t., proj.-, constructiel., mat.k., natuurk., werkt., stoomw.k., electr., rek., wisk., Ned. taal.	71	71	Timmeren, huissm., bankw., verven, meubelm., houtdr., beeldh., hoefsmiden en boetseeren.	68 ¹ / ₂	68 ¹ / ₂	idem.	3 „	Bijna kosteloos.
	Harlingen.	Idem.	Rechtl.-, vak-, hand-, ornamentteeken, projectie-, constructieeler, materialenkennis, stoomwerktuigkunde.	176	176	Timmeren, huissm., machine-bankw., verven en hoefsm.	197 ¹ / ₂	197 ¹ / ₂	1 Mei—30 April.	3 „	f 30, f 15, f 7,50.
	Sneek.	Idem.	Rechtl.-, vak-, hand-, ornamentteeken, projectie-, constructieeler, materialenkennis, stoomwerktuigkunde.	56	56	Timmeren, huissm., machine-bankw., verven en hoefsm.	69	69	idem.	3 „	f 6.
Groningen.	Groningen.	Idem.	Rechtl.-, vak-, hand-, ornam.teek., proj.-, constr.l., mat.k., nat. en stoomw.k., rek., wisk., Ned. taal, beg. boekhouden	91	91	Timmeren, huissm., machine-bankw., verven, meubelm., hout- en ijzerdr., beeldhouwen en boetseeren.	490	430	1 April—31 Maart.	3 „	f 15, f 25.
	Veendam.	Idem.	Rechtl.-, vak-, hand-, ornamentt., projectie-, constructiel., mat.k., stoomw.k., electr., rek., wisk., Ned. taal, rondschr.	44	44	Timmeren, huissm., machine-bankw., verven, meubelm., hout- en ijzerdr., zinkbewerking.	128	128	1 Mei—30 April.	3 „	f 5, f 10, f 15.
	Winschoten.	Idem.	Rechtl.-, vak-, hand-, ornamentt., projectie-, constructiel., mat.k., stoomw.k., rondschrift, theorie hoefbeslag.	56	49	Timmeren, huissm., machine-bankw., verven, meubelm., ijzerdr., hoefsmiden.	286	249 ¹ / ₂	1 April—31 Maart.	3 „	van f 5—f 25.
Overijssel.	Zwolle.	Idem.	Rechtl.-, vak-, hand-, ornamt., projectie-, constr.l., mat.k., natuur-, werkt., stoomw.k., electr., rek., wisk., Ned. taal.	68	68	Timmeren, huissm., machine-bankw., verven, meubelm., ijzerdraaien.	292	292	idem.	3 „	f 10, f 7,50, f 5, f 2,50.
	Steenwijk.	Idem.	Rechtl.-, vak-, hand-, ornamentt., projectie-, constructiel., mat.k., werkt.k., stoomw.k., rekenen, wisk., Ned. taal.	46	46	Timmeren, huissmeden, verven en hoefsmiden.	80	60	idem.	3 „	f 10, f 5.
Drenthe.	Assen.	Idem.	Rechtl.-, vak-, hand-, ornamentteeken, projectie-, constructieeler, materialenkennis.	19	19	Timmeren en huissmeden.	38	38	1 Mei—30 April.	3 „	f 5, f 10, f 15, f 20, f 25.

's Hertogenbosch. Een nieuw lokaal voor het timmervak, dat bij het bestaande gebouw was bijgebouwd, werd in het afgelopen jaar in gebruik genomen. Achttien leerlingen konden nu meer geplaatst worden. De ontslagen leerlingen werden dadelijk in een ambacht geplaatst.

Breda. Aan de Roomsche-Katholieke leerlingen werd in het afgelopen jaar wekelijks een uur godsdienstonderwijs gegeven. Eén der lokalen werd hiervoor in gebruik gegeven. De resultaten van het vakonderwijs waren zeer goed.

Eindhoven. Gedrag en ijver der leerlingen gaven reden tot tevredenheid. Het aantal leerlingen was meer constant dan het vorig jaar. In hoofdzaak kan dit worden toegeschreven aan de uitbreiding van de inrichting tot eene geheele dagschool. Vóór de groote vacantie had wederom eene prijsuitdeeling plaats, gevolgd door eene tentoonstelling van de door de leerlingen vervaardigde werkstukken en teekeningen.

Arnhem. De 32 M. lange timmerwerkplaats, waarin tot dusverre steeds aan 2 verschillende klassen te gelijk onderwijs was gegeven, werd door het aanbrengen van een houten beschoot in tweeën verdeeld. De bestaande toegangsdeur werd verplaatst en tegelijkertijd werd voorzien in eene behoorlijke berging van kleine materialen en gereedschappen. Deze verbouwing werd door de leerlingen tot stand gebracht. De inventaris der smederij werd vermeerderd met een metaal-draaibank, een metaal-schaafbank en een gasmotor. De school kwam ook in het bezit van eene stoommachine.

Tiel. Het gedrag der leerlingen was over het algemeen zeer bevredigend. Aan alle leerlingen, die met diploma de school verlieten, werd het door hen op de school gebruikte gereedschap medegegeven. De schoorsteen in de smederij werden eenigszins gewijzigd en op de zaal voor handteekenen en in het lokaal voor theoretisch onderwijs werd gaslicht aangebracht.

Nijmegen. Op een ingekomen verzoek van eene vakvereniging te Nijmegen, om ook het metselen aan de ambachtsschool te doen onderwijzen, moest, niettegenstaande ook het bestuur de behoefte aan vakopleiding in dit ambacht erkent, om financiële reden afwijzend beschikt worden. Ook met het onderwijs in hoefsmiden en metaaldraaien kon om dezelfde reden nog niet worden aangevangen. De afwerking van de lokalen in het gebouw werd geregeld voortgezet: de leermiddelen werden uitgebreid door aankoop van meerdere modellen en gereedschappen. Veel arbeid werd dit jaar, boven dat van den gewonen leergang, besteed aan het afwerken van het gebouw en aan de nieuw in gebruik te stellen lokalen.

Apeldoorn. De benedenzaal, bestemd voor het theoretisch onderwijs, werd tot twee lokalen verbouwd. De leermiddelen werden uitgebreid, de behoefte aan meerdere uitbreiding blijft evenwel bestaan. De in April gehouden tentoonstelling, die verreed werd met een bezoek van H. M. de Koningin en Z. K. H. den Prins der Nederlanden, werd in het geheel door 1200 personen bezocht.

's Gravenhage. Eene proef werd genomen met eene nieuwe wijze van verlichting der werkplaatsen met reflectors, waarover directeur en leeraren tot heden tevreden zijn en die door de leerlingen zelf kon worden aangebracht. Tevens werden in het afgelopen jaar enkele schoolmeubelen voor de gemeente en verschillende bestellingen voor patroons en particulieren afgevoerd. De leermiddelen werden uitgebreid. Als naar gewoonte brachten de leerlingen der hoogste klasse enkele bezoeken aan fabrieksinrichtingen. Ook werd de nieuwe gemeentelijke telefooninrichting door hen bezichtigd.

Rotterdam. Met ijver en lust werden de lessen gevolgd. Het steeds toenemend aantal leerlingen dringt tot uitbreiding van de school. Het bestuur der school wendde zich daarom tot B. en W. met het verzoek om van gemeentewege eene nieuwe school te bouwen, terwijl van Rijk en provincie een hooger subsidie zou gevraagd worden. Het onderricht in de terminologie, in de kennis en het gebruik der gereedschappen, hetgeen het vorig jaar met de middelste klasse der timmerlieden was aangevangen, is dit jaar ook in toepassing gebracht bij de machinebankwerkers.

Leiden. Het gedrag en de ijver der leerlingen gaven veel reden tot tevredenheid, terwijl van de oud-leerlingen steeds goede berichten inkwamen. De hoogste klasse der bankwerkers bezocht ook dit jaar de Kon. Ned. Grofsmederij, terwijl de timmerleerlingen van de 3de klasse een bezoek brachten aan de houtzagerij van den heer D. D. Noordman.

Middelharnis. De resultaten van het onderwijs waren voldoende. De lessen werden met lust en ijver gevolgd. Het gebouw voldoet goed. Behoeftte aan bergruimte doet zich echter hoe langer hoe meer gevoelen. Binnen korten tijd zal dan ook de bijbouw van eene loods voor berging van materialen onvermijdelijk zijn.

Gorinchem. Met de voltooiing van het gebouw werd dit jaar voortgegaan. De directeurskamer en de theoriezaal werden geheel afgevoerd; de leuning der hoofdtrap is door eene nieuwe vervangen, de treden zijn van eikenhouten dekplanken voorzien en de portalen met dito parquétvloeren belegd. De trap naar de zolderverdieping is reeds pasklaar en zal binnenkort gesteld worden. Jalouzieën werden voor de teekenzalen aangebracht en een gesmeed ijzeren hek werd voor den ingang aangebracht. Het grootste deel van genoemd werk, benevens het gewone onderhoud werd door de leerlingen verricht. Het gedrag der leerlingen gaf geene reden tot klagen en de resultaten van het onderwijs zijn zeer bevredigend.

Amsterdam. Gedrag en vorderingen waren over het algemeen te prijzen; met lust en ijver werden de lessen ook nu wederom gevolgd. Het aantal aspiranten bij elke inschrijving overtrof als steeds dat der beschikbare plaatsen. Een plan voor den bouw van eene 3de ambachtsschool werd aan het gemeentebestuur gezonden.

Haarlem. Door het groote aantal leerlingen was het noodzakelijk, dat een zolder van de ambachtsschool nog als teekenslokaal werd ingericht. Alle lessen werden geregeld gegeven.

Alkmaar. Door het bestuur der school werd een gebouw met daarachter liggend terrein aangekocht. De aanvraag om verhooging van het Rijkssubsidie werd afgewezen. In den Zaterdagmiddagcursus werd aan 76 buitenjongens, als naar gewoonte, het voortgezet lager onderwijs gegeven.

Zierikzee. De leerlingen der ambachtsschool zijn verplicht de lessen der burgeravondschool te volgen. Het plan bestaat eene nieuwe ambachtsschool te bouwen, welke tevens voor avondschool dienst kan doen.

Goes. Eene groote verbetering is aangebracht aan den ingang tot het gebouw. Moest men vroeger gaan door de teekenzaal of de smederij, die door middel van deuren onmiddellijk met de buitenlucht waren verbonden, thans komt men door eene afzonderlijke hoofddeur in eene ruime gang, waarin alle lokalen uitkomen. Nieuwe lokalen werden bijgebouwd; zoodat de school thans ook aan het doel beantwoordt en ook bij toename van het aantal leerlingen nog langen tijd voldoende ruimte zal aanbieden. Nieuwe leermiddelen werden tevens aangeschaft. Het gedrag der leerlingen was bevredigend.

Amersfoort. De verbouwing der school werd tijdig voltooid, niettegenstaande zich door het ongunstige jaargetijde vele bezwaren voordeden. Al de binnen Amersfoort wonende leerlingen bezochten ook in 1903 de lessen aan de burgeravondschool. Sedert de avondlessen in de lokalen der ambachtsschool worden gegeven en het directoraat van de avondschool aan den directeur der ambachtsschool werd opgedragen, werd er meer verband gelegd tusschen het onderwijs aan de burgeravondschool en dat der ambachtsschool. Door een der leden werd een gasmotor aan de school ten geschenke gegeven. Een cursus voor meubelmakers werd in het afgelopen jaar geopend.

Leeuwarden. De resultaten van het onderwijs gedurende den afgelopen cursus waren zeer gunstig. Het St. Anthonijgasthuis verblijdde de school weder met een extra subsidie van f 1500. Onderscheidene fabrieken werden door verschillende klassen bezocht. De beste berichten komen van oud-leerlingen in. Enkele leerlingen werden in het afgelopen jaar tot onderwijzers aan ambachtsscholen benoemd, één zelfs tot directeur.

Harlingen. De school mag zich in de belangstelling der inwoners verheugen. De tentoonstelling van het door leerlingen vervaardigd werk werd zeer druk bezocht. Verschillende veranderingen werden door de leerlingen in het gebouw aangebracht. Het gedrag der leerlingen was zeer bevredigend, terwijl het schoolbezoek vrij geregeld was.

Sneek. Het gebouw voldoet goed. Het gedrag der leerlingen gaf geene reden tot bijzondere opmerkingen. De lessen werden met ijver en lust door hen gevolgd.

Groningen. In het afgelopen jaar werd op een stuk grond, dat aan de westzijde van de schoolgebouwen grensde en door de gemeente Groningen hiervoor gratis was afgestaan, een schoolgebouw voor de machinistenklasse gebouwd. De werkplaats beslaat de geheele benedenverdieping en is thans ingericht voor 32 leerlingen. Daarboven zijn twee vertrekken voor theoretisch onderwijs. In aansluiting met dit schoolgebouw is het ketelhuis afzonderlijk geplaatst en omvat twee vertrekken, waarvan het eene voldoende ruimte biedt voor de stoommachine en voor de leerlingen die het onderwijs ontvangen, terwijl in de tweede afdeeling de stoomketel is geplaatst. Ook in het hoofdgebouw der ambachtsschool verricht de stoommachine hare diensten. De resultaten van het onderwijs waren bevredigend.

Winschoten. In het afgelopen jaar werd tot uitbreiding en verbouwing van de bestaande ambachtsschool besloten. De school ontving hiervoor verhooging van subsidie. Het gedrag en de vlijt der leerlingen waren bevredigend.

Veendam. Het onderwijs werd met twee vakken uitgebreid, nl. het meubelmaken en het huisschilderen. Door bijdragen van ouders en belangstellenden werden de leerlingen in de gelegenheid gesteld de Tentoonstelling voor Nijverheid en Kunst te bezoeken.

Zwolle. In het afgelopen jaar is aan de school eene proef genomen om ook het metselvak in het programma te kunnen opnemen. Aan dezen proef-cursus namen 5 leerlingen deel. De resultaten van dat onderwijs waren gunstig. Ook van het overige onderwijs waren de uitkomsten zeer bevredigend.

Steenwijk. Den 3den October werd deze school geopend. Bijzonderheden zijn nog niet te vermelden.

Assen. Den 12den November werd de school geopend. Daar zich voor het huisschilderen slechts één leerling heeft aangegeven, wordt dit vak nog niet onderwezen.

ONDERWIJZEND PERSONEEL.

's Hertogenbosch. De onderwijzer W. Streng, die overleed, werd vervangen door Jos. Wilbers. Tevens werd Jos. Schippers tot onderwijzer in het timmeren benoemd.

Arnhem. Voor den afgelopen cursus werd B. Reintjes weder tot onderwijzer in het metselen benoemd. T. N. Verwey ontving eene definitieve benoeming als onderwijzer in het timmeren. C. F. Hein ontving eervol ontslag. In diens plaats werd B. H. G. Hendriks benoemd. De leeraar F. C. Steinman mocht 15 Juli den dag herdenken, waarop hij 25 jaar aan de school verbonden was.

Tiel. De leeraar C. Taal werd tijdelijk ontheven van het lesgeven in Nederlandsche taal en vakrekenen. Hij werd vervangen door C. de Haas. De leeraar G. v. Herwijnen bleef door voortdurende ongesteldheid verhinderd zijne lessen te hervatten. Hij ontving eervol ontslag en werd vervangen door L. J. v. Alphen.

Nijmegen. J. W. Keyzer werd tot onderwijzer in het timmeren en H. G. Burgers tot onderwijzer in het vaktekenen aangesteld.

Apeldoorn. H. C. Versteeg, die eervol ontslag ontving, werd vervangen door J. J. J. Janssen. Verder werden benoemd P. Puype, P. Wisse, T. Hellinga en J. J. v. Burken.

Rotterdam. Eervol ontslag ontvingen A. Velsink en P. D. van der Bilt. Benoemd werd G. Worp.

Leiden. W. Fontein ontving eervol ontslag, V. Q. J. F. Sommers werd tot onderwijzer in het timmeren aangesteld.

Dordrecht. J. v. Dorsten, die eervol ontslag ontving, werd vervangen door A. Kruis.

Amsterdam. Door het overlijden van den directeur der 2de ambachtsschool, R. R. Lit, verloor de school een directeur, die 35 jaar aan de school werkzaam was geweest. In zijne plaats werd C. Zander benoemd.

Haarlem. De onderwijzer Brouwer, die tot directeur der ambachtsschool te Harlingen werd benoemd, werd vervangen door H. J. Kranenborg. Tevens werden R. Kraakman en F. A. Stürm benoemd. De directeur der inrichting, Temme, die overleed, werd tijdelijk vervangen door van Vliet.

Alkmaar. A. van Pagé en P. G. J. Kamelink, die eervol ontslag aanvroegen, werden vervangen door H. v. d. Hoff en L. Groen.

Goes. Als gevolg van de uitbreiding van het aantal leerlingen werd K. P. Bosch tot 2de onderwijzer in het smeden benoemd.

Utrecht. De onderwijzers P. J. C. Klaarhamer, J. Brussaard en P. Brittijn, die eervol ontslag ontvingen, werden vervangen door G. A. de Groot, J. Schoenmakers en W. J. Carree. De leeraar Carree werd vervangen door J. Versteeg. Tevens ontvingen ontslag K. de Boer, R. de Vries en J. Versteeg, waarvoor E. Knufman, J. H. Boot en Z. van Schoonhoven werden benoemd.

Amersfoort. Benoemd werden de onderwijzers Blom en de Lange tot het geven van de lessen van den onderwijzer Mooyen, die nu met het handteekenen aan alle leerlingen en met het vaktekenen aan de schildersleerlingen belast werd.

Leeuwarden. De onderwijzer L. Gehner, die ontslag ontving, werd vervangen door den onderwijzer van Maastricht.

Harlingen. De directeur dezer inrichting Johs. Voetberg, ontving eervol ontslag, in zijne plaats werd H. W. Brouwer benoemd.

Veendam. Voor het meubelmaken werd H. van Maastricht benoemd, terwijl aan den onderwijzer Soederhuizen de lesen voor het huisschilderen werden opgedragen.

Zwolle. J. K. Karssing werd tijdelijk met de lessen in het metselen belast. C. Zander, die tot directeur der 2de ambachtsschool te Amsterdam werd benoemd, werd vervangen door J. Veldkamp.

Eene vergelijking van de aan het hoofd dezer paragraaf afgedrukte tabel met die van het vorig jaar doet zien, dat in de heffing van het schoolgeld eene kleine verandering kwam.

Te Goes waar tot 1903 kosteloos onderwijs werd gegeven, werd nu een schoolgeld gesteld van f 6, f 12, f 18 of f 24.

In Zierikzee werd nog geen schoolgeld geheven, zoodat daar 45 leerlingen kosteloos onderwijs ontvingen.

Aan 28 scholen werd vrijstelling van schoolgeld verleend aan onvermogene leerlingen:

te Eindhoven	aan	11 leerlingen
„ Arnhem	„	89 „
„ Tiel	„	13 „
„ Nijmegen	„	47 „
„ Apeldoorn	„	13 „

te 's Gravenhage	"	58 leerlingen
" Rotterdam	"	61 "
" Leiden	"	19 "
" Dordrecht	"	4 "
" Middelharnis	"	10 "
" Gorinchem	"	23 "
" Amsterdam I	"	44 "
" Amsterdam II	"	52 "
" Alkmaar	"	35 "
" Middelburg	"	16 "
" Goes	"	24 "
" Amersfoort	"	20 "
" Leeuwarden	"	101 "
" Harlingen	"	27 "
" Sneek	"	8 "
" Groningen	"	141 "
" Winshoten	"	43 "
" Veendam	"	36 "
" Zwolle	"	40 "
" Steenwijk	"	3 "
" Assen	"	22 "

Dus samen aan 960 leerlingen.

In Utrecht werd voor 50 leerlingen door particulieren betaald. 10 leerlingen der eerste ambachtschool te Amsterdam werden van gemeentewege kosteloos geplaatst. Te zamen 60. Met het aantal vrijgestelden en dat der kosteloze school komt men tot een totaal van $960 + 60 + 45 = 1065$. Dit getal bedroeg het vorig jaar 996.

In het geheel namen 18 zoogenaamde toehoorders aan het ambachtsonderwijs deel en wel te 's Hertogenbosch 2, te Eindhoven 1, te Dordrecht 1, te Leiden 2, te Middelharnis 1, te Haarlem 10 en te Groningen 1.

Zooals uit de hiervolgende tabel blijkt, werden de ambachtsscholen op 31 December 1903 bezocht door 4180 leerlingen. Dit getal bedroeg op 31 December 1902 3770, alzoo eene vermeerdering met 410. Een zeker niet onbelangrijk getal.

De leerlingen waren naar de verschillende vakken verdeeld als volgt: 1599 timmerlieden, 356 meubelmakers, 1614 smeden, 448 verfers, terwijl 163 leerlingen een ander vak beoefenden. Hiervan waren 22 metselaars, 43 koper-, zink- en loodbewerders, 38 electriciens, 9 instrumentmakers, 15 behangers, 31 machinisten en 5 beeldhouwers.

Het aantal leerlingen, dat niet woonachtig is in de gemeente waar de school gevestigd is, bedroeg 1291 tegen 1042 in het vorig jaar; eene vermeerdering met 249 leerlingen. Het grootste aantal leerlingen uit buitengemeenten vond men te Utrecht (119). Hierop volgen Alkmaar (101), Arnhem (98), Breda (86), Winshoten (72), Dordrecht (69), Zwolle (60). Op de overige scholen was dit aantal geringer.

SCHOLEN.	Timmerlieden.				Meubelmakers.				Smeden (vuur- en bankwerkers).				Ververs.				Overige vakken.				Totaal.					Alge- meen totaal.
	1ste kl.	2de kl.	3de kl.	4de kl.	1ste kl.	2de kl.	3de kl.	4de kl.	1ste kl.	2de kl.	3de kl.	4de kl.	1ste kl.	2de kl.	3de kl.	4de kl.	Timmer- lieden.	Meubel- makers.	Smeden.	Ververs.	Overige vakken.					
's Hertogenbosch.	27	13	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	45	14	78	—	—	—	—	45	
Breda.	25	20	19	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	64	7	4	27	7	—	—	183	
Eindhoven.	19	3	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	23	46	118	42	17	—	—	41	
Arnhem.	47	21	16	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	84	—	27	13	—	—	—	307	
Tiel.	16	13	12	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	41	9	81	16	—	—	—	81	
Nijmegen.	28	20	19	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	67	—	17	22	—	—	—	173	
Apeldoorn.	14	6	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	24	—	17	16	—	—	—	63	
's Gravenhage.	42	20	10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	72	27	70	24	63	—	—	248	
Rotterdam.	45	22	16	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	83	16	149	32	32	—	—	304	
Dordrecht.	22	19	18	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	59	11	56	15	15	—	—	156	
Leiden.	24	6	9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	39	21	55	16	—	—	—	131	
Middelharnis.	28	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	28	—	11	15	—	—	—	54	
Gorinchem.	20	5	11	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	36	—	30	10	—	—	—	76	
Amsterdam I.	36	32	26	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	130	34	—	44	—	—	—	208	
Idem II.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	206	—	—	—	—	206	
Haarlem.	33	16	17	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	66	15	69	14	—	—	—	164	
Alkmaar.	21	19	23	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	63	18	42	16	—	—	—	139	
Middelburg.	10	6	8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	24	—	17	14	—	—	—	41	
Zierikzee.	4	5	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	14	—	17	8	—	—	—	45	
Goes.	13	12	10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	35	—	23	8	—	—	—	66	
Utrecht.	65	44	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	149	30	166	49	—	—	—	394	
Amersfoort.	22	20	15	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	57	7	45	14	—	—	—	123	
Leeuwarden.	32	22	16	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	70	16	51	15	—	—	—	152	
Harlingen.	23	19	10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	52	31	10	6	—	—	—	93	
Sneek.	20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	20	—	11	—	—	—	—	37	
Groningen.	26	19	17	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	62	24	99	13	31	—	—	229	
Winschoten.	14	14	12	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	40	10	44	8	—	—	—	102	
Veendam.	14	20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	34	4	44	4	—	—	—	86	
Zwolle.	17	17	13	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	47	16	57	17	5	—	—	142	
Steenwijk.	29	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	40	—	5	3	—	—	—	48	
Assen.	31	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	31	—	12	—	—	—	—	43	
	767	444	352	36	164	103	80	9	647	502	411	54	178	148	113	9	69	1599	356	1614	448	163	—	—	4180	

Arnhem 17 metselaars.	's Gravenhage { 43 koper-, zink- en loodbew.	Rotterdam { 18 electriciens. 9 instrumentm. 5 beeldhouwers.	Dordrecht 15 behangers.	Zwolle 5 metselaars.
-----------------------	--	---	-------------------------	----------------------

De verdeling der leerlingen naar den leeftijd was als volgt: 1261 van 12-14 jaar, 2103 van 14-16 jaar, 729 van 16-18 jaar en 87 boven de 18 jaar. Aan enkele scholen maakten eenige leerlingen gebruik van de gelegenheid, om na afloop van den cursus nog een jaar de lessen te volgen ter verdere bekwaming.

De ouders van:

2030 leerlingen waren ambachtslieden;

603 „ „ winkeliers of kooplieden;

183 leerlingen waren bouwkundigen of kunstenaars;

561 „ „ ambtenaren, onderwijzers, militairen;

491 „ „ landbouwers en arbeiders;

192 „ „ koetsiers, tuinlieden en schippers;

120 „ „ zonder beroep.

De hiervolgende tabel geeft een overzicht van de toelatings- en overgangsexamens.

SCHOLEN.	Toelatings-examens.			Zonder examen toe- gelaten.	Totaal der toege- latenen.	Afge- wezen wegens plaats- gebrek.	Aantal leerlingen,		Aantal leerlingen die de school verlieten		
	Ge- exami- neerd.	Afge- wezen.	Toege- laten.				bevorderd tot eene hoogere klasse.	niet bevorderd tot eene hoogere klasse.	vóór zij den geheelen cursus hadden doorlopen	nadat zij den geheelen cursus hadden doorlopen	
										met voldoenden uitslag.	zonder voldoenden uitslag.
's Hertogenbosch . .	7	1	6	22	28	—	17	—	4	9	2
Breda	87	19	68	—	68	—	—	—	16	48	1
Eindhoven	—	—	—	15	15	—	13	20	7	—	—
Arnhem	178	45	133	—	133	19	117	27	47	89	4
Tiel	4	1	3	31	34	—	45	8	10	26	1
Nijmegen	35	17	18	35	53	—	108	7	10	—	—
Apeldoorn	—	—	—	21	21	—	33	9	4	—	—
's Gravenhage . . .	116	32	84	76	160	—	129	46	73	49	—
Rotterdam	284	160	124	—	124	44	165	27	12	60	—
Dordrecht	—	—	—	52	52	10	127	16	20	6	2
Leiden	83	38	45	—	45	9	70	—	15	28	2
Middelbarnis . . .	—	—	—	50	50	—	—	—	—	—	—
Gorinchem	—	—	—	28	28	—	43	7	4	20	—
Amsterdam I . . .	17	1	16	91	107	143	265	27	41	60	4
„ II	11	7	4	107	111	311	109	—	22	77	18
Haarlem	—	—	—	82	82	—	117	—	32	40	—
Alkmaar	68	16	52	—	52	—	130	—	9	40	2
Middelburg	—	—	—	18	18	—	23	—	—	12	7
Zierikzee	15	—	15	15	30	2	24	1	6	—	—
Goes	—	—	—	20	20	—	41	7	8	7	3
Utrecht	82	36	46	122	168	—	243	11	26	110	7
Amersfoort	12	5	7	46	53	—	74	7	13	—	—
Leeuwarden	28	4	24	38	62	52	86	17	4	38	—
Harlingen	—	—	—	39	39	—	53	7	6	—	—
Sneek	—	—	—	37	37	—	—	—	1	—	—
Groningen	32	11	21	49	70	—	128	8	14	39	13
Winschoten	—	—	—	49	49	—	63	—	10	26	6
Veendam	4	2	2	41	43	—	46	4	3	—	—
Zwolle	93	36	57	—	57	21	87	8	6	35	—
Steenwijk	—	—	—	48	48	—	—	—	—	—	—
Assen	—	—	—	44	44	—	—	—	1	—	—
	1156	431	725	1176	1901	611	2416	264	424	819	72

Hieruit blijkt, dat een toelatingsexamen werd afgelegd door 1156 jongelieden. Hiervan werden 431 afgewezen, terwijl van de 725, die aan de eischen van het examen voldeden, er 93 niet geplaatst konden worden, door gebrek aan ruimte. Van hen die zonder examen toegelaten wenschten te worden, moesten er 518 afgewezen worden. Dit maakt een totaal van 611 verdeeld over de volgende scholen: Arnhem 19, Rotterdam 44, Dordrecht 10, Leiden 9, Amsterdam I 143, Amsterdam II 311, Zierikzee 2, Leeuwarden 52 en Zwolle 21. Het vorig jaar bedroeg dat aantal 494, dit jaar dus eene vermeerdering met 117. Wel blijkt hieruit, dat uitbreiding van bestaande en oprichting van nieuwe ambachtsscholen nog steeds noodzakelijk is.

Nog geeft deze tabel aan, dat aan 819 leerlingen, na het doorloopen van den geheelen cursus een getuigschrift of diploma uitgereikt kon worden; aan 72 moest dat onthouden worden. Door 424 leerlingen werd de school tusschentijds verlaten.

De redenen daartoe waren:

- bij 52 verandering van woonplaats;
- „ 73 „ „ beroep;
- „ 81 omdat zij een geschikten baas konden krijgen;
- „ 24 om vader behulpzaam te zijn;
- „ 41 tegenzin in langer schoolgaan;
- „ 34 voortdurende ziekte of overlijden;
- „ 9 huiselijke omstandigheden;
- „ 23 te weinig aanleg;
- „ 23 financieele omstandigheden;
- „ 7 het niet bevorderd worden naar eene hogere klasse;
- „ 12 het verwijderd worden wegens slecht gedrag;
- „ 1 „ „ „ om herhaald verzuim;
- „ 16 onbekend;
- „ 28 allerlei oorzaken.

Over het algemeen vonden de met diploma ontslagen leerlingen spoedig werk en waren de patroons zeer voldaan over bekwaamheid, gedrag en ijver. 1 leerling te 's Gravenhage ontving ook practisch onderwijs buiten de school.

De leerlingen van enkele ambachtsscholen volgden ook geheel of gedeeltelijk de lessen der burgeravondschool of teekenschool.

Te 's Hertogenbosch, Breda, Nijmegen, Apeldoorn, Rotterdam, Gorinchem, Middelburg, Zierikzee, Goes, Amersfoort, Harlingen, Winschoten en Assen is het bezoeken van de burgeravondschool of teekenschool verplicht gesteld.

In de wijze, waarop aan de leerlingen werk wordt verschaft kwam geene verandering.

Te Eindhoven, Arnhem, Tiel, Nijmegen, Leiden, Gorinchem, Amsterdam I en II, Leeuwarden, Harlingen, Sneek, Groningen, Winschoten en Veendam wordt uitsluitend volgens het leerplan gewerkt en zooveel mogelijk het onderhoud van de gebouwen aan de leerlingen opgedragen. Aan de andere scholen wordt bovendien gewerkt voor de gemeente, patroons en particulieren, voor zoover deze arbeid binnen de grenzen van het programma valt.

De vervaardigde werkstukken worden aan enkele scholen verloot, aan andere scholen worden zij ten deele verkocht, ten deele verloot, en overigens als modellen voor de school bewaard of bij goed gedrag den leerlingen mede gegeven. Bovendien zijn op enkele scholen aan de diploma's prijzen van verschillenden aard verbonden. Aan eenige scholen bestaat de gewoonte om de leerlingen vóór het verlaten van de school een proefstuk te laten vervaardigen. Dit wordt aan andere scholen vervangen door eene repetitie van het geleerde. Aan slechts weinige scholen zijn afzonderlijke cursussen verbonden.

Van de vier volgende tabellen geven de eerste twee een overzicht van de inkomsten en uitgaven der ambachtsscholen over het jaar 1903.

De derde vermeldt het aantal onderwijzers en het bedrag en aantal der jaarwedden van directeuren en onderwijzers.

De vierde geeft een overzicht van de verdiensten der gediplomeerde oud-leerlingen van ambachtsscholen gedurende de eerstvolgende twee jaren, na het verlaten van de school. Bovendien worden daarop vermeld de loonen der volwassen werklieden bij de verschillende patroons, waar die leerlingen werkzaam zijn.

TABEL aanwijzende het bedrag der uitgaven van ambachtsscholen over het jaar 1903.

SCHOLEN.	Jaarwedden van		Premiën voor het pension-neeren van het personeel.	Rente en aflossing van opgenomen kapitaal.	Onderhoud en schoonmaak der gebouwen	Kosten van leer-middelen, gereedschap en materiaal.	Kosten van vuur, licht en water.	Bedrag der belasting en assurantie.	Overige uitgaven.	Totaal.	OPMERKINGEN.
	directeuren.	onderwijzers en overig personeel.									
's Hertogenbosch.	f 300,00	f 2 400,00	—	—	f 60,00	f 1 550,00	—	—	f 735,00	f 5 045,00	1) Waaronder cursus van volwassenen.
Breda.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2) Waaronder nadeelig saldo vorig jaar ad f 1069,47.
Eindhoven.	400,00	2 982,16	—	—	192,56	1 407,73	f 193,78	f 6,00	2) 1 964,04	7 146,27	3) Idem ad f 1488,12.
Arnhem.	2 000,00	20 824,90	f 500,00	f 3 396,00	596,75	6 502,16	912,93	19,25	3) 4 055,09	38 807,08	4) Idem ad f 286,23.
Tiel.	2 000,00	6 158,97	649,05	662,03	94,72	2 327,44	118,96	59,59	4) 708,48	12 779,25	5) Idem ad f 1599,53.
Nijmegen.	2 000,00	8 350,00	—	—	342,00	4 475,00	401,52	27,37	5) 3 114,53	18 710,42	6) Aankoop grond f 2678.
Apeldoorn.	1 900,00	5 093,45	—	1 020,33	242,74	2 587,28	539,38	23,90	6) 3 483,70	14 890,79	7) Machinerieën f 1447,37.
's Gravenhage.	2 400,00	23 373,58	—	5 112,50	650,89	1) 5 620,05	1 166,86	189,78	7) 3 639,63	42 153,30	8) Afschrijving gebouwen f 3171,88.
Rotterdam.	2 800,00	27 404,55	500,00	2 921,14	1 523,31	4 206,29	1 360,27	356,06	8) 4 340,20	45 411,83	9) Waaronder tekort gebouwen f 1575,76, oprichtingskosten f 1108,55.
Leiden.	2 400,00	6 593,00	805,02	2 410,88	885,19	2 181,71	329,90	71,10	9) 845,91	16 522,71	10) Waaronder huur gebouwen f 2000.
Dordrecht.	1 500,00	7 581,50	—	—	97,27	2 188,61	452,81	9,00	10) 2 528,48	14 357,67	11) Waaronder bouwkosten f 10 451,21.
Middelharnis.	1 166,66	1 281,59	—	—	17,57	1 360,76	77,60	29,40	11) 1 453,53	26 722,71	12) Waaronder bouwkosten en inrichting f 21 512,74.
Gorinchem.	1 650,00	2 983,43	106,57	3 250,62	217,95	1 987,69	144,16	76,22	12) 17 559,00	38 701,10	13) Waaronder bouwkosten f 13 994.
Amsterdam I.	3 000,00	16 514,75	2 000,00	50,00	670,83	5 391,67	1 104,92	31,41	13) 598,20	6 994,63	14) Idem f14 781,75.
Amsterdam II.	2 700,00	13 736,66	2 184,82	—	2 285,42	3 734,72	551,95	75,60	14) 126,02	3 197,31	15) Waaronder bouwkosten terrein-opzicht, en inrichtingskosten f 38 578,44.
Haarlem.	2 200,00	10 325,00	1 318,10	1 690,00	755,00	4 266,00	508,00	80,00	15) 1 295,23	39 789,05	16) Waaronder bouwkosten f 1898,28.
Alkmaar.	1 575,00	10 288,39	481,66	—	109,02	4 318,59	169,61	19,50	16) 15 072,69	30 170,89	17) Idem f 24 819,82.
Middelburg.	1 600,00	2 835,00	—	—	149,16	1 795,71	—	16,55	17) 3 050,07	14 571,51	18) Waaronder aanschaffing.
Zierikzee.	100,00	1 546,95	181,51	137,29	65,17	1 034,36	—	6,00	18) 25 311,37	33 324,77	
Goes.	500,00	3 929,99	660,98	8 374,70	142,66	1 080,64	295,42	44,53	19) 3 744,95	5 401,02	
Utrecht.	2 400,00	20 304,00	967,00	4 872,50	942,18	7 525,77	1 335,35	147,01	20) 593,23	13 658,98	
Amersfoort.	2 200,00	6 932,99	—	1 805,00	468,95	3 272,74	307,52	111,00	21) 28 732,04	43 721,48	
Leeuwarden.	2 500,00	9 900,00	1 455,00	2 310,00	598,22	4 928,87	635,66	67,88	22) 2 869,80	28 152,28	
Harlingen.	1 800,00	4 617,62	—	1 440,00	333,70	3 250,45	387,52	—	23) 728,27	13 204,77	
Sneek.	833,34	1 000,00	—	248,19	112,69	2 625,16	70,95	99,10	24) 3 050,07	14 571,51	
Groningen.	2 400,00	16 011,03	300,00	750,10	739,79	4 240,20	791,73	49,62	25) 593,23	13 658,98	
Winschoten.	1 800,00	5 251,00	—	1 755,71	300,27	2 793,01	555,94	20,56	26) 25 311,37	33 324,77	
Veendam.	2 000,00	3 866,65	—	1 920,61	341,87	2 539,20	798,34	24,76	27) 3 050,07	14 571,51	
Zwolle.	1 650,00	7 800,00	—	4,35	—	3 604,80	—	6,50	28) 28 732,04	43 721,48	
Steenwijk.	750,00	955,75	—	394,28	37,50	5 775,86	100,00	—	29) 25 311,37	33 324,77	
Assen.	625,00	454,16	—	—	—	571,68	5,22	—	30) 3 744,95	5 401,02	
	f 151 150,00	f 251 297,08	f 12 169,11	f 44 526,24	f 12 973,43	f 99 144,31	13 216,32	f 1 067,72	f 185 083,30	f 671 327,52	

S C H O L E N.	Getal der onderwijzers.			Jaarwedde van den directeur.	Getal der onderwijzers die eene jaarwedde genieten.				Getal der jaarwedden van directeuren en onderwijzers.	Totaal bedrag der jaarwedden.
	Tevens aan eene burger-avond- of teekenschool verbonden.		Totaal.		tot en met f 400.	boven f 400, tot en met f 800.	boven f 800, tot en met f 1200.	boven f 1200, tot en met f 1800.		
	Niet aan eene burger-avond- of teekenschool verbonden.									
's Hertogenbosch . .	1	2	3	f 300,00	—	2	1	—	4	f 2 700,00
Breda	5	8	13	2 000,00	4	3	6	—	14	9 717,00
Eindhoven	—	10	10	400,00	6	3	—	—	10	3 382,16
Arnhem	21	2	23	2 000,00	2	7	13	1	24	24 145,00
Tiel	4	4	8	1 650,00	2	2	4	—	9	7 200,00
Nijmegen	2	8	10	2 000,00	1	6	3	—	11	10 500,00
Apeldoorn	—	—	—	1 900,00	4	1	3	—	9	6 260,00
's Gravenhage . .	13	8	21	2 600,00	1	11	6	—	22	20 790,00
Rotterdam	—	—	—	2 800,00	—	12	16	3	31	28 860,00
Dordrecht	4	8	12	1 500,00	3	8	1	—	13	9 081,50
Leiden	4	5	9	2 400,00	2	3	4	—	10	8 322,00
Middelharnis . .	3	2	5	2 000,00	2	2	1	—	6	5 000,00
Gorinchem	1	4	5	1 650,00	1	4	—	—	6	4 435,00
Amsterdam I . . .	6	10	16	3 000,00	2	4	6	4	17	18 845,00
Amsterdam II . .	9	6	15	2 700,00	—	10	1	4	16	17 060,00
Haarlem	7	4	11	2 200,00	—	1	10	—	12	12 450,00
Alknaar	9	—	9	1 575,00	—	4	4	1	10	10 125,00
Middelburg	2	2	4	1 600,00	—	4	—	—	5	4 400,00
Zierikzee	—	2	2	100,00	1	1	—	—	3	1 576,20
Goes	5	1	6	500,00	1	3	2	—	7	4 700,00
Utrecht	11	10	21	2 400,00	1	4	15	1	22	22 055,00
Amerstoort	4	5	9	2 200,00	—	4	5	—	10	10 000,00
Leeuwarden	5	6	11	2 500,00	1	5	4	1	12	12 000,00
Harlingen	—	—	—	1 800,00	—	1	4	—	6	6 450,00
Sneek	—	3	3	2 000,00	—	3	—	—	4	4 400,00
Groningen	10	15	25	2 400,00	10	9	4	2	26	18 021,03
Winschoten	4	2	6	1 800,00	—	5	1	—	7	7 000,00
Veendam	6	1	7	2 000,00	2	5	—	—	8	6 600,00
Zwolle	6	3	9	1 800,00	—	5	4	—	10	9 500,00
Steenwijk	—	—	—	1 500,00	2	4	—	—	7	5 100,00
Assen	1	2	3	1 500,00	—	3	—	—	4	3 600,00
	143	133	276	f 56 775,00	48	139	118	19	355	f 314 274,89

ONTVANGEN inlichtingen betreffende gediplomeerde oud-leerlingen.

SCHOLEN.	VERDIENSTEN NA HET VERLATEN VAN DE SCHOOL:			Aantal leerlingen waar- omtrent inlichtingen ontvangen zijn.	Bij het vak gebleven.		Loonen der volwassen werklieden.
	in 1901 (jaar na vertrek).	één jaar later (1902).	twee jaar later (1903).		Bij het vak gebleven.		
					Een jaar na hun vertrek (1902).	Twee jaren na hun vertrek (1903).	
's Hertogenbosch.	Van 8—10 c. per uur.	Van 7—10 c. per uur en van f 20—f 40 per maand.	Van 9—14 c. per uur en van f 36—60 per maand.	16	13	13	Van 17—18 c. per uur.
Breda.	Van 3 c. per uur en van 50 c.— f 2 per dag.	Van 6—14 c. per uur en van f 2,80—f 5 per week.	Van 6—14 c. per uur en van f 5—12 per week.	34	34	34	Van 14—20 c. per uur.
Arnhem.	Van 3—6 c. per uur en van f 1,25—f 5 per week.	Van 4—10 c. per uur en van f 2,50—f 5 per week.	Van 5—16 c. per uur en van f 4,14—f 3,50 per week.	39	39	34	Van 15—24 c. per uur.
Tiel	Niet opgegeven.	Van 5—7 c. per uur en van f 1,50—f 5 per week.	Van 6—15 c. per uur en van f 3—f 6 per week.	31	—	30	Van 14—20 c. per uur.
's Gravenhage. . .	Van 6—10 c. per uur en van f 4,50—f 6 per week.	Van f 3—f 7,80 per week.	Van f 8—f 14 per week.	24	22	21	Van 10—25 c. per uur en van f 12—f 16 p. week.
Rotterdam . . .	Van f 6—f 4,80 per week.	Van f 2,25—f 10,50 per week.	Van f 3—12,60 per week.	42	42	42	Van f 12—f 17 p. week.
Leiden	Van 3—10 c. per uur en van f 0,50—f 3 per week.	Van 4—12 c. per uur en van f 2,50—f 4 per week.	Van 8—15 c. per uur en van f 3,25—f 7,50 per week.	28	25	22	Van 15—23 c. per uur.
Dordrecht . . .	Van 5—11 c. per uur.	Van 8—15 c. per uur.	Van 9—20 c. per uur.	31	30	29	Van 8—24 c. per uur.
Gorinchem . . .	Van 5—9 c. per uur.	Van 8—12 c. per uur.	Van 10—18 c. per uur.	18	18	18	Van 15—24 c. per uur.
Amsterdam I. . .	Van 4—10 c. per uur en van f 1,75—f 8 per week.	Van 4—12 c. per uur en van f 3—f 8 per week.	Van 8—20 c. per uur en van f 4,25—f 8 per week.	57	50	50	Van 18—28 c. per uur.
II.	Van 2—6 c. per uur en van f 2—f 4,80 per week.	Van 4—10 c. per uur.	Van 8—16 c. per uur.	36	35	35	Niet opgegeven.
Haarlem.	Van 5—13 c. per uur en van f 1,50—f 3 per week.	Van 7—16 c. per uur.	Van 9—23 c. per uur.	41	32	31	Van 14—28 c. per uur.
Alkmaar.	Van 3—10 c. per uur en van f 1—f 5 per week.	Van 7—15 c. per uur.	Van 7—25 c. per uur.	26	23	23	Van 16—25 c. per uur.
Zierikzee. . . .	Van f 2,75—f 4 per week.	Van f 3,50—f 8 per week.	Van 8—14 c. per uur.	9	8	8	Van f 7—f 8 per week.
Goes	Van 10 c. p. uur en van f 7 p. week.	Van 14 c. per uur.	Van 12—16 c. per uur.	4	4	4	Van 16 c. per uur.
Utrecht	Van 5—12 c. per uur.	Van 8—18 c. per uur.	Van 10—25 c. per uur.	78	73	73	Van 16—25 c. per uur.
Leeuwarden . . .	Van 5—12 c. per uur.	Van 8—15 c. per uur.	Van 13—20 c. per uur.	30	30	26	Van 15—18 c. per uur.
Groningen	Van 4—8 c. per uur en van f 1,50—f 5 per week.	Van 6—15 c. per uur en van f 1,50—f 5 per week.	Van 11—17 c. per uur en van f 2—f 8 per week.	43	40	40	Van 16—25 c. per uur.
Winschoten . . .	Van 5—12 c. per uur.	Van 5—13 c. per uur.	Niet opgegeven.	26	23	niet opgegeven.	Van 16—31 c. per uur.

Aan de vereeniging ter bevordering van het ambachtsonderwijs in Drenthe werd over het jaar 1903 wederom een Rijkssubsidie van f 3000 uitgekeerd.

In het voorjaar van 1904 meldden zich 54 adspiranten voor plaatsing als leerling aan en dat, terwijl de nieuwe ambachtsschool der vereeniging, op 1 November 1903 in werking getreden, eveneens vele leerlingen tot zich trok. Slechts 24 adspiranten konden bij een patroon geplaatst worden. In het geheel waren

72 leerlingen bij patroons in opleiding. Wanneer verhooging van subsidiën verkregen kan worden, waartoe onderhandelingen zijn aangeknoopt, zal eenige uitbreiding gegeven worden aan het jaarlijks te plaatsen aantal adspiranten.

Het Rijkssubsidie ten behoeve van de soortgelijke vereeniging, welke het leerlingstelsel op de eilanden Voorne en Putten in toepassing brengt, werd van f 200 op f 400 gebracht. Gedurende het jaar 1903/1904 waren 16 leerlingen bij patroons in opleiding.

§ 9. TEEKENSCHOLEN, SCHOLEN VOOR VAKTEEKENEN EN TECHNISCHE WETENSCHAPPEN TEN BEHOEVE VAN AMBACHTS- EN HANDWERKSLIEDEN EN SCHOLEN VOOR BEELDENDE KUNSTEN EN KUNSTNIJVERHEID.

A. TEEKENSCHOLEN EN ANDERE SCHOLEN VOOR VAKTEEKENEN EN TECHNISCHE WETENSCHAPPEN.

Openbare en bijzondere scholen.

In de navolgende tabel zijn de scholen vermeld die, zonder den naam van burgeravondschool te dragen, meer bijzonder bestemd zijn voor het onderwijs in teekenen en andere in art. 13 der wet genoemde vakken en door leerlingen uit den ambachtstand worden bezocht. Tevens worden in deze tabel vermeld de Rijn-

schippersschool te Rotterdam en de afdeling „electriciteitsleer en electrotechniek” van het Genootschap „Mathesis Scientiarum Genitrix” te Leiden.

Omtrent sommige dezer inrichtingen worden nadere bijzonderheden achter deze tabel aangetroffen.

Gemeenten.	Naam der school.	Aard der school.	Vakken van onderwijs.	Getal	
				leeraren.	leerlingen.
Breda,	Teekeninstituut.	openb.	Hand-, bouwkundig-, machine teekenen en boetseeren.	13	503
Bergen op Zoom,	Teekenschool	id.	Hand-, bouwkundig- en machine-teekenen.	5	179
Zevenbergen,	Idem,	id.	Hand- en bouwk. teekenen.	2	59
Helmond,	Idem,	ges. openb.	Hand-, vak- en werktuigkundig teekenen.	4	56
Eindhoven,	Idem,	openb.	Hand- en bouwk. teeken.	4	121
Oosterhout,	Idem,	id.	Hand- en lijnteekenen.	3	168
Waalwijk,	Idem,	ges. openb.	Hand- en lijnteekenen.	5	61
Waspik,	Idem,	openb.	Hand- en lijnteekenen.	3	43
Ravenstein,	Idem,	id.	Hand- en werktuigk. teekenen en perspectief.	2	45
Grave,	Gemeenteschool,	ges. openb.	Hand-, lijn-, vak-, proj.-natuur-teekenen en meetkunde.	4	36
Boxtel,	Idem,	id.	Hand- en rechtl. teekenen.	1	20
Barneveld,	Idem,	bijzondere	Hand- en vakteekenen.	2	20
Borculo,	Idem,	ges. openb.	Hand-, rechtl. en bouwkundig teekenen.	3	60
Wageningen,	Idem,	ges. bijz.	Hand-, lijn- en vakteek., Ned., rekenen en meetkunde.	9	97
Neede,	Idem,	ges. openb.	Hand- en lijnteekenen.	3	30
Renkum,	Idem,	id.	Hand-, lijn- en bouwk. teekenen en meetkunde.	2	27
Oosterbeek,	Idem,	id.	Hand-, lijn- en bouwk. teekenen en meetkunde.	4	45
Zalt-Bommel,	Avond-teekenschool voor den ambachtsschool,	id.	Hand-, constructief-teekenen en wiskunde.	3	48
Doesburg,	Teekenschool,	ges. bijz.	Hand-, rechtl.- en bouwkundig teek., rekenen, meetk. timmeren en smeden.	7	46
Nijkerk,	Idem,	openb.	Rechtl. en meetk. teekenen.	2	31

Gemeenten.	Naam der school.	Aard der school.	Vakken van onderwijs.	Getal	
				leeraren.	leerlingen.
Harderwijk,	Teekenschool,	ges. openb.	Hand-, lijn-, vak-, werktuigk. teekenen, Ned. taal en rekenen	3	58
Hattem,	Idem,	bijz.	Hand-, lijn- en vakteekenen, Ned. taal, rekenen, meetkunde.	3	30
Didam,	Idem,	ges. bijz.	Hand-, lijntekenen, rekenen en natuurkunde.	2	26
Zutphen,	Idem,	ges. openb.	Hand-, lijntekenen, hout- en marmerschilderen.	6	48
Idem,	Kunstnijverheid- vak- en teekenschool,	ges. bijz.	Hand-, lijn- en vakteekenen, meubelmaken, nuttige en fraaie handwerken.	6	75
Zevenaar	Teekenschool,	ges. openb.	Rechtl.- en bouwk. teekenen.	1	11
Aalten	Idem,	ges. bijz.	Hand-, lijn-, vakteekenen, rekenen en meetkunde.	2	22
Doetinchem,	Teeken-avondschoon,	ges. openb.	Hand- en lijntekenen en wiskunde.	3	23
Geldermalsen,	Nuts-avondteekenschool voor ambachtslieden,	ges. bijz.	Hand- en vakteekenen.	3	43
Hummelo en Kerpel,	Teekenschool,	id.	Hand-, rechtl. en bouwkundig teekenen.	2	43
Varsseveld,	Idem,	id.	Hand- en lijntekenen, rekenen en meetkunde.	3	79
Dodewaard,	Nutsteekenschool,	id.	Hand-, lijn- en vakteekenen.	2	30
's Gravenhage,	Teekenschool R. K. Volksbond,	id.	Hand-, lijn-, bouwk.- werktuigk. teekenen.	5	116
Idem,	Avondteekenschool voor volw. handwerkslieden.	id.	Hand-, lijn-, bouwk.-, ornament.-, meubel- werkt. teekenen, proj., rekenen, meet-, stel-, natuur-, werktuigkunde.	9	63
Rotterdam,	Teekenschool van de St. Joseph gezellenvereniging,	id.	Hand-, lijn-, bouwk.- vakteekenen, boetseeren, Ned. taal, rekenen en meetkunde.	14	125
Idem, (Charlois),	Nutsteekenschool,	id.	Hand-, bouwk.-, machine- en scheepsteekenen, rekenen, algebra en meetkunde.	9	105
Rotterdam,	Rijnschippersschool,	ges. openb.	Practische en theoretische kennis van het schippersbedrijf.	5	19
Feijenoord,	Teekenschool,	ges. bijz.	Bouwk.-, machine teekenen, rekenen, Nederlandsche taal.	4	107
Scheveningen,	Idem,	id.	Hand- en bouwk. teekenen.	3	68
Brielle,	Idem,	ges. openb.	Hand-, vak- en bouwk. rechtl. teekenen, proj.-, stijl- en ornamentleer, Ned. taal en wisk.	4	44
Woerden,	Idem,	ges. bijz.	Hand- en bouwkundig teekenen, rekenen.	5	56
Bodegraven,	Idem,	openb.	Bouwkundig teekenen.	2	25
Alphen,	Idem,	bijz.	Hand-, rechtl.- bouwk. teekenen, rekenen en natuurkunde.	8	96
Leiden,	Teekensch. v. d. R. K. Volksbond,	ges. bijz.	Hand-, lijn- en vakteekenen.	4	77
Idem,	Afd. electriciteitsleer en electrotechniek van het genootschap Mathesis Scientiarum Genitrix.	id.	Electriciteitsleer, electrotechniek, electrotechnisch teekenen.	4	65
Vlaardingén,	Teekenschool,	ges. openb.	Hand-, lijn- en vakteekenen, rekenen, wisk., Ned. taal.	8	20
Gouda,	Handelscursus,	bijz.	Fransche, Duitsche, Engelsche, Ned. taal, rekenen en boekhouden.	3	51

Gemeenten.	Naam der school.	Aard der school.	Vakken van onderwijs.	Getal	
				leeraren.	leerlingen.
Gouda,	Teekencursus van de Timmerliedenvereeniging St. Jozeph,	bijz.	Bouwkundig- en vakteekenen.	2	23
Vianen,	Teekenschool,	id.	Hand- en bouwk. teekenen.	1	23
Heenvliet,	Idem,	id.	Hand-, vak- en bouwk. teekenen.	2	25
Voorschoten,	Ambachtsteekenschool,	id.	Hand- en bouwk. teekenen.	2	39
Tholen,	Teekenschool,	ges. bijz.	Hand- en bouwkundig teekenen, schilderen, rekenen en wisk.	6	31
Goes,	Avondsch. voor Ambachtslieden,	ges. openb.	Teekenen, natuur- en werktuigkunde, Ned. taal, wiskunde	8	85
Neuzen,	Teekenschool,	bijz.	Hand- en vakteekenen, materialenkennis, Ned. taal, wisk.	2	44
Amsterdam,	Dagteeken- en kunstambachtschool voor meisjes,	ges. bijz.	Natuur-, ornament-, decoratief, rechtl. teekenen, het teekenen naar platen, boetseeren, houtsnijden, gipsbewerking, rekenen, meetkunde, projectie, perspectief, methodologie, stijl- en ornamentleer.	10	89
Idem,	Avondteekenschool voor handwerkslieden,	id.	Vakteekenen van de verschillende ambachten, boetseeren, hout- en marmerschilderen en andere penseel oefeningen.	41	764
Idem,	Industrieschool van de Maatschappij v. d. Werk. Stand,	id.	Hand-, lijn-, en bouwk. en werkt. teekenen, rekenen, stijl- en ornamentl., materialen kennis electriciteit.	15	176
Idem,	Teekenschool voor kunstambachten,	id.	Vakteekenen van de verschillende ambachten, natuur en lijntekenen, hout- en marmerschilderen, kunstgeschiedenis, persp. heraldiek boetseeren.	13	355
Idem,	Avondambachtssch. voor timmerlieden „Concordia Inter Nos”,	id.	Vakteekenen, vormteekenen, materialenkennis, meetk., rekenen, bouwkunde, timmeren.	10	248
Idem,	Teekenschool der St. Jozefsgezellen vereeniging,	id.	Hand- lijn- en vakteekenen, bouwkundigteekenen, projectie, materialenkennis, huisschild. en rekenen.	11	161
Idem,	Teekenschool „Patrimonium”,	id.	Hand-, lijn-, bouwk. teekenen, schilderen, decor. schilderen.	7	119
Idem,	Avondteekenschool „de Eenheid”,	id.	Scheepsbouwk.- en werktuigk. teekenen, rekenen en meetk.	10	185
Idem,	Teekenschool van den Roomsche Katholieken Volksbond,	id.	Hand-, lijn-, machine teekenen, hout- en marmerschilderen, timmeren, lezen, schrijven, rekenen.	15	181
Amstelveen,	Teekenschool,	id.	Hand- en lijntekenen.	2	45
Haarlem,	Avond-vakteekenschool,	id.	Hand-, rechtl. en bouwkundig teekenen.	9	202
Idem,	Teekenschool van den Roomsche Katholieken Volksbond,	id.	Hand-, rechtl. en bouwkundig teekenen.	3	64
Purmerend,	Teekenschool,	ges. openb.	Hand-, lijn-, vak-, pleisterteek., rekenen, meetkunde.	6	67
Edam,	Idem,	id.	Hand-, lijn- en bouwk. teekenen, meetkunde, projectie, ornamentleer, perspect., boetseeren, rekenen natuurkunde.	5	85
Bussum,	Idem,	id.	Hand-, lijn- en vakteekenen, meetkunde rekenen, Ned. taal.	3	60

Gemeenten.	Naam der school.	Aard der school.	Vakken van onderwijs.	Getal	
				leeraren.	leerlingen.
Weesp,	Teekensch. v. d. R. K. Volksbond,	ges. bijz.	Hand- lijn- en vakteekenen.	2	35
Zeist,	Teekenschool,	id.	Hand-, vak-, werktuigk. teekenen, wiskunde, natuurkunde.	11	71
Wijk bij Duurstede,	Idem,	id.	Hand-, lijn- en vakteekenen.	2	29
Soest,	Idem,	id.	Hand- en bouwkundig teekenen.	4	45
Leeuwarden,	Teekenschool voor volw. hand-werkslieden,	bijz.	Vakteekenen.	6	154
Heerenveen,	Teekenschool,	ges. bijz.	Hand-, lijn-, werktuigk., bouwk. teekenen	5	86
Bergum.	Idem,	id.	Bouwkundig teekenen.	1	22
Wolvega,	Nutsteekenschool,	id.	Hand- en vakteekenen en schild.	3	36
Deventer,	Th. ambachtsschool afd. A en B,	ges. openb.	Hand-, lijn-, vak-, en ornament teekenen, timmeren, smeden, schilderen, boetseeren, projectie.	22	373
Kampen,	Teekenschool,	openb.	Hand-, lijn- en vakteekenen.	2	94
Balkbrug en Dedemsvaart,	Teekenscholen,	ges. bijz.	Hand-, lijn- en vakteekenen.	5	27
Enschede,	Ambachts-avondschoon,	ges. openb.	Hand-, lijn- en vakteekenen, natuurk., scheik., rekenen, aardrijkskunde, Staath., Engelsch, Duitsch, boekhouden.	20	206
Zwolle,	Teekenschool,	ges. bijz.	Hand-, lijn- vakteekenen, mach- en meubelteekenen.	5	83
Heino,	Idem,	id.	Hand-, lijn- en vakteekenen.	2	35
Steenwijk,	Idem,	ges. openb.	Hand-, lijn en vakteekenen.	3	66
Wijhe,	Idem,	ges. bijz.	Hand-, lijn-, vormteek. rekenen, meetk., timmeren, schilderen.	8	37
Groningen,	Idem,	openb.	Hand-, lijn- en vakteekenen, dec- en machine teekenen.	7	157
Veendam,	Idem,	ges. bijz.	Hand-, lijn- en vakteekenen, Ned. taal, rekenen en meetkunde.	13	74
Zuidlaren,	Idem,	id.	Hand- en vakteekenen.	2	28
Winschoten,	Avondteekenschool,	id.	Hand-, lijn- vakteekenen, hout- en marmerschilderen.	5	75
Warffum,	Teekenschool,	id.	Hand-, lijn-, bouwkundig teekenen, wiskunde en Ned. taal.	3	21
Gieten,	Idem,	id.	Rechtl-, en bouwk. teekenen.	1	11
Borger,	Idem,	id.	Hand-, en lijntekenen, wisk. Ned. taal.	2	13
Smilde,	Idem,	id.	Hand-, vak- en bouwk. teekenen, schoenmaken.	2	13
Hoogeveen,	Idem,	id.	Hand-, lijn-, bouwk. teekenen.	3	56
Beilen,	Idem,	id.	Hand-, lijn-, en vakteekenen.	2	15
Dwingeloo,	Idem,	id.	Hand-, lijn- en vakteekenen.	2	18
Nieuwbuiuen,	Idem,	id.	Hand-, lijn- en vakteek., Ned. taal, meetk. en rekenen.	2	24
Norg,	Idem,	id.	Hand-, lijn- en vakteekenen.	1	22
de Wijk,	Idem,	id.	Hand-, lijn- en vakteekenen.	1	22
Nieuw-Amsterdam,	Idem,	id.	Hand- en lijntekenen.	2	13
Roden,	Idem,	id.	Hand-, lijn- en vakteekenen.	2	16
Coevorden,	Idem,	id.	Hand-, lijn- en vakteekenen.	2	28

Gemeenten.	Naam der school.	Aard der school.	Vakken van onderwijs.	Getal	
				leeraren.	leerlingen.
Maastricht,	Patronaat voor jeugdige werkl.,	ges. bijz.	Hand-, bouwk. teek., boetseeren.	5	94
Venlo,	Teekenschool,	ges. openb.	Teekenen en wiskunde.	5	65
Sittard,	Idem,	ges. bijz.	Hand- en lijntekenen.	1	75
Weert,	Idem,	id.	Hand- en lijntek., rekenen, pract. meetkunde.	5	80
Meerssen,	Idem,	id.	Hand- en bouwk. teek., rekenen en meetkunde.	4	34
Echt,	Idem,	id.	Hand-, lijn- en vakteekenen.	2	38

Breda. Door het steeds toenemend aantal leerlingen, werd de ruimte in de teekenzalen te klein en werd besloten twee lokalen er bij te bouwen, met eene plaatsruimte voor 50 leerlingen. Tevens werd een onderwijzer voor de klassen der bouwkunde aangesteld. Alle leerlingen der burgeravondschool zijn ook leerlingen der teekenschool.

Bergen op Zoom. De leeraar J. ten Have, die meer dan 25 jaren aan de school verbonden was, overleed plotseling. De school verliest in hem een ijverig leeraar.

Voor den nieuwen cursus werden 75 leerlingen ingeschreven. Door de doelmatige inrichting van twee leszalen in het raadhuis en de verbetering van een der lokalen konden allen geplaatst worden.

Zevenbergen. Het aantal leerlingen is in den loop van dit jaar zeer toegenomen. Met het oog op de moeilijkheid bij het geven van klassikaal onderwijs aan dat groot aantal leerlingen zou het wenschelijk zijn het aantal lesuren te vermeerderen.

Voor handteekenen zou dan een nieuwe onderwijzer noodig zijn. De leermiddelen, reeds van de oprichting af in gebruik, zijn verouderd. Het zou daarom wenschelijk zijn, deze door nieuwe, meer doelmatige, te vervangen.

Oosterhout. De leeraar A. Wirtz, die eervol ontslag ontving, werd vervangen door P. A. Maassen.

Waspik. Het aantal leerlingen der afdeeling handteekenen steeg van 13 tot 22. De resultaten van het onderwijs waren goed, evenals vlijt, orde en gedrag der leerlingen.

Ravenstein. De school stelt zich ten doel bekwame ambachtslieden te vormen. Zij is gratis toegankelijk voor leerlingen uit Ravenstein en uit het voormalig land van Ravenstein. Bij genoegzame ruimte worden ook andere leerlingen gratis geplaatst. De gemeente geniet uit het voormalige loterijfonds eene jaarlijksche toelage van f 1834.

Grave. In den loop van dit jaar werd de nieuwe regeling voorbereid, die met den cursus 1903—1904 in werking zal treden. Een nieuw meer uitgebreid leerplan werd door den Minister van Binnenlandsche Zaken en door den gemeenteraad goedgekeurd. Volgens dit leerplan moet ook in de 1ste klasse lijntekenen onderwezen worden. Bij den aanvang van het 2de leerjaar wordt deze klasse gesplitst in eene decoratieve en eene constructieve afdeeling: A en B. H. J. Thiemens werd tot leeraar voor de afdeeling B benoemd. Door Th. Lamers werd hij in dit onderrecht bijgestaan.

Boxtel. Het lokaal, waar het teekenonderwijs gegeven wordt, is een gebouw behorende aan het Rooms-Katholiek kerkbestuur van Boxtel. De gemeente heeft dit gebouw gehuurd en ingericht als teekenschool. De school is in November 1903 geopend. De leerlingen zijn in 2 afdeelingen verdeeld.

Barneveld. In den loop van 1903 werd de bestaande teekenschool (vroeger hand- en bouwkundig teekenen, in den laatsten winter alleen de laatste afdeeling) gereorganiseerd. Subsidie werd aan de gemeente, aan de provincie, aan het Rijk en aan

de spaarbank gevraagd. In afwachting hiervan is de cursus op 1 November 1903 op den nieuwen grondslag aangevangen. De school is eene stichting van het departement Barneveld der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen.

Boreculo. Een provinciaal subsidie van f 100 werd voor de jaren 1904, 1905 en 1906 verleend. Het geheel herziene reglement werd behoudens enkele wijzigingen door den Minister van Binnenlandsche Zaken en de Gedeputeerde Staten van Gelderland goedgekeurd. Eene tentoonstelling van alle vervaardigde teekeningen werd gehouden.

Wageningen. De voorbereidende klasse werd in dit jaar opgeheven.

Renkum. Het aantal leerlingen wordt steeds grooter. Aanvulling van de leermiddelen, vooral voor het handteekenen, blijft gewenscht.

Oosterbeek. Door het steeds grooter wordend aantal leerlingen moest een leeraar voor het lijntekenen benoemd worden.

Zalt-Bommel. Op voordracht van directeur en leeraren wordt aan het einde van den cursus door het bestuur een diploma uitgereikt. Tevens heeft dan eene openbare les plaats, om aan belangstellenden den gang van het wiskundig onderwijs te toonen en door de geëxposeerde teekeningen te laten zien, wat en in welken geest gewerkt wordt. Een nieuw reglement is in bewerking.

Doesburg. De school gaat uit van de Vereeniging „Industrie”. Zij geniet van de gemeente een subsidie van f 300, een Rijks-subsidie van f 700 en een provinciaal subsidie van f 300. De school is gesplitst in 2 afdeelingen, eene voor het handteekenen en eene voor het lijn- en bouwkundig teekenen. Toelatings- en overgangsexamens worden niet gehouden. Ter aanmoediging worden aan verdienstelijke leerlingen kleine prijzen uitgedeeld.

Nijkerk. Tot aanmoediging werden de leerlingen, die de lessen van de cursussen 1901/1902 en 1903/1904 geregeld volgden, door het departement Nijkerk der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen in staat gesteld onder toezicht van de beide leeraren een uitstapje naar Nijmegen en omstreken te maken. Dit uitstapje viel zeer in den smaak en gaf den leerlingen bijzonder veel genoegen.

Harderwijk. Het voornemen bestaat in 1904 een nieuw gebouw voor avondteekenschool in te richten, het personeel uit te breiden en meer leerlingen toe te laten. De lessen worden vrij geregeld gevolgd.

Hattem. Door de weinige financiële middelen waarover de inrichting te beschikken heeft, zijn de leermiddelen nog vrij onvolledig en worden de werkstukken nog niet genoeg op groote schaal geteekend. Hierin wordt echter, wanneer het aan het Rijk en de provincie gevraagde subsidie zal worden verleend, zoo spoedig mogelijk voorzien.

Didam. De vakteekenschool verheugt zich voortdurend in de toenemende belangstelling van de patroons. Vermeerdering

van lesuren voor vakrekenen en handteekenen werd noodzakelijk. Alle lessen worden gegeven in de lokalen der openbare school, welke voor die lesavonden worden ontruimd.

Zutphen. *Kunstnijverheid-, vak- en teekenschool.* In den loop van dit jaar is aan de school eene afdeeling toegevoegd in het costuumknippen en naaien. De mannelijke leerlingen worden zooveel mogelijk verplicht om de lessen aan de burgeravondschool te volgen.

Zevenaar. Het onderwijs op de vakteekenschool omvat tot nog toe het lijn-, bouwkundig en handteekenen. Van hare oprichting af werd haar een jaarlijksch subsidie van f 100 verleend door de gemeente. Ook geniet zij thans een Rijkssubsidie van f 250 en een provinciaal subsidie van f 55 per jaar.

Doetinchem. In den loop van dit jaar werd door den gemeenteraad besloten tot opheffing van de school en tot het stichten van eene avondschool voor ambachtssneden op 1 Januari 1904.

Geldermalsen. Het onderwijs wordt in een goed verwarmd en verlicht beurslokaal, toebehoorende aan de spaarbank van het Nutsdepartement, gegeven. Op het gedrag der leerlingen valt geene aanmerking te maken.

Hummelo en Keppel. De teekenschool werd opgericht door de afdeeling Hummelo en Keppel van het Algemeen Nederlandsch Werkliedenverbond. De oprichting werd verzekerd door tal van kleine en groote giften van particulieren. De school geniet een gemeente-, provinciaal en Rijkssubsidie. De ingezetenen van de gemeente stellen deze inrichting op hoogen prijs.

Varsseveld. Het aantal leerlingen is met het begin van dezen cursus zeer uitgebreid. De lessen in het bouwkundig teekenen moesten dientengevolge vermeerderd worden.

Dodewaard. De Nuts-teekenschool blijkt voor Dodewaard en de omliggende gemeenten in eene dringende behoefte te voorzien.

's Gravenhage. Door den grooten toevloed van leerlingen was het bestuur genoodzaakt 2 onderwijzers (assistenten) aan te stellen: één bij het lijn- en bouwkundig teekenen en één bij het hand- en ornamentteekenen.

Rotterdam. *St. Jozeph's Gezellenvereniging.* De school, die onder leiding staat van het bestuur der St. Jozeph's Gezellenvereniging, bijgestaan door eene commissie van onderwijs, wordt door het Rijk gesubsidieerd met f 1500 per jaar. Een provinciaal subsidie is in uitzicht gesteld. Gemeentesubsidie wordt aangevraagd. Het tekort voor het jaar 1904, geraamd op f 1750, wordt betaald door genoemde vereniging.

Rotterdam (Charlois). De school is eene instelling van het departement Charlois en Katendrecht der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. Zij staat onder beheer en bestuur van eene commissie, door het departement benoemd.

Rotterdam. *Rijnschippersschool.* Het eindexamen werd afgelegd door 7 leerlingen, van welke 5 het getuigschrift verkregen. In den afgelopen cursus werd het nieuwe leerplan gevolgd, ontworpen te Rudesheim, met welk leerplan de Centrale commissie voor de Rijnvaart te Mannheim zich vereenigde en dat daarna door de verschillende oeverstaten werd goedgekeurd.

Feijenoord. De school, uitgaande van de Protestantsch Christelijke IJzer- en metaalbewerkers en aanverwante werkliedenvereniging „Samenwerking”, mocht ook weder dit jaar zeer gewaardeerden steun van verschillende industrieelen en andere invloedrijke personen ondervinden. Van particuliere zijde werd f 1670 ontvangen. De school staat in verband met de Academie van Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen, zoodat de leerlingen, die met goed gevolg het eindexamen afgelegd hebben, zonder toelatingsexamen in de 4de klasse der Academie geplaatst kunnen worden. Het bestuur zal, zoo mogelijk, het programma voor den cursus 1904/1905 uitbreiden met 2 uur ornament- en handteekenen voor de 3de klasse.

Scheveningen. De leeraar L. Cusell werd door drukke bezig-

heden verhinderd zijne lessen waar te nemen. In zijne plaats werd de leeraar Bosma benoemd. Waar de school zeer stellig in eene dringende behoefte voorziet, is het te betreuren, dat de beschikbare ruimte geene plaats biedt voor meer leerlingen. In 1903 moesten 13 kandidaten, wegens plaatsgebrek, worden afgewezen. Commissarissen blijven van meening, dat door de eigenaardige wijze van huisvesting (elken avond moeten alle banken en tafels worden weggenomen en de lokalen geheel worden ontruimd) en door de beperkte geldmiddelen, waarover beschikt kan worden, de school nog niet voldoende in de behoefte aan behoorlijk onderwijs voorziet.

Brielle. Na afloop van den cursus had de jaarlijksche tentoonstelling van teekeningen plaats, welke druk bezocht werd. Te gelijk met deze tentoonstelling had eene prijsuitdeeling plaats. De 2 assistenten en de leeraren voor werktuigkunde werden weder voor één jaar herbenoemd.

Woerden. Door uitbreiding van het aantal leerlingen moest eene wijziging in het onderwijzend personeel plaats hebben.

Bodegraven. Het onderwijs aan de ambachtsteekenschool stelt zich ten doel, de jongens die veelal reeds een vak gekozen hebben, naar daarop betrekking hebbende schetsen teekeningen te doen maken, die hun later nuttige voorbeelden in de praktijk kunnen zijn.

Alphen. Door eenige leerlingen werden in den winkel modellen van bekappingen enz. naar opgegeven maat en tekening vervaardigd; materiaal en tijd werden door het bestuur vergoed.

Leiden. *Roomsch-Katholieke Volksbond.* Evenals vorige jaren werd na het einde van den cursus eene tentoonstelling van teekeningen gehouden. De school genoot subsidie van het Rijk en de gemeente, terwijl de provincie subsidie toezegde voor den cursus 1904/1905.

Gouda. *Handelskursus.* De inrichting gaat uit en staat onder beheer van de afdeeling Gouda van den Nationaal Bond van handels- en kantoorbedienden in Nederland. Het doel der inrichting is het verschaffen van vakonderwijs aan handels- en kantoorbedienden.

Vlaardingen. De teekenschool is eene school met driejarigen cursus, die met de eigenlijke burgeravondschool samen vormt de „burgerschool met voortgezette cursus”. Besloten werd het personeel te vermeerderen met een leeraar in rekenen, wiskunde en Nederlandsche taal — met het oog op het splitsen van de eerste klasse der burgeravondschool in 2 parallelklassen — en een leeraar in werktuigkundig teekenen.

Heenvliet. De school bestaat tot nog toe uit een 2-jarigen cursus. De leerlingen volgen met veel lust de lessen.

Voorschoten. In verband met plannen tot reorganisatie en uitbreiding van het onderwijs werd een Rijks- en een provinciaal subsidie aangevraagd.

Amsterdam. *Avondteekenschool voor handwerkslieden.* Evenals vorige jaren eindigde de cursus half Maart. Den 1sten October begon de nieuwe cursus met 557 leerlingen aan de avondteekenschool aan de Weteringschans en 207 aan de hulpvakteekenschool aan de Marnixstraat. Het aantal ingeschrevenen was 1271, zoodat 507 wegens plaatsgebrek moesten worden teleurgesteld.

Amsterdam. *Industrieschool van de Maatschappij voor den Werken- den Stand.* De bootseerklasse, die steeds door een klein aantal leerlingen werd bezocht, werd na goedkeuring van den Minister van Binnenlandsche Zaken opgeheven; daardoor kwam een lokaal vrij, plaats gevende aan ± 20 leerlingen, voor eene vervolklasse voor bouwkundigen. Hiervoor werden benoemd de leeraren H. J. W. Veen en J. J. van Noppen. De leeraar Veldkamp, die tot directeur aan de ambachtsschool te Zwolle benoemd werd, werd vervangen door den leeraar Roosing. Er is met het groot aantal leerlingen (176) vooral voor berging plaatsgebrek. Met het oog op de financiën is dit jaar aan modellen, boek- en plaatwerken weinig aangeschaft.

Amsterdam. *St. Jozephsgesellenvereniging.* Door het steeds grooter wordend aantal leerlingen, was uitbreiding van personeel noodzakelijk. Bij den aanvang van den cursus 1903-'04, werd in eene gebleken behoefte voorzien, door de inschakeling van eene klasse voor werktuigkundig teekenen. Door het Rijk werd een subsidie toegezegd van f 1250.

Amsterdam. *Patrimonium.* De school werd in het afgelopen jaar naar een nieuw gebouw overgebracht. Op 1 Januari zal de school gereed zijn voor de ontvangst van het maximum aantal leerlingen. De schoolgelden zullen op de helft worden teruggebracht.

Amsterdam. *Avondvakteekenschool „de Eenheid“.* Door de uitbreiding van het onderwijs is verhooging van subsidie aangevraagd aan het Rijk, de provincie en de gemeente.

Amsterdam. *Teekenschool van den Roomsch-Katholieken Volksbond.* Het schoolgeld werd in het vorig jaar verhoogd. Voortgegaan werd met het geven van lessen in rekenen, schrijven en lezen. De behoefte doet zich steeds meer gevoelen aan meerdere en betere ruimte. Bij den aanvang van den nieuwen cursus waren de klassen overbevolkt. De school telde toen 191 leerlingen, terwijl er 32 werden afgewezen wegens plaatsgebrek. De leeraren A. Jager en A. J. C. F. Mittelmeijer, die ontslag verkregen, werden vervangen door H. J. Köhler en G. M. Acronius.

Amstelveen. Het aantal leerlingen neemt elk jaar toe. Pogingen zijn in het werk gesteld subsidie te verkrijgen om een derden leeraar te kunnen aanstellen.

Haarlem. Op 28 November overleed de directeur der avondvakteekenschool. Den waarnemend directeur C. B. van Vliet werd opgedragen tijdelijk diens plaats te vervullen. Door het groot aantal leerlingen, dat zich voor den nieuwen cursus had aangemeld, moest het personeel versterkt worden. B. Kraakman en T. A. Sturm werden aangesteld. In plaats van H. W. Brouwer, die ontslag nam, werd H. J. Kranenburg benoemd.

Haarlem. *Teekenschool van den Roomsch-Katholieken Volksbond.* De assistent W. Nelissen nam ontslag. In zijne plaats werd van Beek benoemd. De leermiddelen der school werden met eenige modellen uitgebreid.

Purmerend. In het personeel kwam eenige verandering door het vertrek van J. J. Damme, in wiens plaats werd benoemd F. van Dijk, als leeraar in het vaktekenen. Het meubilair is in goeden staat en hulpmiddelen zijn voldoende voorhanden. De vlijt en opkomst der leerlingen waren zeer bevredigend.

Weesp. *Teekenschool van den Roomsch-Katholieken Volksbond.* Aan den cursus namen 39 leerlingen deel; 19 leerlingen volgden het handtekenonderwijs, terwijl 20 leerlingen, aan het lijn- en vaktekenen deelnamen.

Wijk bij Duurstede. De tentoonstelling van de teekeningen werd druk bezocht. De meeste leerlingen ontvingen een prijs, bestaande uit gereedschappen. De leeraar A. Smit, die naar Amsterdam vertrok, werd vervangen door E. A. v. d. Klift.

Soest. In het afgelopen jaar werd aan deze school een Rijkssubsidie toegekend van f 700, de provincie gaf 100, terwijl de bijdrage der gemeente van f 150 op f 300 gebracht werd.

Leeuwarden. *Teekenschool voor volwassen ambachtslieden en vrouwelijke leerlingen.* Jhr. mr. D. O. Engelen heeft dezen cursus opgericht en houdt hem nog steeds in stand. Het onderwijs bepaalt zich tot voorbereidend en vaktekenen.

Heerenveen. De leerlingen zijn gesplitst in 2 afdelingen: A en B, ieder van 4 klassen. Afdeling A bevat leerlingen (hout- en metaalbewerkers) voor wie het constructief teekenen hoofdzak is. Afdeling B daarentegen leerlingen voor wie het handtekenen meer op den voorgrond treedt. De lijntekenaars ontvangen echter één avond onderwijs in handtekenen, terwijl afdeling B ook hand- en lijntekenen beoefent. Toelatings-, overgangs- en eindexamens worden niet gehouden.

Bergum. De opkomst van de leerlingen was vrij geregeld. De leerlingen ontvingen de benodigde teekenbehoeften gratis. De lessen werden gegeven in een lokaal der bewaarschool. De verlichting was onpractisch en zeer onvoldoende.

Wolvega. Van de 36 leerlingen die de school bezoeken, zijn 15 leerlingen uit de gemeente Wolvega, terwijl 21 leerlingen in de omliggende dorpen wonen. De school ontving subsidie van het Rijk, van de gemeente Weststellingwerf, van het hoofdbestuur der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen en van de Nuts-spaarbank.

Deventer. Afd. A. Het onderwijs wordt in het gebouw der burgeravondschoon gegeven en staat onder toezicht van den directeur dier inrichting. Door de in dit jaar plaats gehad hebbende verbouwing dezer lokalen is het mogelijk geworden elke klasse in een afzonderlijk lokaal les te geven.

Afd. B. De school genoot wederom een Rijkssubsidie, terwijl door de provincie 10% van de onkosten betaald werd. Na afloop der Kerstvacantie werd het nieuwe schoollokaal in gebruik genomen. Het gebouw voldoet over het algemeen goed. Door uitbreiding van den lesrooster kregen de leeraren Gantvoort, Beumer, Hulleman, van Leusen en Neuteboom meer lesuren. Besloten werd het onderwijs in de praktische vakken gedurende de zomermaanden voort te zetten. Definitief werden de leeraren Gantvoort en van Leusen benoemd en tijdelijk G. Hulleman, T. W. Fleers, R. Peuse, G. Spenkelink, P. J. van Veenhuysen, P. E. Albers en D. W. Meeles. In plaats van den leeraar Beumer, die benoemd werd tot directeur der ambachtsschool te Steenwijk, werd F. F. de Boois benoemd. Alleen zij die leerling van de burgeravondschoon zijn, of geweest zijn, worden tot deze school toegelaten.

Kampen. Het onderwijs aan de stadsteekenschool is bestemd voor a.s. ambachtslieden, die de lessen der burgeravondschoon niet kunnen volgen of reeds gevolgd hebben.

Balkbrug en Dedemsvaart. De teekenscholen hebben hoofdzakelijk ten doel jongelieden, die een ambacht beoefenen, teekenonderwijs te verstrekken, ingericht op het ambacht van den leerling. De resultaten van het onderwijs waren goed.

Enschede. De ambachtsavondschoon bereidt de leerlingen voor: a. voor den handel, b. voor ambachten, c. voortextiel-industrie en d. voor andere bedrijven. De afd. a (handels- en kantoorbedienden) ontvangt thans ook onderwijs in de kennis van handelsproducten, zoodat deze afdeling thans volledig is ingericht. Afd. b komt elk jaar nader bij hare bestemming. Afd. c is thans begonnen in de 1ste klasse het verven methodisch te onderwijzen. In plaats van B. Vije, werd Jan Wennink benoemd. J. Katte werd tot leeraar in het Nederlandsch aangesteld en S. Terpstra voor het rekenen.

Zwolle. De teekenschool „St. Lucas“ stelt zich ten doel teekenonderwijs te geven aan jeugdige werklieden in verband met het door hen gekozen beroep. Hoofdzakelijk worden toegelaten leerlingen, die om bijzondere redenen geene opleiding kunnen vinden aan de ambachtsschool of aan de burgeravondschoon.

Heino. De vereeniging heeft ten doel onderricht te doen geven in het hand-, lijn- en vaktekenen. De school geniet subsidie van het Rijk, van de provincie en van de gemeente. Het papier wordt den leerlingen gratis verstrekt. Enkele onvermogenen ontvangen alle hulpmiddelen gratis.

Steenwijk. Door de oprichting van de ambachtsschool kwam de teekenschool in bezit van 2 behoorlijk ingerichte lokalen; zoodat de localiteit niets meer te wenschen overlaat. In het onderwijs dient verandering gebracht te worden, niet alleen door toevoeging van enkele vakken, doch ook door het volgen van eene betere methode. Ook het gemeentebestuur ziet de noodzakelijkheid tot verbetering in en heeft daarom subsidie aan het Rijk en de provincie aangevraagd.

Groningen. De avondteekenschool, verbonden aan de ambachtsschool, wordt door de gemeente in stand gehouden. De soort en de leeftijd der leerlingen zijn a. leerlingen van 12 jaar en ouder,

die de lagere school met vrucht hebben doorloopen, b. leerlingen van 13 tot 18 jaar, die dagelijks de werkplaatsen bezoeken, c. volwassen ambachtslieden boven 18 jaar. De leeraar A. Eisses, die door ziekte genoodzaakt was, ontslag aan te vragen, werd vervangen door J. Wibbeling.

Veendam. De lessen aan deze school werden ook dit jaar trouw gevolgd. In den voortgezetzten cursus, waar de leerlingen een hooger leeftijd bereikt hebben, waren velen gedwongen vóór het eindigen van den cursus op grond van hunne werkzaamheden in verband met het aanvangsuur van de lessen (6 uur) hun ontslag te nemen. Ten einde deze leerlingen te ontmoeten werd besloten de lessen voor den voortgezetzten cursus om 7 uur te doen beginnen.

Uit het absentieboek over de laatste 3 maanden blijkt, dat deze bepaling zeer gunstig werkt.

Zuidlaren. Door de toename van het aantal leerlingen zag de Commissie van deze school zich genoodzaakt, met het oog op de beschikbare ruimte, het aantal lesuren uit te breiden. Daar echter de middelen niet toelieten de jaarwedden in evenredigheid te verhoogen, wendde men zich tot den Minister met verzoek om verhooging van Rijkssubsidie, waarop evenwel eene afwijzende beschikking is gevolgd.

Winschoten. *Avondteekenschool.* Deze school is verbonden aan de ambachtsschool, staat onder hetzelfde bestuur en wordt in stand gehouden uit de inkomsten der ambachtsschool. Het onderwijs wordt gegeven door de leeraren der school, die daarvoor geen afzonderlijk salaris ontvangen. Deze regeling zal echter voor 1904 gewijzigd worden, zoodat voor de avondteekenschool afzonderlijk salaris zal worden uitgetrokken.

Warffum. De avondschool voor ambachtslieden is geopend in de maand December 1903 en wordt gehouden in het gebouw der Rijks- hogere burgerschool. Een jaarlijksche subsidie van f 400 is haar door het Rijk toegezegd, terwijl de overige onkosten door de gemeente worden gedragen.

Boiger. De lessen werden zeer trouw gevolgd, over het gedrag der leerlingen, den lust en den ijver kan met lof gesproken worden. Vooral ook wordt in het wiskundig onderwijs een goede steun gevonden voor het geheele teekenonderwijs, inzonderheid bij het maken van constructies.

Hoogeveen. De lessen werden geregeld gevolgd, gedrag, vlijt en vorderingen der leerlingen vielen te prijzen. Door de langdurige ziekte en het overlijden van den secretaris, is dit jaar geene prijsuitdeeling onder de leerlingen gehouden.

Nieuw-Buinen. De afdeling Nieuw-Buinen van de Vereeniging ter bevordering van het ambachtsonderwijs in Drenthe nam het initiatief tot oprichting van deze teekenschool, om te voorzien in de behoefte van aanstaande ambachtslieden. Het afdelingsbestuur vormt te gelijk de commissie van toezicht op de leerlingen die door de genoemde ambachtsvereniging bij verschillende patroons zijn geplaatst. Deze leerlingen zijn verplicht de teekenschool te bezoeken. Zoo verkrijgt de commissie van toezicht invloed zoowel op de theoretische als praktische ontwikkeling dezer leerlingen.

Norg. De teekenschool genoot subsidiën van het Rijk en van de gemeente.

De Wijk. De school ontving van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen een subsidie van f 15, terwijl het Rijk f 250 schonk, benevens f 90 in de kosten van oprichting.

Nieuw-Amsterdam. De school werd door het Rijk en de gemeente gesteund.

Roden. De teekenschool ontvangt van het Rijk f 150 subsidie en van de gemeente f 50.

Coeyorden. De teekenschool is door de Vereeniging ter bevordering van het ambachtsonderwijs in Drenthe gesticht en met 1 Januari 1903 geopend. Het doel der inrichting is leerlingen van 12 jaar en ouder door hand-, vak- en lijntekenen meer geschikt te maken voor de practijk van het door hen gekozen ambacht.

Venlo. De lokalen in het gebouw der Rijks- hogere burgerscholen zijn te klein voor het aantal leerlingen, zoodat het onderwijs niet overeenkomstig het programma kan gegeven worden, te meer daar de 3de klasse (afdeeling A en B) ieder slechts 4 in plaats van 8 uren onderwijs ontvangen. Daar er geen bevoegde sollicitanten waren, is de betrekking van leeraar in het bouwkundig teekenen onvervuld gebleven. Het onderwijs werd tijdelijk door den assistent Schoenmakers gegeven.

Sittard. De school genoot van het Rijk f 800, van de provincie f 300 en van de gemeente f 300.

Weert. De school is verdeeld in twee afdeelingen, de eene voor handteekenen, de andere voor rechtlijnig en bouwkundig teekenen. Iedere afdeeling heeft drie klassen. Aan de leerlingen in het rechtlijnig en bouwkundig teekenen wordt daarenboven eene les van anderhalf uur gegeven in rekenen, practische meetkunde, enz.

Meerssen. De belangstelling en ijver bij het onderwijs worden steeds grooter. Verschillende oud-leerlingen moesten, door nood gedwongen, de school verlaten. Aan het einde van het schooljaar werden prijzen uitgedeeld, hoofdzakelijk bestaande uit gereedschappen.

Echt. De school is verdeeld in twee afdeelingen: A. lijntekenen met vakteekenen voor timmerlieden, smeden, metselaars, ververs, enz.; B. handteekenen. Ieder van deze afdeelingen is verdeeld in drie klassen. Gedrag, vlijt en vorderingen waren over het algemeen goed.

Tholen. De leermiddelen werden met eenige wandplaten en schildersezels uitgebreid. In het personeel kwam eenige verandering. De leeraar Belderbos vroeg ontslag en J. Vriens werd tijdelijk met de lessen belast.

Goes. *Avondschool voor ambachtslieden.* A. van Schelven nam ontslag en werd vervangen door F. Mais.

Neuzen. De school wordt in stand gehouden door contributie van leden en donateurs. Zij is opgericht om de opleiding van handwerkslieden te bevorderen.

B. SCHOLEN VOOR BEELDENDE KUNSTEN EN KUNSTNIJVERHEID.

Amsterdam. *Rijkschool voor Kunstnijverheid.* De lessen werden gevolgd door 65 leerlingen, verdeeld over vier afdeelingen van het onderwijs, als volgt:

In de bouwkundige	afdeeling	5 leerlingen.
" " beeldhouwkundige	"	6 "
" " schilderkundige	"	42 "
" " afdeeling kunstnaaldwerk		12 "

Hiervan waren in de:

1ste afdeeling	2 gewone leerlingen en	3 hospitanten;
2de	" 3 "	" 3 "
3de	" 32 "	" 10 "
4de	" 5 "	" 7 "
zijnde in het geheel 42 gewone " 23 "		

Aan drie leerlingen werd vrijstelling van schoolgeld verleend en deze werden bovendien begunstigd met een Rijkssubsidie tot voortzetting van studie.

Met gunstig gevolg werd afgelegd het overgangsexamen naar de 3de klasse, in de afdeeling kunstnaaldwerk: door 1 gewone leerling. Tot overgang naar de tweede helft van den vierjarigen cursus slaagden 8 gewone leerlingen, benevens 1 hospitant.

Voorts slaagden voor het eindexamen van den driejarigen cursus in kunstnaaldwerk ééne candidate en van den vierjarigen cursus, drie kandidaten.

In de afdeeling bouwkunst werden grootendeels detailstudies gemaakt van kunsthistorische voorwerpen, uit de verzameling van het Nederlandsch Museum, als voorafgaande studies voor het zelfstandig ontwerpen.

In de afdeeling decoratieve beeldhouwkunst werd goede aansluiting verkregen tusschen het onderwijs en de praktische uitvoering van het vak.

In de afdeeling decoratieve schilderkunst maakten eenige leer-

lingen goed geslaagde praktische schilderwerken van figurale onderwerpen.

In de afdeeling kunstnaaldwerk omvat het onderwijs voornamelijk de praktische toepassing van verschillende technieken.

Onverschillen leerlingen verkregen bij het verlaten der school een practischen werkkring als decoratieschilder, als meubelontwerper, als teekenaar enz. Bij openbare prijsvragen werden soms eerste en tweede prijzen door leerlingen der school behaald.

Herhaaldelijk werd bij het onderwijs gebruik gemaakt van voorwerpen uit het Nederlandsch Museum, of werden bezoeken gebràcht aan de verzamelingen in de museumzalen onder leiding der leeraren. Het Genootschap „Natura Artis Magistra” stelde veertig toegangsbewijzen kosteloos beschikbaar, om aan gelijk getal leerlingen gelegenheid te geven naar de verzamelingen van dat Genootschap schetsstudies te kunnen maken. De Maatschappij „Arti et Amicitiae” stelde hare tentoonstellingen regelmatig voor alle leerlingen kosteloos toegankelijk.

Gemeenten.	Naam der school.	Soort der school.	Vakken van onderwijs.	Getal	
				leeraren.	leerlingen.
's Hertogenbosch ,	Koninklijke school voor nuttige en beeldende kunsten ,	gesubsidieerd openbaar	Hand- , lijn- en ornamentteeken- nen. Boetseeren , bouwkunde en schilderen ,	14	295
Arnhem ,	Teekenschool van het Genoot- schap „Kunstoefening ”,	ges. bijzonder	Hand- en lijntekenen, projectie- leer , perspectief , anatomie , geschiedenis der bouwstijlen , boetseeren , schilderen en ver- sieringskunst.	5	198
's Gravenhage ,	Academie van Beeldende Kunsten ,	idem	Bouwkunde, werktuigkundig tee- kenen, teekenen naar de natuur, ornament , boetseeren , kunst- nijverheid , schilderen.	54	852
Schoonhoven ,	Teekenschool der Nijverheids- vereeniging voor goud- en zil- versmeden ,	idem	Hand- , lijn- en bouwkundig tee- kenen, vakteekenen, boetseeren, graveeren en drijven.	4	91
Amsterdam ,	Kunstnijverheidsteekenschool „Quellinus” ,	idem	Hand-, lijn- en vakteekenen, schil- deren , boetseeren , beeldhou- wen, stijl- en ornamentleer enz.	7	71
Haarlem ,	School voor kunstnijverheid ,	idem	Handteekenen , schilderen , boet- seeren en bouwkundig teeke- nen , enz.	14	192
Utrecht ,	Kunstnijverheidsteekenschool ,	idem	Theorie der bouw- en versierings- kunst en hare geschiedenis ; proportieleer van den mensch. Vakteekenen, boetseeren, hand- teekenen en schilderen.	3	29
Groningen ,	Academie „Minerva” , afdeeling beeldende kunsten ,	idem	Hand- en lijntekenen, schilderen, boetseeren, stijlleer.	6	152
Maastricht ,	Stadsteeken-instituut ,	gesubsidieerd openbaar	Hand- , lijn- bouwk.- en werk- tuigk. teekenen , boetseeren , schilderen , enz.	9	220
Roermond ,	Gemeente-teekenschool voor nut- tige en beeldende kunsten ,	idem	Hand- , lijn- en bouwk. teekenen ; schilderen, boetseeren en beeld- houwen.	5	156

's Hertogenbosch. Koninklijke school voor nuttige en beeldende kunsten. Van de 295 leerlingen, die de lessen volgden, waren geplaatst in:

de afdeeling handteekenen. 115 leerlingen

bouwkunde en bouwkundig teekenen 171

de afdeeling boetseeren 1 leerling

„ dagklasse voor decoratieve schilderkunst . . 8 leerlingen

Tot instandhouding der school kwam ten laste der gemeente f 8157,75⁵. Het Rijk gaf een subsidie van f 5000; de provincie f 900.

Arnhem. *Teekenschool van het genootschap „Kunstoeffening”.* Van de 198 leerlingen, die den cursus volgden, werd aan 64 leerlingen vrijstelling van betaling van schoolgeld verleend, terwijl 47 leerlingen waren toegelaten tegen betaling van de helft der schoolgelden.

Vier leerlingen deden met gunstig gevolg examen voor de akte handteekenen lager onderwijs. Eén leerling slaagde voor de Rijksnormaalschool voor teekenonderwijzers.

Tot bestrijding der uitgaven strekten het Rijkssubsidie ad f 1000; het subsidie der gemeente groot f 4000; het legaat „ridder van Kinsbergen”, f 150. De contributiën van leden f 100; de schoolgelden f 1822,25; de restitutie van de gemeente Arnhem voor het gebruik van een lokaal, f 38,51. Met een nadeelig saldo van f 300,37⁵ moest de rekening worden gesloten.

's Gravenhage. *Academie van beeldende kunsten.* Het onderwijs werd gevolgd door 852 leerlingen, onder welke 136 mannelijke en 137 vrouwelijke leerlingen die geen beroep gekozen hadden.

Modellen, boeken, plaatwerken en meubilair hebben voortdurend uitbreiding ondergaan, zoowel door aankoop als door geschenken.

Het aantal kandidaten dat zich onderwierp aan het examen lager onderwijs (handteekenen), bedroeg 283 (64 vrouwelijke en 219 mannelijke kandidaten). Daarvan slaagden 32 vrouwelijke en 104 mannelijke kandidaten. 18 kandidaten (13 vrouwelijke en 5 mannelijke) van de Academie namen aan het examen deel. Daarvan slaagden 12 vrouwelijke en 5 mannelijke kandidaten.

Aan het examen middelbaar onderwijs (akte handteekenen M¹) namen 72 kandidaten deel, waarvan er 28 slaagden. Van die geslaagden waren er 14 leerlingen der Academie en wel 9 vrouwelijke en 5 mannelijke.

Aan 23 leerlingen werd gratis onderwijs verstrekt, terwijl 29 leerlingen voor rekening van leden onderwijs ontvingen.

Ontvangen werden aan:

subsidie van het Rijk	f 5 000,00
„ „ de provincie	3 500,00
„ „ „ gemeente	17 000,00
bijdrage „ „ Koningin	200,00
contributiën	606,50
schoolgelden (wintercursus)	12 930,30
„ (zomercursus)	3 245,55
en aan andere baten	307,53

Schoonhoven. *Teekenschool van de Nijverheidsvereniging voor goud- en zilvermeden.* In verband met den bouw van een klaslokaal voor het geven van onderwijs in het drijven, onderging de school, in de bestemming van de lokalen, eene wijziging, welke als eene verbetering aan het onderwijs ten goede kwam.

De cursus werd geopend met 91 leerlingen. Daarvan werden ingeschreven: voor den dagcursus 14 en voor den avondcursus 77 leerlingen, waarvan 36 leerlingen gratis onderwijs genoten. De graveerlessen werden bezocht door 14 leerlingen, terwijl 16 leerlingen het onderwijs in het boetseeren volgden.

De verzamelingen hulp- en leermiddelen ondergingen aanmerkelijke uitbreidingen.

De uitgaven beliepen f 3 263,84. Zij konden worden bestreden met subsidiën van het Rijk, de provincie, en de gemeente, respectievelijk van f 1400, f 300 en van f 500, met de opbrengst van schoolgelden ad f 383,80 en met andere baten.

Amsterdam. *Kunstnijverheids-teekenschool „Quellinus”.* Voor den cursus waren ingeschreven 71 leerlingen. Hiervan waren 47 oud- en 25 nieuwe leerlingen. Op verzoek der gemeente Amsterdam waren 8 leerlingen kosteloos tot het onderwijs toegelaten.

Opgeleid werden voor:

decoratieschilder	26 leerlingen;
lithograaf en decoratief teekenaar	22 „
bouwkundige	16 „
beeldhouwer	7 „

Tot dekking der kosten werden aangewend: de subsidiën van het Rijk, de provincie en de gemeente, respectievelijk groot

f 5500, f 2000 en f 5000; de buitengewone ontvangsten ad f 204,34; de opbrengst van schoolgelden ad f 2002; een renteloos voorschot f 520 en de jaarlijksche bijdragen ad f 1195.

Haarlem. *School voor kunstnijverheid.* Aan het onderwijs namen 192 leerlingen deel, te weten:

<i>Vrouwelijke leerlingen, dagklasse.</i>	29
<i>Teeken- en boetseercursus:</i>	
Vrouwelijke leerlingen, Woensdag- en Zaterdag na- middag-cursus	11
<i>Mannelijke leerlingen, dagklasse:</i>	
Afdeeling voor decoratieschilders.	15
„ „ artistieke metaalbewerking	9
„ „ lithographen	3
„ „ artistieke houtbewerking.	4
„ „ bouwkundigen	2
„ „ teekenaars voor toegepaste kunst.	24
Mannelijke leerlingen, Woensdag- en Zaterdagmiddag- cursus	16
Mannelijke leerlingen avondcursus (versch. ambachten).	42
Leerlingen der Rijksnormaallessen	37
Totaal.	192

De leeftijd der vrouwelijke leerlingen wisselde af van 12 tot 38 jaren; die der mannelijke leerlingen van 11 tot 33 jaar.

De uitgaven aan het onderwijs besteed bedroegen f 14 955 84; ontvangen werd aan: schoolgelden f 4 076,25

aan subsidiën van het Rijk	4 500
„ de provincie	3 000
„ „ gemeente	3 000
„ „ normalessen	75
„ „ Teylersstichting.	300

Utrecht. *Kunstnijverheidsteekenschool.* Aan het onderwijs werd deelgenomen door 29 leerlingen tegen 25 in het vorige jaar.

Als ontvangsten werden geboekt: aan schoolgelden f 215; aan subsidiën van het Rijk, de provincie, de gemeente en het Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen respectievelijk f 1000, f 500, f 500 en f 100 en aan geschenken f 445,77.

Groningen. *Academie „Minerva”.* Van de 152 leerlingen, die den nieuwen cursus volgden, waren 58 schilders, 12 lithograaf; de overigen, waaronder 35 zonder beroep, beoefenden onderscheiden vakken.

Het aandeel in de gemeenschappelijke fondsen der Academie bedroeg voor de afdeeling beeldende kunsten f 3363,05. Het Rijk gaf aan subsidie f 3250. De schoolgelden brachten op f 1719.

Maastricht. *Stadsteekeninstituut.* Ingeschreven werden 221 leerlingen, waarbij 96 nieuwe. Eenige dier ingeschrevenen kwamen niet op, zoodat het schooljaar aanving met 192 leerlingen. Wegens nog eenige latere aangiften bedroeg het aantal leerlingen op 1 Januari 1903, 220. Aan den cursus namen 81 nieuwe leerlingen deel. 32 leerlingen kwamen uit omliggende gemeenten van Maastricht. De leeftijd der leerlingen wisselde af van 12 tot 30 jaren.

Geplaatst waren in afd. A (handteekenen)	78 leerlingen.
„ „ „ „ B (technisch teekenen)	107 „
„ „ „ „ C (boetseeren).	7 „

te zamen 192 leerlingen bij het begin van het schooljaar.

Aan den cursus voor hout- en marmerschilderen werd deelgenomen door 15 leerlingen, in bovenstaande opgaaf begrepen.

Aan 138 leerlingen werd vrijstelling verleend van betaling van schoolgeld.

Het onderwijs vorderde eene uitgaaf van f 5635,90^s. Deze werd gedekt door:

het subsidie van het Rijk ad . . .	f 2300,00
„ „ „ de provincie . . .	300,00
de opbrengst der schoolgelden . . .	216,00
de bijdrage van de gemeente . . .	2819,90 ^s

Roermond. Gemeentelijke teekenschool voor nuttige en beeldende kunsten. Aan den reeds sedert jaren gekoesterden wensch werd in het voorjaar van 1904 voldaan, doordien een begin kon worden gemaakt met den bouw eener nieuwe teekenschool aan den Godsweetersingel. Dit gebouw zal voldoen aan de gevorderde eischen en het is niet twijfelachtig, dat het er toe zal bijdragen de school steeds meer te doen bloeien.

De rekening der uitgaven overtreft die der inkomsten met f 2779,57, welke som ten laste kwam der gemeente.

De schoolgelden beliepen f 235,75; het Rijk gaf f 2500 subsidie; de provincie f 300.

Gipsafgietsels. Gipsafgietsels voor het teekenonderwijs zijn kosteloos afgestaan aan de navermelde inrichtingen:

ambachtsschool te Amersfoort; Quellinusschool te Amsterdam; teekenschool te Bostel; hogere burgerschool te Kampen; Academie van Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen te Rotterdam; bijzondere teekenschool (Fraterhuis), te Tilburg; burgeravondschoon en teekenschool te Vlaardingen.

De waarde van de in 1903 kosteloos verstrekte afgietsels bedraagt f 460,00

tot en met 31 Dec. 1902 bedroeg zulks 24572,95

Totaal tot en met 31 Dec. 1903 . . . f 25032,95

§ 10. BURGERSCHOLEN EN KRACHTENS ART. 14 DER WET DAARMEDE GELIJKGESTELDE INRICHTINGEN.

A. GETAL EN SOORT DER SCHOLEN.

De te Leeuwarden bestaande burger-dagschool is de eenige inrichting van dien aard,

In het aantal burger-avondscholen kwam in den loop van

1903 eenige wijziging, doordat te Assen, te Hilversum en te Meppel eene nieuwe school geopend werd.

In de volgende tabel worden al de hierbedoelde inrichtingen vermeld.

Provinciën.	Gemeenten.	Namen der scholen.	Jaar der oprich-ting.	Tot welk jaar onthef-fing is ver-leend.	Duur van den cur-sus.	Bedrag van het schoolgeld.		Aantal leerlingen, dat kosteloos onderwijs ontvangt.
						Voor volledig onderwijs per jaar.	Voor enkele lessen. per jaar.	
Noord-brabant,	's Hertogenbosch,	Burgeravondschoon,	1869	1904	2	kosteloos.	kosteloos.	24
	Tilburg,	Idem,	1870	1904	2-6	f 1,50	f 1,50	—
	Breda,	Idem,	1867	1906	3 †	kosteloos.	kosteloos.	144
	Rosendaalen Nispen,	Teekenschool,	1859	1903	4	f 0,50 per maand.	—	22
Gelderland,	Helmond,	Burgeravondschoon,	1902	1907	2	f 3	—	—
	Arnhem,	Gemeentelijke avondschool voor handwerkslieden,	1885	—	3	f 5, f 8, f 20	—	277
	Nijmegen,	Burgeravondschoon,	1865	1905	5	f 6	f 6	38
	Zutphen,	Idem,	1864	1906	4 †	Zutphen f 2, buiten Zutphen f 4	als voren	—
	Tiel,	Idem,	1870	1904	4	f 6	—	69
	's Gravenhage,	Idem,	1883	Onbep.	2	f 4	—	—
Zuid-holland,	Rotterdam,	Academie van beeldende kunsten en technische wetenschappen,	1851	Onbep.	7	f 3, f 5, f 10	—	117
	Id. (Oud Kralingen),	Burgeravondschoon,	1882	Onbep.	2	f 6, f 3	—	14
	Idem (Delfshaven),	Teekenschool,	1884	Onbep.	—	f 3	—	5
	Leiden,	Mathesis Scientiarum Genitrix,	1864	Onbep.	6	f 4,50 tot f 32	—	—
	Dordrecht,	Burgeravondschoon,	1866	—	4	f 3	f 1	—
	Delft,	Idem,	1864	1904	3	Evenredig schoolgeld tot maximum van f 10	—	87
	Schiedam,	Idem,	1869	1904	4	f 4	f 4	20
	Gouda,	Avondschool voor handwerkslieden,	1896	Onbep.	5	f 5, f 3	—	106

Provinciën.	Gemeenten.	Namen der scholen.	Jaar der oprich-ting.	Tot welk jaar onthef-fing is ver-leend.	Duur van den cur-sus.	Bedrag van hetschoolgeld.		Aantal leerlingen, dat kosteloos onderwijs ontvangt.
						Voor volledig onderwijs per jaar.	Voor enkele lessen per jaar.	
Noord-holland,	Gorinchem,	Burgeravondschool,	1871	—	2	f 3	f 3	22
	Vlaardingen,	Idem,	1902	1905	2	f 5	—	—
	Amsterdam,	Idem,	1868	1904	3	f 4	f 4	37
	Haarlem,	Idem,	1864	1904	4	f 4	f 4	—
	den Helder,	Idem,	1857	1907,	4	f 6, f 3	—	80
	Zaandam,	Idem,	1866	1904	4	f 5	f 5	14
	Alkmaar,	Idem,	1869	Onbep.	4	f 2,50 f 5	—	72
	Hoorn,	Idem,	1877	1909	4	f 3	f 3	36
	Enkhuizen,	Idem,	1870	—	3	f 3	f 3	7
	Hilversum,	Idem,	1893	—	4	f 8, f 6	—	23
Zeeland,	Middelburg,	Idem,	1867	1908	4	f 3	f 3	55
	Vlissingen,	Idem,	1869	1908	2	f 4	—	33
	Zierikzee,	Idem,	1869	—	3	f 4, f 2	—	11
Utrecht,	Utrecht,	Burgeravondschool en cursus voor industrie-onderwijs,	—	1905	3	f 2	—	32
	Amersfoort,	Burgeravondschool,	1871	1904	3	f 2	—	35
Friesland,	Leeuwarden,	Burgerdagschool,	1860	—	2	f 5	—	—
	Idem,	Burgeravondschool,	1860	1908	3	kosteloos.	kosteloos.	46
	Harlingen,	Idem,	1865	1906	2	kosteloos.	kosteloos.	120
	Sneek,	Idem,	—	1906	2	f 1	—	2
Overijssel,	Zwolle,	Burgeravondschool,	1868	1906	5	f 12, f 6, f 3	f 12, f 6, f 3	81
	Deventer,	Idem,	1865	1909	4 †	f 2,50	f 0,50 p week.	41
	Kampen,	Idem,	1868	1904	4	kosteloos.	kosteloos.	120
	Enschede,	Idem,	1868	—	2	f 0,20 p. week.	—	—
	Almelo,	Idem,	—	1905	4	f 6	—	30
Groningen,	Groningen,	Avondschool voor ambachtslieden en uitgebreid ambachtsonderwijs,	1866	1907	6	f 5	—	126
Drenthe,	Assen,	Burgeravondschool,	1903	1907	3	f 5	f 5	32
	Meppel,	Idem,	1903	1908	2	f 4, f 2	—	2
Limburg,	Maastricht,	Idem,	1867	1908	3 †	f 3	f 0,75 p. week.	—
	Venlo,	Idem,	1896	1904	2	f 2,50	—	—
								1980

Wanneer in kolom 6 van deze tabel het teeken † achter het cijfer staat, duidt dit aan dat daaronder een jaar van voorbereiding in de voorbereidende klasse is begrepen. Uitgezonderd voor Zutphen, waar de voorbereiding 2 jaren duurt.

In dezelfde kolom dezer tabel komen achter Tilburg 2 cijfers voor. Het eerste cijfer geldt voor de eerste en het tweede voor de tweede afdeeling.

Ontheffing van de verplichting tot het oprichten en in stand houden van eene burger-dagschool werd in 1903 verleend aan de volgende gemeenten:

Helmond bij Koninklijk besluit van 14 Maart 1903 n°. 42 tot 1 September 1907,

Assen bij Koninklijk besluit van 24 Maart 1903 n°. 76 tot 1 September 1907.

Meppel bij Koninklijk besluit van 8 April 1903 n°. 61 tot 1 September 1908.

Sneek bij Koninklijk besluit van 5 Mei 1903 n°. 89 tot 1 September 1906.

Breda bij Koninklijk besluit van 10 Juni 1903 n°. 36 tot 1 September 1906.

Tiel bij Koninklijk besluit van 9 Juli 1903 n°. 19 tot 1 September 1904.

Zwolle bij Koninklijk besluit van 18 Juli 1903 n°. 11 tot 1 September 1906.

Amersfoort bij Koninklijk besluit van 27 Augustus 1903 n°. 47 tot 1 September 1904.

Deventer bij Koninklijk besluit van 29 Augustus 1903 n°. 23 tot 1 September 1909.

Roermond bij Koninklijk besluit van 19 September 1903 n°. 25 tot 1 September 1904.

Amsterdam bij Koninklijk besluit van 7 October 1903 n°. 19 tot 1 September 1904.

Winschoten bij Koninklijk besluit van 9 October 1903 n°. 66 tot 1 September 1908.

Leeuwarden bij Koninklijk besluit van 23 October 1903 n°. 52 tot 1 September 1908.

Vlissingen bij Koninklijk besluit van 18 December 1903 n°. 37 tot 1 September 1908.

Harlingen bij Koninklijk besluit van 18 Juli 1903 n°. 10 tot 1 September 1906.

B. AANTAL LEERLINGEN.

Tabel II geeft een overzicht van het aantal leerlingen aan het einde van 1902 en 1903.

GEMEENTEN.	Namen der scholen.	Aantal leerlingen				Toelatingsexamens.			Eindexamens.		
		in Dec. 1902.	in Dec. 1903.	meer in 1903.	minder in 1903.	Ge-examineerd.	Toege-laten.	Afge-wezen.	Ge-examineerd.	Toege-laten.	Afge-wezen.
's Hertogenbosch .	Burgeravondschool,	108	24	—	84	22	15	7	2	2	—
Tilburg	Idem,	197	181	—	16	22	21	1	11	11	—
Breda	Idem.	154	144	—	10	14	8	6	17	17	—
Rosendaal en Nispen	Teekenschool,	103	91	—	12	—	—	—	—	—	—
Helmond	Burgeravondschool,	32	26	—	6	24	20	4	16	16	—
Arnhem	Gemeentelijke avondschool voor handwerkslieden,	348	411	63	—	—	—	—	—	—	—
Nijmegen	Burgeravondschool,	204	232	28	—	47	32	15	12	10	2
Zutphen	Idem,	120	129	9	—	24	15	9	7	7	—
Tiel	Idem,	102	121	19	—	66	51	15	19	19	10
's Gravenhage . . .	Idem.	110	123	13	—	36	17	19	16	16	—
Rotterdam	Academie v. beeldende kunsten en technische wetenschappen,	1 648	1 544	—	104	—	—	—	—	—	—
Id.(Oud-Kralingen)	Burgeravondschool,	42	37	—	5	25	17	8	—	—	—
Idem (Delfshaven).	Teekenschool,	92	88	—	4	—	—	—	—	—	—
Leiden	Mathesis Scientiarum Genitrix,	320	298	—	22	58	42	16	16	13	3
Dordrecht	Burgeravondschool,	211	194	—	17	64	41	23	25	23	2
Delft	Idem,	195	203	8	—	93	67	26	25	21	4
Schiedam	Idem,	84	95	11	—	—	—	—	5	5	—
Gouda	Avondschool voor ambachtlieden,	194	207	13	—	61	36	25	18	17	1
Gorinchem	Burgeravondschool,	30	34	4	—	22	17	5	13	10	3
Vlaardingen . . .	Idem,	65	61	—	4	56	40	16	23	13	10
Amsterdam	Idem,	175	173	—	2	24	17	7	—	—	—
Haarlem	Idem,	232	222	—	10	167	99	68	29	24	5
den Helder	Idem,	172	210	38	—	71	42	29	11	9	2
Zaandam	Idem,	90	102	12	—	8	3	5	7	7	—

GEMEENTEN.	Namen der scholen.	Aantal leerlingen				Toelatingsexamens.			Eindexamens.		
		in Dec. 1902.	in Dec. 1903.	meer in 1903.	minder in 1903.	Ge-exami-neerd.	Toege-laten.	Afge-wezen.	Ge-exami-neerd.	Toege-laten.	Afge-wezen.
Alkmaar	Idem,	234	207	—	27	33	26	7	36	36	—
Hoorn	Idem,	75	78	3	—	49	32	17	8	8	—
Enkhuizen . . .	Idem,	33	36	3	—	24	14	10	—	—	—
Hilversum . . .	Idem,	—	101	101	—	6	2	4	—	—	—
Middelburg . . .	Idem,	127	121	—	6	60	39	21	15	15	—
Vlissingen . . .	Idem,	92	72	—	20	40	37	3	—	—	—
Zierikzee	Idem,	67	77	10	—	6	2	4	15	15	—
Utrecht	Burgeravondschool en cursus voor industrie-onderwijs,	298	363	65	—	226	187	39	55	49	6
Amersfoort . . .	Burgeravondschool,	96	134	38	—	28	20	8	—	—	—
Leeuwarden . . .	Burgerdagschool,	25	26	1	—	20	16	4	6	4	2
Idem	Burgeravondschool,	47	46	—	1	—	—	—	11	6	5
Harlingen. . . .	Idem,	84	120	36	—	2	—	2	12	12	—
Sneek	Idem,	32	29	—	3	25	16	9	10	8	2
Zwolle	Idem,	237	246	9	—	44	8	36	25	22	3
Deventer	Idem,	182	206	24	—	93	81	12	33	30	3
Kampen	Idem,	106	120	14	—	31	11	20	4	4	—
Enschede	Idem,	126	129	3	—	83	73	10	44	39	5
Almelo	Idem,	57	65	8	—	15	9	6	—	—	—
Groningen	Avondschool v. hand-werkslieden,	202	189	—	13	35	27	8	32	23	9
Assen	Burgeravondschool,	—	89	89	—	29	19	10	—	—	—
Meppel.	Idem,	—	32	32	—	7	—	7	—	—	—
Maastricht . . .	Idem,	41	74	33	—	76	75	1	—	—	—
Venlo	Idem,	40	70	30	—	—	—	—	—	—	—
		7 229	7 580	717	366	1 836	1 294	542	578	501	77

Uit deze tabel zijn de volgende opmerkingen af te leiden :

a. Het aantal leerlingen van de eenige burgerdagschool vermeerderde dit jaar met 1 en steeg dus tot 26.

b. Aan 25 burger avondscholen vermeerderde het aantal leerlingen, aan 19 verminderde het, terwijl 3 scholen voor het eerst een opgave inzonden.

Belangrijke vermeerdering viel waar te nemen te Arnhem, den Helder, Utrecht, Amersfoort, Harlingen, Maastricht en Venlo. Belangrijke vermindering te 's Hertogenbosch en Rotterdam, beeldende kunsten.

Het geheele aantal leerlingen, dat in December 1903 de scholen bezocht, bedroeg 351 meer dan in December 1902.

De inrichtingen, die een burger ayondschool vervangen, telden in 1903 5 leerlingen minder dan in 1902, Rosendaal verminderde met 12, Rotterdam B. K. met 104, Rotterdam (Delfshaven) met 4, Leiden met 22 en Amsterdam 2 leerlingen, daarentegen vermeerderde Arnhem met 63, 's Gravenhage met 13, Gouda met 13 en Enschedé met 3 leerlingen.

Van 7580 leerlingen der burger dag- en avondscholen en daarmee gelijkgestelde inrichtingen hadden er 6711 reeds een beroep gekozen.

Naar die verschillende beroepen kunnen zij verdeeld worden als volgt:

2210 timmerlieden ;

330 schrijnwerkers en meubelmakers ;

1678 smeden ;

216 koperslagers, geweer- en instrumentmakers ;

227 steenhouders, metselaars en loodgieters ;

96 beeldhouders en stukadoors ;

67 goudsmeden en graveurs ;

722 ververs, glazenmakers en verlakkers ;

170 bouwkundigen ;

23 onderwijzers en aanstaande onderwijzers ;

129 kantoorbedienden, klerken ;

4 militairen.

Door 839 leerlingen was een beroep gekozen, dat onder de bovengenoemde niet begrepen is, als : slagers, kleermakers, wagenmakers, horlogemakers, letterzetters, bloemisten, behangers, zadelmakers, boekbinders, fotografen, kruideniers, sigarenmakers, teekenaars, glasschilders, lijstenmakers, banketbakkers, kappers, machinisten, bankwerkers, decoratieschilders, stempelsnijders enz.

Door 869 leerlingen was nog geen beroep gekozen.

Onder de ouders dezer leerlingen waren :

481 ambachtslieden ;

139 winkeliers of kooplieden ;

24 bouwkundigen of kunstenaars enz.

127 ambtenaren, onderwijzers, militairen ;

terwijl 98 zonder beroep of overleden waren.

Aan de toelatingsexamens werd door 1836 kandidaten deelgenomen. Hiervan slaagden 1294 of pl. m. 70 pct., terwijl 542 of pl. m. 30 pct. werden afgewezen.

Het eindexamen werd afgelegd door 578 leerlingen. Hiervan verkregen 501 of ruim 86 pct. een eindexamen, terwijl 77 leerlingen of bijna 14 pct. moesten worden afgewezen.

Aan enkele leerlingen werd zonder voorafgaand examen een diploma uitgereikt.

Kosteloos onderwijs werd verstrekt aan alle leerlingen der burgeravondscholen te 's Hertogenbosch, Breda, Leeuwarden, Harlingen en Kampen. Deze scholen tellen samen 454 leerlingen.

Bovendien ontvingen nog kosteloos onderwijs:

te Rosendaal 22 leerlingen

„ Arnhem 277 „

„ Nijmegen 38 „

„ Tiel 69 „

„ Rotterdam (B. K.) 117 „

„ Rotterdam (Oud Kralingen). 14 „

„ Rotterdam (Delfshaven) . . 5 „

„ Delft 87 „

„ Schiedam 20 „

„ Gouda 106 „

te Gorinchem 22 leerlingen.

„ Amsterdam 37 „

„ den Helder 80 „

„ Zaandam 14 „

„ Alkmaar 72 „

„ Hoorn 36 „

„ Enkhuizen 7 „

„ Hilversum 23 „

„ Middelburg 55 „

„ Vlissingen 33 „

„ Zierikzee 11 „

„ Utrecht 32 „

„ Amersfoort 35 „

„ Sneek 2 „

„ Zwolle 81 „

„ Deventer 41 „

„ Almelo 30 „

„ Groningen 126 „

„ Assen 32 „

„ Meppel 2 „

Te zamen . . . 1526 leerlingen.

In het geheel werd alzoo in 1903 aan 1980 leerlingen kosteloos onderwijs verstrekt tegen 1908 in 1902.

C. ONDERWIJZEND PERSONEEL.

's Hertogenbosch. De leeraren J. M. Klardie, G. W. v. Trier, A. L. Beaudoux en P. L. Arts werden als leeraren der burgeravondschool ontslagen en geplaatst bij den herhalingscursus, terwijl als tijdelijk leeraar aan de burgeravondschool werd benoemd W. v. d. Ven.

Tilburg. De lessen van den leeraar v. Weezel Errens, die tot leeraar aan de H. B. S. te Amersfoort benoemd werd, werden aan A. Lejeune opgedragen, terwijl K. Wirtz voor diens lessen werd aangesteld. De leeraren v. d. Meer, W. Jansen, Popelier, A. Roessel en A. Hopman werden uitsluitend met het oog op de oprichting van eene ambachtsschool, die vermoedelijk in 1904 zal geopend worden, weer voor één jaar herbenoemd.

Nijmegen. In plaats van P. Ummels, wien op verzoek eervol ontslag werd verleend, werd de leeraar Buurman benoemd.

Tiel. Op verzoek werd eervol ontslag verleend aan den directeur van Zanten, tevens leeraar in de wiskunde. Tot tijdelijk directeur werd J. Willemsen aangesteld. Aan G. A. Scholten werd eervol ontslag verleend. De leeraar in Nederlandsche taal J. C. Lindeman werd met de lessen in de wiskunde belast. Voor den cursus 1903/1904 werden de leeraren Heerman, G. Verhage, S. van Alphen, E. Jansen en A. Schoenmaker benoemd.

Delft. De leeraren Biezens, Warffemins en Ploeg werden ook dit jaar weder tijdelijk aangesteld, terwijl de leeraar van Ditmars definitief benoemd werd.

Vlaardingen. Door uitbreiding van het aantal leerlingen werd de eerste klasse in 2 parallelklassen verdeeld. Dientengevolge werd het personeel met een leeraar in rekenen, wiskunde en Nederlandsche taal en met een leeraar in werktuigkundig teekenen vermeerderd.

den Helder. Met de uitbreiding van het aantal afdelingen van twee klassen was het noodzakelijk twee tijdelijke leeraren meer aan te stellen en de lesuren voor wiskunde, Nederlandsche taal, natuur- en werktuigkunde te vermeerderen.

Alkmaar. De leeraren v. d. Hof, L. J. Russcher en L. Groen werden benoemd ter vervanging van A. van Fagé, P. C. Bakker en G. P. J. Kalemink.

Hoorn. De leeraar in het vak teekenen Meintema verliet de school aan het einde van den cursus 1902/1903; in zijne plaats werd H. Rodenhuis als tijdelijk leeraar benoemd.

Enkhuizen. Aan F. de Vries, D. de Vries en W. Zeegers werd eervol ontslag verleend.

Middelburg. De betrekking van den eervol ontslagen leeraar in het rechtlijnig teekenen I. L. van Wuyckhuyse is niet meer vervuld. In plaats van M. Vlamings en dr. W. A. Poort, die eervol ontslag verkregen, werden B. Stomps en dr. R. van der Laan aangesteld.

Amersfoort. Eervol ontslag werd verleend aan de leeraren F. Wesseling, J. M. Thiel en W. H. Kam. P. Doorn werd tot directeur en leeraar in het lijn- en vak teekenen benoemd. Tot tijdelijke leeraren werden H. Mooijen, C. van Ouwerkerk, J. Busaard, C. J. T. Prins, A. Veen en H. Koopman aangesteld. Verder aanvaardde de reeds benoemde leeraar in het handteekenen aan de hogere burgerschool P. H. J. van Weezel Errens zijn functie.

Leeuwarden. De leeraar P. C. Andreae, die niet meer in aanmerking wenschte te komen voor de lessen in staathuishoudkunde, werd vervangen door D. A. G. Vastenou. Door een tijdelijke

ongesteldheid zijner oogen werd J. van der Heide verhinderd zijne lessen te blijven waarnemen. Hij bleef zich echter met de leiding der school belasten, terwijl het door hem gegeven onderwijs aan de leeraren Priester en Siersma werd opgedragen.

Harlingen. In den loop van het jaar werd H. G. Harkema tot directeur benoemd. De leeraar Griss, die te Rotterdam benoemd werd, verliet de school. G. de Boer werd in zijne plaats aangesteld.

Sneek. Aan dr. Z. Th. Diehl werd eervol ontslag verleend als directeur-leeraar. In zijne plaats werd dr. Antusch aangesteld. J. Hogendijk, die eveneens eervol ontslag ontving, werd vervangen door J. Voetberg.

Deventer. De school verloor een van hare verdienstelijkste leeraren, F. P. de Zee door den dood. De leeraar Zwarts verkreeg eervol ontslag. Hij werd vervangen door de leeraren Hennink en Vrijburg. Tot tijdelijke leeraren werden benoemd Steenbergen, de Lange, Dommerholt en D. Meeles.

Kampen. Door uitbreiding van het aantal leerlingen was vermeerdering van personeel noodzakelijk.

Almelo. De leeraar Wijma verkreeg wegens vertrek naar Kampen eervol ontslag. De leeraar Alberda werd in zijn plaats benoemd. De leeraren Stibbe en Kolpa werden weder voor een jaar aangesteld.

Maastricht. De leeraar van Meeteren, die de school verliet, werd vervangen door den leeraar van Alfen. In de vacature,

het vorig jaar ontstaan door het overlijden van den leeraar Schavers, werd voorzien door de benoeming van P. Ummels.

Venlo. J. L. Weber was door ongesteldheid verhinderd zijne lessen waar te nemen en is tijdelijk vervangen door de leeraren Beekman en Bloemen.

Inrichtingen die voor eene burgeravondschool in de plaats treden.

Arnhem. Het grooter aantal leerlingen maakte uitbreiding van personeel noodig.

Rotterdam. B. K. J. Striening, wien met ingang van 1 Januari 1903 eervol ontslag was verleend als hoofdleeraar der afdeling A, overleed den 3den Januari. T. Oldewelt werd in zijne plaats aangesteld. Vóór den aanvang van den nieuwen wintercursus overleed de leeraar Rademaker, die met ijver en nauwgezetheid zijne betrekking vervulde en sedert 1862 aan de academie verbonden was. Dr. Pekelharing, die niet meer in aanmerking wenschte te komen, werd vervangen door mr. A. Rombach. Door vertrek, overlijden en bedanken ontstonden verschillende vacatures. Voor A. Fehmers, W. Thieme, P. Kelder, J. Verwey en H. Biezen werden C. Krediet, H. Schellenberg, J. Logeman, P. de Decker en C. van den Berg aangesteld. Behalve de reeds genoemde personen werden C. van der Waals, G. Leenheer, A. Zeedijk, H. Buisman, C. Addieks en J. Damme benoemd.

Gouda. Met het oog op het groot aantal leerlingen werd de leeraar Citroen benoemd. W. de Mol ontving eervol ontslag en in zijne plaats werd E. Zwaaneveld aangesteld.

In totaal nam het aantal leeraren toe met 41 en bedroeg op 31 December 1903 derhalve 591, zooals in onderstaande tabel is vermeld.

GEMEENTEN.	NAMEN DER SCHOLEN.	Aantal leeraren			Jaarwedde van den directeur.	Getal jaarwedden der leeraren					Aantal jaarwedden van directeur en leeraren.	Totaal bedrag der jaarwedden.
		tevens aan eene hogere burgerschool of meisjesschool verbonden.	niet aan eene hogere burgerschool of meisjesschool verbonden.	Totaal.		tot en met f 400.	boven f 400 tot en met f 800.	boven f 800 tot en met f 1200.	boven f 1200 tot en met f 1800.	boven f 1800.		
's Hertogenbosch	Burgeravondsch.	3	3	6	f 600,00	5	—	—	—	—	6	f 1 550,00
Tilburg	Idem.	5	8	13	950,00	7	5	—	—	—	13	5 650,00
Breda	Idem.	8	4	12	600,00	8	2	—	—	—	11	3 912,71
Rosendaal en Nispen	Teekenschool.	—	5	5	700,00	4	—	—	—	—	5	1 900,00
Helmond	Burgeravondsch.	2	3	5	90,00	4	—	—	—	—	5	845,00
Arnhem	Gemeentelijke avondschool voor handwerklieden.	2	30	32	800,00	29	2	—	—	—	32	9 890,00
Nijmegen	Burgeravondsch.	4	7	11	600,00	5	3	1	1	—	11	6 420,00
Zutphen	Idem.	6	8	14	400,00	12	1	—	—	—	14	3 975,00
Tiel	Idem.	3	8	11	265,00	9	1	—	—	—	11	2 455,00
's Gravenhage	Idem.	—	10	10	800,00	8	1	—	—	—	10	3 108,00
Rotterdam	Academie beeldende kunsten en technische wetenschappen.	9	64	73	2 500,00	13	25	24	5	5	73	61 750,00
Rotterdam (Oud Kralingen) .	Burgeravondsch.	—	5	5	800,00	4	—	—	—	—	5	1 880,00
Rotterdam (Delfshaven) . .	Teekenschool.	—	6	6	630,00	3	2	—	—	—	6	2 520,00
Leiden	Mathesis Scientiarum Genitrix.	1	27	28	900,00	12	10	5	—	—	28	13 792,50
Dordrecht	Burgeravondsch.	4	9	13	1 000,00	1	4	7	—	—	13	11 380,00
Delft	Idem.	5	8	13	1 240,00	4	3	5	—	—	13	8 356,00

GEMEENTEN.	NAMEN DER SCHOLEN.	Aantal leeraren			Jaarwedde van den directeur.	Getal jaarwedden der leeraren					Aantal jaarwedden van directeur en leeraren.	Totaal bedrag der jaarwedden.
		tevens aan eene hogere burgerschool of meis- jesschool verbonden.	niet aan eene hogere burgerschool of meis- jesschool verbonden.	Totaal.		tot en met f 400.	boven f 400 tot en met f 800.	boven f 800 tot en met f 1200.	boven f 1200 tot en met f 1800.	boven f 1800.		
Schiedam	Burgeravondsch.	4	5	9	f 1 160,00	4	4	—	—	—	9	f 5 010,00
Gouda	Avondschool voor ambachtsheden.	2	15	17	1 200,00	10	6	—	—	—	17	7 270,00
Gorinchem	Burgeravondsch.	3	4	7	316,00	6	—	—	—	—	7	1 541,00
Vlaardingen	Idem.	—	8	8	1 200,00	4	3	—	—	—	8	3 700,00
Amsterdam	Idem.	3	9	12	800,00	6	4	—	—	—	11	5 516,00
Haarlem	Idem.	5	13	18	1 200,00	5	11	1	—	—	18	9 575,00
den Helder	Idem.	1	13	14	1 600,00	9	4	—	—	—	14	5 760,00
Zaandam	Idem.	5	3	8	600,00	5	1	1	—	—	8	3 600,00
Alkmaar	Idem.	—	14	14	1 200,00	9	4	—	—	—	14	6 450,00
Hoorn	Idem.	2	7	9	600,00	8	—	—	—	—	9	2 350,00
Enkhuizen	Idem.	6	—	6	—	—	—	—	—	—	—	Traktementen in die der h. b. s. begrepen.
Hilversum	Idem.	1	7	8	1 500,00	—	7	—	—	—	8	5 855,00
Middelburg	Idem.	2	15	17	800,00	10	6	—	—	—	17	6 425,00
Vlissingen	Idem.	—	7	7	650,00	4	2	—	—	—	7	2 400,00
Zierikzee	Idem.	5	1	6	—	—	—	—	—	—	—	Traktementen in die der h. b. s. begrepen.
Utrecht	Burgeravond- school, cursus voor industrie-onderw.	10	16	26	1 200,00	10	15	—	—	—	26	12 860,00
Amersfoort	Burgeravondsch.	1	7	8	710,00	5	2	—	—	—	8	3 320,00
Leeuwarden	Burgerdagschool.	3	3	6	1 778,00	2	2	—	1	—	6	5 115,00
Leeuwarden	Burgeravondsch.	2	4	6	1 700,00	—	2	2	1	—	6	4 855,00
Harlingen	Idem.	6	2	8	390,00	4	3	—	—	—	8	2 935,00
Sneek	Idem.	2	3	5	300,00	3	1	—	—	—	5	1 600,00
Zwolle	Idem.	1	17	18	1 000,00	12	3	2	—	—	18	7 585,00
Deventer	Idem.	4	20	24	550,00	18	5	—	—	—	24	7 360,00
Kampen	Idem.	9	3	12	400,00	10	1	—	—	—	12	3 376,00
Enschede	Idem.	—	9	9	—	8	—	—	—	—	9	2 370,00
Almelo	Idem.	4	3	7	400,00	4	2	—	—	—	7	2 500,00
Groningen	Avondschool voor handwerkliden.	3	11	14	1 350,00	3	10	—	—	—	14	9 500,00
Assen	Burgeravondsch.	—	13	13	600,00	12	—	—	—	—	13	2 350,00
Meppel	Idem.	3	3	6	300,00	5	—	—	—	—	6	1 265,00
Maastricht	Idem.	4	3	7	400,00	6	—	—	—	—	7	1 300,00
Venlo	Idem.	2	3	5	200,00	2	—	—	—	—	3	600,00
		145	446	591	f 36 979,00	312	157	48	8	5	575	f 273 682,21

D. LEERPLAN EN TOESTAND VAN HET ONDERWIJS.

's Hertogenbosch. Tot het einde van het schooljaar 1902/03 werd het onderwijs op de burgeravondschool gegeven gedurende een tweejarigen cursus. De eerste cursus was verdeeld in eene laagste en hoogste afdeeling, terwijl bovendien een voorbereidende cursus aan de school was toegevoegd. Deze laatste was wegens het groot aantal leerlingen in parallelklassen gesplitst. Volgens besluit van den raad zal de burgeravondschool van het begin van het schooljaar 1903/04 af slechts uit 2 klassen bestaan, vormende de vroegere klassen „eerste cursus, hoogste afdeeling” en tweede cursus. De andere klassen werden opgeheven of liever herschapen in den door de wet geëischten herhalingscursus. Onderwijs in teekenen wordt aan de burgeravondschool niet gegeven, de leerlingen kunnen het onderwijs in dit vak aan de Koninklijke school voor nuttige en beeldende kunsten kosteloos volgen. Weder stelde de raad een som van f 100 beschikbaar voor den aankoop van prijzen, f 25 voor aankoop en onderhoud van schoolmeubelen, f 100 voor schrijfbehoeften en andere hulpmiddelen en f 100 voor natuurkundige en scheikundige toestellen.

Breda. De samenwerking met de directeurs van de ambachtsschool en het stadsteekeninstituut leverde ook dit jaar zeer goede resultaten op. Het schoolverzuim is zeer gering. Alle leerlingen der burgeravondschool volgen de lessen in handteekenen, bouwkundig teekenen en machinetteekenen aan het stadsteekeninstituut.

Tiel. Door het steeds toenemend aantal leerlingen moesten de eerste en tweede klasse gesplitst worden. Door de benoeming van drie leeraren der ambachtsschool kon het teekenonderwijs meer in verband met het vak van den leerling gegeven worden.

Delft. Evenals in vorige jaren werd ook nu bij den aanvang van den nieuwen cursus de tweede klasse in 3 parallelafdeelingen gesplitst.

Gorinchem. Met het oog op het vermoedelijk groot aantal leerlingen voor de eerste klasse, werd bij het begin van den cursus hulp aangevraagd voor het lijntekenen.

den Helder. Door vermeerdering van het aantal leerlingen moest het aantal klassen met 2 afdeelingen vermeerderd worden.

Alkmaar. De tentoonstelling van teekeningen werd door vele belangstellenden bezocht.

Hoorn. De school is verdeeld in 2 afdeelingen. De eerste afdeeling voor jongelieden die een vak beoefenen, waarbij teekenen geen hoofdvereischte is en de 2de afdeeling, voor welke teekenen hoofdzak is. De school is door schenking in het bezit gekomen van eene belangrijke collectie materialen, terwijl een begin is gemaakt met het inrichten van eene bibliotheek.

Middelburg. De het vorige jaar aangevangen reorganisatie werd voortgezet. Bij raadsbesluit werd het onderwijs aan de burgeravondschool over een vierjarigen cursus verdeeld. Door aanschaffing van groote teekenborden en bijpassende haken kunnen de uitslagen behoorlijk worden geteekend. 39 leerlingen der ambachtsschool volgen de lessen der burgeravondschool.

Vlissingen. Het aantal leerlingen neemt voortdurend sterk toe. Dientengevolge zal het noodzakelijk zijn het aantal klassen uit te breiden.

Zierikzee. De school staat in zoodanig verband met de ambachtsschool, dat alle leerlingen dezer laatste inrichting tevens leerlingen der burgeravondschool moeten zijn. Het voornemen bestaat zoo mogelijk reeds het volgend jaar de burgeravondschool op te heffen en te vervangen door eene avondschool voor vakonderwijs, in hetzelfde gebouw en onder denzelfden directeur als de ambachtsschool.

Amersfoort. Met het begin van den cursus 1903/4 kwam de reorganisatie tot stand. Het geheele onderwijs wordt thans in de lokalen der ambachtsschool gegeven. De leerlingen der ambachtsschool volgen alleen de lessen in wiskunde, Nederlandsche taal en natuur- en werktuigkunde, daar deze leerlingen een volledige cursus in het voor hen noodige teekenen doorloopen.

Harlingen. Twee klassen der ambachtsschool volgen enkele lessen der burgeravondschool. Het groot verschil in ontwikkeling

bij de leerlingen en de te groote klassen werken nadeelig op het onderwijs.

Zwolle. Het getal gediplomeerde leerlingen, dat zich dit jaar aangaf voor voortgezet onderwijs, bedroeg 15, waarvan 6 smeden wegens plaatsgebrek niet toegelaten konden worden. 2 leerlingen der vroegere teekenschool volgen eveneens de lessen voor voortgezet onderwijs. 13 leerlingen voor de 1ste klasse konden door plaatsgebrek niet worden toegelaten.

Deventer. De 4de afdeeling van deze school is eene min of meer zelfstandige vakschool, waarin geen eigenlijk klassenverband bestaat. Zij omvat eene school voor boekhouden en biedt gelegenheid tot voortgezet onderwijs in wiskunde en Nederlandsche taal. Het onderwijs in hand-, lijn- en vakteekenen wordt gegeven door de leeraren aan de theoretische ambachtsschool. Bij het begin van den nieuwen cursus moest de 1ste afdeeling in 4 klassen gesplitst worden. In de 4de afdeeling werd 2 uur voortgezet rekenen aan de andere vakken toegevoegd. In verband met onderwijs in vakteekenen aan de ambachtsschool werden de leerlingen van de 1ste en 2de klasse elk in 2 groepen gesplitst, de eene, welke vakteekenen zou leeren en de andere die aan die lessen niet deelnamen. Deze maatregel is van tijdelijken aard en is alleen genomen om te zorgen, dat de leerlingen der burgeravondschool, die naar het gebouw der theoretische ambachtsschool moeten gaan, om 7 uur vrij zijn.

Assen. De leerlingen zijn hoofdzakelijk timmerlieden, terwijl degenen die het onderwijs onvolledig moeten volgen, op één na allen leerlingen zijn van de ambachtsschool. Het aantal leerlingen is in 2 groepen verdeeld, namelijk 1ste en 2de klasse. Tot de 2de klasse behooren zij die gedurende een of meer jaren het onderwijs aan de voormalige stadsteekenschool en de herhalingschool volgden. Deze groep leerlingen is dan ook zonder examen toegelaten. Aan de school is eene inrichting voor handelonderwijs toegevoegd.

Maastricht. Daar ook dit jaar het getal leerlingen, die zich voor de lessen aan de burgeravondschool lieten inschrijven, vrij gering was, werden de leerlingen van de laagste drie klassen van het stadsteekeninstituut, die volgens verordening op laatstgenoemde inrichting verplicht zijn tevens de lessen aan de burgeravondschool te volgen, bij circulaire aan die verplichting herinnerd. Velen der nieuw aangekomenen konden de lessen niet volgen, zoodat het getal leerlingen van 100 weder op 74 werd teruggebracht.

Inrichtingen die voor eene burgeravondschool in de plaats treden.

Rosendaal. Van den 20sten Februari tot den 17den Mei werden militairen in de teekenschool ingekwartierd, zoodat het onderwijs gedurende dien tijd niet kon worden gegeven.

Arnhem. Het lijn- en vakteekenen voor wagenmakers wordt steeds voortgezet en mag zich zoodanig in de belangstelling verheugen, dat thans de tijdelijke aanstelling van den persoon, die er onderwijs in geeft, heeft kunnen volgen.

Rotterdam. B. K. Door de Staatscommissie, belast met het afnemen van het examen als machinist aan boord van koopvaardij schepen, werd vijf maal gelegenheid gegeven tot het afleggen van dit examen. Voor de machinisten, die den cursus bezochten, was de uitslag van dit examen als volgt:

examen A	geëxamineerd	23	geslaagd	14;
„ B	„	36	„	30;
„ C	„	7	„	6.

Rotterdam (Delfshaven). Het onderwijs in wiskunde en Nederlandsche taal is aansluitende aan de 3de klasse der Academie van beeldende kunsten en technische wetenschappen.

Leiden. De leerlingen, die gebruik maken van het onderwijs op de practische ambachtsschool, zijn verplicht de school van het genootschap Mathesis Scientiarum Genitrix te bezoeken.

Het onderwijs in de natuurkunde wordt dienstbaar gemaakt aan het electrotechnisch onderwijs.

E. TOESTAND DER LOKALEN EN HULPMIDDELEN BIJ HET ONDERWIJS.

Zaandam. Door toeneming van het aantal leerlingen der burgeravondschool en vermindering van de beschikbare localiteit in het gebouw der hogere burgerschool werden de lessen in dezen winter gegeven in de hogere burgerschool, in de stadsteekenschool en in een oud schoolgebouw. Aan dezen ongewenschten toestand komt spoedig een einde, daar met Juli de nieuwe lokalen in gebruik kunnen worden genomen.

Hilversum. Voor het onderwijs in Nederlandsche taal, natuur- en werktuig- en wiskunde wordt door de burgeravondschool gebruik gemaakt van 3 lokalen der hogere burgerschool.

Venlo. De lokalen, waarin het teekenonderwijs gegeven wordt, zijn voor dat doel onbruikbaar, zoodat dit onderwijs weinig of geen resultaten heeft.

Inrichtingen, die voor eene burgeravondschool in de plaats treden.

Rotterdam. Gedurende dezen cursus werden voor de lessen in rekenen, wiskunde en Nederlandsche taal weer 7 lokalen van eene openbare school in gebruik genomen.

§ 11. SCHOLEN VOOR DOOFSTOMMEN, BLINDEN, ACHTERLIJKE EN SPRAAKGEBREKKIGEN.

Rotterdam. *Inrichting voor doofstommenonderwijs.* Op 1 Januari 1903 maakten van het onderwijs gebruik 139 leerlingen, waarvan 84 jongens en 55 meisjes. Gedurende dat jaar werden 25 nieuwe leerlingen opgenomen, waarvan 14 jongens en 11 meisjes. Daarentegen verminderde het aantal leerlingen met 12, waarvan 6 jongens en 6 meisjes. Hiervan werden 2 jongens en 6 meisjes na volbrachten leertijd ontslagen, overleden 2 jongens, kon 1 jongen naar eene school voor hoorenden terug keeren en werd 1 jongen van de school genomen, ten einde in zijne woonplaats in een ambacht geplaatst te worden. Op 31 December 1903 werd de inrichting derhalve bezocht door 152 leerlingen, waarvan 92 jongens en 60 meisjes.

Van de 25 nieuw opgenomenen kwamen 12 uit Rotterdam; de overigen uit verschillende oorden des lands. Voor één hunner wordt f 120, voor één f 50, voor één f 26, voor één f 20 en voor vier ieder f 13 leergeld betaald. De overigen genieten het onderwijs kosteloos en tien hunner worden bovendien ten koste van de inrichting verpleegd.

Van de 152 leerlingen aan het einde des jaars zijn 58 uit Rotterdam en derhalve bij hunne ouders woonachtig, de overigen zijn in gezinnen ter verpleging gegeven. Naar hunne herkomst uit de verschillende provinciën zijn de leerlingen als volgt verdeeld: Zuidholland 102, Noordholland 19, Zeeland 12, Gelderland 9, Noordbrabant 5, Utrecht 4, terwijl 1 leerling uit Nederlandsch Oost-Indië afkomstig is.

Van de leerlingen genieten 116 kosteloos onderwijs, terwijl 73 hunner bovendien geheel of gedeeltelijk ten koste van de inrichting verpleegd worden. Onder toezicht van het bestuur wordt bij patroons het volgende aantal jongens opgeleid: 13 tot schoenmaker, 3 tot kleermaker, 1 tot wagenmaker, 3 tot meubelmaker, 1 tot mandenmaker, 1 tot goudsmid, 1 tot kuiper en 1 tot sigarenmaker. De meisjes worden onderwezen in de verschillende vrouwelijke handwerken en de ouderen ook in het strijken.

De gezondheidstoestand der leerlingen was wederom zeer gunstig. Subsidien werden genoten van het Rijk f 6000, de provincie Zuidholland f 5000, de provincie Zeeland f 600, van Rotterdam f 5000, Schiedam f 100, Vlaardingen f 50 en Hellevoetsluis f 10. Aan giften werd f 811,39, aan legaten f 11 054 ontvangen.

St. Michielsgestel. *Instituut voor doofstommen.* Het jaar 1903 werd begonnen met 134 leerlingen, waarvan 67 jongens en 67 meisjes. In den loop des jaars werden aangenomen 11 jongens en 7 meisjes, en werden ontslagen 5 jongens en 4 meisjes, terwijl 1 meisje overleed. Aan het einde van 1903 waren derhalve 142 kweekelingen aanwezig, waarvan 73 jongens en 69 meisjes. De gezondheidstoestand der kinderen was bijzonder gunstig. In het onderwijzend personeel kwam eenige verandering. Ten gevolge van ziekte en verplaatsing moesten twee nieuwe onderwijzers en onderwijzeressen worden aangesteld. De les- en studie-uren zijn aanmerkelijk uitgebreid.

Door het Rijk en de provincie werden de gewone subsidien uitgekeerd. Van 396 leden werd contributie genoten ten bedrage deels van f 5, deels van f 2,50. Bovendien werd aan giften en legaten ruim f 9000 ontvangen.

De Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen en de Hollandsche IJzeren Spoorwegmaatschappij stonden wederom aan de kweekelingen bij het begin en het einde der vacantie vrij vervoer over hare lijnen toe.

Groningen. *Instituut voor doofstommen.* Aan het einde van den

cursus 1902/1903 werden van de 168 leerlingen 11 ontslagen. Een hunner kon naar eene gewone lagere school overgaan en een leerling kwam wegens ongesteldheid bij den aanvang van den nieuwen cursus niet weder terug. 22 nieuwe leerlingen werden opgenomen, zoodat het schooljaar met 178 leerlingen begon, waarvan 170 interne en 8 externe. Tusschentijds moesten 4 hunner worden ontslagen, zoodat de cursus met 174 kweekelingen werd beëindigd. Van de 22 nieuwelingen waren afkomstig uit Noordholland 5, Friesland 5, Gelderland 2, Overijssel 2, Utrecht 2, Zeeland 1 en Groningen 5.

De leeraar J. H. Wolters, die overleed, werd vervangen door F. Visser. Over den algemeenen gezondheidstoestand der leerlingen viel niet te klagen.

Ook de minvermogenende leerlingen dezer inrichting genoten van de spoorwegmaatschappijen vrij vervoer bij begin en einde der vacantie.

Aan giften en legaten werden belangrijke bedragen ontvangen.

Amsterdam. *Instituut tot onderwijs van blinden.* Op 1 November 1903 was het aantal kweekelingen tot 100 gestegen, waarvan 57 jongens en 43 meisjes. Hiermede werd het maximum aantal bereikt, hetwelk in het Instituut gehuisvest kan worden. Het bestuur zag zich daarom genoodzaakt eene lijst van kandidaten voor plaatsing aan te leggen.

Een nieuw orgel werd in den loop des jaars geplaatst ten dienste van de opleiding van de opleiding van kweekelingen tot kerkorganist.

De gezondheidstoestand der kweekelingen was zeer bevredigend.

's Gravenhage. *Gesticht voor minderjarige idioten.* Sinds 1 April 1903 is mejuffrouw E. H. Hillebrand als onderdirectrice werkzaam. In de plaats van mejuffrouw E. van Bohemen, die wegens vertrek naar elders eervol ontslag verkreeg, werd mejuffrouw A. C. de Bruin benoemd.

Op 1 Januari 1903 werden in het gesticht verpleegd 24 jongens en 18 meisjes. In den loop des jaars werden 10 jongens en 2 meisjes opgenomen, terwijl 4 jongens en 3 meisjes het gesticht verlieten. Bovendien overleden 1 jongen en 2 meisjes. Op 31 December 1903 waren derhalve 29 jongens en 15 meisjes in het gesticht aanwezig.

Het aantal externe leerlingen bedroeg op 1 Januari 1903 35, waarvan 24 jongens en 11 meisjes. Toegelaten werden 3 jongens en 1 meisje, terwijl 12 jongens en 5 meisjes in den loop des jaars de school verlieten. Op 31 December 1903 werd derhalve de dagschool bezocht door 15 jongens en 7 meisjes.

Twee leerlingen, die de school verlieten, konden naar eene gewone lagere school overgaan.

Amsterdam. *School voor spraakgebrekkige en achterlijke kinderen.* (Bilderdijkstraat.) Leerplan en personeel ondergingen geene verandering. De toestand van het onderwijs is bevredigend. De kinderen veranderen zeer in hun voordeel en gevoelen er zich gelukkig. De naam van de inrichting schijnt er toe bij te dragen, dat de resultaten van het onderwijs nog niet beter zijn. De houten hulschool is nog niet vervangen.

Amsterdam. *School voor spraakgebrekkige en achterlijke kinderen.* (Muidersgracht.) I. Schreuder A. zn. werd met ingang van 15 Maart 1903 tot directeur benoemd. De vacature ontstaan door het eervol ontslag verleend aan mejuffrouw C. J. de Hartog (1 November 1903) werd vervuld door mejuffrouw J. Swerms (1 Januari 1904).

VAN HET LAND- EN TUINBOUWONDERWIJS.

§ 12. LAND- EN TUINBOUWSCHOLEN.

Rijkslandbouwschool te Wageningen. Van de vier afdelingen, waaruit deze inrichting bestaat, te weten: 1. de afdeling hogere land- en boschbouwschool; 2. de afdeling landbouwschool; 3. de afdeling tuinbouwschool en 4. de afdeling hogere burgerschool worden de verslagen over het cursusjaar 1902—1903 voor ieder afzonderlijk vermeld.

Afdeling hogere land- en boschbouwschool (H. L.)

Personeel. In den loop van het schooljaar hadden de volgende mutatiën in het personeel plaats.

Dr. Adolf Mayer ontving met ingang van 1 Januari 1903 eervol ontslag als leeraar aan de Rijkslandbouwschool. De door hem gegeven lessen in landbouwscheikunde werden overgenomen, gedeeltelijk door J. H. Aberson en gedeeltelijk door dr. E. Giltay, terwijl de lessen in practische bemestingsleer werden opgedragen aan H. Mayer Gmelin.

In plaats van dr. H. van Cappelle werd tot tijdelijk leeraar in mineralogie en geologie benoemd J. van Baren, die op 1 April zijne functie aanvaardde.

Tot opvolger van C. J. van Lookeren Campagne werd op 1 Juli benoemd dr. A. van Bijlert, die echter eerst op 1 Mei 1903 in functie trad.

Met ingang van 1 September 1903 verkreeg S. Lindeman zijn ontslag als leeraar in het teekenen, de beginselen der burgerlijke bouwkunde en cultuurtechniek.

De amanuensis voor scheikunde H. C. Kroeders werd op 21 April opgevolgd door W. van der Heide.

Leerlingen. Bevolking van de school bij het begin van den cursus:

Kl. I	Cursus voor Ned. landb. 4 + 1 toeh.	17 leerl. en
	„ „ Ind. „ 13 + 3 „	4 toehoorders.
Kl. II	„ „ Ned. „ 4	29 leerl. waar-
	„ „ Ind. „ 25	onder 1 vrouwel.
Kl. I	„ „ Ned. boschbouw 1	5
	„ „ Ind. „ 4	
Kl. II	„ „ Ned. „ —	(gedetacheerd
	„ „ Ind. „ 2	in Duitschland).

Het *suikrlaboratorium* werd op 1 Februari geopend met 1 leerling, zoodat bij den aanvang van het schooljaar waren ingeschreven 54 leerlingen en 4 toehoorders.

Een der leerlingen uit H. L. I. Ind. en een uit H. L. II Ind. moesten wegens ongesteldheid tijdelijk de school verlaten. Twee der toehoorders verlieten eveneens de school.

Overgangsexamens:

	bevorderd.	niet bevorderd.
Klasse I cursus voor Nederl. landbouw 4	—	—
„ I „ „ Ind. „ 12	—	—
„ I „ „ Nederl. boschbouw 1	—	—
„ I „ „ Ind. „ 4	—	—

Eindexamens:

	geslaagd.	niet geslaagd.
Van den cursus voor Nederl. landbouw 3	—	—
„ „ „ „ Ind. „ 9	13	—

De vrouwelijke leerling nam niet aan het eindexamen deel. Eén leerling trok zich tijdens het examen terug.

Twee van de geslaagden van den cursus voor Nederlandschen landbouw zijn in de practijk, de derde bij de Nederlandsche Heidemaatschappij werkzaam.

Van de geslaagden van den cursus voor Indischen landbouw

zijn 2 candidaat-houtvesters; 2 maakten eene campagne aan eene suikerfabriek mee en zijn thans leerlingen aan het suikrlaboratorium; 3 studeeren te Leiden voor Oost-Indisch ambtenaar en 2 zijn reeds werkzaam in de landbouwpractijk in Ned.-Indië.

De vrouwelijke leerling die geen deel nam aan het eindexamen nam opnieuw zitting in H.L. II Nederlandsch en de leerling, die zich tijdens dat examen terugtrok werd weder als leerling van H.L. II Indisch ingeschreven.

Het verslag der commissie, in 1903 belast met het afnemen van het eindexamen der Rijkslandbouwschool (afdeling hogere land- en boschbouwschool) volgt als bijlage 0 hierachter.

Excursies. In den loop van het schooljaar vonden excursies plaats naar de boomgaarden in de omgeving van Lunteren, naar boomgaarden in de Betuwe, naar de gist- en spiritusfabriek te Delft en de suikerfabriek te Halfweg; naar den Arkelschen dam, Steenenhoek, de Kaag, Katwijk, Overschie, den Zuidplaspolder en Gouda ter bezichtiging der polderbemalingen; naar de palmpaardenmarkt te Utrecht, naar de stoomzuivelfabriek te Wageningen en verschillende stallen in de omgeving der school; naar het Reichswald te Kleef; naar de tropische kassen in de diergaarde te Rotterdam; naar eene koffie-pelinrichting te Amsterdam; naar het Ethnographisch museum te Leiden; naar de inrichting voor cultuur van suikerbietzaden te Naarden; naar de houtvesterij te Breda; naar Maarsbergen; naar de Veluwe en naar het koloniaal museum te Haarlem.

Gebouw en hulpmiddelen voor het onderwijs. Het laboratorium voor scheikunde werd gedurende de groote vacantie verbouwd en ingericht naar de eischen des tijds. Het kon op 1 December in gebruik worden genomen.

Het suikrlaboratorium kon op 1 Februari 1903 worden geopend.

Afdeling Landbouwschool.

Personeel. In de vacature, ontstaan door het overlijden van den leeraar in veeteelt, bedrijfsleer en boekhouden dr. A. M. Prins werd bij het begin van den cursus 1902—1903 niet door de benoeming van een nieuwen leeraar voorzien. Het onderwijs in veeteelt werd opgedragen aan den leeraar H. C. Reimers, dat in bedrijfsleer en boekhouden aan den leeraar J. Z. ten Rodengate Marissen.

In het begin van Maart 1903 aanvaardde dr. L. Vuyck, benoemd tot leeraar in plant- en dierkunde, zijne betrekking. Van dat tijdstip af werd het onderwijs in natuurkunde en meteorologie weder door den directeur gegeven en werden dr. H. Bos, die tijdelijk belast was met het geven van onderwijs in dierkunde en dr. W. van Dam, tijdelijk belast met het geven van onderwijs in natuurkunde en meteorologie, van de waarneming der lessen ontheven.

In de vacature, ontstaan door het vertrek van den leeraar in Indische laagland-cultures, C. J. van Lookeren Campagne, werd voorzien door de benoeming van dr. A. van Bijlert, die na de Paaschvacantie in functie trad. Van September tot de Kerstvacantie werd geen onderwijs in laagland-cultures gegeven. Van de Kerstvacantie tot einde Maart werd met het geven van onderwijs in dat vak belast D. J. Sanders, assistent bij de Amsterdam-Deli-Compagnie.

Dr. G. H. Coops, benoemd tot leeraar in scheikunde ter vervanging van dr. R. N. de Haas aanvaardde zijne betrekking in het begin van April 1903.

Met het verleenen van assistentie bij het practisch landmeten en waterpassen werd op 1 Maart 1903 belast B. van der Burg, landbouwkundige, ter vervanging van D. S. Huizinga.

Leerlingen. a. Toelatingsexamens in Juli en September:

	geëxamineerd.	toegelaten.	afgewezen.
Vorbereidende klasse . .	18	16	2
Eerste „ . .	24	14	10
Totaal . . .	42	30	12

Een der voor de eerste klasse afgewezen kandidaten werd toegelaten tot de voorbereidende.

Een der tot de eerste klasse toegelatenen nam niet in die klasse plaats.

In het geheel werden dus van de geëxamineerden opgenomen:

in de voorbereidende klasse 17 leerlingen,

" " eerste	" 13	"
Totaal . . . 30 leerlingen.		

b. Bevolking bij het begin van den cursus:

Vorbereidende klasse 19 leerlingen,

(1) Eerste	" 28	"	en 1 toeh. voor enkele vakken.
Tweede	" 21	" 1	" " " "
Indische	" 9	" 1	" " " "
Totaal . . .	77	" 3	" " " "

(1) Deze klasse werd in twee afdeelingen gesplitst.

c. In den loop van het schooljaar verlieten de school uit de eerste klasse twee leerlingen, waarvan één naar West-Indië vertrok en één naar de afdeeling hogere burgerschool overging.

Bij het einde van den cursus bedroeg dus de bevolking 75 leerlingen en 3 toehoorders.

d. Overgangs- en eindexamens in Juli 1903.

bevorderd. niet bevorderd.

Van de voorb. kl. werden tot de eerste kl. 16 3

" " eerste " " " " tweede " 26 + 1 6

Van de tweede klasse verkregen getuigschrift 19 niet 2

" " Indische " " " 9

De Sloetprijs werd uitgereikt aan den leerling H. J. Gerdes van Amsterdam.

Voor dien prijs kwamen mede in aanmerking: D. A. Hynekamp van Heteren; Ch. J. Monfils van Djember. (N. O. I.)

Van de geslaagde leerlingen der tweede klasse gingen 9 over naar de Indische klasse, 1 is op een landbouwbedrijf in Duitschland werkzaam met het voornemen in September 1904 in de Indische klasse plaats te nemen; 1 vertrok naar Indië; 1 oefent zich in de praktijk met het voornemen later naar Indië te gaan, 7 zijn bestemd voor den Nederlandschen landbouw en op verschillende plaatsen in de praktijk werkzaam.

Van de 9 leerlingen, die bij het eindexamen van de Indische klasse slaagden, maakten 4 eene campagne mede op een suikerfabriek. Van deze 4 zullen 2 de suikerschool te Amsterdam doorloopen; van de beide anderen is dit nog niet beslist; 1 leerling kreeg plaatsing als employé op eene suikerfabriek in Indië; 1 is werkzaam op eene machinefabriek in Engeland en één op eene machinefabriek in Nederland. De beide overigen zijn in de praktijk van den landbouw werkzaam.

Opmerkingen over het onderwijs. De gang van het onderwijs werd in den cursus 1902/1903 slechts enkele keeren door voortdurende ongesteldheid van leeraren gestoord.

Tijdens de vacature voor laagland-cultures van September tot Kerstmis werden de vrijvallende uren door verschillende leeraren waargenomen, die dan in hun eigen vak onderwijs gaven.

Door de benoeming van den leeraar H. C. Reimers tot leeraar in veeteelt werd eene gewenschte vereenvoudiging verkregen, doordat nu niet meer afzonderlijk onderwijs werd gegeven in physiologie en ziekten- en geneesleer der huisdieren, doch deze onderwerpen door denzelfden leeraar in verband met de veeteelt konden behandeld worden.

Door de benoeming van afzonderlijke leeraren in scheikunde en in plant- en dierkunde, leeraren, die aan geen der andere afdeelingen onderwijs hebben te geven, en hunne krachten dus geheel kunnen geven aan de belangen dezer school is eene belangrijke verbetering tot stand gekomen. Toch blijft in deze richting nog veel te doen over.

Van de 19 leeraren sedert de Paaschvacantie aan de school werkzaam, waren nog slechts 5 uitsluitend aan de afdeeling verbonden. Bij de verdeling der lesuren moet hiermede rekening gehouden worden en van eene regeling, waarbij in de eerste

plaats op de belangen der leerlingen behoort gelet te worden, kan bij zulk een toestand geen sprake zijn.

Het onderwijs werd ook dit jaar in het algemeen door de leerlingen met veel belangstelling gevolgd, zoodat de uitslag bij het eind van het jaar (68 van 78 leerlingen slaagden) weder als in vroegere jaren gunstig te noemen is. Dit is voor een der weinige inrichtingen van openbaar onderwijs wier leerlingen geen enkel recht of voorrecht kunnen verkrijgen door een volgend eindexamen een verblijvend verschijnsel.

Een bezwaar, dat een deel van het onderwijzend personeel, vooral de leeraren in wiskunde en talen steeds ondervinden, is gelegen in de ongelijke ontwikkeling van de leerlingen in die vakken. Aan den tact en den ijver van die leeraren is het te danken, dat hieruit voor hen en voor de school niet grooter moeilijkheden voortvloeien.

Excursies. Met de leerlingen van de tweede klasse werden de volgende excursies gemaakt.

Onder leiding van den leeraar in akker- en weidebouw naar de vloeivelden te Lochem.

Door dienzelfden leeraar werd ook ten stadhuize te Wageningen aan de leerlingen het kadaster gedemonstreerd.

Onder leiding van den leeraar in veeteelt naar het remonte-depot te Millingen.

Verder werden onder leiding van dezen leeraar enkele boerderijen in den omtrek bezocht.

Onder leiding van den leeraar in houtteelt naar de Edesche bosschen.

Met de leerlingen der Indische klasse werd door den leeraar in houtteelt eene excursie gemaakt naar het Reichswald bij Kleef. Aan deze excursie werd ook deelgenomen door de leerlingen der tweede klasse, die voor Nederlandschen landbouw bestemd waren.

De leeraar in ooftboomteelt bezocht met de leerlingen dezer klasse verschillende boomgaarden te Lunteren.

De leeraar in land- en volkenkunde bezocht met hen het Ethnographisch museum te Leiden.

Gebouwen en hulpmiddelen voor het onderwijs. Hierover zijn geene mededeelingen te doen.

Afdeeling Tuinbouwschool.

Personeel. Het personeel onderging in den loop van den cursus geene verandering.

Leerlingen. a. Toelatingsexamens

	geëxamineerd	toegelaten	afgewezen
In Juli 1902 . . .	3	3	—
In September 1902	3	3	—
Totaal . . .	6	6	—

Op grond van hunne diploma's werden 11 leerlingen toegelaten, terwijl een leerling, die vroeger wegens ziekte de school had verlaten en drie leerlingen, die niet tot de tweede klasse waren overgegaan, weder in de eerste klasse zitting namen. Bovendien werden nog 4 leerlingen voor enkele lessen ingeschreven.

b. Bevolking bij het begin van den cursus:

klasse I, 21 leerlingen, waaronder 6 vrouwelijke en 4 toehoorders

" II, 7 " " 2 " " 2 "

Wetenschappelijke cursus klasse I 3 leerlingen. Samen alzoo 31 leerlingen, waaronder 8 vrouwelijke en 6 toehoorders.

c. In den loop van den cursus verlieten de school:

uit klasse I 4 leerlingen en 2 toehoorders, terwijl één leerling toehoorder werd;

" " II 2 leerlingen en 2 toehoorders, terwijl één leerling toehoorder werd.

In den loop van den cursus werd in de eerste klasse nog een toehoorder ingeschreven, zoodat de school aan het eind van den cursus telde:

in klasse I 16 leerlingen en 4 toehoorders.

" " II 5 " " 1 toehoorder.

d. *Eindexamens.* Van klasse I tot klasse II werden bevorderd 13 en niet bevorderd 6 leerlingen.

De vijf leerlingen van de tweede klasse verkregen allen het eindexamen en het drietal leerlingen van de eerste klasse van den wetenschappelijken cursus werd bevorderd tot de tweede klasse. Van de vijf geslaagde leerlingen der 2de klasse ging 1 over naar de Indische klasse der afdeeling Landbouwschool; eene leerlinge is in de praktijk werkzaam om later den wetenschappelijken cursus te volgen; 1 studeert elders verder; 1 is in de praktijk gegaan in eene bloemisterij en eene leerlinge is tijdelijk werkzaam aan het Rijksproefstation voor zaadcontrole.

Excursies. In den loop van het schooljaar werden de volgende excursies gemaakt.

De 1ste klasse bezocht met den leeraar dr. J. Valckenier Suringar Oranje-Nassau's Oord en de buitenplaats „Valkenburg” van mej. Wolterbeek te Oosterbeek; met den leeraar A. C. Ide eenige kweekerijen te Opheusden en in de omstreken van Tiel.

De 2de klasse nam deel aan de excursie's naar Oranje-Nassau's Oord en Oosterbeek. Zij bezocht verder met den leeraar A. C. Ide eenige kweekerijen te Opheusden, met den leeraar dr. J. Valckenier Suringar de buitenplaats „Schovenhorst” bij Putten, nog tweemaal Oranje-Nassau's Oord en de buitenplaats van den heer Insinger te Bennekom; met den leeraar B. A. Plemper van Balen werden de kweekerijen van de heeren J. Alsche en J. Geerlings te Velp bezocht.

De leerlingen van den wetenschappelijken cursus bezochten met den leeraar dr. J. Valckenier Suringar Oranje-Nassau's Oord; met den leeraar A. C. Ide de tentoonstelling van zaailingvruchten te Lunteren en de kweekerijen in de omstreken van Venlo, Lottum en Eysden; met den directeur en den leeraar dr. R. N. de Haas de fabriek van den heer de Clercq voor het conserveren van groenten en vruchten; met den leeraar B. A. Plemper van Balen de vijfjaarlijksche tentoonstelling te Gent en een negental kweekerijen te Gent en Gentbrugge. Bovendien namen de leerlingen aan enkele van de excursiën, door de leerlingen der eerste en tweede klasse gemaakt, deel.

Gebouwen en hulpmiddelen voor het onderwijs. Hieromtrent zijn geene opmerkingen te maken.

Afdeeling Hoogere burgerschool.

Personeel. In den loop van den cursus kwamen de volgende veranderingen in het personeel.

De leeraar J. H. Aberson werd in verband met de uitbreiding van het scheikundig onderwijs aan de afdeeling Hoogere land- en boschbouwschool na de Paaschvacantie vervangen door dr. R. N. de Haas, tot dusverre leeraar in scheikunde aan de afdeelingen Landbouwschool en Tuinbouwschool.

De leeraar H. Ramaer werd definitief belast met het onderwijs in handteekenen. De leeraar S. Lindeman werd na afloop van den cursus als leeraar in lijnteekenen ontslagen.

De conciërge L. L. M. van Rest, benoemd tot instrumentmaker aan het Meteorologisch Instituut te de Bildt, werd vervangen door L. J. Luynenburg, die op 1 Juli in betrekking kwam.

Leerlingen. a. Toelatingsexamens:

	geëxamineerd.	toegelaten.	afgewezen.
Klasse I	18	8	10
„ II	2	1	1
„ III	2	2	—

b. Bevolking bij den aanvang van den cursus:

Klasse I	11 leerlingen.
„ II	25 „
„ III	21 „ en 3 toehoorders.
„ IV	19 „ 2 „
Samen alzoo	76 leerlingen en 5 toehoorders.

Hiervan vertrokken in den loop van den cursus uit klasse II 4 en uit klasse III 3 leerlingen, zoodat deze afdeeling aan het einde van den cursus 69 leerlingen en 5 toehoorders telde.

Overgangsexamens.

	bevorderd.	niet bevorderd.
Van de 11 leerlingen der 1ste klasse werden	6	5
„ „ 21 „ „ IIde „ „	15	4

terwijl twee op verzoek der ouders in deze klasse bleven zitten.

	bevorderd.	niet bevorderd.
Van de 18 leerlingen der IIIde klasse werden	15	2

terwijl een op zijn verzoek zitten bleef.

Van de 19 leerlingen der IVde klasse namen 13 aan het examen aan het einde van het 4de leerjaar deel. Hiervan slaagden 11 en werden 2 afgewezen. De overige zes leerlingen wenschten, hetzij in 1903, hetzij in 1904, het eindexamen van de hogere burgerschool met 5-jarigen cursus af te leggen. Een der geslaagden nam met goed gevolg aan dit eindexamen deel.

Van de geslaagden gingen er 7 naar de afdeeling hogere land- en boschbouwschool, één kwam terug om verder te studeeren voor het eindexamen van de 5-jarige hogere burgerschoolen, de overige gingen in technische vakken studeeren.

Van de 15 leerlingen, die tot de IVde klasse werden toegelaten, vertrokken 5 om elders eene hogere burgerschool met 5-jarigen cursus te bezoeken.

Gebouwen, meubilair en hulpmiddelen voor het onderwijs. In het gebouw werd het onpractisch portaal, dat door de gang toegang gaf tot het kabinet voor natuurlijke historie, verwijderd, waardoor een der klasselokalen werd verruimd. De hinderlijke glasjalouzieën werden vervangen door gesloten ruiten, waarvan enkele voor de ventilatie draaiend naar buiten werden gemaakt.

Behalve een paar kasten voor het leslokaal scheikunde en het privaat laboratorium van den leeraar in scheikunde en één voor het kabinet voor natuurkunde hadden geene aankopen van belang plaats. In de behoefte aan aanvulling van het meubilair voor de bibliotheek, het natuurkundig kabinet en de microscopeerkamer voor natuurlijke historie was bij het einde van het schooljaar nog niet voldaan. Op een paar kasten na, overgenomen uit den ouden boedel der Rijkslandbouwschool, verkeerde alles in goeden staat.

Het onderwijs-materiaal werd geregeld aangevuld en zoo noodig gerepareerd.

Algemeene opmerkingen..

Zooals uit de vorenstaande gegevens blijkt bedroeg het geneele aantal leerlingen aan de Rijkslandbouwschool bij het begin van den cursus 1902-1903 256, waaronder 18 voor enkele vakken. Bij het einde van den cursus waren 222 leerlingen voor volledig onderwijs en 15 voor enkele vakken aanwezig.

De lessen vingen op den in het reglement voor de Rijkslandbouwschool bepaalde datum aan.

Aan het gymnastiekonderwijs, dat tusschen de gewone lessen aan de leerlingen van de voorbereidende en de eerste klasse van de afdeeling landbouwschool en aan die van de eerste, tweede en derde klasse van de afdeeling hogere burgerschool wordt gegeven, namen een 10-tal mannelijke en alle vrouwelijke leerlingen geen deel. Het gymnastiekgebouw is voor het onderwijs schadelijk te achten.

De behoefte aan eigen teekenlokalen voor de afdeelingen doet zich bij voortdurend gevoelen.

De volgende tabel geeft ten slotte een overzicht van de leeftijden bij het begin van den cursus van de leerlingen, die in December 1902 de Rijkslandbouwschool bezochten.

Afdelingen.	KLASSEN.	Getal mannelijke leerlingen								Getal vrouwelijke leerlingen									
		beneden 12 jaren.	12—13 jaren.	13—14 jaren.	14—15 jaren.	15—16 jaren.	16—17 jaren.	17—18 jaren.	boven 18 jaren.	Totaal.	beneden 12 jaren.	12—13 jaren.	13—14 jaren.	14—15 jaren.	15—16 jaren.	16—17 jaren.	17—18 jaren.	boven 18 jaren.	Totaal.
Landbouw- school.	Voorber. klasse. .	—	—	2	3	2	5	1	—	13	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Eerste " . .	—	—	—	—	4	9	10	3	26	—	—	—	—	—	—	—	—	
	Tweede " . .	—	—	—	—	—	—	5	17	22	—	—	—	—	—	—	—	—	
	Indische " . .	—	—	—	—	—	—	—	8	8	—	—	—	—	—	—	—	—	
Tuinbouw- school.	Eerste klasse . . .	—	—	—	—	—	—	2	5	7	—	—	—	—	—	—	1	1	
	Tweede " . . .	—	—	—	—	—	—	—	9	9	—	—	—	—	—	3	1	4	
	1 ^e wetensch.cursus	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
	2 ^e " . .	—	—	—	—	—	—	—	3	3	—	—	—	—	—	—	—	—	
Hoogere burgerschool.	Eerste klasse . . .	—	1	4	5	4	—	1	—	15	—	—	—	—	—	—	—	—	
	Tweede " . . .	—	—	—	1	4	3	1	—	9	—	—	—	2	2	1	—	5	
	Derde " . . .	—	—	—	2	1	4	5	6	18	—	—	—	—	2	1	—	3	
	Vierde " . . .	—	—	—	—	3	3	3	2	11	—	—	—	—	—	1	—	1	
Hoogere land- en boschbouwschool.	Eerste Ned. L. . .	—	—	—	—	—	—	—	4	4	—	—	—	—	—	—	—	—	
	Tweede " . . .	—	—	—	—	—	—	—	3	3	—	—	—	—	—	—	1	1	
	Eerste Ind. " . .	—	—	—	—	—	—	—	11	11	—	—	—	—	—	—	—	—	
	Tweede " . . .	—	—	—	—	—	—	—	22	22	—	—	—	—	—	—	—	—	
	Eerste Ned. B. . .	—	—	—	—	—	—	—	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—	
	Tweede " . . .	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	
	Eerste Ind. " . .	—	—	—	—	—	—	—	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—	
	Tweede " . . .	—	—	—	—	—	—	—	4	4	—	—	—	—	—	—	—	—	
Suikerlaboratorium		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Totaal . . .		—	1	6	11	18	24	28	102	190	—	—	—	2	4	5	3	1	15
Leerl. voor enkele lessen		—	—	—	—	1	—	1	11	13	—	—	1	—	—	2	—	—	3
Algemeen totaal.		—	1	6	11	19	24	29	113	203	—	—	1	2	4	7	3	1	18

Winterscholen.

Algemeen overzicht van de vakken waarin aan de Rijkslandbouwwinterscholen onderwijs wordt gegeven en van het aantal uren per week daaraan in 1903—1904 in elke klasse gewijd.

VAKKEN.	RIJKSLANDBOUWWINTERSCHOLEN TE:											
	Groningen.		Leeuwarden.		Schagen.		Dordrecht.		Goes.		Sittard.	
	Klasse.		Klasse.		Klasse.		Klasse.		Klasse.		Klasse.	
	I.	II.	I.	II.	I.	II. ²⁾	I.	II.	I.	II.	I.	II.
1. Kennis van den grond, grondbewerking en grondverbetering . . .	uren	uren	uren	uren	uren	uren	uren	uren	uren	uren	uren	uren
2. Bemestingsleer . . .	2	2	2	2	2	2	3	2	2	2	1	1
3. Plantenteelt . . .	0—2 ¹⁾	4—2 ¹⁾	—	3	—	2	—	3	—	3	1	2
4. Veeteelt en gezondheidsleer . . .	2—2 ¹⁾	1—2 ¹⁾	2	2	2	2	2	3	3	2	2	2
5. Veevoeding . . .	5	5	5	4	4	5	5	4	4	3	4	4
6. Zuivelbereiding . . .	1	1	—	2	1	2	—	2	1	2	2	2
7. Bedrijfsleer en boekhouden . . .	1	2	2	2	2 ^{*)}	2 ^{*)}	2	2	2	2	2	2
8. Scheikunde . . .	—	3	1	2	1	2	—	2	—	1	—	1
9. Plantkunde . . .	4—3 ¹⁾	1—2 ¹⁾	2	2	4	2	2	3	2	2	2	2
10. Dierkunde . . .	2	1	2	2	2	1	2	2	2	2	2	1
11. Natuurkunde . . .	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	1	2
12. Nederlandsche taal . .	2	1	3	1	2	2	2	2	2	1	2	2
13. Rekenen (wiskunde) . .	1	1	2	—	2	1	2	—	1	1	2	2
14. Ooftteelt . . .	2	1	2	1	2	2	2	—	2	1	3	2
15. Groenteteelt . . .	—	—	—	—	1	1	—	—	1	1	1	1
	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	25	25	25	24	28	28	24	27	24	25	25	26

^{*)} Op den vrijen Zaterdag worden de leerlingen om beurten belast met het onderzoek van eenige monsters melk, in den aanvang onder toezicht van den leeraar. ¹⁾ Het eerste cijfer vermeldt het getal lesuren per week vóór, het tweede dat na Nieuwjaar. ²⁾ Deze klasse telde in 1903—1904 geene leerlingen.

I. Rijkslandbouwwinterschool te Groningen.

Commissie van toezicht. De commissie van toezicht leed een zwaar verlies door het overlijden van haren voorzitter, G. Wouters jr., die met groot talent en warmen ijver de belangen der school voorstond. Zijne plaats als voorzitter werd ingenomen door het nieuwbenoemde lid jhr. mr. E. Tjarda van Starkenborgh Stachouwer. In de plaats van J. de Waard Szn, die wegens vertrek eervol ontslag verkreeg als lid der commissie, werd benoemd C. Eentema, landbouwer te Zijldijk, gemeente 't Zandt.

Personeel. Het personeel onderging geene verandering. Het onderwijs in het rekenen werd opgedragen aan L. Yntema, candidaat in de astronomie, die reeds in het laatst van den voorgaanden cursus dit onderwijs van Z. J. de Langen had overgenomen. Het onderwijs in plantkunde, anders door den directeur gegeven, werd in dit winterhalfjaar opgedragen aan den adspirant-Rijkslandbouwleeraar H. Wibbens. Aan A. W. Heidema werd opnieuw verlof verleend een deel van het aan hem opgedragen onderwijs te doen geven door H. A. Kroes.

H. Zwanenburg heeft door eene langdurige en ernstige ongesteldheid een deel van het hem opgedragen onderwijs in Nederlandsche taal niet kunnen geven. De daardoor vrijgevalen uren werden voor een groot deel door den directeur, voor het overige door andere leeraren overgenomen en voor aanvulling van het onderwijs in andere vakken besteed.

Leerlingen. Bij het op 30 September 1903 gehouden toelatings-examen, waaraan 28 candidaten deelnamen, werden 25 leerlingen tot de eerste klasse der school toegelaten en 3 afgewezen.

Van de 3 leerlingen, die aan het einde van het vorige leerjaar niet tot de tweede klasse waren bevorderd, nam 1 weder in de eerste klasse plaats, zoodat deze klasse bij het begin van het schooljaar 26 leerlingen telde.

Van de 22 tot de tweede klasse bevorderde leerlingen namen 21 in die klasse plaats, terwijl van de 4 voorwaardelijk bevorderden 3 zich met goed gevolg aan een herexamen onderwierpen en tot de tweede klasse werden toegelaten. Deze klasse telde dus bij het begin van het leerjaar 24 leerlingen.

Het geheele aantal leerlingen bedroeg bij den aanvang der lessen 50, allen voor volledig onderwijs.

Een der leerlingen van de eerste klasse verliet de school wegens lichaamszwakte, terwijl een leerling van de eerste en een leerling van de tweede de school verlieten om hunne militieplichten te vervullen. De laatste legde vóór zijn vertrek het eindexamen der school met goed gevolg af. Aan het einde van het leerjaar telde de school dus 47 leerlingen.

Van de ouders der 50 leerlingen, waarmede de lessen begonnen, oefenden 41 het landbouwbedrijf uit, 1 was vervener-landbouwer, 2 vervener, 2 kalkfabrikant, 1 kalkfabrikant-kunstmesthandelaar, 1 veearts, 1 steenfabrikant en 1 graanhandelaar.

Van de leerlingen der eerste klasse hadden bij het begin van het leerjaar 12 den leeftijd van 16, 9 dien van 17, 3 dien van 18 en 2 dien van 19 jaar. Van de leerlingen der tweede klasse was 1 bij den aanvang der lessen 16 jaar, 9 waren 17, 6 waren 18, 4 waren 19, 1 was 20, 2 waren 21 en 1 was 22 jaar. Van de 50 leerlingen waren 37 in de stad Groningen gehuisvest, 13 reisden dagelijks van huis naar de school en terug en wel 11 per trein, 1 per tram en 1 per rijwiel. Het te Groningen betaalde kostgeld varieerde van f 144 tot f 300 per winterhalfjaar.

Een der leerlingen genoot eene van de 8 beurzen à f 125 welke vanwege de commissie van administratie van het Fonds voor den Landbouw beschikbaar zijn gesteld voor zonen van

mingegoede ouders, die de landbouwwinterschool wenschen te bezoeken.

Het onderwijs. De lessen begonnen op 7 October 1903, terwijl de cursus eindigde op 29 Maart 1904.

Stof tot het maken van bijzondere opmerkingen geeft het onderwijs niet. De slechte schoollokalen oefenden daarop ook in dit winterhalfjaar een nadeeligen invloed uit.

In den loop van den zomer werd met de leerlingen, die de eerste klasse hadden doorlopen, eene excursie gemaakt naar de Rijkslandbouwschool en de Betuwe. Verder werden bezocht de keuringen van de Provinciale vereeniging ter bevordering van de paardenfokkerij in Groningen, de dresseerschool, het openbaar slachthuis, de veestallen van den heer van Houten, de stedelijke mestverzamelplaats, de kunstmestfabriek der firma Luitjens, van Hoorn en Kamminga te Kostverloren, de beetwortelsuikerfabriek te Vierverlaten en de werktuigenmagazijnen der firma Boeke en Huidekoper.

De leeraar A. W. Heidema hield wederom verschillende demonstraties aan levende paarden in het gebouw der dresseerschool.

De leeraar Ph. van Harreveld vertoonde tal van projecties van zoölogische en botanische praeparaten in het Botanisch Laboratorium der Rijks-universiteit, daartoe welwillend ter beschikking gesteld.

De directeur en de leeraar L. Yntema hielden eene practische oefening met leerlingen in het opmaken van een stuk land op het noorder sportterrein.

De leerlingen der 2de klasse woonden verder te Appingedam eene voordracht bij van prof. dr. J. Ritzema Bos over planten-ziekten.

Aan het einde van den cursus ontvingen de leerlingen der 1ste klasse kosteloos eene verzameling van gras- en klaverzaden met opdracht deze uit te zaaien, teneinde ze daardoor des te beter te leeren kennen. Hun werd voorts opgedragen bij den aanvang van het volgende schooljaar een opstel in te dienen over de boerderij, waar ze de zomermaanden zullen doorbrengen.

De belangstelling en het gedrag van de leerlingen der tweede klasse liet weinig, die van de leerlingen der eerste klasse veel te wenschen over. Een dezer leerlingen werd voor 3 dagen, een ander voor eene week de toegang tot de lessen ontzegd. De oorzaak van een en ander moet voor een groot deel geweten worden aan de slechte localiteit, waarin de school is gevestigd.

Examens. Van de leerlingen der eerste klasse werden aan het einde van den cursus 16 onvoorwaardelijk tot de 2de klasse bevorderd, 6 werden niet bevorderd.

De leerlingen van de tweede klasse ontvingen allen het diploma van goed volbrachte studie. Ze zullen allen worden opgeleid tot landbouwer, behalve de zoon van een vervener en die van een kalkfabrikant-kunstmesthandelaar, die in het bedrijf hunner ouders gaan.

Leermiddelen. De leermiddelen en de boekery werden geregeld aangevuld. Door schenkingen van de heeren G. Reinders, oud-leeraar van de Rijkslandbouwschool en J. B. Westerdijk te Uithuizermeeden, waarvoor de dank der Regeering is betuigd, werd de bibliotheek der school zeer verrijkt.

Gebouw. De bezwaren tegen de slechte huisvesting der school deden zich in het afgelopen winterhalfjaar weder in erge mate gevoelen.

De volgende tabel geeft een overzicht van het getal leerlingen, dat de Rijkslandbouwwinterschool te Groningen sedert hare oprichting heeft bezocht.

Getal leerlingen.	Cursus 1893/94.		Cursus 1894/95.		Cursus 1895/96.		Cursus 1896/97.		Cursus 1897/98.		Cursus 1898/99.		Cursus 1899/1900.		Cursus 1900/01.		Cursus 1901/02.		Cursus 1902/03.		Cursus 1903/04.		Totaal der cursussen.	
	Beg.	Einde.	Beg.	Einde.	Beg.	Einde.	Beg.	Einde.	Beg.	Einde.	Beg.	Einde.	Beg.	Einde.	Beg.	Einde.	Beg.	Einde.	Beg.	Einde.	Beg.	Einde.	Beg.	Einde.
In de eerste klasse . .	34	33	23(1)	22(1)	27	25	11	9	17	17	21	21	28	27	24	23	21(1)	20(1)	29	29	26	25	261 (2)	251 (2)
In de tweede klasse . .	—	—	25	25	24(4)	20(4)	24	19	10	10	14	13	17	17	20	16	15	13	16(1)	16(1)	24	23	189 (5)	172 (5)
Dat het diploma verwierf	—	—	—	25	—	16	—	18	—	10	—	13	—	17	—	16	—	13	—	13	—	23	—	164
Dat hiervan in de praktijk ging	—	—	—	?	—	?	—	?	—	?	—	?	—	?	—	16	—	13	—	13	—	21	—	—

Opmerking: De tusschen haakjes geplaatste cijfers geven het getal leerlingen voor enkele vakken aan.

II. Rijkslandbouwwinterschool te Leeuwarden.

Commissie van toezicht. Eene commissie van toezicht is voor deze school nog niet weder benoemd.

Personeel. Het personeel onderging geene verandering.

Leerlingen. Bij het in October 1903 gehouden toelatingsexamen, waaraan 18 jongelieden deelnamen, werden 17 leerlingen tot de eerste klasse toegelaten. Bovendien nam een toehoorder, die ook enkele lessen in de tweede klasse volgde, in de 1ste klasse zitting. Deze klasse telde dus bij den aanvang der lessen 17 leerlingen en 1 toehoorder.

De 6 leerlingen, die in het voorjaar onvoorwaardelijk tot de 2de klasse waren bevorderd, kwamen allen terug; een der twee voorwaardelijk bevorderden slaagde bij het herexamen, de andere keerde niet tot de school terug.

De cursus 1903—1904 begon dus met 24 leerlingen en 1 toehoorder.

In den loop van den cursus verlieten 3 leerlingen der eerste klasse de school, twee omdat ze van studierichting veranderden, een omdat hem permissie tot schaatsenrijden gedurende den schooltijd en bij dooiend weer werd geweigerd.

In den loop van den cursus werd een leerling tot de 1ste klasse toegelaten.

Alle leerlingen waren boerenzoons.

Het onderwijs. Het onderwijs werd van 19 October tot 6 April gegeven. Vóór den aanvang der lessen werd met de leerlingen, die tot de tweede klasse waren toegelaten eene excursie gedaan naar de kweekvelden en boerderijen van J. H. en D. R. Mansholt in den Westpolder, terwijl ze tevens gedurende twee dagen voor het volgen van lessen in plantkunde werden opgeroepen. Daarbij werd ook de schooltuin bezocht.

In den loop van den cursus werd een bezoek gebracht aan de hengstenkeuring te Leeuwarden.

De lessen in de praktijk van paarden- en veekennis werden wederom gegeven in de stedelijke manège, die in zuivelbereiding in het laboratorium van den zuivelconsulent, in welk laboratorium de leerlingen zich buiten de gewone schooluren oefenden in het melkonderzoek.

Examens. Van de 15 leerlingen voor volledig onderwijs in de eerste klasse werden aan het eind van den cursus 13 onvoorwaardelijk tot de tweede klasse bevorderd, één trok zich vóór het overgangsexamen terug en een werd niet bevorderd.

Aan alle leerlingen van de tweede klasse werd een getuigschrift van met vrucht gevolgd onderwijs uitgereikt.

Deze leerlingen keeren waarschijnlijk allen weder in het ouderlijk bedrijf terug.

Leermiddelen. De leermiddelen werden ook in het afgelopen winterhalfjaar naar behoefte aangevuld.

Het getal leerlingen, dat de Rijkslandbouwwinterschool sedert hare oprichting bezocht, is in het volgende overzicht vermeld.

GETAL LEERLINGEN.	Cursus 1897/98.		Cursus 1898/99.		Cursus 1899/1900.		Cursus 1900/01.		Cursus 1901/02.		Cursus 1902/03.		Cursus 1903/04.		Totaal der cursussen.	
	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.
in de 1ste klasse.	17(3)	17(3)	14	14	20(3)	18(3)	27(2)	24	18(1)	16(1)	11(2)	10(2)	18(1)	16(1)	125(12)	115(10)
in de 2de klasse.	—	—	14(1)	14(1)	13	13	12	10	19	19	12(1)	12(1)	7	7	77 (2)	75 (2)
dat het diploma verwierf .	—	—	—	12	—	10	—	10	—	19	—	10	—	7	—	68
dat in de landbouwpraktijk ging	—	—	—	10	—	7	—	8	—	18	—	9	—	7	—	59
dat in de zuivelpraktijk ging	—	—	—	2	—	2	—	2	—	1	—	1	—	—	—	8

Opmerking: De tusschen haakjes geplaatste cijfers geven het aantal leerlingen aan, dat slechts enkele lessen volgde.

III. Rijkslandbouwwinterschool te Schagen.

Commissie van toezicht. In den loop van het winterhalfjaar werd in de plaats van J. van Beusekom te 't Zand gemeente Zijpe, die om gezondheidsredenen eervol ontslag had aangevraagd en verkregen, benoemd tot lid der commissie van toezicht J. Th. de Wit te Zijpe. Overigens onderging de commissie geene verandering.

Personeel. Het personeel der school veranderde niet. Wegens ongesteldheid van Muys, leeraar in veeteelt en gezondheidsleer werd het onderricht in deze vakken een tijd lang vervangen door dat in schei- en natuurkunde. De leeraar Muys haalde later de verzuimde lessen weder in. Wegens een geval van roodvonk ten huize van Visser, leeraar in rekenen, werden de lessen in dit vak gedurende eenige weken door Zijlstra gegeven.

Leerlingen. Bij het toelatingsexamen op 30 September werden 8 jongelieden geëxamineerd, die allen tot de eerste klasse werden toegelaten. Tevens werden 2 leerlingen voor enkele lessen ingeschreven.

In de tweede klasse namen geene leerlingen plaats. De lessen vingen alzoo aan met 8 leerlingen en twee toehoorders. Van deze laatsten verliet een in den loop van den cursus de school, zoodat de lessen eindigden met 8 leerlingen en een toehoorder.

Van de ouders der leerlingen oefenden 5 het beroep van veehouder, 1 dat van landbouwer-veehouder en 1 dat van kaas-handelaar uit. De ouders der overige leerlingen oefenden andere niet met den landbouw verwante beroepen of bedrijven uit.

Een der leerlingen en een toehoorder waren bij den aanvang der lessen 16 jaar, 2 leerlingen waren 17, 4 waren 18, een toehoorder was 23 en een leerling 24 jaar.

7 leerlingen en de toehoorders genoten voor ze de school bezochten alleen lager onderwijs. De overige leerling doorliep eene hogere burgerschool met 3-jarigen cursus.

Twee der leerlingen woonden te Schagen, 2 op een uur gaans afstand van de school en kwamen per fiets, 1 kwam dagelijks met de tram, terwijl 3 van elders te Schagen werden gehuisvest. Een der toehoorders woonde te Schagen, de andere te Assendelft. De laatste maakte gebruik van den trein.

Een der leerlingen werd in 't genot gesteld van eene beurs, beschikbaar gesteld door de Hollandsche Maatschappij van Landbouw. Voor eene tweede door die Maatschappij beschikbaar gestelde beurs meldde zich geen liefhebber aan.

Het onderwijs. De lessen vingen aan op 1 October 1903 en eindigden op 31 Maart 1904. De leerlingen bezochten de school zeer geregeld. Een moest wegens ziekte de lessen geruimen tijd verzuimen.

Over de vlijt en het gedrag der leerlingen viel niet te klagen.

In den loop van den winter werd eene excursie gehouden naar den Langendijk ter bezichtiging van een paar koolschuren, terwijl eenmaal eene excursie werd gemaakt naar het laboratorium van den zuivelconsulent te Hoorn.

Examens. Bij het op 31 Maart gehouden overgansexamen werden 6 leerlingen bevorderd tot de tweede klasse, een zal zich aan een herexamen moeten onderwerpen en een werd niet bevorderd.

Leermiddelen. De leermiddelen werden naar behoefte aangevuld.

Gebouw. In den toestand en de inrichting van het gebouw kwam geene noemenswaardige verandering.

Het volgende staatje geeft een overzicht van het getal leerlingen, dat de winterschool te Schagen sedert hare oprichting bezocht.

GETAL LEERLINGEN:	Cursus 1896/97.		Cursus 1897/98.		Cursus 1898/99.		Cursus 1899/1900.		Cursus 1900/01.		Cursus 1901/02.		Cursus 1902/03.		Cursus 1903/04.		Totaal der cursussen.	
	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.
In de 1ste klasse. . .	13(1)	13(1)	11	11	5	5	11	11	5	5	5	5	—	—	10(2)	9 (1)	60(3)	59(2)
In de 2de klasse. . .	—	—	10	10	10	10	5	5	11	11	4	4	4	4	—	—	44	44
Dat diploma verwierf .	—	—	—	10	—	10	—	5	—	11	—	4	—	4	—	—	—	44
Dat hiervan in de prac- tijk ging.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

Opmerking. De tusschen haakjes geplaatste cijfers geven het aantal leerlingen voor enkele lessen aan.

IV. *Rijkslandbouwwinterschool te Dordrecht.*

Commissie van toezicht. De commissie van toezicht onderging geene verandering.

Personeel. In het personeel kwam geene wijziging.

Leerlingen. Aan het op 5 October gehouden toelatingsexamen namen 4 jongelieden deel. Hiervan werden 3 als leerlingen voor volledig onderwijs en 1 voor enkele lessen tot de 1ste klasse toegelaten.

De 6 leerlingen, aan het einde van den vorigen cursus tot de tweede klasse toegelaten, namen in die klasse plaats.

De lessen vingen dus aan met 9 leerlingen en 1 toehoorder.

In den loop van den cursus werden nog 2 leerlingen tot de eerste klasse toegelaten, zoodat de school aan het einde van den cursus 11 leerlingen en 1 toehoorder telde.

Een der leerlingen van de eerste klasse was bij zijne toelating tot de school 16 jaar, 1 was 17, 1 was 19, 1 was 22 en 1 was 31 jaar, terwijl de toehoorder 28 jaar telde.

Een der leerlingen van de tweede klasse was 16, 1 was 17, 2 waren 18, 1 was 19 en 1 was 21 jaar.

De ouders van op twee na alle leerlingen oefenden het landbouwbedrijf uit, de toehoorder was landbouwer-tuinier.

Met uitzondering van een, die zoogenaamd meer uitgebreid lager onderwijs had gevolgd, hadden alle leerlingen slechts lager onderwijs genoten.

Slechts één leerling was in Dordrecht gehuisvest, de anderen gingen iederen dag naar huis.

Twee der leerlingen genoten eene door de Hollandse Maatschappij van Landbouw beschikbaar gestelde beurs van f 100.

Het onderwijs. De lessen begonnen op 7 October 1903 en eindigden op 31 Maart 1904.

Van een der leerlingen was de vlijt onvoldoende, van de overigen goed.

De vorderingen van twee leerlingen lieten te wenschen over, die van de overigen waren goed, van een paar zelfs zeer goed te noemen.

Het gedrag der leerlingen liet niets te wenschen over.

In het najaar werden enkele polders in den omtrek van Dordrecht bezocht en op 15 Maart een paar zuivelinrichtingen te 's Gravenhage bezichtigd.

In den schooltuin werden eenige praktische lessen gegeven en door den leeraar-veearts eenige op de boerderij van den heer Repelaer te Dubbeldam.

Examens. Drie leerlingen van de eerste klasse, alsmede de toehoorder werden tot de tweede klasse bevorderd. Twee leerlingen werden afgewezen.

Aan de leerlingen van de tweede klasse kon het diploma worden uitgereikt. Vijf van deze leerlingen keeren bij hunne ouders in het bedrijf terug, de zesde heeft nog geen werkkring gekozen.

Leermiddelen. De leermiddelen voor zuivelbereiding en veeteelt werden uitgebreid, die voor de overige vakken naar behoefte aangevuld. Ook de bibliotheek werd gecombineerd.

Van den heer A. Annaeker te Ruhrort werd eene verzameling ijzererts ten geschenke ontvangen, waarvoor de dank der Regering betuigd is.

Het getal leerlingen, dat de winterschool te Dordrecht sedert hare oprichting bezocht, is vermeld in onderstaande tabel.

Getal leerlingen :	Cursus 1896/97.		Cursus 1897/98.		Cursus 1898/99.		Cursus 1899/1900.		Cursus 1900/01.		Cursus 1901/02.		Cursus 1902/03.		Cursus 1903/04.		Totaal der cursussen.	
	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.
in de 1ste klasse. . .	13	13	5	5	18(3)	16(2)	9	8	10	10	9	9	4	4	4(1)	6(1)	72(4)	71(3)
in de 2de klasse. . .	—	—	11	11	6(1)	6(1)	12	12	7(1)	7(1)	7	7	11	8	6	6	60(2)	57(2)
dat het diploma ver- wierf	—	—	—	10	—	4	—	11	—	6	—	5	—	6	—	6	—	48
dat hiervan in de prac- tijk ging	—	—	—	?	—	?	—	?	—	?	—	?	—	6	—	5	—	—

Opmerking: De tusschen haakjes geplaatste cijfers geven het getal leerlingen voor enkele lessen aan.

V. *Rijkslandbouwwinterschool te Goes.*

Commissie van toezicht. In de samenstelling der commissie kwam geene verandering.

Personeel. Wegens de toeneming zijner werkzaamheden kon dr. G. H. Leignes Bakhoven het onderwijs in scheikunde niet langer op zich nemen. In zijne plaats kwam G. van der Hoek te Goes.

Leerlingen. Aan het toelatingsexamen gehouden op 26 October 1903 namen 8 jongelieden deel, die allen konden worden toegelaten. Een der toegelatenen kwam van Amsterdam, de overigen waren Zeeuwen. Twee hunner, die van huis uit niet met de landbouwpraktijk bekend waren, hadden, voor zij aan het toelatingsexamen deel namen, ongeveer een half jaar aan de praktische werkzaamheden op eene groote boerderij deelgenomen.

De 8 leerlingen, die bij het overgangsexamen in April 1903 tot de tweede klasse waren bevorderd, kwamen allen op één na bij den aanvang van den nieuwen cursus de tweede klasse volgen.

Bij het begin der lessen telde de school dus 15 leerlingen. In dat getal kwam in den loop van den cursus geene verandering.

Van de tot de eerste klasse toegelaten leerlingen waren twee 15 jaar, twee waren 16, twee 17, twee 18 en een 23 jaar.

Ten aanzien van het vroeger door hen genoten onderwijs kan worden vermeld, dat twee gewoon lager onderwijs hadden genoten, dat twee drie klassen, een twee klassen eener hoogere burgerschool en een de eerste klasse van een gymnasium had doorlopen; dat een hunner het onderwijs aan eene drie-jarige hoogere burgerschool, een de handelsschool te Amsterdam en één een landbouwwintercursus met vrucht had gevolgd.

Het onderwijs. De lessen begonnen op 27 October 1903 en eindigden op 15 April 1904. In het programma der lessen kwam geene verandering.

De vlijt, de vorderingen en het gedrag der leerlingen gaven reden tot tevredenheid, al kan niet ontkend worden, dat de leerlingen der tweede klasse niet allen aan de verwachtingen hebben beantwoord.

De tweede klasse bezocht onder leiding van den directeur en den leeraar-veerarts de verkoop van de Rijks hengstveulens te Bergen op Zoom en onder leiding van den directeur den Wilhelminapolder.

Voorts zal door hen een bezoek worden gebracht aan de te Brussel te houden tentoonstelling van koudbloedpaarden.

De eerste klasse bezocht onder leiding van den leeraar A. A. ter Aar de magazijnen van de firma wed. J. C. Massee en Zoon te Goes.

Beide klassen ontvingen van den leeraar in oeffteelt practische lessen in het veredelen en snoeien van vruchtboomen in den schooltuin en in „Zeelands proeftuin” te Wilhelminadorp. Ook werden de boomgaarden der Zeeuwsche fruitteelt-maatschappij bezocht.

Examens. Alle leerlingen van de 1ste klasse werden bevorderd tot de tweede en alle leerlingen van deze klasse ontvingen het diploma.

Van de geslaagden keeren 5 in de praktijk terug. Een tracht zich verder in de praktijk te bekwamen en een zal eene positie trachten te vinden, welke hem terstond een bescheiden bestaan oplevert.

Leermiddelen en het gebouw. Hieromtrent zijn geen bijzonderheden op te merken.

Een overzicht van het getal leerlingen, dat de winterschool te Goes sedert hare oprichting bezoekt, wordt in de volgende tabel gegeven. Blijkt daaruit dat de school niet zoo druk wordt bezocht als wel gewenscht wordt, toch is het een verblijvend verschijnsel, dat herhaaldelijk broeders of neven van vroegere leerlingen het onderwijs aan de school komen volgen. Van sommige practische landbouwers hebben nu al drie zoons de winterschool bezocht.

Getal der leerlingen.	Cursus 1893/94.		Cursus 1894/95.		Cursus 1895/96.		Cursus 1896/97.		Cursus 1897/98.		Cursus 1898/99.		Cursus 1899/1900.		Cursus 1900/01.		Cursus 1901/02.		Cursus 1902/03.		Cursus 1903/04.		Totaal der cursussen.	
	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.
in de eerste klasse . . .	18	16	7	6	10	10	12	11	8	8	12	12	8	8	9	9	6	6	12	10	8	8	110	104
in de tweede klasse . . .	—	—	14	14	5	5	10	8	7	7	6	6	11	11	8	8	9	9	5	5	7	7	82	80
dat met goed gevolg het eind-examen aflegde	—	—	—	14	—	5	—	8	—	7	—	6	—	11	—	8	—	9	—	5	—	7	—	80
dat hiervan in de practijk ging	?	?	—	?	—	?	—	?	—	?	—	?	—	10	—	7	6	—	5	—	6	—	—	—
dat in de zuivelpractijk ging	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	

VI. Rijkslandbouwwinterschool te Sittard.

Commissie van toezicht. In de samenstelling der commissie van toezicht kwam geene verandering.

Personeel. In het personeel kwam geene wijziging.

Leerlingen. Bij het toelatingsexamen op 15 October 1903 werden 11 nieuwe leerlingen aangenomen.

Van de 10 leerlingen, die in het voorjaar van 1900 tot de tweede klasse waren bevorderd, namen 9 in deze klasse zitting. De voorwaardelijk bevorderde leerling keerde niet tot de school terug.

De lessen gingen dus aan met twintig leerlingen.

In den loop van den cursus verliet een der leerlingen van de tweede klasse zonder opgaaf van redenen de school, zoodat de cursus eindigde met 11 leerlingen in de eerste en 8 in de tweede klasse.

Het onderwijs. De lessen aan de school werden den 29sten October aangevangen en op 2 April eindigde de cursus.

In het programma kwam alleen deze wijziging, dat aan elke klasse één uur per week onderwijs in oeffteelt werd gegeven.

Het gedrag der leerlingen was goed te noemen. Hun vlijt en hunne vorderingen gaven reden tot tevredenheid.

In den zomer van 1903 werden excursies gedaan naar de boerderij van den heer Pauwen te Pannerden, naar de stoomzuivelfabriek te Horn bij Roermond, naar den tuin van den Rijkstuinbouwleeraar in het Wijckerveld bij Maastricht en naar de boerderij van den heer P. Haan te Huis-Millen bij Nieuwstadt.

Examens. Bij de op 1 en 2 April gehouden overgangsexamens werden alle leerlingen van de eerste klasse tot de tweede bevorderd, terwijl na afloop van de in den zomer van 1904 te houden excursies aan alle leerlingen der tweede klasse, die de lessen tot het einde bezochten, een diploma zal worden uitgereikt.

Van deze leerlingen gaan allen op een na, wiens bestemming nog niet bepaald is, in het ouderlijk bedrijf terug.

Leermiddelen en het gebouw. Hierover zijn geene mededeelingen te doen.

Het volgende staatje geeft een overzicht van het getal leerlingen dat de winterschool te Sittard sedert hare oprichting bezocht.

Getal leerlingen:	Cursus 1895/96.		Cursus 1896/97.		Cursus 1897/98.		Cursus 1898/99.		Cursus 1899/1900.		Cursus 1900/01.		Cursus 1901/02.		Cursus 1902/03.		Cursus 1903/04.		Totaal der cursussen.	
	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.
In de 1ste klasse	20 (2)	19 (1)	8	8	3	2	16	14	10	10	11	11	9	9	11	11	11	11	99 (2)	95 (1)
In de 2de klasse	—	—	11	11	5	4	—	—	10	10	9	9	11	9	8	8	9	8	63	60
dat het diploma verwierf	—	—	—	11	—	4	—	—	—	9	—	9	—	9	—	8	—	8	—	58
dat hiervan in de prac- tijk ging	—	—	—	?	—	?	—	—	—	?	—	?	—	9	—	8	—	7	—	—

Opmerking. De tusschen haakjes geplaatste cijfers geven het getal leerlingen aan, dat voor het volgen van enkele lessen was ingeschreven.

Algemeen overzicht van de vakken, waarin aan de Rijkstuinbouwwinterscholen in 1903—1904 onderricht is gegeven en het aantal uren dat per week aan ieder vak is besteed.

V A K K E N.	Aalsmeer.		Naaldwijk.		Boskoop.		Tiel.
	Klasse.		Klasse.		Klasse.		Klasse.
	I. uren.	II. uren.	I. uren.	II. uren.	I. uren.	II. uren.	I. uren.
1. Groenteverbouw	2	2	2—3 *)	2—3 *)	1	1	2
2. Vruchtenteelt	2	2	3—4	3—4	1	—	4
3. Boomteelt	—	—	—	—	1	2 1/2	—
4. Bloemisterij	2	2	3/4—1	3/4—1	3	3	—
5. Scheikunde	2	1	2—3	2—3	1 1/2	1 1/4	3
6. Bemestingsleer en kennis van den grond . .	—	2	1	1	—	1 1/4	2
7. Natuurkunde en meteorologie	2	2	2	2	1 1/2	1 1/4	3
8. Dierkunde	1	1	1	1	1	—	2
9. Plantenziekten	2	2	3/4—1	3/4—1	—	2	2
10. Plantkunde	2	2	—	—	2	2	3
11. Planteterminologie	1	1	—	—	1	1	—
12. Nederlandsche taal	2	2	2	2	—	—	2
13. Hoogduitsche handelcorrespondentie . .	2 1)	2 1)	2 1)	2	—	—	—
14. Engelsche	2 1)	2 1)	—	—	3	3 2)	—
15. Rekenen	2	1	—	—	—	—	2
16. Boekhouden en algemeene zaken voor den tuinbouwer van belang	—	1	1—2	1—2	—	—	—
17. Teekenen van tuinen	2 1/2	2 1/2	—	—	1/2	1 1/2	—
18. Practijk	—	—	—	—	—	—	9 1/2
Totaal aantal uren per week	24 1/2	25 1/2	17 1/2—22	17 1/2—22	18 1/2	19 3/4	23 + 9 1/2

*) Het tweede cijfer vermeldt het getal uren per week in het tijdvak 15 November—1 Februari, het eerste dat in het overige deel van het winterhalfjaar.

1) Facultatief.

2) Dit onderwijs omvat ook boekhouden en handelsaardrijkskunde.

1. *Rijkstuinbouwwinterschool te Aalsmeer.*

Commissie van toezicht. De commissie onderging in den loop van den cursus geene verandering.

Personeel. Door de benoeming van G. de Boer tot leeraar aan de hogere burgerschool te Harlingen moest het personeel eene wijziging ondergaan. In de vacature werd voorzien door de opdracht van het onderwijs in Engelsche handelscorrespondentie aan K. Bogtstra en dat in Hoogduitsche handelscorrespondentie aan W. J. Klaver.

Leerlingen. Aan het op 23 September 1903 gehouden toelatings-examen namen 13 jongelieden deel, waarvan 12 voor volledig onderwijs en een voor het onderricht in de Engelsche handelscorrespondentie. Toegelaten werden 11 leerlingen voor volledig onderwijs en 1 voor enkele vakken.

Eén leerling, die bij het einde van den vorigen cursus den raad had ontvangen nogmaals de eerste klasse te doorloopen, nam weder in die klasse plaats. De eerste klasse telde dus bij den aanvang der lessen 12 leerlingen en 1 toehoorder.

Van deze leerlingen waren 6 van Aalsmeer, evenals de toehoorder; van de overige leerlingen kwam 1 uit Amsterdam, 1 uit Leeuwarden, 1 uit Wehe (Groningen), 1 uit Nieuwe Niedorp, 1 uit Arnhem en 1 uit Elburg.

In de tweede klasse namen 9 leerlingen en 5 toehoorders plaats. In 't geheel telde de school bij den aanvang der lessen 21 leerlingen voor volledig onderwijs en 6 voor enkele vakken. In dit getal kwam in den loop van den cursus geene verandering.

In elk der klassen werd één leerling kosteloos toegelaten.

Het onderwijs. De lessen namen een aanvang op 1 October 1903 en eindigden op 30 Maart 1904.

Van alle leerlingen kan gezegd worden, dat ze met lust en ijver hebben gewerkt. Hun gedrag liet niets te wenschen over.

In de eerste klasse volgden 10 leerlingen het onderwijs in de Hoogduitsche en 9 dat in Engelsche handelscorrespondentie.

Onder leiding van den directeur maakten de leerlingen der 2de klasse vóór den aanvang der lessen eene excursie naar verschillende bloemkweekerijen in de omstreken van Gent.

Examens. Alle leerlingen van de eerste klasse werden bevorderd tot de tweede klasse en aan alle leerlingen dezer laatste klasse kon een diploma worden uitgereikt. Ook de toehoorders voldeden aan de eischen van het overgangs- en eindexamen in de vakken die door hen waren gevolgd.

Van de leerlingen, die tot de tweede klasse overgingen, werkte thans één op eene groentekweekerij te Loosduinen, een ander in de bloemkweekerij van zijnen vader te Arnhem, terwijl de overigen werkzaam zullen zijn op kweekerijen te Aalsmeer.

Van de leerlingen, die het diploma ontvingen, hebben 4 eene plaats bekomen als knecht op kweekerijen in Duitschland, 1 werkt op eene kweekerij bij Gent, de overigen op kweekerijen te Aalsmeer.

Leermiddelen, het gebouw, de schooltuin. De leermiddelen werden naar behoefte aangevuld. Omtrent het gebouw zijn geene opmerkingen te maken. De schooltuin is voor het onderwijs een groote steun.

Het getal leerlingen, dat de Rijkstuinbouwwinterschool te Aalsmeer bezocht sedert hare oprichting, is in de hiervolgende tabel vermeld.

Getal leerlingen.	Cursus 1897/98.		Cursus 1898/99.		Cursus 1899/1900.		Cursus 1900/01.		Cursus 1901/02.		Cursus 1902/03.		Cursus 1903/04.		Totaal der cursussen.	
	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.
in de 1ste klasse	15	15	—	—	17(5)	17(5)	9	8	13(1)	13(1)	13(4)	13(4)	13(1)	13(1)	80 (11)	79 (11)
in de 2de klasse	—	—	16(1)	16(1)	—	—	15(5)	13(5)	13(9)	12(8)	13	12	14(5)	14(5)	71 (20)	67 (19)
dat het diploma verwierf . .	—	—	—	14	—	—	—	7	—	4	—	9	—	9	—	43
dat hiervan in de praktijk ging	—	—	—	14	—	—	—	7	—	4	—	9	—	9	—	43

Opmerking: de tusschen haakjes geplaatste cijfers geven het getal leerlingen voor enkele lessen aan.

II. *Rijkstuinbouwwinterschool te Naaldwijk.*

Commissie van Toezicht. De commissie onderging in den loop van den cursus geene verandering.

Personeel. Door de uitbreiding van de school met eene klasse werd eene vermeerdering van het personeel onvermijdelijk. Aan G. van Dijk te Honselaarsdijk, F. A. Schouten te Monster en A. A. van der Poel te Naaldwijk werd respectievelijk het onderwijs opgedragen in bloemisterij, plantkunde en plantenziekten, in dierkunde, nuttige en schadelijke dieren en in rekenen en boekhouden, zoodat het personeel voor den cursus 1903—1904 bestond uit:

K. Wiersma, directeur, tevens leeraar in scheikunde, kennis van den grond, grondbewerking, bemestingsleer, vruchtenteelt en groentenverbouw;

I. L. A. van Poelje, leeraar in natuurkunde en meteorologie.

W. van Houten, leeraar in Nederlandsche taal;

G. van Dijk, leeraar in bloemisterij, plantkunde en plantenziekten;

F. A. Schouten, leeraar in dierkunde, nuttige en schadelijke dieren;

A. A. van der Poel, leeraar in rekenen en boekhouden;

T. Nijkamp, leeraar in Hoogduitsche handelscorrespondentie.

Leerlingen. Aan het toelatingsexamen op 26 September werden 8 jongelieden geëxamineerd, die allen werden toegelaten.

In de tweede klasse namen 15 leerlingen voor volledig onderwijs en 1 voor enkele vakken zitting, zoodat de school bij den aanvang der lessen 23 leerlingen en 1 toehoorder telde.

In den loop van den cursus verminderde het getal leerlingen der 2de klasse met 1, die wegens voortdurende ongesteldheid de lessen niet langer kon volgen.

Van slechts vijf leerlingen waren de ouders in het tuinbouwbedrijf werkzaam, terwijl slechts 10 uit het Westland afkomstig waren. De overige kwamen uit verschillende plaatsen van het land en moesten grootendeels te Naaldwijk worden gehuisvest. Voor huisvesting werd van f 27 tot f 45 per maand betaald.

Van de leerlingen der eerste klasse hadden 2 leerlingen den leeftijd van 16 jaar, 2 dien van 17, 2 dien van 18, 1 dien van 19 en 1 dien van 21 jaar.

Van de leerlingen der tweede klasse waren twee 17 jaar, 4

waren 18, 2 waren 19, de toehoorder was 20, een was 22, twee waren 23, twee waren 24, een was 34 en een was 43 jaar.

Het onderwijs. De lessen vingen aan op 1 October en werden voortgezet tot 12 Maart.

Behoudens eene uitzondering waren de leerlingen zeer vlijtig, terwijl hun gedrag niets te wenschen overliet. De vorderingen waren, behalve bij twee der leerlingen, van de tweede klasse zeer goed, in de eerste klasse vrij goed.

Excursies werden onder leiding van den directeur gemaakt naar Steenwijk en Frederiksoord en naar den Langendijk.

Examens. Het overgangsexamen wordt eerst gehouden bij het begin van den cursus 1904—1905.

Bij het eindexamen slaagden 12 leerlingen. Aan hen werd een diploma uitgereikt. Deze leerlingen blijven voorloopig alle in

het tuinbouwbedrijf werkzaam; 3 begaven zich ter voltooiing hunner studiën naar Duitschland; 1 zoekt zelf een tuin te koopen en de anderen zijn bij kweekers in ons land aan het werk.

Leermiddelen en schoolmeubelen. De gebrekkige schoolbanken in de 2de klasse maakten plaats voor nieuwe, die uitstekend voldeden en waardoor eene groote verbetering is aangebracht.

Het gebouw. Het gebouw is in één woord slecht. 't Is veel te klein, voor de gezondheid schadelijk en voor het onderwijs geheel onvoldoende ingericht. Deze toestand mag niet langer worden bestendigd.

In het volgende staatje wordt een overzicht gegeven van het getal leerlingen, dat de tuinbouwwinterschool te Noordwijk sedert hare oprichting heeft bezocht.

Getal leerlingen.	Cursus 1896/97.		Cursus 1897/98.		Cursus 1898/99.		Cursus 1899/1900.		Cursus 1900/01.		Cursus 1901/02.		Cursus 1902/03.		Cursus 1903/04.		Totaal der cursussen.	
	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.
in de 1ste klasse . . .	11 (4)	10 (4)	—	—	12	11	—	—	20	17	—	—	15	15	8	8	66 (4)	61 (4)
in de 2de klasse . . .	—	—	6	6	—	—	9	7	—	—	15 (2)	15 (2)	—	—	16 (1)	15 (1)	46 (3)	43 (3)
dat het diploma verwierf	—	—	—	6	—	—	—	7	—	—	—	3	—	—	—	12	—	38
dat in de praktijk ging	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	12	—	—

Opmerking. De tusschen haakjes geplaatste cijfers geven het getal leerlingen voor enkele lessen aan.

III. Rijkstuinbouwwinterschool te Boskoop.

Commissie van toezicht. De commissie verloor door overlijden het lid J. Maarschalk, in wiens plaats werd benoemd Chr. Rüpke, burgemeester van de gemeente Boskoop.

Personeel. In de behoefte aan meer vast leeraarspersoneel werd bij den aanvang van den cursus voorzien door de benoeming van Ch. P. Moerlands, die eerst tijdelijk en daarop met ingang van 1 April 1904 definitief werd aangesteld. Hij nam o. a. het onderwijs over, waarmede dr. L. Vuyk en dr. H. J. Taverne tot dusverre belast waren geweest en waarvan ze werden ontheven.

Het personeel van de school bestond dus in 1903—1904 uit:

C. H. Claassen, Rijkstuinbouwleeraar, directeur, tevens leeraar in groentenverbouw, vruchtenteelt, bemestingsleer, teekenen en algemeene zaken voor den tuinbouwer van belang;

C. P. Moerlands, leeraar in scheikunde, natuurkunde, plantkunde, plantenziekten, dierkunde en nomenclatuur;

J. Vellinga, leeraar in handelsecorrespondentie, in Duitsch en Engelsch, handelsaardrijkskunde, rekenen en boekhouden;

J. G. Ballego, leeraar in bloemisterij;

J. F. Wilke, leeraar in bloemisterij;

C. L. J. Schaum, leeraar in teekenen.

Leerlingen. Bij het toelatingsexamen werden 17 leerlingen en twee toehoorders tot de eerste klasse en bij het overgangsexamen, dat voor den aanvang der lessen plaats vond, 10 leerlingen tot de tweede klasse toegelaten.

Bij het toelatingsexamen werd er vooral gewicht aan gehecht, dat de leerlingen naast eene voldoende kennis van de beginselen der Hoogduitsche en Engelsche taal ook eene praktische voorbereiding hadden genoten. Zonder uitzondering waren ze allen $\frac{1}{2}$ tot 2 jaar, sommigen reeds langer in het tuinbouwwerkzaam.

Van de ouders der 29 leerlingen oefenden 7 het tuinbouwwerk uit.

Onderwijs. De cursus werd aangevangen op 5 October 1903 en gesloten op 17 Maart 1904.

Het gedrag, de vlijt en de vorderingen der leerlingen gaven over 't geheel reden tot tevredenheid.

Met de leerlingen van de tweede klasse werd kort voor het eindexamen eene excursie gemaakt naar Gent, die 4 dagen duurde en ten doel had het geleerde omtrent speciale en handels-cultures nog eens te demonstreeren. Ook werd eene excursie gemaakt van twee dagen naar Wassenaar, ten einde den leerlingen de behandeling van vruchtboomen praktisch te laten uitvoeren.

Examens. Aan het gedeeltelijk overgangsexamen namen alle leerlingen deel op een na, die zich zonder opgaaf van redenen niet aan het examen onderwierp.

Bij het eindexamen slaagden alle leerlingen der tweede klasse. Aan hen werd een diploma uitgereikt.

Leermiddelen, meubelen, gebouw, schooltuin. De leermiddelen werden weinig, de meubelen en de bibliotheek belangrijk uitgebreid. Het gebouw bevindt zich in goeden toestand en de schooltuin voldoet vrij goed. De buitengewone omvang en uitbreiding der Boskoopsche kweekerijen maken eene geregelde uitbreiding van de demonstratiemiddelen in den tuin ook noodzakelijk.

Omtrent het aantal leerlingen, dat de tuinbouwwinterschool te Boskoop bezocht sedert hare oprichting, geeft de onderstaande tabel de noodige inlichtingen. Daarbij kan nog worden opgemerkt dat door de oud-leerlingen der school een bond van oud-leerlingen is opgericht, die zich voorstelt de leerlingen bij eene eventuele plaatsing in het buitenland behulpzaam te zijn en een jaarboekje uit te geven. De 42 oud-leerlingen zijn op een na allen in het tuinbouwwerkzaam, een studeert verder aan eene Amerikaanse hoogeschool. 5 oud-leerlingen zijn reeds kweekers-handelaars op Amerika, 4 zijn chefs van groote handelskweekerijen en anderen bekwamen zich nog in het vak.

GETAL LEERLINGEN :	Cursus 1898/99.		Cursus 1899/1900.		Cursus 1900/01.		Cursus 1901/02.		Cursus 1902/03.		Cursus 1903/04.		Totaal der cursussen.	
	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.
in de 1ste klasse	19(3)	18(3)	—	—	22(1)	22(1)	22(3)	19(3)	19(1)	15(1)	19(2)	18(2)	101(10)	92(10)
in de 2de klasse	—	—	14	14	—	—	13	13	11	10	10	10	48	47
dat het diploma verwierf	—	—	—	13	—	—	—	9	—	10	—	10	—	42
dat hiervan in de practijk ging	—	—	—	13	—	—	—	8	—	10	—	10	—	41

Opmerking. De tussehen haakjes geplaatste cijfers geven het aantal leerlingen voor enkele lessen aan.

IV. Rijkstuinbouwwinterschool te Tiel.

Commissie van toezicht. De commissie van toezicht onderging geene verandering.

Personeel. G. C. A. Koopmans werd ontheven van de opdracht tot het geven van onderwijs in natuurkunde en meteorologie, waarmede belast werd C. Kok.

Leerlingen. Bij het toelatingsexamen, gehouden op 3 October, werden 11 jongelieden geëxamineerd, waarvan 10 werden toegelaten. Bovendien werden 2 leerlingen voor enkele lessen ingeschreven. Daar de school slechts eene klasse heeft, begonnen de lessen dus met 10 leerlingen en 2 toehoorders. Een dezer laatsten verliet in den loop van den cursus de school.

Twee der leerlingen waren bij de toelating 15 jaar, 5 waren 16, een toehoorder was 17, een leerling 18, een toehoorder 20, een leerling 23 en een 24 jaar.

Van twee leerlingen oefenden de vaders het landbouwbedrijf, van 4 leerlingen het tuinbouwbedrijf uit.

Acht leerlingen hadden slechts gewoon lager onderwijs als voorbereidend onderwijs genoten.

Het onderwijs. De lessen vingen aan op 6 October 1903 en eindigden den 30sten Maart 1904. De vlijt, het gedrag en de vorderingen der leerlingen gaven reden tot tevredenheid.

Excursies zullen in de zomermaanden plaats vinden.

De cursus in het snoeien werd niet gegeven.

Examens. Het voorloopig overgangsexamen vond op 30 Maart plaats. Na afloop der zomerlessen wordt beslist, welke leerlingen tot de tweede klasse kunnen worden bevorderd.

Het eindexamen van den vorigen cursus vond plaats op 18 Juli 1903 na afloop der zomerlessen. De vijf leerlingen, die het examen aflegden, verwierven allen het diploma.

Leermiddelen, gebouw. De leermiddelen werden naar behoefte uitgebreid. Het gebouw geeft geene aanleiding tot het maken van opmerkingen.

Het volgende overzicht vermeldt het getal leerlingen, dat de Rijkstuinbouwwinterschool te Tiel sedert hare oprichting bezocht.

GETAL LEERLINGEN.	Cursus 1897/98.		Cursus 1898/99.		Cursus 1899/1900.		Cursus 1900/01.		Cursus 1901/02.		Cursus 1902/03.		Cursus 1903/04.		Totaal der cursussen.	
	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.
in de 1ste klasse	6(1)	6(1)	—	—	14(4)	14(4)	—	—	^{a.} 12(3)	^{a.} 12(3)	—	—	12(2)	11(1)	44 (10)	43 (9)
in de 2de klasse	—	—	6(1)	6(1)	—	—	13(4)	13(4)	—	—	9(2)	9(2)	—	—	28 (7)	28 (7)
dat het diploma behaalde . .	—	—	—	5	—	—	—	8	—	—	—	5	—	—	—	18
dat hiervan in de practijk ging	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

a. Bovendien 8 leerlingen voor den cursus in het snoeien.

Opmerking. De cijfers tussehen haakjes geven het getal leerlingen voor enkele lessen aan.

Ten slotte volgt hier een overzicht, waarin vermeld wordt het getal leerlingen, toegelaten tot de cursussen aan de winter-

scholen, die thans geheel geeindigd zijn, het aantal dat de lessen tot het einde heeft gevolgd en het getal gediplomeerden.

Rijkslandbouwwinterscholen.	Getal volledige cursussen.	Aanwijzing van de cursussen.	Totaal getal tot deze cursussen toege- laten leerlingen.	Totaal aantal waar- mede geëindigd werd.	Getal gediplomeerden.	Gemiddeld getal leert. voor volledig onderwijs dat de school doorliep per cursus.	Getal leerlingen voor volledig onderwijs in procenten.	
							dat de school geheel doorliep.	dat het diploma verwierf.
Groningen	10	1893/95—1902/04	235 (2)	172 (5)	164	16,7	71,6	70,3
Leeuwarden	6	1897/99—1902/04	107 (11)	75 (2)	68	12,1	76,0	70,8
Schagen	6	1896/98—1902/03	50 (1)	44	44	7,3	89,8	89,8
Dordrecht	7	1896/98—1902/04	68 (3)	57 (2)	48	6,9	84,6	73,8
Goes	10	1893/95—1902/04	102	80	80	8	78,4	78,4
Sittard	8	1895/97—1902/04	88 (2)	60	58	7,5	69,7	67,4
Totaal	47	—	650 (19)	488 (9)	462	10,1	75,8	73,2
Rijkstuinbouwwinterscholen.								
Aalsmeer	5	1897/99—1902/04	67 (10)	67 (19)	43	9,6	84,2	75,4
Naaldwijk	4	1896/98—1902/04	58 (4)	43 (3)	38	10	74	70,3
Boskoop	4	1898/1900—1902/04	82 (8)	47	42	11,7	63,5	56,7
Tiel	3	1897/99—1901/03	32 (8)	28 (7)	18	7,0	87,5	75,0
Totaal	16	—	239 (30)	185 (29)	141	9,7	74,6	67,4
Algemeen totaal	63	—	889 (49)	673 (38)	603	10,0	75,5	71,7

Opmerking. De tusschen haakjes geplaatste cijfers geven het getal leerlingen voor enkele vakken aan; 889 (49) beteekent dus: van 889 leerlingen volgden 49 het onderwijs in enkele vakken.

Rijksland- en tuinbouwleeraren. Tot de verspreiding van meerdere kennis van hun bedrijf onder de land- en tuinbouwers werd, behalve door het aanleggen en beheeren van proefvelden (pl. m. 450 landbouwproefvelden en pl. m. 110 tuinbouwproefvelden), het geven van advies, het houden van toezicht op wintercursussen en het geven van les aan onderwijzerscursussen, in 1903 door de Rijksland- en Rijkstuinbouwleeraren wederom krachtig medegewerkt door het houden van lezingen, waarvan er 135 door de Rijkslandbouwleeraren en 95 door de Rijkstuinbouwleeraren werden gehouden. Enkele hadden meer het karakter van cursussen.

De Rijkslandbouwleeraar voor westelijk Noordbrabant en den Bommelerwaard hield er 12, waarvan 5 betrekking hadden op bemesting, 3 op veevoeding, 1 op het aanfokken van vee, 1 op graslandverbetering, 1 op behandeling van gronden, die in het voorjaar ten gevolge van den overvloedigen regen overstroomd waren en 1 op diverse met het landbouwbedrijf in verband staande onderwerpen. Het aantal toehoorders op deze lezingen bedroeg gemiddeld 70.

De 21 door den Rijkslandbouwleeraar voor oostelijk Noordbrabant gehouden lezingen hadden meerendeels veevoeding en vee fokkerij tot onderwerp, waaraan in dit ambtsgebied nog al een en ander hapert, en gaven op verschillende plaatsen aanleiding tot den aankoop van niet onbelangrijke hoeveelheden krachtvoer.

Door den Rijkslandbouwleeraar voor Gelderland werd op 16 verschillende plaatsen gesproken. Van deze lezingen hadden 7 tot onderwerp „graslandbemesting”, 6 „stalmest”, 1 „kunstmeststoffen”, 1 „fokverenigingen” en 1 „krachtvoer middelen”. Het aantal hoorders bedroeg gemiddeld 40, doch zou grooter geweest zijn, indien niet herhaaldelijk het weer eene talrijke opkomst had verhinderd.

De Rijkslandbouwleeraar voor Zuidholland hield 12 voordrachten. Vier van deze hadden betrekking op bemesting, twee op coöperatie, 1 op veevoeding, 1 op landbouwonderwijs, 1 op hulpmeststoffen en een op een in de nabijheid gelegen aardappelproefveld. Voorts gaf de doorbraak in den Noord-Kethelpolder

nog aanleiding tot een paar voordrachten, waarvan de eene door 40 en de andere door 60 belanghebbenden werd bezocht.

Het gemiddeld aantal hoorders bedroeg 37. Alle voordrachten werden gevolgd door debat en vele hadden briefwisseling ten gevolge. Over het algemeen zijn voordrachten in Zuidholland nog hoog noodig.

De Rijkslandbouwleeraar voor Noordholland hield twee lezingen, eene over veevoeding en bemesting en eene over de waarde van ier.

De Rijkslandbouwleeraar voor Zeeland sprak op drie verschillende plaatsen over groenbemesting voor een vrij talrijk publiek.

Door den Rijkslandbouwleeraar voor Utrecht, Neder-Betuwe en Tielerswaard werden 3 lezingen gehouden over proefvelden, 5 over landbouwverenigingen en 1 over het gebruik van kalk. Het aantal hoorders bedroeg gemiddeld 25.

De 21 voordrachten van den Rijkslandbouwleeraar voor Overijssel werden gemiddeld door 73 personen bezocht en hadden tot onderwerp: veeverbetering (9 keer), kunstmest (9 keer) rood IJsselvee (2 keer) en boerenleenbanken (1 keer).

De Rijkslandbouwleeraar voor Groningen besprak in 28 voordrachten de volgende onderwerpen: bemesting (11 keer), vruchtwisseling (2 keer), grondbewerking (3 keer), landbouw-vertegenwoordiging (2 keer), landbouwwerktuigen (2 keer), veevoeding (8 keer), „landbouwzonden” (2 keer), „landbouwkundig onderzoek” (1 keer) en „de brandziekte in gerst en de bestrijdingsmethoden”, waarbij de warmwatermethode van Jensen werd voorgedaan. Het aantal bezoekers was gemiddeld 50.

Van de lezingen over veevoeding dienden 5 om de veehouders op te wekken tot het beschikbaar stellen van hunne koeien voor de veevoederproeven, georganiseerd door het hoofdbestuur der Groninger Maatschappij van Landbouw.

Door den Rijkslandbouwleeraar voor Drenthe werden 17 lezingen gehouden over de volgende onderwerpen: kalk P_2O_5 , K_2O , N; punten uit de bemesting, bemesting bovenveen, groenlanden, oprichting waterschap; bemesting (gewoon); bemestingspunten, voederpunten, vergelijkende waardeberekening;

Raiffeisenbanken (3 keer); $P_2 O_5$ en stikstof-proefvelden; $P_2 O_5$; bouwland, madeland, waardeberekening koeken; $P_2 O_5$, ontginning (2 keer), bemesting bouw- en hooiland; bemesting, veevoedermiddelen; veevoeding en veevoeder; bemesting grasland; melkcontrôle, kippenhouden, bemesting bouw- en grasland, proefvelden; hoe met kunstmest de meeste en beste aardappelen op dalgrond te verbouwen; bemesting hooiland.

Het bezoek op deze lezingen was zeer bevredigend en bestond gemiddeld uit 53 personen. Vele der voordrachten gaven aanleiding tot het brengen van een bezoek aan verschillende personen, meerendeels om woeste gronden te onderzoeken met het oog op ontginning.

De Rijkslandbouwleeraar voor Limburg gaf te Eys, gemeente Witter, vier lesavonden aan een cursus voor volwassenden, die in 1904 nog vier avonden zou worden voortgezet. Besproken werden eenige punten uit de algemeene en bijzondere plantenteelt en de behandeling van den stalmest, nadat daaraan eene inleiding tot de bemestingsleer was voorafgegaan.

Verder werden door genoemde leeraar op verschillende plaatsen nog lezingen gehouden over de volgende onderwerpen: verschillende voedingsmiddelen, veevoeding, aanleg van grasland op goede leemgronden, ruilverkaveling en vereenigingen voor landverbetering, coöperatieve stierhouderijen, leenbanken, hengsten-associatie, handelskrachtvoerders.

De Rijkstuinbouwleeraar voor Noordbrabant en Zeeland hield 39 lezingen, waarvan 26 in eerstgenoemde en 13 in laatstgenoemde provincie. Op 17 aanvragen om eene lezing moest een weigerend antwoord worden gegeven.

Door den Rijkstuinbouwleeraar voor Zuidholland werden twee lezingen en twee cursussen in het snoeien en in de behandeling van vruchtboomen gehouden, welke laatste ieder 3 à 4 dagen duurden.

De Rijkstuinbouwleeraar voor Noordholland sprak op 26 verschillende plaatsen over de volgende onderwerpen: groenteteelt op veengrond (2 keer), aanleg van boomgaarden, kwade plekken en 't gebruik van kunstmest bij de bollenteelt, de teelt van groenten onder glas, de afzet van tuinbouwproducten, de teelt van een tweede gewas na vroege aardappelen, de teelt van groenten in den kouden grond met behulp van vlak glas, 't gebruik van kunstmest bij de groententeelt (3 keer), welke groentensoorten zijn voor de omgeving het meest geschikt, de koolbouw, de teelt van late groentensoorten, groenteteelt op zavelgrond, groenteteelt, de beteekenis van landbouwraden voor de bloemkweekers, groenteteelt op zandgrond (2 keer), groenten- en vruchtenteelt op veengrond, plantenziekten, kunstmest bij bloembollen, de teelt van tafelvruchten aan struikvormen, ziekten in de vruchtboomen, kruising en verbastering, intensieve culturen.

Het aantal hoorders bedroeg gemiddeld 43.

Ofschoon de voordrachten dus over 't algemeen goed bezocht waren, liet het bezoek soms toch te wenschen over, hetzij ten gevolge van het slechte weer, hetzij uit gebrek aan belangstelling.

In Friesland en Groningen werden door den Rijkstuinbouwleeraar 21 voordrachten gehouden over de volgende onderwerpen: plantenziekten, werking der vereeniging, vruchtboomen en groenten (2 keer), snoei der vruchtboomen (2 keer), kunstmest, groententuin en vruchtboomen, groenten, boomgaarden, wat de vereeniging voor ooftteelt kan doen; boomgaarden en bessen, behandeling der vruchtboomen (3 cursussen van 3 lezingen ieder). Een der voordrachten over den snoei der vruchtboomen werd op een proefveld gehouden.

Het gemiddelde bezoek der lezingen bedroeg 23 personen.

De Rijkstuinbouwleeraar voor Limburg hield een vijftigtal voordrachten, die betrekking hadden op den aanleg en het onderhoud der boomgaarden, het beplanten van muren met leboomen, de uitbreiding der groentencultuur, het aanleggen van proefvelden, het nut der kunstmeststoffen, de verbetering van gronden en het invoeren van betere verkoopsvoorwaarden.

De voordrachten waren steeds goed bezocht en ook de practische snoeilessen, die er op volgden, bleken veel belangstelling te wekken.

Vakscholen.

Gerard Adriaan van Swieten-Tuinbouwschool over 1902—1903.

OVERZICHT van de vakken, waarin aan de G. A. van Swieten-Tuinbouwschool onderwijs wordt gegeven en van het aantal uren daaraan per week in elke klasse gewijd.

Vakken.	Aantal uren per week.		
	Klasse I.	Klasse II.	Klasse III.
Boomteelt	2	2	2
Warmoezerij	2	2	2
Bloemisterij	2	2	2
Plantkunde	2	1	1
Rekenen en meetkunde . .	1	1	1
Nederlandsche taal . . .	2	1	1
Tuinteekenen	1	2	1
Kasteekenen	2	1	1
Plantenteekenen	1	1	2
Kennis van nuttige en schadelijke insecten	—	1	—
Kennis van plantenziekten.	—	—	—
Bijenteelt	—	—	1
Natuurkunde	1	1	1
Scheikunde	1	1	2
Aardrijkskunde	1	—	—
Plantenaardrijkskunde. Kennis van den grond . . .	—	1	—
Bemestingsleer	—	—	1
Grondbewerking en grondverbetering	—	1	—
Practijk in den zomer . .	23—39	23—39	23—39
Practijk in den winter . .	16—24	16—24	16—24
Samen in den zomer . . .	41—57	41—57	41—57
" " " winter	34—42	34—42	34—42

Personeel. In het personeel kwam in den loop van den cursus geene verandering en was aldus samengesteld:

S. Bleeker, directeur;
H. de Greeff en H. Stienstra, leeraren;
W. Holl, tuinknecht.

Leerlingen. Bij den aanvang van den cursus werden tot de eerste klasse 15 toegelaten. In de tweede klasse namen 11 en in de derde 13 leerlingen plaats, zoodat de schoolbevolking uit 39 leerlingen bestond.

In den loop van den cursus verlieten 3 leerlingen de school, waarvan 2 uit de eerste en 1 uit de tweede klasse, zoodat de lessen met 36 leerlingen werden gesloten.

Van de leerlingen, waarmede het onderwijs werd aangevangen, behoorden 5 tot de bevolking der Maatschappij van Weldadigheid, 4 kwamen uit weeshuizen, 3 waren zoons van tuinlieden, 1 zoon van een daglooner, 1 van een landbouwer, 2 zoons van hoofdonderwijzers, de overige zoons van ambtenaren of burgers. Van deze leerlingen waren afkomstig: uit de provincie Groningen 5, uit Friesland 5, uit Drenthe 5, uit Overijssel 6, uit Gelderland 9, uit Utrecht 1, uit Noordholland 4, uit Zuidholland 2, uit Zeeland 1 en uit Nederlandsch-Indië (Meester Cornelis) 1.

Wat de leeftijden der leerlingen aangaat geeft het volgende staatje een overzicht.

Van de leerlingen	hadden een leeftijd van:						
	15 jaar.	16 jaar.	17 jaar.	18 jaar.	19 jaar.	20 jaar.	boven 20 jaar.
in de 1ste klasse. .	6	5	2	1	—	—	1
" " 2de " . . .	—	4	6	1	—	—	—
" " 3de " . . .	—	—	2	4	3	2	2
Samen. . .	6	9	10	6	3	2	3

Het onderwijs. Het programma kon geheel worden afgewerkt.

Met de leerlingen der 3de klasse werd in 't voorjaar eene excursie gedaan naar de boomkwekerijen van Meerloo, den proeftuin te Maastricht, de boomgaarden te St. Geertruid, Mheer, Noorbeek, Altenbroek en Eisdien; naar Luik, Brussel, de tuinbouwscholen te Vilvoorde en Gent, de tuinbouwtentoonstelling in de laatste plaats, alsmede naar de boomkwekerij van de Gebrs. Heerma van Voss te Rosendaal.

In 't najaar werden bezocht Utrecht, Vleuten, het Westland en Amsterdam.

Examens. Tot de tweede en tot de derde klasse werden in Juli 1903, 10 leerlingen bevorderd. De 13 leerlingen, die aan het eindexamen deelnamen, verkregen allen het diploma. Een zevental is als knecht geplaatst in verschillende tuinbouwondernemingen, één is aangesteld op „het Loo” te Apeldoorn, één is op een handelskantoor, twee bekwamen zich op bloemisterijen om daarna in 't buitenland werkzaam te zijn, één is werkzaam op eene tabaksfabriek en gaat daarna naar Indië, en één is leerling-opzichter bij de Nederlandsche Heidemaatschappij.

Het mondeling eindexamen, dat op 27 en 28 Juli plaats vond, werd afgenomen door eene commissie, bestaande uit de heeren mr. W. H. de Beaufort te Leusden, voorzitter; E. Snellen te Maastricht, J. Groenewegen Hzn. te Amsterdam, H. Copijn te Groenekan bij Utrecht, secretaris.

Leermiddelen. Door 't aanschaffen van daarvoor geschikte toestellen kunnen aan de school thans lantaarn- en stereoscoopplaatjes vervaardigd worden, die aan het onderwijs zeer ten goede komen.

Gebouwen en terreinen. De schooltuin werd uitgebreid en opnieuw werd een gedeelte gediëpspit en met vruchtboomen beplant. In den zoogenaamden Franschen tuin werden een aantal kleine bedjes door vier breede rabatten ter beplanting met bloem- en sierbladplanten vervangen.

Onderwijs in zuivelbereiding.

Door de zuivelconsulenten werden tal van adviezen gegeven aan zuivelbereiders over allerlei met hun vak in verband staande aangelegenheden: gebreken in het product, aanschaffing van werktuigen, oprichting of verandering van fabrieken enz.

Deze adviezen maakten herhaaldelijk bezoeken aan boerderijen en fabrieken noodig. In hunne laboratoria verrichtten deze ambtenaren verder een groot aantal onderzoekingen, vooral van melkmonsters afkomstig van onder controle staande veestapels.

Door sommige zuivelconsulenten werd verder les gegeven aan landbouwwinterscholen en cursussen ter opleiding van onderwijzers voor de akte landbouwkunde.

Een belangrijk middel ter verspreiding van grondiger kennis van hun bedrijf onder de veehouders en zuivelbereiders waren voorts de lezingen en cursussen, die in grooten getale werden gehouden.

Zoo besprak de zuivelconsulent voor Gelderland in eene reeks van 23 lezingen, gemiddeld door 24 personen bezocht, de onderstaande onderwerpen: voeding en verpleging van het melkvee; de melk als voedingsmiddel en als grondstof voor boter; de schommelingen in het vetgehalte der melk op de boerderij; het aanhouden en de beteekenis van melkregisters; het oprichten van controleverenigingen; het melken; het goed recht van coöperatieve zuivelfabrieken. In vele gevallen bestond er verband tusschen de lezingen en de melkwedstrijden, die later werden uitgeschreven of met de aanvragen tot een cursus in melkonderzoek en de pogingen tot het oprichten van eene controlevereniging.

Te Gendringen werd een cursus in melkonderzoek gegeven, na afloop waarvan aan 9 personen een getuigschrift werd uitgereikt. Ook te Laren werd een dergelijke cursus gehouden. Elk jaar staan er twee van deze cursussen, elk van 10 lessen, op het programma van den zuivelconsulent. Als gevolg van dit onderwijs worden er pogingen aangewend, verenigingen tot stand te brengen voor het bijhouden van melklijsten.

De zuivelconsulent in de provincie Zuidholland hield 12 lezingen, die gemiddeld door 37 hoorders werden bezocht. De belangstelling was meestal zeer bevredigend; slechts tweemaal bedroeg het aantal bezoekers minder dan 20. De volgende onderwerpen werden besproken: Factoren die de waarde der melk bepalen; bereiding en gebreken van Goudsche kaas; veehouderij in verband

met boterproductie; veehouderij in verband met kaasproductie, boterbereiding en botercontrole; veehouderij in verband met melk- en zuivelproductie; veehouderij en melkonderzoek; melkverkoop of zuivelbereiding.

Het aantal lezingen, door den zuivelconsulent in de provincie Noordholland gehouden, bedroeg 4. De volgende onderwerpen werden behandeld: veevoeding, uitbetaling van melk naar vetgehalte aan kaasfabrieken; fokvee; melk en kaasbereiding. Aan eenen cursus in melkonderzoek werd door 17 personen van verschillende leeftijd (13—29 jaar) deelgenomen. Van deze deelnemers hadden 7 reeds den een of anderen cursus, in den regel eenen land- of tuinbouwwintercursus gevolgd. Sommigen verrichtten het melkonderzoek voor fokverenigingen, anderen zijn op zuivelfabrieken werkzaam of houden melkstaten van hunne eigen koeien. In het vervolg kunnen diploma's van bekwaamheid in het melkonderzoek worden uitgereikt, doch slechts aan hen die den leeftijd van 16 jaar hebben bereikt.

In het voorjaar hield de zuivelconsulent in Zeeland op vijf plaatsen eene lezing over „het nut en de inrichting van controleverenigingen” in verband met een subsidie van f 100, gedurende drie jaren door het hoofdbestuur van de Maatschappij ter bevordering van Landbouw en Veeveelt in Zeeland beschikbaar gesteld voor die vereniging van landbouwers, welke zich zoude verbinden gedurende dien tijd en voor gemeenschappelijke rekening een persoon aan te stellen om iedere 14 dagen bij elk der leden de opbrengst en het vetgehalte van de melk te controleeren. Nergens werd echter onder de toehoorders een voldoende aantal personen aangetroffen, bereid de zaak ter hand te nemen.

De consulent voor Utrecht hield 8 goed bezochte voordrachten; de belangstelling daarin is echter niet stijgende.

Voortgezet werd een reeds in het vorige jaar begonnen cursus in veekennis te Loenen a/d Vecht. Aan dezen cursus werd door den zuivelconsulent 8 maal 2 uren les gegeven, terwijl twee keer met 37 leerlingen eene excursie naar eene boerderij werd gemaakt. Van het begin tot het einde was de belangstelling onverflauwd. Te Bunnik werd van half Juni tot half Juli een cursus van 20 lessen — 11 practische en 9 theoretische — gehouden in kaasbereiding. Deze cursus werd door 16 meisjes en eene getrouwde vrouw met de grootste belangstelling gevolgd. Minder was dit het geval met een dergelijken cursus te Abcoude, waaraan 8 meisjes deelnamen.

De zuivelconsulent voor de provincie Friesland hield een negental lezingen over de volgende onderwerpen: onderzoek van melk en betaling naar het vetgehalte (2 keer), betaling naar het vetgehalte en het nut van controleverenigingen, de wenschelijkheid van de controle der melk van afzonderlijke koeien en het nut van de oprichting eener controlevereniging (4 keer), veevoeding en behandeling van het melkvee in verband met de melk-opbrengst.

Voorts werden onderscheidene cursussen in melkonderzoek gehouden. In Januari en Februari werden nog 8 lessen gegeven aan een reeds in 1902 begonnen cursus, terwijl verder nog 2 cursussen van 16 lessen en drie van 8 lessen ieder werden gegeven. Aan elk dezer cursussen werd door 8 leerlingen deelgenomen.

In de provincie Overijssel werden door den consulent 5 voordrachten gehouden, waarop de volgende onderwerpen werden behandeld: verdient het aanbeveling de handkracht boterfabrieken om te zetten in stoomfabrieken? is het wenschelijk eene coöperatieve melkinrichting en zuivelfabriek op te richten? voeding van melkvee, de afvalproducten der zuivelfabrieken als veevoeder, oprichting eener fokvereniging, welk laatste onderwerp door den zuivelconsulent en den Rijkslandbouwleeraar gezamenlijk werd besproken. Het bezoek van deze lezingen was zeer bevredigend en bestond gemiddeld uit 80 personen, waaronder een keer 10 vrouwen.

De lessen aan een in 1902 door de zuivelconsulenten voor Overijssel en Drenthe gezamenlijk te Meppel opgerichten cursus voor beheerders en personeel van zuivelfabrieken werden voortgezet. Het aantal deelnemers bedroeg 20, waarvan 11 uit Overijssel, 7 uit Drenthe en 1 uit Friesland. Cursussen in melkonderzoek, vooral met het doel om veehouders en zoons van veehouders door eigen onderzoek de melk- en boteropbrengst van hun vee te leeren nagaan, werden gehouden te Holten, waar 12 maal gedurende 2 uren les werd gegeven aan 11 deelnemers en te Wijhe, waar 21 deelnemers tien lessen van 2 1/2 uur ontvingen.

In de provincie Groningen werden 13 lezingen gehouden. De behandelde onderwerpen, die in den regel vooraf door de vereeniging, waarvoor werd opgetreden, werden opgegeven, waren: de lichaamsbouw van het rundvee, het veranderen van eene handkracht in eene stoomfabriek, de rentabiliteit der veehouderij, natuurlijke en onnatuurlijke invloeden op de samenstelling der melk (speciaal met het oog op melkverkoop voor consumtie), het exterieur der zwartblaarden, het opfokken van vee. Het aantal bezoekers der lezingen varieerde van 25 tot 40.

De in 1902 te Veendam begonnen cursus in de zuivelbereiding voor directeuren en volontairs van fabrieken eindigde in Maart 1903. In 't geheel werden 48 lessen, van 2½ uur elk, gegeven. Aan 5 deelnemers kon een diploma worden uitgereikt.

In Mei 1903 werd een nieuwe cursus begonnen te Groningen met 8 deelnemers en 1 toehoorder. Deze cursus werd in 1904 voortgezet.

De zuivelconsulent in Drenthe hield ééne lezing en wel te Frederiksoord over „Den invloed van het voedsel op het vetgehalte der melk”. De keuze van dit onderwerp stond in verband met het feit, dat op de fabriek te Frederiksoord het aantal liters melk, noodig voor 1 Kg. boter, jaarlijks steeg.

Aan de in 1901 begonnen cursussen ten dienste van beheerders en personeel van zuivelfabrieken te Zuidlaren en Assen werden nog een tiental lessen gegeven, waarna zij eindigden met een examen. In October werd te Assen opnieuw een dergelijke cursus geopend met 27 leerlingen. Voorts werd les gegeven aan den reeds vermelden cursus te Meppel.

De zuivelconsulent in de provincie Limburg hield 16 voordrachten. De belangstelling was zeer groot. Gemiddeld bedroeg het aantal hoorders 77 en hieronder waren soms een aanzienlijk getal vrouwen. Behandeld werden de volgende onderwerpen: kalvervoeding, stierhouderij en kalververpleging, behandeling der melk (2 keer), voordeelen der omzetting van eene handkracht in eene stoomfabriek (5 keer), controlevereeningen, melklevering aan zuivelfabrieken, melkwedstrijden, het melkvee, voordeelen der fabriekmatige verwerking van de melk (3 keer).

Voordrachten en cursussen gehouden door verschillende vereenigingen.

Evenals in voorgaande jaren werden ook door verschillende vereenigingen op het gebied van landbouw, veehouderij en tuinbouw in 1903 op onderscheidene plaatsen lezingen en cursussen gehouden.

Voordrachten der Maatschappij voor Tuinbouw en Plantkunde.

Vanwege de Maatschappij voor Tuinbouw en Plantkunde werden gedurende den winter 1903—1904 door H. de Greeff te Frederiksoord 39 lezingen gehouden over warmoezerij, boomteelt en vruchtenteelt en door E. J. Cunaeus te Leiden, 36 over bloemisterij.

De eerste sprak in de navolgende plaatsen het daarachter vermelde aantal keeren: Apeldoorn (2), Amsterdam (3), Oosterbeek (1), Arnhem (2), Boskoop (2), Deventer (2), Eindhoven (3), 's Gravenhage (3), Rosendaal (2), Dieren (1), Ellecom (1), Doesburg (1), Tilburg (3), Enschedé (1), Oldenzaal (1), Hengelo (1), Utrecht (3).

E. J. Cunaeus hield drie lezingen in elk der volgende plaatsen: Naarden, Zaandam, Doorn, Baarn, Vught, Helmond, Zeist, Leiden, Middelburg, Groningen, Nijmegen en Dordrecht.

Het bezoek was op bovenstaande lezingen zeer voldoende. Gemiddeld bedroeg het 60 personen, doch soms, inzonderheid wanneer gebruik werd gemaakt van lichtbeelden, steeg het tot boven de 200.

In de afdelingen der Geldersch-Overijsselsche Maatschappij van Landbouw werden, behalve de lezingen van Rijksland- en Rijksstuinbouwleeraren en den zuivelconsulent een 60tal lezingen gehouden. Van deze bewogen zich 30 op het gebied der paarden-, vee- en varkensfokkerij. H. C. Reimers te Wageningen hield daarvan 19, H. M. Kroon te Deventer 4, H. J. C. van Lent te Tiel 1, J. H. Rutgers te Zetten 1, H. A. Welman te Lichten-voorde 1, Th. M. Thien te Vorden 1, F. W. v. Dulm te Arnhem 2 en W. G. v. d. Wal te Heemstede 1.

Over ooftteelt werd twee keer eene voordracht gehouden door

H. de Greeff te Frederiksoord, over groenteteelt een keer door A. Ide te Wageningen en 1 keer door A. H. Knipping te Lent.

Over heideontginning, aanleg en verbetering van weiden, bevoeiing enz., werden drie lezingen gehouden door A. A. Nengerman te Utrecht, eene door B. de Geus te Utrecht en eene door A. van Schermbeek te Wageningen.

Over bemesting werd door de volgende heeren het achter hunne namen vermelde aantal keeren gesproken: W. H. Wisselink te Brinkheurne (1), G. J. Wisselink te Empe (2), B. van Krimpen te Lochem (1), G. J. Wassink te Oeken (1), B. Wigman te Wageningen (2) en A. G. Nijhoff te Heerde.

H. A. Beil te Dinxperloo hield een keer en L. v. Giersbergen te Berlikum twee keer eene lezing over bijenteelt.

Over plantenziekten werden op 5 verschillende plaatsen voordrachten gehouden door dr. J. Ritzema Bos.

Voorts sprak J. Vlaskamp te Eibergen eens over: „Voedsel, schadelijk voor de gezondheid” en „besmettelijke ziekte”, alsmede A. F. Marlet te Delft een keer over coöperatie.

Voor rekening van het hoofdbestuur van de Hollandsche Maatschappij van Landbouw werden 4 lezingen gehouden door H. C. Reimers te Wageningen, 2 door J. Poste te Winkel, 2 door P. van Balen te Mijdrecht, 1 door A. F. Marlet te Delft, 1 door dr. A. G. Breen te Deventer en 1 door dr. H. Remmelts te Hoek van Holland. Bovendien werd aan de afdeling Dordrecht en omstreken nog eene bijdrage verleend in de kosten van eene voordracht, die de afdeling zelve hield.

Cursussen in paardenkennis en veeteelt.

Op verschillende plaatsen werden in den loop van 1903 evenals in 1902 cursussen in paardenkennis gehouden. In den regel bestonden deze cursussen uit 12 lessen, elk van 2 uren. 7 lessen werden gewoonlijk gewijd aan de theorie en 5 aan de practijk. Op de practische lessen werd het in theorie behandelde aan het levende paard getoetst. Voor dit doel waren in den regel voldoende paarden beschikbaar. Er wordt overal gewaagd van belangstelling in het gegeven onderwijs, waarmede zich in den regel een veearts belastte. Van bovengenoemde cursussen werden 3 gegeven vanwege de Noordbrabantsche Maatschappij van Landbouw, nl. te Gilze met 15, te Capelle-Nieuwvaart met 20 en te Boxmeer met 12 leerlingen.

Vanwege het Genootschap voor Landbouw en Kruidkunde te Utrecht werden er 5 gehouden, nl. te Groenekan met 15, te Vleuten met 15, te Wijk bij Duurstede met 13, te Maarssen met 15 en te Schalkwijk met 15 leerlingen.

De 10 cursussen in paardenkennis, door de Friesche Maatschappij van Landbouw gehouden, zijn de volgende:

te Holwerd	met 12 leerlingen
„ Metslawier	„ 16 „
„ Schuilenburg	„ 18 „
„ Heerenveen	„ 10 „
„ Scherpenzeel	„ 15 „
„ Dragten	„ 13 „
„ Beetsterzwaag	„ 13 „
„ Heeg	„ 21 „
„ Franeker	„ 16 „
„ Kolderwolde	„ 13 „

met een totaal van . . 147 leerlingen

Door het hoofdbestuur van bovengenoemde maatschappij wordt de klacht geuit, dat, niettegenstaande er voldoende geldmiddelen disponibel zijn, er slechts door tien afdelingen om een cursus werd gevraagd, terwijl geen enkele aanvraag inkwam tot het houden van een cursus in veekennis.

Door de Groninger Maatschappij van Landbouw, die besloot het Rijkssubsidie ten behoeve van het geven van onderwijs in veeteelt, ook dit jaar weer te doen dienen voor het houden van een vijftal cursussen in paardenkennis, werden, in afwijking van vorige jaren, niet vooraf de plaatsen vastgesteld, waar de cursussen zouden worden gehouden, doch bij advertentie leerlingen opgeroepen, genegen deel te nemen aan een cursus in het Oldambt, Hunsingo, Fivelingo, Westerkwartier en de veenkoloniën. Nadat

een voldoende aantal belangstellenden zich had aangemeld, werden als de meest geschikte plaatsen tot het houden der cursussen aangewezen: Noordbroek, Baflo, Hellum, Hoogkerk en Stadskanaal. Het aantal leerlingen voor iederen cursus werd bepaald op 15.

Cursussen in rundveekennis.

Vanwege de Noordbrabantsche Maatschappij van Landbouw werden twee cursussen in rundveekennis gehouden, nl. te Boekel en te Dongen, beide onder leiding van den Rijksveearts Paimans te Oss.

De eerste cursus duurde van 13 Januari—26 Februari 1903 en telde 15 leerlingen, aan wie 8 lessen in de theorie en 4 in de praktijk werden gegeven. De tweede werd reeds in den nazomer van 1902 gehouden. Hij telde twintig toehoorders. Het aantal theoretische lessen bedroeg 9, dat der praktische 3.

De praktische lessen, waarop de theorie werd toegepast, werden bij beide cursussen op onderscheidene boerderijen gegeven. Verschillende runderen, zoowel stieren als koeien, werden daar besproken en gekeurd met en zonder puntenstelsel.

Voorts werd van wege den Limburgschen Landbouwbond in de maanden Juni en Juli nog een dergelijke cursus gehouden te Nuth, die in het geheel door 15 leerlingen, wier leeftijd afwisselde tusschen 19 en 46 jaar, werd bezocht. Bij de praktische lessen werd gebruik gemaakt van het rundvee, daartoe door de leerlingen telkens in eene weide samengebracht. Ook werden een drietal groote stallen in de onmiddellijke nabijheid bezocht en het daar aanwezige vee bestudeerd.

Cursussen in hoefbeslag.

In 1903 werden wederom verschillende cursussen in hoefbeslag gehouden, waarvan sommige reeds in het voorgaande jaar waren begonnen. Zoo werd het tweede gedeelte van den in 1902 vanwege het Genootschap voor landbouw en kruidkunde te Utrecht opgerichten cursus gehouden. Zoowel de theoretische als de praktische lessen werden door de 8 deelnemers, die met vrucht het examen aan het eind van het eerste gedeelte hadden afgelegd, gevolgd. Aan allen kon het diploma als hoefsmid worden uitgereikt. Het kleiner getal leerlingen en het loopen van den cursus over twee jaren waren van gunstigen invloed op de resultaten.

Het overgangsexamen van het 1ste tot het 2de gedeelte van den door den smedenbond „Holland's Noorderkwartier” gehouden tweejarigen cursus in hoefbeslag te Hoorn, werd door alle 13 personen, die er aan deelnamen, met goed gevolg afgelegd. Het 2de gedeelte begon 9 December 1903 en eindigde 17 April 1904. Terwijl het eerste gedeelte hoofdzakelijk liep over normale hoeven, werd in het tweede tot de abnormale overgegaan. Het examen, dat aan het eind van den cursus werd afgenomen, had tot resultaat, dat aan 10 van de 13 deelnemers een diploma kon worden uitgereikt.

Onder leiding van den Rijksveearts Johs. Plet, bijgestaan door den smid J. de Jong, werd vanwege het Paardenstamboek voor de provincie Friesland in Juni 1903 te Franeker een tweejarige hoefsmidcursus begonnen. Het eerste gedeelte van dezen cursus liep tot 6 October 1903. Gedurende dien tijd werd iedere week eene les gegeven, en werden 61 paarden geheel of gedeeltelijk beslagen, waarbij men zich bepaalde tot gezonde, normale hoeven. Na afloop werden alle 8 leerlingen tot het tweede gedeelte bevorderd, dat werd gegeven van 7 Juni—13 Augustus 1904. Het

onderwijs liep nu meer over abnormale hoeven. Er werden 75 paarden geheel of gedeeltelijk beslagen. Aan alle leerlingen werd na afloop van een examen het diploma uitgereikt.

Vanwege de Noordbrabantsche Maatschappij van Landbouw werden twee cursussen in hoefbeslag gehouden, nl. te Meeuwen en te Tilburg. De eerste stond onder leiding van den veearts W. F. Helwig te Heusden, bijgestaan door den hoefsmid W. Schreuders te Meeuwen en werd door 14 personen gevolgd. Nadat een 6tal lessen van 3 uur ieder — om den anderen keer theorie en praktijk — waren gegeven, kwam het aan het bestuur der afdeeling Heusden van bovengenoemde maatschappij wenschelijk voor nog door te gaan en werd besloten het aantal lessen met zooveel te vermeerderen als noodig zou blijken. Deze cursus heeft deelnemers en onderwijzers de overtuiging geschonken, dat er aan de uitoefening van het hoefsmidvak in deze streek nog veel verbeterd kan worden. De deelnemers verklaren, dat zij veel geruster en gemakkelijker werken, doch tevens, dat er van de zijde der eigenaren van paarden meer moet worden medegewerkt om de verbeteringen, waarvan zij op den cursus de wenschelijkheid hebben leeren inzien, in toepassing te kunnen brengen.

De cursus te Tilburg stond onder leiding van J. A. Klauwers, provinciaal veearts te Tilburg en werd door 9 personen, waarvan 3 smidsbaas en 6 smidsknecht waren, gevolgd. Het theoretisch gedeelte omvatte 8 lessen van 1½ à 2 uur. Het praktische gedeelte, bestaande uit 6 lessen, die gewoonlijk drie uur duurden, werd gegeven in de smederij en met behulp van den gediplomeerden hoefsmid Manille Bogaers te Tilburg. Over de resultaten van het onderwijs was de leider tevreden.

Door de Nederlandsche Maatschappij van Landbouw werd aan hare afdeelingen Haarlem en omstreken en 's Gravenhage wederom subsidie verleend voor de door die afdeelingen gehouden permanente provinciale cursussen in hoefbeslag.

Cursussen in fruitteelt, boomkwekerij en groententeelt.

Vanwege de Vereeniging ter bevordering van tuin- en landbouw in Limburg werd, behalve aan den door het Rijk afzonderlijk gesubsidieerden wintercursus nog op een tiental plaatsen onderwijs verstrekt in de hoofdzaken der fruitteelt, boomkwekerij en groententeelt. Dit onderwijs werd gegeven door Fred. Burvenich en Hub. Swennen. Naar aanleiding van het aan het slot dier cursussen gehouden examen werd aan 16 personen het diploma voor boomteelt en aan 1 dat voor groententeelt uitgereikt.

Wintercursussen.

In de hieronder volgende staten worden de land- en tuinbouw-wintercursussen, in 1903/1904 in de onderscheidene provinciën gehouden, vermeld, met opgave van de plaatsen, waar ze werden gegeven, de subsidiën, die er aan verleend werden, de onderwijzers, die met het onderwijs waren belast en het getal leerlingen, dat de lessen bijwoonde.

Voorts zijn overzichten gegeven van het getal landbouwwintercursussen in de jaren 1893/1894—1903/1904 en het getal leerlingen, dat de lessen heeft gevolgd; van de subsidiën aan landbouwwintercursussen in de jaren 1893—1903 verleend en van het getal tuinbouwwintercursussen, gehouden in de jaren 1898—1903, het getal leerlingen dat deze cursussen bezocht en de subsidiën die er aan verleend werden.

L A N D B O U W W I N T E R C U R S U S S E N .

Volgnummer.	Cursus te:	Getal klassen.	Leerjaar.	Bedragen van de subsidiën in Gld.		Namen der onderwijzers: * Bezitters der landbouwakte L. O. † Bezitters der tuinbouwakte L. O. v. = veearts. p. = practicus.	Aantal leerlingen bij het	
				van het Rijk.	Andere en schoolgeld.		Begin.	Einde.
Provincie Groningen.								
1	Bellingwolde	1	2de	f 204,00	—	* J. B. Cramer, Bellingwolde	14	14
2	den Ham	1	1ste	179,77	—	* T. Kool, Noordhorn	12	12
3	Eenrum	1	2de	212,50	—	* P. Rijkels, Pieterburen	7	7
4	Grootegast	1	2de	219,00	—	* M. Nienhuis, Grootegast	10	10
5	Kleinemeer	1	1ste	204,00	—	* J. Jonker, Sappemeer	13	11
6	Leens	1	2de	192,30	—	* P. Winter, Vierhuizen	6	6
7	Loppersum	1	2de	210,00	—	* R. Reindersma, Appingedam * M. H. Meinardi, Eenrum	10	10
8	Marum	1	1ste	175,00	—	* A. Westerhof, Marum	12	11
9	Muntendam	1	1ste	240,00	—	* A. H. Bekkering, Ommelandewijk	10	10
10	Musselkanaal	1	1ste	252,00	—	* J. de Weerd, Drouwenermond * R. F. Armbrust, Stadskanaal	15	13
11	Scharmer	1	1ste	219,00	—	* K. Homan, Scharmer	11	9
12	Schildwolde	1	2de	216,50	—	* G. de Vries, Slochteren	15	14
13	Stadskanaal	1	1ste	233,08	—	* R. F. Armbrust, Stadskanaal	12	11
14	ten Boer	1	1ste	226,49	f 16,00	* H. F. Hildebrand, Garmerwolde * B. Kuiper, ten Post	8	9
15	Tjuchem	1	2de	241,50	—	* R. Reindersma, Appingedam	12	10
16	Tolbert	1	1ste	240,00	—	* H. Boerema, Enumatil	18	17
17	Uithuizen	1	1ste	249,50	—	*† S. Molewijk, Groningen v. K. Büchli, Roodeschool	12	12
18	Wildervank	1	1ste	203,23	—	*† J. Kok, Wildervank	14	13
19	Winschoten	1	1ste	235,25	—	* B. G. Kamphuis, Westerlee *† T. Oortman, Ganzedijk	7	8
20	Zevenhuizen	1	1ste	204,00	—	* C. Reyntjes, Zevenhuizen	10	9
Totaal				f 4 402,12	f 16,00		228	216
Provincie Friesland.								
1	Bakkeveen	1	2de	f 242,00	—	* J. Zanstra, Wijnjeterp	7	7
2	Blija	1	1ste	216,00	—	* Y. Loopstra, Meppel	12	11
3	Hardegarijp	1	1ste	218,80	—	*† K. L. de Vries, Suameer J. Leistra, Suameesterheide	12	10
4	Heerenveen	1	1ste	229,00	f 15,00	* A. Posthuma, Luinjeberd	15	15
5	Irnsum	1	1ste	229,00	—	* A. Alberda, Rauwerd	15	14
6	Kollum	1	2de	229,00	—	* B. Mighelbrink, Westergeest	14	13
7	Kooten	1	2de	216,00	—	* H. Gietema, Kooten	11	8
8	Lippenhuizen	1	1ste	227,09	—	* H. Klumper, Hemrik	15	15
9	Oldeberkoop	1	1ste	216,00	—	* A. Bezema, Oldeberkoop	14	10
10	Oosterwolde	1	2de	216,00	—	* J. K. Noorman, Oosterwolde	14	14
11	Scharsterbrug	1	1ste	216,00	—	* B. de Jong, Scharsterbrug	19	15
12	Stiens	1	1ste	237,20	29,44	* IJ. Loopstra, Meppel	16	10
Totaal				f 2 692,09	f 44,44		164	142

Volnummer.	Cursus te:	Getal klassen.	Leerjaar.	Bedragen van de subsidiën in Gld.		Namen der onderwijzers: * Bezitters der landbouwakte L. O. † Bezitters der tuinbouwakte L. O. v. = veearts. p. practicus.	Aantal leerlingen bij het	
				van het Rijk.	Andere en schoolgeld.		Begin.	Einde.

Provincie Drenthe.

1	Nieuw-Buinen	1	1ste	f 228,00	—	* J. de Weerd, Drouwenermond	14	12
2	Nieuw-Schoonebeek	1	2de	204,00	—	* J. P. H. Weusten, N. Schoonebeek	11	9
3	Zuidlaren	1	1ste	228,00	—	* H. Gortmaker, Zuidlaarderveen	9	8
4	Eexterveen	1	2de	204,00	—	* E. Zweep, Eexterveen	18	17
5	Loon	1	2de	216,00	—	* J. K. Westenbrink, Assen	18	17
6	Nieuw-Amsterdam	1	2de	252,00	—	* H. Beukema, Noordbarge	13	9
7	Dalen	1	2de	204,00	—	* G. Hovenkamp, Dalen	15	13
8	Vries	1	1ste	240,00	—	* W. van de Windt, Assen * J. Meertens, Assen	15	12
9	Roden	1	1ste	216,00	—	* H. Hofkamp, Roderwolde	15	13
Totaal				f 1992,00	—		128	110

Provincie Overijssel.

1	Grafhorst	1	2de	f 188,67	—	* J. Ravenshorst, Kampen G. J. Koppert, Grafhorst p. B. Rekvelde, IJsselmuiden	9	5
2	IJsselmuiden	1	2de	175,39	—	Dezelfde onderwijzers als voorgaande	8	6
3	Colmschate	1	1ste	203,38	—	* E. Koldewey, Bathmen F. G. Ostendorf, Colmschate G. A. Visser, Deventer	14	9
4	den Hulst	2	2de	425,98	—	* G. J. Oudelaar, Avereest H. ter Beeke, Avereest	35	30
5	Zwolle	1	1ste	193,95	—	* J. Ravenshorst, Kampen * G. H. van der Molen, Zwolle p. B. Rekvelde, IJsselmuiden	13	10
6	Hengelo	1	2de	216,91	—	* J. Molendijk, Hasseloo	17	16
7	Bathmen	1	2de	194,95	—	* B. Wolters, Dijkerhoek (Holten) * E. Koldewey, Bathmen	7	6
8	Haaksbergen	1	2de	216,83	—	A. J. Schilderman, Haaksbergen * J. Th. Hulst, Haaksbergen	12	10
9	Boekelo (Lonneker)	1	2de	246,83	—	* K. van der Vegte, Lonneker * H. Boersma, Enschedé	14	13
10	Wooldrinkshoek (Lonneker)	1	2de	227,80 ^s	—	* H. de Haan, Enschedé * E. J. Klumper, Lonneker	9	7
11	Oldenzaal	1	2de	239,40	—	* E. J. Klumper, Lonneker * H. Boersma, Enschedé	27	22
12	Holten	1	2de	191,20	—	* B. Wolters, Dijkerhoek (Holten) * H. Topzand, Holten	6	5
13	Zuidveen (Steenwijkerwold)	1	1ste	280,00	—	P. van der Meulen, Steenwijkerwold * G. Planting, Oudeschoot	19	16
Totaal				f 3001,29 ^s	—		190	155

Provincie Gelderland.

1	Varsseveld	1	1ste	2 1,53	—	* J. P. Priester, Winterswijk * H. O. Zelders, Sinderen	12	8
2	Winterswijk	2	1ste 2de	421,35	—	* W. H. Wisselink, Winterswijk * J. P. Priester, id. * G. J. Beekhof, id.	9 7	8 6

Volgnummer.	Cursus te:	Getal klassen.	Leerjaar.	Bedragen van de subsidiën in Gld.		Namen der onderwijzers: * Bezitters der landbouwakte L. O. † Bezitters der tuinbouwakte L. O. v. = veearts. p. = practicus.	Aantal leerlingen bij het	
				van het Rijk.	Andere en schoolgeld.		Begin.	Einde.
3	Eibergen	1	1ste	f 202,78 ^s	—	* J. Leppink, Eibergen v. J. Vlaskamp, id.	16	13
4	Aalten	1	1ste	247,29	—	* W. H. Wisselink, Winterswijk * G. J. Beekhof, id.	17	16
5	Wilp	1	2de	263,93	—	* R. J. J. H. Schreyner, Oosterhuizen * G. J. Wisselink, Empe	6	6
6	Laren	1	2de	238,96 ^s	—	* B. van Krimpen, Lochem * F. J. H. Veenemans, id. J. W. Beekhof, Nettelhorst	26	25
7	Breedenbroek	1	1ste	235,75	—	* H. D. Zelders, Sinderen	14	13
8	Nijkerk	1	2de	256,49	—	* G. van Heerde, de Bilt * J. Brons, Ermelo v. J. W. G. Meerstadt, Nijkerk	15	15
9	Groenlo	1	2de	248,40 ^s	—	* J. Leppink, Eibergen * J. P. Priester, Winterswijk	18	14
10	Zelhem	1	2de	231,50	—	* A. te Gussinklo, Zelhem G. Elzinga, Hengelo	30	23
11	Noordijk (Neede)	1	2de	229,96 ^s	—	* J. Leppink, Eibergen G. L. Rutgers, Noordijk	17	16
12	Borculo	1	2de	196,75	—	* H. W. Heuvel, Borculo * J. Warmelink, id. * A. Th. Krienen, Geesteren	5	4
13	Wageningen	1	1ste	201,70	—	* B. Wigman, Wageningen * A. D. Morrema, id. H. Reimers jr., landbouwk., id.	20	15
14	Ambt-Doetinchem	1	1ste	254,00	—	* J. J. Leys, Doetinchem * C. Brander, Laag Keppel	38	19
15	Didam	1	1ste	235,75	—	* A. F. Wevers, Beek A. Hendriks, Didam	24	15
1	Zeddam	1	1ste	235,75	—	* A. F. Wevers, Beek	36	22
1	Telijt	1	1ste	235,75	—	* J. Brons, Ermelo A. Rengersen, Telijt	31	19
13	Nunspeet	1	1ste	258,50	—	* W. van Bentum, Nunspeet A. Rengersen, Telijt	16	8
19	Warnsveld	1	1ste	241,85	—	* G. J. Wisselink, Empe * G. J. Wassink, Ocken * B. van Krimpen, Lochem	17	12
20	Oosterhuizen	1	1ste	247,00	—	* R. J. J. H. Schreyner, Oosterhuizen	18	10
21	de Beemte	1	1ste	247,00	—	* D. J. Klein Lankhorst, Beemte	16	16
22	Twello	1	1ste	216,13	—	* A. N. Zwiers, Wilp	17	15
23	Vorden	1	1ste	258,45	29,75	v. Th. M. Thien, Vorden * E. E. Kronenburg, Gorssel * G. J. Wisselink, Empe	19	19
24	Groesbeek	1	1ste	268,60	—	* F. Bevort, Berg en Dal L. H. Wijers.	17	15
25	Nijmegen	1	1ste	299,80	100,00	* F. Bevort, Berg en Dal	15	15
Totaal				f 6 224,99	f 129,75		476	367

Provincie Utrecht.

1	Amersfoort	1	2de	f 277,95	f 34,03	* E. Kruidhof, Maarsbergen	20	20
2	de Bildt	1	2de	204,00	—	* G. van Heerde, de Bildt	8	7
3	Polsbroek	1	2de	194,72	—	* P. Lamoré, Benschop	8	5
Totaal				f 676,67	f 34,03		36	32

Volgnummer.	Cursus te:	Getal klassen.	Leerjaar.	Bedragen van de subsidiën in Gld.		Namen der onderwijzers: * Bezitters der landbouwakte L. O. † Bezitters der tuinbouwakte L. O. v. = veearts. p. = practicus.	Aantal leerlingen bij het	
				van het Rijk.	Andere en schoolgeld.		Begin.	Einde.

Provincie Noordholland.

1	Edam	1	2de	f 228,00	—	* P. Blokker, de Purmer	8	6
2	Wijdewormer	1	3de	235,50	—	* C. G. Dekker, Wijdewormer	9	7
3	Beemster	1	2de	216,00	—	* L. Driebergen, Beemster	7	7
4	Hauwert	1	1ste	216,00	—	* † K. Ruyterman, Hauwert	9	9
5	Twisk	1	2de	256,50	—	* S. Hoekstra, Sijbekarspel	12	8
6	Wognum	1	1ste	216,00	—	* D. van Abeele, Wognum	8	8
7	Winkel	1	1ste	216,00	—	* † J. Porte, Lutjewinkel	10	10
8	Nieuwe-Niedorp	1	1ste	216,00	—	* J. de Vries, Moerbeek	7	7
9	Oudendijk	1	1ste	229,50	—	* D. H. Prins, Grosthuisen	17	15
10	Koegras	1	3de	246,00	f 100,00	* G. Tjalsma, den Helder	9	9
Totaal				f 2 275,50	f 100,00		96	86

Provincie Zuidholland.

1	Barendrecht	1	1ste	f 222,00	—	* † J. Mol, Rotterdam v. A. A. Barendregt, Barendrecht G. A. de Vries, Barendrecht	12	8
2	Groot-Ammers	1	1ste	266,34	—	* A. Kars, Goudriaan v. J. J. Hendrikse, Groot Ammers	18	18
3	Giessen-Nieuwkerk	1	1ste	269,55	—	* A. Kars, Goudriaan v. P. Teljer, Peursum	23 + 2	15
4	Kethel en Spaland	1	1ste	252,00	—	* † E. W. Lindeijer, Kethel * A. C. van der Vliet, id.	12	9
5	Oud-Beijerland	1	1ste	261,00	—	* J. van Koeveringen, Oud-Beijerland	21	15
6	Oudewater	1	1ste	249,00	—	* J. Nijland, Papekop v. H. Anker, Oudewater	21	16
7	Rockanje	1	1ste	205,41	—	* J. J. Kolpa, Rockanje	13	12
8	Zuidland	1	2de	179,57	—	* M. W. V. van Bijlevelt, Sommelsdijk v. M. C. van Buuren, Zuidland	19	17
9	Zoetermeer-Zegwaard	1	1ste	249,97 ⁵	—	* P. Miedema, Pijnacker v. K. de Vonk, Zoetermeer * † H. Domée, Voorschoten	9	9
Totaal				f 2 154,84 ⁵	—		150	119

Provincie Zeeland.

1	Axel	1	1ste	f 260,00	—	* P. le Feber, Axel	12	11
2	Clinge	1	2de	278,48	—	* Fl. Remery, Koewacht P. Eggermont, Clinge	7	5
3	Dreischor	1	2de	263,88	—	* M. T. van Staalén, Dreischor	12	12
4	Hoek	1	2de	288,00	—	* H. T. J. van Bijlevelt, Westdorpe J. H. Goor, Hoek	9	7
5	Hontenisse	1	1ste	307,00	—	* † Anth. Th. Plasschaert, Yerseke, overleden, en vervangen door Fl. Remery, Koewacht W. Jansen, Hontenisse	18	11
6	Koewacht St. Andries	1	1ste	264,00	—	* Fl. Remery, Koewacht	11	9
7	Krabbendijke	1	1ste	269,50	—	* M. N. van der Linde, Rilland * J. Smit, Krabbendijke	15	14

Volnummer.	Cursus te :	Getal klassen.	Leerjaar.	Bedragen van de subsidiën in Gld.		Namen der onderwijzers: * Bezitters der landbouwakte L. O. † Bezitters der tuinbouwakte L. O. v. = veearts. p. = practicus.	Aantal leerlingen bij het	
				van het Rijk.	Andere en schoolgeld.		Begin.	Einde.
8	Middelburg	1	2de	f 264,00	—	* A. de Smidt, Middelburg	9	9
9	Nieuwerkerk	1	2de	249,02	—	* M. J. Waale, Nieuwerkerk	7	7
10	Oostburg	1	2de	235,39	—	* J. de Meijer, Cadzand * P. J. Roosendaal, IJzendijke	10	8
11	Oudelande	1	1ste	263,99	—	* L. B. van der Slibbe, Oudelande	15	10
12	Oud-Vosmeer	1	1ste	292,11	—	* L. K. van Dijk, Tholen	9	7
13	's Heer Arendskerke	1	1ste	279,95	—	* K. van der Slibbe, Wolfaartsdijk W. P. Markusse, 'sHeer Arendskerke	8	5
14	Rilland-Bath	1	1ste	262,20	—	* M. N. van der Linde, Rilland * J. Smit, Krabbendijke	10	14
15	Stavenisse	1	2de	171,82	—	* M. J. Waale, Nieuwerkerk	8	8
16	St. Philipsland	1	2de	263,61 ⁵	—	* J. Minderhoud, St. Philipsland	7	7
17	Waarde	1	1ste	263,89 ⁵	—	* J. Bril, Waarde	9	8
18	Wemeldinge	1	1ste	260,55 ⁵	—	* D. J. van der Graaff, Wemeldinge P. J. van der Werff, id.	12	12
19	Westdorpe	1	2de	264,00	—	* H. T. J. van Bijleveld, Westdorpe	6	5
20	Wolfaartsdijk	1	1ste	264,00	—	* K. van der Slibbe, Wolfaartsdijk	7	7
21	IJzendijke	1	1ste	255,00	—	* P. J. Rozendaal, IJzendijke	9	9
22	Yerseke	1	2de	264,00	—	*† Arth. Th. Plasschaert, overleden en vervangen door D. J. van der Graaff, Wemeldinge	9	9
23	Zaamslag	1	2de	249,00	—	* P. Le Feber, Axel	11	12
24	Cortgene	1	1ste	315,00	—	* W. P. Markusse, 'sHeer Arendskerke * K. van der Slibbe, Wolfaartsdijk	12	9
25	Nisse	1	1ste	308,00	—	* L. B. van der Slibbe, Oudelande P. Meijers, Nisse	19	11
26	St. Jansteen-Heikant	1	1ste	297,75	—	* Fl. Remery, Koewacht W. Goldsmith, St. Jansteen		
Totaal				f 6 954,15 ⁵	—		282	241

Provincie Noordbrabant.

1	Breda	1	1ste	f 267,70	82,00	H. Kuylaars, Breda * A. Kooiman, Raamsdonk	10 + 4	10 + 4
2	Tilburg	1	1ste	200,00	39,00	A. C. van der Pol, Tilburg * H. M. van Griensven, Boxtel W. Venmans, Tilburg	10 + 4	9 + 4
3	Steenbergen	1	2de	283,95	52,00	* J. Meuwesen, Nieuw-Vosmeer	11	8
4	Wouw	1	2de	271,00	55,50	* J. Meuwesen, id.	6 + 4	6 + 4
5	Oud-Gastel	1	1ste	210,00	54,00	* J. A. Vermeulen, Oud-Gastel	7 + 2	10 + 2
6	Rosendaal	1	2de	223,90	57,90	* J. A. Vermeulen, id.	11	8
7	Vlijmen	1	1ste	222,27	100,00	G. Goossens, Vlijmen * H. M. van der Linde, Vlijmen v. W. F. Plankeel, Nieuwkuik p. J. de Vaan, Vlijmen	18 + 3	18 + 3
8	Heiningen	1	1ste	225,00	39,00	* R. Langeweg, Oudemolen	15 + 1	13 + 1
9	Ossendrecht	1	2de	223,40	50,00	* M. N. van der Linde, Rilland A. Eggermont, Woensdrecht	6	6
10	Raamsdonk	1	2de	249,39	50,00	* A. Kooiman, Raamsdonk	8	8
11	Boxtel	1	2de	215,00	418,84	* H. M. van Griensven, Boxtel v. H. de Jong, Ginneken	19	16

Volnummer.	Cursus te :	Getal klassen.	Leerjaar.	Bedragen van de subsidiën in Gld.		Namen der onderwijzers: * Bezitters der landbouwakte L. O. † Bezitters der tuinbouwakte L. O. v. = veearts. p. = practicus.	Aantal leerlingen bij het	
				van het Rijk.	Andere en schoolgeld.		Begin.	Einde.
12	Asten	1	1ste	f 245,00	f 160,00	* J. W. van Helden, Asten	24	23
13	Neerkant (Deurne)	1	2de	220,00	65,00	* J. L. Gerold, Neerkant	16	14
14	Schijndel	1	1ste	245,00	40,00	* P. A. Driesen, Schijndel	16	7
15	Beek en Donk	1	1ste	295,00	92,54	* A. F. Hamelynck, Beek Th. van der Zanden, Donk v. B. Bierman, Helmond	7	7
Totaal				f 3 596,61	f 1 355,78		184 + 18	163 + 18

Provincie Limburg.

1	Hoensbroek	1	1ste	f 280,20	f 19,00	* P. L. Voncken, Hoensbroek * J. H. Beursgens, Sittard	16	13
2	Horn	1	1ste	226,06 ⁵	—	* J. M. Schreurs, Horn	9	9
3	Stramproy	1	2de	204,00	—	* J. J. C. Ament, Tangelroy * P. J. Moors, Swartbroek * F. J. H. Stroux, Stramproy	15	15
4	Mechelen-Wittem	1	1ste	287,00	—	* M. H. W. Beuken, Mechelen * H. Nahon, Reymerstok	23	22
5	Hoog-Cruts (Noorbeek)	1	1ste	278,00	28,80	* H. Nahon, Reymerstok	17	16
Totaal				f 1 275,26 ⁵	f 47,80		80	75

PROVINCIE.	Getal landbouwwintercursussen in :										
	1893/94.	1894/95.	1895/96.	1896/97.	1897/98.	1898/99.	1899/1900.	1900/01.	1901/02.	1902/03.	1903/04.
1. Groningen	2	3	6	6	13	15	17	18	23	23	20
2. Friesland	6	8	9	8	9	10	13	13	11	13	12
3. Drenthe	1	2	3	3	4	6	6	8	7	7	9
4. Overijssel	—	3	5	4	6	8	10	14	11	13	13
5. Gelderland	8	11	11	10	9	10	15	16	15	17	25
6. Utrecht	2	—	—	—	2	3	2	2	3	5	3
7. Noordholland	2	3	5	5	3	12	13	13	13	13	10
8. Zuidholland	—	—	2	2	6	6	9	10	15	13	9
9. Zeeland	1	1	3	2	5	8	14	17	25	28	26
10. Noordbrabant	3	3	5	7	10	12	13	15	12	13	15
11. Limburg	—	—	—	—	2	2	3	4	6	5	5
Totaal	25	34	49	47	69	92	115	130	141	150	147
Getal cursussen met 2 klassen . .	11	18	24	22	18	14	10	6	3	3	2

PROVINCIE.		Getal leerlingen dat de landbouwwintercursussen bezocht in :															
		1893/94.		1894/95.		1895/96.		1896/97.		1897/98.		1898/99.		1899/1900.		1900/01.	
		Begin.	Einde.	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.
1.	Groningen	31	30	77	67	120	111	102	88	276	245	302	288	287	241	254	213
2.	Friesland	143	97	141	110	122	100	105	78	130	100	119	108	169	136	146	123
3.	Drenthe	10	8	31	25	62	50	41	29	89	73	103	86	131	112	176	148
4.	Overijssel	—	—	52	41	116	84	100	84	136	98	139	114	145	126	206	163
5.	Gelderland	209	181	233	169	251	186	184	166	171	145	173	147	253	200	304	228
6.	Utrecht	30	30	—	—	—	—	—	—	62	31	46	39	26	17	24	20
7.	Noordholland	32	32	61	47	105	89	75	66	67	56	258	175	208	172	177	150
8.	Zuidholland	—	—	—	—	29	23	36	30	101	79	69	54	123	88	114	104
9.	Zeeland	14	14	6	6	35	26	6	4	49	44	100	86	186	159	181	167
10.	Noordbrabant	74	64	68	62	87	66	137	104	162	113	182	141	159	137	166	150
11.	Limburg	—	—	—	—	—	—	—	—	50	38	51	40	74	69	102	83
Totaal.		543	456	669	527	927	735	786	649	1293	1022	1542	1278	1761	1457	1850	1549
Gemiddeld per cursus.		21	18	16	15	18	15	16	13	18	14	16	13	15	12	14	11
, klasse.		15	12	13	10	13	10	11	9	15	12	15	12	14	12	14	11

Volgnummer.	PROVINCIE.	Bedrag der subsidiën aan landbouwwintercursussen in:																					
		1893/94.		1894/95.		1895/96.		1896/97.		1897/98.		1898/99.		1899/1900.		1900/01.		1901/02.		1902/03.		1903/04.	
		Het Rijk.	Andere.	Het Rijk.	Andere.	Het Rijk.	Andere.	Het Rijk.	Andere.	Het Rijk.	Andere.	Het Rijk.	Andere.	Het Rijk.	Andere.	Het Rijk.	Andere.	Het Rijk.	Andere.	Het Rijk.	Andere.	Het Rijk.	Andere.
		Gld.	Gld.	Gld.	Gld.	Gld.	Gld.	Gld.	Gld.	Gld.	Gld.	Gld.	Gld.	Gld.	Gld.	Gld.	Gld.	Gld.	Gld.	Gld.	Gld.	Gld.	Gld.
1	Groningen	320	—	931,00	—	1 700,00	—	1 575,00	—	2 953,00	—	3 542,00	—	3 715,00	—	3 612,94	—	4 946,11 ^s	—	4 922,71	—	4 402,12	16,00
2	Friesland	1 754	—	2 067,00	—	2 539,00	—	1 939,00	—	2 223,00	—	2 344,00	—	2 740,35 ^s	—	2 795,00	—	2 651,02 ^s	—	2 895,44	—	2 692,09	44,44
3	Drenthe	140	—	524,00	—	850,00	—	604,00	—	784,00	—	1 200,00	—	1 200,00	—	1 650,00	—	1 428,00	—	1 536,00	—	1 992,00	—
4	Overijssel	—	—	472,00	—	1 244,60	—	1 298,70 ^s	—	1 653,47 ^s	—	2 028,20	—	2 072,87 ^s	—	2 896,35	—	2 105,74 ^s	—	2 929,87 ^s	—	3 001,29 ^s	—
5	Gelderland	2 270	—	3 493,50	—	3 464,00	—	3 282,00	—	2 673,00	—	2 575,00	—	3 465,20	—	3 995,75	—	3 644,91	—	4 121,33	—	6 224,99	129,75
6	Utrecht	400	150	—	—	—	—	—	—	510,00	—	760,00	105,49	448,00	—	415,00	—	612,00	8,61	1 075,01 ^s	25,00	676,67	34,03
7	Noordholland	650	—	1 250,00	75	1 200,00	—	1 200,00	—	650,00	150	2 380,00	305,00	2 550,00	393,00	2 636,00	12,90	2 886,00	150,00	2 951,15	388,25	2 275,50	100,00
8	Zuidholland	—	—	—	—	400,00	—	600,00	—	1 641,25	—	1 285,00	—	1 957,20	—	2 311,65	—	3 492,30	—	3 200,51	83,50	2 154,89 ^s	85,00
9	Zeeland	206	—	—	—	550,00	—	246,00	—	1 129,20	—	2 157,70	—	3 641,00	—	4 164,45 ^s	—	6 442,39	—	7 527,36	40,00	6 954,15 ^s	—
10	Noordbrabant	975	—	1 200,00	—	1 566,00	—	2 435,00	—	2 975,00	874	3 120,00	717,00	3 250,00	916,50	3 676,70	952,00	2 968,77	716,00	3 193,60	1 092,14 ^s	3 576,61	1 355,78
11	Limburg	—	—	—	—	—	—	—	—	400,00	100	700,00	20,00	859,00	60,00	1 111,70	—	1 428,10	—	1 201,75	—	1 275,26 ^s	47,80
	Totaal. . .	6 715	150	9 847,50	75	13 513,60	—	13 179,70 ^s	—	17 591,92 ^s	1 124	22 091,90	1 147,49	25 893,53	1 369,50	29 205,54 ^s	964,90	32 605,35 ^s	874,61	35 554,74	1 628,89 ^s	35 245,54	1 812,80
	Gemiddeld subsidie (afge- rond) per cursus. . .	265	—	290,00	—	276,00	—	281,00	—	255,00	—	241,00	—	226,00	—	225,00	—	232,00	—	238,00	—	239,00	—
	Gemiddeld subsidie (afge- rond) per klasse . . .	186	—	189,00	—	185,00	—	191,00	—	202,00	—	208,00	—	207,00	—	215,00	—	226,00	—	232,00	—	236,00	—

Volgnummer.	PROVINCIE.	Overzicht van de verdeling der inkomsten en uitgaven op de begrotingen van de landbouwwintercursussen in 1903/1904.											
		Inkomsten:					Uitgaven:						
		Voordeelig saldo 1902/1903.	Rijkssubsidie.	Andere subsidiën en schoolgelden.	Totaal.	Nadeelig saldo 1902/1903.	Salarissen.	Leermiddelen.	Administratie- kosten.	Kosten voor 't bijwonen van vergaderingen.	Reiskosten.	Andere.	Totaal.
		Gld.	Gld.	Gld.	Gld.	Gld.	Gld.	Gld.	Gld.	Gld.	Gld.	Gld.	Gld.
1	Groningen	102,60	4 402,12	16,00	4 520,72	63,10	2 996,00	927,17	120,00	72,00	328,45	14,00	4 520,72
2	Friesland	1,91	2 692,09	44,44	2 738,44	19,88 ^s	1 872,00	560,91 ^s	66,00	40,00	164,64	15,00	2 738,44
3	Drenthe	14,84 ^s	1 992,00	—	2 006,84 ^s	0,18 ^s	1 296,00	464,66	54,00	36,00	156,00	—	2 006,84 ^s
4	Overijssel	52,04 ^s	3 001,29 ^s	—	3 053,34	0,26	2 190,00	491,74	78,00	52,00	241,34	—	3 053,34
5	Gelderland	105,22	6 224,99	129,75	6 459,96	4,78	4 342,00	1 346,22	156,00	100,00	532,64	78,32	6 459,96
6	Utrecht	14,36	676,67	34,03	725,06	1,95	457,00	131,08	18,00	12,00	96,00	9,03	725,06
7	Noordholland	—	2 275,50	100,00	2 375,50	19,88	1 548,00	480,12	60,00	40,00	177,50	50,00	2 375,50
8	Zuidholland	47,23	2 154,84 ^s	85,00	2 287,07 ^s	16,97 ^s	1 484,00	485,00	54,00	36,00	166,10	45,00	2 287,07 ^s
9	Zeeland	44,87 ^s	6 954,15 ^s	—	6 999,03	28,00	5 111,00	1 347,00	156,00	68,00	289,03	—	6 999,03
10	Noordbrabant	52,79 ^s	3 596,61	1 355,78	5 005,18 ^s	139,84	3 486,00	670,96 ^s	109,00	52,00	328,68	218,70	5 005,18 ^s
11	Limburg	1,43 ^s	1 275,26 ^s	47,80	1 324,50	—	913,50	250,00	30,00	20,00	63,20	47,80	1 324,50
	Totaal. . .	437,31 ^s	35 245,54	1 812,80	37 495,65	294,85 ^s	25 595,50	7 154,87	901,00	528,00	2 543,58	477,85	37 495,65 ^s

TUINBOUW WINTERCOURSSEN.

Volgnummer.	Cursus te:	Getal klassen.	Leerjaar.	Bedragen van de subsidiën in Gld.		Namen der onderwijzers: * Bezitters der landbouwakte L. O. † Bezitters der tuinbouwakte L. O. p. = practicus.	Aantal leerlingen bij het	
				van het Rijk.	Andere en schoolgeld.		Begin.	Einde.
Provincie Groningen.								
1	Groningen	1	2de	f 204,00	f 41,00	* † S. Molewijk, Groningen	11	11
2	Zuidbroek	2	1ste	325,85 ^s	—	* † J. Kok, Wildervank	19	11
			3de				10	8
3	Winschoten	1	2de	310,25	—	* † T. Oortman, Ganzedijk	8	7
Totaal				f 840,10 ^s	f 41,00		48	37
Provincie Friesland.								
1	Suameer	1	2de	f 215,90 ^s	—	* † K. L. de Vries, Suameer	10	10
Totaal				f 215,90 ^s	—		10	10
Provincie Gelderland.								
1	Wageningen	1	1ste	f 276,00	—	* B. Wigman, Wageningen * dr. H. Bos, id. (leeraar) A. C. Ide, id. id. B. A. Plemper v. Balen, id. id. p. J. C. Muijen, Wageningen	15 + 3	10 + 1
2	Opheusden	1	1ste	336,50	f 37,73	† J. A. Doertjes, Tiel J. C. Muijen, Wageningen	27	21
3	Ellecom	1	1ste	276,60	—	* B. van Leeuwen, Rheden p. A. L. Bongaards, Dieren p. R. Bos, Ellecom	17	12
4	Apeldoorn	1	1ste	281,00	—	* W. F. A. Grimme, Apeldoorn p. W. H. Wind, id.	22	10
5	Arnhem	1	1ste	354,70	150,00	* B. van Leeuwen, Rheden p. J. C. Muijen, Wageningen p. W. J. Pieper, id.	30	24
Totaal				f 1524,80	f 187,73		111 + 3	77 + 1
Provincie Utrecht.								
1	Utrecht	1	1ste	f 288,00	f 216,00	p. J. K. Budde, Utrecht p. J. A. Kors, Zeist * C. van Brenen, Utrecht	19	14
2	Zeist	1	2de	303,00	268,00	* C. van Brenen, id. p. J. K. Budde, id. p. J. A. Kors, Zeist	17	17
3	Amersfoort	1	2de	255,03	—	* C. Bussemaker, Soest p. K. Post, Lage Vuursche	14	12
4	Vleuten	1	1ste	228,03	—	* J. W. van Gisbergen, Vleuten p. Voortman, Vleuten	13	7
5	Breukelen-Nijenrode	1	2de	248,00	—	p. J. L. Bouwer, Maarssen * P. Miedema, Utrecht.	13	13
6	Maarssen	1	2de	216,00	—	p. J. L. Bouwer, Maarssen * P. Miedema, Utrecht	15 + 3	17
Totaal.				f 1538,06	f 484,00		91 + 3	80
Provincie Noordholland.								
1	Amsterdam	1	1ste	f 302,00	f 245,00 ^s	† A. M. van Driel, Amsterdam p. C. A. ten Haaf p. C. B. van der Zeyde	14 + 4	14 + 4
2	Zaandam	1	2de	204,00	18,00	† G. Sutterland, Zaandam	9	9

Volnummer.	Cursus te:	Getal klassen.	Leerjaar.	Bedragen van de subsidiën in Gld.		Namen der onderwijzers: * Bezitters der landbouwakte L. O. † Bezitters der tuinbouwakte L. O. p. = practicus.	Aantal leerlingen bij het	
				van het Rijk.	Andere en schoolgeld.		Begin.	Einde.
3	Haarlem	2	1ste 2de	f 354,00	f 200,00	* † J. Sturing, Haarlem * C. H. Geevers, Haarlem	20 10	18 9
4	Beemster	1	2de	230,00	30,00	† G. Sutterland, Zaandam	8	7
5	Hoorn	1	1ste	217,20	50,00	† R. Pol, Hoorn p. W. Kooiman Dzn., Bovenkarspel	18	15
6	Oudkarspel	1	1ste	268,00	54,00	* † J. Porte, Lutjewinkel	19	19
7	Aalsmeer	1	3de	116,66 ⁵	50,00	F. Roosjen, Aalsmeer J. Took, Aalsmeer G. Hazenberg, Aalsmeer	3	3
Totaal				f 1 691,86 ⁵	f 647,00 ⁵		101 + 4	94 + 4

Provincie Zuidholland.

1	Wateringen	1	2de	f 207,00	f 30,00	T. J. Strous, Wateringen * † F. A. Schouten, Monster	10	8
2	Leiden	1	2de	234,34	25,00	† P. Stassen, Leiden p. J. G. Ballego, Leiden	12	10
3	Sassenheim	2	1ste 1ste	289,00	158,25	p. J. Braun, Noordwijk p. E. H. J. Cunaeus, Leiden	16 18	16 18
4	's Gravenhage	2	2de 2de	322,50	290,42	* † E. W. Lindeijer, Kethel p. J. G. Ballego, Leiden p. H. Hazeloop, den Haag	16 15	14 12
5	Boskoop	1	2de	260,00	140,00	p. J. W. de Ruyter, Boskoop p. J. C. de Bruyn, id. p. J. J. de Vink, id.	11	11
6	Rotterdam	2	1ste 1ste	297,50	38,17	* † E. W. Lindeijer, Kethel p. J. T. Wilke, Rotterdam	18 21	14 17
Totaal				f 1 610,34	f 681,84		137	120

Provincie Zeeland.

1	Middelburg	1	1ste	f 294,00	—	* † A. de Smidt, Middelburg p. C. J. Stomps	9 + 6	8 + 6
2	Oostburg	1	2de	260,75	—	p. I. J. Steenhart, Oostburg * J. de Meijer, Cadzand	9	9
Totaal				f 554,75	—		18 + 6	17 + 6

Provincie Noordbrabant.

1	Rosendaal	1	2de	f 202,46	f 48,50	* M. N. van der Linde, Rilland p. A. W. Ratters, Rosendaal	7	4
Totaal				f 202,46	f 48,50		7	4

Provincie Limburg.

1	Maastricht	1	1ste	f 200,00	f 6,00	† H. J. Bemelmans, Maastricht	12	16 + 1
2	Bunde	1	2de	222,52 ⁵	14,00	* M. H. Meertens, Bunde † H. J. Bemelmans, Maastricht	12	9
3	Venray	1	1ste	246,00	172,00	† Th. E. Kruytzer, Roermond * P. J. Rutten, Wanssum	22	22
4	Meerloo	1	2de	234,00	30,00	† Th. E. Kruytzer, Roermond * P. J. Rutten, Wanssum	23	22
5	Melick	1	1ste	204,00	—	† J. L. Kruytser, Odiliënberg	24	24
Totaal				f 1 106,52 ⁵	f 222,00		93	93 + 1

TUINBOUWWINTERCURSUSSEN.

PROVINCIE.	Getal tuinbouw-wintercursussen in:						Getal leerlingen aan de tuinbouwwintercursussen in:												Bedrag der subsidien voor tuinbouwwintercursussen in:																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																			
	1898/99	1899/1900	1900/01	1901/02		1902/03		1903/04		1899/99		1899/1900		1900/01		1901/02		1902/03		1903/04		1902/03		1903/04																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																														
				Begin.	Einde.	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.	Begin.	Einde.	Rijks.	Andere.	Rijks.	Andere.	Rijks.	Andere.	Rijks.	Andere.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																															
1. Groningen .	—	—	1	2	3	—	—	21	18	60	49	61	40	37	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

KOSTEN VAN HET LAND- EN TUINBOUWONDERWIJS.

Jaarwedde van den inspecteur van het middelbaar onderwijs belast met het toezicht op de landbouwscholen	f 3 500,00	Genootschap tot bevordering van den landbouw in Drenthe als voren	f 2 000,00
Reis- en verblijf- en bureelkosten van den inspecteur van het middelbaar onderwijs, belast met het toezicht op de landbouwscholen	1 099,99	Groninger Maatschappij van Landbouw en Nijverheid als voren	2 000,00
Jaarwedden, toelagen en belooningen der leeraren, beambten en bedienden bij de Rijkslandbouwschool	108 603,83	Commissie van toezicht op den zuivelconsulent in Overijssel als voren	2 000,00
Kosten en subsidiën voor stichting, uitbreiding, aanbouw enz. en verdere uitgaven ten behoeve der Rijkslandbouwschool	67 699,45 ^s	Genootschap ter bevordering van den landbouw in Drenthe ten behoeve van het van zijnentwege te geven landbouwonderwijs	500,00
Subsidiën ten behoeve van het onderwijs in land- en tuinbouw en houtteelt, voor landbouw- en zuivelconsulenten, toelagen voor het opleiden van landbouw- en tuinbouwonderwijzers, zoomede jaarwedden, reis- en verblijfkosten van aspirant-Rijksland- en Rijkstuinbouwleeraren :		Afdeeling Haastrecht en omstreken van de Hollandsche Maatschappij van Landbouw als boven	80,00
Hoofdbestuur van de Nederlandsche Maatschappij voor Tuinbouw- en Plantkunde ten behoeve van door hem aangestelde tuinbouwleeraren	2 000,00	Vereeniging Landbouwonderwijs te Middelharnis ten behoeve van het van zijnentwege te geven landbouwonderwijs	2 000,00
Bestuur van de Geldersch-Overijsselsche Maatschappij van Landbouw ten behoeve van het van zijnentwege te geven landbouwonderwijs	800,00	Vereeniging ter bevordering van Tuin- en Landbouw in Limburg ten behoeve als voren	500,00
Bestuur van de afdeeling Nuth van den Limburgschen Landbouwbond ten behoeve van het van zijnentwege te geven onderwijs in veeteelt	125,00	Hollandsche Maatschappij van Landbouw als voren	500,00
Hoofdbestuur der Groninger Maatschappij van Landbouw en Nijverheid ten behoeve van het van zijnentwege te geven onderwijs in veeteelt	600,00	Commissarissen der Maatschappij van Weldadigheid te Frederiksoord ten behoeve van de door hen opgerichte tuinbouwschool aldaar	4 500,00
Commissie voor onderwijs der Overijsselsche Maatschappij van Landbouw ten behoeve van het van zijnentwege gegeven wordend onderwijs in veeteelt	200,00	Tuinlieden- en Bloemistenvereeniging „Humanitas” te Amsterdam, ten behoeve van een door hem opgerichte tuinbouwteekencursus	200,00
Dagelijksch bestuur van de Noordbrabantsche Maatschappij van Landbouw ten behoeve van als voren	650,00	Ten behoeve van opgerichte landbouwwintercursussen aan :	
Hoofdbestuur van de Friesche maatschappij van Landbouw ten behoeve als voren	500,00	de Landbouwvereeniging te Nieuw-Buinen	228,00
Hoofdbestuur der Maatschappij tot bevordering van landbouw en veeteelt in Zeeland ten behoeve als voren	600,00	Idem Zuidlaren	228,00
Afdeeling Wageningen en omstreken der Nederlandsche Maatschappij voor tuinbouw en plantkunde te Wageningen, ten behoeve van een van zijnentwege te houden cursus in fruitteelt	93,50	Idem Nieuw-Schoonebeek	204,00
Bestuur der Vereeniging tot bevordering der Bijenteelt in Nederland ten behoeve van het onderwijs in bijenteelt	1 200,00	Idem Eexterveen	204,00
Hoofdbestuur van het Genootschap voor Landbouw en Kruidkunde te Utrecht wegens het van zijnentwege te geven onderwijs in paardenkennis	500,00	Idem Loon	216,00
Friesche Maatschappij van Landbouw voor den door haar aangestelden zuivelconsulent in het belang van het landbouwonderwijs	2 550,00	Idem Nieuw-Amsterdam	252,00
Hollandsche Maatschappij van Landbouw als voren	4 000,00	Idem Roden	216,00
Genootschap voor Landbouw en Kruidkunde te Utrecht als voren	2 000,00	Idem Vries	240,00
Geldersch-Overijsselsche Maatschappij van Landbouw als voren	2 300,00	de Dorpsvereeniging te Dalen	204,00
Commissie van toezicht op den zuivelconsulent in Limburg, als voren	2 100,00	De navolgende onderafdeeling en afdeelingen van den Limburgschen Landbouwbond :	
Maatschappij tot bevordering van Landbouw en veeteelt in Zeeland als voren	2 200,00	Onderafdeeling Horn	f 226,06 ^s
		Afdeeling Hoensbroek	280,20
		Idem Stramproy	204,00
		Idem Mechelen—Wittem	287,00
		Idem Noorbeek	278,00
			1 275,26 ^s
		De navolgende afdeelingen der Friesche Maatschappij van Landbouw :	
		Achtkarspelen	f 216,00
		Ferwerderadeel	216,00
		Heerenveen	229,00
		Joure	216,00
		Oldeberkoop	216,00
		Rauwerd, Utingeradeel, Idaardera-deel	229,00
		Tietjerksteradeel	218,80
		Oosterwolde	216,00
		Gorredijk	227,09

Dragten f	242,00		
Kollumerland e. a.	229,00		
Leeuwarden en Leeuwarderadeel .	237,20		
		f	2692,09
De navolgende afdeelingen der Hollandsche Maatschappij van Landbouw:			
Alblasserwaard f	535,89		
Rotterdam, Schiedam en omstreken	252,00		
Eiland IJsselmonde	222,00		
Zoetermeer, Zegwaard en omstreken	249,97 ^s		
Putten	179,57		
Hoeksche Waard	261,00		
Oudewater en omstreken	249,00		
			1949,43 ^s
Dorpslandbouwvereniging te Rockanje . . .	205,41		
Gemeente Neede	229,96 ^s		
De navolgende afdeelingen van de Geldersch-Overijsselsche Maatschappij van Landbouw:			
Voorst-Wilp. f	263,93		
Neder-Veluwe	201,70		
Varsseveld	251,53		
Aalten	247,29		
Winterswijk	669,75 ^s		
Gendringen	235,75		
Eibergen en omstreken	202,78 ^s		
Zutphen	480,81 ^s		
Over-Veluwe	750,74		
Borculo en omstreken	196,75		
Zelhem	231,50		
Vorden	258,45		
Apeldoorn	494,00		
Doetinchem en omstreken . . .	254,00		
			4738,99 ^s
De volgende afdeelingen van den Provinciaal Gelderschen Boerenbond:			
's Heerenberg-Stokkum f	235,75		
Didam	235,75		
			471,50
De navolgende afdeelingen der Groninger Maatschappij van Landbouw en Nijverheid:			
Appingedam f	241,50		
Eenrum	212,50		
Leens	192,30		
Loppersum	210,00		
Duurswold	216,50		
Ten Boer	226,49		
Noorderafdeeling	204,50		
Beerta	235,25		
Bellingwolde	204,00		
			2033,04
Landbouwvereniging Enumatil en omstreken f			
	240,00		
Landbouwvereniging Langewold te Grootegast f			
	219,00		
Idem Burgercompagnie en Tripscompagnie . .	240,00		
Idem Harstede-Scharmer .	219,00		
Idem Wildervank	203,23		
		f	1121,23
Coöperatieve Landbouwvereniging te Zevenhuizen (gemeente Leek)			
			204,00
Landbouwvereniging Borger- en Tripscompagnie en de afdeeling Hoogezand-Sappemeer der Groninger Maatschappij van Landbouw en Nijverheid			
			204,00
Coöperatieve vereeniging tot aankoop van landbouwbenodigdheden te Marum			
			175,00
Maatschappij van Nijverheid van het Westerkwartier der provincie Groningen			
			179,77
Dorpslandbouwvereniging te Stadskanaal . .			
			233,08
Commissie uit de Landbouwverenigingen te Musselkanaal en omstreken			
			252,00
Gemeente Bortel			
			215,00
De navolgende afdeelingen van den Noordbrabantschen Christelijken Boerenbond:			
Asten f	245,00		
Neerkant	220,00		
Schijndel	245,00		
Beek	295,00		
			1005,00
de afdeeling Groesbeek van den Gelderschen Boerenbond			
			268,60
de afdeelingen Nijmegen der Geldersch-Overijsselsche Maatschappij van Landbouw			
			299,50
Maatschappij tot bevordering van Landbouw en veeteelt in Zeeland ten behoeve van binnen die provincie opgerichte landbouwwintercursussen . .			
			6954,15 ^s
De navolgende afdeelingen der Hollandsche Maatschappij van Landbouw:			
Waard en Groet f	432,00		
den Helder	246,00		
Edam „Zeevangsdorpen” en de Purmer	228,00		
Beemster, Purmerend en omstreken	451,50		
Hoorn en omstreken	229,00		
Medemblik en omstreken	256,50		
Wognum, Nibbixwoud en omstreken	432,00		
			2275,50
De navolgende afdeelingen der Noordbrabantsche Maatschappij van Landbouw:			
Breda f	267,70		
Gastel	210,00		
Tilburg	200,00		
Ossendrecht, Woensdrecht . . .	223,40		
Steenbergen	283,95		
Wouw	271,00		
			1456,05

Landbouwvereniging te Fijnaart f	225,00	De afdeeling Sassenheim der Algemeene Vereeniging voor Bloembollencultuur te Haarlem. . . . f	289,00
Vereeniging tot bevordering van tuin- landbouw en veeteelt te Vlijmen.	222,27	De afdeeling Tietjerksteradeel der Friesche Maatschappij van Landbouw	215,90 ^s
de afdeeling Rosendaal van den Noordbrabantschen Christelijken Boerenbond.	223,90	De afdeeling Groningen en omstreken der Nederlandsche Maatschappij voor Tuinbouw en Plantkunde	204,00
Landbouwvereniging Raamsdonk (dorp) . . .	249,39	De Provinciale Groninger Tuinbouwvereniging te Sappemeer	325,85 ^s
Gemeente de Bilt.	204,00	De afdeeling Beerta der Groninger Maatschappij van Landbouw en Nijverheid	310,25
de afdeeling Amersfoort van het Genootschap voor Landbouw en Kruidkunde in Utrecht . . .	277,95	De afdeeling Venray van den Limburgschen Landbouwbond	246,00
de afdeeling Montfoort van als voren	194,72	De afdeeling Bunde van als voren	222,52 ^s
de afdeeling Deventer en omstreken der Geldersch-Overijsselsche Maatschappij van Landbouw	419,51	„ „ Melick „ „ „	204,00
de Landbouwvereniging Zwolle en omstreken .	193,95	De Onderwijscommissie uit de Vereeniging ter bevordering van Tuin- en Landbouw in Limburg	200,00
de afdeeling Kampen en omstreken der Geldersch-Overijsselsche Maatschappij van Landbouw . . .	364,06	De gemeente Meerlo.	234,00
de Commissie voor onderwijsbelangen der Overijsselsche Landbouwmaatschappij	2 239,90 ^s	De afdeeling Amsterdam en omstreken der Nederlandsche Maatschappij voor Tuinbouw en Plantkunde	302,00
Ten behoeve van opgerichte tuinbouwwintercursussen:		De afdeeling Aalsmeer van als voren	116,66 ^s
Maatschappij tot bevordering van Ooft en Tuinbouw in het voormalig IVde district van Zeeland	263,00	„ „ Zaanstreek „ „ „	204,00
de afdeeling Rosendaal en omstreken der Nederlandsche Maatschappij voor Tuinbouw en Plantkunde.	202,46	„ „ Haarlem van den Nederlandschen Bond van Tuinbouwwerklieden	354,00
de afdeeling der Nederlandsche Maatschappij voor Tuinbouw en Plantkunde. De Tuinbouwvereniging Walcheren	294,00	De Tuinbouwvereniging Beemster en omstreken	230,00
De navolgende afdeelingen van de Nederlandsche Maatschappij voor Tuinbouw en Plantkunde:		De Land- en Tuinbouwvereniging West-Friesland te Hoorn.	217,20
Wageningen en omstreken . . . f	612,50	De afdeeling Noord-Scharwoude der Naamlooze Landbouw- en Handelsvereniging Langendijk en omstreken	268,00
Arnhem	354,70	Toelagen voor het opleiden van landbouw- en tuinbouwonderwijzers, alsmede jaarwedden van aspirant-Rijksland- en tuinbouwleeraren	1 916,92
Apeldoorn.	281,00	Reis- en verblijfkosten van aspirant-Rijksland- en Rijks tuinbouwleeraren.	551,32
Steeg-Ellecom-Dieren en omstreken	276,60		f 83 699,34
	1 524,80		
Gemeenten Breukelen-Nijenrode	248,00	Subsidiën en andere uitgaven ten behoeve van cursussen in hoefbeslag:	
Afdeeling Utrecht en omstreken van de Nederlandsche Maatschappij voor Tuinbouw en Plantkunde	288,00	Hoofdbestuur van het Genootschap voor Landbouw en Kruidkunde te Utrecht f	200,00
Afdeeling Zeist en omstreken van als voren . .	303,00	Bestuur van den Smedenbond „Hollandsch Noorderkwartier” te Schagen	250,00
Afdeeling Zuilen en omstreken van het Genootschap voor Landbouw en Kruidkunde in Utrecht	216,00	Bestuur van de vereeniging „het Paardenstamboek voor de provincie Friesland” te Leeuwarden.	300,00
Afdeeling Amersfoort van als voren	255,03	Noordbrabantsche Maatschappij van Landbouw .	280,00
Gemeente Vleuten.	228,03		f 1 030,00
De afdeeling Rotterdam der Nederlandsche Maatschappij voor Tuinbouw en Plantkunde en de Tuinlieden-gezellenvereniging „Hulp in nood” te Rotterdam	297,50	Kosten, voortvloeiende uit de oprichting en instandhouding van winterscholen en van daarbij behorende proeftuinen:	
De Afdeeling Boskoop der Nederlandsche Maatschappij voor Tuinbouw en Plantkunde, de Pomologische Vereeniging en de Vereeniging Boom- en Plantenbeurs te Boskoop	260,00	a. Personeel.	
Vereeniging „Westland”	207,00	Dordrecht f	2 745,60
De afdeeling Leiden en omstreken der Nederlandsche Maatschappij voor Tuinbouw en Plantkunde en de Leidsche Tuiniers- en Bloemistenvereniging „door Eendracht verbonden”. . . .	234,34	Schagen	2 406,25
De afdeeling der Nederlandsche Maatschappij voor Tuinbouw en Plantkunde: de 's Gravenhaagsche Tuinbouwvereniging	322,50	Goes	2 470,00
		Leeuwarden	2 650,00
		Groningen	4 512,50
		Sittard	2 100,00

Tiel	f 1 007,50
Boskoop	1 850,00
Naaldwijk.	2 553,00
Aalsmeer	3 618,00
	f 25 912,85

b. Materieel.

Dordrecht	f 1 309,83
Schagen	1 274,96 ^s
Goes.	1 149,44 ^s
Leeuwarden	1 524,97 ^s
Groningen	1 350,09 ^s
Sittard	1 148,55 ^s
Tiel.	949,99 ^s
Boskoop	1 223,84 ^s
Naaldwijk.	917,37 ^s
Aalsmeer	1 174,15
	12 023,23

f 37 936,08

Rijksland- en Rijkstuinbouwleeraren.

a. Jaarwedden.	37 697,91
b. Reis- en bureelkosten.	f 24 338,95
c. Werktuigen	1 279,61 ^s
	25 618,56 ^s

Reis- en verblijfkosten en vacatiegelden der leden van de commissie tot het afnemen der eindexamens voor de landbouwscholen benevens verdere kosten van die examens 2 373,80^s

Kosten van opleiding voor het afleggen van het examen ter verkrijging der akte van bekwaamheid tot het geven van lager onderwijs in land- en tuinbouwkunde en toelagen aan hen die een of meer dezer examens met gunstig gevolg hebben afgelegd of zich daarvoor bekwamen f 7 243,58

Totaal f 376 502,55^s

Van deze uitgaven zijn de volgende inkomsten af te trekken:

1. opbrengst der schoolgelden:

a. Rijkslandbouwschool	f 8 890,00
b. Rijkslandbouwwinterscholen te Groningen, Goes, Sittard, Dordrecht, Schagen, Leeuwarden	1 225,00
c. Rijkstuinbouwwinterscholen te Naaldwijk, Tiel, Aalsmeer, Boskoop.	452,50
2. diplomagelden eindexamen Rijkslandbouwschool 1903	480,00
3. verkocht vee en landbouwproducten Rijkslandbouwschool 1903	3 263,01 ^s
4. bijdrage van het Departement van Koloniën in de kosten van de afdeeling Hoogere land- en boschbouwschool der Rijkslandbouwschool	20 000,00
	f 34 310,51 ^s

Totaal der uitgaven f 376 502,55^s

„ „ inkomsten 34 310,51^s

Het zuiver bedrag der uitgaven in 1903 bedroeg alzoo. f 342 192,04

III.

OPLEIDING VAN TEEKENLEERAARS; AKTE-EXAMENS EN TOEZICHT.

§ 13. OPLEIDING VAN LEERAREN EN ONDERWIJZERS IN TEEKENEN EN BOETSEEREN.

M. H. van Gestel, sedert 1887 aan de Rijksnormaalschool voor teekenonderwijzers verbonden, onder den titel van assistent, werkzaam aan de oefenschool, werd benoemd tot leeraar aan de school.

Het aantal leerlingen bedroeg in den cursus 1903/1904:

gewone leerlingen 41 (waarvan 20 dames).

hospitanten 11 („ 2 „).

In afdeeling A (handteekenen), waren geplaatst 20 dames- en 13 heeren leerlingen.

Afdeeling B (bouw- en werktuigkundig teekenen), telde 8 mannelijke leerlingen.

Hospitanten 2 dames en 9 heeren leerlingen.

De oefenschool werd bezocht door 4 meisjes en 44 jongens.

Het eindexamen werd toegekend aan 2 dames en 4 heeren der afdeeling handteekenen en aan één heer der afdeeling bouw- en werktuigkundig teekenen.

Van de leerlingen der school zijn gediplomeerd met de akte M¹: 5 dames en 3 heeren, waaronder twee oud-leerlingen; met de akte M²: 3 heeren, waaronder 2 oud-leerlingen.

Onder de geslaagden voor de akte teekenen, lager onderwijs, waren er 10 leerlingen der school.

De inkomsten der school bedroegen f 1875, waaronder de som van f 480, die werd voldaan door de leerlingen der oefenschool.

Aan materiele uitgaven werd besteed f 6299,98.

§ 14. AKTEN VAN BEKWAAMHEID TOT HET GEVEN VAN MIDDELBAAR ONDERWIJS.

Bij beschikkingen van verschillende dagteekening en nummer werden de volgende acht commissiën belast met het afnemen van examens ter verkrijging van akten van bekwaamheid:

a. voor middelbaar onderwijs in de zeevaartkunde, wis- en natuurkundige wetenschappen, het boekhouden en voor lager onderwijs in de wiskunde;

b. voor middelbaar onderwijs in de Nederlandsche taal en letterkunde, geschiedenis, aardrijkskunde, staathuishoudkunde en statistiek, Staatsinrichting en schoonschrijven;

c. voor middelbaar onderwijs in het hand- en rechtlijnig teekenen en boetseeren; (1)

d. voor de Fransche taal, middelbaar onderwijs; (1)

e. „ „ Hoogduitsche taal, middelbaar en lager onderwijs;

f. „ „ Engelsche taal, middelbaar en lager onderwijs;

g. „ „ middelbaar onderwijs in de land- en tuinbouwkunde en houtteelt en voor lager onderwijs in land- en tuinbouwkunde;

h. voor middelbaar en lager onderwijs in gymnastiek;

om zitting te houden: de commissiën sub a, b, d, e en f te 's Gravenhage, die sub h te Utrecht, die sub c te Amsterdam en die sub g te Wageningen.

Deze commissiën waren aldus samengesteld:

a. lid en voorzitter: dr. J. Campert, inspecteur van het middelbaar onderwijs te 's Gravenhage;

lid en ondervoorzitter: dr. P. van Geer, oud-hoogleraar aan de Rijks-universiteit te Leiden;

tot leden:

L. Bouman Jzn., leeraar aan de 2de hogere burgerschool met 3-jarigen cursus te Amsterdam;

P. van der Burg en dr. G. Schouten, hoogleraren aan de Polytechnische School;

D. Stigter, leeraar aan de openbare handelsschool te Amsterdam;

dr. P. Zeeman Gzn., dr. A. P. N. Franchimont en dr. K. Martin, hoogleraren aan de Rijks-universiteit te Leiden;

dr. J. van der Waals en dr. H. de Vries, hoogleraren aan de Gemeentelijke Universiteit te Amsterdam;

dr. A. A. W. Hubrecht en dr. J. de Vries, hoogleraren aan de Rijks-universiteit te Utrecht;

dr. F. de Boer, hoogleraar aan de Rijks-universiteit te Groningen;

L. Roosenburg, directeur der filiaal-inrichting van het Koninklijk Nederlandsch Meteorologisch Instituut te Amsterdam;

mr. P. G. H. Dop, lid van het instituut van accountants te Utrecht en leeraar aan de gemeentelijke hogere burgerschool met 5-jarigen cursus aldaar;

C. Knapper Kzn., oud-leeraar aan de openbare handelsschool te Amsterdam, wonende te Hilversum;

A. J. Goedkoop van Nelle, leeraar aan de hogere burgerschool te Delft;

W. Noorduyt, leeraar aan de zeevaartschool te Rotterdam;

dr. A. van der Harst, A. A. Beekman en dr. G. J. M. Coolhaas, leeraren aan eene hogere burgerschool met 5-jarigen cursus te 's Gravenhage;

J. C. F. Prikken, oud-leeraar aan de Rijks hogere burgerschool te Gouda, wonende te 's Gravenhage;

J. van der Bruyn, oud-leeraar aan de hogere burgerschool te Schiedam, wonende te 's Gravenhage;

W. C. Gelton, leeraar aan de Nederlandsche school voor nijverheid en handel te Enschedé;

P. Poot, hoofd eener lagere school te 's Gravenhage;

L. van Zanten Jzn., leeraar aan de hogere burgerschool te Tiel;

K. Bes, leeraar aan de Rijks- hogere burgerschool te Tilburg;

C. van der Waals, leeraar aan de hogere burgerschool met 3-jarigen cursus te Rotterdam;

b. lid en voorzitter: K. ten Bruggencate, inspecteur van het middelbaar onderwijs te 's Gravenhage;

lid en ondervoorzitter: dr. C. M. Kan, hoogleraar aan de Gemeentelijke Universiteit te Amsterdam;

(1) Omtrent de akte-examens *lager onderwijs* voor het handteekenen en die voor de Fransche taal volgen de bijzonderheden in hoofdstuk „lager onderwijs” hierna.

tot leden:

dr. J. te Winkel en mr. M. W. F. Treub, hoogleraren aan de Gemeentelijke Universiteit te Amsterdam;

mr. J. Oppenheim, hoogleraar aan de Rijks-universiteit te Leiden;

dr. F. J. L. Krämer, oud-hoogleraar aan de Rijks-universiteit te Utrecht;

dr. H. Blink, privaats docent aan de Rijks-universiteit te Leiden;

dr. A. Kluyver, mede-redacteur van het Woordenboek voor de Nederlandsche taal te Leiden;

G. C. F. van der Laan, hoofd eener openbare lagere school te 's Gravenhage;

dr. K. H. Th. Bussemaker, hoogleraar aan de Rijks-universiteit te Groningen;

c. lid en voorzitter: W. B. G. Molkenboer, directeur der Rijksnormaalschool voor teekenonderwijzers te Amsterdam;

tot leden:

J. Bubberman, leeraar aan de Rijks- hogere burgerschool en aan de burgerdag- en avondschoot te Leeuwarden;

Bart van Hove, hoogleraar aan de Academie van Beeldende Kunsten te Amsterdam;

W. Kromhout Gz., leeraar aan de Rijksschool voor kunstnijverheid en aan de Rijksnormaalschool voor teekenonderwijzers te Amsterdam;

J. H. A. Mialaret, hoofdleeraar aan de Academie van Beeldende Kunsten te 's Gravenhage;

Herman J. de Vries, leeraar aan de hogere burgerschool en directeur der burgeravondschoot te Haarlem;

B. W. Wierink, directeur der industrieschool van de Maatschappij voor den Werkenden Stand en leeraar aan de gemeentelijke kweekschool voor onderwijzers en onderwijzeressen te Amsterdam;

P. M. A. Hermann, directeur der gemeentelijke teekenschool te Edam;

C. P. Holst Gz., hoogleraar aan de Polytechnische School te Delft en tijdelijk leeraar aan de Rijksnormaalschool voor teekenonderwijzers te Amsterdam;

E. Jelsma, directeur der eerste ambachtsschool van de Maatschappij voor den Werkenden Stand te Amsterdam;

J. Kuyper, hoofdleeraar aan de Academie van Beeldende Kunsten te 's Gravenhage;

R. A. van de Pavert, leeraar aan de Rijksnormaalschool voor teekenonderwijzers en aan de Rijksschool voor kunstnijverheid te Amsterdam;

J. J. Aarts, leeraar aan de Academie van Beeldende Kunsten te 's Gravenhage;

A. R. Cohen, leeraar aan de Rijksnormaalschool voor teekenonderwijzers en aan de Rijksschool voor kunstnijverheid te Amsterdam;

P. Doorn, directeur der ambachtsschool te Amersfoort;

H. Ellens, leeraar aan de kunstnijverheidsteekenschool „Quellinus” te Amsterdam;

tot plaatsvervangende leden:

S. Franco, leeraar aan de 2de ambachtsschool te Amsterdam;

J. H. de Groot, leeraar aan de kunstnijverheidsteekenschool „Quellinus” te Amsterdam;

J. Visser, leeraar aan de Rijksnormaalschool voor teekenonderwijzers en directeur der teekenschool voor kunstambachten te Amsterdam;

d. lid en voorzitter: dr. A. G. van Hamel, hoogleraar aan de Rijks-universiteit te Groningen;

lid en ondervoorzitter: dr. J. J. Salverda de Grave, lector aan de Rijks-universiteit te Leiden;

tot leden:

N. L. Verlint, leeraar aan de Rijks- hogere burgerschool te Utrecht;

A. Bourquin, leeraar aan het gymnasium te Amsterdam;

F. H. Delachaux, leeraar aan de Rijks- hogere burgerschool te Alkmaar;

A. Sunier, leeraar aan het gymnasium te 's Gravenhage;

E. Th. Borlé, leeraar aan het gymnasium te Rotterdam;

C. E. M. Pernot, tijdelijk lector aan de Rijks-universiteit te Groningen;

tot plaatsvervangende leden :

Mej. J. P. W. Rijke, leerares in de Fransche taal en letterkunde te Leiden ;

H. F. I. Houben, leeraar aan de hogere burgerschool te Maastricht ;

e. in de commissie voor de Hoogduitsche taal, tot lid en ondervoorzitter :

H. Pol, lector aan de Rijks-universiteit en leeraar aan het gymnasium te Groningen ;

tot leden :

J. F. D. Blöte, leeraar aan de Rijks- hogere burgerschool te Tilburg ;

H. H. Breuning, leeraar aan het gymnasium te Leiden ;

G. R. Deelman, leeraar aan de Rijks- hogere burgerschool en het gymnasium te Utrecht ;

E. de Jong, leeraar aan het gymnasium te Amsterdam ;

dr. E. F. Kossmann, leeraar aan het gymnasium te 's Gravenhage en privaats docent aan de Rijks-universiteit te Leiden ;

mej. M. Koenig, leerares aan de hogere burgerschool voor meisjes te Rotterdam ;

B. J. ter Brugge, leeraar aan de openbare handelsschool te Amsterdam ;

F. C. Corbach, leeraar aan de gemeentelijke hogere burgerschool te Groningen ;

C. J. Hoolboom, leeraar aan eene hogere burgerschool met 5jarigen cursus te Amsterdam ;

dr. F. Leviticus, leeraar aan eene hogere burgerschool met 5jarigen cursus en privaats docent aan de Gemeentelijke Universiteit te Amsterdam ;

F. G. de Liefde, leeraar aan de Rijks- hogere burgerschool en het gymnasium te Middelburg ;

A. L. Schmidt jr., leeraar aan eene hogere burgerschool met 5jarigen cursus en aan de Hogere Krijgsschool te 's Gravenhage ;

J. H. Scholte, leeraar aan de Rijks- hogere burgerschool te Groningen ;

R. Snel, leeraar aan de Rijks- hogere burgerschool te Bergen op Zoom ;

G. W. Spitzen, leeraar aan de Rijkslandbouwschool te Wageningen ;

J. G. Talen, leeraar aan de Rijks- hogere burgerschool en het gymnasium te Zwolle ;

mej. A. van den Berg, leerares aan de bijzondere hogere burgerschool voor meisjes te Amsterdam ;

mej. W. E. van Roggen, leerares aan de hogere burgerschool voor meisjes te Arnhem ;

tot plaatsvervangende leden :

A. Meyboom, leeraar aan de gemeentelijke hogere burgerschool met 5jarigen cursus te Utrecht ;

J. A. M. Rijk, leeraar aan de openbare handelsschool te Amsterdam ;

mej. J. C. de Bruyn, leerares aan de Rijks- hogere burgerschool te Winterswijk ;

mej. M. E. de Vries, leerares aan de hogere burgerschool voor meisjes te Groningen ;

f. in de commissie voor de Engelsche taal, tot lid en ondervoorzitter :

C. Grondhoud, leeraar aan hogere burgerscholen te Amsterdam ;

tot leden :

B. C. Brennan, leeraar aan de Rijks- hogere burgerschool en het gymnasium te Zwolle ;

P. Fijn van Draat, leeraar aan de gemeentelijke hogere burgerschool met 5jarigen cursus te Utrecht ;

C. Heyman, leeraar aan de hogere burgerschool met 5jarigen cursus te Haarlem ;

M. G. van Neck, leeraar aan het gymnasium te Utrecht ;

A. E. H. Swaen, leeraar aan het gymnasium te Amsterdam ;

J. C. G. Grasé, leeraar aan eene hogere burgerschool met 3jarigen cursus te Amsterdam ;

A. van den Ent, directeur van de hogere burgerschool te Zalt-Bommel ;

L. P. H. Eykman, leeraar aan eene hogere burgerschool met 5-jarigen cursus te Amsterdam ;

J. de Josselin de Jong, leeraar aan de hogere burgerschool te Leiden ;

R. R. de Jong, leeraar aan de Rijks- hogere burgerschool te Utrecht ;

A. Picnot, leeraar aan de Rijks- hogere burgerschool en het gymnasium te Middelburg ;

H. Poutsma, leeraar aan eene hogere burgerschool met 3-jarigen cursus te Amsterdam ;

mej. A. A. E. S. Roukens, leerares aan de hogere burgerschool voor meisjes te 's Gravenhage ;

mej. F. J. Swindells, leerares in de Engelsche taal- en letterkunde te Amsterdam ;

tot plaatsvervangende leden :

R. de Boer, leeraar aan het gymnasium te Groningen ;

D. van Bruggen, leeraar aan de hogere burgerschool te Nijmegen ;

R. van Duinen, leeraar aan de hogere burgerschool te Hoorn ;

mej. J. D. van der Waals, tijdelijk leerares aan de gemeentelijke hogere burgerschool voor meisjes te Amsterdam ;

g. lid en voorzitter : P. van Hoek, inspecteur van het middelbaar onderwijs, belast met het toezicht op de landbouwscholen ;

tot leden :

J. H. Aberson, leeraar aan de Rijkslandbouwschool te Wageningen ;

dr. J. Ritzema Bos, buitengewoon hoogleeraar aan de Gemeentelijke Universiteit te Amsterdam en leeraar aan de Rijkslandbouwschool te Wageningen ;

dr. H. Bos, leeraar aan de Rijkslandbouwschool te Wageningen ;

L. Broekema, hoofddirecteur der Rijkslandbouwschool te Wageningen ;

J. Heidema, directeur van de Rijkslandbouwwinterschool te Groningen ;

S. Lako, leeraar aan de Rijkslandbouwschool te Wageningen ;

J. Elema, Rijkslandbouwleeraar te Hoogeveen ;

J. Z. ten Rodengate Marissen, leeraar aan de Rijkslandbouwschool te Wageningen ;

J. Mesdag, zuivelconsulent te Leeuwarden ;

dr. O. Pitsch, leeraar aan de Rijkslandbouwschool te Wageningen ;

dr. K. H. M. van der Zande, directeur van het Rijkslandbouwproefstation te Hoorn ;

A. C. Ide, leeraar aan de Rijkslandbouwschool te Wageningen ;

B. A. Plemper van Balen, leeraar aan de Rijkslandbouwschool te Wageningen ;

dr. J. Th. Cattie, directeur der afdeeling tuinbouwschool der Rijkslandbouwschool te Wageningen ;

dr. R. N. de Haas, leeraar aan de Rijkslandbouwschool te Wageningen ;

H. K. H. A. Mayer, Rijkslandbouwleeraar te Wageningen ;

dr. J. L. Hoorweg, leeraar aan de Rijks- hogere burgerschool te Utrecht ;

C. H. Claassen, Rijkstuinbouwleeraar te Boskoop ;

J. van Dam, directeur van de afdeeling Landbouwschool der Rijkslandbouwschool te Wageningen ;

H. B. Hylkema, zuivelconsulent te Zutphen ;

A. W. Heidema, leeraar aan de Rijkslandbouwwinterschool te Groningen ;

I. G. J. Kabebeeke, Rijkslandbouwleeraar te Goes ;

U. J. Mansholt, Rijkslandbouwleeraar te Groningen.

h. lid en voorzitter K. ten Bruggencate, inspecteur van het middelbaar onderwijs te 's Gravenhage ;

lid en ondervoorzitter : J. A. Vrijheid, arts, oud-officier van gezondheid der 1ste klasse te Utrecht ;

tot leden :

J. H. Luiting, leeraar aan eene hogere burgerschool met 3-jarigen cursus te Amsterdam ;

S. van Aken, leeraar aan het gymnasium te Rotterdam;
P. H. Lamberts, arts te Utrecht;
C. J. G. Mieremet, leeraar aan de hogere burgerschool met
3-jarigen cursus te Utrecht;
J. A. van der Boom, onderwijzer aan de Rijkskweekschool voor
onderwijzers te Haarlem;

tot leden-plaatsvervangers:
dr. A. G. Olland, arts te Utrecht;

K. Ramkema, onderwijzer aan de Rijksnormaallessen te Utrecht;
dr. A. van der Minne, officier van gezondheid te Utrecht.

De verslagen der commissiën volgen als bijlagen **P, Q, R, S,**
T, U, V en **W** hierachter.

De vergunning, bedoeld bij art. 4, tweede lid, der wet tot
regeling van het middelbaar onderwijs, werd aan 5 vreemde-
lingen verleend.

§ 15. TOEZICHT OP HET MIDDELBAAR ONDERWIJS.

De vier inspecteurs en de plaatselijke commissiën van toezicht oefenen geregeld het toezicht uit, dat hun bij de wet is opgedragen.

IV.

§ 16. KOSTEN VAN HET MIDDELBAAR ONDERWIJS.

OVERZICHT DER UITGAVEN VOOR MIDDELBAAR ONDERWIJS IN 1903 DOOR HET RIJK.

		1903.	1902.	Vermeerdering.
I. Inspecteurs van het middelbaar onderwijs.				
a. jaarwedden.	f 11 400,00			
b. reis-, verblijf- en bureelkosten	6 320,99 ^s			
		f 17 720,99 ^s	f 15 329,54	f 2 391,45 ^s
II. Polytechnische School.				
a. personeel	f 232 236,30 ^s			
b. materieel	347 682,13 ^s			
		579,918,44	614 550,79	— 34 632,35
III. Rijks- hogere burgerscholen.				
a. Personeel:				
Bergen op Zoom.	f 33 756,10 ^s			
's Hertogenbosch.	36 494,99			
Tilburg	26 441,81 ^s			
Helmond.	18 760,00			
Winterswijk	13 920,00			
Gouda	38 331,02			
Alkmaar	30 950,00			
den Helder.	28 797,82 ^s			
Middelburg.	37 893,87			
Goes	23 669,45			
Utrecht	46 197,48 ^s			
Leeuwarden	41 520,89			
Heerenveen. ,	18 546,38 ^s			
Zwolle	32 870,17 ^s			
Groningen	41 046,09			

		1903.	1902.	Vermeerdering.
Sappemeer	f 21 776,68			
Warffum	15 065,82			
Assen	24 694,49 ⁵			
Meppel	14 717,83			
Roermond	28 215,86			
Venlo	20 181,50			
b. Materieel: f 593 848,28 ⁵				
Bergen op Zoom	f 8 176,95 ⁵			
's Hertogenbosch	61 661,54 ⁵			
Tilburg	3 854,23 ⁵			
Helmond	2 763,71			
Winterswijk	3 000,49 ⁵			
Gouda	3 885,84			
Alkmaar	4 113,42 ⁵			
den Helder	4 494,68 ⁵			
Middelburg	6 298,23 ⁵			
Goes	3 892,01 ⁵			
Utrecht	5 640,33			
Leeuwarden	8 564,50			
Heerenveen	2 322,01			
Zwolle	4 720,59 ⁵			
Groningen	4 229,65 ⁵			
Sappemeer	2 925,84 ⁵			
Warffum	2 449,52 ⁵			
Assen	3 604,27			
Meppel	1 829,92			
Roermond	6 003,94			
Venlo	2 331,62			
f 146 763,40		f 740 611,68 ⁵	f 691 823,12	f 48 788,56 ⁵
IV. Subsidieën voor inrichtingen van middelbaar onderwijs:				
Gemeentelijke hoogere burgerscholen te	Breda	f 9 500,00		
	Arnhem (hoogere burgerschool 5-j. cursus)	7 000,00		
	Arnhem (hoogere burgerschool met 3-j. cursus, met daaraan verbonden handelsklasse)	5 000,00		
	Zutphen	8 500,00		
	Tiel	8 500,00		
	Nijmegen	10 000,00		
	Apeldoorn	7 000,00		
	Zalt-Bommel	11 000,00		
	Rotterdam	7 000,00		
	Delft	7 000,00		
	Dordrecht	7 000,00		
	Leiden	7 000,00		
	Schiedam	10 000,00		
	Gorinchem	8 500,00		
	Brielle	6 000,00		

		1903.	1902.	Vermeerdering.
Gemeentelijke hogere burgerscholen te	Haarlem f	7 000,00		
	Zaandam	9 000,00		
	Hoorn	9 500,00		
	Enkhuizen	7 000,00		
	Zierikzee	8 500,00		
	Amersfoort	15 000,00		
	Sneek	8 500,00		
	Harlingen	6 000,00		
	Deventer	9 000,00		
	Almelo (Stad)	9 000,00		
	Veendam	8 500,00		
	Winschoten	7 500,00		
	Maastricht	10 000,00		
	Enschede (Nederlandsche school voor nijver- heid en handel)	19 000,00		
Kweekschool voor machinisten te Amsterdam		11 000,00		
Industrieschool voor meisjes te Arnhem		5 500,00		
„ „ „ „ 's Gravenhage		5 500,00		
„ „ vrouwelijke jeugd te Amsterdam		6 500,00		
„ „ meisjes te Rotterdam		6 250,00		
Huishoud- en industrieschool te Alkmaar		5 000,00		
Industrie- en huishoudschool te Zwolle		5 000,00		
Utrechtsche industrie- en huishoudschool		2 500,00		
Haarlemsche huishoud- en industrieschool te Haarlem		3 000,00		
Vakschool voor meisjes te 's Gravenhage		7 000,00		
		f 309 750,00	f 287 250,00	f 22 500,00
V. Subsidiën aan scholen voor ambachtsonderwijs te :				
Groningen f		12 736,00		
Leiden		8 300,00		
Rotterdam		11 000,00		
Haarlem		13 000,00		
Leeuwarden		9 400,00		
Amsterdam		11 500,00		
Arnhem		12 000,00		
's Gravenhage		10 000,00		
Zierikzee		1 450,00		
Utrecht		14 000,00		
Alkmaar		9 670,00		
Goes		6 000,00		
Dordrecht		6 000,00		
Gorinchem		4 500,00		
Middelburg		3 350,00		
Zwolle		7 000,00		
Tiel		6 400,00		
Nijmegen		9 400,00		
Winschoten		6 500,00		
Middelbarnis		7 000,00		

		1903.	1902.	Vermeerdering.
Sneek	f 6 500,00			
Meppel	4 000,00			
Steenwijk	4 000,00			
Apeldoorn	4 994,00			
Harlingen	5 000,00			
Amersfoort	9 500,00			
Eindhoven	2 800,00			
Veendam	5 000,00			
Wijhe	800,00			
		f 211 800,00	f 171 774,00	f 40 026,00
VI. Subsidiën aan scholen voor zeevaartkundig onderwijs te:				
Schiermonnikoog	f 5 800,00			
Harlingen	3 100,00			
Vlieland	700,00			
Delfzijl	6 000,00			
Terschelling	4 650,00			
Amsterdam (Zeevaartschool in het Zeemanshuis)	6 000,00			
Rotterdam	6 000,00			
Groningen	6 000,00			
den Helder	3 000,00			
Volendam	160,00			
Eiland Marken	160,00			
Maassluis	400,00			
Vlissingen	1 666,67			
		43 636,67	39 570,00	4 066,67
VII. Reis- en verblijfkosten en vacatiegelden van de leden der commissiën tot het afnemen der eindexamens voor de hogere burgerscholen en de Polytechnische School, benevens verdere kosten van die examens				
		71 437,10 ^s	63 846,19 ^s	7 590,91
VIII. Reis- en verblijfkosten en vacatiegelden van de leden der commissiën tot het examineeren van hen die eene akte van bekwaamheid voor het middelbaar onderwijs, eene der akten van bekwaamheid, vermeld in art. 65, of eener akte van bekwaamheid voor het handteekenen, vermeld in art. 65bis der wet tot regeling van het lager onderwijs, wenschen te ontvangen, benevens verdere kosten van die examens.. . . .				
		60 330,70 ^s	58 487,87	1 842,83 ^s
IX. Verschillende uitgaven voor speciale inrichtingen voor onderwijs, gratificatiën, hulp- en aanmoedigingsmiddelen:				
a. subsidiën aan instituten voor doofstommen en idioten:				
Instituut voor doofstommen te St. Michielsgestel	f 2 000,00			
" " " " Rotterdam	6 000,00			
" " " " Groningen	6 000,00			
Geneeskundig gesticht voor minderjarige idioten te 'sGravenhage	3 000,00			
b. gratificatiën en verdere aanmoedigingsmiddelen	—			
c. subsidie aan de Vereeniging ter bevordering van het ambachtsonderwijs in Drenthe	3 000,00			
d. subsidie aan de Vereeniging ter bevordering van het ambachtsonderwijs op de eilanden Voorne en Putten	400,00			
e. subsidie aan het Nederlandsch Schoolmuseum te Amsterdam	—			
f. subsidie aan het genootschap „Mathesis Scientiarum Genitrix” te Leiden, ten behoeve van opleiding van electrotechnische werklieden	2 400,00			

		1903.	1902.	Vermeerdering.
g. subsidie aan de gemeente Rotterdam ten behoeve der Rijn- schippersschool aldaar f	500,00			
h. subsidie aan de afdeeling Amsterdam van de Vereeniging van fabrieks- en handwerksnijverheid in Nederland ten behoeve van eene vakschool voor schoenmakers.	300,00			
i. subsidie aan de Vereeniging ter bevordering van de op- leiding tot instrumentmaker te Leiden, ten behoeve van een door haar gegeven cursus.	3 200,00			
j. subsidie aan de gemeente Enschedé ten behoeve van hare ambachtsavondschoon	3 500,00			
k. subsidie aan de gemeente Assen ten behoeve van eene door haar onderhouden afdeeling voor handelsonderwijs	1 600,00			
l. subsidie aan de vereeniging ter bevordering van vakonder- wijs voor kleermakers te Arnhem, ten behoeve harer vakschool . .	250,00			
m. subsidie aan de avondschoon der afdeeling Amsterdam van het Algemeen Nederlandsch Werkliedenverbond	2 000,00			
		f 34 150,00	f 27 400,00	f 6 750,00
Voorts werd nog door het Rijk uitgegeven :				
X. Subsidien aan teekenscholen en academiën, benevens medailles voor de leerlingen dier scholen en verdere kosten tot het houden van toezicht op en verbetering van het teeken- onderwijs.				
Koninklijke school voor nuttige en beeldende kunsten te 's Hertogenbosch. f	5 000,00			
Teekenschool te Zalt-Bommel	500,00			
Kunstnijverheidsteekenschool „Quellinus” te Amsterdam . . .	5 500,00			
Academie Minerva, afdeeling beeldende kunsten, te Groningen .	3 250,00			
Teekenschool Roermond	2 500,00			
„ Edam	1 300,00			
Industrieschool van de Maatschappij voor den Werkenden Stand te Amsterdam	2 300,00			
Teekenschool voor kunstambachten te Amsterdam	4 000,00			
van de Timmergezellenvereniging „Concordia inter nos” te Amsterdam	3 652,50			
Avondteekenschool van de Maatschappij voor den Werkenden Stand te Amsterdam	6 100,00			
Teekenschool van den Roomsche-Katholieken Volksbond „af- deeling Amsterdam”	2 000,00			
Teekenschool Borculo	500,00			
van het Nederlandsch Werkliedenverbond Patri- monium, afdeeling Amsterdam.	1 600,00			
Teekenschool voor scheepsbouwkundigen „de Eenheid” te Amsterdam.	1 000,00			
Teekenschool der St. Josephsgezellen-vereeniging	1 250,00			
„ Vereeniging tot het geven van teekenonder- wijs te Amstelveen	600,00			
Teekenschool Schoterland.	1 000,00			
Vereeniging ter bevordering van het ambachtsonderwijs in Drenthe (afdeeling Beilen)	242,00			
Teekenschool Brielle.	500,00			
„ der afdeeling Dedemsvaart en omstreken van de Vereeniging Volksonderwijs.	515,00			
Avondteekenschool te Didam	200,00			
Teekenschool der Vereeniging Industrie te Doesburg	1 000,00			
„ Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, departement Gieten.	180,00			

		1903.	1902.	Vermeerdering.
Teekenschool van den Nederlandschen Roomsche-Katholieken Volksbond, afdeeling 's Gravenhage f	700,00			
Teekenschool der Vereeniging „de Ambachtsschool” te Haarlem	1 200,00			
der afdeeling Haarlem van den Nederlandschen Roomsche-Katholieken Volksbond	500,00			
Teekenschool Harderwijk	650,00			
„ Helmond	600,00			
der Vereeniging Hoogeveen ter bevordering van plaatselijken bloei en welvaart	385,00			
Teekenschool van den Roomsche-Katholieken Volksbond, afdeeling Leiden en omstreken	400,00			
Teekenschool der patronaten voor jeugdige werklieden te Maastricht	1 500,00			
Academie van Beeldende Kunsten te 's Gravenhage . . .	5 000,00			
Teekenschool der afdeeling Norg van de vereeniging ter bevordering van het ambachtsonderwijs in Drenthe	275,00			
Teekenschool van de conferentie „St. Joseph” der vereeniging van den Heiligen Vincentius à Paulo te Meerssen	350,00			
Teekenschool der vereeniging „het Bouwvak” te Varsseveld (gemeente Wisch)	400,00			
Teekenschool „de Eendracht” te Heino	260,00			
Vakteekenschool te Zevenaar	250,00			
Vakteekenschool der Protestantsche Christelijke IJzer- en Metaalbewerkeren en aanverwante vakliedenvereeniging „Samenwerking” te Rotterdam	750,00			
Teekenschool der afdeeling Coevorden van de vereeniging ter bevordering van het ambachtsonderwijs in Drenthe	260,00			
Teekenschool der afdeeling Roden van de vereeniging ter bevordering van het ambachtsonderwijs in Drenthe	300,00			
Teekenschool der afdeeling Nieuw-Amsterdam der vereeniging ter bevordering van het ambachtsonderwijs in Drenthe	225,00			
Teekenschool der afdeeling Hummelo en Keppel van het Algemeen Nederlandsch Werkliedenverbond	300,00			
Teekenschool te Grave	500,00			
Teekenschool der afdeeling De Wijk der vereeniging ter bevordering van het ambachtsonderwijs in Drenthe	340,00			
Cursus tot opleiding voor den aanstaanden ambachtsman te Vlaardingen	1 500,00			
Idem te Warffum	400,00			
Idem van den Nederlandschen Roomsche-Katholieken Volksbond, afdeeling Weesp	150,00			
Teekenschool Neede	400,00			
„ Oosterbeek	400,00			
„ Purmerend	800,00			
„ Renkum	400,00			
„ der St. Joseph-gezellenvereeniging te Rotterdam	1 500,00			
„ der Vereeniging tot bevordering van het teekenschoolsonderwijs voor ambachtslieden te Sittard	800,00			
Teekenschool der Vereeniging „School voor hand- en bouwkundig teekenen te Tholen”	400,00			
Teekenschool Venlo	1 000,00			
„ Waalwijk	650,00			
„ van het departement Wageningen der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen	2 000,00			

		1903.	1902.	Vermeerdering.
Teekenschool der St. Joseph-vereeniging te Weert f	500,00			
Ambachtsteekenschool te Woerden	600,00			
Teekenschool der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, departement Wijk bij Duurstede	350,00			
Teekenschool der Vereeniging „de Ambachtsschool” te Zeist	1 200,00			
„ van het departement Zuidlaren der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen.	210,00			
Kunstnijverheid-, vak- en teekenschool der Geld. Vereeniging voor kunstnijverheid te Zutphen	3 000,00			
Teekenschool der Vereeniging tot bevordering van het teekenonderwijs te Echt	400,00			
Teekenschool Goes	1 500,00			
„ der afdeeling Nieuw-Buinen van de Vereeniging ter bevordering van het ambachtsonderwijs in Drenthe	200,00			
Teekenschool van het departement Hien en Dodewaard der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen	250,00			
Teekenschool Zutphen	1 000,00			
„ Bussum	1 000,00			
Nijverheidsvereeniging voor goud- en zilversmeden te Schoonhoven	1 400,00			
Het Utrechtsche museum van kunstnijverheid te Utrecht . .	1 000,00			
Genootschap Kunstoefening te Arnhem	1 000,00			
Museum van kunstnijverheid te Haarlem	4 500,00			
Teekenschool Maastricht	2 300,00			
„ van het departement Scheveningen der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen	300,00			
Teekenschool der afdeeling Diever-Dwingelo der Vereeniging ter bevordering van het ambachtsonderwijs in Drenthe . . .	150,00			
Teekenschool van het departement Wolvega der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen	250,00			
Dagteeken- en kunstambachtsschool voor meisjes der vereeniging de Maatschappij voor den Werkenden Stand te Amsterdam	2 000,00			
Teekenschool der afdeeling Smilde van de Vereeniging ter bevordering van het ambachtsonderwijs in Drenthe	180,00			
Theoretische ambachtsschool te Deventer	2 500,00			
Teekencursus der afdeeling Borger van de Vereeniging ter bevordering van het ambachtsonderwijs in Drenthe	400,00			
Reis- en verblijfkosten	119,10			
Belooning voor het houden van toezicht	500,00			
Medailles.	208,25			
XI. Normaalschool voor teekenonderwijzers.		f 97 251,85	f 89 344,40 ^s	f 7 907,44 ^s
a. Personeel f	16 491,66			
b. Materieel	6 299,98			
		22 791,64	21 739,92	1 051,72
XII. School voor kunstnijverheid.				
a. Personeel f	17 212,49			
b. Materieel	6 458,16			
		23 670,65	23 907,26	— 236,61
Totaal der Rijksuitgaven. . . .		f 2 213 069,74	f 2 105 023,10	f 108 046,64

Van deze uitgaven zijn de volgende inkomsten af te trekken :

Opbrengst der schoolgelden :	
Rijksnormaalschool voor teekenonderwijzers f	1 395,00
Rijkschool voor kunstnijverheid	1 800,00
Polytechnische School	193 260,00
Rijks- hogere burgerschool te :	
's Hertogenbosch	4 115,40
Tilburg	1 544,00
Helmond.	1 188,75
Bergen op Zoom.	4 855,00
Winterswijk	1 672,00
Gouda.	4 202,00
Alkmaar	3 575,50
den Helder	2 815,50
Middelburg	6 373,00
Goes	3 505,00
Utrecht	13 447,50
Leeuwarden.	9 465,00
Heereveen.	1 705,25
Zwolle	5 480,00
Groningen	9 735,00
Sappemeer	2 122,50
Warffum.	1 364,00
Assen	2 056,75
Meppel	1 627,50
Roermond	2 152,50
Venlo	1 586,25
Batig slot der gelden, ontvangen voor de akte-examens . . .	507,96

1903	1902.	Vermeerdering.
f 281 551,36	f 260 903,28	f 20 648,08
f 1 931 518,38	f 1 844 119,82	f 87 398,56

Zuiver bedrag der Rijksuitgaven in 1903. . . .

Thans volgt hier eene opgave der uitgaven, sedert 1892 door het Rijk ten behoeve van het middelbaar onderwijs gedaan :

1892. . . . f 1 306 375,25	1898. . . . f 1 731 676,81
1893. . . . 1 398 057,71	1899. . . . 2 038 956,34 ⁵
1894. . . . 1 348 143,45	1900. . . . 2 128 332,75
1895. . . . 1 536 294,67	1901. . . . 1 757 086,93
1896. . . . 1 505 667,39 ⁵	1902. . . . 1 953 131,51 ⁵
1897. . . . 1 554 860,38 ⁵	1903. . . . 2 052 355,60

De uitgaven voor teekenacademiën en inrichtingen voor doof-tommen en idioten zijn hieronder niet begrepen.

De ontvangsten van het Rijk waren sedert 1892 :

1892. . . . f 102 004,18 ⁵	1898. . . . f 218 686,40
1893. . . . 113 483,60	1899. . . . 238 493,25
1894. . . . 125 734,46	1900. . . . 251 923,50
1895. . . . 141 621,49	1901. . . . 242 974,92
1896. . . . 161 007,77 ⁵	1902. . . . 260 903,28
1897. . . . 202 287,43	1903. . . . 281 551,36

De volgende tabel vermeldt de uitgaven en ontvangsten der gemeenten voor hogere burgerscholen en burgerscholen.

OVERZICHT DER ONTVANGSTEN EN UITGAVEN DOOR GEMEENTEN VOOR HET MIDDELBAAR ONDERWIJS 1903.

GEMEENTEN.	UITGAVEN.						ONTVANGSTEN.						Zuiver bedrag der uitgaven.
	PERSONEEL.		MATERIEEL.		Commissiën van toezicht.	Subsidiën aan bijzondere inrichtingen.	Totaal.	Subsidiën van het Rijk.	SCHOOLGELDEN.		Totaal.		
	Hoogere burgerscholen.	Burgerscholen.	Hoogere burgerscholen.	Burgerscholen.					Aan de gemeentelijke hoogere burgerscholen.	Aan de burgerscholen.			
's Hertogenbosch	—	f 2 550,01	—	f 230,32 ^s	f 24,50	—	f 2 804,83 ^s	—	—	—	f 2 804,83 ^s		
Breda	—	32 344,50 ^s	f 1 719,40	—	—	—	34 063,90 ^s	f 9 500,00	f 11 299,50	—	f 20 799,50		
Tilburg	—	f 5 960,42	—	f 273,40	—	—	6 233,82	—	—	f 271,50	5 962,32		
Arnhem, school met 5-jarigen cursus	f 37 494,16	—	f 3 017,58 ^s	—	200,00	—	40 711,74 ^s	—	10 205,50	—	17 205,50		
„ „ „ 3- „ „ „	14 791,80	—	1 361,60	—	—	—	16 153,40	—	5 000,00	—	23 506,24 ^s		
Nijmegen	f 41 443,33 ^s	—	f 6 784,27	—	200,00	—	48 427,60 ^s	—	10 000,00	—	8 291,90		
Apeldoorn	19 249,97 ^s	—	2 548,08 ^s	—	10,00	—	21 808,06	—	7 000,00	—	25 387,60 ^s		
Tiel	18 049,99 ^s	f 2 322,44 ^s	1 905,48	f 160,00	20,00	—	22 457,92	—	8 500,00	—	9 993,06		
Zalt-Bommel	19 648,33	—	1 927,45 ^s	—	10,00	—	21 585,78 ^s	—	11 000,00	—	12 109,50		
Zutphen	37 234,33	3 914,33 ^s	f 3 221,56 ^s	—	75,00	—	44 445,23	—	8 500,00	—	10 348,42		
Brielle	11 200,00	—	533,03	—	50,00	—	11 733,03	—	6 000,00	—	13 114,00		
's Gravenhage, 1ste school met 5-jarigen cursus	71 051,12	—	7 066,83	—	100,00	f 4 000,00	82 217,95	—	—	—	16 135,00		
„ „ „ 2de „ „ 5- „ „	49 372,66 ^s	—	9 307,37	—	—	—	58 680,03 ^s	—	—	—	28 260,23		
„ „ „ 3- „ „ „	37 361,38 ^s	—	5 377,45	—	—	—	42 738,83 ^s	—	—	—	6 977,50		
Rotterdam, school met 5-jarigen cursus	57 646,76 ^s	1 880 00	7 049,85 ^s	f 455,49	140,77	—	67 172,88	—	—	—	4 805,53		
„ „ „ 3- „ „ „ (1)	18 809,68	—	8 292,54 ^s	—	—	—	27 102,22 ^s	—	—	—	28 454,00		
Delft	24 902,00	8 841,00	1 602,75	1 613,49	50,00	—	37 009,24	—	7 000,00	—	53 763,95		
Dordrecht	32 797,18 ^s	11 370,62 ^s	f 8 419,91 ^s	—	331,50	—	52 919,22 ^s	—	7 000,00	—	24 929,41 ^s		
Leiden	40 269,79	—	3 590,06	—	50,00	8 500,00	52 409,85	—	7 000,00	—	13 595,00		
Schiedam	22 079,58 ^s	5 937,08 ^s	3 195,29	f 274,76	100,00	—	31 586,72	—	10 000,00	—	29 143,83 ^s		
Gorinchem	16 427,00	1 329,00	3 703,06 ^s	—	50,00	—	21 509,06 ^s	—	8 500,00	—	22 316,00		
Amsterdam, 1ste school met 5-jarigen cursus	61 158,33 ^s	—	6 456,96 ^s	—	3 796,46	—	71 411,76	—	—	—	44 856,88		
„ „ „ 2de „ „ 5- „ „	54 051,99 ^s	—	7 388,86 ^s	—	—	—	61 440,86	—	—	—	23 899,72 ^s		
„ „ „ 3de „ „ 5- „ „	33 352,08 ^s	—	10 377,51 ^s	—	—	—	43 729,60	—	—	—	3 202,50		
„ „ „ 1ste „ „ 3- „ „	53 191,66 ^s	—	4 326,56 ^s	—	—	—	57 518,23	—	—	—	14 024,53		
„ „ „ 2de „ „ 3- „ „	52 673,67	—	4 338,11 ^s	—	—	—	57 011,78 ^s	—	—	—	10 691,00		
„ „ „ 4de „ „ 3- „ „	44 241,66 ^s	—	3 472,46 ^s	—	—	—	47 714,13	—	—	—	34 625,22 ^s		
Alkmaar	—	6 517,00	—	f 1 782,44	50,00	—	8 349,44	—	—	—	17 686,25		
den Helder	—	4 969,99 ^s	—	1 540,21 ^s	33,17	—	6 543,38	—	—	—	34 723,60		
Haarlem, school met 5-jarigen cursus en met 3-jarigen cursus (4)	62 296,66 ^s	12 578,16 ^s	7 176,43	1 929,47	23,39	—	84 001,12	—	7 000,00	—	17 014,50		
Hilversum	8 044,96	3 260,83	f 78 295,60 ^s	—	25,00	—	89 626,39 ^s	—	—	—	13 934,50		
Hoorn	20 538,33	3 583,72	1 759,42	f 126,41	100,00	—	26 107,88	—	9 500,00	—	5 392,50		
Zaandam	17 674,15 ^s	4 082,00	f 8 944,14 ^s	—	200,00	—	30 850,30	—	9 000,00	—	440,00		
Enkhuizen	—	8 975,58	908,05	—	51,15	—	9 934,78	—	7 000,00	—	8 099,86		
Middelburg	—	f 7 042,32 ^s	—	f 2 175,77	100,00	—	9 318,09 ^s	—	—	—	1 834,92		
Vlissingen	—	2 530,00	—	976,42 ^s	75,00	—	3 581,42 ^s	—	—	—	1 894,92		
Zierikzee	f 18 148,38 ^s	—	f 1 882,73	—	100,00	—	20 131,11 ^s	—	—	—	9 123,09 ^s		
Utrecht, gemeentelijke school met 5-jarigen cursus 3- „ „	31 315,02	f 13 135,83 ^s	3 752,88 ^s	f 230,06	75,00	—	48 508,80	—	8 500,00	—	174,00		
Amersfoort	36 065,32	—	4 986,33	—	—	—	41 051,85	—	—	—	3 407,42 ^s		
Leeuwarden	41 391,99 ^s	1 858,94	f 5 041,66 ^s	—	50,00	—	48 342,60	—	—	—	11 344,00		
Harlingen	—	6 141,50	—	f 810,23	209,90 ^s	—	7 161,63 ^s	—	—	—	8 157,00		
Sneek	11 321,24	2 671,92 ^s	f 2 231,19	—	30,00	—	16 254,35 ^s	—	—	—	40 351,80		
Almelo (Stad-).	17 169,98	1 336,35	1 514,98	f 51,90	80,00	—	20 153,21	—	6 000,00	—	8 787,11 ^s		
Zwolle	24 208,42 ^s	2 600,00	f 4 363,62 ^s	—	15,08	—	31 187,13	—	8 500,00	—	40 893,75		
Deventer	—	7 894,46	—	f 2 033,24 ^s	100,00	—	10 032,70 ^s	—	9 000,00	—	33 018,10		
Kampen	20 012,90 ^s	7 261,67	27 375,04 ^s	f 1 818,77 ^s	243,44 ^s	—	56 711,84	—	—	—	16 577,60		
Enschede	19 780,78 ^s	3 555,01	f 3 094,64	—	100,00	—	26 530,43 ^s	—	—	—	31 018,10		
Groningen	35 504,98 ^s	2 428,75	9 217,87	f 547,22 ^s	150,00	—	47 848,83	—	19 000,00	—	16 577,60		
Veendam	18 987,40	10 306,95	5 882,62 ^s	—	102,20	—	35 677,77	—	—	—	7 052,88 ^s		
Winschoten	18 725,92 ^s	—	1 505,18 ^s	—	80,00	—	20 311,11	—	8 500,00	—	8 444,35 ^s		
Maastricht	14 249,99	—	1 385,21	—	105,27 ^s	—	15 740,47 ^s	—	—	—	11 766,50		
Totaal	23 158,52	1 524,73	2 980,65	508,50 ^s	—	—	28 172,40 ^s	—	10 000,00	—	14 076,82 ^s		
	f 100 911,80 ^s	—	f 128 609,86 ^s	—	—	—	—	—	—	—	17 110,30 ^s		
	f 1 247,501,98	f 149 332,07 ^s	f 160 672,50 ^s	f 17 941,73	f 7 307,84 ^s	f 12 500,00	f 1 824 776,80 ^s	f 252 500,00	f 384 323,53 ^s	f 9 153,33	f 645 976,86 ^s		
											f 1 178 799,94		

(1) Deze school is met September 1902 geopend. Aan de vroeger bestaande hogere burgerschool met 3-jarigen cursus is met den aanvang van den cursus 1902/1903 den naam van handelsschool gegeven. Mededeelingen der uitgaven en inkomsten van de handelsschool geschiedt bij de overige dergelijke inrichtingen.

(2) Hierin begrepen de schoolgelden van de 2de en 3de hogere burgerschool met 5-jarigen cursus.

(3) 2de en 4de

(4) De hogere burgerschool met 5-jarigen cursus is wat de financiën betreft, één met de hogere burgerschool met 3-jarigen cursus.

Hierbij zijn nog te voegen de kosten van:

- 1°. de middelbare scholen voor meisjes te Arnhem, Rotterdam, Dordrecht, 's Gravenhage, Leiden, Amsterdam, Haarlem, Utrecht, Leeuwarden, Deventer en Groningen;
- 2°. de handelsschool te Amsterdam;
- 3°. " " Rotterdam;
- 4°. " " Groningen.

Deze uitgaven bedroegen voor de:

	Personeel.	Materieel.	Totaal.
meisjesschool te Arnhem . .	f 14 300,00	f 833,86	f 15 133,86
" Rotterdam .	38 617,46 ^s	4 911,06	43 528,52 ^s
" Dordrecht .	12 617,47	—	12 617,47
" 's Gravenhage	32 846,42 ^s	3 009,06 ^s	35 855,49
" Leiden . . .	17 345,63 ^s	2 349,53	19 695,16 ^s
" Amsterdam .	42 519,25	5 126,51 ^s	47 645,76 ^s
" Haarlem . .	18 538,00	1 454,66	19 992,66
" Utrecht . .	24 413,10	1 535,50	25 948,60
" Leeuwarden .	17 785,99	1 942,93	19 728,92
" Deventer . .	11 058,29	1 727,03 ^s	12 785,32 ^s
" Groningen .	22 942,92	645,09	23 588,01
handelsschool te Amsterdam	79 132,51	6 554,20	85 686,71
handelsschool te Rotterdam	38 617,46 ^s	4 911,06	43 528,52 ^s
handelsschool te Groningen	4 113,32 ^s	1 066,78	5 180,10 ^s
Totaal . .	f 374 847,84 ^s	f 36 067,28 ^s	f 410 915,13

De opbrengst der schoolgelden was aan de:

meisjesschool te Arnhem	f 3 885,00
" " Rotterdam	12 592,50
" " Dordrecht	5 140,00
" " 's Gravenhage	13 595,00
" " Leiden	5 415,00
" " Amsterdam	34 732,09 ^s
" " Haarlem	6 885,30
" " Utrecht	12 382,50
" " Leeuwarden	4 290,62 ^s
" " Deventer	3 930,00
" " Groningen	11 425,00
handelsschool " Amsterdam	65 111,71 ^s
" " Rotterdam	7 505,00
" " Groningen	605,00
	f 187 494,73 ^s

Ten aanzien van vorenstaande tabellen valt nog het volgende op te merken:

Het subsidie bij de gemeente 's Gravenhage opgegeven, werd verleend ten behoeve der aan de ambachtsschool verbonden burgeravondschool en te Leiden aan de burgeravondschool van het genootschap Mathesis Scientiarum Genitrix.

Door de gemeente Bergen op Zoom werd over 1903 f 2000 bijgedragen in de kosten van uitbreiding der aldaar gevestigde Rijks- hogere burgerschool met 3-jarigen cursus tot eene met 5-jarigen cursus.

Door de gemeente Goes werd over 1903 f 2500 bijgedragen in de kosten der bezoldiging van het onderwijzend personeel aan de met 1 September 1901 tot Rijksinrichting verheven hogere burgerschool aldaar.

Daarentegen betaalt het Rijk jaarlijks aan de gemeente f 250 voor het gebruik der directeurswoning. Laatsbedoeld bedrag wordt met de bijdrage der gemeente onmiddellijk verrekend, zoodat de gemeente jaarlijks f 2250 in 's Rijks kas stort, onder de mits, dat zoodra de directeurswoning niet meer bij het Rijk in gebruik is, de volle f 2500 moet worden gestort.

De uitgaven voor materieel konden te Breda, Nijmegen, Zutphen, Dordrecht, Gorinchem, Hilversum, Zaandam, Enkhuizen, Zierikzee, Amersfoort, Harlingen, Stad-Almelo, en Kampen niet afzonderlijk worden opgegeven voor de hogere burgerschool en de burgerschool — te Dordrecht ook niet voor de middelbare meisjesschool — evenmin als die voor personeel te Breda, Nijmegen, Enkhuizen en Zierikzee.

De uitgaven voor personeel en materieel der burgeravondschool te Helmond en Venlo zijn begrepen in die voor de teekenschool aldaar en die voor de burgeravondschool te Vlaardingen zijn begrepen in die voor den voortgezette cursus tot opleiding van den a. s. ambachtsman aldaar, een en ander in de tabel der uitgaven voor teekenscholen enz. vermeld.

Evenals vroeger zijn de uitgaven voor de commissiën van toezicht voor het geheel in de tabel opgenomen, ook al hadden zij, zooals dikwijls het geval was, nog andere scholen onder haar beheer.

Sedert 1902 zijn door de gemeenten de volgende uitgaven gedaan voor hogere burgerscholen en burgerscholen:

1892	f 1 524 020,67
1893	1 559 793,09
1894	1 713 279,54 ^s
1895	1 678 138,61 ^s
1896	1 652 663,35 ^s
1897	1 650 555,47
1898	1 762 302,81
1899	1 748 451,53 ^s
1900	1 802 723,81 ^s
1901	1 847 370,72 ^s
1902	1 987 839,61 ^s
1903	2 235 691,93

De ontvangsten waren in:

1892	f 571 448,65
1893	584 434,24
1894	592 924,02
1895	604 026,49
1896	607 760,44
1897	646 421,67
1898	657 865,16 ^s
1899	683 326,83
1900	712 617,43 ^s
1901	747 183,38
1902	779 376,36
1903	833 471,60

Evenals in vorige verslagen volgt hier eene samentrekking der uitgaven, door Rijk en gemeenten in 1903 gedaan, voor het middelbaar onderwijs, volgens de wet van 1863.

Toezicht op het middelbaar onderwijs:	
a. Inspecteurs	f 17 720,99 ⁵
b. Commissiën van toezicht	7 306,84 ⁵
	f 25 027,84
Polytechnische School	579 918,44
Rijks- hogere burgerscholen	740 611,68 ⁵
Gemeentelijke hogere burgerscholen	1 637 696,15 ⁵
Burgerscholen	167 273,80 ⁵
Handelsschool te Rotterdam	43 528,52 ⁵
Handelsschool te Amsterdam	85 686,71
Handelsschool te Groningen	5 180,10 ⁵
Scholen voor middelbaar onderwijs voor meisjes	276 519,80
Subsidiën aan bijzondere inrichtingen	12 500,00
Examen-commissiën	131 767,81
Totaal der uitgaven in 1903	f 3 705 710,85 ⁵

Van bovengenoemde inrichtingen werden de volgende ontvangsten verkregen:

Schoolgelden door het Rijk geheven	f 281 043,40
Idem door de gemeenten geheven	580 971,60
Batig slot der gelden, ontvangen voor de akte-examens	507,96
Totaal der ontvangsten in 1903	f 862 522,96

Het zuiver bedrag der uitgaven van het Rijk en de gemeenten voor het middelbaar onderwijs ingericht volgens de wet van 1863, was alzoo f 2 843 187,89⁵.

De uitgaven der gemeenten voor andere inrichtingen van middelbaar onderwijs, voor teeken- en industriescholen en dergelijke, en de inkomsten daarvan verkregen, worden in de volgende tabel vermeld.

Teeken- en industrie- scholen enz. 1903.

GEMEENTEN.	NAAM DER SCHOOL.	UITGAVEN.					INKOMSTEN.					Zuiver bedrag der uitgaven.
		Personeel.	Materieel.	Commissiën van toezicht.	Subsidiën.	Totaal.	SUBSIDIËN		Schoolgelden.	Totaal.		
							van het Rijk.	van de provincie.				
Noordbrabant.												
Bergen op Zoom.	Teekenschool	f 2 381,66	f 404,36	f 50,00	—	f 2 836,02	—	f 900,00	f 387,89	f 1 287,89	f 1 548,13	
Breda.	Idem	4 440,32 ^s	712,27 ^s	—	—	5 152,60	—	900,00	—	900,00	4 252,60	
Eindhoven.	Idem	1 300,00	149,31	118,00	—	1 567,31	—	451,95	—	451,95	1 115,36	
Grave.	Idem	1 150,00	504,72 ^s	—	—	1 654,72 ^s	—	921,00	—	921,00	733,72 ^s	
Helmond.	Idem	1 105,00	355,72	20,00	—	1 480,72	—	764,36	162,00	926,36	554,36	
's Hertogenbosch.	School voor nuttige en beeldende kunsten	9 417,71	4 833,04 ^s	—	—	14 250,75 ^s	f 5 000,00	900,00	193,00	6 093,00	8 157,75 ^s	
Idem.	Ambachtsschool	2 692,84	2 069,26 ^s	—	—	4 762,10 ^s	—	1 000,00	142,00	1 142,00	3 620,10 ^s	
Oosterhout.	Teekenschool	537,30	389,97	—	—	927,27	—	455,75	—	455,75	471,52	
Ravenstein.	Idem	1 350,00	190,50	—	—	1 540,50	1 834,00	—	—	1 834,00	— 298,50	
Rosendaal e. o.	Idem	1 900,00	247,97 ^s	—	—	2 147,97 ^s	—	900,00	287,75	1 187,75	960,22 ^s	
Tilburg.	Weefschool	1 775,00	97,18 ^s	—	—	1 872,18 ^s	—	—	596,00	596,00	1 276,18 ^s	
Waalwijk.	Teekenschool	—	—	—	f 1 000,00	1 000,00	—	—	—	—	1 000,00	
Gelderland.												
Laag Keppel.	Idem	—	—	—	100,00	100,00	—	—	—	—	100,00	
Doesburgh.	Idem	—	—	—	400,00	400,00	—	—	—	—	400,00	
Borculo.	Idem	—	—	—	350,00	350,00	—	—	—	—	350,00	
Apeldoorn.	Vak-school voor toekomstige ambachts- lieden	—	—	—	4 000,00	4 000,00	—	—	—	—	4 000,00	
Doetinchem (Stad).	Teekenavondschoo1 v. d. ambachtsstand	590,00	123,40	—	—	713,40	300,00	—	52,40	352,40	361,00	
Harderwijk.	Teekenschool	1 500,00	339,25	—	—	1 839,25	650,00	190,00	127,50	967,50	871,75	
Hummelo.	Idem.	—	—	—	200,00	200,00	—	—	—	—	200,00	
Nijkerk.	Idem	194,10	92,42	—	—	286,52	—	—	—	—	286,52	
Arnhem.	Ambachtsschool	—	—	—	13 500,00	13 500,00	—	—	—	—	13 550,00	
Idem.	Avondschool voor handswerklieden	9 330,00	1 981,46 ^s	—	—	11 311,46 ^s	—	—	606,50	606,50	10 704,96 ^s	
Idem.	Teekenschool v. h. genootschap „Kunst- oefening”	—	—	—	4 000,00	4 000,00	—	—	—	—	4 000,00	
Idem.	Natuurkundig onderwijs	—	—	—	350,00	350,00	—	—	—	—	350,00	
Idem.	Industrieschool voor meisjes	—	—	—	7 000,00	7 000,00	—	—	—	—	7 000,00	
Zalt-Bommel.	Teekenschool	956,00	337,26	—	—	1 293,26	500,00	128,00	43,75	671,75	621,51	
Hattem.	Teekenavondschoo1 v. d. ambachtsstand	—	—	—	125,00	125,00	—	—	—	—	125,00	
Didam.	Teekenschool	—	—	—	50,00	50,00	—	—	—	—	50,00	
Wageningen.	Teekenavondschoo1 voor aankomende werklieden	—	—	—	450,00	450,00	—	—	—	—	450,00	
Brummen.	Teekenschool	—	—	—	12,80	12,80	—	—	—	—	12,80	
Zevenaar.	Idem	—	—	—	100,00	100,00	—	—	—	—	100,00	
Renkum.	Idem	—	—	—	400,00	400,00	—	—	—	—	400,00	
Neede.	Idem	—	—	—	150,00	150,00	—	—	—	—	150,00	
Tiel.	Ambachtsschool	—	—	—	1 100,00	1 100,00	—	—	—	—	1 100,00	
Nijmegen.	Idem	—	—	—	3 000,00	3 000,00	—	—	—	—	3 000,00	
Idem.	Teekenschool v. d. R. K. Volksbond	—	—	—	300,00	300,00	—	—	—	—	300,00	
Zutphen.	Kunstnijverheid-, vak- en teekenschool	—	—	—	600,00	600,00	—	—	—	—	600,00	
Idem.	Teekenschool	1 400,00	472,52 ^s	—	—	1 872,52 ^s	1 000,00	182,00	1 4,00	1 336,50	536,02 ^s	

GEMEENTEN.	N A A M D E R S C H O O L .	U I T G A V E N .					I N K O M S T E N .				Zuiver bedrag der uitgaven.	
		Personeel.	Materieel.	Commissiën van toezicht.	Subsidiën.	Totaal.	S U B S I D I Ë N		Schoolgelden.	Totaal.		
							van het Rijk.	van de provincie.				
Zuidholland.												
Brielle	Avondteekenschool	f 925,00	f 365,12	f 30,00	—	f 1 320,12	f 500,00	f 250,00	f 160,50	f 910,50	f 409,62	
Schoonhoven	Teekenschool van de nijverheidsvereeni- ging voor goud- en zilversmeden	—	—	—	f 500,00	500,00	—	—	—	—	500,00	
Middelharnis	Ambachtsschool	—	—	—	363,44	363,44	—	—	—	—	363,44	
Alphen—Oudshoorn	Ambachtsteekenschool	—	—	—	7 500,00	7 500,00	—	—	—	—	7 500,00	
's Gravenhage.	Ambachtsschool	—	—	—	17 000,00	17 000,00	—	—	—	—	17 000,00	
Idem	Zeevaartkundige school	1000,00	541,23	—	350,00	350,00	—	—	—	—	350,00	
Idem	Industrieschool voor meisjes	—	—	—	4 000,00	4 000,00	—	—	—	—	4 000,00	
Idem	Academie van beeldende kunsten	—	—	—	300,00	300,00	—	—	—	—	300,00	
Idem	Ambachtsteekenschool van den R. K. Volksbond	—	—	—	—	522,26	—	100,00	227,50	327,50	194,76	
Idem	Vakschool voor meisjes	—	—	—	100,00	100,00	—	—	—	—	100,00	
Idem (Scheveningen) . .	Ambachtsteekenschool	—	—	—	—	4 838,49	1 500,00	500,00	435,85 ^s	2 435,85 ^s	2 402,63 ^s	
Maassluis	Idem	400,00	12 226,00	—	4 000,00	4 000,00	—	—	—	—	4 000,00	
Idem	Zeevaartkundige school	—	—	—	350,00	350,00	—	—	—	—	350,00	
Vlaardingen	Cursus tot opleiding v. d. aanstaanden ambachtsman in aansluiting aan den burgeravondschoon	3 350,18	1 463,31	25,00	75,00	75,00	—	—	—	—	75,00	
Leiden	Practische ambachtsschool	—	—	—	75,00	75,00	—	—	—	—	75,00	
Idem	Teekenschool van den R. K. Volksbond	—	—	—	—	21 506,66 ^s	6 000,00	—	2 523,00	8 523,00	12 983,66 ^s	
Idem	Teekenacademie „Ars demula Naturae”	—	—	—	77 012,20	77 012,20	—	—	—	—	77 012,20	
Noordwijk	Ambachts- en teekenschool	—	—	—	3 070,56 ^s	3 070,56 ^s	—	—	—	—	3 070,56 ^s	
Rotterdam	Zeevaartkundige school	18 273,64 ^s	3 233,02	—	1 850,00	1 850,00	—	—	—	—	1 850,00	
Idem	Academie van beeldende kunsten en technische wetenschappen	—	—	—	28 000,00	28 000,00	—	—	—	—	28 000,00	
Idem	Teekenschool ¹⁾	—	—	—	6 250,00	6 250,00	—	—	—	—	6 250,00	
Idem	Idem ²⁾	—	—	—	—	874,70	500,00	—	42,00	542,00	332,70	
Idem	Ambachtsschool	—	—	—	200,00	200,00	—	—	—	—	200,00	
Idem	Industrieschool voor meisjes	—	—	—	350,00	350,00	—	—	—	—	350,00	
Idem	Rijnshipperschool	605,50	269,20	—	—	328,82	—	100,00	82,50	182,00	146,32	
Schiedam	Teekenschool v. d. R. K. Volksbond	—	—	—	5 000,00	5 000,00	—	—	—	—	5 000,00	
Woerden	Ambachts en teekenschool.	—	—	—	150,00	150,00	—	—	—	—	150,00	
Bodegraven.	Ambachtsteekenschool	225,00	103,82	—	2 300,00	2 300,00	—	—	—	—	2 300,00	
Dordrecht	Ambachtsschool	—	—	—	—	9 307,36 ^s	—	1 000,00	394,00	1 394,00	7 913,36 ^s	
Hellevoetsluis.	Teekenschool	—	—	—	150,00	150,00	—	—	—	—	150,00	
Gorinchem	Ambachtsschool	—	—	—	5 000,00	5 000,00	—	—	—	—	5 000,00	
Gouda	Avondschoon voor ambachtslieden	7 729,47 ^s	1 577,89	—	5 500,00	5 500,00	—	—	—	—	5 500,00	
Voorschoten	Ambachtsteekenschool	—	—	—	2 350,00	2 350,00	—	—	—	—	2 350,00	
Noordholland.												
Amsterdam.	Kunstnijverheidsteekenschool „Quellinus”	—	—	—	11 900,00	11 900,00	—	—	—	—	11 900,00	
Idem	Idem Kunstambachten	—	—	—	29 254,00	29 254,00	—	—	—	—	29 254,00	
Idem	Zeevaartkundige school	—	—	—	1 000,00	1000,00	—	—	—	—	1 000,00	

¹⁾ In de voormalige gemeente Delfshaven. ²⁾ Voormalig Charlois.

GEMEENTEN.	N A A M D E R S C H O O L.	U I T G A V E N					I N K O M S T E N.				Zuiver bedrag der uitgaven.
		Personeel.	Materieel.	Commissiën van toezicht.	Subsidiën.	Totaal.	S U B S I D I Ë N		Schoolgelden.	Totaal.	
							van het Rijk.	van de provincie			
Amsterdam.	Eerste ambachtsschool	—	—	—	f 11 900,00	f 11 900,00	—	—	—	—	f 11 900,00
Idem	Tweede ambachtsschool	—	—	—	29 254,00	29 254,00	—	—	—	—	29 254,00
Idem	Teekenschool der St. Jozefsgezellen-vereeniging	—	—	—	1 000,00	1 000,00	—	—	—	—	1 000,00
Idem	Teekenschool der vereeniging „Concordia inter nos”	—	—	—	3 653,00	3 653,00	—	—	—	—	3 653,00
Idem	Vakteekenschool „Patrimonium”	—	—	—	600,00	600,00	—	—	—	—	600,00
Idem	Teekenschool voor scheepsbouwkunde „de Eenheid”	—	—	—	800,00	800,00	—	—	—	—	800,00
Idem	Avondschool voor handelsonderwijs der Afdeling Amsterdam van het Nederl. Werkliedenverbond	—	—	—	4 000,00	4 000,00	—	—	—	—	4 000,00
Idem	Industrieschool voor vrouwelijke jeugd	—	—	—	7 500,00	7 500,00	—	—	—	—	7 500,00
Idem	Teekenschool van den R.-K. Volksbond	—	—	—	1 200,00	1 200,00	—	—	—	—	1 200,00
Idem	Industrieschool van de Maatschappij voor den Werkenden Stand	—	—	—	2 000,00	2 000,00	—	—	—	—	2 000,00
Idem	Avondteekenschool voor handwerkslieden van de Maatschappij voor den Werkenden Stand	—	—	—	6 170,00	6 170,00	—	—	—	—	6 170,00
Idem	Teekenschool voor meisjes	—	—	—	1 500,00	1 500,00	—	—	—	—	1 500,00
den Helder	Zeevaartkundige school	f 4 402,69 ^s	f 799,88	f 33,17	—	5 235,74 ^s	f 3 000,00	—	f 628,00	f 3 628,00	1 607,74 ^s
Purmerend	Teekenschool	2 175,00	1 104,96	—	—	3 279,96	800,00	—	110,30	910,30	2 369,66
Vlieland.	Zeevaartkundige school	1 603,33	104,63 ^s	—	—	1 707,96 ^s	700,00	f 700,00	106,00	1 506,00	201,96 ^s
Terschelling	Idem	4 800,00	790,10	25,00	—	5 615,10	4 650,00	2 250,00	562,00	7 462,00	— 1 846,90
Zaandam	Teekenschool	300,00	179,04 ^s	—	—	479,04 ^s	—	—	—	—	479,04 ^s
Edam.	Idem	3 025,00	1 180,72 ^s	125,00	—	4 330,72 ^s	1 300,00	1 300,00	404,00	3 004,50	1 326,22 ^s
Haarlem.	School voor kunstnijverheid	—	—	—	3 000,00	3 000,00	—	—	—	—	3 000,00
Idem.	Ambachtsschool	—	—	—	6 000,00	6 000,00	—	—	—	—	6 000,00
Idem.	Huishoud- en industrieschool	—	—	—	1 250,00	1 250,00	—	—	—	—	1 250,00
Alkmaar	Ambachtsschool	—	—	—	3 000,00	3 000,00	—	—	—	—	3 000,00
Idem	Huishoud- en industrieschool	—	—	—	2 500,00	2 500,00	—	—	—	—	2 500,00
Zeeland.											
Middelburg	Ambachtsschool	—	—	—	750,00	750,00	—	—	—	—	750,00
Goes	Idem	—	—	—	1 050,00	1 050,00	—	—	—	—	1 050,00
Idem.	Avondschool voor ambachtslieden	3 022,44 ^s	1 103,30 ^s	25,00	—	4 150,75	—	—	—	—	4 150,75
Hulst.	Teekenschool	262,50	91,99	—	—	354,49	—	—	—	—	354,49
Zierikzee	Ambachtsschool	—	—	—	500,00	500,00	—	—	—	—	500,00
Hontenisse	Teekenschool	—	—	—	50,00	50,00	—	—	—	—	50,00
Neuzen	Idem ¹⁾	—	7,20	—	—	7,20	—	—	42,00	42,00	— 34,80
Tholen	Idem	—	—	—	175,00	175,00	—	—	—	—	175,00
Vlissingen	Zeevaartschool	—	—	—	333,33	333,33	—	—	—	—	333,33
Utrecht.											
Utrecht	Kunstnijverheidsteekenschool	—	—	—	500,00	500,00	—	—	—	—	500,00
Idem.	Ambachtsschool	—	—	—	14 000,00	14 000,00	—	—	—	—	14 000,00

¹⁾ De uitgaven betreffen verwarming en verlichting van het lokaal. De belooning van den onderwijzer is begrepen in zijne jaarwedde als gemeentebouwmeester.

GEMEENTEN.	NAAM DER SCHOOL.	UITGAVEN.					INKOMSTEN.				Zuiver bedrag der uitgaven.
		Personeel.	Materieel.	Commissiën van toezicht.	Subsidiën.	Totaal.	SUBSIDIËN		Schoolgelden.	Totaal.	
							van het Rijk.	van de provincie.			
Utrecht	Huishoud- en industrieschool	—	—	—	f 1 500,00	f 1 500,00	—	—	—	—	f 1 500,00
Amersfoort	Ambachtsschool	—	—	—	(1) 20 500,00	20 500,00	—	—	—	—	20 500,00
Friesland.											
Leeuwarden	Idem	—	—	—	4 000,00	4 000,00	—	—	—	—	4 000,00
Bolsward	Teekenschool	f 350,00	f 75,00	—	—	425,00	—	—	—	—	425,00
Harlingen	Wis- en zeevaartkundige school	—	—	—	975,00	975,00	—	—	—	—	975,00
Idem	Ambachtsschool	—	—	—	1 925,00	1 925,00	—	—	—	—	1 925,00
Sneek	Ambachtsschool met daaraan verbonden avondteekenschool	—	—	—	2 000,00	2 000,00	—	—	—	—	2 000,00
Idem	Gymnastiekschool	—	—	—	250,00	250,00	—	—	—	—	250,00
Schiermonnikoog.	School voor zeevaartkunde	6 328,48	543,18 ^s	—	—	6 871,66 ^s	f 5 800,00	f 600,00	f 583,50	f 6 983,50	— 111,83 ^s
Overijssel.											
Deventer	Gymnastiek- en scherschool	200,00	57,85 ^s	—	—	257,85 ^s	—	—	117,00	117,00	140,85 ^s
Kampen	Teekenschool	2 070,00	64,45	—	—	2 134,45	—	—	—	—	2 134,45
Enschede	Ambachtsavondschoon	5 736,45 ^s	1 913,19 ^s	—	—	7 649,65	3 500,00	1 000,00	1 082,10	5 582,10	2 067,55
Zwolle	Ambachtsschool	—	—	—	1 000,00	1 000,00	—	—	—	—	1 000,00
Idem	Huishoud- en industrieschool	—	—	—	1 000,00	1 000,00	—	—	—	—	1 000,00
Groningen.											
Delfzijl	School voor zeevaartkunde	—	—	—	785,00	785,00	—	—	—	—	785,00
Groningen	Avondteekenklasse verbonden aan' de ambachtsschool	—	—	—	2 158,39	2 158,39	—	—	—	—	2 158,39
Idem	Ambachtsschool	—	—	—	5 500,00	5 500,00	—	—	—	—	5 500,00
Idem	Academie „Minerva”	—	—	—	2 250,00	2 250,00	—	—	—	—	2 250,00
Idem	Machinistenklasse verbonden aan de ambachtsschool	—	—	—	1 302,00	1 302,00	—	—	—	—	1 302,00
Veendam	School voor landbouw en nijverheid	—	—	—	500,00	500,00	—	—	—	—	500,00
Idem	Ambachtsschool	—	—	—	2 500,00	2 500,00	—	—	—	—	2 500,00
Winschoten	Idem	—	—	—	2 500,00	2 500,00	—	—	—	—	2 500,00
Drenthe.											
Assen.	Handelskursus in aansluiting aan de burgeravondschoon	153,33 ^s	560,14	—	—	713,47 ^s	1 300,00	—	22,50	1 322,50	— 609,02 ^s
Idem	School voor huisvljlt	—	—	—	150,00	150,00	—	—	—	—	150,00
Hoogeveen	Teekenschool	—	—	—	250,00	250,00	—	—	—	—	250,00
Limburg.											
Maastricht	Teekeninstituut	4 607,42	1 158,23 ^s	—	—	5 765,65 ^s	2 300,00	300,00	216,00	2 816,00	2 949,65 ^s
Roermond	Teekenschool voor nuttige en beeldende kunsten	4 500,00	1 519,20	—	—	6 019,20	2 500,00	300,00	235,75	3 035,75	2 983,45
Venlo.	Teekeninstituut	2 600,00	338,99 ^s	f 24,95	—	2 963,94 ^s	1 000,00	300,00	258,75	1 558,75	1 405,19 ^s
		f 120 665,39 ^s	f 32 568,59 ^s	f 476,12	f 379,954,72 ^s	f 533 664,83 ^s	f 42 500,00	f 2 134,00 16 393,56	f 10 986,54 ^s	f 72 014,10 ^s	f 461 650,73

1) Hiervan is een bedrag van f 16 000 op annuïteit ten behoeve van bedoelde school verstrekt.

Het subsidie van f 1834, bij de gemeente Ravenstein vermeld, werd betaald uit het gewezen loterijfonds aldaar. Het subsidie van f 300 bij de gemeente Stad-Doetinchem, ontvangt de gemeente van de spaarbank, ten behoeve van de teekenschool. In het subsidie van f 240 aan de ambachtsteekenschool te Alphen-Oudshoorn, verstrekten Alphen f 125, Aarlanderveen f 40 en Oudshoorn f 75.

Het totaal der uitgaven van de gemeente Assen voor het middelbaar onderwijs moet worden verhoogd met f 1960, wegens rente naar $3\frac{1}{2}$ pct. der kosten van stichting en vergroting van het gebouw der Rijks- hogere burgerschool.

Voorts werd uitgegeven:

door de provincie Gelderland een subsidie van f 3400 aan de ambachtsschool te Arnhem, een van f 1700 ten behoeve van de industrijschool voor meisjes te Arnhem, een van f 1678 ten behoeve van de ambachtsschool te Nijmegen, een van f 1100 ten behoeve van de ambachtsschool te Tiel, een van f 1100 ten behoeve der vakschool voor toekomstige ambachtslieden te Apeldoorn, een van f 300 aan de Vereeniging „Industrie” te Doesburg voor de instandhouding eener teekenschool aldaar, een van f 600 ten behoeve van de kunstnijverheid-vak en teekenschool te Zutphen; een van f 42 ten behoeve van de avondteekenschool te Didam, een van f 100 ten behoeve van de teekenschool te Varsseveld (gemeente Wisch), een van f 55 ten behoeve der vakteekenschool te Zevenaar;

door de provincie Zuidholland een subsidie van f 3000 aan de ambachtsschool te Rotterdam, van f 3000 aan de industrijschool voor meisjes te Rotterdam, van f 3000 aan de ambachtsschool te 's Gravenhage, van f 3500 aan de industrijschool voor meisjes te 's Gravenhage, van f 3500 aan de Academie van beeldende kunsten te 's Gravenhage, van f 150 aan het departement Scheveningen der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, ten behoeve der door dat departement opgerichte teekenschool en van f 250 aan de teekenschool van den Roomsche-Katholieken Volksbond te 's Gravenhage, van f 1500 aan de ambachtsschool te Dordrecht, van f 1000 aan de burgeravondschoon van het Genootschap Mathesis Scientiarum Genitrix en van f 2000 aan de practische ambachtsschool te Leiden, van f 150 en van f 200 aan de besturen der afdeling Noordwijk en Woerden van de Vereeniging ter bevordering van fabrieks- en handelsnijverheid in Nederland, ten behoeve der ambachts- en teekenschool in elke dier gemeenten gevestigd, van f 200 aan het departement Alphen-Oudshoorn der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, ten behoeve der ambachtsteekenschool en eveneens van f 150 aan de ambachtsteekenschool te Hellevoetsluis, van f 1500 aan de ambachtsschool te Gorinchem, van f 300 aan de teekenschool te Schoonhoven, van f 100 aan de ambachtsteekenschool te Vianen, van f 200 aan de Vereeniging ter bevordering van het ambachtsonderwijs op de eilanden Voorne en Putten en van f 200 aan de teekenschool der vakliedenvereniging „Samenwerking” te Rotterdam;

door de provincie Noordholland een subsidie van f 6000 aan de beide ambachtsscholen der Maatschappij van den Werkenden Stand, van f 2500 aan de industrijschool voor vrouwelijke jeugd, van f 800 aan de zeevaartkundige school, van f 2000 aan de kweekschool voor machinisten, van f 2000 aan de ambachtsteekenschool van de afdeling Amsterdam der Vereeniging tot bevordering van fabrieks- en handwerksnijverheid in Nederland van f 2000 aan de kunstnijverheidsteekenschool der Vereeniging „Quellinus”, van f 1000 aan de teekenschool der Timmergezellenvereniging „Concordia inter nos”, van f 500 voor het matrozen-instituut der Koninklijke Nederlandsche Zeil- en roeivereniging, van f 800 voor de teekenschool der afdeling Amsterdam van den Roomsche-Katholieken Volksbond, van f 300 aan de vakteekenschool der afdeling „Amsterdam” van het Nederlandsch, Werkliedenverbond „Patromonium”, van f 700 aan de avondvakteekenschool voor scheepsbouwkundigen in het gebouw „de Eenheid”, van f 1000 voor de avondschoon van de afdeling Amsterdam van het Nederlandsch Werkliedenverbond, van f 500 voor de teekenschool van de St. Joseph-gezellenvereniging, van f 1000 aan de dagteekenschool voor meisjes van de Maatschappij van den Werkenden Stand, allen te Amsterdam, van f 160 voor de teekenschool te Nieuwer-Amstel (Amstelveen), van f 4000 voor de ambachtsschool te Haarlem, van f 500 aan de onder het

bestuur van de ambachtsschool te Haarlem staande avondvakteekenschool, van f 3000 aan het Museum van Kunstnijverheid en daaraan verbonden teekenschool te Haarlem, van f 1100 aan de huishoud- en industrijschool te Haarlem, van f 2500 aan de ambachtsschool te Alkmaar, en van f 1500 aan de huishoud- en industrijschool te Alkmaar;

door de provincie Zeeland een subsidie van f 500 aan de bijzondere ambachtsschool te Middelburg, van f 1325 aan die te Goes, van f 800 aan die te Zierikzee, van f 275 aan de teekenschool te Tholen en van f 1333,33¹ aan de zeevaartschool te Vlissingen;

door de provincie Utrecht een subsidie van f 5000 aan de ambachtsschool te Utrecht, van f 1000 ten behoeve van de huishoud- en industrijschool te Utrecht, van f 2000 aan de ambachtsschool te Amersfoort, van f 600 aan de teekenschool te Zeist, van f 100 aan de ambachtsschool te Woerden, van f 500 ten behoeve van de kunstnijverheidsteekenschool te Utrecht en van f 100 aan het departement Wijk bij Duurstede der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, ten behoeve der teekenschool;

door de provincie Friesland een subsidie van f 900 aan de school voor wis- en zeevaartkunde te Harlingen, van f 3000 aan de ambachtsschool te Leeuwarden, van f 1750 aan de ambachtsschool te Harlingen, van f 2000 aan de ambachtsschool te Sneek;

door de provincie Groningen een subsidie van f 1000 aan de Academie Minerva te Groningen, van f 4802 aan de ambachtsschool aldaar, van f 2000 aan de ambachtsschool te Winschoten, van f 1200 aan de ambachtsschool te Veendam en van f 500 aan de school voor zeevaartkunde te Delfzijl;

door de provincie Overijssel een subsidie van f 2500 aan de ambachtsschool te Zwolle en van f 2350 wegens bijdragen aan leerlingen die de lessen dier school bijwonen en wier ouders in andere gemeenten der provincie Overijssel wonen;

door de provincie Drenthe een subsidie van f 1449 ter bevordering van het ambachtsonderwijs in Drenthe;

door de provincie Limburg een subsidie van f 300 aan de bijzondere teekenschool voor aankomende handwerkslieden te Weert, van f 300 aan eene dergelijke school te Maastricht, van f 300 aan eene zoodanige school te Sittard, van f 150 aan de teekenschool te Echt, van f 112,50 aan de teekenschool te Gennep en van f 168,75 aan de teekenschool van den Roomsche-Katholieken Volksbond te Gulpen en van f 225 aan de teekenschool voor jeugdige ambachtslieden van de St. Vincentiusvereniging te Meerssen.

Door provinciën en gemeenten werden voorts nog de volgende uitgaven gedaan voor doofstommen-inrichtingen:

voor het instituut voor doofstommen te St. Michielsgestel werd door de provincie Noordbrabant verleend een subsidie van f 1000 en door de provincie Zeeland een subsidie van f 150;

voor dat te Rotterdam, door die gemeente en door de provincie Zuidholland ieder een subsidie van f 5000 en door de provincie Zeeland een subsidie van f 600;

voor dat te Groningen, door de provincie en de gemeente Groningen elk een subsidie van f 500, door de provincie Zeeland eene bijdrage van f 387,50, door de provincie Drenthe eene van f 450 en door de gemeente Kampen eene van f 50.

De uitgaven van het Rijk voor andere inrichtingen van middelbaar onderwijs dan burgerscholen en hogere burgerscholen, zijn reeds hierboven vermeld in het overzicht der uitgaven voor middelbaar onderwijs door het Rijk, en wel tot een bedrag van f 490 550,81 (1), waarvan f 14 000 voor doofstommen-inrichtingen.

Bij samentrekking der uitgaven door het Rijk, de provinciën en de gemeenten voor deze inrichtingen gedaan, verkrijgt men de volgende uitkomsten.

(1) De uitgaven voor land- en tuinbouwonderwijs zijn hier niet opgenomen. Deze komen afzonderlijk voor in de desbetreffende paragraaf.

	Rijk.	Provinciën.	Gemeenten.	Totaal.
Voor teeken-, industriescholen en dergelijke	f 476 550,81	f 123 469,14 ⁵	f 472 637,27 ⁵	f 1 072 657,23
, inrichtingen van onderwijs aan doofstommen.	14 000,00	8 087,50	5 550,00	27 637,50
Totaal.	f 490 550,81	f 131 556,64 ⁵	f 478 187,27 ⁵	f 1 100 294,73

Aan schoolgelden werd door de gemeenten ontvangen f 10 986,54⁵. Het zuiver bedrag der uitgaven was alzoo f 1 089 308,18⁵.

Voegt men deze uitkomsten bij de vroeger verkregen cijfers der uitgaven voor de burgerscholen en hogere burgerscholen, dan verkrijgt men als het totaal bedrag der uitgaven voor *alle* inrichtingen van middelbaar onderwijs, door het Rijk, de provinciën en de gemeenten in 1903 gedaan, eene som van f 5 311 005,59⁵, waarvan f 2 213 069,74 door het Rijk, f 131 556,64⁵ door de provinciën en f 2 966 379,21 door de gemeenten.

Het totaal bedrag der inkomsten was f 873 509,50⁵, namelijk voor het Rijk f 281 551,36 en voor de gemeenten f 591 958,14⁵. Het zuiver bedrag der uitgaven was alzoo f 4 437 496,09. (1)

(1) De uitgaven voor land- en tuinbouwonderwijs zijn *hier* niet opgenomen. Deze komen afzonderlijk voor in de desbetreffende paragraaf.

§ 17. PENSIOENEN AAN ONDERWIJZEND PERSONEEL BIJ HET MIDDELBAAR ONDERWIJS.

Gedurende het jaar 1903 werden aan leeraren bij het middelbaar onderwijs werkzaam, de navolgende jaarlijksche pensioenen ten laste van den Staat verleend, als:

H. Pfaff, leeraar aan de Rijks- hogere burgerschool en aan de burgeravondschool te Tilburg f 845;

G. A. Scholten, leeraar aan de burgeravondschool te Tiel f 567;

L. van Zanten, directeur van en leeraar aan de burgeravondschool te Tiel f 310;

dr. E. H. Wijnkes, leeraar aan de burgeravondschool te Utrecht f 295;

R. Cruyff, leeraar aan de burgeravondschool te Amersfoort f 223;

dr. B. Meilink, directeur van en leeraar aan de burgeravondschool te Kampen f 380;

E. Zuidema, leeraar aan de Rijks- hogere burgerschool te Zwolle f 1266;

dr. H. J. Hoffmans, directeur van en leeraar aan de burgeravondschool te Maastricht f 228;

dr. H. J. H. Schreurs, leeraar aan de Rijks- hogere burgerschool te Roermond f 964.

V.

VAN DE SPECIALE OPLEIDING VOOR VROEDVROUWEN EN VEEARTSEN.

§ 18. RIJKSKWEEKSCHOLEN VOOR VROEDVROUWEN.

a. Amsterdam.

Het aantal leerlingen gedurende den cursus 1903/1904 bedroeg 33, waarvan 18 van het eerste en 15 van het tweede studiejaar. In den loop van den cursus werd aan één der leerlingen van het eerste studiejaar ontslag verleend wegens haren slechten gezondheidstoestand; één leerling van het tweede studiejaar verkreeg, wegens hare slechte gezondheid, onbepaald verlof, en is eenigen tijd daarna thuis overleden.

Na afloop van den cursus werden alle leerlingen van het eerste studiejaar tot het tweede studiejaar toegelaten, waarvan twee voorwaardelijk. Vijf leerlingen van het tweede studiejaar gaven zich niet op voor het eindexamen, maar verzochten nog één jaar de lessen van het tweede studiejaar te mogen volgen. Dit werd hun toegestaan. De andere leerlingen van het tweede studiejaar verkregen allen, na afgelegd eindexamen, het diploma als vroedvrouw.

Het aantal bevallingen in dezen cursus bedroeg 296.

Bij elke verlossing werd door twee leerlingen hulp verleend, zoodat elke leerling dit jaar 41 bevallingen bijwoonde.

Van deze 296 patiënten werden er 19 barende opgenomen, die reeds buiten de inrichting inwendig waren onderzocht en daarom in de zoogenaamde reserve verlos- en kraamkamer werden verpleegd.

Van de 296 vrouwen waren 150 gehuwd; 146 ongehuwd. Voor de 1ste maal zwanger waren 158, voor de 2de maal 54, voor de

3de maal 27, voor de 4de maal 15, voor de 5de maal 13, voor de 6de maal 2, voor de 7de maal 4, voor de 8ste maal 4, voor de 9de maal 4, voor de 10de maal 7, voor de 11de maal 1, voor de 12de maal 3, voor de 14de maal 2, voor de 17de maal 1 en voor de 19de maal 1.

Uit deze 296 vrouwen werden 300 kinderen geboren, waarvan 16 doodgeboren werden. Viermaal werden tweelingen geboren.

Drie der in barensood ingebrachte kraamvrouwen stierven; dodelijke infectie kwam niet voor. Van geen der andere patiënten was het kraambed ook maar eenigszins belangrijk gestoord.

35 onvoldragen, slecht ontwikkelde kinderen werden in de couveuses verpleegd. Hiervan waren 29 van buiten opgenomen, waarvan er 18 stierven. Van de 6 in de inrichting geboren stierf er één.

Tijdens de baring werd aan 35 patienten kunsthulp verleend.

Behalve deze 296 zwangere of barenden werden nog 38 andere patiënten, lijdende aan afwijkingen der geslachtsorganen, meerendeels samenhangende met vorige bevallingen, verpleegd, waarbij 32 maal eene kunstbewerking werd toegepast.

Eindelijk werden nog 20 vrouwen met abortus opgenomen en verpleegd, waarvan één zeer belangrijk ziek is geweest en na 5 maanden hersteld is ontslagen.

Zwangeronderzoek had 451 maal plaats, aan de polikliniek werden 147 gynaecologische patiënten loopend behandeld.

Evenals vorige jaren werd ook den leerlingen onder leiding van den leeraar, de gelegenheid geboden bevallingen buiten de

inrichting bij te wonen, ten einde hen vertrouwd te maken met minder gunstige uitwendige omstandigheden, als waaraan zij in de inrichting gewoon zijn.

Dank zij de ongestoorde gezondheid van het personeel konden de lessen en oefeningen gedurende den cursus geregeld gegeven worden.

Het doceerend en administratief personeel heeft, gedurende den cursus, zijne taak met ijver en inspanning volbracht.

Het nieuwe gebouw, waarvan nu alle onderdeelen in gebruik genomen zijn, verkeert in goeden toestand.

b. Rotterdam.

Het aantal nieuwe leerlingen voor den cursus 1903/1904 bedroeg 17, van welke 15 als inwonend en 2 als uitwonend leerling werden ingeschreven. Van de inwonende leerlingen waren afkomstig uit de provincie Zuidholland 6, uit de provincie Zeeland 3, uit de provincie Noordbrabant 1, uit de provincie Groningen 1, uit de provincie Limburg 2 en uit de provincie Gelderland 2. De beide uitwonende leerlingen waren woonachtig in de provincie Zuidholland.

De cursus werd door 36 leerlingen gevolgd, van welke 31 inwonend en 5 uitwonend waren; 16 leerlingen behoorden tot het 2de studiejaar en 20 tot het eerste.

Van de 17 nieuwe leerlingen werden aan het einde van den cursus 14 onvoorwaardelijk tot het 2de studiejaar toegelaten, terwijl de 3 anderen, wier vorderingen niet voldoende waren, verlof kregen nogmaals gedurende één jaar aan het onderwijs van het eerste studiejaar deel te nemen. Van deze drie zijn twee uitwonend en één inwonend leerling.

Van 2 der leerlingen, die aan het einde van den vorigen cursus niet waren bevorderd en nog éénmaal het eerste studiejaar hadden doorlopen, waren ook nu de vorderingen onbevredigend.

Een laatste proeftijd van 3 maanden is beiden gegeven. De derde der in het vorig jaar niet overgegane leerlingen kon thans zonder bezwaar tot het tweede studiejaar worden toegelaten.

Van de 3 leerlingen, die aan het einde van den vorigen cursus voorwaardelijk waren overgegaan, werd aan 2 toestemming gegeven om deel te nemen aan het examen voor vroedvrouw. De andere wier vorderingen en vlijt veel te wenschen lieten, kreeg echter verlof den volgenden cursus nog bij te wonen, onder voorwaarde, dat zij van meer ijver en toewijding blijf zou geven.

Vermelding verdient, dat over het algemeen de vatbaarheid der nieuwe leerlingen om het onderwijs te volgen grooter was dan wel in vroegere jaren. De verbeterde inrichting van het toelatingsexamen zal daartoe zeker wel hebben bijgedragen.

Aan het examen voor vroedvrouw, in de maanden Juni en Juli te Rotterdam gehouden, namen deel 12 inwonende en 3 uitwonende leerlingen. Aan al deze kandidaten werd een diploma als vroedvrouw uitgereikt.

De hoofdverpleegster, mejuffrouw E. Walburg, werd bij beschikking van 1 April 1904, op haar verzoek, eervol ontslagen en bij beschikking van 28 Maart 1904 n°. 2472 in hare plaats benoemd mejuffrouw H. de Boer.

Op den 15den Juli 1903 waren in behandeling gebleven 13 verpleegden.

Opgenomen werden 343 vrouwen.

Het geheele aantal verpleegden bedroeg derhalve 356.

Van de opgenomen vrouwen waren 173 voor de eerste maal zwanger, 60 voor de tweede maal, 21 voor de derde maal, 19 voor de vierde maal, 15 voor de vijfde maal, 16 voor de zesde maal, 13 voor de zevende maal, 5 voor de achtste maal, 5 voor de negende maal, 5 voor de tiende maal, 3 voor de elfde maal, 1 voor de twaalfde maal, 5 voor de dertiende maal, 1 voor de veertiende maal en 1 voor de zestiende maal.

Van dezen waren 200 ongehuwd, 138 gehuwd en 5 sedert geruimen tijd weduwe of door haren man verlaten.

Van de kinderen die spontaan geboren werden, waren 11 afgestorven en overleden er 14 enkele dagen na de geboorte. In 2 gevallen was syphilis, in één geval misvorming en in de andere gevallen gebrekkige ontwikkeling de oorzaak van het overlijden.

Het aantal tweelinggeboorten bedroeg 7.

Op den 15den Juli 1904 bleven in behandeling 20 vrouwen.

In 1903 werden door het Rijk de volgende uitgaven gedaan voor de kweekschool voor vroedvrouwen te

Amsterdam:

belooning van de directrice en van het onderwijzend en verder personeel.	f 8 587,96
--	------------

voeding en verpleging van de leerlingen, de kraamvrouwen en het personeel, verwarming, verlichting, boeken en verdere kleine uitgaven.	22 676,39 ^s
--	------------------------

onderhoud van het gebouw der gemeenschappelijke huisvesting, aanschaffing en onderhoud van meubels	6 047,97
--	----------

Rotterdam:

belooning van den directeur, de huismeesters, onderwijzers en bedienden	9 645,95
---	----------

onderhoud van het gebouw der kweekschool met kraaminrichting	2 542,02
--	----------

aanschaffing en onderhoud van meubelen en hulpmiddelen voor het onderwijs en bureelbehoeften	3 079,58
--	----------

voeding en verpleging van de leerlingen en van het personeel van de school en van het personeel en de verpleegden in de kraaminrichting, met uitzondering van den directeur, verwarming, verlichting en geneesmiddelen . . .	12 525,00
--	-----------

verdere uitgaven	207,35
----------------------------	--------

Totaal . . . f	65 312,02 ^s
----------------	------------------------

§ 19. RIJKSVEEARTSENIJSCHOOL.

Personeel. Van de 5 plaatsen van tijdelijk assistent werden 3 bezet op 1 September 1903, door de benoeming van de veeartsen K. J. Vroemen, bij het physiologisch-pathologisch laboratorium: P. Vermaat, bij de kliniek en de geneeskundige leer vakken; K. Over, bij de kliniek en de heelkundige leer vakken. De assistentsplaats bij de natuurlijke historie werd bezet op 1 October 1903, door de benoeming van C. H. Nieuwland. De assistentsplaats bij de kliniek en de verloskunde bleef onvervuld. De tijdelijke assistent K. J. Vroemen werd op zijn verzoek eervol ontslagen met ingang van 1 Maart 1904; de overige 3 assistenten bleven gedurende hun geheelen dienstdtijd (tot einde Augustus 1904) werkzaam.

De tijdelijke amanuensis bij de natuurkunde en scheikunde A. Hennevelt, wiens dienstdtijd einde Februari afliep, werd in

zijne betrekking bestendigd voor het tijdvak van 1 Maart 1904 tot en met 28 Februari 1905.

De tijdelijke beambte bij de heelkunde L. P. van Seerenberg, wiens dienstdtijd einde Augustus afliep, ontving eene vaste aanstelling met ingang van 1 September 1903.

Leerlingen. Bij den aanvang van het schooljaar waren aanwezig 101 leerlingen, over de vier studie jaren verdeeld als volgt:

1ste studiejaar	26 leerlingen,
2de	" 33 "
3de	" 29 "
4de	" 13 "

Nadien werden nog 3 personen zonder toelatingsexamen als leerling toegelaten; 2 in September, 1 in Februari bij den aanvang van den zomercursus.

Van deze 104 leerlingen heeft een leerling van het 1ste studiejaar, bij den aanvang van het schooljaar toegelaten, in April 1904 de studie gestaakt om voor een ander vak opgeleid te worden, heeft de in Februari 1904 toegelaten leerling de inrichting verlaten bij den afloop van het schooljaar, na slechts weinig lessen te hebben bijgewoond, en heeft een leerling van het 2de studiejaar, wegens ziekte, bij den afloop van het schooljaar van verdere studie moeten afzien.

De tegen het einde van het schooljaar afgelegde examens hebben de volgende uitslag opgeleverd:

De 13 leerlingen van het 4de studiejaar hebben allen het veeartsenijkundig examen afgelegd. Aan 12 hunner werd door de commissie voor genoemd examen het diploma van veearts uitgereikt.

De 29 leerlingen van het 3de studiejaar hebben allen het overgangsexamen afgelegd; 23 hunner werden tot het 4de bevorderd; 6 hebben bij dat examen niet voldaan.

Van de 33 leerlingen van het 2de studiejaar hebben 32 het natuurkundig examen voor aanstaande veeartsen afgelegd; één leerling was door ernstige ziekte verhinderd aan het examen deel te nemen. Aan 19 hunner werd door de commissie van directeur en leeraren het overgangsdiploma uitgereikt, dat den leerling toegang geeft tot het 3de studiejaar.

Van de overgebleven 28 leerlingen van het 1ste studiejaar hebben 23 het overgangsexamen afgelegd; 16 hunner werden tot het 2de bevorderd; 7 hebben bij dat examen niet voldaan.

Voor het toelatingsexamen, op 4-9 Juli afgenomen, hadden zich 19 adspiranten aangegeven, die alle zijn opgekomen. Een trok zich tijdens het examen terug. Door 4 werd aan de eischen voldaan; 14 werden afgewezen.

De reden van dezen geheel ongewonen uitslag van het toelatingsexamen ligt in de omstandigheid, dat met ingang van het schooljaar 1904/1905 de eischen van dat examen aanzienlijk waren verzwaaard.

Bij Koninklijk besluit van 13 Augustus 1903 (*Staatsblad* n°. 255), houdende wijziging van het reglement voor 's Rijks veeartsenijsschool, werd o. a. bepaald, dat met ingang van 1 Januari 1904 bij het toelatingsexamen ook gevorderd zou worden voldoende kennis van de Engelsche taal, van de beginselen der proefondervindelijke natuurkunde, van de beginselen der anorganische en de hoofdpunten der organische scheikunde en van de beginselen der dier-, plant-, delfstof- en aardkunde, terwijl voorts onder de bestaande examenvakken, naast de aardrijkskunde nog de natuurkundige aardrijkskunde afzonderlijk werd vermeld en de eischen voor de wiskunde veel ruimer gesteld werden, als: rekenkunde, gewone stekunde, planimetrie, stereometrie en vlakke trigonometrie, en bovendien verlangd werd eenige vaardigheid in het handteekenen.

Van de 4 adspiranten, die bij dit verzwaaard toelatingsexamen slaagden, hadden 3 het volledig onderwijs der hogere burgerschool met 5-jarigen cursus genoten en in dit jaar tevens hun eindexamen af te leggen, terwijl de vierde het 4de jaar der hogere burgerschool ten einde gebracht had en overgangsexamen voor het 5de jaar had te doen. Bij die examens slaagden zij tevens alle vier.

Voorts werden 20 personen als leerling toegelaten (van wie twee eene week na den aanvang van het schooljaar 1904/1905) zonder aflegging van het toelatingsexamen; 19 omdat zij in het bezit waren van het getuigschrift wegens met goed gevolg afgelegd eindexamen der hogere burgerschool met vijf-jarigen cursus en één op getuigschrift wegens afgelegd gymnasiaal eindexamen.

Ook onder de 4 leerlingen die ingevolge hun toelatingsexamen toegelaten werden, waren er 3, voren reeds vermeld, die destijds het eindexamen der hogere burgerschool reeds ten deele hadden afgelegd en later in het bezit kwamen van het getuigschrift voor dat examen.

Van de vrijstelling van het toelatingsexamen krachtens art. 22 van het reglement voor 's Rijks veeartsenijsschool, vastgesteld bij Koninklijk besluit van 25 Mei 1894 (*Staatsblad* n°. 65), werd gebruik gemaakt:

in 1895 door 2 adspiranten,

„ 1896 „ 4 „

„ 1897 „ 4 „

„ 1898 „ 4 „

in 1899 „ 2 adspiranten,

„ 1900 „ 6 „

„ 1901 „ 9 „

„ 1902 „ 9 „

„ 1903 „ 9 „

„ 1904 „ 20 „

In die 10 jaren samen door 69 adspiranten, van wie 66 met getuigschrift der hogere burgerschool en 3 met getuigschrift van het gymnasium.

Van die vrijstelling hadden ook nog gebruik kunnen maken: één adspirant, in het bezit van het getuigschrift der hogere burgerschool, die in 1895 het toelatingsexamen aflegde, met goed gevolg, om mede te dingen naar plaatsing als inwonend leerling: één adspirant, in het bezit van bedoeld getuigschrift, die in 1897 om dezelfde reden het toelatingsexamen aflegde, met goed gevolg; twee adspiranten, die in 1902 aan het toelatingsexamen deelnamen, omdat zij het daarvan vrijstellend getuigschrift der hogere burgerschool toen nog niet verkregen hadden; vier adspiranten, die in 1903 in hetzelfde geval verkeerden; en drie adspiranten die in 1904 om dezelfde reden zich verplicht zagen aan het toelatingsexamen deel te nemen.

Samen bij gevolg 11 adspiranten, die toegelaten werden ingevolge hun toelatingsexamen, maar bij den aanvang hunner studie in het bezit waren van het getuigschrift der hogere burgerschool.

Brengt men deze 11 mede in rekening, dan zijn in de 10 jaren 1894-1904 samen toegelaten op, resp. met, getuigschrift der hogere burgerschool 77, op getuigschrift van het gymnasium 3, samen 80 adspiranten.

Van deze 80 adspiranten hebben 4 de studie aan de inrichting gestaakt (aan het einde der schooljaren 1896/1897 en 1899/1900, in den zomercursus van 1903/1904 en aan het einde van 1903/1904); 20 hebben het diploma van veearts verkregen, namelijk 2 in 1899, 4 in 1900, 2 in 1901, 5 in 1902, 2 in 1903 en 5 in 1904. De overige 56 waren bij den aanvang van het schooljaar 1904/1905 of korten tijd later leerling: 7 in het 4de, 11 in het 3de, 12 in het 2de en 26 in het 1ste studiejaar.

Met inbegrip van 10 leerlingen, toegelaten in de jaren 1879 en 1886-93, die ook in het bezit van het getuigschrift der hogere burgerschool waren, maar destijds niet vrijgesteld van het toelatingsexamen, en van wie één overleden is, één de studie der veeartsenijkunde voor die der geneeskunde verwisselde en 8 het diploma van veearts verkregen, zijn bijgevolg tot en met het begin van het schooljaar 1904/05 toegelaten 87 adspiranten, die het eindexamen der hogere burgerschool met goed gevolg hadden afgelegd, en 3 adspiranten, die de gymnasiale studie met goed gevolg ten einde hadden gebracht. Van deze 90 hebben 6 hunne studie niet voortgezet (1 overleden, 5 vertrokken), hebben 28 het diploma van veearts verkregen en zijn 56 nog leerling.

Het volgend tabellarisch overzicht stelt in het licht, hoe het tot hertoe gesteld was met de aankomst aan 's Rijksveeartsenijsschool van leerlingen — vóór en na 1 September 1894 — die als voorbereidende studie het volledig middelbaar of het volledig gymnasiaal onderwijs met goed gevolg hadden doorgemaakt, en het aantal hunner die het diploma van veearts hebben verkregen. Zooals voren reeds werd aangehaald, dagteekent de vrijstelling van het toelatingsexamen tegenover het hogere burgerschool- of gymnasiaal getuigschrift van 1 September 1894 (Schoolreglement van 25 Mei 1894) en werd van die vrijstelling voor het eerst gebruik gemaakt voor toelating bij den aanvang van het schooljaar 1895/96.

Jaren.	Toegelaten op getuigschrift hoogere burger- school.	Toegelaten op getuigschrift gymnasium.	Toegelaten na toelatings-examen, maar tevens in bezit van getuig- schrift hogere burgerschool.	Samen.	Verloop hunner studie:			
					Over- leden.	Studie gestaakt.	Als veearts gediplo- meerd.	Nog leerling.
1879, 1886—1893 . .	—	—	10	10	1	1	8	—
1895.	2	—	1	3	—	—	3	—
1896.	4	—	—	4	—	1	3	—
1897.	3	1	1	5	—	1	4	—
1898.	4	—	—	4	—	—	4	—
1899.	2	—	—	2	—	—	1	1
1900.	6	—	—	6	—	—	5	1
1901.	9	—	—	9	—	—	—	9
1902.	9	—	2	11	—	—	—	11
1903.	8	1	4	13	—	2	—	11
1904.	19	1	3	23	—	—	—	23
Totalen . . .	66	3	21	90	1	5	28	56

Uit de vorenstaande opgaven over de 10 jaren 1895—1904 blijkt, dat de maatregel tot toelating zonder examen van de hier bedoelde leerlingen, geheel overeenkomstig de verwachting, eene zeer goede uitwerking heeft gehad.

Het gedrag der leerlingen gaf geene aanleiding tot opmerkingen.

De studiejver was in het algemeen bevredigend, bij een groot aantal leerlingen lofwaardig; door eenigen werden echter veel lessen verzuimd.

Zooals uit den vorenvermelden uitslag der examens blijkt, werden van 55 leerlingen van het 1ste en 2de studiejaar 35 = 64 pct. (in 1903 daarentegen 79 pct.) tot een hooger studiejaar bevorderd en hebben van de 42 leerlingen van het 3de en 4de studiejaar 35 = 83 pct. (in 1903 slechts 52 pct.) onderscheidenlijk het

overgangsexamen en het veeartsenijkundig examen met goed gevolg afgelegd.

Hierbij valt op te merken, dat in de laatste jaren, sedert het bestaan van den persoonlijken militie-plicht, het niet slagen bij examens voor eenige leerlingen het gevolg was van tijdelijk gemis van onderwijs, wegens afwezigheid ter vervulling van militairen dienst, terwijl andere om dezelfde reden van het doen van examens op den gewonen tijd afzagen.

Omtrent den duur der studie van de leerlingen, die bij hunne toelating het getuigschrift wegens eindexamen der hogere burgerschool met 5-jarigen cursus of wegens gymasiaal eind-examen verkregen hadden, geeft het volgend tabellarisch overzicht inlichting.

J A R E N.	Toegelaten als leerling.	Verkregen het overgangs- diploma wegens natuurkundig examen (z.g.n. als candidaat-veearts) na studie van:				Verkregen het diploma van veearts na studie van:					Overleden.	Studie gestaakt.	Nog leerling.
		2 jaren.	3 jaren.	4 jaren.	Samen.	4 jaren.	5 jaren.	6 jaren.	7 jaren.	Samen.			
1879, 1886—1893.	10	8	1	—	9	6	1	—	1	8	1	1	—
1895	3	3	—	—	3	2	1	—	—	3	—	—	—
1896	4	3	—	—	3	3	—	—	—	3	—	1	—
1897	5	3	2	—	5	2	1	1	—	4	—	1	—
1898	4	4	—	—	4	4	—	—	—	4	—	—	—
1899	2	1	—	1	2	1	—	—	—	1	—	—	1
1900	6	5	1	—	6	5	—	—	—	5	—	—	1
1901	9	7	—	—	7	—	—	—	—	—	—	—	9
1902	11	9	—	—	9	—	—	—	—	—	—	—	11
1903	13	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	11
1904	23	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	23
Samen . . .	90	43	4	1	48	23	3	1	1	28	1	5	56

Toehoorders. Van de gelegenheid, bij art. 27 van het schoolreglement opengesteld, om zonder leerling te zijn het onderwijs in enkele vakken bij te wonen, is door 6 personen gebruik gemaakt, die het onderwijs in hoofbeslag volgden om zich voor het hoefsmidsvak te bekwamen.

Drie hunner waren toehoorder gedurende de 5 maanden van den wintercursus (September—Januari), twee gedurende de 6 maanden Februari—Juli en een gedurende 4½ maand (half April—31 Augustus).

Het aantal dezer toehoorders voor het smidsvak, die hunne opleiding in de hoefsmederij der veeartsenijsschool ontvingen en aldaar geregeld werkzaam waren, bedraagt voor de 12 jaren September 1892—Augustus 1904 samen 38; van wie 18 woonachtig in de provincie Utrecht (1 in de gemeente Utrecht), 7 in Noordholland, 8 in Zuidholland, 4 in Gelderland en 1 in Zeeland.

Voorts werd gedurende den wintercursus het onderwijs in theoretische scheikunde bijgewoond door een militair paardenarts als toehoorder.

Gebouwen. Behalve tal van verbeteringen in de inrichting van verschillende lokalen, bepaalde de vernieuwingen zich hoofdzakelijk tot het voormalig woongebouw en tot eenige stalgebouwen.

De leerzaal voor natuurlijke historie, op de tweede verdieping van het voormalig woongebouw, bood geen voldoende ruimte meer aan voor de leerlingen van het 1ste of 2de studiejaar, wier aantal in de laatste jaren zeer was toegenomen. Dit hinderde te meer omdat het lokaal op het zuiden was gelegen.

In de hierdoor ontstane behoefte aan een ruimere leerzaal is geheel naar wensch voorzien door de drie ineenlopende lokalen aan de noordzijde derzelfde verdieping, waarin de natuurhistorische verzamelingen geborgen waren, en de daartegenover gelegen lokalen aan de zuidzijde, voor het onderwijs in de natuurlijke historie bestemd, onderling van bestemming te doen verwisselen.

Aan de zuidzijde werden daartoe de lokalen tot een gemeenschappelijk museumlokaal ineenlopend gemaakt, zooals dat te voren aan de noordzijde bestond. Aan de noordzijde werd een der drie ineenlopende lokalen veranderd in een tweede laboratorium voor scheikundig onderzoek, tevens bestemd voor praktische planten-microscopie; van een tweede der lokalen werd een gedeelte afgescheiden als leeraarskamer; het overblijvend deel werd vereenigd met het derde lokaal en daarvan een zeer ruime leerzaal gemaakt, met de noodige inrichtingen voor het geregeld bij het onderwijs gebruik maken van een projectie-apparaat. Al deze lokalen en hunne nieuwe inrichting voldoen bijzonder goed. In een deel van het meubilair van het nieuw museumlokaal, dat vernieuwing vordert, moet nog in het volgende schooljaar worden voorzien.

Onder de overige vernieuwingen in dit gebouw vallen nog te vermelden de inrichting van de wachtkamer der leerlingen, met vaste zitbanken tegen eene houten lambrizeering, en de plaatsing in het trapportaal van eene vaste loketkast, met 48 zeer ruime, afsluitbare loketten, ten behoeve van de leerlingen van het 3de en het 4de studiejaar.

In de groote paardenstallen werden in de vierde van de vier afdeelingen de houten palen en schotten vernieuwd, namelijk door losse schotplanken in ijzeren boven- en benedenliggers met ijzeren lantierpalen vervangen, zooals in vorige jaren achtereenvolgens in de drie andere afdeelingen was geschied. Hiermede kwamen de voor deze stallen voorgenomen vernieuwingen, mede van vloeren der standplaatsen en van het schilderwerk der muren en zolderingen, ten einde.

In 2 van de 6 afzonderlijke paardenstallen werden ijzeren draagbalken aangebracht tot bevestiging van een paardehangtuig; in een dezer stallen werd voorts de cementen vloer vervangen door eene bevoering van klinkers in cement, het licht-raam door enkel een tuimelend bovenraam en de deur door eene onder- en eene bovendeur. In een derden stal werden de vier hoeken door metselwerk en houten schotwerk afgerond en de vloer op de voren vermelde wijze veranderd.

In den stal voor kleine proefdieren werd eene houten zoldering aangebracht om in den winter het lokaal warmer te kunnen houden.

In het hoofdgebouw (voorgebouw aan de Biltstraat) werd in de vestibule de onooglijke toegang tot het onderhuis afgescheiden door eene nette, glazen pui met deur.

Onderwijs. Omtrent den gang van het onderwijs valt het volgende te vermelden.

De leeraar-directeur was verhinderd 5 lessen op de voorgescreven uren te geven, 1 door verplichte afwezigheid, 4 door ongesteldheid; zij werden in vrije uren ingehaald. In vrije uren werden 10 extra-lessen gegeven.

De leeraar Schimmel was verhinderd 2 lessen te geven, waarin door een ander leeraar voorzien werd, kon 2 lessen niet geven wegens wegblijven van de leerlingen van het 4de studiejaar en gaf 7 extra lessen.

De leeraar Thomassen was verhinderd 9 lessen te geven, waarvan 5 door ongesteldheid, en kon 2 lessen niet geven wegens wegblijven van de leerlingen.

De leeraar van Esveld was door familieomstandigheden verhinderd 15 lessen te geven, waarvan 2 werden ingehaald, kon 6 lessen niet geven wegens wegblijven van de leerlingen en gaf 1 extra les.

De leeraar van der Plaats kon 7 lessen niet geven wegens wegblijven van de leerlingen.

De leeraar de Bruin was verhinderd 2 lessen te geven, in eene waarvan door een ander leeraar voorzien werd en kon 2 lessen niet geven wegens wegblijven van de leerlingen.

De leeraar Dekhuijzen was verhinderd 25 lessen te geven, waarvan 22 in de laatste week vóór en de eerste week na de Paaschvacantie, wegens verblijf aan het Zoölogisch Station te Napels, en kon 5 lessen niet geven wegens wegblijven van de leerlingen.

De leeraar van Itallie was verhinderd 4 lessen te geven, en kon 6 lessen niet geven wegens wegblijven van de leerlingen.

De lessen in practisch hoofbeslag voor het 3de studiejaar gedurende den wintercursus, per week ééne les van twee uren, konden slechts eenige malen gegeven worden, omdat op de overige dagen alle leerlingen wegbleven. Van deze lessen werden er slechts door 9 van de 29 leerlingen bijgewoond.

De buitengewoon leeraar Hoefnagel was op 8 namiddagen (4 weken in Maart en April) door ziekte verhinderd den cursus in praktische vleeschkeuring te geven en kon gedurende de geheele maand Mei dat onderwijs niet geven wegens afwezigheid van de leerlingen. Dientengevolge heeft in dit schooljaar deze cursus, te houden gedurende Februari-Mei, zich bepaald tot 12 namiddagen (6 weken) in Februari en Maart, telkens voor eene helft van het 4de studiejaar. Van de 13 leerlingen waren daarbij afwezig: 5 eenmaal, 2 tweemaal, 1 viermaal en 1 elf maal.

Leermiddelen. De verzamelingen van instrumenten, gereedschap, modellen en praeparaten voor het onderwijs in natuurkunde en theoretische scheikunde werden naar behooren onderhouden en verkeerden in zeer goeden staat. Zij werden vermeerderd door aankoop o. a. met een Fessler's praecisie-apparaat, een waterstraalpomp, een stemvork op resonancekast, een Doppler's stel stemvorken, een pijp met tongwerk, 2 sireneschijven, 10 verschillende soorten lenzen, een cylinderspiegel, een dubbelspiegel, een holprisma, een interferentie-prisma, een kleine lens en prisma van kwarts, een kolfje voor donkere stralen, een Hefner-lamp, een spleet met micrometerschroef en een irisblende, een tourmalijn-apparaat, een apparaat voor ether-dampspanning, een ijscalorimeter volgens Reichert, 3 kolven van Dewar, een thermometer voor zeer hooge temperaturen, een thermometer met petroleummeter voor zeer lage temperaturen, afleestoestel voor thermometers enz. met spiegel, loupe en draadkruis, een magneetstaaf van wolframstaal, een magneetmodel volgens Beetz, een Wimshurst-electrisseermachine, een condensator, een Röntgen-buis, een vacuumschaal en een phosphorescentie-buis, een toestel voor de kookpunt-verhooging volgens Smits, een gecombineerde gasblaaslamp, chemicaliën en benodigdheden voor de werkplaats; door eigen aanmaak met: een model voor het aardmagnetisme, een condensator en een flikkerplaat, een verticaal-galvanometer met twee draadklossen, een toestel voor elektrische trillingen- en buretten-aflezers.

In het laatst van November werd door den leeraar met de leerlingen van het 2de studiejaar de beetwortelsuikerfabriek te Utrecht bezichtigd.

De hulpmiddelen voor het onderwijs in natuurlijke historie, artsenijskennis, artsenijsmengkunde en praktische scheikunde werden voor verschillende onderdeelen vermeerderd; o. a. met: een aantal toestellen voor demonstratie-proeven over planten-fysiologie, zooals het voortbrengen van koolzuur bij de ademing, de bepaling der hoeveelheid koolzuur die assimileerende planten omzetten, de cultuur bij uitsluiting van koolzuur, de ontwikkeling van zuurstof enkel als koolzuur beschikbaar is, den groei zonder zuurstof, de gasbeweging in de planten, de transpiratie, de meting

der opneming van water door transpireerende planten, den osmotischen druk, den worteldruk, den wortelgroei, de krachtbepaling van zwellende zaden; 4 modellen van bloemen in papier maché (salvia, colchicum, taraxacum, pisum); verschillende teekeningen; vele benodigdheden voor photographie; een goniometer-oculair; een waterstraal-, zuig- en persomp, een laboratorium-barometer, een apparaat voor gefractioneerde distillatie, verschillende koelapparaten, een toestel voor moleculaire gewichtsbepaling volgens de kookmethode van Beckmann; een Gerber'sche centrifuge met bijbehorende toestellen voor het onderzoek van zuivelproducten, universeel-boterbuis, lacto-densimeters, enz., spoel- en schudapparaten; chemicaliën; plantaardige artsenuwstoffen.

Onderzoek van aangebrachte deelen van dieren op vergift had vijfmaal plaats. In de lessen voor praktische scheikunde (2de studiejaar) werden met de meer gevorderde leerlingen maatanalytische oefeningen verricht; en aan het einde van den cursus voor al de leerlingen enkele lessen in melkonderzoek gegeven.

Het museum voor normale ontleedkunde der huisdieren verkeert in uitmuntenden staat. Het telt 2368 nummers. Enkele beenpraeparaten werden door nieuwe vervangen.

Ten behoeve van het onderwijs in ontleedkunde werden aangeschaft twee groote zinken bakken, om gedeelten van dieren en praeparaten in bederfwerend vocht te bewaren; een der bakken kan den romp van een paard bevatten.

Voor het practisch onderwijs in de uitwendige kennis (zoogenaamd extérieur) van het rundvee bracht in dit schooljaar de leeraar met de leerlingen van het 4de studiejaar een bezoek aan de wekelijksche veemarkt te Utrecht; waarbij van de 13 leerlingen 8 aanwezig waren.

Voor het onderwijs in gezondheidsleer en voederkennis werd aangeschaft een model van een roggekorrel in papier maché en werden een honderdtal voedermonsters door nieuwe vervangen.

De teratologische afdeling van het pathologische museum werd met 13 praeparaten vermeerderd. Zij telt thans 913 nummers en verkeert in uitmuntenden staat. Aan de nosologische afdeling werden slechts 5 praeparaten toegevoegd.

Het materieel van het laboratorium voor physiologie en ziektekunde werd naar den eisch onderhouden en bevindt zich in zeer goeden staat. Het werd vermeerderd door aankoop o. a. met een Westphal-balans, een Beckmann's thermometer, een watermotor, een blaasbalg, zeer veel glaswerk, chemicaliën, instrumenten en andere benodigdheden voor microscopisch en bacteriologisch onderzoek.

Ter sectie kwamen in dit schooljaar:

11 paarden, 3 varkens, 38 honden, 3 katten, 5 konijnen en 7 vogels, samen 67 dieren.

De praktische cursus in bacteriologie, voor de leerlingen van het 4de studiejaar, werd in den zomercursus van 1904 voor de derde maal gegeven. Het studiejaar was daarvoor weder verdeeld in 2 ploegen, van 6 en 7 leerlingen, die ieder in 7 weken van Februari en Maart (eene week langer dan in het vorig schooljaar), éénmaal 's weeks, twee uren in dien cursus werkzaam waren.

De verzamelingen van instrumenten, gereedschap en modellen voor het onderwijs in operatieve heelkunde, verbandleer, geneeskunde, verloskunde, hoefbeslag, kliniek en vleeschkeuring verkeerden in uitmuntenden staat.

Ongerekend de instrumenten en toestellen voor dagelijksch gebruik of van ongeschikte beteekenis, werden de heelkundige verzamelingen vermeerderd door aankoop met een slokdarmhaak van Stockfleth, een metalen en een ebonieten tracheotubus voor den mensch; door eigen aanmaak met een maagtrocar voor het rund volgens Brognier, een lange trocar van Charlier, een grooten trachetubus, twee trephines, een iridectomie-pincet volgens Weiss, een tepelruimer volgens Paimans; door schenking met vier touwbalkijzers, zonder en met los of vast viltten kussen, voorijzer en nagels voor beslag van muilieren in China, alsmede vier antieke hoefijzers, gevonden in Zuidholland.

Voor de klinieken werden aangeschaft:

een registreertoestel, eene scheermachine, twee lederen operatiematrassen ter grootte elke van 3 bij 1,75 M. (waarvan later ééne tot twee van de halve grootte gemaakt werd) en een operatie-vloerkleed ter grootte van 7 bij 5 M.

Voorts werden ten behoeve van het onderwijs in geneeskunde, verloskunde, kliniek en propaedeutische kliniek, alsmede in vleeschkeuring aangekocht: o. a. een microtoom-Minot, twee steriliseerapparaten, een broedstoom met thermoregulator, een thermoregulator voor een paraffine-oven, een waterstof-apparaat, een balansbascule, een universeelstatief, veel glaswerk en

photographieartikelen; de door het Instituut-Pasteur te Parijs uitgegeven collectie bacteriologische wandplaten; een toestel ter demonstratie van den bloedsomloop bij de vrucht, een luchtfilter voor jodkalium-behandeling van kalfziekten, een lederen verloskundig phantoom, een verloskundig haakmes volgens Hauenstein, een geboortetang voor varkens volgens Witt.

De bibliotheek werd vermeerderd met 108 nummers; ongerekend de bijgekomen gedeelten van vervolgwerken en een 80tal vaste tijdschriften, benevens nieuwe uitgaven van reeds aanwezige werken. Zij telde aan het einde van het schooljaar 4701 nummers, samen uitmakende ongeveer 13300 boekdeelen en andere stukken.

Voor het onderwijs in normale ontleedkunde, met inbegrip van de overgangsexamens van het 2de en 3de studiejaar, werden gebruikt 43 paarden, 2 schapen en 1 hond, alsmede nagenoeg geheel een gestorven hengst en de ledematen van 3 gestorven paarden.

De 43 paarden hadden bijna alle te voren gediend voor het practisch onderwijs in operatieve heelkunde en verbandleer, enkele ook voor hoefbeslag.

Voor proefnemingen werden aangekocht 2 paarden, 1 muilier en 5 kalveren; ongerekend kleinere proefdieren. Het muilier werd ook gebezigd voor het onderwijs in propaedeutische kliniek en voor praktische operatieleer en ontleedkunde.

Ten behoeve van het practisch onderwijs in hoefbeslag en in de hoefoperatiën werden nog aangekocht 384 paardenvoeten en 6 rundervoeten.

Bij 11 runderen en 1 paard hadden de leerlingen van het 3de en 4de studiejaar gelegenheid het verloop der normale baring uit eigen aanschouwing te leeren kennen. Voorts werd verloskundige hulp verleend bij 7 runderen, 5 geiten, 1 varken en 2 honden. Voor het verloskundig onderwijs in repositieleer en embryotomie op het phantoom werden 26 kalveren gebezigd.

Bovendien werden voor het practisch verloskundig onderwijs aangekocht 2 drachtige pinken en 2 drachtige vaarzen. Zij hebben gediend voor het onderzoek op drachtigheid en voor onderzoek vóór, tijdens en na de baring.

Bij één dezer runderen verliep de baring normaal; bij één werd repositie verricht; bij 2 vond de totale embryotomie toepassing.

Van de door de veeartsenijsschool aangeboden gelegenheid tot kosteloze voeding en verpleging van hoogdrachtige dieren, waarbij eene moeilijke baring verwacht wordt, werd in dit schooljaar gebruik gemaakt door 4 veehouders voor 5 runderen. De in verpleging gegeven dieren hebben alle normaal afgekalfd.

Naast deze twee manieren, reeds vroeger ingevoerd, om vooral over meer jonge, voor de eerste maal drachtige runderen te kunnen beschikken, namelijk het aankopen en het in bruikleen nemen, werd in het vorig schooljaar voor het eerst nog een derde wijze van aanschaffing toegepast, namelijk het voorwaardelijk aankopen. De voorwaarden dezer overeenkomst werden op bladz. 287 van het verslag van den staat der hooge-, middelbare en lagere scholen in het Koninkrijk der Nederlanden over 1902—1903 medegedeeld, naar aanleiding van den voorwaardelijken aankoop van eene drachtige vaars. In dit schooljaar heeft zulke aankoop niet plaats gehad.

In de hoefsmederij der school werden ongerekend het beslag dat enkel ten behoeve van het onderwijs geschiedde, 1106 paarden beslagen, tegen 1135 in het schooljaar 1902-1903.

Daarbij werden 3401 hoefijzers, waaronder eenige voor zieke en gebrekkige hoeven, vervaardigd en gelegd, tegen 3469 in het schooljaar 1902/03, en 282 ijzers verlegd.

Vanwege de school werd hulp verleend voor 4158 dieren, tegen 4287 in het vorig schooljaar en 4156 in het schooljaar 1901/02. Uit het vorig schooljaar waren in behandeling gebleven 30 dieren; de overige 4128 zijn gedurende het schooljaar in behandeling gekomen, tegen 4246 in 1902/03 en 4111 in 1901/02.

Van de 4158 dieren werden 609 in de stallen der inrichting verpleegd (stationnaire kliniek) tegen 680 in 1902/03 en 651 in 1901/02. In het dagelijksch praktijkuur (op werkdagen 10-11) werden 3128 dieren eens of meermalen aan de inrichting gebracht, enkel ten behoeve van onderzoek en behandeling (consultatieve kliniek), tegen 3032 in 1902/03 en 3045 in 1901/02. Buiten de inrichting werden 421 dieren eens of meermalen onderzocht of behandeld (ambulatoire kliniek) tegen 575 in 1902/03 en 460 in 1901/02.

De volgende staat geeft een overzicht van de soort en het aantal dieren, die in elke van de 3 afdelingen der kliniek, in het schooljaar 1903/04, aan het onderwijs ten dienste stonden.

D I E R S O O R T.	Uit het schooljaar 1902/1903 in behandeling gebleven.				Gedurende het schooljaar 1903/1904 in behandeling gekomen.				Totalen.
	Station- nair.	Consul- tatief.	Ambu- latoir.	Samen.	Station- nair.	Consul- tatief.	Ambu- latoir.	Samen.	
Paarden en ezels	9	8	—	17	373	811	100	1284	1301
Runderen	—	—	—	—	25	141	305	471	471
Schapen	—	—	—	—	—	7	—	7	7
Geiten	—	—	—	—	8	52	2	62	62
Varkens	—	—	—	—	—	17	13	30	30
Honden	5	5	—	10	189	1404	1	1594	1604
Katten	—	1	—	1	—	227	—	227	228
Vogels	—	1	—	1	—	358	—	358	359
Andere dieren	—	1	—	1	—	95	—	95	96
Dieren	14	16	—	30	595	3112	421	4128	4158

Onder de dieren in den staat vermeld in de kolom consultatieve kliniek, zijn niet begrepen 23 varkens, die voorbehoedend ingeënt werden tegen varkenspest. Onder de dieren in de kolom ambulatoire of buiten-kliniek zijn niet begrepen 52 varkens, die tegen varkenspest en 35 runderen, die tegen koutvuur voorbehoedend werden ingeënt.

Het aantal gereedgemaakte recepten voor zieke dieren heeft bedragen 6299, tegen 6952 in het vorig schooljaar en 6845 in het schooljaar 1901/02.

In het schooljaar 1903/04 werd, ten behoeve van het onderzoek van paarden op cornage, van de stadsmanege volgens de met de directie getroffen regeling gebruik gemaakt; geen enkel maal voor het onderzoek van dekhengsten voor herkeuring op cornage, op grond van art. 8 der wet op de paardenfokkerij

1901, maar wel 8 maal voor het onderzoek van andere paarden.

In het verslag over het schooljaar 1895/96 werd opgenomen een vergelijkend overzicht van den omvang der kliniek van 's Rijks vecartsenijsschool in de 25 jaren 1871/72—1895/96. Daarin zijn vermeld de getallen dieren, die gedurende elk vijftal schooljaren van voornceemd tijdvak gemiddeld per jaar in elke van de drie afdeelingen der kliniek en in de kliniek in haar geheel in behandeling zijn gekomen.

In de verslagen over 1899/1900, 1900/01, 1901/02 en 1902/03 werd een dergelijk overzicht gegeven voor elk der 5 laatstverloopen schooljaren.

Het thans volgend overzicht, op dezelfde wijze ingericht loopt over de 5 schooljaren 1899/1900—1903/1904.

J A R E N.	Per jaar in behandeling gekomen.									
	Paarden en ezels.	Runderen.	Schapen.	Geiten.	Varkens.	Honden.	Katten.	Vogels.	Andere dieren.	SAMEN.
<i>A. Stationnaire kliniek.</i>										
1899—1900	340	32	1	1	—	250	—	—	—	624
1900—1901	405	36	3	1	5	277	—	—	—	727
1901—1902	378	24	—	5	—	204	—	—	—	611
1902—1903	385	24	1	5	—	241	—	—	—	656
1903—1904	373	25	—	8	—	189	—	—	—	595
<i>B. Consultatieve kliniek.</i>										
1899—1900	561	50	2	60	24	1379	183	356	38	2653
1900—1901	569	67	2	54	25	1380	227	350	54	2728
1901—1902	725	93	7	76	29	1442	251	323	94	3040
1902—1903	736	95	1	68	32	1414	281	310	78	3015
1903—1904	811	141	7	52	17	1404	227	358	95	3112
<i>C. Ambulatoire kliniek.</i>										
1899—1900	153	317	1	1	4	4	—	—	—	480
1900—1901	122	375	—	—	22	3	—	—	—	522
1901—1902	151	274	5	—	28	1	—	1	—	460
1902—1903	130	425	—	—	15	3	—	2	—	575
1903—1904	100	305	—	2	13	1	—	—	—	421
<i>De kliniek in haar geheel.</i>										
1899—1900	1054	399	4	62	28	1633	183	356	38	3757
1900—1901	1096	478	5	55	52	1660	227	350	54	3977
1901—1902	1254	391	12	81	57	1647	251	324	94	4111
1902—1903	1251	544	2	73	47	1658	281	312	78	4246
1903—1904	1284	471	7	62	30	1594	227	358	95	4128

Aan de op het terrein der veeartsenijschool gelegen Rijks-inrichting tot kweeking van koepokstof (parc vaccinogène) ontvingen de leerlingen van het 4de studiejaar in den zomercursus van den directeur onderricht in het kweken en behandelen van animale vaccine.

Uitgaven en inkomsten. In 1903 werden door het Rijk de volgende uitgaven gedaan ten behoeve der veeartsenijschool:

Jaarwedde en verdere belooningen van den directeur, de leeraren, ambtenaren, bedienden en arbeiders aan 's Rijks veeartsenijschool, mitsgaders schrijfloonen. f 56 231,97⁵

Subsidiën voor de verzamelingen en andere inrichtingen van onderwijs aan 's Rijks veeartsenijschool; kosten wegens het uitoefenen van de buitenkliniek; aanbouw, onderhoud en lasten der gebouwen; onderhoud en aankoop van meubelen en gereedschappen, vuur, water en licht; aankoop en voeding van dieren; administratieve en verdere uitgaven. 43 267,40⁵

Toelagen voor huisvesting en verpleging aan leerlingen van 's Rijks veeartsenijschool, die bij de opheffing van het internaat inwonend waren 150,00

Totaal. f 99 649,38

Van deze school werden de volgende inkomsten verkregen:

Bijdragen der leerlingen en toehoorders. f 9 550,00

Verpleging van zieke dieren 10 054,02⁵

Hoefbeslag 1 412,85

Verkoop van melk. 1 167,02

„ „ dieren 830,92

„ „ mest 490,04⁵

„ „ afval 160,72⁵

Totaal. f 23 665,58⁵

Het zuiver bedrag der kosten in het jaar 1903 was alzoo f 75 983,79⁵

VI.

VAN HET MILITAIR ONDERWIJS.

§ 20. ONDERWIJS BIJ LAND- EN ZEEMACHT.

In voorgaande jaren werd van de regeling der inrichtingen van militair onderwijs, welke door de wet van 21 Juli 1890 (*Staatsblad* n°. 126) in het leven werden geroepen, een beknopt overzicht gegeven, en wel op bladz. 186 van het Verslag van den staat der hooge-, middelbare en lagere scholen over 1891—1892, van de regeling der Hoogere Krijgsschool; op bladz. 180 van dat Verslag over 1892—1893 van de regeling van den Hoofdcursus en de cursussen; op bladz. 176 van dat Verslag over 1893—1894 van de regeling der Cadettenschool; en op bladz. 181 van dat Verslag over 1895—1896 van de regeling der Koninklijke Militaire Accademie.

EERSTE GEDERLTE.

Inrichting tot de hogere vorming van officieren.

De Hoogere Krijgsschool.

De samenstelling van het officiers- en burgerleeraars-personeel, onder anderen medegedeeld in het Verslag over 1892—1893 en in dat over 1900—1901, bleef in hoofdzaak onveranderd.

In verband met de „Tabel aanduidende de samenstelling van het aan de Hoogere Krijgsschool te verbinden personeel” enz. (laatstelijk gewijzigd bij Koninklijk besluit van 12 October 1903) werd dit personeel uitgebreid met een burgerleeraar in de Staatswetenschappen.

De lessen werden in het leerjaar 1903—1904 geopend:

voor de krijgskundige studiën: op 1 November 1903 met 28 officieren van het leger hier te lande (10 in het eerste, 8 in het tweede en 10 in het derde studiejaar) en met 18 officieren van het Nederlandsch-Indische leger (6 in het eerste, 5 in het tweede en 7 in het derde studiejaar).

Van deze laatstbedoelde 7 officieren moest echter reeds bij

den aanvang van den cursus 1 officier der cavalerie wegens ziekte in het genot van verlof worden gesteld en bleef gedurende den verderen loop van den cursus tot herstel van gezondheid afwezig;

voor de studiën voor den intendance-dienst: op 1 September 1903 met 8 officieren van het leger hier te lande (2 in het eerste, 3 in het tweede en 3 in het derde studiejaar) en met 6 officieren van het Nederlandsch-Indische leger (3 in het tweede en 3 in het derde studiejaar).

Voorts werd, met vergunning van den Minister van Oorlog het onderwijs in één vak of in enkele vakken bijgewoond door 1 kapitein der infanterie en 5 luitenants-kwartiermeesters van het leger hier te lande, en door 2 kapiteins en 1 luitenant der infanterie van het Nederlandsch-Indische leger.

Aan het in April 1904 hier te lande gehouden toelatings-examen werd deelgenomen:

voor de krijgskundige studiën: door 11 luitenants (8 der infanterie en 3 der artillerie) van het leger hier te lande en door 1 luitenant der artillerie van het Nederlandsch-Indische leger;

voor de studiën voor den intendance-dienst: door 1 luitenant der infanterie en 1 luitenant-kwartiermeester van het leger hier te lande.

Van de leerlingen van het 1ste en 2de studiejaar werden van 2 Mei tot 30 September 1904 gedetacheerd:

1 kapitein der infanterie van het leger hier te lande;	} bij het wapen der cavalerie.
3 luitenants der infanterie van het leger hier te lande;	
1 kapitein der artillerie van het leger hier te lande;	

2 luitenants der artillerie van het leger hier te lande;	bij het wapen der cavalerie.
1 kapitein der infanterie van het Nederlandsch-Indische leger;	
6 luitenants der infanterie van het Nederlandsch-Indische leger;	
6 luitenants der infanterie van het leger hier te lande;	bij het wapen der artillerie.
1 luitenant der cavalerie van het leger hier te lande;	
2 luitenants der infanterie van het Nederlandsch-Indische leger;	
4 luitenants der artillerie van het leger hier te lande;	bij het wapen der infanterie.
2 luitenants der artillerie van het Nederlandsch-Indische leger.	

De leerlingen van het 2de studiejaar, die de studiën voor den intendance-dienst volgen (3 luitenants-kwartiermeesters van het leger hier te lande, 1 kapitein-kwartiermeester en 2 luitenants-kwartiermeesters van het Nederlandsch-Indische leger) werden op 1 Maart 1904 gedetacheerd bij de Rijkslanbouwschool te Wageningen, om aldaar tot 31 October 1904 te verblijven.

De leerlingen van het 3de studiejaar, die de studiën voor den intendance-dienst volgen (3 luitenants kwartiermeesters van het leger hier te lande, 1 kapitein-kwartiermeester en 2 luitenants-kwartiermeesters van het Nederlandsch-Indisch leger) werden van 2 April tot en met 30 Juni 1904 gedetacheerd bij de Nederlandsche school voor nijverheid en handel te Enschedé en — met uitzondering van 1 luitenant-kwartiermeester van het Nederlandsch-Indisch leger, aan wien op 20 Juni 6 weken verlof wegens ziekte moest worden verleend — van 16 Juli tot 31 Augustus 1904 bij het Centraal magazijn van militaire kleeding en uitrusting te Amsterdam.

TWEDE GEDEELTE.

Cursus voor officieren van gezondheid bij het militair hospitaal te Utrecht.

Aan den cursus bedoeld bij art. 20 der wet van 2 Augustus 1880 (*Staatsblad* n°. 145), welke bij het militair hospitaal te Utrecht werd gehouden is door zes pas aangestelde officieren van gezondheid deelgenomen.

Van den cursus in bacteriologie bij genoemd hospitaal werd gebruik gemaakt door een militair apotheker en twee paardenartsen, terwijl het bacteriologisch laboratorium verder dienstbaar werd gemaakt aan het onderzoek van drinkwater uit verschillende garnizoenen, kampen en versterkte plaatsen.

In het onderwijzend personeel kwam geene verandering.

DERDE GEDEELTE.

Inrichtingen voor opleiding tot den officiersrang.

A. De Koninklijke Militaire Academie.

Op den 1sten October 1903, den datum waarop het nieuwe schooljaar een aanvang nam, bestond het aan de Koninklijke Militaire Academie verbonden personeel uit 47 officieren en 10 burgerambtenaren.

De sterkte van het cadettenkorps bedroeg ophetzelve tijdstip 276 hoofden, verdeeld over de drie studie jaren.

Gedurende het cursusjaar werd een cadet van het 1ste studiejaar van het wapen der infanterie hier te lande, naar dat der artillerie hier te lande overgeplaatst, terwijl twee cadetten van het 1ste studiejaar bestemd voor de artillerie respectievelijk van het leger in Nederlandsch-Indië en van dat hier te lande van bestemming verwisselden.

Wegens lichaamsgebreken werd een cadet van het wapen der artillerie hier te lande, 1ste studiejaar, eervol ontslagen.

Het in dit jaar (1904) gehouden toelatingsexamen werd afgenomen geheel op den voet als dit in het vorige jaar het geval was.

Voor de regeling wordt verwezen naar de *Nederlandsche Staatscourant* van 12 Februari 1904, n°. 36.

In verband met de vorenstaande mutatiën zal de vermoedelijke sterkte van het cadettenkorps bij den aanvang van het nieuwe cursusjaar 1 October e. k. bedragen 292 cadetten.

De in Mei en Juni gehouden overgangsexamens en het in Juni afgenomen eindexamen hebben de in onderstaande staat vermelde uitkomsten opgeleverd:

	Studiejaar.		
	I.	II.	III.
Totale sterkte.	93	85	97
Voldaan	67	63	96
Gedeeltelijk voldaan . . .	24	20	
Niet voldaan	2	2 ¹⁾	

¹⁾ 1 wegens ziekte.

De praktische oefeningen en de detacheringen van de cadetten bij de korpsen van het leger hadden plaats overeenkomstig de dienaangaande bestaande voorschriften.

Met de cadetten van het hoogste studiejaar, die met gunstig gevolg het eindexamen hadden afgelegd, werden evenals vorige jaren belangrijke praktische oefeningen bijgewoond en bezoeken aan bouwwerken en andere inrichtingen gebracht.

Het te dezer zake vastgestelde programma bevatte o. a. het volgende:

Voor de cadetten der infanterie het bezichtigen van een der pantsersforten en het bijwonen van eene oefening der pontonniers.

Voor de cadetten der cavallerie het maken van een afstandsrit gedurende 8 dagen, waarbij het stationsemplement te 's Hertogenbosch werd bezichtigd, eene oefening van het korps rijdende artillerie werd bijgewoond en oefeningen in vernieling van spoorwegen enz., in de legerplaats bij Zeist werden gehouden.

Voor de cadetten der artillerie het volgen van een cursus in het schieten aan de artillerie-schiet school, het bezichtigen van de werkplaatsen voor draagbare wapenen, van het fort Velsen, van het fort op de Harssens en van een der nieuwste gepantserde oorlogsschepen, alsmede het bijwonen van oefeningen met het kustgeschut te den Helder.

Met de cadetten der genie werden eerst praktische oefeningen in het landmeten en waterpassen gehouden in den omtrek van Breda.

Daarna bezichtigden zij de havenwerken te Rotterdam, het fort IJmuiden, de haven- en sluiswerken aldaar, benevens eenige voltooide en in aanbouw zijnde werken van de Stelling van Amsterdam, een modern pantserschip en de Marinewerf te Amsterdam, terwijl zij gedurende eenige dagen, de schietoefeningen bijwoonden in de legerplaats bij Oldebroek.

Door aankoop van nieuwe boekwerken, alsmede door geschenken, is de bibliotheek zoo goed mogelijk op de hoogte van den tijd gebleven.

Van verschillende zijden, als Departementen van algemeen bestuur, de Commissarissen der Koningin in verschillende provinciën, de Centrale Commissie voor de Statistiek, particulieren enz., werden boekwerken en kaarten ontvangen.

Verschillende leercursussen, handboeken, handleidingen, reglementen, voorschriften, enz., werden bij de Koninklijke Militaire Academie gedrukt of herdrukt.

Van cursussen of handleidingen zagen het licht:

Handleiding tot de kennis der artillerie, voor de cadetten van dat wapen, afdeling techniek, hoofdstuk IV, draagbare wapenen en munitie der handvuurwapenen (met een atlas van 20 platen) door H. J. A. Feber en G. G. van Everdingen.

Bloemlezing uit maleische geschriften voor de lithographische pers bewerkt door C. Spat, leeraar aan de Koninklijke Militaire Academie.

Derde supplement op den catalogus van de bibliotheek der Koninklijke Militaire Academie, bewerkt door J. D. B. Ophorst, bibliothecaris.

Leerboek der natuurkunde door C. van Buysen, scheepsbouwkundig ingenieur, vierde deel, magnetisme en electriciteit.

Handleiding tot het vervaardigen van panorama-schetsen voor militair gebruik (met 3 platen) door H. J. A. Feber.

B. De Hoofdcursus.

Bij den aanvang van het schooljaar 1903-1904 (1 October 1903) bestond het aan den Hoofdcursus verbonden personeel uit 13 officieren en 6 burgerambtenaren.

De sterkte van het aantal onderofficieren-leerlingen bedroeg, bestemd:

a. voor het wapen der infanterie:

	Leger		Totaal.
	hier te lande.	in Nederlandsch-Indië.	
1ste studiejaar . . .	33	16	49
2de studiejaar . . .	27	18	45
Totaal. . .	60	34	94

b. voor de militaire administratie:

	Leger		Totaal.
	hier te lande.	in Nederlandsch-Indië.	
1ste studiejaar . . .	4	9	13
2de studiejaar . . .	3	8 ¹⁾	11
Totaal. . .	7	17	24

¹⁾ Hieronder is begrepen 1 onderofficier, die na-examen heeft afgelegd tot overgang in het 2de studiejaar.

Van de onderofficieren-leerlingen die op 1 October 1902 in het 2de studiejaar hadden plaats genomen of daarin waren achtergebleven namen van 5 tot en met 20 Augustus aan het eindexamen in 1903 deel:

26 bestemd voor de infanterie van het leger hier te lande;

26 bestemd voor de infanterie van het leger in Nederlandsch-Indië;

4 bestemd voor de militaire administratie van het leger hier te lande;

8 bestemd voor de militaire administratie van het leger in Nederlandsch-Indië.

Van de deelnemers aan het examen werd afgewezen:

1 bestemd voor de militaire administratie van het leger hier te lande.

Eén onderofficier, bestemd voor de infanterie van het leger hier te lande, heeft wegens ziekte niet aan het examen deelgenomen.

De uitkomsten van de in Juni 1904 gehouden overgangsexamens kunnen worden samengevat als volgt:

	Aantal aspiranten.	Voldaan.	Niet voldaan.	Na-examen.
Infanterie hier te lande	33	30	2	1
„ in Nederlandsch-Indië. . .	16	16	—	—
Militaire administratie hier te lande .	4	3	—	1
„ in Nederlandsch-Indië	9	9	—	—
Totalen. . .	62	58	2	2

Met betrekking tot het in 1903 hier te lande gehouden toelatingsexamen tot den Hoofdcursus, bevat onderstaande tabel eenige bijzonderheden.

KORPSEN.	Hebben de lessen op den cursus gevolgd.			Hebben de lessen op den cursus niet gevolgd.		
	Aantal aspiranten.	Geslaagden.	Geplaatsten.	Aantal aspiranten.	Geslaagden.	Geplaatsten.
Regiment grenadiers en jagers	8	5	5	—	—	—
1ste regiment infanterie .	3	2	2	—	—	—
2de „ „ .	6	5	5	—	—	—
3de „ „ .	8	6	6	—	—	—
4de „ „ .	9	5	5	—	—	—
5de „ „ .	15	6	6	—	—	—
6de „ „ .	4	3	3	—	—	—
7de „ „ .	7	7	7	—	—	—
8ste „ „ .	5	5	5	—	—	—
Instructie-bataljon. . . .	15	14	14	—	—	—
Totalen. . .	80	58	58	—	—	—

Van de 58 onderofficieren die in verband hiermede op 1 October 1903 tot den Hoofdcursus waren toegelaten, zijn geplaatst:

Voor de opleiding tot tweede-luitenant der infanterie:

bij het leger hier te lande 33

„ „ „ in Nederlandsch-Indië. 13

Voor de opleiding tot tweede-luitenant-kwartiermeester:

bij het leger hier te lande 4

„ „ „ in Nederlandsch-Indië. 8

Totaal 58

Voorts werden op gelijken datum alsnog tot den Hoofdcursus toegelaten 3 onderofficieren van het leger in Nederlandsch-Indië, bestemd om opgeleid te worden voor het wapen der infanterie bij dat leger.

Van 1 Juli 1903 tot uiterlijk 20 September d.a.v. namen de onderofficieren-leerlingen van het 1ste studiejaar bij de korpsen waartoe zij behoorden of waarbij zij werden ingedeeld, aan alle dienstverrichtingen deel, met uitzondering van hen die bestemd

zijn voor de militaire administratie bij het leger in Nederlandsch-Indië.

Van 1 tot 4 Juni 1903 werden door de leerlingen van het 2de studiejaar, voor zoover zij voor het wapen der infanterie zijn bestemd, praktische oefeningen der artillerie bijgewoond in de legerplaats bij Oldebroek.

Voorts werden bezichtigd, door hen die bestemd zijn voor de infanterie hier te lande, op 5, 6 en 7 Juli de verdedigingswerken in de groep Naarden, het pantserfort Pampus en het fort bij 't Hemeltje, en door hen die bestemd zijn voor de infanterie in Nederlandsch-Indië op 6 en 7 Juli het Koloniaal Museum te Haarlem en het pantserfort Pampus, terwijl door deze beide klassen op 8 en 9 Juli d. a. v. de oefeningen van het regiment genietroepen in de legerplaats bij Zeist werden bijgewoond.

VIERDE GEDEELTE.

Inrichtingen voor het geven van voorbereidend onderwijs tot opleiding van den officiersrang.

A. De Cadettenschool.

Op den 16 September 1903, den datum waarop het nieuwe schooljaar een aanvang nam, bestond het aan de Cadettenschool verbonden personeel, de directeur daaronder begrepen, uit 15 officieren en 8 burgerambtenaren.

De sterkte van het cadettenkorps bedroeg op hetzelfde tijdstip 103 cadetten, verdeeld over de beide studiejaaren, terwijl één cadet zich met groot verlof bevond.

Aan het mondeling gedeelte van het toelatingsexamen, dat in 1903 in de maand te voren was afgenomen, hadden 118 jongelieden deelgenomen; 18 aspiranten waren bij het vooraf ondergane geneeskundig onderzoek lichamelijk ongeschikt bevonden, terwijl 1 aspirant zich gedurende het examen terug trok.

Aan bedoeld examen voldeden 60 aspiranten, waarvan er echter slechts 53 geplaatst werden, omdat 7 aspiranten tevens het examen tot toelating op het Koninklijk Instituut voor de Marine met gunstigen uitslag hadden afgelegd, en de voorkeur gaven aan eene benoeming tot adelborst.

Op 16 September 1903 gingen 36 cadetten van het 1ste studiejaar over naar het 2de, terwijl 5 cadetten de lessen van het 1ste studiejaar voor de 2de maal moesten volgen, omdat zij aan het overgangsexamen niet hadden voldaan.

In verband hiermede, en met de toelating van 5 jongelieden die in Nederlandsch-Indië met gunstig gevolg het examen hadden afgelegd, bedroeg de sterkte van het jongste studiejaar bij den aanvang van den cursus 1903-1904, 63 cadetten, waaronder zich een cadet bevond met groot verlof.

Aangezien 4 cadetten de lessen van het 2de studiejaar voor de 2de maal moesten volgen, omdat zij aan het toelatingsexamen tot de Koninklijke Militaire Academie niet hadden voldaan, bedroeg de sterkte van het oudste studiejaar op bovengenoemd tijdstip 40 cadetten.

Van deze werd 1 cadet, bestemd voor den dienst in Nederlandsch-Indië, bij het vooraf ondergane geneeskundig onderzoek afgekeurd, doch bij de gehouden herkeuring geschikt bevonden.

Aan het examen tot toelating op de Koninklijke Militaire Academie in 1894 namen alle cadetten deel.

De uitslag was dat allen slaagden.

Het overgangsexamen voor de cadetten van het 1ste studiejaar werd in 1904 ook weder afgenomen volgens de bepalingen vervat in het IVde hoofdstuk van het voorschrift voor de Cadettenschool.

Het leverde de navolgende resultaten op:

Totale sterkte 63 cadetten (waaronder 5 cadetten, die het examen voor de 2de maal aflegden).

Voldaan 42
(waaronder 1 cadet met groot verlof).

Gedeeltelijk voldaan 15

Niet voldaan 6

Aangezien bij den aanvang van het leerjaar 1904-1905, 52 cadetten zullen worden aangenomen, zoo zal de sterkte van het cadettenkorps op dit tijdstip 115 cadetten bedragen.

Door aankoop van nieuwe werken is de bibliotheek zoo goed mogelijk op de hoogte van den tijd gebleven.

B. Cursussen.

Het onderwijzend personeel bij de cursussen bleef samengesteld op den voet als in het verslag over 1902-1903 werd vermeld, waarnaar dus wordt verwezen.

Bij den aanvang van het schooljaar 1903-1904 (1 October 1903) telden deze inrichtingen de aantallen leerlingen als de onderstaande tabel aangeeft:

Standplaats der cursussen.	Cursussen.	
	1ste studiejaar.	2de studiejaar.
Cursus bij het regiment grenadiers en jagers.	18 ¹⁾	10 ²⁾
Cursus bij het 3de regiment infanterie . .	8 ³⁾	10 ⁴⁾
Cursus bij het 4de regiment infanterie . .	12	14 ⁵⁾
Cursus bij het 5de regiment infanterie . .	11	19 ⁶⁾
Cursus bij het 6de regiment infanterie . .	12 ⁷⁾	8 ⁸⁾
Cursus bij het 8ste regiment infanterie . .	16 ⁹⁾	12 ¹⁰⁾
Instructie-bataljon . .	22	23
Totalen. . .	99	96

¹⁾ Waaronder 1 sergeant van het 4de regiment vesting-artillerie als toebehoort.

²⁾ " 1 gedetacheerd van het 5de en 1 gedetacheerd van het 7de regiment infanterie.

³⁾ " 2 gedetacheerd van het 7de regiment infanterie.

⁴⁾ " 3 " " " 7de " "

⁵⁾ " 1 " " " 2de " "

⁶⁾ " 1 milicien-wachtmeester van het 1ste regiment veld-artillerie; deze werd ingevolge beschikking van den inspecteur der infanterie dd. 13 December 1903, n°. 2726, als milicien-sergeant bij dit korps overgeplaatst.

⁷⁾ " 4 gedetacheerd van het 2de regiment infanterie.

⁸⁾ " 4 " " " 2de " " en 1 wachtmeester van het 3de regiment veld-artillerie als toebehoort;

⁹⁾ " 1 gedetacheerd van het regiment grenadiers en jagers, 5 van het 1ste regiment infanterie, 1 van het 7de regiment infanterie en 1 van het 9de regiment infanterie.

¹⁰⁾ " 4 gedetacheerd van het 1ste regiment infanterie, 1 van het 2de regiment infanterie, 2 van het 5de regiment infanterie en 1 van het 9de regiment infanterie.

Voorts wordt in de hiervolgende tabel een overzicht gegeven van de in 1904 verkregen uitkomsten bij de toelatings- en de overgangsexamens aan de cursussen.

KORPSEN.	Toelatingsexamen tot het 1ste studiejaar van den cursus.		Toelatingsexamen tot en overgangsexamen naar het 2de studiejaar van den cursus.					
	Aantal adspiranten. ¹⁾	Geslaagde adspiranten.	Aantal adspiranten			Geslaagde adspiranten		
			uit het 1ste studiejaar. ⁶⁾	die rechtstreeks examen naar het 2de studiejaar aflegden.	Totaal.	uit het 1ste studiejaar.	die rechtstreeks examen naar het 2de studiejaar aflegden.	Totaal. ⁷⁾
Regiment grenadiers en jagers . . .	19 ²⁾	12 ³⁾	12	—	12	6	—	6
3de regiment infanterie	10 ³⁾	9 ³⁾	10	1	11	9	—	9
4de " "	13	6	15	—	15	8	—	8
5de " "	20	11	16 ⁸⁾	4	20	12 ⁸⁾	2	14
6de " "	19 ⁴⁾	11 ⁴⁾	9 ⁹⁾	—	9	8 ⁹⁾	—	8
8de " "	16 ⁵⁾	9 ⁵⁾	13	—	13	9	—	9
Instructie-bataljon	20	19	25	—	25	20	—	20
Totalen.	117	77	100	5	105	72	2	74

¹⁾ Waarvan zich 5 bij den aanvang of gedurende het examen terugtrokken.

²⁾ Hieronder 1 sergeant van het 4de regiment vesting-artillerie als toebehoort.

³⁾ Hieronder respectievelijk 4 en 3 adspiranten van het 7de regiment infanterie.

⁴⁾ Hieronder respectievelijk 10 en 3 adspiranten van het 2de regiment infanterie.

⁵⁾ Hieronder respectievelijk 6 en 4 adspiranten van het 1ste regiment infanterie.

⁶⁾ Waarvan 5 niet voldeden, en in verband met het bepaalde sub 26, sub II en III van het voorschrift moesten worden ontheven.

⁷⁾ Hieronder 21, die een nader examen aflegden.

⁸⁾ Waaronder 1 wachtmeester van het 1e regiment veld-artillerie.

⁹⁾ Waaronder 1 wachtmeester van het 3de regiment veld-artillerie als toebehoort.

VIJFDE GEDEELTE.

Inrichtingen meer in het bijzonder bestemd tot vorming van kader.

A. Instructie-bataljon.

De getalsterkte der militairen van het bataljon bedroeg op 19 Juli 1904: 526 officieren, onderofficieren, korporaals en manschappen, terwijl het aantal dergenen hetzij voor het geven van onderwijs, hetzij om opgeleid te worden voor den rang van

onderofficier bij het leger in Oost-Indië, alsmede ter voorziening in eenige andere diensten bij het bataljon gedetacheerd waren 67 onderofficieren, korporaals en soldaten bedroeg.

Van den 20sten Juli 1903 tot en met den 19den Juli 1904 werden bij het bataljon aangenomen: voor het leger hier te lande 347 volontairs (waaronder 10 tamboers); voor den dienst in Nederlandsch Oost Indië 6 volontairs.

Uit de numerieke opgave, vervat in de hiervolgende tabel blijkt, in welke klassen van onderwijs deze volontairs zijn ingedeeld, uit welke provincie des lands of bezittingen zij afkomstig zijn, alsmede de maatschappelijke betrekking der vaders.

Klassen van onderwijs, waarbij zij met den aanvang werden ingedeeld.	Friesland.	Groningen.	Drenthe.	Overijssel.	Gelderland.	Utrecht.	Noordholland.	Zuidholland.	Noordbrabant.	Limburg.	Zeeland.	Oost-Indië.	Buitenland.	Totaal.
Hoogste gedeelte	4	1	"	4	9	4	11	24	5	1	3	10	"	76
Eerste klasse	5	6	5	4	7	7	9	17	4	2	4	5	1	76
Tweede klasse	7	8	3	9	11	3	41	36	5	5	6	1	2	137
Derde klasse	5	6	2	4	3	5	18	14	4	1	2	"	"	64
Totaal.	21	21	10	21	30	19	79	91	18	9	15	16	3	353
Zoons van:														
Officieren	"	"	"	"	"	"	"	"	1	"	"	1	"	2
Onderofficieren	3	"	1	2	1	1	4	5	3	2	3	1	1	27
Ambtenaren	4	3	4	7	6	1	9	10	2	3	1	7	"	57
Particulieren	14	18	5	12	23	17	66	76	12	4	11	7	2	267
Totaal.	21	21	10	21	30	19	79	91	18	9	15	16	3	353

In de verschillende schoolklassen bevonden zich, op de daarbij vermelde data, de navolgende aantallen leerlingen (korporaals, korporaaals-titulair en volontairs.)

Klassen.	1 October 1903.	1 April 1904.	1 Juli 1904.
Adspiranten-klasse .	63	68	61
Hoogste gedeelte .	50	63	65
Eerste klasse . . .	103	98	100
Tweede „ . . .	84	111	151
Derde „ . . .	10	23	36
Totaal . .	310	363	413

Het toezicht op het schoolonderwijs is opgedragen aan den kapitein-directeur van den cursus.

De school is verdeeld in:

A. de adspiranten-klasse;

B. klassenschool, verdeeld in 3de, 2de, 1ste klasse en hoogste gedeelte.

Het onderwijs aan de leerlingen der adspiranten-klasse wordt gegeven door twee luitenants. In deze klassen worden jongelingen opgenomen, die naar eene plaatsing bij het kader van het Instructie-bataljon dingen.

De leiding van het onderwijs der klassenschool is opgedra-

gen aan een luitenant, die voor het geven van dat onderwijs beschikt over de onderofficieren, leerlingen van den cursus. Het aantal volontairs in iedere klasse aanwezig, maakte eene splitsing daarvan in onderafdeelingen noodig. De oefeningen worden gehouden van Maandag tot en met Donderdag, gedurende 1½ uur daags.

Naar aanleiding van het schoolexamen, bij de indiensttreding af te leggen, worden de volontairs en tamboers ingedeeld in een der drie klassen of in het hoogste gedeelte.

Leerlingen die vorderingen blijken te maken worden in eene hoogere klasse geplaatst.

Van 1 Juli 1903 tot en met 30 Juni 1904 zijn overgegaan;

van de 3de klasse naar de 2de klasse 22 leerlingen;

„ „ 2de „ „ „ 1ste „ 40 „

„ „ 1ste „ „ het hoogste gedeelte 36 leerlingen,

van het hoogste gedeelte en 1ste klasse naar de adspiranten-klasse 60 leerlingen.

Met betrekking tot het aandeel hetwelk het Instructie-bataljon heeft gehad in de aanvulling van het kader bij het wapen der infanterie, zij medegedeeld, dat aan de korpsen hier te lande geen sergeanten en 174 korporaaals en aan die in Nederlandsch-Indië 6 sergeanten en 1 korporaal, te zamen 6 sergeanten en 175 korporaaals, konden worden geleverd.

B. Instructie-compagnie.

De getalsterkte van de volontairs, die op den 1sten Mei 1903 onderwijs genoten, bedroeg 130. Van dat tijdstip tot op den 1sten Juli 1904 zijn 68 nieuwe volontairs aangenomen.

Uit onderstaande tabel blijkt in welke provincie van het Rijk de volontairs vroeger onderwijs hebben genoten, bij welke klassen van het schoolonderwijs zij bij aankomst werden ingedeeld, zoomede de maatschappelijke positie hunner vaders.

	Friesland.	Groningen.	Drenthe.	Overijssel.	Gelderland.	Utrecht.	Noordholland.	Zuidholland.	Zeeland.	Noordbrabant.	Limburg.	Totaal.
1ste klasse	1	—	—	—	3	1	14	30	4	5	2	60
2de „	—	—	—	—	—	1	4	2	1	—	—	8
3de „	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Totaal	1	—	—	—	3	2	18	32	5	5	2	68

Maatschappelijke positie der vaders.

Officiëren	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Onderofficieren en soldaten	—	—	—	—	3	—	7	3	1	1	—	15
Ambtenaren	—	—	—	—	—	1	1	1	1	2	1	7
Particulieren	1	—	—	—	—	1	10	28	3	2	1	46
Totaal	1	—	—	—	3	2	18	32	5	5	2	68

Voor het schoolonderwijs bestaan 3 klassen, die, ten einde het onderwijs zoo vruchtdragend mogelijk te doen zijn, in verband met de getalsterkte, weder onderverdeeld werden.

Op de nevenstaande data bevonden zich in de verschillende klassen de navolgende aantallen leerlingen.

	1 Juli 1903.	1 Oct. 1903.	1 Jan. 1904.	1 April 1904.	1 Juli 1904.
1ste klasse	55	53	30	18	38
2de „	41	39	65	64	46
3de „	34	29	25	25	17
Totaal	130	121	120	107	101

De leiding van dit onderwijs is, onder toezicht van den commandant der compagnie, opgedragen aan een luitenant. Aan laatstbedoelden officier zijn voor de overige vakken toegevoegd 3 burgeronderwijzers, waarvan 2 in het bezit van de hoofdakte en 2 onderofficieren.

Aan de burgeronderwijzers is opgedragen het onderwijs in het rekenen, de Nederlandsche taal en lezen, de vaderlandsche geschiedenis en aardrijkskunde; de onderofficieren zijn belast met het onderwijs in het schrijven.

De beginselen der meetkunde worden aan de klasse der korporaals-titulair door een luitenant onderwezen.

Voor de verschillende klassen worden 21 uren per week besteed aan de eigenlijke schoolvakken.

Ten einde de leerlingen in de gelegenheid te stellen om hunne lessen te bestudeeren, houden zij dagelijks minstens gedurende 1 uur eigen oefening.

Vooral wat betreft rekenen en Nederlandsche taal kan het onderwijs van de burgeronderwijzers zeer nuttig worden geacht. Van 1 Juli 1903 tot 1 Juli 1904 hebben 97 leerlingen, hetzij met, hetzij zonder bevordering de Instructie-compagnie verlaten.

C. Instructie-batterij.

De getalsterkte van de volontairs, die op den 1sten Mei 1903 onderwijs genoten bedroeg 65 volontairs, waaronder 12 korporaals-titulair.

Van af 1 Mei 1903 tot 1 Mei 1904 zijn 50 volontairs aangenomen, waaronder 1 van de Instructie-compagnie en 1 van het Instructie-bataljon.

Uit onderstaande tabel blijkt in welke provincie van het Rijk de leerlingen van klasse I onderwijs hebben genoten, zoomede de maatschappelijke positie van den vader.

	Friesland.	Groningen.	Drenthe.	Overijssel.	Gelderland.	Utrecht.	Noordholland.	Zuidholland.	Zeeland.	Noordbrabant.	Limburg.	Totaal.
Klasse I	1	—	—	—	8	3	6	5	—	3	—	26

Maatschappelijke positie der vaders.

Onderofficieren en soldaten	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	2
Ambtenaren	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Particulieren.	1	—	—	—	8	3	5	4	—	3	—	24
Totaal.	1	—	—	—	8	3	6	5	—	3	—	26

Op onderstaande data bevonden zich in de verschillende klassen de navolgende aantallen leerlingen.

KLASSEN.	1 Mei 1903.	1 Aug. 1903.	1 Nov. 1903.	1 Febr. 1904.	1 Mei 1904.
Klasse I	18	22	26	32	26
„ II	25	26	21	20	24
„ III	22	21	21	21	20
Totaal	65	69	68	73	70

Er bestaan zoowel voor de militaire vakken en het practisch onderricht, als voor het schoolonderwijs 3 klassen.

De 1ste klasse is die der recruten, de 2de en 3de der afgerichte volontairs.

De volontairs der 3de klasse zijn voor het meerendeel tot korporaal-titulair aangesteld. De overige volontairs van die klasse kunnen worden aangesteld, zoodra zij door goed gedrag en bekwaamheid daarvoor in aanmerking komen.

De Instructie-batterij werd van 1 Mei 1903 tot 1 Mei 1904 door 34 korporaals-titulair met bevordering verlaten.

In ditzelfde tijdperk werden 33 volontairs bevorderd tot korporaal-titulair.

ZESDE GEDEELTE.

De huishoudelijke scholen bij de korpsen.

Het onderwijs hetwelk bij deze scholen wordt gegeven, heeft ten doel:

1°. vrijwilligers en miliciens op te leiden voor den graad van korporaal;

2°. korporaals te bekwamen voor den graad van sergeant (wachtmeester) en fourier;

3°. fouriers en sergeanten (wachtmeesters) op te leiden voor den graad van sergeant-majoor (opperwachtmeester);

4°. vrijwilligers en miliciens die niet, of gebrekkig, kunnen lezen, schrijven en rekenen, daarin bedreven te maken.

Bovendien wordt bij de korpsen gymnastiek- en scherm-onderricht gegeven, wat dit laatste betreft, tevens tot vorming van prévots en meesters op de sabel, den degen, het geweer en den stok.

De hieronder volgende tabel bevat verschillende opgaven betreffende de huishoudelijke scholen bij de korpsen, zoowel aangaande de militairen aan wie het onderwijs was opgedragen, als omtrent de leerlingen.

NUMERIEKE OPGAVEN, betreffende de huishoudelijke scholen bij de korpsen.

B E N A M I N G VAN HET K O R P S.	Aantal onderwijzers			Gemiddeld aantal leerlingen.					Aantal leerlingen die bij den aanvang van het schooljaar niet of slechts zeer gebrekkig konden	Graad van bedrevenheid, na afloop van het schooljaar, verkregen door de leerlingen die bij den aanvang daarvan niet of slechts zeer gebrekkig konden:																	
	In het bezit eener akte van bekwaam- heid.	Niet in het bezit eener akte van bekwaam- heid.	Totaal.	Onderofficieren.	Korporaals.	Vrijwilligers, tam- boers, hoornbla- zers enz.	Miliciens.	Totaal.		lezen				schrijven				lezen en schrijven									
										goed.	redelijk.	onvol- doende.	Totaal.	goed.	redelijk.	onvol- doende.	Totaal.	goed		redelijk		onvol- doende		Totaal.			
																		lezen.	schrijven.	lezen en schrijven.	lezen.	schrijven.	lezen.	schrijven.	lezen.	schrijven.	lezen.
Regiment grenadiers en jagers	3	7	10	—	55	49	67	171	18	13	30	5	13	—	18	8	5	—	13	5	12	15	8	10	10	30	30
1ste regiment infanterie	2	3	5	—	28	16	38	82	5	14	16	—	5	—	5	—	10	4	14	—	—	13	14	3	2	16	16
2de „ „	2	9	11	—	25	7	112	144	6	11	60	3	3	—	6	4	5	2	11	16	15	34	31	10	14	60	60
3de „ „	1	6	7	—	4	6	79	89	7	12	12	—	7	—	7	—	7	5	12	—	—	8	7	4	5	12	12
4de „ „	1	13	14	—	50	10	63	123	6	11	18	2	4	—	6	—	6	5	11	2	1	15	15	1	2	18	18
5de „ „	2	4	6	—	—	6	75	81	—	—	54	—	—	—	—	—	—	—	—	12	12	30	30	12	12	54	54
6de „ „	1	6	7	—	4	9	88	101	8	12	11	8	—	—	8	12	—	—	12	2	6	8	4	1	1	11	11
7de „ „	1	5	6	—	2	9	55	66	15	19	19	4	7	4	15	3	11	5	19	—	—	14	13	5	6	19	19
8ste „ „	—	6	6	—	25	8	10	46	—	—	13	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	8	7	4	5	13	13
9de „ „	1	4	5	—	2	6	61	69	2	5	14	—	2	—	2	1	4	—	5	—	—	12	12	2	2	14	14
Algemeen depot van discipline.	—	2	2	—	7	31	5	43	1	—	9	—	1	—	1	—	—	—	—	3	2	4	6	2	1	9	9
Totaal	14	65	79	—	205	157	653	1015	68	97	256	22	42	4	68	28	48	21	97	41	49	161	147	54	60	256	256
1ste regiment huzaren	—	7	7	—	2	26	101	129	6	18	13	2	3	1	6	2	12	4	18	1	—	7	9	5	4	13	13
2de „ „	—	6	6	—	—	31	59	90	7	44	39	1	4	2	7	9	20	15	44	3	2	16	13	20	24	39	39
3de „ „	—	4	4	—	—	8	100	108	5	40	45	—	4	1	5	8	26	6	40	23	23	17	17	5	5	45	45
Rij- en hoefsmidschool.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Eskadron ordonnansen	—	1	1	—	—	23	—	23	2	4	6	—	2	—	2	—	4	—	4	—	—	6	4	—	2	6	6
Totaal	—	18	18	—	2	88	260	350	20	106	103	3	13	4	20	19	62	25	106	27	25	46	43	30	35	103	103
1ste regiment veld-artillerie	—	4	4	—	—	2	53	55	9	13	14	—	6	3	9	1	7	5	13	1	1	5	5	8	8	14	14
2de „ „	—	4	4	—	—	1	25	26	6	8	13	1	5	—	6	1	7	—	8	1	3	11	9	1	1	13	13
3de „ „	—	5	5	—	—	8	79	87	12	32	43	6	4	2	12	6	19	7	32	4	4	32	32	7	7	43	43
Korps rijdende artillerie	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1ste regiment vesting-artillerie.	—	3	3	—	—	—	35	35	6	22	19	3	1	2	6	2	11	9	22	3	3	8	11	8	5	19	19
2de „ „	—	4	4	—	—	—	31	31	12	18	12	3	5	4	12	2	9	7	18	—	—	5	6	7	6	12	12
3de „ „	—	2	2	—	—	—	34	34	1	—	5	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	2	3	3	2	5	5
4de „ „	—	5	5	—	—	—	52	52	23	12	17	8	9	6	23	5	6	1	12	5	5	7	11	5	1	17	17
Korps pantserfort-artillerie	—	5	5	—	—	—	22	22	1	7	3	—	1	—	1	1	5	1	7	—	—	2	2	1	1	3	3
„ pontonniers	—	1	1	—	—	—	18	18	—	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	4	2	—	4	4
„ torpedisten	—	6	6	—	—	—	10	10	—	—	10	—	—	—	—	—	—	—	—	7	4	3	6	—	—	10	10
Totaal.	—	39	39	—	—	11	359	370	70	112	140	21	31	18	70	18	64	30	112	21	20	77	89	42	31	140	140
Korps genietroepen	—	1	1	—	—	7	19	16	—	13	3	—	—	—	—	4	9	—	13	—	—	2	2	1	1	3	3
Totaal-generaal	14	123	137	—	207	263	1281	1751	158	328	502	46	86	26	158	69	183	76	328	89	94	286	281	127	127	502	502

Uit deze tabel blijkt onder andere dat van de 1751 leerlingen 988 vóór dat zij in den militairen dienst waren getreden, niet of slechts zeer gebrekkig konden lezen of schrijven.

Voorts wordt bij het regiment genietroepen een cursus gehouden tot vorming van onderofficieren tot opzichter der genie en van vrijwilligers tot telegrafist.

In de eerste klasse der eerste afdeeling van den cursus voor opzichter waren geene leerlingen.

In de tweede klasse der eerste afdeeling bevonden zich 8 leerlingen.

In de tweede afdeeling van vorengenoemden cursus bevonden zich evenmin leerlingen.

De 14 geniesoldaten der 1ste en 2de klasse (vrijwilligers) die deelnamen aan den cursus tot vorming van telegrafisten, slaagden allen in het examen.

Aan het examen voor aspirant-vestingtelegrafist namen deel 71 miliciens, die allen met gunstigen afloop het examen als milicien-vestingtelegrafist aflegden.

Te dezer plaatse worden, evenals in het verslag van het vorige jaar, eenige mededeelingen gedaan betreffende de uitkomsten van het onderzoek naar de kennis van het lezen en schrijven bij de ingelijfd bij de land- en de zeemilitie.

A. Ingelijfd bij de landmilitie.

Aan het onderzoek dat jaarlijks vanwege het Departement van Oorlog wordt ingesteld naar de bekwaamheid der miliciens in het lezen en schrijven, nemen alleen deel de lotelingen bij de landmilitie ingelijfd, doch ook deze niet allen.

Het onderzoek heeft namelijk plaats kort na de inlijving, zoodat daarin niet deelnemen zij aan wie op dat tijdstip ontheffing van den dienst, op grond van art. 113 der Militiewet-1901, is verleend; en evenmin zij die op dat tijdstip afwezig zijn.

Daar ten gevolge der ontheffing van den dienst, verleend krachtens de eerste zinsnede van genoemd artikel, aan het onderzoek niet wordt deelgenomen door vele jongelieden uit die standen der maatschappij, waarin het kunnen lezen en schrijven regel is, kunnen de verkregen uitkomsten van het onderzoek niet als absoluten maatstaf gelden voor de kennis van de ontwikkeling der jongelieden op het tijdstip hunner inlijving.

In hoeverre dit bij de vergelijking der uitkomsten in het oog behoort te worden gehouden, kan blijken uit het volgend overzicht betreffende de lichting 1903.

PROVINCIEËN.	Geheel aantal lotelingen, ingelijfd bij de landmilitie.	Aantal ingelijfd bij de landmilitie, aan wie ontheffing op grond van art. 113, 1ste zinsnede, der Militiewet 1901 is verleend.
Noordbrabant	1 811	41
Gelderland	1 921	11
Zuidholland	3 934	29
Noordholland	3 312	20
Zeeland	752	4
Utrecht	823	10
Friesland	1 160	2
Overijssel	1 148	4
Groningen	1 070	2
Drenthe	514	—
Limburg	1 007	12
Het Rijk	17 452	135
In 1902	10 261	91
Vermeerdering	7 191	44

Gelijk reeds opgemerkt is, hebben niet al de ingelijfd bij de landmilitie aan het onderzoek in lezen en schrijven deelgenomen. Daarentegen zijn onderscheidenen, tot wie dat onderzoek zich wel heeft uitgestrekt, niet begrepen in het bovenstaand overzicht. De reden hiervan is, dat meermalen manschappen die ingelijfd zijn, later worden ontslagen en door anderen vervangen. Al deze manschappen namen aan het onderzoek deel; terwijl in den staat van den afloop der lichting waaruit bovenstaand overzicht is getrokken, slechts die manschappen begrepen zijn welke definitief voor den dienst zijn aangewezen. Hieraan is het toe te schrijven dat het getal der manschappen die aan het onderzoek hebben deelgenomen ongeveer even groot is als het gezamenlijk getal der ingelijfd bij de landmilitie. De uitkomsten van het onderzoek waren de volgende:

PROVINCIEËN.	Aantal manschappen in 1903 ingedeeld, die aan het onderzoek hebben deelgenomen.						
	Geheel aantal.	Konden lezen en schrijven.		Konden enkel lezen.		Konden noch lezen noch schrijven.	
		Geheel aantal.	Ten honderd.	Geheel aantal.	Ten honderd.	Geheel aantal.	Ten honderd.
Noordbrabant	1 847	1 774	96,05	17	0,92	56	3,03
Gelderland	1 983	1 955	98,59	3	0,15	25	1,26
Zuidholland	3 627	3 584	98,81	8	0,22	35	0,97
Noordholland	3 184	3 147	98,84	6	0,19	31	0,97
Zeeland	759	736	97,00	1	0,13	22	2,87
Utrecht	892	876	98,20	3	0,34	13	1,46
Friesland	1 194	1 165	97,57	4	0,33	25	2,10
Overijssel	1 119	1 080	96,52	7	0,62	32	2,86
Groningen	1 069	1 008	94,29	8	0,75	53	4,96
Drenthe	533	501	94,00	7	1,31	25	4,69
Limburg	1 010	985	97,53	7	0,69	18	1,78
Het Rijk	17 217	16 811	97,64	71	0,41	335	1,95
In 1902	10 090	9 833	97,45	50	0,50	207	2,05
Vermeerdering	7 127	6 978	0,19	21	— 0,09	128	— 0,10

Omtrent dit overzicht zij opgemerkt, dat het niet is bewerkt naar de gemeenten waarvoor de lotelingen zijn ingelijfd, maar naar de gemeenten waar zij de schooljaren of het grootste gedeelte dier jaren hebben doorgebracht.

Uit den staat blijkt, dat 97,64 pct. der ingedeelde manschappen konden lezen en schrijven, 0,41 pct. enkel konden lezen en 1,95 pct. noch lezen noch schrijven konden; voor het vorige jaar waren deze percentages resp. 97,45, 0,50 en 2,05.

De provinciën Zuidholland, Noordholland, Gelderland en Utrecht namen in dit opzicht de gunstigste, de provinciën Groningen, Drenthe en Noordbrabant de ongunstigste plaats in.

In vergelijking met 1902, is het verhoudingscijfer voor het aantal van hen die noch lezen, noch schrijven konden, voor Gelderland, Zuidholland, Noordholland, Zeeland, Drenthe en Limburg gedaald, terwijl het voor de overige provinciën, met uitzondering evenwel van Utrecht, waar het onveranderd is gebleven, gestegen is.

In de arrondissementen Wageningen, Apeldoorn, Rheden, Groenlo, Doesburg, Delft, Hillegersberg, Woerden, Alkemade, Purmerend, Hoorn, Medemblik, Ternaard, Weidum, Meppel en Gennep, konden al de ingelijfden lezen en schrijven.

B. Ingelijfden bij de zeemilitie.

Het onderzoek vanwege het Departement van Marine ingesteld naar de bekwaamheid der zeemiliciens in het lezen en schrijven op dezelfde wijze als dit voor de landmacht plaats had, gaf de volgende uitkomsten: 504, of 95,64 pct. der 527 zeemiliciens, die aan het onderzoek deelnamen, konden lezen en schrijven; 11, of 2,09 pct. enkel lezen; 12, of 2,28 pct. noch lezen noch schrijven, tegen 97,30 pct., 0,77 pct. en 1,93 pct. in het vorige jaar.

Uit welke provinciën de zeemiliciens afkomstig waren, blijkt uit het volgende overzicht:

Provinciën.	Geheel aantal.	Konden lezen en schrijven.	Konden enkel lezen.	Konden noch lezen noch schrijven.
Noordbrabant . .	26	26	—	—
Gelderland . . .	20	18	—	2
Zuidholland . . .	180	175	4	1
Noordholland . .	128	122	2	4
Zeeland	34	33	1	—
Utrecht	12	10	1	1
Friesland	37	37	—	—
Overijssel	19	19	—	—
Groningen	47	44	—	3
Drenthe	12	11	—	1
Limburg	7	5	2	—
Duitschland . . .	2	1	1	—
België	3	3	—	—
Totaal	527	504	11	12

Voorts zij verwezen naar de uitvoerige tabellen, betreffende dit onderwerp, als bijlage X achter dit verslag gevoegd.

Koninklijk Instituut voor de marine te Willemsoord.

Het bevel over het Koninklijk Instituut voor de marine en de betrekking van directeur van het onderwijs waren opgedragen aan den kapitein ter zee W. J. de Bruyne.

Bij den aanvang van den cursus 3 September 1903 waren aanwezig 87 adelborsten, waarvan 19 in de 1ste afdeeling, 12 in de 2de afdeeling, 26 in de 3de afdeeling, 23 in de 4de afdeeling en 7 voorwaardelijk geplaatsten.

Een der voorwaardelijk geplaatste adelborsten, die niet in

staat bleek den cursus te volgen, werd ontslagen. In den loop van den cursus werd eervol ontslag verleend aan vier adelborsten.

De adelborsten der eerste afdeeling legden het eindexamen met goeden uitslag af en werden bevorderd tot adelborst der 1ste klasse. De overgangs- en herexamens, op het einde van den cursus gehouden, hadden ten gevolge, dat niet overgingen:

van de 2de naar de 1ste afdeeling 1 adelborst
 „ „ 3de „ „ 2de „ 1 „ en
 „ „ 4de „ „ 3de „ 4 adelborsten.

De adelborst der 2de afdeeling kon door langdurige ongesteldheid niet aan het overgangsexamen voldoen.

Onder de officieren en leeraren hadden de volgende mutatiën plaats.

De luitenant ter zee der 1ste klasse J. H. Ketjen werd ontheven van het geven van onderwijs in torpedo-kennis, de electrotechnicus der marine G. J. Kniphorst van dat in de electrotechniek en voor beide vakken aangewezen de luitenant ter zee der 2de klasse jhr. G. L. Schorer.

De luitenant ter zee der 1ste klasse M. J. van Alphen de Veer, officier-instructeur in de zeevaartkunde, werd op non-activiteit gesteld, terwijl de luitenant ter zee der 1ste klasse J. W. F. J. de Wal bij het instituut werd werkzaam gesteld, ter voorbereiding, om eerstgenoemden officier-instructeur te vervangen.

De luitenant ter zee der 2de klasse W. van Braam is tijdelijk werkzaam gesteld om zich voor te bereiden den luitenant ter zee der 1ste klasse J. W. van Aalst te vervangen als officier-instructeur in stoomwerktuigkunde.

De luitenant ter zee der 2de klasse C. J. J. Beynen en P. C. Coops werden als officier van politie vervangen, respectievelijk door de luitenants ter zee der 2de klasse A. Suet en K. A. Telders; de luitenant ter zee der 2de klasse J. A. Bland van den Berg, officier van politie, werd op non-activiteit gesteld. De officier van gezondheid der 1ste klasse dr. J. C. H. H. Mackay verving den officier van gezondheid der 1ste klasse L. A. C. van Wely.

De tijdelijke benoeming van den leeraar in het teekenen, de heer M. D. van Dijk, werd veranderd in eene definitieve.

Het minder personeel werd bij vacature aangevuld door personeel van de vloot: het aantal matrozen-oppassers met een vermeerderd.

De opvoeding der adelborsten werd op dezelfde wijze voortgezet met gunstig resultaat. Aan lichaams oefeningen werd de noodige aandacht geschonken. De verschillende vereenigingen der adelborsten verkeerden in bloeienden staat; eene roeivereeniging werd opgericht. De adelborsten namen deel aan den roei- en zeilwedstrijd, uitgeschreven door de Koninklijke Marine-Jachtclub.

Het gedrag der adelborsten was zeer goed, de geest opgewekt. Het geleidelijk vermeerderen der vrijheid en zelfstandigheid heeft goede gevolgen; misbruik maken kwam niet voor. Goede diensten bewees de senaat, die in 1903 werd ingesteld. De door de adelborsten gekozen senaatsleden hebben veel invloed op hunne kameraden. De senaat handelde steeds overeenkomstig de bedoelingen, hem door den commandant medegedeeld.

Den 14den September 1904 viel het Koninklijk Instituut voor de marine de hooge eer te beurt een bezoek te mogen ontvangen van H. M. de Koningin en Z. K. H. den Prins der Nederlanden, bij gelegenheid van het 50jarig bestaan van de opleiding tot zeeofficier te Willemsoord. Hare Majesteit inspecteerde de adelborsten en reikte daarna het bestaande vaandel weder uit aan korps, nadat dit door Hare Majesteit als een met Hoogstdezelver toestemming gevoerd vaandel erkend was. Hare Majesteit gaf tevens een vaandelstok ten geschenke.

De op den 14den en 15den September plaats gehad hebbende réuniefesten slaagden uitmuntend.

De gezondheidstoestand der adelborsten was zeer gunstig.

In den loop van den cursus verschenen de navolgende voordrachten in druk, te weten:

Projectielen, door den luitenant ter zee der 1ste klasse W. B. K. Boom.

Chemie III, door dr. W. P. Jorissen.

Sterrekunde / door de luitenants ter zee der 1ste klasse Meteorologie J. H. Zeeman en M. J. van Alphen de Veer. en werden als leerboeken ingevoerd:

Wetboek van Strafrecht, door mr. D. S. van Emden;

Leerboek der Beschrijvende Meetkunde, door A. J. van Pesch;

Gronden der Werktuigkunde, door H. G. van de Sande Bakhuysen;

Vraagstukken Werktuigkunde, door dr. P. Molenbroek;
4de deel Leidraad van het onderwijs in de Natuurkunde, door dr. J. Schlingel;

Leerboek Natuurkunde voor beginnenden door dr. E. Bouman en Leerboek der Mechanica, door Spruit.

De bibliotheek werd vermeerderd door geschenken van verschillende wetenschappelijke genootschappen en instellingen, alsmede door aankoop.

Den 5den September 1904 vingen de lessen aan met 94 adelborsten, n.l. 10 der 1ste afdeeling, 26 der 2de afdeeling; 23 der 3de afdeeling en 35 der 4de afdeeling, waaronder 6 voorwaardelijk geplaatsten.

Den 21sten September werd nog één jongeling voorwaardelijk als adelborst geplaatst, waardoor het totaal aantal adelborsten op 95 werd gebracht.

Opleiding van aspirant-administrateurs bij de zeemacht aan boord van het wachtschip te Amsterdam.

De officier van administratie der 1ste klasse J. A. Grootendorst, belast met het onderwijs in militair strafrecht, werd met den 1sten September 1903 vervangen door den officier van administratie der 1ste klasse N. J. J. van Rijn van Alkemade.

Overigens kwam in het besturend, onderwijzend en toezicht houdend personeel geene verandering dan dat de luitenant ter zee der 2de klasse, belast met het onderricht in schijfschieten, eenige malen werd verwisseld.

De cursus ving den 22sten September 1903 aan met 6 aspiranten, die aan het einde van het vorig cursusjaar naar de eerste afdeeling waren bevorderd.

Voor de 5 nieuw opengestelde plaatsen hadden zich 13 sollicitanten aangemeld, waarvan 1 geneeskundig ongeschikt werd bevonden, zoodat aan het vergelijkend examen door 12 jongelieden werd deelgenomen.

De 5 geslaagde jongelieden werden den 1sten October 1903 aan de opleiding geplaatst, waarna de lessen in de tweede afdeeling den volgenden dag een aanvang namen.

De eind- en overgangsexamens hadden in de eerste helft van Juli plaats.

Beide examens werden door allen „voldoende” afgelegd, waarna de 6 aspiranten der eerste afdeeling den 2den Augustus 1904 bevorderd werden tot adjunct-administrateur en de opleiding verliet, terwijl die der tweede afdeeling naar de eerste afdeeling overgingen.

Vrijstelling van overgangsexamen werd verleend aan: 1 aspirant voor vijf vakken, 3 aspiranten voor drie vakken en 1 aspirant voor twee vakken.

Het gedrag der aspirant-administrateurs was, zoowel uit een moreel als uit een militair oogpunt, over het algemeen goed.

De gezondheidstoestand was gunstig.

In den loop van het studiejaar bezochten de aspirant-administrateurs, onder leiding van den betrokken leeraar, de navolgende fabrieken en inrichtingen:

de fabriek van verduurzaamde levensmiddelen van de firma Tieleman en Dros te Leiden; de kamwolfabriek van gebroeders van Wijk en C. te Leiden; de zeildoekfabriek van de heeren van Leyden en Zoon te Krommenie; de lakenfabriek van de heeren J. J. Krantz en Zoon te Leiden; de Nederlandsche school voor rijverheid en handel te Enschedé; de katoenspinnerij en weverij van gebroeders Jannink te Enschedé; zoomede de katoenblekerij van den heer van Heek te Boekeloo.

Opleiding van aspirant-machinisten aan boord van het wachtschip te Hellevoetsluis.

Bij den aanvang van den cursus (September 1903) waren aanwezig 68 leerlingen-machinist, als volgt over de drie afdeelingen verdeeld: 23 leerlingen in de oudste, 25 in de middelste en 20 in de jongste afdeeling.

Met deze drie ongesplitste afdeelingen werd de wintercursus zonder stoornis tot 1 Mei 1904 vervolgd, met welken datum de zomercursus aanving. (Met ingang van 1 April 1904 werd de benaming van „leerlingen-machinist” gewijzigd in die van „aspirant-machinisten”).

Den 3den Mei begon het theoretisch eindexamen, hetwelk den 16den daaraanvolgende eindigde. Het werd door alle 23 aspirant-machinisten der oudste afdeeling met gunstig gevolg afgelegd. Hierop namen voor deze afdeeling de practische oefeningen een aanvang aan boord van het instructievaartuig *Udur*,

voor dit doel den 3den Mei in dienst gesteld, onder bevel van den luitenant ter zee der 1ste klasse, belast met de opleiding. Met gelijken datum werd daar aan boord gedetacheerd de luitenant ter zee der 2de klasse J. P. Muller. De meer onmiddellijke leiding van de werkzaamheden der geëmbarkeerde aspirant-machinisten was opgedragen aan den mede aan boord geplaatsten officier-machinist der 2de klasse G. W. P. van der Klugt, leeraar aan de opleiding, wien ter assistentie in de machinekamer was toegevoegd de hoofdmachinist H. J. W. Grimberg. Een sergeant-stoker was gedurende den geheelen kruistocht belast met de oefeningen op de stoomsloop n°. 67, welke steeds het instructievaartuig volgde.

Gedurende den oefeningstocht werden, evenals vorige jaren, verschillende fabrieken te Amsterdam, Feijenoord, Slikkerveer en Vlissingen bezocht, terwijl dit jaar voor het eerst de electrische sluizen te IJmuiden en de inrichting voor draadloze veldtelegraphie op 's Rijks werf te Amsterdam bezichtigd werden. De oefeningstocht eindigde den 2den Juli, waarnaar verder aan boord van de *Udur* gemeerd stoomoefeningen gehouden werden en onder meer ook door de aspirant-machinisten met in deze directie varende torpedobooten en de barkas van het wachtschip tochten werden medegemaakt en gewerkt in de machinekamer van de aan deze opleiding toegevoegde afgekeurde torpedoboot *VI*.

Ten slotte werden ketels, machines en hulpwerktuigen in conservatie gebracht. Al deze oefeningen eindigden den 5den Augustus, op welken datum de aspirant-machinisten der oudste afdeeling, in afwachting van hunne bevordering tot adjunct-machinist, met groot verlof vertrokken. Met ingang van 16 Augustus 1904 werden zij allen benoemd tot adjunct-machinist.

Het schriftelijk overgangsexamen voor de jongste en middelste afdeeling werd gehouden op 1 Augustus en het mondeling gedeelte van dit examen op 3 Augustus. Deze examens werden gehouden volgens de voorschriften van het nieuwe concept-reglement voor de overgangsexamens bij de opleiding van aspirant-machinisten. Aan deze examens werd deelgenomen door 5 aspirant-machinisten der jongste en 2 der middelste afdeeling, die allen aan de eischen van overgang voldeden.

Na het toelatingsexamen, gehouden in de maand Juli, werden 26 nieuwe aspiranten aangesteld en den 1sten September j.l. in dienst aangenomen. Drie jongelieden werden voorwaardelijk bij de opleiding geplaatst. Het aantal opengestelde plaatsen bedroeg dit jaar weder 30.

De cursus 1904/1905 werd den 2den September 1904 alzoo aangevangen met 71 aspirant-machinisten, te weten: 25 in de oudste, 20 in de middelste en 26 in de jongste afdeeling later vermeerderd met de drie voorwaardelijk aangenomen jongelieden. De jongste afdeeling werd nu in 2 parallel-klassen gesplitst.

De mutatiën onder het personeel dezer opleiding waren de volgende:

Den 2den November 1903 werd de sergeant der mariniers J. Ferzenaar vervangen door den sergeant der mariniers K. Rijpstra. Den 10den Maart 1904 werd de sergeant der mariniers J. G. van Bakel vervangen door den sergeant der mariniers J. G. Bronius. Op dezen datum kwam de hoofd-machinist der 1ste klasse J. C. van der Ben in de plaats van den hoofd-machinist der 1ste klasse L. J. J. Dornickx, als leeraar in het teekenen en het schetsen van machinedeelen. Den 15den Maart werd de hoofd-machinist der 1ste klasse J. Verschoor, leeraar in de stoomwerktuigkunde, bevorderd tot officier-machinist der 2de klasse. De luitenant ter zee der 2de klasse A. H. Sirks was van 3 Mei tot 6 Augustus, bij de opleiding als officier van politie gedetacheerd, ter vervanging van den officier van politie die dienst deed op het instructievaartuig. Den 1sten September werd genoemde luitenant ter zee weder als officier van politie gedetacheerd en hiermede het aantal officieren van politie op drie gebracht. Den 6den Augustus werd de sergeant-stoker A. G. van Eek bij de opleiding werkzaam gesteld, ten einde den 1sten October den sergeant-stoker P. J. ter Burg in zijne functiën te vervangen. De commandant der opleiding, de kapitein-luitenant ter zee P. F. van der Velden Erdbrink, werd den 16den Augustus in die hoedanigheid vervangen door den kapitein-luitenant ter zee R. O. J. Verschoor en deze weder op den 1sten September door den kapitein-luitenant ter zee H. O. W. Planten, chef van den staf der zeemacht te Hellevoetsluis. De hoofdmachinist K. C. W. E. Hantzsch kwam den 23sten Augustus bij de opleiding, ten einde zich voor te bereiden de lessen in de stoomwerktuigkunde van den officier-machinist der 2de klasse J. Verschoor in October over te nemen.

Het gedrag der aspirant-machinisten liet over het algemeen niet te wenschen over. Kleine overtredingen kwamen natuurlijk

veelvuldig voor, doch meer ernstige feiten slechts enkele malen. De gezondheidstoestand was over het algemeen bijzonder gunstig.

Opleiding van matroos der eerste klasse tot kwartiermeester en voortgezette opleiding van jongens tot matroos.

Cursussen.

Aan boord van het instructieschip *Nautilus*, 1 April 1903—1 October 1903. Aan boord van het logementschip *Buffel*, 1 October 1903—1 April 1904.

De nieuwe cursus ving aan op 1 April 1903 met 6 matrozen der 1ste klasse en 94 jongens, afkomstig van het opleidingsschip *Admiraal van Wassenaer* te Amsterdam.

Het onderwijs werd gegeven, voor zooverre de matrozen der 1ste klasse betreft, door den met hunne opleiding belaste luitenant-ter-zee der 2de klasse of onder diens persoonlijk toezicht; wat de jongens aangaat, door onderofficieren, onder persoonlijk toezicht van de twee daarmede belaste luitenants-ter-zee der tweede klasse, die ook op het opleidingsschip te Amsterdam de vorming dier jongens hadden geleid.

Van een gedeelte der onderwijzende onderofficieren was dit laatste eveneens het geval.

Het onderwijs omvatte alle zaken, genoemd in artikel 9 van het reglement voor deze opleiding. Aan de gymnastiek is veel zorg besteed. Met het onderwijs hierin waren belast 2 kwartiermeesters, die in het bezit zijn van het brevet van militair gymnastiek-onderwijzer der zeemacht.

De resultaten van het onderwijs mogen goed genoemd worden.

Al het onderwijzend personeel deed met lust en opgewektheid zijn plicht.

Het gedrag van de matrozen der 1ste klasse was uitstekend, dat der jongens over het algemeen goed, enkele brutale, onwillige jongens uitgezonderd.

Van het instructieschip *Nautilus* werden op het logementschip *Buffel* overgeplaatst 6 matrozen der 1ste klasse en 86 jongens; dit aantal werd met 3 jongens vermeerderd, aan wie wegens langdurig verblijf in het hospitaal gedurende den voorafgaanden cursus, vergund was nogmaals een cursus aan boord van het logementschip te volgen.

Het onderwijs was eene voortzetting van dat aan boord van het instructieschip *Nautilus*, waarbij meer militaire vakken werden gevoegd.

Het onderwijs had zeer goede resultaten, wat voor een deel aan de groote ambitie van het onderwijzend personeel moet worden toegeschreven.

De matrozen der 1ste klasse bleken allen goed lager onderwijs te hebben genoten, wat ook met de meeste jongens het geval was.

Van de mate der vorderingen van de jongens in de schoolvakken geeft het volgende staatje een overzicht.

VAKKEN.	Goed.	Voldoende.
1. Lezen	81 pct.	16 pct.
2. Schrijven en Nederl. taal	62 "	33 "
3. Rekenen. De hoofdbewerkingen met geheele getallen.	92 "	—
4. Dezelfde, tevens met tiendeelige breuken	62 "	16 "
5. Dezelfde, bovendien met gewone breuken	7 "	—
6. Kennis van het metrieke stelsel	47 "	11 "
7. Aardrijkskunde van Nederland	45 "	27 "
8. Aardrijkskunde der Nederlandsche bezittingen	34 "	21 "
9. Aardrijkskunde van Europa	40 "	19 "
10. Aardrijkskunde der overige werelddelen.	9 "	14 "

Het gedrag van de matrozen der 1ste klasse was uitmuntend, dat der jongens meerendeels goed, voor een groot deel zeer goed. Een jongen moest wegens slecht gedrag en vier jongens moesten wegens gebrek aan aanleg en ijver worden verwijderd. Een jongen overleed; twee jongens werden wegens lichaams-

gebreken voor den dienst afgekeurd en ontslagen; één jongen kon om gezondheidsredenen den cursus niet volgen en bevindt zich nog in het hospitaal.

De overigen werden bevorderd, namelijk 6 matrozen der 1ste klasse tot kwartiermeester en 80 jongens tot lichtmatroos, van wie nog 25 als belooning voor hunne vorderingen, ijver en gedrag tot matroos der 3de klasse werden bevorderd.

De gezondheidstoestand was, niettegenstaande het voorkomen van vrij veel lichte gevallen van keelaandoening, gunstig te noemen.

Aan boord van het instructieschip *Nautilus*, 15 October 1903 tot 15 April 1904. Aan boord van het logementschip *Buffel*, 15 April 1904 tot 1 October 1904.

De nieuwe cursus ving 15 October 1903 aan met 102 jongens, afkomstig van het opleidingsschip *Admiraal van Wassenaer*, 2 jongens van het logementschip *Buffel*, benevens 8 lichtmatrozen en 3 jongens, afkomstig van de opleiding aan boord van het wachtschip te Willemsoord, terwijl den 31sten October daaraanvolgende 7 matrozen der 1ste klasse geplaatst werden bij de opleiding tot kwartiermeester.

Het onderwijs werd gegeven onder persoonlijk toezicht van den luitenant ter zee der 2de klasse, belast met de opleiding van de matrozen der 1ste klasse, en de luitenants ter zee der 2de klasse, elk belast met eene afdeeling der jongens. De lichtmatrozen en jongens van Willemsoord waren tot eene afzonderlijke afdeeling vereenigd, waarmede ook een luitenant ter zee was belast.

De luitenant ter zee belast met de opleiding van de matrozen der 1ste klasse was reeds een jaar daarmede belast geweest; één luitenant ter zee had een jaar op de *Wassenaer* de oefeningen der jongens geleid.

Met het onderwijs waren verder belast de adelborsten der 1ste klasse, die meer speciaal het schoolonderwijs leidden, en de aan boord geplaatste onderofficieren, van wie sommigen ook reeds aan boord van de *Wassenaer* daarmede waren belast.

Het onderwijs betrof alle vakken, die noodig zijn om de matrozen der 1ste klasse tot practische kwartiermeesters en de lichtmatrozen en jongens tot matroos te vormen; meer speciaal werd aan boord van de *Nautilus* werk gemaakt van het nautische gedeelte.

Aan gymnastiek werd veel zorg besteed; daarmede waren belast twee kwartiermeesters, in het bezit van het brevet van gymnastiek-onderwijzer.

De resultaten van het onderricht zijn over het algemeen bevredigend; aan één jongen, afkomstig van de opleiding te Willemsoord, die zeer achterlijk was in lezen en schrijven, werden met vrucht extra-lessen daarin gegeven.

Het onderwijzend personeel deed met lust en opgewektheid zijn plicht.

Het gedrag van de matrozen der 1ste klasse was zeer goed. Omtrent het gedrag der jongens kan het volgende gerapporteerd worden: 40 pct. werden niet gestraft, 19 éénmaal, terwijl 17 pct. veel reden tot klachten gaven en meermalen ernstig gestraft moesten worden wegens verregaande onwil en brutaliteit.

Van het instructieschip *Nautilus* werden op het logementschip *Buffel* overgeplaatst 6 matrozen der 1ste klasse en 103 jongens.

Van deze 103 jongens waren aan boord der *Nautilus* 3 jongens wegens slecht gedrag en 2 wegens gebrek aan aanleg voorgedragen voor ontslag uit den zeedienst, welk ontslag werd verleend.

Het onderwijs was eene voortzetting van dat aan boord van het instructieschip *Nautilus*, waarbij meer militaire vakken werden gevoegd en meer werk werd gemaakt van schoolonderwijs.

Het onderwijs had over het algemeen goede resultaten.

Het volgende staatje geeft een overzicht van de kennis der jongens, wat betreft het lager onderwijs.

VAKKEN.	Goed.	Voldoende.
Lezen	92 pct.	5 pct.
Schrijven en Nederlandsche taal	76 "	20 "
De hoofdbewerkingen met geheele getallen	96 "	—
Tevens met tiendeelige breuken	85 "	10 "
Bovendien met gewone breuken	30 "	5 "
Kennis van het metrieke stelsel	85 "	10 "

Het gedrag van de matrozen der 1ste klasse was uitmuntend, dat der jongens meerendeels goed; 38 pct. werd geen enkele maal gestraft, 19 pct. eenmaal, 19 pct. viermalen of meer. Eenige jongens, die op de *Nautilus* ten gevolge van hun gedrag veel aanleiding tot klachten gaven, hebben zich gedurende den zomercursus aanmerkelijk verbeterd.

Eén jongen moest wegens slecht gedrag van de opleiding worden verwijderd en twee jongens werden overgeplaatst ten einde voor een zee-krijgsraad terecht te staan. Na afloop van hun straf kwamen zij weder aan boord terug, terwijl één jongen werd overgeplaatst om te worden opgeleid voor timmerman.

Aan één matroos der 1ste klasse werd vergund nogmaals een cursus te volgen.

Aan één jongen, die geruimen tijd in het hospitaal werd verpleegd, en aan de twee jongens, die voor een zee-krijgsraad hadden terecht gestaan, werd eveneens vergund nogmaals een cursus te volgen.

De overigen werden bevorderd, nl. 5 matrozen der 1ste klasse tot kwartiermeester en 93 jongens tot lichtmatroos.

De gezondheidstoestand was over het algemeen gunstig.

Opleiding van jongens aan boord van het Instructieschip „Admiraal van Wassenaer”.

De wintercursus nam op 16 October 1903 een aanvang met 232 jongens, van wie 114 tot de 2 of oudste en 118 tot de 1ste afdeeling behoorden.

2de Afdeeling. In den loop van den cursus werden uit den zeedienst ontslagen: 2 jongens op verzoek, 4 jongens wegens gebrek aan aanleg, 3 jongens wegens eigenaardige karaktereigenschappen, 1 jongen wegens wangedrag, terwijl 2 jongens werden overgeplaatst naar Hr. Ms. wachtschip om voor een zee-krijgsraad terecht te staan.

De uitslag van het eindexamen, dat op 14, 15, 17 en 18 Maart 1904 plaats had, was dat allen dit examen voldoende aflegden, behalve één jongen, aan wien uithoofde van verschoonende omstandigheden werd toegestaan den cursus nogmaals te volgen.

101 jongens konden dus naar de voortgezette opleiding aan boord van het instructieschip *Nautilus* overgaan.

Aan 36 jongens kon een getuigschrift van vlijt en goed gedrag worden uitgereikt, 27 hunner werden gedurende den cursus niet gestraft.

Bij het eindexamen werden de volgende resultaten verkregen:

Schriftelijk: het schrijven, beoordeeld naar een dictaat van pl. m. 100 woorden, was van 1 pct. uitmuntend, 20 bijzonder goed, 56 pct. zeer voldoende en 23 pct. voldoende.

Tevens werd hierbij beoordeeld het correct schrijven van de Nederlandsche taal. De resultaten van het onderwijs hierin waren zeer goed; 16 jongens hadden geen enkele fout, 6 hadden meer dan 10 fouten, het gemiddelde was 3 à 4 fouten.

Rekenen: het maken van eenige vraagstukken, 3 pct. uitmuntend, 25 pct. bijzonder goed, 42 pct. zeer voldoende, 30 pct. voldoende.

Nederlandsche maten en gewichten, een viertal vraagstukken: 11 pct. uitmuntend, 32 pct. bijzonder goed, 40 pct. zeer voldoende en 17 pct. voldoende.

Vaderlandsche geschiedenis was door minder aantal lesuren ook belangrijk minder dan vroeger: 18 pct. zeer voldoende, 51 pct. voldoende, 33 pct. onvoldoende.

Aardrijkskunde, een viertal vragen: 13 pct. bijzonder goed, 38 pct. zeer voldoende, 45 pct. voldoende en 4 pct. onvoldoende.

1ste Afdeeling. In den loop van den cursus werden uit den zeedienst ontslagen: 2 jongens op verzoek, 4 jongens wegens gebrek aan aanleg, 2 jongens wegens eigenaardige karaktereigenschappen, 2 jongens wegens wangedrag, terwijl 2 jongens werden overgeplaatst naar het wachtschip om voor een zee-krijgsraad terecht te staan.

De uitslag van het overgangsexamen, dat op 28, 29, 30 en 31 Maart 1904 plaats had, was dat allen dit examen voldoende aflegden; 106 jongens zullen dus naar de 2de afdeeling overgaan.

Aan 37 jongens werd eene tevredenheidsbetuiging van den commandant uitgereikt; 23 hunner werden gedurende den cursus niet gestraft.

Bij het overgangsexamen werden de volgende resultaten verkregen:

Schriftelijk: het schrijven, beoordeeld naar een dictaat van pl. m. 80 woorden, was van 6 pct. uitmuntend, 39 pct. bijzonder goed, 39 pct. zeer voldoende, 15 pct. voldoende, 1 pct. onvoldoende.

Wat betreft het *correct schrijven der Nederlandsche taal:* 45 jongens hadden geen enkele fout, 4 hadden meer dan 10 fouten, het gemiddelde was 1 à 2 fouten.

Rekenen met geheele getallen en tiendeelige breuken gaf voor 23 pct. uitmuntend, 29 pct. bijzonder goed, 34 pct. zeer voldoende, 11 pct. voldoende, 3 pct. onvoldoende.

Nederlandsche maten en gewichten: over het algemeen zeer voldoende, bij enkelen bijzonder goed.

Aardrijkskunde, een viertal vragen: 19 pct. uitmuntend, 36 pct. bijzonder goed, 29 pct. zeer voldoende, 13 pct. voldoende, 3 pct. onvoldoende.

Vaderlandsche geschiedenis een viertal vragen: 32 pct. bijzonder goed, 29 pct. zeer voldoende, 23 pct. voldoende, 16 pct. onvoldoende.

De zomercursus nam op 16 April 1904 een aanvang met 204 jongens, van wie 106 tot de 2de of oudste en 98 tot de 1ste afdeeling behoorden.

2de Afdeeling. In den loop van den cursus werden uit den zeedienst ontslagen: 3 jongens wegens lichaamsgebreken; 3 jongens wegens gebrek aan aanleg; 3 jongens wegens wangedrag; 1 jongen wegens veroordeeling door den krijgsraad, terwijl een jongen door verdrinking om het leven kwam.

De uitslag van het eindexamen, dat op 19, 20, 22 en 23 September gehouden werd, was dat allen dit examen voldoende aflegden; behalve één jongen, die wegens gebrek aan aanleg werd voorgedragen tot ontslag; 94 jongens konden naar de volgende afdeeling overgaan.

Aan 36 jongens kon een getuigschrift voor vlijt en goed gedrag worden uitgereikt; 26 hunner werden gedurende den cursus niet gestraft.

Bij het eindexamen werden de navolgende resultaten verkregen:

Schriftelijk: het schrijven beoordeeld naar een dictaat van plm. 100 woorden was van 20 pct. uitmuntend, 43 pct. bijzonder goed, 28 pct. zeer voldoende en 9 pct. voldoende.

De uitslag van het onderwijs in het zonder fouten schrijven der Nederlandsche taal was zeer gunstig, 25 jongens hadden geen enkele fout, 8 jongens hadden meer dan 10 fouten, het gemiddelde was 3 fouten.

Rekenen met geheele getallen, gewone en tiendeelige breuken gaf voor 46 pct. uitmuntend, 26 pct. bijzonder goed, 18 pct. zeer voldoende, 7 pct. voldoende en 3 pct. onvoldoende.

De kennis der *Nederlandsche maten en gewichten* was over het algemeen bijzonder goed, van allen voldoende.

Aardrijkskunde beoordeeld naar een viertal vragen was voor 39 pct. uitmuntend, 28 pct. bijzonder goed, 22 pct. zeer voldoende, 10 pct. voldoende en 1 pct. onvoldoende.

Ook de *Vaderlandsche geschiedenis* gaf reden tot tevredenheid: 27 pct. behaalde uitmuntend, 24 pct. bijzonder goed, 30 pct. zeer voldoende, 10 pct. voldoende en 9 pct. onvoldoende.

1ste Afdeeling. In den loop van den cursus werden uit den zeedienst ontslagen: 2 jongens wegens gebrek aan aanleg, 1 jongen wegens eigenaardige karaktereigenschappen; 1 jongen wegens wangedrag; terwijl 3 jongens werden overgeplaatst naar het wachtschip om voor een zee-krijgsraad terecht te staan.

Het overgangsexamen, dat 26, 27, 29 en 30 September plaats had, werd door alle jongens voldoende afgelegd, zoo dat 91 jongens de 2de afdeeling zullen vormen.

Aan 36 jongens werd een tevredenheidsbetuiging van den commandant uitgereikt; 21 hunner werden gedurende den cursus niet gestraft.

Bij het overgangsexamen werden de volgende resultaten verkregen.

Schriftelijk: het schrijven, beoordeeld naar een dictaat van plm. 100 woorden, was van 14 pct. uitmuntend, 22 pct. bijzonder goed, 35 pct. zeer voldoende, 25 pct. voldoende en 4 pct. onvoldoende.

Ook voor deze afdeeling was de invloed van het onderwijs in correct schrijven der Nederlandsche taal goed merkbaar, 13 jongens hadden geen enkele fout, 6 jongens meer dan 10 fouten, terwijl het gemiddelde 4 fouten was.

Rekenen met geheele getallen en tiendeelige breuken gaf voor 33 pct. uitmuntend, 38 pct. bijzonder goed, 13 pct. zeer voldoende, 14 pct. voldoende en 2 pct. onvoldoende.

De kennis der *Nederlandsche maten en gewichten* was over het algemeen zeer goed.

Aardrijkskunde, beoordeeld naar een viertal vragen, was voor 23 pct. uitmuntend, 27 pct. bijzonder goed, 30 pct. zeer voldoende, 16 pct. voldoende en 4 pct. onvoldoende.

Vaderlandsche geschiedenis, beoordeeld naar een achttal vragen, was voor 11 pct. uitmuntend, 10 pct. bijzonder goed, 37 pct. zeer voldoende, 27 pct. voldoende en 15 pct. onvoldoende.

Het onderwijzend personeel bleef zijn taak met ijver en toewijding verrichten, waaraan het grootendeels is toe te schrijven, dat het onderwijs zulke goede vruchten droeg.

Opleiding van geweermakers aan boord van het instructieschip „Admiraal van Wassenaer”.

De cursus nam 1 October 1903 een aanvang met 2 korporaals-geweermaker, jongste afdeeling, en 5 leerlingen-geweermaker, oudste afdeeling.

Gedurende den cursus werd een korporaals-geweermaker wegens onvoldoenden aanleg ontslagen en werd een leerling-geweermaker, jongste afdeeling, overgenomen van de opleiding der monteurs.

Het onderwijs had plaats gedurende de werkuren van 's Rijks werf; des avonds van 7—9 uur was een der schoollokalen van het instructieschip *Admiraal van Wassenaer* beschikbaar voor de leerlingen tot eigen oefening en studie; des Zaterdags vóór 9 uur werd onderwijs gegeven in militaire oefeningen.

Het onderwijs voor de verschillende afdeelingen had plaats volgens een vastgesteld programma, waarbij behandeld werd:

voor korporaals-geweermaker, theoretisch: wapeninspectie, ballistiek, wapenleer en algemeen overzicht over de ijzerindustrie en metaalbewerkingen;

de aan boord te verrichten herstellingen aan draagbare wapens en gereedschappen;

practisch werd onderricht gegeven in rechtlijnig teekenen, het smeden, het vervaardigen van gereedschappen, houtbewerkingen, harden, bank- en draaiwerk en herstellingen aan geweren en revolvers.

Zoo wel praktisch als theoretisch werden de herstellingen behandeld aan verschillende deelen van het geschut;

voor leerlingen-geweermaker theoretisch: algemeen overzicht der ijzerindustrie, wapenleer en begrip van spreiding en trefkans; het gebruik der verschillende gereedschappen en eenvoudige herstellingen aan het geweer;

practisch liep het onderricht over dezelfde vakken als voor korporaals, met uitzondering van herstellingen aan revolvers.

Wat betreft de artillerie werd alleen theoretisch onderwijs gegeven in de inrichting en werking van de verschillende deelen van het geschut.

Herhaaldelijk werden de werkplaatsen voor draagbare wapenen aan de Hembrug bezocht, teneinde de geweermakers geleidelijk een overzicht te geven van de vervaardiging van het geweer.

Bij het inschieten van geweren werd tevens instructie gegeven in het schijfschieten.

Aan het einde van den cursus bleken alle leerlingen geschikt om in eene hoogere afdeeling over te gaan.

Drie jongelieden werden na afgelegde proef aangesteld als leerling-geweermaker, jongste afdeeling, zoodat de nieuwe cursus aanvangt met:

1 korporaals-geweermaker, oudste afdeeling, 5 korporaals-geweermaker, jongste afdeeling, 1 leerling-geweermaker, oudste afdeeling, 3 leerlingen-geweermaker, jongste afdeeling.

Het gedrag der leerlingen was over het algemeen zeer goed en ook hun ijver gaf reden tot tevredenheid.

Het onderwijzend personeel wijdde zich met ijver aan zijn taak; de resultaten van het onderwijs kunnen gunstig genoemd worden.

Opleiding van monteurs aan boord van het instructieschip „Admiraal van Wassenaer”.

De cursus nam 1 October 1903 een aanvang met:

5 korporaals-monteur, jongste afdeeling,

6 leerlingen-monteur, oudste afdeeling,

4 leerlingen-monteur, jongste afdeeling.

Gedurende den cursus ging 1 leerling-monteur, jongste afdeeling, over als leerling-geweermaker; twee korporaals werden speciaal aangewezen voor de draadloze telegraphie.

Het onderwijs had plaats gedurende de werkzaamheden van 's Rijks werf; des avonds van 7 tot 9 ure was een der schoollokalen van de *Admiraal van Wassenaer* beschikbaar voor de leerlingen tot eigen oefening en studie; des Zaterdags vóór 9 uur werd onderwijs gegeven in militaire oefeningen.

Het onderwijs voor de verschillende afdeelingen had plaats volgens een vastgesteld programma, waarbij behandeld werd:

Voor korporaals-monteur: electrotechniek, theorie en praktijk; stoomwerktuigkunde, praktijk; teekenen, eboniet- en fiberbewerking, bankwerken, aanmaak gereedschap en telegraphie.

Voor leerlingen-monteur, oudste afdeeling: electrotechniek, theorie en praktijk; natuurkunde, stoomwerktuigkunde, rekenen, meetkunde, marmer-leisteen, hout-, eboniet- en fiberbewerking, soldeeren, aanmaak van gereedschap, metaal draaien, bankwerken en teekenen.

Voor leerlingen-monteur, jongste afdeeling: electrotechniek, theorie en praktijk; materialen, theorie en praktijk; rekenen, meetkunde, houtbewerking, bankwerken, metaal draaien, smeden, soldeeren, aanmaak gereedschap en teekenen.

Aan het einde van den cursus bleken alle leerlingen geschikt om in eene hoogere afdeeling over te gaan.

Na afgelegde proef werden 12 jongelieden aangesteld als leerling-monteur, jongste afdeeling, zoodat de nieuwe cursus aanvangt met:

5 korporaals-monteur, oudste afdeeling,

6 korporaals-monteur, jongste afdeeling,

3 leerlingen-monteur, oudste afdeeling,

12 leerlingen-monteur, jongste afdeeling.

Het gedrag en de ijver der leerlingen was algemeen zeer goed; het onderwijzend personeel wijdde zich met ijver aan zijn taak; de resultaten van het onderwijs kunnen gunstig genoemd worden.

Opleiding van jongens bij de Kweekschool voor Zeevervaart te Leiden.

In het tijdvak 1 Juli 1903—1 Juli 1904 werden 199 jongens in dienst genomen. Gedurende hun verblijf aan de kweekschool werd aan allen lager onderwijs gegeven.

Behalve dit lager onderwijs werd tevens les gegeven in: gymnastiek, de eerste beginselen der infanterie-exercitiën (loopen orde-oefeningen), roeien, enteren, zwemmen, splitsen en knopen, wasschen, kooischrobben, onderhouden van plunjes en bewegingspelen.

Het lager onderwijs was toevertrouwd aan een sergeantschrijver en een sergeantsstuurman der marine, terwijl een burgeronderwijzer speciaal belast was met het instrueeren der achterlijken, die moeilijk het gemiddelde onderwijs in de klasse konden volgen.

Het onderwijs in de meer praktische vakken werd gegeven door onderofficieren der marine en van het korps mariniers, terwijl het geheel stond onder het toezicht van een luitenant ter zee der 2de klasse, die een diploma bezit als militair gymnastiek-onderwijzer.

Alle jongens hadden vóór hun in-dienst-treding lager onderwijs genoten. Hiervan hadden op openbare scholen les gehad 152 jongens, op bijzondere scholen 38 jongens, terwijl aan 9 jongens gedeeltelijk openbaar, gedeeltelijk bijzonder onderwijs was verstrekt.

Aan 95 van de 152 jongens, die de openbare lagere school hadden bezocht, was kosteloos onderwijs verstrekt; ditzelfde is het geval met 19 van de 38 jongens, die op een bijzondere school onderwijs genoten.

Aan de 9 jongens, die beide scholen bezochten, was ten deele kosteloos, ten deele niet kosteloos onderwijs verstrekt.

De resultaten van 't onderwijs moeten alleszins voldoende worden genoemd.

De leeftijd der jongens bij hunne aanneming liep uiteen van 13½ tot 16 jaar, waarvan verreweg de meesten beneden de 15 jaar.

VERSLAG betreffende de opleidingen der werfdivisie, lopende van 1 April 1904—1 October 1904.

Op den 1sten April werd, gelijktijdig met het in werking treden der nieuwe regeling van het personeel van den marine-stoomvaartdienst, de werfdivisie opgericht.

Het doel der werfdivisie is:

1°. het bekwamen van stokers als werkmans om een waarborg te hebben dat de zeemacht een goed werkmans-stokerspersoneel verkrijgt en behoudt;

2°. het onderhouden en vermeerderen hunner kennis in de behandeling van stoomwerktuigen en ketels;

3°. het personeel van den marine-stoomvaartdienst beneden den rang van aspirant-machinist, dat in opleiding, pas aangenomen, werkzaam bij 's Rijks werven of overcompleet op de schepen is, onder één commando te vereenigen.

A. Opleiding in het overgangstijdperk.

Op 1 April bestond het op te leiden personeel uit:

a. 20 korporaal-stokers II.

Het doel der opleiding van de korporaal-stokers II was hen te bekwamen voor de qualiteit van korporaal-stoker 2de klasse en tevens hun onderricht te geven in die handwerken, welke als bijvak behoorden tot het hoofdvak, waarin zij bij indiensttreding hun proef hadden afgelegd.

Deze cursus leverde geen goede resultaten op, niettegenstaande de vele moeite er aan besteed. De korporaal-stokers zijn, met uitzondering van enkele, te weinig bevattelijk en hun aanleg als werkmans is niet van dien aard, om er een goed werkmans van te maken.

16 korporaal-stokers II, welke na oefeningstijd van zes maanden nog niet voldeden aan de eischen voor korporaal-stokers 2de klasse, werden naar de schepen gezonden.

1 korporaal-stoker II legde met gunstigen uitslag de proef af voor korporaal-stoker 1ste klasse.

3 korporaal-stokers II slaagden voor de proef voor korporaal-stoker 2de klasse; hiervan werden er 2 geplaatst bij de opleiding voor korporaal-stoker 1ste klasse; de derde, welke niet genegen was bij eventueele bevordering na afloop dier opleiding zijn dienstverband te verlengen, werd naar de vloot gedirigeerd.

b. 20 jeugdige stokers 3de klasse, welke geoefend moesten worden in de ambachten.

Het doel van deze opleiding was om een twintigtal jeugdige stokers uit de werving te bekwamen in de werkmans-eischen voor stoker 1ste klasse, ten einde hen, nadat zij aan boord van actieve schepen voldoende bedrevenheid in de behandeling der vuren hadden verkregen, de proef voor stoker 1ste klasse te doen afleggen. Deze cursus leverde over het algemeen goede resultaten op; met veel lust en ijver werd gewerkt; aan een achtstal kon een bewijs van werkmansbekwaamheid vereischt voor stoker 1ste klasse, worden uitgereikt, 10 stokers 3de klasse legden de proef voor stoker 2de klasse voldoende af; 2 stokers 3de klasse moesten wegens gebrek aan ijver worden verwijderd.

c. stokers 3de klasse, afkomstig van het instructieschip *Admiraal van Wassenaar*.

Deze stokers worden na afloop van hunne eerste reis in de gelegenheid gesteld bij de werfdivisie hunne ambachtskennis te vermeerderen.

Den 1sten April werden in verband hiermede 7 stokers 3de klasse van het schip *de Ruyter* geplaatst aan boord van het schip *van Speyk*; achtereenvolgens kwamen 14 Juni nog aan boord 14 stokers van het schip *Friesland* en 13 September 16 stokers van het schip *Hertog Hendrik*.

Over het algemeen waren de resultaten met het onderwijs verkregen weinig bemoedigend; hoewel het in den regel aan lust en ijver niet ontbrak, was de aanleg matig. Het bleek duidelijk dat schepelingen, die voor de indiensttreding nimmer eenig ambacht beoefend hebben, in den betrekkelijk korten tijd, die voor ambachtsonderwijs bij de zeemacht beschikbaar is, weinig leeren.

Door 5 stokers afkomstig van het schip *de Ruyter* en door 10 stokers afkomstig van het schip *Friesland* werd de proef voor stoker 2de klasse met gunstigen uitslag afgelegd.

Door 1 stoker afkomstig van het schip *de Ruyter* werd de proef voor stoker 1ste klasse voldoende afgelegd.

d. De jeugdige onbevaren stokers, welke hunne eerste opleiding in het stoken ontvangen aan boord van het schip *Ulfr*.

Achtereenvolgens werden 5 ploegen van 5 stokers aan boord van die kanonneerboot geoefend.

Bijna zonder uitzondering toonden deze schepelingen veel lust en ijver. Door aantekening te houden van het aantal omwentelingen en hoeveelheid verbruikte steenkolen in een zelfde aantal stoomuren, werd een onderlinge nijdver opgewekt, die zeer gunstig werkte op de geoefendheid bij het einde van den cursus.

Na afloop der eerste oefening, werden voor zoover daartoe gelegenheid bestond, de jeugdige stokers geoefend in de behandeling van den waterpijpketel aan boord van het schip *Lynx*.

B. Opleidingen volgens het reglement betreffende de werfdivisie.

a. Opleiding tot sergeant-stoker.

Deze opleiding zal met 1 November a. s. een aanvang nemen.

b. Opleiding tot korporaal-stoker 1ste klasse.

Den 31sten Juli werden 8 korporaal-stokers 2de klasse bij de opleiding geplaatst.

Deze stokers zijn werkzaam gesteld in de stoomwerkplaats op 's Rijks werf, om zich als werkmans verder te bekwamen.

Eenmaal 's weeks wordt een middag besteed om hunne kennis van machinebehandeling zooveel mogelijk te onderhouden en te vermeerderen.

Twee korporaal-stokers moesten wegens gebrek aan aanleg en weinige bekwaamheid van de opleiding worden verwijderd.

Het is nog niet mogelijk thans reeds een oordeel te vellen over deze opleiding, die een jaar duurt.

c. De plaatsing van stokers 2de klasse.

In den tijd, waarover dit verslag loopt, werden 9 nieuw aangenomen stokers geplaatst bij de werfdivisie.

Zij werden op de voorgeschreven wijze geoefend; onder hen werden enkele ambachtslieden aangetroffen met veel aanleg en bekwaamheid.

Op den datum van dit verslag waren zij nog in oefening.

Gedurende den verslagtijd werden nog geene in dienst zijnde stokers 2de klasse, die aan boord blijf gegeven hebben bijzonderen aanleg als werkmans te bezitten, bij de werfdivisie geplaatst.

d. Opleiding der zeemiliciens-hulpmachinist.

De cursus begon den 15den April met 17 miliciens, waarvan reeds spoedig 2 miliciens, die wegens gebrek aan algemeene ontwikkeling het onderwijs niet konden volgen, als miliciens-stoker naar het defensiematerieel overgingen.

Het onderwijs werd gegeven in den geest als voorgescheven is voor de aspirant-machinisten der K. N. M. Reserve.

Voor praktische oefeningen namen zij om beurten deel aan de vaartochten van het schip *Balder* en der torpedobooten.

Van tijd tot tijd werd aan boord van het schip *Lynx* en *Ulfr* en op de defensiesloop hunne praktische bekwaamheid onderzocht, waarbij aan hen de behandeling van ketels en machines onder stoom werd opgedragen en bij voorkomende gelegenheid versnillende machinekamerwerkzaamheden door hen werden uitgevoerd.

Op een enkele uitzondering na, viel de ijver en de geschiktheid zeer te roemen; de miliciens gaven blijf het zeer te waardeeren, dat zij tijdens de uitoefening hunner mititieplichten, een cursus konden volgen, die hun in hun volgend leven van veel nut kan zijn.

Op het einde van den cursus (1 Augustus) konden 12 miliciens tot zeemiliciens-hulpmachinist bevorderd worden; 2 miliciens kwamen niet voor bevordering in aanmerking wegens gebrek aan bevattingsvermogen, één wegens gebrek aan ijver.

e. Opleiding der leerlingen-stokers.

De aanneming van leerlingen-stokers is niet opengesteld.

f. Plaatsing van overcompleet stokerspersoneel, zoover de scheepsruimte toelaat.

Het ligt in het voornemen in den loop van de maand October het overcompleet stokerspersoneel van het wachtschip te Willemsoord naar de *van Speyk* te doen overgaan.

g. Plaatsing van bij 's Rijks werf werkzaam zijnde stokers.

Op den 17den Mei werden 20 stokers, afkomstig van het wachtschip te Willemsoord, gedetacheerd bij de werfdivisie en werkzaam gesteld bij de conservatie op 's Rijks werf; den 7den Juli werden tot dat doel nog 23 stokers 1ste klasse geplaatst.

Door ziekte, overplaatsing en andere redenen, werd de tewerkstelling van een zestal stokers ingetrokken, zoodat op den datum van het verslag in het geheel 37 stokers op 's Rijks werf werkzaam waren.

Behalve de hiervoor genoemde stokers werden gedurende den verslagtijd nog herhaaldelijk voor korteren of langeren tijd, stokers gedetacheerd aan boord van het schip *van Speyk*, tot het afleggen van proeven of om zich te bekwamen voor een in het eind van

het kwartaal af te leggen proef, terwijl er 6 korporaal-stokers 2de klasse bij de werfdivisie gedetacheerd werden, welke bestemd waren met 1 November a. s. geplaatst te worden bij de opleiding tot sergeant en zich voor dien tijd moesten bekwalen in de werkmansseisen voor korporaal-stoker 1ste klasse.

Het onderwijzend personeel kweet zich met veel ijver en toewijding van zijn taak, waaraan het voor een groot deel toe te schrijven is, dat het onderwijs over het geheel goede resultaten gaf.

Het gedrag van het in opleiding zijnde personeel gaf in veel opzichten reden tot tevredenheid; toch was het meermalen noodig, strenge straffen op te leggen voor overtredingen gepleegd in verband met den wal, voornamelijk te laat terugkeeren van verlof en

passagieren. Het schijnt voor vele schepelingen, die op laten leeftijd in dienst treden, in den beginne moeilijk te zijn zich te gewennen aan de orde die in de scheepshuishouding moet heerschen.

Ernstige overtredingen tegen de subordination kwamen zelden voor.

Aangenaam is het, te constateeren, dat het gedrag, zoo dit te voren minder gunstig was, meestentijds veel verbeterde, zoodra de stokers geplaatst werden in de werkplaats voor ambachts-onderwijs of geheel gebruikt konden worden voor nuttigen arbeid in hun vak.

De gezondheidstoestand was over het algemeen zeer gunstig te noemen.

§ 21. OPLEIDING VAN MILITAIRE APOTHEKERS VOOR HET LEGER IN OOST- EN WEST-INDIË AAN 's RIJKS UNIVERSITEIT TE UTRECHT.

Het aantal leerlingen bedroeg bij het begin van het studiejaar 1903/1904 vijf. Van dezen hebben in den loop van het studiejaar twee met goed gevolg het theoretisch apothekers-examen afgelegd en één het practisch examen als apotheker.

De benoeming van den laatsbedoeide tot militair apotheker der 2de klasse bij het Nederl.-Indische leger zal worden bevorderd.

De lessen werden door alle kweekelingen geregeld gevolgd.

Omtrent den ijver en het gedrag der leerlingen kan, op een enkele uitzondering na, gunstig worden getuigd.

In het onderwijzend personeel kwam geene verandering.

De boekerij bevindt zich in goeden staat en bewijst uitnemende diensten.

De verzamelingen werden dezen cursus door verschillende toezendingen, zoowel uit Nederland als uit Indië, uitgebreid.

Daar twee nieuwe kweekelingen zonder vergelijkend examen werden aangenomen, zal het aantal bij het begin van den cursus 1904/1905 zes bedragen.

DERDE DEEL.

VAN HET LAGER ONDERWIJS.

§ 1. WETTELIJKE VOORSCHRIFTEN OMTRENT HET LAGER ONDERWIJS.

Bij Koninklijke boodschap van 22 September 1903 werden aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal aangeboden drie ontwerpen van wet:

1°. tot wijziging en aanvulling der wet tot regeling van het lager onderwijs en der burgerlijke pensioenwet (wijziging bepalingen voor de regeling van het pensioen en wachtgeld van

openbare onderwijzers en toekenning van aanspraak op pensioen aan bijzondere onderwijzers);

2°. tot regeling van het pensioen der weduwen en weezen van openbare en bijzondere onderwijzers;

3°. tot regeling van het pensioen o. a. van het onderwijzend personeel aan gemeentelijke kweekscholen voor onderwijzers en onderwijzeressen.

§ 2. OMVANG EN TOESTAND VAN HET LAGER ONDERWIJS.

In den omvang van het lager onderwijs kwam in 1903 geen noemenswaardige verandering.

Wel werd aan enkele openbare lagere scholen het daar gegeven onderwijs uitgebreid met dat in één of twee vreemde talen, doch over het algemeen had men in de volksschool reeds te veel moeite in de gewone vakken van het lager onderwijs den leerlingen voldoende kennis bij te brengen, dan dat gedacht konde worden aan uitbreiding van den omvang van dat onderwijs.

Van algemeene invoering van het onderwijs in de vrije en orde-oefeningen der gymnastiek is men nog ver af. In sommige provinciën is het onderwijs in dat vak bij nagenoeg alle gemeentescholen, wegens het vervallen van de door Gedeputeerde Staten tot dusverre verleende vrijstellingen van de verplichting tot invoering ervan, tot stand gekomen, althans het is daar in de leerplannen opgenomen. In andere provinciën, waar Gedeputeerde Staten vrijgeviger zijn met bedoelde vrijstelling, is men zoo ver nog niet. Volgens de dienaangaande ontvangen berichten bestaat in sommige gedeelten van ons land bij gemeente- en schoolbesturen nog weinig belangstelling voor het onderwijs in dat vak.

De omtrent het herhalingsonderwijs ontvangen berichten luiden verre van gunstig. Ook dit onderwijs ondervindt bij vele gemeentebesturen en bij zeer vele ouders van kinderen voor wie het bestemd is, nog niet die belangstelling, welke het verdient.

Door den inspecteur van het lager onderwijs in de eerste inspectie (de provinciën Noordbrabant, Gelderland en Limburg) is dienaangaande in zijn jaarverslag het volgende medegedeeld.

„Over het herhalingsonderwijs valt nog niet veel goeds te vermelden. De tijd van invoering is nog te nabij om reeds een oordeel over de werking van het herhalingsonderwijs uit te spreken. Overal wordt het groote nut van dit onderwijs zeker nog niet ingezien. In Gelderland, waar ook vóór invoering van de verplichting voor de gemeentebesturen om herhalingsonderwijs te geven, in vele gemeenten zoogenoemde avondscholen of herhalingsscholen bestonden, wordt ook nu van het herhalingsonderwijs het meeste gebruik gemaakt. In district Breda hebben slechts vier gemeenten geen herhalingscursus, wegens afwezigheid van leerlingen. In het noorden van Limburg, in het district Roermond, werd het herhalingsonderwijs ingevoerd, doch van het zuiden mag men zeggen, dat het herhalingsonderwijs daar onbekend is gebleven.

In het district Maastricht bestond een herhalingscursus in de

gemeenten Born, Brunssum en Bunde in de maanden Januari, Februari en Maart van het jaar 1903, doch in het najaar werd deze cursus alleen te Bunde voortgezet, terwijl te Brunssum en te Born geen leerlingen meer kwamen opdagen. Toen werd een herhalingscursus geopend te Susteren en te Nieuwstad.

In het disdriet Roermond was het beter gesteld. Daar waren op het einde van 1903 27 cursussen voor het herhalingsonderwijs aan openbare scholen verbonden, die gezamenlijk 380 mannelijke en slechts 2 vrouwelijke leerlingen telden.

Ook schijnt men bij het bijzonder onderwijs bezwaar te hebben tegen de invoering van het herhalingsonderwijs overeenkomstig de voorschriften der wet. In Noordbrabant werd in bijzondere meisjesscholen herhalingsonderwijs ingevoerd, doch hoofdzakelijk wordt daar onderwijs gegeven in de nuttige handwerken voor meisjes, terwijl daaraan wordt toegevoegd het onderwijs in enkele andere vakken, misschien om aanspraak te kunnen maken op de vastgestelde Rijksbijdrage van 30 cents voor elk lesuur.”

In het verslag van den inspecteur is verder medegedeeld, dat in 1903 herhalingsonderwijs werd gegeven in de districten:

’s Hertogenbosch, in 61 cursussen aan openbare scholen; in 5 cursussen aan bijzondere scholen;

Breda, in 29 cursussen aan openbare scholen; in 4 cursussen aan bijzondere scholen;

Tilburg, in 84 cursussen aan openbare scholen; in 13 cursussen aan bijzondere scholen;

Eindhoven, in 57 cursussen aan openbare scholen; in 3 cursussen aan bijzondere scholen;

Arnhem, in 89 cursussen aan openbare scholen; in 14 cursussen aan bijzondere scholen;

Zutphen, in 96 cursussen aan openbare scholen; in 20 cursussen aan bijzondere scholen;

Tiel, in 91 cursussen aan openbare scholen; in 10 cursussen aan bijzondere scholen;

Maastricht, in 3 cursussen aan openbare scholen; in 0 cursussen aan bijzondere scholen;

Roermond, 27 cursussen aan openbare scholen, in 1 cursus aan bijzondere scholen.

Blijkens de volgende aanhaling uit het jaarverslag van den inspecteur van het lager onderwijs in de tweede inspectie (de provinciën Zuidholland, Noordholland, Zeeland en Utrecht) laat het herhalingsonderwijs ook in dat deel van het Rijk nog veel te wenschen over.

„Geenzins opwekkend zijn de berichten omtrent het herhalingsonderwijs; het geniet nog weinig belangstelling; voor een groot deel zeker een gevolg van de gebreken in den toestand van het *lager* onderwijs; slechts bij kinderen, die waarlijk ontwikkeld zijn geworden, die iets *geleerd* hebben buiten de vaardigheid in lezen, schrijven en cijferen, kan men met vrucht dit onderwijs geven.

„De districtsschoolopziener uit 's Gravenhage zegt, dat de toestand over het algemeen nog veel te wenschen overlaat. In Rotterdam zelf is wel belangstelling; daar is eene praktische in-deeling, namelijk in scholen voor 1°. aanstaande ambachtslieden; 2°. aanstaande kantoor- en handelsbedienden; 3°. land- en tuinbouw; 4°. nog eene algemeene voor jongens; 5°. voor meisjes; in de rubriek 4°, is er eene waar Engelsch wordt onderwezen volgens de Berlitz-methode; hiervoor is groote belangstelling evenals voor het kookonderwijs aan meisjes, dat voorziet in eene bepaalde behoefte. Op het platteland is ook in dit district weinig sympathie voor dit onderwijs.”

Na nog eenige citaten te hebben gegeven uit de verslagen van de districtsschoolopzieners in voormelde inspectie, ten blijke, dat ook volgens het oordeel van dezen, het herhalingsonderwijs nog veel te wenschen overlaat, besluit deze inspecteur zijn verslag op dit punt met de opmerking, dat een groot nadeel voor den goeden gang van het herhalingsonderwijs is het bijna overal door de districtsschoolopzieners geconstateerde toelaten van leerlingen, die niet het gewoon lager onderwijs genoten hebben, zelfs die het niet verder gebracht hadden dan het 3de of het 4de leerjaar der lagere school.

De inspecteur van het lager onderwijs in de derde inspectie (de provinciën Friesland, Overijssel, Groningen en Drenthe) constateert in zijn jaarverslag, dat het herhalingsonderwijs een achteruitgang heeft ondergaan. In dat verslag wordt de toestand van dit onderwijs als volgt weergegeven.

„Waar zij gewagen van het herhalingsonderwijs, geven de meeste schoolopzieners in hunne verslagen blijk van een gevoel van teleurstelling, daar de goede verwachtingen, welke van de gewijzigde wetgeving in 1901 in deze materie zijn gekoesterd, tot nu toe niet in vervulling zijn gekomen.

„De belangstelling der ouders — en ook der kinderen, die in dezen kring en op dien leeftijd reeds beginnen mede te spreken — verflauwt en allerwege treft men achteruitgang aan in het getal leerlingen (zoo daalde bijv. dit getal in het district Zwolle gedurende het laatste jaar van circa 1400 tot op 1100, n. l. 800 jongens en 300 meisjes).

„In den regel komen bij den aanvang van een cursus nog al eenige leerlingen opdagen, maar gaandeweg vermindert hun aantal, terwijl het wel gebeurt, dat vóór het einde van den cursus de klasse bijna geheel is verlopen.

„Ook dit jaar werd meer de ervaring opgedaan — schrijft de schoolopziener in het district Winschoten — dat met het verdwijnen van sneeuw en ijs in Februari ook de leerlingen verdwijnen.”

„In de grootere plaatsen bestaan in den regel voor deze categorie van kinderen andere inrichtingen van voortgezet onderwijs, die beter dan de herhalingsscholen in hunne behoeften voorzien, terwijl voor de weinige deelneming ten platten lande als redenen worden aangevoerd: de groote afstand, slechte toestand der wegen, ongunstig weer, onvoldoende straatverlichting enz. Dat er echter ook nog andere oorzaken werken, houd ik voor zeker.

„In overeenstemming met de wettelijke voorschriften wordt thans door alle gemeentebesturen en ook door de besturen van vele bijzondere scholen aan ieder, die het wenscht en daarvoor in de termen valt, de gelegenheid geboden tot het ontvangen van dit onderwijs, maar door betrekkelijk weinigen wordt daarvan gebruik gemaakt en zulks in weerwil, dat, overeenkomstig den wensch van het schooltoezicht, dit onderwijs zooveel mogelijk in eene praktische richting wordt gestuurd.”

De toestand van het lager onderwijs was in 1903 over het algemeen bevredigend.

Er zijn echter ook in dat jaar weder omstandigheden opgemerkt, welke aan vooruitgang van dien toestand in den weg stonden.

Zoo is door den inspecteur van het lager onderwijs in de eerste inspectie (de provinciën Noordbrabant, Gelderland en Limburg) medegedeeld, dat de voortdurende toename van de schoolbe-

volking, die ondanks en in weerwil van den onwil van vele gemeentebesturen ten platten lande om de wet op het lager onderwijs naar geest en letter uit te voeren, door de heilzame invloed van de Leerplichtwet duidelijk zichtbaar was, nog sterker had kunnen zijn, indien niet in vele gemeenten verordeningen werden gemaakt nopens den leeftijd, waarop leerlingen kunnen worden toegelaten en de school moeten verlaten, met het doel tijdelijk te ontkomen aan vermeerdering van onderwijzend personeel of aan vergroting van schoolgebouwen.

Uit nagenoeg alle deelen des lands werden nog klachten vernomen omtrent gebrek aan schoolruimte.

„In Drenthe — schrijft de inspecteur van het lager onderwijs in de derde inspectie in zijn verslag — is volgens den schoolopziener in het district Assen in het afgelopen jaar de toestand verbeterd in dien zin, dat thans aan bijna alle scholen het onderwijs naar den eisch van het leerplan gegeven kan worden in ordelijk bezette klassen. Zulks was het gevolg van eene door hem aan alle hoofden van openbare scholen gerichte circulaire, waarbij hij hun herinnerde aan het verbod om in een schoolvertrek meer leerlingen toe te laten, dan het naar de regelen van het Koninklijk besluit van 4 Mei 1883 (*Staatsblad* n°. 41) mag bevatten. Het gevolg hiervan was, dat, bij de toelating van leerlingen in het voorjaar van 1903, verschillende kinderen, die volgens wet en verordening voor toelating in aanmerking kwamen, wegens plaatsgebrek zijn geweigerd. Werd deze maatregel door de betrokken ouders onaangenaam gevonden, hij kwam ten goede aan de overige leerlingen, wier onderwijs nu niet langer door overbevolking der klassen gevaar liep ernstig te lijden; voorheen toch werden allen, die zich aanmeldden, maar aangenomen, plaats of geen plaats, en trof men in vertrekken, voor hoogstens 50 leerlingen bestemd, er soms 80 of 100 aan, zoodat de school meer op eene kinderbewaarplaats, dan op eene inrichting van onderwijs geleek.

„Ook heeft deze maatregel de betrokken gemeentebesturen meer en beter overtuigd van de noodzakelijkheid van verderen schoolbouw.

„En zoo wachten nu op toelating in de gemeente Emmen, Odoorn en Sleen respectievelijk 800, 160 en 60 leerplichtige kinderen; de schoolopziener hoopt intusschen, dat vóór het einde van 1904 deze allen een onderkomen zullen vinden in nieuw te bouwen of vergrootte scholen, waarvan de plannen reeds zijn beraamd.”

Ook in groote stedelijke gemeenten bestaat gebrek aan schoolruimte.

Volgens de dienaangaande ontvangen berichten is men vooral te Haarlem te dien opzichte zeer ten achter, terwijl in de gemeenten Amsterdam en Dordrecht de achterstand is ingehaald. Te Amsterdam hebben op 45 853 leerlingen van de scholen 1ste klasse in 1903 slechts twee op plaatsing gewacht.

Bij de bespreking van den toestand van het onderwijs in de onderscheiden vakken, vermeld in art. 2 der wet op het lager onderwijs, hebben de districtsschoolopzieners in hunne verslagen over 1903 meer uitvoerige beschouwingen gewijd ten aanzien van de vakken „de beginselen van de kennis der natuur”, vermeld onder letter *g* van dat wetsartikel, en „de eerste oefeningen van het handteekenen”, vermeld onder letter *i*.

Uit de ontvangen mededeelingen is gebleken, dat de toestand van het onderwijs in beide vakken onvoldoende is.

Volgens mededeeling van den inspecteur van het lager onderwijs in de eerste inspectie (de provinciën Noordbrabant, Gelderland en Limburg) dienaangaande in zijn jaarverslag, is algemeen het oordeel van het schooltoezicht in die inspectie zóó, als de schoolopziener in het district Maastricht het in zijn rapport het als volgt heeft uitgedrukt: „Stiefkinderen zijn de *kennis der natuur* en het *handteekenen* op de lagere school nog gebleven, zooals blijkt uit den weinigen tijd, dien men er voor over heeft en uit de onzekerheid en onvolkomenheid der toegepaste methoden. Zij vertoonen nog al de teekenen van jonge leervakken; hare juiste waardeverhouding tot de andere vakken van onderwijs moet nog worden bepaald en evenzeer moet men het nog eens worden over de hoeveelheid der leerstof en de beste wijze van behandeling.”

„Zeker is het — laat de inspecteur in zijn verslag op die aanhaling volgen — dat het onderwijs in die vakken over het algemeen nog niet die vruchten draagt, welke zij kunnen en zeker eenmaal zullen geven. De minder voldoende resultaten moeten behalve aan het bovengenoemde nog aan de volgende oorzaken worden toegeschreven:

1°. in scholen van één of twee leerkrachten is te weinig tijd beschikbaar; 2°. stoornis in het onderwijs door vertrek van onderwijzers wegens ziekte of militaire dienstvervulling, en 3°.

vele onderwijzers zijn zelf te weinig onderlegd in die vakken om daarin duidelijk en met opgewektheid onderwijs te geven en om eene goede leerstof te kiezen."

De berichten dienaangaande uit de beide andere inspectiën van het lager onderwijs luiden niet gunstiger. Ook daar ontbreekt het nog velen onderwijzers, vooral onder de ouderen, aan de noodige kennis, aan belangstelling en aan vaardigheid om deze vakken te onderwijzen, terwijl op kleine scholen met slechts één of twee onderwijzers bijna alle beschikbare tijd moet besteed worden aan de hoofdvakken: lezen, schrijven, rekenen en taal, zoodat voor de andere vakken nagenoeg geen tijd overblijft.

Krachtens art. 17, sub 4e, der wet op het lager onderwijs, zooals dat luidt volgens art. 34 der Leerplichtwet, kan voor gemeenten of gedeelten van gemeenten tijdelijk vrijstelling worden verleend van de verplichting om voor de meisjes gelegenheid te openen, buiten avonduren, 96 uren in het jaar herhalings-onderwijs te genieten.

Deze vrijstelling is in 1903 op verzoek verleend voor de volgende gemeenten.

Bij Koninklijk besluit van 14 Maart 1903, n°. 43, voor de gemeenten Oterleek, Menaldumadeel, Harlingen en Bolsward.

Bij Koninklijk besluit van 15 September 1903 n°. 35, voor de gemeenten Steenwijk en Schiermonnikoog en de gemeente Smallingerland, voor zooveel Dragten betreft.

Bij Koninklijk besluit van 10 November 1903 n°. 55, voor de gemeenten Oud-Beijerland, Harderwijk, Oostburg, Strijen, Noorddijk, Stedum en Delfzijl.

Hetgeen meer in bijzonderheden in de volgende paragrafen is medegedeeld, in enkele cijfers samenvattende, ziet men, dat het getal scholen in 1903 met 73 is toegenomen.

Het getal openbare scholen namelijk vermeerderde met 23 en dat der bijzondere met 45.

Voorts blijkt, dat het aantal gemeenten, waar herhalings-onderwijs werd gegeven, met 56 vermeerderde, en dat het aantal leerlingen, die van dat onderwijs gebruik maakten, met 1 127 verminderde; het aantal der mannelijke leerlingen verminderde namelijk met 759 en dat der vrouwelijke met 368.

Er werden 142 nieuwe schoollokalen gebouwd, waaronder 68 voor openbaar onderwijs.

Op 15 Januari 1904 bedroeg het aantal kinderen van 7 tot beneden 13 jaar, die schoolonderwijs genoten 671 377, namelijk 340 712 jongens en 330 665 meisjes. Het aantal kinderen van dien leeftijd, die op genoemd tijdstip huisonderwijs genoten, bedroeg 483, namelijk 178 jongens en 305 meisjes.

Het getal kinderen van dien leeftijd, die op 15 Januari 1904 lager onderwijs genoten, bedroeg derhalve 671 860, namelijk

340 890 jongens en 330 970 meisjes. Het aantal kinderen van dien leeftijd die op genoemd tijdstip geen lager onderwijs genoten, bedroeg 38 559, namelijk 16 625 jongens en 21 934 meisjes.

Van de 10 000 jongens en de 10 000 meisjes genoten op 15 Januari 1904 geen lager onderwijs 465 jongens en 622 meisjes. Op 15 Januari 1903 waren die getallen 470 jongens en 599 meisjes.

Het aantal dagscholieren, die tevens de avondschool bezochten, verminderde met 126. Het vernederde namelijk met 143 jongens, terwijl het met 17 meisjes vermeerderde. Het vermeerderde voor de openbare scholen met 283 jongens en 221 meisjes, terwijl het voor de bijzondere scholen afnam met 426 jongens en 204 meisjes.

Het getal dagscholieren, die kosteloos onderwijs ontvingen, verminderde met 5526, namelijk met 1318 jongens en 4208 meisjes.

Het aantal leerlingen, die uitsluitend de avondschool bezochten, vermeerderde met 130 jongens en 79 meisjes.

Bij de openbare scholen werd aan schoolgeld f 57 962,51^s meer ontvangen dan in 1902.

Het aantal onderwijzers bij de openbare scholen, de hoofden medegemeld, meerderde met 281 en bij de bijzondere met 311. Het getal kweekelingen verminderde met 322 jongens, terwijl het met 109 meisjes vermeerderde.

Het getal hoofden van scholen, die zonder bijstand van onderwijzers in scholen met meer dan 40 leerlingen op 1 Januari 1904 werkzaam waren, bedroeg 16 tegen 17 op 1 Januari 1903. Aan vijf der daarbij betrokken scholen was op dat tijdstip eene toevallige vacature.

Op 1 Juli 1904 ontbraken bij de openbare lagere scholen 118 onderwijzers, waarvan 104 door toevallige vacature; op 1 Juli 1903 ontbraken bij de openbare lagere scholen 133, op 1 Juli 1902 86, op 1 Juli 1901 204, op 1 Juli 1900 126, op 1 Juli 1899 186, op 1 Juli 1898 220, op 1 Juli 1897 306, op 1 Juli 1896 386 en op 1 Juli 1895 439.

De uitgaven voor bezoldiging van het onderwijzend personeel bij de gemeentelijke openbare lagere scholen vermeerderden met f 544 141,75.

Het zuiver bedrag der uitgaven in 1903 door de gemeenten ten behoeve van het lager onderwijs gedaan, beliep f 12 626 489,07, dat is f 501 495,16 meer dan in 1902.

Het zuiver bedrag der Rijksuitgaven voor het lager onderwijs was in 1903 f 9 542 995,37 of f 970 578,26^s meer dan in 1902.

Krachtens de bepalingen van art. 22 der wet, volgens welke de lokalen der openbare scholen beschikbaar worden gesteld voor het onderwijs in den godsdienst, werd door godsdienstleeraren in 1903 gebruik gemaakt van 1034 schoollokalen in 393 gemeenten. Voor zooveel bekend werden daarvan geen moeilijkheden onder-vonden.

Evenals in vorige verslagen volgt hier een vergelijkend overzicht van den uitslag van de gehouden akte-examens voor lager onderwijs.

E X A M E N S.	1903.			1902.			1901.		
	Deelnemers.	Geslaagd.	Geslaagd ten honderd.	Deelnemers.	Geslaagd.	Geslaagd ten honderd.	Deelnemers.	Geslaagd.	Geslaagd ten honderd.
Onderwijzer (art. 56a)	2478	1368	55	2628	1574	60	2692	1678	62
Hoofdonderwijzer	1403	627	45	1317	549	42	1120	497	44
Levende talen	1264	654	52	1296	657	51	1347	664	49
Wiskunde (vak p)	122	73	60	113	73	65	104	70	67
Gymnastiek (vak s)	34	26	76	23	13	57	40	26	65
Vrije en orde-oefeningen der gymnastiek (vak j). .	1453	1135	78	1660	1176	71	1668	1197	71
Handteekenen	262	113	43	314	131	42	324	113	34
Landbouwkunde.	71	27	38	24	16	67	33	20	60
Tuinbouwkunde.	23	9	39	4	3	75	22	14	63
Handwerken (nuttige)	1801	1308	73	1833	1223	67	1850	1216	64
(fraaie)	122	74	61	132	64	48	137	73	53

De raad der gemeente Vlissingen stelde een beroep in tegen

Gedeputeerde Staten van Zuidholland onthielden hunne goedkeuring aan een besluit van den raad der gemeente Ridderkerk, waarbij de bestaande regeling van de toelating van nieuwe leerlingen in dier voege werd gewijzigd, dat de minimum-leeftijd

Bij Koninklijke besluiten van 27 November 1903 (*Staatsbladen* n°. 284 en 285) zijn vernietigd de besluiten van den raad der

In de volgende tabel is het aantal scholen vermeld, waar onderwijs wordt gegeven in elk der vakken *l—l*, genoemd in art. 2 der wet op het lager onderwijs.

PROVINCIE.	OPENBARE SCHOLEN.									DOOR DE GEMEENTE GESUBSIDIEERDE BIJZONDERE SCHOLEN,																NIET DOOR DE GEMEENTE GESUBSIDIEERDE BIJZONDERE SCHOLEN,																ALLE LAGERE SCHOLEN TE ZAMEN.															
										aanspraak makende op de Rijksbijdrage, bedoeld bij art. 54bis der wet van 8 Dec. 1889 (Staatsblad n°. 175).								geen aanspraak makende op de Rijksbijdrage, bedoeld bij art. 54bis der wet van 8 Dec. 1889 (Staatsblad n°. 175).								aanspraak makende op de Rijksbijdrage, bedoeld bij art. 54bis der wet van 8 Dec. 1889 (Staatsblad n°. 175).								geen aanspraak makende op de Rijksbijdrage, bedoeld bij art. 54bis der wet van 8 Dec. 1889 (Staatsblad n°. 175).																							
	l.	m.	n.	o.	p.	q.	r.	s.	t.	l.	m.	n.	o.	p.	q.	r.	s.	t.	l.	m.	n.	o.	p.	q.	r.	s.	t.	l.	m.	n.	o.	p.	q.	r.	s.	t.	l.	m.	n.	o.	p.	q.	r.	s.	t.												
Noordbrabant	81	24	16	9	18	6	—	2	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	60	31	23	13	17	10	—	2	25	7	2	2	2	2	1	—	1	1	148	57	41	24	37	17	—	5	29												
Gelderland . .	65	51	28	31	29	16	3	11	30	—	—	—	—	—	—	—	3	3	35	25	10	16	12	4	—	1	6	27	24	23	24	17	17	2	7	6	130	103	64	74	60	38	5	20	43												
Zuidholland . .	107	54	55	62	66	102	1	150	29	—	—	—	—	—	—	—	1	1	72	45	40	31	30	18	—	6	25	37	34	33	28	25	28	2	18	13	217	134	129	122	122	149	3	174	67												
Noordholland .	82	34	28	34	27	156	2	176	18	—	—	—	—	—	—	—	1	1	54	24	24	17	16	14	—	14	15	46	36	33	33	26	32	2	22	16	183	95	86	85	69	203	4	212	50												
Zeeland	41	7	9	6	16	13	—	8	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	15	4	6	2	6	1	—	—	5	—	1	1	1	1	1	—	—	—	56	12	16	9	23	15	—	8	10												
Utrecht	24	12	12	14	11	34	1	31	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	25	14	12	8	11	6	—	2	4	9	6	7	9	7	10	1	6	5	58	32	31	31	29	50	2	39	14												
Friesland . . .	17	11	10	18	13	17	—	14	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	11	1	1	1	2	—	—	—	2	2	2	2	2	2	1	—	—	2	30	14	13	21	17	18	—	14	8												
Overijssel . . .	27	15	14	14	14	12	—	1	4	—	—	—	—	—	—	—	1	1	14	9	6	6	8	1	—	—	1	3	3	3	2	3	1	1	1	2	45	28	24	23	26	15	1	3	8												
Groningen . .	47	27	8	23	26	17	2	19	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	3	1	4	3	—	—	—	2	2	2	2	2	2	—	—	—	—	55	32	11	29	31	17	2	19	7												
Drenthe	10	4	4	6	5	4	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	—	1	—	—	—	—	—	1	1	1	1	1	1	—	1	—	14	5	5	8	6	5	—	1	2												
Limburg	46	39	—	1	3	2	—	3	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	32	24	7	3	7	6	1	1	9	28	27	17	18	8	15	2	8	18	107	90	24	22	18	23	3	12	28												
Totaal . . .	547	278	184	218	228	379	9	415	106	1	—	—	—	—	—	—	6	6	327	180	130	102	112	60	1	26	94	162	138	124	122	94	107	10	64	63	1043	602	444	448	438	550	20	507	266												

§ 3. GETAL EN SOORT DER SCHOLEN.

Op dezelfde wijze als in het vorige verslag volgt hier eene tabel, waarin het getal openbare en bijzondere scholen is vermeld, die aan het einde van 1902 en 1903 in iedere provincie bestonden.

PROVINCIE.	Openbare scholen.	Bijzondere scholen, door de gemeente gesubsidieerd.	Scholen in kol. 3 vermeld, die op de Rijksbijdrage, bedoeld bij art. 54bis der wet van 8 Dec. 1889 (<i>Stbl.</i> n°. 175)		Niet door de gemeente gesubsidieerde bijzondere scholen.	Scholen in kol. 4 vermeld, die op de Rijksbijdrage, bedoeld bij art. 54bis der wet van 8 Dec. 1889 (<i>Stbl.</i> n°. 175)		Totaal.
			aanspraak maken.	geen aanspraak maken.		aanspraak maken.	geen aanspraak maken.	
1.	2.	3.			4.			5.
Noordbrabant 1903. . . .	324	—	—	—	217	203	14	541
„ 1902. . . .	323	—	—	—	214	199	15	537
Gelderland 1903. . . .	387	3	—	3	206	174	32	596
„ 1902. . . .	383	3	—	3	201	165	36	587
Zuidholland 1903. . . .	503	1	—	1	336	296	40	840
„ 1902. . . .	497	1	—	1	328	282	46	826
Noordholland 1903. . . .	499	1	—	1	236	185	51	736
„ 1902. . . .	496	1	—	1	231	178	53	728
Zeeland 1903. . . .	165	—	—	—	52	51	1	217
„ 1902. . . .	164	—	—	—	51	48	3	215
Utrecht 1903. . . .	117	—	—	—	114	100	14	231
„ 1902. . . .	115	—	—	—	110	95	15	225
Friesland 1903. . . .	343	—	—	—	149	145	4	492
„ 1902. . . .	343	—	—	—	143	139	4	486
Overijssel 1903. . . .	268	1	—	1	64	57	7	333
„ 1902. . . .	266	1	—	1	62	56	6	329
Groningen 1903. . . .	263	—	—	—	73	71	2	336
„ 1902. . . .	261	—	—	—	69	68	1	330
Drenthe 1903. . . .	166	—	—	—	21	20	1	187
„ 1902. . . .	160	—	—	—	16	15	1	176
Limburg 1903. . . .	181	1	1	—	105	71	34	287
„ 1902. . . .	180	1	1	—	103	69	34	284
Totaal 1903. . . .	3 216	7	1	6	1 573	1 373	200	4 796
„ 1902. . . .	3 188	7	1	6	1 528	1 314	214	4 723
Vermeerdering. . . .	28	—	—	—	45	59	— 14	73

Uit deze tabel blijkt, dat het aantal scholen in 1903 is toegenomen met 73. De openbare scholen vermeerderden met 28, de niet door de gemeente gesubsidieerde bijzondere scholen met 45, terwijl het aantal der door de gemeente gesubsidieerde bijzondere scholen onveranderd bleef.

Toeneming van het aantal scholen had plaats in de provinciën

Zuidholland met 14 scholen, Drenthe met 11, Gelderland met 9, Noordholland met 8, Utrecht, Friesland en Groningen elk met 6, Noordbrabant en Overijssel elk met 4, Limburg met 3 en Zeeland met 2 scholen.

In het volgend overzicht zijn de gemeenten vermeld, waar geen openbare scholen bestonden.

Provinciën.	Gemeenten.	De kinderen hadden gelegenheid onderwijs te ontvangen te :	Provinciën.	Gemeenten of onderdeelen van gemeenten.	Gemeenschap met:
Noordbrabant .	Andel. Reusel.	Andel, aan de aldaar bestaande bijz. scholen. Reusel, idem, idem.	Utrecht.	Abcoude-Proostdij. Maarssen. Polsbroek. Tienhoven. Vleuten. Westbroek.	Abcoude-Baambrugge. Maarsseveen. Vlist. Brenkelen St. Pieters en Maarsseveen. Oudenrijn. Achttienhoven.
Gelderland . .	Kerkwijk.	Kerkwijk aan de aldaar bestaande bijz. scholen.	Friesland.	Finkum, gem. Leeuwarderadeel. Rottevalle.	Ferwerderadeel. Achtkarspelen, Smallingerland en Tietjerksteradeel.
Utrecht . . .	Achttienhoven. Hoenkoop. Laag-Nieuwkoop. Loenersloot. Rijsenburg. Snelrewaard. Veldhuizen. Willeskop.	Westbroek. Oudewater. Kockengen. Loenen en te Ruwiel. Driebergen en te Odijk. Linschoten, te Montfoort en te Oudewater. Harmelen en te Vleuten. Montfoort en te Oudewater.	Groningen.	Grijpskerk. Midwolda. Oude-Pekela. Scheemda. Nieuwe Schans.	Oldehove. Nieuwolda. Nieuwe-Pekela. Nieuwolda. Beerta.
Limburg . . .	Ittervoort.	Thorn.	Limburg.	Gronsveld. Haelen. Thorn.	Rijckholt. Nunhem. Ittervoort.

Lijst van gemeenten met gemeenschappelijke scholen.

Provinciën.	Gemeenten of onderdeelen van gemeenten.	Gemeenschap met:
Noordbrabant .	Vorstenbosch gem. Nistelrode. Eerde, gem. St. Oedenrode. Gemonde, gem. Boxtel. Gewande, gem. Empel. Loosbroek, gem. Dinther. Nieuw-Borgvliet, gem. Bergen op Zoom. Slikgat, gem. Terheyden. Vinkel, gem. Nuland. Vortum gem. Vierlingsbeek.	Dinther, Uden en Veghel. Schijndel en Veghel. Schijndel, St. Michielsgestel en St. Oedenrode. Alem c. a. Nistelrode en Heesch. Woensdrecht. Zevenbergen. Geffen, Heesch en Berlicum. Sambeek.
Gelderland . .	Herveld, gem. Valburg. Hoenderlo, gem. Apeldoorn.	Hemmen. Ede.
Zuidholland.	Barwoutswaarder. Tienhoven. Vlist. Zegwaard.	Rietveld. Ameide. Polsbroek. Zoetermeer.
Noordholland.	Spierdijk, gem. Obdam. Langereis, gem. Hoogwoud.	Berkhout, Hensbroek, Obdam en Spanbroek. Nieuwe Niedorp.
Zeeland.	Kruiningen.	Krabbendijke.

Aan het einde van 1903 waren in de volgende gemeenten regelingen vastgesteld omtrent de toelating van kinderen uit de eene gemeente op de scholen der andere.

NOORDBRABANT.

Almkerk	en de Werken c. a.
Asten	" Deurne.
Bergen op Zoom	" Wouw.
Deurne	" Helden (Limburg).
Idem	" Horst (Limburg).
Etten c. a.	" Rucphen.
Idem	" Hoeven.
Klundert	" Zwaluwe.
Oosterhout	" Gilze.
Oijen	" Lithoijen.
Reusel	" Hoog-Mierde.
Idem	" Bladel.
Rosendaal	" Wouw
Rucphen	" Zundert.
Schijndel	" Dinther.
Idem	" St. Michielsgestel.
Soerendonk	" Leende.
Teteringen	" Ginneken.
Udenhout	" Helvoirt.
Vierlingsbeek	" Oploo c. a.
Willemstad	" Fijnaart.
Woudrichem	" Poederloijen.
Zundert	" Rucphen.
Zwaluwe	" Klundert.

GELDERLAND.

Ammerzoden	en Nederhemert.
Apeldoorn	" Voorst, Epe en Barneveld.
Barneveld	" Apeldoorn en Ede.
Borculo	" Laren, Neede en Markelo.
Brummen	" Voorst.
Ede	" Barneveld.
Eibergen	" Lichtenvoorde.
Epe	" Voorst en Apeldoorn.

Ermelo	en Harderwijk.
Gorssel	„ Warnsveld.
Groenlo	„ Lichtenvoorde.
Harderwijk	„ Ermelo.
Laren	„ Lochem en Boreculo.
Lichtenvoorde	„ Groenlo, Ruurlo en Eibergen.
Lochem	„ Laren.
Nederhemert	„ Ammerzoden.
Neede	„ Boreculo.
Nijkerk	„ Bunschoten
Poederroijen	„ Woudrichem.
Ruurlo	„ Lichtenvoorde.
Voorst	„ Apeldoorn, Epe en Brummen.
Warnsveld	„ Gorssel.

ZUIDHOLLAND.

Ter Aar.	en Nieuwveen. (1)
Aarlanderveen	„ Zwammerdam.
Alphen	„ Boskoop.
Idem	„ Zwammerdam.
Berkenwoude	„ Lekkerkerk.
Bodegraven	„ Zwammerdam (1)
Capelle aan den IJssel	„ Nieuwerkerk (1)
Delft	„ Vrijenban.
Dirksland	„ Melissant.
Dordrecht	„ Dubbeldam.
Dubbeldam	„ Dordrecht. (1)
Gorinchem	„ Schelluinen.
Gouderak	„ Gouda.
Haastrecht	„ Hekendorp.
Idem	„ Gouda.
Hekendorp	„ Gouda (1)
Hendrik-Ido-Ambacht	„ Ridderkerk. (1)
Hillegom	„ Haarlem.
Krimpen aan de Lek	„ Lekkerkerk.
Leiderdorp	„ Hazerswoude. (1)
Lisse	„ Haarlem. (1)
Loosduinen	„ Monster (1)
Idem	„ Wateringen.
Maasland	„ Vlaardinger Ambacht. (1)
Melissant	„ Dirksland.
Idem	„ Sommelsdijk (1)
Middelharnis	„ Stad aan 't Haringvliet.
Idem	„ Nieuwe Tonge.
Mijnsheerenland	„ Heinenoord.
Moerkapelle	„ Gouda. (1)
Moordrecht	„ Idem.
Naaldwijk	„ Monster.
Nieuwkoop	„ Bodegraven.
Noordeloos	„ Hoogblokland.
Oudewater	„ Gouda. (1)
Oudshoorn	„ Alphen
Reeuwijk	„ Haastrecht.
Idem	„ Gouda.
Rockanje	„ Oostvoorne.
Rotterdam	„ IJsselmonde.
Sommelsdijk	„ Middelharnis. (1)
Stolwijk	„ Gouda.
Streefkerk	„ Lekkerkerk. (1)
Strijen	„ Maasdam (1)
Tonge (Oude-)	„ Tonge. (Nieuwe)
Vlaardinger Ambacht	„ Schipluiden.
Idem	„ Kethel.
Vlist	„ Haastrecht.
Vrijenban	„ Delft.
Idem	„ Nootdorp.
Waddinxveen	„ Gouda
Wateringen	„ Monster.
Woerden	„ Gouda.
Woubrugge	„ Alkemade.
Zevenhuizen	„ Gouda.
Zoetermeer	„ Nootdorp.
Zoeterwoude	„ Benthuisen.
Idem	„ Leiderdorp.

Idem	en Voorschoten.
Idem	„ Hazerswoude.
Zwammerdam	„ Bodegraven.
Zwijndrecht	„ Ridderkerk.
Idem	„ Heerjansdam.

NOORDHOLLAND.

Aalsmeer	en Nieuwer-Amstel.
Idem	„ Uithoorn.
Abbekerk	„ Hoogwoud.
Amsterdam	„ Oostzaan.
Idem	„ Ransdorp.
Andijk	„ Enkhuizen.
Ankeveen	„ Weesperkarspel.
Anna Paulowna	„ Zijpe.
Assendelft	„ Krommenie.
Avenhorn	„ Ursem.
Bennebroek	„ Haarlem.
Berkhout	„ Wognum.
Beverwijk	„ Wijk aan Zee en Duin.
Idem	„ Haarlem.
Bloemendaal	„ Idem.
Callantsoog	„ Zijpe.
Diemen	„ Weesperkarspel.
Graft	„ Jisp.
's Graveland	„ Kortenhoef.
Haarlem	„ Velsen.
Idem	„ Haarlemmermeer.
Idem	„ Sloten.
Idem	„ Lisse.
Idem	„ Hillegom.
Idem	„ Heemstede.
Idem	„ Haarlemmerliede en Spaarnwoude.
Idem	„ Schoten.
Idem	„ Uitgeest.
Haarlemmerliede en Spaarnwoude	„ Haarlemmermeer.
Haarlemmermeer	„ Leimuiden.
Idem	„ Alkemade.
Hoogkarspel	„ Wervershoof.
Koedijk	„ St. Pancras.
Idem	„ Oudkarspel.
Koog a/d Zaan	„ Zaandam.
Krommenie	„ Idem.
Kwadijk	„ Middellie.
Midwoud	„ Twisk.
Nibbixwoud	„ Wervershoof.
Nieuwer-Amstel	„ Onder-Amstel.
Idem	„ Uithoorn.
Oostzaan	„ Zaandam.
Oterleek	„ Oudorp.
Idem	„ Schermerhorn.
Onder-Amstel	„ Abcoude-Proostdij.
Idem	„ Weesperkarspel.
Petten	„ Zijpe.
Sloten	„ Zaandam.
Spanbroek	„ Wognum.
Uithoorn	„ Leimuiden.
Idem	„ Mijdrecht.
Weesp	„ Weesperkarspel.
Weesperkarspel	„ Abcoude-Proostdij.
Westzaan	„ Zaandam.
Wormerveer	„ Idem.
Zaandam	„ Zaandijk.

ZEELAND.

Aardenburg	en Oostburg.
Axel	„ Zaamslag.
Schoondijke	„ Oostburg.
Idem	„ Waterlandkerkje.
Stoppeldijk	„ Boschkapelle.
Waterlandkerkje	„ Oostburg.
Westdorpe	„ Neuzen.
IJzendijke	„ Waterlandkerkje.
Zaamslag	„ Axel.

(1) Van deze regeling is in 1903 geen gebruik gemaakt.

UTRECHT.

Abcoude-Baambrugge
Abcoude-Proostdij

Baarn
Idem
Idem
de Bildt
Bunnik
Driebergen
Harmelen
Houten
Jaarsveld
IJsselstein
Kamerik
Kockengen
Langbroek
Linschoten
Loenen
Lopik
Idem
Mijdrecht
Idem
Montfoort
Idem
Idem
Odijk
Ruwiel
Schalkwijk
Soest
Tull en 't Waal
Idem
Vinkeveen
Willege Langerak
Wilnis
Zeist
Idem
Idem
Idem

en Vinkeveen.
„ Weesperkarspel en Ouder-
Amstel.
„ Zeist.
„ Soest.
„ de Bildt.
„ Baarn.
„ Zeist.
„ Langbroek.
„ Kamerik.
„ Tull en 't Waal.
„ Lopik.
„ Montfoort.
„ Harmelen en Kockengen.
„ Ruwiel en Kamerik.
„ Driebergen.
„ Montfoort.
„ Ruwiel.
„ Jaarsveld.
„ Willege Langerak.
„ Uithoorn.
„ Nieuwveen.
„ IJsselstein.
„ Linschoten.
„ Willeskop.
„ Zeist.
„ Kockengen en Loenen.
„ Tull en 't Waal.
„ Baarn en Zeist.
„ Schalkwijk.
„ Houten.
„ Abcoude Baambrugge.
„ Lopik.
„ Nieuwkoop en Zevenhoven.
„ Baarn.
„ Bunnik.
„ Odijk.
„ Soest.

FRIESLAND.

Ængwirden
Baarderadeel
Dantumadeel
Dokkum
Doniawerstal
Ferwerderadeel

Franekeradeel
Haskerland
Hennaarderadeel

Idaarderadeel

Leeuwarden
Menaldumadeel
Schoterland
Smallingerland

Tietjerksteradeel
Utingeradeel

Westdongeradeel

en Schoterland.
„ Hennaarderadeel.
„ Dokkum en Ferwerderadeel.
„ Dantumadeel.
„ Utingeradeel.
„ Dantumadeel en Weststel-
lingwerf.
„ Hennaarderadeel.
„ Schoterland en Utingeradeel.
„ Baarderadeel en Franekera-
deel.
„ Smallingerland en Utingera-
deel.
„ Menaldumadeel.
„ Leeuwarden.
„ Ængwirden en Haskerland.
„ Idaarderadeel en Utingera-
deel.
„ Idaarderadeel.
„ Doniawerstal, Haskerland,
Idaarderadeel en Smallin-
gerland.
„ Ferwerderadeel.

OVERIJSEL.

Almelo (Stad-)
Avereest
Idem
Idem
Blokzijl
Borne
Idem
Idem
Idem

en Almelo. (Ambt-)
„ Ommen. (Stad-)
„ Ommen. (Ambt-)
„ Nieuwleusen.
„ Vollenhove. (Ambt-)
„ Hengelo.
„ Weerselo.
„ Tubbergen.
„ Delden. (Ambt-)

Dalfsen
Idem
Idem
Idem
Delden (Stad-)
Delden (Ambt-)
Deventer
Genemuiden
Haaksbergen
Hasselt
Heino
Hellendoorn
Idem
Hengelo
IJsselmuiden
Markelo
Nieuwleusen
Idem
Ommen (Stad-)
Ootmarsum
Vollenhoven (Stad)
Zalk en Veecaten

en Zwollerkerspel.
„ Ommen. (Ambt-)
„ Nieuwleusen.
„ Heino.
„ Delden. (Ambt-)
„ Haaksbergen.
„ Voorst. (Gelderland)
„ Zwollerkerspel.
„ Hengelo.
„ Zwollerkerspel.
„ Idem.
„ Holten.
„ Wierden.
„ Lonneker.
„ Zwollerkerspel.
„ Borculo. (Gelderland)
„ Ommen. (Ambt-)
„ Staphorst.
„ Ommen. (Ambt-)
„ Tubbergen.
„ Vollenhove. (Ambt-)
„ Zwollerkerspel.

GRONINGEN.

Adorp
Aduard
Bellingwolde
Grijpskerk
Idem
Kantens
Leek
Idem
Loppersum
Idem
Nieuweschans
Uithuizermeeden
Idem
Vlagtwedde
Idem
Wildervank en Onstwedde
't Zandt

en Hoogkerk.
„ Adorp, Beerta en Wedde.
„ Beerta en Wedde.
„ Zuidhorn.
„ Oldekerk.
„ Bedum.
„ Zuidhorn.
„ Oldekerk.
„ Stedum.
„ Slochteren.
„ Beerta.
„ 't Zandt.
„ Uithuizen.
„ Odoorn. (Drenthe)
„ Bellingwolde.
„ Gasselte, Gieten en Anlo.
„ Stedum.

DRENTHE.

Anlo, Gieten en Gasselte
Borgen en Zweelo
Emmen
Hoogeveen
Idem
Norg
Odoorn
Sleen
Westerbork
Zuidwolde

en Wildervank.
„ Rolde en Westerbork.
„ Schoonebeek.
„ Oosterhesselen.
„ Zuidwolde.
„ Roden.
„ Vlagtwedde.
„ Odoorn.
„ Oosterhesselen.
„ de Wijk.

LIMBURG.

Berg en Terblijt
Cadier en Keer
Idem
Echt
Idem
Grathem
Grevenbicht
Helden
Heythuizen
Horst
Hulsberg
Ittervoort
Nederweert
Nunhem
Oud-Valkenburg
Rijckholt
Schin op Geulle
Stramproy
Venray
Wijlre

en Valkenberg.
„ Gronsveld.
„ Bemelen.
„ Montfort.
„ Posterholt
„ Hunsel.
„ Obbicht en Papenhoven.
„ Deurne en Liessel.
„ Nederweert.
„ Deurne en Liessel.
„ Valkenberg.
„ Thorn.
„ Weert.
„ Haalen.
„ Wijlre.
„ Gronsveld
„ Valkenberg.
„ Weert.
„ Maashees.
„ Bemelen.

Arn het einde van 1903 werd in 872 gemeenten herhalings-
onderwijs gegeven. Onder die gemeenten waren er ook nu nog,
die bij sommige harer scholen de avondklassen hadden behouden.

Behalve deze trof men in 16 gemeenten uitsluitend de oude
avondscholen aan.

Het volgende overzicht levert de cijfers voor iedere provincie
afzonderlijk.

Provinciën.	Aantal gemeenten met:	
	Avondscholen.	Herhalings- onderwijs.
Noordbrabant	3	152
Gelderland	1	101
Zuidholland	3	146
Noordholland	3	124
Zeeland	—	89
Utrecht	1	50
Friesland	—	43
Overijssel	5	52
Groningen	—	57
Drenthe	—	34
Limburg	—	24
Totaal. . .	16	872

Het aantal gemeenten waar herhalingsonderwijs wordt gegeven
is in 1903 toegenomen met 56.

In de volgende tabel zijn de 1573 niet door gemeenten
gesubsidieerde bijzondere scholen naar haar verschillenden aard
gesplitst. Evenals in vorige verslagen zijn ook nu weder de
scholen, gehouden voor rekening van het hoofd, gerangschikt
onder de Protestantsche, Roomsche-Katholieke en Israëlietische
scholen, naar gelang van het kerkgenootschap, waartoe de hoofden
dier scholen behooren.

PROVINCIEËN.	DIACONIE- EN WESCHUIS- SCHOLEN.			SCHOLEN VAN KERKELIJKE GEMEENTEN, INSTELLINGEN OF VEREENIGINGEN.			SCHOLEN VOOR REKENING VAN HET HOOFD DER SCHOOL.			Scholen niet in de vorige rubrieken begrepen.	TOTAAL.
	Protes- tantsche.	Roomsch- Katho- lieke.	Israëlie- tische.	Protes- tantsche.	Roomsch- Katho- lieke.	Israëlie- tische.	Protes- tantsche.	Roomsch- Katho- lieke.	Israëlie- tische.		
Noordbrabant .	1	6	—	21	163	—	2	20	—	4	217
Gelderland . .	1	3	—	95	74	—	21	6	—	6	206
Zuidholland . .	8	12	—	167	108	—	22	4	—	15	336
Noordholland .	16	3	2	77	83	1	32	4	2	16	236
Zeeland. . . .	—	—	—	35	16	—	1	—	—	—	52
Utrecht	5	—	—	44	35	—	12	13	—	5	114
Friesland . . .	2	2	—	131	13	—	1	—	—	—	149
Overijssel . . .	—	—	—	32	26	—	1	—	—	5	64
Groningen . . .	—	—	—	61	9	—	2	—	—	1	73
Drenthe	—	—	—	20	—	—	1	—	—	—	21
Limburg	—	8	—	2	93	—	—	1	—	1	105
Totaal in 1903	33	34	2	685	620	1	95	48	2	53	1573
„ „ 1902	40	36	2	647	604	1	99	50	2	47	1528
Vermeerdering	— 7	— 2	—	38	16	—	— 4	— 2	—	6	45

De niet door gemeenten gesubsidieerde bijzondere scholen bestonden aan het einde van 1903 uit 69 diaconie- en weeshuisscholen, 1306 scholen van kerkelijke gemeenten, instellingen of vereenigingen (685 Protestantsche, 620 Roomsche-Katholieke

en 1 Israëlietische), 145 die voor rekening van de hoofden gehouden werden en 53, die niet onder een dezer rubrieken waren te rangschikken.

§ 4. SCHOOLLOKALEN, SCHOOLMEUBELN EN LEERMIDDELEN.

Het volgend overzicht bevat de gewone jaarlijksche opgaven betreffende den bouw en de verbetering van de schoollokalen.

PROVINCIEËN.	Nieuw gebouwde lokalen.		Lokalen in aanbouw. a)		Vergrootte of verbeterde lokalen.		Lokalen die verbetering eischen. b)		Plannen, aanhangig tot verbetering of geheele vernieuwing.		Afgekeurde lokalen.	Toelichtingen.
	Openbare.	Bijz.	Openbare.	Bijz.	Openbare.	Bijz.	Openbare.	Bijzondere.	Openbare.	Bijzondere.		
Noordbrabant	6	4	2	2	8	8	26	7	18	5	1	a) In deze kolom komen enkel de in aanbouw zijnde nieuwe lokalen voor. b) Onder de cijfers in deze kolom zijn begrepen die betreffende lokalen voor welke verbetering of geheele vernieuwing plannen aanhangig waren.
Gelderland	6	7	3	4	8	6	40	1	13	2	—	
Zuidholland	13	14	13	5	12	7	41	22	25	4	—	
Noordholland	14	7	14	4	3	3	24	14	22	4	—	
Zeeland	3	6	—	—	4	2	8	3	5	—	1	
Utrecht	4	6	3	—	4	1	5	6	8	5	—	
Friesland	2	9	11	6	13	12	7	5	5	2	1	
Overijssel	3	1	7	—	12	3	14	1	4	1	—	
Groningen	3	5	3	—	4	1	—	—	4	1	—	
Drenthe	12	7	16	—	—	—	19	1	9	1	—	
Limburg	2	8	6	1	2	2	19	4	8	1	—	
Totaal in 1903 . .	68	74	78	22	70	45	203	64	121	26	3	
„ „ 1902 . .	73	91	76	31	100	125	242	72	163	34	1	

Uit bovenstaand overzicht blijkt, dat er in 1903 142 nieuwe lokalen werden gebouwd. In 1902 was dit aantal 164.

Het aantal nieuwe lokalen in aanbouw bedroeg in 1903 100; dat is 7 minder dan het vorige jaar.

115 lokalen werden vergroot of verbeterd; in 1902 was dit aantal 225.

Het aantal lokalen, die verbetering eischen, bedroeg in 1903 267, tegen 314 in het vorige jaar.

In 1903 waren plannen aanhangig tot verbetering of geheele vernieuwing van 147 lokalen; dit getal was in het vorige jaar 197.

De school, welke blijkens bovenstaand overzicht is afgekeurd in de provincie Noordbrabant, is de openbare lagere school te Chaam. Die in de provincie Zeeland is de openbare school in de kom van de gemeente Philippine. Ter vervanging van dit gebouw zal eene geheel nieuwe school worden gebouwd op eene andere plaats, welke reeds is aangewezen en goedgekeurd.

In de provincie Friesland is als schadelijk voor de gezondheid afgekeurd de bijzondere school te Menaldum. Het bestuur legde zich bij die uitspraak neer en gaf de verklaring, dat in 1904 eene geheel nieuwe school zoude worden gebouwd.

Over het geheele Rijk is in 1903 veel gedaan tot verbetering van de schoollocaliteit; vele lokalen zijn geheel vernieuwd, in andere zijn de noodig gebleken verbeteringen aangebracht, terwijl ook vele nieuwe scholen, zoowel voor het openbaar als voor het bijzonder onderwijs, werden gesticht.

Er werden echter ook klachten vernomen over tekortkoming op dit punt. Zoo wordt in vele gemeenten van de provinciën Noordbrabant en Limburg van jaar tot jaar uitgesteld noodzakelijke verbeteringen aan de openbare school aan te brengen of de school met nieuwe lokalen uit te breiden, in de verwachting,

of in de hoop, dat er bijzondere scholen zullen worden opgericht die in de behoefte voorzien.

Eveneens werd geklaagd, dat nog vele gemeentebesturen niet voldeden aan de eischen van de wet ten opzichte van portalen en privaten in de scholen, terwijl ook, ten gevolge van overbevolking van de scholen, niet altijd werd gelet op de eischen omtrent den afstand van den werkmuur en omtrent de ruimte der tusschengangen.

De reinheid der schoollokalen liet hier en daar, vooral ten platten lande, ten gevolge van de weinige uitgaven, die men zich voor de schoonmaak getroostte, veel te wenschen over.

Niet alleen echter waar het geldt de noodzakelijke uitgaven voor het schoonmaken, maar ook bij die voor het jaarlijksch onderhoud van scholen, speelplaatsen en onderwijzerswoningen, openbaart zich dikwijls de zuinigheid der plattelandsbesturen.

De schoolmeubelen en de leermiddelen waren over het algemeen voldoende.

De raad der gemeente Ambt-Hardenberg kwam in beroep tegen een besluit van Gedeputeerde Staten van Overijssel, waarbij goedkeuring werd onthouden aan een besluit van den raad der gemeente ter aanwijzing van een terrein voor den bouw van eene school, ter voldoening aan het Koninklijk besluit van 17 Juni 1901, n°. 80.

Bij Koninklijk besluit van 21 October 1903. n°. 33, werd appellant niet ontvankelijk verklaard in het door hem ingestelde beroep, op grond, dat daarbij niet was in acht genomen den termijn van 30 dagen, bedoeld in art 200 der Gemeentewet.

Dit Koninklijk besluit is achter het verslag geplaatst als n°. 33 van bijlage IJ.

§ 5. SUBSIDIËN VAN HET RIJK KRACHTENS ART. 49 DER WET.

De beide volgende overzichten bevatten de subsidiën in de gewone en buitengewone kosten van het openbaar lager onderwijs, krachtens art. 49 der wet door het Rijk verleend.

Onder de buitengewone kosten van het lager onderwijs worden

hier verstaan de uitgaven voor den bouw van nieuwe of verbouw van bestaande schoollokalen en onderwijzerswoningen en de aanschaffing van schoolmeubelen voor de nieuwe lokalen.

Subsidiën in de gewone kosten.

Provinciën.	Gemeenten.	Bedrag van het subsidie.	Totaal bedrag per provincie.	Provinciën.	Gemeenten.	Bedrag van het subsidie.	Totaal bedrag per provincie.
Noordbrabant .	Duizel c. a.	f 400	f 4 250	Noordholland .	Edam	f 6 750	f 37 625
	Meeuwen c. a.	600			Egmond aan Zee . . .	5 000	
	Putte	800			Graft	250	
	Riethoven	200			Kwadijk	100	
	Veen	800			Landsmeer	1 600	
	Woudrichem	1 200			Middelie	600	
	Zesgehuchten	250			Oudendijk	675	
Gelderland . .	Angerlo	f 600	11 975		Petten	1 900	
	Epe	6 500			Ransdorp	700	
	Gameren.	775			Spaarndam	1 325	
	Harderwijk	1 800			Terschelling	4 800	
	Heerde	1 300			Texel	4 350	
	Nederhemert	500			Urk	5 800	
	Poederoijen	500			Vlieland	2 775	
Zuidholland. .	Abbenbroek	f 500	28 500		Zeeland . . .	Warder	
	Brielle	500		Westzaan		500	
	Goedereede	1 000		Burgh.		f 750	
	's Gravendeel	1 000		Clinge.		2 400	
	Heerjansdam	850		Driewegen		400	
	Hellevoetsluis	3 000		Ellewoutsdijk		575	
	Herkingen	850		Hengstdijk		600	
	Hoogvliet	500		Hoofdplaat		600	
	Kedichem	250		Kapelle		2 600	
	Maasdam	2 400		Koewacht		2 300	
	Melissant	1 600		Krabbendijke		650	
	Middelharnis	5 000		Nisse		750	
	Monster	300		Ossenisse.		750	
	Nieuw-Beijerland. . . .	1 700		Oudelande		550	
	Piershil	800		Overslag		350	
	Puttershoek	500		St. Philipsland	750		
	Schelluinen	150		Rilland-Bath	1 200		
	Stad aan 't Haringvliet.	3 200		Schore	1 150		
	Stellendam	1 600		Serooskerke (Schouwen)	250		
	Westmaas	1 000		Veere	900		
	Zwartewaal	1 800		Waarde	375		
				Zuiddorpe	635		
						18 535	

Provinciën.	Gemeenten.	Bedrag van het subsidie.	Totaal bedrag per provincie.	Provinciën.	Gemeenten.	Bedrag van het subsidie.	Totaal bedrag per provincie.
Friesland. . .	Ameland.	f 750	f 31 300	Groningen . .	Marum	f 4 500	f 6 000
	Baarderadeel	6 000			Vlagtwedde.	1 500	
	Dokkum.	3 000		Drenthe . . .	Beilen.	f 2 500	45 000
	Hindeloopen	300			Coevorden	2 000	
	Ooststellingwerf	8 000			Emmen	30 000	
	Rauwerderhem	1 500			Havelte	1 500	
	Schiermonnikoog.	750			Odoorn	3 500	
	Smallingerland	3 000			Sleen	2 000	
	Weststellingwerf.	8 000			Smilde	3 500	
Overijssel . . .	Giethoorn	f 1 000	7 450	Limburg. . .	Baexem	f 200	900
	Grafhorst	500			Mesch.	400	
	Kuinre	600			Slenaken.	300	
	Oldemarkt	850					
	Ootmarsum	500		Totaal der subsidiën in de gewone kosten in 1903. .			f 191 535
	Tubbergen	3 200					
	Wanneperveen.	800					

Subsidiën in de buitengewone kosten.

Provinciën.	Gemeenten.	Totaal bedrag der kosten.	Vergoeding volgens art. 45 der wet.	Subsidie volgens art. 49 der wet.	Bedrag van hetgeen ten laste van de gemeente is gebleven.
Noordbrabant.	Rijsbergen	f 4 334,00	f 913,50	f 3 035,00	f 385,50
	Woudrichem	17 547,00	3 852,77 ^s	12 435,00	1 259,22 ^s
Zuidholland	Nieuw-Helvoet	26 500,00	4 445,00	6 530,00	15 525,00
	Rockanje	3 678,00	862,50	1 400,00	1 415,50
Noordholland	Buiksloot	22 600,00	5 109,00	13 070,00	4 421,00
	Helder	49 211,00	18 520,75	19 345,00	19 345,25
Zeeland	Krabbendijke	5 650,01	822,50	4 800,00	27,51
	Kruiningen.	5 650,01	822,50	4 800,00	27,51
	Zuiddorpe	5 103,00	1 120,00	3 975,00	8,00
Friesland	't Bildt	9 136,00	2 037,50	3 550,00	3 548,50
	Dantumadeel	9 622,50	2 335,00	5 620,00	1 667,50
	Opsterland	16 587,00	2 408,87 ^s	14 000,00	178,12 ^s
	Weststellingwerf.	8 457,00	843,50	7 400,00	213,50
Overijssel	Nieuwleusen	12 590,00	1 715,75	3 375,00	7 499,25
	Tubbergen	18 321,00	3 935,50	9 800,00	4 585,50
Drenthe.	Borger	5 069,00	746,25	3 435,00	887,75
	Emmen	36 653,11 ^s	7 847,20	24 200,00	4 605,91 ^s
	Gasselte	8 024,00	759,25	4 850,00	2 414,75
	Peize	20 891,00	4 464,50	16 400,00	25,50
	Sleen	24 758,00	4 380,00	16 200,00	4 178,00
	Westerbork.	11 284,00	2 496,57 ^s	8 700,00	87,42 ^s
Limburg.	Schinnen	16 666,00	4 052,50	8 460,00	4 153,50
	Spaubeek	5 760,00	"	3 050,00	2 710,00
Totaal der subsidiën in de buitengewone kosten in 1903.				f 198 430,00	

Verzameling der subsidiën in de gewone en in de buitengewone kosten :

Provinciën.	Subsidiën in de gewone kosten.	Subsidiën in de buitengewone kosten.	Totaal.
Noordbrabant . . .	f 4 250,00	f 15 470,00	f 19 720,00
Gelderland	11 975,00	—	11 975,00
Zuidholland	28 500,00	7 930,00	36 430,00
Noordholland . . .	37 625,00	32 415,00	70 040,00
Zeeland	18 535,00	13 575,00	32 110,00
Utrecht	—	—	—
Friesland	31 300,00	30 570,00	61 870,00
Overijssel	7 450,00	13 175,00	20 625,00
Groningen	6 000,00	—	6 000,00
Drenthe	45 000,00	73 785,00	118 785,00
Limburg	900,00	11 510,00	12 410,00
Totaal	f 191 535,00	f 198 430,00	f 389 965,00
Totaal in 1902 . .	156 225,00	186 265,00	342 490,00

Uit de vorenstaande tabel der subsidiën in de gewone kosten blijkt, dat aan de navolgende gemeenten, die in 1902 geen subsidie genoten, in 1903 eene bijdrage werd verleend :

Noordbrabant: Duizel c. a., Putte, Riethoven, Woudrichem Zesgehuchten ;

Gelderland: Nederhemert, Poederoyen ;

Zuidholland: Schelluinen ;

Friesland: Smallingerland ;

Overijssel: Ootmarsum ;

Groningen: Vlagtwedde ;

Drenthe: Havelte.

Daarentegen genoot de in 1902 gesubsidieerde gemeente Philippine (Zeeland) in 1903 geen subsidie.

De volgende gemeenten genoten over 1903 in de gewone

kosten meer aan subsidie dan in 1902 het bedrag achter hare namen vermeld.

Noordbrabant: Meeuwen c. a. f 100, Veen f 200 ;

Gelderland: Gameren f 25, Harderwijk f 800, Heerde f 300 ;

Zuidholland: Heerjansdam f 250, Herkingen f 100, Maasdam f 1000, Melissant f 450, Nieuw-Beijerland f 300, Westmaas f 400 ;

Noordholland: Edam f 250, Graft f 50, Middelie f 30, Oudendijk f 50, Petten f 100, Ransdorp f 200, Spaarndam f 175, Terschelling f 300, Warder f 325 ;

Zeeland: Burgh f 75, Clinge f 600, Driewegen f 100, Ellewoutsdijk f 75, Hengstdijk f 170, Hoofdplaat f 200, Kapelle f 200, Koewacht f 300, Oudelande f 50, Overslag f 150, St. Philipsland f 350, Rilland-Bath f 350, Schore f 35, Serooskerke (Schouwen) f 50, Waarde f 100 ;

Friesland: Hindeloopen f 150, Rauwerderhem f 500 ;

Overijssel: Grafhorst f 200 ;

Groningen: Marum f 500 ;

Drenthe: Emmen f 20 000, Odoorn f 500, Sleen f 800, Smilde f 500.

Minder dan over 1902 werd toegekend aan de volgende gemeenten.

Gelderland: Angerlo f 200 ;

Zuidholland: Brielle f 1000, Hellevoetsluis f 500, Kedichem f 100, Middelharnis f 800, Monster f 200 ;

Noordholland: Kwadijk f 50, Westzaan f 600 ;

Zeeland: Krabbendijke f 150, Nisse f 50 ;

Friesland: Ameland f 50, Ooststellingwerf f 2000 ;

Overijssel: Tubbergen f 300 ;

Limburg: Mesch f 100.

Aan gewone subsidiën werd in het geheel f 35 310 meer uitgegeven dan in het vorige jaar.

Ten aanzien van de subsidiën in de buitengewone kosten is in vergelijking met 1902 op eene vermeerdering met f 12 165 te wijzen.

Evenals in het vorige jaar werd te dezer zake in de provincie Groningen niets bijgedragen.

Terwijl in 1902 in Gelderland en Utrecht f 32 440 en f 2 725 werd toegekend, is in 1903 in die provinciën geen subsidie verleend.

In Zuidholland, Noordholland, Zeeland en Drenthe werd respectievelijk f 335, f 27 815, f 8 075 en f 37 430 *meer*, en in Noordbrabant, Friesland, Overijssel en Limburg respectievelijk f 10 480, f 2 005, f 8 290 en f 5 550 *minder* verleend dan in 1902.

De uitgaven wegens de toepassing van art. 49 der wet op het lager onderwijs bedroegen in totaal f 47 475 *meer* dan in 1902.

§ 6. LEERLINGEN.

De volgende tabel wijst het getal leerlingen aan, die op 15 Januari 1904 tot de dagschool behoorden.

Het aantal dagscholieren nam in 1903 toe met 11 766, tegen 17 833 in 1902.

De openbare scholen namen toe met 2779 leerlingen, tegen 9003 in 1902, terwijl de niet door de gemeente gesubsidieerde bijzondere scholen toenamen met 9033 tegen 8888 in 1902.

De van gemeentewege gesubsidieerde bijzondere scholen namen af met 46 leerlingen, tegen 58 in het vorige jaar.

Bij de openbare scholen nam het aantal leerlingen beneden 6 jaar, zoowel voor jongens als meisjes af; ook het aantal jongens van 9, 10 en 11 jaar onderging eene vermindering. Bij de overige leeftijdsgroepen vond, zoowel voor jongens als voor meisjes, vermeerdering plaats.

Het aantal leerlingen aan de niet door de gemeente gesubsidieerde bijzondere scholen nam voor elke leeftijdsgroep, zoowel voor jongens als meisjes, toe, terwijl het voor de door de gemeente gesubsidieerde bijzondere scholen afnam, met uitzondering evenwel van het aantal meisjes van 9, 10 en 11 jaar, hetwelk eene kleine vermeerdering aanwijst.

15,82 pct. van de mannelijke en 14,82 pct. van de vrouwelijke bevolking bezocht de school, tegen 15,86 pct. en 14,81 pct. in 1903.

Ten einde het aantal kinderen van 7 tot beneden 13 jaar, in elke provincie en in het Rijk wonende, te kunnen vergelijken met dat van hen die op dien leeftijd onderwijs genoten, moeten van de cijfers van elke provincie worden afgetrokken de kinderen schoolgaande in de provincie, doch behoorende tot de bevolking eener andere provincie of van een ander Rijk; bijgeteld de kinderen behoorende tot de bevolking der provincie, doch schoolgaande in eene andere provincie of in een ander Rijk.

De volgende staat geeft van de uitkomst van deze berekening een overzicht.

Aantal kinderen van 7 tot beneden 13 jaar, die op 15 Januari 1904 schoolonderwijs genoten en wonende in de:

Provinciën.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Noordbrabant.	33 921	33 125	67 046
Gelderland	37 354	35 695	73 049
Zuidholland	79 070	77 355	156 425
Noordholland	65 365	63 844	129 209
Zeeland	14 526	14 190	28 716
Utrecht	17 028	16 642	33 670
Friesland	21 799	20 808	42 607
Overijssel	22 568	21 601	44 169
Groningen	19 823	19 193	39 016
Drenthe	10 357	9 734	20 091
Limburg.	18 723	18 173	36 896
Het Rijk . . .	340 534	330 360	670 894

Het aantal kinderen, dat op den leeftijd van 7 tot beneden 13 jaar, op 15 Januari 1904 huisonderwijs genoot, blijkt uit het volgende overzicht.

Provinciën.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Noordbrabant.	22	22	44
Gelderland	19	34	53
Zuidholland	38	87	125
Noordholland	17	31	48
Zeeland	8	9	17
Utrecht	10	45	55
Friesland	2	5	7
Overijssel	18	14	32
Groningen	4	4	8
Drenthe	—	1	1
Limburg.	40	53	93
Totaal . . .	178	305	483

Telt men beide staten te zamen, dan verkrijgt men het aantal kinderen van 7 tot beneden 13 jaar, die op 15 Januari 1904 lager onderwijs genoten. Het getal kinderen van denzelfden leeftijd, op dat tijdstip in het Rijk wonende, benevens dat van hen, die op 15 Januari 1904 geen lager onderwijs genoten, blijkt uit de volgende tabel.

PROVINCIEËN.	Getal kinderen op 15 Januari 1904			Getal kinderen die op 15 Januari 1904 lager onderwijs genoten			Getal kinderen die op 15 Januari 1904 geen lager onderwijs genoten			Van de 10 000 jongens (meisjes) genoten op 15 Januari 1904 geen lager onderwijs		
	van 7 tot beneden 13 jaar.			van 7 tot beneden 13 jaar			van 7 tot beneden 13 jaar			van 7 tot beneden 13 jaar		
	jongens.	meisjes.	totaal.	jongens.	meisjes.	totaal.	jongens.	meisjes.	totaal.	jongens.	meisjes.	totaal.
Noordbrabant.	35 897	35 411	71 308	33 943	33 147	67 090	1 954	2 264	4 218	545	639	592
Gelderland.	39 229	38 273	77 502	37 373	35 729	73 102	1 856	2 544	4 400	473	665	568
Zuidholland	83 055	82 851	165 906	79 108	77 442	156 550	3 947	5 409	9 356	475	653	564
Noordholland.	67 834	67 194	135 028	65 382	63 875	129 257	2 452	3 319	5 771	361	494	427
Zeeland	15 087	15 084	30 121	14 534	14 199	28 733	553	835	1 388	367	555	461
Utrecht	17 944	17 822	35 766	17 038	16 687	33 725	906	1 135	2 041	505	637	571
Friesland	22 766	22 212	44 978	21 801	20 813	42 614	965	1 399	2 364	424	630	526
Overijssel	23 731	23 301	47 032	22 586	21 615	44 201	1 145	1 686	2 831	483	724	602
Groningen	20 314	20 470	41 284	19 827	19 197	39 024	987	1 273	2 260	474	622	547
Drenthe	11 048	10 549	21 597	10 357	9 735	20 092	691	814	1 505	625	772	697
Limburg	19 982	19 482	39 414	18 763	18 226	36 989	1 169	1 256	2 425	586	645	615
Totaal op 15 Januari 1904	357 337	352 599	709 936	340 712	330 665	671 377	16 625	21 934	38 559	465	622	543
Totaal op 15 Januari 1903	350 429	345 834	696 263	333 729	325 127	658 856	16 700	20 707	37 407	470	599	537

In de volgende tabel is het aantal der dagscholieren vermeld die tevens de avondschool bezochten, vergeleken met dat bij den aanvang van 1903.

GETAL der dagscholieren die tevens de avondschool bezochten op 15 Januari 1904.

PROVINCIEËN.	Aan de openbare scholen.		Aan de door de gemeente gesubsidieerde bijzondere scholen.		Aan de niet door de gemeente gesubsidieerde bijzondere scholen.		Aan alle lagere scholen te zamen.	
	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.
Noordbrabant.	396	60	—	—	710	116	1 106	176
Gelderland.	163	50	—	—	223	49	386	99
Zuidholland	121	234	—	—	217	45	338	279
Noordholland.	10 827	10 575	—	—	287	444	11 114	11 019
Zeeland	158	216	—	—	28	3	186	219
Utrecht	20	3	—	—	97	12	117	15
Friesland	302	339	—	—	235	80	537	419
Overijssel	79	30	—	—	196	9	275	39
Groningen	—	—	—	—	56	—	56	—
Drenthe.	—	—	—	—	51	—	51	—
Limburg.	10	2	—	—	11	45	21	47
Totaal	12 076	11 509	—	—	2 111	803	14 187	12 312
Op 15 Januari 1903	11 793	11 288	—	—	2 537	1 007	14 330	12 295
Vermeerdering	283	221	—	—	— 426	— 204	— 143	17

Hieruit blijkt, dat het bezoek der avondschool door leerlingen der dagschool, aan de openbare scholen is toegenomen, zoowel voor jongens als meisjes; aan de niet door de gemeente gesubsidieerde bijzondere scholen is het daarentegen afgenomen. Het aantal dagscholieren, in 1903 kosteloos onderwezen, blijkt uit de volgende tabel.

GETAL der dagscholieren die kosteloos onderwijs ontvingen op 15 Januari 1904.

PROVINCIEËN.	Aan de openbare scholen.		Aan de door de gemeente gesubsidieerde bijzondere scholen.		Aan de niet door de gemeente gesubsidieerde bijzondere scholen.		Aan alle lagere scholen te zamen.	
	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.
Noordbrabant.	11 872	3 935	—	—	5 408	11 604	17 280	15 539
Gelderland.	15 162	11 739	—	—	2 000	3 929	17 162	15 668
Zuidholland	25 714	23 681	—	—	5 501	5 712	31 215	29 393
Noordholland.	32 596	28 967	—	—	4 920	4 947	37 516	33 914
Zeeland	7 897	6 680	—	—	220	592	8 117	7 272
Utrecht	4 306	3 639	—	—	1 636	2 256	5 942	5 895
Friesland	11 967	11 160	—	—	896	927	12 863	12 087
Overijssel	8 132	7 191	—	—	1 531	1 737	9 663	8 928
Groningen	12 835	12 170	—	—	419	398	13 254	12 568
Drenthe.	4 401	4 205	—	—	9	9	4 410	4 214
Limburg.	4 854	2 428	—	124	2 007	4 179	6 861	6 731
Totaal	139 736	115 795	—	124	24 547	36 290	164 283	152 209
Op 15 Januari 1903	141 807	119 314	—	116	23 794	36 987	165 601	156 417
Vermeerdering	— 2 071	— 3 519	—	8	753	— 697	— 1 318	— 4 208

Uit deze tabel blijkt, dat het aantal kosteloos schoolgaande kinderen bij de jongens afnam met 1318 en bij de meisjes met 4208.

Uit de volgende tabel blijkt het aantal leerlingen die op 15 Januari 1904 uitsluitend de avondschool bezochten, vergeleken met dat bij den aanvang van 1903.

GETAL der leerlingen die uitsluitend de avondschool bezochten op 15 Januari 1904.

PROVINCIEËN.	Aan de openbare scholen.		Aan de door de gemeente gesubsidieerde bijzondere scholen.		Aan de niet door de gemeente gesubsidieerde bijzondere scholen.		Aan alle scholen te zamen.	
	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.
Noordbrabant.	100	12	—	—	20	3	120	15
Gelderland.	63	13	—	—	52	24	115	37
Zuidholland.	15	19	—	—	208	65	223	84
Noordholland.	267	161	—	—	21	16	288	177
Zeeland.	30	9	—	—	2	3	32	12
Utrecht.	25	—	—	—	17	11	42	11
Friesland.	16	8	—	—	10	8	26	16
Overijssel.	98	23	—	—	129	4	227	27
Groningen.	—	—	—	—	20	—	20	—
Drenthe.	—	—	—	—	14	1	14	1
Limburg.	—	—	—	—	93	38	93	38
Totaal.	614	245	—	—	586	173	1 200	418
Op 15 Januari 1903.	599	177	—	—	471	162	1 070	339
Vermeerdering.	15	68	—	—	115	11	130	79

Uit deze tabel blijkt, dat het aantal van hen, die uitsluitend de avondschool bezoeken, is toegenomen, zoowel voor jongens als voor meisjes, aan de openbare en aan de niet door de gemeente gesubsidieerde bijzondere scholen.

GETAL der leerlingen die het herhalingsonderwijs volgden op 15 Januari 1904.

PROVINCIEËN.	Aan de openbare scholen.		Aan de door de gemeente gesubsidieerde bijzondere scholen.		Aan de niet door de gemeente gesubsidieerde bijzondere scholen.		Aan alle scholen te zamen.	
	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.
Noordbrabant.	2 363	242	—	—	257	97	2 620	339
Gelderland.	2 574	980	—	—	500	72	3 074	1 052
Zuidholland.	3 095	1 567	39	9	365	149	3 499	1 725
Noordholland.	3 205	2 523	626	177	175	96	4 006	2 796
Zeeland.	975	227	—	—	81	16	1 056	243
Utrecht.	757	514	—	—	184	27	941	541
Friesland.	2 042	1 170	—	—	603	134	2 645	1 304
Overijssel.	1 692	592	—	—	338	324	2 030	916
Groningen.	2 202	1 212	—	—	316	70	2 518	1 282
Drenthe.	1 519	413	—	—	82	15	1 601	428
Limburg.	409	3	—	—	136	32	545	35
Totaal.	20 833	9 443	665	186	3 037	1 032	24 535	10 661
Op 15 Januari 1903.	21 588	10 103	282	70	3 033	1 247	24 903	11 420
Vermeerdering.	— 755	— 660	383	116	4	— 215	— 368	— 759

Uit deze tabel blijkt, dat het aantal van hen, die op 15 Januari 1904 de herhalingschool bezochten, voor jongens en meisjes, aan de openbare scholen is afgenomen en toegenomen aan de door de gemeente gesubsidieerde bijzondere scholen, terwijl aan de niet door de gemeente gesubsidieerde bijzondere scholen, het aantal der jongens toenam en dat der meisjes afnam. Blijkens het medegedeelde op bladz. 328 en 342 van het Verslag over 1902—1903 zou de statistiek van het volstrekt

leerverzuim betreffende het jaar 1903 en vervolgens bewerkt worden door het Centraal Bureau voor de Statistiek. De onbetrouwbaarheid van het te verwerken materiaal betreffende het jaar 1903 heeft echter doen afzien van eene bewerking daarvan, zoodat eene statistiek van het volstrekt verzuim met opgaaf van de verschillende oorzaken van het niet bezoeken der lagere school op 15 Januari 1903 achterwege is moeten blijven.

§ 7. SCHOOLGELDEN.

Het aantal gemeenten waar op 31 December 1903 in het geheel geen schoolgeld voor de openbare lagere school werd geheven, bedroeg 2, namelijk:

- Zijpe (Noordholland) en
- Nieuwe-Schans (Groningen).

Aan deze gemeenten, alsmede aan de gemeente *Putte* (Noordbrabant), was, blijkens vorige verslagen, vrijstelling verleend van de verplichting tot het heffen van schoolgeld. Vrijstelling van deze verplichting, uitsluitend voor zooveel het herhalingsonderwijs betreft, is blijkens vorige verslagen verleend aan de gemeenten:

- Schoonhoven (Zuidholland),
- Wijk bij Duurstede (Utrecht),
- Goor (Overijssel),
- Olst (Overijssel),
- Stad-Delden (Overijssel).

In 1903 is afwijzend beschikt op verzoeken van de besturen der gemeenten *Dieden c. a.*, *Esch*, *Herpen*, *Lith* (alle Noordbrabant) en *Oude-Niedorp* (Noordholland), waarbij vrijstelling werd verzocht van de verplichting tot het heffen van schoolgeld, uitsluitend voor zooveel het herhalingsonderwijs betreft. De adressen zijn als bijlage C. C. aan dit Verslag toegevoegd. De afwijzing van het verzoek voor de gemeente *Dieden c. a.* is gegrond op de overweging: dat de goederen, door het in het adres bedoelde legaat verkregen, in vollen eigendom aan de gemeente zijn overgegaan, zoodat er geen sprake van is, dat de kosten van het herhalingsonderwijs in den zin van art. 43 der wet op het l. o. ten laste komen van anderen of op andere wijze worden gevonden, en dat dus aan dezen aangevoerden grond geen wettelijk motief tot vrijstelling van schoolgeldheffing is te ontleenen; dat voorts deze zoomin als de overige gronden kunnen worden beschouwd als zoodanige bijzondere omstandigheden, welke vrijstelling zouden billijken.

De afwijzing van het verzoek voor de gemeente *Esch* is gegrond op de overweging: dat niet is aangetoond, dat heffing van schoolgeld voor het herhalingsonderwijs belemmerend werkt op de deelneming aan dat onderwijs; en dat dan ook de grond waarop het verzoek rust niet kan worden beschouwd als zoodanige bijzondere omstandigheid, welke vrijstelling van de wettelijke verplichting zoude billijken. De afwijzing van het verzoek voor de gemeente *Herpen* is gegrond op de overweging: dat de goederen, door het in het adres bedoelde legaat verkregen, in vollen eigendom aan de gemeente zijn overgegaan, zoodat er geen sprake van is, dat de kosten van het herhalingsonderwijs in den zin van art. 43 der wet op het l. o. ten laste komen van anderen of op andere wijze worden gevonden, en dat dus aan dezen aangevoerden grond geen wettelijk motief tot vrijstelling van schoolgeldheffing is te ontleenen; dat ook deze grond niet kan worden beschouwd als zoodanige bijzondere omstandigheid, welke vrijstelling zoude billijken; en dat — daargelaten de vraag of eene bedoeling als in het adres aan den legataris is toegeschreven, een reden tot vrijstelling zoude kunnen opleveren — die beweerde bedoeling in het onderhavige geval blijkens het testament niet heeft bestaan. De afwijzing van het verzoek voor de gemeente *Lith* is gegrond op de overweging: dat niet is aangetoond, dat heffing van schoolgeld voor het herhalingsonderwijs belemmerend werkt op de deelneming aan dat onderwijs; dat dan ook de aangevoerde grond, welke eene bewering van die strekking inhoudt, niet kan worden beschouwd als zoodanige bijzondere omstandigheid, welke vrijstelling van de wettelijke verplichting zoude billijken; en dat dit evenmin het geval is met de andere aangevoerde gronden. De afwijzing van het verzoek voor de gemeente *Oude-Niedorp* is gegrond op de overweging: dat niet is aangetoond, dat blijkens geringe deelneming aan het herhalingsonderwijs weinig belangstelling in dat onderwijs bestaat, en dat heffing van schoolgeld belemmerend werkt op de deelneming aan dat onderwijs; en dat dan ook de gronden, waarop het verzoek rust, niet kunnen worden beschouwd als zoodanige bijzondere omstandigheden, welke vrijstelling van de wettelijke verplichting zouden billijken. De opbrengst der schoolgelden aan de openbare scholen over 1903 is in het volgende overzicht vermeld.

PROVINCIEËN.	Bij de Rijks- lagere scholen.	Bij de open- bare gemeente- scholen.	Totaal.
Noordbrabant	f 3 628,75	f 81 782,87	f 81 782,87
Gelderland.		173 562,48	177 191,23
Zuidholland		615 123,53	615 123,53
Noordholland.	1 481,60	621 556,63 ⁵	623 038,23 ⁵
Zeeland.	2 729,20	67 264,66	69 993,86
Utrecht.	"	115 004,71	115 004,71
Friesland		67 813,67	67 813,67
Overijssel	1 676,05	104 412,37	106 088,42
Groningen.	895,30	83 714,63	84 609,93
Drenthe.		38 569,93 ⁵	38 569,93 ⁵
Limburg	3 204,50	48 177,06 ⁵	51 381,56 ⁵
Totaal in 1903 . . .	f 13 615,40	f 2 016 982,55 ⁵	f 2 030 597,95 ⁵
" , 1902 . . .	13 725,15	1 958 910,29	1 972 635,44
Vermeerdering . . .	f — 109,75	f 58 072,26 ⁵	f 57 962,51 ⁵

§ 8. BEVORDERING VAN HET SCHOOLBEZOEK EN BETEUGELING VAN HET LEER- EN SCHOOLVERZUIM.

a. Verbodsbepalingen omtrent het arbeiden van kinderen beneden twaalf jaar.

Verbodsbepalingen, als bedoeld in art. 82, eerste lid, der wet op het lager onderwijs, omtrent het arbeiden van kinderen beneden twaalf jaar bestonden in 1903 in de volgende gemeenten.

Noordbrabant: Aarle-Rixtel, Almkerk, Baardwijk, Beers, Berkel, Beugen c. a., Boekel, Cuyk c. a., Dinther, Dongen, Drunen, Empel c. a., Erp, Gassel, Geertruidenberg, Gestel c. a., Gilze c. a., Ginneken c. a., Haaren, Halsteren, Hedikhuisen, Herpen, Hoeven, Huisseling c. a., Klundert, Lierop, Lith, Megen c. a., Moergestel, Oeffelt, Oerle, Oost-, West- en Middelbeers, Oploo c. a., Oss, Oudenbosch, Roosendaal, Rosmalen, Rucphen c. a., Rijsbergen, Sambeek, Veldhoven c. a., Vierlingsbeek, Vught, Waalre, de Werken c. a., Woensel, Woudrichem, Zeelst;

Gelderland: Aalten, Angerlo, Apeldoorn, Balgoy, Beesd, Beusichem, Boreculo, Brummen, Buren, Didam, Dinxperlo, Dodewaard, Ambt-Doetinchem, Stad-Doetinchem, Driel, Elst, Epe, Ewijk, Gendringen, Gent, Groenlo, Hattem, Heerwaarden, Herwen en Aerdt, Hummelo, Laren, Lochem, Maurik, Millingen, Neede, Rossum, Ubbergen, Vorden, Wageningen, Wamel, Wijchen, Winterswijk, Wisch, Zevenaar, Zutphen;

Zuidholland: Abbenbroek, Nieuw-Beijerland, den Bommel, Dirksland, Goedereede, Goudswaard, 's Gravenzande, Heenvliet, Herkingen, Hoogvliet, Leerbreek, Leerdam, Leiderdorp, Nieuw-Lekkerland, de Lier, Meerkerk, Melissant, Monster, Ouddorp, Piershil, Poortugaal, Sliedrecht, Stad aan 't Haringvliet, Steldenham, Oude Tonge, Vrijenban, Zwartewaal;

Noordholland: Medemblik, Nieuwe-Niedorp, Purmerend;

Zeeland: Colijnsplaat, Driewegen, Kats, Kloetinge, Kruiningen, Nisse, Ovezande, St. Philipsland;

Utrecht: Amerongen, Leersum, Tull en 't Waal;

Friesland: Bolsward, Leeuwarderadeel, Schoterland, Wonseradeel, Workum;

Overijssel: Borne, den Ham, Ambt-Hardenberg, Hellendoorn, Lonneker, Olst;

Groningen: Bellingwolde, ten Boer, Kantens, Muntendam, Nieuwe-Schans, Onstwedde, Vlagtwedde;

Drenthe: Gieten, Smilde, Zuidwolde;

Limburg: Horn, Maasniel.

b. Openbare belooningen en ereblijken.

In de volgende gemeenten werd in 1903 door het uitloven van openbare belooningen en ereblijken, overeenkomstig art. 82, tweede lid, der wet op het lager onderwijs, het getrouwe schoolbezoek aangemoedigd.

Noordbrabant: Baardwijk, Bergen op Zoom, Berghem, Berlicum, Best, Breda, Empel e. a., Erp, Esch, Etten c. a., Gassel, Geldrop, Helvoirt, 's Hertogenbosch, Made c. a., Nieuwkuik, St. Oedenrode, Oost-, West- en Middelbeers, Schijndel, Veghel, de Werken c. a., Zesgehuchten;

Gelderland: Apeldoorn, Arnhem, Balgoy, Barneveld, Batenburg, Beesd, Doodewaard, Eibergen, Gorssel, Heteren, Laren, Nijmegen, Putten, Renkum, Rheden, Ruurlo, Scherpenzeel, Varik, Vorden, Warnsveld, Wehl, Zalt-Bommel, Zoelen, Zutlichem, Zutphen;

Zuidholland: ter Aar, Alblasterdam, Oud-Beijerland, Zuid-Beijerland, Bergambacht, Bodegraven, Capelle aan den IJssel, Delft, Dordrecht, Geervliet, Giessen-Nieuwkerk, Goedereede, Gorinchem, Gouda, 's Gravendeel, 's Gravenhage, Hardinxveld, Hazerswoude, Heerjansdam, Hekendorp, Hillegersberg, Hof van Delft, Katwijk, Kethel, Krimpen aan de Lek, Krimpen aan den IJssel, Lange Ruige Weide, Nieuw-Lekkerland, Lisse, Loosduinen, Naaldwijk, Noordeloos, Noordwijk, Noordwijkerhout, Numansdorp, Ouddorp, Papekop, Peursum, Reeuwijk, Rhoon, Rijsaterwoude, Rotterdam, Schelluinen, Schiebroek,

Schipluiden, Sliedrecht, Stad aan 't Haringvliet, Stellendam, Stolwijk, Stompwijk, Strijen, Veur, Vlaardingen, Voorburg, Vrijenban, Waddinxveen, Warmond, Zevenhuizen, Zwammerdam, Zwartewaal;

Noordholland: Abbekerk, Amsterdam, Anna Paulowna, Avenhorn, Beemster, Beets, Bergen, Berkhout, Beverwijk, Bloemendaal, Blokker, Bussum, Edam, Enkhuizen, Haarlem, Haarlemmerliede c. a., Heemstede, Heerhugowaard, Helder, Hensbroek, Hoogwoud, Jisp, Katwoude, Koedijk, Koog aan de Zaan, Kwadijk, Landsmeer, Middelie, Midwoud, Nieuwendam, Nieuwe-Niedorp, Oosthuizen, Oostzaan, Opperdoes, Oterleek, Oudendijk, Ouddorp, Petten, Schagen, Schellinkhout, Schoorl, Schoten, Sloten, Spaarndam, Spanbroek, Sijbekarspel, Twisk, Velsen, Warder, Warmenhuizen, Westzaan, Winkel, Wormer, Wormerveer, Wijdenes, Wijdewormer, Zaandam, Zwaag, Zijpe;

Zeeland: Haamstede, Koewacht, Koudekerke, Kruiningen, St. Laurens, Middelburg, Oostburg, Oosterland, Serooskerke (Walcheren), Vlissingen, Zierikzee, Zonnemaire;

Utrecht: Bunnik, Doorn, Harmelen, Hoogland, Kockengen, Loenen, Loosdrecht, Maarn, Maarssen, Maartensdijk, Montfoort, Renswoude, Utrecht, Veenendaal, Wilnis, Zeist;

Friesland: Franeker, Harlingen, Kollumerland, Leeuwarden, Menaldumadeel, Sneek, Westdongeradeel, Workum;

Overijssel: Diepenveen, Giethoorn, Goor, Zwollerkerspel;

Groningen: Appingedam, Bellingwolde, Groningen, Leens, Oldehove, Sappemeer, Scheemda;

Drenthe: Assen, Dwingelo, Roden;

Limburg: Arcen c. a., Bergen, Geulle, Grevenbicht, Horn, Kerkrade, Maastricht, Margraten, Meerssen, Mook, Neeritter, Posterholt, Roermond, Schinnen, Sittard, Tegelen, Venray, Weert, Wijnandsrade.

De uitgaven, hieraan ten koste gelegd, bedroegen:

In de provincie:	In 1903:	In 1902:
Noordbrabant	f 3 634,60	f 3 534,95
Gelderland	3 220,23	2 881,95
Zuidholland	16 794,13	15 705,79
Noordholland	24 693,11 ^s	23 524,44
Zeeland	620,56 ^s	559,71
Utrecht	731,70 ^s	820,30
Friesland	2 695,15	2 386,11
Overijssel	633,30	627,80
Groningen	471,80	476,57 ^s
Drenthe	99,20	204,98 ^s
Limburg	640,39	4 741,48
Totaal	f 54 234,18 ^s	f 55 464,09

c. Commissiën tot wering van schoolverzuim.

De gemeenten, waar meer dan eene commissie tot wering van schoolverzuim, bedoeld in art. 22 der Leerplichtwet, was ingesteld, zijn in het volgende overzicht genoemd. Tevens is aangewezen, hoeveel commissiën in elke gemeente bestonden.

Noordbrabant: Deurne c. a., 4; Megen c. a., de Werken c. a., Zevenbergen, ieder 3; Bergeyk, Beugen c. a., Dinteloord c. a., Dussen c. a., Gilze c. a., Huisseling c. a., Klundert, Loon op Zand, Maashees c. a., Made c. a., Meeuwen c. a., Oost-, West- en

Middenbeers, Oud- en Nieuw-Gastel, Princenhage, Raamsdonk, Roosendaal c. a., Sambeek, Someren c. a., ieder 2;

Gelderland: Ede, Gorssel, Voorst, ieder 5; Appelteren, Druten, ieder 4; Angerlo, Bommel, Buren, Doornspijk, Elst, Ermelo, Haafden, Heerde, Heteren, Lienden, Oldebroek, Zoelen, ieder 3; Apeldoorn, Bergharen, Beuningen, Beusichem, Brummen, Buurmalsen, Echteld, Eibergen, Elburg, Ewijk, Geldermalsen, Harderwijk, Herwen c. a., Kerkwijk, Kesteren, Laren, Nederhemert, Nijmegen, Overasselt, Poederloijen, Renkum, Rheden, Ubbergen, Varik, Vuren, Waardenburg, Wadenloijen, Warnsveld, Winterswijk, Wisch, Zelhem, ieder 2;

Zuidholland: 's Gravenhage 7; Alkemade 6; Rotterdam 4; Ridderkerk 3; Aarlanderveen, Zuid-Beijerland, Geervliet, 's Gravenzande, Hardinxveld, Hazerswoude, Heukelum, Katwijk, Kedichem, Monster, Noordwijk, Oostvoorne, Rozenburg, Streefkerk, Woubrugge, Zwammerdam, Zwijndrecht, ieder 2;

Noordholland: Amsterdam 7; Zijpe 5; Heerhugowaard 4; Broek in Waterland, Haarlem, Haarlemmerliede c. a., Harenkarspel, Ransdorp, Sloten, Terschelling, Velsen, Warmenhuizen, Winkel, ieder 3; Akersloot, Edam, Egmond-binnen, Graft, Heemskerk, Landsmeer, Midwoud, Muiden, Nibbixwoud, Nieuwendam, Nieuwe-Niedorp, Obdam, Oude Niedorp, Schoorl, Uitgeest, Westzaan, Zuid- en Noordschermer, ieder 2;

Zeeland: Clinge, 's Heer Arendskerke, Wissekerke, ieder 3; Arnemuiden, Hoedekenskerke, Hontenisse, Kattendijke, Kruijningen, Neuzen, Oosterland, St. Philipsland, Rilland-Bath, Vrouwenpolder ieder 2;

Utrecht: Utrecht 4; Loosdrecht, Rhenen, ieder 3; Maartensdijk, Woudenberg, Zeist, ieder 2;

Friesland: Opsterland 10; Barradeel, Rauwerderhem, ieder 6; Ooststellingwerf, Westdongeradeel, ieder 5; Achtkarspelen, Ameland, Schoterland, ieder 4; Idaarderadeel, Menaldumadeel, Oostdongeradeel, Utingeradeel, ieder 3; Haskerland, Lemsterland, Weststellingwerf, Workum, ieder 2;

Overijssel: Dalfsen, Lonneker, Staphorst, ieder 4; Avereest, Denekamp, Ambt-Hardenberg, Losser, Olst, Raalte, Vriezenveen, Weerselo, ieder 3; Deventer, Gramsbergen, Haaksbergen, den Ham, Hellendoorn, Hengelo, Markelo, Ambt-Ommen, Steenwijkerwold, Wierden, ieder 2;

Groningen: Vlagtwedde 7; Grijpskerk 6; Bellingwolde, Onstwedde, ieder 5; Termunten 4; Eenrum, Hoogezand, Scheemda, Veendam, ieder 3; Baflo, Beerta, Groningen, Grootegast, Haren, Marum, Midwolda, Muntendam, Nieuwe-Pekela, Oldehove, Oude-Pekela, Slochteren, Wedde, Wildervank, ieder 2;

Drenthe: Emmen 12; Ruinen 6; Beilen 5; Oosterhesselen 4; Borger, Dalen, Gasselte, Gieten, Hoogeveen, Odoorn, Roden, Rolde, Sleen, Zuidwolde, ieder 3; Anloo, Diever, Norg, Schoonebeek, Smilde, de Wijk, Zuidlaren, ieder 2;

Limburg: Bergen, Venray, ieder 5; Wittem 4; Born, Echt, Limbricht, Maasbree, Nederweert, ieder 3; Arcen c. a., Geleen, Gronsvelt, Grubbenvorst, Gulpen, Heerlen, Helden, Horst, Meerssen, Mook, Oirsbeek, Oud-Vroenhoven, Schinnen, Susteren, Ubach over Worms, Vaals, Voerendaal, ieder 2.

Het aantal gemeenten waar meer dan éene commissie tot wering van schoolverzuim bestond, ingedeeld naar het getal commissiën, blijkt uit het volgende overzicht.

PROVINCIEËN.	Aantal gemeenten, waar het getal commissiën bedroeg :								Totaal.	Totaal in 1902.
	2	3	4	5	6	7	10	12		
Noordbrabant	18	3	1	—	—	—	—	—	22	22
Gelderland	31	12	2	3	—	—	—	—	48	45
Zuidholland	17	1	1	—	1	1	—	—	21	21
Noordholland	17	10	1	1	—	1	—	—	30	30
Zeeland	10	3	—	—	—	—	—	—	13	13
Utrecht	3	2	1	—	—	—	—	—	6	6
Friesland	4	4	3	2	2	—	1	—	16	16
Overijssel	10	8	3	—	—	—	—	—	21	22
Groningen	14	4	1	2	1	1	—	—	23	23
Drenthe	7	10	1	1	1	—	—	1	21	21
Limburg	17	5	1	2	—	—	—	—	25	25
Totaal . . .	148	62	15	11	5	3	1	1	246	244

Het achtste lid van art. 22 der Leerplichtwet is in het jaar 1903 éénmaal toegepast in de gemeente Sommeldijk.

Het tiende lid van dit wetsartikel is in de volgende gemeenten toegepast. Waar de toepassing meermalen noodig was, is dit daarbij vermeld.

Noordbrabant: Rucphen c. a. (2 maal);

Gelderland: Druten, Vorden;

Zuidholland: Dirksland, Ooltgensplaat, Nieuwe Tonge, Oude Tonge (in elk dezer gemeenten 4 maal), Goudswaard (3 maal), Sommeldijk;

Noordholland: Monnikendam (2 maal), Venhuizen;

Zeeland: 's Heer Arendskerke.

d. De verloven voor veldarbeid.

Verordeningen regerende den tijd of de tijden, waarbinnen de verloven voor veldarbeid moeten vallen, bestonden in 1903 in de navolgende gemeenten. Indien de verordening niet voor de geheele gemeente geldt is tevens aangegeven voor welk gedeelte zij is vastgesteld.

Noordbrabant: Aalst, Best, Boxtel, Budel, Cromvoirt, Diessen, Dinther, Dommelen c. a., Duizel c. a., den Dungen, Dussen c. a.,

Eersel, Eindhoven, Erp, Geldrop, Gestel c. a., Haps, Hedikhuizen, Heesch, Heeswijk, Heeze, Hoogeloon c. a., Huijbergen, Klundert, Leende, Lierop, Luyksgestel, Maarheeze, Maashees c. a., St. Michiels-Gestel, Mierlo, Oerle, Oploo c. a., Oud- en Nieuw Gastel, Riethoven, Schijndel, Soerendonk c. a., Stratum, Strijp, Tongelre, Uden, Valkenswaard, Veghel, Veldhoven c. a., Vessem c. a., Vierlingsbeek, Vlijmen, Waalre, Wanroy, Westerhoven, Woensel, Zeelst, Zesgehuchten;

Gelderland: Bommel, Beuningen, Didam, Doornspijk, Ede, Eibergen, Elburg, Gent, Gorssel, Harderwijk (buurtschap Hierden), Hedel, Heerde, Heteren, Heumen, Huissen, Kesteren, Renkum, Scherpenzeel, Wamel, Wehl;

Zuidholland: Abbenbroek, Bleiswijk, den Bommel, 's Graven-deel, 's Gravenzande, Heenvliet, Heineoord, Hekelingen, Naaldwijk, Oegstgeest, Ooltgensplaat, Ottoland, Ouddorp, Oudenhorn, Pernis, Schipluiden, Schoonhoven, Schoonrewoerd, Sliedrecht, Sommelsdijk, Spijkenisse, Strijen, Vierpolders, Zuidland, Zwarte-waal;

Noordholland: Abbekerk, Anna Paulowna, Beemster, Bovenkarspel, Grootebroek, Hoogkarspel, Kwadijk, Midwoud, Oudendijk;

Zeeland: St. Annaland, Arnemuiden, Borsselen, Brouwershaven, Bruinisse, Colijnsplaat, Domburg, Driewegen, Duivendijke, Eede, Elkerzee, Ellemeet, 's Gravenpolder, 's Heer Abtskerke (voor de kom en Sinoutskerke), 's Heerenhoek, Heinkenszand, Hoedekeuskerke, Kapelle, Kats, Kattendijke, Kerkwerve, Kloetinge, Koewacht, Kortgene, Koudekerke, Kruiningen, St. Laurens, St. Maartensdijk, Nieuwerkerk, Nieuw en St. Joosland, Nisse, Noordgouwe, Oostburg, Oosterland, Oostkapelle, Oost en West Souburg, Oud Vossemeer, Ouwerkerk, St. Philipsland, Poortvliet, Retranchement, Rilland-Bath, Scherpenisse, Schore, Serooskerke (op Walcheren), Sluis, Tholen, Veere,

Vrouwenpolder, Waarde, Wemeldinge, Wissekerke, Wolphaartsdijk, Zierikzee, Zonnemaire.

Utrecht: Houten, Polsbroek;

Friesland: Achtkarspelen, Aengwierden, Barradeel, 't Bildt, Dantumadeel, Franekeradeel, Hennaarderadeel (voor twee deelen der gemeente) Menaldumadeel, Schoterland, Westdongeradeel

Overijssel: Avereest, Denekamp, Genemuiden, Gramsbergen, Haaksbergen, den Ham, Ambt Hardenberg, Hellendoorn, Lonneker, Nieuwleusen, Raalte, Steenwijk, Vriezenveen, Weerselo, Wierden, Zalk en Veecaten;

Groningen: Adorp, Aduard, Baflo, Beerta, Bellingwolde, Eerum, Ezinge, Finsterwolde, Grijskerk, Hoogezand, Kloosterburen, Leens, Meeden, Muntendam, Nieuwe Pekela, Nieuwe Schans, Oldehove, Onstwedde, Oude Pekela, Scheemda, Termunten, Uithuizen, Uithuizermeeden, Ulrum, Veendam, Vlagtwedde, Warffum, Wedde, Wildervank, Wiuschoten, Zuidhorn;

Drenthe: Anloo, Beilen, Borger, Coevorden, Diever, Gasselte, Gieten, Havelte, Norg, Ruinen, Smilde, Vledder, Vries, Zuidlaren;

Limburg: Beesel, Buggenum, Gulpen, Haalen, Horn, Limbricht, Linne, Maasbracht, Melick c. a., Montfort, Neer, Nunhem, St. Odiliënberg, Ohé en Laak, Posterholt, Roggel, Stevensweert, Susteren, Tegelen, Thorn, Voerendaal, Wittem.

De volgende tabel bevat een overzicht van het aantal malen, dat, met toepassing van art. 13 der Leerplichtwet, door den arrondissements- of den districts-schoolopziener vergunning is verleend om de school tijdelijk niet te bezoeken ten behoeve van werkzaamheden in of voor de bedrijven van landbouw, tuinbouw, veehouderij en veenderij, — van het aantal malen, dat eene aanvraag tot dat doel is afgewezen, — en van den duur der verleende vergunningen.

ARRONDISSEMENT.	Aantal vergunningen, verleend door den arrondissements-schoolopziener.	Aantal aanvragen, afgewezen door den arrondissements-schoolopziener.	Aantal vergunningen, verleend door den districts-schoolopziener.	Aantal aanvragen, afgewezen door den districts-schoolopziener.	Aantal vergunningen, verleend ten behoeve van werkzaamheden in of voor het bedrijf van				Duur der verleende vergunningen.						Totaal aantal verleende vergunningen.
					landbouw.	tuinbouw.	veehouderij.	veenderij.	korter dan 1 week.	van 1 tot 2 weken.	van 2 tot 3 weken.	van 3 tot 4 weken.	van 4 tot 5 weken.	van 5 tot 6 weken.	
's Hertogenbosch . . .	220	22	—	—	216	—	4	—	3	7	24	18	26	142	220
Oss.	455	5	—	—	455	—	—	—	15	113	110	94	42	81	455
Boxmeer.	392	30	—	—	390	1	1	—	37	124	67	72	44	48	392
Breda.	504	53	—	—	499	4	1	—	20	111	91	63	18	201	504
Zevenbergen	386	65	—	—	384	—	2	—	36	73	80	77	32	88	386
Rosendaal	192	16	—	—	186	2	4	—	5	27	52	37	28	43	192
Bergen op Zoom. . .	286	61	—	—	263	18	5	—	8	10	62	84	35	87	286
Tilburg	185	12	—	—	184	1	—	—	2	22	60	19	41	41	185
Heusden	995	51	—	—	958	37	—	—	56	266	288	195	71	119	995
Waalwijk	400	48	—	—	396	2	2	—	14	49	82	81	34	140	400
Oirschot	254	9	—	—	254	—	—	—	1	39	66	51	52	45	254
Eindhoven	263	29	—	—	253	—	10	—	8	16	66	42	102	29	263
Helmond	266	33	—	—	238	—	10	18	—	8	34	44	39	141	266
Veghel	587	60	—	—	528	—	30	29	4	44	167	74	111	187	587
Arnhem	15	3	—	—	15	—	—	—	—	1	3	2	2	7	15

ARRONDISSEMENT.	Aantal vergunningen, verleend door den arrondissements-schoolopziener.	Aantal aanvragen, afgewezen door den arrondissements-schoolopziener.	Aantal vergunningen, verleend door den districts-school-opziener.	Aantal aanvragen, afgewezen door den districts-school-opziener.	Aantal vergunningen, verleend ten behoeve van werkzaamheden in of voor het bedrijf van.				Duur der verleende vergunningen.						Totaal aantal verleende vergunningen.
					landbouw.	tuinbouw.	veehouderij.	veenderij.	korter dan 1 week.	van 1 tot 2 weken.	van 2 tot 3 weken.	van 3 tot 4 weken.	van 4 tot 5 weken.	van 5 tot 6 weken.	
Wageningen	379	25	—	—	379	—	—	—	15	83	111	63	14	93	379
Harderwijk	995	34	—	—	990	3	2	—	165	419	184	121	106	—	995
Apeldoorn	544	1	—	—	541	1	2	—	—	47	87	136	165	109	544
Rheden	311	8	—	—	308	—	3	—	34	46	80	72	51	28	311
Zutphen	215	13	—	—	215	—	—	—	28	58	67	26	18	18	215
Groenlo	289	—	—	—	289	—	—	—	30	167	47	32	9	4	289
Doesburgh	243	61	—	—	243	—	—	—	9	18	50	60	68	38	243
Doetinchem.	297	18	—	—	297	—	—	—	26	41	91	54	40	45	297
Tiel	1 408	2	—	—	1 408	—	—	—	99	576	255	204	70	204	1 408
Elst	612	32	—	—	538	72	2	—	4	42	158	240	71	97	612
Nijmegen	598	35	—	—	570	28	—	—	—	101	157	132	109	99	598
Zalt-Bommel	690	118	—	—	690	—	—	—	8	77	189	112	117	187	690
Geldermalsen	1 972	34	—	—	1 972	—	—	—	424	603	423	185	179	158	1 972
's Gravenhage II.	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
's Gravenhage III	46	3	—	—	1	45	—	—	—	3	3	1	8	31	46
Delft	107	2	—	—	92	15	—	—	15	20	8	17	11	36	107
Leiden	174	18	—	—	115	59	—	—	1	9	9	9	15	131	174
Maassluis	575	25	—	—	65	510	—	—	16	36	247	32	11	233	575
Rotterdam I	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1
Rotterdam II	81	10	—	—	60	21	—	—	3	7	10	11	12	38	81
Rotterdam IV.	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1
Schiedam	144	12	—	—	124	19	1	—	5	26	20	22	24	47	144
Hillegersberg	233	44	—	—	191	41	1	—	—	3	29	35	26	140	233
Gouda	119	18	—	—	101	10	8	—	3	11	7	21	12	65	119
Schoonhoven	191	21	—	—	171	7	13	—	—	4	19	31	32	105	191
Woerden	81	13	—	—	54	9	17	1	1	8	14	4	6	48	81
Alkemade	507	28	—	—	226	275	4	2	—	5	11	27	29	435	507
Dordrecht	204	26	—	—	165	39	—	—	7	30	17	44	8	98	204
Oud-Beierland.	1 384	46	—	—	1 384	—	—	—	239	280	241	134	56	434	1 384
Gorinchem	326	23	—	—	311	1	14	—	14	46	45	53	24	144	326
Sommelsdijk	438	64	—	—	385	36	17	—	14	53	43	36	27	265	438
Amsterdam III	2	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	1	—	1	2
Amsterdam IV	2	—	—	—	—	2	—	—	—	1	1	—	—	—	2
Amsterdam VII	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
Hilversum	46	4	—	—	39	3	3	1	4	10	9	9	3	11	46
Haarlem.	103	2	—	—	66	32	5	—	—	9	22	12	21	39	103
Haarlemmermeer.	281	44	—	1	217	48	2	14	—	13	33	34	41	160	281

ARRONDISSEMENT.	Aantal vergunningen, verleend door den arrondissements-schoolopziener.	Aantal aanvragen, afgewezen door den arrondissements-schoolopziener.	Aantal vergunningen, verleend door den districts-school-opziener.	Aantal aanvragen, afgewezen door den districts-school-opziener.	Aantal vergunningen, verleend ten behoeve van werkzaamheden in of voor het bedrijf van				Duur der verleende vergunningen.						Totaal aantal verleende vergunningen.
					landbouw.	tuinbouw.	veehouderij.	veenderij.	korter dan 1 week.	van 1 tot 2 weken.	van 2 tot 3 weken.	van 3 tot 4 weken.	van 4 tot 5 weken.	van 5 tot 6 weken.	
Beverwijk	658	83	—	—	186	466	6	—	—	26	36	85	70	441	658
Purmerend	48	1	—	—	19	2	22	5	—	—	1	10	16	21	48
Zaandam.	53	3	—	—	25	2	25	1	1	—	2	1	8	41	53
Alkmaar.	279	19	—	—	249	23	7	—	12	78	55	66	17	51	279
Hoorn	101	—	—	—	42	50	9	—	—	4	9	14	18	56	101
Medemblik	153	1	—	—	153	—	—	—	—	10	13	36	7	87	153
den Helder	87	6	—	—	85	—	2	—	5	17	21	23	5	16	87
Texel	62	—	—	—	53	1	8	—	3	11	19	19	5	5	62
Middelburg.	408	—	—	—	408	—	—	—	11	140	150	54	26	27	408
Vlissingen	479	5	—	—	470	—	9	—	—	18	89	81	72	219	479
Neuzen	661	111	—	—	652	—	9	—	9	51	96	96	33	376	661
Hulst	455	—	—	—	455	—	—	—	6	149	84	72	39	105	455
Goes	1 903	7	—	—	1 864	39	—	—	371	758	415	176	183	—	1 903
Zierikzee.	580	10	—	—	578	—	2	—	5	18	18	14	24	501	580
Tolen	928	42	—	—	923	5	—	—	261	383	109	87	27	61	928
Utrecht I	5	—	—	—	2	3	—	—	—	1	2	—	1	1	5
Utrecht II	6	—	—	—	6	—	—	—	—	2	1	1	1	1	6
Loenen	96	8	—	—	55	11	18	12	3	24	9	7	4	49	96
Amersfoort	146	5	—	—	129	9	4	4	—	8	18	22	21	77	146
Rhenen	586	55	—	—	575	11	—	—	30	128	174	82	27	145	586
IJsselstein	212	7	—	—	159	17	35	1	5	29	35	30	36	77	212
Leeuwarden	39	6	—	—	31	2	—	6	—	2	8	10	2	17	39
Harlingen	254	49	—	2	254	—	—	—	—	2	4	21	18	209	254
Ferwerd	272	3	—	—	271	—	1	—	—	3	20	17	14	218	272
Ternaard	298	31	—	—	292	1	1	4	4	34	36	201	4	19	298
Dokkum.	274	13	—	—	272	1	—	1	4	41	41	38	32	118	274
Bergum	164	—	—	—	164	—	—	—	2	10	18	49	14	71	164
Heerenveen.	155	18	—	—	109	3	—	43	3	13	67	26	43	3	155
Beetsterzwaag.	217	31	—	—	217	—	—	—	1	26	47	76	28	39	217
Lemmer	138	2	—	—	89	21	13	15	1	2	20	12	31	72	138
Sneek	39	2	—	—	24	—	15	—	1	2	4	8	4	20	39
Bolsward	194	13	—	—	177	—	17	—	2	11	38	61	14	68	194
Weidum	54	4	—	—	54	—	—	—	2	1	9	10	10	22	54
Wolvega.	317	31	—	—	297	1	10	9	2	15	52	53	57	138	317
Zwolle	156	6	—	—	149	2	5	—	1	10	22	44	16	63	156

ARRONDISSEMENT.	Aantal vergunningen, verleend door den arrondissements-schoolopziener.	Aantal aanvragen, afgewezen door den arrondissements-schoolopziener.	Aantal vergunningen, verleend door den districts-school-opziener.	Aantal aanvragen, afgewezen door den districts-school-opziener.	Aantal vergunningen, verleend ten behoeve van werkzaamheden in of voor het bedrijf van				Duur der verleende vergunningen.						Totaal aantal verleende vergunningen.
					landbouw.	tuinbouw.	veehouderij.	veenderij.	korter dan 1 week.	van 1 tot 2 weken.	van 2 tot 3 weken.	van 3 tot 4 weken.	van 4 tot 5 weken.	van 5 tot 6 weken.	
Raalte	504	45	—	—	502	1	1	—	—	33	188	66	49	168	504
Kampen	114	18	—	—	90	6	18	—	—	5	11	22	21	55	114
Ommen	481	97	—	—	456	—	25	—	—	8	19	21	50	383	481
Steenwijk	142	21	—	—	122	1	14	5	—	5	29	18	18	72	142
Deventer.	172	20	—	—	170	—	2	—	21	32	32	23	10	54	172
Almelo	401	27	—	—	331	—	52	18	16	50	40	22	68	205	401
Enschede	83	10	—	—	82	—	—	1	2	16	17	13	3	32	83
Hengelo	315	19	—	—	301	—	13	1	38	86	77	41	13	60	315
Oldenzaal	444	13	—	—	439	—	5	—	108	185	66	34	36	15	444
Groningen	52	3	—	—	47	3	1	1	—	4	17	12	4	15	52
Zuidhorn	481	18	—	—	420	2	59	—	37	108	120	93	46	77	481
Warffum	406	7	—	—	406	—	—	—	8	34	52	94	56	162	406
Onderdendam	330	12	—	—	323	6	1	—	11	76	99	75	14	55	330
Appingedam	92	1	—	—	69	23	—	—	—	4	9	32	10	37	92
Winschoten	483	71	—	—	446	36	—	1	1	22	46	59	59	296	483
Hoogezand	442	91	—	—	427	15	—	—	3	15	42	24	23	335	442
Slochteren	460	52	—	4	460	—	—	—	17	50	52	61	46	234	460
Veendam	536	121	—	4	536	—	—	—	2	1	3	3	2	525	536
Onstwedde	572	159	—	3	542	1	28	1	1	—	5	6	11	549	572
Assen	251	47	—	—	231	—	16	4	3	20	43	40	72	68	251
Borger	595	102	—	—	576	—	4	15	14	32	42	53	154	300	595
Emmen	317	66	—	—	232	1	37	47	5	7	39	99	33	134	317
Dalen	489	29	—	—	479	—	6	4	9	48	69	94	72	197	489
Hoogeveen	448	80	—	—	448	—	—	—	23	50	116	106	75	78	448
Meppel	89	17	—	—	89	—	—	—	—	3	2	6	22	56	89
Vries	451	17	—	—	451	—	—	—	29	68	37	83	54	180	451
Maastricht	337	16	—	—	335	—	2	—	6	41	136	59	37	58	337
Meerssen.	180	18	—	—	178	—	2	—	5	22	53	47	23	30	180
Heerlen	268	48	—	—	267	1	—	—	10	27	55	31	34	111	268
Sittard	727	45	—	—	726	1	—	—	36	182	196	124	116	73	727
Roermond	862	39	—	—	851	—	11	—	9	31	678	100	42	2	862
Weert.	223	15	—	—	223	—	—	—	13	87	51	17	22	33	223
Venlo.	411	1	—	—	410	—	1	—	—	41	210	88	37	35	411
Gennep	340	32	—	—	340	—	—	—	2	88	135	63	27	25	340
Totaal	41 976	3 233	—	15	38 923	2 108	679	266	2 547	7 270	8 473	6 254	4 347	13 085	41 976
Totaal in 1902	41 619	3 454	1	17	38 334	2 214	693	379	2 389	7 151	8 964	6 718	3 832	12 566	41 620

In de arrondissementen 's Gravenhage I, Rotterdam III, Amsterdam I, II, V en VI zijn geene aanvragen om verlof behandeld.

Uit het vorenstaande overzicht blijkt, dat in 45 209 gevallen vergunning is gevraagd, en dat 41 976 malen door de arrondissements-schoolopziener de aanvraag is ingewilligd, dat is in 928 van de 1000 gevallen. Van de 3233 keeren, dat eene afwijzende beschikking is gevolgd, zijn belanghebbenden in 15 gevallen in hooger beroep gekomen bij den districts-schoolopziener; geen enkele maal is door dezen gunstig beslist.

Let men op de indeeling van het aantal verleende vergunningen naar de verschillende bedrijven, ten behoeve van welke werkzaamheden vergunning verleend kan worden, dan blijkt, dat van de 1000 gevallen verlof is toegestaan:

voor landbouw	927 malen;
„ tuinbouw	50 „
„ veehouderij	16 „
„ veenderij	7 „

Ten opzichte van den duur der verleende vergunningen blijkt, dat van de 1000 gevallen verlof is verleend:

voor korter dan 1 week	61 malen;
„ 1 tot 2 weken	173 „
„ 2 „ 3 „	202 „
„ 3 „ 4 „	149 „
„ 4 „ 5 „	103 „
„ 5 „ 6 „	312 „

e. Gemeenteverordeningen betreffende het brengen van kinderen naar school door de politie.

Verordeningen, ingevolge art. 29 der Leerplichtwet, bestonden in 1903 in de volgende gemeenten. Indien de verordening in dat jaar is toegepast, is tevens bij elke gemeente aangewezen, in hoeveel gevallen dit plaats vond.

Noordbrabant: Schijndel, Vlijmen;

Gelderland: Duiven (tweemaal toegepast), Epe, Hurwenen, Renkum, Tiel (vijfmaal toegepast);

Zuidholland: Abbenbroek, Oud-Beijerland, Dordrecht (zevenmaal toegepast), Heenvliet, Vianen, Vierpolders.

Noordholland: Diemen, Koedijk;

Zeeland: Breskens, Brouwershaven, Driewegen, Duivendijke, Goes (twintigmaal toegepast), Groede (tweemaal toegepast), 's Heer Abtskerke, Heinkenszand (driemaal toegepast), Koewacht, Koudekerke (tweemaal toegepast), Kruiningen, Nieuwvliet, Nisse, Ovezande, Schore, Stoppeldijk, Tholen, Veere, Vrouwenpolder, Wissekerke;

Utrecht: Amersfoort (vijfmaal toegepast), Breukelen-Nijenrode, Jaarsveld, Willige-Langerak, Wijk bij Duurstede.

Friesland: Franekeradeel, Harlingen, Wonseradeel;

Groningen: Appingedam (driemaal toegepast), Delfzijl, Middestum, Muntendam, Veendam, 't Zandt;

Drenthe: Borger (eenmaal toegepast), Coevorden;

Limburg: Maastricht, Nieuwstad, Sittard (tweemaal toegepast), Tegelen.

Hieruit blijkt, dat deze verordeningen in het geheel in 52 gevallen werden toegepast. In 1902 geschiedde dit 20 maal.

f. Het verstrekken van voeding en kleding aan schoolgaande kinderen.

De gemeenten, waar in 1903 art. 35, eerste lid, der Leerplichtwet toepassing vond, zijn vermeld in de volgende tabel, waarin tevens is aangegeven welke som, hetzij wegens rechtstreeksche verstrekking van voeding, kleding of beide, hetzij door middel van subsidieering, is besteed.

GEMEENTEN.	Rechtstreeksche verstrekking.	Subsidieering.	Totaal.
Schijndel	—	f 100,00	f 100,00
Arnhem	—	880,00	880,00
Dordrecht	—	344,68	344,68
Leiden	—	500,00	500,00
Hoorn	f 180,00	—	180,00
Krommenie	2,75	—	2,75
Zaandam	—	500,00	500,00
Middelburg	—	336,61	336,61
Vlissingen	—	94,41 ⁵	94,41 ⁵
Amersfoort	—	150,00	150,00
Utrecht	2 366,46 ⁵	—	2 366,46 ⁵
Dokkum	—	51,77	51,77
Leeuwarden	290,43 ⁵	—	290,43 ⁵
Ooststellingwerf	137,40 ⁵	—	137,40 ⁵
Opsterland	359,33	38,50 ⁵	397,83 ⁵
Schoterland	176,36 ⁵	—	176,36 ⁵
Smallingerland	—	210,00	210,00
Weststellingwerf	189,92	—	189,92
Groningen	5 384,83	841,00	6 225,83
Midwolda	72,83 ⁵	—	72,83 ⁵
Oude Pekela	—	206,02	206,02
Sappemeer	152,56	—	152,56
Winschoten	—	269,32	269,32
Zuidhorn	131,35 ⁵	—	131,35 ⁵
Assen	—	89,33	89,33
Totaal.	f 9 444,25	f 4 611,65	f 14 055,90

In 1902 bedroegen deze totalen achtereenvolgens f 6 412,38⁵, f 3 368,52⁵ en f 9 780,91.

Samenvatting van enkele der vorenstaande opgaven.

	Noordbrabant.	Gelderland.	Zuidholland.	Noordholland.	Zeeland.	Utrecht.	Friesland.	Overijssel.	Groningen.	Drenthe.	Limburg.	Totaal.
Aantal gemeenten	184	116	188	134	109	72	43	61	57	34	123	1121
Aantal gemeenten waar verbodsbepalingen bestonden omtrent het arbeiden van kinderen beneden de twaalf jaar (art. 82, eerste lid, Wet l. o.)	48	40	27	3	8	3	5	6	7	3	2	152
In 1902 was dit aantal	44	40	27	3	8	3	5	6	7	3	2	148
Aantal gemeenten waar door het uitloven van openbare belooningen en eereblijken het schoolbezoek werd aangemoedigd (art. 82, tweede lid, Wet l. o.)	22	25	60	59	12	16	8	4	7	3	19	235
In 1902 was dit aantal	20	23	61	55	10	15	7	4	8	3	14	220
Aantal gemeenten waar meer dan ééne commissie tot wering van schoolverzuim bestond (art. 22 Leerplichtwet)	22	48	21	30	13	6	16	21	23	21	25	246
In 1902 was dit aantal	22	45	21	30	13	6	16	22	23	21	25	244
Aantal gemeenten waar het achtste lid van art. 22 der Leerplichtwet is toegepast	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1
In 1902 was dit aantal	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Aantal gemeenten waar het tiende lid van art. 22 der Leerplichtwet is toegepast	1	2	6	2	1	—	—	—	—	—	—	12
In 1902 was dit aantal	—	1	5	1	—	—	—	1	—	—	—	8
Aantal gemeenten waar verordeningen bestonden betreffende verlof voor veldarbeid (art. 15 Leerplichtwet). .	53	20	25	9	55	2	10	16	31	14	22	257
In 1902 was dit aantal	47	23	23	9	55	2	10	16	30	14	21	250
Aantal gemeenten waar verordeningen bestonden betreffende het naar school brengen van kinderen (art. 29 Leerplichtwet).	2	5	6	2	20	5	3	—	6	2	4	55
In 1902 was dit aantal	2	4	5	2	16	5	2	—	5	2	1	44
Aantal gemeenten waar verstrekking van voeding en kleding plaats vond (art. 35 Leerplichtwet)	1	1	2	3	2	2	7	—	6	1	—	25
In 1902 was dit aantal	—	1	2	3	1	2	7	—	5	—	—	21

g. Berechting van de overtredingen van art. 1 der Leerplichtwet.

In het volgende overzicht is vermeld het aantal processen-verbaal, in 1903 opgemaakt wegens overtreding van de Leerplichtwet: *a.* ten opzichte van ambtshalve ingeschreven leerlingen, bedoeld in art. 21, § 6, dier wet; *b.* ten opzichte van de leerlingen, bedoeld in art. 21, §§ 4 en 5, dier wet. Daaruit blijkt tevens in hoeveel gevallen bij het einde van het jaar reeds eene rechterlijke beslissing was genomen en — zoo ja — of die beslissing inhield vrijspraak of ontslag van rechtsvervolging, dan wel veroordeeling.

Mede is in dat overzicht opgegeven het verloop in het jaar

1903 van de ten aanzien der beide categorieën van kinderen in 1901 en in 1902 opgemaakte processen-verbaal, welke op het eind van het jaar 1902 nog in onderzoek waren.

De cijfers betreffende de in 1903 opgemaakte processen-verbaal zijn gewoon, die van de in 1901 en 1902 opgemaakte zijn cursief gedrukt; bij deze laatste is tevens opgegeven welke van de beide jaren zij betreffen.

Op grond van het niet nakomen van de voorschriften omtrent het huisonderwijs werden in 1903 geen processen-verbaal opgemaakt.

Arrondissement.	Ten opzichte van kinderen, bedoeld in art. 21, § 6, der wet.						Ten opzichte van kinderen, bedoeld in art. 21, §§ 4 en 5, der wet.					
	Aantal pro- cessen- verbaal.	Aantal veroordeelingen. (a) Niet vervolgd; (b) vrij- gesproken of ontslagen van rechtsvervolg; (c) op het einde des jaars nog in onderzoek.	Bekend was, dat van het aantal, in de vorige kolom vermeld, viel onder				Aantal pro- cessen- verbaal.	Aantal veroordeelingen. (a) Niet vervolgd; (b) vrij- gesproken of ontslagen van rechtsvervolg; (c) op het einde des jaars nog in onderzoek.	Bekend was, dat van het aantal, in de vorige kolom vermeld, viel onder			
			a.	b.	c.				a.	b.	c.	
's Hertogenbosch.	43	31	12	7	1	4	97	59	38	29	—	9
1902	8	7	1	—	1	—	16	14	2	2	—	—
Oss.	—	—	—	—	—	—	18	4	14	—	—	14
Boxmeer.	—	—	—	—	—	—	18	4	14	1	2	11
1902	—	—	—	—	—	—	10	6	4	—	—	4
Breda.	—	—	—	—	—	—	164	128	36	8	4	24
1902	3	—	3	1	2	—	21	14	7	3	4	—
Zevenbergen	—	—	—	—	—	—	249	165	84	43	39	2
1902	—	—	—	—	—	—	45	27	18	10	8	—
1901	—	—	—	—	—	—	23	—	23	23	—	—
Roosendaal.	1	—	1	1	—	—	151	102	49	20	16	13
1902	12	—	12	12	—	—	213	179	34	34	—	—
Bergen op Zoom.	—	—	—	—	—	—	103	72	31	10	17	4
1902	—	—	—	—	—	—	59	59	—	—	—	—
1901	—	—	—	—	—	—	110	—	110	110	—	—
Tilburg	—	—	—	—	—	—	6	4	2	—	—	2
1902	—	—	—	—	—	—	9	—	9	—	—	9
Heusden.	—	—	—	—	—	—	48	27	21	14	2	5
1902	—	—	—	—	—	—	7	6	1	1	—	—
Waalwijk	—	—	—	—	—	—	196	51	145	—	3	142
1902	—	—	—	—	—	—	155	9	146	—	2	144
Oirschot.	—	—	—	—	—	—	14	6	8	8	—	—
1902	—	—	—	—	—	—	1	—	1	—	1	—
Eindhoven	—	—	—	—	—	—	12	8	4	3	1	—
1902	—	—	—	—	—	—	3	—	3	—	—	3
Helmond	—	—	—	—	—	—	50	35	15	6	—	9
1902	—	—	—	—	—	—	34	12	22	22	—	—
Veghel	—	—	—	—	—	—	23	11	12	2	—	10
1902	—	—	—	—	—	—	8	5	3	1	2	—
Arnhem	1	1	—	—	—	—	65	36	29	2	—	27
1902	2	2	—	—	—	—	23	23	—	—	—	—
Wageningen	—	—	—	—	—	—	75	35	40	7	12	21
1902	—	—	—	—	—	—	32	24	8	2	6	—
Harderwijk.	—	—	—	—	—	—	173	74	99	47	43	9
1902	—	—	—	—	—	—	25	15	10	—	10	—
Apeldoorn	3	1	2	—	—	2	60	32	28	9	—	19
1902	1	—	1	1	—	—	21	21	—	—	—	—
Rheden	—	—	—	—	—	—	22	10	12	—	—	12
1902	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—
Zutphen	—	—	—	—	—	—	18	6	12	2	—	10
Groenlo	—	—	—	—	—	—	9	4	5	1	—	4
1902	—	—	—	—	—	—	2	2	—	—	—	—
Doesburg	—	—	—	—	—	—	58	44	14	2	—	12
Doetinchem	—	—	—	—	—	—	8	3	5	—	—	5
1902	—	—	—	—	—	—	2	2	—	—	—	—
Tiel	—	—	—	—	—	—	21	19	2	—	1	1

Arrondissement.	Ten opzichte van kinderen, bedoeld in art. 21, § 6, der wet.						Ten opzichte van kinderen, bedoeld in art. 21, §§ 4 en 5, der wet.					
	Aantal pro- cessen- verbaal.	Aantal veroordeelingen. (a) Niet vervolgd; (b) vrij- gesproken of ontslagen van rechtsvervolg; (c) op het einde des jaars nog in onderzoek.	Bekend was, dat van het aantal, in de vorige kolom vermeld, viel onder				Aantal pro- cessen- verbaal.	Aantal veroordeelingen. (a) Niet vervolgd; (b) vrij- gesproken of ontslagen van rechtsvervolg; (c) op het einde des jaars nog in onderzoek.	Bekend was, dat van het aantal, in de vorige kolom vermeld, viel onder			
			a.	b.	c.				a.	b.	c.	
Elst	—	—	—	—	—		63	51	12	3	—	9
1902	—	—	—	—	—		16	16	—	—	—	—
Nijmegen	—	—	—	—	—		52	31	21	—	10	11
1902	—	—	—	—	—		15	15	—	—	—	—
Zaltbommel.	—	—	—	—	—		34	32	2	—	—	2
Geldermalsen	7	—	7	2	3	2	51	30	21	2	3	16
1902	1	—	1	—	1	—	26	26	—	—	—	—
's Gravenhage I . . .	—	—	—	—	—	—	71	40	31	—	3	28
1902	1	1	—	—	—	—	6	3	3	—	—	3
's Gravenhage II. . .	—	—	—	—	—	—	197	98	99	—	13	86
1902	2	2	—	—	—	—	72	53	19	—	6	13
's Gravenhage III . .	4	4	—	—	—	—	169	103	66	—	3	63
1902	4	4	—	—	—	—	18	6	12	—	3	9
Delft	—	—	—	—	—	—	69	40	29	—	1	28
1902	—	—	—	—	—	—	14	8	6	—	2	4
Leiden	—	—	—	—	—	—	189	121	68	—	56	12
1902	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—
1901	1	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Maassluis	—	—	—	—	—	—	18	12	6	—	—	6
Rotterdam I	12	—	12	—	—	12	186	101	85	9	2	74
1902	—	—	—	—	—	—	68	51	17	2	1	11
Rotterdam II	1	—	1	1	—	—	81	50	31	5	—	26
1902	—	—	—	—	—	—	38	32	6	1	—	5
Rotterdam III.	—	—	—	—	—	—	195	94	101	16	13	72
1902	—	—	—	—	—	—	128	62	66	35	6	25
1901	—	—	—	—	—	—	2	—	2	2	—	—
Rotterdam IV.	1	—	1	—	—	1	72	41	31	6	4	21
1902	—	—	—	—	—	—	94	57	37	33	3	1
1901	—	—	—	—	—	—	4	3	1	1	—	—
Schiedam	—	—	—	—	—	—	80	39	41	5	—	36
1902	—	—	—	—	—	—	23	13	10	7	—	3
Hillegersberg	1	1	—	—	—	—	156	53	103	19	5	79
1902	10	7	3	—	2	1	121	75	46	36	1	19
1901	—	—	—	—	—	—	4	1	3	3	—	—
Gonda	9	5	4	4	—	—	113	79	34	9	2	23
1902	—	—	—	—	—	—	20	20	—	—	—	—
Schoonhoven	2	2	—	—	—	—	63	50	13	6	1	6
1902	—	—	—	—	—	—	7	5	2	2	—	—
Woerden	—	—	—	—	—	—	35	24	11	7	1	3
1902	—	—	—	—	—	—	18	10	8	1	5	2
Alkemade	—	—	—	—	—	—	86	25	61	4	1	56
1902	1	1	—	—	—	—	52	43	9	3	6	—
Dordrecht	—	—	—	—	—	—	315	125	190	46	3	141
1902	—	—	—	—	—	—	134	88	46	45	1	—
Oud-Beijerland	2	—	2	—	2	—	106	88	18	1	10	7
1902	—	—	—	—	—	—	32	29	3	3	—	—

Arrondissement.	Ten opzichte van kinderen, bedoeld in art. 21, § 6, der wet.						Ten opzichte van kinderen, bedoeld in art. 21, §§ 4 en 5, der wet.					
	Aantal pro- cessen- verbaal.	Aantal veroordeelingen.	(a) Niet vervolgd; (b) vrij- gesproken of ontslagen van rechtsvervolg; (c) op het einde des jaars nog in onderzoek.	Bekend was, dat van het aantal, in de vorige kolom vermeld, viel onder			Aantal pro- cessen- verbaal.	Aantal veroordeelingen.	(a) Niet vervolgd; (b) vrij- gesproken of ontslagen van rechtsvervolg; (c) op het einde des jaars nog in onderzoek.	Bekend was, dat van het aantal, in de vorige kolom vermeld, viel onder		
				a.	b.	c.				a.	b.	c.
Gorinchem	—	—	—	—	—	—	22	13	9	2	—	7
1902	—	—	—	—	—	—	12	12	—	—	—	—
Sommelsdijk	1	1	—	—	—	—	111	106	5	5	—	—
Amsterdam I	1	1	—	—	—	—	146	76	70	70	—	—
1902	—	—	—	—	—	—	46	21	25	25	—	—
1901	—	—	—	—	—	—	?	—	?	?	—	?
Amsterdam II.	—	—	—	—	—	—	38	21	17	3	5	9
1902	—	—	—	—	—	—	16	10	6	4	2	—
1901	—	—	—	—	—	—	4	—	4	4	—	—
Amsterdam III	—	—	—	—	—	—	48	34	14	2	1	11
1902	—	—	—	—	—	—	6	—	6	6	—	—
1901	—	—	—	—	—	—	?	—	?	?	—	?
Amsterdam IV	1	1	—	—	—	—	33	19	14	5	2	7
1902	—	—	—	—	—	—	20	15	5	5	—	—
1901	—	—	—	—	—	—	2	—	2	2	—	—
Amsterdam V.	—	—	—	—	—	—	56	36	20	8	—	12
1902	—	—	—	—	—	—	7	7	—	—	—	—
1901	—	—	—	—	—	—	4	—	4	4	—	—
Amsterdam VI	—	—	—	—	—	—	139	99	40	2	1	37
1902	—	—	—	—	—	—	25	5	20	20	—	—
1901	—	—	—	—	—	—	8	3	5	4	1	—
Amsterdam VII	—	—	—	—	—	—	112	73	39	1	—	38
Hilversum	—	—	—	—	—	—	78	62	16	14	1	1
1902	—	—	—	—	—	—	13	12	1	1	—	—
Haarlem	—	—	—	—	—	—	160	21	139	2	—	137
1902	1	1	—	—	—	—	70	47	23	1	—	22
1901	—	—	—	—	—	—	17	8	9	9	—	—
Haarlemmermeer.	—	—	—	—	—	—	159	4	155	—	2	153
1902	—	—	—	—	—	—	166	117	49	32	17	—
1901	—	—	—	—	—	—	23	—	23	17	6	—
Beverwijk	1	—	1	—	—	1	113	34	79	7	1	71
1902	1	1	—	—	—	—	94	74	20	2	7	11
1901	—	—	—	—	—	—	11	—	11	11	—	—
Purmerend	—	—	—	—	—	—	6	3	3	—	—	3
Zaandam.	—	—	—	—	—	—	31	3	28	—	—	28
Alkmaar.	—	—	—	—	—	—	27	9	18	3	—	15
1902	—	—	—	—	—	—	9	9	—	—	—	—
Hoorn.	—	—	—	—	—	—	19	8	11	8	—	3
Medemblik	—	—	—	—	—	—	29	15	14	—	2	12
1902	—	—	—	—	—	—	10	10	—	—	—	—
den Helder.	9	4	5	—	—	5	92	35	57	—	1	56
1902	—	—	—	—	—	—	41	39	2	—	2	—
Texel	—	—	—	—	—	—	3	—	3	—	—	3
Middelburg.	—	—	—	—	—	—	70	31	39	3	2	34
1902	—	—	—	—	—	—	7	6	1	1	—	—
Vlissingen	—	—	—	—	—	—	77	46	31	14	3	14
1902	—	—	—	—	—	—	34	27	7	5	2	—
1901	—	—	—	—	—	—	3	—	3	3	—	—

Arrondissement.	Ten opzichte van kinderen, bedoeld in art. 21, § 6, der wet.						Ten opzichte van kinderen, bedoeld in art. 21, §§ 4 en 5 der wet.					
	Aantal pro- cessen- verbaal.	Aantal veroordeelingen. (a) Niet vervolgd; (b) vrij- gesproken of ontslagen van rechtsvervolginn; (c) op het einde des jaars nog in onderzoek.	Bekend was, dat van het aantal, in de vorige kolom vermeld, viel onder			Aantal pro- cessen- verbaal.	Aantal veroordeelingen. (a) Niet vervolgd; (b) vrij- gesproken of ontslagen van rechtsvervolginn; (c) op het einde des jaars nog in onderzoek.	Bekend was, dat van het aantal, in de vorige kolom vermeld, viel onder				
			a.	b.	c.			a.	b.	c.		
Neuzen	12	5	7	1	—	6	297	140	157	7	10	140
1902	—	—	—	—	—	—	90	76	14	6	8	—
Hulst	—	—	—	—	—	—	44	36	8	3	1	4
1902	—	—	—	—	—	—	6	6	—	—	—	—
Goes	1	—	1	—	—	1	299	125	174	6	28	140
1902	—	—	—	—	—	—	126	50	76	—	13	63
Zierikzee	1	1	—	—	—	—	112	65	47	13	5	29
1902	1	1	—	—	—	—	154	153	1	—	1	—
1901	2	—	2	2	—	—	190	50	140	136	4	—
Tholen	—	—	—	—	—	—	534	122	412	10	25	377
1902	—	—	—	—	—	—	616	390	226	138	43	45
1901	—	—	—	—	—	—	20	—	20	10	1	9
Utrecht I	—	—	—	—	—	—	10	6	4	—	—	4
II	—	—	—	—	—	—	39	29	10	—	6	4
Loenen	—	—	—	—	—	—	33	30	3	2	1	—
1902	1	1	—	—	—	—	7	4	3	2	1	—
Amersfoort	—	—	—	—	—	—	65	25	40	—	—	40
1902	—	—	—	—	—	—	12	4	8	8	—	—
Rhenen	2	—	2	—	2	—	132	90	42	5	13	24
1902	—	—	—	—	—	—	61	55	6	—	6	—
IJsselstein	—	—	—	—	—	—	32	26	6	—	2	4
1902	—	—	—	—	—	—	5	5	—	—	—	—
Leeuwarden	—	—	—	—	—	—	63	24	39	12	—	27
1902	1	1	—	—	—	—	28	21	7	7	—	—
Harlingen	—	—	—	—	—	—	143	99	44	29	1	14
1902	—	—	—	—	—	—	17	15	2	2	—	—
Ferwerd	—	—	—	—	—	—	33	20	13	10	1	2
1902	3	2	1	—	1	—	2	2	—	—	—	—
Ternaard	—	—	—	—	—	—	53	32	21	—	—	21
1902	—	—	—	—	—	—	50	40	10	10	—	—
Dokkum	—	—	—	—	—	—	52	36	16	7	—	9
1902	—	—	—	—	—	—	12	11	1	1	—	—
Bergum	3	—	3	3	—	—	230	139	91	48	1	42
1902	2	—	2	2	—	—	157	50	107	107	—	—
Heerenveen	—	—	—	—	—	—	48	21	27	9	9	9
1902	—	—	—	—	—	—	14	10	4	2	2	—
Beetsterzwaag	—	—	—	—	—	—	119	50	69	34	19	16
1902	—	—	—	—	—	—	6	3	3	3	—	—
Lemmer	—	—	—	—	—	—	18	10	8	1	—	7
1902	—	—	—	—	—	—	4	4	—	—	—	—
Sneek	—	—	—	—	—	—	75	43	32	—	9	23
1902	—	—	—	—	—	—	21	7	14	10	4	—
Bolsward	—	—	—	—	—	—	40	21	19	11	—	8
1902	—	—	—	—	—	—	3	3	—	—	—	—

Arrondissement.	Ten opzichte van kinderen, bedoeld in art. 21, § 6, der wet.						Ten opzichte van kinderen, bedoeld in art. 21, §§ 4 en 5 der wet.					
	Aantal pro- cessen- verbaal.	Aantal veroordeelingen.	(a) Niet vervolgd; (b) vrij- gesproken of ontslagen van rechtsvervolgung; (c) op het einde des jaars nog in onderzoek.	Bekend was, dat van het aantal, in de vorige kolom vermeld, viel onder			Aantal pro- cessen- verbaal.	Aantal veroordeelingen.	(a) Niet vervolgd; (b) vrij- gesproken of ontslagen van rechtsvervolgung; (c) op het einde des jaars nog in onderzoek.	Bekend was, dat van het aantal, in de vorige kolom vermeld, viel onder		
				a.	b.	c.				a.	b.	c.
Weidum	—	—	—	—	—	—	2	1	1	—	—	1
1902	—	—	—	—	—	—	2	—	2	—	2	—
Wolvega	—	—	—	—	—	—	79	22	57	20	10	27
1902	—	—	—	—	—	—	18	18	—	—	—	—
Zwolle	1	—	1	—	—	1	14	9	5	—	—	5
1902	—	—	—	—	—	—	2	2	—	—	—	—
Raalte	—	—	—	1	—	—	25	16	9	—	4	5
1902	—	—	—	—	—	—	12	12	—	—	—	—
Kampen	—	—	—	—	—	—	29	14	15	—	3	12
1902	—	—	—	—	—	—	8	5	3	—	3	—
Ommen	—	—	—	—	—	—	100	49	51	5	9	37
Steenwijk	—	—	—	—	—	—	37	26	11	—	2	9
1902	—	—	—	—	—	—	5	3	2	2	—	—
Deventer	4	4	—	—	—	—	35	17	18	4	—	14
1902	—	—	—	—	—	—	11	7	4	2	—	2
Almelo	—	—	—	—	—	—	54	40	14	6	2	6
1902	—	—	—	—	—	—	15	9	6	—	—	6
Enschede	—	—	—	—	—	—	100	62	38	23	4	11
1902	—	—	—	—	—	—	20	19	1	—	1	—
Hengelo	—	—	—	—	—	—	39	22	17	3	4	10
1902	—	—	—	—	—	—	7	1	6	1	5	—
Oldenzaal	—	—	—	—	—	—	46	36	10	2	3	5
1902	—	—	—	—	—	—	19	6	13	4	9	—
Groningen	—	—	—	—	—	—	71	58	13	7	4	2
1902	—	—	—	—	—	—	10	8	2	2	—	—
Zuidhorn	—	—	—	—	—	—	21	18	3	2	—	1
Warffum	—	—	—	—	—	—	21	12	9	—	1	8
1902	—	—	—	—	—	—	12	12	—	—	—	—
Onderdendam	—	—	—	—	—	—	6	4	2	—	2	—
1902	—	—	—	—	—	—	6	3	3	—	3	—
Appingadam	—	—	—	—	—	—	4	4	—	—	—	—
1902	—	—	—	—	—	—	4	2	2	—	2	—
Winschoten	—	—	—	—	—	—	121	76	45	36	2	7
1902	—	—	—	—	—	—	15	11	4	4	—	—
Hoogezand	—	—	—	—	—	—	42	35	7	5	1	1
1902	—	—	—	—	—	—	6	5	1	1	—	—
Slochteren	—	—	—	—	—	—	33	20	13	8	—	5
1902	—	—	—	—	—	—	2	1	1	—	1	—
Veendam	—	—	—	—	—	—	150	101	49	24	—	25
1902	—	—	—	—	—	—	28	16	12	12	—	—
Onstwedde	—	—	—	—	—	—	161	84	77	64	—	13
1902	—	—	—	—	—	—	41	32	9	9	—	—

Arrondissement.	Ten opzichte van kinderen, bedoeld in art. 21, § 6, der wet.						Ten opzichte van kinderen, bedoeld in art. 21, §§ 4 en 5 der wet.					
	Aantal processen-verbaal.	Aantal veroordeelingen.	(a) Niet vervolgd; (b) vrijgesproken of ontslagen van rechtsvervolg; (c) op het einde des jaars nog in onderzoek.	Bekend was, dat van het aantal, in de vorige kolom vermeld, viel onder			Aantal processen-verbaal.	Aantal veroordeelingen.	(a) Niet vervolgd; (b) vrijgesproken of ontslagen van rechtsvervolg; (c) op het einde des jaars nog in onderzoek.	Bekend was, dat van het aantal, in de vorige kolom vermeld, viel onder		
				a.	b.	c.				a.	b.	c.
Assen	1	1	—	—	—	—	63	14	49	6	—	43
1902	—	—	—	—	—	—	35	22	13	12	1	—
Borger	—	—	—	—	—	—	109	18	91	21	6	64
1902	—	—	—	—	—	—	90	35	55	23	32	—
Emmen	—	—	—	—	—	—	264	101	163	—	1	162
1902	—	—	—	—	—	—	365	169	196	—	22	174
Dalen	—	—	—	—	—	—	71	8	63	—	3	60
1902	1	1	—	—	—	—	32	18	14	7	7	—
1901	—	—	—	—	—	—	14	—	14	14	—	—
Hoogeveen	—	—	—	—	—	—	53	21	32	—	5	27
1902	—	—	—	—	—	—	26	16	10	7	3	—
Meppel	—	—	—	—	—	—	49	10	39	1	3	35
1902	—	—	—	—	—	—	34	3	31	—	—	31
Vries	—	—	—	—	—	—	12	5	7	—	1	6
1902	—	—	—	—	—	—	3	3	—	—	—	—
Maastricht	—	—	—	—	—	—	69	48	21	2	7	12
1902	—	—	—	—	—	—	5	2	3	3	—	—
Meerssen	—	—	—	—	—	—	25	18	7	—	3	4
1902	—	—	—	—	—	—	6	—	6	1	5	—
Heerlen	7	7	—	—	—	—	464	269	195	132	30	33
1902	1	1	—	—	—	—	7	7	—	—	—	—
Sittard	—	—	—	—	—	—	12	8	4	—	1	3
1902	—	—	—	—	—	—	6	6	—	—	—	—
Roermond	—	—	—	—	—	—	43	10	33	24	5	4
Weert	—	—	—	—	—	—	25	10	15	8	2	5
Venlo	—	—	—	—	—	—	16	12	4	—	4	—
Gennep	—	—	—	—	—	—	12	2	10	2	1	7
Totaal van het Rijk .	132	70	62	19	8	35	10 576	5 483	5 093	1 113	546	3 434
Restant 1902 . . .	57	33	24	16	7	1	4 409	2 805	1 604	721	274	609
(1) Restant 1901 . .	3	—	3	3	—	—	439	65	374	353	12	9

(1) Met uitzondering van de arrondissementen Amsterdam I en III, waar het aantal der restanten van het jaar 1901 niet bekend was.

Blijkens nader ontvangen opgaven komen in de beide vorige Verslagen in de cijfers van sommige arrondissementen enkele onjuistheden voor, welke echter van zeer ondergeschikten aard zijn en op de totalen van onderscheidene rubrieken nagenoeg geen invloed uitoefenen.

Wordt met deze wijzigingen rekening gehouden (en daarbij aangenomen dat de in 1901 opgemaakte processen-verbaal welke op het einde van 1903 nog niet afgedaan waren, buiten behandeling zijn gebleven), dan is de afloop van de in 1901 opgemaakte processen-verbaal als volgt samen te vatten. Ten opzichte van de kinderen, bedoeld in art. 21, § 6, der wet werden opgemaakt 870 processen-verbaal; daarop volgde veroordeeling in 527

gevallen (d. i. 60,6 pct.), vrijspraak of ontslag van rechtsvervolg in 62 gevallen (7,1 pct), terwijl in 281 gevallen (32,3 pct.) geen vervolging is ingesteld. Ten aanzien van de kinderen, bedoeld in art. 21, §§ 4 en 5, der wet werden opgemaakt 10 208 processen-verbaal; veroordeeling volgde in 6382 gevallen (62,5 pct.), vrijspraak of ontslag van rechtsvervolg in 871 gevallen (8,5 pct.) terwijl in 2955 gevallen (29 pct.) geen vervolging is ingesteld.

De voorloopige afloop van de in 1902 opgemaakte processen-verbaal was met het einde van 1903 als volgt. Ten opzichte van de kinderen, bedoeld in art. 21, § 6, der wet werden opgemaakt 306 processen-verbaal; veroordeeling volgde in 220 gevallen (71,9 pct), vrijspraak of ontslag van rechtsvervolg in 32

gevallen (10,5 pct.), geen vervolging werd ingesteld in 53 gevallen (17,3 pct.), terwijl nog 1 geval in onderzoek was. Ten aanzien van de kinderen bedoeld in art. 21, §§ 4 en 5, der wet werden opgemaakt 12 879 processen-verbaal; veroordeeling volgde in 8861 gevallen (68,8 pct.), vrijspraak of ontslag van rechtsvervolging in 1100 gevallen (8,5 pct.), geen vervolging werd ingesteld in 2309 gevallen (17,9 pct.), terwijl nog 609 (4,8 pct.) gevallen in onderzoek waren.

De voorloopige afloop van de in 1903 opgemaakte processen-verbaal was blijkens bovenstaande tabel op het einde van dat jaar als volgt. Ten opzichte van de kinderen, bedoeld in art. 21 § 6, der wet werden opgemaakt 132 processen-verbaal; veroordeeling volgde in 70 gevallen (53 pct.), vrijspraak of ontslag van rechtsvervolging in 8 gevallen (6 pct.), geen vervolging werd ingesteld in 19 gevallen (14,4 pct.), terwijl nog 35 (26,6 pct.) gevallen in onderzoek waren. Ten aanzien van de kinderen in art. 21 §§ 4 en 5, der wet werden opgemaakt 10 576 processen-verbaal; veroordeeling volgde in 5483 gevallen (51,9 pct.), vrijspraak of ontslag van rechtsvervolging in 546 gevallen (5,1 pct.), geen vervolging werd ingesteld in 1113 gevallen (10,5 pct.), terwijl nog 3434 gevallen (32,5 pct.) in onderzoek waren.

h. Omvang van het betrekkelijk schoolverzuim.

In aansluiting aan het vermelde ten aanzien van de bewerking der statistiek van het leer- en schoolverzuim, op bladz. 328 en 342 van het Verslag over 1902-1903, kan worden medegedeeld, dat ook de zorg voor de bearbeiding van de statistiek van het *betrekkelijk* schoolverzuim is overgedragen aan de Centrale Commissie voor de Statistiek, en dat die verzuimstatistiek over 1902 en vervolgens door het Centraal Bureau voor de Statistiek is en zal worden bewerkt.

De beide volgende tabellen bevatten een overzicht van het betrekkelijk schoolverzuim in het jaar 1902 in elke der provinciën en in het geheele Rijk.

De eerste tabel wijst het schoolverzuim aan van alle schoolgaande kinderen, met onderscheiding naar de oorzaken van het verzuim; de tweede vermeldt de verdeeling van de verzuimen over de verschillende maanden van het jaar.

BETREKKELIJK SCHOOLVERZUIM van alle schoolgaande kinderen, met onderscheiding naar de oorzaken van het verzuim, over het jaar 1902.

PROVINCIE.	SOORT VAN SCHOLEN.	Aantal scholen.	Gezamenlijk getal schooltijden.	WAARVAN VERZUIMDWEGENS:										TOTAAL								Op 10000 schooltijden zijn			
				verbod van school- bezoek door een wettelijk voorschrift.	tijdelijke wegzending als tucht- maatregel.	werkzaamheden ten behoove van landbouw, enz.		onge- steldheid.	vervulling van godsdienst- plichten.	weer en wegen.		armoede.		huiselijken arbeid.		familiefeesten.		andere redenen.		verzuidde schooltijden			verzuid wegens:		
						Onge- oorloofd.	Geoorloofd.			Onge- oorloofd.	Geoorloofd.	Onge- oorloofd.	Geoorloofd.	Onge- oorloofd.	Geoorloofd.	Onge- oorloofd.	Geoorloofd.	Onge- oorloofd.	Geoorloofd.	Ongeoorloofd: kol. 7, 11, 13, 15, 17, 19.	Geoorloofd: kol. 5, 6, 8, 9, 10, 12, 14, 16, 18, 20.	Te samen.	onge- oorloofde redenen.	geoor- loofde redenen.	Te zamen.
Noordbrabant.	Openbare. Prot. R.-Kath. Andere Te samen. . .	323 21 183 8 535	16 915 272 1 242 729 16 606 339 384 105 35 068 445	7 249 2 199 4 500 136 14 084	1 270 7 1 360 6 2 643	76 423 9 732 12 525 "																			

BETREKKELIJK SCHOOLVERZUIM van alle schoolgaande kinderen in de verschillende maanden van het jaar 1902.

W A A R V A N V E R Z U I M D I N :																																	
PROVINCIE.	Soort van scholen.	Aantal scholen.	Totaal aantal school-tijden die door alle schoolgaande kin-deren te samen hebben kunnen worden bij-gevoond.	Januari.		Februari.		Maart.		April.		Mei.		Juni.		Juli.		Augustus.		September.		October.		November.		December.		Het geheele jaar.					
				Onge-oorloofd.	Geoor-oorloofd.	Onge-oorloofd.	Geoor-oorloofd.	Onge-oorloofd.	Geoor-oorloofd.	Onge-oorloofd.	Geoor-oorloofd.	Onge-oorloofd.	Geoor-oorloofd.	Onge-oorloofd.	Geoor-oorloofd.	Onge-oorloofd.	Geoor-oorloofd.	Onge-oorloofd.	Geoor-oorloofd.	Onge-oorloofd.	Geoor-oorloofd.	Onge-oorloofd.	Geoor-oorloofd.	Onge-oorloofd.	Geoor-oorloofd.	Onge-oorloofd.	Geoor-oorloofd.	Ongeoorloofd.	Geoorloofd.	Te samen.			
				5	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.	25.	26.	27.	28.	29.	30.	31.			
Noordbrabant.	Openbare.	323	16 915 272	21 608	82 522	23 413	90 155	27 850	78 181	31 498	59 618	22 401	53 914	31 740	64 519	34 686	69 589	22 608	36 054	38 682	65 427	43 454	79 505	29 543	54 228	19 282	64 411	347 160	798 123	1 145 288			
	Prot. . .	21	1 242 729	1 544	8 407	1 314	10 653	1 570	8 956	1 925	7 885	1 158	5 945	2 090	7 519	2 091	8 463	1 982	3 674	3 599	7 660	4 714	8 644	2 593	7 133	1 286	8 666	25 246	93 405	118 651			
	R.-Kath.	183	16 606 339	11 945	61 293	11 917	66 482	10 620	50 512	13 767	39 237	13 974	42 034	16 529	45 020	17 806	47 002	6 733	19 192	31 652	21 998	49 864	13 563	42 465	9 363	48 457	164 171	543 150	707 921				
	Andere .	8	334 105	62	1 634	76	2 304	26	1 934	94	1 944	94	1 486	76	1 006	65	1 255	10	50	81	820	43	946	26	960	60	1 491	723	15 830	16 553			
	Te samen	535	35 098 445	35 174	153 796	36 720	169 594	40 065	139 583	47 284	108 484	37 627	103 389	50 435	118 064	54 648	126 909	30 713	58 970	58 368	105 559	70 539	138 959	45 735	104 768	29 991	123 025	537 300	1 450 508	1 987 803			
Gelderland . .	d. i. per 10 000 schooltijden. . . .			10	44	10	48	11	40	13	31	11	29	14	34	16	36	9	17	17	30	30	40	13	30	9	35	153	413	566			
	Openbare.	381	27 276 823	16 740	149 469	15 720	192 498	17 409	131 218	21 659	106 289	18 577	107 325	25 771	110 008	29 996	107 734	11 725	45 218	34 610	150 889	35 060	145 358	24 502	112 555	15 629	120 316	267 398	1 478 877	1 746 275			
	Prot. . .	91	5 535 944	2 067	36 064	2 110	51 066	2 859	33 160	3 254	21 143	2 452	19 217	4 184	24 714	5 397	26 599	3 195	13 939	6 248	31 657	7 291	32 416	3 598	30 156	2 264	34 390	44 869	399 390	354 521			
	R.-Kath.	81	5 795 792	2 843	26 845	2 861	33 179	2 015	21 369	2 818	18 265	3 053	16 719	3 455	18 716	4 464	16 839	1 622	7 310	4 494	16 993	5 658	20 494	3 163	18 707	2 080	22 097	38 526	237 573	276 099			
	Andere .	27	528 715	53	2 326	82	2 638	58	1 799	128	1 476	97	1 551	99	1 583	45	1 400	21	271	124	2 054	119	1 739	78	1 821	20	2 221	924	20 879	21 803			
Zuidholland . .	Te samen.	580	39 197 274	21 703	214 754	20 773	279 381	22 941	187 546	27 859	147 173	24 179	144 812	33 459	155 021	39 902	152 572	16 565	660 738	45 476	201 593	48 128	199 997	31 341	163 239	19 993	179 024	351 717	2 091 850	2 443 567			
	d. i. per 10 000 schooltijden. . . .			6	55	7	71	8	43	7	38	7	38	40	40	10	39	4	17	12	51	12	51	8	42	5	46	90	534	624			
	Openbare.	499	55 412 777	53 540	415 936	51 789	401 376	53 193	266 148	58 692	225 703	50 757	208 463	69 050	243 281	77 206	272 240	58 886	139 307	96 770	249 454	106 052	309 314	76 171	282 848	54 002	287 121	806 118	3 301 191	4 107 309			
	Prot. . .	167	16 726 140	10 034	128 058	9 194	122 320	9 687	11 636	67 614	9 825	59 203	14 548	79 510	19 001	91 678	12 487	48 502	19 746	75 812	20 755	88 652	14 275	85 672	10 494	94 725	161 222	1 023 421	1 184 643				
	R.-Kath.	120	12 529 723	6 636	77 696	6 094	42 223	5 645	31 055	8 269	52 044	9 635	40 680	9 975	41 894	10 926	49 452	4 504	13 518	11 182	36 676	4 822	48 710	6 280	54 170	98 986	581 313	680 299	581 313				
Noordholland . .	Andere .	47	1 502 518	72	12 589	63	12 357	34	7 403	64	4 946	53	5 482	43	5 039	149	3 727	45	1 139	125	9 398	64	5 033	132	5 724	82	7 084	926	73 881	74 807			
	Te samen.	883	85 934 597	70 282	634 261	67 150	613 436	68 459	397 439	78 061	350 357	69 787	313 828	93 616	369 724	107 282	417 097	75 922	202 466	127 823	365 280	138 402	449 854	99 000	422 054	70 868	443 110	1 067 252	4 979 806	6 047 058			
	d. i. per 10 000 schooltijden. . . .			8	74	8	71	8	46	9	41	8	37	11	43	12	48	9	24	15	42	16	52	12	49	8	52	124	579	703			
	Openbare.	500	53 195 841	26 510	310 809	28 223	306 693	26 112	267 926	31 176	299 410	34 317	272 194	37 907	231 762	36 861	226 287	26 678	135 897	51 749	248 543	47 326	357 843	41 355	303 473	32 892	303 060	421 081	3 308 877	3 724 958			
	Prot. . .	95	8 534 350	4 302	49 535	4 113	50 753	4 632	38 345	5 002	34 365	5 157	34 658	5 590	37 395	5 607	38 255	4 398	21 351	8 045	38 288	6 659	42 624	4 797	45 713	3 996	54 609	62 208	485 891	549 069			
Zeeland	R.-Kath.	89	9 379 996	4 555	48 902	4 063	47 589	3 084	30 682	4 518	45 550	5 235	36 800	5 219	36 464	5 168	38 255	2 713	10 343	5 988	29 692	5 296	34 625	4 798	38 648	3 815	43 653	54 392	436 218	490 610			
	Andere .	53	1 299 652	675	5 908	576	6 231	581	5 187	805	4 500	577	5 105	460	4 553	691	2 949	369	1 073	863	4 034	811	4 805	671	5 110	448	5 550	7 517	55 305	62 822			
	Te samen.	737	72 409 839	36 042	415 154	36 980	411 266	34 409	342 090	41 501	383 825	45 286	348 757	49 146	364 174	48 327	310 791	34 088	168 064	66 645	320 557	60 092	439 897	51 531	392 944	41 151	407 172	545 198	4 281 291	4 826 489			
	d. i. per 10 000 schooltijden. . . .			5	57	5	57	5	47	6	53	6	48	7	47	7	43	5	23	9	45	6	54	7	5	56	75	19	591	666			
	Openbare.	163	12 857 271	28 312	71 811	27 818	88 917	38 458	80 987	43 366	55 712	39 597	64 968	56 122	73 091	61 035	73 256	39 471	52 528	80 182	110 017	90 335	105 697	61 446	71 151	23 350	61 049	589 512	909 184	1 498 693			
Utrecht	Prot. . .	35	1 963 363	1 810	12 247	1 633	3 707	3 052	1 633	8 808	4 357	8 408	6 567	8 567	8 567	6 086	7 702	6 372	6 523	9 705	11 196	11 116	6 702	1 908	10 810	1 908	10 810	63 825	116 985	180 810			
	R.-Kath.	15	967 336	1 166	4 968	922	6 453	760	5 160	1 935	5 425	1 963	4 939	2 655	5 271	2 728	6 615	1 024	2 719	2 876	6 275	3 199	6 679	1 844	5 197	1 231	4 189	22 333	63 880	86 213			
	Andere .	1	3 383	13	13	1	13	1	13	1	19	7	7	7	7	2 728	6 615	1 024	2 719	2 876	6 275	3 199	6 679	1 844	5 197	1 231	4 189	22 333	63 880	86 213			
	Te samen.	214	15 791 359	31 288	89 029	30 374	107 690	42 270	97 677	49 021	70 039	45 924	78 322	65 374	80 929	70 357	87 573	46 867	61 770	92 763	127 493	104 959	123 492	69 933	84 545	26 489	75 551	675 679	1 090 110	1 765 789			
	d. i. per 10 000 schooltijden. . . .			20	50	19	68	27	62	31	44	29	41	55	55	45	55	30	40	50	60	59	78	44	54	17	48	428	690	1 118			
Friesland	Openbare.	113	9 949 806	8 098	52 267	8 026	68 688	7 369	52 494	8 991	40 447	9 050	43 285	10 748	41 840	9 924	37 408	6 026	23														

§ 9. ONDERWIJZEND PERSONEEL.

Het volgende overzicht bevat het getal hoofden van scholen, | onderwijzers en de onderwijzeressen, aan het einde van 1903,
zoowel dat der mannelijke, als dat der vrouwelijke, van de | vergeleken met dat van het voorgaande jaar.

PROVINCIE.	Bij de openbare scholen.				Bij de door de gemeente gesubsidieerde bijzondere scholen.				Bij de niet door de gemeente gesubsidieerde bijzondere scholen.				Bij alle lagere scholen te zamen.			
	Hooften van scholen (Mannen).	Onderwijzers.	Hooften van scholen (Vrouwen).	Onderwijzeressen.	Hooften van scholen (Mannen).	Onderwijzers.	Hooften van scholen (Vrouwen).	Onderwijzeressen.	Hooften van scholen (Mannen).	Onderwijzers.	Hooften van scholen (Vrouwen).	Onderwijzeressen.	Hooften van scholen (Mannen).	Onderwijzers.	Hooften van scholen (Vrouwen).	Onderwijzeressen.
Noordbrabant.	320	532	3	88	—	—	—	—	69	288	148	599	389	820	151	687
Gelderland.	380	748	6	441	1	3	2	2	148	285	58	307	529	1036	66	750
Zuidholland	481	1919	20	1094	1	1	—	—	256	890	79	692	738	2810	99	1786
Noordholland.	474	1627	22	1306	—	—	1	5	176	579	62	525	650	2206	85	1836
Zeeland	159	372	5	178	—	—	—	—	41	74	11	57	200	446	16	235
Utrecht	114	332	3	195	—	—	—	—	84	219	31	175	198	551	34	370
Friesland	336	444	2	304	—	—	—	—	142	189	7	75	478	633	9	379
Overijssel	262	561	3	276	—	1	1	4	49	139	15	93	311	701	19	373
Groningen	259	482	2	343	—	—	—	—	71	124	2	66	330	606	4	409
Drenthe	160	247	2	156	—	—	—	—	22	40	—	13	182	287	2	169
Limburg.	180	382	—	67	—	—	1	6	29	91	72	359	209	473	73	432
Totaal.	3125	7646	68	4448	2	5	5	17	1087	2918	485	2961	4214	10569	558	7426
Op 1 Januari 1903	3084	7600	69	4253	2	5	5	19	1043	2868	478	2749	4129	10473	552	7021
Vermeerdering	41	46	— 1	195	—	—	—	— 2	44	50	7	212	85	96	6	405

Aan het einde van 1903 waren 25 scholen (23 openbare en 2 bijzondere) zonder hoofd, ten gevolge van vacatures. Het getal hoofden met dat der scholen vergeleken, geeft evenwel een verschil van 24 scholen zonder hoofd.

Voor deze vergelijking moet men echter van de 4772 hoofden, 6 hoofden van bijzondere scholen aftrekken, omdat aan 2 scholen te 's Gravenhage, 2 te Amsterdam, 1 te Utrecht en 1 te Assen, ieder 2 hoofden stonden, terwijl voor 5 scholen, 5 hoofden behooren te worden bijgeteld, omdat 1 onderwijzer te 's Gravenhage, 1 te Vaals, 1 te Heel c. a. en 1 te Weert aan het hoofd van 2 scholen stond, en 1 hoofd van eene school te Brunssum tevens hoofd was van eene school te Heerlen.

Uit deze tabel blijkt verder, dat het aantal onderwijzers bij de openbare scholen in 1903 toenam met 46 en bij de bijzondere met 50.

Het aantal onderwijzeressen vermeerderde bij de openbare scholen met 195 en bij de bijzondere met 210.

Over het geheel waren de 4772 lagere scholen te zamen bezet met 4214 mannelijke hoofden van scholen, 558 vrouwelijke hoofden van scholen, 10569 onderwijzers en 7426 onderwijzeressen.

Het aantal kweekelingen is buiten beschouwing gelaten, omdat de bepalingen der wet van 13 Augustus 1857 (*Staatsblad* n°. 103), betreffende het bezigen van kweekelingen als onder-

wijskracht, volgens art. 84, 2de alinea, der wet van 17 Augustus 1878 (*Staatsblad* n°. 127), na 1 Januari 1886 niet meer van toepassing zijn.

Volgens art. 8 van laatstgenoemde wet, zooals die in 1889 is gewijzigd, mogen echter jongelieden van beiderlei kunne met schriftelijke goedkeuring van den arrondissements-schoolopziener in de school als kweekeling worden toegelaten en aldaar behulpzaam zijn, mits zij:

a. hun vijftiende jaar ingetreden zijn en hun negentiende niet volbracht hebben, of de akte bedoeld in art. 56, onder a, bezitten;

b. tot geene werkzaamheden in de school gebezigd worden dan de zoodanige welke zij onder toezicht en de leiding van een in hetzelfde schoolvertrek aanwezigen bevoegde verrichten, en

c. na drie maanden als kweekeling geplaatst te zijn geweest, in het bezit zijn van een door den arrondissements-schoolopziener schriftelijk goedgekeurd bewijs, niet ouder dan één jaar en afgegeven en ondertekend door het hoofd der school waarin zij tijdens de aangifte waren toegelaten, dat hun zedelijk gedrag en hunne vorderingen voldoende zijn.

In hoeverre van die bepaling gebruik is gemaakt, blijkt uit het volgende overzicht.

AANTAL kweekelingen op 1 Januari 1904 werkzaam.

PROVINCIE.	Bij de openbare scholen.		Bij de door de gemeente gesubsidieerde bijzondere scholen.		Bij de niet door de gemeente gesubsidieerde bijzondere scholen.		Bij alle lagere scholen te zamen.	
	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.
Noordbrabant	95	51	—	—	62	190	157	241
Gelderland	32	49	—	—	20	18	52	67
Zuidholland	406	783	—	—	170	174	576	957
Noordholland	42	123	—	—	53	105	95	228
Zeeland	58	62	—	—	20	6	78	68
Utrecht	77	110	—	—	78	44	155	154
Friesland	47	81	—	—	31	14	78	95
Overijssel	30	58	—	—	2	1	32	59
Groningen	33	59	—	—	20	9	53	68
Drenthe	51	52	—	—	—	—	51	52
Limburg	25	2	—	—	—	4	25	6
Totaal	896	1 430	—	—	456	565	1 352	1 995
Op 1 Januari 1903. . .	1 122	1 350	—	—	552	536	1 674	1 886
Vershil	— 226	80	—	—	— 96	29	— 322	109

In het volgende overzicht zijn die scholen vermeld, welke bevolking op 1 Januari 1904, 40 of minder leerlingen bedroeg.

I. *Openbare scholen.*

Gemeenten.	Vakken van onderwijs.	Aantal leerlingen.	Jaar- wedde van het hoofd.
Noordbrabant.			
Alem c. a.	a-k	39	f 950
Asten	a-k	36	1 050
Berkel c. a.	a-k	27	950
Bokhoven	a-i, k	27	750
Cuijk c. a.	a-k	11	1 000
id.	a-k	33	800
Deurne c. a.	a-l	24	1 200
Deursen c. a.	a-k	37	800
Dieden c. a.	a-j	26	850
Drunen	a-i	32	950
Duizel c. a.	a-k	39	750
id.	a-k	40	800
Empel c. a.	a-k	38	950
Engelen	a-i, k	33	750
Erp	a-k	34	750
Escharen	a-k	37	750
Fijnaart c. a.	a-i, k	35	900
Gilze c. a.	a-k	39	850
Goirle.	a-l	18	1 000
Grave.	a-m	19	1 380
Hedikhuizen	a-i, k	33	950
Heesbeen c. a.	a-i, k	40	950
id.	a-i, k	16	850
Herpen	a-j	32	750
Herpt.	a-k	38	900
Hoogeloon c. a.	a-i, k	35	750
Huisseling c. a.	a-i, k	39	950
id.	a-i, k	17	750
Linden	a-i, k	33	900
id.	a-k	20	850
Lithoijen.	a-k	31	750
Megen c. a.	a-k	30	950
Nunen c. a.	a-i	37	850
id.	a-i, k	35	950
Oerle	a-i	32	950
Oisterwijk	a-k	13	1 025
Sambeek.	a-i, k	38	950
Son c. a.	a-i	38	950
Stiphout.	a-j	32	800
Veghel	a-l	25	850
Vessem c. a.	a-i, k	21	850
Werkendam	a-k	25	800
Zeeland	a-i, k	21	800

Gemeenten.	Vakken van onderwijs.	Aantal leerlingen.	Jaar- wedde van het hoofd.
Gelderland.			
Aalten	a-k	35	f 800
id.	a-k	34	950
id.	a-i, k, t	30	950
Apeldoorn	a-k	40	1 075
Appeltern	a-i, k	38	750
Arnhem	a-k	18	1 250
Batenburg	a-i	21	900
Beesd.	a-k	33	950
Boreculo	a-l, o, p	29	1 600
Deil	a-k	9	950
Dinxperlo	a-k	19	750
id.	a-k, t	40	750
Doetinchem (Ambt).	a-k, t	40	750
Doornspijk	a-i, k	40	950
Driel	a-k	35	800
Eibergen.	a-k	23	950
Epe	a-g, i-p	35	1 200
id.	a-m, o, p	15	1 050
Groenlo	a-q, s, t	12	1 150
Heerde	a-k	33	950
id.	a-j, k-q	28	1 200
Lochem	a-o, q, s, t	27	1 200
Nederhemert	a-k	26	850
Valburg	a-k	23	800
id.	a-k	32	800
Zuidholland.			
Alblas (Oud-).	a-k	13	950
Alblasserdam	a-n, p	22	1 200
Alkemade	a-k	34	1 100
Alphen	a-p, t	12	1 300
Bleiswijk.	a-k	38	750
Bodegraven.	a-q	23	1 400
Geervliet.	a-i	39	950
Hillegom.	a-p	10	1 750
Lange Ruige Weide.	a-k	38	800
Leerbroek	a-i, k	14	950
Lekkerkerk.	a-p	25	1 200
Papekop.	a-k	28	850
Peursum.	a-k	34	950
Rijnsburg	a-k	26	1 000
Waarder.	a-k	20	850
Westmaas	a-k	17	900
Woubrugge.	a-k	8	750
Zevenhoven.	a-i, k	23	800
Zoeterwoude	a-k	29	950

Gemeenten.	Vakken van onderwijs.	Aantal leerlingen.	Jaar- wedde van het hoofd.	Gemeenten.	Vakken van onderwijs.	Aantal leerlingen.	Jaar- wedde van het hoofd.
Noordholland.				Mijdrecht	a-i, k	17	f 800
Amstel (Ouder-) . .	a-k	38	f 850	Ruwiel	a-k	38	900
Avenhorn	a-i, k	27	950	Wijk bij Duurstede .	a-j, l-n, p	18	1 200
Barsingerhorn. . .	a-i, k	36	800	Friesland.			
Beets	a-i, k	14	800	Achtkarspelen . . .	a-k	34	775
Beemster	a-i, k	25	1 100	Baarderadeel . . .	a-i, k	33	850
Broek in Waterland	a-k	16	800	Bolsward	a-g, k-p, t	29	1 500
Edam.	a-p, s, t	33	1 450	Doniawerstal . . .	a-i, k	37	950
Hoogwoud	a-i, k	38	1 000	id.	a-i, k	15	950
Katwoude	a-i, k	35	950	id.	a-i, k	36	850
St. Maarten	a-k	40	900	id.	a-i, k	27	850
id.	a-i, k	29	850	id.	a-i, k	39	900
Nederhorst den Berg	a-i, k	16	950	Ferwerderadeel . .	a-i, k	23	750
Oosthuizen	a-i, k	22	750	Franekeradeel . . .	a-i, k	26	850
id.	a-k	20	750	id.	a-i, k	40	850
Raasdorp	a-k	36	800	Gaasterland. . . .	a-g, l-p	22	1 300
id.	a-k	21	800	id.	a-i, k	36	950
Texel	a-i, k	37	1 000	Hemelumer- Oldephaert. . . .	a-i, k	33	750
id.	a-i, k	17	800	Hennaarderadeel .	a-i, k	19	750
id.	a-i, k	19	1 000	id.	a-i, k	32	800
id.	a-p	27	1 250	Idaarderadeel . . .	a-k	17	750
Uitgeest.	a-i, k	33	1 000	id.	a-k	39	950
Ursem	a-i, k	40	1 000	Kollumerland . . .	a-i, k	19	950
id.	a-k	13	1 000	id.	a-i, k	14	750
Warmenhuizen . . .	a-i, k	37	950	Leeuwarderadeel .	a-i, k	28	850
Westwoud	a-k	34	1 000	Lemsterland	a-i, k	38	850
id.	a-k	22	750	id.	a-p	11	1 150
Winkel	a-i, k	25	1 000	Menaldumadeel . .	a-i, k	21	1 000
Wijdenes.	a-k	21	850	id.	a-i, k	28	1 000
Zeeland.				id.	a-i, k	36	1 000
Aagtekerke	a-k	9	950	Oostdongeradeel . .	a-k	30	750
Arnemuiden	a-i, k	32	750	id.	a-k	40	950
Biggekerke	a-k	34	800	Ooststellingwerf . .	a-i, k	38	750
Grijpskerke	a-i, k	32	950	Rauwerderhem . . .	a-k	31	950
's Heer-Abtskerke .	a-i, k	39	950	Smallingerland . .	a-i, k-p	37	1 500
's Heerenhoek . . .	a-i, k	28	950	Tietjerksteradeel .	a-i, k	16	950
Middelburg	a-l, t	19	1 000	id.	a-k	22	750
Sluis	a-i, k	35	950	id.	a-i, k	35	950
Schoondijke	a-i, k	34	900	Westdongeradeel . .	a-k	33	950
Zierikzee.	a-k, l-q, t	12	1 400	id.	a-i, k	11	1 000
Utrecht.				id.	a-i, k	24	750
Bunschoten.	a-i, k	40	950	id.	a-i, k	29	950
Langbroek	a-k	31	925	Weststellingwerf. .	a-i, k	34	950
				Wonseradeel	a-k	29	950

Gemeenten.	Vakken van onderwijs.	Aantal leerlingen.	Jaar- wedde van het hoofd.	Gemeenten.	Vakken van onderwijs.	Aantal leerlingen.	Jaar- wedde van het hoofd.
Wonseradeel . . .	a-k	15	f 950	Baflø	a-i, k	33	f 950
id.	a-k	20	850	id.	a-i, k	21	950
id.	a-k	22	950	Bedum	a-k	20	950
id.	a-k	18	900	Bellingwolde . . .	a-i, k-p	11	1 000
id.	a-k	38	950	Bierum	a-k	33	900
Workum.	a-k, l-p	16	1 200	id.	a-i, k	17	950
Wijmbritseradeel. .	a-i, k	17	750	Boer (ten)	a-l, q	15	850
id.	a-i, k	30	775	Grootegast	a-k	21	950
id.	a-i, k	20	750	Grijskerk	a-k	28	800
id.	a-i, k	28	950	id.	a-k	37	950
id.	a-i, k	32	750	Kantens	a-k	37	750
id.	a-k	21	800	Leek	a-k	28	800
id.	a-k	29	950	id.	a-k	23	950
Overijssel.				Middelstum.	a-k	30	850
Avereest.	a-g, l-q	26	1 300	Midwolda	a-k, o, p, q	33	850
Blankenham	a-k	34	750	Nieuwolda	a-m, o-q, t	21	1 200
Delden (Ambt) . . .	a-k	36	900	Oldehove	a-i, k	26	900
id.	a-k	33	800	Ulrum	a-k	34	950
id.	a-k	35	800	Uithuizen	a-m	25	1 050
Denekamp	a-k	24	850	Uithuizemeeden. .	a-i, k	17	950
Diepenheim	a-k	40	810	Veendam	a-k	26	1 000
Enschede	a-k, l-q, t	28	1 400	Vlagtwedde	a-k	38	950
Goor	a-q, t	27	1 100	Wildervank	a-m, o-p	18	1 050
Gramsbergen	a-i, k	36	975	Drenthe.			
Hardenberg (Ambt).	a-k	29	1 000	Anlo	a-k	33	750
id.	a-k	40	950	Coevorden	a-k	25	950
Hellendoorn	a-k	32	800	Diever	a-k	31	750
Hengelo	a-k	40	1 000	Havelte	a-k	32	950
Kampen	a-k	27	1 000	Hoogeveen	a-k	28	750
id.	a-k	37	1 000	Meppel	a-k	34	850
Ommen (Ambt) . . .	a-k	39	750	id.	a-i, k-o, q, t	26	1 300
Raalte	a-k	33	800	Norg	a-k	31	850
id.	a-i, k	39	750	id.	a-k	40	850
Staphorst	a-k	30	850	Oosterhesselen. . .	a-k	33	750
Vollenhoven (Stad).	a-i, l-p	10	1 100	Rolde	a-k	31	950
Vriezenveen	a-i, k	31	950	Ruinerwold.	a-k	40	950
Weerselo	a-k	33	900	Vries	a-k	34	950
Zwartsluis	a-i, k-q	16	1 100	Limburg.			
Zwolle	a-g, k-o, q	40	2 100	Bemelen	a-i, k	39	950
Zwollerkerspel. . .	a-k	35	800	Bingelrade	a-k	38	900
Groningen.				Born	a-k	40	800
Adorp.	a-k	40	950	Grubbenvorst . . .	a-i	27	950
Aduard	a-i, k	33	950	Mesch.	a-l	35	800
Appingedam	a-k	32	950				

II. Door de gemeente gesubsidieerde bijzondere scholen.

Gemeenten.	Vakken van onderwijs.	Aantal leerlingen.
Beijerland (Oud-)	a-g, l-q	25
Doesburg	a-q, t	10
Elburg	a-h, j-o, s	10
Wisch	a-g, i, l-p	23

III. Niet door de gemeente gesubsidieerde bijzondere scholen.

Gemeenten.	Vakken van onderwijs.	Aantal leerlingen.
Noordbrabant.		
Breda.	a-i, k-o, q, t	27
Chaam	a-i, k, l	17
Dongen	a-j, l, m, n	24
Eersel.	a-i, k	34
's-Hertogenbosch.	a-k	7
Heusden.	a-k	17
Oisterwijk	a-l	11
Steenbergen	a-m, o, p	29
Tilburg	a-j	10
Uden	a-q, s, t	27
Gelderland.		
Aalten	a-i, k	34
id.	a-i, k	40
Apeldoorn	a-i, k	40
id.	a-o	17
id.	a-h, l-q	23
Appeltern	a-i, k	27
Arnhem	a-g, i, l-p	12
id.	a-i, k-o, q, s, t	15
id.	a-k, l-q	11
id.	a-i, k, l,	5
id.	a-j	6
Barneveld	a-i, k	31
id.	a-g, l-q, s	27
Bemmel	a-i, k	29
Bergnaren	a-i	11
Borculo	a-i, k	32
Culenburg	a-i, k	38
Druten	a-i, k	37
Duiven	a-j, l-q, s	28
Elburg	a-i, l-q, s	17
Epe	a-i, k	40
id.	a-i	33
Heteren	a-i, k	33
Laren.	a-i, k	36

Gemeenten.	Vakken van onderwijs.	Aantal leerlingen.
Lochem	a-k	37
Oldebroek	a-i, k	27
Renkum	a-j, l-q	24
id.	a-o, q	22
Rheden	a-p	24
id.	a-g, i, k-p, t	16
id.	a-i, k-o, q, t	34
id.	a-h, l-q	16
Valburg	a-l	37
Varik.	a-i, k	33
Voorst	a-i, k	32
Vorden	a-i, k	37
Wageningen	a-m, o-q, s	30
Wamel	a-i, k	28
Warnsveld	a-i, k	27
Wisch	a-l	31
Zevenaar.	a-j, l-s	37
Zuidholland.		
's Gravenhage.	a-g, i, j, l-q, s	38
id.	a-h, l-o, s	31
id.	a-i, l-n, q, s	31
id.	a-k	27
id.	a-k	36
id.	a-i, l, q, s	35
id.	a-q	29
Haastrecht.	a-i, k	34
Leiden	a-k	32
Naaldwijk	a-i, k	40
id.	a-g, l-q	27
Noordwijk	a-i, k-q	14
Oegstgeest	a-k	36
Reeuwijk	a-i, k	34
Rockanje	a-i, k	35
Rotterdam	a-n, t	28
id.	a-i, k	35
id.	a-j, l-q, s	28
Voorschoten	a-o, q, t	36
Zevenhoven	a-i, k	32
id.	a-i, k	39
Zwammerdam.	a-m	34
Noordholland.		
Amsterdam.	a-k, l-q	13
id.	a-j, l-q	14
id.	a-j	7
id.	a-c, e-h, k-o, q, s, t	31

Gemeenten.	Vakken van onderwijs.	Aantal leerlingen.	Gemeenten.	Vakken van onderwijs.	Aantal leerlingen.
Amsterdam	a-g, i, k, l, o, t	9	Hemelumer-Oldephaert	a-i, k	32
id.	a-i, k, l, s	14	Hennaarderadeel	a-i, k	40
id.	a-d, t, h, i, k	25	id.	a-i, k	16
id.	a-m, q	34	id.	a-i, k	39
id.	a-i, l, n	4	Idaarderadeel	a-i, k	31
id.	a-g	22	Leeuwarden	a-k	30
id.	a-i, l-q, s	10	id.	a-i	37
id.	a-g, l, m, p	7	Leeuwarderadeel	a-i, k	35
id.	a-k, l, q	3	Westdongeradeel	a-i, k	34
id.	a-i, k-o, t	38	Wonseradeel	a-i, k	37
Bussum	a-q	40	id.	a-i, k	33
Haarlem	a-i, l, m, p	12	id.	a-i, k	40
Hilversum	a-g, l-q	33	id.	a-i, k	31
id.	a-i, l-q	36	id.	a-i, k	33
id.	a-g, i, j, l, q	16	id.	a-i, k	32
id.	a-i, l-r, s	33	id.	a-i, k	27
id.	a-l	13	id.	a-i, k	28
Laren	a-t	8	Wijmbritseradeel	a-i, k	30
St. Maarten	a-i, k	27	id.	a-i, k	40
Purmerend	a-i, k	38	Overijssel.		
Ransdorp	a-i, k	27	Hengelo	a-t	33
Warmenhuizen	a-i, k	32	Oldenzaal	a-n, t	22
Wognum	a-i	33	Ootmarsum	a-g, k	31
Utrecht.			Vollenhove (stad)	a-i, k	39
Amersfoort	a-h, k-o, q, t	33	Groningen.		
Baarn	a-o, q, s, t	39	Boer (ten)	a-i, k	39
id.	a-l	15	Pekela (Nieuwe)	a-g, l-p	12
Benschop	a-i, k	29	Drenthe.		
Bildt (de)	a-l, n, s	11	Zuidwolde	a-i, k	34
Bunschoten	a-i, k	40	Limburg.		
Doorn	a-q, s, t	30	Cadier c. a.	a-i, k	14
Eemnes	a-i, k	36	Echt	a-i, k	32
Mijdrecht	a-k	36	id.	a-j, l	37
id.	a-i, k	36	Heel c. a.	a-i, k	26
Nigtevecht	a-i, k	30	Meerssen	a-i, k-n	23
Polsbroek	a-i, k	40	Nederweert	a-i	25
Tull en 't Waal	a-i, k	36	Ottersum	a-k, m-s, t	36
Utrecht	a-i, k	7	Posterholt	a-m, o, q, s, t	36
id.	a-o, q, t	20	Schimmert	a-i, k-m	23
id.	a-o, t	32	Sittard	a-k	38
Zeist	a-k	13	Weert	a-n, q, t	13
Friesland.					
Baarderadeel	a-i, k	34			
't Bildt	a-i, k	29			
Fraeekeradeel	a-i, k	34			

Evenals in vorige verslagen volgt hier eene tabel, waarin de bevoegdheid is aangegeven van het onderwijzend personeel, dat aan het hoofd der scholen geplaatst was aan het einde van 1903, vergeleken met dat op gelijk tijdstip van 1902.

PROVINCIEËN.	OPENBARE SCHOLEN														BIJZONDERE SCHOLEN.										ALLE LAGERE SCHOLEN TE ZAMEN.																																
	Hoofdonderwijzers en hoofdonderwijzeressen volgens de wet van												Onderwijzers volgens de wet van 3 April 1806.		Hoofdonderwijzers en hoofdonderwijzeressen volgens de wet van										Onderwijzers volgens de wet van 3 April 1806.										Onderwijzers volgens de wet van 3 April 1806.																						
	17 Augustus 1878.						13 Augustus 1857.								17 Augustus 1878.					13 Augustus 1857.																																					
	Met de akte alleen.	Met aantekeningen volgens de wet van 1857, en andere akten.					Met de akte alleen.	Met aantekeningen volgens de wet van 1857, en andere akten.					Met de akte alleen.	Met aantekeningen volgens de wet van 1857, en andere akten.					Met de akte alleen.	Met aantekeningen volgens de wet van 1857, en andere akten.					Met de akte alleen.	Met aantekeningen volgens de wet van 1857, en andere akten.																															
		1	2	3	4	5		6	1	2	3	4		5	6	Met den 1sten rang.	Met den 2den rang.	Met den 3den rang.		Met den 4den rang.	Schoolhouderessen.	1	2	3		4	5	6	Met den 1sten rang.	Met den 2den rang.	Met den 3den rang.	Met den 4den rang.	Schoolhouderessen.	1	2	3	4	5	6	Met den 1sten rang.	Met den 2den rang.	Met den 3den rang.	Met den 4den rang.	Schoolhouderessen.													
	Noordbrabant	24	58	35	24	15	5	2	33	43	25	16	27	5	2	—	4	5	—	—	43	30	19	10	5	—	1	28	21	14	10	6	4	1	—	—	—	—	25	67	88	54	34	20	5	3	61	64	39	26	33	9	3	—	4	5	—
Gelderland	22	59	70	37	20	9	2	41	40	34	26	11	9	4	—	2	—	—	—	28	40	29	18	6	3	1	17	20	16	13	9	3	—	—	3	—	3	50	99	99	55	26	12	3	58	60	50	39	20	12	4	—	5	—	—	3	
Zuidholland	80	51	57	45	25	3	1	59	65	38	27	29	11	3	—	7	—	—	—	76	59	34	26	12	1	—	38	39	21	18	4	2	2	—	1	—	3	156	110	91	71	37	4	1	97	104	59	45	33	13	5	—	8	—	—	3	
Noordholland	34	80	82	54	29	15	2	33	60	39	26	34	5	—	—	3	—	—	—	34	50	22	25	6	3	—	24	23	20	14	11	3	—	—	3	—	1	68	130	104	79	35	18	2	57	83	59	40	45	8	—	—	6	—	—	1	
Zeeland	8	25	31	15	10	3	—	19	17	9	8	8	7	2	—	2	—	—	—	12	12	7	4	3	—	—	4	5	4	1	—	—	—	—	—	—	20	37	38	19	13	3	—	23	22	13	9	8	7	2	—	2	—	—	—		
Utrecht	7	18	18	11	7	2	2	14	15	8	7	4	3	—	—	—	1	—	—	27	20	11	14	6	2	—	10	7	5	4	3	1	—	—	3	—	2	34	38	29	25	13	4	2	24	22	13	11	7	4	—	—	3	1	—	2	
Friesland	45	83	29	8	7	7	—	56	51	19	19	7	6	—	—	1	—	—	—	41	44	16	10	1	—	—	13	12	5	5	1	—	—	—	1	—	86	127	45	18	8	7	—	69	63	24	24	8	6	—	—	2	—	—	—		
Overijssel	6	75	34	17	12	4	3	29	32	24	14	8	1	1	—	2	3	—	—	10	18	10	2	3	2	—	3	4	7	5	—	1	—	—	—	—	16	93	44	19	15	6	3	32	36	31	19	8	2	1	—	2	3	—	—		
Groningen	13	37	52	16	7	3	1	30	38	18	19	14	6	4	—	3	—	—	—	17	22	6	6	—	1	—	9	9	1	1	1	—	—	—	—	—	30	59	58	22	7	4	1	39	47	19	20	15	6	4	—	3	—	—	—		
Drenthe	13	46	18	11	5	1	—	25	24	7	7	2	1	—	—	2	—	—	—	9	2	5	3	2	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	22	48	23	14	7	1	—	26	24	7	7	2	1	—	—	2	—	—	—			
Limburg	8	41	28	17	4	1	1	5	26	24	10	9	2	—	—	1	3	—	—	7	23	5	7	3	—	—	11	15	14	8	4	—	—	—	2	—	3	15	64	33	24	7	1	1	16	41	38	18	13	2	—	—	3	3	—	3	
Totaal op 1 Januari 1904 . .	260	573	454	255	141	53	14	344	411	245	179	153	56	16	—	27	12	—	—	304	320	164	125	47	12	2	158	155	107	79	39	14	3	—	13	—	37	564	893	618	380	188	65	16	502	566	352	258	192	70	19	—	40	12	—	37	
Totaal op 1 Januari 1903 . .	245	509	441	238	131	43	17	379	426	252	184	154	60	21	—	39	14	—	—	310	271	153	112	49	17	1	157	160	107	75	47	10	3	—	16	—	40	555	780	594	350	180	60	18	536	586	359	259	201	70	24	—	55	14	—	40	
Vershil . . .	15	64	13	17	10	10	- 3	- 35	- 15	- 7	- 5	- 1	- 4	- 5	—	- 12	- 2	—	—	- 6	49	11	13	- 2	- 5	1	1	- 5	—	4	- 8	4	—	—	- 3	—	- 3	9	113	24	30	8	5	- 2	- 34	- 20	- 7	- 1	- 9	—	- 5	—	- 15	- 2	—	- 3	

1) 1 met 7 aantekeningen. 2) 2 met 8 aantekeningen. 3) 2 met 7 en 1 met 8 aantekeningen.

Ook in 1903, viel er, wat de bevoegdheid van het onderwijzend personeel betrof, dat aan het hoofd der scholen geplaatst werd of was, verbetering waar te nemen, zoowel aan de openbare als aan de bijzondere scholen.

Het aantal van hen, die ééne of meer akten verwierven, vermeerderde met 74 voor de openbare en 62 voor de bijzondere scholen; terwijl de onderwijzers volgens de wet van 3 April 1806 met 14 verminderden voor de openbare en met 6 voor de bijzondere scholen.

Waren dus in het vorige jaar 4681 onderwijzers en onderwijzeressen aan het hoofd van scholen geplaatst, waarvan, met inbegrip van de schoolhouderessen, 109, of ruim 2.3 pct. volgens genoemde wet, hun aantal bedroeg in 1903, 4772, waarvan 89, of ruim 1.8 pct. volgens de genoemde wet.

Onderwijzers niet in het bezit van den hoofdonderwijzersrang, die op 1 November 1880, uit kracht van artt. 20 of 51 der wet van 13 Augustus 1857 (*Staatsblad* n°. 103) aan het hoofd der school stonden, mogen volgens het bepaalde bij art. 91 der wet van 17 Augustus 1878 (*Staatsblad* n°. 127) die betrekking blijven waarnemen. Voorts kan, volgens alinea 2 van art. 23 van laatstgenoemde wet, aan een onderwijzer niet in het bezit van den hoofdonderwijzersrang, doch niet langer dan voor zes maanden, de waarneming van het bestuur eener school worden toevertrouwd.

Het getal scholen aan welker hoofd bij het einde van 1903 zoodanige onderwijzers stonden is in het volgende overzicht vermeld:

Provinciën.	Hulp- onderwijzers of onderwijzers volgens de wetten van 1857 en 1878.	Onderwijzers.		Totaal.
		3de rang.	4de rang.	
Noordbrabant .	11	5	—	16
Gelderland . .	3	—	—	3
Zuidholland .	—	—	—	—
Noordholland .	—	—	—	—
Zeeland . . .	—	—	—	—
Utrecht . . .	—	1	—	1
Friesland . .	3	—	—	3
Overijssel . .	2	3	—	5
Groningen . .	—	—	—	—
Drenthe . . .	6	—	—	6
Limburg . . .	—	3	—	3
Totaal . . .	25	12	—	37

De volgende tabel geeft een overzicht van het aantal hoofden van openbare scholen, aan het einde van 1903 werkzaam zonder bijstand van onderwijzers, in scholen met een aantal leerlingen tusschen:

Gemeenten.	40 en 50	50 en 60	60 en 70	70 en 80	80 en 90
	50	60	70	80	90
<i>Noordbrabant.</i>					
Alem c. a.	1	—	—	—	—
Hoogeloon c. a.	—	—	—	¹⁾ 1	—
St. Oedenrode	—	1	—	—	—
Velp	1	—	—	—	—

Gemeenten.	40 en 50	50 en 60	60 en 70	70 en 80	80 en 90
	50	60	70	80	90
<i>Gelderland.</i>					
Deil.	1	—	—	—	—
Druten.	1	—	—	—	—
<i>Zuidholland.</i>					
Pijnacker	1	—	—	—	—
<i>Friesland.</i>					
Oostdongeradeel	1	—	—	—	—
<i>Overijssel.</i>					
Hardenberg (Ambt)	—	¹⁾ 1	—	—	—
Ommen	—	—	—	¹⁾ 1	—
<i>Groningen.</i>					
Delfzijl	1	—	—	—	—
Loppersum	1	—	—	—	—
<i>Drenthe.</i>					
Odoorn	—	—	—	—	¹⁾ 1
<i>Limburg.</i>					
Gulpen	—	¹⁾ 1	—	—	—
Mook	1	—	—	—	—
Ubach over Worms	1	—	—	—	—
Totaal	10	3	—	2	1
Op 1 Januari 1903	14	3	—	—	—
Vershil	—4	—	—	2	1

¹⁾ Geen bijstand van onderwijzers door vacature.

Het getal hoofden van scholen, die zonder bijstand van onderwijzers in scholen met méér dan 40 leerlingen, op 1 Januari 1904 werkzaam waren, is dus in het afgelopen jaar met 1 afgenomen en bedraagt alzoo 16 tegen 17 op 1 Januari 1903.

Men dient hierbij in het oog te houden, dat onder deze 16 scholen zich 5 bevinden, waar het hoofd op 1 Januari 1904 niet door hulppersoneel werd bijgestaan, omdat aan die scholen de plaatsen van dit personeel vacant waren.

De provinciën waarin aan het einde van 1903 de meeste vacatures waren, zijn ook nu weder hieronder het eerst genoemd, de overige in afdalende orde.

Provinciën.	Einde 1903.	Einde 1902.	Vershil.
Noordholland . . .	99	69	30
Zuidholland . . .	43	40	3
Overijssel	9	10	— 1
Zeeland	9	10	— 1
Groningen	8	10	— 2
Gelderland	7	5	2
Noordbrabant . . .	6	6	—
Drenthe	5	4	1
Limburg	4	5	— 1
Friesland	3	8	— 5
Utrecht	2	1	1

De volgende tabel geeft een overzicht van de gevallen waarin op 1 Juli 1904 niet was voldaan aan de voorschriften van art. 24 der wet, wat betreft het daarbij voorgeschreven aantal onderwijzers bij openbare lagere scholen, met opgave der redenen, zooals die door het schooltoezicht zijn medegedeeld.

O O R Z A K E N.	Provinciën.											Totaal.
	Noordbrabant.	Gelderland.	Zuidholland.	Noordholland.	Zeeland.	Utrecht.	Friesland.	Overijssel.	Groningen.	Drenthe.	Limburg.	
Onwil of nalatigheid van het gemeentebestuur.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Geen ernstige pogingen van het gemeentebestuur; het uitloven van eene te geringe jaarwedde, enz.	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1
De geringe overschrijding van het getal leerlingen, waarvoor het door de wet gevorderd aantal onderwijzers aanwezig was	1	2	—	2	1	1	—	—	—	—	1	8
De geringe overschrijding van het getal leerlingen, waarvoor het door de wet gevorderd aantal onderwijzers aanwezig was, gepaard met een slechten financieelen toestand der gemeente.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
De geringe overschrijding van het getal leerlingen, waarvoor het door de wet gevorderd aantal onderwijzers aanwezig was, gepaard met het uitzicht dat door eene geopende of te stichten bijzondere school het aantal leerlingen beneden het maximum zal dalen	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
De geringe overschrijding van het getal leerlingen, waarvoor het door de wet gevorderd aantal onderwijzers aanwezig was, gepaard met gebrek aan localiteit voor eene klasse meer	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Uitstel tot het betrekken van een in aanbouw zijnd of een te bouwen nieuw schoollokaal	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Ongunstige ligging der school, waardoor geen of geen geschikte sollicitanten zich aanmeldden.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Geen of geen geschikte sollicitanten	1	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	3
Gewoon verloop der vacature (toevallige vacatures) . . .	4	10	23	16	3	1	17	8	15	4	3	104
Op 1 Juli 1904.	8	12	24	18	4	2	17	8	15	6	4	118
„ 1 „ 1903.	5	8	13	61	5	—	7	14	8	8	4	133
„ 1 „ 1902.	3	2	7	6	4	5	5	8	13	14	19	86
„ 1 „ 1901.	19	8	10	8	14	—	19	13	21	39	53	204
„ „ „ 1900.	16	3	2	7	11	—	14	8	9	32	24	126
„ „ „ 1899.	10	5	6	5	15	5	18	18	18	38	48	186
„ „ „ 1898.	28	8	11	6	13	5	17	23	15	39	55	220
„ „ „ 1897.	49	20	18	6	18	5	49	33	11	37	60	306
„ „ „ 1896.	63	18	16	10	20	5	63	37	50	45	59	386
„ „ „ 1895.	63	31	26	16	38	6	60	65	44	20	70	439
Ter verduidelijking van vorenstaande tabel volgt hier eene opgave van het aantal gevallen, waarin op 1 Juli van voormelde jaren aan de voorschriften van art. 24 der wet, wat betreft het daarbij voorgeschreven aantal onderwijzers bij de openbare lagere scholen, niet was voldaan, na aftrek van het aantal toevallige vacatures, waarin op de gewone wijze is voorzien.												
Op 1 Juli 1904.	14											
„ 1 „ 1903.	28											
Op 1 Juli 1902.	54											
„ 1 „ 1901.	168											
„ 1 „ 1900.	107											
„ 1 „ 1899.	158											
„ 1 „ 1898.	179											
„ 1 „ 1897.	248											
„ 1 „ 1896.	314											
„ 1 „ 1895.	339											

§ 10. BENOEMING, SCHORSING EN ONTSLAG VAN ONDERWIJZERS.

De volgende tabel bevat een overzicht van de gemeenten of afdelingen van gemeenten, waar vacatures van hoofd van eene school zijn ontstaan, van het aantal sollicitanten en van de wijze, waarop in de vervulling is voorzien.

T A B E L betreffende de benoeming van hoofden van scholen over het jaar 1903, overeenkomstig art. 28 der wet op het lager onderwijs in verband met het Koninklijk besluit van 17 December 1890 (Staatsblad n°. 184.)

GEMEENTE.	Benaming en aard der school, waar de vacature is ontstaan.	Uitgeloofde jaarwedde: <i>a.</i> met vrije woning <i>b.</i> vergoeding voor huis- huur.	Eischen van bevoegdheid behalve de wettelijke voorschriften.	Overplaatsing zonder voordracht, art. 28 al. 7 der wet.	<i>Met of zonder</i> oproeping van bevoegden.	Oproeping <i>met of zonder</i> beperkende voor- waarden.	Welke beperkende voor- waarden.	Aantal bevoegden die zich opgaven zonder oproeping of na de 1ste, 2de en 3de oproeping.	<i>Met of zonder</i> vergelijkend onderzoek.	Vergelijkend onderzoek met een beperkt getal of met alle bevoegden.	Aantal bevoegden, die in het geval van art. 9 van het Kon. besluit aan het 2de ge- deelte van het onderzoek deelnamen.	Met of zonder vernieuwde oproeping art. 14 Kon. besluit.	Getal bevoegden op de voordracht geplaatst.	Plaats van den benoemde op de voordracht.
-----------	---	---	--	---	--	--	--	--	--	---	--	--	---	---

NOORDBRABANT.

Berlicum	Gewoon lager	f 850 met <i>a</i>	geene	neen	met	zonder	—	15 na eerste oproeping	zonder	—	—	—	3	alphabetisch
Oijen	idem	f 775 met <i>a</i>	geene	neen	met	zonder	—	11 na idem	zonder	—	—	—	3	alphabetisch
Hintham, gem. Rosma- len	idem	f 750 met <i>a</i>	geene	neen	met	zonder	—	6 na idem	zonder	—	—	—	3	alphabetisch
Maashees	idem	idem	geene	neen	met	zonder	—	14 na idem	zonder	—	—	—	3	alphabetisch
Vinkel, gem. Nuland	idem	idem	geene	neen	met	zonder	—	5 na idem	zonder	—	—	—	3	alphabetisch
Schayk	idem	idem	geene	neen	met	zonder	—	10 na idem	zonder	—	—	—	3	alphabetisch
Middelrode, gem. Ber- licum	idem	idem	geene	neen	met	zonder	—	8 na idem	zonder	—	—	—	3	alphabetisch
Overlangel, gem. Herpen	idem	idem	geene	neen	met	zonder	—	9 na idem	zonder	—	—	—	3	alphabetisch
Berchem	idem	idem	geene	neen	met	zonder	—	7 na idem	zonder	—	—	—	4	alphabetisch
Dinteloord, in de kom	Met uitgebreid leerplan	f 1000 met 4 verhoogingen en <i>a</i>	Fransch	neen	zonder	zonder	—	9	zonder	—	—	—	3	2
Droogendijk, gem. Din- teloord	Gewoon lager	f 800 met 4 verhoogingen en <i>a</i>	geene	neen	met	zonder	—	4 na eerste oproeping	zonder	—	—	—	3	1
St. Willebrord, gem. Rucphen e. a.	idem	f 800 met <i>a</i>	geene	neen	zonder	zonder	—	6	zonder	—	—	—	3	1
Hoogerheide, gem. Woensdrecht	Met uitgebreid leerplan	f 825 met <i>a</i>	Fransch	neen	zonder	zonder	—	10	zonder	—	—	—	3	alphabetisch
Hoogeloon	Gewoon lager	f 750 met <i>a</i>	Fransch aan- beveling	neen	met	zonder	—	6 na eerste oproeping	zonder	—	—	—	3	alphabetisch
Vrijhoeven-Capel	idem	f 750 met <i>a</i>	geene	neen	met	zonder	—	5 na idem	zonder	—	—	—	5	alphabetisch
Dussen, school A	idem	f 750 met <i>a</i>	geene	neen	met	zonder	—	6 na idem	zonder	—	—	—	5	alphabetisch
Veghel	idem	f 850 met <i>a</i>	vak <i>j</i>	neen	met	zonder	—	4 na idem	zonder	—	—	—	4	4

GELDERLAND.

Werfhorst, gem. Doorn- spijk	Gewoon lager	f 750 met <i>a</i>	geene	neen	zonder	zonder	—	5	zonder	—	—	zonder	4	1
Schovenhorst, gem. Put- ten	idem	idem	geene	neen	met	zonder	—	12	zonder	—	—	zonder	4	3
Vierhouten, gem. Ermelo	idem	idem	geene	neen	zonder	zonder	—	3	idem	—	—	zonder	3	1
Wageningen	idem	f 1100 met <i>a</i>	geene	neen	met	zonder	—	180	met	beperkt	10	zonder	4	4
Garderen, gem. Barne- veld	idem	f 750 met <i>a</i>	geene	neen	met	zonder	—	6	zonder	—	—	zonder	3	2
Elspeet, gem. Ermelo	idem	idem	geene	neen	met	zonder	—	14	zonder	—	—	zonder	5	1
Oostendorp, gem. Doorn- spijk	idem	idem	geene	neen	zonder	zonder	—	3	zonder	—	—	zonder	3	1
Wilpsche hoek, gem. Voorst	idem	idem	geene	neen	met	zonder	—	14	zonder	—	—	zonder	4	1
Vaassen II, gem. Epe	idem	f 800 met <i>a</i>	geene	neen	met	zonder	—	43	zonder	—	—	zonder	4	2

GEMEENTE.	Benaming en aard der school, waar de vacature is ontstaan.	Uitgeloofde jaarwedde: <i>a.</i> met vrije woning <i>b.</i> vergoeding voor huis- huur	Eischen van bevoegdheid behalve de wettelijke voorschriften.	Overplaatsing zonder voordracht. art. 28 al. 7 der wet.	<i>Met of zonder</i> oproeping van bevoegden.	Oproeping <i>met of zonder</i> beperkende voor- waarden.	Welke beperkende voor- waarden.	Aantal bevoegden die zich opgaven zonder oproeping of na de 1ste, 2de en 3de oproeping.	<i>Met of zonder</i> vergelijkend onderzoek.	Vergelijkend onderzoek met een beperkt getal of met alle bevoegden.	Aantal bevoegden, die in het geval van art. 9 van het Kon. besluit aan het 2de ge- deelte van het onderzoek deelnamen.	Met of zonder vernieuwde oproeping, art. 14 Kon. besluit.	Getal bevoegden op de voordracht geplaatst.	Plaats van den benoemde op de voordracht.
Eendracht, gem. Apel- doorn	Gewoon lager	f 850 met <i>a</i>	geene	ja	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Beekbergen, gem. Apel- doorn	idem	f 900 met <i>a</i>	geene	neen	met	zonder	—	117	zonder	—	—	zonder	5	1
Hall, gem. Brummen	idem	f 750 met <i>a</i>	geene	neen	met	zonder	—	23	zonder	—	—	zonder	3	1
Apeldoorn, school XII	idem	f 1200 met <i>a</i>	geene	ja	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Oosterhuizen, gem. Apel- doorn	idem	f 900 met <i>a</i>	geene	neen	met	zonder	—	117	zonder	—	—	zonder	5	4
Apeldoorn, school XIII	idem	f 1200 met <i>a</i>	geene	ja	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Eldik, gem. Echteld	idem	f 750 met <i>a</i>	geene	neen	met	zonder	—	8 na eerste oproeping	zonder	—	—	zonder	3	3
Ooy, gem. Ubbergen	idem	f 750 met <i>b</i> f 150	geene	neen	met	zonder	—	4 na idem	zonder	—	—	zonder	3	3
Zuilichem	idem	f 800 met <i>a</i>	geene	neen	met	zonder	—	14 na idem	zonder	—	—	zonder	3	3
Puiflijk, gem. Druten	idem	f 750 met <i>a</i>	geene	neen	zonder	—	—	3	zonder	—	—	zonder	3	1
Zaltbommel	Met uitgebreid leerplan	f 1400 met <i>a</i>	geene	neen	met	zonder	—	55 na eerste oproeping	zonder	—	—	zonder	3	2
Beusichem	idem	f 1000 met <i>a</i>	geene	neen	met	zonder	—	27 na idem	zonder	—	—	zonder	3	2
Est, gem. Est en Opijnen	Gewoon lager	f 750 met <i>a</i>	geene	neen	zonder	—	—	3	zonder	—	—	zonder	3	1
Herwijnen	idem	f 860 met <i>a</i>	geene	neen	met	zonder	—	20 na eerste oproeping	zonder	—	—	zonder	3	1
Barchem, gem. Laren	idem	f 800 met <i>a</i>	geene	ja	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Exel, gem. Laren	idem	f 750 met <i>a</i>	geene	neen	met	zonder	—	7 na eerste oproeping	zonder	—	—	zonder	4	1
Gooi, gem. Hengelo	idem	idem	geene	neen	met	zonder	—	11 na idem	zonder	—	—	zonder	4	1
Stadsheide, gem. Ambt- Doetinchem	idem	idem	geene	neen	met	zonder	—	3 na idem	zonder	—	—	zonder	3	1
Winterswijk, school M	idem	f 1150 met <i>a</i>	geene	ja	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Winterswijk, school L	idem	f 1050 met <i>a</i>	geene	ja	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

ZUID HOLLAND.

's Gravenhage	Openbare lagere school Badhuisstraat	f 1600 met vrije woning	—	ranglijst	zonder	zonder	—	3	zonder	—	—	—	3	2
Idem	Openbare lagere school Alexanderplein	f 2250 met vrije woning	—	overplaatsing	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Idem	Openbare lagere school Lepelstraat	f 1600 met vrije woning	—	ranglijst	zonder	zonder	—	3	zonder	—	—	—	3	1
Voorburg	Openbare lagere school	f 1000 met vrije woning	—	—	met	zonder	—	73 na eerste oproeping	met	beperkt	10	—	4	2
Zoeterwoude	idem	f 850 met vrije woning	—	—	met	zonder	—	54 na idem	zonder	—	—	—	4	2

GEMEENTE.	Benaming en aard der school, waar de vacature is ontstaan.	Uitgeloofde jaarwedde : a. met vrije woning. b. vergoeding voor huis- huur.	Eischen van bevoegdheid behalve de wettelijke voorschriften.	Overplaatsing zonder voordracht art. 28, al. 7, der wet.	Met of zonder oproeping van bevoegden.	Oproeping met of zonder beperkende voor- waarden.	Welke beperkende voor- waarden.	Aantal bevoegden, die zich opgaven zonder oproeping of na de 1ste, 2de en 3de oproeping.	Met of zonder vergelijkend onderzoek.	Vergelijkend onderzoek met een beperkt getal of met alle bevoegden.	Aantal bevoegden, die in het geval van art. 9 van het Kon. besluit aan het 2de ge- deelte van het onderzoek deelnamen.	Met of zonder vernieuwde oproeping, art. 14 Kon. besluit.	Getal bevoegden op de voordracht geplaatst.	Plaats van den benoemde op de voordracht.
Rotterdam	Openbare lagere school 3de klasse n°. 65	f 1500 en f 300 vergoeding voor huishuur	—	—	met	zonder	—	121	zonder	—	—	—	3	alphabetisch
Idem	Openbare lagere school 3de klasse n°. 64	idem	—	—	met	zonder	—	138	met	met alle be- voegden	16	zonder	3	.1
Idem	Openbare lagere school 3de klasse n°. 69	idem	—	—	zonder	zonder	—	—	zonder	—	—	—	3	alphabetisch
Idem	Openbare lagere school 3de klasse n°. 68	idem	—	—	zonder	zonder	—	—	zonder	—	—	—	3	alphabetisch
Schiedam	School voor meer uitge- breid lager onderwijs voor meisjes	f 1425 met vrije woning	Fraansch Duitsch Engelsch	—	met	zonder	—	12 na tweede oproeping	zonder	—	—	—	4	alphabetisch
Haastrecht	Openbare lagere school	f 850 — f 1050 met vrije woning	—	—	met	zonder	—	38 na eerste oproeping	zonder	—	—	—	5	alphabetisch
Bergambacht	1ste openbare lagere school	f 950 met vrije woning	—	—	met	zonder	—	22 na idem	zonder	—	—	—	3	alphabetisch
Hazerswoude	Openbare lagere school; aan den Rijndijk	f 1000 met vrije woning	—	—	met	zonder	—	29 na idem	zonder	—	—	—	6	alphabetisch
Alkemade	Openbare lagere school te Rijpwetering	f 900 — f 1100 met vrije woning	—	—	met	zonder	—	39 na idem	zonder	—	—	—	6	alphabetisch
Waarder	Openbare lagere school	f 850 met ver- hoogingen en vrije woning	—	—	met	zonder	—	11 na idem	zonder	—	—	—	4	alphabetisch
Papendrecht	Openbare lagere school (Oostel. school)	f 1100 met vrije woning en tuin	—	—	met	zonder	—	55 na idem	zonder	—	—	—	4	alphabetisch
Hardinxveld	Openbare lagere school II	f 1100 met ver- hooging tot f 1400 vrije wo- ning met tuin	—	—	met	zonder	—	15 na idem	zonder	—	—	—	4	alphabetisch
Herkingen	Openbare lagere school	f 950 met ver- hooging tot f 1050 met vrije woning en tuin	—	—	met	zonder	—	5 na idem	zonder	—	—	—	3	alphabetisch
Oud-Beijerland	Openbare lagere school aan den Zinkwegshedijk	f 750 met verh. tot f 900, vrije woning en tuin	—	—	met	zonder	—	5 na idem	zonder	—	—	—	3	1
Hoornaar	Openbare lagere school	f 800 en f 15 administratie H. O. met vrije woning en tuin	—	—	met	zonder	—	10 na idem	zonder	—	—	—	3	3
Dordrecht	Openbare lagere school n°. 12	f 1300, f 1500 en f 250 of f 300 verg. v. huishuur	—	—	met	zonder	—	130 na idem	zonder	—	—	—	5	1
Sommelsdijk	Openbare lagere school	f 1300 met vrije woning en tuin	—	—	met	zonder	—	14 na idem	zonder	—	—	—	4	2
Papendrecht	Openbare lagere school (Westelijke)	f 1100 met vrije woning en tuin	—	overplaatsing	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
NOORD HOLLAND.														
Amsterdam	Openbare lagere school 1ste klasse n°. 5	f 2000 en f 500 verg. v. huishuur	—	overplaatsing	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Idem	Openbare lagere school 1ste klasse n°. 115	idem	—	overplaatsing	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

GEMEENTE.	Benaming en aard der school waar de vacature is ontstaan.	Uitgeloofde jaarwedde: a. met vrije woning; b. vergoeding voor huis- huur.	Eischen van bevoegdheid behalve de wettelijke voorschriften.	Overplaatsing zonder voordracht art. 28, al. 7, der wet.	Met of zonder oproeping van bevoegden.	Ooproeping met of zonder beperkende voor- waarden.	Welke beperkende voor- waarden.	Aantal bevoegden die zich opgaven zonder oproeping of na de 1ste, 2de en 3de oproeping.	Met of zonder vergelijkend onderzoek.	Vergelijkend onderzoek met een beperkt getal of met alle bevoegden.	Aantal bevoegden, die in het geval van art. 9 van het Kon. besluit aan het 2de ge- deelte van het onderzoek deelnamen.	Met of zonder vernieuwde oproeping, art. 14 Kon. besluit.	Getal bevoegden op de voordracht geplaatst.	Plaats van den benoemd op de voordracht.
Amsterdam	Openbare lagere school 2de klasse lett. J	f 2000 en f 500 vergoeding voor huishuur	—	overplaatsing	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Idem	Openbare lagere school 2de klasse lett. Q	idem	—	overplaatsing	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Idem	Openbare lagere school 4de klasse voor jongens gen. Vondelschool	f 2400 en f 600 vergoeding voor huishuur	—	overplaatsing	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Idem	Openbare lagere school 2de klasse lett. S	f 1700 en f 500 vergoeding voor huishuur	—	—	met	zonder	—	307 na eerste oproeping	met	met 222 waar- van zijn opge- komen 205	53	zonder	3	1
Idem	Openbare lagere school 1ste klasse n°. 3	f 1700 met vrije woning	—	—	zonder	—	—	—	zonder	—	—	—	3	1
Idem	Openbare lagere school 1ste klasse n°. 10	idem	—	—	zonder	—	—	—	zonder	—	—	—	3	1
Idem	Openbare lagere school 1ste klasse n°. 21	idem	—	—	zonder	—	—	—	zonder	—	—	—	3	1
Idem	Openbare lagere school 1ste klasse n°. 25	f 1700 met f 500 vergoeding voor huishuur	—	—	zonder	—	—	—	zonder	—	—	—	3	1
Idem	Openbare lagere school 1ste klasse n°. 26	idem	—	—	zonder	—	—	—	zonder	—	—	—	3	1
Idem	Openbare lagere school 1ste klasse n°. 27	idem	—	—	zonder	—	—	—	zonder	—	—	—	3	1
Idem	Openbare lagere school 1ste klasse n°. 33	f 1700 en f 500 vergoeding voor huishuur	—	—	zonder	—	—	—	zonder	—	—	—	3	1
Idem	Openbare lagere school 1ste klasse n°. 35	idem	—	—	zonder	—	—	—	zonder	—	—	—	3	1
Idem	Openbare lagere school 1ste klasse n°. 42	idem	—	—	zonder	—	—	—	zonder	—	—	—	3	1
Idem	Openbare lagere school 1ste klasse n°. 63	f 1800 en f 500 vergoeding voor huishuur	—	—	zonder	—	—	—	zonder	—	—	—	3	1
Idem	Openbare lagere school 1ste klasse n°. 72	f 1700 en f 500 vergoeding voor huishuur	—	—	zonder	—	—	—	zonder	—	—	—	3	1
Idem	Openbare lagere school 1ste klasse n°. 92	f 1700 met vrije woning	—	—	zonder	—	—	—	zonder	—	—	—	3	1
Idem	Openbare lagere school 1ste klasse n°. 101	f 1700 en f 500 vergoeding voor huishuur	—	—	zonder	—	—	—	zonder	—	—	—	3	1
Idem	Openbare lagere school 2de klasse lett. M	f 1870 en f 500 vergoeding voor huishuur	—	—	zonder	—	—	—	zonder	—	—	—	3	1
Idem	Openbare lagere school 4e kl. voor meisjes gen. Elisabeth Wolschool	f 2200 en f 400 vergoeding voor huishuur	—	—	met	zonder	—	22 na eerste oproeping	met	met 12 (15 waren opgeroepen)	6	zonder	4	2
Idem	Openbare lagere school 3e kl. voor meisjes gen. Burgtschool	f 1700 met vrije woning	—	—	met	zonder	—	35 na eerste oproeping	met	met 14 (17 waren opgeroepen)	6	zonder	3	1

GEMEENTE.	Benaming en aard der school, waar de vacature is ontstaan.	Uitgeloofde jaarwedde: <i>a.</i> met vrije woning; <i>b.</i> vergoeding voor huis- huur.	Eischen van bevoegdheid behalve de wettelijke voorschriften.	Overplaatsing zonder voordracht art. 28, al. 7, der wet.	Met of zonder oproeping van bevoegden.	Ooproeping met of zonder beperkende voor- waarden.	Welke beperkende voor- waarden.	Aantal bevoegden die zich opgaven zonder oproeping of na de 1ste, 2de en 3de oproeping.	Met of zonder vergelijkend onderzoek.	Vergelijkend onderzoek met een beperkt getal of met alle bevoegden.	Aantal bevoegden, die in het geval van art. 9 van het Kon. besluit aan het 2de ge- deelte van het onderzoek deelnamen.	Met of zonder vernieuwde oproeping, art. 14 Kon. besluit.	Getal bevoegden op de voordracht geplaatst.	Plaats van den benoemde op de voordracht.
Amsterdam	Openbare lagere school 3de klasse voor meisjes gen. Sweelinckschool	f 1700 en f 350 vergoeding voor huishuur	—	—	zonder	—	—	—	zonder	—	—	—	3	1
Diemen	Openbare lagere school	f 1000 met vrije woning	—	—	met	zonder	—	50 na eerste oproeping	zonder	—	—	—	4	4
Purmerend	School n°. 3 voor gewoon en meer uitgebreid lager onderwijs	f 1400 met f 250 vergoeding voor huishuur	<i>l, m, n, p</i>	—	met	zonder	—	15	zonder	—	—	—	3	1
Landsmeer	Watergang	f 50 boven het wett. minimum.	—	—	met	zonder	—	16	zonder	—	—	—	3	1
de Rijp	—	f 1050	—	—	met	zonder	—	13	zonder	—	—	—	3	1
Landsmeer	—	f 200 boven het wett. minimum	—	—	met	zonder	—	32	zonder	—	—	—	3	3
Wijdewormer	Werterdwarsweg	f 850	—	—	met	zonder	—	11	zonder	—	—	—	3	2
Wormerveer	School A voor meer uit- gebreid lager onderwijs	f 1400	—	—	met	zonder	—	43	zonder	—	—	—	3	1
Ouder-Amstel	Duivendrecht	f 100 boven het wett. minimum en f 300 verg. voor huishuur	—	—	met	zonder	—	34	zonder	—	—	—	3	3
Alsmeer	School voor gewoon en meer uitgebreid lager onderwijs	f 1250 en f 250 vergoeding voor huishuur	—	—	met	zonder	—	19	zonder	—	—	—	3	1
Oosthuizen	Hobrede	wett. minimum	—	—	met	zonder	—	8	zonder	—	—	—	3	1
Broek in Waterland	Uitdam	f 50 boven het wett. minimum	—	—	met	zonder	—	16	zonder	—	—	—	3	1
Zijpe	St. Maartensbrug	f 900 met vrije woning	—	—	met	zonder	—	11	zonder	—	—	—	4	4
Heerhugowaard	Venhuizen	idem	—	—	met	zonder	—	12	zonder	—	—	—	3	1
St. Maarten	St. Maarten	f 850 met vrije woning	—	—	met	zonder	—	20	zonder	—	—	—	3	1
Idem	Valkoog	idem	—	—	met	zonder	—	22	zonder	—	—	—	3	1
Texel	Midden Eierland	f 800 met vrije woning	—	—	met	zonder	—	4	zonder	—	—	—	3	2
Idem	Cocksdoorp	idem	—	—	met	zonder	—	3	zonder	—	—	—	3	1
Oudendijk	Oudendijk	f 850 met vrije woning	—	—	met	zonder	—	21	zonder	—	—	—	3	1 alphabetisch
St. Maarten	Eenigenburg	idem	—	—	met	zonder	—	13	zonder	—	—	—	4	3
Alkmaar	4de Gemeenteschool	f 1200 met vrije woning	—	overplaatsing	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Idem	2de Gemeenteschool	f 1200 met f 400 vergoeding voor huishuur	—	—	met	zonder	—	105	zonder	—	—	—	4	1
Wognum	Wadwaai	f 800 met vrije woning	—	—	met	zonder	—	7	zonder	—	—	—	3	1
Petten	Petten	f 1100 met vrije woning	<i>a, k, l, n</i>	—	met	zonder	—	8	zonder	—	—	—	3	1
Schoorl	Groet	f 900 met vrije woning	—	—	met	zonder	—	11	zonder	—	—	—	3	1
Andijk	Andijk (Westerschool)	f 800	—	—	met	zonder	—	10	zonder	—	—	—	3	3

GEMEENTE.	Benaming en aard der school, waar de vacature is ontstaan.	Uitgeloofde jaarwedde : <i>a.</i> met vrije woning; <i>b.</i> vergoeding voor huis- huur.	Eischen van bevoegdheid behalve de wettelijke voorschriften.	Overplaatsing zonder voordracht , art. 28, al. 7, der wet.	<i>Met of zonder</i> oproeping van bevoegden.	Oproeping <i>met of zonder</i> beperkende voor- waarden.	Welke beperkende voor- waarden.	Aantal bevoegden die zich opgaven zonder oproeping of na de 1ste, 2de en 3de oproeping.	<i>Met of zonder</i> vergelijkend onderzoek.	Vergelijkend onderzoek met een beperkt getal of met alle bevoegden.	Aantal bevoegden , die in het geval van art. 9 van het Kon. besluit aan het 2de ge- deelte van het onderzoek deelnamen.	Met of zonder vernieuwde oproeping, art. 14 Kon. besluit.	Getal bevoegden op de voordracht geplaatst.	Plaats van den benoemde op de voordracht.
-----------	---	---	--	--	--	--	--	--	--	---	---	---	---	---

ZEE LAND.

Groede	Openbare lagere school in de kom	f 1000—f 1200 met vrije woning	<i>l</i>	—	met	—	—	8	zonder	—	—	—	3	1
Vlissingen	Openbare lagere school C	f 1200—f 1400 met vrije woning	<i>l, n</i> (aanbeveling)	—	met	—	—	43	zonder	—	—	—	3	1
Neuzen	Openbare lagere school C	f 1050—f 1250 met vrije woning	—	overplaatsing	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Idem	Openbare lagere school D	f 1000—f 1200 met vrije woning	<i>l</i>	—	met	—	—	9	zonder	—	—	—	3	2
Waterlandkerkje	Openbare lagere school	f 750—f 950 met vrije woning	—	—	met	—	—	6	zonder	—	—	—	3	1
Kats	Dorpsschool vakken <i>a-k</i>	f 800 met vier 5 jaarlijksche verhoogingen van f 50 en vrije woning	—	—	met	zonder	—	13 na tweede oproeping	zonder	—	—	—	4	3
St. Philipsland	Dorpsschool vakken <i>a-k</i>	f 800 met verhooging tot f 950 en vrije woning	—	—	met	zonder	—	8 na idem	zonder	—	—	—	4	3
Kruiningen en Krab- bendijke	Gemeenschappelijke buurtschool vakken <i>a-k</i>	f 800 met drie 5 jaarlijksche verhoogingen van f 50 en vrije woning	—	—	met	zonder	—	3 na eerste oproeping	zonder	—	—	—	3	2

UTRECHT.

Amersfoort	Puntenburgerlaan vakken <i>a-k</i>	aanvangsjaar- wedde f 1200 met vrije woning en tuin	—	—	met	zonder	—	77 na eerste oproeping	zonder	—	—	—	4	1
Wilnis	Openbare lagere school vakken <i>a-k</i>	f 1000 met vrije woning en tuin	—	—	met	zonder	—	26	met	6	5	—	5	4
Baarn	Nieuwe gewone lagere school vakken <i>a-k</i>	f 1000, om de 2 jaar te verhoogen tot een maximum van f 1300 met vrije woning en tuin	—	—	zonder	—	—	3	zonder	—	—	—	3	1
Utrecht	Nieuwe gewone lagere school 1ste soort vakken <i>a-k, q</i> en <i>s</i>	f 1300 met vrije woning en tuin	—	—	zonder	zonder	—	17	zonder	—	—	—	4	1
Idem	Idem	idem	—	—	zonder	—	—	17	zonder	—	—	—	3	1
Idem	School 2de soort vakken <i>a-k, q</i> en <i>s</i>	idem	—	—	zonder	—	—	15	zonder	—	—	—	3	1

FRIES LAND.

Dokkum	Kostelooze school	f 1100 en f 200, <i>b</i>	geene	—	met	zonder	—	23	met	met 18	6	—	6	alphabetisch
Dantumadeel	Murmerwoude	f 800, <i>a</i>	id.	—	id.	id.	—	30	id.	met 13	6	—	4	id.
Barradeel	Almenum	f 750, <i>a</i>	id.	—	id.	id.	—	12	zonder	—	—	—	6	id.

GEMEENTE.	Benaming en aard der school, waar de vacature is ontstaan.	Uitgeloofde jaarwedde: <i>a.</i> met vrije woning <i>b.</i> vergoeding voor huis- huur.	Eischen van bevoegdheid behalve de wettelijke voorschriften.	Overplaatsing zonder voordracht, art. 28 al. 7 der wet.	<i>Met of zonder</i> oproeping van bevoegden.	Ooproeping <i>met of zonder</i> beperkende voor- waarden.	Welke beperkende voor- waarden.	Aantal bevoegden die zich opgaven zonder oproeping of na de 1ste, 2de en 3de oproeping.	<i>Met of zonder</i> vergelijkend onderzoek.	Vergelijkend onderzoek met een beperkt getal of met alle bevoegden.	Aantal bevoegden, die in het geval van art. 9 van het Kon. besluit aan het 2de ge- deelte van het onderzoek deelnamen.	<i>Met of zonder</i> vernieuwde oproeping art. 14 Kon. besluit.	Getal bevoeguen op de voordracht geplaatst.	Plaats van den benoemde op de voordracht.
Kollumerland	Kollumerpomp	f 750, <i>a</i>	geene	—	met	zonder	—	12	zonder	—	—	—	4	alphabetisch
Idem	Munnekerzijl	idem	geene	—	met	zonder	—	14	zonder	—	—	—	4	alphabetisch
Ameland	Hollum	idem	geene	—	met	zonder	—	6	zonder	—	—	—	4	alphabetisch
Tietjerksteradeel	Suameerderheide	idem	geene	—	zonder	—	—	—	zonder	—	—	—	4	alphabetisch
Idem	Eestrum	f 900, <i>a</i>	geene	overplaatsing	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Idem	Eenrewoude	f 750, <i>a</i>	geene	—	met	zonder	—	2	zonder	—	—	—	1	1
Idem	Giekerk	f 825, <i>a</i>	geene	—	met	zonder	—	11	met	met 8	—	—	4	alphabetisch
Oostdongeradeel	Ee	f 750, <i>a</i>	geene	—	met	zonder	—	4	zonder	—	—	—	4	alphabetisch
Idem	Anjum	idem	geene	—	met	zonder	—	5	zonder	—	—	—	5	4
Achtkarspelen	Gerkesklooster	f 775, <i>a</i>	geene	—	met	zonder	—	4	zonder	—	—	—	4	1
Leeuwarderadeel	Stiensertichelwerk	f 800, <i>a</i>	geene	—	met	zonder	—	14	met	met 6	—	—	3	alphabetisch
Franekeradeel	Ried	f 850, <i>a</i>	geene	—	met	zonder	—	37	met	met 14	—	—	4	1
Wijmbritseradeel	Oudega	f 750, <i>a</i>	geene	—	met	zonder	—	8	zonder	—	—	—	3	1
Idem	Gaastmeer	idem	geene	—	met	zonder	—	8	zonder	—	—	—	3	2
Opsterland	Beest	f 800, <i>a</i>	geene	—	met	zonder	—	6	zonder	—	—	—	3	2
Idem	Uilensprong	f 750, <i>a</i>	geene	—	met	zonder	—	6	zonder	—	—	—	3	1
Idem	Wijnjeterp	f 800, <i>a</i>	geene	overplaatsing	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Idem	Duurswoude	f 750, <i>a</i>	geene	—	met	zonder	—	7	zonder	—	—	—	3	1
Idem	Gorredijk U. L. O.	f 1400, <i>a</i>	geene	—	met	zonder	—	6	met	met 6	6	—	4	2
Schoterland	Jubbega-Schurega	f 850, <i>a</i>	geene	—	met	zonder	—	10	met	met 10	10	—	4	4
Idem	Oudehorne	f 800, <i>a</i>	geene	—	met	zonder	—	10	met	met 10	10	—	4	4
Idem	Oudeschoot	f 900, <i>a</i>	geene	overplaatsing	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Gaasterland	Harich	f 750, <i>a</i>	geene	—	met	zonder	—	7	zonder	—	—	—	4	1
Hemelumer Oldephaert en Noordwolde	Heidenschap	idem	geene	—	met	zonder	—	3	zonder	—	—	—	3	3
Baarderadeel	Jellum en Beers	f 950, <i>a</i>	geene	overplaatsing	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Workum	Heidenschap	f 750, <i>a</i>	geene	—	met	zonder	—	5	met	met 4	—	—	3	1
Hennaarderadeel	Oosterend	idem	geene	—	met	zonder	—	7	met	met 4	—	—	3	1
Wonseradeel	Exmorra	f 750 f 150 <i>b</i>	geene	—	met	zonder	—	6	met	met 4	—	—	4	1
Ooststellingwerf	Haule	f 800, <i>a</i>	geene	overplaatsing	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Idem	Haulerwijk	f 750, <i>a</i>	geene	—	met	zonder	—	4	zonder	—	—	—	3	1
Lemsterland	Echten	f 800 f 150 <i>b</i>	geene	—	met	zonder	—	6	zonder	—	—	—	5	5

OVERIJSSSEL.

Zalk en Veecaten	Zalk	f 750, <i>a</i>	geene	—	met	zonder	—	20	met	met 6	—	—	3	1
Blankenham	Lageweg	idem	geene	—	met	zonder	—	2	zonder	—	—	—	2	1
Zwolle	Assendorp	f 1200 f 400 <i>b</i>	geene	—	zonder	—	—	—	zonder	—	—	—	4	3
Nieuwleusen	de Meele	f 750, <i>a</i>	geene	—	met	zonder	—	7	met	met 4	—	—	3	2
Blokszijl	L. en U. L. O.	f 1000, <i>a</i>	<i>l, m, n</i>	—	met	zonder	—	6	zonder	—	—	—	3	2
Zwollerkerspel	Genne	f 750, <i>a</i>	geene	—	met	zonder	—	8	met	met 3	—	—	3	2
Hellendoorn	Marle	f 750 f 150 <i>b</i>	geene	—	met	zonder	—	8	zonder	—	—	—	3	2
Idem	dorpsschool	f 900 f 150 <i>b</i>	fransch	—	met	zonder	—	27	met	met 12	6	—	3	1

GEMEENTE.	Benaming en aard der school, waar de vacature is ontstaan.	Uitgeloofde jaarwedde: <i>a.</i> met vrije woning <i>b.</i> vergoeding voor huis-huur	Eischen van bevoegdheid behalve de wettelijke voorschriften.	Overplaatsing zonder voordracht. art. 28 al. 7 der wet.	Met of zonder oproeping van bevoegden.	Oproeping met of zonder beperkende voorwaarden.	Welke beperkende voorwaarden.	Aantal bevoegden die zich opgaven zonder oproeping of na de 1ste, 2de en 3de oproeping.	Met of zonder vergelijkend onderzoek.	Vergelijkend onderzoek met een beperkt getal of met alle bevoegden.	Aantal bevoegden, die in het geval van art. 9 van het Kon. besluit aan het 2de gedeelte van het onderzoek deelnamen.	Met of zonder vernieuwde oproeping, art. 14 Kon. besluit.	Getal bevoegden op de voordracht geplaatst.	Plaats van den benoemde op de voordracht.
Enschede	7de stadsschool	f.1125 met <i>b</i> f250	geene	—	met	zonder	—	63	zonder	—	8	—	3	1
Idem	2de stadsschool	f 1075 met <i>b</i> f 250	geene	—	met	zonder	—	25	met	20	—	—	4	2
Olst	Hengforden	f 775 met <i>a</i>	geene	—	met	zonder	—	11	zonder	—	—	—	4	1
Wierden	Dorpschool	f1000 met <i>a</i>	Fransch, Duitsch en <i>j</i>	—	met	zonder	—	7	met	5	—	—	3	2

GRONINGEN.

Delfzijl	Openbare lagere school met voortgezet onderwijs vakken <i>l-q</i>	f1000 met <i>a</i>	Fransch, Duitsch en Engelsch	—	met	zonder	—	7	zonder	—	—	—	3	3
Groningen	Schoolholm	f 1500 met <i>b</i> f 300	geene	—	met	zonder	—	111	zonder	—	—	—	5	3
Grootegast	Openbare lagere school	f 750 met <i>a</i>	geene	—	met	zonder	—	5	zonder	—	—	—	3	2
't Zand	Zijldijk	f 750 met <i>a</i>	geene	—	met	zonder	—	7	met	6	6	—	3	1
Idem	Leermens	f 750 met <i>b</i> f 150	geene	—	met	zonder	—	13	met	8	8	—	3	2
Wildervank	Noorderschool	f 850 met <i>a</i> f 1050	geene	—	met	zonder	—	25	met	12	8	—	3	1
Bellingwolde	Vriescheloo	f 750 met <i>b</i> f 150	<i>j</i>	—	met	zonder	—	7	met	4	4	—	4	1
Vlagtwedde	Weerdingermond	met <i>a</i> f 750	geene	—	met	zonder	—	12	zonder	—	—	—	5	4
Onstwedde	Dorp	idem	<i>j</i>	—	met	zonder	—	5	zonder	—	—	—	3	alphan.
Muntendam	Tripscompagnie	idem	<i>j</i>	—	met	zonder	—	11	zonder	—	—	—	3	1
Slochteren	Kolham	idem	geene	—	met	zonder	—	12	zonder	—	—	—	3	2
Termunten	Tusschen Termunterzijl en Borgsmeer	idem	geene	overplaatsing	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Wildervank	Stadskanaal (uitgebreid lager onderwijs)	f 950 met <i>a</i> f 1150	akten <i>j, l, m, p</i>	—	met	zonder	—	3	zonder	—	—	—	3	1
Vlagtwedde	Terapelkanaal	met <i>a</i> f 750	akte <i>j</i>	—	met	zonder	—	9	zonder	—	—	—	3	2
Hoogezand	Kropswolde	idem	akte <i>j</i>	—	met	zonder	—	23	zonder	—	—	—	4	alphan.
Winschoten	Visschersdijk, tevens voorbereiding voor middelbaar en hooger onderw.	f 1200 met <i>a</i> f 1500	akten <i>j, en l</i>	—	met	zonder	—	31	zonder	—	—	—	3	2
Scheemda	Eexta (lager en uitgebreid lager onderwijs)	f 800 met <i>b</i> f 150 f 300 onderwijs vakken <i>l, m, p, q</i>	akten <i>l, m, p, q</i> akte <i>j</i> aanbevel.	—	met	zonder	—	5	zonder	—	—	—	3	1
Nieuweschans	Bunderweg	met <i>a</i> f 850	akte <i>j</i>	—	met	zonder	—	23	zonder	—	—	—	3	alphan.
Vlagtwedde	Terapel	met <i>a</i> f 750 en f 50 voor elk der akten <i>l en m</i>	akte <i>j</i> ; akte <i>l en m</i> aanbeveling	—	met	zonder	—	16	zonder	—	—	—	3	1

GEMEENTE.	Benaming en aard der school, waar de vacature is ontstaan.	Uitgeloofde jaarwedde: <i>a.</i> met vrije woning. <i>b.</i> vergoeding voor huis- huur.	Eischen van bevoegdheid behalve de wettelijke voorschriften.	Overplaatsing zonder voordracht art. 28, al. 7, der wet.	<i>Met of zonder</i> oproeping van bevoegden.	Oproeping <i>met of zonder</i> beperkende voor- waarden.	Welke beperkende voor- waarden.	Aantal bevoegden, die zich opgaven zonder oproeping of na de 1ste, 2de en 3de oproeping.	<i>Met of zonder</i> vergelijkend onderzoek.	Vergelijkend onderzoek met een beperkt getal of met alle bevoegden.	Aantal bevoegden, die in het geval van art. 9 van het Kon. besluit aan het 2de ge- deelte van het onderzoek deelnamen.	Met of zonder vernieuwde oproeping, art. 14 Kon. besluit.	Getal bevoegden op de voordracht geplaatst.	Plaats van den benoemde op de voordracht.
-----------	---	--	--	--	--	--	--	---	--	---	--	---	---	---

DREN THE.

Anloo	Annerveensche kanaal	f 750 met <i>a</i>	geene	—	met	zonder	—	12	zonder	—	—	—	5	4
Assen	School n. 2	f 1200 met <i>b</i> f 250	akte Fransch lager onderwijs	—	met	zonder	—	63	zonder	—	—	—	5	1
Borger	Eeserveen	f 750 met <i>b</i> f 150	geene	—	met	zonder	—	4	zonder	—	—	—	3	2
Dwingeloo	Lhee	f 750 met <i>a</i>	geene	—	met	zonder	—	5	zonder	—	—	—	4	4
Emmen	Klazinaveen	idem	geene	—	met	zonder	—	4	zonder	—	—	—	4	1
Idem	Nieuw-Dordrecht	idem	geene	—	met	zonder	—	6	zonder	—	—	—	3	3
Idem	Barger Eerscheiderveen	f 750 met <i>b</i> f 150	geene	—	met	zonder	—	6	zonder	—	—	—	3	1
Idem	Barger Compascuum	f 750 met <i>a</i>	geene	—	met	zonder	—	5	zonder	—	—	—	3	1
Gasselte	Gasselternijveen	idem	geene	—	met	zonder	—	21	met	met 21	8	—	5	5
Idem	Gasselternijveensche mond	idem	geene	—	met	zonder	—	15	zonder	—	—	—	5	4
Hoogeveen	Alteveer	idem	geene	—	met	zonder	—	11	zonder	—	—	—	4	1
Meppel	Groote Kerkstraat	f 1000 met <i>b</i> f 250	geene	—	met	zonder	—	82	met	met 35	7	—	4	1
Odoorn	Valtherveen	f 750 met <i>a</i>	geene	—	met	zonder	—	3	zonder	—	—	—	3	1
Oosterhesselen	Oosterhesselen	f 750 met <i>b</i> f 150	geene	—	met	zonder	—	11	zonder	—	—	—	4	1
Idem	Zwinderscheveld	idem	geene	—	met	zonder	—	7	zonder	—	—	—	3	1
Peize	de Pol	750 met <i>a</i>	geene	—	met	zonder	—	7	zonder	—	—	—	4	2
Roden	Roderveld	f 750 met <i>a</i>	geene	—	met	zonder	—	9	zonder	—	—	—	5	2

LIM BURG.

Einighausen, gemeente Limbricht	Gewoon lager	wettelijk minimum met <i>a</i>	geene	neen	met	zonder	—	3 na tweede oproeping	zonder	—	—	zonder	3	3
Wilre, gemeente Oud- Vroenhoven	Met uitgebreid leerplan	f 50 boven wettelijk mini- mum met <i>a</i>	Fransch	—	met	zonder	—	4 na eerste oproeping	zonder	—	—	zonder	3	1
Ottersum	Gewoon lager met Hoog- duitsch	f 800 met <i>a</i>	Hoogduitsch	neen	met	zonder	—	4 na idem	zonder	—	—	zonder	3	3
Bergen	Gewoon lager	f 750 met <i>a</i>	geene	—	met	zonder	—	16 na idem	zonder	—	—	zonder	3	1
Asenray, gem. Maasniel	idem	idem	geene	—	met	zonder	—	4 na idem	zonder	—	—	zonder	3	2
Ottersum	Gewoon lager met Hoog- duitsch	f 800 met <i>a</i>	Hoogduitsch	—	met	zonder	—	6 na idem	zonder	—	—	zonder	3	1

Uit vorenstaande tabel blijkt, dat er waren 219 vacatures.
In 21 vacatures werd voorzien door overplaatsing, door toepassing van art. 28, al. 7, der wet

Voor 165 vacatures had eene oproeping van bevoegden plaats; voor 33 werd dit achterwege gelaten. In 17 van deze 33 gevallen, dat eene oproeping niet plaats had, werd de voordracht opgemaakt uit de sollicitanten naar eene gelijktijdige vacature.

Het aantal sollicitanten voor de vacatures, waarvoor eene oproeping van bevoegden heeft plaats gehad, bedroeg:

voor 2 vacatures	2
„ 7 „	3
„ 12 „	4
„ 11 „	5
„ 15 „	6
„ 13 „	7
„ 10 „	8
„ 4 „	9
„ 5 „	10
„ 11 „	11
„ 8 „	12
„ 4 „	13
„ 7 „	14
„ 4 „	15
„ 4 „	16
„ 1 vacature	19
„ 3 vacatures	20
„ 2 „	21
„ 3 „	22
„ 4 „	23
„ 2 „	25
„ 1 vacature	26
„ 2 vacatures	27
„ 1 vacature	29
„ 2 vacatures	30
„ 1 vacature	32
„ 1 „	34
„ 1 „	35
„ 1 „	37
„ 1 „	38
„ 1 „	39
„ 3 vacatures	43
„ 1 vacature	50
„ 1 „	54
„ 2 vacatures	55
„ 2 „	63
„ 1 vacature	73
„ 1 „	77
„ 1 „	82
„ 1 „	105
„ 1 „	111
„ 2 vacatures	117
„ 1 vacature	121
„ 1 „	130

voor 1 vacature	136
„ 1 „	180
„ 1 „	307

In 30 gevallen werd een vergelijkend onderzoek gehouden; in 168 gevallen werd de voordracht opgemaakt zonder vergelijkend onderzoek.

94 malen werd n°. 1 van de voordracht benoemd, 32 malen n°. 2, 18 malen n°. 3, 13 malen n°. 4, 2 malen n°. 5; in 39 voordrachten waren de namen van de sollicitanten in alphabetische volgorde geplaatst.

De aanvangsjaarwedden, verbonden aan de betrekking van hoofd eener school, waarin in 1903 is voorzien, bedroegen boven en behalve het genot van vrije woning of vergoeding bij gemis daarvan:

83 van f 750	2 tusschen f 750 en f 800
26 „ 800	19 „ 800 „ 900
9 „ 900	5 „ 900 „ 1000
13 „ 1000	4 „ 1000 „ 1100
6 „ 1100	2 „ 1100 „ 1200
8 „ 1200	1 „ 1200 „ 1300
5 „ 1300	
4 „ 1400	1 „ 1400 „ 1500
5 „ 1500	
2 „ 1600	
15 „ 1700	
1 „ 1800	1 „ 1800 „ 1900
4 „ 2000	
1 „ 2200	1 „ 2200 „ 2300
1 „ 2400	

Rechtstreeks overeenkomstig eigen verzoek (art. 29 a) werden ontslagen in:

Noordbrabant	60 onderwijzers en onderwijzeressen.
Gelderland	122 „ „ „
Zuidholland	28 „ „ „
Noordholland	221 „ „ „
Zeeland	44 „ „ „
Utrecht	31 „ „ „
Friesland	138 „ „ „
Overijssel	63 „ „ „
Groningen	91 „ „ „
Drenthe	50 „ „ „
Limburg	51 „ „ „

te zamen 1048 tegenover 924 in 1902.

Art. 29 b der wet is nu in 1903 niet toegepast.

Krachtens art. 29 c werd op voordracht van burgemeester en wethouders of van den arrondissements-schoolopziener aan 71 onderwijzers en onderwijzeressen ontslag verleend, waarbij 4 niet eervol. Bij de 67 gevallen, waarin eervol ontslag is verleend, zijn 56 alleen in de gemeente Dordrecht, wegens de daar plaats gehad hebbende reorganisatie van het onderwijs in de handwerken voor meisjes.

Art. 30, alinea 1, werd achtmaal toegepast.

Van de bevoegdheid, hun verleend bij art. 31, is door Gedeputeerde Staten in 1903 geen gebruik gemaakt.

Krachtens art. 53 is door Gedeputeerde Staten van Limburg aan een onderwijzer, hoofd eener bijzondere school, de bevoegdheid tot het geven van onderwijs ontnomen.

Een onderwijzer aan de openbare lagere school te Maarssen verzocht aan Gedeputeerde Staten van Utrecht het besluit van de raden der gemeenten Maarssen en Maarsseveen, waarbij een andere bevoegde was aangewezen als onderwijzer met verplichte hoofdakke niet goed te keuren.

Gedeputeerde Staten namen dit verzoek voor kennisgeving aan, waarna adressant zich tot de Koningin heeft gewend met het verzoek aan het gemeenschappelijk raadsbesluit en aan het eventueel goedkeuringsbesluit van Gedeputeerde Staten goedkeuring te onthouden.

Dit verzoek van adressant is bij Koninklijk besluit van 13 Maart 1903 n° 15, is verklaard niet voor inwilliging vatbaar te zijn, aangezien een raadsbesluit, als waartegen adressants bezwaren gericht waren, niet aan de goedkeuring van hooger gezag is onderworpen.

Dit Koninklijk besluit komt achter het verslag voor als n°. 12 van bijlage Y.

De gemeenteraad van Haarlem benoemde aan eene van de openbare lagere scholen in die gemeente eene onderwijzeres, en droeg daarbij aan burgemeester en wethouders op, het tijdstip van hare indiensttreding te bepalen, welke niet zou kunnen geschieden dan na de overlegging van eene verklaring, waaruit zou blijken, dat het ingevolge raadsbesluit ingesteld geneeskundig onderzoek een bevredigend resultaat had opgeleverd, bij gebreke van welke verklaring binnen ééne maand, de benoeming zou worden beschouwd als niet te zijn geschied.

De benoemde achtte overlegging van eene geneeskundige verklaring in strijd met de wet en voldeed daarom aan de gestelde voorwaarden niet, waarna burgemeester en wethouders haar niet als onderwijzeres tot de school toelieten.

De benoemde verzocht daarom de tusschenkomst van Gedeputeerde Staten van Noordholland, opdat burgemeester en wethouders haar nog als onderwijzeres zouden erkennen.

Gedeputeerde Staten gaven aan adressante te kennen, dat de Minister van Binnenlandsche Zaken het benoemingsbesluit onwettig achtte en dat dientengevolge hare indiensttreding op grond van dat besluit niet kon bevorderd worden en althans hun college daarvoor geen tusschenkomst kon verleen.

In het hiertegen door appellante ingesteld beroep werd zij bij Koninklijk besluit van 2 November 1903 n°. 61 niet ontvankelijk verklaard. Dit Koninklijk besluit komt achter het verslag voor als n°. 35 van bijlage Y.

De raad der gemeente Urmond ontsloeg een onderwijzer uit overweging, dat de gemeente-financiën niet toelieten meer dan de hoogst noodige uitgaven te bestrijden, en het belang der schooljeugd niet vorderde, dat het toen aangestelde onderwijzend personeel behouden bleef.

Gedeputeerde Staten van Limburg onthielden aan dit besluit hunne goedkeuring, op grond, dat het feit, dat het aantal scholieren op 15 Januari 1903 beneden de 200 was gedaald, den gemeenteraad geen recht gaf een onderwijzer te ontslaan, vooral niet als het geldt den oudsten in dienst zijnden onderwijzer van bijstand. De gemeenteraad kwam tegen dit besluit in beroep, welk beroep echter ongegrond verklaard is bij Koninklijk besluit van 9 November 1903 n°. 46. Daarbij is overwogen, dat, wanneer het aantal leerlingen op 15 Januari in de laatste jaren om en bij het aantal is waarvoor met een onderwijzer minder kan worden volstaan, het in het belang van het onderwijs geen aanbeveling verdient den onderwijzer die het voorgaande jaar wegens het meerder aantal kinderen niet kon worden gemist, weder te ontslaan en misschien het volgende jaar weer genoodzaakt te zijn tot nieuwe aanstelling.

Bedoeld Koninklijk besluit is achter het verslag geplaatst als n°. 36 van bijlage Y.

§ 11. INKOMSTEN VAN DE ONDERWIJZERS.

De inkomsten welke de onderwijzers genoten van het Rijken de gemeenten, over 1903, zijn in de volgende tabel vermeld.

O N D E R W E R P E N .	Noordbrabant.	Gelderland.	Zuidholland.	Noordholland.	Zeeland.	Utrecht.	Friesland.	Overijssel.	Groningen.	Drenthe.	Limburg.	Totaal.
a. Van het Rijk.												
Jaarwedden bij de Rijks- lagere scholen	—	—	—	—	—	—	f 2 670,50	f 2 864,78 ^s	—	f 8 275,22 ^s	—	f 13 810,51
Jaarwedden bij de Rijkskweekscholen voor onderwijzers en onderwijzeressen, en daaraan verbonden leerscholen	—	f 63 521,50	—	f 34 429,41	f 31 643,32 ^s	—	—	32 295,20	f 32 356,21	—	f 36 684,16	231 029,80 ^s
Toelagen bij de Rijksnormaallessen tot opleiding van onderwijzers en onderwijzeressen	f 46 801,90 ^s	38 739,74 ^s	f 98 793,54	38 843,50 ^s	32 070,55 ^s	f 23 020,00	35 089,47	37 237,81 ^s	32 722,75 ^s	19 984,35	30 302,96 ^s	433 606,60 ^s
Totaal in 1903 . . .	f 46 801,90 ^s	f 102 361,24 ^s	f 98 793,54	f 73 272,91 ^s	f 63 713,88	f 23 020,00	f 37 759,97	f 72 397,80	f 65 078,96 ^s	f 28 259,57 ^s	f 66 987,12 ^s	f 678 446,92
b. Van de gemeenten.												
Jaarwedden van de hoofden van scholen	f 323 256,37 ^s	f 391 001,60 ^s	f 729 910,81	f 700 671,16	f 172 458,76 ^s	f 136 175,99	f 327 968,57	f 265 477,38 ^s	f 259 056,86	f 144 624,38	f 165 316,05 ^s	f 3 615 917,95 ^s
Jaarwedden van de onderwijzers en onderwijzeressen	427 955,76	834 852,36	2 828 467,32	3 106 205,75 ^s	394 382,60	446 665,15 ^s	538 349,72 ^s	628 120,09	611 164,13	241 504,86	279,536,18	10 337 203,93 ^s
Gratificatiën aan het onderwijzend personeel	895,18	2 427,80 ^s	2 976,38 ^s	7 767,27	612,16	700,80	427,41 ^s	762,70	1 982,89 ^s	1 294,64 ^s	475,90	20 323,15 ^s
Totaal in 1903 . . .	f 752 107,31 ^s	f 1 228 281,77	f 3 561 354,51 ^s	f 3 814 644,18 ^s	f 567 453,52 ^s	f 583 541,94 ^s	f 866 745,71	f 894 360,17 ^s	f 872 203,88 ^s	f 387 423,88 ^s	f 445 323,13 ^s	f 13 973 445,04 ^s
c. Aandeel in de schoolgelden.												
Door de onderwijzers in 1903 genoten	f 327,76	—	f 105,25	—	—	—	—	—	f 827,40	—	—	f 1 260,41
Algemeen totaal in 1903 . . .	f 799 236,98	f 1 330 643,01 ^s	f 3 660,253,30 ^s	f 3 887 917,10	f 631 167,40 ^s	f 606 561,94 ^s	f 904 505,68	f 966 757,97 ^s	f 988 110,25	f 415 683,46	f 512 315,26	f 14 653 152,37 ^s
„ „ „ 1902 . . .	775 635,52	1 280 456,78 ^s	3 480 473,54	3 747,942,00	616,277,51	574 807,78	890 384,99	935 247,78	916 602,75	393 902,14	492 594,19	14 104 324,98 ^s
Vermeerdering . . .	f 23 601,46	f 50 186,23	f 179 779,76 ^s	f 139 975,10	f 14 889,89 ^s	f 31 754,16 ^s	f 14 120,69	f 31 510,19 ^s	f 21 507,50	f 21 781,32	f 19 721,07	f 548 827,39

De uitgaven voor bezoldiging van de onderwijzers bij het openbaar onderwijs bedroegen in 1903 f 548 827,39 meer dan in het vorige jaar.
De Rijksuitgaven vermeerderden met f 4 770,79^s, de gemeentelijke met f 544 141,75, terwijl het aandeel in de schoolgelden, door de onderwijzers genoten, met f 85,15^s verminderde.

De gemeentelijke uitgaven vermeerderden in:

Noordbrabant met.	f 24 065,91 ^s
Gelderland „	48 322,54
Zuidholland „	179 858,72
Noordholland „	133 926,76 ^s
Zeeland „	13 610,22
Utrecht „	31 880,48 ^s
Friesland „	15 061,80 ^s
Overijssel „	29 447,72
Groningen „	24 478,37 ^s
Drenthe „	21 021,89 ^s
Limburg „	17 467,31
	f 544 141,75

De bezoldiging van de hoofden van gemeentescholen bedroeg f 110 139,14^s en die der onderwijzers en onderwijzeressen f 431 351,44^s meer dan in 1902. De door hen genoten gratificatiën bedroegen f 2 651,16 meer.
Krachtens art. 36, alinea 2, der wet werd in 1903 aan 96 onderwijzers door Gedeputeerde Staten vrijstelling verleend van het verbod tevens andere ambten of bedieningen te bekleeden of te gedoogen, dat te hunnen huize handel of nering gedreven of eenig beroep uitgeoefend worden door de leden van hun gezin, namelijk in:

Noordbrabant	4
Gelderland.	13
Zuidholland	4
Noordholland.	10
Zeeland	27
Utrecht	3
Friesland	20
Overijssel	5
Groningen	8
Drenthe	2
Limburg	0

Die vrijstellingen betroffen de volgende ambten of bedieningen:

Noordbrabant.

Voorzanger bij de Nederduitsch Hervormde Gemeente;
agent van eene levensverzekeringmaatschappij;
organist;
hulp aan bureauwerk van een rentmeester van het kroon-domein.

Gelderland.

Voorzanger der Nederduitsch Hervormde Gemeente (aan twee onderwijzers);
commissaris bij de plaatselijke spaarbank;
diaken der Nederduitsch Hervormde Gemeente;
kassier van eene coöperatieve boerenleenbank;
kassier van een boerenleenbank;
voorzitter van eene boerenbond;
tweede-voorzitter van een boerenbond;
secretaris van een boerenbond;
afzeker van publicatiën en voorzanger bij de Nederduitsch Hervormde Gemeente;
plaatsvervangend voorzitter van de in art. 86 der Ongevallen-wet bedoelde commissie;
opzichter van de begraafplaats en commissaris-boekhouder van eene spaarbank;
koster en voorlezer der Nederlandsche Hervormde Kerk.

Zuidholland.

Kassier van een coöperatieve boerenbond;
secretaris-penningmeester van een polder;
voorlezer en voorzanger der Nederlandsch Hervormde Kerk;
armmeester.

Noordholland.

Boekhouder bij de commissie tot bestuur van de kerkgebouwen enz. eener Nederduitsch Hervormde Gemeente;
kerkvoogd bij de Nederduitsch Hervormde Gemeente;
voorzanger bij de Nederduitsch Hervormde Gemeente;
organist bij de Nederduitsch Hervormde Gemeente (aan twee onderwijzers);
secretaris-penningmeester der Banne IJpendam en Watergang;
organist en ontvanger bij de Nederduitsch Hervormde Gemeente en administrateur der algemeene armenvoogdij;
kassier van eene coöperatieve boerenleenbank;
administrateur-boekhouder van eene kaasfabriek;
voorzanger en voorlezer bij de Nederduitsch Hervormde Gemeente (aan twee onderwijzers).

Zeeland.

Agent van eene verzekeringmaatschappij (aan 21 onderwijzers);
diaken in de Gereformeerde Kerk;
secretaris-ontvanger van het burgerlijk armbestuur;

kerkelijk ontvanger bij de Nederduitsch Hervormde Gemeente;
secretaris-ontvanger van de Nederduitsch Hervormde Gemeente;
klerk op een kantoor;
secretaris van eene steenkolenvereniging;
regent van een godshuis en secretaris van kerkvoogden der
Nederlandsch Hervormde Kerk.

Utrecht.

Agent van eene levensverzekeringmaatschappij;
secretaris van een waterschap.
Verder is aan een onderwijzer vergunning verleend te ge-
doogen dat door zijne echtgenoot te zijnen huize een klein-
handel in modeartikelen wordt uitgeoefend.

Friesland.

Organist bij eene kerkelijke gemeente (aan 5 onderwijzers);
organist bij eene kerkelijke gemeente en boekhouder bij het
burgerlijk armbestuur;
voorzanger in de Nederlandsch Hervormde Kerk;
kerkvoogd bij de Nederduitsch Hervormde Gemeente (aan 3
onderwijzers);
koster en organist bij de Nederduitsch Hervormde Gemeente;
koster, klokluiders, uurwerkopwinder en opzichter van de
begraafplaats der Nederduitsch Hervormde Gemeente en lid van
het bestuur der gemeente-instelling van weldadigheid (burgerlijk
armbestuur);
voorzanger, koster en boekhouder bij de Nederduitsch Her-
vormde Gemeente;
koster en organist, en secretaris van kerkvoogden en notabel
der Nederduitsch Hervormde Gemeente;
armvoogd-boekhouder bij het burgerlijk armbestuur (aan 2
onderwijzers);
boekhouder-armvoogd bij het burgerlijk armbestuur, en koster
en organist bij de Nederduitsch Hervormde Gemeente;
boekhouder van een watermolenpolder;
secretaris-ontvanger van een polder;
bestuurslid van een waterschap.

Overijssel.

Organist bij eene kerkelijke gemeente (aan 3 onderwijzers);
koster bij de Hervormde Gemeente.
Voorts werd aan een onderwijzer vergunning verleend te ge-
doogen, dat zijne echtgenoot te zijnen huize handel in sigaren
drijft.

Groningen.

Koster en organist (aan 4 onderwijzers);
voorzanger;
diaken;
secretaris-penningmeester van eene begrafenisvereniging.
Verder is aan eene onderwijzeres vergund te gedoogen, dat
haar echtgenoot het beroep van bakker uitoefent.

Drenthe.

Organist bij de Nederduitsch-Hervormde Gemeente;
secretaris-bestuurslid van een boterfabriek.

Met inbegrip van vorenbedoelde, bedroeg op het einde van
1903 het aantal onderwijzers, aan wie de vrijstelling van het
verbod was verleend, in

Noordbrabant	33
Gelderland	135
Zuidholland	139
Noordholland	141
Zeeland	121
Utrecht	52
Friesland	215
Overijssel	90

Groningen	190
Drenthe	49
Limburg	19

Het gemeentebestuur van Dordrecht richtte tot alle hoofden
der openbare lagere scholen eene circulaire, waarbij de wensch
werd uitgesproken, dat alle onderwijzers die naast hun beroep
van onderwijzer ook nog andere werkzaamheden waarnamen,
vergunning voor die waarneming aan Gedeputeerde Staten
zouden vragen krachtens art. 36 der wet op het lager onderwijs;
of zich in geval van twijfel moesten vergewissen of te hunnen
aanzien dispensatie noodig was.

Dientengevolge wendde een onderwijzer aan eene openbare
school aldaar, tevens redacteur van het te Dordrecht verschijnend
weekblad *De Volksstem* zich tot Gedeputeerde Staten van
Zuidholland met verzoek, dat hem, zoo daar vrijstelling of
vergunning voor noodig was, vergunning mocht worden verleend
om redacteur van genoemd blad te blijven.

Gedeputeerde Staten besloten de gevraagde vergunning niet
te verleen, daarbij overwegende, dat, daargelaten of niet het
zijn van redacteur van *De Volksstem* valt onder de verbodsbepaling
van art. 35 der wet op het lager onderwijs, in ieder geval het
gelijktijdig bekleeden van de betrekking of bediening van redac-
teur van dit weekblad met die van onderwijzer bij het lager
onderwijs in het belang van dat onderwijs niet wenschelijk was.

De onderwijzer kwam van deze beslissing in beroep, daarbij
aanvoerende, dat zijn redacteurschap van *De Volksstem* in geen
enkel opzicht ten schade kwam aan zijn onderwijs in het bij-
zonder, of aan het openbaar onderwijs in het algemeen.

Bij Koninklijk besluit van 22 Januari 1903 n°. 8, werd, met
vernietiging van het bestreden besluit, verklaard dat Gedeput-
teerde Staten op het verzoek van appellant niet hadden behoeven
te beschikken, daar hier van een „ambt” geen sprake kon zijn
en de werkzaamheden, welke appellant met betrekking tot
De Volksstem verrichtte ook niet het karakter hadden van „be-
diening”.

Dit Koninklijk besluit komt achter dit verslag voor als n°. 5
van bijlage Y.

De directeur en onderwijzer der Rijksnormaallessen te Schoon-
hoven werd gekozen en toegelaten als lid van den raad der
gemeente.

Gedeputeerde Staten van Zuidholland beslisten, dat die toe-
lating ten onrechte had plaats gehad, aangezien ingevolge de
bepaling van art. 23, 1^a i, der Gemeentewet, voormelde be-
trekking onverenigbaar is met het lidmaatschap van den raad.

De gemeenteraad kwam tegen dit besluit in beroep, welk
beroep echter bij Koninklijk besluit van 23 Januari 1903, n°. 36,
ongegrond werd verklaard, op grond dat volgens art. 23, 1^a i,
der Gemeentewet, het lidmaatschap van den raad onverenigbaar
is met de betrekking van onderwijzer voor het lager of middel-
baar onderwijs en uit hetgeen bij de artt. 12, 43 en 44 der wet
op het lager onderwijs is bepaald, volgt dat de Rijksnormaal-
lessen onder de instellingen van lager onderwijs zijn te begrijpen.

Voormeld Koninklijk besluit is achter het verslag gevoegd
als n°. 6 van bijlage Y.

Achter dit verslag zijn verder de volgende Koninklijke be-
slissingen geplaatst in zake beroepen tegen besluiten tot regeling
van de jaarwedden der onderwijzers, de vergoeding voor het
geven van herhalingsonderwijs, of de tegemoetkoming in de
huishuur.

N°. 1 van bijlage Y.

Koninklijk besluit van 2 Januari 1903 n°. 33, tot regeling
van de jaarwedden van de onderwijzers aan de openbare lagere
scholen in de gemeente Venlo.

N°. 2 van bijlage Y.

Koninklijk besluit van 6 Januari 1903 n°. 27, tot vernietiging
van een besluit van Gedeputeerde Staten van Gelderland, voor-
zooveel daarbij goedkeuring is onthouden aan artt. 4 en 5 der
verordening tot regeling van de jaarwedden der onderwijzers in
de gemeente Arnhem, en tot regeling van de tegemoetkoming
in de huishuur.

N°. 3 van bijlage Y.

Koninklijk besluit van 20 Januari 1903 n°. 12, tot regeling

van de jaarwedden van het onderwijzend personeel bij de openbare lagere scholen in de gemeente Uithoorn.

Nº. 4 van bijlage Y.

Koninklijk besluit van 22 Januari 1903 n°. 7, tot regeling van de jaarwedden van het onderwijzend personeel bij de openbare lagere scholen in de gemeente de Werken e. a.

Nº. 7 van bijlage Y.

Koninklijk besluit van 26 Januari 1903 n°. 48, tot niet-ontvankelijkverklaring van het beroep, ingesteld door het hoofd der openbare lagere school te St. Philipsland, tegen een besluit van Gedeputeerde Staten van Zeeland in zake verhooring zijner jaarwedde.

Nº. 9 van bijlage Y.

Koninklijk besluit van 11 Maart 1903 n°. 17, tot regeling van de jaarwedden enz. van het onderwijzend personeel bij de openbare lagere scholen in de gemeente Bathmen.

Nº. 10 van bijlage Y.

Koninklijk besluit van 12 Maart 1903 n°. 42, tot vaststelling van de jaarwedden van het onderwijzend personeel bij de openbare lagere school in de gemeente Vrijhoeve-Capelle.

Nº. 11 van bijlage Y.

Koninklijk besluit van 13 Maart 1903 n°. 14, tot vaststelling van de jaarwedden van het onderwijzend personeel bij de openbare lagere scholen in de gemeente Nieuwleusen.

Nº. 13 van bijlage Y.

Koninklijk besluit van 14 Maart 1903 n°. 44, tot niet-ontvankelijkverklaring van het beroep, ingesteld door hoofden van openbare lagere scholen in de gemeente Nieuw Lekkerland, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Zuidholland, waarbij is goedgekeurd de „Verordening regelende de belooningen voor het geven van herhalingsonderwijs in de gemeente Nieuw Lekkerland”.

Nº. 14 van bijlage Y.

Koninklijk besluit van 16 Maart 1903 n°. 17, tot ongegrondverklaring van de beroepen, ingesteld door hoofden van openbare lagere scholen te Deventer, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Overijssel, waarbij is goedgekeurd het besluit van den raad der gemeente tot regeling van de jaarwedden van de hoofden der openbare lagere scholen en van de vergoeding wegens gemis van vrije woning..

Nº. 15 van bijlage Y.

Koninklijk besluit van 17 Maart 1903 n°. 20, tot niet-ontvankelijkverklaring van het beroep van den raad der gemeente Boxmeer tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Noordbrabant, waarbij goedkeuring is onthouden aan de „Verordening regelende de jaarwedden enz. der onderwijzers aan de openbare lagere scholen in de gemeente Boxmeer”.

Nº. 16 van bijlage Y.

Koninklijk besluit van 18 Maart 1903 n°. 47, tot ongegrondverklaring van het beroep van onderwijzers aan de openbare lagere scholen in de gemeente Maassluis, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Zuidholland, waarbij is goedgekeurd de „Verordening regelende de jaarwedden van hoofden en het verdere onderwijzend personeel der openbare lagere scholen in de gemeente Maassluis.

Nº. 17 van bijlage Y.

Koninklijk besluit van 19 Maart 1903 n°. 6, waarbij niet-ontvankelijk is verklaard het beroep, ingesteld door een onderwijzer aan de lagere school C te Hengelo, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Overijssel waarbij o. a. is goedgekeurd de „Verordening betreffende het onderwijzend per-

soneel en zijne jaarwedden aan de scholen voor lager onderwijs met twaalf klassen te Hengelo”.

Nº. 19 van bijlage Y.

Koninklijk besluit van 27 Maart 1903 (*Staatsblad* n°. 92), betreffende het door Gedeputeerde Staten van Groningen op 3 October 1902 ingevolge art. 147 der Provinciale wet aan de Koninklijke uitspraak onderworpen geschil, gerezen tusschen de gemeentebesturen van Grijpskerk en Oldehove over de regeling van de jaarwedde eener onderwijzeres aan eene gemeenschappelijke openbare lagere school te Kommerzijl.

Nº. 20 van bijlage Y.

Koninklijk besluit van 27 Maart 1903 n°. 28, tot niet-ontvankelijkverklaring van een beroep, ingesteld door hoofden van scholen in de gemeente Hoogezand, waarbij de tusschenkomst van de Koningin was ingeroepen in zake de regeling van hunne jaarwedden.

Nº. 21 van bijlage Y.

Koninklijk besluit van 28 Maart 1903 n°. 41, tot niet-ontvankelijkverklaring van het beroep, ingesteld namens de afdeling Delft van het Nederlandsch Onderwijzersgenootschap en den Bond van Nederlandsche Onderwijzers, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Zuidholland, waarbij voor den tijd van drie jaar is goedgekeurd de „Verordening regelende de jaarwedden en de vergoeding van en de tegemoetkoming in de huishuur van het onderwijzend personeel aan de openbare lagere scholen in de gemeente Delft”.

Nº. 22 van bijlage Y.

Koninklijk besluit van 27 April 1903 n°. 67, tot niet-ontvankelijkverklaring van het beroep, ingesteld door een onderwijzer van bijstand aan eene openbare lagere school te Weert, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Limburg, waarbij is goedgekeurd het besluit van den raad der gemeente tot regeling van de jaarwedden van het onderwijzend personeel.

Nº. 23 van bijlage Y.

Koninklijk besluit van 7 Mei 1903 n°. 50, tot niet-ontvankelijkverklaring van het beroep, ingesteld door onderwijzers aan de openbare lagere school voor meer uitgebreid lager onderwijs te Vaals, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Limburg, waarbij zijn goedgekeurd de besluiten van den raad der gemeente tot regeling van hunne jaarwedden.

Nº. 24 van bijlage Y.

Koninklijk besluit van 20 Mei 1903 n°. 33, tot vaststelling van de jaarwedden van het onderwijzend personeel aan de scholen voor openbaar lager onderwijs in de gemeente Enschedé, benevens de vergoeding voor en de tegemoetkoming in de huishuur.

Nº. 25 van bijlage Y.

Koninklijk besluit van 11 Juni 1903 n°. 38, tot ongegrondverklaring van het beroep, ingesteld door het hoofd eener openbare lagere school te Almelo, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Overijssel, waarbij de „Verordening tot regeling van de jaarwedden van het onderwijzend personeel aan de openbare lagere scholen in de gemeente Ambt-Almelo” is goedgekeurd.

Nº. 26 van bijlage Y.

Koninklijk besluit van 12 Juni 1903 n°. 29, tot niet-ontvankelijkverklaring van het beroep, ingesteld door hoofden van openbare lagere scholen te Giessendam, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Zuidholland, waarbij afwijzend is beschikt op hun verzoek om het maximum der hun toegekende jaarwedde te verhoogen.

N. 27 van bijlage Y.

Koninklijk besluit van 13 Juni 1903 n°. 31, tot niet-ontvankelijkverklaring van het beroep, ingesteld door het hoofd eener

openbare lagere school te Venlo, tegen een besluit van Gedeputeerde Staten van Limburg, waarbij afwijzend is beschikt op zijn verzoek tot onthouding van goedkeuring aan de begrooting dier gemeente zoolang zijne jaarwedde niet zal zijn verhoogd.

N°. 28 van bijlage Y.

Koninklijk besluit van 13 Juni 1903 n°. 32, tot niet-ontvankelijkverklaring van het beroep, ingesteld door het hoofd de openbare lagere school te Borger, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Drenthe, waarbij afwijzend is beschikt op zijn verzoek het daarheen te leiden, dat zijne jaarwedde alsnog worde vastgesteld op ten minste f 850 met 4 vijfjaarlijksche verhoogingen van f 50.

N°. 29 van bijlage Y.

Koninklijk besluit van 30 Juni 1903 n°. 39, tot ongegrondverklaring van het beroep, ingesteld door onderwijzeressen aan eene openbare lagere school in de gemeente Tietjerksteradeel, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Friesland, waarbij is goedgekeurd het besluit van den raad der genoemde gemeente tot verhooging van jaarwedden van de onderwijzeressen, die tevens onderwijs geven in de nuttige handwerken.

N°. 30 van bijlage Y.

Koninklijk besluit van 6 Juli 1903 n°. 45, tot niet-ontvankelijkverklaring van het beroep, ingesteld door het hoofd der openbare school te Venlo, tegen een besluit van Gedeputeerde Staten van Limburg, waarbij afwijzend is beschikt op zijn verzoek om eene verhooging van zijne jaarwedde te bevorderen.

N°. 31 van bijlage Y.

Koninklijk besluit van 8 Juli 1903 (*Staatsblad* n°. 194), houdende beschikking op het beroep, ingesteld door den raad der gemeente Wijk bij Duurstede, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Utrecht, waarbij goedkeuring is onthouden aan de „Verordening omtrent geheelen of gedeeltelijken stilstand van jaarwedde in geval van ongesteldheid van onderwijzers bij het openbaar lager onderwijs” in die gemeente.

N°. 34 van bijlage Y.

Koninklijk besluit van 21 October 1903 n°. 34, tot niet-ontvankelijkverklaring van het beroep, ingesteld door het hoofd eener openbare lagere school te Capelle, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Noordbrabant, waarbij is goedgekeurd de „Verordening regelende de jaarwedden van de hoofden en het verder personeel der openbare lagere scholen in de gemeente Capelle”.

N°. 37 van bijlage Y.

Koninklijk besluit van 11 November 1903 (*Staatsblad* n°. 275), houdende beschikking op het beroep, ingesteld door den raad der gemeente Achtkarspelen tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Friesland, waarbij goedkeuring is onthouden aan de Verordening tot wijziging en aanvulling van de verordening, houdende algemeene bepalingen voor de scholen van openbaar lager onderwijs in die gemeente (*inhouding van jaarwedde in geval van verlof*).

N°. 38 van bijlage Y.

Koninklijk besluit van 10 December 1903 n°. 20, waarbij niet ontvankelijk is verklaard het beroep, ingesteld door het hoofd der openbare lagere school te Sevenum, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Limburg, waarbij is goedgekeurd het besluit dier gemeente tot vaststelling van zijne jaarwedde en van de vergoeding wegens gemis van vrije woning.

N°. 39 van bijlage Y.

Koninklijk besluit van 11 December 1903 n°. 30, waarbij niet ontvankelijk is verklaard het beroep, ingesteld door het hoofd der openbare lagere school te Geulle, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Limburg, waarbij is goedgekeurd het besluit van den raad der gemeente Geulle, bevattende de regeling van zijne jaarwedde.

De volgende tabel bevat een overzicht van de jaarwedden van het onderwijzend personeel, dat in 1903 aan het hoofd der openbare school geplaatst was, vergeleken met die van 1902.

PROVINCIEËN.	f 750- f 799	f 800- f 899	f 900- f 999	f 1000- f 1099	f 1100- f 1199	f 1200- f 1299	f 1300- f 1399	f 1400- f 1499	f 1500- f 1599	f 1600- f 1699	f 1700- f 1799	f 1800- f 1899	f 1900- f 1999	f 2000- f 2099	f 2100- f 2199	f 2200- f 2299	f 2300- f 2399	f 2400- f 2499	f 2500- f 2599	f 2600- f 2699	Totaal.
Noordbrabant in 1903. . .	9	60	96	79	29	12	6	7	8	9	3	3	—	1	—	1	—	—	—	—	323
„ „ 1902. . .	11	60	112	63	27	12	8	5	10	10	2	1	—	1	—	—	—	—	—	—	322
Gelderland „ 1903. . .	15	62	82	107	40	24	14	4	9	7	2	11	1	5	—	2	—	1	—	—	386
„ „ 1902. . .	11	72	103	76	37	28	12	3	8	10	2	11	1	4	—	3	—	—	—	—	381
Zuidholland „ 1903. . .	2	16	45	84	44	41	25	24	31	30	34	19	37	10	6	14	16	12	7 ²⁾	4	501
„ „ 1902. . .	2	16	52	76	47	42	28	19	34	25	40	21	36	8	4	13	14	11	4	3	495
Noordholland „ 1903. . .	1	21	45	93	36	30	12	18	20	13	41	45	11	57	13	15	7	15	1	2	496
„ „ 1902. . .	2	22	48	98	31	25	15	20	18	10	29	46	9	56	11	16	8	15	1	2	482
Zeeland „ 1903. . .	1	19	64	30	15	10	9	7	4	1	1	—	—	1	—	1	—	1	—	—	164
„ „ 1902. . .	1	21	64	30	12	10	11	6	4	2	—	—	—	1	—	2	—	—	—	—	164
Utrecht „ 1903. . .	—	9	27	25	9	8	6	5	2	4	2	6	2	4	1	3	—	2	1 ³⁾	1	117
„ „ 1902. . .	1	11	31	20	9	4	7	4	2	4	1	6	3	4	—	2	—	2	1	1	113
Friesland „ 1903. . .	23	55	98	109	16	15	4	4	7	3	2	—	—	1	—	—	—	1	—	—	338
„ „ 1902. . .	22	65	126	74	12	13	3	6	6	4	2	—	1	—	—	—	—	1	—	—	335
Overijssel „ 1903. . .	11	43	62	59	38	17	6	13	4	4	2	3	—	—	1	—	—	2	—	—	265
„ „ 1902. . .	16	42	62	63	28	14	9	12	4	5	1	3	—	—	1	2	—	—	—	—	262
Groningen „ 1903. . .	13	48	82	63	10	11	1	4	18	3	5	1	1	—	—	1	—	—	—	—	261
„ „ 1902. . .	19	50	123	17	8	12	1	4	18	2	5	1	—	—	—	1	—	—	—	—	261
Drenthe „ 1903. . .	15	35	43	51	6	6	2	2	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	162
„ „ 1902. . .	14	49	62	20	3	6	1	2	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	159
Limburg „ 1902. . .	13	56	80	20	3	3	1	—	2	1	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	180
„ „ 1903. . .	16	56	84	13	3	2	1	—	2	1	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	179
Totaal 1903. . .	103	424	724	720	246	177	86	88	106	76	92	88	52	79	21	37	23	35	9	7	3193
„ 1902. . .	115	464	867	550	217	168	96	81	107	74	82	89	50	74	16	40	22	29	6	6	3153
Vermeerdering. . .	-12	-40	-143	170	29	9	-10	7	-1	-2	10	-1	2	5	5	-3	1	6	3	1	40

¹⁾ In de laagste rubriek van het bedrag der jaarwedden zijn thans de cijfers f 750 tot f 799 genoemd. In het verslag over 1902 moesten nog de cijfers f 700 tot f 799 vermeld worden om in deze rubriek eene vergelijking met 1901 mogelijk te maken. Over 1905 — over 1903 en 1904 kan dit nog niet — zullen de rubrieken der laagste bedragen, ook voor de andere onderwijzers, in overeenstemming worden gebracht met de nieuwe verhooging wegens dienstdiend, volgens de wet.

²⁾ Hierbij 1 met f 2800, 1 met f 2969, 1 met f 3100.

³⁾ Een met f 2750.

Inkomsten van f 750 tot f 1000 werden genoten in:
 1903 door 1251 of ruim 39 percent der onderwijzers,
 1902 „ 1446 „ „ 45½ „ „ „

Inkomsten van f 700 tot f 1000 worden genoten in:
 1901 door 1705 of ruim 54½ percent der onderwijzers,
 1900 „ 1886 „ bijna 61 „ „ „
 1899 „ 1876 „ ruim 61 „ „ „
 1898 „ 1903 „ „ 61 „ „ „
 1897 „ 1901 „ „ 62 „ „ „
 1896 „ 1907 „ bijna 63 „ „ „
 1895 „ 1912 „ ruim 63 „ „ „
 1894 „ 1909 „ „ 63 „ „ „
 1893 „ 1916 „ bijna 64 „ „ „
 1892 „ 1897 „ „ 64 „ „ „

1891 door 1898 of ruim 64 percent der onderwijzers,
 1890 „ 1919 „ „ 65 „ „ „
 1889 „ 1922 „ „ 62 „ „ „
 1888 „ 1923 „ „ 65 „ „ „
 1887 „ 1935 „ „ 66 „ „ „

Inkomsten van f 750 tot f 799, van f 800 tot f 899 en van f 900 tot f 999 werden in 1903 genoten door 3,2 pct., 13,3 pct. en 22,7 pct. van de schoolhoofden; in 1902 door 3,6 pct., 14,7 pct. en 27,5 pct.

In 1903 bedroeg het getal van hen die inkomsten van f 1000 of meer genoten 1942, tegen 1707 in 1902; dus in 1903 door bijna 61 pct. tegen ruim 54 pct. in 1902.

Ook nu weder volgt hier eene tabel, bevattende een overzicht van de jaarwedden in verband met den leeftijd der hoofden van openbare scholen aan het einde van 1903.

OVERZICHT van de jaarwedden, in verband met den leeftijd der hoofden van openbare scholen, aan het einde van 1903.

Ouderdom in jaren.	f 750—f 799.	f 800—f 899.	f 900—f 999.	f 1000—f 1099.	f 1100—f 1199.	f 1200—f 1299.	f 1300—f 1399.	f 1400—f 1499.	f 1500—f 1599.	f 1600—f 1699.	f 1700—f 1799.	f 1800—f 1899.	f 1900—f 1999.	f 2000—f 2099.	f 2100—f 2199.	f 2200—f 2299.	f 2300—f 2399.	f 2400—f 2499.	f 2500—f 2599.	f 2600—f 2699.	Totaal.
23	1	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3
24	6	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	10
25	11	6	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	18
26	6	10	3	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	21
27	3	6	2	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	13
28	9	8	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	20
29	5	7	5	1	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	20
30	10	19	4	3	1	—	1	1	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	41
31	3	17	9	6	2	2	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	41
32	2	32	11	1	1	3	2	1	3	3	3	1	1	—	1	—	—	—	—	—	65
33	35	12	8	—	2	2	1	1	2	6	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—	78
34	5	27	10	12	2	3	1	4	4	1	2	1	2	2	—	—	—	—	—	—	76
35	5	30	22	12	9	3	1	5	—	2	10	1	—	4	1	—	—	—	—	—	105
36	8	39	29	14	14	5	8	2	7	4	8	2	—	2	2	2	—	—	—	—	147
37	5	40	31	16	15	6	1	—	1	8	6	4	—	3	—	—	—	—	—	—	136
38	35	34	24	4	4	2	4	3	3	3	6	4	—	5	1	1	1	—	—	—	145
39	29	35	19	5	5	4	4	3	8	4	3	4	—	5	1	3	—	—	—	—	128
40	6	15	37	19	10	12	5	1	1	6	5	6	2	2	1	1	1	—	—	—	131
41	1	19	24	11	4	4	3	4	3	4	1	2	1	3	1	2	—	—	—	—	87
42	1	15	31	26	4	6	7	3	7	5	7	4	5	4	1	2	1	—	1	—	124
43	1	5	32	12	3	6	—	—	3	3	3	3	4	2	—	3	2	—	—	—	88
44	2	4	27	9	8	4	—	3	3	2	2	3	1	5	—	3	2	1	—	—	81
45	1	3	13	11	6	7	3	2	2	—	2	1	3	2	2	2	1	—	—	—	62
46	—	8	20	18	7	7	2	2	4	3	2	1	2	3	1	2	—	—	1) 2	—	86
47	—	3	13	17	7	3	3	7	1	1	2	2	2	4	—	—	—	3	—	—	69
48	—	17	20	5	5	5	4	2	2	3	2	2	2	5	1	2	1	—	—	1) 1	79
49	—	3	8	23	9	5	2	5	1	4	2	2	2	3	—	2	1	—	—	—	73
50	—	19	17	12	7	7	2	6	6	1	1	2	2	8	1	—	2	2	—	—	90
51	—	15	31	7	3	3	3	2	6	3	1	4	2	—	3	1	1	1	2	—	85
52	—	1	23	42	14	10	2	6	7	1	1	1	1	—	—	3	3	3	—	—	118
53	—	1	12	53	16	8	4	1	1	2	3	1	1	1	1	1	2	—	1	—	111
54	—	—	23	45	6	6	4	2	3	2	1	3	1	3	1	3	2	1	—	1	108
55	—	1	15	39	12	4	2	3	3	1	1	2	2	1	—	1	1	—	—	—	90
56	1	1	18	34	8	9	4	1	3	—	1	2	1	—	—	3	3	—	—	—	89
57	—	—	16	29	5	5	3	7	1	1	3	3	2	2	—	—	1	1	—	—	79
58	—	—	27	27	9	8	2	2	1	2	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	83
59	—	—	17	24	12	8	3	3	1	—	—	—	2	—	—	—	2	—	—	—	74
60	—	—	10	14	6	3	2	—	2	2	1	3	1	—	—	1	—	—	—	—	46
61	—	—	10	8	2	2	1	1	—	1	—	1	—	1	—	—	—	1	—	1	29
62	—	—	16	15	—	2	—	—	1	1	2	2	1	3	—	1	—	—	—	—	44
63	—	—	11	13	2	3	1	1	2	—	—	1	1	1	—	—	—	—	—	3) 1	38
64	—	—	10	14	1	2	—	—	—	2	3	1	1	2	1	—	—	1	—	—	37
65	—	—	13	6	3	3	1	1	1	—	—	1	—	3	—	—	1	—	—	—	34
66	—	—	10	4	4	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	20
67	—	—	6	8	1	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	18
68	—	—	4	2	2	1	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	12
69	—	—	7	3	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	12
70	—	—	4	4	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	10
71	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
72	—	—	1	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3
73	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4
74	—	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
75	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
76	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
77	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
78	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
79	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
80	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
81	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
82	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
83	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Totaal . . .	103	424	724	720	246	177	86	88	106	76	92	88	52	79	21	37	23	35	9	7	3193

1) Een onderwijzer met f 2800 en 1 met f 3100.

2) Een onderwijzer met f 2750.

3) Een onderwijzer met f 2969.

De volgende staat geeft een overzicht van de jaarwedden der onderwijzers en onderwijzeressen aan de openbare lagere scholen aan het einde van 1903, vergeleken met die over 1902.

Provinciën.	f 500—f 599.	f 600—f 699.	f 700—f 799.	f 800—f 899.	f 900—f 999.	f 1000—f 1099.	f 1100—f 1199.	f 1200—f 1299.	f 1300—f 1399.	f 1400—f 1499.	f 1500—f 1599.	f 1600—f 1699.	f 1700—f 1799.	f 1800—f 1899.	f 1900—f 2000.	Totaal.
Noordbrabant	239	138	113	56	33	13	18	6	2	1	—	1	—	—	—	620
Gelderland	412	217	234	115	102	44	29	18	8	9	1	—	—	—	—	1 189
Zuidholland	559	469	372	331	287	312	217	136	101	126	41	34	19	5	¹⁾ 4	3 013
Noordholland	178	501	349	297	292	273	241	233	161	126	126	77	32	21	²⁾ 26	2 933
Zeeland	178	110	140	51	27	21	13	6	1	3	—	—	—	—	—	550
Utrecht	102	95	91	54	68	41	32	20	4	6	3	7	3	—	—	527
Friesland	277	158	161	63	50	23	13	3	—	—	—	—	—	—	—	748
Overijssel	213	146	175	115	71	66	27	18	3	2	1	—	—	—	—	837
Groningen	259	164	160	122	48	13	25	27	6	—	—	1	—	—	—	825
Drenthe	203	81	78	27	9	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	403
Limburg	189	113	73	36	22	5	3	4	3	1	—	—	—	—	—	449
Totaal in 1903	2 809	2 192	1 946	1 267	1 009	816	618	471	289	274	172	120	54	27	30	12 094
„ „ 1902	2 821	2 253	1 930	1 221	963	756	543	485	287	222	124	121	69	22	36	11 853
Vershil	— 12	— 61	16	46	46	60	75	— 14	2	52	48	— 1	— 15	5	— 6	241

¹⁾ Hierbij 1 onderwijzer met f 2180.

²⁾ Hierbij 1 onderwijzer met f 2190

Blijkens dit overzicht bedraagt ook nu weder het meerendeel der jaarwedden van het onderwijzend personeel tusschen f 500 en f 800.

De inkomsten van f 500 tot f 599 werden genoten door ruim 23 pct., die van f 600 tot f 699 door ruim 18 pct., die van f 700 tot f 799 door ruim 16 pct. der onderwijzers.

Voor 1902 waren deze cijfers respectievelijk: bijna 24 pct., bijna 20 pct. en ruim 16 pct. Verder waren er 5147 onderwijzers

en onderwijzeressen, wier jaarwedden f 800 en daarboven bedroegen, terwijl het maximum der jaarwedden f 2190 beliep

Het aantal der onderwijzers, wier wedden f 800 of meer bedroeg was ruim 42 pct., tegen 40,9 pct. in 1902.

Ook thans volgt hier eene tabel, waarin een overzicht wordt gegeven van de jaarwedden, in verband met den leeftijd der onderwijzers en onderwijzeressen aan de openbare lagere scholen aan het einde van 1903.

Onderdom in jaren.	f 500—f 599.	f 600—f 699.	f 700—f 799.	f 800—f 899.	f 900—f 999.	f 1000—f 1099.	f 1100—f 1199.	f 1200—f 1299.	f 1300—f 1399.	f 1400—f 1499.	f 1500—f 1599.	f 1600—f 1699.	f 1700—f 1799.	f 1800—f 1899.	f 1900—f 2000.	Totaal.
18	48	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	49
19	208	13	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	221
20	403	75	7	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	487
21	457	143	26	9	4	2	1	—	—	—	—	—	—	—	—	642
22	487	236	61	33	11	4	1	1	1	—	—	—	—	—	—	835
23	378	242	90	61	33	11	8	3	—	—	—	—	—	—	—	826
24	283	240	139	83	45	19	15	3	—	—	—	—	—	—	—	827
25	184	186	134	78	39	31	15	5	1	1	1	—	—	—	—	675
26	120	142	78	91	45	31	21	4	5	1	—	—	—	—	—	538
27	74	110	64	49	36	21	15	6	3	1	—	—	—	—	—	379
28	59	80	67	45	42	28	31	10	3	4	1	—	1	1	—	372
29	45	67	61	44	43	40	19	9	6	3	1	—	—	—	—	338
30	22	59	52	62	31	30	17	22	14	7	3	—	—	—	—	319
31	11	74	50	65	45	36	32	23	13	10	2	3	—	—	—	364

Ouderdom in jaren.	f 500—f 599.	f 600—f 699.	f 700—f 799.	f 800—f 899.	f 900—f 999.	f 1000—f 1099.	f 1100—f 1199.	f 1200—f 1299.	f 1300—f 1399.	f 1400—f 1499.	f 1500—f 1599.	f 1600—f 1699.	f 1700—f 1799.	f 1800—f 1899.	f 1900—f 2000.	Totaal.
32	8	67	57	54	52	35	31	23	16	9	3	7	2	—	—	364
33	6	83	45	57	44	33	24	23	15	12	6	3	3	—	—	354
34	2	61	30	51	44	40	37	29	14	12	11	6	3	1	1	342
35	2	58	38	52	42	41	38	29	20	17	7	5	2	2	1	354
36	3	56	49	47	48	32	29	26	22	11	6	3	5	2	1	341
37	3	63	46	40	52	32	28	40	15	19	10	6	1	1	—	356
38	1	56	46	40	40	35	28	19	16	19	10	5	2	2	—	319
39	—	31	80	58	47	38	29	27	16	11	5	4	4	2	3	355
40	—	15	69	34	41	37	25	19	10	15	7	4	5	2	¹⁾ 2	285
41	—	9	84	31	29	34	22	19	13	10	9	5	3	4	4	276
42	2	5	84	27	22	31	16	10	16	6	7	4	4	2	1	237
43	1	9	65	14	25	20	8	16	10	9	8	3	2	2	2	194
44	1	3	58	17	13	22	11	16	5	8	3	5	2	1	2	167
45	—	—	49	11	22	14	12	11	11	6	6	5	2	—	²⁾ 3	152
46	—	—	37	14	7	9	14	7	3	6	8	4	2	—	2	113
47	1	1	23	10	10	15	8	8	6	9	4	1	—	—	—	101
48	—	1	22	11	14	10	9	7	8	12	2	2	—	—	2	100
49	—	4	24	11	10	4	14	7	1	2	9	5	—	—	—	91
50	—	—	15	1	6	5	12	4	4	5	6	6	1	1	1	67
51	—	—	17	4	10	6	7	5	2	3	2	7	—	—	—	63
52	—	—	15	6	2	5	3	5	5	7	6	5	3	1	—	63
53	—	1	22	7	12	9	4	4	—	4	5	5	4	1	1	79
54	—	—	25	9	7	12	7	4	1	9	5	4	—	—	—	83
55	—	—	13	8	5	10	2	5	1	8	4	2	—	1	1	60
56	—	1	18	5	7	6	4	3	4	—	—	1	1	—	1	51
57	—	—	12	7	5	5	2	6	1	5	3	7	1	—	—	54
58	—	—	14	6	6	4	1	3	1	2	3	—	—	—	1	41
59	—	—	19	6	2	3	—	2	—	2	4	2	1	—	1	42
60	—	—	10	3	—	1	3	1	—	3	—	—	—	1	—	22
61	—	—	6	2	4	4	1	1	—	1	3	—	—	—	—	22
62	—	—	6	1	1	2	2	2	3	1	—	1	—	—	—	19
63	—	—	2	1	—	3	2	2	1	1	1	—	—	—	—	13
64	—	—	5	—	—	1	1	1	—	—	1	—	—	—	—	9
65	—	—	3	—	1	3	1	1	1	1	—	—	—	—	—	11
66	—	—	2	—	2	—	2	—	—	1	—	—	—	—	—	7
67	—	—	1	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	3
68	—	—	—	—	1	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	4
69	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	2
70	—	—	1	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	3
71	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
72	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

¹⁾ Hierbij 1 onderwijzer met f 2180.²⁾ „ 1 „ „ f 2190.

Ouderdom in jaren.	f 500—f 599.	f 600—f 699.	f 700—f 799.	f 800—f 899.	f 900—f 999.	f 1000—f 1099.	f 1100—f 1199.	f 1200—f 1299.	f 1300—f 1399.	f 1400—f 1499.	f 1500—f 1599.	f 1600—f 1699.	f 1700—f 1799.	f 1800—f 1899.	f 1900 tot en met f 2000.	Totaal.
73	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
74	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1
75	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
76	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
77	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
78	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
79	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
80	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Totaal	2809	2192	1946	1267	1009	816	618	471	289	274	172	120	54	27	30	12 094

De volgende tabel geeft een overzicht van de jaarwedden, in verband met den leeftijd der onderwijzers en onderwijzeressen in het bezit der hoofdakte aan het einde van 1903.

Ouderdom in jaren.	f 600—f 699.	f 700—f 799.	f 800—f 899.	f 900—f 999.	f 1000—f 1099.	f 1100—f 1199.	f 1200—f 1299.	f 1300—f 1399.	f 1400—f 1499.	f 1500—f 1599.	f 1600—f 1699.	f 1700—f 1799.	f 1800—f 1899.	f 1900—f 2000.	Totaal.
20	5	1	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8
21	22	15	2	4	2	1	—	—	—	—	—	—	—	—	46
22	53	49	25	9	3	1	1	1	—	—	—	—	—	—	142
23	53	46	47	30	10	8	3	—	—	—	—	—	—	—	197
24	43	72	66	38	16	14	2	—	—	—	—	—	—	—	251
25	25	67	55	37	30	14	5	1	1	1	—	—	—	—	236
26	22	38	59	40	30	18	4	5	1	—	—	—	—	—	217
27	14	22	29	31	19	14	5	3	1	—	—	—	—	—	138
28	6	29	18	32	25	31	10	3	4	1	—	1	1	—	161
29	4	22	25	37	34	18	9	6	3	1	—	—	—	—	159
30	2	13	42	20	25	17	21	14	7	3	—	—	—	—	164
31	2	17	36	34	28	30	22	13	10	2	3	—	—	—	197
32	2	26	38	44	27	27	21	15	8	3	7	2	—	—	220
33	3	15	36	34	25	23	23	15	12	6	3	3	—	—	198
34	—	7	29	30	35	31	26	14	12	11	5	3	1	1	205
35	—	8	25	30	30	30	28	20	17	7	5	2	2	1	205
36	—	9	25	31	21	22	25	21	11	6	3	5	2	1	182
37	1	7	19	31	23	24	37	14	19	10	6	1	1	—	193
38	1	5	16	21	20	23	15	16	19	10	5	2	2	—	155
39	—	1	24	19	26	20	26	15	11	5	4	4	2	3	160
40	—	2	18	19	22	18	16	7	15	7	4	5	2	1)	137
41	—	—	13	18	16	14	15	12	10	9	5	3	4	4	123
42	—	2	4	15	19	8	9	14	6	7	4	4	2	1	95
43	—	—	4	7	9	5	13	7	9	8	2	2	2	2	70
44	—	1	5	5	10	5	11	3	8	3	5	2	1	2	61

1) Hierbij 1 onderwijzer met f 2180.

Ouderdom in jaren.	f 600—f 699.	f 700—f 799.	f 800—f 899.	f 900—f 999.	f 1000—f 1099.	f 1100—f 1199.	f 1200—f 1299.	f 1300—f 1399.	f 1400—f 1499.	f 1500—f 1599.	f 1600—f 1699.	f 1700—f 1799.	f 1800—f 1899.	f 1900—f 2000.	Totaal.
45	—	—	4	9	4	6	7	8	6	5	5	2	—	²⁾ 3	59
46	—	—	3	2	3	7	3	2	6	8	3	2	—	2	41
47	—	—	3	6	3	4	6	3	9	4	1	—	—	—	39
48	—	1	1	5	2	3	2	7	11	2	2	—	—	2	38
49	—	1	2	4	3	2	5	1	2	9	4	—	—	—	33
50	—	—	1	3	3	7	3	3	5	6	6	1	1	1	40
51	—	—	1	6	1	6	4	2	3	2	7	—	—	—	32
52	—	—	2	1	4	3	4	5	7	6	5	3	1	—	41
53	—	—	4	9	9	4	4	—	4	5	5	3	1	1	49
54	—	—	2	5	6	1	2	1	9	5	4	—	—	—	35
55	—	—	6	4	6	1	4	1	8	4	2	—	1	1	38
56	—	1	2	3	3	3	3	4	—	—	1	1	—	1	22
57	—	—	2	4	2	1	5	1	5	3	7	1	—	—	31
58	—	—	5	4	2	—	3	1	2	3	—	—	—	1	21
59	—	—	1	1	2	—	1	—	2	4	2	1	—	1	15
60	—	—	1	—	1	2	1	—	3	—	—	—	1	—	9
61	—	—	—	2	4	1	1	—	1	2	—	—	—	—	11
62	—	—	—	1	2	1	2	3	1	—	1	—	—	—	11
63	—	—	—	—	2	1	2	—	1	1	—	—	—	—	7
64	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1
65	—	—	—	—	1	—	—	1	1	—	—	—	—	—	3
66	—	—	—	2	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	3
67	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
68	—	—	—	1	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	3
69	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1
70	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
71	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
72	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
73	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
74	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
75	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Totaal	258	477	702	689	570	472	409	262	271	170	116	53	27	30	4506

²⁾ Hierbij 1 onderwijzer met f 2190.

§ 12. PENSIOENEN EN WACHTGELDEN AAN ONDERWIJZERS.

Gedurende 1903 werden de volgende pensioenen verleend:

in	aan hoofden van scholen.	aan onderwijzers en onderwijzeressen.
Noordbrabant	5	1
Gelderland	7	15
Zuidholland	3	22
Noordholland	15	21
Zeeland	3	—
Utrecht	1	3
Friesland	13	8
Overijssel	4	5
Groningen	12	4
Drenthe	4	1
Limburg	—	1
	67	81

Het bedrag der pensioenen, in 1903 toegekend, was voor de hoofden van scholen:

1 tusschen	f 200	en f 300
1 "	300	" 400
3 "	400	" 500
2 "	500	" 600
4 "	600	" 700
2 van	700	"
35 tusschen	700	" 800
2 van	800	"
5 tusschen	800	" 900
1 van	900	"
4 tusschen	900	" 1 000
1 van	1 000	"
2 tusschen	1 000	" 1 100
2 "	1 100	" 1 200
1 van	1 300	"
1 tusschen	1 500	" 1 600

De aan de onderwijzers en onderwijzeressen verleende pensioenen bedroegen:

1 beneden	f 100
10 tusschen	100 en f 200
16 "	200 " 300

1 van	f 300	
11 tusschen	300	" f 400
1 van	400	"
11 tusschen	400	" 500
2 van	500	"
7 tusschen	500	" 600
2 van	600	"
7 tusschen	600	" 700
1 van	700	"
2 tusschen	700	" 800
1 van	800	"
2 tusschen	800	" 900
3 "	900	" 1 000
2 "	1 000	" 1 100
1 "	1 100	" 1 200

Aan pensioenen van gewezen onderwijzers bij openbare lagere scholen is over 1903 uitbetaald eene som van f 572 568,54.

Krachtens art. 41 der wet op het lager onderwijs wordt als bijdrage voor pensioenen door de onderwijzers jaarlijks betaald twee ten honderd van de jaarwedde aan hunne betrekking verbonden.

Die bijdragen maakten in 1903 te zamen een bedrag uit van f 277 336,42 en waren over de verschillende provinciën verdeeld als volgt:

Noordbrabant	f 15 923,21
Gelderland	25 881,29
Zuidholland	67 542,04
Noordholland	73 957,07 ^s
Zeeland	11 343,25 ^s
Utrecht	11 542,54
Friesland	17 565,61 ^s
Overijssel	18 609,86
Groningen	17 527,80 ^s
Drenthe	7 938,16 ^s
Limburg	9 505,56 ^s

Krachtens art. 39 der wet op het lager onderwijs werd in 1903 wachtgeld verleend aan 9 onderwijzers.

Voor wachtgeld, krachtens dit artikel verleend, is in 1903 in het geheel f 3 039,70 uitgegeven.

§ 13. OPLEIDING VAN ONDERWIJZERS EN ONDERWIJZERESSEN.

I.

Rijkskweekscholen voor onderwijzers en onderwijzeressen.

Gedurende den cursus 1903—1904 kwamen in het onderwijzend personeel bij de Rijkskweekscholen en daaraan verbonden leerscholen de veranderingen voor, in het volgende overzicht vermeld.

Rijkskweekschool te	Betrekking.	Overleden of op verzoek eervol ontslagen.	Benoemd.
Apeldoorn	Onderwijzeres bij de leerschool.	Mej. N. J. Hamelberg.	Mej. C. A. Eerkes.
Nijmegen	Onderwijzer bij de kweekschool.	P. H. Heijnen.	W. H. Peters.
Haarlem	" " " "	A. L. C. Beekman.	J. W. Ruinen.
Middelburg	" " " "	H. L. Gerth van Wijk.	A. de Smidt.
Deventer	" " " leerschool.	—	C. Kamerman.
Groningen	" " " kweekschool.	W. de Lange.	A. E. B. Omloo.
	" " " "	J. Heeringa Gzn.	W. Woldendorp.
	" " " "	Joh. D. Kok.	K. Veldkamp.
	" " " leerschool.	J. Visser Czn.	D. Aalfs jr.
Maastricht	directeur der kweekschool.	H. A. L. Hagdorn.	G. J. van Buchem.
	onderwijzer bij de kweekschool.	H. B. Holsboer.	Dr. A. C. de Kock.

In het volgende overzicht is vermeld het aantal kweekelingen bij elke Rijkskweekschool, het getal van hen die aan het akte-examen deelnamen, van hen die daarbij slaagden, van hen die

tusschentijds en bij het einde van den cursus de inrichting verlieten, alsmede de uitslag van de gehouden toelatingsexamens voor den nieuwen cursus, welke is aangevangen in Mei 1904.

GETAL DER KWEEKELINGEN,																
Rijkskweekscholen ter opleiding van onderwijzers en onderwijzeressen.	bij den aanvang van den cursus 1903-1904, in de:				die aan de akte- examens in 1904 deelnamen.	die in het bezit der akte werden gesteld.	die gedurende den cursus 1903-1904 tus- schentijds de kweekschool verlieten, of, krachtens art. 33 der Regelen, werden verwijderd.	die bij het einde van den cursus de kweek- school verlieten.	die na zich voor het toelatings- examen voor den cursus 1904-1905 te hebben aangemeld zijn op- gekomen.	die zijn afgekeurd.	die tot den nieuw- cursus, aanvan- gende in Mei 1904, werden toegelaten.	die in Mei 1904 niet tot eene hoogere klasse konden overgaan.	die bij het begin van den cursus 1904-1905 aan de kweekschool waren geplaatst, in de:			
	1ste klasse.	2de klasse.	3de klasse.	4de klasse.									1ste klasse.	2de klasse.	3de klasse.	4de klasse.
Apeldoorn	21	22	23	18	18	18	—	19	161	2	20	—	20	21	22	22
Nijmegen	22	18	23	19	19	14	1	17	48	9	20	2	21	21	20	22
Haarlem.	20	23	21	19	19	19	—	19	55	2	22	1	22	21	22	21
Middelburg. . . .	22	18	23	21	21	17	1	21	35	4	19	6	21	20	16	24
Deventer	20	20	20	24	23	21	1	22	33	1	20	4	20	21	22	18
Groningen	20	20	22	19	19	18	2	18	59	4	20	—	20	20	20	21
Maastricht	21	23	20	18	17	13	3	16	30	—	21	4	23	21	21	19
Totaal	146	144	152	138	136	120	8	132	421	22	142	17	147	145	143	147

Tot toelichting van dit overzicht zij vermeld, dat in Mei 1903, bij den aanvang van den cursus, 580 kweekelingen aan de 7 Rijkskweekscholen waren geplaatst.

Door 136 kweekelingen werd in 1904 deelgenomen aan het examen ter verkrijging van de akte, bedoeld in art. 56, onder a, der wet op het lager onderwijs, van wie 120 slaagden.

17 kweekelingen van het laatste studiejaar bij de Rijkskweekschool voor onderwijzeressen te Apeldoorn onderwierpen zich aan het examen voor de nuttige handwerken voor meisjes. Allen slaagden.

Naar aanleiding van eene oproeping meldden zich voor de toelatingsexamens voor den cursus 1904—1905 aan: te Apeldoorn 163, Nijmegen 48, Haarlem 58, Middelburg 37, Deventer 40, Groningen 60 en Maastricht 37, te zamen 443 jongelieden.

22 adspiranten kwamen niet op, 22 werden lichamelijk ongeschikt bevonden, zoodat 399 aan het examen deelnamen; 142 werden toegelaten.

Bij elke kweekschool werden, evenals ten vorigen jare, 20 Rijkstoelagen voor huisvesting en verpleging beschikbaar gesteld.

Van de kweekelingen, die in 1904 de akte van bekwaamheid als onderwijzer verwierven, hebben sommigen reeds plaatsing gevonden aan openbare of aan bijzondere scholen; anderen bleven nog deelnemen aan de aan vier van de Rijkskweekscholen verbonden gymnastiek-cursussen, of zijn als miliciens ingelijfd.

Volgens den rooster 1903—1904 was het aantal uren, dat ieder van de kweekelingen wekelijks in de verschillende vakken onderwijs ontving, geregeld als is aangegeven in het overzicht op de volgende bladzijde.

GETAL UREN 'S WEEKS VOOR IEDER LEERVAK BESTEMD, TE																												
L E E R V A K K E N.	Apeldoorn.				Nijmegen.				Haarlem.				Middelburg.				Deventer.				Groningen.				Maastricht.			
	1ste studiejaar.	2de studiejaar.	3de studiejaar.	4de studiejaar.	1ste studiejaar.	2de studiejaar.	3de studiejaar.	4de studiejaar.	1ste studiejaar.	2de studiejaar.	3de studiejaar.	4de studiejaar.	1ste studiejaar.	2de studiejaar.	3de studiejaar.	4de studiejaar.	1ste studiejaar.	2de studiejaar.	3de studiejaar.	4de studiejaar.	1ste studiejaar.	2de studiejaar.	3de studiejaar.	4de studiejaar.				
Nederlandsche taal (lezen, taalkunde, stijl en letterkunde)	5½	6	5½	5½	8	6	7	8	5	7	* 8	5	5	5	6	6	9	8	6	6	5	6	6	3				
Schrijven	1	½	—	—	1	1	1	* 1	1	1	* 1	1	1	1	1	—	1	1	1	—	1	1	1	1				
Geschiedenis (vaderlandsche en algemeene)	2	2	2	2	3	3	3	* 4	2	2	* 4	3	2	2	3	2	4	3	3	2	2	2	2	1				
Aardrijkskunde (wis-, natuur- en staatkundige, kaartschetsen) . .	3	2	2	3	2	2	2	* 4	4	4	* 4	3	2	2	3	3	3	2	2	3	2	2	3	1½				
Rekenen	3	3	3	3	3	3	3	* 3	2	2	* 3	3	3	3	3	2	3	2	2	3	3	3	3	3				
Kennis der natuur (natuurlijke historie, natuurkunde, scheikunde) .	3	2	3	3	3	2	3	3	3	3	3½	3	4	2	4	4	3	2	3	2	2	3	4	1½				
Zang en toonkunst	3	3	3	2½	4	4	3	3½	3½	2½	2½	3	3	3	3	2½	2½	3	5	5	3	3	3	3				
Opvoeding en onderwijs	½	2	2	2	2	—	2	2	2	2	3	2	2	2	2	2	—	3	2	2	1	2	2	2				
Teekenen	2	2	2	2	2	4	2	3	2	2	3	3	3	2	2	4	2	2	2	3	3	3	2	2				
Wiskunde (stel- en meetkunde) . .	1	2	2	2	2	2	2	2	4	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	4	3	3	4	1				
Gymnastiek.	2	2	3	3	3	3	3	4	4	4	4	2	3	2	3	3	2	2	2	2	3	2	2	2				
Fransche taal	2	2	2	2	2	3	3	2	3	2	2	1	2	2	3	2	2	2	2	2	2	2	2	1				
Hoogduitsche taal	2	2	2	2	2	2	2	* 2	2	2	* 2	2	1	2	1	1	2	2	2	1	2	2	2	1				
Engelsche taal	—	2	2	2	—	—	—	—	—	—	—	3	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—				
Tuin- en landbouw.	—	—	—	—	1	1	1	* 1	1	1	—	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—				
Anatomie, physiologie, gezondheidsleer	—	—	—	1	1	—	1	1	—	—	—	—	—	—	2	1	—	—	1	2	—	—	1	1				
Handenarbeid (Slöjd)	—	—	—	—	—	—	—	* 4	2	2	* 4	3	4	—	—	—	3	3	3	—	—	—	—	—				
Vrouwelijke handwerken	3	2	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—				
Totaal.	33	34½	35½	37	34	36	40	41	43½	39	46½	37	39	39	36½	35½	37	37	38	38	32	35	38	24				

De hoogste klasse der kweekschool te Haarlem is in twee parallelklassen gesplitst. De eene ontvangt onderwijs aan de kweekschool, terwijl de andere zich oefent in de practijk van het onderwijs, zoodat de lessen met het teeken * aangeduid door ieder van de kweekelingen om de andere week worden ontvangen.

Het onderwijs volgens dien rooster verstrekt heeft hoofdzakelijk de theoretische opleiding ten doel gehad. Overeenkomstig art. 39, alinea 1, van de Regelen voor de Rijkskweekscholen, vastgesteld bij Koninklijk besluit van 21 Mei 1891 (*Staatsblad* n°. 97), is ook voor de praktische opleiding van de kweekelingen, voor zoover zij daardoor in de termen vielen, zooveel mogelijk zorg gedragen. Het gedrag en de vlijt der kweekelingen gaven over het algemeen reden tot tevredenheid. De vorderingen waren over het algemeen voldoende.

Volgens mededeeling van de directrice der Rijkskweekschool voor onderwijzeressen te Apeldoorn dienaangaande, was de geest onder de kweekelingen dier inrichting uitmuntend. IJver en gedrag lieten maar zelden te wenschen over, terwijl tot straffen aldaar nooit behoefde te worden overgegaan.

De gezondheidstoestand van de kweekelingen was over het geheel genomen bevredigend. Aan de Rijkskweekschool te Maastricht kwam het nog al eens voor dat kweekelingen wegens ziekte niet aan het onderwijs deelnamen. Sedert is in dien toestand echter verbetering gekomen.

De huisvesting en verpleging van de kweekelingen voldeed aan billijke eischen. In het peil der kosthuizen is, waar dit kon, verbetering gebracht.

Het aantal leerlingen der leerscholen bedroeg gemiddeld te

Apeldoorn	234
Nijmegen	195
Haarlem	236
Middelburg	288
Deventer	265
Groningen	220
Maastricht	287

Bij vele van deze leerscholen kwam het voor, dat aan de aanvragen om toelating, wegens plaatsgebrek, voor slechts een klein gedeelte kon worden voldaan.

In het volgend overzicht is de toestand van de cursussen voor de opleiding van gymnastiek-onderwijzers vermeld, die aan de Rijkskweekscholen te Nijmegen, Haarlem, Deventer en Maastricht zijn verbonden.

Cursus , verbonden aan de kweek- school te :	Getal leerlingen op 1 September 1903.				Gedurende den cursus 1903—1904 verlieten de lessen				Gedurende den cursus 1903—1904 werden toegelaten				Tot den cursus 1904—1905 werden toegelaten				Uitslag der akte- examens in 1904.	
	1e klasse		2e klasse		1e klasse		2e klasse		1e klasse		2e klasse		1e klasse		2e klasse		Getal deelnemers.	Getal geslaagden.
	kweekelingen.	extraneï.	kweekelingen.	extraneï.	kweekelingen.	extraneï.	kweekelingen.	extraneï.	kweekelingen.	extraneï.	kweekelingen.	extraneï.	kweekelingen.	extraneï.	kweekelingen.	extraneï.		
Nijmegen	8	—	5	—	—	—	—	—	1	1	—	—	9	—	10	1	5	3
Haarlem.	22	2	9	2	—	2	4	—	—	1	—	¹⁾ 7	23	3	13	1	14	¹⁾ 13
Deventer.	10	—	6	—	—	—	2	—	—	—	—	—	13	—	7	—	4	3
Maastricht	19	—	9	—	7	—	2	—	—	—	—	—	22	—	12	—	7	4
Totaal.	59	2	29	2	7	2	8	—	1	2	—	7	67	3	42	2	30	23
Totaal in 1902 .	55	—	33	3	17	—	10	—	—	—	4	4	58	2	29	2	30	24
Vermeerdering .	4	2	—4	—1	—10	2	—2	—	1	2	—4	3	9	1	13	—	—	—1

¹⁾ Hierbij één vrouw.

De cursus bestond in September 1904 te

Eerste klasse.				Tweede klasse.			
Nijmegen	uit	9	kweekelingen en 0 extraneï.	10	kweekelingen en 1 extraneus.		
Haarlem	23	"	" 3 "	13	" " 1 "		
Deventer	13	"	" 0 "	7	" " 0 "		
Maastricht	22	"	" 0 "	12	" " 0 "		

De in 1903 gedane uitgaven voor de Rijkskweekscholen en de daaraan verbonden leerscholen zijn in het volgende overzicht vermeld.

Onderwerpen van uitgaaf.	Rijkskweekschool te :							
	Apeldoorn.	Nijmegen.	Haarlem.	Middelburg.	Deventer.	Groningen.	Maastricht.	Totaal.
Onderwijzend personeel	f 32 575,39 ^s	f 31 046,10 ^s	f 34 429,41	f 31 643,32 ^s	f 32 295,20	f 32 356,21	f 36 684,16	f 231 029,80 ^s
Kweekelingen . .	23 700,00	24 350,00	24 800,00	23 925,00	21 912,50	23 700,00	23 850,00	166 237,50
Materieel . . .	9 665,38	6 181,26 ^s	9 915,70	6 681,85 ^s	6 788,84 ^s	9 664,16 ^s	7 840 25	56 737,46
Totaal in 1903	f 65 940,77 ^s	f 61 577,37	f 69 145,11	f 62 250,18	f 60 996,54 ^s	f 65 720,37 ^s	f 68 374,41	f 454 004,76 ^s
„ „ 1902	67 842,36 ^s	61 056,91	67 404,48 ^s	60 006,89 ^s	59 938,83 ^s	64 457,86	66 042,67 ^s	446 750,02 ^s
Vermeerdering .	f— 1 901,59	f 520,46	f 1 740,62 ^s	f 2 243,28 ^s	f 1 057,71	f 1 262,51 ^s	f 2 331,73 ^s	f 7 254,74

II.

Rijksnormaallessen.

Zooals uit de tabellen op bladz. 400 en volgende blijkt, bestonden er op het einde van 1903, 57 normaallessen van den eersten rang (A) en 40 van den tweeden rang (B), waarbij 1350 mannelijke en 1668 vrouwelijke kweekelingen werden opgeleid; dat is respectievelijk 176 en 98 minder dan in het vorige jaar.

Door 437 mannelijke en 481 vrouwelijke kweekelingen werd aan het examen deelgenomen. Respectievelijk 233 en 289 hunner verkregen de akte.

Terwijl laatstbedoeld overzicht den toestand van de Rijksnormaallessen op het einde van het jaar aangeeft, bevat de tabel op bladz. 412 eenige opgaven omtrent het cursusjaar 1903—1904.

Daaruit blijkt, dat die inrichtingen op 1 April 1903 door 1770 mannelijke en 2100 vrouwelijke kweekelingen werden bezocht; dat is respectievelijk 223 en 118 minder dan op 1 April van het vorige jaar.

Na verkregen akte van bekwaamheid of om verschillende andere hierna te vermelden redenen vertrokken 538 mannelijke en 514 vrouwelijke kweekelingen.

Daarentegen werden 359 mannelijke en 443 vrouwelijke kweekelingen tot de lessen toegelaten, zoodat alle normaallessen te zamen op 1 April 1904 door 1591 mannelijke en 2029 vrouwelijke kweekelingen werden bezocht; dat is 179 mannelijke en 71 vrouwelijke kweekelingen minder dan op hetzelfde tijdstip van het vorige jaar.

Uit de cijfers der tabel op bladz. 413 blijkt, dat 65 kweekelingen de normaallessen verlieten wegens ongeschiktheid voor het onderwijs en 227 wegens verandering van loopbaan, terwijl 52 kweekelingen overleden of wegens ziekte de normaallessen verlieten. Van 62 bleven de redenen, waarom zij de inrichting verlieten, onbekend.

Neemt men aan, dat ook deze laatsten van het onderwijs afzagen, dan gingen 406 kweekelingen gedurende den cursus 1903—1904 voor het onderwijs verloren. Dat getal bedroeg gedurende de voorafgaande twee jaren 422 en 496.

III.

Gemeentelijke kweekscholen.

Gemeentelijke kweekschool voor onderwijzers en onderwijzeressen te Amsterdam.

In de algemeene inrichting en in den omvang van het onderwijs van deze kweekschool kwam in 1903 geen verandering van eenige beteekenis.

Bij den aanvang van het jaar waren er 161 leerlingen; namelijk 24 jongens en 137 meisjes.

In de maanden Maart en April werd het toelatingsexamen gehouden voor den nieuwen cursus aanvangende in Mei.

De volgende tabel geeft een overzicht van de uitkomsten van dit examen.

Aangemeld.		Niet opgekomen.		Ge-examineerd.		Terug-getrokken.		Afgewezen.		Toegelaten.		Bedankt voor plaatsing.		Afgekeurd.		Geplaatst.	
J.	M.	J.	M.	J.	M.	J.	M.	J.	M.	J.	M.	J.	M.	J.	M.	J.	M.
19	84	1	1	18	83	—	1	5	38	12	43	6	4	—	1	7	38

Geplaatst werden 6 jongens en 37 meisjes in het 1ste leerjaar, 1 jongen in het 2de leerjaar en 1 meisje in het 3de leerjaar.

De samenstelling van de klassen was bij den aanvang van den nieuwen cursus als volgt:

leerjaar	I A	3 jongens en 19 meisjes.
„	I B 3	„ „ 18 „
„	II A 3	„ „ 20 „
„	II B 3	„ „ 19 „

leerjaar III A 3 jongens en 18 meisjes.

„	III B 4	„ „ 18 „
„	IV A 2	„ „ 15 „
„	IV B 1	„ „ 14 „

Totaal 22 jongens en 141 meisjes.

De akten-examens leverden de volgende uitkomsten op. Aan het examen voor de nuttige handwerken voor meisjes

werd deelgenomen door 26 leerlingen van het 4de leerjaar en 28 van het 3de leerjaar. Alle meisjes van het 4de leerjaar slaagden. Van het 3de leerjaar werden 2 meisjes afgewezen.

Een mannelijke leerling van de hoogste klasse kon, wegens ziekte, aan het examen voor onderwijzer niet deelnemen. Van de 6 jongens en 33 meisjes, die zich aan dit examen onderwierpen, slaagden 4 jongens en 20 meisjes, zoodat 2 jongens en 13 meisjes werden afgewezen.

Aan het examen voor de vrije en orde-oefeningen der gymnastiek werd deelgenomen door 3 jongens en 28 meisjes van het 4de leerjaar, 2 jongens en 22 meisjes verkregen de verlangde akte.

Gemeentelijke kweekschool voor onderwijzers en onderwijzeressen te Leiden.

Aan het in 1903 gehouden examen ter verkrijging van de akte van bekwaamheid, bedoeld in art. 56, onder a, der wet op het lager onderwijs, werd door 22 van de 25 leerlingen der 4de klasse van deze inrichting deelgenomen. Van de 6 mannelijke geëxamineerden slaagden 4; van de 16 vrouwelijke 11.

Aan het examen in de vrije en orde-oefeningen der gymnastiek

hebben zich 8 mannelijke en 4 vrouwelijke leerlingen onderworpen, van wie 6 mannelijke en 4 vrouwelijke slaagden.

Aan het examen voor de nuttige handwerken onderwierp zich ééne leerling die werd afgewezen.

Het toelatings-examen voor den cursus 1904—1905, dat in de maand April plaats had, had ten gevolge, dat tot de 1ste klasse werden toegelaten 5 mannelijke en 16 vrouwelijke en tot de 2de klasse 1 mannelijke leerling.

Het aantal leerlingen bedroeg bij het begin van den cursus 1904—1905:

in de 1ste klasse 5 jongens en 18 meisjes;				
"	"	2de	"	7 " 11 "
"	"	3de	"	5 " 9 "
"	"	4de	"	6 " 15 "

Kweekschool voor onderwijzeressen te Groningen.

Het aantal der leerlingen en hare verdeling over de klassen blijkt uit de volgende cijfers.

	1ste klasse.	2de klasse.	3de klasse.	4de klasse.	Totaal.
Aantal leerlingen op 1 Januari 1903	17	20	12	17	66
Niet bevorderd 1 Mei	1	2	—	—	3
Vertrokken 1 Mei	1	3	—	11	15
Toegelaten 1 Mei	16	—	—	—	16
Aantal leerlingen 1 Mei	17	15	17	16	65
Vertrokken na 1 Mei	1	—	—	—	1
Aantal leerlingen 31 December	16	15	17	18	66

Aan het toelatingsexamen, dat in de maand Maart werd gehouden, namen 31 meisjes deel, van wie 15 in het bezit van eene beurs wenschten gesteld te worden. Aan de eischen voldeden 17. Hiervan kwam één niet op, omdat haar geene beurs werd toegekend.

Aan het examen voor onderwijzeres werd door alle leerlingen der 4de klasse deelgenomen. 10 bewaamen de verlangde akte; 7 werden afgewezen.

De 10 geslaagden onderwierpen zich ook aan het examen voor de nuttige handwerken. Slechts ééne werd daarbij afgewezen.

Bevoegdheid voor het onderwijs in de vrije en orde-oefeningen der gymnastiek werd in het najaar verworven door 12 leerlingen, namelijk door alle leerlingen der 4de klasse, die niet reeds in het vorige jaar de akte hadden behaald.

De commissie voor het beurzenfonds der Loge stelde twee leerlingen der 1ste klasse in het bezit van eene beurs van f 200. Vrijgesteld van de betaling van schoolgeld werden twee meisjes.

In de regeling van het onderwijs kwam geene verandering.

De Rijksbijdragen door deze kweekscholen over 1903 genoten, bedroegen:

gemeentelijke kweekschool voor onderwijzers en onderwijzeressen te Amsterdam	f 24 000,00
gemeentelijke kweekschool voor onderwijzers en onderwijzeressen te Leiden	6 438,83 ⁵
gemeentelijke kweekschool voor onderwijzeressen te Groningen	11 896,02
	f 42 334,85 ⁵

IV.

Inrichtingen van bijzonderen aard ter opleiding van onderwijzers en onderwijzeressen.

a. Bijzondere kweekscholen.

De voorwaarden waaraan de inrichting dezer scholén moet voldoen om aanspraak te kunnen maken op het subsidie bedoeld in art. 12, alinea 3, 1., der wet op het lager onderwijs, evenals de wijze van berekening van dit subsidie, zijn medegedeeld op bladz. 261 van het verslag over 1890—1891.

Over 1903 werd door de volgende bijzondere kweekscholen eene Rijksbijdrage genoten tot het bedrag achter hare namen vermeld.

Bisschoppelijke kweekschool voor Roomsche-Katholieke onderwijzers te 's Hertogenbosch	f 8 197,50
Kweekschool van het zedelijk lichaam „Vereeniging van vrouwen tot het geven van onderwijs”, te 's Hertogenbosch	6 895,00
Kweekschool voor Roomsche-Katholieke onderwijzeressen „In omnibus charitas”, te 's Hertogenbosch	5 135,00
Kweekschool van het burgerlijk zedelijk lichaam „Vereeniging van vrouwen”, te Oirschot	6 970,00
Roomsche-Katholieke kweekschool te Schijndel	5 265,00
Roomsche-Katholieke kweekschool te Dongen	7 240,00
Roomsche-Katholieke kweekschool te Vught	3 624,16

Roomsch-Katholieke kweekschool te Bergen op Zoom	f 5 390,00
Roomsch-Katholieke kweekschool te Veghel	4 675,00
Roomsch-Katholieke kweekschool te Arnhem	6 450,00
Kweekschool voor onderwijzeressen te Arnhem	12 095,00
Christelijke normaalschool voor onderwijzeressen te Zetten	7 680,00
Christelijke normaalschool te Nijmegen	6 127,50
Kweekschool der Vereeniging tot opleiding van onderwijzeressen te Nijmegen	6 950,00
Groen van Prinstererschool te Doetinchem	6 210,00
Christelijke normaalschool te 's Gravenhage	8 150,00
Kweekschool van de St. Willibrordusvereniging te 's Gravenhage	6 590,00
Kweekschool voor onderwijzers en onderwijzeressen, Elandstraat, te 's Gravenhage	6 427,50
Gereformeerde kweekschool voor onderwijzers en onderwijzeressen te Amsterdam	7 240,00
Kweekschool voor onderwijzeressen te Haarlem	9 827,50
Kweekschool ter opleiding van onderwijzeressen, verbonden aan het St. Anthoniusgesticht te Amsterdam	4 950,00
Kweekschool te Hoorn der Vereeniging tot bevordering van Katholiek bijzonder onderwijs te Haarlem	5 450,00
Kweekschool te Monnikendam van de St. Josephstichting aldaar	5 500,00
Kweekschool der St. Gregoriusstichting te Utrecht	6 140,00
Roomsch-Katholieke kweekschool te Maastricht	7 920,00
„ „ „ Heythuizen	8 080,00
„ „ „ Eysden	6 410,00
„ „ „ Echt	5 780,00

Roomsch-Katholieke kweekschool te Echt	f 7 250,00
„ „ „ Reuver	6 100,00
„ „ „ Koningsbosch	5 655,00

f 206 374,16

In het overzicht op bladz. 400 en volgende zijn deze inrichtingen vermeld met opgave van het aantal kweekelingen en verkregen akten.

b. Opleiding aan bijzondere normaallessen en door hoofden van scholen.

Ter uitvoering van art. 1 van het Koninklijk besluit van 3 April 1890 (*Staatsblad* n°. 34) werd bij Koninklijk besluit het bedrag der Rijksbijdragen vastgesteld, die aan gemeentelijke en aan bijzondere normaallessen en aan hoofden van scholen zullen worden verleend voor elk der door hen in den loop van 1903 ter opleiding tot onderwijzer aangenomen personen, nadat dezen in den loop van 1904 of later de akte van bekwaamheid, bedoeld in art. 56, onder a, der wet, zullen hebben verkregen namelijk:

voor hen die bij gemeentelijke en bij bijzondere normaallessen zijn opgeleid:

gedurende ten minste twee jaren	f 300,00
„ „ „ drie „	400,00
„ „ „ vier „	500,00

voor hen die door hoofden van scholen zijn opgeleid:

gedurende ten minste twee jaren	f 200,00
„ „ „ drie „	250,00
„ „ „ vier „	300,00

Op 31 December 1903 werden op den voet van voormeld Koninklijk besluit van 3 April 1890 (*Staatsblad* n°. 34) opgeleid:

aan 129 normaallessen 998 mannelijke en 1739 vrouwelijke kweekelingen, en

door 57 hoofden van scholen 49 mannelijke en 56 vrouwelijke kweekelingen.

De volgende tabel geeft een overzicht dezer opleiding in de verschillende provinciën op het einde van 1903.

P R O V I N C I E N .	Aantal normaallessen.	Aantal kweekelingen.		Aantal hoofden van scholen.	Aantal kweekelingen.	
		Mannelijke.	Vrouwelijke.		Mannelijke.	Vrouwelijke.
Noordbrabant	20	150	241	3	2	3
Gelderland	11	55	41	9	6	23
Zuidholland	29	325	612	5	3	4
Noordholland	14	122	458	10	5	5
Zeeland	2	26	17	1	2	2
Utrecht	8	84	141	5	9	5
Friesland	17	91	32	10	9	3
Overijssel	3	11	39	4	5	4
Groningen	11	88	42	6	5	5
Drenthe	2	34	4	4	3	2
Limburg	12	12	112	—	—	—
Totaal	129	998	1739	57	49	56
Totaal op 31 December 1902	140	1035	1963	65	60	76
Vermindering	11	37	224	8	11	20

Over 1903 werd aan Rijksbijdragen ten behoeve van deze opleiding een bedrag van f 165 750 uitgekeerd.

OVERZICHT van de Rijksnormaallessen, Rijks- en gemeentelijke kweekscholen en bijzondere inrichtingen ter opleiding van onderwijzers en onderwijzeressen op 31 December 1903.

GEMEENTEN.	Opleiding van onderwijzers.								Opleiding van onderwijzeressen.								Toelichtingen.
	Rijksnormaallessen.				Rijks- en gemeentelijke kweekscholen.		Inrichtingen van bijzonderen aard.		Rijksnormaallessen			Rijks- en gemeentelijke kweekscholen.		Inrichtingen van bijzonderen aard.			
	Rang der inrichting.	Getal kweekelingen.	Getal kweekelingen die aan het examen hebben deelgenomen.	Verkregen akten als onderwijzer.	Getal kweekelingen.	Verkregen akten als onderwijzer.	Getal kweekelingen.	Verkregen akten als onderwijzer.	Getal kweekelingen.	Getal kweekelingen die aan de examens hebben deelgenomen.	Verkregen akten als onderwijzeres.	Getal kweekelingen.	Verkregen akten als onderwijzeres.	Getal kweekelingen.	Verkregen akten als onderwijzeres.		
's Hertogenbosch.	A	9	1	1	—	—	71	14	17	3	3	—	—	98	12	1) Groen van Prinstererschool.	
Grave.	B	20	5	3	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—		
Boxmeer	B	15	8	1	—	—	—	—	5	—	—	—	—	—	—		
Vught	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	15	—		
Oss	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—		
Breda.	A	16	6	3	—	—	—	—	28	10	7	—	—	34	2		
Bergen op Zoom.	A	24	6	1	—	—	—	—	18	3	1	—	—	—	—		
Dinteloord	B	20	4	1	—	—	—	—	12	2	1	—	—	—	—		
Etten.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	33	7		
Huybergen.	—	—	—	—	—	—	26	5	—	—	—	—	—	—	—		
Oudenbosch	—	—	—	—	—	—	30	5	—	—	—	—	—	25	2		
Rosendaal	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	37	4		
Moerdijk	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—		
Woensdrecht	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	23	4		
Dongen	—	—	—	—	—	—	9	—	—	—	—	—	—	50	8		
Filburg	B	19	7	3	—	—	69	5	7	2	1	—	—	70	10		
Heusden.	B	17	2	1	—	—	—	—	9	2	2	—	—	—	—		
Waalwijk	B	18	4	2	—	—	—	—	6	1	1	—	—	—	—		
Geertruidenberg	B	29	4	1	—	—	—	—	10	2	1	—	—	—	—		
Oirschot.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	44	10		
Werkendam	—	—	—	—	—	—	8	4	—	—	—	—	—	4	—		
Eindhoven	A	19	5	2	—	—	—	—	6	2	2	—	—	—	—		
Schijndel	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	36	3		
Veghel	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	28	4		
Stratum	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	28	2		
Bergeyk.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	—		
Arnhem.	A	11	3	2	—	—	—	—	15	8	6	—	—	26	6		
Id. (kweekschool voor onderwijzeressen.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	110	15		
Harderwijk.	A	13	—	—	—	—	—	—	13	3	3	—	—	—	—		
Apeldoorn	A	8	2	1	—	—	—	—	27	4	1	84	16	—	—		
Zutphen.	A	14	2	2	—	—	23	1	21	12	7	—	—	10	4		
Winterswijk	B	5	6	3	—	—	—	—	12	—	—	—	—	—	—		
Doetinchem	A	7	4	4	—	—	28 1)	9	14	6	3	—	—	9	1		
Doesburg	—	—	—	—	—	—	7	—	—	—	—	—	—	2	—		
Dinxperlo	—	—	—	—	—	—	6	—	—	—	—	—	—	3	1		
Boreulo	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	3	—		

GEMEENTEN.	Opleiding van onderwijzers.								Opleiding van onderwijzeressen.								Toelichtingen.
	Rijksnormaallessen.				Rijks- en gemeentelijke kweekscholen.		Inrichtingen van bijzonderen aard.		Rijksnormaallessen.			Rijks- en gemeentelijke kweekscholen.		Inrichtingen van bijzonderen aard.			
	Rang der inrichting.	Getal kweekelingen.	Getal kweekelingen die aan de examens hebben deelgenomen.	Verkregen akten als onderwijzer.	Getal kweekelingen.	Verkregen akten als onderwijzer.	Getal kweekelingen.	Verkregen akten als onderwijzer.	Getal kweekelingen.	Getal kweekelingen die aan de examens hebben deelgenomen.	Verkregen akten als onderwijzeres.	Getal kweekelingen.	Verkregen akten als onderwijzeres.	Getal kweekelingen.	Verkregen akten als onderwijzeres.		
Tiel	B	5	2	1	—	—	10	—	16	3	1	—	—	—	1	1) Christelijke normaalschool. 2) Christelijke normaalschool voor onderwijzeressen.	
Nijmegen	A	10	1	1	82	12	34 1)	3	19	7	6	—	—	67	8		
Culemborg	B	12	—	—	—	—	—	—	8	2	2	—	—	—	—		
Zalt-Bommel	B	12	3	—	—	—	—	—	10	4	—	—	—	—	—		
Andelst (gemeente Valburg) . .	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	2	1		
Zetten „ „ . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	52 2)	11		
s Gravenhage	I A	15	5	5	—	—	—	—	42	7	6	—	—	—	—		
	II A	14	3	3	—	—	—	—	43	15	11	—	—	—	—		
Id. (kweekschool aan de Heilige Vincentiuschool)	—	—	—	—	—	—	23	3	—	—	—	—	—	—	—		
Id. (Christelijke normaalschool) .	—	—	—	—	—	—	33	5	—	—	—	—	—	31	4		
Id. (normaallessen St. Willibrordus)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	43	8		
Id. bijz. normaallessen)	—	—	—	—	—	—	7	1	—	—	—	—	—	101	6		
Delft	A	18	5	2	—	—	—	—	29	18	9	—	—	—	—		
Leiden	—	—	—	—	24	3	13	3	—	—	—	52	8	15	—		
Katwijk	B	5	1	—	—	—	—	—	17	2	—	—	—	—	—		
Lisse	—	—	—	—	—	—	4	—	—	—	—	—	—	6	—		
Maassluis	B	3	1	—	—	—	—	—	15	3	—	—	—	—	—		
Voorschoten	B	7	5	3	—	—	—	—	10	2	1	—	—	—	—		
Rotterdam (gem. vormschool) . .	—	—	—	—	85	14	—	—	—	—	—	180	31	—	—		
Id. (bijz. normaallessen)	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	29	—		
Id. (R.-K. vormschool)	—	—	—	—	—	—	34	4	—	—	—	—	—	—	—		
Id. (vormschool St. Luciagesticht)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	28	6		
Id. (normaallessen der St. Laurenscholen	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	14	1		
Id. (vormschool der N. H. gem.)	—	—	—	—	—	—	14	—	—	—	—	—	—	22	3		
Id. (Christelijke vormschool) . .	—	—	—	—	—	—	1	2	—	—	—	—	—	10	1		
Id (Gereformeerde vormschool) .	—	—	—	—	—	—	17	2	—	—	—	—	—	20	4		
Charlois (Rotterdam)	B	23	8	3	—	—	—	—	19	3	1	—	—	—	—		
Ridderkerk	—	—	—	—	—	—	14	3	—	—	—	—	—	3	1		
Rijsoord (Ridderkerk)	B	7	1	—	—	—	—	—	17	6	3	—	—	—	—		
Schiedam	A	16	5	2	—	—	—	—	26	8	4	—	—	—	—		
Vlaardingen	—	—	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	15	—		
Alphen	—	—	—	—	—	—	4	—	—	—	—	—	—	3	—		
Ameide	B	9	5	2	—	—	—	—	3	3	2	—	—	—	—		
Bodegraven	—	—	—	—	—	—	5	—	—	—	—	—	—	—	—		
Elshout (gemeente N. Lekkerland)	B	8	5	4	—	—	—	—	8	1	1	—	—	—	—		
Gouda	A	13	7	5	—	—	—	—	32	8	6	—	—	—	—		
Oudewater	—	—	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—		
Schoonhoven	B	16	4	4	—	—	—	—	13	5	4	—	—	—	—		

GEMEENTEN.	Opleiding van onderwijzers.								Opleiding van onderwijzeressen.								Toelichtingen.
	Rijksnormaallessen.				Rijks- en gemeentelijke kweekscholen.		Inrichtingen van bijzonderen aard.		Rijksnormaallessen.			Rijks- en gemeentelijke kweekscholen.		Inrichtingen van bijzonderen aard.			
	Rang der inrichting.	Getal kweekelingen.	Getal kweekelingen die aan de examens hebben deelgenomen.	Verkregen akten als onderwijzer.	Getal kweekelingen.	Verkregen akten als onderwijzer.	Getal kweekelingen.	Verkregen akten als onderwijzer.	Getal kweekelingen.	Getal kweekelingen die aan de examens hebben deelgenomen.	Verkregen akten als onderwijzeres.	Getal kweekelingen.	Verkregen akten als onderwijzeres.	Getal kweekelingen.	Verkregen akten als onderwijzeres.		
Woerden	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	16	—		
Dordrecht	A	11	2	2	—	—	17	3	34	9	4	—	—	20	2		
Gorinchem	A	11	2	—	—	—	—	—	25	3	1	—	—	—	—		
's Gravendeel	B	14	2	—	—	—	—	—	7	1	—	—	—	—	—		
Heenvliet	B	17	3	3	—	—	—	—	12	5	4	—	—	—	—		
Leerdam.	B	8	8	4	—	—	—	—	11	2	—	—	—	—	—		
Nieuwenhoorn	B	9	6	4	—	—	—	—	13	3	2	—	—	—	—		
Numansdorp	B	25	5	1	—	—	—	—	11	2	2	—	—	—	—		
Oud-Beijerland	B	11	7	6	—	—	—	—	5	—	—	—	—	—	—		
Sliedrecht	B	14	5	2	—	—	—	—	17	4	3	—	—	—	—		
Sommelsdijk	B	11	3	2	—	—	—	—	10	1	1	—	—	—	—		
Westmaas	—	—	—	—	—	—	13	2	—	—	—	—	—	5	2		
Amsterdam.	—	—	—	—	23	4	—	—	—	—	—	149	20	—	—		
Id. (opleidingschool van den H. Vincentius)	—	—	—	—	—	—	32	5	—	—	—	—	—	—	—		
Id. (Geref. kweekschool)	—	—	—	—	—	—	20	4	—	—	—	—	—	49	4		
Id (kweekschool van het St. Antoniusgesticht)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	22	5		
Id. (normaallessen van den H. Bonifacius)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	19	2		
Id. (bijz. normaallessen)	—	—	—	—	—	—	11	4	—	—	—	—	—	150	35		
Id. (R. K. normaallessen in de St. Piuschool)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	18	1		
Id. (de Christel. normaallessen)	—	—	—	—	—	—	20	5	—	—	—	—	—	96	14		
Id. (bijz. normaallessen in het gesticht de Voorzienigheid)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	31	2		
Hilversum	A	8	5	4	—	—	3	—	25	2	1	—	—	6	—		
Haarlem.	A	11	3	1	83	23	—	—	26	6	6	—	—	89	14		
Id. (Chr. normaallessen)	—	—	—	—	—	—	12	3	—	—	—	—	—	16	2		
Edam.	A	5	6	5	—	—	—	—	9	4	4	—	—	—	—		
Monnikendam.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	46	3		
Velsen	A	13	5	2	—	—	—	—	17	2	1	—	—	—	—		
Zaandam	A	9	5	4	—	—	—	—	23	5	2	—	—	—	—		
Alkmaar (Gem. normaallessen)	—	—	—	—	—	—	5	2	—	—	—	—	—	20	3		
Id. (R. K. normaallessen)	—	—	—	—	—	—	8	3	—	—	—	—	—	—	—		
Enkhuizen	A	11	3	2	—	—	—	—	14	5	4	—	—	—	—		
den Helder.	A	12	1	—	—	—	—	—	22	4	2	—	—	—	—		
Hoorn	A	8	6	3	—	—	37	4	16	3	2	—	—	—	—		
Texel.	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	6	—		

GEMEENTEN.	Opleiding van onderwijzers.								Opleiding van onderwijzeressen.								Toelichtingen.
	Rijksnormaallessen.				Rijks- en gemeentelijke kweekscholen		Inrichtingen van bijzonderen aard		Rijksnormaallessen.			Rijks- en gemeentelijke kweekscholen.		Inrichtingen van bijzonderen aard.			
	Rang der inrichting.	Getal kweekelingen.	Getal kweekelingen die aan de examens hebben deelgenomen.	Verkrege akten als onderwijzer.	Getal kweekelingen.	Verkrege akten als onderwijzer.	Getal kweekelingen.	Verkrege akten als onderwijzer.	Getal kweekelingen.	Getal kweekelingen die aan de examens hebben deelgenomen.	Verkrege akten als onderwijzeres	Getal kweekelingen.	Verkrege akten als onderwijzeres	Getal kweekelingen.	Verkrege akten als onderwijzeres.		
Middelburg.	A	17	4	3	84	13	19	1	23	4	3	—	—	15	2		
Oostburg	B	32	12	5	—	—	—	—	15	3	3	—	—	—	—		
Axel	A	25	6	3	—	—	—	—	12	4	3	—	—	—	—		
Neuzen	—	—	—	—	—	—	7	1	—	—	—	—	—	2	1		
Goes	A	22	12	9	—	—	—	—	31	9	8	—	—	—	—		
Tholen	A	14	2	1	—	—	—	—	14	4	3	—	—	—	—		
Zierikzee	A	14	5	5	—	—	—	—	20	2	2	—	—	—	—		
Utrecht	A	22	6	5	—	—	—	—	56	18	14	—	—	—	—		
Id. (Chr. normaallessen) . . .	—	—	—	—	—	—	27	8	—	—	—	—	—	44	7		
Id. (Geref. normaallessen) . .	—	—	—	—	—	—	18	1	—	—	—	—	—	12	2		
Id. (R. K. normaallessen) . .	—	—	—	—	—	—	21	3	—	—	—	—	—	30	6		
Amerongen.	B	11	7	5	—	—	—	—	19	4	3	—	—	—	—		
Amersfoort.	A	10	3	2	—	—	—	—	19	7	6	—	—	—	—		
Id. (Chr. normaallessen) . . .	—	—	—	—	—	—	5	1	—	—	—	—	—	2	—		
Id. (R. K. normaallessen) . .	—	—	—	—	—	—	6	—	—	—	—	—	—	50	10		
Maarsse	B	13	3	2	—	—	—	—	15	7	3	—	—	—	—		
Wijk bij Duurstede.	B	19	6	4	—	—	—	—	13	3	2	—	—	—	—		
Zeist	—	—	—	—	—	—	7	—	—	—	—	—	—	3	1		
Leeuwarden	A	16	8	5	—	—	7	1	35	10	6	—	—	7	1		
Franeke	A	8	4	2	—	—	4	2	15	4	3	—	—	1	—		
Harlingen	A	12	5	2	—	—	5	—	13	4	4	—	—	4	1		
Buitenpost (gem. Achtkarspelen)	B	19	3	1	—	—	7	—	15	4	4	—	—	2	—		
Dokkum.	A	19	4	3	—	—	9	—	15	5	1	—	—	2	—		
Oudebildtzijl (gem. 't Bildt) . .	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	3	—		
Berlikum (gem. Menaldumadeel) .	—	—	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	1	—		
Reitsum (gem. Ferwerderadeel) .	—	—	—	—	—	—	10	3	—	—	—	—	—	3	—		
Anjum (gem. Oostdongeradeel) .	—	—	—	—	—	—	2	5	—	—	—	—	—	—	—		
Bergum (gem. Tietjerksteradeel .	—	—	—	—	—	—	4	4	—	—	—	—	—	5	1		
Munsterwoude (gem. Dantumadeel)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Ooster-Nijkerk (gem. Oostdongeradeel)	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—		
Sneek.	A	11	3	3	—	—	9	3	16	9	7	—	—	2	1		
Dragten (gem. Smallingerland) .	B	12	5	3	—	—	—	—	18	6	4	—	—	—	—		
Heerenveen (gem. Schoterland) .	B	11	3	3	—	—	—	—	19	6	6	—	—	—	—		
Bolsward	—	—	—	—	—	—	10	1	—	—	—	—	—	1	—		
Workum	—	—	—	—	—	—	7	1	—	—	—	—	—	2	—		
Wommels (gem. Hennaarderadeel)	—	—	—	—	—	—	7	3	—	—	—	—	—	—	—		

GEMEENTEN.	Opleiding van onderwijzers.								Opleiding van onderwijzeressen.								Toelichtingen.
	Rijksnormaallessen.				Rijks- en gemeentelijke kweekscholen.		Inrichtingen van bijzonderen aard.		Rijksnormaallessen.			Rijks- en gemeentelijke kweekscholen.		Inrichtingen van bijzonderen aard.			
	Rang der inrichting.	Getal kweekelingen.	Getal kweekelingen die aan het examen hebben deelgenomen.	Verkregen akten als onderwijzer.	Getal kweekelingen.	Verkregen akten als onderwijzer.	Getal kweekelingen.	Verkregen akten als onderwijzer.	Getal kweekelingen.	Getal kweekelingen die aan de examens hebben deelgenomen.	Verkregen akten als onderwijzeres.	Getal kweekelingen.	Verkregen akten als onderwijzeres.	Getal kweekelingen.	Verkregen akten als onderwijzeres.		
Zwolle	A	11	4	2	—	—	—	—	22	5	3	—	—	5	—		
Kampen	A	19	4	1	—	—	—	—	23	10	3	—	—	—	—		
Steenwijk	B	27	8	4	—	—	—	—	21	5	3	—	—	—	—		
Gelderingen (gem. Steenwijkerwold)	—	—	—	—	—	—	7	3	—	—	—	—	—	36	1		
Dalfsen	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	—		
Deventer	A	18	4	1	84	13	—	—	48	21	11	—	—	—	—		
Almelo	A	14	5	3	—	—	—	—	17	6	5	—	—	—	—		
Enschede	A	13	3	2	—	—	—	—	26	5	1	—	—	—	—		
Goor	A	11	1	1	—	—	—	—	13	5	2	—	—	—	—		
Oldenzaal	A	20	6	2	—	—	—	—	4	4	2	—	—	—	—		
Nijverdal (gem. Hellendoorn)	—	—	—	—	—	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—		
Groningen	A	17	4	2	81	18	19	1	52	9	5	67	10	—	—		
Appingedam	A	4	—	—	—	—	27	2	7	6	5	—	—	—	—		
Bedum	—	—	—	—	—	—	17	2	—	—	—	—	—	—	—		
Bierum	—	—	—	—	—	—	6	1	—	—	—	—	—	—	—		
Grootegast	—	—	—	—	—	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—		
Leek	—	—	—	—	—	—	10	1	—	—	—	—	—	—	—		
Ulrum	—	—	—	—	—	—	10	—	—	—	—	—	—	—	—		
Warffum	A	8	1	1	—	—	14	1	15	8	2	—	—	—	—		
Winschoten-Midwolda	—	—	—	—	—	—	8	2	—	—	—	—	—	2	1		
Nieuwolda	A	13	6	1	—	—	—	—	15	6	2	—	—	—	—		
Oude Pekela	A	22	7	1	—	—	—	—	23	10	4	—	—	—	—		
Sappemeer	A	8	6	4	—	—	—	—	28	10	5	—	—	—	—		
Veendam	A	1	2	1	—	—	—	1	16	7	3	—	—	—	—		
Stadskanaal (gem. Wildervank)	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	3	—		
Ten Boer	—	—	—	—	—	—	6	5	—	—	—	—	—	2	—		
Assen	A	18	4	3	—	—	—	—	17	6	—	—	—	—	—		
Hoogeveen	A	12	11	7	—	—	—	—	10	6	1	—	—	—	—		
Meppel	A	10	3	3	—	—	—	—	19	5	2	—	—	—	—		
Coevorden	B	7	3	—	—	—	—	—	11	6	—	—	—	—	—		
Maastricht	A	—	2	—	82	10	72	7	30	7	7	—	—	40	3		
Meerssen	A	23	8	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—		
Heerlen	B	17	9	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Eysden	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	40	2		
Lutterade (gem. Geleen)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	1		
Blijerheide (gem. Kerkrade)	—	—	—	—	—	—	12	2	—	—	—	—	—	—	—		

GEMEENTEN.	Opleiding van onderwijzers.								Opleiding van onderwijzeressen.								Toelichtingen.
	Rijksnormaallessen.				Rijks- en gemeentelijke kweekscholen		Inrichtingen van bijzonderen aard		Rijksnormaallessen.			Rijks- en gemeentelijke kweekscholen.		Inrichtingen van bijzonderen aard.			
	Rang der inrichting.	Getal kweekelingen.	Getal kweekelingen die aan de examens hebben deelgenomen.	Verkregen akten als onderwijzer.	Getal kweekelingen.	Verkregen akten als onderwijzer.	Getal kweekelingen.	Verkregen akten als onderwijzer.	Getal kweekelingen.	Getal kweekelingen die aan de examens hebben deelgenomen.	Verkregen akten als onderwijzeres	Getal kweekelingen.	Verkregen akten als onderwijzeres.	Getal kweekelingen.	Verkregen akten als onderwijzeres.		
Schim op Geulle.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	10	—		
Simpelveld	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—		
Sittard	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8	2		
Roermond	A	16	6	3	—	—	—	—	11	1	1	—	—	6	—		
Echt	—	—	—	—	—	—	50	11	—	—	—	—	—	56	5		
Koningsbosch (gem. Echt) . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	36	3		
St. Odiliënberg	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	1		
Venlo.	B	22	6	3	—	—	—	—	3	1	1	—	—	17	1		
Blerick (gem. Maasbree)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	51	4		
Reuver (gem. Beesel)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	39	10		
Grublenvorst	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	1		
Weert.	B	21	8	4	—	—	—	—	2	1	1	—	—	—	—		
Heythuizen.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	61	10		
Venray	B	23	8	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	17	1		
Totaal op 31 December 1903	—	1350	437	233	628	110	1148	181	1668	481	289	532	85	2404	319		
„ „ 31 „ 1902	—	1526	503	305	654	122	1193	197	1766	465	296	501	99	2563	333		
Vermeerdering. . .	—	— 176	— 66	— 72	— 26	— 12	— 45	— 16	— 98	16	— 7	31	— 14	— 159	— 14		

GETAL DER KWEKKELINGEN BIJ DE RIJKSNORMAALLESSEN ,														
PROVINCIE.	die bij den aanvang van den cursus 1903—1904 de lessen volgden.		die in het voorjaar van 1903 eene akte van bekwaamheid als onderwijzer of onderwijzeres verkregen.		die gedurende den cursus 1903—1904 de lessen verlieten. (Vergelijk de hierna volgende tabel.)		die gedurende den cursus 1903—1904 tusschentijds werden toegelaten.		die zich aan het toelatings- examen voor den cursus 1904—1905 onderwierpen.		die tot den nieuwen cursus, aanvangende 1 April 1904, werden toegelaten en werkelijk opkwamen.		die bij den aanvang van den cursus 1904—1905 de lessen volgden.	
	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.
Noordbrabant.	235	132	19	19	45	15	11	6	48	39	42	25	224	129
Gelderland . .	118	191	14	29	14	10	2	10	41	74	28	60	120	222
Zuidholland. .	399	524	58	65	75	54	6	17	84	112	73	93	345	515
Noordholland .	113	185	21	22	17	16	2	4	22	54	21	45	18	196
Zeeland . . .	165	151	26	22	23	12	1	—	32	19	26	18	143	135
Utrecht . . .	106	167	18	28	16	22	3	6	23	42	21	31	96	154
Friesland. . .	140	197	22	35	20	17	7	1	30	37	19	30	124	176
Overijssel . .	157	227	16	30	18	31	4	5	36	40	27	40	154	211
Groningen . .	103	192	10	26	29	26	1	3	29	31	19	26	84	169
Drenthe . . .	71	75	13	3	14	15	3	—	14	13	12	13	59	70
Limburg. . .	163	59	16	10	34	7	9	3	33	9	22	7	144	52
Totaal . .	1 770	2 100	233	289	305	225	49	55	392	470	310	388	1 591	2 029
Totaal gedu- rende 1902-1903	1 993	2 218	305	296	315	273	63	54	444	492	334	397	1 770	2 100
Vermindering	223	118	72	7	10	48	14	- 1	52	22	24	9	179	71

KWEEKELINGEN die gedurende den cursus 1903—1904 tusschentijds de Rijksnormaallessen verlaten hebben.

PROVINCIEËN.	Wegens toelating tot eene kweekschool.		Wegens overplaatsing naar eene andere normaalinrichting.		Wegens ongeschiktheid voor het onderwjs.		Wegens ziekte of overlijden.		Wegens verandering van loopbaan.		Andere of onbekend gebleven redenen.		Totaal.	
	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.
Noordbrabant.	6	2	4	1	10	1	2	1	11	9	12	1	45	15
Gelderland . .	2	—	2	4	2	1	2	2	6	1	—	2	14	10
Zuidholland. .	12	1	9	6	2	10	5	8	39	24	8	5	75	54
Noordholland .	11	6	—	1	2	4	—	—	4	3	—	2	17	16
Zeeland . . .	1	—	—	—	1	—	2	4	18	6	1	2	23	12
Utrecht . . .	1	1	1	5	—	4	—	3	13	8	1	1	16	22
Friesland . .	7	2	2	3	—	5	2	3	9	4	—	—	20	17
Overijssel . .	6	1	2	3	2	13	4	6	2	6	2	2	18	31
Groningen . .	3	3	1	2	1	1	—	1	20	11	4	8	29	26
Drenthe . . .	3	1	1	4	—	—	2	2	8	4	—	4	14	15
Limburg . . .	2	—	1	1	6	—	1	2	18	3	6	1	34	7
Totaal. . .	54	17	23	30	26	39	20	32	148	79	34	28	305	225
Totaal gedurende 1902-1903	66	19	28	53	54	33	20	38	122	103	25	27	315	273
Vermindering .	12	2	5	23	28	— 6	—	6	— 26	24	— 9	— 1	10	48

Opleiding van onderwijzers en onderwijzeressen tot den rang van hoofdonderwijzer en hoofdonderwijzeres.

Een overzicht van de cursussen voor hoofdonderwijzers, van het getal leerlingen en de door hen verkregen akten van bekwaamheid wordt hieronder aangetroffen.

Cursussen ter opleiding van hoofdonderwijzers en hoofdonderwijzeressen.

PROVINCIEËN.	Gemeenten.	Jaar der opening.	Getal leerlingen op 31 Dec. 1903:		Verkregen akten in 1903, als:		Toelichtingen.
			onderwij- zers.	onderwij- zeressen.	hoofd- onderwij- zer.	hoofd- onderwij- zeres.	
Noordbrabant,	's Hertogenbosch,	1899	25	—	5	—	Opgeheven op 31 De- cember 1903.
	Breda,	1902	26	7	3	1	
	Idem,	1903	20	—	—	—	
	Rosendaal,	1902	23	—	2	—	
	Eindhoven,	1902	25	—	6	—	
	Helmond,	1900	—	4	—	1	
	Veghel,	1902	—	3	—	—	
Gelderland,	Wageningen,	1902	21	—	—	—	
	Harderwijk,	1899	13	—	3	—	
	Apeldoorn,	1891	23	13	—	4	
	Nijmegen,	1901	43	12	7	1	
	Tiel,	1901	—	—	—	—	
	Winterswijk,	1884	—	—	10	1	
	Doetinchem (Stad),	1903	32	5	—	—	
Zuidholland,	's Gravenhage,	1883	24	23	1	2	Opgeheven in 1903.
	Delft,	1893	14	5	1	—	
	Leiden,	1864	40	25	4	1	
	Rotterdam,	1882	120	53	28	3	
	Idem, (Charlois)	1883	—	—	—	—	
	Schiedam,	1902	17	1	4	—	
	Gouda,	1901	29	6	6	1	
	Dordrecht,	1881	44	11	6	3	
	Numansdorp,	1898	21	1	2	—	
	Geervliet-Spijkenisse,	1902	7	1	2	—	
Noordholland,	Amsterdam,	1876	70	65	20	10	
	Alkmaar,	1902	6	4	3	1	
	Haarlem,	1883	46	47	8	6	
	den Helder,	1902	6	13	3	—	
	Hoorn,	1901	14	15	5	—	
	Edam,	1903	5	—	—	—	
Zeeland,	Middelburg,	1896	17	—	4	—	
	Goes,	1901	22	—	3	—	
	Zierikzee,	1900	11	1	4	—	
	Tholen,	1901	—	—	—	—	
Utrecht,	Utrecht,	1882	66	37	12	5	Opgeheven in 1903.
Friesland,	Leeuwarden,	1881	15	15	18	1	
	Idem,	1897	22	6	4	3	

PROVINCIEËN.	Gemeenten.	Jaar der opening.	Getal leerlingen op 31 Dec. 1903:		Verkregen akten in 1903, als:		Toelichtingen.
			onderwij- zers.	onderwij- zeressen.	hoofd- onderwij- zer.	hoofd- onderwij- zeres.	
Overijssel,	Franeker,	1901	12	2	—	—	In begin van 1903 op- geheven.
	Sneek,	1883	7	3	—	—	
	Heerenveen,	1881	16	4	5	1	
	Dragten,	1903	10	—	—	—	
	Zwolle,	1900	23	16	7	—	
	Deventer,	1881	19	16	5	5	
Groningen,	Groningen,	1900	23	20	4	3	
	Idem,	1902	20	—	3	—	
	Sappemeer,	1902	—	—	1	—	
	Veendam,	1901	—	—	4	1	
	Winschoten,	1901	—	—	2	3	
Drenthe,	Assen,	1903	16	5	—	—	
	Hoogeveen,	1896	13	1	4	2	
Limburg,	Maastricht,	1902	31	5	3	1	
	Roermond,	1896	21	2	5	1	
	Weert,	1901	—	—	—	—	
	Totaal	—	1 008	447	217	61	
	Totaal in 1902	—	1 212	466	193	72	
	Vermeerdering	—	— 204	— 19	24	— 11	

VI.

Kosten van de opleiding van onderwijzers en onderwijzeressen.

In het volgende overzicht zijn de uitgaven vermeld in 1903 ten behoeve van de opleiding van onderwijzers en onderwijzeressen gedaan.

PROVINCIEËN.	Rijks- kweekscholen voor onderwijzers en onder- wijzeressen.	Rijks- normaallessen tot opleiding van onderwijzers en onder- wijzeressen.	Rijks- bijdragen aan kweekscholen voor onderwijzers en onder- wijzeressen.	Rijks- bijdragen aan normaal- lessen en aan hoofden van scholen.	Gemeente- lijke uitgaven.	Totaal.
Noordbrabant	—	f 54 025,41 ^s	f 53 391,66	f 20 925,00	f 740,00	f 129 082,07 ^s
Gelderland	f 127 518,14 ^s	44 266,15 ^s	45 512,50	6 350,00	100,00	223 746,80
Zuidholland	—	105 697,94	27 606,33 ^s	46 000,00	109 437,93	288 742,20 ^s
Noordholland	69 145,11	43 572,24 ^b	56 967,50	36 500,00	73 114,08	279 298,93 ^s
Zeeland	62 250,18	37 871,66 ^s	—	2 150,00	133,33 ^s	102 405,18
Utrecht	—	26 218,06 ^s	6 140,00	18 800,00	5 837,60	56 995,66 ^s
Friesland	—	42 669,90 ^s	—	15 400,00	170,00	58 239,90 ^s
Overijssel	60 996,54 ^s	44 386,50 ^s	—	2 500,00	1 033,25	108 916,30
Groningen	65 720,37 ^s	38 247,60 ^s	11 896,02	8 100,00	24 851,53 ^s	148 815,53 ^s
Drenthe	—	24 689,68 ^s	—	1 650,00	—	26 339,68 ^s
Limburg	68 374,41	36 356,17 ^s	47 195,00	7 375,00	488,96	159 789,54 ^s
Totaal	f 454 004,76 ^s	f 498 001,36	f 248 709,01 ^s	f 165 750,00	f 215 906,69	f 1 582 371,83
Totaal in 1902	446 750,02 ^s	502 829,23 ^s	219 957,70	186 682,86	218 422,17	1 574 641,99
Vermeerdering	f 7 254,74	f — 4 827,87 ^s	f 28 751,31 ^s	f — 20 932,86	f — 2 515,48	f 7 729,84

VII.

Opleiding van onderwijzers bij het lager onderwijs, die zich wenschen te bekwamen voor het afleggen van het examen ter verkrijging van de akte van bekwaamheid tot het geven van lager onderwijs in de land- en tuinbouwkunde.

In 1903 werden in de navolgende plaatsen met geldelijken steun van het Rijk cursussen gehouden ter opleiding van land- en tuinbouwonderwijzers, waarmede worden bedoeld onderwijzers, die de akte van bekwaamheid tot het geven van lager onderwijs in de beginselen der land- of tuinbouwkunde bezitten.

Voor land- en tuinbouwonderwijzers te: Groningen, Leeuwarden, Apeldoorn, Hoorn, Amsterdam, Gouda en Roermond; voor landbouwonderwijzers te Assen, Almelo, Doetinchem,

Zutphen, Utrecht, Schiedam, Goes, Breda en 's Hertogenbosch; voor tuinbouwonderwijzers te Leiden en Rozendaal.

Een algemeen verschijnsel bij deze cursussen waar te nemen, is het achteruitgaan van het getal deelnemers. Zoolang het onderwijs zich tot scheikunde, natuur-, plant- en dierkunde bepaalt, is het bezoek gewoonlijk zeer bevredigend. Wanneer het eigenlijke vakonderwijs begint slinkt allengs het getal deelnemers. Eensdeels is dit een gevolg van de moeilijkheid der studie en de veelal niet voldoende voorbereiding der deelnemers, anderdeels ook daarvan, dat door een niet onbelangrijk aantal onderwijzers van de lessen in de kennis der natuur aan deze cursussen geprofiteerd wordt met het oog op 't afleggen van 't examen voor hoofdonderwijzer. Het valt niet te ontkennen, dat de cursussen in deze richting zeer veel nut kunnen stichten, doch ze bereiken daarmede niet het eigenlijke doel. Voorshands is hierin echter moeilijk verandering te brengen.

Een beknopt overzicht van de gehouden cursussen moge hier thans volgen.

I. OPLEIDINGSCURSUSSEN VOOR LANDBOUWONDERWIJZERS.

Nummer.	Plaats waar de cursussen worden gehouden.	Namen der leeraren.	Duur.	Gebouw.	Getal deelnemers.		OPMERKINGEN.
					Begin.	Einde.	
1	Groningen.	J. Heidema, directeur Rijkslandbouwwinterschool. Drs. J. Reiding, A. W. Heidema en H. A. Kroes, leeraren aan die school. H. J. Mansholt, Rijkslandbouwleeraar. J. J. Huisman, zuivelconsulent.	4 April—26 Sept. op elken Zaterdag van 1½—4½ uur.	Rijkslandbouwwinterschool.	20	16	De lessen werden over het geheel trouw bezocht. De belangstelling der deelnemers gaf reden tot tevredenheid. Op 26 September werd de driejarige cursus gesloten.
2	Leeuwarden.	C. R. Brinkman, Rijkslandbouwleeraar. A. Rauwerda en H. Veenstra, leeraren aan de Rijkslandbouwwinterschool. J. Mesdag, zuivelconsulent. C. J. de Vogel, apotheker.	Zomerhalfjaar op elken Zaterdag van 5—8 uur.	Rijkslandbouwwinterschoolen laboratorium zuivelconsulent.	15	12	Van de 19 deelnemers, waarmee de cursus in het najaar van 1902 werd gesloten, kwamen in het voorjaar van 1903 weder 15 terug. Hiervan verlieten 3 den cursus, die in September eindigde.
3	Idem	Mej. M. M. E. Roelants, leerares aan de H. B. S. voor meisjes. C. J. de Vogel, apotheker.	Aangevangen in October en wordt geregeld voortgezet.	Hoogere burgerschool voor meisjes.	21	21	Na het eindigen van den driejarigen cursus hiervoor vermeld werd terstond met het onderwijs aan een nieuwen cursus aangevangen. Deze dient voor opleiding van land- en tuinbouwonderwijzers. Van de 21 onderwijzers, die bij den aanvang aanwezig waren, studeeren 16 voor de landbouw- en 5 voor tuinbouwakte. Van de eerste groep verlieten 3 den cursus. Ze werden door 3 anderen vervangen.
4	Assen.	J. Elema, Rijkslandbouwleeraar. T. E. Posthuma, zuivelconsulent.	7 Januari—5 Augustus.	Hoogere burgerschool.	16	13	De lessen werden over het geheel zeer trouw bezocht. Den 5den Augustus werd de driejarige cursus gesloten.

Nummer.	Plaats waar de cursussen worden gehouden.	Namen der leeraren.	Duur.	Gebouw.	Getal deelnemers.		OPMERKINGEN.
					Begin.	Einde.	
5	Assen.	Dr. J. Böezeken, leeraar aan de R. H. B. S.	16 Mei—1 Januari gedurende 20 Zaterdags van 11½—2 uren.	Hoogere Burgerschool	8	7	Daar de onder 4 vermelde cursus in Augustus eindigde werd, om tijd te winnen voor de wetenschappelijke vakken, reeds in Mei een nieuwe cursus te Assen geopend, nadat alle pogingen om een cursus te Meppel te vestigen schipbreuk hadden geleden.
6	Almelo.	S. Koenen, Rijkslandbouwleeraar. Dr. O. J. Risselada, directeur H. B. S. V. R. IJ. Croesen, zuivelconsulent.	Het geheele jaar des Zaterdags van 1—3½ uur.	Id.	12	11	Door den loop der treinen konden enkele deelnemers nimmer bij den aanvang der lessen tegenwoordig zijn, terwijl anderen steeds voor het eindigen er van moesten vertrekken. Dit werkte storend op het onderwijs. Sommigen konden ten gevolge van slechte wegen niet altijd getrouw de lessen bijwonen. Een en ander maakte het noodig dezen cursus, die in September 1903 zou eindigen, nog langer voort te zetten.
7	Apeldoorn.	H. Mayer Gmelin, Rijkslandbouwleeraar.	Januari, Februari en Maart 1903 elken Zaterdag.	Id.	5	5	Het programma voor dezen cursus was in Maart 1903 afgewerkt. Wegens het geringe aantal deelnemers zijn geene extra lessen meer gegeven.
8	Doetinchem.	H. Mayer Gmelin, Rijkslandbouwleeraar. W. H. Wisselink, landbouwonderwijzer te Winterswijk.	Januari—4 Juli.	Gebouw inwendige zending.	10	8	Over de belangstelling der deelnemers viel niet te klagen. Met een drietal hunner en één deelnemer van den voorgaanden cursus werd een excursie naar Groningen gedaan waar o.a. eene kleiboerderij (van den heer Schuringa te Balmahuizen) en eene veenkoloniale boerderij (van den heer A. G. Mulder te Sappemeer) werden bezocht.
9	Zutphen.	Dr. R. N. de Haas, leeraar aan de Rijkslandbouwschool te Wageningen.	Van 20 Juni tot het einde des jaars uitgezonderd de Zaterdags van 1½—4½ uur.	Hoogere Burgerschool.	20	37	De belangstelling in dezen cursus nam van de zijde der deelnemers voortdurend toe, zooals uit de vermeerdering van hun aantal duidelijk blijkt.
10	Utrecht.	H. D. J. Hasselman, Rijkslandbouwleeraar. F. J. Swierstra, zuivelconsulent. C. Ph. Moerlands, later vervangen door J. J. Tesch, dr. J. E. Enklaar.	Het geheele jaar.	Rijks veeartschapschool, later Rijks H. B. S.	8	18	De lessen werden getrouw bezocht. In October werd een nieuwe cursus geopend.

Nummer.	Plaats waar de cursussen worden gehouden.	Namen der leeraren.	Duur.	Gebouw.	Getal deelnemers.		OPMERKINGEN.
					Begin.	Einde.	
11	Hoorn.	C. Nobel, Rijkslandbouwleeraar. C. A. J. M. de Gier, leeraar aan de Rijkslandbouwwinterschool te Schagen.	Januari—22 Augustus des Zaterdags van 4,15—6.30.	Laboratorium van den zuivelconsulent.	7	5	In den zomer werden twee excursiën gehouden ter bezichtiging van eenige proefvelden en van een magazijn van landbouwwerktuigen te Alkmaar.
12	Amsterdam.	C. A. J. de Gier, te Schagen.	19 September tot het einde van 't jaar des Zaterdags van 2—4½ uur.	Leslokaal voor scheikunde in de 1e H. B. S. met 5-jarigen cursus.	50	50	Deze cursus dient ter opleiding van land- en tuinbouwonderwijzers, die aanvankelijk samen onderricht ontvangen. Van de deelnemers is eene verklaring gevraagd, dat het hun voornemen is werkelijk voor de akte land- of tuinbouwkunde te studeeren. Zij die dit voornemen niet verklaarden te hebben zijn niet tot de lessen toegelaten. Het groote aantal deelnemers maakte het noodig 't getal zitplaatsen te vermeerderen.
13	Schiedam.	A. A. Neeb, Rijkslandbouwleeraar.	25 April—23 Mei.	Het gebouw der H. B. S.	7	7	Het programma voor dezen cursus was in Mei afgedrukt. In Juli werd door de onderwijzers nog eene excursie naar Dordrecht gemaakt.
14	Gouda.	A. A. Neeb, Rijkslandbouwleeraar. A. Bos, zuivelconsulent. S. M. Mogendorff, veearts te Schoonhoven.	Het geheele jaar.	Het gebouw der R. H. B. S.	21	13	't Getal deelnemers nam in den loop van het jaar af. Van de wegblijvers woonde enkelen op de Veluwe anderen in groote steden. De deelnemers van 't platteland bezochten trouw de lessen. Deze waren tot April gecombineerd met die, voor de opleiding van tuinbouwonderwijzers gegeven.
15	Goes.	J. G. J. Kakebeeke, Rijkslandbouwleeraar. G. van der Hoek, A. A. ter Haar en M. van der Vliet, leeraren aan de Rijkslandbouwwinterschool.	Van 10 Januari tot 19 December des Zaterdags.	Het gebouw der Rijkslandbouwwinterschool.	17	12	De lessen werden vrij geregeld bezocht.
16	Breda.	H. E. Huizinga, Rijkslandbouwleeraar, dr. W. Reinders, P. G. Tiddens en dr. J. E. Couvée, leeraren aan de H. B. S.	Het geheele jaar des Woensdags voor de eene en des Zaterdags voor de andere afdeeling.	Het gebouw der H. B. S.	42	28	Deze cursus bestond uit twee afdeelingen waarvan de eene des Woensdags, de andere des Zaterdags onderricht ontving. Door vertrek, door overlijden, door 't verwerven der akte door enkelen, die reeds vroeger een cursus te 's Hertogenbosch hadden bezocht, slonk het getal deelnemers. De overblijvenden volgden zeer getrouw de lessen en hunne belangstelling liet niets te wenschen over.

Nummer.	Plaats waar de cursussen worden gehouden.	Namen der leeraren.	Duur.	Gebouw.	Getal deelnemers.		OPMERKINGEN.
					Begin.	Einde.	
17	's Hertogenbosch.	B. Lips, Rijkslandbouwleeraar. J. G. Onland, onderdirecteur Rijksnormaallessen	Het geheele jaar des Zaterdags.	Het gebouw der R. H. B. S.	25	16	Verschillende deelnemers uit Maas en Waal, die eene lange voetreis moesten afleggen konden den cursus niet trouw volgen en bleven weg. De overigen bezochten zeer trouw de lessen.
18	Roermond.	F. R. Corten, Rijkslandbouwleeraar, C. Bulder, leeraar Rijkslandbouwwinterschool te Sittard. Joh. C. v. Weydom Claterbos, zuivelconsulent. R. v. Kempen, veearts.	Het geheele jaar.	Id.	13	8	Deze cursus was aanvankelijk geheel gecombineerd met een cursus ter opleiding van tuinbouwonderwijzers. In dit jaar werden alleen de lessen in scheikunde en bemestingleer gezamenlijk gevolgd.

III. OPLEIDINGSCURSUSSEN VOOR TUINBOUWONDERWIJZERS.

1	Groningen.	J. Leendertsz, Rijkstuinbouwleeraar. J. Heidema, directeur van en J. Reiding, leeraar aan de Rijkslandbouwwinterschool.	21 Maart— 2 Augustus.	Het gebouw der Rijkslandbouwwinterschool.	12	7	Het onderricht in de tuinbouwvakken werd gegeven door den Rijkstuinbouwleeraar, dat in bemestingsleer, scheikunde door de overige leeraren en gemeenschappelijk met de deelnemers aan den cursus voor opleiding van landbouwonderwijzers hiervoor onder 1 vermeld.
2	Leeuwarden.	—	—	—	5	5	Omtrent dezen cursus is hiervoor bij de cursussen ter opleiding van landbouwonderwijzers onder 3, Leeuwarden het noodige medegedeeld.
3	Apeldoorn.	H. Nobel, Rijkstuinbouwleeraar.	Van April 1903 tot het eind van 't jaar iederen Zaterdag 4 uur.	Het gebouw der H. B. S.	9	5	Deze cursus was aanvankelijk gecombineerd met die ter opleiding van landbouwonderwijzers.
4	Doetinchem.	Idem.	—	—	—	—	Deze cursus wordt eerst in 1904 voortgezet.
5	Hoorn.	J. G. Hazeloop, Rijkstuinbouwleeraar, en P. de Vries, directeur der Rijkslandbouwwinterschool te Aalsmeer.	Van April tot begin October des Woensdags.	Laboratoriumgebouw van den zuivelconsulent.	9	7	Deze cursus, die aanvankelijk gecombineerd was met die ter opleiding van landbouwonderwijzers is afzonderlijk voortgezet. In den loop van den zomer werden verscheidene tuinbouwcentra in Noordholland en daarbuiten bezocht. Dit werkte zeer gunstig. De twee deelnemers die den cursus verlieten behaalden de akte. Hoewel de 8-jarige cursus met September eindigde, zullen de lessen nog worden voortgezet.

Nummer.	Plaats waar de cursussen worden gehouden.	Namen der leeraren.	Duur.	Gebouw.	Getal deelnemers.		OPMERKINGEN.
					Begin.	Einde.	
6	Amsterdam.	—	—	—	—	—	Met betrekking tot dezen cursus is het noodige meegedeeld in 't verslag der cursussen ter opleiding van landbouwonderwijzers onder 12, Amsterdam.
7	Leiden.	C. H. Claassen, Rijkstuinbouwleeraar. Dr. H. J. Taverne. E. Th. Witte. Dr. H. Wouterlood.	Het geheele jaar.	Botanisch laboratorium der Rijks universiteit.	16	12	Vele onderwijzers verlieten dezen cursus toen de natuurwetenschappelijke vakken afgehandeld waren en ze het te druk kregen met hunne studie voor andere akten.
8	Gouda.	C. H. Claassen, Rijkstuinbouwleeraar.	Januari— 15 Augustus.	Rijks Hoogere Burgerschool.	9	10	De lessen werden zeer getrouw bijgewoond. Excursiën werden gedaan naar Boskoop, Roelofarendsveen, Gouda en 't Westland.
9	Rosendaal.	J. P. M. Camman, Rijkstuinbouwleeraar.	Het geheele jaar.	Lagere school. Na Augustus in de Rijkslandbouwwinterschool te Goes.	13	7	De lessen werden zeer trouw bezocht. Excursiën werden gedaan naar 't Westland, Boskoop, de Rotterdamse diergaarde en Tilburg. Drie onderwijzers verlieten om verschillende redenen den cursus, drie anderen behaalden de akte, met de overigen, allen in Zeeland woonachtig, werden in September de lessen te Goes voortgezet.
10	Roermond.	E. Snellen, Rijkstuinbouwleeraar. C. Bulder, leeraar aan de Rijkslandbouwwinterschool te Sittard.	Id.	Rijks Hoogere Burgerschool.	3	5	Het onderricht in de tuinbouwvakken werd gegeven door den Rijkstuinbouwleeraar, dat in bemestingsleer en scheikunde door den tweeden leeraar en gemeenschappelijk met de deelnemers aan den cursus ter opleiding van landbouwonderwijzers. Een tweetal deelnemers aan dezen laatsten cursus behaalde de akte voor landbouwkunde en ging toen verder voor de tuinbouwakte studeeren. Excursiën verduidelijkten het behandelde.

§ 14. ARRONDISSEMENTS-BIBLIOTHEKEN EN ONDERWIJZERSBIJEENKOMSTEN.

Evenals in vorige verslagen volgt hier een overzicht van de in 1903 gehouden onderwijzersbijeenkomsten en van den toestand der arrondissements-bibliotheken.

ARRONDISSEMENT.	Aantal gehouden onderwijzers-bijeenkomsten.	Gemiddeld getal onderwijzers die de bijeenkomsten hebben bijgewoond.		Arrondissements-bibliotheek.	
		Openbare.	Bijzondere.	Aantal nummers.	Aantal lezers.
's Hertogenbosch	4	24	—	623	50
Oss	4	35	—	507	34
Boxmeer	4	26	—	367	30
Breda	4	60	—	365	129
Zevenbergen	1	36	—	249	28
Rosendaal	2	46	—	302	29
Bergen op Zoom	4	51	—	869	32
Tilburg	4	40	1	535	22
Heusden	2	60	4	700	42
Waalwijk	3	71	—	466	60
Oirschot	2	38	1	473	18
Eindhoven	2	66	—	1 261	33
Helmond	3	34	—	662	28
Veghel	9	38	—	255	42
Arnhem	2	78	50	254	36
Wageningen	1	75	37	243	35
Harderwijk	2	60	26	473	155
Apeldoorn	15	8	—	426	86
Rheden	1	79	—	254	22
Zutphen	1	87	18	812	70
Groenlo	1	84	7	725	68
Doesburg	1	68	12	792	93
Doetinchem	1	80	27		
Tiel	—	—	—	111	33
Elst	1	53	19	665	355
Nijmegen	—	—	—	420	60
Zalt-Bommel	—	—	—	540	45
Geldermalsen	1	69	2	855	89
's Gravenhage I, II en III	1	350	—	520	110
Delft	—	—	—	500	39
Leiden	2	133	47	133	17
Maassluis	1	40	30	547	43
Rotterdam I, II, III en IV	—	—	—	536	200
Schiedam	1	75	60	590	32
Hillegersberg	2	64	18	50	17
Gouda	2	23	1	425	75

ARRONDISSEMENT.	Aantal gehouden onderwijzers-bijeenkomsten.	Gemiddeld getal onderwijzers die de bijeenkomsten hebben bijgewoond.		Arrondissements-bibliotheek.	
		Openbare.	Bijzondere.	Aantal nummers.	Aantal lezers.
Schoonhoven	1	88	9	56	24
Woerden	1	38	19	303	56
Alkemade	3	57	64	175	60
Dordrecht	1	165	25	610	86
Oud-Beijerland	1	86	21	64	30
Gorinchem	1	63	6	472	58
Sommelsdijk	8	10	—	567	98
Amsterdam I, II, III, IV, V, VI en VII.	onbekend.			1046	535
Hilversum	1	100	20	294	60
Haarlem	1	225	73	808	568
Haarlemmermeer	2	90	33	67	—
Beverwijk	1	114	8	94	27
Purmerend	1	102	14	394	38
Zaandam	1	118	12	795	188
Alkmaar	1	118	3	298	30
Hoorn	2	91	19	310	37
Medemblik	2	83	18	403	20
den Helder	67	10	—	377	162
Texel	14	25	1	383	17
Middelburg	2	97	—	497	35
Vlissingen	3	54	8	487	40
Neuzen	—	—	—	112	93
Hulst	3	39	—	689	33
Goes	14	18	—	765	38
Zierikzee	3	43	3	422	40
Tholen	9	27	—	395	10
Utrecht I, II	3	34	10	667	112
Loenen	3	32	3	216	40
Amersfoort	1	58	18	73	14
Rhenen	1	33	8	91	27
IJsselstein	2	25	11	349	18
Leeuwarden	10	34	—	323	34
Harlingen	19	24	30	698	103
Ferwerd	14	23	—	436	35
Ternaard	28	10	—	300	181
Dokkum	1	43	4	188	28
Bergum	33	25	—	399	89

ARRONDISSE- MENT.	Aantal gehouden onder- wijzers-bijeenkomsten.	Gemiddeld getal onderwijzers die de bijeenkomsten hebben bijgewoond.		Arrondisse- ments- bibliotheek.	
		Open- bare.	Bijzon- dere.	Aantal nom- mers.	Aantal lezers.
Heerenveen	26	51	—	457	60
Beetsterzwaag	17	35	—	522	15
Lemmer	22	18	—	540	62
Sneek	1	47	24	620	89
Bolsward	6	12	4	296	38
Weidum	30	35	12	45	—
Wolvega	46	14	—	109	12
Zwolle	31	20	—	745	53
Raalte	1	onbekend.		48	127
Kampen	1	onbekend.		1060	49
Ommen	1	40	1	267	58
Steenwijk	11	8	—	952	65
Deventer	—	—	—	1745	130
Almelo	17	28	4	416	271
Enschedé	11	18	—	648	56
Hengelo	1	48	7	24	14
Oldenzaal	12	59	—	479	41
Groningen	38	20	—	549	8
Zuidhorn	2	47	5	330	41
Warffum	1	70	26	200	45
Onderdendam	2	49	—	265	37

ARRONDISSE- MENT.	Aantal gehouden onder- wijzers-bijeenkomsten.	Gemiddeld getal onderwijzers die de bijeenkomsten hebben bijgewoond.		Arrondisse- ments- bibliotheek.	
		Open- bare.	Bijzon- dere.	Aantal nom- mers.	Aantal lezers.
Appingedam	1	55	20	309	63
Winschoten	1	66	8	365	55
Hoogezand	1	48	2	148	14
Slochteren	1	63	12	255	70
Veendam	26	24	4	150	39
Onstwedde	1	35	—	288	19
Assen	25	27	—	615	60
Borger	25	38	—	288	41
Emmen	1	67	3	448	268
Dalen	21	23	—	54	30
Hoogeveen	10	17	—	464	34
Meppel	10	40	—	615	50
Vries	19	21	—	128	33
Maastricht	4	31	1	274	30
Meerssen	5	39	3	451	43
Heerlen	4	36	—	885	40
Sittard	6	43	—	619	20
Roermond	6	24	4	588	37
Weert	7	38	2	553	42
Venlo	11	40	—	532	32
Gennep	11	39	—	474	25

Deze gezelschappen verheugen zich in goeden bloei.
De arrondissements-bibliotheeken bewezen vele goede diensten.
Het bezoek der vergaderingen was over het algemeen bevredigend.

Het noodige werd verricht in het belang van onderhoud en
uitbreiding der bibliotheeken, wier aantal met enkele boeken-
verzamelingen werd vermeerderd.

§ 15. AKTEN VAN BEKWAAMHEID TOT HET GEVEN VAN LAGER ONDERWIJS

In 1903 is éénmaal de gelegenheid opengesteld tot het afleggen van examen, ter verkrijging van akten van bekwaamheid tot het geven van huis- en schoolonderwijs in de vakken, vermeld in art. 2, onder a—i, a—j, a—k of a—i en k.

Deze examens werden op 1 April en volgende dagen afgenomen door commissiën die zitting hebben gehouden in de navolgende plaatsen en voor de arrondissemten bij iedere plaats vermeld:

te 's *Hertogenbosch*, voor de arrondissemten 's Hertogenbosch, Oss, Heusden Helmond, Veghel, Tiel, Nijmegen, Zalt-Bommel en Geldermalsen;

te *Breda*, voor de arrondissemten in het district Breda, en de arrondissemten Tilburg, Waalwijk, Oirschot en Eindhoven;

te *Arnhem*, voor de arrondissemten Boxmeer, Arnhem, Wageningen, Apeldoorn, Rheden, die in het district Zutphen, en de arrondissemten Elst en Gennep;

te 's *Gravenhage*, voor de arrondissemten 's Gravenhage I—III, Delft, Maassluis, Schiedam en Hillegersberg;

te *Rotterdam*, voor de arrondissemten Rotterdam I—IV en die in het district Dordrecht;

te *Amsterdam*, voor de arrondissemten Amsterdam I—VII;

te *Haarlem*, voor de arrondissemten Leiden, Alkemade, Hilversum en die in de districten Haarlem en Alkmaar;

te *Middelburg*, voor de arrondissemten in de provincie Zeeland;

te *Utrecht*, voor de arrondissemten Harderwijk, Gouda, Schoonhoven, Woerden en die in de provincie Utrecht;

te *Leeuwarden*, voor de arrondissemten in de provincie Friesland;

te *Zwolle*, voor de arrondissemten in de provinciën Overijssel en Drenthe;

te *Groningen*, voor de arrondissementen in de provincie Groningen;

te *Maastricht*, voor de arrondissementen in het district Maastricht, en de arrondissementen Roermond, Weert en Venlo.

In voormelde commissiën zijn benoemd te:

's Hertogenbosch:

tot *lid en voorzitter*: de inspecteur van het lager onderwijs in de eerste inspectie;

tot *leden*: de schoolopziener in het district Arnhem en de arrondissementen Gennep, Heusden, Elst en Bergen op Zoom;

tot *leden-plaatsvervangers*: de schoolopziener in de arrondissementen Tilburg, Boxmeer, Geldermalsen en Zalt-Bommel;

Breda:

tot *lid en voorzitter*: de schoolopziener in het district Breda;

tot *leden*: de schoolopziener in de districten Tilburg en Eindhoven, en de arrondissementen Zevenbergen, Oss en Oirschot;

tot *leden-plaatsvervangers*: de schoolopziener in de arrondissementen 's Hertogenbosch, Waalwijk, Veghel, Breda en Rosendaal;

Arnhem:

tot *lid en voorzitter*: de schoolopziener in het district Tiel;

tot *leden*: de schoolopziener in het district Maastricht en de arrondissementen Nijmegen, Harderwijk, Wageningen en Doesburg;

tot *leden-plaatsvervangers*: de schoolopziener in de arrondissementen Tiel, Doetinchem, Rheden en Apeldoorn;

's Gravenhage:

tot *lid en voorzitter*: de schoolopziener in het district Haarlem;

tot *leden*: de schoolopziener in de arrondissementen 's Gravenhage II, 's Gravenhage III, Alkemade, Gorinchem en Sommelsdijk;

tot *leden-plaatsvervangers*: de inspecteur van het lager onderwijs in de tweede inspectie en de schoolopziener in de arrondissementen Delft, Maassluis, Gouda en Beverwijk;

Rotterdam:

tot *lid en voorzitter*: de schoolopziener in het district Dordrecht;

tot *leden*: de schoolopziener in de arrondissementen Leiden, Rotterdam II, Rotterdam IV, Schiedam en Dordrecht;

tot *leden-plaatsvervangers*: de schoolopziener in het district Rotterdam en de arrondissementen Rotterdam I, Rotterdam III, Hillegersberg en Schoonhoven;

Amsterdam:

tot *lid en voorzitter*: de schoolopziener in het district 's Gravenhage;

tot *leden*: de schoolopziener in de arrondissementen Amsterdam I, Haarlem, Haarlemmermeer, Purmerend en den Helder;

tot *leden-plaatsvervangers*: de schoolopziener in het district Alkmaar en in de arrondissementen Amsterdam IV, Amsterdam VI, Hilversum en Zaandam;

Haarlem:

tot *lid en voorzitter*: de schoolopziener in het district Amsterdam;

tot *leden*: de schoolopziener in de arrondissementen 's Gravenhage I, Oud-Beijerland, Amsterdam II, Hoorn en Medemblik;

tot *leden-plaatsvervangers*: de schoolopziener in het district Alkmaar en de arrondissementen Amsterdam V, Amsterdam VII en Alkmaar en de heer P. S. Bakels te Koog aan de Zaan, gewezen schoolopziener in het arrondissement Texel;

Middelburg:

tot *lid en voorzitter*: de schoolopziener in het district Goes;

tot *leden*: de schoolopziener in het district Rotterdam en de arrondissementen Middelburg, Vlissingen, Zierikzee en Tholen;

tot *leden-plaatsvervangers*: de schoolopziener in het district Middelburg en de arrondissementen Neuzen, Hulst en Goes;

Utrecht:

tot *lid en voorzitter*: de schoolopziener in het district Gouda;

tot *leden*: de schoolopziener in de arrondissementen Utrecht I, Utrecht II, Loenen, Amersfoort en Woerden;

tot *leden-plaatsvervangers*: de schoolopziener in het district Utrecht, en het arrondissement IJsselstein, en dr. K. W. van Gorkom, te Baarn, gewezen schoolopziener in het arrondissement Amersfoort;

Leeuwarden:

tot *lid en voorzitter*: de inspecteur van het lager onderwijs in de derde inspectie;

tot *leden*: de schoolopziener in het district Heerenveen en de arrondissementen Harlingen, Ternaard, Heerenveen en Weidum;

tot *leden-plaatsvervangers*: de schoolopziener in het district Leeuwarden en de arrondissementen Ferwerd, Lemmer en Bolsward;

Zwolle:

tot *lid en voorzitter*: de schoolopziener in het district Assen;

tot *leden*: de schoolopziener in de arrondissementen Kampen, Steenwijk, Almelo, Hengelo en Emmen;

tot *leden-plaatsvervangers*: de schoolopziener in het district Deventer en de arrondissementen Raalte, Oldenzaal en Borger;

Groningen:

tot *lid en voorzitter*: de schoolopziener in het district Winschoten;

tot *leden*: de schoolopziener in het district Zwolle en de arrondissementen Groningen, Zuidhorn, Winschoten en Slochteren;

tot *leden-plaatsvervangers*: de schoolopziener in de arrondissementen Warffum, Appingedam, Onstwedde en Veendam;

Maastricht:

tot *lid en voorzitter*: de schoolopziener in het district Roermond;

tot *leden*: de schoolopziener in het district 's Hertogenbosch en de arrondissementen Arnhem, Sittard en Maastricht en mr. J. A. Reynen, te Maastricht, gewezen schoolopziener in het arrondissement Meerssen;

tot *leden-plaatsvervangers*: de schoolopziener in de arrondissementen Venlo, Heerlen, Helmond en Roermond.

Het volgende overzicht bevat den uitslag der in 1903 gehouden examens.

Plaatsen waar de examens zijn afgenomen.	Akte als onderwijzer.				Aanteekening vak j.				Akte als onderwijzeres.				Aanteekening vak j.				Aanteekening vak k.			
	Opgekomen.	Teruggetrokken.	Afgewezen.	Toegelaten.	Opgekomen.	Teruggetrokken.	Afgewezen.	Toegelaten.	Opgekomen.	Teruggetrokken.	Afgewezen.	Toegelaten.	Opgekomen.	Teruggetrokken.	Afgewezen.	Toegelaten.	Opgekomen.	Teruggetrokken.	Afgewezen.	Toegelaten.
MANNELIJKE CANDIDATEN.																				
's Hertogenbosch.	72	"	31	41	7	"	2	5	94	"	53	41	3	"	"	3	7	"	2	5
Breda.	83	"	53	30	4	"	2	2	115	"	49	66	5	"	"	5	3	"	"	3
Arnhem	53	1	21	31	13	"	7	6	127	"	38	89	9	"	"	9	13	"	2	11
's Gravenhage	66	"	28	38	2	"	2	"	141	2	69	70	3	"	1	2	3	"	1	2
Rotterdam	102	"	53	49	2	"	1	1	130	"	55	75	5	"	"	5	1	"	"	1
Amsterdam.	35	"	11	24	"	"	"	"	180	1	86	93	3	"	1	2	1	"	"	1
Haarlem.	94	"	31	63	9	"	3	6	117	1	57	59	12	"	2	10	2	"	"	2
Middelburg.	67	"	25	42	15	1	1	13	40	"	12	28	16	"	8	8	8	"	3	5
Utrecht	95	1	40	54	11	"	3	8	133	1	41	91	15	"	3	12	4	"	3	1
Leeuwarden	91	2	35	54	6	"	"	6	66	"	21	45	7	"	3	4	6	"	6	"
Zwolle	97	"	48	49	13	"	7	6	106	"	68	38	10	"	3	7	6	"	2	4
Groningen	95	"	45	50	6	"	4	2	110	"	55	55	9	"	1	8	18	"	6	12
Maastricht	88	2	46	40	4	"	1	3	81	5	23	53	"	"	"	"	12	1	5	6
Totaal	1038	6	467	565	92	1	33	58	1440	10	627	803	97	"	22	75	84	1	30	53
Totaal onderwijzeressen	1440	10	627	803	97	"	22	75												
Algemeen totaal . . .	2478	16	1094	1368	189	1	55	133												
VROUWELIJKE CANDIDATEN.																				

Bovendien verkreeg eene candidaat te Groningen de akte als huisonderwijzeres in de vakken *a*, *d*, *e* en *g*.
Voor de akte van onderwijzer of onderwijzeres werden ge-examineerd:

in 1881	1441	candidaten, van wie	865	slaagden;
" 1882	1660	"	"	936
" 1883	1921	"	"	1155
" 1884	2191	"	"	1223
" 1885	2347	"	"	1259
" 1886	2323	"	"	1152
" 1887	2259	"	"	1167
" 1888	2199	"	"	1100
" 1889	2083	"	"	1137
" 1890	1701	"	"	961
" 1891	1107	"	"	669
" 1892	1232	"	"	852
" 1893	1219	"	"	845
" 1894	1725	"	"	1128
" 1895	1682	"	"	1082
" 1896	1432	"	"	947
" 1897	1990	"	"	1289
" 1898	2495	"	"	1574
" 1899	2700	"	"	1749

in 1900	2830	candidaten, van wie	1776	slaagden;
" 1901	2692	"	"	1678
" 1902	2628	"	"	1574

Nadere bijzonderheden aangaande deze examens worden aangetroffen in de door de commissiën aan de Regeering gedane mededeelingen omtrent den uitslag van het onderzoek, welke onder bijlage **D D** hierachter zijn opgenomen.

Bij beschikking van den Minister van Binnenlandsche Zaken van 30 Mei 1903, n°. 4162¹, afdeeling Onderwijs, werd bepaald, dat het schriftelijk gedeelte van het examen ter verkrijging der akte van bekwaamheid als **hoofdonderwijzer** of **hoofdonderwijzeres** voor het jaar 1903 zou plaats hebben op 30 Juni, dat de mondelinge examens zouden aanvangen op 20 Juli, en dat de commissiën, met het afnemen dezer examens belast, zouden zitting houden te *Breda, Arnhem, Haarlem, Utrecht, Deventer* en *Assen*.

en werden benoemd:

tot *lid* en *voorzitter* der commissie te **Breda**: J. E. van Renesse, schoolopziener in het district Arnhem;
tot *lid* en *ondervoorzitter*: W. J. Ph. van Oppenraay, schoolopziener in het district Tilburg;

tot *leden*:

dr. M. J. H. Houba, schoolopziener in het district Maastricht;
dr. A. H. J. V. M. Desertine, schoolopziener in het district Eindhoven;
J. Steins, schoolopziener in het arrondissement Venlo;
J. W. Schulink, schoolopziener in het arrondissement Bergen op Zoom;
J. B. Michels, hoofd eener openbare school te Schijndel;

J. F. Clerx, hoofd eener openbare school te Breda;
 J. Koonings, hoofd eener openbare school te Woensel;
 A. L. Gerretsen, directeur der Christelijke kweekschool voor onderwijzers te Nijmegen;
 A. Doeleman, hoofdonderwijzer te Geertuidenberg;
 J. Gallenkamp, directeur eener bijzondere kweekschool voor onderwijzers te Maastricht;
 dr. A. H. Geurts, te Kerkrade, leeraar bij de hogere burgerschool te Rolduc;
 A. Hermans, leeraar aan het Bisschoppelijk College te Roermond;
 J. Maissan, te Oisterwijk, onderwijzer bij het bijzonder onderwijs;

tot leden-plaatsvervangers:

dr. L. J. Sicking, schoolopziener in het arrondissement Veghel;
 A. Blok, schoolopziener in het arrondissement Heusden;
 A. Strucker, hoofd eener bijzondere school te Breda;
 W. H. Tromp, hoofd eener openbare school te Breda;
 H. Snellens, hoofd eener openbare school te Valkenswaard;
 mej. E. C. Bueninck, directrice eener bijzondere school te Breda;
 P. Klerks, onderwijzer aan eene bijzondere kweekschool te Tilburg;

tot lid en voorzitter der commissie te Arnhem: jhr. mr. L. F. H. Michiels van Kessenich, inspecteur van het lager onderwijs in de eerste inspectie;

tot lid en ondervoorzitter: dr. J. L. A. Steyns, schoolopziener in het district Roermond;

tot leden:

dr. H. P. M. van der Horn van den Bos, schoolopziener in het district 's Hertogenbosch;
 dr. J. J. Moolhuizen, schoolopziener in het arrondissement Groenlo;
 J. H. F. Gangel Czn., schoolopziener in het arrondissement Harderwijk;
 G. Smits, leeraar aan het gymnasium te Maastricht;
 D. C. van Neck, hoofd eener openbare school te Arnhem;
 J. M. Hermans, onderwijzer aan de bijzondere kweekschool voor onderwijzers te Echt;
 H. M. H. Bartels, leeraar aan het Bisschoppelijk College te Roermond;
 J. A. Leopold, directeur der Rijkskweekschool voor onderwijzers te Nijmegen;
 P. Oosterlee, onderwijzer aan eene bijzondere kweekschool voor onderwijzers te Nijmegen;
 jonkvr. E. M. A. de Jonge, onderwijzeres te Zutphen;
 W. Borgman, leeraar aan de hogere burgerschool te Tiel;
 M. Leopold, directeur der bijzondere kweekschool voor onderwijzeressen te Arnhem;
 J. J. van Wiechen, hoofd eener openbare school te Breda;

tot leden-plaatsvervangers:

D. Boswijk, schoolopziener in het arrondissement Arnhem;
 J. Verbeeten, onderwijzer aan eene bijzondere kweekschool voor onderwijzeressen te Echt;
 J. Mulders, hoofd eener bijzondere school te Schin op Geul;
 A. M. J. Diemont, leeraar aan de hogere burgerschool te Zalt-Bommel;
 P. Kat Pz., leeraar aan de hogere burgerschool te Zutphen;
 W. Walstra, hoofd eener openbare school te Arnhem;
 J. G. Zijlstra, hoofd eener openbare school te Arnhem;

tot lid en voorzitter der commissie te Haarlem: dr. J. H. Jennis, schoolopziener in het district Rotterdam;

tot lid en ondervoorzitter: P. Goedhart, schoolopziener in het arrondissement Haarlem;

tot leden:

P. H. van der Ley, directeur der Rijkskweekschool voor onderwijzers te Haarlem;
 R. Broere, onderwijzer aan de Rijkskweekschool voor onderwijzers te Haarlem;
 H. Bussemaker, directeur eener bijzondere kweekschool voor onderwijzeressen te Haarlem;
 J. W. Sevenhuysen, hoofd der leerschool, verbonden aan de Rijkskweekschool voor onderwijzers te Haarlem;
 M. L. van Gemert, H. S. Loran, hoofden van bijzondere scholen te Haarlem;

J. B. A. Saeys, hoofd eener openbare school te Haarlem;
 H. Bijleveld, directeur eener bijzondere kweekschool voor onderwijzeres en onderwijzeressen te Amsterdam;
 G. Meijer, directeur der gemeentelijke kweekschool voor onderwijzers en onderwijzeressen te Amsterdam;
 H. J. Emous, hoofd eener bijzondere school te Amsterdam;
 M. H. van Gestel, onderwijzer aan eene openbare school te Amsterdam;
 D. H. Cocheret, A. van de Griendt, hoofden van bijzondere scholen te Rotterdam;

tot leden-plaatsvervangers:

H. Verhagen, E. Heimans, W. Meerwaldt, hoofden van openbare scholen te Amsterdam;

B. P. Prakken, onderwijzer aan eene openbare school te Amsterdam;

H. Eerdbeek, hoofd eener bijzondere school te 's Gravenhage;
 H. V. Leopold, J. Th. Schiphorst, hoofden van openbare scholen te Delft;

tot lid en voorzitter der commissie te Utrecht: J. C. Fabius, inspecteur van het lager onderwijs in de tweede inspectie;

tot lid en ondervoorzitter: P. le Grand, schoolopziener in het district Dordrecht;

tot leden:

dr. J. J. Couvée, schoolopziener in het arrondissement Loenen;
 K. J. Razelius, schoolopziener in het arrondissement Rotterdam II;

L. Gerhardt, D. Laméris, C. W. Hoenkamp, K. Beversluis, P. J. van Loo, hoofden van openbare scholen te Utrecht;

R. Husen, E. C. Noyons, E. Nijland, hoofden van bijzondere scholen te Utrecht;

A. A. Kley, hoofd eener bijzondere school te Driebergen;
 J. A. Bakker, hoofd eener bijzondere school te Amsterdam;
 J. D. de Visser Smits, directeur eener bijzondere kweekschool voor onderwijzers en onderwijzeressen te 's Gravenhage;

tot leden-plaatsvervangers:

W. Jansen, hoofd eener bijzondere school te Utrecht;
 A. Langhout, hoofd eener bijzondere school te Weesp;
 J. G. Nijk, hoofd eener openbare school te Amsterdam;
 J. M. Keen, hoofd eener openbare school te 's Gravenhage;
 G. A. Laagland, onderwijzer aan eene bijzondere kweekschool voor onderwijzeressen te 's Gravenhage;
 R. Leopold, hoofd eener openbare school te Gouda;
 H. Scholtens, hoofd eener bijzondere school te Rotterdam;

tot lid en voorzitter der commissie te Deventer: mr. R. C. Nieuwenhuys, schoolopziener in het district Deventer;

tot lid en ondervoorzitter: G. A. Bosch, schoolopziener in het district Zwolle;

tot leden:

N. Felix, schoolopziener in het arrondissement Lemmer;
 R. Schuiling, J. F. H. A. Later, onderwijzers aan de Rijkskweekschool voor onderwijzers te Deventer;

dr. H. J. van de Stadt, R. Jurgens, leeraren aan de hogere burgerschool te Kampen;

G. Kuipers, G. J. J. Wolbers, hoofden van openbare scholen te Zwolle;

W. Kraak, hoofd eener openbare school te Deventer;
 Th. Kuyper, hoofd eener openbare school te Heerenveen;

D. Hoogendoorn, hoofd eener bijzondere school te Almelo;
 D. J. Leverman, hoofd eener bijzondere school te Avereest;

D. Lako, onderwijzer aan de Rijksnormaallessen te Zwolle;
 mej. J. M. C. A. Nuysink, onderwijzeres in het teekenen te Zutphen;

tot leden-plaatsvervangers:

F. J. Bosman, onderwijzer aan de Rijkskweekschool voor onderwijzers te Deventer;

B. P. Hofstede, hoofd eener openbare school te Hengelo (O.);
 N. Kanstein, K. Brouwer, hoofden van openbare scholen te Zwolle;

U. D. Thoden van Velzen, hoofd eener openbare school te Deventer;

A. H. Kloosterman, hoofd der leerschool, verbonden aan de Rijkskweekschool voor onderwijzers te Deventer;
H. van Roggen, onderwijzer aan de Rijksnormaallessen te Almelo;

tot lid en voorzitter der commissie te Assen: dr. B. van der Meulen, schoolopziener in het district Assen;
tot lid en onder-voorzitter: dr. J. D. R. Scheffer, schoolopziener in het district Winschoten;

tot leden:

W. W. Schipper, schoolopziener in het arrondissement Veen-
dam;
J. C. Wirtz Cz., schoolopziener in het arrondissement Slochteren;
dr. C. G. N. de Vooy, leeraar aan het gymnasium te Assen;
mej. A. C. van den Bergh, directrice aan de middelbare meisjesschool te Groningen;
U. D. Keiser, onderwijzer aan de Rijkskweekschool voor onder-
wijzers te Groningen;
K. Brinkman Visser, hoofd eener openbare school te Coevorden;
D. W. Verhaaf, hoofd eener openbare school te Zwolle;

IJ. Zijlstra, hoofd eener openbare school te Assen;
R. Visser, hoofd eener bijzondere school te Oude Pekela;
J. D. de Vries, hoofd eener bijzondere school te Bergum;
P. Wielinga, hoofd eener bijzondere school te Hoogeveen;
L. M. den Hollander, te Meppel, onderwijzer aan de Rijks-
normaallessen te Hoogeveen;
M. Lingmont, te Groningen, onderwijzer aan de Rijksnor-
maallessen te Assen;

tot leden-plaatsvervangers:

Ph. J. Kloppers, schoolopziener in het district Groningen;
J. van der Leest, hoofd eener openbare school te Hoogeveen;
H. Bartelds, hoofd eener openbare school te Assen;
L. J. Tielemans, hoofd eener bijzondere school te Veendam;
R. Huizinga, hoofd eener bijzondere school te Appingedam;
F. van Wallinga Fzn., hoofd eener openbare school te Meppel;
mej. E. J. Clant Bindervoet, leerares aan de middelbare meisjesschool te Groningen.

Het volgende overzicht bevat den uitslag der in 1903 gehouden examens.

Plaatsen waar de examens zijn afgenomen.	Opgeko- men.	Terug- getrokken.	Afgewe- zen.	Toegela- ten.	Opgeko- men.	Terug- getrokken.	Afgewe- zen.	Toegela- ten.
	MANNELIJKE CANDIDATEN.				VROUWELIJKE CANDIDATEN.			
Breda.	168	55	35	78	35	6	4	25
Arnhem.	294	51	151	92	40	4	14	22
Haarlem.	225	16	92	117	89	5	50	34
Utrecht	179	21	85	73	46	"	16	30
Deventer	90	5	46	39	23	"	6	17
Assen	187	5	101	81	27	"	8	19
Totaal.	1 143	153	510	480	260	15	98	147
Totaal der vrouwelijke kandidaten	260	15	98	147				
Algemeen totaal . . .	1 403	168	608	627				

In 1881 slaagden 79 van 198 opgekomen aspiranten.	
" 1882 " 169 " 509 " "	
" 1883 " 213 " 777 " "	
" 1884 " 295 " 901 " "	
" 1885 " 372 " 1205 " "	
" 1886 " 374 " 1214 " "	
" 1887 " 329 " 1254 " "	
" 1888 " 363 " 1280 " "	
" 1889 " 425 " 1390 " "	
" 1890 " 392 " 1186 " "	
" 1891 " 486 " 1328 " "	
" 1892 " 524 " 1342 " "	
" 1893 " 573 " 1380 " "	
" 1894 " 566 " 1455 " "	

" 1895 slaagden 565 " 1347 opgekomen aspiranten.	
" 1896 " 472 " 1201 " "	
" 1897 " 462 " 1088 " "	
" 1898 " 460 " 1027 " "	
" 1899 " 431 " 969 " "	
" 1900 " 463 " 1035 " "	
" 1901 " 497 " 1120 " "	
" 1902 " 549 " 1317 " "	

De volgende tabel geeft een overzicht van het aantal volledige examens, dat is afgelegd in elk der vakken genoemd in het programma, behoorende bij het Koninklijk besluit van 17 December 1890 (Staatsblad n°. 180), en van het aantal malen, dat voor elk dier vakken een voldoende, een onvoldoend eind-cijfer of het cijfer 5 (twijfelachtig) is toegekend.

De ontvangen verslagen der commissiën worden aangetroffen onder bijlage E E.

COMMISSIE		Lezen.		Schrijven.		Nederlandsche taal.		Rekenen.		Aardrijkskunde.		Geschiedenis.		Kennis der natuur.		Handteekenen.		Methode van onderwijs en opvoeding	
		waarvan		waarvan		waarvan		waarvan		waarvan		waarvan		waarvan		waarvan		waarvan	
		Aantal volledige examens.	voldoende.	Aantal volledige examens.	voldoende.	Aantal volledige examens.	voldoende.	Aantal volledige examens.	voldoende.	Aantal volledige examens.	voldoende.	Aantal volledige examens.	voldoende.	Aantal volledige examens.	voldoende.	Aantal volledige examens.	voldoende.	Aantal volledige examens.	voldoende.

Mannelijke aspiranten.

Breda.	147	113	18	16	147	138	9	—	147	82	31	34	139	73	21	45	146	74	26	46	138	91	17	30	136	65	22	49	115	50	36	29	135	93	17	25
Arnhem.	268	166	71	31	273	248	18	7	268	118	58	92	260	97	76	87	259	145	26	88	260	112	44	104	266	152	50	64	247	108	68	71	263	138	53	72
Haarlem.	215	183	7	25	218	214	3	1	215	146	19	50	217	147	4	66	213	151	1	61	214	111	10	93	217	141	3	73	194	141	15	38	213	124	12	77
Utrecht.	162	145	—	17	158	149	—	9	162	107	2	53	166	92	—	74	162	110	—	52	163	110	—	53	167	99	—	68	153	101	6	46	159	111	—	48
Deventer	87	50	16	21	87	61	19	7	87	36	20	31	88	40	17	31	89	57	11	21	87	54	10	23	88	45	16	27	83	57	7	19	90	47	11	32
Assen	183	130	10	43	183	147	12	24	182	120	16	46	183	90	15	78	183	116	9	58	183	108	10	65	183	88	14	81	182	81	23	78	183	116	16	51
Totaal	1062	787	122	153	1066	957	61	48	1061	609	146	306	1053	539	133	381	1052	653	73	326	1045	586	91	368	1057	590	105	362	974	538	155	281	1043	629	109	305

Vrouwelijke aspiranten

Breda.	34	30	3	1	33	31	2	—	34	25	6	3	33	28	—	5	34	26	1	7	32	21	6	5	33	24	3	6	30	20	9	1	32	27	3	2
Arnhem.	39	29	6	4	39	33	5	1	39	26	4	9	38	23	7	8	38	28	2	8	38	27	3	8	38	28	4	6	37	16	6	15	38	20	7	11
Haarlem.	86	75	2	9	86	77	3	6	86	59	8	19	86	65	—	21	85	59	—	26	85	36	2	47	86	50	3	33	83	48	7	28	85	40	7	38
Utrecht.	46	44	—	2	46	42	—	4	46	38	—	8	45	33	—	12	46	32	1	13	46	38	—	8	46	36	—	10	45	30	2	13	46	34	—	12
Deventer.	23	20	2	1	23	18	5	3	23	17	4	2	23	16	4	3	23	16	2	5	23	17	1	5	23	13	4	6	23	19	—	4	23	18	2	3
Assen.	27	19	2	6	27	19	5	3	27	23	2	2	27	15	5	7	27	23	—	4	27	19	5	3	27	17	3	7	27	8	4	15	27	17	4	6
Totaal	255	217	15	23	254	220	17	17	255	188	24	43	252	180	16	56	253	184	6	63	251	158	17	76	253	168	17	68	245	141	28	76	251	156	23	72
Algemeen totaal	1317	1004	137	176	1320	1177	78	65	1316	797	170	349	1305	719	149	437	1305	837	79	389	1296	744	108	444	1310	753	122	430	1219	679	183	357	1294	785	132	977

Van de geëxamineerden hadden, ingevolge art. 61, laatste lid, of art. 85, laatste lid, der wet tot regeling van het lager onderwijs, vrijstelling van het examen in het handteekenen :

- te Breda : 4 mannelijke candidaten ;
- „ Arnhem : 5 mannelijke candidaten ;
- „ Haarlem : 22 mannelijke candidaten ;
- „ Utrecht : 6 mannelijke candidaten en 1 vrouwelijke candidaat ;
- „ Deventer : 2 mannelijke candidaten ;
- „ Assen : 1 mannelijke candidaat.

Van de geslaagden hadden een onvoldoend cijfer voor de Nederlandsche taal :

- te Breda : 2 mannelijke candidaten ;
- „ Arnhem : 2 mannelijke candidaten ;
- „ Haarlem : 2 mannelijke candidaten ;
- „ Utrecht : 7 mannelijke en 3 vrouwelijke candidaten ;
- „ Deventer : 1 mannelijke candidaat ;
- „ Assen : 3 mannelijke candidaten.

Bij beschikking van den Minister van Binnenlandsche Zaken van 3 Juni 1903, n°. 4710¹, afdeling Onderwijs, werd bepaald dat de commissiën, die in 1903 zijn belast met het afnemen der examens in de vreemde talen, waarvan de programma's zijn vastgesteld bij Koninklijk besluit van 14 October 1884 (*Staatsblad* n°. 216), voor zooveel betreft den in den zomer te houden examens, zitting zouden houden voor het mondeling gedeelte te 's Gravenhage, voor het schriftelijk gedeelte op nader aan te wijzen plaatsen, en werden benoemd:

tot lid en voorzitter van de commissie voor de **Fransche taal**: dr. A. G. van Hamel, hoogleeraar aan de Rijks-universiteit te Groningen;

tot lid en voorzitter van de commissie voor de **Hoogduitsche taal**: dr. J. J. A. A. Frantzen, privaot-docent aan de gemeentelijke universiteit en leeraar aan het gymnasium te Amsterdam;

tot lid en voorzitter van de commissie voor de **Engelsche taal**: dr. J. H. Kern, hoogleeraar aan de Rijks-universiteit te Groningen;

in de commissie voor de *Fransche taal*, tot lid en ondervoorzitter: dr. J. J. Salverda de Grave, lector aan de Rijks-universiteit te Leiden;

tot leden:

N. L. Verlint, leeraar aan de Rijks- hogere burgerschool te Utrecht;
F. Rode, leeraar aan de openbare handelsschool te Amsterdam;
A. Bourquin, leeraar aan het gymnasium te Amsterdam;
A. Sunier, leeraar aan het gymnasium te 's Gravenhage;
E. J. Sommer, leeraar aan het gymnasium te Groningen;
E. Th. Borlé, leeraar aan het gymnasium te Rotterdam;
C. F. van Duyl, onderwijzer aan de Rijkskweekschool voor onderwijzers te Groningen;
G. J. Guichard, leeraar aan het gymnasium te Assen;

I. Mauritz, leeraar aan eene hogere burgerschool met 5-jarigen cursus te Amsterdam;

P. Werkman, leeraar aan de hogere burgerschool te Leiden;

A. D. Leeman, hoofd eener school te Rotterdam;

M. Hovingh, leeraar aan eene hogere burgerschool met 5-jarigen cursus te 's Gravenhage;

H. F. I. Houben, leeraar aan de hogere burgerschool te Maastricht;

mej. A. K. van Bochove, onderwijzeres aan de bijzondere kweekschool voor onderwijzeressen te Arnhem;

mej. L. A. Sethe, leerares in de Fransche taal en letterkunde te Amsterdam;

tot plaatsvervangende leden:

J. M. Th. A. Stille, leeraar aan het gymnasium te Utrecht;

G. C. C. Bethe, leeraar aan de Rijks- hogere burgerschool te Groningen;

W. H. Stregels, leeraar aan de Rijks- hogere burgerschool te Tilburg;

A. Packet, leeraar aan eene hogere burgerschool met 5-jarigen cursus te 's Gravenhage;

mej. J. P. W. Rijke, leerares in de Fransche taal- en letterkunde te Leiden;

mej. L. Vos, leerares aan de hogere burgerschool voor meisjes te 's Gravenhage.

Door den Minister van Binnenlandsche Zaken werd bepaald, dat de examens in de Hoogduitsche en in de Engelsche taal voor middelbaar en lager onderwijs gelijktijdig zouden worden afgenomen. Omtrent de samenstelling der commissiën voor die examens zij derhalve verwezen naar § 14 van deel „Middelbaar Onderwijs”.

De uitslag der examens, ook van die in de Hoogduitsche en in de Engelsche taal (lager onderwijs), is in het volgende overzicht vermeld.

Gevraagde akte van bekwaamheid.	Mannelijke kandidaten				Vrouwelijke kandidaten			
	die examen hebben afgelegd.	die zich onder het examen terugtrok- ken.	die werden		die examen hebben afgelegd.	die zich onder het examen terugtrok- ken.	die werden	
			afgewezen.	toegelaten.			afgewezen.	toegelaten.
Fransche taal.	414	64	146	204	312	41	89	182
Hoogduitsche taal	139	17	49	73	90	11	30	49
Engelsche taal	168	40	57	71	141	18	48	75
Totaal	721	121	252	348	543	70	167	306

Nadere bijzonderheden aangaande deze examens worden aangetroffen in de door de commissiën uitgebrachte verslagen, die onder bijlagen FF, T en U hierachter voorkomen.

Bij beschikking van den Minister van Binnenlandsche Zaken van 28 Mei 1903, n° 3221¹, afd. Onderwijs, werd bepaald, dat de commissie belast met het examineeren van hen die eene akte van bekwaamheid verlangden voor het **handteekenen**, bedoeld in art. 65bis der wet tot regeling van het lager onderwijs, voor het jaar 1903 zitting zou houden te 's Gravenhage, en werden benoemd:

tot lid en voorzitter: A. F. Gips, leeraar aan de Polytechnische School te Delft;

tot leden:

H. A. C. Dekker, onderwijzer aan de Rijkskweekschool voor onderwijzers te Haarlem, wonende te Amsterdam;

W. H. L. Janssen van Raay, hoogleeraar aan de Polytechnische School te Delft;

J. de Jong Hzn., leeraar aan de Rijks- hogere burgerschool te Zwolle;

B. Korteling, leeraar aan de burgeravondschool en de ambachtschool en onderwijzer aan de Rijkskweekschool voor onderwijzers en aan de Rijksnormaallessen te Deventer;

G. A. Laagland, leeraar aan de Academie van Beeldende Kunsten en onderwijzer aan eene openbare lagere school te 's Gravenhage;

mej. I. H. A. Linden, leerares aan de industrieschool voor meisjes te Rotterdam;

mej. A. A. van Rooijen, leerares aan de hogere burgerschool voor meisjes en onderwijzeres aan de gemeentelijke kweekschool voor onderwijzeressen te Groningen;

H. Rozenbeek, leeraar aan de Rijks- hogere burgerschool te Heerenveen en onderwijzer aan de Rijksnormaallessen te Sneek, wonende te Heerenveen;

M. J. Schild, leeraar aan de Academie van Beeldende Kunsten te 's Gravenhage;

tot plaatsvervangende leden:

mej. A. Bridge, leerares aan de Academie van Beeldende Kunsten en onderwijzers aan eene bijzondere school te 's Gravenhage;

A. P. H. J. van Weezel Errens, leeraar aan de burgeravond-

school te Tilburg en onderwijzer aan eene bijzondere school te Breda, wonende te Breda.

Nadere bijzonderheden omtrent dit examen zijn te vinden in het door de commissie uitgebracht verslag, dat als bijlage GG hierachter is opgenomen.

In **wiskunde, gymnastiek, landbouwkunde en tuinbouwkunde** werden voorts nog examens afgenomen door commissiën,

die tevens de kandidaten voor akten middelbaar onderwijs hebben geëxamineerd. Ten aanzien hiervan zij verwezen naar § 14 van het deel „Middelbaar onderwijs” en naar de bijlagen I, W en V.

De uitslag van het examen in handteekenen zoowel als van de examens in wiskunde, gymnastiek, landbouwkunde en tuinbouwkunde blijkt uit het volgende overzicht.

	Mannelijke kandidaten.		Vrouwelijke kandidaten.		Totaal.	
	Geëxamineerd.	Geslaagd.	Geëxamineerd.	Geslaagd.	Geëxamineerd.	Geslaagd.
Wiskunde	115	67	7	6	122	73
Gymnastiek	30	24	4	2	34	26
Handteekenen	187	72	75	41	262	113
Landbouwkunde	71	27	—	—	71	27
Tuinbouwkunde	23	9	—	—	23	9

In 1903 is éénmaal de gelegenheid gegeven tot het afleggen van examen ter verkrijging van eene akte van bekwaamheid voor de **vrije en orde-oefeningen der gymnastiek**.

Bij beschikking van den Minister van Binnenlandsche Zaken van 19 September 1903, n°. 7981¹, afd. Onderwijs, werd bepaald, dat het examen ter verkrijging van akten van bekwaamheid voor huis- en schoolonderwijs in de vrije en orde-oefeningen der gymnastiek voor het jaar 1903 zou aanvangen op 15 October, en dat de commissiën met het afnemen van dit examen belast, zitting zouden houden te *Nijmegen, Rotterdam, Haarlem, Leeuwarden, Zwolle en Venlo*;

en werden benoemd in de commissie te:

Nijmegen.

tot lid en voorzitter: B. Dingemans, schoolopziener in het district Zutphen;

tot leden:

R. Franssen, onderwijzer in de gymnastiek aan de Rijkskweekschool voor onderwijzers te Nijmegen;
G. M. Huussen, onderwijzer in de gymnastiek te Arnhem;
mej. V. Gerritzen, onderwijzeres in de gymnastiek aan de bijzondere kweekschool voor onderwijzeressen te Arnhem;
mej. L. C. T. Muskeyn, onderwijzeres te 's Hertogenbosch;
tot plaatsvervanger van den voorzitter: dr. P. Fockens, schoolopziener in het district Tiel;
tot plaatsvervangende leden: A. C. Sonneveldt, leeraar aan de hogere burgerschool te Tiel;
mevr. J. W. B. Hage, onderwijzeres in de gymnastiek te Nijmegen;

Rotterdam:

tot lid en voorzitter: dr. J. H. Jennes, schoolopziener in het district Rotterdam;
tot leden: G. C. A. Meurs, leeraar in de gymnastiek aan de Zeevaartschool en gymnastiekonderwijzer bij het openbaar lager onderwijs te Rotterdam;
D. de Haan, gymnastiekonderwijzer bij het openbaar lager onderwijs te Rotterdam;
mej. I. de Zwaan, gymnastiekonderwijzeres aan eene openbare lagere school te 's Gravenhage;
mej. E. J. Korthals, leerares in de gymnastiek te Dordrecht;
tot plaatsvervanger van den voorzitter: P. le Grand, schoolopziener in het district Dordrecht;
tot plaatsvervangende leden: A. Flothuis, gymnastiekonderwijzer bij het openbaar lager onderwijs te Rotterdam;
mej. J. Berkhout, gymnastiekonderwijzeres bij het openbaar lager onderwijs te Dordrecht;

Haarlem:

tot lid en voorzitter: G. Roodenburch, schoolopziener in het district Haarlem;
tot leden: J. A. van der Boom, onderwijzer aan de Rijkskweekschool voor onderwijzers te Haarlem;
J. A. H. Eckhardt, onderwijzer in de gymnastiek aan openbare lagere scholen te Amsterdam;
mej. A. P. van der Pauwert, onderwijzeres aan eene openbare lagere school te Haarlem;
mej. T. Visser, gymnastiekonderwijzeres aan openbare lagere scholen te Amsterdam;
mej. C. W. Schoor, gymnastiekonderwijzeres aan openbare lagere scholen te Amsterdam;
mej. E. Broekman, onderwijzeres aan eene openbare lagere school te Zaandam;
tot plaatsvervanger van den voorzitter: F. van Rijsens, schoolopziener in het district Alkmaar;
tot plaatsvervangende leden: J. M. Scheffer, gymnastiekonderwijzer aan openbare lagere scholen te Amsterdam;
mevr. Th. A. Achterberg, geb. Aler, leerares in de gymnastiek te Haarlem;

Leeuwarden:

tot lid en voorzitter: mr. C. J. Prakken, schoolopziener in het district Leeuwarden;
tot leden: L. Bogtstra, onderwijzer aan de Rijksnormaallessen te Leeuwarden;
H. J. B. Biekart, onderwijzer aan de Rijksnormaallessen te Heerenveen;
mej. H. G. A. Kilsdonk, leerares aan de hogere burgerschool voor meisjes te Leeuwarden;
mej. S. J. Stoett, onderwijzeres aan eene openbare school te Leeuwarden;
tot plaatsvervanger van den voorzitter: Ph. J. Kloppers, schoolopziener in het district Groningen;
tot plaatsvervangende leden: S. Vestdijk, onderwijzer aan de Rijksnormaallessen te Harlingen;
mej. Y. G. Behrens, onderwijzeres aan eene openbare school te Leeuwarden;

Zwolle:

tot lid en voorzitter: G. A. Bosch, schoolopziener in het district Zwolle;
tot leden: G. J. Mullers, onderwijzer aan de Rijkskweekschool voor onderwijzers te Deventer;
P. Visser te Hengelo, onderwijzer aan de Rijksnormaallessen te Goor;
mej. M. W. J. Milatz, onderwijzeres in de gymnastiek te Zwolle;
mej. J. A. E. Houbolt, onderwijzeres aan de Rijkskweekschool voor onderwijzeressen te Apeldoorn;

tot plaatsvervanger van den voorzitter: C. A. Zelvelder, schoolopziener in het district Heerenveen;
 tot plaatsvervangende leden: C. H. von Stein, onderwijzer aan de Rijksnormaallessen te Zwolle;
 mej. A. P. E. Th Voskuil, leerares aan de industrie- en huishoudschool voor meisjes te Zwolle;

Venlo:

tot lid en voorzitter: dr. J. L. A. Steyns, schoolopziener in het district Roermond;
 tot leden: H. D. van der Maas, leeraar aan de Rijks- hogere burgerschool te Roermond;

A. B. Kooyman, leeraar aan de Rijks- hogere burgerschool te 's Hertogenbosch;
 mej. E. Doppler, onderwijzeres te Maastricht;
 mej. C. M. H. Deserière, hoofdonderwijzeres te Blerick;
 tot plaatsvervanger van den voorzitter: dr. M. J. H. Houba, schoolopziener in het district Maastricht;
 tot plaatsvervangende leden: M. T. Walpot, leeraar aan het gymnasium te Maastricht;
 mej. B. van Itallie, onderwijzeres aan de leerschool, verbonden aan de Rijkskweekschool voor onderwijzers te Maastricht.

Het volgende overzicht bevat den uitslag dezer examens.

Plaatsen waar de examens zijn afgenomen.	Getal mannelijke adspiranten, dat				Getal vrouwelijke adspiranten, dat			
	is geëxamineerd.	zich heeft teruggetrokken.	is afge- wezen.	is toege- laten.	is geëxamineerd.	zich heeft teruggetrokken.	is afge- wezen.	is toege- laten.
Nijmegen	82	—	25	57	130	—	18	112
Rotterdam	104	1	27	76	129	—	24	105
Haarlem.	74	1	22	51	216	—	56	160
Leeuwarden	115	1	22	92	113	—	15	98
Zwolle	54	1	17	36	53	—	12	41
Venlo	132	—	13	119	62	—	7	55
Totaal. . .	561	4	126	431	703	—	132	571
Totaal der vrouwelijke adspiranten	703	—	132	571				
Algemeen totaal	1264	4	258	1002				

Voor de akte in de vrije en orde-oefeningen der gymnastiek werden geëxamineerd:

in 1891	4099	candidaten, van wie 2680 slaagden;
„ het voorjaar van 1892	1628	„ „ „ 1189 „
„ „ najaar „ 1892	3605	„ „ „ 2806 „
„ 1893	819	„ „ „ 616 „
„ 1894	424	„ „ „ 333 „
„ 1895	617	„ „ „ 485 „
„ 1896	629	„ „ „ 502 „
„ 1897	784	„ „ „ 603 „
„ 1898	1194	„ „ „ 906 „
„ 1899	1306	„ „ „ 956 „
„ 1900	1232	„ „ „ 976 „
„ 1901	1370	„ „ „ 1011 „
„ 1902	1395	„ „ „ 1004 „

De ontvangen verslagen der commissiën worden aangetroffen onder bijlage **H H**.

Bij beschikking van den Minister van Binnenlandsche Zaken van 21 Januari 1903, n°. 476¹, afd. Onderwijs, werd bepaald, dat de examens ter verkrijging van akten van bekwaamheid voor huis- en schoolonderwijs in de **nuttige en in de fraaie handwerken voor meisjes** voor het jaar 1903 zouden aanvangen op 16 Februari, en dat de commissiën met het afnemen dezer examens belast, zitting zouden houden:

voor de **nuttige handwerken**: te Breda, 's Gravenhage, Utrecht en Zwolle;

voor de **fraaie handwerken**: te Breda, 's Gravenhage en Zwolle;
 en werden benoemd

te **Breda**:

tot lid en voorzitter der commissie voor de *nuttige handwerken*; jhr. mr L. F. H. Michiels van Kessenich, inspecteur van het lager onderwijs in de eerste inspectie;
 tot leden, de dames:
 M. L. F. A. T. Rueb, geboren de Bruyn, te Rotterdam;
 A. Teunisse, onderwijzeres in de vrouwelijke handwerken te Amsterdam;
 G. J. G. Weijenberg, onderwijzeres aan de Rijksnormaallessen te Deventer;
 C. W. Zuber, geboren van Tongeren, onderwijzeres aan de Rijksnormaallessen te Breda;
 tot plaatsvervanger van den voorzitter: H. Th. van der Grinten, schoolopziener in het district Breda;
 tot plaatsvervangend lid, mejuffrouw: C. W. Hilst, onderwijzeres aan eene bijzondere meisjesschool te 's Hertogenbosch;

tot lid en voorzitter der commissie voor de *fraaie handwerken*: dr. A. H. J. V. M. Desertine, schoolopziener in het district Eindhoven;
 tot leden, de dames:
 G. Portheine, directrice der Amalia-bewaarschool te 's Hertogenbosch;
 M. E. Hilkens, hoofd eener openbare lagere school voor meisjes te 's Hertogenbosch;
 M. C. de Vet, onderwijzeres in de vrouwelijke handwerken te Breda;

tot plaatsvervangende leden: de dames:

J. E. Fabius te Delft;

W. L. Crull, onderwijzeres in de vrouwelijke handwerken aan de bijzondere kweekschool voor onderwijzeressen te Nijmegen;

te 's Gravenhage:

tot lid en voorzitter der commissie voor de nuttige handwerken: J. C. Fabius, inspecteur van het lager onderwijs in de tweede inspectie;

tot leden de dames:

J. G. Gravelotte, geboren Pontier, te 's Gravenhage; C. J. van den Ende, te 's Gravenhage;

G. Eggers, onderwijzeres aan de Christelijke Normaalschool voor onderwijzers en onderwijzeressen, te 's Gravenhage;

A. M. Nater, onderwijzeres aan de gemeentelijke vormschool voor onderwijzeressen te Rotterdam;

weduwe N. van der Zee, geboren Abbinga, onderwijzeres aan de Rijksnormaallessen te Sneek;

A. C. Kerlen, onderwijzeres in de nuttige handwerken aan de Rijkskweekschool voor onderwijzeressen te Apeldoorn;

tot plaatsvervanger van den voorzitter: dr. J. H. Jennes, schoolopziener in het district Rotterdam;

tot plaatsvervangende leden, de dames:

weduwe T. J. E. J. de Graaff, geboren de Graaf, te Kinderdijk, onderwijzeres aan de Rijksnormaallessen te Elshout;

weduwe M. A. Baas, geboren van Drunen, onderwijzeres aan de Rijksnormaallessen te 's Gravenhage;

tot lid en voorzitter der commissie voor de fraaie handwerken: jhr. L. Wichers, schoolopziener in het district 's Gravenhage;

tot leden, de dames:

J. S. Beydals, directrice der industrieschool voor meisjes te 's Gravenhage;

F. B. Mundhenk, onderwijzeres in de vrouwelijke handwerken te Amsterdam;

Johanna W. A. Naber te Amsterdam;

tot plaatsvervanger van den voorzitter: G. Roodenburch, schoolopziener in het district Haarlem;

tot plaatsvervangende leden, de dames:

J. van der Kaay, leerares aan de industrieschool voor meisjes te Rotterdam;

C. L. M. J. de Vet, onderwijzeres in de vrouwelijke handwerken te Breda;

te Utrecht:

tot lid en voorzitter der commissie voor de nuttige handwerken: A. J. Nijland, schoolopziener in het district Utrecht;

tot leden, de dames:

A. S. Borreman, geboren Philips, onderwijzeres aan de Rijksnormaallessen te Utrecht;

W. E. A. Ouwejan, onderwijzeres aan de Marnixstichting te Utrecht;

H. J. de Kroon, onderwijzeres aan de Rijksnormaallessen te Utrecht;

A. Kroese, onderwijzeres in de vrouwelijke handwerken te Amsterdam;

tot plaatsvervanger van den voorzitter: W. Middelveld Viersen, schoolopziener in het district Gouda;

tot plaatsvervangende leden, de dames:

C. J. W. Verburgt, onderwijzeres aan eene openbare lagere school te Utrecht;

J. M. Knoppers, onderwijzeres aan de Rijksnormaallessen te Amerongen;

te Zwolle:

tot lid en voorzitter der commissie voor de nuttige handwerken: mr. Th. Ruys I.Pzn., inspecteur van het lager onderwijs in de derde inspectie;

tot leden, de dames:

T. Heeringa, onderwijzeres in de handwerken te Franeker;

W. C. Postma, onderwijzeres aan de Rijksnormaallessen te Leeuwarden;

A. M. van der Velden, onderwijzeres aan de leerschool, verbonden aan de gemeentelijke kweekschool voor onderwijzers en onderwijzeressen te Amsterdam;

J. D. Top, directrice der industrieschool voor meisjes te Arnhem;

M. W. J. Milatz, onderwijzeres in de handwerken te Zwolle;

W. A. Hendriks, onderwijzeres in de handwerken te Kampen;

tot plaatsvervanger van den voorzitter: G. A. Bosch, schoolopziener in het district Zwolle;

tot plaatsvervangende leden, de dames:

A. C. van der Meulen, onderwijzeres in de handwerken te Assen;

A. R. van den Berg, onderwijzeres aan de Rijksnormaallessen te Groningen;

tot lid en voorzitter der commissie voor de fraaie handwerken: mr. R. C. Nieuwenhuys, schoolopziener in het district Deventer;

tot leden, de dames:

J. E. Kleyn, directrice der industrie- en huishoudschool te Zwolle;

W. Wolters, geboren de Vries, onderwijzeres aan de Rijksnormaallessen te Dokkum;

E. Breman, onderwijzeres aan de Rijksnormaallessen te Zwolle;

tot plaatsvervanger van den voorzitter: C. A. Zelvelder, schoolopziener in het district Heerenveen;

tot plaatsvervangende leden, de dames:

J. G. Heijink, leerares aan de industrie- en huishoudschool te Zwolle;

M. H. Hauser, onderwijzeres aan de Rijksnormaallessen te Assen.

In het volgende overzicht is de uitslag van deze examens vermeld:

tot plaatsvervanger van den voorzitter: H. Th. van der Grinten, schoolopziener in het district Breda:

Plaatsen waar de examens zijn afgenomen.	Getal adspiranten, dat				Getal adspiranten, dat			
	is geëxami- neerd.	zich heeft terug- getrokken.	is afgewezen.	is toegelaten.	is geëxami- neerd.	zich heeft terug- getrokken.	is afgewezen.	is toegelaten.
	Nuttige handwerken.				Fraaie handwerken.			
Breda.	305	—	110	195	53	—	19	34
's Gravenhage.	634	—	155	479	36	—	18	18
Utrecht	389	—	53	336	—	—	—	—
Zwolle	389	—	144	245	33	—	11	22
Totaal.	1717	—	462	1255	122	—	48	74

Voor de *nuttige handwerken* slaagden:

in 1885	105	van	186	geëxamineerden.
„ 1886	247	„	451	„
„ 1887	366	„	579	„
„ 1888	376	„	663	„
„ 1889	426	„	659	„
„ 1890	473	„	729	„
„ 1891	476	„	719	„
„ 1892	564	„	907	„
„ 1893	552	„	874	„
„ 1894	664	„	980	„
„ 1895	722	„	1062	„
„ 1896	752	„	1152	„
„ 1897	926	„	1348	„
„ 1898	908	„	1317	„
„ 1899	951	„	1397	„
„ 1900	1185	„	1663	„
„ 1901	1142	„	1702	„
„ 1902	1134	„	1701	„

Voor de *fraaie handwerken* slaagden:

in 1885	16	van	36	geëxamineerden.
„ 1886	60	„	125	„
„ 1887	68	„	136	„

in 1888	103	van	199	geëxamineerden
„ 1889	96	„	169	„
„ 1890	100	„	184	„
„ 1891	96	„	159	„
„ 1892	86	„	176	„
„ 1893	100	„	154	„
„ 1894	90	„	153	„
„ 1895	98	„	158	„
„ 1896	85	„	156	„
„ 1897	118	„	173	„
„ 1898	102	„	160	„
„ 1899	96	„	148	„
„ 1900	114	„	170	„
„ 1901	73	„	137	„
„ 1902	64	„	132	„

De ontvangen verslagen der commissiën worden aangetroffen onder bijlage II.

Krachtens art. 6, alinea 3, der wet op het lager onderwijs, werd aan 16 vreemdelingen vergunning verleend tot het geven van lager onderwijs.

Zij waren afkomstig uit:
België: 2 vrouwen;
Duitschland: 6 vrouwen en 3 mannen;
de voormalige Zuid-Afrikaansche Republiek: 5 mannen.

§ 16. TOEZICHT OP HET LAGER ONDERWIJS.

In de vacature van schoolopziener in het district Breda, ontstaan door het overlijden van den heer H. Th. van der Grinten, werd voorzien door de benoeming van den heer J. W. Schulinck, schoolopziener in het arrondissement Bergen op Zoom. Aan jhr mr. W. C. A. Alberda van Ekenstein werd op zijn verzoek eervol ontslag verleend als schoolopziener in het district Groningen. In zijne plaats werd aangesteld de heer Ph. J. Kloppers.

De plaats gehad hebbende mutatiën onder de arrondissements-schoolopzieners zijn in het volgende overzicht vermeld.

Arrondissement.	Overleden of, hetzij wegens overplaatsing, hetzij op verzoek, eervol ontslagen.	Benoemd.
Bergen op Zoom	J. W. Schulinck,	W. J. F. Juten.
Eindhoven	mr. A. I. M. J. baron van Wijnbergen,	mr. F. A. Hengst.
Zutphen	mr. J. G. W. H. baron van Sytzama,	jhr. mr. dr. J. P. Hooft Graafland.
Sommelsdijk	(¹)	mr. F. J. Lisman.
Amsterdam III.	(¹)	J. Postmus.
Ferwerd	mr. J. G. Peeting,	mr. J. J. Croles.
Dokkum	(¹)	J. van der Molen Tzn.
Wolvega	mr. J. J. E. Boschloo,	G. Blok.
Heerenveen	Ph. W. Weber,	mr. J. J. E. Boschloo.
Onderdendam	F. Bruins,	J. Heeringa Gzn.
Hoogezand	mr. T. Sybenga,	J. Wédeven.
Meerssen	mr. J. A. Reynen,	dr. J. M. A. van Oppen.
Weert	(¹)	mr. P. W. H. Truijen.

(1) Deze vacaturen waren reeds in 1902 ontstaan.

In de berichten, die de Regeering ontving, wordt ook thans over het algemeen met lof gesproken over de wijze, waarop de leden van het Rijksschooltoezicht zich van hunne taak hebben gekweten.

Gunstige mededeelingen over de werkzaamheid van de plaatselijke commissiën van toezicht werden slechts ten opzichte van enkele der grootste gemeenten ontvangen.

Op het einde van 1903 bedroeg het aantal commissiën, bedoeld in art. 70, alinea 2, der wet op het lager onderwijs 268, namelijk in:

Noordbrabant	29
Gelderland	26
Zuidholland	47
Noordholland	32
Zeeland	7
Utrecht	7

Friesland	32
Overijssel	18
Groningen	35
Drenthe	13
Limburg	22

Art. 79, alinea 1, der wet is in 1903 toegepast in de provincie:

Gelderland	in 2 gemeenten,
Zuidholland	, 1 gemeente,
Noordholland	, 3 gemeenten,
Zeeland	, 1 gemeente,
Friesland	, 1 gemeente,
Groningen	, 1 gemeente,
Limburg	, 3 gemeenten.

§ 17. UITGAVEN VAN HET RIJK EN DE GEMEENTEN TEN BEHOEVE VAN HET LAGER ONDERWIJS.

I. Uitgaven van het Rijk.

Het volgende overzicht bevat de uitgaven van het Rijk ten behoeve van het lager onderwijs in 1903, vergeleken met die over 1902.

1. Schooltoezicht.

a. Jaarwedden:

1. der inspecteurs	f 10 500,00
2. „ districts-schoolopzieners	64 999,95 ^s
	f 75 499,95 ^s

b. Reis- en verblijfkosten:

1. der inspecteurs	f 2 224,21
2. „ districts-schoolopzieners	14 286,85
	16 511,06

c. Bureelkosten:

1. der inspecteurs	f 1 200,00
2. „ districts-schoolopzieners	7 799,16 ^s
	8 999,16 ^s

d. Reis-, verblijf- en bureelkosten of abonnement deswege van en toelagen aan de arrondissements-schoolopzieners 148 019,55

e. Kosten van vergaderingen. 42,10

1903.	1902.	Vermeerdering.
f 249 071,83	f 247 712,35 ^s	f 1 359,47 ^s

II. Opleiding van onderwijzers en onderwijzeressen.

a. Rijksskweekscholen voor onderwijzers'en onderwijzeressen en daaraan verbonden leerscholen:

1. Personeel:

Apeldoorn	f 32 575,39 ^s
Nijmegen	31 046,10 ^s
Haarlem	34 429,41
Middelburg	31 643,32 ^s
Deventer	32 295,20
Groningen	32 356,21
Maastricht	36 684,16
	f 231 029,80 ^s

Apeldoorn	f 9 665,38
Nijmegen	6 181,26 ⁵
Haarlem	9 915,70
Middelburg,	6 681,85 ⁵
Deventer.	6 788,84 ⁵
Groningen	9 664,16 ⁵
Maastricht	7 840,25
	————— f 56 737,46

Apeldoorn	f	23 700,00
Nijmegen		24 350,00
Haarlem		24 800,00
Middelburg		23 925,00
Deventer.		21 912,50
Groningen		23 700,00
Maastricht		23 850,00
		166 237,50
	f	454 004,76 ⁵

1. Gemeentelijke kweekscholen voor onderwijzers en onderwijzeressen	f 42 334,85 ⁵	
2. Bijzondere kweekscholen voor onderwijzers en onderwijzeressen.	206 374,16	
		248 709,01 ⁵

1.	Noordbrabant	f	54 025,41 ^s
2.	Gelderland		44 266,15 ^s
3.	Zuidholland		105 697,94
4.	Noordholland		43 572,24 ^s
5.	Zeeland		37 871,66 ^s
6.	Utrecht		26 218,06 ^s
7.	Friesland		42 669,90 ^s
8.	Overijssel		44 386,50 ^s
9.	Groningen		38 247,60 ^s
10.	Drenthe		24 689,68 ^s
11.	Limburg		36 356,17 ^s
			498 001,36

1.	Noordbrabant	f	20 925,00
2.	Gelderland		6 350,00
3.	Zuidholland		46 000,00
4.	Noordholland		36 500,00
5.	Zeeland	,	2 150,00
6.	Utrecht		18 800,00

		1903.	1902.	Vermeerdering.
7. Friesland	f 15 500,00			
8. Overijssel	2 500,00			
9. Groningen	8 100,00			
10. Drenthe	1 650,00			
11. Limburg	7 375,00			
	f 165 750,00			
III. <i>Toelagen tot bekostiging der arrondissements-bibliotheken en tot bestrijding van kleine uitgaven ter bevordering van het doel der onderwijzers-bijeenkomsten</i>		f 1 366 465,14	f 1 356 219,82	f 10 245,32
		10 670,60	10 541,92	128,68
IV. <i>Rijks- lagere scholen.</i>				
a. <i>Personeel.</i>				
Weststellingwerf	f 2 670,50			
Steenwijkerwold	2 864,78 ^s			
Vledder	9 275,22 ^s			
	f 13 810,51			
b. <i>Materieel:</i>				
Weststellingwerf	f 445,75 ^s			
Steenwijkerwold	888,93 ^s			
Vledder	2 702,04			
	4 536,73			
		18 347,24	17 921,44	425,80
V. <i>Bijdragen aan gemeenten vervangende de vroegere Rijksjaarwedden.</i>				
a. Noordbrabant	f 38 227,50			
b. Gelderland	8 481,80			
c. Zuidholland	2 680,40			
d. Noordholland	1 496,00			
e. Zeeland	39 02,00			
f. Utrecht	845,00			
g. Friesland	664,00			
h. Overijssel	7 237,30			
i. Groningen	8 444,10			
j. Drenthe	446,90			
		72 425,00	72 425,00	—
VI. <i>Vergoeding door het Rijk aan de gemeenten voor de kosten van haar lager onderwijs ten gevolge van art. 45 der wet, met inbegrip der bijbetaling van te weinig genoten vergoeding over 1901.</i>				
a. Noordbrabant	f 310 523,57 ^s			
b. Gelderland	511 027,75 ^s			
c. Zuidholland	1 109 701,26 ^s			
d. Noordholland	1 188 852,72			
e. Zeeland	230 948,22			
f. Utrecht	234 765,93			
g. Friesland	349 981,83 ^s			
h. Overijssel	365 684,62 ^s			
i. Groningen	330 646,70 ^s			
j. Drenthe	193 861,41			
k. Limburg	215 512,03			
		5 041 506,06 ^s	4 933 813,27	107 692,79 ^s

VII. *Bijdragen aan de gemeenten in de aan de onderwijzers uit te keeren belooning wegens het geven van herhalingsonderwijs.*

a.	Noordbrabant	f 9 594,52 ^s
b.	Gelderland	14 213,88
c.	Zuidholland	19 724,05
d.	Noordholland	21 882,00
e.	Zeeland	4 982,25
f.	Utrecht	3 968,85
g.	Friesland	12 147,15
h.	Overijssel	9 094,50
i.	Groningen	10 239,75
j.	Drenthe	7 318,80
k.	Limburg	1 022,70

VIII. *Bijdragen aan gemeenten krachtens art. 49 der wet.*

a.	Noordbrabant	f 19 720,00
b.	Gelderland	11 975,00
c.	Zuidholland	36 430,00
d.	Noordholland	70 040,00
e.	Zeeland	32 110,00
f.	Utrecht	"
g.	Friesland	61 870,00
h.	Overijssel	20 625,00
i.	Groningen	6 000,00
j.	Drenthe	118 785,00
k.	Limburg	12 410,00

IX. *Bijdragen aan bijzondere scholen krachtens art. 54 bis der wet.*

a.	Noordbrabant	f 328 274,03 ^s
b.	Gelderland	212 119,76 ^s
c.	Zuidholland	496 951,48
d.	Noordholland	330 799,05
e.	Zeeland	53 857,00 ^s
f.	Utrecht	137 837,17 ^s
g.	Friesland	124 625,57 ^s
h.	Overijssel	83 252,68 ^s
i.	Groningen	77 744,97 ^s
j.	Drenthe	18 338,61
k.	Limburg	108 764,14

X. *Reis- en verblijf/kosten en vacatiegelden der leden van de commissiën tot het examineeren van hen die eene der akten van bekwaamheid, vermeld in art. 56, onder a en b, of eene akte van bekwaamheid in de handwerken of in vrije en orde-oefeningen der gymnastiek, vermeld in art. 56bis der wet, wenschten te ontvangen, benevens verdere kosten dier examens.*

XI.	Gratificatiën aan onderwijzers	"
XII.	Pensioenen aan onderwijzers	572 568,54
XIII.	Wachtgelden ingevolge art. 39 der wet.	3 039,70

Totaal . . .

1903.	1902.	Vermeerdering.
f 114 188,45 ^s	f 35 908,95	f 78 279,50 ^s
389 965,00	342 490,00	47 475,00
1 972 564,49 ^s	1 278 536,99	694 027,50 ^s
131 883,00 ^s	130 974,66 ^s	908,34
"	"	"
572 568,54	533 325,39	39 243,15
3 039,70	2 474,50	565,20
f 9 942 695,07	f 8 962 344,30	f 980 350,77

De inkomsten van het Rijk ter zake van het lager onderwijs in 1903 waren als volgt:

Opbrengst van schoolgelden aan de leerscholen, verbonden aan de Rijkskweekscholen voor onderwijzers:

Apeldoorn	f 2 247,50
Nijmegen	1 421,25
Haarlem	1 481,60
Middelburg	2 729,20
Deventer	1 676,05
Groningen	895,30
Maastricht	3 204,50
	f 13 615,40

Bijdragen der onderwijzers voor hun pensioen:

Noordbrabant	f 15 923,21
Gelderland	25 881,29
Zuidholland	67 542,04
Noordholland	73 957,07 ^s
Zeeland	11 343,25 ^s
Utrecht	11 542,54
Friesland	17 565,61 ^s
Overijssel	18 609,86
Groningen	17 527,80 ^s
Drenthe	7 938,16 ^s
Limburg	9 505,56 ^s
	277 336,42

Opbrengst der examen-gelden ingevolge art. 65ter der wet op het lager onderwijs 41 800,00

Totaal . . . f 332 751,82

In 1902 bedroegen de inkomsten f 323 167,66^s.

Voorts is, ter verrekening van de door de gemeenten over 1901 te veel genoten vergoeding, volgens art. 45 der wet op het lager onderwijs, overeenkomstig het voorschrift van art. 8 van het Koninklijk besluit van 23 December 1889 (*Staatsblad* n°. 189), op de voor 1903 toegekende vergoeding ingehouden:

In Noordbrabant	f 8 399,57
„ Gelderland	6 176,33 ^s
„ Zuidholland	7 150,87
„ Noordholland	3 453,39
„ Zeeland	3 626,65 ^s
„ Utrecht	1 725,38 ^s
„ Friesland	5 349,99

„ Overijssel	f 5 633,33
„ Groningen	4 161,64
„ Drenthe	10 578,01 ^s
„ Limburg	10 692,70

Totaal . . . f 66 947,88

Trekt men het bedrag der inkomsten en dat der vermelde inhoudingen, te zamen bedragende f 399 699,70 van het cijfer der uitgaven af, dan blijkt dat het zuiver bedrag der Rijks-uitgaven in 1903 was f 9 542 995,37

In 1902 was dit 8 572 417,10^s

Vermeerdering f 970 578,26^s

Het vorenstaand overzicht wijst ten aanzien van de volgende onderwerpen op vermeerdering van uitgaven tot de bedragen achter ieder onderwerp vermeld als:

Schooltoezicht	f 1 359,47 ^s
Opleiding voor onderwijzers en onderwijzeressen	10 245,32
Arrondissements-bibliotheken	128,68
Rijks lagere scholen	425,80
Bijdrage aan de gemeenten krachtens art. 45 <i>bis</i> der wet	107 692,79 ^s
Bijdrage aan de gemeenten in de aan de onderwijzers uit te keeren belooning wegens het geven van herhalingsonderwijs	78 279,50 ^s
Bijdragen aan gemeenten krachtens art. 49 der wet	47 475,00
Bijdrage aan bijzondere scholen krachtens art. 54 <i>bis</i> der wet	694 027,50 ^s
Examenkosten	908,34
Pensioenen aan onderwijzers	39 243,15
Wachtgelden ingevolge art. 39 der wet	565,20
	f 980 350,77

terwijl het bedrag, dat als vergoeding aan de gemeenten volgens art. 45 der wet ten laste van hoofdstuk V der Staatsbegroting van 1903 is gebracht f 107 692,79^s meer beliep dan in 1902.

Vergelijkt men echter hetgeen in beide jaren te dezer zake, na aftrek der inhoudingen van het te veel genotene over vroegere jaren, uitgegeven is, dan vindt men eene vermeerdering van f 107 504,45^s.

De inkomsten van het Rijk vermeerderden met f 10 014,90^s, wegens de bijdragen der onderwijzers voor hun pensioen; zij verminderden met f 430,75, n.l. wegens opbrengst der schoolgelden aan de leerscholen, verbonden aan de Rijkskweekscholen voor onderwijzers, met f 109,75, en wegens opbrengst der examen-gelden ingevolge art. 65ter der wet op het lager onderwijs, met f 321.

De volgende tabel vermeldt de ontheffingen, welke in 1903 bij Koninklijk besluit aan de daarbij genoemde gemeentebesturen zijn verleend van den eisch, gesteld in het 4de lid van art. 45 der wet tot regeling van het lager onderwijs, voor de scholen en de tijdvakken als achter den naam van elke gemeente is aangeduid.

Dagteekening en nummer van het Koninklijk besluit.	Gemeente.	Nadere plaatsaanduiding waar de school staat.	Tijdvak waarvoor ontheffing wordt verleend.
3 Januari 1903, n°. 26,	Melissant,	Melissant,	1 Juni tot 1 Nov. 1902.
Idem,	Stad Vollenhove,	School A,	15 Mei tot 31 Dec. 1902.
Idem,	Vlagtwedde,	Bourtange,	30 Mei tot 31 Dec. 1902.
12 Maart 1903, n°. 41,	Tietjerksteradeel,	Bergumerheide,	Verlengd tot 1 Febr. 1903.
16 „ 1903, „ 14,	Amsterdam,	Openbare lagere school 1ste klasse, n°. 10,	1 Mei 1902 tot 1 Maart 1903.
Idem,	Idem,	„ „ „ 1ste „ „ 27,	1 Mei 1902 tot 1 April 1903.
Idem,	Idem,	„ „ „ 1ste „ „ 33,	1 April 1902 tot 16 Febr. 1903.
Idem,	Idem,	„ „ „ 1ste „ „ 35,	1 Juli 1902 tot 1 Maart 1903.
Idem,	Idem,	„ „ „ 1ste „ „ 92,	1 April 1902 tot 16 Mei 1903.
Idem,	Idem,	„ „ „ 2de „ letter S,	1 Mei 1902 tot 1 Febr. 1903.
31 Maart 1903, n°. 23,	Oud-Beijerland,	Kom der gemeente,	Verlengd tot 1 Maart 1903.
14 Mei 1903, „ 36,	Tietjerksteradeel,	Suawoude,	1 Juni 1902 tot 1 Febr. 1903.
Idem,	Idem,	Suameerderheide,	1 Juni 1902 tot 1 Maart 1903.
14 Mei 1903, „ 37,	Ter Neuzen,	School B,	1 Juli 1902 tot 1 Maart 1903.
9 Sept. 1903, „ 13,	Oudkarspel,	Oudkarspel,	15 Jan. tot 1 Aug. 1903.
9 „ 1903, „ 14,	Nieuw Beijerland,	1ste openbare lagere school,	1 Jan. tot 20 Mei 1903.
Idem,	Oud Beijerland,	Kom der gemeente,	1 Jan. tot 15 Juni 1903.
Idem,	Haarlemmermeer,	School n°. 3,	1 Jan. tot 1 Juli 1903.
Idem,	Idem,	School n°. 9,	1 Jan. tot 1 Aug. 1903.
Idem,	Helder,	School n°. 1 te Koegras,	15 Dec. 1902 tot 2 Juni 1903.
Idem,	Zonnemaire,	Zonnemaire (o. l. school),	Het jaar 1903.
Idem,	Wijmbritseradeel,	Gaastmeer,	1 Nov. 1902 tot 1 Juni 1903.
Idem,	Stad Vollenhove,	School A,	1 Jan. tot 1 Juni 1903.
Idem,	Vlagtwedde,	Ter Apel,	Het jaar 1903.
Idem,	Emmen,	Dorp,	1 Dec. 1902 tot 4 Mei 1903.
Idem,	Idem,	Roswinkel,	1 Jan. tot 1 Nov. 1903.
Idem,	Bochholtz,	Bochholtz,	1 Jan. tot 15 Mei 1903.
27 Nov. 1803, n°. 25,	Poortvliet,	Poortvliet,	1 April tot 31 Dec. 1903.
Idem,	Kruiningen,	Hansweert,	1 Juni tot 31 Dec. 1903.
Idem,	Ter Neuzen,	School D te Sluiskil,	Het jaar 1903.
Idem,	Vlissingen,	School C,	15 Juli 1902 tot 2 Nov. 1903.
Idem,	Haskerland,	Oudehaske,	21 April tot 31 Dec. 1903.
Idem,	Opsterland,	Beetsterzwaag,	1 Oct. 1902 tot 15 Juni 1903.
Idem,	Idem,	Beets,	1 Jan. tot 1 Oct. 1903.
Idem,	Idem,	Tijnje,	Het jaar 1903.
Idem,	Uithuizermeeden,	Uithuizermeeden,	1 Mei tot 1 Dec. 1903.
Idem,	Emmen,	Barger Oosterveen,	1 April tot 31 Dec. 1903.
4 Dec. 1903, n°. 25,	Idem,	Weedingerveen,	1 Nov. 1902 tot 21 April 1903.
9 „ 1903, „ 24,	Idem,	Roswinkel,	Verlengd tot 1 Dec. 1903.

De Koninklijke beslissingen in zake de beroepen van besluiten van Gedeputeerde Staten ten aanzien van aanvragen van besturen van bijzondere scholen, om over 1902 in het genot te worden gesteld van de Rijksbijdrage overeenkomstig art. 54 *bis* der wet, volgen als bijlage Z achter dit verslag.

De ontheffing, bedoeld in het voorlaatste lid van art. 54 *bis* der wet, zooals dat artikel is gewijzigd bij de wet van 13 Sep-

tember 1895 (*Staatsblad* n°. 159) behoefde voor het jaar 1902 geen enkel maal te worden verleend.

2. Uitgaven der gemeenten.

In de volgende tabel zijn de uitgaven en inkomsten der gemeenten voor het lager onderwijs vermeld.

UITGAVEN en INKOMSTEN der gemeenten ten behoeve van het lager onderwijs in 1903.

ONDERWERPEN.	Noordbrabant.	Gelderland.	Zuidholland.	Noordholland.	Zeeland.	Utrecht.	Friesland.	Overijssel.	Groningen.	Drenthe.	Limburg.	Totaal.
UITGAVEN.												
Onderwijzend personeel	f 752 107,31 ^s	f 1 228 281,77	f 3 561 354,51 ^s	f 3 814 644,18 ^s	567 453,52 ^s	f 583 541,94 ^s	f 866,745,71	f 894 360,17 ^s	f 872 203,88 ^s	f 337 423,88 ^s	f 445 328,13 ^s	f 13 973 445,04 ^s
Vergoeding over vrije woning en huur van schoollokalen . . .	5 727,33	26 787,45	93 070,91	97 712,92	14 193,97	8 693 24 ^s	23 999,25	27 201,14	22 854,72	11 904,95	3 618,65 ^s	335 764,54
Nieuwe schoollokalen.	95 249,83 ^s	151 757,70 ^s	686 871,69 ^s	771 742,81	58 161,88	220 947,32	86 057,35 ^s	143 096,40 ^s	57 826,78	151 948,53	133 837,90	2 557 497,71 ^s
Onderhoud van schoollokalen.	34 947,53	57 409,89 ^s	216 441,68	156 058,64	38 601,33	31 276,60 ^s	50 254,81 ^s	34 715,96	65 411,46 ^s	14 718,13 ^s	15 490,67	715 296,72 ^s
Schoolmeubelen en schoolbehoeften.	48 821,74 ^s	115 174,87 ^s	268 733,79 ^s	220 659,00	43 431,49	79 213,76	60 494,85 ^s	69 330,05 ^s	62 960,33 ^s	35 426,21	31 936,44 ^s	1 036 182,54 ^s
Vuur en licht in de schoollokalen	32 999,30	61 795,25	155 704,65	279 115,90	17 273,41 ^s	40 640,37	53 019,23 ^s	56 998,51 ^s	48 768,08 ^s	20 159,33	24 879,30	791 353,40
Kosten van het plaatselijk schooltoezicht daaronder begrepen de commissiën tot wering van schoolverzuim	8 479,11 ^s	8 420,57	12 386,59	26 742,44 ^s	3 501,26	3 170,03	10 220,08	2 821,72	7 088,70	2 640,67 ^s	1 661,92	87 133,10 ^s
Kosten van het vergelijkend onderzoek voor hoofden van openbare scholen	46,50	287,23	6 284,79	180,52 ^s	—	50,75	698,38 ^s	541,23	257,55	259,95	—	8 606,91
Subsidiën aan bijzondere scholen	—	7 370,00	2 473,97 ^s	783,19	—	200,00	—	7 806,79 ^s	—	225,00	1 925,00	20 783,96
Opleiding van onderwijzers en onderwijzeressen	740,00	100,00	103 437,93	73 114,08	133,33 ^s	5 837,60	170,00	1 033,25	24 851,53 ^s	—	488,96	215 906,69
Uitkeering aan andere gemeenten	6 617,34 ^s	2 465,45	15 196,76	13 174,33 ^s	1 500,65	9 565,82	5 297,00 ^s	9 800,69	11 097,18	2 799,80	4 128,72	(¹) 81 644,25 ^s
Kosten wegens aanmoediging van getrouw schoolbezoek. . . .	3 634,60	3 220,23	16 794,13	24 693,11 ^s	620,56 ^s	731,70 ^s	2 695,15	633,30	471,80	99,20	640,39	54 234,18 ^s
Kosten wegens het van gemeentewege rechtstreeks verstrekken van voedsel en kleeding aan schoolgaande kinderen.	—	—	—	182,75	—	2 366,46 ^s	1 153,45 ^s	—	5 741,58	—	—	9 444,25
Subsidiën ter verstrekking van voedsel en kleeding aan schoolgaande kinderen.	100,00	880,00	844,68	500,00	431,02 ^s	150,00	300,27 ^s	—	1 316,34	89,33	—	4 611,65
Andere uitgaven	29 976,60	48 360,86 ^s	27 053,45 ^s	157 753,89	10 927,05	41 447,46	25 164,70 ^s	37 973,86 ^s	32 251,90 ^s	19 430,95	5 596,01 ^s	435 936,76
Totaal in 1903 . .	f 1 019 447,21 ^s	f 1 712,311,29	f 5 172 619,55 ^s	f 5 637 058,28 ^s	f 756 228,99 ^s	f 1 027 833,07 ^s	f 1 186 270,30 ^s	f 1 286 313,10	f 1 213 101,86	f 647,125,94 ^s	f 669 532,11	f 20 327 841,73 ^s
„ „ 1902 . .	917 217,80 ^s	1 679 052,17 ^s	4 994 596,64	5 234,831,93 ^s	766 558,16	1 013 302,01	1 130 702,86	1 271 026,57 ^s	1 274 695,23	514 747,34	635 478,43 ^s	19 532 209,16 ^s
Vermeerdering . .	f 102 229,41	f 33 259,11 ^s	f 178 022,91 ^s	f 352 226,35	f — 10 329,16 ^s	f 14 531,96 ^s	f 5 567,44 ^s	f 15 286,52 ^s	f — 61 593,37	f 132 378,60 ^s	f 34 053,67 ^s	f 795 632,57
INKOMSTEN.												
Opbrengst der schoolgelden	f 81 782,87	f 173 562,48	f 615 123,53	f 621 556,63 ^s	f 67 264,66	f 115 004,71	f 67 813,67	f 104 412,37	f 83 714,63	f 38 569,93 ^s	f 48 177,06 ^s	f 2 016 982,55 ^s
Bijdragen van het Rijk, vervangende de vroegere Rijksjaarwedden	38 227,50	8 481,80	2 680,40	1 496,00	3 902,00	845,00	664,00	7 237,30	8 444,10	446,90	—	72 425,00
Vergoeding door het Rijk, volgens art. 45 der wet, met inbegrip der bijbetaling wegens te weinig genoten vergoeding over 1901 en na aftrek der te veel genoten vergoeding over dat jaar . .	302 124,00 ^s	504 851,42	1 102 550,39 ^s	1 185 399,33	227 321,56 ^s	233 040,54 ^s	344 631,84	360 051,29 ^s	326 485,06 ^s	183 283,39 ^s	204 819,33	4 974 551,18 ^s
Bijdrage van het Rijk in de aan de onderwijzers uit te keeren belooning wegens het geven van herhalingsonderwijs	9 594,52 ^s	14 213,88	19 724,05	21 882,00	4 982,25	3 968,85	12 147,15	9 094,50	10 239,75	7 318,80	1 022,70	114 188,45 ^s
Subsidie van het Rijk, krachtens art. 49 der wet	19 720,00	11 975,00	36 430,00	70 040,00	32 110,00	—	61 870,00	20 625,00	6 000,00	118 785,00	12 410,00	389 965,00
Bijdragen van andere gemeenten	10 639,92	2 029,86 ^s	12 989,51	12 161,31 ^s	1 345,91	8 918,35	5 297,00 ^s	10 505,69	11 047,18	2 796,05	3 758,72	81 489,51 ^s
Opbrengst van bijzondere fondsen	825,00	2 550,37 ^s	5 868,89	3 811,64 ^s	4 120,00	5 458,81	4 762,73 ^s	106,75	21 078,85 ^s	3 129,67 ^s	31,22	51 743,95 ^s
Totaal in 1903 . .	f 462 913,82	f 717 664,82	f 1 795 366,77 ^s	f 1 916 346,92 ^s	f 341 046,38 ^s	f 367 236,26 ^s	f 497 186,40	f 512 032,90 ^s	f 467 009,58	f 354 329,75 ^s	f 270 219,03 ^s	f 7 701 352,66 ^s
„ „ 1902 . .	457 500,75 ^s	726 834,19 ^s	1 754 810,60	1 782 764,78	332,630,89	353 419,64 ^s	500 233,32	510 294,18 ^s	453 728,09 ^s	266 148,30	268 845,49	7 407 215,25 ^s
Vermeerdering . .	f 5 413,06 ^s	f — 9 169,37 ^s	f 40 556,17 ^s	f 133 582,14 ^s	f 8 415,49 ^s	f 13 816,62	f — 3 051,92	f 1 738,72	f 13 231,48 ^s	f 88 181,45 ^s	f 1 373,54 ^s	f 294 137,41
Zuiver bedrag der uitgaven in 1903 . .	f 556 533,39 ^s	f 994 646,47	f 3 377 252,78	f 3 720 711,36	f 415 182,61	f 660 596,81	f 689 083,90 ^s	f 774 280,19 ^s	f 746 092,28	f 292 796,19	f 399 313,07 ^s	f 12 626 489,07
„ „ „ „ „ 1902 . .	459 717,05	952 217,98	3 239 786,04	3 502 067,15 ^s	433 927,27	659 882,36 ^s	680 464,54	760 732,39	820 967,13 ^s	248 599,04	366 632,94 ^s	12 124 993,91
Vermeerdering . .	f 96 816,34 ^s	f 42 428,49	f 137 466,74	f 218 644,20 ^s	f — 18 744,66	f 714,44 ^s	f 8 619,36 ^s	f 13 547,80 ^s	f — 74 874,85 ^s	f 44 197,15	f 32 680,13	f 501 495,16

(¹) Dit bedrag is f 154,74 hooger dan het totaal der „bijdragen van andere gemeenten”, onder de inkomsten verantwoord, aanzien door de gemeente IJzendijke (Zeeland) eene som van f 154,74 is betaald aan de Belgische gemeente Waterland-Oudeman.

In 1903 werd door de gemeenten ten behoeve van het lager onderwijs eene som van f 20 327 841,73^s uitgegeven, dat is f 795 632,57 meer dan in het vorige jaar.

De inkomsten bedroegen f 7 701 352,66^s, derhalve f 294 137,41 meer dan in het vorige jaar.

Het zuiver bedrag der uitgaven door de gemeenten beliep dien-
tengevolge f 12 626 489,07 of f 501 495,16 meer dan in 1902.

Het zuiver bedrag der uitgaven vermeerderde in Noordbrabant, Gelderland, Zuidholland, Noordholland, Utrecht, Friesland, Over-
ijssel, Drenthe en Limburg.

Met betrekking tot de onderwerpen van uitgaaf valt de vol-
gende vermeerdering waar te nemen:

Onderwijzend personeel	f 544 141,75
Vergoeding voor vrije woning en huur van schoollokalen	39 383,38 ^s
Nieuwe schoollokalen	22 682,33 ^s
Vuur en licht in de schoollokalen.	28 014,84
Kosten van het plaatselijk schooltoezicht	13 106,63 ^s
Uitkeering aan andere gemeenten	9 658,56 ^s
Rechtstreeksche verstrekking van voedsel en kleeding aan schoolgaande kinderen.	3 031,86 ^s
Subsidiën ter verstrekking van voedsel en kleeding aan schoolgaande kinderen.	1 243,12 ^s
Andere uitgaven	176 758,11

De uitgaven verminderden voor de volgende onderwerpen:

Onderhoud van schoollokalen	f 3 754,04
Schoolmeubelen en schoolbehoeften	28 844,61 ^s
Kosten van vergelijkend onderzoek voor hoof- den van openbare scholen	5 209,98
Subsidiën aan bijzondere scholen	834,02
Opleiding van onderwijzers en onderwijzeressen	2 515,48
Kosten wegens aanmoediging van getrouw schoolbezoek	1 229,90 ^s
De inkomsten vermeerderen ten aanzien van opbrengst der schoolgelden	f 58 072,26 ^s
Vergoeding door het Rijk, krachtens art. 45 der wet	107 504,45 ^s
Bijdrage van het Rijk in de aan de onderwij- zers uit te keeren belooning wegens het geven van herhalingsonderwijs	78 279,50 ^s
Subsidiën van het Rijk krachtens art. 49 der wet	47 475,00
Bijdragen van andere gemeenten	9 657,17
De inkomsten verminderden ten aanzien van:	
Opbrengst van bijzondere fondsen met . . . f	6 850,98 ^s

3. Uitgaven door Rijk en gemeenten.

In het volgend overzicht worden de uitgaven door Rijk en
gemeenten te zamen in 1903 gedaan, vergeleken met die over 1902.

O N D E R W E R P E N.	1903.	1902.	Vermeerdering.
Onderwijzend personeel	f 13 987 255,55 ^s	f 13 442 244,79 ^s	f 545 010,76
Vergoeding voor vrije woning en huur van schoollokalen	335 764,54	296 381,15 ^s	39 383,38 ^s
Nieuwe schoollokalen	2 557 497,71 ^s	2 534 815,38	22 682,33 ^s
Onderhoud van schoollokalen	715 296,72 ^s	719 050,76 ^s	— 3 754,04
Schoolmeubelen, schoolbehoeften, vuur en licht enz.	1 832 072,67 ^s	1 833 345,66	— 1 272,98 ^s
Pensioenen aan onderwijzers	572 568,54	533 325,39	39 243,15
Rijkswachtgelden aan onderwijzers	3 039,70	2 474,50	565,20
Opleiding van onderwijzers	1 582 371,83	1 574 641,99	7 729,84
Arrondissements-bibliotheken en onderwijzersbijeenkomsten.	10 670,60	10 541,92	128,68
Vergelijkend onderzoek voor hoofden van scholen	8 606,91	13 816,89	— 5 209,98
Akte-examens	131 883,00 ^s	130 974,66 ^s	908,34
Schooltoezicht, daaronder begrepen de commissiën tot wering van schoolverzuim	336 204,93 ^s	321 738,82 ^s	14 466,11
Aanmoediging van getrouw schoolbezoek door de gemeenten	54 234,18 ^s	55 464,09	— 1 229,90 ^s
Kosten en subsidiën wegens het verstrekken van voedsel en kleeding aan schoolgaande kinderen	14 055,90	9 780,91	4 274,99
Subsidiën van het Rijk aan bijzondere scholen	1 972 564,49 ^s	1 278 536,99	694 027,50 ^s
Subsidiën van de gemeenten aan bijzondere scholen	20 783,96	21 617,98	— 834,02
Uitkeeringen tussehen gemeenten	81 644,25 ^s	71 985,69	9 658,56 ^s
Andere uitgaven (van gemeenten)	435 936,76	359 178,65	176 758,11
Totaal	f 24 652 452,28 ^s	f 23 109 916,24 ^s	1 542 536,04

De inkomsten van Rijk en gemeenten te zamen in 1903, vergeleken met die in 1902, waren als volgt:

O N D E R W E R P E N.	1903.	1902.	Vermeerdering.
Schoolgelden..	f 2 030 597,95 ^s	f 1 972 635,44	f 57 962,51 ^s
Bijdragen van onderwijzers voor hun pensioen	277 336,42	267 321,51 ^s	10 014,90 ^s
Examengelden	41 800,00	42 121,00	— 321,00
Bijdragen door gemeenten van andere gemeenten ontvangen voor schoolgaande kinderen	81 489,51 ^s	71 832,34 ^s	9 657,17
Opbrengst van bijzondere fondsen	51 743,95 ^s	58 594,94	— 6 850,98 ^s
	f 2 482 967,84 ^s	f 2 412 505,24	f 70 462,60 ^s

Het zuiver bedrag der uitgaven van Rijk en gemeenten te zamen was dus in 1903 f 22 169 484,44, tegenover f 20 697 411,00^s in 1902.

De volgende tabel geeft een overzicht van de uitgaven en ontvangsten van het Rijk en de gemeenten ten behoeve van het lager onderwijs over de jaren 1878 tot en met 1903.

	Uitgaven				Inkomsten			Zuiver bedrag der uitgaven.
	door het Rijk.	door de provinciën.	door de gemeenten (na aftrek der subsidien).	Totaal.	van het Rijk.	van de gemeenten.	Totaal.	
In 1878 . .	f 963 251,33	f 212 826,39	f 7 149 787,47 ^s	f 8 325 865,19	f 95 540,77	f 1 152 155,24 ^s	f 1 247 696,01 ^s	f 7 078 169,17 ^s
„ 1879 . .	1 320 164,79 ^s	334 959,03 ^s	7 001 623,94 ^s	8 656 747,77 ^s	101 109,24	1 168 479,89 ^s	1 269 589,13 ^s	7 387 158,64
„ 1880 . .	2 332 659,97	619 695,74 ^s	6 716 339,25	9 668 694,96 ^s	108 423,12	1 193 334,61	1 301 757,73	8 366 937,23 ^s
„ 1881 t/m 1885 gemidd.	5 536 340,27 ^s	—	8 432 309,86 ^s	13 968 650,14	150 688,72 ^s	1 274 323,84	1 425 012,56 ^s	12 543 637,57 ^s
In 1886 t/m 1890 gemidd.	4 535 565,79 ^s	—	8 462 041,68	12 997 607,47 ^s	186 825,47 ^s	1 449 754,42	1 636 579,89 ^s	11 361 027,58
In 1890 t/m 1895 gemidd.	6 001 620,02	—	9 760 646,52	15 762 266,54	233 673,08	1 659 385,95 ^s	1 893 059,03 ^s	13 869 207,50 ^s
In 1896 t/m 1900 gemidd.	6 740 093,83	—	11 514 171,71	18 254 265,54	268 528,74	1 844 079,77	2 110 808,51	16 143 457,03
„ 1901 . .	7 475 176,15 ^s	—	13 506 537,54 ^s	20 981 713,70	292 380,02 ^s	2 020 889,62	2 313 269,64 ^s	18 668 444,05 ^s
„ 1902 . .	8 895 584,76	—	14 214 331,48 ^s	23 109 916,24 ^s	323 167,66 ^s	2 089 337,57 ^s	2 412 505,24	20 697 411,00 ^s
„ 1903 . .	9 875 747,19	—	14 776 705,09 ^s	24 652 452,28 ^s	332 751,82	2 150 216,02 ^s	2 482 967,84 ^s	22 169 484,44

De cijfers in de kolom „uitgaven door het Rijk” zijn opgegeven, na aftrek van de inhoudingen wegens door de gemeenten te veel genoten vergoeding (of na aftrek van de restitutiën door de gemeenten wegens te veel genoten vergoeding) volgens art. 45 der wet op het lager onderwijs over het voorlaatste jaar. De eerste verrekening vond plaats bij het jaar 1882 van het te veel genotene over 1880.

Evenals in vorige verslagen volgt hier een kort overzicht van

alle uitgaven en inkomsten van het Rijk, de provinciën en de gemeenten voor het hooger, middelbaar en lager onderwijs.

De uitgaven voor het landbouwkundig onderwijs, voor de Veeartsenijsschool, het onderwijs bij de land- en zeemacht, dat in de gevangenissen en de bedelaarsgestichten en het onderricht op de bewaarscholen blijven hierbij buiten aanmerking.

Bij samenvatting der totalen, hierboven verkregen, als bedrag van de kosten van het hooger, middelbaar en lager onderwijs, verkrijgt men het volgend overzicht.

	Rijk.	Provinciën.	Gemeenten.	Totaal.
Universiteiten	f 2 239 940,56 ^s	f 10 000,00	f 401 725,02 ^s	f 2 651 665,59
Opleiding van godsdienstleeraren	77 137,84	—	—	77 137,84
Gymnasia en Latijnsche scholen en kosten der examens, be- doeld in art. 11 en 12 der wet op het hooger onderwijs. . .	260 144,10	—	600 419,78 ^s	860 563,88 ^s
Middelbaar onderwijs.	2 105 023,10	116 290,91	2 200 975,84	4 422 289,85
Kweekscholen voor vroedvrouwen	65 312,02 ^s	—	—	65 312,02 ^s
Lager onderwijs.	9 598 410,77	—	14 643 471,62 ^s	24 241 882,39 ^s
Totaal.	f 14 345 968,40	f 126 290,91	f 17 846 592,27 ^s	f 32 318 851,58 ^s

Van de uitgaven der gemeenten zijn hier afgetrokken de subsidiën door het Rijk en de provinciën aan de gemeenten betaald, de uitkeering tusschen gemeenten, alsook de opbrengst van bijzondere fondsen in de gemeenten, speciaal voor het onderwijs bestemd, omdat deze gelden niet ten laste van de gemeenten zijn gekomen.

Van de uitgaven van het Rijk zijn afgetrokken de bijdragen der onderwijzers voor hun pensioen en de inhoudingen wegens te veel genoten vergoedingen, volgens art. 45, over 1901.

De volgende inkomsten werden van de verschillende takken van onderwijs verkregen :

	Rijk.	Gemeenten.	Totaal.
Universiteiten (inschrijvingsgelden, enz.)	f 283 737,25	f 155 984,25	f 439 721,50
Gymnasia en Latijnsche scholen (schoolgelden, enz.)	—	191 244,51 ^s	191 244,51 ^s
Middelbaar onderwijs (schoolgelden)	281 551,36	591 958,14 ^s	873 509,50 ^s
Lager onderwijs (schoolgelden en examengelden).	55 415,40	2 016 982,55 ^s	2 072 397,95 ^s
Totaal	f 620 704,01	f 2 956 169,46 ^s	f 3 576 873,47 ^s

Het zuiver bedrag der uitgaven van het Rijk, de provinciën en de gemeenten voor alle inrichtingen van onderwijs, met uitzondering van het militair onderwijs, van dat in de gevangenissen en bedelaarsgestichten en van het onderwijs aan de bewaarscholen, was in 1903 derhalve f 28 741 978,11^s.

tegenover f 10 230 600,15 ^s in 1878,	
" 10 860 898,61 " 1879,	
" 12 365 683,09 ^s " 1880,	
" 14 168 734,95 ^s " 1881,	
" 17 048 602,88 ^s " 1882,	
" 19 435 019,16 " 1883,	
" 17 739 123,20 ^s " 1884,	
" 15 336 416,13 " 1885,	
" 15 647 377,41 " 1886,	
" 15 668 851,90 ^s " 1887,	

tegenover f 15 789 966,01 ^s in 1888,	
" 15 522 405,28 " 1889,	
" 15 745 717,43 " 1890,	
" 17 928 882,13 " 1891,	
" 19 276 795,52 ^s " 1892,	
" 18 805 820,95 " 1893,	
" 18 870 715,41 " 1894,	
" 19 361 846,20 " 1895,	
" 20 070 103,79 ^s " 1896,	
" 20 979 409,13 ^s " 1897,	
" 21 966 444,90 " 1898,	
" 22 738 875,22 " 1899,	
" 23 754 162,84 ^s " 1900,	
" 24 613 492,95 " 1901,	
" 27 200 602,51 ^s " 1902.	

ONDERWIJS IN DE GEVANGENISSEN.

Het onderwijs werd gedurende het jaar 1903 gegeven in :

5 bijzondere strafgevangenissen, gevestigd te 's Hertogenbosch (2), Gorinchem, Montfoort en Leeuwarden ;

26 gewone strafgevangenissen, waarbij 11 hulpstrafgevangenissen, gevestigd te Tiel, Dordrecht, Zierikzee, Leeuwarden, Heerenveen, Zwolle, Almelo, Winschoten, Assen, Maastricht en Roermond, en 15 strafgevangenissen, gevestigd te 's Hertogenbosch, Breda, Arnhem, Zutphen, 's Gravenhage, Rotterdam, Amsterdam, Haarlem, Alkmaar, Goes, Utrecht, Sneek, Deventer, Groningen en Appingedam ;

23 huizen van bewaring, gevestigd te 's Hertogenbosch, Breda, Arnhem, Zutphen, Tiel, 's Gravenhage, Rotterdam, Dordrecht, Amsterdam, Haarlem, Alkmaar, Middelburg, Zierikzee, Utrecht, Leeuwarden, Heerenveen, Zwolle, Almelo, Groningen, Winschoten, Assen, Maastricht en Roermond ;

2 hulphuizen van bewaring, gevestigd te Arnhem en Groningen ;

de Rijkswerkinrichtingen voor mannen te Veenhuizen, n^os. I, II en III en Hoorn en de Rijkswerkinrichting voor vrouwen te Leiden ;

3 Rijksopvoedingsgestichten voor jongens, gevestigd te Doetinchem, Alkmaar en Avereest.

1 Rijksopvoedingsgesticht voor meisjes te Montfoort.

Behalve de 23 voornoemde huizen van bewaring in de arrondissementshoofdplaatsen gevestigd, zijn er nog 6 huizen van bewaring buiten de arrondissementshoofdplaatsen.

In slechts eene van laatstbedoelde inrichtingen, nl. in die te Sneek, werd onderwijs gegeven.

De volgende tabel bevat een overzicht van het onderwijs in de strafgevangenissen, huizen van bewaring en de Rijkswerkinrichtingen.

	Totale bevolking in den loop des jaars aanwezig geweest.	Hiervan konden bij het begin des jaars of bij hunne opneming in den loop daarvan				Niet tot het onderwijs toegelaten				Van de tot het onderwijs toegelatenen konden bij het einde des jaars of bij ontslag									
		lezen en schrijven.	alleen lezen.	alleen schrijven.	niet lezen en niet schrijven.	zijnde genoegzaam onderwezen.	wegens gevorderden leeftijd.	wegens te kort verblijf.	om andere redenen.	Tot het onderwijs toegelaten.	lezen.		schrijven.		rekenen.				
											Goed.	Gebrek-kig.	In het geheel niet.	Goed.	Gebrek-kig.	In het geheel niet.	Goed.	Gebrek-kig.	In het geheel niet.
Bijzondere strafgevangenen	309	293	2	1	13	101	70	—	6	132	114	17	1	108	22	2	87	42	3
Gewone strafgevangenen	11 934	10 514	215	33	1 172	1 071	688	6 702	131	3 342	2 501	716	125	1 994	1 191	157	1 335	1 619	388
Huizen van bewaring in de arrondissements-hoofdplaatsen	34 021	28 505	355	117	5 044	1 086	2 015	28 271	2 198	451	264	156	31	186	201	64	167	155	129
Huizen van bewaring buiten de arrondissements-hoofdplaatsen	2 088	1 577	—	—	511	—	—	2 086	—	2	2	—	—	2	—	—	—	2	—
Rijkswerkinrichtingen	6 520	6 007	6	15	492	183	5 109	30	796	402	235	147	20	208	177	17	163	212	27
Totaal	54 872	46 896	578	166	7 232	2 441	7 882	37 089	3 131	4 329	3 116	1 036	177	2 498	1 591	240	1 752	2 030	547

Uit deze tabel blijkt, dat in 1903 tot het onderwijs 4329 personen werden toegelaten; dat is bijna 8 pct. van de totale bevolking in den loop van het jaar aanwezig, en wel in de bijzondere strafgevangenen 132 of 42,72 pct., in de gewone 3342 of 28 pct., in de huizen van bewaring in arrondissements-hoofdplaatsen 451 of 13,26 pct., in de huizen van bewaring buiten arrondissements-hoofdplaatsen 2 of 0,1 pct. en in de Rijkswerkinrichtingen 402 of 6,17 pct.

Het gedeelte van de gevangenisbevolking in de jaren 1901, 1902, 1903, hetwelk kon lezen en schrijven is in het volgende overzicht in percenten uitgedrukt.

	1901.	1902.	1903
1. Bijzondere strafgevangenen	92 %	95,9 %	94,8 %
2. Gewone strafgevangenen	86,5 „	88 „	88,1 „
3. Huizen van bewaring in arrond. hoofdplaatsen . .	83,7 „	84,4 „	83,8 „
4. Huizen van bewaring buiten arrond. hoofdplaatsen . .	71 „	77,5 „	75,5 „
5. Rijkswerkinrichtingen . .	91 „	91,8 „	92,1 „
Te zamen	84,5 %	85,8 %	85,5 %

Van de overigen kon nog een gedeelte (in 1903 744 of 1,36 %) alleen lezen of alleen schrijven.

Het percentage voor het jaar 1903 van de categorieën 1, 3 en 4 is, in vergelijking met het jaar 1902, gedaald, terwijl dat voor de beide overige eene kleine vermeerdering aanwijst. Het totaal-percentage is een weinig gedaald.

De leeftijd van de tot het onderwijs toegelatenen was als volgt:

851 waren jonger dan 20 jaar.
2494 „ van 20—30 jaar.
929 „ 30—40 „
55 „ 40 jaar en daarboven.

In de bijzondere strafgevangenen werd aan 132 personen 58 uur 's weeks onderwijs gegeven.

In de gewone strafgevangenen werd aan 3342 personen 673³/₄ uur 's weeks onderwijs gegeven.

In de huizen van bewaring in arrondissements-hoofdplaatsen ontvingen 451 personen 's weeks 44¹/₂ uur onderwijs.

In het huis van bewaring te Sneek werd aan 2 personen 's weeks 1¹/₄ uur onderwijs gegeven.

In de Rijkswerkinrichting werd aan 402 personen 's weeks 49 uur onderwijs gegeven.

De resultaten van het onderwijs waren als volgt:

G E S T I C H T E N.	Totaal der onder- wezenen.	Van de tot het onderwijs toegelatenen konden			
		bij den aanvang van het jaar of bij hunne opneming :		bij het einde van het jaar of bij hun ontslag :	
		<i>niet lezen :</i>		<i>niet lezen :</i>	
Bijzondere strafgevangenen	132	5	3,8 pet.	1	—
Gewone „	3342	297	8,9 „	125	3,7 pet.
Huizen van bewaring	453	43	9,5 „	31	6,8 „
Rijkswerkinrichting	402	40	10,0 „	20	5,0 „
Totaal. . . .	4329	385	8,9 pet.	177	4,1 pet.
		<i>niet schrijven :</i>		<i>niet schrijven :</i>	
Bijzondere strafgevangenen	132	5	3,8 pet.	2	1,5 pet.
Gewone	3342	386	11,5 „	157	4,7 „
Huizen van bewaring	453	85	18,8 „	64	14,1 „
Rijkswerkinrichting	402	40	10,0 „	17	4,2 „
Totaal. . . .	4329	516	11,9 pet.	240	5,5 pet.
		<i>niet rekenen :</i>		<i>niet rekenen :</i>	
Bijzondere strafgevangenen	132	12	9,1 pet.	3	2,3 pet.
Gewone	3342	1133	33,9 „	388	11,6 „
Huizen van bewaring	453	165	36,4 „	129	28,5 „
Rijkswerkinrichting	402	63	15,7 „	27	6,7 „
Totaal. . . .	4329	1373	31,7 pet.	547	12,6 pet.

Het percentage van hen, die niet konden lezen, daalde dus door het genoten onderwijs van 8.9 tot 4.1; dat van hen die niet konden schrijven van 11.9 tot 5.5 en dat van hen, die niet konden rekenen van 31.7 tot 12.6. Resultaten, die met de uitkomsten van vorige jaren vrijwel in overeenstemming zijn.

Echter waren er onder diegenen, die na genoten onderwijs wèl konden lezen, schrijven of rekenen, verscheidenen die het nog slechts gebrekkig konden:

lezen. . . . 1036 of 25 pct.

schrijven . , . 1591 „ 38.9 „

rekenen. . . . 2030 „ 53.7 „

zoodat de cijfers en percentages van de leerlingen, die bij hun

ontslag of op het einde des jaars *goed* konden lezen, schrijven of rekenen, bedroegen :

voor lezen 3116 of 72 pct.

„ schrijven 2498 „ 57.7 „ en

„ rekenen slechts. . 1752 „ 40.5 „ ,

waarbij dan nog moet worden in aanmerking genomen, dat resp. ongeveer 91, 88 en 68 pct. der leerlingen, het lezen, schrijven of rekenen bij den aanvangs des jaars of bij hunne opname reeds min of meer verstonden.

Echter zijn deze resultaten toch nog bevredigend te noemen, wanneer men bedenkt, dat vooral voor de afzonderlijk opgesloten en het onderwijs zeer beperkt is.

Onderstaande tabel geeft een overzicht van de resultaten van het onderwijs in de vier Rijksopvoedingsgestichten.

RIJKSOPVOEDINGSGESTICHT.	Totale bevolking in den loop des jaars aanwezig geweest.	Daarvan hebben aan het onderwijs		Bij ontslag van de verpleegden was de mate van ontwikkeling bij het					
		deel- genomen.	niet deel- genomen.	schoolonderwijs.			vakonderwijs.		
				Goed.	Redelijk.	Slecht.	Goed.	Redelijk.	Slecht.
Voor jongens te:									
Doetinchem	282	282	—	18	24	5	1) 19	20	6
Alkmaar	210	205	5	23	11	3	10	13	3
Avereerst	208	208	—	39	5	10	26	22	6
Totaal	700	695	5	80	40	18	55	55	15
							Algemeene ontwikkeling in verband met de voorziening in eigen onderhoud.		
							Meer dan voldoende.	Voldoende.	Onvol- doende.
Voor meisjes te:									
Montfoort	114	114	—	18	8	—	13	9	4
Algemeen totaal . .	814	809	5	98	48	18			

1) Twee ontslagen verpleegden genoten geen vakonderwijs.

Het aantal boeken bij het einde van het jaar in de verschillende bibliotheken aanwezig bedroeg 31 595 en is dus gedurende 1902 met 1091 toegenomen.

De bijzondere strafgevangenen beschikten over 1834 boeken,

de gewone strafgevangenen over 15 989, de huizen van bewaring over 7711 en de Rijkswerkinrichtingen over 6061.

De verhouding van het aantal lezers tot de geheele bevolking was:

	1903.	1902.	1901.
Bijzondere strafgevangenen	300 of 97,1 pct.	90,7 pct.	94,4 pct.
Gewone „	10 680 „ 89,5 „	86,9 „	88,5 „
Huizen van bewaring in arrondissements-hoofdplaatsen	19 644 „ 57,7 „	52 „	49,2 „
Huizen van bewaring buiten arrondissements-hoofdplaatsen	874 „ 41,9 „	46,4 „	39,1 „
Rijkswerkinrichtingen	5 726 „ 87,8 „	86,1 „	85,8 „
Totaal	37 224 of 67,8 pct.	63,5 pct.	61,8 pct.

BEWAARSCHOLEN.

In de volgende tabel is het getal van de openbare en bijzondere bewaar- of klein-kinderscholen, van het daaraan verbonden personeel en van de leerlingen, aan het einde van 1903 vermeld.

PROVINCIEËN.	OPENBARE BEWAAR- OF KLEIN-KINDERSCHOLEN.									BIJZONDERE BEWAAR- OF KLEIN-KINDERSCHOLEN.								
	GETAL DER SCHOLEN.	ONDERWIJZEND PERSONEEL.			LEERLINGEN.					GETAL DER SCHOLEN.	ONDERWIJZEND PERSONEEL.			LEERLINGEN.				
		Onderwijzers.	Onderwijzeres- sen.	Helpsters.	Jongens		Meisjes		TOTAAL.		Onderwijzers.	Onderwijzeres- sen.	Helpsters.	Jongens		Meisjes		TOTAAL.
					beneden 6 jaren.	boven 6 jaren.	beneden 6 jaren.	boven 6 jaren.						beneden 6 jaren.	boven 6 jaren.	beneden 6 jaren.	boven 6 jaren.	
Noordbrabant . .	1	—	1	1	55	—	38	1	94	221	16	278	282	8412	1582	9484	1984	21462
Gelderland . . .	10	—	28	48	941	84	911	87	2023	127	—	165	188	4807	837	5203	816	11663
Zuidholland . .	79	1	178	522	6808	1684	6291	1494	16277	166	1	260	392	8502	1233	8283	1384	19402
Noordholland . .	13	1	17	29	582	87	581	101	1351	117	12	139	200	5264	792	4740	859	11655
Zeeland	9	—	12	21	407	24	413	23	867	68	—	79	71	1991	104	2205	125	4425
Utrecht	2	—	14	13	204	51	189	63	507	65	—	90	106	2381	284	2501	400	5566
Friesland	15	—	56	31	929	98	851	100	1978	57	—	61	81	1867	129	1696	112	3804
Overijssel	13	—	16	41	1004	136	874	123	2137	44	—	65	61	2120	84	2149	125	4478
Groningen	9	—	40	16	836	100	780	90	1806	20	1	35	21	726	48	796	136	1706
Drenthe	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	—	5	7	149	1	141	10	301
Limburg	—	—	—	—	—	—	—	—	—	71	2	98	61	2725	479	2997	527	6728
Totaal in 1903 .	151	2	362	722	11766	2264	10928	2082	27040	961	32	1275	1470	38944	5573	40195	6478	91190
„ „ 1902 .	153	2	516	559	11889	2342	11043	2011	27285	943	35	1332	1395	39156	5355	39964	6222	90697
Vermeerdering .	-2	—	-154	163	-123	-78	-115	71	-245	18	-3	-57	75	-212	218	231	256	493

De gemeenten, waar in 1903 bewaar- of klein-kinderscholen waren gevestigd, zijn de volgende. Door *cursieve letters* is aangegeven waar openbare scholen werden aangetroffen, nevens welke in de meeste gevallen ook bijzondere bestonden.

Noordbrabant. 126 gemeenten: Aarle-Rixtel, Alphen c.a., Asten, Baardwijk, Bakel c.a., Beek en Donk, Beers, Bergeyk, Bergen op Zoom, Berghem, Berlicum, Besoijen, Best, Beugen c.a., Bladel c.a., Boekel, Bokhoven, Boxmeer, Bostel, Breda, Budel, Chaam, Cuyk c.a., Deurne c.a., Diessen, Dinteloord c.a., Dinther, Dongen, Drunen, den Dungen, Dussen c.a., Eersel, Eindhoven, Engelen, Erp, Etten c.a., Geertruidenberg, Geffen, Geldrop, Gemert, Gestel c.a., Gilze c.a., Ginneken c.a., Goirle, Grave, Haaren, Halsteren, Hedikhuizen, Heeze, Helmond, Helvoirt, Herpen, 's Hertogenbosch, Heusden, Hilvarenbeek, Hoeven, Hooge- en Lage Zwaluwe, Klundert, Leende, Liempde, Lieshout, Lith, Lithoijen, Loon op Zand, Made c.a., Megen c.a., Mierlo, Mill c.a., Moergestel, Nieuwkuyk, Nistelrode, Nunen c.a., Oijen c.a., Oirschot, Oisterwijk, Oosterhout, Oploo c.a., Oss, Ossendrecht, Oud- en Nieuw Gastel, Oudenbosch, Oudheusden, Princenhage, Raamsdonk, Ravenstein, Reek, Reusel, Rosendaal, Rosmalen, Rucphen c.a., Sambeek, Schayk, Schijndel, St. Michiels-Gestel, St. Oedenrode, Someren, Son c.a., Standdaarbuiten, Steenberghe c.a., Stiphout, Stratum, Strijp, Terheyden, Teteringen, Tilburg, Uden, Udenhout, Valkenswaard, Veghel, Veldhoven c.a., Vierlingsbeek, Vlijmen, Vught, Waalwijk, Wanroy, Waspik, *Werkendam*, Willemstad, Woensdrecht, Woensel, Woudrichem, Wouw, Zeeland, Zeelst, Zevenbergen, Zundert.

Gelderland. 59 gemeenten: Aalten, Ammerzoden, Apeldoorn, *Arnhem*, *Barneveld*, Batenburg, Beesd, Bemmelen, Bergh,

Benningen, Borculo, Brummen, Culemborg, Deil, Didam, Doesburgh, Doetinchem (Stad), Driel, Druten, Ede, Eibergen, Elst, Ewijk, Gameren, Geldermalsen, Gendringen, Gent, Groenlo, Groesbeek, Harderwijk, Hattem, Hengelo, Herwen c.a., Huissen, Hummelo, Lichtenvoorde, *Lochem*, Millingen, Nijkerk, Nijmegen, Putten, Renkum, Rheden, Scherpenzeel, Tiel, Ubbergen, Valburg, Voorst, Vorden, Wageringen, Wamel, Warnsveld, Wehl, Wijchen, Winterswijk, Wisch, *Zalt-Bommel*, Zevenaar, *Zulphen*.

Zuidholland. 78 gemeenten: ter Aar, Aarlanderveen, Abbenbroek, Alblasdendam, Alkemade, Alphen, Beijerland (Oud), Berkel, Bodegraven, *Boskoop*, *Brielle*, *Delft*, *Dirksland*, *Dordrecht*, *Geervliet*, *Goedereede*, *Gorinchem*, *Gouda*, 's *Gravendeel*, 's *Gravenhage*, 's *Gravenzande*, Hardinxveld, Hazerswoude, Heenvliet, Heke-lingen, Hellevoetsluis, Heukelum, *Hillegersberg*, Hillegom, Hof van Delft, *Katwijk*, *Krimpen a/d Lek*, *Leerdam*, *Leiden*, Leiderdorp, Lekkerkerk, *Lisse*, *Loosduinen*, *Maassluis*, *Middelharnis*, Monster, *Naaldwijk*, Nieuwkoop, Noordwijk, Noordwijkerhout, Oegstgeest, *Ooltgensplaat*, Oudewater, Oudshoorn, *Overschie*, Pijnacker, *Puttershoek*, Rijswijk, *Rotterdam*, Sassenheim, Schiedam, *Schoonhoven*, Sliedrecht, *Sommelsdijk*, Strijen, *Oude Tonge*, Veur, *Pianen*, *Vlaardingen*, Voorburg, Voorschoten, Waddinxveen, Warmond, Wassenaar, Wateringen, Woerden, *IJsselmonde*, Zegwaard, Zoetermeer, *Zuidland*, *Zwanmerdam*, *Zwartewaal*, *Zwijndrecht*.

Noordholland. 57 gemeenten: Aalsmeer, Abbekerk, Assendelft, *Alkmaar*, Amsterdam, Bennebroek, Berkhout, *Beverwijk*, Bloemendaal, Bovenkarspel, Broek in Waterland, *Buiksloot*, Bussum, Diemen, Edam, *Egmond aan Zee*, *Enkhuizen*, 's *Graveland*, Grootebroek, *Haarlem*, Haarlemmermeer, Heemskerk, Heem-

stede, Helder, Hilversum, *Hoorn*, IJpendam, *Koog aan de Zaan*, Krommenie, Laren, Medemblik, Midwoud, Monnikendam, Naarden, Nederhorst den Berg, *Nibbixwoud*, *Nieuwendam*, Nieuwer-Amstel, *Purmerend*, *Schagen*, Sloten, Terschelling, Texel, Twisk, *Uitgeest*, Uithoorn, Urk, Velsen, Vlieland, Watergraafsmeer, Weesp, Wervershoof, Westwoud, Wognum, Wormerveer, *Zaandam*, Zandvoort.

Zeeland. 50 gemeenten: Aardenburg, Arnemuiden, Axel, Biervliet, Boschkapelle, Breskens, Brouwershaven, Bruinisse, Clinge, Cortgene, Domburg, *Dreischor*, Eede, *Goes*, Graauw c. a., Groede, Haamstede, 's Heerenhoek, Hontenisse, Hulst, Kattendijke, *Kloetinge*, Kortgene, Koudekerke, *Kruiningen*, *Middelburg*, *Nieuwerkerk*, Neuzen, Oostburg, Oosterland, Oostkapelle, Oud-Vossemeer, Ouwerkerk, Overslag, Sas van Gent, Scherpenisse, Schoondijke, Serooskerke (Walcheren), St. Jansteen, *St. Maartensdijk*, Sluis, Stavenisse, Stoppeldijk, *Tholen*, Veere, Vlissingen, Westkapelle, Wissekerke, IJzendijke, Zierikzee, Zonnemaire, Zuiddorpe.

Utrecht. 35 gemeenten: Abcoude-Baambrugge, Abcoude-Proosdij, Amerongen, Amersfoort, Baarn, de Bildt, Breukelen-Nijenrode, Breukelen-St. Pieters, Doorn, Driebergen, Eemnes, Hoogland, Jutphaas, Leusden, Loenen, Maarssen, Maartensdijk, Mijdrecht, Montfoort, Nigtevecht, Rhenen, Rijsenburg, Schalkwijk, Soest, Stoutenburg, *Utrecht*, Veenendaal, Vinkeveen, Vreeland, Vreeswijk, Woudenberg, Wijk bij Duurstede, IJsselstein, Zeist, Zuilen.

Friesland. 30 gemeenten: Achtkarspelen, Ameland, Baarderadeel, Barradeel, 't Bildt, Bolsward, Dokkum, *Franeker*, Franekeradeel, Harlingen, *Haskerland*, Hennaarderadeel, *Idaarderadeel*, *Kollumerland*, *Leeuwarden*, Leeuwarderadeel, Lemsterland, Menaldumadeel, Opsterland, Rauwerderhem, Schoterland, Sloten, *Smallingerland*, *Sneek*, Tietjerksteradeel, Utingeradeel, Westdongeradeel, Weststellingwerf, Wonseradeel, Workum.

Overijssel. 27 gemeenten: Almelo (Stad-), Blokzijl, Borne, Delden (Stad-), *Deventer*, Diepenheim, Diepenveen, *Enschede*, *Genemuiden*, *Goor*, Hardenberg (Stad), *Hasselt*, Hellendoorn, Hengelo, *Kampen*, Losser, *Oldemarkt*, Oldenzaal, Ootmarsum, Raalte, Rijssen, *Steenwijk*, Steenwijkerwold, *Vollenhove* (Stad-), *Wijhe*, Zwartsluis, *Zwolle*.

Groningen. 14 gemeenten: Aduard, Appingedam, Ezinge, *Groningen*, Hoogezand, *Muntendam*, Oldehove, *Sappemeer*, Uithuizen, Veendam, Wildervank, *Winschoten*, *Winsum*, Zuidhorn.

Drenthe. 4 gemeenten: Assen, Coevorden, Meppel, Zuidlaren.

Limburg. 51 gemeenten: Amby, Arcen en Velden, Beek, Beesel, Buggenum, Echt, Eysden, Geleen, Gennep, Grubbenvorst, Gulpen, Heel en Panheel, Heer, Heerlen, Helden, Heythuizen, Herten, Horst, Hulsberg, Kerkrade, Kessel, Maasbree, Maastricht, Meijel, Montfort, Mook, Nederweert, Neer, Obbicht en Papenhoven, Ottersum, Oud Vroenhoven, Posterholt, Roermond, Roosteren, Sevenum, Simpelveld, St. Odiliënberg, Sittard, Stein, Stevensweert, Susteren, Swalmen, Tegelen, Thorn, Ubach over Worms, Vaals, Valkenberg, Venlo, Venray, Weert, Wessem.

Ten gevolge van de uitnoodiging aan burgemeester en wethouders van Amsterdam om statistieke opgaven betreffende de in die gemeente bestaande bewaarscholen te verstrekken, is medegedeeld, dat in die gemeente geen openbare bewaarscholen bestaan, en dat omtrent de bijzondere bewaarscholen geen volledige opgaven kunnen worden verstrekt, omdat de algemeene politie-verordening voor die gemeente geene voorschriften meer bevat omtrent de inrichting van bewaarscholen en het aantal daarin op te nemen kinderen.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
KUYPER.

BIJLAGE A.

BESLUIT van den 12den Februari 1904 (Staatsblad n°. 43) waarbij, met intrekking van de Koninklijke besluiten van 30 Juli 1886 (Staatsblad n°. 125), 22 Juli 1893 (Staatsblad n°. 118) en 24 September 1896 (Staatsblad n°. 157), worden aangewezen de buitenlandsche instellingen en de buitenlandsche getuigschriften, bedoeld in artikel 85bis der wet tot regeling van het hooger onderwijs

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Op de voordracht van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van 19 December 1903, n°. 7475³, afdeling Onderwijs;

Overwegende, dat het Ons met het oog op artikel 5 der wet van 9 Juli 1900 (Staatsblad n°. 113) noodig is voorgekomen de buitenlandsche instellingen en de buitenlandsche getuigschriften, bedoeld in art. 85bis der wet tot regeling van het hooger onderwijs, opnieuw aan te wijzen;

Gelet op art. 85bis der wet tot regeling van het hooger onderwijs, zooals dat luidt krachtens de wet van 9 Juli 1900 (Staatsblad n°. 113);

Gezien de adviezen van ieder der senaten der Rijks-universiteiten;

Den Raad van State gehoord (advies van 2 Februari 1904, n°. 13);

Gelet op het nader rapport van voornoemden Minister van 10 Februari 1904, n°. 847, afdeling Onderwijs;

Hebben goedgevonden en verstaan:

te bepalen:

Artikel 1.

Met het getuigschrift, vermeld in artikel 11 der wet tot regeling van het hooger onderwijs, worden onder het in art. 85bis dier wet gestelde voorbehoud, gelijkgesteld:

A. In alle faculteiten.

1°. het getuigschrift van met goed gevolg afgelegd „matriculation examination aan de „Cape Town University” te Kaapstad;

2°. het getuigschrift van met goed gevolg afgelegd „examen du baccalaureat es lettres” voor eene „faculté des lettres” in Frankrijk;

3°. het „Maturitäts Zeugnis”, verkregen na met goed gevolg afgelegde „Maturitätsprüfung” aan een gymnasium in een der Staten van het Duitse Rijk of in Oostenrijk;

4°. het getuigschrift van met goed gevolg afgelegd „propaedeutisch examen” in Zweden voor de faculteit, waarin men examen wenscht af te leggen;

5°. het getuigschrift van met goed gevolg afgelegd „klassiek examen artium” aan een Rijksgymnasium, aan eene gemeentelijke

of particuliere inrichting, aan wie het recht is toegekend dit examen af te nemen, of voor de daartoe aangewezen Staatscommissie in Noorwegen;

6°. het getuigschrift van met goed gevolg afgelegd „examen de maturité des études gymnasiales (Reifeprüfung für Gymnasialstudien)” in het Groot-Hertogdom Luxemburg;

7°. het getuigschrift, van met goed gevolg afgelegd examen, waarbij door eene der navolgende universiteiten in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika de graad van „Bachelor of Arts” is verleend: a. University of California te Berkeley, California; b. Catholic University of America Washington D. C.; c. The University of Chicago, Chicago, Illinois; d. Clark University, Worcester, Massachusetts; e. Columbia University, New-York City, New-York; f. Cornell University, Ithaca, New-York; g. Harvard University, Cambridge, Massachusetts; h. The Johns Hopkins University, Baltimore, Maryland; i. The Leland Stanford Jr. University, Palo Alto, California; k. University of Michigan, Ann Arbor, Michigan; l. University of Pennsylvania, Philadelphia, Pennsylvania; m. Princeton University, Princeton, New Jersey; n. University of Wisconsin, Madison Wisconsin; o. Yale University, New Haven, Connecticut.

B. In de faculteiten der godgeleerdheid, der rechtsgeleerdheid en der letteren en wijsbegeerte:

1°. het getuigschrift van met goed gevolg afgelegd „examen de candidat en philosophie et lettres” in België, mits bekrachtigd door de „Commission spéciale d'entérinement, instituée en vertu de la loi du 10 avril 1890”;

2°. het getuigschrift van met goed gevolg afgelegd „afgangs-examen” van de taalkundig-historische afdeling van eene openbare „laerde skole”, of eene bijzondere school, aan welke vergunning is gegeven dit examen af te nemen, in Denemarken.

C. In de faculteiten der geneeskunde en der wis- en natuurkunde:

1°. het getuigschrift van met goed gevolg afgelegd „examen de sortie de la rhétorique latine” aan een „athénée royal” in België;

2°. het getuigschrift van met goed gevolg afgelegd „afgangs-examen” van de mathematische afdeling aan eene openbare „laerde skole”, of eene bijzondere school, aan welke vergunning is gegeven dit examen af te nemen, in Denemarken.

Artikel 2.

De Koninklijke besluiten van 30 Juli 1886 (Staatsblad n°. 125), 22 Juli 1893 (Staatsblad n°. 118) en 24 September 1896 (Staatsblad n°. 157) zijn ingetrokken.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, dat in het Staatsblad zal worden geplaatst en waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State.

's Gravenhage, den 12den Februari 1904.

WILHELMINA.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
KUYPER.

BIJLAGE B.

15 Februari 1904.

N°. 42.

—

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Op de voordracht van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van 12 Februari 1904, n°. 1032, afd. Ond.;

Gezien Onze besluiten van 14 Februari 1902, n°. 4; 5 September 1902, n°. 29; en 16 Februari 1903, n°. 19;

Hebben goedgevonden en verstaan:

in de lijst der beampten bedoeld in art. 62 der wet van 28 April 1876 (*Staatsblad* n°. 102) en vastgesteld bij Ons eerstvermeld besluit:

1°. voor de Rijks-universiteit te Leiden,

a. „n°. 22, hulp-apotheker” te vervangen door: „n°. 22, hulp-apothekers”;

b. op te nemen na volgnummer 22: „n°. 22a klerk”;

c. „n°. 32 verbandmeester”, te vervangen door: „n°. 32 verbandmeesteressen”;

d. op te nemen na volgnummer 96; „n°. 96a onder-directeur”;

2°. voor de Rijks-universiteit te Utrecht op te nemen, na volgnummer 51: „n°. 51a, bedienden”.

3°. voor de Rijks-universiteit te Groningen,

a. „ziekenhuis: n°. 13 controleur, n°. 14, vader of moeder of huismeesteres, n°. 15, assistenten, n°. 16, apotheker, n°. 17 hulp-apotheker, n°. 18, bedienden” te vervangen door: „Geneeskunde: n°. 13 assistenten, n°. 14 amanuensis, n°. 15 bedienden; Heelkunde: n°. 16, assistenten, n°. 17 bedienden; Verloskunde: n°. 18 assistenten, n°. 18a, bedienden; Psychiatrie: n°. 18b, assistenten.”

b. op te nemen na volgnummer 24: „n°. 24a bedienden”.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan de Algemeene Rekenkamer.

's Gravenhage, 15 Februari 1904.

WILHELMINA.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,

KUYPER.

BIJLAGE C.

VERSLAG DER COMMISSIE in 1904 belast geweest met het afnemen van het Staatsexamen, bedoeld in art. 12 der wet op het hooger onderwijs.

Aan Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken.

Ter voldoening aan Uwer Excellentie's wensch heeft de Commissie, bij Koninklijk besluit van 14 Mei jl., n°. 44, voor 1904 belast met het afnemen van het Staatsexamen, bedoeld in art. 12 der wet op het hooger onderwijs, de eer Uwer Excellentie een verslag van het examen aan te bieden.

In eene vergadering, op 25 Mei, verdeelde de Commissie op gebruikelijke wijze hare werkzaamheden over sub-commissiën, elk belast met eene der vijf afdeelingen van het examen.

Met het examen in het Grieksch belastten zich de heeren van de Sande Bakhuyzen en Leignes Bakhoven; dat in de 2de afdeeling viel ten deel aan de heeren Vinkesteyn, Schrijnen en van Aalst (de laatste voor de Romeinsche oudheden). Het examen in Nederlandsch en geschiedenis werd opgedragen aan de heeren Corten en van Aalst. In de vierde afdeeling zou de heer Corten de vertalingen uit het Fransch, de heer Merkes die uit het Hoogduitsch en Engelsch beoordeelen. In de vijfde afdeeling, ten slotte, zou de heer van Loghem bij de oneven groepen het examen afnemen in stekunde en trigonometrie, de heer van Dorsten bij de even groepen: voor de meetkunde zou dan het omgekeerde gelden.

In het geheel werden 14 groepen van kandidaten gevormd, 13 elk van 16 kandidaten, één van 15. De laatste drie of vier van elke groep waren in het bezit van een diploma van het eindexamen eener hoogere burgerschool met vijfjarigen cursus en verlangden het aanvullingsexamen af te leggen ter verwerving van het diploma B; tevens bevatte iedere groep een of twee kandidaten, die in het bezit van hetzelfde H. B. S.-diploma tot de studie der godgeleerdheid, rechten of letteren wenschten te worden toegelaten.

De inrichting van den rooster week, wat den duur der werkzaamheden betrof, niet af van dien der vorige Commissie; ook ditmaal was telkens op den derden dag in elke groep het geheele onderzoek gesteld van drie B-candidaten, die alleen examen behoeften af te leggen in de oude talen.

Op 9 Juli hield de Commissie eene tweede voorvergadering, om door nadere afspraken den geregelden gang van het examen te waarborgen.

Daarna begon het examen op 11 Juli en werd tot en met 29 Augustus voortgezet.

In het geheel hadden zich oorspronkelijk 223 kandidaten aangemeld, dat is 31 meer dan in het vorige jaar. Maar in werkelijkheid onderwierpen zich slechts 203 aan het examen,

en daarvan trokken zich nog 17 vóór den afloop van het onderzoek terug.

Het aantal kandidaten voor het diploma A was ditmaal aanmerkelijk hooger dan voor het diploma B, de vermeerdering van het geheele getal komt alleen daaruit voort. Maar van beide soorten werden evenveel afgewezen, wat dus een ongunstige verhouding voor de B-candidaten insluit.

Verder is op te nemen, dat van de 16 A-candidaten, die geëxamineerd werden, in het bezit zijnde van een diploma H. B. S. 10 slaagden, 4 werden afgewezen, 1 zich terugtrok en 1 alleen het B-diploma verwierf. terwijl bij de B-candidaten met diploma H. B. S. de verhouding ongunstiger was, op de 48 trok zich 1 terug en werden 22 afgewezen.

Maar bijzonder onbevredigend moet ditmaal de uitslag van het examen der vrouwelijke kandidaten genoemd worden. Haar aantal (éene voor de beide diplomata, die niet slaagde, 18 voor het diploma A, en 21 voor het diploma B), was dubbel zoo groot als in het vorig jaar. Maar slechts 16 werden toegelaten, waarvan niet meer dan 5 voor diploma A. In 1903 was de verhouding juist voor de vrouwelijke B-candidaten minder gunstig.

De uitslag van het examen is in de twee volgende tabellen samengevat:

TABEL I.

Gevraagd diploma	Aantal van hen die						
	zich hebben aangemeld.	niet zijn opgekomen.	zijn geëxamineerd.	zich hebben teruggetrokken.	zijn afgewezen.	zich hebben teruggetrokken en zijn afgewezen, te zamen.	zijn toegelaten.
op grond van art. 12 der wet op het hooger onderwijs.							
Diploma A.	130	15	115	12	38	50	65
„ B.	95	9	86	5	38	43	(1) 44
„ A en B	2	„	2	„	1	1	
Totaal	227	24	203	17	77	94	110

(1) Hierbij is één candidaat opgenomen, die het diploma A verlangde, maar alleen B verkreeg.

Candidaten.			Afd. I.		Afd. II.				Afd. III.			Afd. IV.			Afd. V.			
			Grieksch mondeling.	Grieksch schriftelijk.	Latijn mondeling.	Latijn schriftelijk.	Romeinsche antiquiteiten.	Latijnsche thema.	Nederlandsch opstel.	Vaderlandsche geschiedenis.	Algemeene geschiedenis.	Fransche vertaling.	Hoogduitsche vertaling.	Engelsche vertaling.	Lagere stekunde.	Hoogere stekunde.	Meetkunde.	Trigonometrie.
voor diploma A. (1)	zeer goed	(5)	1	2	4	2	"	"	4	"	"	7	1	1	1	"	1	"
	goed	(4)	22	17	28	24	21	15	27	9	9	39	25	31	16	"	11	"
	voldoende	(3)	54	56	54	42	75	42	46	56	59	36	45	39	44	"	50	"
	onvoldoende	(2)	37	26	29	36	12	47	3	16	18	9	25	17	26	"	28	"
	slecht	(1)	3	4	3	13	1	9	"	"	4	4	2	1	5	"	6	"
voor diploma B (2)	zeer goed	(5)	"	"	"	"	"	"	1	"	"	2	"	"	3	1	2	"
	goed	(4)	12	"	6	"	"	"	7	"	3	12	13	13	10	6	9	9
	voldoende	(3)	32	"	34	"	"	"	19	"	20	15	11	13	18	13	13	14
	onvoldoende	(2)	32	"	39	"	"	"	4	"	7	5	12	7	1	12	7	10
	slecht	(1)	8	"	6	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"

(1) Hierbij zijn de cijfers gevoegd, die de twee kandidaten, welke zich voor de beide diplomata hadden aangemeld, in de eerste vier afdelingen hebben behaald.

(2) Hierbij zijn de cijfers gevoegd, die een der twee kandidaten, welke zich voor de beide diplomata hadden aangemeld, in afd. V heeft behaald. De andere candidaat had vrijstelling voor die afdeling.

Uit de eerste tabel blijkt, dat slechts ongeveer 54 pct. slaagden, tegen 60 pct. in 1903. Ook het aantal van hen die zich gedurende het examen terugtrokken, was naar verhouding grooter: 17 tegen 9. Hoogst ongunstig moet b. v. de uitslag genoemd worden bij het examen in het Latijn der B-candidaten: tegen 40 die voldeden werd aan 45 een onvoldoend cijfer toegekend. Slechts iets minder teleurstellend was de uitslag bij het Latijnsche thema der A-candidaten: 57 themata konden voldoende geacht worden, 55 niet. In verband met den onbevredigden uitslag van zoovele examens staat ook het aanzienlijk getal der kandidaten, bij wie de Commissie tot een voortzetting van het onderzoek besloot: 37 maal is dit voorgekomen en het ligt voor de hand, dat zulke kandidaten, al verwierpen zij ten slotte het diploma, toch in den regel tot de zeer zwakke moeten gerekend worden.

Om nu tot het oordeel der sub-commissiën over te gaan, wenscht die voor het examen in het Grieksch er op te wijzen, dat de uitslag bij de B-candidaten veel ongunstiger was dan bij de aspiranten voor het diploma A, hoewel er onder de eersten veel meer waren die alleen examen in de oude talen hadden af te leggen. Toch werden ook bij de A-candidaten enkelen aangetroffen die in kennis van zelfs zeer gewone woorden en zinswendingen zoozeer te kort schoten, dat de sub-commissie wel moet aannemen, dat zij zich alleen aan het examen onderwierpen om met den gang daarvan bekend te worden.

Van de kandidaten wordt volgens het voorschrift van het Koninklijk besluit geëischt, dat zij gemakkelijke stukken proza en poëzie mondeling „vertalen en verklaren” kunnen. Nu is zeker de vertaling de hoofdzaak, maar zij moeten toch ook rekenschap kunnen geven van den vorm der woorden en van de eigenlijke beteekenis der uitdrukkingen die zij ontmoeten. Evenzeer mag geëischt worden, dat zij bekend zijn met de allervoornaamste feiten uit de Grieksche geschiedenis en met de ligging der landen, waar die plaats hadden, niet minder met den algemeenen inhoud en de hoofdpersonen der Homerische gedichten. Ontbreekt zelfs die oppervlakkige kennis, zoo moet de vertaling groote moeilijkheden opleveren en staat de candidaat aan grove vergissingen bloot. En met niet weinigen was dit het geval.

Op taalgebied ontbrak het hun b. v. aan inzicht in de samenstelling der Grieksche werkwoordvormen. Machinaal hadden zij zich de vervoeging in het geheugen geprent, in plaats van door een systematische behandeling der etymologie hun taalgebied te verhelderen. Bleek een aantal kandidaten op de vragen betreffende de syntaxis, die bij de „vertaling en verklaring” te pas kwamen, een behoorlijk antwoord te kunnen geven, velen waren met de meest onmisbare regels onbekend: zoo wisten zij geen weg met den *optativus* in de zoogenaamde

oratio obliqua en gaven dien eenvoudig weer door een voorwaardelijken tijd. En op het gebied der *realia* was de onkunde vaak nog meer in het oog loopend, omdat zij een volkomen gebrek aan algemeene kennis verried. Wie met de namen Hera of Aphrodite bedoeld werden, hoe de vriend van Achilles of de opperbevelhebber der Grieken voor Troje heette, wie de Phaeaken waren, was aan verschillende kandidaten onbekend, niet minder de namen Epaminondas, Pelopidas of Leuctra.

Ook de sub-commissie voor het Latijn moet een niet zeer bemoedigenden uitslag constateeren. Het mondeling examen bij de A-candidaten viel iets gunstiger uit dan bij het Grieksch, maar de vertaling uit Tacitus leverde ditmaal een zeer treurig resultaat. Voor een zeer groot gedeelte der kandidaten bleek de eisch: een met zorg gekozen stuk van dezen schrijver te begrijpen en in behoorlijk Nederlandsch weer te geven, te hoog. Er moesten 49 vertalingen beslist onvoldoende genoemd worden en van de 42, aan welke het cijfer 3 werd toegekend, waren er niet weinig, die deze taxatie alleen aan de toegevendheid der beoordeelaars hadden te danken, die als slechts eenigermate bleek, dat de bedoeling van den schrijver begrepen was, dit cijfer gaven, ook al was de candidaat weinig op de hoogte van de eigenaardigheden van Tacitus' taal en stijl. Bij 26 vertalingen viel waar te nemen, dat ook dit gedeelte der studie niet was verwaarloosd.

Is reeds boven de verhouding tusschen het aantal voldoende en onvoldoende Latijnsche themata aangegeven (57 tegen 56), het is hier de plaats daaraan toe te voegen, dat de examinatoren gemeend hadden de eischen voor dit gedeelte van het examen laag te moeten stellen. Gaf het thema maar eenigszins aanleiding tot het vermoeden, dat het bestudeeren der Latijnsche syntaxis niet was verwaarloosd en was het aantal fouten tegen etymologie en eenvoudige syntaxisregels niet te groot, dan was de Commissie geneigd zich hiermede tevreden te stellen. Het groote aantal van 56 geheel onvoldoende themata pleit onder deze omstandigheden niet voor den ernst, waarmee het meeren-deel der kandidaten zich op de grammaticale studie van het Latijn hadden toegelegd.

Ook op den zeer ongunstigen uitslag van het examen in het Latijn der B-candidaten is boven reeds gewezen. Het komt de Commissie voor, dat de studie dier taal door een groot deel dezer kandidaten lang niet ernstig genoeg was opgevat; zij bleken zich met een minimum kennis in dat vak aan het examen te wagen, zelfs, evenals bij het Grieksch, ontbrak het niet aan enkelen, die de allereerste beginselen ternauwernood meester waren.

Uit de cijfers zou moeten opgemaakt worden, dat het examen in de Romeinsche oudheden gunstiger uitslag opleverde dan

het vorig jaar, en de Commissie laat dit in zoover gelden, dat werkelijk slechts 13 kandidaten van de 109 dit vak bepaald hadden verwaarloosd. Toch wil zij er op wijzen, dat slechts 2 kandidaten naast een gewoon handboekje zelfstandig een paar grotere werken, ook over geschiedenis bleken te hebben geraadpleegd.

De sub-commissie voor het Nederlandsch opstel mag over het algemeene resultaat van dit examen niet klagen. De opstellen waren in den regel met zorg bewerkt en grove taalfouten waren betrekkelijk zeldzaam. Slechts aan 7 opstellen moest het praedicaat „voldoende” geweigerd worden. Natuurlijk heeft de sub-commissie de grotere rijpheid van inhoud en gedachtenontwikkeling, die zij in de opstellen van oudere kandidaten soms aantrof, niet als algemeenen maatstaf bij de beoordeeling aangewend.

Uit tabel II blijkt, dat bij het examen in de Vaderlandsche en in de Algemeene Geschiedenis algeheele verwaarloozing slechts een enkele maal voorkwam. Maar dat de kennis van verreweg het meerendeel toch slechts oppervlakkig moet genoemd worden, volgt uit het feit, dat de Commissie niet meer dan 9 maal bij de Vaderlandsche, en evenzoo 9 maal bij de Algemeene Geschiedenis aanleiding vond het cijfer 4 toe te kennen.

De sub-commissie vreest, dat vooral tusschen de studie der oude talen, die der moderne en die der wiskunde, dit onderdeel van het examen menigmaal in het gedrang komt en bij gebrek aan tijd oppervlakkig en vooral te haastig wordt beoefend. Een beknopt leerboek moet dan geheel de plaats innemen van behoorlijke leiding, maar laat natuurlijk voor verschillende tijdperken, in welke de politieke verhoudingen meer ingewikkeld zijn, den candidaat deerlijk in den steek. Uit den aard der zaak geldt dit voor de algemeene geschiedenis nog meer dan voor de vaderlandsche. Bij beide onderdeelen echter werkt ook de verouderde bepaling van het Koninklijk besluit, dat de candidaat zijne studie niet verder dan het jaar 1848 behoeft uit te strekken, meer en meer nadeelig. Zal de kennis, die voor dit examen van hem in de geschiedenis geëischt, wordt, vruchtbaar zijn voor zijne algemeene ontwikkeling, dan moet zij hem ook eenig inzicht geven in den tijd, waarin hij leeft, en hij verplicht worden den draad der historische gebeurtenissen niet meer af te breken bij een jaar, dat, vooral bij den snellen gang der geschiedenis in de 2de helft der 19de eeuw, thans in een ver verleden ligt. Allicht zal ook zijne belangstelling in deze studie daardoor stijgen en hem tot degelijker beoefening aansporen.

De sub-commissie voor de moderne talen kan bij het Fransch van een bevredigenden uitslag spreken, welke niet veel afwijkt van dien der vorige jaren. Maar terwijl het verslag van 1903 een ongunstig verschil tusschen het Fransch aan de eene zijde, het Duitsch en het Engelsch aan de andere, moest betreuren, mag ditmaal op een geheel ander resultaat worden gewezen. Hoewel het werk, dat ter vertaling werd voorgelegd, geenszins gemakkelijker dan anders was en de wijze van beoordeeling dezelfde, kon voor Duitsch en Engelsch gemiddeld een hooger cijfer worden toegekend. Slechts driemaal bleek de studie van deze onderdeelen geheel verwaarloosd te zijn, terwijl tal van kandidaten het bewijs leverden, dat zij zich met ernst en ijver daarop hadden toegelegd, zoodat zij zich bij hunne vertaling goed rekenschap konden geven van het verschil tusschen het Nederlandsch en het vreemde taaleigen.

Omtrent het examen in de wiskunde moet het oordeel der sub-commissie luiden, dat onderscheidene kandidaten de stof zeer beperkt hadden opgevat en dan bovendien niet in die mate

verwerkt, dat zij hun kennis ter oplossing van vraagstukken konden aanwenden. Dit geldt voor de stelskunde zoowel als voor de meetkunde, maar inzonderheid voor het laatste studievak. Gewone constructies, bijv. om drie- of veelhoeken over te brengen, in andere van gegeven vorm, de eenvoudigste van de aanrakingsvraagstukken van Apollonius, wisten verscheidene kandidaten niet te vinden. Problemen, die betrekking hadden op de meetkundige eigenschappen van figuren in de ruimte, den stand van lijnen en vlakken, werden menigmaal onvoldoende opgelost, omdat de gebrekkige voorbereiding het voorstellingsvermogen niet genoeg ontwikkeld had. Al liet over het geheel de kennis der formules, noodig voor de bepaling der oppervlakken en inhouden van lichamen, niet te wenschen over, inzicht in hare afleiding uit die van meer eenvoudige lichamen ging bij velen daarmede niet gepaard. Wanneer men de cijfers, ditmaal bij deze afdeeling behaald, met die van het vorig jaar vergelijkt, blijken de A-candidaten in de meetkunde veel beter te hebben voldaan, de B-candidaten daarentegen in hoogere stelskunde en trigonometrie veel minder, terwijl in de andere onderdeelen de uitslag weinig verschil oplevert. Het praedicaat „zeer goed” behaalden in 1903 slechts 2 kandidaten; thans werd het achttienmaal toegekend.

Wanneer nu de Commissie deze beschouwingen en opmerkingen, ook met behulp van de tabel der toegekende cijfers, tot een eindoordeel samenvat, dan moet zij er in de eerste plaats op wijzen, dat, al mag ook op de wiskundige kennis der kandidaten niet veel te roemen zijn, toch voor alles de uitslag van het examen in de oude talen gegronde reden tot klagen geeft.

De oorzaak intusschen is niet moeilijk te vinden. Van de andere vakken zullen de meeste kandidaten, wanneer zij zich voor het Staatsexamen gaan voorbereiden en niet reeds door het bezit van een of ander diploma vrijstelling hebben verworven, zich toch al een zekere kennis hebben eigen gemaakt, waarop zij slechts behoeven voort te bouwen. Maar met Grieksch en Latijn moet van meet af begonnen worden, en nu staat het vast, dat zeer velen, zonder zich eenigszins rekenschap te geven van de ontwikkelende kracht, die er van de studie der oude talen kan uitgaan, geen ander doel zich stellen, dan in den kortst mogelijken tijd en met de minst mogelijke inspanning en degelijkheid van werken het examen te kunnen wagen. A-candidaten die slechts twee jaar zich op de oude talen hebben toegelegd, B-candidaten met diploma H.B.S. die na één jaar opkomen, zij zijn lang niet zeldzaam meer. Dat zeer begaafden in dien korten tijd het toch nog ver kunnen brengen, en somtijds zelfs een goed examen afleggen, bleek natuurlijk ook ditmaal, maar bij anderen wordt die haast juist eene reden van herhaald mislukken.

Met dat al heeft het aan ettelijke werkelijk goede examens gelukkig niet ontbroken en is herhaaldelijk weer het bewijs geleverd, dat voor kandidaten ook van gemiddelden aanleg, zoo zij zich slechts den tijd tot degelijke voorbereiding gunnen, de eischen geenszins te zwaar kunnen genoemd worden, en ook dat zij die daaraan naar behooren voldeden, een voortreffelijken grondslag bezaten voor hunne universitaire studiën.

De Commissie betuigt Uwe Excellentie haren dank voor het in haar gestelde vertrouwen.

Den Haag, 7 October 1904.

C. J. EGGINK, Voorzitter.

Th. v. AALST, Secretaris.

BIJLAGE D.

STATUTA *Seminarii St. Vincentii a Paulo in Zundert.*

Art. 1.

Seminarium St. Vincentii a Paulo ut persona civilis jure constitutum die 4a mensis Junii anno 1897, et cujus sedes est in territorio communis Zundert, jam abhinc in duas sectiones partitur, quarum prima in Hemhoutsburg (Zundert) secunda in Panningen (Helden) existit.

In prima sectione tradetur ea theologiae christianae pars quae ad progredientum alumnorum aetatem et captum magis est accommodata; tradentur etiam tum humaniores litterae atque illa ornamenta quae illas perficiunt tum disciplinae quae mathematices nomine veniunt.

In secunda sectione tradentur tum ea quae ad missionarias sive sacerdotes, sive fratres, coadjutores, spiritu missionis informandos spectant tum scientia ecclesiastica in genere scilicet Sacra Scriptura Veteris et Novi Testamenti, philosophia scholastica, theologia dogmatica et moralis, jus canonicum universum, historia ecclesiastica et rubricae generales et speciales.

In prima sectione cursus ordinarius sex annis, septem vero, si seminarium ingredienti nondum linguam gallicam callent; in secunda septem annis absolvetur.

Art. 2.

Ordinaria in seminarium auctoritas sub summo pontifice penes superiorem generalem Congregationes missionis Vulgo Lazaristarum est. Ab ipso instituuntur moderatores et professores ejusdem Congregationis.

Rector utriusque sectionis ea quae de ordine et regula seminarii statuta sunt executioni mandanda curabit.

Art. 3.

In seminarii sectione prima recipiuntur qui praesentante parcho seu alio sacerdote, ad primam Communionem jam fuerunt, admissi et quorum indoles et voluntas spem afferunt eos Congregationis Missionis alumnos esse futuros.

In sectione secunda admittuntur tum qui humaniorum saltem litterarum expleto curriculo propositum habent in Congregationem Missionis ingrediendi tum qui postulantes volunt esse de numero Fratrum Coadjutorum in eadem congregatione.

L. DILLIES, *Superior.*

BIJLAGE E.

STATUTEN *van het Seminarie te Bleyerheide, gemeente Kerkrade.*

Artikel 1.

In het seminarie te Bleyerheide worden alleen opgenomen Fransche monniken van de orde van den H. Franciscus, die zich voorbereiden tot den priesterlijken stand en onderwezen worden door monniken van dezelfde orde, daartoe door hunne overheid benoemd.

Artikel 2.

Het hooger onderwijs, vereischt om tot priester te worden opgeleid, wordt kosteloos aan de leerlingen gegeven.

Artikel 3.

In het seminarie wordt onderwijs gegeven in:

- a. de filosofie;
- b. de dogmatische en zedelijke godgeleerdheid;
- c. de H. Schrift;
- d. de kerkelijke geschiedenis;
- e. het canoniek recht.

Artikel 4.

Het onderwijs in de filosofie wordt gegeven in een tweejarigen en het onderwijs in de theologie en bijbehorende vakken in een vierjarigen cursus.

Kerkrade, den 14 Maart 1904.

J. G. A. PILLET, *Superieur.*

BIJLAGE F.

STATUTEN *van het gymnasium te Oud-Ehrenstein, gemeente Kerkrade.*

Art. 1.

Onder den ouderdom van 11½ jaar wordt geen leerling aangenomen.

Art. 2.

De leerlingen worden kosteloos verpleegd en onderwezen.

Art. 3.

Het onderwijs wordt gegeven in eenen vijfjarigen cursus.

Art. 4.

Aan het gymnasium wordt onderwijs gegeven in:

a. de Grieksche taal en letterkunde; *b.* de Latijnsche taal en letterkunde; *c.* de Fransche en eene andere levende taal en letterkunde; *d.* de geschiedenis; *e.* de aardrijkskunde; *f.* de wiskunde; *g.* de natuurkunde; *h.* de scheikunde; *i.* de natuurlijke historie; en *k.* de Roomsch-Katholieke godsdienstleer.

Art. 5.

De leeraren moeten steeds Roomsch-Katholieke priesters zijn,

die tot de orde van den H. Franciscus behooren, gedurende ten minste vier jaren lid zijn van gemelde orde en te zamen in eene afzonderlijke vereeniging leven, onder het bestuur van den directeur van het gymnasium.

Indien zich de noodzakelijkheid mocht voordoen, kunnen ook wereldlijke personen, uitmuntende door wetenschap en deugdzamen levenswandel, als leeraren worden aangesteld.

Art. 6.

Alleen Fransche jongelingen, die zich voorbereiden tot den priesterlijken staat, worden als leerlingen aangenomen. Het gymnasium doet dus geen nadeel aan soortgelijke Nederlandsche openbare of bijzondere inrichtingen en het aantal leerlingen beperkt zich tot een klein getal, geëvenredigd aan de geringe geldmiddelen der vereeniging.

Art. 7.

Aan de in Nederland bestaande wettelijke verordeningen omtrent de gezondheidsleer moet voldaan worden.

Kerkrade, 15 December 1903.

G. DAUGE, *Directeur.*

BIJLAGE G.

GEWIJZIGD REGLEMENT voor de inrichting van hooger onderwijs, opgericht door de „Vereeniging van Maria”, gevestigd te Schimmert.

Art. I. Het hooger onderwijs in deze inrichting gegeven, heeft ten doel de voorbereidende studiën, noodig tot het vormen van priesters voor de missiën, doch uitsluitend voor leden der vereeniging.

Art. II. Dit onderwijs omvat de beoefening der Grieksche en Latijnsche talen, de gewijde en kerkelijke geschiedenis, de wijsbegeerte en godgeleerdheid.

Art. III. Het onderwijs wordt gegeven door drie of vier professoren.

Art. IV. Omstreeks Paschen, gedurende veertien dagen, en gedurende de maanden Augustus en September is vacantie.

Art. V. Een der professoren fungeert als directeur der inrichting.

Art. VI. De kosten voor het onderwijs worden gedragen door de vereeniging.

Art. VII. Geen der leerlingen wordt tot het priesterschap toegelaten dan na volbrachten studietijd in deze inrichting en na afgelegd examen ten genoegen van het bestuur der vereeniging.

Aldus vastgesteld te Schimmert.

De Bestuurder.

BIJLAGE H.

REGLEMENT voor de inrichting van hooger onderwijs opgericht
te Oirschot, door de „Vereeniging van Maria”, gevestigd te
Schimmert.

Art. I. Het hooger onderwijs in deze inrichting gegeven, heeft
ten doel de voorbereidende studiën, noodig tot het vormen van
priesters voor de missiën, doch uitsluitend voor leden der
vereeniging.

Art. II. Dit onderwijs omvat de gewijde en kerkelijke ge-
schiedenis, de wijsbegeerte en de godgeleerdheid.

Art. III. Het onderwijs wordt gegeven door vier of vijf
professoren.

Art. IV. Omstreeks Paschen, gedurende veertien dagen, en
gedurende de maanden Juli, Augustus en September is vacantie.

Art. V. Een der professoren fungeert als directeur der in-
richting.

Art. VI. De kosten voor het onderwijs worden gedragen door
de vereeniging.

Art. VII. Geen der leerlingen wordt tot het priesterschap
toegelaten dan na volbrachten studietijd in deze inrichting, en
na afgelegd examen ten genoegen van het bestuur der vereeniging.

Aldus vastgesteld te Oirschot.

De Bestuurder,
A. M. DUBILLOT.

BIJLAGE I.

VERSLAGEN van de in 1903 gehouden eindexamens der hogere burgerscholen met vijfjarigen cursus, voorafgegaan door een overzicht van de samenstelling van de examencommissiën en van den duur en den uitslag van de examens.

OVERZICHT van de samenstelling van de examencommissiën,
van den duur en van den uitslag van de examens.

SAMENSTELLING VAN DE COMMISSIËN.

Noordbrabant.

Lid en voorzitter: dr. B. Dijksterhuis, directeur der Rijks-hoogere burgerschool te Tilburg.

Leden: dr. A. L. Lamers, directeur van, en J. H. Toole, J. N. Visschers en F. Allan, leeraren aan de Rijks- hogere burgerschool te 's Hertogenbosch;

B. W. Mondt, directeur van, en P. G. Tiddens en G. M. van Riemsdijk, leeraren aan de hogere burgerschool te Breda;

G. J. Vos Azn., directeur van, en A. J. M. Brogtrop, D. Aitton en H. W. Disper, leeraren aan de Rijks- hogere burgerschool te Bergen op Zoom;

W. G. van der Meer, W. Jansen en P. A. Kraanen, leeraren aan de Rijks- hogere burgerschool te Tilburg.

Gelderland.

Lid en voorzitter: M. A. P. C. Poelhekke, directeur der hogere burgerschool te Nijmegen.

Leden: H. W. Huender, W. F. H. Wunderlich, H. Scholten en E. E. Hartmann, leeraren aan de hogere burgerschool te Apeldoorn;

dr. G. J. Michaelis, mr. dr. R. J. de Visser, J. F. Bense, J. J. Menkema en H. G. Bom Wzn., leeraren aan de hogere burgerschool te Arnhem;

H. A. Derksen, dr. H. van Cappelle, P. C. Görlitz, G. Houwer en H. Leeuw, leeraren aan de hogere burgerschool te Nijmegen;

L. van Zanten Jzn. en D. J. C. van Batenburg, leeraren aan de hogere burgerschool te Tiel;

dr. P. Th. Coebergh, G. L. Breedvelt, A. Beckering Vincikers J.-Bzn. en F. A. Kohly, leeraren aan de hogere burgerschool te Zalt-Bommel;

dr. B. C. Goudsmit, directeur van, en dr. P. M. Keer, J. J. Stoel, J. Zelling, A. Dolk en P. Kat Pzn., leeraren aan de hogere burgerschool te Zutphen;

dr. J. J. le Roy, directeur van de hogere burgerschool te Deventer;

dr. J. Schüngel, leeraar aan de Rijks- hogere burgerschool te 's Hertogenbosch; en

dr. W. Reinders, leeraar aan de hogere burgerschool te Breda.

Zuidholland.

A. Noordelijke commissie.

Lid en voorzitter: dr. C. J. J. Ninck Blok, directeur van de hogere burgerschool met vijfjarigen cursus aan het Bleijenburg te 's Gravenhage.

I. Eerste afdeling:

dr. G. J. M. Coolhaas, dr. N. Japikse, K. M. de Jong en K. Muntinga, leeraren aan de hogere burgerschool met vijfjarigen cursus te 's Gravenhage;

W. Massink, dr. J. W. Lem en C. J. Leendertz, leeraren aan de hogere burgerschool te Leiden;

G. C. Dibbitz, dr. L. Pothumus en J. N. Hessling, leeraren aan de hogere burgerschool te Dordrecht;

dr. S. S. Hoogstra, directeur van, en dr. F. W. Raabe en dr. I. B. Cohen, leeraren aan de hogere burgerschool te Gouda;

J. B. Melsen, leeraar aan de hogere burgerschool te Gorinchem.

II. Tweede afdeling.

dr. A. D. van der Harst, dr. P. J. Dekkers en J. Helsdon Rix, leeraren aan de hogere burgerschool met vijfjarigen cursus te 's Gravenhage;

dr. B. J. Goossens, W. Draaijer en J. Verwer, leeraren aan de hogere burgerschool te Leiden;

A. S. Mink en J. van Zee, leeraren aan de hogere burgerschool te Dordrecht;

dr. W. Julius, oud-directeur van, en A. Langerhuizen van Uven en H. W. F. Bonte, leeraren aan de Rijks- hogere burgerschool te Gouda;

A. A. Beekman, leeraar aan de hogere burgerschool met vijfjarigen cursus te 's Gravenhage;

mr. F. A. de Graaff, oud-leeraar aan de hogere burgerschool te Haarlem;

A. J. Goedkoop van Nelle, leeraar aan de hogere burgerschool te Delft.

III. Voor beide afdeelingen:

P. J. den Hertog, leeraar aan de hogere burgerschool met vijfjarigen cursus te 's Gravenhage;

G. M. Kusters, leeraar aan de hogere burgerschool te Leiden.

B. Zuidelijke commissie.

Lid en voorzitter: J. Menalda van Schouwenburg, directeur van de hogere burgerschool met vijfjarigen cursus te Rotterdam.

Leden: J. D. Fast, dr. K. H. de Raaf en C. Krediet, leeraren aan de hogere burgerschool met vijfjarigen cursus te Rotterdam;

dr. H. Hulshof, G. W. van Ditmars en D. Goslings, leeraren aan de hogere burgerschool te Delft;

M. Horn, directeur van, en dr. W. J. Steenhuis, leeraar aan de hogere burgerschool te Schiedam;

J. W. F. van Meegeren, leeraar aan de hogere burgerschool te Schiedam en aan de hogere burgerschool met driejarigen cursus te 's Gravenhage;

dr. J. M. Hiebendaal, directeur van, en A. Feenstra, leeraar aan de hogere burgerschool te Gorinchem;

C. J. François, leeraar aan de hogere burgerschool met vijfjarigen cursus te 's Gravenhage;

J. Holwerda, directeur van eene hogere burgerschool met driejarigen cursus te Rotterdam;

A. A. Heskes, leeraar aan eene hogere burgerschool met driejarigen cursus te Rotterdam;

J. H. Weyns, leeraar aan de hogere burgerschool met vijfjarigen cursus te Rotterdam.

Noordholland

A. Oostelijke commissie.

Lid en voorzitter: dr. J. C. Costerus, directeur van de 1ste hogere burgerschool met vijfjarigen cursus te Amsterdam;

Leden: J. A. Barrau, dr. N. J. van der Lee, J. H. A. E. de Vries, H. Heukels, dr. H. Hemmes en J. G. H. Verbeek, leeraren aan de eerste hogere burgerschool met vijfjarigen cursus te Amsterdam;

S. J. van de Vliet, leeraar aan de eerste en tweede hogere burgerscholen met vijfjarigen cursus te Amsterdam;

A. L. J. Bouten, directeur van, en dr. H. W. Heinsius, H. J. Horn Jr., dr. P. C. M. Bos, dr. G. Doijer van Cleeff, A. D. Hagedoorn en P. de Vos Jr., leeraren aan de tweede hogere burgerschool met vijfjarigen cursus te Amsterdam;

C. W. B. Ingenhoes, leeraar aan de derde hogere burgerschool met vijfjarigen cursus te Amsterdam;

dr. W. C. L. Bronsveld, directeur van, en dr. H. P. B. Plomp, G. F. Koenen, P. Middel en E. H. J. Cunaes,

leeraren aan de hogere burgerschool met vijfjarigen cursus te Hoorn;

A. Pelt, directeur van, en P. Bakker, P. Th. N. Moesveld, L. Kieviet en mr. S. Zadoks, leeraren aan de hogere burgerschool met vierjarigen cursus te Zaandam;

L. Bouman Jzn., leeraar aan de tweede hogere burgerschool met driejarigen cursus te Amsterdam;

dr. P. M. Heringa (1), en M. F. van Goor, leeraren aan de hogere burgerschool met vijfjarigen cursus te Haarlem;

B. J. ter Brugge, leeraar aan de openbare handelsschool te Amsterdam; en

J. L. G. Belonje, leeraar aan de Rijks- hogere burgerschool te Alkmaar.

B. Westelijke commissie.

Lid en voorzitter: dr. H. Brongersma, directeur van de hogere burgerschool met vijfjarigen cursus te Haarlem.

Leden: H. J. Calkoen, dr. G. Nolst Trénité, P. Frisius de Haan en Herman J. de Vries, leeraren aan de hogere burgerschool met vijfjarigen cursus te Haarlem;

J. G. Tuytel (2) leeraar aan de hogere burgerschool met vijf- en driejarigen cursus te Haarlem;

dr. D. A. Kerkhoff, directeur van, en P. J. H. van Geleuken en H. L. Bouman, leeraren aan de Rijks- hogere burgerschool te den Helder;

H. J. van Dijk, leeraar aan de eerste hogere burgerschool met vijfjarigen cursus te Amsterdam;

dr. D. Coelingh (3), directeur van, en dr. N. Quint Gzn., leeraar aan de derde hogere burgerschool met vijfjarigen cursus te Amsterdam;

dr. Z. T. Diehl, directeur van, en N. Meijer, leeraar aan de Rijks- hogere burgerschool te Alkmaar;

W. P. van Vlissingen, directeur van de hogere burgerschool met driejarigen cursus te Enkhuizen, en

dr. J. J. Terwen, leeraar aan de eerste hogere burgerschool met driejarigen cursus te Amsterdam.

Zeeland.

Lid en voorzitter: J. A. de Bruyn, directeur van de hogere burgerschool te Zierikzee;

Leden: dr. G. A. Leignes Bakhoven, directeur van, en A. K. Zweede, L. van Bruggen, M. van Breen en T. Friedemann, leeraren aan de Rijks- hogere burgerschool te Goes;

dr. H. Japikse, directeur van, en C. D. A. Zimmerman, H. Snijders, W. O. Swaving en H. L. de Leeuw, leeraren aan de Rijks- hogere burgerschool te Middelburg;

dr. H. A. Naber, C. A. de Looze, F. F. Leupen en J. H. Ochtman, leeraren aan de hogere burgerschool te Zierikzee.

Utrecht.

Lid en voorzitter: dr. J. W. Doijer Jzn., directeur van de

(1) Met ingang van 29 Juni 1903, wegens ongesteldheid, vervangen door dr. G. J. W. Bremer, leeraar aan de hogere burgerschool met vijfjarigen cursus te Rotterdam.

(2) Met ingang van 21 Juli 1903 wegens ongesteldheid vervangen door L. van der Vegt, leeraar aan de hogere burgerscholen met vijf- en driejarigen cursus te Haarlem.

(3) Met ingang van 15 Juli 1903, wegens ongesteldheid, vervangen door R. Zuidema, leeraar aan de hogere burgerscholen met vijf- en driejarigen cursus te Haarlem.

gemeentelijke hogere burgerschool met vijfjarigen cursus te Utrecht;

Leden: A. G. van Os, J. M. Thiel, F. Wesseling, G. C. Hoogewerff en B. D. Best, leeraren aan de hogere burgerschool te Amersfoort;

dr. P. van Mourik, dr. G. van der Waals, J. G. de Jongh en dr. J. L. Hoorweg, leeraren aan de Rijks- hogere burgerschool te Utrecht;

dr. A. J. Zwart, H. P. Kuyper, mr. dr. F. Sleutelaar, M. ten Bouwhuis, F. P. Visser en J. de Jong Czn., leeraren aan de gemeentelijke hogere burgerschool met vijfjarigen cursus te Utrecht, en

dr. S. L. van Oss, leeraar aan de hogere burgerschool te Zalt-Bommel.

Friesland.

Lid en voorzitter: dr. J. Ariëns Kappers, directeur van de Rijks- hogere burgerschool te Leeuwarden;

Leden: P. M. van Bommel, dr. J. J. van Rijn, J. L. P. M. van Dijk, A. Engelsman, D. A. G. Vastenou en J. Bubberman, leeraren aan de Rijks- hogere burgerschool te Leeuwarden;

A. Minderhout, C. Brakman Czn., W. K. Schietekatte, A. J. van der Meulen, J. Bauer en mr. dr. P. C. Andreae, leeraren aan de hogere burgerschool te Sneek;

C. J. Vierhout, leeraar aan de Rijks- hogere burgerschool te Heerenveen;

dr. J. Böeseke en dr. C. J. E. Brutel de la Rivière, leeraren aan de hogere burgerschool te Assen.

Overijssel.

Lid en voorzitter: dr. B. Meilink, directeur van de hogere burgerschool te Kampen;

Leden: dr. O. J. Risselada, directeur van, en P. van den Brand, F. A. van Dam en A. Dubois, leeraren aan de hogere burgerschool te Stad-Almelo;

W. de Visser, dr. G. Postma en H. Siliakus (1), leeraren aan de hogere burgerschool te Deventer;

dr. J. J. Doesburg, directeur van, en dr. V. C. L. M. E. Frackers, dr. F. H. Julius en C. J. de Bruyn Kops, leeraren aan de hogere burgerschool te Zwolle;

W. de Vries, M. J. Verkozen, E. D. J. de Jongh jr. en H. P. M. Kusters, leeraren aan de hogere burgerschool te Kampen.

Groningen en Drenthe.

Lid en voorzitter: dr. J. F. A. Meilink, directeur van de Rijks- hogere burgerschool te Assen.

Leden: dr. D. Dijken, P. N. van der Brugge (2), en J. J. Streumer, leeraren aan de Rijks- hogere burgerschool te Assen;

(1) Met ingang van 20 Juli werd, voor den tijd gedurende welken H. Siliakus verhinderd zou zijn zijne werkzaamheden voort te zetten, benoemd mr. J. Nanninga Uiterdijk, leeraar aan de hogere burgerschool te Kampen.

(2) Op 13 Juli 1903 is W. N. Francken, leeraar aan de Rijks- hogere burgerschool te den Helder, benoemd ter vervanging van P. N. van der Brugge op de dagen dat laatstgenoemde zou verhinderd zijn.

dr. F. G. Groneman, directeur van, en dr. I. Bergsma, dr. I. Mendels en I. Molenaar, leeraren aan de Rijks- hogere burgerschool te Groningen;

dr. E. Jensema, directeur van, en dr. P. K. Lulofs, mr. L. J. Huber, J. A. Meursinge en J. van Voorthuysen, leeraren aan de hogere burgerschool te Veendam;

R. F. Modderman, directeur van de Rijks- hogere burgerschool te Meppel;

P. J. Keyman, directeur van de hogere burgerschool te Winschoten; en

H. Schuitema, leeraar aan de Rijks- hogere burgerschool te den Helder.

Limburg.

Lid en voorzitter: dr. H. J. Hoffmans, directeur van de hogere burgerschool te Maastricht.

Leden: dr. J. M. A. Kramps, directeur van, en dr. L. Voorzanger, T. J. H. Adriani, C. J. H. Meerdink en J. Alingh Prins, leeraren aan de Rijks- hogere burgerschool te Roermond;

L. A. J. Keuller, H. F. J. Houben, P. J. R. Mesker, L. T. J. Hoening en W. van der Vliet, leeraren aan de hogere burgerschool te Maastricht;

L. Prevoo, dr. W. H. Nelens, A. Geurts, M. Merckelbach en H. Verhagen, leeraren aan de bijzondere hogere burgerschool te Rolduc (Kerkrade).

DUUR DER MONDELINGE EXAMENS.

COMMISSIËN.	Aanvang	Einde	Aantaldagen	Aantal candidaten.	Gehouden te :
	van de examens.				
Noordbrabant. .	16 Juli	1 Aug.	15	54	Tilburg.
Gelderland. . . .	16 „	5 Aug.	18	128	Nijmegen.
Zuidholland	A 13 „	5 „	21	165	's Gravenhage.
	B 16 „	5 „	18	72	Rotterdam.
Noordholland	A 20 „	8 Aug.	18	123	Amsterdam.
	B 16 „	1 „	15	57	Haarlem.
Zeeland	16 „	25 Juli	9	26	Zierikzee.
Utrecht.	16 „	8 Aug.	21	80	Utrecht.
Friesland.	15 „	22 Juli	6 (1)	21	Leeuwarden.
Overijssel	16 „	29 Juli	12	42	Kampen.
Groningen en Drenthe	15 „	4 Aug.	15 (2)	50	Groningen.
Limburg	16 „	29 Juli	12	37	Maastricht.

(1) Op 18 Juli werd geen examen afgenomen.

(2) Op 18, 28 en 29 Juli werd geen examen afgenomen.

In de hier volgende tabel zijn de cijfers vermeld, die door elke Commissie zijn toegekend voor de vijf verschillende afdelingen, aangewezen in het Algemeen Reglement, behorende bij het Koninklijk besluit van 27 Juli 1901 (*Staatsblad* n°. 190).

VERSLAGEN van de examencommissiën, in 1903 belast met het afnemen van de eindexamens der hogere burgerscholen met vijfjarigen cursus.

Noordbrabant.

Aan den Commissaris der Koningin in de provincie Noordbrabant.

Ter voldoening aan het voorschrift van art. 67 der wet tot regeling van het middelbaar onderwijs, heeft de Commissie, belast met het afnemen van het eindexamen der hogere burgerscholen met vijfjarigen cursus in de provincie Noordbrabant, benoemd bij uw besluit van 26 Maart 1903, A n°. 13, 2de afd., 3de bureau, de eer U H.E.G. het volgende verslag aan te bieden.

De eerste vergadering werd gehouden 25 April 1903. In die vergadering werd het lid W. Jansen als secretaris benoemd. Daarna werden de sub-commissiën aangewezen, de werkzaamheden verdeeld en de opgaven voor het schriftelijk werk vastgesteld. Tevens werd besloten 4 Juli te vergaderen tot vaststelling van de cijfers voor het schriftelijk werk der eerste 22 kandidaten en dit 11 Juli te doen voor de 32 overigen.

Op die beide data zouden dan voor die twee groepen de vrijstellingen volgens art. 18 van het algemeen reglement voor de eindexamens der hogere burgerscholen met vijfjarigen cursus worden bepaald.

De sub-commissiën waren als volgt samengesteld:

Groep A. (*Wis- en werktuigkunde.*)

Bogtrop, van der Meer, Mondt en Tiddens.

Groep B. (*Natuurkundige wetenschappen.*)

Jansen, Lamers, van der Meer en Tiddens.

Groep C. (*Geschiedenis, aardrijkskunde, Staats- en handelswetenschappen.*)

Aitton, Disper, Dijksterhuis en Visschers.

Groep D. (*Talen.*)

Allan, Riemsdijk, Toole en Vos.

Groep E. (*Teekenen.*)

Kranen, van der Meer en Mondt.

Voor het geval dat verschil van gevoelen mocht ontstaan, werd voor de sub-commissiën voor de groepen A, B, C en D nog een vijfde lid toegevoed, nl. voor de sub-commissiën:

Groep A. Visschers. Groep B. Brogtrop. Groep C. Mondt. Groep D. Dijksterhuis.

De regeling van het mondeling examen blijkt uit de volgende tabel:

V A K K E N.	Duur in minuten.	Eerste examinator.	Tweede examinator.
Reken- en stelkunde . . .	25	Brogtrop.	Mondt.
Goneo- en trigonometrie . .	15	Brogtrop.	Mondt.
Beschrijvende meetkunde . .	15	Mondt.	Brogtrop.
Meetkunde	25	Mondt.	van der Meer.
Werktuigkunde	25	van der Meer.	Tiddens.
Natuurkunde	25	Tiddens.	van der Meer.
Cosmographie	20	Tiddens.	Lamers.
Scheikunde	30	Jansen.	Lamers.
Natuurlijke historie . . .	25	Lamers.	Jansen.
Staatswetenschappen . . .	30	Aitton.	Visschers.
Geschiedenis	25	Dijksterhuis.	Disper.
Aardrijkskunde	30	Disper.	Dijksterhuis.
Handelswetenschappen . .	20	Visschers.	Aitton.
Nederlandsch	30	Allan.	Riemsdijk.
Engelsch	30	Riemsdijk.	Allan.
Fransch	30	Vos.	Toole.
Hoogduitsch	30	Toole.	Vos.

Voor het examen hadden zich aangemeld 54 kandidaten, nl.:

19 van de gemeentelijke hogere burgerschool te Breda;

11 van de Rijks- hogere burgerschool te 's Hertogenbosch;

10 van de Rijks- hogere burgerschool te Tilburg;

13 van de Rijks- hogere burgerschool te Bergen op Zoom, en

1 candidaat, geen leerling eener hogere burgerschool.

Op 4 Juli had de tweede vergadering, op 11 Juli de derde vergadering plaats, overeenkomstig het in de eerste vergadering bepaalde. Onmiddellijk na afloop der vergadering werden de kandidaten in kennis gesteld met de verkregen vrijstellingen. Dit bericht ontvingen zij dus minstens 9 dagen vóór den aanvang van het mondeling examen.

Het mondeling examen, waarvoor de kandidaten, overeenkomstig art. 19 van het algemeen reglement, in 5 ploegen verdeeld waren, begon op Donderdag 16 Juli en eindigde op Zaterdag 1 Augustus.

Zes kandidaten werden afgewezen en aan 48 kandidaten werd het getuigschrift van voldoende afgelegd eindexamen uitgereikt, namelijk aan:

a. Leerlingen der Rijks- hogere burgerschool te Tilburg:

1°. Henricus Johannes Josephus Maria Bekkers, geboren te Dordrecht 14 Februari 1883;

2°. Christiaan Ferdinand Wilhelm Bergman, geboren te Wernhout 23 Augustus 1884;

3°. Tino Alexander Deen, geboren te Medan 29 December 1886;

4°. Nicolaas Gesimus van Hasselt, geboren te Groningen, 10 Augustus 1885;

5°. Willem Frederik Meyboom, geboren te Breda 11 Juni 1883;

6°. Dominicus Josephus Hubertus Muller, geboren te 's Hertogenbosch 12 Mei 1883;

7°. Alphonsius Maria Aloysius van Nunen, geboren te Tilburg 7 April 1883;

8°. Adrianus Franciscus Cornelius de Pont, geboren te Tilburg 4 Januari 1885;

9°. Aloysius Joseph Maria Bernard Stijns, geboren te Venlo 21 April 1882;

b. Leerlingen der Rijks- hogere burgerschool te 's Hertogenbosch:

10°. Adam Antonius Franciscus Baptist, geboren te 's Hertogenbosch 21 November 1885;

11°. Antoon Pieter Benjaminse, geboren te Besoijen 21 December 1884;

12°. Johannes Hendricus Briels, geboren te Vlijmen 6 Januari 1884;

13°. Adrianus Franciscus Johannes Maria Drossaerts, geboren te 's Hertogenbosch 24 Augustus 1883;

14°. Jan Hendrik van Hoogerwou, geboren te Bostel 4 Februari 1885;

15°. Gerardus Josephus Jansen, geboren te St. Michiels-gestel 7 Februari 1885;

16°. Louise Wilhelmina de Jonge van Zwijnsbergen, geboren te Helvoirt 18 Juli 1885;

17°. Bernardus Maria Hubertus Mettrop, geboren te 's Hertogenbosch 15 Maart 1883;

18°. Marinus Cornelis Schellekens, geboren te St. Michiels-gestel 31 Mei 1880;

19°. Johannes Hendricus Ludovicus Trousselot, geboren te Grave 21 Juli 1883;

c. leerlingen der Rijks- hogere burgerschool te Bergen op Zoom:

- 20°. Jacques Ferdinand Bevin, geboren te Bergen op Zoom 2 October 1885;
 21°. Isaäc Cornelis Elink Sterk, geboren te Halsteren 30 Maart 1884;
 22°. Jacob Johannes Felix, geboren te Bergen op Zoom 25 Maart 1884;
 23°. Johannes Cornelis van Goethem, geboren te Oud-Gastel 19 October 1882;
 24°. Marius Johannes Hopmans, geboren te Bergen op Zoom 18 Januari 1884;
 25°. Willem Cornelis Jansen, geboren te Oud-Vossemeer 20 Maart 1885;
 26°. Magdalena Catharina de Leeuw, geboren te Wemeldingen 30 Mei 1885;
 27°. Antonius Cornelis Maria Mercx, geboren te Roosendaal 28 Januari 1885;
 28°. Michael Joannus Hendricus Theuns, geboren te Antwerpen 18 Mei 1884;

d. leerlingen der gemeentelijk hogere burgerschool te Breda:

- 29°. Caroline Josephine d'Ancona, geboren te Magelang 5 Januari 1885;
 30°. Dirk Antoon George Bruggeman, geboren te Heerenveen 13 Januari 1888;
 31°. Dirk Crok, geboren te Soerabaja 16 September 1883;
 32°. Cornelia Johanna Gast, geboren te Breda 14 October 1884;
 33°. Johannes Wilhelmus Philippus Harte, geboren te Utrecht 1 October 1884;
 34°. Charles André Hartmans, geboren te Breda 24 Juli 1886;
 35°. François Nicolaas Houwing, geboren te Schagerbrug 16 December 1884;
 36°. Marinus Michiel Lourens, geboren te Delfshaven 15 April 1884;
 37°. Gustave Marie Joseph Piron, geboren te Breda 8 December 1884;
 38°. Ludovicus Anton Steven Rosman, geboren te Breda 23 October 1883;
 39°. Jilles Derk Jan de Rouw, geboren te Breda 20 Juni 1883;
 40°. Hendrik Lodewijk van Roijen, geboren te Utrecht 1 Februari 1885;
 41°. Marie Catharinus Rueb, geboren te Breda 18 Augustus 1882;
 42°. Marie Jacob Johan Simon Thomas, geboren te Rotterdam 22 Februari 1886;
 43°. Rudolf Abraham Engelbert Snetlage, geboren te Werkendam 14 Maar 1885;
 44°. Jan Frederik Stapel, geboren te Nieuwer-Amstel 15 Augustus 1883;
 45°. Maria Hendrika Hermina Stapel, geboren te Nieuwer-Amstel 30 December 1884;
 46°. Frans Laurent Heinrich Uytterbroeck, geboren te Proboling 9 November 1884;
 47°. Petrus Josephus Ludovicus van Wiechen, geboren te Breda 26 Maart 1884;

e. leerling van geene hogere burgerschool:

- 48°. Willem Dirk Barend Mulder, geboren te Sinkawang 1 Augustus 1882.

De volgende tabellen geven een overzicht van het examen:

V A K K E N.	Aantal malen dat is toegekend het cijfer:										Vol-doende.	Onvol-doende.
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10		
Wiskunde	"	1	3	1	6	15	5	7	12	4	49	5
Werktuigkunde	"	2	5	9	10	8	5	6	7	2	38	16
Natuurkunde	"	1	4	11	6	12	8	8	3	1	38	16
Scheikunde	"	"	"	3	7	13	12	7	11	1	51	3
Natuurlijke historie .	"	"	1	2	6	17	15	9	4	"	51	3
Cosmographie	"	"	2	11	12	12	6	9	2	"	41	13
Staatsinrichting	"	"	3	1	4	9	12	19	5	1	50	4
Staathuishoudkunde . .	"	"	2	4	6	7	14	14	7	"	48	6
Aardrijkskunde	"	"	1	4	5	26	15	3	"	"	49	5
Geschiedenis	"	"	3	4	4	25	18	"	"	"	47	7
Handelswetenschappen	"	"	"	1	4	17	7	10	15	"	53	1
Nederlandsch	"	"	"	3	3	14	22	10	2	"	51	3
Fransch	"	"	"	3	13	24	6	4	3	1	51	3
Engelsch	"	"	"	3	13	15	17	5	1	"	51	3
Hoogduitsch	"	"	"	6	13	23	8	3	1	"	48	6
Handteekenen	"	1	"	6	27	9	9	2	"	"	47	7
Lijnteekenen	"	"	2	5	9	9	15	11	3	"	47	7

G R O E P E N VAN V A K K E N.	Aantal malen dat is toegekend het cijfer:										Vol-doende.	Onvol-doende.
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10		
A.	"	1	3	4	8	9	13	6	8	2	46	8
B.	"	"	"	5	11	12	14	8	4	"	49	5
C.	"	"	"	1	11	15	20	7	"	"	53	1
D.	"	"	"	2	7	26	14	4	1	"	52	2
E.	"	"	1	5	15	19	11	3	"	"	48	6

Het examen gaf aanleiding tot de volgende opmerkingen:

De sub-commissie voor teekenen acht het, om tot een juiste beoordeeling der teekeningen te geraken, beslist noodig, dat de leeraar in het handteekenen, lid der commissie, en zijn assessor, evenals in 1886 de deskundigen, in de gelegenheid gesteld worden de teekeningen, vervaardigd naar een ornament (of stilvenen) te beoordeelen ter plaatse waar zij vervaardigd zijn.

Bij de teekeningen zou dan door den teekenleeraar van elke school eene aanwijzing moeten gevoegd worden omtrent de wijze waarop de candidaten en de geteekende modellen geplaatst waren tijdens het examen.

Deze Commissie sluit zich geheel aan bij het oordeel harer voorgangsters in Noordbrabant van 1900, 1901 en 1902 omtrent de vrijstellingen, ofschoon zij erkent, dat het in 1902, sub 2, genoemd bezwaar opgeheven is, door de bevoegdheid aan de candidaten verleend, om, niettegenstaande de vrijstelling, toch mondeling examen te doen.

Het in 1902, sub 3, genoemde bezwaar, dat een candidaat ten gevolge van een onvoldoend schriftelijk examen in eenig vak, mondeling geëxamineerd moet worden in een ander vak, waarvoor hij een goed of voldoende schriftelijk examen had afgelegd, deed zich dit jaar sterk gevoelen in afdeeling A. 12 candidaten toch moesten, niettegenstaande zij 6 of meer voor hun schriftelijk examen in wiskunde hadden behaald, toch mondeling examen in dat vak afleggen, daar zij een onvoldoend cijfer hadden voor werktuigkunde.

Een candidaat heeft gebruik gemaakt van de gelegenheid om, niettegenstaande verleende vrijstelling, toch mondeling examen te doen. Het eindcijfer is er echter niet door veranderd.

De Commissie meent niet onvermeld te moeten laten, dat

door de gastvrijheid van eenige Tilburgsche families de vrouwelijke kandidaten gedurende het mondeling examen een vriendelijk thuis vonden, waardoor voor haar het bezwaar van het heen en weer reizen of het logeeren in een hotel gedurende dat examen, geheel werd weggenomen.

Aan het einde harer taak gekomen, betuigt de Commissie aan U H.E.G. haren dank voor het in haar gesteld vertrouwen.

De Commissie belast met het afnemen van het eindexamen der hogere burgerscholen in Noordbrabant.

De Secretaris,
W. JANSEN.

De Voorzitter,
Dr. B. DIJKSTERHUIS.

Gelderland.

Aan den Commissaris der Koningin in de provincie Gelderland.

De Commissie tot het afnemen van het eindexamen der hogere burgerscholen in de provincie Gelderland, benoemd bij uwe beschikking van 1 April 1903, n°. 2014/17, en aangevuld bij uwe beschikking van 19 Juni 1903, n°. 4147/9, heeft de eer U H.E.G. haar verslag aan te bieden, voorgeschreven in art. 67, tweede lid, van de wet van 2 Mei 1863 (*Staatsblad* n°. 50), regelende het middelbaar onderwijs.

De Commissie hield haar eerste vergadering op 5 April jl., in het gebouw der hogere burgerschool te Nijmegen. In dit gebouw werden ook de verdere vergaderingen en de mondelinge examens afgenomen. Afwezig waren op die eerste vergadering, met kennisgeving, de heeren B. C. Goudsmit, J. Zelling, J. J. Stoel, P. Kat Pzn. en L. van Zanten Jzn.

De heer H. A. Derksen werd tot secretaris gekozen.

Daarna werden de sub-commissiën gevormd, de vakken verdeeld en de tijdsduur voor het mondeling examen in elk vak vastgesteld volgens onderstaande tabel.

Examinatoren.		Maximum duur van het mondeling examen in minuten.
Groep A.		
Rekenen en stelkunde	van Zanten en dr. Speckman,	15
Goneo- en trigonometrie,	dr. Speckman en van Zanten,	15
Meetkunde,	Derksen en Huender,	15
Beschrijvende meetkunde,	Huender en Derksen,	15
Werktuigkunde,	Stoel en Schüngel (assessor),	20
Groep B.		
Natuurkunde,	dr. Goudsmit en dr. le Roy,	30
Scheikunde,	dr. Coebergh en dr. Reinders	30
Plant- en dierkunde,	dr. van Capellen en dr. Keer,	30
Cosmographie,	Schüngel en Stoel (assessor),	15
Groep C.		
Aardrijkskunde,	Kat en van Batenburg,	30
Geschiedenis,	Görlitz en Zelling,	30
Staatshuishoudkunde,	mr. dr. de Visser en Wunderlich,	20
Staatsinrichting,	Breedvelt en Bom (assessor)	15
Boekhouden,	Bom en Breedvelt (assessor),	15
Groep D.		
Nederlandsch,	Beckering Vinckers en Scholten,	30
Fransch,	Hartman en Kohly,	30
Hoogduitsch,	Houwer en Menkema,	30
Engelsch,	Hakkert en Bense,	30
Groep E.		
Handteekenen,	Leeuw,	
Lijnteekenen,	Huender,	
Totaal . . .		415 min.

Besloten werd verder op deze eerste vergadering:

1°. dat de leeraren, die schriftelijk werk hadden na te zien, zouden opgeroepen worden op 13, 14 en 15 Juli, ten einde de cijfers voor het schriftelijke werk vast te stellen, en dat het mondelinge examen op 16 Juli zou beginnen;

2°. dat aan alle kandidaten zou medegedeeld worden, of zij vrijstellingen hebben of niet; en wel aan de kandidaten van de eerste groep na afloop eener onvoltallige vergadering, te houden op 13 Juli, en aan de andere kandidaten, na afloop van de voltallige vergadering, te houden op 15 Juli;

3°. dat de kandidaten, zooveel mogelijk, door leeraren van hun eigen school geëxamineerd zouden worden.

Verder werd de vraag besproken: kan een candidaat, die vrijstelling in een vak heeft, nog een mondeling examen in dat vak verlangen? Van verschillende zijden werd er op gewezen, dat het niet toestaan van dit verlangen nadeelig kon zijn voor kandidaten, die voor een of ander beroep of examen een bepaald cijfer in een of meer bepaalde vakken moeten hebben. Een beslissing dienaangaande genomen door den Minister van Binnenlandsche Zaken, werd, bij een schrijven van den inspecteur van het middelbaar onderwijs van 8 Juni 1903, 5764, aan de voorzitters der verschillende examencommissiën medegedeeld.

Ingevolge de voorlaatste zinsnede van art. 22 werd besproken, of het noodzakelijk was de groeps cijfers voor berekening vast te stellen. Bij de discussie bleek, dat men het er niet over eens was, en dat dit in de verschillende examencommissiën van het jaar 1902 verschillend geschiedde. Aan de sub-commissiën werd overgelaten daarover zelve te beslissen. Dientengevolge hielden de verschillende sub-commissiën daarover op 15 Juli vergaderingen. Geen der sub-commissiën was er vóór de groeps cijfers door berekening vast te stellen.

Sub-commissie A besloot aan wiskunde een overwegenden invloed op het groeps cijfer toe te kennen; sub-commissie B, aan natuurkunde en scheikunde; sub-commissie C, aan geschiedenis en aardrijkskunde; sub-commissie D, aan Nederlandsch, en sub-commissie E, aan handteekenen.

Het commissielid W. J. Hakkert bedankte op 6 Juni jl. en het lid dr. Speckman op 7 Juni, beiden wegens ongesteldheid.

In hun plaats werden bij uwe beschikking van 19 Juni 1903, n°. 4147/9, respectievelijk benoemd de heeren: A. Dolk, leeraar aan de hogere burgerschool te Zutphen, en dr. G. J. Michaëlis, leeraar aan de hogere burgerschool te Arnhem.

Aangemeld hadden zich 130 kandidaten, en wel 38 van de school te Arnhem, 22 van die te Nijmegen, 27 van die te Zutphen, 10 van die te Apeldoorn, 11 van die te Tiel, 6 van die te Zaltbommel en 16 extranei. Van dezen trokken zich 2 kandidaten terug. Een hunner deelde, in een schrijven van 8 Juni, aan den voorzitter mede, dat hij onder de wapenen was geroepen als milicien; de ander, in een schrijven van 9 Juni, dat hij van het eindexamen afzag.

Eén candidaat was wegens ziekte verhinderd aan het schriftelijk examen deel te nemen. Hem werd gedurende het mondelinge examens, aan die van zijn ploeg voorafgaande, gelegenheid gegeven, het schriftelijk examen af te leggen. De 128 kandidaten werden verdeeld in 6 ploegen, waarvan de eerste 4 elk 22, en de laatste 2 elk 20 kandidaten bevatten.

De beoordeeling van het schriftelijk werk had ten gevolge, dat werden vrijgesteld van het mondeling examen: 62 voor wiskunde, 52 voor werktuigkunde, 59 voor natuurkunde, 63 voor scheikunde, 53 voor aardrijkskunde, 61 voor geschiedenis, 47 voor boekhouden, 44 voor Nederlandsche taal. In de Nederlandsche letterkunde werden alle kandidaten mondeling geëxamineerd.

De uitslag van het geheele examen is als volgt:

School	aange- meld.	geëxa- mineerd.	toege- laten.	afge- wezen.
te Apeldoorn	9	9	8	1
„ Arnhem	46	46	40	6
„ Nijmegen	22	22	22	0

School	aange- meld.	geëxa- mineerd.	toege- laten.	afge- wezen.
te Tiel	10	10	10	0
„ Zaltbommel	6	6	4	2
„ Zutphen	19	19	18	1
„ Extranei	18	16	13	3
Totaal	130	128	115	13

De eindvergadering, ter vaststelling van het verslag, werd 6 Augustus gehouden.

De volgende opgave bevat de namen der geslaagde candidaten met den datum en de plaats van geboorte en de hogere burgerschool, van welke zij afkomstig zijn.

Van de hogere burgerschool te Apeldoorn:

James Knel, geboren te Utrecht 26 Mei 1886;
Jan Penning, geboren te Kampen 2 September 1883;
George Romer, geboren te Soekaboemi 5 Augustus 1885;
Hendrika Berntrop, geboren te Groningen 18 December 1884;
Anna Maria Reijers, geboren te Nieuw-Helvoet 16 November 1884;
Annette Slagman, geboren te Apeldoorn 3 Augustus 1885;
Jan Hoekstra, geboren te Kampen 9 October 1885;
Lambertus Constantinus Catharinus Willekens, geboren te Oosterwijk 1 Februari 1885;

van de hogere burgerschool te Arnhem:

Jan Willem Boellaard, geboren te Arnhem 25 Juli 1884;
Wernard Johannes Immink, geboren te Bergen op Zoom 15 September 1884;
Hendrik Jan Jacob Janssen, geboren te Deventer 11 Juni 1884;
Lambertus Vincentius Joeke, geboren te Amsterdam 7 Mei 1884;
August Johan Kanngiesser, geboren te Arnhem 10 December 1883;
Jan Matthieu Henri van Oosterzee, geboren te Batavia 1 Juli 1884;
Jan Willem Anne Franciscus Zeeman, geboren te 's Gravenhage 30 Juni 1885;
Willem Frederik Carel Jan Baukema, geboren te Arnhem 24 Februari 1885;
Theodoor Bleckmann, geboren te Arnhem 11 October 1885;
Lucien van Gendt, geb. te Arnhem 14 Januari 1884;
Johannes Jacobus Griffijn, geboren te Arnhem 25 Maart 1885;
Robert Hartelust, geboren te Ede 4 April 1885;
Willem van Wessem, geboren te Arnhem 20 December 1882;
Gerard van Lelijveld, geboren te Leiden 6 Februari 1883;
Jacobus Jan Maurits Lion, geboren te 's Gravenhage 16 Juni 1885;
Frederik Hendrik Meihuizen, geboren te Batavia 29 Augustus 1886;
Johannes Hendrik Christophor Schröder, geboren te Arnhem 22 Februari 1885;
Jan Hermanus Cox, geboren te Arnhem 28 Juli 1886;
Herman Louis Driessen, geboren te Arnhem 3 April 1884;
Pieter Arnoldus Wilhelmus Elbers, geboren te Arnhem 12 Mei 1885;
Jean Hollender, geboren te Arnhem 4 Juni 1882;
Willem Archibald van den Wall Bake, geboren te Arnhem 3 Maart 1885;
Hendrik Jacobus van Gulpen, geboren te Amsterdam 29 Maart 1883;
Antonie Leonard Johan Traanboer, geboren te Arnhem 13 Augustus 1885;
Willem de Waal, geboren te Arnhem 21 September 1884;

Evert van Wessem, geboren te Arnhem 29 April 1886;
Johanna Maria Antonia Hoeflake, geboren te Ammerzoden 20 Januari 1885;
Willem Herman Jonker, geboren te Arnhem 18 Januari 1883;
Petronella Adriana Veenenbos, geboren te Oosterbeek 8 September 1885;
Hendrik Karel Michaelis, geboren te Arnhem 30 Januari 1884;
Johan Heinrich Schepers, geboren te Arnhem 1 Augustus 1886;
Nicolaas Engelhart, geboren te Sneek 1 April 1886;

van de hogere burgerschool te Nijmegen:

Edzard Johan Kempees, geboren te Buitenzorg 12 December 1884;
Frederik Karel Stephan, geboren te Djombang 14 Februari 1883;
Anton Ferdinand Lens, geboren te Meester-Cornelis 28 November 1884;
Louis Jan Marie Feber, geboren te Bergen op Zoom 24 April 1885;
Johan Frederik van der Sluys Veer, geboren te Semarang 11 November 1883;
Adriaan Louis van der Sluys Veer, geboren te Banjermassin 17 Augustus 1885;
Wilhelmus Nicolaas Stephanus Arntz, geboren te Huizen 20 Juni 1884;
Frederik Albert Palm, geboren te Batavia 22 November 1884;
Adrianus Antonius Daniel Rombouts, geboren te Nijmegen 20 Augustus 1884;
André Joseph Marie Rombouts, geboren te Nijmegen 10 December 1885;
Andreas Marie Diebels, geboren te Nijmegen 2 Februari 1883;
Albert Barthelemy, geboren te Batavia 27 Maart 1882;
Lucien Xavier Philippe van der Velde, geboren te Soerabaija 30 Juni 1882;
Abraham Cochius, geboren te Middelburg 10 November 1882;
Gerardus Johannes François Landsheer, geboren te Nijmegen 16 April 1882;
Willem Lammers, geboren te Sitobindo 15 September 1885;
Johannes Jacobus Werst, geboren te Kraksaan 14 Januari 1884;
Johanna Christina van Engelenburg, geboren te Hees 25 Mei 1885;
Chatharina Amelia Frankamp, geboren te Hellevoetsluis 5 Maart 1885;
Wilhelmina Maria van der Myll Dekker, geboren te Patjitan 19 Juni 1885;
Marie Elise Leroy, geboren te Soerabaija 2 Mei 1886;
Jacques Joseph François Verdonck, geboren te Amsterdam 13 Juli 1885;

van de hogere burgerschool te Tiel:

Johan Jacob van Batenburg, geboren te Tiel 22 November 1883;
Johan Vuyk, geboren te Amsterdam 5 Juli 1884;
Pieter Bart, geboren te Tiel 20 April 1884;
Elizabeth Mullemeister, geboren te Apeldoorn 21 April 1885;
Atzo Nicolaï, geboren te Blokzijl 30 Juni 1884;
Daniël Pennington de Jong, geboren te Tiel 7 November 1884;
Dirk Reilingh, geboren te Wageningen 11 Februari 1884;
Constant August Viëtor, geboren te Rotterdam 7 Juli 1883;
Julius Willem van Zanten, geboren te Tiel 11 Januari 1887;
Gijsbertus Hermanus Theodorus Stout, geboren te Antwerpen 25 October 1885;

van de hogere burgerschool te Zaltbommel:

Gijsbert Dirk van Wijk, geboren te Geldermalsen 6 December 1885;

Jan Alle Gorter, geboren te Almelo 31 Maart 1883;

Dirk Willem van Dam, geboren te Zaltbommel 4 Juni 1885;

Marius Mauritz, geboren te Krommenie 9 December 1886;

van de hogere burgerschool te Zutphen:

Pieter Adrianus de Bruyn, geboren te Doetinchem 13 Juni 1883;

Willem Izaäk Burger, geboren te Magelang 18 Juni 1886;

Jan Kat, geboren te Zutphen 15 December 1885;

Adriaan Johannes Willem Monnik, geboren te Vorden 19 November 1879;

Johannes Brouerius van Nidek, geboren te Batavia 23 Juni 1879;

Johanna Soppia Helena Hietink, geboren te Zutphen 18 Januari 1885;

Diederika Theodora Krauss, geboren te Helmond 11 Januari 1885;

Willem Jacobus Hendrikus Harmsen, geboren te Zutphen 4 Januari 1886;

Johannes Ernst Kreijenbroek, geboren te Rotterdam 11 Juni 1883;

Esselina Berendina Kuitert, geboren te Zutphen 22 Augustus 1884;

Jan Derk Lier, geboren te Zutphen 22 October 1884;

Willem Hendrik Schukking, geboren te Zutphen 17 Februari 1886;

George Frederik van Kempen, geboren te Utrecht 26 September 1884;

Constant Herman Marie Brouerius van Nidek, geboren te Sidoardjo 1 December 1882;

Ernst Christoffel van Pritzelwitz van der Horst, geboren te Brummen 22 October 1885;

Gijsberus Marinus von Pritzelwitz van der Horst, geboren te Brummen 22 October 1885;

Kornelis Jacobus Kuiler, geboren te Middelburg 24 Juli 1884;

Winand Hugo Staring, geboren te Bergen op Zoom 16 Maart 1884;

Gustav Friedrich Hermann Giesberger, geboren te Bergen op Zoom 29 Juni 1885;

Jan ter Weel, geboren te Aalten 3 October 1885;

Gerrit Langeler, geboren te Hengelo (G.) 20 December 1884;

Jacob Samuel Wijler, geboren te Lochem 1 Maart 1884;

Frederik Willem ten Doesschate, geboren te Goor 15 September 1883;

Hajo Albert Spandaw, geboren te Dwingeloo 17 Juli 1882;

Roelof Marcus de Jong, geboren te Eibergen 2 April 1883;

Gerrit IJink, geboren te Zutphen 23 Augustus 1884;

Johanna Sophia Fentener van Vlissingen, geboren te Helmond 6 Februari 1885 (extranea);

Gijsbert Willem Philip Daniëls, geboren te Herreveld 4 Maart 1883 (extraneus);

Sebastiaan Franz Wilhelm Ladner, geboren te Bentheim 31 Maart 1883 (extraneus);

Antonie van Nieuwenhoven Helbach, geboren te Wageningen 16 November 1883 (extraneus);

Hugo Caesar Benno Berkhout, geboren te Bandoeng 6 Februari 1884 (extraneus);

Martina Johanna Oele, geboren te Capelle (Zeeland) 7 Juni 1883 (extranea);

Karel Johannes van Riet, geboren te Roermond 12 December 1881 (extraneus);

Helenus Schmiedeman, geboren te Culemborg 13 Mei 1884 (extraneus);

Nicolaas George Wijnand Henri Beeger, geboren te Utrecht 9 Januari 1884 (extraneus);

Helena Lako, geboren te Wageningen 23 Augustus 1885 (extranea);

Thomas Habraken, geboren te Vlaardingen 4 Mei 1883 (extraneus);

Jacob Tjebbe Zuyderhoudt, geboren te Nijmegen 15 December 1881 (extraneus);

Sjoerd Kuiper, geboren te Stadskanaal 16 December 1882.

Alvorens over te gaan tot bijzondere opmerkingen over de vakken afzonderlijk, veroorlooft de commissie zich te uwer kennis te brengen eene opmerking, die gedurende de mondelinge examens gemaakt is.

Een der kandidaten van de eerste ploeg, die vrijstelling had voor wiskunde, vroeg een mondeling examen in algebra aan, in welk vak hij een minder goed schriftelijk examen gedaan had. De sub-commissie was van oordeel, dat iemand, die vrijstelling heeft voor wiskunde, slechts een mondeling examen in het geheele vak wiskunde kan toegestaan worden.

Wat betreft de opmerkingen, omtrent enkele vakken afzonderlijk gemaakt, hiervan zij het volgende medegedeeld.

Omtrent de opgaven voor mechanica wenscht de sub-commissie de volgende opmerkingen te maken.

Het eerste vraagstuk was beter geschikt om de bedrevenheid der kandidaten in algebraïsche herleidingen te beoordeelen dan om een denkbeeld te krijgen van hun inzicht in werktuigkunde.

Bij het tweede vraagstuk was de mogelijkheid der oplossing van de latere onderdeelen in te hooge mate afhankelijk van een juist antwoord op het eerste gedeelte der vraag, zoodat eene rekenfout in het eerste gedeelte de beantwoording der volgende nagenoeg uitsloot.

De derde vraag zou minder aanleiding tot verwarring hebben gegeven, zoo zij vooraan gestaan had.

Het mondeling examen toonde dan ook aan, dat het schriftelijk werk van het overgrootste meerendeel der kandidaten ver beneden hunne capaciteiten was gebleven.

Wat het examen in de natuurlijke historie betreft, zoo hadden vele kandidaten slechts eene zeer kleine diergroep — eenigen noemden bijv. de olifanten, een zelfs de mol — of eene enkele plantenfamilie bestudeerd, en moesten zij op de eenvoudigste vragen naar den algemeenen bouw van plant en dier het antwoord schuldig blijven.

De schriftelijke opgaven voor boekhouden waren gelukkig gekozen, wat betreft de zoo zeer gewenschte variatie, die daarin zoolang heeft ontbroken, en zullen daarom de belangstelling in het leervak ten goede komen.

Evenwel, wat vraag B betreft, moet eene uitzondering gemaakt worden. Een dergelijke detaillering over eene bepaalde rekening, hier de rekening „Provisie”, is te moeilijk in verband met den beperkten tijd, die aan de meeste hogere burgerscholen voor boekhouden beschikbaar is gesteld. Men kan niet eischen, dat een candidaat zoover daarin is gevorderd, dat de exceptioneele gevallen door hem beantwoord kunnen worden.

Een bewijs daarvoor is, dat van de 128 kandidaten, die in Gelderland werden geëxamineerd, slechts 38 even voldoende of meer voor deze vraag konden behalen, onder welke er waren, die uitmuntend voor de vragen A en C beoordeeld werden.

Het mondeling examen in boekhouden gaf over het algemeen goede resultaten en bewees, dat de studie daarvoor ernstig ter hand was genomen.

In de sub-commissie D werd omtrent de schriftelijke opgaaf voor het Engelsch de volgende opmerking gemaakt. Ofschoon het toegejuicht werd, dat ditmaal eene vertaling uit het Engelsch in het Nederlandsch was opgegeven in plaats van een opstel, werd de keuze van het stuk niet bijzonder gelukkig geacht, omdat het bij de vertaling meer aankwam op de woordenkennis van de kandidaten dan wel op hun inzicht in en begrip van eigenaardig Engelsche zinswendingen en constructiën.

Ten slotte heeft de Commissie de eer, U H.E.G. haren dank te betuigen voor het in haar gestelde vertrouwen.

Nijmegen, 27 September 1903.

Namens de Commissie,

M. A. P. C. POELHEKKE, Voorzitter.

H. A. DERKSEN, Secretaris.

Zuidholland.

A. Noordelijke Commissie.

Aan den Commissaris der Koningin in de provincie Zuidholland.

Ter voldoening aan art. 67 der wet van 2 Mei 1863 (*Staatsblad* n°. 50), heeft de Commissie, belast met het afnemen van het eindexamen der hogere burgerscholen met vijfjarigen cursus te Dordrecht, Gouda, 's Gravenhage en Leiden, benoemd bij uw besluit van 16 Maart 1903 A n°. 406, 1ste afd., de eer U.H.S.G. hierbij het volgend verslag van hare werkzaamheden aan te bieden.

Aan de Commissie was 's Gravenhage aangewezen als de plaats, waar zij hare zittingen moest houden. De raad van die gemeente vergunde den voorzitter gebruik te maken van het gebouw der hogere burgerschool aan het Bleijenburg, voor het houden van de mondelinge examens.

De Commissie was in 2 afdeelingen verdeeld. Aan de eerste afdeeling was opgedragen het examineeren van de candidaten der klassen 5a en 5b te 's Gravenhage, 5a te Leiden, 5a te Dordrecht, aan de tweede afdeeling het examineeren van de candidaten der klassen 5c en 5d te 's Gravenhage, 5b te Leiden, 5b te Dordrecht.

De voorzitter der Commissie werd gemachtigd de candidaten van de hogere burgerschool te Gouda over beide afdeelingen te verdeelen en hem werd opgedragen, zoo noodig, overleg te plegen met den voorzitter der zuidelijke Commissie, die zitting zou houden te Rotterdam, over de indeeling der extranei. Dit overleg behoefde niet plaats te hebben, omdat in de ploegen van de noordelijke Commissie plaats voor al de extranei kon gevonden worden.

De Commissie bestond uit de volgende leden:

Voorzitter, tevens lid: dr. C. J. J. Ninck Blok, directeur der hogere burgerschool aan het Bleijenburg te 's Gravenhage.

Eerste afdeeling.

dr. G. J. M. Coolhaas, dr. N. Japikse, K. M. de Jong, K. Muntinga, leeraren aan de hogere burgerschool met vijfjarigen cursus te 's Gravenhage;

W. Massink, dr. J. W. Lem, C. J. Leendertz, leeraren aan de hogere burgerschool met 5-jarigen cursus te Leiden;

G. C. Dibbitz, dr. L. Posthumus, J. N. Hessling, leeraren aan de hogere burgerschool met 5-jarigen cursus te Dordrecht;

dr. S. S. Hoogstra, directeur van de Rijks- hogere burgerschool met 5-jarigen cursus te Gouda en dr. F. W. Raabe en dr. I. B. Cohen, leeraren aan die school;

J. B. Melsen, leeraar aan de hogere burgerschool met 5-jarigen cursus te Gorinchem;

Tweede afdeeling.

dr. A. D. van der Harst, dr. P. J. Dekkers, J. J. Helsdon Rix, leeraren aan de hogere burgerschool met 5-jarigen cursus te 's Gravenhage;

dr. B. J. Goossens, W. Draaijer en J. Verwer, leeraren aan de hogere burgerschool met 5-jarigen cursus te Leiden;

dr. A. van Oven, directeur van de hogere burgerschool met 5-jarigen cursus te Dordrecht en A. S. Mink en J. van Zee, leeraren aan die school;

dr. W. Julius, oud-directeur van de hogere burgerschool met 5-jarigen cursus te Gouda en A. Langerhuizen van Uven en H. W. F. Bonte, leeraren aan die school;

A. A. Beekman, leeraar aan de hogere burgerschool met 5-jarigen cursus te 's Gravenhage en mr. F. A. de Graaff, oud-leeraar aan de hogere burgerschool met 5-jarigen cursus te Haarlem;

de heeren P. J. den Hertog, leeraar aan de hogere burgerschool met 5-jarigen cursus te 's Gravenhage, en G. M. Kos-

ters, leeraar aan de hogere burgerschool met 5-jarigen cursus te Leiden, werden benoemd tot leden van de commissie, om te worden belast met het beoordeelen van het werk voor handen rechtlijnig teekenen, dat door de candidaten van beide afdeelingen zou worden vervaardigd.

Voor het examen hadden zich aangemeld 168 candidaten, waarvan door ieder der afdeelingen van de commissie in 7 groepen 84 geëxamineerd zouden worden. Van deze candidaten overleed één vóór het begin van het schriftelijk examen, terwijl een tweede zich vóór het begin van het mondeling examen wegens ziekte moest terug trekken.

Door de Commissie werd dr. van Oven benoemd tot onder-voorzitter, dr. van der Harst tot tweeden en de tweede onder-teekenaar van dit verslag tot 1sten secretaris. Daar dr. van Oven wegens familieomstandigheden ontslag vroeg, werd bij Uw besluit van 19 Juni 1903, n°. 1588, de heer A. J. Goedkoop van Nelle, leeraar aan de hogere burgerschool met 5-jarigen cursus te Delft, in zijne plaats tot lid der Commissie aangewezen, terwijl de Commissie dr. W. Julius tot onder-voorzitter benoemde.

Overeenkomstig art. 8 van het algemeen reglement werd de Commissie in sub-commissiën verdeeld, zooals de hierna volgende tabel aangeeft.

V A K.	EERSTE AFDEELING.	TWEDE AFDEELING.
	Eerste examiner. Tweede examiner.	Eerste examiner. Tweede examiner.
Sectie A, voorzitter Massink.		
Wiskunde,	Massink, Dibbitz, Dibbitz, Massink,	van der Harst, Beekman, Beekman, van der Harst.
Sectie B, voorzitter Goossens.		
Werktuigkunde,	Lem,	Goedkoop van Nelle.
Natuurkunde,	Coolhaas, Coolhaas, Lem,	Goossens. Goossens. Goedkoop van Nelle.
Scheikunde,	Raabe, Posthumus,	Dekkers. Langerhuizen van Uven.
Plant- en dierkunde,	Posthumus,	Langerhuizen van Uven.
Kosmographie,	Raabe, Lem, Coolhaas,	Dekkers. Goossens. Goedkoop van Nelle.
Sectie C, voorzitter Julius.		
Geschiedenis,	Japikse, Leendertz,	Julius. Mink.
Aardrijkskunde,	Leendertz, Japikse,	Mink. Julius.
Staatswetenschappen,	Cohen, de Jong,	de Graaff. van Zee.
Boekhouden,	de Jong, Cohen,	van Zee. de Graaff.
Sectie D, voorzitter Hoogstra.		
Nederlandsch,	Hoogstra, Melsen,	Draayer. Helsdon Rix.
Fransch,	Melsen, Hoogstra,	Bonte. Verwer.
Engelsch,	Hessling, Muntinga,	Helsdon Rix. Draaijer.
Duitsch,	Muntinga, Hessling,	Verwer. Bonte.
Sectie E.		
Hand- en lijntekenen	den Hertog,	Kosters.

Op voorstel van den voorzitter werd besloten de correctie van het schriftelijk werk en de vaststelling der cijfers op de volgende wijze te doen plaats hebben :

Het werk voor een bepaald vak (met uitzondering van wiskunde en teekenen) zou worden beoordeeld door de beide examinatoren voor dat vak in de beide afdeelingen, die onafhankelijk van elkaar hun oordeel door een cijfer zouden wedergeven. Uit die beide cijfers zou daarna, in overleg met de tweede examinatoren één eindcijfer worden vastgesteld. Het wiskundig werk in elke afdeeling zou door de beide deskundigen in die afdeeling worden beoordeeld.

Verder werd op dezelfde gronden als die de noordelijke Commissie in Noordholland in 1902 daartoe leidde, besloten de eindcijfers der sectiën niet langs wiskundigen weg uit de cijfers voor de verschillende vakken af te leiden en de sectie-cijfers dus niet door gemengde getallen voor te stellen.

Wel werd aan de verschillende vakken bij het vaststellen van die eindcijfers verschillende invloed toegekend, maar de eindcijfers werden na bespreking en, zoo noodig, na stemming in de sectiën tot geheele getallen afgerond.

Tot eenige discussie in deze en in de volgende vergadering gaven de vrijstellingen aanleiding; o. a. werd de vraag behandeld, of een candidaat, aan wien vrijstelling van mondeling examen in eenig vak was verleend, het recht had toch mondeling examen in dat vak te vragen, wanneer hij meende een hooger cijfer te verdienen.

De uitlegging door den Minister van Binnenlandsche Zaken, gegeven aan art. 18, tweede lid, van het reglement voor de eindexamens der hoogere burgerscholen met 5-jarigen cursus, waardoor candidaten, die van het mondeling examen in eenig vak zijn vrijgesteld, aan dat examen niet meer behoeven, maar wel mogen deelnemen, beslist de vraag, op eene door de Commissie zeer toegejuichte wijze.

In verband met het voorgaande werd besloten aan de candidaten, onmiddellijk na de vaststelling van de cijfers voor het schriftelijk werk, hunne vrijstellingen voor het mondeling examen, met de cijfers van de vakken, waarin zij vrijstelling hadden, mede te deelen.

In de vergaderingen van 4 en 11 Juli werden de cijfers voor het schriftelijk werk, benevens de daaruit volgende vrijstellingen, vastgesteld.

Het aantal verleende vrijstellingen blijkt uit de volgende tabel :

V A K.	Eerste afdeeling.	Tweede afdeeling.
Wiskunde	27	34
Werktuigkunde	22	29
Natuurkunde	38	35
Scheikunde	25	32
Geschiedenis	20	32
Aardrijkskunde.	17	21
Boekhouden.	29	35
	178	218

54 candidaten kregen vrijstelling voor geen vak

12	„	„	„	1	„
22	„	„	„	2	vakken
28	„	„	„	3	„
23	„	„	„	4	„
8	„	„	„	5	„
9	„	„	„	6	„
10	„	„	„	7	„

Van de 30 niet geslaagde candidaten hadden vrijstelling voor :

Natuur- en scheikunde	1	candidaat
Geschiedenis	1	„
Boekhouden	2	candidaten.

Het mondeling examen begon Maandag 13 Juli en eindigde Woensdag 5 Augustus.

De uitslag van het examen, waaraan 165 candidaten deelgenomen hebben (één moest zich nog na het schriftelijk gedeelte wegens ziekte terugtrekken), is als volgt :

	Afdeeling I	Afdeeling II.	Totaal.
Geslaagd	66	66	132
Niet geslaagd . . .	14	16	30
Teruggetrokken gedurende het mondeling examen . .	2	1	3
Totaal . . .	82	83	165

Van de niet geslaagden werden 26 afgewezen op grond van art. 23, vierde lid, van het Algemeen Reglement en 4 na discussie en stemming.

Over de verschillende hoogere burgerscholen is het aantal geslaagde en niet-geslaagde candidaten als volgt verdeeld :

School.	Aantal candidaten.	Geslaagd.	Niet geslaagd.	Teruggetrokken tijdens het examen.
Dordrecht . .	28	21	7	—
Gouda . . .	19	15	4	—
's Gravenhage.	81	66	12	3
Leiden . . .	29	26	3	—
Van geen H.B. school. . .	8	4	4	—
Totaal . .	165	132	30	2

Twee der niet geslaagde candidaten, die den eersten dag van hun mondeling examen blijken van groote vermoeidheid gaven, deelden aan de Commissie mede, dat zij als miliciens in militairen dienst waren en dat de een den nacht vóór zijn mondeling examen tot 6 uur 's morgens wacht had moeten doen, terwijl de ander den avond daarvóór van 7—10 uren velddienst oefeningen had moeten bijwonen.

Op verzoek van den voorzitter heeft de kolonel van hun regiment de mededeelingen van deze candidaten bevestigd. Ofschoon de Commissie het niet slagen van beide candidaten niet in verband wenscht te brengen met de eischen, waaraan zij als miliciens moesten voldoen, acht zij zich toch verplicht U.H.E.G. in overweging te geven deze feiten onder de aandacht te brengen van de Hooge Regeering. Immers het kan niet dan in het belang ook van ons leger zijn, als de militaire autoriteiten rekening houden met de eventuele examens, die de miliciens gedurende hun dienstdtijd, ter wille van hun toekomst, verplicht zijn af te leggen. (1)

(1) Ten gevolge van een tusschen de Departementen van Binnenlandsche Zaken en van Oorlog gehouden overleg worden de militaire autoriteiten uitgenoodigd in het vervolg in dergelijke gevallen zoodanige maatregelen te nemen, dat de jongelieden den dag vóór het examen geheel te hunner beschikking hebben.

	Aantal malen dat is toegekend het cijfer :										onvoldoende.	voldoende.
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10		
a. Vakken.												
Wiskunde	0	3	3	18	34	45	32	19	8	0	24	138
Werktuigkunde	0	3	14	22	41	45	26	9	2	0	39	123
Natuurkunde . .	0	0	2	11	22	38	32	28	22	1	19	143
Scheikunde . . .	0	1	19	34	34	36	24	13	1	0	54	108
Plant- en dier- kunde	0	3	20	30	22	39	32	8	6	2	53	109
Cosmographie . .	0	2	13	29	24	19	37	27	11	0	44	118
Staatsinrichting	0	0	0	13	45	42	36	20	6	0	13	149
Staathuishoud- kunde	0	0	2	22	44	55	21	11	6	1	24	138
Aardrijkskunde .	0	0	4	18	47	66	22	4	1	0	22	140
Geschiedenis . .	0	3	6	25	29	47	31	19	2	0	34	128
Boekhouden . . .	0	1	8	26	35	25	21	22	17	7	35	127
Nederlandsch . .	0	0	2	19	39	63	29	8	2	0	21	141
Fransch	0	0	1	22	41	62	29	5	2	0	23	139
Engelsch	0	1	3	20	38	66	27	6	1	0	24	138
Hoogduitsch . .	0	0	10	31	53	49	14	5	0	0	41	121
Handteekenen .	0	0	1	8	33	51	45	18	6	0	9	153
Rechtlijnig tee- kenen	0	0	2	12	15	42	41	40	8	2	14	148
b. Groepen van vakken.												
A.	0	2	3	19	43	45	31	15	4	0	24	138
B.	0	0	3	23	28	59	34	13	2	0	26	136
C.	0	0	0	19	36	63	35	9	0	0	19	143
D.	0	0	2	17	66	60	15	2	0	0	19	143
E.	0	0	0	3	28	58	50	19	4	0	3	159

De geslaagde kandidaten zijn de volgende:

Van de hogere burgerschool te Dordrecht:

Gerrit Rombout Bax, geboren te Zevenbergen 28 Juni 1884;
 Henri Albert Buisman, geboren te Hardinxveld 29 October 1886;
 Pieter Johannes van Driel, geboren te Dordrecht 28 Februari 1887;
 Gerrit van Heck Gzn., geboren te Dordrecht 11 Maart 1884;
 Hendrikus Houtgraaf, geboren te Dordrecht 4 December 1883;
 Adriaan de Jongh Hzn., geboren te Dordrecht 14 Juli 1885;
 Eduard Adolf Kok, geboren te Rotterdam 2 Februari 1885;
 Cornelis Johannes Kole, geboren te Breskens 29 Juni 1883;
 Leendert Pieter Kleyburg, geboren te Nieuw Lekkerland 19 December 1880;
 Marinus Lodewijk Bax, geboren te Dubbeldam 5 November 1885;
 Hendrik Arend Hidde Nijland, geboren te Dordrecht 13 Mei 1885;
 Leendert Jan Cornelis Hovig, geboren te Zwijndrecht 16 April 1883;
 Hendrik Kiewit, geboren te Gorinchem 29 Maart 1885;
 Bastiaan Plaisier, geboren te Hendrik-Ido-Ambacht 1 Februari 1885;
 Cornelis Marie Rissik, geboren te Dordrecht 7 December 1884;
 Willem Hendrik Rodbard, geboren te Dordrecht 6 October 1885;
 Willem Jacob Slis, geboren te Sommelsdijk 31 October 1883;
 Adriaan Jacobus Tas, geboren te Dordrecht 16 Juni 1886;
 Arie Visser, geboren te Papendrecht 22 Januari 1885;
 Willem Andries Weitfelt, geboren te Ouddorp 5 Maart 1886;
 Geurt de Haas, geboren te Ophemert 29 Mei 1884;

van de hogere burgerschool te 's Gravenhage:

Henri Louis Swart, geboren te Banjoe Biroe 3 Februari 1885;
 Jeanne Eugérance Nanette Enthoven, geboren te Meester Cornelis 19 December 1894;
 Louise Betsy van der Spil, geboren te Magalang 21 November 1884;
 Marinus Pieter Augustijn, geboren te Middelburg 26 December 1883;
 Albert Gerrit Couturier, geboren te 's Gravenhage 29 November 1885;
 Leonard Eugène Loth, geboren te Paramaribo 8 April 1885;
 Andries Rompies, geboren te Cheribon 17 Mei 1883;
 Johannes Bastiaans, geboren te Haarlem 8 Augustus 1885;
 Casper Hendrik van Dapperen, geboren te Amsterdam 30 Mei 1886;
 Henri Robertson, geboren te 's Gravenhage 14 Juli 1885;
 Alexander Gerard Beelaarts van Blokland, geboren te 's Gravenhage 15 September 1886;
 Willem Cornelis Quirin van den Brandeler, geboren te Nijmegen 29 November 1885;
 Rudolf Karel Anton van der Zweep, geboren te Malang 17 Februari 1884;
 Cornelis Bekker, geboren te Nijmegen 26 Januari 1884;
 Willem Varkevisser, geboren te Schagen 8 Januari 1884;
 Jan Koudijs, geboren te 's Gravenhage 11 April 1885;
 Jacobus Hermanus Olympius Reys, geboren te 's Gravenhage 19 November 1883;
 Jacobus Johannes Diecke, geboren te 's Gravenhage 9 Juli 1884;
 Gerard Olthuis, geboren te Amsterdam 1 Juli 1885;
 Alexander Bruno Velthuisen, geboren te 's Gravenhage 26 April 1885;
 Dirk van Tol, geboren te 's Gravenhage 13 Maart 1884;
 Franciscus Marie van Voorts tot Voorts, geboren te 's Gravenhage 2 Augustus 1886;
 Joannis Henri François, geboren te Dordrecht 7 Juli 1884;
 Johan Cristiaan Surie, geboren te Amsterdam 5 April 1883;
 Jelmer Hinlopen, geboren te 's Gravenhage 20 October 1884;
 Willem Anne Johan Aernout, geboren te Bandjirmassin 12 Mei 1885;
 Abraham Groenevelt, geboren te Veenendaal 11 October 1884;
 Henricus Johannes Spit, geboren te 's Gravenhage 23 September 1886;
 Jacques Gabriël Hartogensis, geboren te 's Gravenhage 21 April 1885;
 Titus Johannes Sandberg, geboren te Rotterdam 5 November 1884;
 Frans Nicolaas Maurits Eyk tot Zuylichem, geboren te Maartensdijk 5 September 1883;
 Hermanus Johannes Kessler, geboren te Magalang 13 Juni 1886;
 Abraham Herman van de Velde, geboren te 's Gravenhage 27 Juni 1885;
 Carel Marinus Viehoff, geboren te 's Gravenhage 5 April 1885;
 George Ferguson, geboren te Batavia 21 Juni 1885;
 Petrus Cornelis Supet van Hattum, geboren te Scheveningen 21 Januari 1886;
 Willem Johannes Couturier, geboren te 's Gravenhage 1 Januari 1886;
 Johannes Cornelis Brinks, geboren te Batavia 15 Mei 1885;
 Johannes Hubert August Willem van Heerdt tot Eversberg, geboren te Paramaribo 2 Juni 1885;
 Herman Marie van Hoogenhuyze, geboren te Samarang 24 Januari 1883;
 Samuel Leendert Huizer, geboren te 's Gravenhage 28 Maart 1885;
 Emil Hijmans, geboren te 's Gravenhage 16 Februari 1885;
 Eduard Treffers, geboren te 's Gravenhage 30 April 1886;

Christiaan Marianus Henny, geboren te Zutphen 6 Februari 1885;
 Gerardus Gerlach, geboren te Pontianak 29 Juni 1881;
 Willem van Slingelandt, geboren te Trenggalik 20 April 1886;
 Hendrik Pieter Carel de Balbian, geboren te Rotterdam 11 September 1882;
 Paul Ernst Weber, geboren te 's Gravenhage 11 April 1885;
 Martinus Johannes Muller, geboren te 's Gravenhage 30 Mei 1886;
 Laurens Joseph Christiaan Thiange, geboren te Haarlem 15 April 1884;
 August Muhlenfeld, geboren te 's Gravenhage 18 September 1885;
 Bernardus Wilhelmus van Rijswijk, geboren te 's Gravenhage 24 Juni 1884;
 Frans Lothar Weiss, geboren te Soekaboemi 15 Februari 1884;
 Willem Nico Abell, geboren te Samarang 29 Juni 1886;
 Adriaan Knape, geboren te Brielle 27 September 1883;
 Cornelis Willem Lely, geboren te Deventer 9 Juni 1885;
 Jan Willem Adolf Smit, geboren te 's Gravenhage 12 September 1884;
 Cornelis Laseur, geboren te 's Gravenhage 24 Augustus 1886;
 Johan Charles Keukenmeester, geboren te 's Gravenhage 17 December 1885;
 Jan Jacob Fels, geboren te Nijmegen 8 September 1883;
 Joseph Eduard Snitsler, geboren te Antwerpen 25 October 1883;
 Lambertus van der Wulp, geboren te 's Gravenhage 25 October 1884;
 Taede Johan Wouda, geboren te Griesel 17 April 1885;

van de hogere burgerschool te Gouda:

Pieter Broer, geboren te Waddingsveen 2 Februari 1882;
 Jan de Jongh, geboren te Oudewater 10 Januari 1883;
 Johannes Manschot, geboren te Hekendorp 7 December 1882;
 David Michiel van Buuren, geboren te Gouda 24 Mei 1886;
 Gerard Pieter Groeneweg, geboren te Gouda 22 Februari 1884;
 Poncio Klapwijk, geboren te Zevenhuizen 27 November 1884;
 Wilhelm Peter Montijn, geboren te Gouda 4 December 1885;
 Jan Smit, geboren te Gouda 26 October 1884;
 Andries Samuel van Wijnbergen, geboren te Schoonhoven 13 December 1885;
 Jacoba Wilhelmina Bokhoven, geboren te Gouda 21 Februari 1885;
 Willem Paul Frederik Lodewijk Winckel, geboren te Gri-zee 26 September 1883;
 Gerardus Jacobus IJssel de Schepper, geboren te Gouda 19 Juni 1885;
 Karel Frederik Duyts, geboren te Willeskop 16 November 1883;
 Cornelis de Koning, geboren te Geertruidenberg 9 December 1882;
 Johannes Melchior Martinus Bitter, geboren te Utrecht 13 Maart 1884;

van de hogere burgerschool te Leiden:

Arie Willem Frederik Berkemeier, geboren te Muiden 21 Mei 1885;
 Henri Hepke de Blaauw, geboren te Druten 4 Augustus 1883;
 Albertus Jacob Bronkhorst, geboren te Haarlem 26 Januari 1884;
 Johannes Leonardus Marie van der Horn van den Bos, geb. te Voorschoten 25 Mei 1885;

Willem Herman Haitink, geboren te Delfshaven 11 December 1885;
 Pieter Klinkenberg, geboren te Zoeterwoude 11 Februari 1886;
 Carel Coenrad Krieger, geboren te 's Gravenhage 20 November 1884;
 Emile Louis Mastheff, geboren te Lossem 14 Augustus 1885;
 Willem Mooy, geboren te Zoeterwoude 24 Juli 1885;
 Willem Johan Muller, geboren te Padang 16 Februari 1885;
 Antoine Dirk Valk, geboren te Samarang 14 December 1884;
 Abraham Louis Willem Eduard van der Veen, geboren te Padang 4 September 1885;
 Jan Herman Wieringa, geboren te Ruinen 14 Juni 1885;
 Karel Anton Biegman, geboren te Fort de Kock 22 April 1885;
 Petrus Wilhelmus Jacobus Marie Driessen, geboren te Leiden 18 November 1884;
 Theodoor Adriaan Grivel, geboren te Padang 17 Augustus 1884;
 Marinus Jacobus Groen, geboren te Oegstgeest 13 Mei 1885;
 Ellen Mac Gillavry, geboren te Leiden 18 Augustus 1885;
 Willem Marinus Hoogkamer, geboren te Makassar 10 Juni 1881;
 Teunis Johannes Lekkerkerker, geboren te Voorschoten 13 Augustus 1882;
 Wynoldus Dignes Munniks de Jong, geboren te Bandoeng 17 April 1883;
 Jacob Milikan, geboren te Leiden 20 Mei 1883;
 Gerrit Siebe Overdiep, geboren te Vries 13 November 1885;
 Anton Jacob Versteeg, geboren te de Steeg 17 Maart 1885;
 Elisabeth Ida de Vink, geboren te Leiden 24 Februari 1885;
 Aart Vuyk, geboren te Koudekerk 6 Februari 1883;

van geene hogere burgerschool:

Allegonda Gerardina van Manen, geboren te Groningen 14 Januari 1880;
 Johan Marie Palm, geboren te den Helder 4 October 1883;
 Georges Henri Ernest de Ram, geboren te Bergen op Zoom 26 December 1882;
 Gerard Adriaan van Riemsdijk, geboren te Probolinggo 5 Februari 1884.

Het examen gaf de Commissie aanleiding tot de volgende overwegingen:

Van de aardrijkskunde was bij de groote meerderheid der kandidaten de kennis voldoende; toch liet die van Nederland en zijne overzeesche bezittingen bij sommigen veel te wenschen over. Ook kennis van de natuurkundige aardrijkskunde was bij vele kandidaten niet voldoende aanwezig. Beide min gunstige ervaringen moeten hoofdzakelijk worden toegeschreven aan den weinigen tijd voor dit vak uitgetrokken (meestal slechts één uur per week in klassen IV en V), waardoor eene noodzakelijke herhaling op het einde van den cursus niet voldoende kan plaats hebben.

Bij het examen in Staatsinrichting gaven vele kandidaten blijk van zeer goed inzicht in de samenstelling van het Rijksbestuur en in de verhouding tusschen de verschillende Staatsmachten; daarentegen liet de kennis van de inrichting der provinciale en vooral van de gemeentelijke besturen in het algemeen wel wat te wenschen over.

Bij het boekhouden was het schriftelijk gedeelte van het examen door elkander genomen beter dan het mondeling; het geheel gaf reden tot tevredenheid. Blijkbaar was veel werk gemaakt van de balans en winstrekening, waardoor verschillende kandidaten goed bekend waren met het gebruik en de afsluiting der rekeningen in het dubbel boekhouden. Daarentegen waren de meeste kandidaten onbekend met de voornaamste berekeningen, die bij het boekhouden te pas komen.

Wat het examen in de Nederlandsche taal en letterkunde betreft, moet er op gewezen worden, dat aan het lezen van

niet al te eenvoudig Nederlandsch in de hogere klassen te weinig gedaan wordt; vele kandidaten lazen slecht en begrepen het gelezene niet.

De vereenvoudiging van het examen in de geschiedenis der Nederlandsche letterkunde heeft bij vele kandidaten niet tot het gewenschte gevolg geleid; een grondige kennis van dat gedeelte, waarvoor het programma de kennis als eischen stelt, ontbrak maar al te veel.

Een zelfde opmerking als voor de Nederlandsche letterkunde moet gemaakt worden ten opzichte van de geschiedenis der Engelsche letterkunde en de door de kandidaten gelezen werken, waarvan de kennis dikwijls onvoldoende was.

Bij het examen in de Fransche taal en letterkunde bleek vooral, dat slechts weinig kandidaten voldoende kennis hadden gemaakt met goede moderne Fransche lectuur. De lezing van enkele klassieke tooneelstukken is voor de letterkundige ontwikkeling der jongelieden niet voldoende.

Het schema, gegeven bij de opstellen in de Fransche en Duitsche taal was doodend voor de oorspronkelijkheid en heeft geleid tot groote evnformigheid; het was voor vele zwakken een steun, waarmede zij iets konden presteeren. Sommigen bewimpelden hiermede vrij goed hun gebrek aan vaardigheid in het gebruik der taal.

Handteekenen, 1ste gedeelte. Plaatteekenen. Het voorbeeld, een slotplaat voorstellende, viel binnen het bereik van de bekwaamheid der kandidaten, want bijna allen hadden de teekening geheel in omtrek af, velen hadden door er een lichte tint op aan te brengen, geheel aan de eischen van het voorbeeld voldaan.

Handteekenen, 2de gedeelte. Natuurteekenen. Ook over dit gedeelte was het oordeel gunstig; de teekeningen zagen er goed uit; aan slechts weinigen behoefde een onvoldoend eijfer te worden gegeven. Het is wenschelijk, dat voor dit gedeelte van het handteekenen, even als voor het plaatteekenen, aan alle scholen hetzelfde voorbeeld wordt toegezonden, om meer eenheid in de eischen en de beoordeeling te verkrijgen.

Rechtlijnig teekenen. De opgave hiervoor was ook nu weer gekozen uit de beschrijvende meetkunde. De sub-commissie voor afdeling E is evenwel van oordeel, dat, wanneer er van een eenvoudig voorwerp, waarvan vorm en maat gegeven zijn, gevraagd werd den plattegrond, opstand en zij aanzicht of doorsnede te teekenen op grooter schaal, dit veel meer zou beantwoorden aan de eischen van het programma voor het rechtlijnig teekenen.

Het is evenwel niet de bedoeling van de sub-commissie dat van Regeeringswege aan de kandidaten modellen worden verstrekt van een voorwerp, dat in teekening moet worden gebracht, maar wel dat een schets worde gegeven van het bedoelde voorwerp, in welke schets de verschillende afmetingen duidelijk zijn aangewezen.

Enkele kandidaten schenen het juiste gebruik van het gereedschap niet te kennen, hetgeen o. a. bleek bij het teekenen van evenwijdige lijnen. Velen hadden zich geen duidelijke voorstelling kunnen maken van de onzichtbare ribben of gedeelten daarvan.

Bij eene teekening uit de beschrijvende meetkunde behooren de projecteerende lijnen aanwezig te zijn en die ontbraken bij velen.

Ten slotte neemt de Commissie de vrijheid U H.E.G. indachtig te maken op de onbillijkheid, dat voor de correctie van het vele schriftelijk werk geen vacaties kunnen worden in rekening gebracht, wat bij de meeste examens van dezen aard wel het geval is. Het schriftelijk werk van zoovele kandidaten verlangt in een tijd van het jaar, die op elke school aan de leeraren groote eischen stelt, eene zeer buitengewone krachtsinspanning, des te meer nu de correctie van al het schriftelijk werk vóór den aanvang van de mondelinge examens moet zijn afgevoerd. Mocht voor de correctie van het schriftelijk werk van een bepaald aantal kandidaten eene vacatie worden

in rekening gebracht, dan zou de opgewektheid om lid te worden van eene examencommissie grooter zijn dan nu en zouden allicht meer dan nu ervaren docenten zich voor het lidmaatschap beschikbaar stellen.

De Commissie acht het een aangename plicht U H.E.G. haren dank te betuigen voor het in haar gestelde vertrouwen.

Namens de Commissie,

C. J. J. NINCK BLOK, *Voorzitter.*
N. JAPIKSE, *Secretaris.*

B. Zuidelijke Commissie.

Rotterdam, 13 September 1903.

Aan den Commissaris der Koningin in de provincie Zuidholland.

De Commissie, bij Uwe beschikking van 16 Maart 1903, A, n°. 406/1 (1ste afd.), belast met het afnemen van het eind-examen der hogere burgerscholen met 5-jarigen cursus in Zuidholland (Zuidelijke Commissie), heeft de eer U H.E.G. hierbij het in art. 68 der wet op het middelbaar onderwijs van haar verlangde verslag harer werkzaamheden aan te bieden.

Op 4 April 1903 hield de Commissie hare eerste vergadering in het gebouw der hogere burgerschool met 5-jarigen cursus aan de Kortenaerstraat te Rotterdam.

De vergadering koos tot secretaris den heer C. Krediet. Daarna ging zij over tot vorming der sub-commissiën, terwijl tevens werd vastgesteld welke leden in de verschillende vakken als eerste en welke als tweede examinerator zouden optreden. Het werd genomen als volgt:

Sub-Commissie A:

Fast, François, Hulshof, Krediet;

Sub-commissie B:

Hiebendaal, Hulshof, Krediet, Steenhuisen;

Sub-Commissie C:

v. Ditmars, Feenstra, Holwerda, Munk;

Sub-Commissie D:

Goslings, Heskes, Horn, de Raaf;

Sub-Commissie E:

Menalda van Schouwenburg, Weyns.

Vakken.	Eerste examinator,	Tweede examinator.
Stelkunde, trigonometrie,	Fast,	François.
Meetkunde, beschrijv. meetkunde,	François,	Fast.
Werktuigkunde,	Krediet,	Hulshof.
Natuurkunde,	Hulshof,	Krediet.
Cosmographie,	Krediet,	Hulshof.
Scheikunde,	Hiebendaal,	Steenhuisen.
Plant- en dierkunde,	Steenhuizen,	Hiebendaal.
Staatsinrichting,	v. Ditmars,	Munk.
Staathuishoudkunde,		
Boekhouden,	Munk,	v. Ditmars.
Geschiedenis,	Feenstra,	Holwerda.
Aardrijkskunde,	Holwerda,	Feenstra.
Nederl. taal en letterkunde,	de Raaf,	Horn.
Hoogduitsche taal en letterkunde,	Horn,	de Raaf.
Fransche " " "	Heskes,	Goslings.
Engelsche " " "	Goslings,	Heskes.
Handteekenen,	Weyns,	Menalda v. Schouwenburg.
Rechtlijnig teekenen,	Menalda v. Schouwenburg,	Weyns.

In dezelfde vergadering werd nog bepaald, hoeveel tijd aan het mondeling onderzoek voor ieder vak en voor elken candidaat besteed zou worden. Die duur werd als volgt in minuten bepaald:

wiskunde 60;

werktuigkunde 20, natuurkunde 25, cosmographie 15, samen 60;

scheikunde 30, plant- en dierkunde 30, samen 60;

Staatsinrichting 20, Staathuishoudkunde 20, boekhouden 20, samen 60;

geschiedenis 30, aardrijkskunde 30, samen 60;

Nederlandsch 30, Hoogduitsch 30, samen 60;

Fransch 30, Engelsch 30, samen 60.

Elke twee examinatoren hadden aldus 60 minuten voor iederen candidaat, terwijl het geheele mondelinge onderzoek voor elken candidaat 7 uren zou duren.

In de volgende vergadering, die plaats vond op 20 April, werd het aan den inspecteur van het middelbaar onderwijs in te zenden schriftelijk werk vastgesteld. Tevens werd besloten den aanvang der mondelinge examens te stellen op Donderdag 16 Juli. De vergadering vereenigde zich met het voorstel des voorzitters om de cijfers voor het schriftelijk werk en de daardoor te verkrijgen vrijstellingen vast te stellen in 2 vergaderingen, nl. voor de candidaten 1—36 op 5 Juli, voor de candidaten 37—72 op 12 Juli. Na iedere vergadering zouden dan de verkregen vrijstellingen aan de candidaten worden medegedeeld.

Bij Uwe beschikking van 5 Mei 1903, A, n°. 1004/1 (1ste afd.), werd eervol ontslag verleend aan den heer P. Munk en in diens plaats benoemd de heer J. W. F. van Meegeren te 's Gravenhage. Deze heeft dus ook het schriftelijk werk voor het boekhouden nagezien.

Het aantal vrijstellingen voor ieder vak is in de volgende opgave opgenomen:

Wiskunde	24
Werktuigkunde	19
Natuurkunde	24
Scheikunde	25
Geschiedenis	38
Aardrijkskunde	45
Boekhouden	42

Hierbij dient opgemerkt dat twee candidaten wegens wettige redenen aan een deel van het schriftelijk examen niet hebben deelgenomen. Hun is door de Commissie ander schriftelijk werk opgegeven. Hunne vrijstellingen zijn in bovenstaande opgaven begrepen. Eén candidaat kon wegens ernstige ongesteldheid niet deelnemen aan het examen in hand- en rechtlijnig teekenen en is later, zonder examen in die vakken gedaan te hebben, toegelaten.

Het mondeling onderzoek van de 72 candidaten, verdeeld over 6 ploegen, ving aan op 16 Juli en eindigde op 5 Augustus. Na afloop van het examen voor elke groep werd, volgens art. 23 van het Algemeen Reglement, eene vergadering der Commissie gehouden, in welke vergadering de uitslag werd vastgesteld. Deze werd den candidaten terstond medegedeeld met overlegging van eene lijst der door hen voor iedere afdeeling en voor ieder vak behaalde cijfers en met uitreiking van het getuigschrift aan de geslaagden.

De uitslag van het geheele examen was de volgende:

Candidaten afkomstig van:	Geëxamineerd.	Toegelaten.	Afgewezen.
de hogere burgerschool te Rotterdam	40	37	3
" " " " Schiedam .	11	11	0
" " " " Delft . .	14	14	0
" " " " Gorinchem	6	6	0
geen hogere burgerschool	1	1	0
Totaal . . .	72	69	3

De namen der geslaagden zijn:

a. van de hogere burgerschool te Rotterdam:

van Beest, Frederika Louise Wilhelmina, geboren te Delfshaven 19 Juli 1884;
 van Beest, Eduardina, geboren te Delfshaven 8 September 1885;
 Hage, Antonia Maria, geboren te Zuidland 21 Februari 1885;
 Rombach, Johanna Paulina, geboren te Rotterdam 27 Juli 1885;
 Schabracq, Judith, geboren te Amsterdam 30 Augustus 1882;
 Davidson, Samuel, geboren te Rotterdam 11 Augustus 1885;
 Fehmers, Petrus Gerardus F. T., geboren te Rotterdam 22 October 1886;
 Geissel, Hans Heinrich, geboren te Rotterdam 16 September 1886;
 Hudig, Jan, geboren te Rotterdam 3 December 1885;
 de Jongh, Jacobus Steven, geboren te Rotterdam 23 Januari 1886;
 van Roosendaal, Johan, geboren te Rotterdam 6 December 1884;
 Stenger, Gerardus Aloysius, geboren te Rotterdam 10 Augustus 1885;
 van der Corput, Cornelis Adrianus Waltherus, geboren te Rotterdam 15 Juli 1884;
 Fock, Dirk, geboren te Batavia 18 Juni 1886;
 Holtzapffel, Marinus Samuel Theodoor, geboren te Rotterdam 5 Mei 1885;
 van Kasteel, Cornelis Alexander Martinus Constant, geboren te Rotterdam 9 October 1884;
 Kramer, Pieter Johannes, geboren te Delfshaven 3 October 1885;
 Linthout, Marinus Hendrik, geboren te Kralingen 9 October 1884;
 Mees, Jacob, geboren te Rotterdam 11 Juni 1885;
 van Mierop, Justus Willem Jacob, geboren te Rotterdam 10 Juli 1884;
 van Nierop, Cornelis, geboren te Rotterdam 12 Juli 1886;
 van Peski, Adrianus Johannes, geboren te Kralingen 6 Mei 1885;
 Veldmeijer, Gerrit, geboren te Leeuwarden 4 Februari 1885;
 Verkerk, Hendrikus Cornelis, geboren te Rotterdam 17 November 1886;
 van Andel, Johan Hendrik, geboren te Rotterdam 22 Juni 1883;
 van Blerkom, Leendert Jan, geboren te Rotterdam 17 Maart 1884;
 ten Broek, Meindert, geboren te Velzen 10 April 1884;
 van Citters, Johannes Cornelis, geboren te Delfshaven 16 November 1884;
 Gastelaars, Henri Elie Antoine, geboren te Hoorn 12 December 1883;
 Gisolf, Willem Frederik, geboren te Rotterdam 4 September 1884;

van Gijn, Anton Willem Marius, geboren te Rotterdam 12 September 1885;
 Hasper, Henri, geboren te Rotterdam 9 Juli 1882;
 de Lange, Samuel, geboren te Kralingen 2 Januari 1883;
 Schell, Karel Johan, geboren te Soerabaja 13 September 1883;
 Torby Duwel, Cornelis Lodewijk, geboren te Rotterdam 8 April 1885;
 de Wijs, Willem Karel, geboren te Rotterdam 6 Maart 1884;
 van Zelm van Eldik, Willem Gerrit Johannes, geboren te Amsterdam 2 November 1885;

b. van de hogere burgerschool te Schiedam:

Beugelink, Antoni Gijsbertis, geboren te Vlaardingen 1 Augustus 1885;
 van den Blink, Leentje Maria, geboren te Brielle 6 Juni 1885;
 Bruineman, Johannes Antonius Maria, geboren te Schiedam 15 September 1885;
 Dirkzwager, Willem, geboren te Schiedam 3 Juli 1884;
 van Driel, Bastiaan Marinus, geboren te Hellevoetsluis 8 Januari 1885;
 van Dusseldorp, Catherinus Johannes, geboren te Vlaardingen 15 April 1886;
 Ellerbeck, Johanna Antonia Maria, geboren te Venray 27 Februari 1883;
 Ris, Jacobus, geboren te Schiedam 13 Maart 1885;
 Stehouwer, Pleun, geboren te Rozenburg 15 December 1881;
 Vreedenburgh, Cornelis, geboren te Hoek van Holland 28 October 1885;
 de Zeeuw, Ary, geboren te Vlaardingen 5 December 1885;

c. van de hogere burgerschool te Delft:

van den Broek d'Obrenan, Charles Jules, geboren te Kendal 20 April 1883;
 Schaap, Agatha Sophia, geboren te Delft 17 April 1886;
 Droste, Johannes, geboren te Grave 8 Mei 1886;
 van Dunné, Lambertus Johannes, geboren te Strijp 21 Februari 1887;
 Franck, George Lodewijk Marius, geboren te 's Gravenhage 1 Maart 1885;
 Gonggrijp, George Lodewijk, geboren te Njalindoeng 17 October 1885;
 Ghijsels, Gerrit Abraham, geboren te Madioen 7 Juni 1881;
 Grevers, Hendrik Ferdinand Gerard Johan, geboren te 's Gravenhage 4 Maart 1884;
 Heukers, Roelof Thomas, geboren te Delft 25 Mei 1884;
 den Hoed, Adrianus, geboren te Hof van Delft 24 Augustus 1883;
 Leopold, Hendrik, geboren te Groningen 17 October 1884;
 van Oosterzee, Jacqueline Wilhelmine Elisabeth, geboren te Lewimoending 11 Januari 1883;
 Piek, Johannes Theodoor, geboren te Oudshoorn 19 Maart 1883;
 Post Uiterweer, Paulus Johannes, geboren te Delft 19 Januari 1883;

d. van de hogere burgerschool te Gorinchem;

Reeman, Gerard Simon, geboren te Amerongen 9 Augustus 1886;
 Büller, Johannes, geboren te Zuidhorn 10 Maart 1885;
 Nellissen, Jacobus Franciscus Cornelis, geboren te Gorinchem 27 Januari 1884;
 Jochems, Dirk Bernard, geboren te Vianen 9 Juli 1885;
 van der Made, Dirk Johannes, geboren te Batavia 9 Mei 1886;
 Lit, Pieter, geboren te Gouda 6 Juli 1884;

e. van geene hogere burgerschool:

van Lammeren, Wilhelmus Petrus, geboren te Amsterdam 8 September 1881.

Het aantal malen, dat de cijfers 1—10 zijn toegekend zowel voor ieder vak afzonderlijk, als voor iedere groep, is opgegeven in de volgende tabel, waarin ook is opgenomen het gemiddelde van de cijfers, in ieder vak toegekend.

V A K.	Aantal malen dat is toegekend het cijfer										Totaal		Gemiddeld cijfer.
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	volgende.	onvoldoende.	
Wiskunde.	0	0	1	6	10	23	22	7	3	0	65	7	6,28
Werktuigkunde. . .	0	0	0	8	29	17	9	5	3	1	64	8	5,82
Groep A.	0	0	1	5	13	27	15	9	2	0	66	6	
Natuurkunde . . .	0	0	1	9	15	31	7	6	3	0	62	10	5,89
Scheikunde	0	0	1	9	10	36	13	3	0	0	62	10	5,83
Plant- en dierkunde	0	0	1	10	15	12	14	18	2	0	61	11	6,25
Cosmographie . . .	0	0	1	4	16	24	18	5	3	1	67	5	6,19
Groep B.	0	0	1	6	14	33	9	9	0	0	65	7	
Staatsinrichting .	0	0	2	2	9	16	12	12	16	3	68	4	7,07
Staathuishoudkunde	0	0	2	4	6	16	14	14	10	6	66	6	7,06
Aardrijkskunde . .	0	0	2	3	15	31	16	5	0	0	67	5	5,99
Geschiedenis . . .	0	1	3	7	14	21	12	9	4	1	61	11	6,07
Boekhouden	0	0	0	7	11	23	17	6	4	4	65	7	6,44
Groep C.	0	0	1	2	12	20	27	6	4	0	69	3	
Nederlandsche taal en letterkunde	0	0	1	2	21	20	13	12	3	0	69	3	6,25
Fransche taal en letterkunde. . .	0	0	0	4	17	20	16	11	3	1	68	4	6,36
Engelsche taal en letterkunde . .	0	0	0	5	14	34	10	9	0	0	67	5	6,06
Hoogduitsche taal en letterkunde	0	1	2	10	15	18	15	10	1	0	59	13	5,90
Groep D.	0	0	0	2	22	24	17	6	1	0	70	2	
Handteekenen *) .	0	0	3	4	11	20	20	7	6	0	64	7	6,33
Rechtlijnig teekenen *)	0	0	0	2	8	16	16	14	7	1	69	2	6,83
Groep E. *)	0	0	0	2	8	26	26	11	3	0	69	2	
Totaal voor de vakken	0	2	20	96	236	378	251	153	68	18	1104	118	6,27
Totaal voor de Groepen	0	0	3	17	69	130	89	41	10	0	339	20	

* Aan één candidaat is geen cijfer toegekend.

De Commissie vertrouwt haar doel niet voorbij te streven, wanneer zij zich veroorlooft enkele opmerkingen te maken naar aanleiding van de door haar opgedane ervaring.

Ook dit jaar kon door de verleende vrijstellingen de duur van het mondeling examen niet bekort worden.

Het bleek opnieuw, dat voor enkele kandidaten het niet verleen van vrijstelling in eenig vak, omdat in een ander vak, tot dezelfde groep behoorende, een onvoldoend cijfer was verkregen, voordeelig was. Slechts twee kandidaten maakten gebruik van het hun verleende recht mondeling examen te doen in eenig vak, ofschoon daarvoor vrijstelling was verkregen. Gaat men de 49 gevallen na, waarin een mondeling onderzoek plaats had, niettegenstaande het schriftelijk werk met 6 of meer beoordeeld was geworden, zoo blijkt dat in 11 gevallen eene verbetering, in 6 gevallen eene vermindering van het cijfer geschiedde. Eene verandering van het cijfer betrof op eene enkele uitzondering na het cijfer 6.

De Commissie is daarom van meening dat het cijfer 6 nog geene vrijstelling behoort te geven.

Het berekenen der groepcijfers met behulp van zoogenoemde waarde-coëfficiënten is door de Commissie niet toegepast. Wel werd aan de verschillende vakken van eenzelfde groep een verschillenden invloed op het groepcijfer toegekend, doch steeds

werd dit cijfer door een geheel getal uitgedrukt. Niet minder dan 4 kandidaten, die nu zijn toegelaten, zouden bij het uitdrukken der groepecijfers in een gemengd getal, volgens art. 23 zijn afgewezen geworden. De Commissie is daarom van oordeel, dat het berekenen der groepecijfers door middel van waarde-coëfficiënten geen aanbeveling verdient.

Ook meent de Commissie een lans te moeten breken voor het toekennen van een honorarium voor het nazien van het schriftelijk werk. De tijd, daaraan besteed, is zóó groot, dat menig examiner dezer Commissie meer dan 50 uren daarmee bezig is geweest. Hierdoor wordt het lidmaatschap der Commissie voor vele leeraren eene opdracht, die, wegens de geringe bezoldiging, maar matig geamibiëerd wordt.

De benoeming van leden, die als examinatoren optreden voor de vakken van groep E, wordt door de Commissie zeer toegejuicht.

Enkele vakken gaven aanleiding tot bijzondere opmerkingen.

Werktuigkunde. Het vrij groot aantal onvoldoende cijfers, toegekend voor het schriftelijk werk, moet waarschijnlijk ten deele toegeschreven worden aan het feit, dat het schriftelijk examen in dit vak op den vóórlaatsten dag van het geheele schriftelijke examen heeft plaats gehad, doch wellicht ook hieraan, dat enkele kandidaten dit vak meer als bijvak beschouwen. Eene ervaring, ook dit jaar opgedaan, is, dat de kandidaten menigmaal cijferfouten maken, waardoor het antwoord onmogelijk wordt. Een toetsen van het verkregen antwoord aan de gestelde vraag blijft veelal achterwege. Zelfs dan, als zij op een deel der vraag een onmogelijk antwoord hebben verkregen en op dit antwoord moeten steunen bij het verdere gedeelte, zien zij dikwijls niet in dat een cijferfout is gemaakt. Bij het tweede vraagstuk is zulks meermalen voorgekomen. Het mag daarom wenschelijk geacht worden zoodanige opgaven te kiezen, dat het tweede deel der opgave niet steune op het antwoord, verkregen uit een vorig gedeelte.

Staatswetenschappen. Het gunstig resultaat van dit examen (het gemiddelde der toegekende cijfers is ruim 7) wordt door de betrokken sub-commissie toegeschreven aan de bepaling in het programma, dat van enkele onderwerpen, *ter keuze van den candidaat*, eenige meerdere kennis mag worden gevorderd.

Aardrijkskunde en geschiedenis. De meening is, dat de invoering van het schriftelijk examen en de beperking der examenstof in de geschiedenis gunstig werken op de beoefening dezer vakken. Aan vele kandidaten kon dan ook vrijstelling van het mondeling examen verleend worden.

Bij het mondeling onderzoek in de aardrijkskunde bleek meermalen, dat de kennis van Insulinde, buiten Java, te wenschen overliet.

Fransche, Engelsche en Hoogduitsche taal en letterkunde. De kennis van de geschiedenis der letterkunde liet bij verscheidene kandidaten zeer veel te wenschen over. Herhaalde malen is het voorgekomen, dat kandidaten zelfs van de grootste schrijvers, van welke zij nog wel een of meer werken hadden gelezen, niet eens wisten in welken tijd zij geleefd hadden. De Commissie heeft dit gemis niet hoog aangerekend, maar zij meent desniettemin dat de kandidaten althans iets behooren te weten van de grootste schrijvers en van den tijd waarin zij leefden. De Commissie mag evenwel niet verzwijgen, dat er ook kandidaten waren die door groote belezenheid en uitgebreide kennis van de geschiedenis der letterkunde een uitmuntenden indruk maakten.

Rechtlijnij teekenen. De gunstige uitslag van dit examen wordt toegeschreven aan de gelukkige keuze van de opgave, die het maken van eene goede teekening zeer in de hand werkte.

De Commissie betuigt U H.E.G. gaarne haren dank voor het in haar gestelde vertrouwen.

Namens de Commissie,

J. MENALDA VAN SCHOUWENBURG,
Voorzitter.
C. KREDIET, Secretaris.

A. Oostelijke Commissie.

Aan den Commissaris der Koningin in de provincie Noordholland.

De Commissie, belast met het afnemen van het eindexamen der hogere burgerscholen in de provincie Noordholland (oostelijk gedeelte), die benoemd werd bij Uwe beschikking van 10 Maart 1903, 1ste afd., n°. 92/2410, heeft de eer U H.E.G., ter voldoening aan art. 67 der wet van 2 Mei 1863 *Staatsblad* n°. 50), het volgende verslag aan te bieden.

De verschillende vergaderingen werden gehouden in het gebouw der 1ste hogere burgerschool met 5-jarigen cursus te Amsterdam, alwaar ook de mondelinge examens plaats vonden.

De eerste vergadering werd gehouden op 4 April 1903. In deze vergadering werd de tweede ondergeteekende tot secretaris benoemd. Bovendien achtte de Commissie, hoewel het Algemeen Reglement er niet van spreekt, het wenschelijk om, bij mogelijke plotselinge ontstentenis van den voorzitter, een bepaald lid te hebben, om zijne functiën over te nemen en benoemde als zoodanig, op voorstel van den voorzitter, A. Pelt.

De voorzitter deelde mede, dat bij Uwe beschikking van 26 Maart, 1ste afd., n°. 92/3132, was ingetrokken het besluit tot benoeming van J. Mauritz en W. van der Graaf, die verhinderd waren hunne taak als lid der Commissie te vervullen en dat in hunne plaats benoemd waren C. W. B. Ingenhoes te Amsterdam en J. L. G. Belonje te Alkmaar.

Verder deelde hij mede, dat de Commissie eene dubbele was en dat hij gehoopt had de examenlijst voor het mondeling examen zoo in te kunnen richten, dat telkens 2 leden voor hetzelfde vak benoemd, ook bij het mondeling examen als examiner en assessor afwisselend zouden kunnen optreden. Het was hem echter gebleken, dat een gevolg dier regeling zou zijn het ontstaan van eene te groote ongelijkheid tusschen het aantal eigen leeraren als examiner voor iederen candidaat. Terwijl hij daarbij den wensch uitsprak dat een volgend jaar bij de benoeming eener dubbele Commissie daarmee rekening zou kunnen worden gehouden en alzoo het groote voordeel, dat in eene dubbele Commissie gelegen is, tot zijn recht zou kunnen komen, stelde hij nu voor om voor dit jaar de vroeger gevolgde wijze van samenvoeging van examiner en assessor weder te volgen.

Nadat hiermede instemming was betuigd, werden de leden in 2 afdelingen verdeeld. De leden van afdeling A werden aangewezen om de kandidaten van de klassen Va der 1ste en 2de hogere burgerscholen te Amsterdam en die van de hogere burgerschool te Hoorn te examineeren (deze kandidaten kregen de oneven nummers). De leden der afdeling B kregen voor hunne rekening de kandidaten van de klassen Vb en Vc van de 1ste, Vb van de 2de hogere burgerschool te Amsterdam en van die te Zaandam (deze kandidaten kregen de even nummers).

Overeenkomstig het voorschrift van art. 8 van het Algemeen Reglement, behoorende bij het Koninklijk besluit van 27 Juni 1901 (*Staatsblad* n°. 190), werden beide afdelingen in 5 sub-commissiën verdeeld.

In de hiervolgende tabel is opgegeven, uit welke voorzitters en leden die sub-commissiën voor beide afdelingen bestonden en is ook de verdeling der vakken opgenomen.

V A K K E N.	Afdeeling A. (oneven nummers.)		Afdeeling B. (even nummers.)		Voorzitters der sub-commissies.
	Examinatoren.	Assessoren.	Examinatoren.	Assessoren.	
A.					
Wiskunde	P. Bakker,	P. Middel,	A. L. J. Bouten,	J. A. Barrau,	A. L. J. Bouten
Werktuigkunde . . .	P. Middel, E. H. J. Cunaeus,	P. Bakker, P. M. Heringa, (1)	J. A. Barrau, A. Pelt,	A. L. J. Bouten, N. J. van der Lee,	
B.					
Natuurkunde	P. M. Heringa, (1)	E. H. J. Cunaeus,	N. J. van der Lee,	A. Pelt,	A. Pelt.
Scheikunde	H. Hemmes,	H. W. Heinsius,	G. Doyer van Cleeff,	H. Heukels,	
Natuurlijke Historie .	H. W. Heinsius,	H. Hemmes,	H. Heukels,	G. Doyer van Cleeff,	
Kosmographie	E. H. J. Cunaeus,	P. M. Heringa, (1)	A. Pelt,	N. J. van der Lee,	
C.					
Staatsinrichting . . .	P. C. M. Bos,	L. Bouman Jzn.,	S. Zadoks,	S. J. van de Vliet,	W. C. L. Bronsveld.
Staathuishoudkunde .	A. D. Hagedoorn,	W. C. L. Bronsveld,	H. P. B. Plomp,	L. Kieviet,	
Aardrijkskunde	W. C. L. Bronsveld,	A. D. Hagedoorn,	L. Kieviet,	H. P. B. Plomp,	
Geschiedenis	L. Bouman Jzn.,	P. C. M. Bos,	S. J. van de Vliet,	S. Zadoks,	
D.					
Nederlandsch	J. G. H. Verbeek,	G. F. Koenen,	P. de Vos,	B. J. ter Brugge,	H. L. de Haas. (3)
Fransch	H. L. de Haas, (2)	J. L. G. Belonje,	C. W. B. Ingenhoes,	P. Th. Moesveld,	
Engelsch	J. L. G. Bolonje,	H. L. de Haas, (2)	P. Th. Moesveld,	C. W. B. Ingenhoes,	
Hoogduitsch	G. F. Koenen,	J. G. H. Verbeek,	B. J. ter Brugge,	P. de Vos jr.,	
E.					
Handteekenen	H. J. Horn jr.,	J. H. A. E. de Vries,	H. J. Horn jr.,	J. H. A. E. de Vries,	J. H. A. E. de Vries.
Rechtlijnig teekenen .	J. H. A. E. de Vries,	H. J. Horn jr.,	J. H. A. E. de Vries,	H. J. Horn jr.,	

(1) Dit lid is later vervangen door G. J. W. Bremer.

(2) Dit lid is later vervangen door M. F. van Goor.

(3) Deze voorzitter is later vervangen door J. G. H. Verbeek.

Verder werd bepaald, dat het mondeling examen zou aanvangen op 20 Juli, terwijl op 16 en 17 Juli vergaderingen zouden worden gehouden, waarin de gelijksoortige sub-commissiën van beide afdeelingen het gecorrigeerde schriftelijk werk zouden vergelijken en bespreken, zóó dat op 17 Juli de cijfers vastgesteld konden worden.

Ook werd besloten, dat op 18 Juli de verleende vrijstellingen in de verschillende scholen zouden worden aangeplakt en op die wijze ter kennis van alle kandidaten zouden worden gebracht.

In de tweede vergadering op 22 April was het lid H. L. de Haas afwezig. De voorzitter deed de droeve mededeeling van zijn plotseling overlijden en berichtte, dat eene benoeming van een nieuw lid in plaats van den overledene nog niet was geschied.

Bepaald werd, dat de duur van het mondeling examen voor ieder vak zal zijn $\frac{1}{2}$ uur, behalve voor wiskunde 1 uur, voor mechanica en kosmographie $\frac{1}{2}$ uur samen, voor boekhouden 20 minuten, voor Staatsinrichting en staathuishoudkunde 40 minuten samen.

De voorzitter deelde verder mede, dat zich hadden aangemeld 123 kandidaten, waarvan voor de A-commissie komen 61 leerlingen van de hogere burgerscholen en 3 extranei en voor de commissie B 59 leerlingen van hogere burgerscholen.

In verband hiermede werd besloten, dat de commissie A 6 groepen zal examineeren, namelijk 4 groepen van 11 en 2

van 10 kandidaten en de commissie B 5 groepen, namelijk 4 van 12 en 1 van 11 kandidaten.

De voorzitter stelde daarna de verschillende sub-commissiën in de gelegenheid de in te dienen opgaven voor het schriftelijk werk te bespreken. Deze werden daarna door de Commissie vastgesteld.

In plaats van wijlen het lid H. L. de Haas werd J. G. H. Verbeek benoemd tot voorzitter der sub-commissie in groep D.

Op 16 Juli waren alle leden aanwezig, behalve H. W. Heinsius, P. C. M. Bos en S. Zadoks en op 17 Juli alle behalve G. J. W. Bremer, N. J. van der Lee, P. C. M. Bos, S. Zadoks en H. W. Heinsius.

Op beide dagen werd het schriftelijk werk besproken en vergeleken en werden de cijfers er voor vastgesteld.

De vrijstellingen werden daarna door den voorzitter en den secretaris opgemaakt.

Besloten werd om aan 2 kandidaten, die niet deelnamen aan het schriftelijk examen in meetkunde, alsnog gelegenheid te geven om gedurende het mondeling examen werk voor dat vak te maken. Ook werd besloten aan een candidaat die afwezig was bij het teekenen der plaat, hem daartoe nog in de gelegenheid te stellen.

De voorzitter deelde nog mede, dat bij Uwe beschikking van 30 April, 1ste afd., n°. 92/4390, benoemd was M. F. van Goor, te Haarlem, in plaats van wijlen H. L. de Haas en dat verder bij Uwe beschikking van 20 Juni, 1ste afd., n°. 92/6588, be-

sloten was P. M. Heringa, te Haarlem, eervol te ontheffen van de hem opgedragen functie, die hij om ongesteldheid niet kon vervullen, en dat in zijne plaats benoemd was G. J. W. Bremer te Rotterdam, die dan ook reeds op 16 Juli de vergadering bijwoonden.

De voorzitter deed tevens mededeeling, dat ingevolge een missive van den inspecteur van het middelbaar onderwijs, de kandidaten die eene vrijstelling voor een vak hebben verkregen, toch het mondeling examen in dat vak wel mogen afleggen.

In verband daarmee werd besloten aan de kandidaten ook de cijfers mede te deelen, die zij hebben verkregen in de vakken, waarvoor zij vrijstelling kunnen genieten.

Tevens werd besloten, dat aan hen zal worden bericht, dat zij vóór den aanvang van hun geheele mondeling examen aan den voorzitter dienen mede te deelen, zoo zij van de vrijstellingen in het een of ander vak geen gebruik wenschen te maken.

De volgende tabel geeft het aantal vrijstellingen aan voor de verschillende vakken en de daarna volgende het aantal kandidaten, dat 0—8 vrijstellingen verwierf:

Vakken.	Verleende vrijstellingen.	
Wiskunde	52	
Mechanica	57	
Natuurkunde	56	
Scheikunde	51	
Geschiedenis	36	
Aardrijkskunde	33	
Boekhouden	31	
Nederlandsche taal	50	
Totaal	366	

Aantal kandidaten	5	Aantal vrijstellingen	8
" "	8	" "	7
" "	11	" "	6
" "	6	" "	5
" "	20	" "	4
" "	12	" "	3
" "	19	" "	2
" "	20	" "	1
" "	22 ⁽¹⁾	" "	0

Het mondeling examen begon op 20 Juli en eindigde op 8 Augustus. Het werd iederen dag van 8,30 des voormiddags tot 4 uur namiddags gehouden, behalve op Woensdag en Zaterdag, wanneer het te 12,30 eindigde.

Op die dagen werd te 1.30 vergadering der sub-commissie gehouden tot vaststelling der cijfers en te 2.15 eene vergadering der Commissie, waarin over de toelating of afwijzing der kandidaten werd beslist.

Op een der examendagen was, volgens de meening van den voorzitter, de aanwezigheid der 2 leden voor wiskunde in de afdeeling A onnoodig, omdat op dien dag alle kandidaten dier afdeeling vrijstelling hadden. Bedoelde leden verschenen dan ook niet. De meerderheid der leden deelde in eene vergadering mede, zich met deze zienswijze niet te kunnen vereenigen. Hoewel op 6, 7 en 8 Augustus slechts in de afdeeling A (oneven nummers) werd geëxamineerd, riep de voorzitter toch alle leden der Commissie op, om op 8 Augustus mede te werken tot het bepalen van den uitslag van die groep van kandidaten en hij deed dit, omdat ook op alle andere vergaderingen

(1) Van deze verwierven 11 het diploma.

de geheele Commissie over alle kandidaten eene beslissing nam.

Geen der kandidaten maakte gebruik van de hem verleende bevoegdheid, om in een vak, waarvoor hij vrijstelling had van het mondeling examen, toch dit examen af te leggen.

Alle kandidaten legden het volledig examen af.

De uitslag van het geheele examen was de volgende:

Scholen.	Aantal kandidaten.	Toegelaten.	Afgewezen.
Amsterdam 1e H. B. S.	57	50	7
Amsterdam 2e H. B. S.	34	27	7
Hoorn	19	15	4
Zaandam	10	9	1
Extraneï	3	2	1
Totaal	123	103	20

In de hiervolgende tabel zijn de namen der geslaagde kandidaten opgegeven met hunne geboorteplaats en den datum van geboorte.

a. Leerlingen van de 1ste hogere burgerschool met 5-jarigen cursus te Amsterdam:

1. Baggelaar, Douwe, geboren te Amsterdam 5 September 1883;
2. Bais, Gojardus Marinus, geboren te Amsterdam 12 Januari 1884;
3. Bakker, Gerard Willem, geboren te den Helder 4 September 1884;
4. Bartels, Hendrik Frederik, geboren te Amsterdam 23 Juni 1884;
5. Beek, Willem Jacob van, geboren te Landsmeer 12 December 1884;
6. Bemmél, Cornelis van, geboren te Amsterdam 17 Januari 1885;
7. Blauwkuip, Floris, geboren te Assendelft 3 Maart 1885;
8. Bok, Egbert Jan, geboren te Amsterdam 11 Maart 1885;
9. Bührmann, Johannes, geboren te Amsterdam 25 Januari 1885;
10. Bijl, Emma Wilhelmina, geboren te Rotterdam 17 Januari 1886;
11. Bijvoet, Willem Frederik, geboren te Amsterdam 3 Januari 1886;
12. Deene, Johannes Franciscus van, geboren te Amsterdam 17 Februari 1886;
13. Dekker, Adriaan Marie, geboren te Amsterdam 16 Augustus 1886;
14. Doting, Rijndert, geboren te Amsterdam 12 November 1884;
15. Dasser de Barenne, Johannes Gregorius, geboren te Brielle 6 Juni 1885;
16. Elias, Charles Emile, geboren te Djombang (Java) 23 October 1884;
17. Gedzen, Frederik van, geboren te Delfzijl 2 December 1882;
18. Giltay, Anna, geboren te Dordrecht 19 Mei 1884;
19. Greidanus, Tjarda, geboren te Amsterdam 17 September 1883;
20. Gunning, Jan Willem, geboren te Utrecht 26 Juli 1885;
21. Ham, Antonie van der, geboren te Batavia 1 April 1886;
22. Haver, Christaan Antoon, geboren te Amsterdam 29 Juni 1885;

23. Hengel, Adrianus Johannes van, geboren te Amsterdam 4 April 1886;
 24. Hoop, Evert Jan Thomassen à Thuesink van der, geboren te 's Gravenhage 22 Augustus 1885;
 25. Houtgraaf, Frederik, geboren te Amsterdam 21 September 1884;
 26. Kat, Willem Johan, geboren te Amsterdam 29 September 1886;
 27. Kip, Bruno van Erp Taalman, geboren te Brussel 8 Juli 1884;
 28. Kubatz, Ferdinand Johannes, geboren te Amsterdam 20 September 1884;
 29. Kuyper, Marinus Jacobus, geboren te Arnhem 25 Juli 1885;
 30. Lageman, Dirk Pieter Izaak, geboren te Amsterdam 15 October 1884;
 31. Leeuw, Antonius de, geboren te Amsterdam 3 Januari 1886;
 32. Meekeren, Johanna Berendina van, geboren te Amsterdam 3 November 1883;
 33. Mock, Mozes Hermanus, geboren te Amsterdam 3 Februari 1885;
 34. Muyden, Nicolaas Hendrikus van, geboren te Amsterdam 10 September 1884;
 35. Nering Bögel, Marie Arnold Frederik, geboren te Amsterdam 8 September 1884;
 36. Proost, Ulco, geboren te Amsterdam 15 Augustus 1885;
 37. Reyzer, Jozef, geboren te Rotterdam 24 December 1886;
 38. Romijn, Leonard Willem, geboren te Sneek 27 October 1884;
 39. Rijk, Pieter Theodorus de, geboren te Amsterdam 13 Maart 1884;
 40. Schreuder, Johan Georg, geboren te Amsterdam 21 Juli 1885;
 41. Smit, Adriaan Jozeph, geboren te Amsterdam 9 Mei 1884;
 42. Smit, Jan, geboren te Amsterdam 30 October 1885;
 43. Speijer, Rosette, geboren te Amsterdam 29 Januari 1886;
 44. Staargaard, Christaan Frederik, geboren te Soerabaija 28 Februari 1885;
 45. Vink, Jan Christiaan Anne, geboren te Batavia 27 Augustus 1883;
 46. Vrind, Sjoert, geboren te Schoterland 13 April 1883;
 47. Wiemans, Gustave André, geboren te Kediri 8 Augustus 1884;
 48. Zeeman, Dirk Jacobus Cornelis, geboren te Amsterdam 17 Februari 1886;
 49. Zody, Jonas, geboren te Amsterdam 18 Maart 1886;
 50. Zijlstra, Hendrik, geboren te Amsterdam 6 Januari 1886;
- b. leerlingen van de 2de hoogere burgerschool met 5-arigen cursus te Amsterdam:
51. Alving, Jacob, geboren te Breda 19 November 1885;
 52. Appels, Theodorus Antonius, geboren te Amsterdam 22 April 1885;
 53. Baëza, Juanita Sophia Emilina, geboren te Amsterdam 17 Maart 1885;
 54. Boeije, Anna Cornelis, geboren te Breda 27 Maart 1885;
 55. Eitje, Abraham Mozes, geboren te Amsterdam 5 Januari 1886;
 56. Evers, Gerhardus Hendrik Evert, geboren te Amsterdam 6 Februari 1886;
 57. Eykman, Christiaan Herman, geboren te Riouw 9 Juni 1885;
 58. Ferman, Euduard, geboren te Baarn 22 Juli 1884;
 59. Gaillard, Johannes Leonardus, geboren te Amsterdam 5 Maart 1886;
 60. Janse, Justus, geboren te Amsterdam 3 Juni 1886;
 61. Mikmak, Pieter Johannes, geboren te Terborg, gemeente Wisch 24 December 1883;
 62. Niel, Désiré Guillaume van, geboren te Paramaribo 31 December 1883;
 63. Praag, Elias van, geboren te Amsterdam 7 Juni 1884;
 64. Poll, Jan Herman van der, geboren te Amsterdam 24 Augustus 1886;
 65. Reens, Richard Carl Adolf, geboren te Nijmegen 27 Februari 1886;
 66. Riel, Johanna Maria van, geboren te Bergen op Zoom 21 Augustus 1884;
 67. Rotgans, Jennie Wouter, geboren te Smilde 15 Augustus 1885;
 68. Snijders, Emilius Paulus, geboren te Amsterdam 24 October 1885;
 69. Struve, Henri, geboren te Amsterdam 4 October 1884;
 70. Teljer, Alardus Jacob, geboren te Amsterdam 25 October 1883;
 71. Tjeenk, Jan de Bie Leuveling, geboren te Amsterdam 18 Mei 1885;
 72. Tromp, Willem Hendrik, geboren te Haarlem 14 Februari 1885;
 73. Velde, Herbertus François van de, geboren te Amsterdam 1 April 1885;
 74. Verhagen, Antonia Hardenberg, geboren te Amsterdam 25 Augustus 1886;
 75. Werff, Catharina Elisabeth van der, geboren te Amsterdam 22 Mei 1884;
 76. Werff, Nicolaas Dirk Gerard van der, geboren te Amsterdam 13 Mei 1883;
 77. Wijgers, Albert Jan Frans, geboren te Roermond 3 Januari 1885;
- c. leerlingen van de hoogere burgerschool met 5-jarigen cursus te Hoorn:
78. Adriani, Jacobus Lambertus, geboren te Westwoud 27 Januari 1884;
 79. Beek, Frederika Christina, geboren te Hoorn 17 December 1885;
 80. Brunne, Johann Bernhard, geboren te Oosthuizen 12 Maart 1884;
 81. Groenhart, Dirk, geboren te Purmerend 30 Maart 1885;
 82. Groot, Engelbertus de, geboren te Enkhuizen 4 Augustus 1883;
 83. Houdijk, Alexander, geboren te Hoorn 2 Juni 1886;
 84. Houwert, Jacobus, geboren te Medemblik 10 November 1882;
 85. Kleeff, Aafje van, geboren te Bovencarspel 18 September 1886;
 86. Mol, Jan, geboren te Berkhout 12 April 1886;
 87. Scholten, Gerrit Cornelis, geboren te Enkhuizen 28 Juni 1884;
 88. Slagter, Willem, geboren te Westwoud 23 Mei 1884;
 89. Taverne, Johanna Jacoba Maria, geboren te Hoorn 21 April 1884;
 90. Taverne, Jacobus Nicolaas Timotheus Aloysius, geboren te Hoorn 15 December 1885;
 91. Waal, Klaas, geboren te Sijbecarspel 22 Februari 1884;
 92. Zijp Jzn., Dirk, geboren te Abbekerk 19 Maart 1885;
- d. leerlingen van de hoogere burgerschool met 4-jarigen cursus te Zaandam:
93. Abbesté, Aagje, geboren te Zaandam 23 April 1884;
 94. Amons, Sally, geboren te den Helder 14 Juni 1885;
 95. Breet, Cornelis, geboren te Zaandijk 8 Juli 1884;
 96. Ebbenhorst Tengbergen, Johan van, geboren te Hoorn 10 September 1883;
 97. Klinkenberg, Pieter, geboren te Wormerveer 18 September 1884;
 98. Kloos, Willem Gerardus, geboren te West-Knollendam 24 Juli 1884;

99. Vries Dzn., Pieter de, geboren te Zaandam 7 Augustus 1883;

100. Wijngaarden, Christiaan Pieter van, geboren te Koog a/d Zaan 11 Augustus 1885;

101. IJff, Gerrit, geboren te Uitgeest 19 October 1885;

Extranei:

102. Bentsz, Petronella Elbertina, geboren te Zaandam 23 December 1882;

103. Mirandolle, Leonore, geboren te Samarang 2 November 1884.

De hiervolgende tabel bevat eene opgave van het aantal malen dat voor ieder vak en iedere groep een bepaald cijfer is toegekend, alsook van het aantal malen, dat een voldoende of een onvoldoend cijfer is gegeven.

Vakken	1	2	3	4	Onvoldoende.	5	6	7	8	9	10	Volgende.
A.												
Wiskunde . . .	"	"	3	13	16	28	37	24	12	6	"	107
Werktuigkunde . .	"	"	6	22	28	21	31	15	13	13	2	95
Groepcijfers . . .	"	"	3	15	18	31	27	23	15	6	"	105
B.												
Natuurkunde . . .	"	"	1	18	19	18	33	30	22	1	"	104
Scheikunde . . .	"	"	1	14	26	26	49	14	8	"	"	97
Natuurh. historie .	"	"	6	6	31	27	26	19	15	5	"	92
Cosmographie . . .	"	"	"	18	18	27	31	26	17	4	"	105
Groepcijfers . . .	"	"	2	20	22	30	36	26	9	"	"	101
C.												
Staatsinrichting .	"	"	2	16	18	24	41	28	8	4	"	105
Staatshuishoudk. .	"	"	1	3	21	34	40	17	8	3	"	102
Aardrijkskunde . .	"	"	2	6	23	20	37	32	10	1	"	100
Geschiedenis . . .	"	"	3	12	27	22	28	29	11	6	"	96
Boekhouden . . .	"	"	4	12	36	21	35	19	9	3	"	87
Groepcijfers . . .	"	"	2	14	16	32	50	23	2	"	"	107
D.												
Nederlandsch . . .	"	"	"	16	16	43	39	19	5	1	"	107
Fransch	"	"	"	3	27	38	48	8	1	1	"	96
Engelsch	"	"	"	1	11	34	42	25	11	"	"	112
Hoogduitsch . . .	"	"	"	4	33	39	33	13	4	1	"	90
Groepcijfers . . .	"	"	"	1	19	48	38	17	1	"	"	104
E.												
Handteekenen . . .	"	"	"	14	14	28	40	31	9	1	"	109
Rechtl. teekenen .	"	"	"	9	9	25	31	22	22	9	5	114
Groepcijfers . . .	"	"	"	1	1	36	40	31	12	3	"	122

Voor eenige vakken wenschte de Commissie enkele opmerkingen toe te voegen.

Bij het examen in wiskunde en mechanica werd opgemerkt, dat bij sommige kandidaten de zorg voor het schriftelijk werk veel te wenschen overliet, wat betreft netheid en wijze van uitvoering. Daardoor werd het nazien zeer bemoeilijkt.

Wat de plant- en dierkunde betreft, werd weder opgemerkt, dat de eisch van het programma: „eenige door eigen aanschouwing verkregen kennis van enkele klassen of orden van dieren” geen voldoende gelegenheid bood, om over de ontwikkeling van den candidaat in dit deel van het vak een oordeel te vormen.

Wat geschiedenis aangaat, meende de sub-commissie er op te moeten wijzen, dat de tweede vraag van het eerste stel vragen, nl. die over de machtsontwikkeling van Pruisen in de 19de eeuw wat scherper gesteld had kunnen worden. Vele

candidaten toch waren van meening geweest, dat gevraagd werd een opstel over de totstandkoming van de eenheid van Duitschland en hadden zich bepaald tot eene uitvoerige behandeling van de oorlogen van 1866 en 1870/1871; andere hadden de geschiedenis van Pruisen van het begin der 19de eeuw tot aan het einde dezer eeuw verteld, maar daardoor werd het antwoord op deze vraag te uitgebreid, ten nadeele van de antwoorden op de andere vragen.

De sub-commissie voegt hieraan toe, dat bij het mondeling examen het meerendeel der kandidaten zeer geringe kennis bleek te bezitten van de wijze, waarop vroeger onze republiek werd bestuurd. Zij meent te moeten opmerken, dat voor een juist begrip onzer vaderlandsche geschiedenis de kennis daarvan een bepaald vereischte is.

De sub-commissie voor de letterkundige vakken meent niet onvermeld te mogen laten, dat voor het Fransch meerdere kandidaten onvoldoende zorg hadden besteed aan hun schriftelijk werk, waarin zeer veel fouten voorkwamen, die het gevolg waren, minder van gebrek aan kennis der taal, dan wel van groote slordigheid.

Voor het Hoogduitsch wordt opgemerkt, dat, nu thans de kandidaten een schema voor het te maken opstel krijgen en dus van gebrek aan stof moeilijk meer sprake kan zijn, men zou mogen verwachten, dat het opstel ook steeds een behoorlijken omvang had. Dit bleek evenwel niet altijd het geval te zijn; het was soms zoo klein, dat het oordeel over de vaardigheid der kandidaten er door bemoeilijkt werd. Sommigen meenden in hoofdzaak te kunnen volstaan met het opsommen der gegeven punten en eenige toevoegselen, zoodat een behoorlijke bewerking en uitwerking van het schema niet geleverd werd. In verband daarmee meent de sub-commissie het ook te moeten betreuren, dat sommige kandidaten, in plaats van den beschikbaren tijd te gebruiken, reeds belangrijk vroeger gereed waren, een enkele zelfs binnen 2 uren.

Voor het Engelsch meende men dat, met het oog op den aard van de vertaling, het mondeling examen den doorslag moest geven bij het bepalen van het cijfer, dat aan de kandidaten werd toegekend.

De sub-commissie voor het teekenen wenscht de volgende opmerkingen omtrent het door haar afgenomen examen toe te voegen.

Zij had van elken candidaat 3 teekeningen te beoordeelen en zou nu ook wenschen, dat in de verstrekte lijsten 3 kolommen beschikbaar waren in plaats van 2, waardoor de beteeke-nis van het eindcijfer beter aan de geheele Commissie zou kunnen blijken.

Ten gevolge van eene afspraak tusschen de leeraren in handteekenen in de provincie Noordholland werd dit jaar overal aan de kandidaten hetzelfde pleistermodel ter teekening gegeven. Toch heeft de sub-commissie het wenschelijk geacht, de teekeningen ter plaatse, waar zij gemaakt waren, te beoordeelen. Werkelijk deed zich het verschijnsel voor, dat teekeningen, die wat zonderling waren van vorm, goed bleken te zijn, nu men de schuine plaatsing van de kandidaten voor het model kon nagaan. Andere teekeningen, die te fletsch of te krachtig van toon schenen, bleken vrij voldoende te zijn, nu de sub-commissie de slechte of goede belichting van het model zag. Dit kwam sterk uit, waar van ééne school een groot aantal kandidaten in 2 lokalen gesplitst, de eene helft goed licht van links en de andere helft slecht, onderschept licht van rechts had.

De sub-commissie besteedde aan het nazien van den pleister-teekeningen van de Amsterdamsche kandidaten 2 dagen, van de Zaandamsche en Hoornsche ieder één middag, terwijl de overige bezigheden door haar verricht werden op dezelfde dagen, waarop de vergaderingen, om over den uitslag der kandidaten te beslissen, plaats hadden.

Als resultaat van haar onderzoek meent zij te moeten zeggen dat het maken van teekeningen naar gipsmodellen geen aanbeveling verdient, ten eerste omdat de weinige tijd, die op eene hogere burgerschool noodwendig aan handteekenen besteed kan worden, te kort is om een behoorlijke afwerking

dier teekeningen te kunnen eischen en ten tweede omdat de artistieke aanleg der candidaten hierbij zooveel invloed uitoefent.

Daarom zou de sub-commissie het wenschelijk achten, dat het volgend jaar eens eene proef genomen werd met de afbeelding in perspectief naar een eenvoudig voorwerp in plaats van de teekening naar pleister. Zij meent dat in zulk eene afbeelding fouten tegen de doorzichtkunde direct kunnen worden opgespoord en dat verder van de candidaten geen artistieke aanleg wordt gevorderd, om die te vermijden.

De teekeningen naar plaat waren over het algemeen zeer voldoende. Het model leende er zich uitstekend voor om eene vijfjarige teekenkennis bij de candidaten te onderzoeken. Opgemerkt dient te worden, dat in vele teekeningen de onderdeelen, als het sleutelgat en de nagels, veelal slecht verzorgd waren van vorm en de plaats niet juist gevonden was.

Waren de handteekeningen in het algemeen in uiterlijk gelijk aan die der vorige jaren, de lijnteekeningen hadden een zeer verschillend aanzien.

Het wil der sub-commissie voorkomen, dat de bewerking in vele opzichten geleden had, nu de uitvoering door de candidaten zelf moest worden overdacht. Dit verbroken evenwicht zal zich echter op den duur wel herstellen. Kon vroeger alléén op de zuivere, strakke uitvoering gelet worden, nu werd ook wel „voldoende” gegeven als de projectie's begrepen opgezet waren, doch de uitvoering niet onberispelijk was. De sub-commissie meent, dat de redactie van het vraagstuk eenige candidaten wel in de war zal gebracht hebben, daar sommige projectie's noodeloos dik waren uitgevoerd (gedachtig aan het „flink trekken” in de opgave). Ook zou een kortere tekst wellicht aanbeveling verdienen en tot beter begrip der vraag eene afbeelding op verkleinde schaal kunnen worden bijgevoegd, eene manier, die bij twee voorgaande eindexamens is toegepast.

Verder meende de sub-commissie, dat, waar zulke eenvoudige meetkundige lichamen gekozen waren, de tijd voor de lijnteekening wel kon worden ingekrompen in het vervolg, terwijl die voor de handteekeningen dikwerf kort genoeg was. Indien 4 uur als norm voor elke teekening kon gesteld worden en dan tevens de grootte van het papier werd aangegeven, zou de regelmatigheid in het nazien bevorderd worden.

Het is een vaste overtuiging in deze bij de sub-commissie dat, indien het onderzoek naar de wiskundige kennis der candidaten in het omkantelen van meetkundige lichamen in het vervolg kon omgezet worden in een onderzoek naar de teekenkundige kennis in het bepalen van plan en afstand naar eene opgegeven schets van een alledaagsch voorwerp, dit de praktische waarde van afdeeling E van het eindexamen zou ten goede komen.

Misschien werd dan ook die afdeeling E hersteld in hare waarde, tot bepaling van den uitslag van het geheele examen voor de candidaten.

Ten aanzien van de overige vakken werden door de Commissie geen bijzondere opmerkingen gemaakt.

Aan het einde van haar taak gekomen, betuigt de Commissie U H.E.G. haar dank voor het in haar gestelde vertrouwen.

Namens de Commissie:

J. C. COSTERUS, Voorzitter.

H. HEUKELS, Secretaris.

B. Westelijke Commissie.

Haarlem, September 1903.

Aan den Commissaris der Koningin in de provincie Noordholland.

De Commissie, belast met het afnemen van het eindexamen der hogere burgerscholen met vijfjarigen cursus in de pro-

vincie Noordholland, Westelijk gedeelte, heeft de eer, ter voldoening aan art 67, lid 2, der wet van 2 Mei 1863 (*Staatsblad* n°. 50), U H.E.G. het volgend verslag van hare werkzaamheden aan te bieden.

Bij Uwe beschikking van 10 Maart 1903, 1ste afdeeling, n°. 92/2410, werd bepaald, dat het examen en de vergaderingen der Commissie voor het afnemen van de examens zouden worden gehouden te Haarlem, en werden benoemd tot voorzitter en tevens tot lid der Commissie dr. H. Brongersma, directeur der hogere burgerscholen met vijf- en driejarigen cursus te Haarlem; tot leden de heeren dr. A. Kerkhoff, directeur, en H. L. Bouwman en P. J. H. van Geleuken, leeraar aan de Rijks- hogere burgerschool te Helder, dr. Z. Th. Diehl, directeur, en E. M. van Soest, N. Meijer en W. F. Verbeet, leeraren aan de Rijks- hogere burgerschool te Alkmaar, W. P. van Vlissingen, directeur aan de Rijks- hogere burgerschool met driejarigen cursus te Enkhuizen, dr. D. Coelingh, directeur, en dr. N. Quint Bzn., leeraar aan de 3de hogere burgerschool met vijfjarigen cursus te Amsterdam, dr. J. J. Terwen, leeraar aan de 1ste hogere burgerschool met driejarigen cursus te Amsterdam, dr. H. J. Calkoen, dr. G. Nolst Trénité, H. J. de Vries en P. Frisius de Haan, leeraren aan de hogere burgerschool met vijf- en driejarigen cursus te Haarlem.

Daar de heeren E. M. van Soest en W. F. Verbeet ontheffing van hunne functiën vroegen, werden bij Uwe beschikking van 31 Maart 1903, 1ste afdeeling, n°. 92/3296, de heeren J. G. Tuytel, leeraar aan de hogere burgerschool met vijfjarigen cursus te Haarlem en H. J. van Dijk, leeraar aan de 1ste hogere burgerschool met vijfjarigen cursus te Amsterdam, tot leden der Commissie benoemd. Wegens ongesteldheid van den heer J. G. Tuytel werd bij Uwe beschikking van 15 Juli 1903, n°. 92/7191, de heer R. Zuidema, leeraar aan de hogere burgerscholen met vijf- en driejarigen cursus te Haarlem, tot plaatsvervangend lid der Commissie benoemd, die echter de eindvergadering niet heeft bijgewoond. Eindelijk werd bij Uwe beschikking van 21 Juli 1903, n°. 92/7349, wegens ongesteldheid van den heer dr. D. Coelingh, tot plaatsvervangend lid der Commissie benoemd de heer L. van der Vegt, leeraar aan de hogere burgerschool met vijf- en driejarigen cursus te Haarlem. Ook de eindvergadering is door hem bijgewoond.

De Commissie hield hare eerste vergadering op Zaterdag 4 April 1903 in de Statenzaal van het Prinsenhof. Daarin werd de tweede ondergeteekende tot secretaris benoemd en had de volgende indeeling der sub-commissiën plaats met toewijzing van de vakken aan de verschillende leden.

A.	Examinatoren.	Assessoren.
Wiskunde,	D. A. Kerkhoff	D. Coelingh
	D. Coelingh	D. A. Kerkhoff
Mechanica,	H. Brongersma	N. Quint Gz.
B.		
Natuurkunde,	N. Quint Gz.	H. Brongersma
Scheikunde,	Z. Th. Diehl	H. J. Calkoen
Plant- en Dierkunde,	H. J. Calkoen	Z. Th. Diehl
Kosmographie,	H. Brongersma	N. Quint Gz.
C.		
Staatsinrichting,	G. Nolst Trénité	W. P. van Vlissingen
Staatshuishoudkunde,	N. Meijer	J. J. Terwen
Aardrijkskunde,	J. J. Terwen	N. Meijer
Geschiedenis,	W. P. van Vlissingen	G. Nolst Trénité
Boekhouden,		
D.		
Nederlandsch,	J. G. Tuytel	P. J. H. van Geleuken
Fransch,	P. J. H. van Geleuken	J. G. Tuytel
Engelsch,	H. L. Bouwman	P. Frisius de Haan
Hoogduitsch,	P. Frisius de Haan	H. L. Bouwman
E.		
Handteekenen,	H. J. de Vries	en H. J. van Dijk
Rechtlijnig teekenen,	H. J. de Vries	en H. J. van Dijk

De duur van het mondeling examen in ieder vak bleef op dezelfde wijze geregeld als in vorige jaren. Na eenige discussie werd met het oog op het bekendmaken van de vrijstellingen op voorstel van den voorzitter bepaald, dat er 4 Juli zou worden vergaderd om de vrijstellingen voor de eerste drie groepen vast te stellen en dan terstond bekend te maken en 15 Juli, om dit voor de twee overige groepen te doen. Op den daarop volgende dag, 16 Juli, zou dan het mondeling examen beginnen.

In de tweede vergadering, op 25 April, waarin de heer W. P. van Vlissingen afwezig was, deelde de voorzitter mee, dat zich aangegeven hadden 57 kandidaten, nl. 36 van de hogere burgerschool te Haarlem, 10 van de Rijks- hogere burgerschool te Alkmaar, 6 van de Rijks- hogere burgerschool te den Helder en 5 extranei.

De kandidaten moesten worden ingedeeld in 5 groepen, waardoor het mondeling examen $2\frac{1}{2}$ week zou duren. De eerste drie groepen zouden elk 12 kandidaten bevatten, de vierde 11 en de vijfde 10. Den meesten tijd van deze vergadering besteedde de Commissie aan het bespreken en vaststellen van de in te dienen opgaven voor het schriftelijk werk. Met het oog op het samenstellen van den rooster werd overeengekomen, dat de mondelinge examens iederen dag van $8\frac{1}{2}$ uur voormiddag tot $12\frac{1}{2}$ uur namiddag en van $1\frac{1}{2}$ uur namiddag tot $3\frac{1}{2}$ uur namiddag zouden worden gehouden, behalve des Woensdags en des Zaterdags; dan zou het examen om half één eindigen, te half twee eene vergadering der sub-commissiën ter vaststelling van de cijfers worden gehouden en te half drie eene vergadering der Commissie ter bespreking van de toelating of afwijzing van de kandidaten. De 4de en 15de Juli werden ingenomen door het vergelijken en bespreken van het beoordeelde schriftelijk werk, waarvan den 4den Juli voor de eerste 36 kandidaten en den 15den Juli voor de 21 overigen door de Commissie de cijfers werden vastgesteld, de vrijstellingen genoteerd en daarna terstond bekend gemaakt. Aan één kandidaat, die, blijkens ingeleverd proces-verbaal, door ziekte verhinderd was geworden aan het schriftelijk examen in werktuigkunde, scheikunde en handteekenen deel te nemen, werd gedurende het mondeling examen de gelegenheid gegeven tot het maken van het schriftelijk werk in de verzuimde vakken.

De mondelinge examens liepen ongestoord volgens den opge- maekten rooster af, van 16 Juli tot en met 1 Augustus; alleen werd één kandidaat in eene andere groep geplaatst en trokken zich twee kandidaten gedurende het mondeling examen terug.

In het geheel legden dus een volledig examen af 55 kandidaten.

Overeenkomstig art. 23, alinea 5 van het reglement werd na afloop van het examen voor elke groep kandidaten de uitslag terstond medegedeeld. De volgende tabel geeft een overzicht van den uitslag van het examen.

SCHOLEN.	Aantal candi- daten.	Toege- laten.	Afge- wezen.	Terug- getrok- ken.
Alkmaar	36	30	4	2
Haarlem	10	10	geen	geen
den Helder	6	5	1	geen
Extranei	5	3	2	geen
Totaal	57	48	7	2

Geslaagde kandidaten:

a. van de hogere burgerschool met 5-jarigen cursus te Haarlem:

Beekman, Albertina Johanna Josina, geb. 23 Februari 1886;

Blom, Frans Johan, geb. 18 Juli 1884 te Arnhem;
Boissevain, Jean Henry Guillaume, geb. 22 April 1883 te Oosterwijk;
Bouten, Adriaan Cornelis, geb. 20 Mei 1884 te Dordrecht;
Braat, Rebecca, geb. 8 Maart 1884 te Delft;
Cats, Willem, geb. 18 April 1883 te Haarlem;
Felder, Ernst, geb. 5 Juni 1881 te Haarlem;
Gevaerts van Simonshaven, Ocker, geb. 24 Juni 1884 te 's Gravenhage;
van de Graaff, Willem Frederik Gerard, geb. 14 Februari 1883 te Haarlem;
Havelaar, Diederik Gregorius, geb. 4 Augustus 1885 te Oosterhout;
Hengeveld, Elizabeth Hendrika, geb. 2 Juli 1884 te Alkmaar;
Holst, Gilles, geb. 20 Maart 1886 te Haarlem;
Hubregtse, Maria Josina, geb. 25 December 1884 te Haarlem;
Köler, Wilhelmina Maria Margaretha, geb. 16 Juni 1886 te Haarlem;
Kroon, Cornelis, geb. 20 April 1884 te Amsterdam;
Lindo, Mark Henry, geb. 14 Februari 1884 te Madioen;
van Lohuizen, Edward Heinrich, geb. 6 October 1885 te Vaassen;
Louwerse, Joost Johan, geb. 17 Juni 1883 te Schoten;
van der Maaren Jansen jr., Anthonie, geb. 30 Maart 1883 te Haarlem;
Menke, Emile Henri, geb. 23 Augustus 1885 te Haarlem;
Meijer, Willem Martinus, geb. 4 December 1885 te Amsterdam;
Misset, Hendrik, geb. 22 December 1885 te Doetinchem;
van Oijen, Cornelis Folkert, geb. 2 Juni 1886 te Haarlem;
Stakman, Marinus Cornelis Emanuel, geb. 3 Mei 1884 te Muiden;
Verheul, Jan Pieter, geb. 10 augustus 1885 te Haarlem;
Vis, Carl Jacob, geb. 5 Juni 1882 te Amsterdam;
van der Voort, Hendrik Willem, geb. 23 Mei 1884 te Haarlem;
van West, John, geb. 6 Februari 1884 te Paramaribo;
van der Woude, Reinier Gerrit Anton, geb. 6 Mei 1885 te Haarlem;

b. van de Rijks- hogere burgerschool met 5-jarigen cursus te Alkmaar:

van den Bergh, Lambertus Johannes, geb. 7 Februari 1880 te Utrecht;
Bossort, Johannes, geb. 24 Mei 1883 te Alkmaar;
Brasser, Jakob Pieter, geb. 4 November 1883 te Uitgeest;
Lind, Arend, geb. 12 November 1885 te Alkmaar;
Rasch, Anna Louise, geb. 14 October 1885 te Assen;
Simon, Thomas William, geb. 6 December 1883 te Alkmaar;
Tusschenbroek, Henri Arie Donald, geb. 11 Augustus 1884 te Alkmaar;
Verdam, Nicolaas Hajo, geb. 16 October 1884 te Alkmaar;
van der Voort, Willem, geb. 16 December 1882 te Alkmaar;
de Vries, Herman Barend Frederik, geb. 4 Juni 1884 te Soerabaja;

c. van de Rijks- hogere burgerschool met 5-jarigen cursus te den Helder:

Brouwer, Maria Cornelia, geb. 30 Maart 1886 te den Helder;
Franken, Tjebbo Gerardus, geb. 5 Juli 1883 te den Helder;
van den Heuvel, Leonardus Johannes Theodorus, geb. 24 April 1886 te den Helder;

Korff, Andries, geb. 18 April 1885 te den Helder;

Smid, Jan Christiaan, geb. 18 Januari 1885 te den Helder;

d. van geen hogere burgerschool:

Boreel, Jacob Lucas, geb. 1 April 1883 te Wijk aan Zee;

van der Gant, Willem Albertus, geb. 11 November 1882
te Amsterdam;
Pape, Marius Frans Sebald, geb. 17 Februari 1879 te
Samarang.

De volgende tabel geeft aan hoeveel malen een onvoldoend cijfer (1—4) en een voldoende cijfer (5—10) is toegekend voor elk vak en voor elke groep.

V A K K E N.	AANTAL MALEN DAT IS TOEGEKEND HET CIJFER:													
	1	2	3	4	onvol- doende.	5	6	7	8	9	10	vol- doende.	Totaal.	
A.														
Wiskunde	—	1	1	8	10	8	20	11	5	1	—	45	55	
Werktuigkunde	—	1	—	5	6	11	15	10	4	4	5	49	55	
Totaal . . .	—	2	1	13	16	19	35	21	9	5	5	94	110	
Groepcijfers . . .	—	1	1	5	7	12	18	11	5	2	—	48	55	
B.														
Natuurkunde	—	—	1	7	8	15	15	8	7	2	—	47	55	
Scheikunde.	—	1	4	6	11	9	20	13	2	—	—	44	55	
Natuurlijke historie	—	—	—	9	9	16	13	11	5	1	—	46	55	
Cosmographie	—	—	1	7	8	6	16	16	9	—	—	47	55	
Totaal . . .	—	1	6	29	36	46	64	48	23	3	—	184	220	
Groepcijfers . . .	—	—	1	4	5	19	16	11	3	—	—	50	55	
C.														
Staatsinrichting	—	—	—	3	3	8	22	7	9	6	—	52	55	
Staatshuishoudkunde	—	—	—	1	1	5	12	17	9	9	2	54	55	
Aardrijkskunde	—	1	2	9	12	14	21	7	1	—	—	43	55	
Geschiedenis	—	1	3	6	10	14	17	12	1	1	—	45	55	
Boekhouden	—	—	3	7	10	15	16	9	4	1	—	45	55	
Totaal . . .	—	2	8	26	36	56	88	52	24	17	2	239	275	
Groepcijfers . . .	—	—	—	5	5	14	18	18	—	—	—	50	55	
D.														
Nederlandsche taal- en letterkunde.	—	—	—	2	2	20	23	9	1	—	—	53	55	
Fransche " " "	—	—	2	13	15	25	10	4	1	—	—	40	55	
Engelsche " " "	—	—	—	15	15	26	9	5	—	—	—	40	55	
Hoogduitsche " " "	—	1	4	15	20	18	10	7	—	—	—	35	55	
Totaal . . .	—	1	6	45	52	89	52	25	2	—	—	168	220	
Groepcijfers . . .	—	—	—	9	9	29	13	4	—	—	—	46	55	
E.														
Handteekenen	—	—	5	11	16	9	17	11	2	—	—	39	55	
Rechtlĳnig teekenen	—	—	1	4	5	5	10	19	13	3	—	50	55	
Totaal . . .	—	—	6	15	21	14	27	30	15	3	—	89	110	
Groepcijfers . . .	—	—	2	3	5	15	14	17	4	—	—	50	55	
Totaal der vakcijfers . . .	—	6	27	128	161	224	266	176	73	28	7	774	935	
" " groepcijfers. . .	—	1	4	26	31	89	80	61	12	2	—	244	275	

Slechts voor enkele vakken voegt de Commissie nog enkele opmerkingen toe.

Bij het mondeling examen in de *wiskunde* hebben van 16 kandidaten, die een even voldoende of voldoende cijfer hadden, 8 hun cijfer behouden, terwijl 8 kandidaten hun cijfer verhoogd zagen; 5 die onvoldoende waren, kwamen tot even voldoende; 9 kandidaten zijn onvoldoende gebleven, terwijl 1 van even voldoende op onvoldoende kwam. De Commissie betreurt het, dat bij het in examen in beschrijvende meetkunde ook nu weer bleek, dat vele kandidaten dikwijls de bekende figuren kopiëren zonder voldoende inzicht in de figuren in de ruimte te hebben.

Bij het mondeling onderzoek in het *boekhouden* bleek, dat velen der kandidaten, aan wier schriftelijk werk een laag cijfer moest worden toegekend, zich vermoedelijk niet den tijd hadden gegeven de opgaven nauwkeurig te lezen.

Wat het *Nederlandsch* betreft bleek bij het examen in taal de leer van het woord zoowel als die van den zin door sommige kandidaten slecht bestudeerd of weinig gerepeteerd te zijn; daarentegen was het examen in letterkunde doorgaans voldoende.

Ten opzichte van het *Fransch*, *Engelsch* en *Hoogduitsch* valt het volgende op te merken: uit de vertaling van eenvoudige zinnestelsels in de vreemde talen evenzeer als uit het mondeling gebruik dier talen bleek, dat door sommige kandidaten de spraakkunst niet ernstig genoeg was bestudeerd. Aan den eisch, dat één of twee hoofdtijdvakken van de geschiedenis der letterkunde meer in het bijzonder moeten zijn beoefend, kon een deel der kandidaten niet voldoen. Ook kwam het bij eenigen voor, dat zij van de voornaamste klassieke werken niets gelezen hadden.

Wat het *teekenen* betreft erkent de Commissie de moeilijkheid om dit jaar het examen in dit vak af te nemen geheel in overeenstemming met het programma, vervat in het desbetreffende Koninklijk besluit. Zij spreekt echter den wensch uit, dat het vooruitzicht geopend worde, dat dit binnen een niet te groot tijdsverloop zal kunnen geschieden.

Namens de Commissie:

H. BRONGERSMA, Voorzitter.

P. FRISIUS DE HAAN, Secretaris.

Zeeland.

Zierikzee, 25 Juli 1903.

Aan den Commissaris der Koningin in de provincie Zeeland.

De Commissie, benoemd bij Uwe beschikking van 23 Maart 1903, A, n°. 158¹, belast met het afnemen van het eindexamen der hogere burgerscholen in Zeeland, heeft, ter voldoening aan art. 67, alinea 2, der wet van 2 Mei 1863 (*Staatsblad* n°. 50), de eer U H.E.G. het volgende verslag van hare werkzaamheden aan te bieden.

De Commissie hield hare vergaderingen in het gebouw der hogere burgerschool te Zierikzee, waar ook de examens werden afgenomen.

In de eerste vergadering, gehouden op Woensdag 22 April, des voormiddags te half twaalf, werd de tweede ondergeteekende als secretaris aangesteld en werden de examinatoren en assessoren aangewezen zooals hieronder staat aangegeven.

Op voorstel van den voorzitter werd besloten de 25 kandidaten die zich hadden aangemeld (nl. 5 van de Rijks- hogere burgerschool te Goes, 13 van die uit Middelburg, 4 van de hogere burgerschool te Zierikzee en 3 extranei) te verdeelen in 3 groepen (8, 8 en 9).

In deze vergadering werd tevens vastgesteld, dat het mondeling examen zou plaats hebben op Donderdag 16 Juli en dat, met het oog op de te verleenen vrijstellingen van mondelinge examens, eene vóór-vergadering zou gehouden worden op Zaterdag 11 Juli.

Ten slotte werden de opgaven voor het schriftelijk werk besproken en bij den voorzitter ingediend.

De tweede vergadering werd alzoo gehouden op Zaterdag 11 Juli.

In deze vergadering werd mededeeling gedaan dat zich nog 2 kandidaten hadden aangemeld.

Eén der kandidaten was evenwel niet opgekomen, zoodat het totaal aantal 26 was.

In hoofdzak diende deze vergadering tot het vaststellen der cijfers voor schriftelijk werk en het opmaken der vrijstellingen van het mondeling examen.

De vrijstellingen, volgens art. 18 van het reglement verleend, werden terstond aan de kandidaten meegedeeld.

De eerste ploeg kandidaten werd geëxamineerd op 16, 17 en 18 Juli, de tweede op 20, 21 en 22 Juli, de derde ploeg op 23, 24 en 25 Juli.

In de derde, vierde en vijfde vergadering, telkens na afloop der examens van eene ploeg kandidaten gehouden, werd over den uitslag beslist en deze terstond aan de kandidaten meegedeeld.

Een candidaat der tweede ploeg trok zich tijdens het mondeling examen terug.

De volgende tabellen geven een overzicht van de regeling en van den uitslag der examens.

Afdeeling.	VAKKEN.	Examinatoren.	Assessoren.	Duur van het mondeling examen.
				min.
A.	Algebra en trigonometrie.	Dr. Naber.	Zimmermann.	30
	Meetkunde en beschrijvende meetkunde.	Zimmermann.	Dr. Naber.	45
	Werktuigkunde.	Zweede.	Dr. Japikse.	30
B.	Natuurkunde.	Dr. Japikse.	Zweede.	30
	Scheikunde.	de Looze.	Dr. Leignes Bakhoven.	30
	Natuurlijke historie.	Dr. Leignes Bakhoven.	de Looze.	30
	Cosmographie.	Dr. Japikse.	Zweede.	15
C.	Geschiedenis.	Snijders.	Leupen.	30
	Aardrijkskunde.	van Bruggen.	de Bruyne.	30
	Staatswetenschappen.	de Bruyne.	van Bruggen.	30
	Boekhouden.	Leupen.	Snijders.	15
D.	Nederl. taal en letterkunde.	Swaving.	Friedemann.	30
	Hoogduitsche taal en letterkunde.	Friedemann.	Swaving.	30
	Fransche taal- en letterkunde.	de Leeuw.	van Breen.	30
	Engelsche taal en letterkunde.	van Breen.	de Leeuw.	30
E.	Handteekenen.	Ochtman.	Zweede.	—
	Lijnteekenen.	Zweede.	Ochtman.	—

De berekening der eindcijfers van de afdeelingen had plaats evenals het vorige jaar, behalve in afdeeling C. Hierbij is de regeling zoo, dat het eindcijfer zoowel voor aardrijkskunde als

geschiedenis met 2 wordt vermenigvuldigd en de cijfers voor de andere vakken dier afdeeling er bij worden opgeteld. De zóó verkregen som wordt gedeeld door 7.

Bijv. n° 1:

Eindeijfer aardrijkskunde	6
„ geschiedenis	6
„ Staatsinrichting	7
„ Staathuishoudkunde	8
„ boekhouden	6

$$\text{Eindeijfer afdeeling C} = \frac{(6 + 6) \times 2 + 7 + 8 + 6}{7} = 6\frac{3}{7}$$

	Aantal candida- ten.	Toe- gelaten.	Terug- getrokken.	Afge- wezen.
Middelburg. . .	13	13	„	„
Goes	5	5	„	„
Zierikzee. . . .	4	4	„	„
Extraneï.	4	1	1	2
			3	

Vakken.	Aantal malen dat is toe- gekend het cijfer										Aantal		Totaal.
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	onvoldoende examens.	voldoende examens.	
Wiskunde	„	„	„	2	5	6	4	3	5	„	2	23	25
Werktuigkunde. .	„	„	„	4	7	9	3	1	1	„	4	21	25
Natuurkunde . .	„	„	3	2	1	7	4	4	4	„	5	20	25
Scheikunde . . .	„	1	„	„	2	3	9	10	„	„	1	24	25
Natuurl. historie .	„	1	1	4	2	3	6	3	4	1	6	19	25
Cosmographie . .	„	„	„	2	5	7	4	1	3	3	2	23	25
Geschiedenis. . .	„	„	„	1	1	13	8	2	„	„	1	24	25
Aardrijkskunde. .	„	„	1	4	2	10	7	1	„	„	5	20	25
Staatsinrichting .	„	„	„	„	6	6	5	4	2	2	„	25	25
Staathuishoudk. .	„	„	„	1	2	8	5	7	2	„	1	24	25
Boekhouden. . . .	„	1	1	1	2	9	8	1	2	„	3	22	25
Nederlandsch . .	„	„	„	2	2	4	10	6	1	„	2	23	25
Fransch	„	„	1	„	9	4	6	4	1	„	1	24	25
Hoogduitsch. . .	„	„	„	1	3	10	7	3	1	„	1	24	25
Engelsch.	„	„	„	1	6	5	8	4	1	„	1	24	25
Handteekenen . .	„	1	1	5	5	3	10	„	„	„	7	18	25
Rechtl. teekenen .	„	„	3	4	„	8	6	3	1	„	7	18	25
Totaal	„	4	11	34	60	115	110	57	28	6	49	376	425

Lijst der geslaagde kandidaten (de laatste der twee plaatsnamen duidt aan de school van welke de candidaat afkomstig is):

Callenfels, Philip Jacob, geboren 12 Augustus 1885 te Vlissingen — Middelburg;

Meeuse, Jacobus Adrianus, geboren 14 April 1885 te Bergen op Zoom — Middelburg.

Tielrooy, Jacobus, geboren 17 October 1884 te Vlissingen — Middelburg;

Lagaay, Isaäc, geboren 14 Maart 1883 te Vlissingen — Middelburg;

Wasch, Karel Johan Hendrik, geboren 23 Januari 1886 te Middelburg — Middelburg;

Fokkinga, Frans, geboren 3 September 1886 te Goes — Goes;

Neter, Adolf, geboren 16 Juli 1885 te Goes — Goes;

Koole, Reinier, geboren 21 Maart 1886 te Zierikzee — Zierikzee;

den Herder, Pieter Cornelia, geboren 7 December 1885 te Goes — Goes;

Wertheim Salomonson, Frans Carel Maurits, geboren 3 April 1884 te Malang — Goes;

Bethe, Johannes Tobias, geboren 16 Augustus 1886 te Zierikzee — Zierikzee;

Maagelaar Meertens, Hendrik Antoni, geboren 12 November 1884 te Batavia — Geene hogere burgerschool;

Pieterse, Pieter, geboren 2 April 1884 te Middelburg — Middelburg;

van der Pauwert, Anna Johanna, geboren 19 Juli 1884 te Middelburg — Middelburg;

de Leeuw, Henriëtte Marie Branea Dorothea, geboren 30 September 1885 te Winschoten — Middelburg;

de Leeuw, Herman Louis, geboren 30 September 1886 te Winschoten — Middelburg;

Hage, Adriaan Willem, geboren 11 Februari 1884 te Zierikzee — Zierikzee;

van Rappard, Willem, geboren 10 Mei 1884 te 's Gravenhage — Zierikzee;

Ehrenburg, Hillebrand Hendrik, geboren 31 Augustus 1885 te Breskens — Middelburg;

Blankert, Christiaan Martinus, geboren 26 Juni 1885 te Sluis — Middelburg;

Koppejan, Ary Carel, geboren 4 Juli 1885 te Vlissingen — Middelburg;

Beenhakker, Pieter Jacobus, geboren 9 Februari 1886 te Middelburg — Middelburg;

Wibaut, Florentinus Hubertus, geboren 28 Juni 1877 te Vlissingen — Goes.

In de laatste vergadering, gehouden Zaterdag 25 Juli, werd door de Commissie tevens het in te dienen verslag besproken, waarin zij de volgende opmerkingen wenschte te doen opnemen.

Natuurkunde. Om de te groote uitgebreidheid der leerstof voor natuurkunde niet nog omvangrijker te maken, komt der Commissie de keuze van vraag n°. 1 B niet gelukkig voor.

Plant- en dierkunde. Bij het examen in plant- en dierkunde bleek, dat enkele kandidaten geheel over het hoofd hadden gezien dat in het programma ook geëischt wordt eenige kennis van de onderscheidene deelen der plant en van de levensverrichtingen in het dierlijk lichaam.

Deze kandidaten waren blijkbaar in de meening geweest dat vrij oppervlakkige kennis van twee klassen van dieren, zonder eenig verband met die van den bouw van aanverwante dieren, voldoende was.

Geschiedenis. De Commissie is van oordeel dat ook dit jaar verschillende opgaven niet zóó duidelijk waren gesteld en zóó scherp waren begrensd dat de kandidaten de bedoeling precies konden begrijpen en konden weten hoe ver ze bij de beantwoording moesten gaan. Ook acht zij den eisch te zwaar, dat van *dergelijke* vragen er vier in den tijd van 2 uren moeten worden beantwoord. Om dadelijk de te behandelen stof te kunnen overzien, in een kort bestek in beperkten tijd en in eenigszins behoorlijken vorm te kunnen samenvatten en neerschrijven, wat naar aanleiding van zulk eene vraag te zeggen is, moet men inderdaad over grondiger historische kennis en meerdere vaardigheid in het direct schriftelijk weergeven daarvan kunnen beschikken dan van een candidaat voor het eind-examen kan en mag worden gevegd.

Het gevolg is dat zelfs door goede of vrij goede kandidaten vaak slechts even voldoende of onvoldoend schriftelijk werk

wordt geleverd en dat het schriftelijk examen tot slechts weinig betrouwbare gegevens omtrent de geschiktheid van de kandidaten voor dit vak leidt.

Ter toelichting van dit oordeel diene nog het volgende:

Een candidaat die een 6 had gekregen voor zijn schriftelijk werk, maar — *omdat* hij een voldoende cijfer had voor boekhouden! — toch mondeling examen moest doen, verkreeg daarvoor een 8.

Een ander die 6 had voor zijn schriftelijk werk, maar vrijwillig mondeling examen deed, verkreeg daarbij eveneens 8. Een derde die voor zijn schriftelijk werk een 5 had, vooral omdat het te haastig was afgemaakt, kreeg bij het mondeling examen 9.

Nog een ander had slechts drie vragen beantwoord, wel zeer voldoende, maar, daar er 4 *moeten* beantwoord worden, behoorde het ontbreken van één antwoord in rekening te worden gebracht en verkreeg hij voor het geheel slechts 5. Bij het mondeling examen werd hij over al de onderwerpen van het schriftelijk examen ondervraagd en van elk daarvan bleek hij zeer voldoende of zelfs goed op de hoogte te zijn, zoodat hij daarvoor een 8 verkreeg.

Als men het schriftelijk examen voor geschiedenis wil behouden, zal het naar het oordeel der Commissie zeer gewenscht zijn met de bovenvermelde bezwaren tegen de bestaande regeling rekening te houden.

Teekenen. Wat het pleisterteekenen betreft, dient er op gewezen, dat het nog altijd wenschelijk blijft dat door alle kandidaten eene tekening naar een afgietsel van hetzelfde model wordt gemaakt.

De sub-commissie voor hand- en rechtlijnig teekenen heeft het noodig geacht dat de pleisterteekeningen beoordeeld werden ter plaatse waar ze gemaakt zijn. De examiner heeft zich daarom naar de scholen te Middelburg en Goes begeven. De tijd voor dat bezoek uitgetrokken ($\frac{1}{2}$ dag) komt de Commissie te kort voor; zij acht eene nadere, meer algemeene, regeling voor dit punt wenschelijk.

Ten slotte nog een paar opmerkingen van meer algemeen aard.

De Commissie heeft met instemming kennis genomen van de nieuwe regeling, welke kandidaten in staat stelt, niettegenstaande ze vrijgesteld zijn, toch mondeling examen te doen.

Een candidaat, die voor werktuigkunde, geschiedenis en aardrijkskunde toch mondeling examen deed, niettegenstaande hij hiervan was vrijgesteld, kreeg voor de twee laatste vakken 7 als eindcijfer, dus in in beide gevallen 1 punt hooger dan het cijfer waarop de vrijstelling was verleend (mondeling aardrijkskunde 9 en geschiedenis 8).

Eén candidaat is gedurende het examen niet opgekomen, terwijl een ander door bijzondere omstandigheden moest in staat gesteld worden gedurende het mondeling examen schriftelijk werk te maken voor trigonometrie en goniometrie.

Het komt der Commissie nogmaals wenschelijk voor, dat de wijze van berekening der afdeelingcijfers voor het geheele land op eenparigen voet geregeld en in het algemeen reglement voor de eindexamens worde opgenomen.

De Commissie trekt verder in twijfel, of het aanbeveling verdient reeds bij het behalen van het cijfer 6 voor schriftelijk werk van mondeling examen vrijstelling te verleen.

De ondervinding, dit jaar wederom opgedaan, leidt haar tot aanbeveling van de bepaling, dat vrijstelling van mondeling examen afhankelijk zal gesteld worden van het behalen van het cijfer 7 voor schriftelijk werk; in dit geval echter onvoorwaardelijke vrijstelling, zonder te letten op de cijfers voor de andere vakken der afdeeling.

Aan het einde van haar taak gekomen, betuigt de Commissie U H.E.G. haren dank voor het in haar gestelde vertrouwen.

J. A. DE BRUYNE, *Voorzitter.*

C. A. DE LOOZE, *Secretaris.*

Utrecht.

Utrecht, 10 Augustus 1903.

Aan den Commissaris der Koningin in de provincie Utrecht.

De Commissie, benoemd bij Uw besluit van 1 April 1903 n°. 9 A. Z., aangevuld bij Uw besluit van 9 Juli 1903, n°. 1 A. Z., heeft de eer U H.E.G. bij dezen haar verslag aan te bieden, voorgeschreven in art. 67, 2de lid, van de wet van 2 Mei 1863 (*Staatsblad* n°. 50), regelende het middelbaar onderwijs.

De Commissie hield haar eerste vergadering op 9 April 1903.

In deze vergadering werd tot secretaris gekozen de heer M. ten Bouwhuijs. Vervolgens verdeelde de Commissie zich in sub-commissiën, overeenkomstig de voorstellen van den voorzitter.

De aanvang der mondelinge examens werd vastgesteld op Donderdag 16 Juli.

In verband met het groote aantal kandidaten, dat zich voor deze commissie had aangemeld, werd het noodig twee vergaderingen te wijden aan de bespreking van het schriftelijk werk, het vaststellen der daarvoor toe te kennen cijfers en het aanwijzen van de vrijstellingen voor het mondeling examen. Deze vergaderingen zijn gehouden op 14 en 15 Juli.

Op grond van art. 19 van het Algemeen Reglement voor de eindexamens der hogere burgerscholen met 5-jarigen cursus werden de 81 kandidaten, die zich hadden aangemeld, verdeeld in 7 groepen, 4 van 12 en 3 van 11 kandidaten. Doordat een extraneus zich voor het begin van het schriftelijk examen terugtrok, en doordat andere kandidaten om verschillende redenen, in verband met andere examens, bezwaar hadden tegen hunne plaatsing in eene bepaalde groep, is deze indeeling later eenigszins gewijzigd, al moest het aantal groepen op 7 bepaald blijven.

Nog werd de eindvergadering bepaald op Maandag 10 Augustus.

De duur van het mondeling examen voor elk vak of elke groep vakken, waarover het examen loopt, werd vastgesteld op een half uur. Een uitzondering werd gemaakt in groep A, wat betreft de onderdeelen, genoemd onder A 1. De sub-commissie liet het van den uitslag van het schriftelijk examen afhangen of voor een of ander onderdeel meer of minder tijd besteed zou worden. Eene uitzondering ook kwam voor in groep C, bij de vakken, genoemd onder C. II: er werd over handelswetenschappen 20 à 30 minuten, over Staatswetenschappen (waarin niet schriftelijk wordt geëxamineerd) 40 à 30 minuten ondervraagd; deze tijd werd gelijkelijk over staatsinrichting en staathuishoudkunde verdeeld.

Verder werd vastgesteld, dat de verdeeling van de examen-vakken over de drie examendagen zóó zou worden ingericht, dat op elken derden dag alleen 's morgens behoefde te worden geëxamineerd. De overige tijd op dien dag werd aangewezen voor de vergaderingen der sub-commissiën en der commissie tot de vaststelling van den uitslag van het examen in iedere groep.

Nadere bijzonderheden over de regeling der mondelinge examens mogen blijken uit de eerste achter dit verslag volgende tabel, die een copie is van den rooster van het examen.

De heeren J. de Jong Czn. en F. Wesseling, leden van de sub-commissie E (afd. 1), verklaarden, dat zij voor een juiste beoordeeling van het werk, dat de kandidaten voor het handteekenen (namelijk naar het pleistermodel) geleverd hadden, noodzakelijk dienden te weten de plaatsing en de verlichting van het model en de plaats van den teekenaar. Dien-tengevolge werd besloten, dat deze beide heeren op één dag zouden samenkomen om het werk van de Amersfoortsche kandidaten, en op een anderen dag om dat van de Utrechtsche kandidaten te beoordeelen.

Haar 2de vergadering hield de Commissie op 14, haar 3de vergadering op 15 Juli.

De heer G. J. Buys had zich wegens ambtsbezigheden genoopt gezien te bedanken als lid der Commissie. Bij Uw besluit van 9 Juli 1803, n°. 1 A. Z. is in zijn plaats benoemd dr. S. L. van Oss, leeraar aan de hogere burgerschool met 5-jarigen cursus te Zaltbommel.

Door deze verandering was noodig geworden eene kleine wijziging in de indeeling der sub-commissiën te brengen. De taak, die den heer Buys in sub-commissie B was opgedragen, heeft dr. S. L. van Oss op zich genomen, — terwijl de heer A. G. van Os (Amersfoort) op verzoek der Commissie plaats nam in sub-commissie E, voor het nazien van het werk voor rechtlijnig teekenen. De indeeling der commissie-leden in sub-commissiën werd daardoor definitief vastgesteld, zooals hieronder blijkt. Achter den naam van ieder lid staat het vak vermeld, dat door hem werd geëxamineerd.

Bijna geheel werden de laatstgenoemde vergaderingen in beslag genomen met het bespreken en beoordeelen van het schriftelijk werk der kandidaten en — naar aanleiding daarvan — met de vaststelling der vrijstellingen voor het mondeling examen.

In de vergadering van 15 Juli deelde de voorzitter mede, dat, sedert de vergadering van 9 April, bij hem bedenkingen waren gerezen tegen de vaststelling van de groepcijfers der kandidaten door middel van berekening met gebruikmaking van coëfficiënten. Er werd opgemerkt, dat art. 22 van het Algemeen Reglement aan de sub-commissiën de vrijheid laat, om bedoelde groepcijfers ook op andere wijze te bepalen. In het eerste geval wordt het eindcijfer een gemengd getal, wanneer de berekening dit oplevert.

De meerderheid der Commissie was voor de toepassing van de berekening, — vooral omdat men dan een vaste maatstaf heeft, die willekeur buiten sluit, — en ook, omdat men dan een zuiverder beeld van de werkelijkheid krijgt. Eenige leden van de minderheid in de Commissie erkenden deze voordeelen wel, maar gaven toch de voorkeur aan eene methode, die de gemengde getallen vermijdt; zoolang art. 23 van meergemeld reglement blijft bepalen, dat een candidaat, die in twee groepen onvoldoende uitkomsten behaalt (zij het ook met de kleinste mogelijke fractie beneden 5) moet worden afgewezen. Andere leden van de minderheid meenden het gebruik van gemengde getallen in alle omstandigheden te moeten afkeuren.

De geheele Commissie had ernstig bezwaar tegen het onveranderd gehandhaafd blijven van dit imperatieve voorschrift van art. 23, omdat het tot bedenkelijke onbillijkheden kan leiden, zooals in het vorige jaar in de verslagen van verschillende Commissiën werd uiteengezet. Men was algemeen van gevoelen, dat de Commissie voor het eindexamen, aan welke zooveel macht is gegeven in de wijze van examineeren, en die geheel vrij is in het geven van de cijfers, ook geheel vrij dient te zijn in hare beslissing over het al of niet toelaten van de kandidaten.

Evenals hare voorgangster in deze provincie in het jaar 1902, betreurt ook deze Commissie het, „dat aan het algemeen reglement niet is toegevoegd een voorschrift van algemeene strekking, dat haar machtigt in bijzondere gevallen beslissingen te nemen in afwijking van een der andere voorschriften, onder gehoudenheid om in haar verslag van zoodanige beslissingen verantwoording te geven met redenen omkleed”.

De sub-commissiën D en E meenden zich te moeten onthouden van berekeningen met behulp van coëfficiënten bij de vaststelling van de groepcijfers. Men gaf er de voorkeur aan, om het groepcijfer te verkrijgen door afronding tot een heel getal van het gemiddeld cijfer van de verschillende vakken, waarbij in afdeeling D aan de Nederlandsche taal en letterkunde, — in afdeeling E aan het handteekenen overwegende invloed werd toegekend.

In de afdeeling A werd aan de wiskunde de coëfficiënt 4 toegekend; in afdeeling B aan de natuur- en scheikunde ieder de coëfficiënt 3, en aan de plant- en dierkunde de coëfficiënt 2; in afdeeling C werd aan geschiedenis en aardrijkskunde

de coëfficiënt 3 toegekend, aan staatsinrichting, staathuishoudkunde en handelswetenschappen ieder de coëfficiënt 2. Voor de overige vakken der 3 genoemde afdeelingen behield het cijfer der tabel bij de berekening van het groepcijfer zijne enkelvoudige waarde.

De beoordeeling van het schriftelijk werk had ten gevolge, dat vrijgesteld werden van mondeling examen: 47 kandidaten voor de wiskunde, 38 voor de werktuigkunde, 23 voor de natuurkunde, 29 voor de scheikunde, 34 voor de aardrijkskunde, 23 voor de geschiedenis en 29 voor handelswetenschappen.

Deze vrijstellingen werden vóór den aanvang van het mondeling examen aan de kandidaten medegedeeld. Dit geschiedde niet, wanneer een candidaat vrijgesteld werd van het examen in de Nederlandsche taal, daar toch alle kandidaten geëxamineerd moesten worden in de Nederlandsche letterkunde.

Slechts één enkel maal is het voorgekomen, dat een candidaat, die vrijgesteld was van een mondeling examen, aanvraag deed om alsnog in dat vak mondeling geëxamineerd te worden. Voor zijn schriftelijk werk over scheikunde was hem het cijfer 6 toegekend; daar het gepresteerd bij het mondeling examen met een 8 werd gewaardeerd, kon aan dezen candidaat als eindcijfer in de scheikunde 7 worden toegekend.

De uitslag van het geheele examen is als volgt: geslaagd zijn van de Rijks- hogere burgerschool te Utrecht 34; van de gemeente hogere burgerschool te Utrecht 4; van die te Amersfoort 22 kandidaten, benevens 3 extranei.

Afgewezen werden van de Rijks- hogere burgerschool te Utrecht 5, van gemeente hogere burgerschool te Utrecht geene, van die te Amersfoort 10, benevens 2 extranei.

De eindvergadering tot vaststelling van het verslag werd gehouden op 10 Augustus.

Voordat wordt overgegaan tot het maken van enkele opmerkingen over sommige afdeelingen van het examen, zij het geoorloofd eenige beschouwingen van meer algemeenen aard, over den gang van het examen, onder uwe aandacht te brengen.

Ook deze Commissie moet het, evenals hare voorgangster, afkeuren, dat de behaalde cijfers voor het schriftelijk werk in de verschillende wiskundige vakken niet alle afzonderlijk in de cijferstaten vermeld kunnen worden, en dat slechts één gemiddeld cijfer voor de wiskunde op den algemeenen verzamelaarsstaat kan worden ingevuld.

Wat betreft het vrijstellen der kandidaten in eenig mondeling examen, — de Commissie is eenstemmig van oordeel, dat het predicaat 6, toegekend voor het schriftelijk werk in een bepaald vak, niet hoog genoeg is, om vrijstelling van een mondeling examen in dat vak te rechtvaardigen. Zij meent, dat voor vrijstelling van eenig mondeling examen eerst *die* kandidaten in aanmerking mogen komen, die een 8 hebben behaald voor hun schriftelijk werk. Tevens is zij van meening, dat dergelijke vrijstellingen dan moesten verleend worden, *onafhankelijk* van de cijfers die behaald zijn voor de andere vakken in dezelfde afdeeling.

De Commissie spreekt verder als hare meening uit dat het noodig zal zijn in het vervolg het aantal examinatoren te verdubbelen, waardoor de duur van de examens op den halven tijd kan teruggebracht worden. Reeds nu hebben de eind-examens vier weken van de vacantie in beslag genomen en het aantal kandidaten is ieder jaar toenemende. Onder deze omstandigheden wordt het voor de leeren zeer bezwaarlijk om eene benoeming in de examen-commissie te aanvaarden. Ook zal het voor den goeden gang van zaken wenschelijk zijn om den voorzitter van examineeren vrij te stellen.

Wat betreft de bijzondere opmerkingen, waartoe het examen in sommige afdeelingen aanleiding heeft gegeven, zij het volgende medegedeeld.

De Commissie is van oordeel dat de examen-eischen voor *plant- en dierkunde* blijkbaar zeer bekrompen worden opgevat. Het kan toch, naar hunne meening, de bedoeling niet zijn dat de kandidaten zich slechts van zeer enkele onderdeelen op de

hoogte zouden steilen, van dierkunde bijv. van de zoogdieren, terwijl o. a. van de insecten ook niet het geringste wordt geweten. De Commissie is van meening dat in een vak als natuurlijke historie, méér mag worden verlangd.

Nederlandsche taal- en letterkunde. Schriftelijk gedeelte. Taal en stijl van de meeste opstellen waren voldoende, van sommige zelfs voortreffelijk.

De inhoud was echter over het geheel onbeduidend.

Mondeling gedeelte. Sommige kandidaten toonden een voor hun leeftijd zeer voldoende kennis der Nederlandsche letterkunde. Zij hadden goed en met oordeel gelezen. De letterkundige ontwikkeling van velen echter bleek te bestaan in de zeer oppervlakkige lectuur van een paar modeboeken.

Het zou, naar het oordeel der Commissie, aanbeveling verdienen, dat bij het onderwijs in de letterkunde ook zooveel mogelijk de beste werken van den nieuwen tijd met de leerlingen werden behandeld en besproken.

Engelsche taal- en letterkunde. Naar het oordeel der Commissie leverde de vertaling uit het Engelsch als éenige opgave voor het schriftelijk examen in dat vak een minder juiste maatstaf op. Ook was het vaak moeilijk uit de onhandige, ja soms slordige Nederlandsche vertolking van verscheidene kandidaten te concludeeren, dat voldaan was aan den eisch van voldoende begrip, door het programma gesteld. Het komt daarom de Commissie wenschelijk voor de vertaling als eisch bij het schriftelijk examen in vreemde talen te doen vervallen. Vooral ook, omdat bij de onzekerheid, of een opstel of eene vertaling zal geëischt worden, het onderwijs in de hoogste klasse der middelbare school toch wel eenigszins moet worden ingericht, zoowel naar den eisch van het opstel, als naar dien der vertaling; welke beide uiteenlopende opgaven toch in even groote mate den leerling een opzettelijke en voortdurende oefening opleggen, eene dubbele oefening, te zwaar voor den tijd, welke gewoonlijk voor elk der talen op den rooster wordt uitgetrokken.

Blijft de vertaling gehandhaafd, dan meent de meerderheid der Commissie de vraag te mogen stellen, of het niet meer doeltreffend zou zijn daarnaast, als zekerder basis voor beoordeeling, een opstel te eischen over een eenvoudig onderwerp. Voor dit opstel kan een schema gegeven worden, maar men zou den candidaat vrijheid kunnen laten om daarvan af te wijken en hem het gebruik van een woordenboek moeten veroorloven.

Fransche taal en letterkunde. Het examen gaf nog aanleiding tot de volgende opmerkingen:

Voor het opstel kon aan de meeste kandidaten een voldoende, zij het ook bij velen een *even* voldoende cijfer worden toegekend. Bij het mondeling onderzoek echter bleek, dat van een groot aantal jongelieden de copia verborum zelfs niet aan zeer bescheiden eischen voldeed, wat oorzaak was, dat zij zich zeer gebrekkig uitdrukten.

Inzonderheid was voor velen de vervoeging der onregelmatige werkwoorden een groot struikelblok. Ook gaven verscheidene kandidaten blijk zeer weinig gelezen te hebben. Verder liet de kennis der literatuurgeschiedenis vaak veel te wenschen over, daar sommigen niet verder waren gegaan dan het tijdperk der romantiek.

Het komt de Commissie voor, dat juist de nieuwe literatuur meer en meer op den voorgrond zal moeten treden, daar de bekendheid hiermede den kandidaten gelegenheid zal geven tot vergelijking met de latere voortbrengselen van de letterkunde in de moedertaal, terwijl het lezen van moderne schrijvers, zeker meer dan dat der classieken, de gemakkelijkerheid van uitdrukking, zoowel mondeling als schriftelijk, zal ten goede komen.

Handteekenen. De Commissie zou voor het natuurteekenen in plaats van een gips ornament gaarne in de toekomst een eenvoudig voorwerp zien opgegeven.

Rechtlijnig teekenen. Eén der leden van de sub-commissie E, (afd. 2) wenscht gaarne in de toekomst de opgaven los te hebben van de beschrijvende meetkunde, maar een voorwerp ter opmeting te zien opgegeven, overeenkomstig de bedoeling van het programma (R, sub c).

Het andere lid der sub-commissie E, (afd. 2) kon zich met die meening in het geheel niet vereenigen.

Namens de Commissie,

J. W. DOIJER, Voorzitter.

M. TEN BOUWHUYS, Secretaris.

Regeling der werkzaamheden van het mondeling eind-examen voor de hogere burgerscholen in de provincie
Utrecht, van 16 Juli tot en met 8 Augustus
1903, af te nemen in het gebouw der Rijks-hogere burgerschool te Utrecht.

De mondelinge examens hebben plaats voor de

1ste groep: Donderdag, Vrijdag en Zaterdag 16, 17 en 18 Juli
2de „ Maandag, Dinsdag en Woensdag 20, 21 en 22 „
3de „ Donderdag, Vrijdag en Zaterdag 23, 24 en 25 „
4de „ Maandag, Dinsdag en Woensdag 27, 28 en 29 „
5de „ Donderdag, Vrijdag en Zaterdag 30, 31 Juli, 1 Aug.
6de „ Maandag, Dinsdag en Woensdag 3, 4 en 5 Aug.
7de „ Donderdag, Vrijdag en Zaterdag 6, 7 en 8 „

Mededeeling van den uitslag aan de kandidaten op iederen derden dag, des namiddags te 2½ uur.

Examenvakken:			CANDIDATEN.						
1ste dag.	2de dag.	3de dag.	Uren (Amsterdamsche tijd).						
			9-10	10-11	11-12	12½	1½-2½	2½-3½	
A 1	C 2	B 1	a.	b.	c.	—	d.	e.	Op den derden dag wordt 's middags niet geëxamineerd.
A 2	D 1	B 2	—	c.	d.	e.	—	f.	
B 1	D 2	C 1	d.	e.	f.	—	g.	h.	
B 2	A 1	C 2	—	f.	g.	h.	—	k.	
C 1	A 2	D 1	g.	h.	k.	—	l.	m.	
C 2	B 1	D 2	—	k.	l.	m.	—	n.	
D 1	B 2	A 1	l.	m.	n.	—	a.	b.	
D 2	C 1	A 2	—	n.	a.	b.	—	c.	
			9-10	10-11	11-12	12½	1½-2½	2½-3½	

Den derden dag te 1 u. 30 m. vergadering der sub-commissie voor het opmaken van de eindcijfers; te 2 uren vergadering der commissie.

TOELICHTING.

De hoofdletters in nevenstaande tabel stellen de volgende examenvakken voor:

A 1 = reken- en stekunde, trigonometrie en beschrijvende meetkunde.

A 2 = meetkunde en werktuigkunde.

B 1 = natuurkunde en natuurlijke historie.

B 2 = scheikunde en cosmographie.

C 1 = geschiedenis en aardrijkskunde.

C 2 = Staatswetenschappen en handelswetenschappen.

D 1 = { Nederlandsche taal en letterkunde.
Fransche „ „ „

D 2 = { Hoogduitsche „ „ „
Engelsche „ „ „

E 1 = handteekenen.

E 2 = lijntekenen.

Wiskunde.

Werktuigkunde.

Natuurkunde.

Scheikunde.

Geschiedenis.

Aardrijkskunde.

Handelswetenschappen.

Nederlandsch.

Onderstrepingen op deze lijst wijzen aan, dat de candidaat vrijgesteld is van een mondeling examen in die vakken of in de onderdeelen dier vakken. Desverlangd mag de candidaat evenwel nog aan het mondeling examen in die vakken deelnemen.

Afdeeling.	Examinatoren.	Examenvakken.
A.	1. { Dr. P. van Mourik. J. M. Thiel.	Reken- en stekunde en trigonometrie. Beschrijvende meetkunde. Meetkunde. Werktuigkunde
	2. { A. G. van Os. Dr. A. J. Swart.	
B.	1. { Dr. J. L. Hoorweg. H. P. Kuyper.	Natuurkunde. Natuurlijke historie. Scheikunde. Cosmographie.
	2. { Dr. J. W. Doyer Jzn. Dr. S. L. van Oss.	
C.	1. { M. ten Bouwhuys. F. Wesseling.	Geschiedenis. Aardrijkskunde. Staatswetenschappen. Handelswetenschappen.
	2. { Mr. dr. F. Sleutelaar. J. G. de Jongh.	
D.	1. { G. C. Hoogewerff. F. P. Visser.	Ned. taal- en letterkunde. Fransche taal- en letterkunde. Hoogduitsche taal- en letterkunde. Engelsche taal- en letterkunde.
	2. { Dr. G. van der Waals. B. D. Best.	
E.	1. { J. de Jong Czn. F. Wesseling.	Handteekenen. Rechtlijnig teekenen.
	2. { A. G. van Os. J. de Jong Czn.	

Opgave van de toegelaten candidaten.

I. van de Rijks- hogere burgerschool te Utrecht.

Johanna Clasina van den Bergh, geb. te Utrecht 24 Maart 1884;

Jean Louis Bernhardt, geb. te Utrecht 28 Mei 1884;

Frederik Willem Herman van Beuningen, geb. te Utrecht 3 Augustus 1884;

Johan Euduard Deelhen, geb. te Amsterdam 9 April 1885;

Pieter Doijer, geb. te Amersfoort 25 Januari 1885;

Lodewijk Godefridus Fox, geb. te Groningen 14 Juli 1884;

Jacobus Gerardus Menno de Groot, geb. te Utrecht 4 Januari 1885;

Auguste Jules Leonard Haak, geb. te Utrecht 2 April 1884;

Joan Nicolaas Haak, geb. te Soerabaija 8 September 1886;

Everhardus Hermanus van Hasselt, geb. te Gorinchem 14 November 1882;

Johan Daniel Jansen, geb. te Utrecht 11 Mei 1886;

Hendrikus Jonker, geb. te 's Graveland 30 Mei 1886;

Hendrik Frederik George Kaiser, geb. te Utrecht 5 April 1885;

Alida Helena Antonia Koch, geb. te Woudsend 1 December 1885;

Jan Willem te Kolsté, geb. te Utrecht 17 Juli 1886;

Maria Amalia Kroon, geb. te 't Kanaal 12 September 1884;

Leonard Louis Jacques van Lijnden, geb. te Makassar 17 November 1885;

Willem Sipke van Manen, geb. te Vreeswijk 6 April 1884;

Jan Martinus de Morrée, geb. te Utrecht 21 April 1884;

Pieter Muller, geb. te Utrecht 19 Januari 1886;

Johann Philipp Daniel Pitlo, geb. te Utrecht 8 Maart 1881;

Johann Adam Raabe, geb. te Vianen 30 November 1884;

Cornelis Rademaker, geb. te Culemborg 9 October 1883;

Robert Rolland Rochat, geb. te Amsterdam 24 September 1884;

Jan Jacob Schaly, geb. te Breukelen 23 December 1885;

Johan Willem Spruit, geb. te Utrecht 3 April 1884;

Dirk Johan van Stenis, geb. te Utrecht 31 Maart 1885;

Pieter Talma, geb. te Utrecht 23 November 1886;

Dirk Veersema, geb. te Utrecht 14 Juni 1886;

Willem Laurens Veltman, geb. te Tjandi (Samarang) 3 December 1885;

Herman Cornelis Verloop, geb. te Utrecht 26 Mei 1882;

Gerrit Lodewijk Willem van der Vliet, geb. te Haarlem 5 December 1885;

Hendrik Jan Lambertus van Vloten, geb. te Utrecht 15 Februari 1885;

Albert van der Waag, geb. te Leiden 19 Mei 1886;

II. van de gemeente hogere burgerschool te Utrecht:

Fanny Grietje van Neck, geb. te Goes 17 September 1884;

Robertus Pisa Jz., geb. te Utrecht 17 November 1881;

Willem Johan Rijkens, geb. te Kampen 27 Juni 1885;

Johannes Veersema, geb. te Utrecht 20 Mei 1885;

III. van de hogere burgerschool te Amersfoort:

Jan Louis Leenhardt Avis, geb. te Zaandam 24 Mei 1884;

Sabine Helene Bastert, geb. te Amsterdam 30 Juni 1885;

Helena Sabine Eurydice Burgers, geb. te Pretoria 1 November 1884;

Gerrit Cornelis van Burken, geb. te Ede 4 Januari 1885;

Johan Wienik Bernard Everts, geb. te Bussum 2 Maart 1885;

Elisabeth Cornelia van Goor, geb. te Voorthuizen 20 September 1885;

Catharina Magdalena Hanrath, geb. te Amsterdam 13 Juli 1883;

Dirk Herman Michael Harting, geb. te Salatiga 8 Maart 1884;

Martinus Antonie Hiemink, geb. te Heusden 30 September 1882;
 Jean Jacques Henri Ihle, geb. te Bussum 31 Juli 1885;
 Willem Cornelis Korthals Altes, geb. te Amsterdam 23 Maart 1883;
 Jan van Luttervelt, geb. te Geldermalsen 22 Juli 1883;
 Aart Everhart van Marle, geb. te Nunspeet 14 Maart 1885;
 Andrew Frederick Meijer, geb. te Amsterdam 30 September 1886;
 Govert Ritmeester, geb. te Zwolle 29 December 1883;
 Jacob Walraven Gerhard Pels Rijcken, geb. te Grave 3 Juni 1886;
 Albert Hendrik van Rood, geb. te Hilversum 22 Mei 1885;
 Piet Roosenburg, geb. te 's Gravenhage 1 September 1884;
 Johan Leopold Siemens, geb. te Wageningen 18 Juli 1885;
 Marcus Leendert Otto Verkerk, geb. te Amersfoort 19 April 1882;
 Henri Maximiliaan Andrée Wiltens, geb. te Batavia 20 April 1884;
 Hendrik Willem Zeiler, geb. te Baarn 20 Januari 1884;
IV. extranei.
 Johan Dagevos, geb. te Rhijnsburg 14 April 1879;
 Johan Hendrik Padtberg, geb. te Haarlem 30 December 1882;
 Aleid Timmer, geb. te Wageningen 4 Maart 1885.

Friesland.

Leeuwarden, 24 Juli 1903.

Aan den Commissaris der Koningin in de provincie Friesland.

De Commissie, belast met het afnemen van het eindexamen der hogere burgerscholen met vijfjarigen cursus in de provincie Friesland, daartoe benoemd bij Uwe beschikking van 11 Maart 1903, n°. 247, 3de afd., S., heeft de eer U H.E.G., ingevolge art. 67, al. 2, der wet van 2 Mei 1863 (*Staatsblad* n°. 50), het volgende verslag van hare werkzaamheden aan te bieden.

De eerste vergadering werd gehouden 5 April 1903, in het gebouw der Rijks- hogere burgerschool te Leeuwarden, waar ook de verdere vergaderingen en mondelinge examens plaats hadden. In deze vergadering waren aanwezig de voorzitter, dr. J. Ariëns Kappers, directeur der Rijks- hogere burgerschool te Leeuwarden, en alle andere leden: P. M. van Bemmelen, dr. J. J. van Rijn, J. L. P. M. van Dijk, A. Engelsman, D. A. G. Vastenou en J. Bubberman, leeraren aan de Rijks- hogere burgerschool te Leeuwarden; A. Minderhoud, C. Brakman Cz., W. K. Schietekatte, A. J. van der Meulen, J. Bauer en dr. mr. P. C. Andreae, leeraren aan de hogere burgerschool te Sneek; C. J. Vierhout, leeraar aan de Rijks- hogere burgerschool te Heerenveen; dr. J. Böeseke en dr. C. J. E. Brutel de la Rivière, leeraren aan de Rijks- hogere burgerschool te Assen.

Nadat het lid A. Engelsman tot secretaris was benoemd, werden de sub-commissiën gevormd, de examinatoren en assessoren aangewezen en de duur der mondelinge examens vastgesteld als volgt:

voor de afdeling A, de heeren Minderhoud, van Bemmelen en Brutel de la Rivière;

voor de afdeling B, de heeren van Rijn, Böeseke en Kappers;

voor de afdeling C, de heeren van der Meulen, Engelsman, Andreae en Vastenou;

voor de afdeling D, de heeren Brakman, Vierhout, van Dijk en Schietekatte;

voor de afdeling E, de heeren Bubberman en Bauer.

Examinatoren voor:

beschrijv. meetk. en stereometrie,
 van Bemmelen;
 algebra en meetkunde, Minderhoud;
 natuurkunde en cosmographie, van Rijn;
 werktuigkunde, Brutel de la Rivière;
 scheikunde, Böeseke;
 natuurlijke historie, Kappers;
 Staatsinrichting en Staathuishoudkunde,
 Andreae;
 aardrijkskunde, van der Meulen;
 geschiedenis, Engelsman;
 boekhouden, Vastenou;
 Nederlandsch, Brakman;
 Fransche taal, van Dijk;
 Engelsche taal, Schietekatte;
 Hoogduitsche taal, Vierhout;

Assessor:

Minderhoud;
 van Bemmelen;
 Brutel de la Rivière;
 van Rijn;
 Kappers;
 Böeseke;
 Vastenou;
 Engelsman;
 van der Meulen;
 Andreae;
 Vierhout;
 Schietekatte;
 van Dijk;
 Brakman.

De duur van het mondeling examen in:

wiskunde werd bepaald op 1 uur

natuurkunde „ 30 minuten

werktuigkunde „ 30 „

cosmographie. . . . „ 20 „

scheikunde, natuurl. historie en elk der overige examenvakken op 30 minuten.

Totale duur van het mondeling examen voor één candidaat 7 uren 20 minuten.

Het getal candidaten dat aan het examen wenscht deel te nemen is 24, t. w. 23 van de Rijks- hogere burgerschool te Leeuwarden en 1 van de school te Sneek.

De candidaten werden verdeeld in 2 groepen van 12. Wegens ziekte werden twee candidaten verhinderd aan het examen deel te nemen; een candidaat kon wegens diezelfde reden niet meedoen aan het schriftelijk examen gedurende de eerste drie dagen welke daarvoor aangewezen werden, zoodat hem gelegenheid gegeven is dit te doen tijdens de eerste drie dagen van het mondeling examen, en een candidaat heeft zich na het schriftelijk examen teruggetrokken. Het getal candidaten dat aan het volledig examen deelgenomen heeft was dus 21.

In de vergadering van 5 Juli werden de cijfers voor het schriftelijk werk vastgesteld en de vrijstellingen bepaald. De candidaten werden daarna bekend gemaakt met de vrijstellingen, hun door de Commissie verleend.

De mondelinge examens zijn gehouden op 15, 16 en 17 Juli voor groep I en op 20, 21 en 22 Juli voor groep II.

In den namiddag der laatste examendagen werden de vergaderingen gehouden om over den uitslag van het examen te beslissen.

De uitslag was, dat aan 20 candidaten het diploma kon worden uitgereikt, terwijl dit aan 1 geweigerd moest worden. De namen der geslaagde candidaten en het aantal malen dat elk cijfer is toegekend voor de verschillende vakken en afdelingen volgen hieronder:

de Boer, Freerk Jacob, geb. te Kortezwaag 21 September 1883;

Duintjer Tebbens, Henricus, geb. te Bellingwolde 13 Januari 1883;

Feitz, Johannes Gerardus Bernardus, geb. te Leeuwarden 8 Januari 1884;

Gaillard, Paul Jacobus, geb. te 's Gravenhage 20 September 1883;

Hoogslag, Wijtze, geb. te Leeuwarden 17 December 1884;

Hijlkema, Sjouke, geb. te Akkrum 5 November 1884;

Kalt, Ypeus Hendrik, geb. te Leeuwarden 19 December 1885;

Kramer, Herrius, geb. te Leeuwarden 21 September 1883;

Olivier, Antje, geb. te Oosterend 28 November 1883;

Posthuma, Binne, geb. te Drachten 26 April 1884;

Postma, Clara, geb. te Leeuwarden 10 November 1883;

Rooseboom, Tiete Solke, geb. te Leeuwarden 8 Juli 1885;
 Schultz, Simon, geb. te Leeuwarden 12 Maart 1883;
 Schuurmans, Jan, geb. te Warga 28 December 1884;
 Taconis, Sipke, geb. te Meppel 14 Juli 1886;
 Talsma, Leendert, geb. te Oudkerk 11 October 1885;
 Tichelaar, Hieronymus Ulferts Schleurholts, geb. te Uithuizen 20 Mei 1885;
 van Urk, Hendrik Willem, geb. te Harlingen 22 December 1886;
 Veenbaas, Anne, geb. te Beneden Knijpe 6 Mei 1884;
 de Vries, Hendrik, geb. te Leeuwarden 1 November 1884.

VAKKEN.	Aantal malen dat is toegekend het cijfer:										onvoldoende.	voldoende.
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10		
Wiskunde. . .	0	0	0	3	1	5	5	3	4	0	3	18
Werktuigkunde.	0	0	0	2	5	6	1	5	0	2	2	19
Natuurkunde . .	0	0	0	2	5	5	9	0	0	0	2	19
Scheikunde . . .	0	0	1	1	4	6	4	4	1	0	2	19
Nat. hist. . . .	0	0	0	0	4	5	6	3	3	0	0	21
Cosmographie . .	0	0	3	2	4	5	6	1	0	0	5	16
Staatsinrichting.	0	1	2	5	3	3	3	2	1	1	8	13
Staatshuishoudk.	0	1	2	3	4	5	3	2	0	1	6	15
Aardrijkskunde.	0	0	0	5	3	9	4	0	0	0	5	16
Geschiedenis . .	0	0	0	2	4	9	3	2	1	0	2	19
Boekhouden . . .	0	0	0	1	4	4	3	2	7	0	1	20
Nederlandsch . .	0	0	0	2	4	9	6	0	0	0	2	19
Fransch	0	0	0	1	7	6	6	1	0	0	1	20
Engelsch	0	0	0	2	6	9	2	2	0	0	2	19
Hoogduitsch . .	0	0	2	7	6	6	0	0	0	0	9	12
Handteekenen . .	0	0	0	5	6	9	1	0	0	0	5	16
Lijnteekenen . .	0	0	0	0	0	7	5	8	1	0	0	21
Totaal.	0	2	10	43	70	108	67	35	18	4	55	302

AFDEELING.	Aantal malen dat is toegekend het cijfer:										onvold.	vold.
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10		
A	0	0	0	3	2	5	4	4	3	0	3	18
B	0	0	0	1	4	9	5	2	0	0	1	20
C	0	0	0	3	4	9	3	2	0	0	3	18
D	0	0	0	2	7	9	3	0	0	0	2	19
E	0	0	0	0	4	9	7	1	0	0	0	21
Totaal	0	0	0	9	21	41	22	9	3	0	9	96

Ten slotte wenscht de Commissie onder Uwe aandacht te brengen, dat voor eene juiste beoordeeling der teekeningen naar de natuur, het noodig geoordeeld is, dat dit werk werd nagezien op de plaats waar het werd vervaardigd.

Hiermede aan het einde van haar taak gekomen, brengt de Commissie U H.E.G. haren dank voor het in haar gestelde vertrouwen.

Namens de Commissie,
 J. ARIËNS KAPPERS, Voorzitter.
 A. ENGELSMAN, Secretaris.

Overijssel.

Kampen, 30 Juli 1903.

Aan den Commissaris der Koningin in de provincie Overijssel.

Ter voldoening aan art. 67 der wet van 2 Mei 1863 (*Staatsblad* n°. 50) heeft de Commissie, door U H.E.G. benoemd bij besluit van 24 Maart 1903, 2de afd., n°. 912, de eer U H.E.G. het volgend verslag harer werkzaamheden uit te brengen.

De Commissie hield haar eerste vergadering op 2 Mei 1903 in het gebouw der gemeentelijke hogere burgerschool te Kampen. Nadat de tweede ondergeteekende tot secretaris was benoemd, werden de sub-commissiën als volgt samengesteld:

Groep A:

reken-, stelkunde en goneometrie: dr. V. C. L. M. E. Frackers en E. D. J. de Jongh;
 meetkunde en beschrijvende meetkunde: E. D. J. de Jongh en W. de Visser;
 werktuigkunde: dr. F. H. Julius en W. de Visser.

Groep B:

natuurkunde: dr. B. Meilink en dr. F. H. Julius;
 scheikunde: dr. O. J. Risselada en dr. G. Postma;
 natuurlijke historie: dr. G. Postma en dr. O. J. Risselada;
 cosmographie: dr. V. C. L. M. E. Frackers en dr. B. Meilink.

Groep C:

staatsinrichting: F. A. van Dam en C. J. de Bruyn Kops;
 staatshuishoudkunde en boekhouden: C. J. de Bruyn Kops en F. A. van Dam;
 aardrijkskunde: P. van den Brand en dr. J. J. Doesburg;
 geschiedenis: dr. J. J. Doesburg en P. van den Brand.

Groep D:

Nederlandsch: H. Siliakus en W. de Vries;
 Engelsch: W. de Vries en H. Siliakus;
 Fransch: A. Dubois en M. J. Verkozen;
 Hoogduitsch: M. J. Verkozen en A. Dubois.

Groep E:

handteekenen: H. P. M. Kusters en E. D. J. de Jongh;
 lijnteekenen: E. D. J. de Jongh en W. de Visser.

Aangezien de heer Siliakus door familie-omstandigheden sedert 19 Juli niet aan het examen kon deelnemen, werd bij Uw besluit van 21 Juli, 2de afd., n°. 4317/2363, met ingang van 20 Juli de heer mr. J. Nanninga Uitterdijk tot lid der Commissie benoemd voor den tijd, dat de heer Siliakus verhinderd zou zijn. De heer Nanninga Uitterdijk nam in afd. C. de plaats in van den heer van Dam, die op zijn beurt in afd. D den heer Siliakus verving. De heer Siliakus heeft niet weer aan het examen deelgenomen.

De voorzitter deelde mede, dat zich 42 kandidaten hadden aangemeld: 5 van de school te Almelo; 9 van die te Deventer; 7 van die te Kampen; 20 van die te Zwolle en 1 extraneus. Besloten werd deze kandidaten in te deelen in 4 ploegen en wel 2 elk van 11 en 2 elk van 10.

De duur van het examen werd vastgesteld op 30 minuten voor elk vak; voor staats- en handelswetenschappen te zamen op 60 minuten.

Nadat de president medegedeeld had, dat hij aan alle directeurs der betrokken hogere burgerscholen om opgave zou vragen van hetgeen in de hogere klassen in plant- en dierkunde behandeld was, werden 14 en 15 Juli bestemd voor het opmaken der cijfers voor het schriftelijk werk en voor het aanwijzen der vrijstellingen. Verder werd bepaald, dat het

mondeling examen zou aanvangen op 16 Juli en eindigen op 29 Juli.

De tweede vergadering had plaats op 15 Juli. De beoordeeling van het schriftelijk werk had ten gevolge, dat vrijgesteld werden van het mondeling examen: 23 voor wiskunde, 15 voor werktuigkunde, 29 voor natuurkunde, 32 voor scheikunde, 15 voor boekhouden, 25 voor aardrijkskunde, 21 voor geschiedenis en 33 voor Nederlandsche taal. Eén candidaat van de hogere burgerschool te Zwolle kon wegens ziekte niet deelnemen aan het schriftelijk examen in beschrijvende meetkunde, geschiedenis, werktuigkunde, scheikunde, Engelsch. aardrijkskunde en boekhouden, benevens in handteekenen (Iste en 2de gedeelte) en lijntekenen. Hem werd, overeenkomstig art. 16 van het Algemeen Reglement, gedurende de mondelinge examens op 20, 21, 22, 23 en 24 Juli, de gelegenheid gegeven schriftelijk werk te maken in genoemde vakken.

Bij het bepalen van het eindcijfer in groep C is de volgende berekening toegepast: de cijfers voor aardrijkskunde en geschiedenis zijn vermenigvuldigd met 3, die van staatsinrichting, staathuishoudkunde en boekhouden met 2; de som werd gedeeld door 12.

De uitslag van het geheele examen was, dat van 42 candidaten, die het examen aflegden, geslaagd zijn: alle candidaten (5) van de hogere burgerschool te Almelo; alle candidaten (9) van die te Deventer; alle candidaten (7) van die te Kampen en alle candidaten (20) van die te Zwolle, terwijl de extraneus is afgewezen.

De namen der geslaagden zijn:

van de hogere burgerschool te Almelo:

van den Brand, Bernard Willem Frederik, geb. 15 December 1885 te Almelo;

Bruining, Johannes Egbertus, geb. 2 September 1886 te Terwispel;

Hombrink, Arend, geb. 9 December 1885 te Almelo;

van Son, Louis, geb. 7 Februari 1884 te Djokjakarta;

van Tienhoven, Christiaan Daniël, geb. 18 Juni 1882 te Amsterdam;

van de hogere burgerschool te Deventer:

Cayaux, Maximiliaan Franciscus, geb. 18 November 1884 te Roermond;

van Delden, Benjamin, geb. 2 September 1885 te Enschedé;

van Doorninck, Martinus, geb. 27 December 1884 te Deventer;

Frederik, Jakobus Cornelis, geb. 28 November 1885 te Deventer;

de Haan, Willem, geb. 31 Augustus 1885 te Winterswijk;

le Roy, Christaan, geb. 21 Maart 1884 te Deventer;

Schokkenkamp, Jacob, geb. 17 Februari 1884 te Terwolde;

van der Stoop, John George, geb. 10 October 1882 te Rotterdam;

Zweers, Johannes, geb. 29 December 1885 te Deventer;

van de hogere burgerschool te Kampen:

Blauw, John, geb. 26 Juni 1884 te Serowé, Sumatra;

Brostowski, Ferdinand Bernard, geb. 12 November 1882 te Bandoeng, Java;

Nijland, Antonie Arend Jan, geb. 10 Mei 1883 te Soerabaja, Java;

Prins, Eugène Charles, geb. 5 Juni 1884 te Londen;

Sonnenberg, Johannes Apollonius, geb. 28 September 1886 te Nieuwediep;

de Voogt, Nikolaas Gozewinus, geb. 28 Juli 1886 te Kampen;

Woutersen, Wouter Leunis, geb. 25 April 1880 te Kampen;

van de Rijks- hogere burgerschool te Zwolle:

ter Brake, Bernardus Gerardus, geb. 19 September 1883 te Vriezenveen;

ten Bruggen Cate, Anton, geb. 24 Februari 1885 te Zwolle;

Frijling, Jan, geb. 27 Juli 1883 te Meppel;

Julius, Matthias Willem, geb. 12 September 1885 te Breda;

Klinkert, Elisabeth Regina, geb. 5 Juli 1885 te Zwolle;

de Marcas, David, geb. 7 Januari 1886 te Zwolle;

Meesters, Abraham Marie Jan, geb. 14 Mei 1883 te Avereest;

Mesdag, Johannes, geb. 30 Augustus 1885 te Zwolle;

Niermans, Eduard Johan, geb. 2 April 1883 te Enschedé;

Poerink, Gerrit Johan, geb. 10 Januari 1885 te Enschedé;

Polak, Jakob, geb. 10 April 1884 te Steenwijk;

Potasse, Johannes Peter Hendricus, geb. 18 Februari 1885 te Ommen;

van Rees, Johanna Philippina, geb. 5 April 1884 te Zwolle;

Salomonson, Henri, geb. 10 Mei 1884 te Semarang;

Schouten, Wichert, geb. 6 Juni 1884 te Zwolle;

Slot, Tyman Hendrik, geb. 19 December 1883 te Groningen;

Tempelaar, Cornelis Pieter, geb. 22 December 1883 te Nieuw-Lekkerland;

Verhaaf, Abraham Hermen, geb. 20 Maart 1884 te Zwolle;

Voetelink, Herman Jan, geb. 21 October 1884 te Zwolle;

Weenink, Evert Jan, geb. 7 Februari 1884 te Zwolle.

Het examen gaf aanleiding tot de volgende opmerkingen:

Werktuigkunde. De Commissie is van meening, dat er gegronde bezwaren bestaan tegen de derde vraag van het schriftelijk werk, waarin verlangd wordt de formules af te leiden, welke in de eerste twee vraagstukken moeten gebruikt worden.

Het ware logischer geweest de derde vraag in eenigszins andere bewoordingen voorop te stellen. Maar wat bedenkelijker is, een candidaat, die van één der onderwerpen niet op de hoogte is, loopt daardoor gevaar, voor twee der vragen een onvoldoend cijfer te krijgen.

Dat zulks waarschijnlijk een der oorzaken is geweest, dat zoovele candidaten een onvoldoend cijfer voor het schriftelijk werk hebben gekregen, blijkt daaruit, dat de meeste candidaten het onvoldoend cijfer voor het schriftelijk werk door een goed mondeling examen tot een voldoende cijfer hebben opgehaald.

Goneometrie en trigoneometrie. De sub-commissie voor afdeling A acht zich verplicht op te merken, dat naar haar meening de schriftelijke opgaven voor goneo- en trigoneometrie niet geschikt waren om de candidaten in de gelegenheid te stellen, van hun kennis in dat vak voldoende te doen blijken.

De eerste twee opgaven waren van zuiver goneometrischen aard, bevattende o. a. een groot aantal logaritmische bewerkingen. Het derde vraagstuk kon, wat het trigonometrische gedeelte betreft, algemeen bekend genoemd worden, terwijl de oplossing van de candidaten geen andere kennis eischte dan die noodig is om logaritmische bewerkingen te verrichten en dus vrijwel eene herhaling van het vorige opleverde.

Het komt de sub-commissie voor, dat het wenschelijk is, bij het schriftelijk examen in goneo- en trigonometrie vooral een vraagstuk voor practische meetkunde op te geven.

Engelsch. Omtrent de vertaling uit het Engelsch valt op te merken, dat verschillende candidaten klaarblijkelijk in de meening verkeerd hebben, dat het voldoende was het Engelsch in Nederlandsche woorden over te brengen. Daardoor is de sub-commissie meermalen genoodzaakt geweest, een lager cijfer toe te kennen. Misschien verdient het daarom aanbeveling, dat in het vervolg boven de opgave vermeld wordt, dat de eisch is de eigenaardigheden der Engelsche uitdrukkingen in *goed Nederlandsch* weer te geven. Dit geldt natuurlijk ook voor de vertalingen uit het Fransch en het Hoogduitsch.

Lijntekenen. De opgaaf voor lijntekenen heeft aanleiding gegeven tot twee verschillende opvattingen der candidaten. Sommigen hebben de gevraagde teekening gemaakt en met de hulpconstructies in inkt gezet, terwijl anderen de laatste hebben weggeveegd.

De waarde van de teekeningen, die van die verschillende opvattingen het gevolg zijn, is niet gelijk, terwijl in beide gevallen aan de letter van de opgaaf is voldaan.

Aanbevelenswaardig zou het der sub-commissie voorkomen, in het vervolg de opgaven zoo in te kleeden, dat er voor de kandidaten geen twijfel overblijft.

Dit verslag is opgemaakt en vastgesteld in eene vergadering, gehouden op 30 Juli 1903.

Aldus aan het einde van hare taak gekomen, betuigt de Commissie U H.E.G. haren dank voor het in haar gestelde vertrouwen.

B. MEILINK, *Voorzitter*.

M. J. VERKOZEN, *Secretaris*.

Groningen en Drenthe.

Groningen, 31 Augustus 1903.

Aan de Commissarissen der Koningin in de provinciën Drenthe en Groningen.

De Commissie, belast met het afnemen van het eindexamen der hogere burgerscholen in de provinciën Drenthe en Groningen, benoemd bij Uwe beschikkingen van 18 Maart 1903, n°. 1383/1188, 2de afd., resp. 20 Maart 1903, n°. 9, 3de afd., van 5 Juni 1903, n°. 2688/2399, 2de afd., resp. 8 Juni 1903, n°. 36, 3de afd., en van 13 Juli 1903, n°. 3380/3020, 2de afd., resp. 14 Juli 1903, n°. 4, 3de afd., heeft de eer U H.E.G., ingevolge art. 67 der wet van 2 Mei 1863 (*Staatsblad* n°. 50), het volgend verslag harer werkzaamheden aan te bieden.

De voorloopige vergadering, bedoeld bij artt. 8 en 9 van het Algemeen Reglement voor de eindexamens der hogere burgerscholen, vastgesteld bij Koninklijk besluit van 27 Juni 1901 (*Staatsblad* n°. 190), werd gehouden op den vijftien April 1903, in het gebouw der Rijks- hogere burgerschool te Groningen, waar volgens Uwe beschikking het mondeling gedeelte der voormelde examens moest worden afgenomen. In deze vergadering waren aanwezig: de voorzitter, dr. J. F. A. Mellink, directeur der Rijks- hogere burgerschool te Assen, benevens de leden dr. D. Dijken, P. N. van der Brugge, J. J. Streumer, leeraren aan de Rijks- hogere burgerschool te Assen, dr. F. G. Groneman, directeur der Rijks- hogere burgerschool te Groningen, dr. J. Bergsma, dr. I. Mendels en I. Molenaar, leeraren aan de Rijks- hogere burgerschool te Groningen, dr. E. Jensema, leeraar aan de Rijks- hogere burgerschool te Leeuwarden, benoemd directeur der gemeentelijke hogere burgerschool te Veendam, dr. P. K. Lulofs, mr. L. J. Huber, J. A. Meursinge en J. van Voorthuysen, leeraren aan de gemeentelijke hogere burgerschool te Veendam, R. F. Modderman, directeur der Rijks- hogere burgerschool te Meppel en P. J. Keyman, directeur der gemeentelijke hogere burgerschool te Winschoten. De vergadering werd niet bijgewoond door het lid dr. O. Postma, leeraar aan de Rijks- hogere burgerschool te Groningen. In deze vergadering werd het lid J. Bergsma tot secretaris benoemd en werden, ingevolge art. 8 van bovengenoemd reglement, de sub-commissiën vastgesteld en de werkzaamheden en duur der mondelinge examens geregeld;

een en ander op de volgende wijze:

Afdeeling.	V a k k e n .	E x a m i n a t o r e n .	Duur van het examen.
A.	Reken- en stelkunde, gon.- en trigonometrie	Dijken en Postma	30 min.
	Meetk. en beschrijv. meetk. en stereometrie	Postma en Dijken	30 "
B.	Werktuigkunde	Jensema en Groneman	30 "
	Natuurkunde	Groneman en Jensema	30 "
	Scheikunde	Lulofs en Mellink	30 "
	Plant- en dierkunde	Mellink en Lulofs	30 "
	Cosmographie	Groneman en Jensema	15 "
C.	Staatsinrichting	Huber en van der Brugge	20 "
	Staathuishoudkunde	Huber en van der Brugge	20 "
	Aardrijkskunde	Modderman en Mendels	30 "
	Geschiedenis	Mendels en Modderman	30 "
	Boekhouden	van der Brugge en Huber	20 "
D.	Nederlandsch	Bergsma en Meursinge	30 "
	Fransch	Meursinge en Bergsma	30 "
	Engelsch	Keyman en Streumer	30 "
	Hoogduitsch	Streumen en Bergsma	30 "

De Commissie stelde vast, dat de leden in een schrijfboek de nummers der kandidaten zouden inschrijven met de aanmerkingen op het schriftelijk werk en de eijfers, dat zij hun mede-examinatoren het schriftelijk werk zonder eenige bijvoeging van waardeering zouden zenden en dat als slotcijfer alleen geheele getallen zouden gegeven worden. Daar art. 18 van het Algemeen Reglement voorschrijft, dat voor de drie vreemde talen een mondeling examen verplicht is en het in verband met art. 8 twijfelachtig schijnt, of Nederlandsche taal en letterkunde in haar geheel als één vak moet beschouwd worden, waardoor vrijstelling van mondeling examen in dit vak mogelijk zou zijn ook zonder dat de kandidaten eenig blijk hadden gegeven iets te weten van de Nederlandsche letterkunde, werd door de Commissie besloten wel c. q. vrijstelling te verleenen voor Nederlandsche taal, maar niet voor Nederlandsche letterkunde.

De voorzitter deelde mede, dat er vermoedelijk 51 kandidaten zouden zijn (33 uit Groningen, waaronder een extraneus, 11 uit Veendam en 7 uit Assen), die gevoegelijk verdeeld konden worden in 1 ploeg van 11 en 4 ploegen van 10, wat voorloopig werd vastgesteld. De volgorde der kandidaten bij de mondelinge examens zou in beginsel alphabetisch zijn en aan het nadeel van tot de eerste ploegen te behooren zou worden tegemoet gekomen door op 5 Juli 's morgens 10 uur de tweede vergadering te houden om dan de cijfers van het schriftelijk werk der beide eerste ploegen op te maken, en de vrijstellingen, ingevolge art. 18 bovengenoemd, in die beide ploegen ter kennis te brengen van de kandidaten, en een derde vergadering te beleggen op 15 Juli 's morgens 10 uur voor de overblijvende ploegen. De mondelinge examens zouden dan kunnen aanvangen Donderdag 16 Juli. De teekeningen der beide eerste ploegen zouden te Groningen en Veendam worden nagezien, die van de andere te Groningen 15, 16, 17 en 18 Juli. Daarna werden in de sub-commissiën de opgaven besproken, en in de algemeene vergadering vastgesteld en ingeleverd.

In de tweede vergadering, gehouden op 5 Juli 1903, werd ter kennis der leden gebracht, dat de heer dr. O. Postma om gezondheidsredenen voor het lidmaatschap der Commissie had bedankt en was vervangen door den heer H. Schuitema te den Helder; dat één candidaat zich had teruggetrokken en dat een ander de eerste 3 dagen wegens ongesteldheid niet aan het schriftelijk examen had kunnen deelnemen, zoodat er,

ingevolge art. 16 van het Algemeen Reglement, nieuwe opgaven moesten worden gegeven voor algebra, Nederlandsch, meetkunde, Fransch en natuurkunde, die op de volgende vergadering dienden te worden ingeleverd en goedgekeurd en tijdens het mondeling examen der eerste ploeg zouden worden uitgewerkt onder toezicht van de heeren Bergsma, Mendels, Molenaar en van Voorthuysen.

Onder algemeene instemming stelde de voorzitter voor bij het geven der punten voor het schriftelijk werk met het oog op het verleenen der vrijstellingen, de wiskunde als één vak te beschouwen. Verder wenschte hij, dat de sub-commissiën ook in de onderdeelen der vakken alleen geheele getallen als eindcijfers toekenden, en dat zij uniformiteit betrachtten in het vaststellen der groepcijfers, al erkende hij ook de mogelijkheid, dat oogenschijnlijk dezelfde cijfers tot een verschillend resultaat leidden.

De cijfers voor het schriftelijk werk, in de sub-commissiën besproken en vastgesteld, en de namen der kandidaten van de eerste en tweede ploeg werden voorgelezen en op de lijst ingevuld, daarna de vrijstellingen genoteerd om door den voorzitter aan de kandidaten te worden medegedeeld.

Tevens zou hun worden bericht, dat ingevolge de uitlegging van art. 18, gegeven door den Minister van Binnenlandse Zaken, het hun was toegestaan mondeling examen te doen ook in die vakken, waarin zij vrijstelling hadden verkregen.

Ter oorzaak van de komst van H. M. de Koningin-Moeder en van H. M. de Koningin en Z. K. H. den Prins der Nederlanden tijdens de mondelinge examens en wel op 17 en 18 en op 28 en 29 Juli, werd besloten, dat de voorzitter aan den Minister van Binnenlandse Zaken machtiging zou vragen het mondeling examen der eerste ploeg te doen aanvangen op Woensdag 15 Juli en dat der beide laatste ploegen te doen houden op 27, 30 en 31 Juli en op 1, 3 en 4 Augustus. In verband hiermede werd de volgende vergadering voorloopig één dag vervroegd en gesteld op Dinsdag 14 Juli, 's morgens 10 uur.

In deze derde vergadering van 14 Juli deelde de voorzitter mede, dat de heer van der Brugge door droevige familieomstandigheden was verhinderd het geheele examen bij te wonen en dat de heer W. N. Francken te den Helder tot plaatsvervangend lid was benoemd (1); verder, dat de Minister van Binnenlandse Zaken, bij schrijven van 8 Juli 1903, n°. 6069, afd. O, den gewijzigden tijd van oproeping der kandidaten had goedgekeurd.

De cijfers van het schriftelijk werk der volgende ploegen, door de sub-commissiën opgemaakt, werden op de puntenlijst overgebracht, de opgaven voor den candidaat, die de eerste dagen van het schriftelijk examen daaraan niet had kunnen deelnemen, ingeleverd en gearresteerd.

In de vijf volgende vergaderingen werden telkens de cijfers, bij het mondeling examen verkregen, ingevuld, werd over de kandidaten beslist en hun onder uitreiking van diploma's en puntenlijsten de uitslag van het examen medegedeeld.

De uitslag der examens is deze, dat 35 kandidaten rechtens werden toegelaten, omdat zij in alle groepen het cijfer 5 of meer hadden behaald; dat aan 10 kandidaten het diploma, na een kortere of langere beraadslaging, werd toegekend dat het aan 3 kandidaten volgens het reglement moest worden geweigerd en dat 2 kandidaten, bij meerderheid van stemmen, werden afgewezen.

De volgende tabellen geven een nauwkeurig overzicht van de uitkomsten van het onderzoek der Commissie.

(1) De vervanging is noodig geweest voor het examen der eerste ploeg op 15, 16 en 17 Juli.

Voor de vakken.	Aantal malen, dat toegekend is het cijfer:										Getal examens.	
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	voldoende	onvoldoende
Wiskunde . . .	"	"	3	7	11	15	8	5	1	"	40	10
Werktuigkunde . . .	"	"	2	12	8	17	5	4	2	"	36	14
Totaal afd. A.	"	"	5	19	19	32	13	9	3	"	76	24
Natuurkunde . . .	"	"	1	3	11	12	14	8	1	"	46	4
Scheikunde . . .	"	"	2	6	9	14	9	8	2	"	42	8
Plant- en dierkunde . . .	"	"	"	6	11	12	8	6	6	1	44	6
Cosmographie . . .	"	1	"	3	10	26	6	2	2	"	46	4
Totaal afd. B.	"	1	3	18	41	64	37	24	11	1	178	22
Staatsinrichting	"	"	"	5	10	12	13	6	4	"	45	5
Staathuishoudkunde . . .	"	"	1	3	13	9	9	10	5	"	46	4
Aardrijkskunde . . .	"	"	2	3	4	25	10	6	"	"	45	5
Geschiedenis . . .	"	"	"	3	8	15	16	7	1	"	47	3
Boekhouden . . .	"	"	"	4	10	17	5	4	10	"	46	4
Totaal afd. C.	"	"	3	18	45	78	53	33	20	"	229	21
Nederlandsch . . .	"	"	"	3	4	24	11	6	2	"	47	3
Fransch . . .	"	"	1	8	15	13	7	5	1	"	41	9
Engelsch . . .	"	"	3	3	14	13	8	9	"	"	44	6
Hoogduitsch . . .	"	"	1	9	11	11	14	2	2	"	40	10
Totaal afd. D.	"	"	5	23	44	61	40	22	5	"	172	28
Handteekenen . . .	"	"	"	3	14	19	11	3	"	"	47	3
Rechtlijnig teekenen . . .	"	"	"	5	10	15	8	9	3	"	45	5
Totaal afd. E.	"	"	"	8	24	34	19	12	3	"	92	8
Algemeen totaal	"	1	16	86	173	269	162	100	42	1	1747	103

Aantal malen, dat elk cijfer voor iedere afdeeling is toegekend:

Cijfers.	A.	B.	C.	D.	E.	Totaal.
1	"	"	"	"	"	"
2	"	"	"	"	"	"
3	2	1	3	5	4	3
4	7	1	3	5	4	20
5	11	13	5	15	10	54
6	18	19	19	18	17	91
7	6	10	18	8	14	56
8	5	5	5	4	5	24
9	1	1	"	"	"	2
10	"	"	"	"	"	"

Overzicht van de namen, van den tijd en de plaats van geboorte der geslaagde kandidaten en van de school, waaraan zij onderwijs hebben genoten (de laatste plaatsnaam duidt aan de school van welke de candidaat afkomstig is):

Adriani, Johan Marcus Busch, geb. 25 Maart 1884 te Paramaribo — Groningen;

Bening, Otto, geb. 24 Mei 1884 te Sleen — Assen;

Berg, van den, Hillechiena Jeltina Geertruida, geb. 20 Maart 1884 te Uithuizen — Groningen;

Boer, de, Anke Geertina, geb. 20 November 1883 te Groningen — Groningen;
 Bloeme, de, Marius, geb. 4 September 1885 te Leerdam — Groningen;
 Broekema, Cornelis, geb. 13 December 1883 te Wageningen — Groningen;
 Charbon, Gerard Anton, geb. 29 Mei 1885 te Aarlander-veen — Groningen;
 Dellen, van, Roelof, geb. 21 October 1884 te Niehove — Groningen;
 Dijk, van, Auke, geb. 14 Januari 1885 te Warffum — Groningen;
 Dojes, Anna Geertruida, geb. 11 October 1883 te Meeden — Veendam;
 Dreesman, Frederik, geb. 6 Februari 1884 te Monnikendam — Veendam;
 Eggen, Jan, geb. te Witten, gemeente Assen, 25 April 1884 — Assen;
 Eikenberg, Antje Arendina, geb. 4 Juli 1885 te Veendam — Veendam;
 Eisinga, Okko, geb. 13 Januari 1884 te Loppersum — Groningen;
 Gerdes, Hinrich Gerhard, geb. 28 Januari 1885 te Groningen — Groningen;
 Ham, van, Pieter Barteld, geb. 6 November 1883 te Winsum — Groningen;
 Hofkamp, Harm, geb. 9 Januari 1884 te Groningen — Groningen;
 Holthuis, Hendrik Cornelis, geb. 2 Januari 1886 te Bedum Groningen;
 Huisman, Jacob Tjakko, geb. 13 Juli 1884 te Schildwolde — Groningen;
 Ibelings, Ibo Jacobus, geb. 19 April 1884 te Groningen — Groningen;
 Iwema, Hendrik Jacob, geb. 13 September 1883 te West-Terschelling — Assen;
 Kapteyn, Gerrit Jacobus, geb. 14 December 1883 te Groningen — Groningen;
 Kessener, Herman Jozef, geb. 1 Maart 1883 te Roermond — Groningen;
 Knoop Pathuis, Jan, geb. 15 Maart 1885 te Onderdendam — Groningen;
 Knorringa, Mozes, geb. 23 Juli 1884 te Uithuizen — Groningen;
 Krans, Norbert Louis Angèle, geb. 17 September 1884 te Roermond — Assen;
 Linden van Sprankhuizen, van der, Jacob Thomas, geb. 20 Mei 1885 te Groningen — Groningen;
 Marlen, van, Lambertus, geb. 7 Juni 1883 te Groningen — Groningen;
 Muller, Geert, geb. 13 Juli 1885 te Veendam — Veendam;
 Nanninga, Pieter Willem, geb. 13 December 1884 te Groningen — Groningen;
 Pieters, Jan Herman, geb. 8 Juli 1885 te Emmen — Groningen;
 Polak, Macus Louis, geb. 16 Juli 1884 te Veendam — Veendam;
 Poppens, Poppo Tjapko, geb. 10 Februari 1883 te Nieuw-Beerta — Groningen;
 Postma, Klaas Rienk, geb. 31 Juli te Niezijl — Extraneus;
 Pott, Jan Pieter, geb. 10 Augustus 1885 te Groningen — Groningen;
 Prins, Jan, geb. 1 April 1882 te Zuidbroek — Veendam;
 Roegholt, Martinus Jacobus Willem, geb. 7 September 1885 te Groningen — Groningen;
 Roelfsema, Jan Willem, geb. 30 Augustus 1883 te Winschoten — Assen;
 Smid, Etine Imke, geb. 10 Februari 1885 te Meeden — Veendam;
 Smith, Herman Jan, geb. 22 Januari 1884 te Veendam — Veendam;
 Steenhuisen, Alida Afina Jeannette, geb. 13 Augustus 1884 te Veendam — Veendam;

Stöcker, Jan, geb. 14 Februari 1883 te Assen — Assen;
 Vries, de, Joannes Wilhelmus, geb. 22 Juni 1883 te Groningen — Groningen;
 Vrieze, de, Jacob, geb. 22 Juni 1883 te Winschoten — Assen;
 Wester, Dirk Hendrik, geb. 10 April 1885 te Hoogezand — Groningen;
 Aantal kandidaten van iedere school dat aan het mondeling examen deelnam en slaagde of werd afgewezen.

Hoogere burgerschool te	Getal candidaten.	Geslaagd.	Afgewezen.
Groningen	31	28	3
Veendam	11	9	2
Assen.	7	7	,
Van geen hogere bur- gerschool.	1	1	,
Totaal	50	45	5

In de laatste vergadering van 5 Augustus 1903 werd opgemerkt, dat niemand van hen, die vrijstelling hadden verkregen van een of ander mondeling examen, gebruik had gemaakt van de vergunning om in het vak, waarvoor de vrijstelling was verleend, zich mondeling te laten onderzoeken; dat de hoofdreden hiervan wel zou zijn, dat de kandidaten volkomen onkundig werden gehouden, of het cijfer, dat aanleiding tot hun vrijstelling gaf, 5, 6 of 7 was, dan wel 8, 9 of 10: in 't eerste geval toch zou menigeen zeer zeker gaarne zijn cijfer hebben willen verbeteren. Het kwam de Commissie daarom voor het vervolg wenschelijk voor, dat alle cijfers van het schriftelijk werk tegelijk met de vrijstelling aan de kandidaten worden medegedeeld.

Veel noodelooze angst en zenuwachtigheid zou daarmee worden voorkomen.

Het meerendeel der examens gaf geen aanleiding tot bijzondere opmerkingen.

Bij het mondeling examen in de wiskunde was gebleken — maar natuurlijk alleen bij hen, die mondeling waren geëxamineerd, dus alleen bij hen, wier schriftelijk werk niet van dien aard was, dat vrijstelling van het mondeling examen kan worden verleend — dat de kandidaten over het algemeen de theorie der wiskunde niet genoeg hadden bestudeerd, zelfs niet dat gedeelte, dat zij bij het oplossen der vraagstukken van het schriftelijk werk hadden toegepast.

Bij het examen in de natuurlijke historie was het in het oog loopend, dat sommige kandidaten, wien de keuze van eenige klassen of orden en plantenfamiliën was overgelaten, zelfs dat weinige niet voldoende hadden bestudeerd.

De examinerator voor geschiedenis merkte op, dat het schriftelijk examen voor dit vak door hem zeer op prijs werd gesteld.

De sub-commissie voor de afd. E verklaarde, dat eenige kandidaten hun onvoldoend cijfer hadden verkregen, doordat zij de opgave voor het rechtlijnig teekenen niet juist hadden opgevat; ook achtte zij het ongewenscht, dat de teekeningen werden uitgevoerd in lijnen, die te zwaar zijn in verhouding tot de grootte der opgave.

Verder werd op deze vergadering inlichtingen gevraagd en gegeven omtrent de declaratiën en werd besloten de redactie van het verslag aan den voorzitter en den secretaris over te laten. Van meening zich van de haar verstrekte opdracht te hebben gekwet, betuigde de Commissie U. H. E. G. haren dank voor het in haar gestelde vertrouwen.

Namens de Commissie:

Dr. J. F. A. MELLINK, Voorzitter.

Dr. J. BERGSMA, Secretaris.

Limburg.

Aan den Commissaris der Koningin in de provincie Limburg.

De Commissie, krachtens Uwe beschikking van 11 Maart 1903, 4de afdeeling, n°. 2598/8, benoemd tot het afnemen van de eindexamens der hoogere burgerscholen in Limburg, heeft de eer U H.E.G. het verslag harer werkzaamheden aan te bieden.

In de eerste vergadering, die gehouden werd op 22 Maart, constitueerde de voorzitter de Commissie door voorlezing van Uw benoemingsbesluit en gaf voorlezing van Uwe beschikking, waarbij bepaald werd dat de heeren van der Vliet, examinerator voor handteekenen, en Hoenings, examinerator voor boekhouden, slechts op zoodanige dagen zouden worden opgeroepen, als voor den geregelde gang van het examen zoude noodig blijken. Tot secretaris werd benoemd de heer Keuller. Vervolgens werden aangewezen de 1ste- en 2de-examinerator voor elk vak van het examen, werd de duur van het mondeling examen vastgesteld en werden benoemd de sub-commissiën voor de groepen.

De regeling was als volgt:

	1ste-Examinerator.	2de-Examinerator.	Duur.
Groep A.			
Stelkunde,	Voorzanger,	Prevoo,	15 min.
Meetkunde,	Verhagen,	Voorzanger,	15 "
Trigonometrie,	Keuller,	Verhagen,	15 "
Beschr. meetkunde,	Prevoo,	van der Vliet,	15 "
Werktuigkunde,	Keuller,	Verhagen,	15 "

Sub-commissie: Keuller, Prevoo, Verhagen, van der Vliet, Voorzanger.

Groep B.			
Natuurkunde,	Hoffmans,	Alingh Prins,	30 min.
Scheikunde, enz.,	Alingh Prins,	Prevoo,	30 "
Plant- en dierkunde,	Kramps,	Keuller,	30 "
Cosmographie,	Voorzanger,	Hoffmans,	30 "

Sub-commissie: Alingh Prins, Hoffmans, Keuller, Kramps, Prevoo, Voorzanger.

Groep C.			
Staatsinrichting,	Nolens,	Kramps,	30 min.
Staathuishoudkunde,		Meerdink,	30 "
Aardrijkskunde, enz.,		Geurts,	30 "
Geschiedenis,		Meerdink,	30 "
Boekhouden,	Hoenings,	Nolens,	15 "

Sub-commissie: Geurts, Hoenings, Kramps, Meerdink, Nolens.

Groep D.			
Nederl. taal en letterk.,	Adriani,	Mesker,	30 min.
Fransche taal en letterkunde,	Houben,	Merkelbach,	30 "
Engelsche taal en letterkunde,	Mesker,	Adriani,	30 "
Hoogduitsche taal en letterkunde,	Merkelbach,	Houben,	30 "

Sub-commissie: Adriani, Houben, Merkelbach, Mesker.

Groep E.			
Handteekenen,	Adriani, Prevoo, v. d. Vliet,		
Rechtlijnig teekenen,	Keuller, Prevoo, v. d. Vliet, Voorzanger.		

Sub-commissie: Adriani, Keuller, Prevoo, v. d. Vliet, Voorzanger.

De lijst der examinatoren werd later eenigszin gewijzigd in dier voege, dat de heeren Prevoo en Alingh Prins optraden als examinatoren voor stelkunde en de heeren Voorzanger en van der Vliet voor beschrijvende meetkunde.

De heer van der Vliet, aangewezen als 2de-examinerator voor beschrijvende meetkunde, zooals dit uit deze regeling blijkt, was diensvolgens verplicht alle dagen van het examen tegenwoordig te zijn, terwijl de heer Hoenings werd opgeroepen voor den eersten en derden examendag van elke ploeg van kandidaten.

Betreffende het tijdstip, waarop aan de kandidaten mededeeling zou gedaan worden van hunne vrijstellingen in mondeling examen volgens art. 18 van het reglement, bestond eenig verschil van meening. Eenige leden wilden bedoelde mededeeling doen aan *alle* kandidaten tegelijk, daags vóór den aanvang van het mondeling examen; zij meenden toch, dat de kandidaten de voordeelen van de vrijstellingen in de ruimste mate moesten genieten. Anderen zagen in deze wijze eene zekere bevoordeeling van elke volgende ploeg van kandidaten boven de voorgaande. Ten slotte werd met 10 tegen 5 stemmen besloten de mededeeling van de vrijstellingen te doen aan elke ploeg van kandidaten 3 dagen vóór het mondeling examen van die ploeg.

Verder werd besloten, dat een candidaat die, vrijgesteld van mondeling examen in een vak, toch in dat vak een mondeling onderzoek zoude aanvragen, dat examen zou kunnen afleggen, waardoor het eindcijfer verhoogd, doch ook verlaagd kon worden.

Later is ingekomen een schrijven van den inspecteur van het middelbaar onderwijs, namens den Minister van Binnenlandsche Zaken, d.d. 7 Juni 1903. De interpretatie daarbij door den Minister gegeven aan art. 18, 2de lid, stemde overeen met bovenstaande lezing der commissie.

Nog werd, in aansluiting aan genoemd art. 18 van het reglement, vastgesteld, dat aan geen candidaat geheele vrijstelling van mondeling onderzoek in Nederlandsche taal en letterkunde zou worden verleend. Kandidaten, die een voldoende cijfer voor het schriftelijk gedeelte in het vak zouden behaald hebben, zouden echter in hoofdzaak in de Nederlandsche letterkunde worden ondervraagd.

Eene tweede vergadering werd gehouden op 26 April tot vaststelling van de in te zenden schriftelijke opgaven.

Nog werden voorbereidende vergaderingen gehouden op 12 Juli en 15 Juli, de eerste tot vaststelling van de cijfers voor het schriftelijk werk en van de vrijstellingen voor de kandidaten der eerste ploeg; de andere tot bepaling van de cijfers voor het schriftelijk werk en van de vrijstellingen voor alle overige kandidaten.

Bij den voorzitter hadden zich aangemeld 38 kandidaten, van welke 15 leerlingen der gemeentelijke hoogere burgerschool te Maastricht, 8 van de Rijks- hoogere burgerschool te Roermond, 14 van de bijzondere hoogere burgerschool te Rolduc (Kerkrade) en 1 extraneus. Deze werden verdeeld in vier ploegen, namelijk 2 van 10 en 2 van 9 kandidaten. Aan een der kandidaten van de school te Rolduc werd krachtens art. 13 van het reglement de deelneming aan het mondeling examen ontszegd.

Het mondeling onderzoek nam een aanvang op 16 Juli en eindigde op 29 Juli.

Eene laatste vergadering werd gehouden op 30 Juli tot vaststelling van dit verslag.

De namen der geslaagde kandidaten zijn hieronder opgegeven:

van Aelst, François Dominique Marie Hubert Antoine, geb. te Maastricht 9 Juli 1884;

Boots, Jules Paul, geb. te Amby 19 Juni 1883;

Dresen, Jan Petrus Hubertus, geb. te Maastricht 29 April 1885;

Hermans, Andreas, geb. te Genneep 11 Augustus 1884;
 Heunders, Eugène Gustave Joseph, geb. te Maastricht 13 December 1883;
 Langemeijer, Frans Silverius, geb. te Zeist (Utrecht) 13 Mei 1886;
 Massink, Jan Herman, geb. te Maastricht 3 September 1885;
 Petit, Theodorus Petrus Ludovicus, geb. te Maastricht 5 Maart 1885;
 Reinders, Lodewijk Desiderius Mathias, geb. te Maastricht 2 Juni 1884;
 Timmermans, Leonardus Hubertus, geb. te St. Pieter 15 Februari 1884;
 Tonnaer, Hubertus Johannes, geb. te Meerssen 24 September 1881;
 Vrijman, Cornelis Bernardus Maria, geb. te Maastricht 3 November 1883;

van de hogere burgerschool te Roermond:

Haan, Mathilda Alexia Frederica Hubertina, geb. te Roermond 18 Mei 1886;
 Haan, Ernest Pierre Hubert, geb. te Roermond 28 November 1884;
 Heines, Joseph Mathieu Hubert, geb. te Beesel 9 April 1886;
 Hertz dahl, Benoit Daniel, geb. te Sittard 17 November 1884;
 Janné, Johan Hendrik August, geb. te Cheribon (Java) 14 Januari 1884;
 Oudraad, Jan Hendrik Christiaan, geb. te Utrecht 27 Maart 1884;
 Tijssen, Peter, geb. te Roermond 2 October 1884;
 Voorzanger, Maurits, geb. te Roermond 29 Juni 1882;

van de hogere burgerschool te Rolduc:

Bomans, Johannes Bernardus, geb. te Amsterdam 11 Mei 1885;
 Houvast, Jan Willem Petrus Hubertus, geb. te Wittem 17 Juli 1882;
 van de Loo, Remi Anton Paul, geb. te Eindhoven 20 April 1885;
 van Luyk, Adrianus Hubertus Wilhelmus, geb. te Rotterdam 5 Mei 1886;
 Oidtman, Antonie Jozef Mathieu, geb. te Maastricht 19 Maart 1883;
 Poelma, Willem Ite, geb. te Eenrum (Groningen) 30 Januari 1882;
 van Rompu, Cornelis Johannes Marie, geb. te Neuzen (Zeeland) 18 September 1885;
 Smit, Adrianus Felix Gerardus, geb. te Utrecht 16 December 1884;
 van der Velden, Eduardus Antonius Josephus Maria, geb. te Eindhoven 10 Mei 1885;
 van Voorst tot Voorst, Erik Asweerus Joannes Maria, geb. te 's Gravenhage 8 Januari 1884;
 Waltman, Pieter Willem, geb. te Utrecht 23 November 1885.

Het resultaat, kort samengevat, is dus:

hogere burgerschool te Maastricht:

geslaagd 13 kandidaten;
 afgewezen 2 „

hogere burgerschool te Roermond:

geslaagd 8 kandidaten;
 afgewezen — „

hogere burgerschool te Rolduc:

geslaagd 11 kandidaten;
 afgewezen 3 „
 waaronder één krachtens art. 13.

Teruggetrokken tijden het mondeling examen 1 extraneus.

In onderstaande tabellen is opgegeven het aantal malen dat de verschillende cijfers in de vakken van het examen en in de groepen zijn toegekend.

VAKKEN.	Aantal malen dat toegekend is het cijfer :										Onvoldoende.	Voldoende.	Totaal.	Gemiddeld cijfer	
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10					
Wiskunde	„	„	3	1	4	8	10	5	5	„	4	32	36	6.56	
Mechanica	„	„	2	5	6	3	8	5	7	„	7	29	36	6.47	
Natuurkunde	„	„	2	3	4	4	14	8	1	„	5	31	36	6.47	
Scheikunde	„	„	1	8	6	12	5	4	„	„	9	27	36	5.67	
Plant- en dierkunde	„	„	3	1	„	8	4	8	5	„	7	4	32	36	7.44
Cosmographie	„	2	1	2	6	5	8	7	5	„	5	31	36	6.44	
Staatsinrichting . . .	„	1	4	3	3	9	5	4	4	3	8	28	36	6.33	
Staatshuishoudk. . . .	„	1	3	4	5	6	8	3	4	2	8	28	36	6.22	
Aardrijkskunde	„	„	3	2	5	15	10	„	1	„	5	31	36	5.86	
Geschiedenis	„	„	4	7	4	11	7	3	„	„	11	25	36	5.53	
Boekhouden	„	„	„	1	4	13	9	8	1	„	1	35	36	6.22	
Nederlandsch	„	„	„	4	17	9	4	2	„	„	4	32	36	5.53	
Fransch	„	„	2	6	5	12	7	3	„	„	1	8	28	36	5.83
Engelsch	„	„	„	2	8	10	15	1	„	„	2	34	36	6.14	
Hoogduitsch	„	„	1	1	6	12	10	5	„	„	1	2	34	36	6.36
Handteekenen	„	„	1	2	3	18	10	2	„	„	3	33	36	6.11	
Rechtl. teekenen . . .	„	1	„	2	3	12	6	12	1	„	2	34	36	6.72	
	„	4	30	54	89	167	140	80	34	14	88	524	612		

GROEPEN.	Aantal malen dat toegekend is het cijfer:										Onvoldoende.	Voldoende.	Totaal.	Gemiddeld cijfer.
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10				
A	„	„	2	2	4	8	9	6	5	„	4	32	36	6.61
B	„	„	2	1	4	11	10	8	„	„	3	33	36	6.39
C	„	„	1	3	8	12	11	„	1	„	4	32	36	5.91
D	„	„	„	1	10	18	6	1	„	„	1	35	36	5.89
E	„	„	„	1	6	8	17	4	„	„	1	35	36	6.47
Totaal	„	„	5	8	32	57	53	19	6	„	13	167	180	

VAKKEN.	Voldoende examens.	Vrijstellingen.	Aantal malen dat bij het schriftelijk examen het cijfer 6 of hooger werd toegekend.	Examens ten gevolge van onvoldoende cijfers in de andere vakken der groep.	Aangevraagde mondelinge examens.
Wiskunde. . .	32	15	29	1	"
Werktuigkunde.	29	15	22	"	"
Natuurkunde . .	31	20	24	4	"
Scheikunde . . .	27	17	18	1	2
Aardrijkskunde.	31	22	28	6	"
Geschiedenis . .	25	15	18	3	"
Boekhouden . . .	35	19	22	3	"
Nederl. taal . .	32	11	16	5	"
Totaal	243	149	179	29	2

De Commissie meent aan dit verslag nog een tweetal opmerkingen te moeten toevoegen.

1°. *Geschiedenis*. Bij het examen in dit vak bleek, dat de vaderlandsche geschiedenis nog steeds door de kandidaten wordt verwaarloosd, terwijl de geschiedenis onzer bezittingen en koloniën den meesten kandidaten een geheel onbekend gebied bleek te zijn.

2°. *Handteekenen*. Het ware naar de meening der Commissie wenschelijk, dat bij de beoordeeling der teekeningen naar pleister de sub-commissie in de gelegenheid worde gesteld het gemaakte werk te kunnen vergelijken met het model.

Aan het einde van hare taak betuigt de Commissie U H.E.G. haren dank voor het in haar gestelde vereerend vertrouwen.

Maastricht, 31 Juli 1903.

Dr. H. J. HOFFMANS, *Voorzitter*.
L. A. J. KEULLER, *Secretaris*.

BIJLAGE K

VERSLAG der Commissie in 1904 belast geweest met het afnemen van de examens B, volgens artt. 61—65 der wet van 2 Mei 1863 (Staatsblad n°. 50).

Aan

Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken.

De Commissie, bij beschikking van Uwe Excellentie van 22 April 1904, n°. 3109¹, afdeling O, belast met het afnemen der examens B, volgens artt. 61—65 der wet van 2 Mei 1863 (Staatsblad n°. 50), heeft de eer Uwe Excellentie het volgende verslag van hare werkzaamheden aan te bieden.

In de voorloopige vergadering, gehouden op Woensdag 27 April 1904, werd de regeling van het examen vastgesteld en werd het lid dr. M. de Haas als secretaris aangewezen.

In de tweede vergadering, gehouden op Zaterdag 7 Mei, werden de opgaven voor het schriftelijk examen, die door de verschillende sub-commissiën in dien tusschentijd waren opge- maakt, door de volledige commissie gearresteerd.

Overeenkomstig den wensch Uwer Excellentie werd alleen het examen B art. 62 in twee gedeelten gesplitst, in dier voege, dat het eerste deel uitsluitend betrekking had op de vakken, genoemd onder *a*, *b*, *d* en *e* in art. 61 der wet.

De schriftelijke examens, omvattende de vakken, genoemd onder *a—i* van het examen B volgens art. 61 en onder *c* en *d* van het examen B volgens art. 63 der wet, werden gehouden van 9—24 Mei. Het practische examen in delfstofkunde werd gehouden op 14 en 16 Mei. Het mondelinge examen in ieder vak nam een aanvang, nadat het schriftelijke of praktische gedeelte geëindigd en het vervaardigde werk beoordeeld was.

Door candidaten welke in eenig vak een voldoende schriftelijk examen afgelegd, of daarin gedurende den afgelopen cursus genoegzame bewijzen van bekwaamheid gegeven hadden, van een mondeling examen in dat vak vrij te stellen, werd evenals vorige jaren de duur van het examen zooveel mogelijk beperkt.

Bij den oproepingsbrief voor het examen aan de candidaten gericht, werd aan de dienstplichtigen, die een vervroegd examen wenschten, verzocht zich aan te melden; aan hunne wenschen kon bijna steeds worden voldaan, zoodat, voor zoover wij het kunnen beoordeelen, hieruit geen bezwaren zijn voortgevloeid.

Bij de regeling der examens werd overeenkomstig den wensch Uwer Excellentie rekening gehouden met den aanvang van de eindexamens der Polytechnische School.

De beslissing over den uitslag had plaats in een tweedaag- sche vergadering, gehouden op Donderdag en Vrijdag 9 en 10 Juni.

Er hadden zich aangemeld 301 candidaten, en wel:

16	candidaten	voor art. 61;
80	„ „ „	61 en 64;
2	„ „ „	61, 62 en 64;
4	„ „ „	62;

8 candidaten voor art. 62, eerste gedeelte;

1 candidaat „ „ 63;

2 candidaten „ „ 63 en 64;

163 „ „ „ 64;

13 „ „ „ 64 en 65; en

12 „ „ „ 65.

Hiervan trokken zich vóór of gedurende het examen 68 geheel en 11 gedeeltelijk terug, waarna een voldoende examen is afgelegd door:

16 candidaten volgens art. 61;

1 candidaat „ „ 61 en 62;

45 candidaten „ „ 61 en 64;

3 „ „ „ 62;

1 candidaat „ „ 63;

78 candidaten „ „ 64;

3 „ „ „ 64 en 65;

12 „ „ „ 65.

Bovendien werd door 5 candidaten afgelegd een voldoende examen B¹ volgens art. 62.

De invloed van het vroegere examen B¹, (dat in 1901 voor de laatste maal in zijn geheel omvang, in 1902 nog voor enkele vakken is afgenomen), deed zich thans weer in mindere mate gelden dan het vorige jaar. Zoo kwamen er voor de wiskunde nog maar een zestal candidaten op de lijst voor, aan welke, op grond van een afgelegd examen B, vrijstelling kon worden verleend van een gedeelte van het examen; voor de natuurkunde bedroeg dit aantal 39, voor de bouwkundige vakken 14. Het mondeling examen onderging daardoor eenige uitbreiding; de uitslag van het examen in zijn geheel was er niet ongunstiger door.

Ook bij dit examen zouden opmerkingen die tot verbetering kunnen leiden, kunnen worden gemaakt en wenschen worden geuit; het komt der Commissie echter voor, met het oog op het aanhangige ontwerp tot wijziging en aanvulling van de wet tot regeling van het hooger onderwijs, dat het ontijdig en onbescheiden zou wezen thans nadere adviezen te geven.

De Commissie eindigt hiermede hare werkzaamheden onder dankzegging voor het van Uwe Excellentie genoten ver- trouwen.

Delft, 25 Juni 1904.

De Voorzitter,

J. CARDINAAL.

De Secretaris,

M. DE HAAS.

BIJLAGE L.

VERSLAG der Commissie, in 1904 belast met het afnemen van de examens B volgens art. 60 en C volgens art. 61—65 der wet van Mei 1863 (Staatsblad n°. 50).

Aan

Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken.

De Commissie, bij beschikking van Uwe Excellentie van 22 April 1904, n°. 3151¹, afdeling Onderwijs, nader gewijzigd en aangevuld bij Uwe beschikkingen van 28 April d. a. v., n°. 3321¹, 6 Mei d. a. v., n°. 3548¹ en 3 Juni d. a. v., n°. 4408¹, benoemd tot het afnemen van de examens B volgens art. 60 en C volgens art. 61—65 der wet van 2 Mei 1863 (*Staatsblad* n°. 50), heeft de eer, ter voldoening aan art. 67 dier wet, aan Uwe Excellentie het navolgende verslag van hare werkzaamheden aan te bieden.

Tot het afleggen van de examens hadden zich aangemeld:
17 kandidaten voor het diploma van technoloog (B art. 60)

67	„	„	„	„	„	civiel-ingenieur (C art. 61)
7	„	„	„	„	„	bouwkundig ingenieur
6	„	„	„	„	„	bouwkundig ingenieur (C art. 62)
3	„	„	„	„	„	scheepsbouwkundig inge- nieur (C art. 63)
84	„	„	„	„	„	werktuigkundig ingenieur (C art. 64) en
25	„	„	„	„	„	mijnen-ingenieur (C art. 65);

te zamen 202 candidaten voor even zoo vele diploma's.

Bovendien hadden zich nog aangemeld: 64 leerlingen der Polytechnische School, die alleen bewijzen van bekwaamheid wenschten af te leggen in een gedeelte der vakken van het examen B art. 60, namelijk 35 voor het eerste gedeelte (vakken a , b , c^1 en e (1ste gedeelte), 22 voor het 2de gedeelte (vakken d (1ste gedeelte), e (2de gedeelte), f^1 (1ste gedeelte), h^1 en i) en 7 voor het eerste en tweede gedeelte van dat examen; verder nog 5 kandidaten mijnen-ingenieurs van het derde studiejaar der Polytechnische School voor het eerste gedeelte van examen C art. 65 (vak h , 1ste gedeelte); en eindelijk zijn op 21 Juni l.l. bij apostille n°. 4842, afdeling Onderwijs, en op 23 Juni l.l. bij schrijven van Uwe Excellentie n°. 5085, afdeling Onderwijs, nog ingekomen resp. 1 en 43 aanvragen van kandidaten werktuigkundige ingenieurs die dit jaar met goed gevolg het examen B art. 64 hadden afgelegd, om te worden toegelaten tot het examen C art. 64, 1ste gedeelte, omvattende de beginselen der vakken, genoemd onder a_3 , b_2 en d_2 van dat artikel. Tot het afnemen van deze gedeeltelijke examens in de hierboven uitdrukkelijk genoemde vakken is de Commissie gemachtigd, blijkens schrijven van Uwe Excellentie aan den voorzitter van 22 April 1904, n°. 3151¹¹, afdeling Onderwijs. Alles te zamen hadden zich dus aangemeld 315 kandidaten voor 322 examens. De 17 kandidaten voor het

diploma B art. 60 en de 22 kandidaten voor het tweede gedeelte van dat examen hadden, door vroegere voldoende afgelegde examens, van Uwe Excellentie vrijstelling verkregen, deze voor het eerste en gene voor het eerste en tweede gedeelte daarvan. Verder hadden vrijstellingen verkregen: één der kandidaten voor het diploma van civiel-ingenieur, voor de vakken, vermeld onder *b*, *c*, *d* en *e* van het examen C art. 61, en één der kandidaten voor het diploma van werktuigkundig ingenieur voor de vakken, vermeld onder letter *b*₂, *c* en *d* van het examen C art. 64, beiden omdat zij in een vorig jaar voldoende examens hadden afgelegd in de genoemde groep van vakken; nog 19 kandidaten voor het diploma van werktuigkundig ingenieur, op grond van door hen vroeger voldoende afgelegd examen C art. 64, 1ste gedeelte, van het examen in de daarbij bedoelde vakken; en eindelijk van de kandidaten voor het diploma van mijnen-ingenieur, op grond van vroeger afgelegde examens, 4 van het examen in de groep der theoretische vakken, vermeld order letter *a*, *e* en *i*, en 9 van het examen in de beginselen van het vak, vermeld onder letter *h* van examen C art. 65.

Vóór of tijdens de examens tokken zich van de kandidaten 27 geheel of gedeeltelijk terug, namelijk 10 voor het examen C art. 61, 5 voor het examen C art. 64, 5 voor het examen C art. 65, 4 voor het eerste gedeelte, 1 voor het tweede gedeelte, en 1 voor het eerste en tweede gedeelte van het examen B art. 60 en 1 voor het eerste gedeelte van het examen C art. 64. Het examen is dus ten einde toe afgelegd door 182 kandidaten voor even zoo vele diploma's, namelijk 57 voor het diploma van civiel-, 79 voor dat van werktuigkundig-, 20 voor dat van mijnen-ingenieur en overigens zooals boven is vermeld; en verder door 107 kandidaten voor de overige examens, namelijk 32 voor het eerste, 22 voor het tweede en 5 voor het eerste en tweede gedeelte van examen B art. 60, 43 voor het examen C art. 64, 1ste gedeelte, en 5 voor het examen C art. 65, 1ste gedeelte; in het geheel dus door 289 kandidaten voor 294 examens.

Op Vrijdag 29 April 1904 is de Commissie voor de eerste maal bijeengekomen tot bespreking van de inrichting van de examens en voor de regeling van de werkzaamheden. In die vergadering had de indeeling plaats van de leden in sub-commissiën, aan welke het ontwerpen van de vragen, het beoordeelen van de antwoorden en het afnemen van de mondelinge examens voor bepaalde vakken werd overgelaten en werden verder vastgesteld de roosters der examens en van den tijd, waarover de examens in de verschillende vakken van elk der categoriën van candidaten kon worden beschikt, zoowel voor het maken van ontwerpen en het doen van natuur- en scheikundige onderzoekingen, als voor de schriftelijke en mondelinge examens.

In de tweede vergadering der Commissie, gehouden op Dinsdag 10 Mei 1904, werden de aan de candidaten op te geven ontwerpen en natuur- en scheikundige onderzoekingen, benevens de schriftelijk door hen te beantwoorden vragen, alles vooraf door de betrokken sub-commissiën in concept opge- maakt, besproken en vastgesteld.

De examens begonnen voor de candidaten civiel-bouwkundig en scheepsbouwkundig ingenieur op Dinsdag 17 Mei, voor de candidaten technoloog en werktuigkundig ingenieur op Woensdag 18 Mei, voor de candidaten mijnen-ingenieur op Vrijdag 20 Mei, voor de candidaten voor het 2de gedeelte van het examen B art. 60 op Dinsdag 26 Mei en voor die voor het 1ste gedeelte van dat examen op Maandag 13 Juni; zij eindigden voor de candidaten scheepsbouwkundig ingenieur op Zaterdag 25 Juni, technoloog op Zaterdag 18 Juni, bouwkundig ingenieur op Woensdag 22 Juni, civiel- en mijnen-ingenieur op Zaterdag 25 Juni en voor de overige candidaten op Dinsdag 5 Juli. De examens der candidaten voor het eerste gedeelte van examen C art. 64 bestonden in de eerste plaats in het onderzoek van de door hen ingeleverde werktuigkundige teekeningen en verder uit mondelinge examens in de beginselen van kennis van werktuigen en van de werktuigbouwkunde, welke door de betrokken sub-commissie van Woensdag 22 Juni tot Zaterdag 2 Juli zijn afgenomen. Het examen eindelijk der candidaten voor het eerste gedeelte van het examen C art. 65 bestond uitsluitend in het onderzoek van de door hen ingeleverde werktuigkundige teekeningen.

In verband met deze regeling werd de uitslag van de examens van alle candidaten voor diploma's, behalve dat van werktuigkundig ingenieur, opgemaakt in de eerste eindvergadering der Commissie op Maandag 27 Juni, en die van de examens voor het diploma van werktuigkundig ingenieur met de overige in de tweede eindvergadering op Woensdag 6 Juli.

Bij het nemen van de beslissingen omtrent de afgelegde examens werd de Commissie geleid door de in cijfers uitgedrukte praedicaten, die voor de verschillende vakken aan elk der candidaten waren toegekend en verder door mondelinge toelichtingen van de sub-commissiën. Als regel werd daarbij aangenomen, dat tekortkoming in enkele vakken kon worden vergoed door meerdere dan de gevorderde bekwaamheid in andere, wanneer namelijk het betreffende gewicht dier vakken deze compensatie toeliet.

De uitslag was, dat toegekend werd:

het diploma van technoloog aan	16	candidaten
„ „ „ civiel-ingenieur aan	38	„
„ „ „ bouwkundig ingenieur aan...	3	„
„ „ „ werktuigkundig ingenieur ...	48	„
„ „ „ mijnen-ingenieur	10	„

In het geheel dus zijn 115 diploma's verleend aan even zoo vele candidaten, terwijl werden afgewezen: 1 candidaat voor het diploma van technoloog, 19 voor dat van civiel-, 3 voor dat van bouwkundig-, 3 voor dat van scheepsbouwkundig-, 31 voor dat van werktuigkundig- en 10 voor dat van mijnen-ingenieur, in het geheel dus 67.

Voor het eerste gedeelte van het examen B art. 60 konden 19, voor het tweede gedeelte daarvan 20 candidaten en voor het eerste en tweede gedeelte van dat examen 1 candidaat worden aanbevolen tot vrijstelling in de daarbij bedoelde vakken, wanneer zij zich later aan het tweede, of wel het laatste gedeelte van dit examen onderwerpen; 15 geëxamineerden in het eerste, 4 in het tweede en 2 in het eerste en tweede gedeelte van dit examen werden afgewezen.

Van de 43 candidaten voor het eerste gedeelte van het examen C art. 64 moesten er 3 worden afgewezen, omdat de door hen ingeleverde teekeningen onvoldoende werden geoordeeld en 11 wegens onvoldoend afgelegd mondeling examen; de 29 overigen werden toegelaten, evenals de 5 candidaten voor het eerste gedeelte van het examen C art. 65, en konden dus door de Commissie worden aanbevolen tot vrijstelling in de daarbij bedoelde vakken, wanneer zij zich later aan het volledige examen C art. 64 of 65 onderwerpen.

Eindelijk konden nog worden aanbevolen: één der candidaten, afgewezen voor het diploma van civiel-, en één der candidaten, afgewezen voor het diploma van werktuigkundig ingenieur tot vrijstelling in de groep der praktische vakken van hun examen, en 4 der candidaten, afgewezen voor het diploma van mijnen-ingenieur tot vrijstelling in de groep

der theoretische vakken van hun examen, wanneer zij later nogmaals het volledige examen C art. 61, 64 of 65 wenschen af te leggen.

Het oordeel der Commissie over de bekwaamheid der geëxamineerden in de afzonderlijke vakken wordt in beknopten zin uitgedrukt in de hier volgende tabellen, waarin is opgeteekend het aantal malen, dat in elk vak één der praedicaten *uitmuntend*, *goed*, *voldoende* of *slecht* werd toegekend.

V A K K E N.		Uitmuntend.	Goed.	Voldoende.	Onvoldoende.	Slecht.
<i>Examen B, art. 60, 1ste gedeelte, 37 candidaten.</i>						
a ₁ .	Bolvormige driehoeksmeting	4	12	10	11	„
a ₂ .	Beginnelsen der analytische meetkunde . .	„	4	11	20	2
b.	Beginnelsen der beschrijvende meetkunde .	2	4	10	21	„
c ₁ .	Beginnelsen der theoretische en toegepaste mechanica	1	5	13	17	1
e.	Toegepaste natuurkunde (1ste gedeelte) .	„	19	14	4	„
		7	44	58	73	3
<i>Examen B, art. 60, 2de gedeelte, 27 candidaten.</i>						
d.	Beginnelsen der mechanische technologie (1ste gedeelte)	1	13	13	„	„
e.	Toegepaste natuurkunde (2de gedeelte) .	„	12	9	6	„
f ₁ .	Toegepaste scheikunde (1ste gedeelte) .	1	13	6	7	„
h ₁ .	Kennis van bouwstoffen	„	„	19	8	„
i.	Hand- en ornamentteekenen	„	7	15	5	„
		2	45	62	26	„
<i>Examen B, art. 60, 3de gedeelte, technoloog, 17 candidaten.</i>						
c ₂ .	Beginnelsen der kennis van werktuigen .	3	7	3	4	„
d.	Beginnelsen der mechanische technologie (2de gedeelte)	„	9	7	1	„
e.	Toegepaste natuurkunde (3de gedeelte) .	1	12	3	1	„
f ₁ .	Toegepaste scheikunde (2de gedeelte) .	3	9	5	„	„
f ₂ .	Analytische scheikunde	„	14	2	1	„
g.	Scheikundige technologie	2	8	6	1	„
h ₂ .	Bouwkunde	„	5	7	5	„
		9	64	33	13	„
<i>Examen C, art. 61, Civiel-ingenieur, 57 candidaten.</i>						
a ₁ .	Theoretische mechanica	5	16	17	19	„
a ₂ .	Toegepaste mechanica	6	14	17	20	„
a ₃ .	Kennis van werktuigen	4	27	12	14	„
b ₁ .	Waterbouwkunde, wegen en bruggen .	1	29	14	12	„
b ₂ .	Waterbouwkunde, overige onderdeelen .	„	23	18	15	„
c ₁ .	Burgerlijke bouwkunde, constructie .	1	17	23	15	„
c ₂ .	Burgerlijke bouwkunde, schoone bouwkunst	„	23	23	10	„
d ₁ .	Situatie-teekenen	„	17	37	2	„
d ₂ .	Ornament- en handteekenen	1	22	24	9	„
d ₃ .	Waterbouwkundig teekenen	1	34	18	3	„
e.	Ontwerpen, bestekken en begrotingen .	1	23	26	6	„
f ₁ .	Beginnelsen der geodesie	„	5	29	21	2
f ₂ .	Practisch landmeten en waterpassen .	„	18	27	11	1
g.	Administratief recht (waterstaat en openbare werken)	7	20	16	14	„
		27	288	301	171	3

VAKKEN.		Uitmuntend.	Goed.	Voldoende.	Onvoldoende.	Slecht.
<i>Examen C, art. 62, Bouwkundig ingenieur, 6 kandidaten.</i>						
a ₁ .	Theoretische mechanica	"	3	1	2	"
a ₂ .	Toegepaste mechanica	"	1	2	3	"
a ₃ .	Kennis van werktuigen	"	2	2	2	"
a ₄ .	Ontwerpen, bestekken en begrootingen	"	2	3	1	"
b ₁ .	Burgerlijke bouwkunde	"	3	"	2	1
b ₂ .	Schoone bouwkunst: ontwerpen	"	3	1	1	1
b ₃ .	Schoone bouwkunst: geschiedenis	"	1	4	1	"
c.	Waterbouwkunde	"	3	2	1	"
d.	Landmeten en waterpassen	"	"	6	"	"
e ₁ .	Bouwkundig teekenen	"	1	3	"	1
e ₂ .	Ornament- en handteekenen	"	2	1	"	3
f.	Administratief recht (openbare werken)	"	3	1	2	"
			3	25	22	19 3

Examen C, art. 63, Scheepsbouwkundig ingenieur, 3 kandidaten.

a ₁ .	Theoretische mechanica	"	"	"	3	"
a ₂ .	Toegepaste mechanica	"	"	"	3	"
a ₃ .	Kennis van werktuigen	"	1	"	2	"
b.	Teekenen van werktuigen	"	2	"	1	"
c ₁ .	Theoretische scheepsbouwkunde	"	"	1	2	"
c ₂ .	Practische scheepsbouwkunde	"	"	"	3	"
c ₃ .	Scheepsteekenen	"	1	2	"	"
d ₁ .	Waterbouwkunde (Scheepvaartwerken)	"	1	"	2	"
d ₂ .	Waterbouwkundig teekenen	"	1	1	1	"
			"	6	4	17 "

Examen C, art. 64, Werktuigkundig ingenieur, 79 kandidaten.

a ₁ .	Theoretische mechanica	2	20	34	23	"
a ₂ .	Toegepaste mechanica	2	16	29	32	"
a ₃ .	Kennis van werktuigen	1	20	34	24	"
b ₁ .	Mechanische technologie	"	48	27	4	"
b ₂ .	Werktuigbouwkunde	2	18	32	26	"
c ₁ .	Bouwkunde	1	17	36	24	"
c ₂ .	Kennis van bouwstoffen	"	14	38	24	2
d ₁ .	Handteekenen	1	22	45	10	"
d ₂ .	Teekenen van werktuigen	6	47	17	8	"
e.	Administratief recht (fabrieken en werktuigen)	7	22	20	30	"
			22	244	312	205 2

Examen C, art. 64, 1ste gedeelte, 43 kandidaten.

a ₃ .	Beginnelsen der kennis van werktuigen	3	23	8	5	1
b ₂ .	Beginnelsen der werktuigbouwkunde	3	21	6	9	1
d ₂ .	Beginnelsen van het werktuigkundig-teekenen	2	30	8	3	"
			8	74	22	17 2

VAKKEN.		Uitmuntend.	Goed.	Voldoende.	Onvoldoende.	Slecht.
<i>Examen C, art. 65, Mijnen-ingenieur, 20 kandidaten.</i>						
a ₁ .	Theoretische mechanica	"	7	5	4	"
a ₂ .	Toegepaste mechanica	"	3	8	5	"
a ₃ .	Kennis van werktuigen	"	1	12	2	1
b ₁ .	Bouwkunde	"	3	7	10	"
b ₂ .	Kennis van bouwstoffen	"	"	13	7	"
c.	Landmeten en waterpassen	"	9	5	2	"
d.	Aardkunde en toegepaste aardkunde	"	1	9	9	1
e.	Mijnontginning	"	1	6	3	10
f.	Docimasie	"	3	4	4	9
g.	Metallurgie	"	"	8	3	9
h.	Teekenen van werktuigen	"	"	7	4	1
i.	Administratief recht (mijnwezen)	"	3	6	5	2
			9	74	68	61 "

Examen C, art. 65, 1ste gedeelte, 5 kandidaten.

h ₁ .	Beginnelsen van het teekenen van werktuigen	"	3	2	"	"
------------------	---	---	---	---	---	---

Door optelling van de getallen in de eerste drie en van die in de laatste twee kolommen van elke tabel komt men tot het besluit, dat zijn afgelegd:

Door candi- daten.	Voor het diploma van :	Examens.	
		Voldoende of daarboven.	Onvoldoende of slecht.
17	Technoloog	106	13
57	Civiel-ingenieur	616	174
6	Bouwkundig ingenieur	50	22
3	Scheepsbouwkundig ingenieur	10	17
79	Werktuigkundig ingenieur	578	207
20	Mijnen-ingenieur	151	61
Totaal door 182 kandidaten voor 182 diploma's		1511	494
37	Examen B, art. 60 (1ste gedeelte).	109	67
27	Examen B, art. 60 (2de gedeelte).	109	26
43	Examen C, art. 64 (1ste gedeelte).	104	19
5	Examen C, art. 65 (1ste gedeelte).	5	"
Totaal door 107 kandidaten voor 112 examens		327	121

's Gravenhage,

8 Augustus 1904.

Delft,

De Voorzitter,
(get.) VAN DER SLEYDEN.
De Secretaris,
(get.) H. N. RAVENEK.

BIJLAGE M.

VERLLAG der Commissie tot het examineeren van machinisten aan boord van koopvaardij-schepen over 1903, uitgebracht aan den Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid.

De commissie benoemd bij beschikking van Uwe Excellentie van 9 Januari, lit. Q, afdeling Handel en Nijverheid, 1ste onderafdeling, heeft de eer u hierbij aan te bieden het beredeneerd verslag harer werkzaamheden, voorgeschreven in art. 13 van het bij Koninklijk besluit van 18 Maart 1891 (*Staatsblad* n°. 76 vastgesteld reglement voor de examens ter verkrijging van een diploma als machinist aan boord van koopvaardij-schepen.

Regeling der examens.

Hierin is geene verandering gebracht.

De vijf in het reglement voorgeschreven zittingen werden gehouden als volgt:

1ste zitting te Rotterdam, 24, 25, 26, 27 Februari, 3, 4, 5, 6, 10, 11 en 12 Maart;

2de zitting te Amsterdam, 28, 29, 30 April, 1, 5, 6, 7 en 8 Mei;

3de zitting te Rotterdam, 23, 24, 25, 26, 27, 30 Juni, 1, 2 en 3 Juli;

4de zitting te Amsterdam, 22, 23, 24, 25, 29, 30 September, 1, 6 en 7 October;

5de zitting te Rotterdam, 24, 25, 26, 27, 28 November, 1, 2, 3, 4, 8, 9, 10 en 11 December, zoodat 50 zittingdagen noodig waren tegen 56 in het vorige jaar.

Uitslag der examens.

Aangemeld hebben zich 124 kandidaten tegen 118 in 1902.

Onder het examen trokken zich 4 kandidaten terug en wel 1 voor B en 3 voor A, terwijl 2 kandidaten niet opgekomen zijn 1 voor A, wegens ziekte en 1 voor B, om onbekende redenen, zoodat geëxamineerd werden 118 kandidaten, namelijk:

Volgens programma A	53.
„ „	B 52.
„ „	C 13.

Hiervan slaagden:

Voor A	28 kandidaten	dus	53 pct.
„ B	41 „	„	79 „
„ C	8 „	„	61,5 pct.

Het aantal geslaagden bedraagt dus 65 pct. van het aantal geëxamineerden tegen 67,9 pct. in het vorige jaar.

De kandidaten geëxamineerd volgens progr. C waren allen in het bezit van diploma B en van de kandidaten geëxamineerd volgens progr. B hadden 26 diploma A behaald.

Onder de geëxamineerde kandidaten waren 23 niet geslaagden van vorige examens en wel 13 voor A, 7 voor B en 3 voor C.

Keuring der kandidaten.

Blijkens de overgelegde bewijzen voldeden alle kandidaten aan de eischen van de voorgeschreven gehoorscherppe.

Opmerkingen omtrent de verschillende vakken.

Talen. Van de kandidaten voor wie de vreemde talen verplichtend gesteld zijn, verlangde slechts één in de Duitse taal geëxamineerd te worden, en deze haalde een voldoende cijfer, terwijl van de 64 kandidaten, die in de Engelsche taal werden geëxamineerd, 23 niet aan de gestelde eischen voldeden.

Van de 105 kandidaten voor progr. A en B konden 12 geen voldoende cijfers in de kennis der Nederlandsche taal behalen.

Reken-, wis-, natuur- en werktuigkunde. Dit jaar was er geen vooruitgang te bespeuren, hoewel de kennis van de verschillende kandidaten zeer uiteenloopt.

De uitslag is als volgt:

Rekenkunde. Geëxamineerd volgens programma A 53 kandidaten, waarvan 18 onvoldoende.

Geëxamineerd volgens programma B 52 kandidaten, waarvan 13 onvoldoende.

Rekenkunde en algebra. Geëxamineerd volgens programma C 13 kandidaten, waarvan 5 onvoldoende.

Meetkunde. Geëxamineerd volgens programma B 52 kandidaten, waarvan 10 onvoldoende.

Geëxamineerd volgens programma C 13 kandidaten, waarvan 1 onvoldoende.

Natuur- en werktuigkunde. Geëxamineerd volgens programma A 53 kandidaten, waarvan 27 onvoldoende.

Geëxamineerd volgens programma B 52 kandidaten, waarvan 8 onvoldoende.

Geëxamineerd volgens programma C 13 kandidaten, waarvan 8 kandidaten onvoldoende.

Stoomwerktuigkunde. De uitslag hiervan is, dat 31 kandidaten geen voldoende cijfers behaalden en wel 19 voor A, 8 voor B en 4 voor C.

Het schetsen liet dit jaar veel te wenschen over, terwijl het werkteekenen meer en meer reden tot tevredenheid geeft.

De uitslag van het examen in het technisch en in het theoretisch gedeelte afzonderlijk beschouwd, was als volgt:

Van de 41 kandidaten, die niet geslaagd zijn, hadden 18 onvoldoende cijfers, zoowel in het technisch als in het theoretisch gedeelte, 13 alleen in het technisch en 10 alleen in het theoretisch gedeelte.

Opmerkingen van algemeenen aard.

Na afloop van het examen wordt steeds aantekening gehouden of, en zoo ja, welk herhalingsonderwijs de candidaat genoten heeft; de Commissie kan er met voldoening op wijzen, dat de candidaten in ruime mate van de bestaande cursussen gebruik maken.

Van de candidaten, die in dit zittingjaar geëxamineerd zijn, genoten 108 of 91,5 pct. van dit herhalingsonderwijs.

Ten einde een gemakkelijk overzicht te geven van de herkomst, opleiding en laatsten werkkring der candidaten, wordt Uwe Excellentie de aan dit verslag gehechte staat aangeboden.

Aan het einde van hare taak gekomen, betuigt de Commissie U haren dank voor het in haar gestelde vertrouwen.

Namens de Commissie,

De Voorzitter, *De Secretaris,*
J. J. STOOKER. J. C. GRAUE.

ZITTINGJAAR 1903.

Zitting.	Volgens welk programma examen afgelegd.	Aantal candidaten.	Geslaagd.	Niet geslaagd.	Aanvankelijke technische opleiding of werktijd.					Laatste werkkring.															
					Opleiding Helle- voetsluis.	Kweekschool voor machinisten.	Ambachtsscholen.	Andere inrichtingen van onderwijs.	Op eene groote ma- chine fabriek.	Op kleinere werk- plaatsen.	Stoomv. Maatsch. Nederland.	Rotterdamse Lloyd.	Holland-Amerika- lijn.	Kon. Ned. Stoomb. Maatsch.	Maatschappij Zee- land.	Kon. Paketvaart. Maatschappij.	Kon. West-Indische Maildienst.	Ned. Stoomv. Maatsch. Oceaan.	Holl. Stoomb. Maatschappij.	Amerikaansche Petr. Maatsch.	Alg. Scheepvaart Maatschappij W. H. Muller en C°.	Stoomv. Maatsch. Oostzee.	Zuid-Amerika Maatschappij.	Andere stoomsche- pen.	
1ste	A	11	9	2	"	1	3	"	7	"	1	"	1	"	"	1	"	"	4	"	"	"	"	2	2
2de	A	11	3	8	"	"	2	"	8	"	1	"	2	"	"	"	"	"	1	"	"	"	"	2	3
3de	A	9	7	2	"	1	1	"	7	"	2	"	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
4de	A	10	5	5	"	"	1	"	6	"	1	"	"	3	2	"	"	"	1	"	"	"	"	2	"
5de	A	12	4	8	"	1	3	"	8	"	2	"	2	"	2	"	"	"	"	"	"	"	1	5	4
1ste	B	14	11	3	"	"	6	"	8	"	"	"	2	3	"	1	"	"	1	"	"	1	"	1	4
2de	B	7	7	"	"	1	3	"	3	"	2	1	1	"	"	1	"	"	1	"	"	"	"	1	1
3de	B	10	6	4	"	"	3	"	6	"	1	1	1	"	"	3	"	"	1	"	"	"	"	1	2
4de	B	7	5	2	"	"	1	"	6	"	"	"	1	1	"	2	"	"	"	"	"	"	"	2	"
5de	B	14	12	2	"	"	6	"	7	"	1	"	1	1	"	2	"	"	"	"	2	"	1	5	"
1ste	C	2	1	1	"	"	"	"	2	"	"	"	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1
2de	C	2	2	"	"	"	"	"	2	"	"	"	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
3de	C	5	3	2	"	1	2	"	2	"	"	3	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
4de	C	1	"	1	"	"	"	"	1	"	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
5de	C	3	2	1	"	"	"	"	1	"	"	"	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	1	"
Totaal		118	77	41	"	6	31	"	74	7	15	9	12	11	5	10	7	"	8	"	1	2	12	26	

BIJLAGE N.

VERSLAG der Rijkscommissie tot het examineeren van stuurlieden aan boord van koopvaardij-schepen, over het jaar 1903, uitgebracht aan den Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid.

De Commissie, benoemd bij beschikking van 14 Januari 1903, lit. K, afdeeling Handel en Nijverheid, heeft de eer Uwe Excellentie het bij artikel 13 van het Koninklijk besluit van 17 Juni 1891 (*Staatsblad* n°. 106) voorgeschreven beredeneerd verslag van de in dit jaar gehouden examens aan te bieden. De Commissie hield 10 zittingen :

1ste zitting te	Amsterdam	10, 11, 12, 13, 14, 17, 18, 19 en 20 Februari.
2de „ „	Rotterdam	10, 11, 12, 13, 17 en 18 Maart.
3de „ „	Amsterdam	14, 15, 16, 17, 21, 22, 23, 24, 28 en 29 April.
4de „ „	Rotterdam	12, 13, 14, 15, 19 en 20 Mei.
5de „ „	Amsterdam	9, 10, 11, 12, 16, 17, 18 en 19 Juni.
6de „ „	Rotterdam	7, 8, 9, 10, 14, 15, 16, 21 en 22 Juli.
7de „ „	Amsterdam	8, 9, 10, 11, 15 en 16 September.
8ste „ „	Rotterdam	13, 14, 15, 16, 20 en 21 October.
9de „ „	Amsterdam	10, 11, 12, 13, 17, 18 en 19 November.
10de „ „	Rotterdam	8, 9, 10, 11, 15, 16, 17, 18, 22 en 23 December.

De examens namen dus 77 dagen in beslag, tegen 68 verleden jaar.

In het geheel meldden zich in dit jaar aan 371 kandidaten voor 454 diploma's, gespecificeerd als volgt :

280 kandidaten voor één diploma.
83 „ „ „ „ „ en aanvullingsdiploma.
8 „ „ „ „ „ aanvullingsdiploma alléén.
371 totaal.

Hiervan kwamen niet op of trokken zich terug vóór den aanvang van het examen 12 kandidaten en werden 4 afgekeurd voor de oogen; tijdens het examen trokken zich terug 4 kandidaten en 48 konden niet worden toegelaten tot het afleggen van een aanvullingsexamen, omdat zij niet geslaagd waren in het examen voor het hoofddiploma.

Te zamen dus 68. *)
In het geheel werden derhalve geëxamineerd 386 kandidaten, nl. 347 kandidaten voor een diploma en 39 voor een aanvullingsdiploma en wel met den volgende uitslag :

*) Deze cijfers zijn berekend naar de aangevraagde diploma's, niet naar het aantal kandidaten.

		Geëxamineerd.	Geslaagd.		Afgewezen.		
			Totaal.	Waaronder recidivisten.	Practijk.	Theorie.	Totaal.
VOOR HET DIPLOMA.							
Volgens Programma A.							
Groote Stoomvaart	1ste-stuurman	105	58	20	26	21	47
	2de- "	45	39	1	5	1	6
	3de- "	112	54	17	14	44	58
Groote Zeilvaart	1ste "	5	4	3	—	1	1
	2de- "	16	4	1	9	3	12
	3de- "	56	23	14	8	25	33
Volgens Programma B.							
Groote Stoomvaart	1ste-stuurman	6	5	—	—	1	1
	2de- "	1	—	—	—	1	1
Volgens Programma C.							
(Kleine vaart) stuurman		1	1	—	—	—	—
Totaal . . .		347	188	56	62	97	159
VOOR HET AANVULLINGSDIPLOMA.							
Volgens Programma A.							
Groote Stoomvaart	1ste-stuurman	5	4	—	—	1	1
	2de- "	2	2	—	—	—	—
	3de- "	25	22	1	2	1	3
Groote Zeilvaart	1ste "	1	1	—	—	—	—
	2de "	6	4	—	2	—	2
Totaal . . .		39	33	1	4	2	6
RECAPITULATIE:							
Diploma. totaal		347	188	56	62	97	159
Aanvullingsdiploma "		39	33	1	4	2	6
Totaal . . .		386	221	57	66	99	165

De resultaten waren over de verschillende zeevaartscholen verdeeld als volgt : (Hierbij is slechts rekening gehouden met de examens voor het diploma, niet met die voor het aanvullingsdiploma).

		Geëxamineerd.	Geslaagd.	Afgewezen.		
				Practijk.	Theorie.	Totaal.
Zeevaartschool te	Amsterdam . . .	70	37	17	16	33
"	Rotterdam . . .	70	38	12	20	32
"	Groningen . . .	9	5	3	1	4
"	Harlingen . . .	24	11	6	7	13
"	Delfzijl . . .	18	7	3	8	11
"	den Helder . . .	17	5	2	10	12
"	Terschelling. . .	28	13	4	11	15
"	Schiermonnikoog .	28	9	7	12	19
"	Vlieland . . .	5	1	—	4	4
"	Vlissingen . . .	8	7	—	1	1
Kweekschool voor de Zeevaart	. . .	55	48	4	3	7
Op geen school geleerd	. . .	15	7	4	4	8
Totaal . .		347	188	62	97	159

Evenals verleden jaar geeft de Commissie weder een overzicht der resultaten aan de verschillende Zeevaartscholen verkregen. Opmerking verdient hierbij, dat de Zeevaartschool te Vlissingen eerst in den loop des jaars is opgericht.

Waar in het vorig jaarverslag der Commissie werd aange-
drongen op een spoedige wijziging van het programma in
verband met de invoering der z.g.n. Schipperijwet, zoo is ook
deze Commissie van oordeel, dat een onverwijlde herziening
dringend noodzakelijk is te achten. Het is zelfs voorgekomen
dat kandidaten vraagstukken wilden behandelen in overeen-
stemming met de thans meer algemeen in gebruik komende
methoden en dat de Commissie zulks niet kon veroorloven als
zijnde in strijd met het thans geldende programma.

En hiermede is de Commissie aan het einde gekomen harer
taak en blijft haar nog over Uwe Excellentie dank te betuigen
voor het in haar gestelde vertrouwen.

Namens de Commissie,

A. E. ARKENBOUT SCHOKKER, *Voorzitter.*

C. KOOPMANS, *Secretaris.*

BIJLAGE O.

VERSLAG VAN DE COMMISSIE in 1903 belast geweest met het afnemen van het eindexamen der Rijkslandbouwschool te Wageningen.

*Aan den heer Commissaris der Koningin in de provincie
Gelderland.*

De Commissie, bij beschikking dd. 29 April 1903, n°. 2818/35, door u hoogedelgestreng belast met het afnemen van het eindexamen der Rijkslandbouwschool, afdeeling hogere land- en boschbouwschool, bestaande uit de heeren:

P. van Hoek, voorzitter; J. H. Aberson, J. van Baren, A. H. Berkhout, T. J. Bezemer, prof. dr. J. Ritsema Bos, L. Broekema, dr. A. van Bijlert, J. van Dam, dr. E. Giltay, dr. K. W. van Gorkum, J. Jurling, S. Lako, S. Lindeman, dr. O. Pitsch, mr. W. Reilingh, H. C. Reimers en G. A. Talens, heeft de eer u hierbij het verslag van het afgenomen examen aan te bieden.

Het secretariaat werd waargenomen door S. Lako. In de eerste vergadering werd de regeling van het examen besproken, de werkzaamheden over de verschillende leden verdeeld en de voorbereidende maatregelen voor het opmaken der roosters, voor het schriftelijk zoowel als voor het mondeling onderzoek getroffen. Voor elk vak werd benoemd een examinerator en een assessor, met de bevoegdheid om desverkiezende ook vragen aan den examinandus te stellen.

De onderwerpen voor het schriftelijk werk werden door den voorzitter gekozen uit een tweetal, hem voor elk vak voorgesteld. Het examen was voor de Nederlandsche en de Indische afdeeling, krachtens de programma's voor elke afdeeling vastgesteld, verschillend. Het liep over de volgende vakken:

Voor de Nederlandsche afdeeling:

	Examinator,	Assessor,
	de heer:	de heer:
1. Grondbewerking en ontginnen,	Pitsch,	Talens.
2. Grondverbetering,	Lako,	de Voorzitter
3. Landbouwscheikunde,	Aberson,	v. Bijlert.
4. Landmeten en waterpassen,	Jurling,	Lindeman.
5. Natuurkunde en meteorologie,	v. Dam,	v. Baren,
6. Plantkunde,	Giltay,	R. Bos.
7. Nuttige en schadelijke dieren,	R. Bos,	Giltay.
8. Anatomie en physiologie,	Reimers,	Broekema.
9. Ziekte en geneesleer der huisdieren,	Reimers,	Broekema.
10. Veeteelt,	Broekema,	Reimers.
11. Landbouwwerktuigen,	Lako,	Jurling.
12. Staathuishoudkunde,	Reilingh,	Pitsch.

13. Plantenteelt,	Pitsch,	Talens.
14. Zuivelbereiding,	Broekema,	Reimers.
15. Bedrijfsleer,	Pitsch,	Talens.
16. Boekhouden,	Lako,	Reilingh.
17. Teekenen,	Lindeman,	Aberson.

Voor de Indische afdeeling:

1. Mineralogie en geologie,	v. Baren,	v. Dam.
2. Grondbewerking en algemeene plantenteelt,	Pitsch,	Talens.
3. Grondverbetering,	Lako,	de Voorzitter.
4. Landbouwscheikunde,	Aberson,	v. Bijlert.
5. Natuurkunde en meteriologie,	v. Dam,	v. Baren,
6. Landmeten en waterpassen,	Jurling,	Lindeman.
7. Plantkunde,	Giltay,	R. Bos.
8. Nuttige en schadelijke dieren,	R. Bos,	Giltay.
9. Anatomie, physiologie, ziekte- en geneesleer der huisdieren,	Reimers,	Broekema.
10. Veeteelt,	Broekema,	Reimers.
11. Landbouwwerktuigen,	Lako,	Jurling.
12. Staathuishoudkunde,	Reilingh,	Pitsch.
13. Laaglandcultures en technologie,	v. Bijlert,	v. Gorkom.
14. Hooglandcultures en boek- houden,	Berkhout,	v. Gorkom.
15. Indische Staatsinstellingen,	Reilingh,	Bezemer.
16. Land- en volkenkunde,	Bezemer,	Berkhout.
17. Javaansch en Maleisch,	Bezemer,	Berkhout.
18. Teekenen,	Lindeman,	Aberson.

In alle vakken werd mondeling examen afgenomen, schriftelijk ook voor de Nederlandsche afdeeling in landbouwscheikunde, veeteelt, boekhouden en teekenen; voor de Indische afdeeling in landbouwscheikunde, Indische Staatsinstellingen, Javaansch en Maleisch, boekhouden en teekenen.

Bij het mondeling examen werd rekening gehouden met het feit, dat een tweetal vakken slechts gedurende een deel van den cursus onderwezen waren.

Het examen duurde van 16—21 Juni voor het schriftelijk werk en van 22 Juni—9 Juli voor het mondeling onderzoek.

Drie kandidaten namen deel aan het examen voor de Nederlandsche afdeeling; één der laatsten trok zich, toen nog één vak moest geëxamineerd worden, terug. Allen waren leerlingen der Rijkslandbouwschool.

Het resultaat was voor de Nederlandsche afdeeling dat aan alle kandidaten het diploma, bedoeld in art. 57 van de wet van 2 Mei 1863 (*Staatsblad* n°. 50), kon worden uitgereikt, namelijk aan:

H. Lindeman, geboren te Wierden;
 C. Meyer, geboren te Amsterdam;
 B. H. E. Roorda, geboren te Middelstum.

(Alphabetisch gesteld.)

Voor de Indische afdeeling was het resultaat dat van de twee en twintig kandidaten, die het examen ten einde brachten, negen het diploma ontvingen, namelijk:

Th. Etty,	geboren te Arnhem;
A. van Gelder,	„ „ Amsterdam;
W. A. Horst,	„ „ Benkoelen;
A. Los,	„ „ Alkemade;
L. Ludolph,	„ „ Soerabaja;
J. J. Paerels,	„ „ Delft;
A. D. Versteegh,	„ „ Djaboong;
J. S. van Vrijberghe Coningh,	„ „ Soerabaja;
S. K. Wieling,	„ „ Gorredijk.

Terwijl 10 als hoogste cijfer werd aangenomen, werd toegerekend het volgende aantal punten:

in de Nederlandsche afdeeling:

9 tweemaal, 8 dertienmaal, 7 zeventienmaal, 6 dertienmaal, 5 viermaal en 4 tweemaal;

in de Indische afdeeling:

10 eenmaal, 9 vijftienmaal, 8 zeven en veertigmaal, 7 vijf

en negentigmaal, 6 honderdmaal, 5 zes en zestigmaal, 4 zes en zestigmaal, 3 vijftienmaal, 2 zevenmaal en 1 eenmaal.

Het gemiddeld aantal punten was van elk der kandidaten in de Nederlandsche afdeeling:

$7\frac{5}{17}$ eenmaal, $6\frac{12}{17}$ eenmaal, $6\frac{7}{17}$ eenmaal;

in de Indische afdeeling:

$7\frac{11}{18}$ eenmaal, $7\frac{4}{9}$ eenmaal, $7\frac{1}{18}$ eenmaal, $6\frac{7}{9}$ eenmaal, $6\frac{1}{2}$ eenmaal, $6\frac{1}{3}$ driemaal, $6\frac{2}{9}$ eenmaal, $6\frac{1}{9}$ eenmaal, $5\frac{7}{9}$ eenmaal, $5\frac{13}{18}$ eenmaal, $5\frac{11}{18}$ eenmaal, $5\frac{4}{9}$ eenmaal, $5\frac{5}{18}$ tweemaal, $5\frac{1}{18}$ eenmaal, $4\frac{7}{9}$ tweemaal, $4\frac{13}{18}$ eenmaal, $4\frac{2}{3}$ eenmaal, $4\frac{1}{2}$ eenmaal.

Bij het examen bleek, dat verscheidene leerlingen van de hulpmiddelen aan de Rijkslandbouwschool aanwezig, te weinig gebruik gemaakt hadden en dat de leerstof door hen evenmin behoorlijk verwerkt was.

U Hoogedelgestrenge dankzeggende voor het in haar gestelde vertrouwen, legt de Commissie hierbij hare taak neder.

's Gravenhage,

14 Juli 1903.

Wageningen,

P. VAN HOEK, *Voorzitter*.

S. LAKO, *Secretaris*.

BIJLAGE P.

VERSLAG DER COMMISSIE, in 1903 belast geweest met het examineeren van hen die eene akte van bekwaamheid verlangden tot het geven van middelbaar onderwijs in zeevaartkunde, wis- en natuurkundige wetenschappen, boekhouden of tot het geven van lager onderwijs in de wiskunde, bedoeld in art. 65 der wet tot regeling van het lager onderwijs.

's Gravenhage, 31 December 1903.

Aan
Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken.

De Commissie, krachtens art. 69 der wet van 2 Mei 1863 (*Staatsblad* n°. 50), benoemd bij Uwer Excellentie's beschikking van 30 September 1903, n°. 8678¹, afd. Ond., tot het afnemen van bovengenoemde examens in 1903, bestond uit de heeren:

dr. J. Campert, inspecteur van het middelbaar onderwijs te 's Gravenhage, als voorzitter;

dr. P. van Geer, oud-hoogleraar aan de Rijks-universiteit te Leiden, wonende te 's Gravenhage, als onder-voorzitter;

leden:

dr. P. Zeeman Gzn., dr. K. Martin en dr. A. P. N. Franchimont, hoogleeraren aan de Rijks-universiteit te Leiden;

dr. J. de Vries en dr. A. A. W. Hubrecht, hoogleeraren aan de Rijks-universiteit te Utrecht;

dr. J. D. van der Waals en dr. H. de Vries, hoogleeraren aan de gemeentelijke universiteit te Amsterdam;

dr. G. Schouten en P. van der Burg, hoogleeraren aan de Polytechnische School te Delft;

L. Roosenburg, directeur der filiaal-inrichting van het Koninklijk Nederlandsch meteorologisch instituut te Amsterdam;

W. Noorduyt, leeraar aan de zeevaartschool te Rotterdam;

L. Bouman Jzn., leeraar aan de tweede hoogere burgerschool met 3-jarigen cursus te Amsterdam;

J. van der Bruyn, oud-leeraar aan de hoogere burgerschool te Schiedam, wonende te 's Gravenhage;

W. C. Gelton, leeraar aan de Nederlandsche school voor nijverheid en handel te Enschedé;

C. Knapper Kzn., oud-leeraar aan de openbare handelschool te Amsterdam, wonende te Hilversum;

J. C. F. Prikken, oud-hoogleraar aan de Rijks- hoogere burgerschool te Gouda, wonende te 's Gravenhage;

C. van der Waals, leeraar aan de hoogere burgerschool met 3-jarigen cursus te Rotterdam;

K. Bes, leeraar aan de Rijks- hoogere burgerschool te Tilburg;

L. van Zanten Jzn., leeraar aan de hoogere burgerschool te Tiel;

mr. P. G. H. Dop, leeraar aan de gemeentelijke hoogere burgerschool met 5-jarigen cursus te Utrecht;

dr. G. J. M. Coolhaas en A. A. Beekman, leeraren aan eene hoogere burgerschool met 5-jarigen cursus te 's Gravenhage;

A. J. Goedkoop van Nelle, leeraar aan de hoogere burgerschool te Delft;

P. Poot, hoofd eener opnbare lagere school te 's Gravenhage;

plaatsvervangende leden:

D. Stigter, leeraar aan de openbare handelsschool te Amsterdam;

dr. A. D. van der Harst, leeraar aan eene hoogere burgerschool met 5-jarigen cursus te 's Gravenhage.

Op 3 October werd 1—4 uren de eerste vergadering gehouden, waarin een secretaris werd benoemd, de subcommissiën werden gevormd en de dagen vastgesteld voor het schriftelijk examen: M. O., K_I en K_{XII}, en voor de wiskunde L.O. art. 65.

Op 14 October van 1—4 uren hielden de subcommissiën voor K_I, K_{XI} en K_{XII} en op 17 October die voor K_I en voor wiskunde L. O. art. 65 vergadering tot bespreking en vaststelling der schriftelijke vragen en verdere regelingen voor het mondeling examen.

Op 21 October werd het schriftelijk werk door de kandidaten voor wiskunde L. O. art. 65, op 22 en 23 October door die voor boekhouden K_{XII}, op 26 en 27 October door die voor wiskunde K_I, op 14 December door die voor mechanica K_{XI} en op 14 en 15 December door die voor hoogere wiskunde K_V gemaakt.

Het aantal der verlangde akten bedroeg, na Uwer Excellentie's beschikking en kantbeschikkingen van:

21 September 1903, n°. 8488, afd. ond.;

5 October „ „ 8822, „ „

6 „ „ „ 8975, „ „

8 „ „ „ 8935, „ „

14 „ „ „ 9249, „ „

21 „ „ „ 9439, „ „

totaal 508.

Den aard der verlangde akten, het aantal kandidaten voor elke daarvan, alsmede den uitslag der examens, met de namen der examinatoren, vindt Uwe Excellentie vermeld in de volgende tabel:

A K T E N.	Aantal candidaten die zich hadden aangemeld.			Aantal candidaten die aan het examen deelnamen.			Aantal niet geslaagde kandidaten									Aantal geslaagde candidaten.			Aanmerkingen.
							die zich terugtrokken.			die werden afgewezen.			Totaal.						
	M.	V.	T.	M.	V.	T.	M.	V.	T.	M.	V.	T.	M.	V.	T.	M.	V.	T.	
I. Zeevaartkunde.	3	—	3	2	—	2	—	—	—	1	—	1	1	—	1	1	—	1	Examinatoren: Roozenburg, Noorduy.
K _I . Wiskunde.	52	11	63	43	11	54	10	2	12	15	2	17	25	4	29	18	7	25	Examinatoren: prof. v. Geer, prof. Zeeman, prof. J. de Vries, prof. Schouten.
K _{II} . Beginselen mechanica.	2	—	2	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	—	—	—	Examinatoren: die voor K _I en prof. v. d. Burg.
K _{III} . Beginselen natuurkunde enz.	—	1	1	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	Examinatoren: prof. v. d. Waals, prof. Franchimont, Noorduy.
K _{IV} . Beginselen delfstofkunde enz.	1	4	5	1	2	3	—	—	—	1	—	1	1	—	1	—	2	2	Examinatoren: prof. Martin, prof. Hubrecht, prof. Hugo de Vries.
K _V . Hoogere wiskunde	6	—	6	4	—	4	1	—	1	1	—	1	2	—	2	2	—	2	Examinatoren: die voor K _I .
K _{XII} . Boekhouden.	251	35	286	216	33	249	63	14	77	82	9	91	145	23	168	71	10	81	Examinatoren: Bouman, v. d. Bruyn, Gelton, Knapper, Prikken, v. d. Waals, Bes, v. Zanten, Dop.
L. O. art. 65. Wiskunde.	134	8	142	115	7	122	14	1	15	34	—	34	48	1	49	67	6	73	Examinatoren: Coolhaas, Beekman, Goedkoop van Nelle, Poot, v. d. Harst.

Bij het afnemen der examens werd in het algemeen niet afgeweken van den in het vorig jaar gevolgden weg.

Het schriftelijk gedeelte van het examen voor de akte van boekhouden werd thans over twee dagen verdeeld, eene regeling, die door de Commissie voor deze examens in 1902, in het verslag harer werkzaamheden was aanbevolen.

De Commissie voor 1903 heeft de goede gevolgen van den maatregel, door hare voorgangster in overweging gegeven, waargenomen en vernam met erkentelijkheid, dat Uwe Excellentie, tot uitbreiding van den tijd voor het schriftelijk examen, de noodige machtiging had willen geven.

Verder hebben de examens aanleiding gegeven tot de volgende bemerkingen:

I. Zeevaartkunde. Bij het onderzoek naar de kennis van de sterrekunde bleek, dat de kandidaten zich niet altijd voldoende geoefend hadden in het teekenen van toepasselijke figuren. Dientengevolge was het voorstellingsvermogen dier kandidaten niet voldoende ontwikkeld, waardoor zij zich te veel op hun geheugen moesten verlaten. Naar aanleiding van dit examen vindt de Commissie het wenschelijk er op te wijzen, dat het voor de kandidaten noodzakelijk is, zich veel-

vuldig te oefenen in het uitcijferen van zeevaartkundige vraagstukken.

K_I, K_{II}, K_V. Bij de examens voor de wiskunde, werktuigkunde en hoogere wiskunde M. O. valt niets bijzonders op te merken.

K_{III}. Voor het examen in natuurkunde enz. K_{III} had zich slechts eene candidate aangemeld, welke de lessen en praktische oefeningen aan een universiteit had gevolgd, en geslaagd is. Ook bij dit examen bleek, wat reeds bij het examen in vorige jaren gebleken was, dat het niet overbodig is er op te wijzen, dat voor het slagen bij dit examen noodig is, dat de kandidaten een behoorlijke wiskundige ontwikkeling bezitten.

Cosmographie eischt kennis van sperische trigonometrie en van de stereometrie, voor zoover deze handelt over de snijding van vlakken. De natuurkunde eischt bekwaamheid in de afleiding van eenvoudige formules. Een wiskundige kennis, gelijk aan die welke voor de akte wiskunde K_I gevraagd wordt, is, volgens het oordeel der Commissie, hoogst wenschelijk.

K_{IV}. Bij het examen voor de beginselen van delfstof-, aard-, plant- en dierkunde bleek over het algemeen de botani-

sche kennis der candidaten voldoende te zijn. Inlandsche planten werden goed en grif herkend. Met inlandsche dieren waren daarentegen het meerendeel der candidaten onvoldoende vertrouwd en toch acht de Commissie de kennis van de inlandsche fauna eene onmisbare basis, waaraan zich de kennis van den inwendigen bouw en de ontwikkelingsgeschiedenis der dieren slechts in de tweede plaats behoort aan te sluiten. In aard- en delfstofkunde bleken soms belangrijke leemten te bestaan.

KXII. Boekhouden. De uitbreiding aan het schriftelijk examen gegeven, heeft, naar het oordeel der Commissie, de uitwerking gehad, die er van verwacht werd, namelijk het gemakkelijker onderkennen van de candidaten, die onvoldoende onderlegd zijn en het bevorderen van eene juiste beoordeeling voor alle.

Na correctie toch van het schriftelijk werk, werd aan 78 candidaten — van de 249 die het schriftelijk examen medemaakten — een brief gezonden, inhoudende de mededeeling, dat hun schriftelijk werk beneden onvoldoende was bevonden en werd hen gevraagd of zij nog aan het mondeling examen wenschten deel te nemen; op een paar uitzonderingen na trokken genoemde candidaten zich terug.

Gevallen van zeer voldoende schriftelijk werk bij een zeer onvoldoend mondeling examen of omgekeerd zullen zich wel steeds blijven voordoen en zijn onverklaarbaar uit den aard van het vak, waarin evenzeer practische bedrevenheid, gepaard aan minder goed inzicht, als goed inzicht gepaard aan minder bedrevenheid, tot een resultaat kunnen leiden, dat men niet onbevredigend mag noemen. Ook zijn er steeds gevallen, waarbij de candidaat den eenen dag beter dan een anderen door physische en andere oorzaken zijn kennis weet te toonen.

Over het algemeen heeft de Commissie den indruk verkregen, dat steeds meerdere candidaten zich op degelijke wijze voor het examen voorbereiden.

L. O. art. 65. Wiskunde. Het examen in stelkunde gaf over het algemeen bevredigende uitkomsten. Aan verschillende candidaten, wier schriftelijk werk niet in alle opzichten voldeed, kon, na het mondeling onderzoek, nog een voldoende cijfer worden toegekend.

Bij het examen in de vlakke meetkunde viel het aan de

Commissie op, dat slechts zeer weinige candidaten werk hadden gemaakt van de studie van machten van punten ten opzichte van een cirkel, machtlijnen, machtpunten, gelijkvormigheidspunten, harmonische punten op eene rechte, harmonische rechte door een punt en de toepassingen, die van deze onderdeelen der meetkunde kunnen gemaakt worden.

Ten aanzien van het examen in gonio- en trigonometrie valt op te merken, dat bij vele candidaten de kennis der gronden van dit vak onvoldoende, bij sommige zelfs zeer gering was.

De toestand der goniometrische verhoudingen van hoeken in verschillende kwadranten kon door velen niet behoorlijk worden verklaard, evenmin de herleiding van vormen als: $\text{Sin. } (90^\circ + a)$, $\text{Cos. } (a - 180^\circ)$, enz. Het herleiden van een goniometrische verhouding tot een anderen van denzelfden hoek had ook bij velen bezwaar. De bespreking van het geval, waarin van een driehoek twee zijden en een hoek tegenover een der zijden bekend zijn, bleek sommige candidaten nooit recht duidelijk geweest te zijn. De meeste candidaten verklaarden cyclometrische uitdrukkingen weinig of niet te hebben behandeld. Toch mag eenige kennis van die uitdrukkingen niet ontbreken.

Wat het examen in de stereometrie betreft moet worden opgemerkt, dat vele candidaten geen helder inzicht hadden in den stand van lijnen en vlakken en over het algemeen te weinig hadden nagegaan, waarom bij het bewijzen eener eigenschap een bepaalden weg gevolgd werd.

In het bijzonder is het hoofdstuk van den boldriehoek onvoldoende bestudeerd; slechts een-zesde deel der candidaten heeft bij het schriftelijk examen over dat onderdeel het cijfer 5 of hooger kunnen verwerven.

Aan het einde harer taak gekomen, heeft de Commissie de eer Uwer Excellentie haren dank te brengen voor het in haar gestelde vertrouwen.

Namens de Commissie,
J. CAMPERT, *Voorzitter*.
A. J. GOEDKOOP VAN NELLE,
Secretaris.

BIJLAGE Q.

VERSLAG DER COMMISSIE, in 1903 belast geweest met het examineeren van hen die eene akte van bekwaamheid verlangden tot het geven van middelbaar onderwijs in de Nederlandsche taal en letterkunde, de geschiedenis, de aardrijkskunde, de staathuishoudkunde en statistiek, de Staatsinrichting en het schoonschrijven.

Aan
Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken.

De Commissie, krachtens art. 69 der wet tot regeling van het middelbaar onderwijs, bij Uwer Excellentie's beschikking van 23 October 1903, n°. 93991, afd. Onderwijs, benoemd tot het afnemen van bovengenoemde examens in 1903, was samengesteld als volgt:

lid en voorzitter: K. ten Bruggencate, inspecteur van het middelbaar onderwijs te 's Gravenhage;

lid en ondervoorzitter: dr. C. M. Kan, hoogleeraar aan de Gemeentelijke universiteit te Amsterdam;

leden:

mr. J. Oppenheim, hoogleeraar aan de Rijks-universiteit te Leiden;

dr. F. J. L. Krämer, oud-hoogleeraar aan de Rijks-universiteit te Utrecht, thans directeur van het huisarchief der Koningin, te 's Gravenhage;

dr. K. H. Th. Bussemaker, hoogleeraar aan de Rijks-universiteit te Groningen;

dr. J. te Winkel, en mr. M. W. F. Treub, hoogleeraren aan de gemeentelijke universiteit te Amsterdam.

dr. H. Blink, privaats-docent aan de Rijks-universiteit te Leiden;

dr. A. Kluyver, mederedacteur van het Woordenboek der Nederlandsche taal, te Leiden, en

G. C. F. van der Laan, hoofd eener openbare school voor lager onderwijs te 's Gravenhage.

Den 30sten October ll. hielden de leden der Commissie hunne eerste vergadering. Daarin maakten zij den rooster van het examen op en stelden zij het plan van het examen vast, terwijl zij dr. J. te Winkel tot hun secretaris benoemden.

De mondelinge en schriftelijke examens in het schoonschrijven namen reeds 5 November daaraanvolgende een aanvang, en werden voortgezet op 6, 12, 13, 19, 20, 26 en 27 November, en 3, 4, 10, 11, 15, 17, 18 en 22 December.

Voor de andere examens was ook nu weder, evenals in vroegere jaren, bepaald, dat het schriftelijk examen van alle candidaten gelijktijdig zou worden afgenomen. Den 11den November had dit schriftelijk examen plaats. Het eerste mondelinge examen volgde 3 December en sinds dien datum werd door de Commissie bijna dagelijks geëxamineerd tot op 31 December, terwijl op 30 December eene vergadering werd gehouden tot het opmaken van dit verslag.

Het aantal der gevraagde akten bedroeg 132 tegen 131 in 1902, 110 in 1901 en 79 in 1900. Den aard der verlangde

akten, het aantal candidaten voor elke akte en den uitslag der examens met de namen der examinatoren vindt Uwe Excellentie in de volgende tabel.

GEVRAAGDE AKTEN VOOR	Aantal candidaten die zich hebben aangemeld.		Aantal candidaten die aan het examen hebben deel- genomen.		Aantal niet geslaagde candidaten.		Aantal geslaagde can- didaten.		EXAMINATOREN.
Kvii.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	Prof. dr. J. te Winkel. Dr. A. Kluyver.
	T.	T.	T.	T.	T.	T.	T.	T.	
Nederlandsche taal en letterkunde.	6	4	10	5	4	9	1	2	3
Kviii.	8	6	14	8	6	14	3	2	5
Geschiedenis.	6	6	6	4	4	2	3	3	3
Kix.	9	3	12	7	3	10	2	2	4
Kx.	23	2	25	15	2	17	8	9	10
Staatshuishoudkunde en statistiek.	42	23	65	38	21	59	30	16	46
Kxi.	94	38	132	77	36	113	48	23	71
Staatsinrichting. N.									
Schoonschrijven.									
Samen . . .									

De Commissie veroorlooft zich, aan deze statistiek nog eenige opmerkingen van algemeenen aard toe te voegen. In overeenstemming met den wenk, door de vorige Commissie gegeven, dat het wenschelijk zou zijn zich bij het onderzoek te vergewissen, of de candidaten althans eenige onderdeelen van hun vak met voorliefde en dieper gaande studie hadden beoefend, heeft deze Commissie telkens bij de candidaten onderzocht, welke boeken zij meer bijzonder hadden bestu-

deerd, en de uitkomsten van haar onderzoek onder eene afzonderlijke rubriek in cijfers trachten te brengen. Natuurlijk eischte zulk een onderzoek tijd, terwijl het toch niet gewenscht schijnt den duur van het, voor de examinandi toch altijd zeer vermoeiend, examen nog te verlengen. Daarom meende de Commissie, dat het voortaan in het belang der kandidaten zou zijn, hen uit te noodigen, vóór den aanvang van het examen aan den voorzitter der Commissie schriftelijk de titels op te geven van de voornamelijk door hen bestudeerde werken. Dat zou den examinatoren tevens een beter inzicht kunnen geven in hunne wijze van studeeren, en dus eenigszins te gemoet kunnen komen aan het bezwaar, dat bij examens als deze de examinatoren en examinandi elkander meestal geheel vreemd zijn.

In verband daarmee wenscht de Commissie dan ook nog eens weer de reeds zoo dikwijls in de verslagen harer voorgangers gemaakte opmerking te herhalen, dat het naar hare meening eene daad van menscheijkheid zoude zijn tegenover de kandidaten, indien de examens voor de hoogste bevoegdheden zooveel mogelijk naar de hoogeschool werden overgebracht. Er is te weinig aanraking tusschen de kandidaten en hunne examinatoren, en bijgevolg te veel kans, dat de laatsten zich vergissen in de beoordeeling van de studie der eersten. Wel stellen de examinatoren zich steeds gaarne beschikbaar, om aanstaanden examinandi van dienst te zijn, en nader in te lichten, en hebben zij daarvoor menig uur over, maar bij eene oppervlakkige kennismaking moet het in elk geval toch blijven, en dat is zeker een nadeel. Werd aan den wensch der Commissie te eeniger tijd voldaan, dan zou ook door de betere voorbereiding der kandidaten een niet gering te schatten waarborg voor de degelijkheid hunner kennis worden verkregen, terwijl men dienaangaande thans veelal geheel in het duister tast, en het eerste deel van het examen hoofdzakelijk moet dienen, om zich daarvan min of meer op de hoogte te stellen.

Dat ook vele kandidaten zelf in het onzekere verkeerden, of hunne opleiding en studie wel voldoende waren geweest, bleek o. a. ook hieruit, dat na hunne oproeping niet minder dan 19 kandidaten zich voor het examen terugtrokken. Dat dit de regeling der examens zeer bemoeilijkt en noodeloze kosten voor den Staat veroorzaakt, behoeft wel niet nader te worden betoogd.

Na deze algemeene opmerkingen moge nu nog het een en ander volgen over de examens in elk der vakken afzonderlijk.

Voor het examen in *Nederlandsche taal en letterkunde* hadden zich 10 kandidaten aangemeld, van wie zich één vóór het schriftelijk examen terugtrok. Slechts 3 kandidaten mochten ditmaal de akte verwerven. Het examen in de beschrijvende spraakkunst was wel is waar voldoende bij alle kandidaten op één na, doch slechts enkelen toonden het verschil tusschen de beschrijvende en de historische methode waarlijk te begrijpen: de meesten hadden zich bepaald tot het van buiten leeren der gewone verdeelingen, en waren niet vlug met het noemen van voorbeelden. Het is dan ook te begrijpen, dat het examen in de historische taalkunde minder gunstig uitviel en slechts 4 van de 9 kandidaten hierin een voldoende cijfer kregen. Toch heeft de Commissie wel in het oog gehouden, dat dit vak voor de meeste kandidaten eigenaardige moeilijkheden oplevert. Maar hoe matig zij hare eischen ook wilde stellen, eenig begrip van de historische taalwetenschap moest van de kandidaten worden gevergd. Bij de meesten echter was die studie zoo oppervlakkig gebleven, dat zij er geen dienst van hadden voor de verklaring van allerlei vormen in de teksten, die hun werden voorgelegd. Hunne kennis van de Middelnederlandsche grammatica kon dan ook niet veel beteekenen, en het viel hun daardoor vaak moeilijk het gelezene behoorlijk te verstaan. Een paar kandidaten toonden duidelijk, dat zij ook van de literatuur der 17de eeuw veel te weinig hadden gelezen, en slechts een enkele was in staat, zich bij de verklaring der teksten met gemak van het tegenwoordige Nederlandsch te bedienen. Het taalkundig deel van het examen heeft dit jaar een minder gunstigen uitslag opgeleverd dan in 1902, hoewel natuurlijk thans geen hogere eischen zijn gesteld dan vroeger.

Ook het examen over Nederlandsche letterkunde leverde dit jaar minder bevredigende uitkomsten op dan in de beide vorige jaren. Vier van de afgewezen kandidaten waren ook daarin onvoldoende, en alleen van de toegelaten kandidaten voldeed het examen geheel aan de gestelde eischen. Vooral ook aan feitenkennis ontbrak het ditmaal. Voor een historisch vak als dit, waarbij het minder aankomt op het inprenten en begrijpen van theorieën, is langdurige voorbereiding onmisbaar, ten deele omdat zelfs de meest begaafde alleen door gedurige herhaling van het geleerde eene eenigszins omvangrijke feitenkennis tot zijne beschikking krijgt, ten deele ook omdat eenvoudig van buiten leeren hier niet kan volstaan. De hoofdpersonen uit de literatuurgeschiedenis toch moeten voor hare beoefenaars in hun kring als het ware opnieuw levende wezens worden zijn, want alleen daardoor zijn hunne werken te begrijpen. Daarvoor nu wordt veel lectuur vereischt: in de eerste plaats van onze dichters en prozaschrijvers zelf, maar verder ook van de monographieën over hen. Bij het onderzoek door de Commissie ingesteld naar de wijze, waarop de kandidaten hunne kennis hadden trachten te verwerven, bleek meermalen de hoeveelheid van het gelezene veel te gering, terwijl van vertrouwdheid met de vakliteratuur meestal bijna geen sprake kon zijn. Bij de bestudeering van een paar handboeken was het gewoonlijk gebleven, ofschoon van een aanstaand docent in de Nederlandsche letterkunde toch wel mag worden geëischt, dat hij min of meer bekend is met hetgeen er in ons land op dit gebied is gewerkt, althans met de nieuwe ontdekkingen en voorstellingen, waardoor de Nederlandsche tijdschriften de bestaande handboeken telkens blijven aanvullen en verbeteren. Ook mag niet vergeten worden, dat een voldoende begrip van onze letteren niet te verkrijgen is zonder eenige bekendheid met de letterkunde van andere volken. Toch waren het slechts enkelen, die daarvan — en dus van meer algemeene ontwikkeling — voldoende blijk gaven.

Het examen in de *geschiedenis* gaf dit jaar ongunstige resultaten. Van de 8 mannelijke en 6 vrouwelijke kandidaten konden niet meer dan 3 mannelijke en 2 vrouwelijke het diploma verwerven; de meesten bleven zeer verre van hun doel verwijderd. Bij het schriftelijk examen, waarbij als gewoonlijk de keus was gelaten tusschen niet minder dan zestien onderwerpen uit zeer verschillende tijdperken, werd dikwijls niet anders geleverd dan eene opsomming van feiten, waarbij dan nog nu en dan nog zeer grove fouten werden gemaakt. Meer dan eens ging het opstel geheel bezijden het onderwerp, hetzij om daardoor het gebrek aan kennis te verbloemen, hetzij door gemis van begrip. Het mondeling examen werd steeds opzettelijk zoo ingericht, dat de kandidaten met de kennis van algemeen bekende feiten konden volstaan, mits daarbij inzicht getoond werd in de beteekenis en den invloed daarvan en vooral ook in het verband met gelijktijdige gebeurtenissen; maar daarin schoten de meeste kandidaten veel te kort. Bij sommigen kwam bovendien eene geheel onvoldoende kennis aan den dag van de hoofdfeiten, zelfs van die der vaderlandsche geschiedenis. Na hetgeen door de Commissiën uit vorige jaren reeds gezegd is, zal de Commissie zich onthouden van een oordeel over de oorzaken van dit onbevredigend resultaat en over het examen zelf en de bezwaren aan de voorbereiding, ook voor dit vak verbonden.

Aan het examen in de *aardrijkskunde* werd dit jaar slechts door 4 (mannelijke) kandidaten deelgenomen, onder welke twee, die het vorige jaar werden afgewezen. Aan deze laatste kon dit jaar het diploma worden uitgereikt, nadat op het examen was gebleken, dat zij het ontbrekende in hunne kennis door uitgebreider studie hadden aangevuld, doch vooral omdat de bewijzen werden geleverd, dat zij zich het vroeger bestudeerde beter eigen hadden gemaakt, wat uit hunne beknopter, vollediger en duidelijker antwoorden bleek. Een der geslaagde kandidaten legde zelfs een zeer voldoende examen af. Bij den afgewezen kandidaat schortte het zoowel aan inzicht in, als aan kennis van het vak, terwijl bij twee der geslaagde kandidaten nog altijd dat gedeelte van het examen te wenschen

overliet, waarbij het aankwam op volledige, heldere verklaringen der verschijnselen of toepassing der algemeene aardrijkskunde op bepaalde landen of werelddeelen. Vooral bij het examen in wis- en natuurkundige aardrijkskunde was dat het geval. De beoefening der volkenkunde liet in dit opzicht minder te wenschen over en schijnt thans bij toekomstige leeraren in aardrijkskunde langzamerhand meer ingang te vinden. Ook de vergelijking der landen als staten, naar de middelen van bestaan, het verkeer, de dichtheid en verspreiding der bevolking als anderszins was bij de toegelaten candidaten beter dan vroeger tot haar recht gekomen. Wij wijzen met nadruk op het belang van zulk eene vergelijking der landen als staten bepaaldelijk voor Nederland, omdat bij eene handeldrijvende en koloniseerende natie de beoefening der oeconomische aardrijkskunde stellig niet bij die der physische op den achtergrond moet treden, ja op de hogere klassen dier burger- en handelsscholen, waar vollediger onderwijs in aardrijkskunde aan meer ontwikkelde leerlingen gegeven wordt, den voorrang moet verdienen.

Ten aanzien van de examens in *Staatsinrichting* en *Staatshuishoudkunde* kan het oordeel der Commissie in zoover gunstiger zijn dan het vorige jaar, dat de candidaten over het algemeen blijv gaven, meer studie te hebben gemaakt van de literatuur over het behandelde vak. Ook bleken de candidaten, vooral die voor de examens in Staatsinrichting, over het algemeen eene minder oppervlakkige kennis te hebben van het vak, dan waarover in vorige jaren moest worden geklaagd. Dit gunstig getuigenis kan, wat de candidaten voor de akte Staatshuishoudkunde betreft, niet zoo in het algemeen worden afgelegd. Het geldt slechts voor de minderheid van hen, aan wie de akte kon worden uitgereikt. Voor de examens in beide vakken meldden zich ook dit jaar weder enkele candidaten aan, die blijv gaven niet het minste besef te hebben van de eischen, die moeten worden gesteld aan wie eene bevoegdheid wenschen te verkrijgen om als zelfstandige leiders op te treden bij een studievak op eene instelling van middelbaar onderwijs. De Commissie acht het derhalve niet overbodig, nogmaals met nadruk de aandacht te vestigen op hetgeen in het verslag van het vorige jaar naar aanleiding van dit euvel opgemerkt werd. Nog al te veel candidaten, vooral voor het examen in de Staatshuishoudkunde, bleken ook dit jaar het verschil niet in te zien tusschen eigen studie, liefst onder bekwame leiding, en het zich laten africhten voor een aantal examenvragen.

Voor het examen in het *schoonschrijven* hadden zich 65 candidaten aangemeld: 42 mannelijke en 23 vrouwelijke, waar-

van respectievelijk werden toegelaten 30 en 16, afgewezen 8 en 5, en 4 en 2 niet opkwamen. Was het aantal dus weer grooter dan het vorige jaar, het gehalte was over het algemeen niet beter. Het teekenen van versierde letters was het best verzorgd, sommige examinandi leverden op dit gebied zelfs fraai werk. Van het schrijven op het bord kan insgelijks getuigd worden, dat het meestal voldoende was. Het schrijven op papier daarentegen was weer zeer middelmatig, inzonderheid het groot en het klein, het middelgroot was doorgaans het beste, en menig een heeft het alleen aan *dit* schrift te danken, dat hij voor „schrijven” nog het even voldoende kon bereiken. Ook het rondschrift bleef veelal beneden peil; 't schijnt der Commissie toe, dat de eischen voor dit onderdeel van het examen wel wat licht worden geacht. Omtrent het theoretisch en paedagogisch gedeelte moet de Commissie blijven constateeren, dat verreweg de meeste candidaten daarin slecht zijn onderlegd. Waar de lectuur over schrijven en schrijfonderwijs in de laatste vijf en twintig jaar zoo belangrijk is uitgebreid en de meeningen dikwijls zoo scherp tegenover elkander staan, vooral in verband met de steeds meer op den voorgrond tredende hygiënische eischen en inzichten, daar moet van dit onderdeel van het examen door de candidaten meer werk worden gemaakt dan in den regel gedaan wordt. Dat men daartoe niet kan volstaan met het in zich opnemen van den inhoud van de eene of andere handleiding, die in een kort bestek geschiedenis, paedagogieka en methodiek samengedrongen heeft, behoeft wel geen nadere toelichting. En waar het vooral de minst ontwikkelde zijn, die zich tevreden stellen met op deze wijze verkregen kennis, meent de Commissie, dat het euvel niet kan verholpen worden, zoolang niet van de candidaten op de eene of andere wijze het voldoen aan althans eenigen graad van ontwikkeling mag worden verlangd.

De Commissie eindigt haar verslag met aan Uwe Excellentie haar dank te betuigen voor het vertrouwen, door Uwe Excellentie in haar gesteld.

's Gravenhage,
7 Maart 1904.
Amsterdam,

Namens de Commissie,
K. TEN BRUGGENCATE, *Voorzitter*.
J. TE WINKEL, *Secretaris*.

BIJLAGE R.

VERSLAG DER COMMISSIE in 1903 belast met het afnemen der examens voor de akten van bekwaamheid tot het geven van middelbaar onderwijs in het handteekenen en de perspectief, in het rechthoekig teekenen en de perspectief en in het boetseeren.

Aan

Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken.

De Commissie, benoemd bij Uwer Excellentie's beschikking van 26 Juni 1903, n°. 5507, afdeling Onderwijs, zitting houdende te Amsterdam, was samengesteld als volgt:

lid en voorzitter: W. B. G. Molkenboer, directeur der Rijksnormaalschool voor teekenonderwijzers te Amsterdam;

leden:

J. J. Aarts, leeraar aan de Academie van Beeldende Kunsten te 's Gravenhage;

J. Bubberman, leeraar aan de Rijks- hogere burgerschool en aan de burger dag- en avondschool te Leeuwarden;

A. R. Cohen, leeraar aan de Rijksnormaalschool voor teekenonderwijzers en aan de Rijksschool voor kunstnijverheid te Amsterdam;

P. Doorn, directeur der ambachtsschool te Amersfoort;

H. Ellens, leeraar aan de kunstnijverheidsteekenschool „Quellinus” te Amsterdam;

P. M. A. Hermann, directeur der gemeentelijke teekenschool te Edam;

C. P. Holst Gzn., hoogleeraar aan de Polytechnische School te Delft en tijdelijk leeraar aan de Rijksnormaalschool voor teekenonderwijzers te Amsterdam;

Bart van Hove, hoogleeraar aan de Rijksacademie van Beeldende Kunsten te Amsterdam;

E. Jelsma, directeur der eerste ambachtsschool van de Maatschappij voor den werkenden stand te Amsterdam;

W. Kromhout Czn., leeraar aan de Rijksnormaalschool voor teekenonderwijzers en aan de Rijksschool voor kunstnijverheid te Amsterdam;

J. Kuyper, hoofdleeraar aan de Academie van Beeldende Kunsten te 's Gravenhage;

R. A. van de Pavert, leeraar aan de Rijksnormaalschool voor teekenonderwijzers en aan de Rijksschool voor kunstnijverheid te Amsterdam;

H. J. de Vries, directeur der burgeravondschool en leeraar aan de hogere burgerschool met 5-jarigen cursus te Haarlem;

B. W. Wierink, directeur der industrijschool van de Maatschappij voor den werkenden stand en leeraar aan de Gemeentelijke kweekschool voor onderwijzers en onderwijzeressen te Amsterdam;

plaatsvervangende leden:

S. Franco, leeraar aan de 2de ambachtsschool te Amsterdam;

J. H. de Groot, leeraar aan de kunstnijverheidsteekenschool „Quellinus” te Amsterdam;

J. Visser, leeraar aan de Rijksnormaalschool voor teekenonderwijzers en directeur der teekenschool voor kunstambachten te Amsterdam.

In de eerste vergadering, gehouden 4 Juli 1903, benoemde de Commissie, op voorstel van den voorzitter, haar mede-lid B. W. Wierink, bij acclamatie tot secretaris.

De examens werden in haar geheel afgenomen in de oefenschool der Rijksnormaalschool voor teekenonderwijzers te Amsterdam. Zij vingen aan den 28sten Juli en eindigden den 5den September.

Ingeschreven waren voor de akte M¹ 78 kandidaten, waaronder 36 vrouwelijke. Voor de akte M² 23 mannelijke kandidaten en voor de akte O 3 mannelijke kandidaten.

Voor de akte M¹ kwam 1 mannelijke kandidaat, voor M² kwamen 2 mannelijke kandidaten niet op.

De kandidaten voor de akte M¹ waren voor het 1ste gedeelte verdeeld in 4 groepen.

De groepen I en II (vrouwelijke kandidaten) werkten van 28 Juli—3 Augustus.

De groepen III en IV (mannelijke kandidaten) werkten van 4—10 Augustus.

De kandidaten voor M² en O werkten voor het 1ste gedeelte van 12—18 Augustus.

Daarna begonnen de mondelinge examens (B) voor hen, die met goed gevolg het 1ste gedeelte (A) hadden afgelegd of die, niettegenstaande dit eerste gedeelte geen gunstige resultaten had opgeleverd, toch den wensch hadden te kunnen gegeven zich aan het 2de gedeelte (B) te onderwerpen.

Aan dit examen namen deel:

voor M¹ 19 vrouwelijke en 27 mannelijke kandidaten, die allen voor A waren geslaagd en één mannelijke kandidaat, die bij A onvoldoende examen had afgelegd en toch wenschte deel te nemen aan het examen B;

voor M² 5 mannelijke kandidaten, en

voor O 2 mannelijke kandidaten.

Het 2de gedeelte van het examen voor de akte M¹ liep voor iedere groep over twee dagen; iedere groep telde 7 of 8 kandidaten; deze examens werden gehouden 21—22, 24—25, 26—27, 28—29 Augustus, 31 Augustus—1 September en 2—3 September.

De 7 kandidaten voor het 2de gedeelte voor M² en O werden geëxamineerd op 4 en 5 September.

Van de 77 kandidaten voor M¹ verwierven het diploma 29 (15 vrouwelijke en 14 mannelijke kandidaten). Van de 21 kandidaten voor M² 5 mannen en van de 3 voor O 2 mannen, in het geheel dus zijn gediplomeerd 35 personen, voor M¹ dus pl. m. 37½ pct., voor M² pl. m. 24½ pct.

Dat voor de akte M¹ van de 77 kandidaten voor het 1ste gedeelte 31 moesten worden onvoldoende geacht, is grotendeels te wijten aan het geleverde werk in de groep handteekenen.

Van de teekeningen naar de pleisterkop (waarvoor was gekozen de portretbuste van Commodus, Romeinsch Keizer) werden genoemd:

- 12 onvoldoende;
- 25 ter nauwernood voldoende;
- 20 voldoende;
- 9 ruim voldoende;
- 8 goed, en
- 3 zeer goed.

Van de teekeningen naar het stilleven (gegeven een renaissance tafel met 17-eeuwsche koperen lantaarn):

- 6 slecht;
- 16 onvoldoende;
- 19 ter nauwernood voldoende;
- 19 voldoende;
- 6 ruim voldoende;
- 10 goed;
- 1 zeer goed.

Voor de vlakversiering (twee verschillende voorbeelden: a. middeleeuwsche letter en b. wapenschild met distelbloem):

- 1 slecht;
- 17 onvoldoende;
- 11 ter nauwernood voldoende;
- 22 voldoende;
- 10 ruim voldoende;
- 9 goed, en
- 7 zeer goed.

Van de teekeningen naar het ornament naar pleister (gegeven een Romaansch kapiteel) werden genoemd:

- 1 slecht;
- 5 onvoldoende;
- 16 ter nauwernood voldoende;
- 19 voldoende;
- 16 ruim voldoende;
- 14 goed, en
- 6 zeer goed.

Onder de geslaagden voor M¹ waren er 16 die reeds vroeger examen gedaan hadden.

Ook deze Commissie moet weder de opmerking maken, dat het teekenen naar het stilleven de minst goede resultaten opleverde. Er werd maar al te vaak gebruik gemaakt van houtskool, een materiaal minder geschikt tot het weergeven van fijne vormen en profielen. Gebrek aan vormenkennis was blijkbaar oorzaak van minder goed slagen, een gebrek dat men door eene quasie schilderachtige wijze van behandeling trachtte te bemantelen. Het maken van correcte zuivere vormen is zeker bij het teekenen van een stilleven als hier gegeven was, een eerste eisch.

Als een gunstig verschijnsel mag worden opgemerkt, dat er toch bij de gemaakte teekeningen vele werken voorkwamen, zoo goed als men voor examenwerk verlangen kan; van al het geleverde werk konden 58 teekeningen goed of zeer goed worden genoemd.

Over het teekenen op het zwartbord kan niet zoo gunstig worden gesproken. Van de 46 kandidaten die hierin werden geëxamineerd, werd: aan 1 het cijfer 2 (slecht), aan 7 het cijfer 3 (onvoldoende), aan 24 het cijfer 4 (voldoende), aan 1 het cijfer 5 (goed) en aan 3 het cijfer 6 (zeer goed) toegekend.

Er waren dus nog bij deze 46 kandidaten (waarbij er één was die voor A onvoldoende cijfers had behaald) nog 8 die slecht of onvoldoende bedreven waren in het schetsen op het bord, iets wat toch voor een leeraar bij het M. O. als een der eerste eischen mag wordengesteld.

Ook hier kwam het gebrek aan vormenkennis sterk uit. Alleen voortdurende oefening in het schetsen naar de natuur kan hierin verbetering brengen.

Wat het examen in de projectie-leer en de perspectief aangaat moet de Commissie de opmerking maken dat vooral wat

M¹ betreft de kandidaten over het algemeen blijk gaven van eene veronachtzaming van de studie van de beginselen der meetkunde; van den grondslag dus der beide wetenschappen, waarin zij examen hadden af te leggen. Veel kandidaten bleken zelfs niet in staat de bepalingen van een ruit of van een parallelogram behoorlijk weer te geven.

Bij M² viel het der Commissie op dat het teekenwerk voor perspectief en beschrijvende meetkunde voor het meerendeel bleef beneden hetgeen van rechthoekige teekenaars mag worden verwacht.

Als eindcijfers werd toegekend voor projectie-leer M¹, 1 maal 1; 6 maal 2; 6 maal 3; 9 maal 4; 12 maal 5 en 11 maal 6;

en voor perspectief M¹, 1 maal 2; 8 maal 3; 21 maal 4; 12 maal 5 en 3 maal 6.

Evenals dit bij vorige examens gebruikelijk was, werd ook dit jaar bij het ontwerpen van een ornament-compositie den candidaat van elke groep, keuze gelaten tusschen twee opgaven, die hetzij de versiering van een gegeven voorwerp of bouwkundig constructiedeel, hetzij een te versieren veld in aangegeven techniek ten doel had. Bij de opgaven voor de vrouwelijke kandidaten werd rekening gehouden met enkele veel voorkomende technieken voor vrouwen handenarbeid.

Uit een voorraad planten en bloemen, die voor elke groep opnieuw werden aangevuld, was de candidaat verplicht het motief te kiezen, dat hem (haar) voor de compositie het meest toepasselijk scheen.

Op het veld der teekening of op afzonderlijk papier moest deze plant worden afgebeeld, ten einde de proeve van „stijl-leering” te kunnen vergelijken met het gekozen motief.

De resultaten waren, oehoudens eenige uitzonderingen, middelmatig of daar beneden. Is het voorzeker noodig voor een teekenleeraar dat hij in het nateekenen van een voorwerp naar de natuur behoorlijk bedreven is, niet minder is dit het geval waar het geldt het ontwerpen van een ornament, dus de verwerking, de toepassing van het geleerde, wat vooral voor een leeraar die in de vakscholen onderwijs zal geven, zoo hoogst noodig is.

De mondelinge examens in stijl- en ornamentleer en in de geschiedenis der stijlen, moesten het vermoeden versterken, dat door velen een verkeerde studiewijze wordt gevolgd, want de studie van de geschiedenis der versieringskunst bleek bij velen meer tot doel te hebben gehad om jaartallen en eenige archeologische bijzonderheden van buiten te kennen, dan wel tot middel te dienen om te komen tot eigen smaakontwikkeling.

Ook bij het teekenen op het bord van eene versiering of versierd bouwkundig onderdeel, gaven de meeste kandidaten van weinig ernstige voorstudie blijk; dit teekenen geschiedde te weinig systematisch, het „ten naastebij” domineerde, het juiste ontbrak, een zekeren tegenzin in het teekenen, een verwonderlijk verschijnsel toch bij aanstaande teekenleeraren, doch gekweekt door de wijze waarop het kunstonderwijs gegeven wordt, openbaarde zich ook bij de opstellen; met de ondervinding van andere jaren voor oogen, waarin deze tegenzin ook meermalen geconstateerd werd, waren thans in de opgaven de schetsen op den voorgrond gesteld en behoefde de candidaat slechts een *beknopt overzicht* als tekst daaraan toe te voegen. In antwoord op de aldus ingekleede vragen, kwamen in de meeste gevallen opstellen in, sporadisch met schetsen geïllustreerd, die evenals genoemde schetsen op het bord aan een hardnekkig „ten naastenbij” laboreerden.

De doorgaans onvoldoende studie van het ornament uitte zich ook in de cijfers van de kandidaten, zooals uit onderstaande tabel blijkt. Van de 77 gemaakte ornamentcomposities werden:

7 zeer goed;	11 waren twijfelachtig;
10 goed;	16 onvoldoende;
9 ruim voldoende;	7 slecht, en
11 voldoende genoemd;	1 zeer slecht;

zoodat van de 77 teekeningen voor M¹ gemaakt 37 vol-

doende, goed of zeer goed waren, terwijl 11 twijfelachtig en 24 onvoldoende of slecht werden genoemd.

Van de 16 composities door de kandidaten gemaakt in de afd. M² en O (wat deze laatste betreft moest deze compositie worden uitgevoerd in klei) werden 2 composities slecht, 6 onvoldoende, 4 twijfelachtig, 1 ruim voldoende, 2 voldoende, 1 goed en 1 zeer goed genoemd.

Acht kandidaten hadden voor dit vak vrijstelling, zijnde in het bezit van akte M¹ met voldoende examen in de groep ornament, zoodat voor deze afdeling 8 composities aan den onvoldoenden kant, 5 aan den voldoende kant stonden en 3 twijfelachtig waren.

Van de 51 examens in de stijl- en ornamentleer werden 4 zeer slecht, 8 slecht, 19 onvoldoende, 4 twijfelachtig, 6 voldoende, 1 ruim voldoende, 8 goed en 1 zeer goed genoemd. Twee kandidaten hadden vrijstelling.

Van de 51 mondeling afgenomen examens in de geschiedenis der stijlen werden 3 zeer slecht, 7 slecht, 14 onvoldoende, 4 twijfelachtig, 11 voldoende, 1 ruim voldoende en 11 goed genoemd. Twee kandidaten hadden vrijstelling.

Van de 51 gemaakte opstellen waren 1 zeer slecht, 4 slecht, 17 onvoldoende, 15 twijfelachtig, 2 voldoende, 3 ruim voldoende, 8 goed en 1 zeer goed (2 kandidaten hadden vrijstelling); bij deze rubriek zijn alzoo 14 examens beslist voldoende genoemd.

Als eindcijfer voor ornament werd gegeven:

3 maal 2 } = 26 maal onvoldoende.
23 maal 3 }
16 maal 4 }
8 maal 5 } = 30 maal voldoende.
6 maal 6 }
1 vrijstelling.

Alle bovenstaande opmerkingen gelden voor M¹, M² en O.

Aan 46 kandidaten die examen aflegden in de anatomie werden de cijfers toegekend als onderstaande tabel aangeeft.

Cijfer.	Mondeling examen.	Proportie-beeld en geraamte.	Anatomische onder-deelen.	Eindcijfer.
6	12	—	1	1
5	13	3	9	15
4	10	31	17	15
3	9	12	19	14
2	—	—	—	1
1	2	—	—	—
Totaal.	46	46	46	46

Uit deze tabel blijkt, dat in dit jaar de kandidaten voor het mondeling examen beter waren dan voor het teekenen.

Hoewel de meeste teekeningen bijna voldoende of voldoende geoordeeld konden worden, bleek toch ten duidelijkste, dat de kandidaten bij hunne studie uitsluitend naar platen hadden geteekend.

De Commissie acht het daarom gewenscht als haar meening uit te spreken, dat voor het verkrijgen van grondige kennis van den uitwendigen vorm van het menschbeeld, het teekenen naar goede gipsafgietsels bepaald noodig is.

Dat van de 9 kandidaten het mondeling examen onvoldoende en van 2 zelfs zeer slecht was is te wijten aan een gebrekkige voorbereiding uitsluitend uit het een of ander leerboek, zonder nauwkeurige studie van het geraamte en het spierbeeld.

Voor de 46 examens in de methodiek voor akte M¹ afgenomen werd toegekend:

3 maal het cijfer 2;
12 „ „ „ 3;
21 „ „ „ 4;
5 „ „ „ 5, en
5 „ „ „ 6,
dus 15 maal een onvoldoend en 31 maal een voldoende cijfer.

Bij de examens in de methodiek van het handteekenen kwam het vaak voor dat de kandidaten geen behoorlijke omschrijving konden geven van de meetkundige lichamen en dat ze zich over het algemeen vaak slecht wisten uit te drukken.

Vakliteratuur, kennis van de verschillende hulpmiddelen bij het teekenonderwijs in gebruik, en de geschiedenis van het teekenonderwijs, scheen door weinigen ernstig bestudeerd, terwijl de plaats die het handteekenonderwijs aan verschillende vakscholen dient in te nemen, onderscheiden kandidaten niet helder voor den geest scheen te staan.

Voor de afdeling teekenen voor de akte M² geeft onderstaande tabel een volledig overzicht.

Cijfer.	Kopie naar plaat.	Naar gegeven schets.	Werktuig-kundige teekening.
1	—	3	—
2	7	6	3
3	8	6	8
— 4	—	1	1
4	4	2	2
4 —	—	1	1
5	2	2	6
6	—	—	—
Totaal	21	21	21

Van de 21 kandidaten zijn slechts 5 tot het tweede gedeelte toegelaten.

Voor het mondeling examen in de terminologie der bouwkunde werd gegeven:

1 maal 3; 2 maal 4; 2 maal 5.

Voor die der werktuigkunde:

2 maal 3; 3 maal 5.

Voor de methodiek van het lijntekenen werd toegekend:

1 maal 3; 2 maal 4; 1 maal 5; 1 maal 6.

Totaal 5 examens.

Van de 21 teekeningen beschrijvende meetkunde waren: 2 zeer slecht, 6 slecht, 6 onvoldoende, 3 twijfelachtig, 1 voldoende, 1 ruim voldoende, 1 goed, 1 zeer goed.

Van de vijf mondelinge examens in dit vak afgenomen waren: 1 voldoende, 2 ruim voldoende, 1 goed, 1 zeer goed.

Eindcijfers beschrijvende meetkunde:

1 maal onvoldoende, 3 maal voldoende, 1 maal zeer goed. Onderstaande geeft een overzicht over de examens, zoowel wat het teekenen als het mondeling examen betreft in de perspectief.

Perspectief teekening:

9 kandidaten vrijstelling;
4 „ „ 2
2 „ „ 3
2 „ „ 4
1 kandidaat 4 +
2 kandidaten 5
1 kandidaat 6

Voor mondeling examen in dit vak werd gegeven:

1 maal 4; 1 maal 4 +; 1 maal 5;
2 kandidaten hadden vrijstelling.

Eindcijfer:

2 maal 4, en 1 maal 5.

2 kandidaten hadden vrijstelling.

De opmerkingen in het begin van dit rapport gemaakt omtrent het perspectiefisch examen bij de akte M¹ gelden ook voor M². Alleen dient hierbij nog opgemerkt dat de perspec-

tiefteekeningen van de examens M² vaak als *lijnteekening* slecht waren.

Wat de groep rechtlijnig teekenen betreft bij de kandidaten voor M² bleek ook dit jaar weer opnieuw, dat praktische bedrevenheid bij het meerendeel der kandidaten werd gemist. Dit blijkt zeer sterk uit bovenstaande tabellen.

Voor de copie naar plaat was de opgave een eenvoudige staande gedenksteen. De tekening was in omtreklijnen gegeven, terwijl werd gevraagd deze door middel van arceering op te werken; door het meerendeel der kandidaten werd deze opgave slechts gedeeltelijk uitgevoerd.

Voor de bouwkundige tekening naar gegeven schets was gevraagd: het teekenen in potlood op schaal van 1 à 10 van portiek.

Evenals bij het eerstgenoemde onderwerp waren ook bij dit slechts 6 kandidaten die voldoende cijfers behaalden, terwijl aan 15 een onvoldoend cijfer moest worden toegekend.

De voorname oorzaak van dit slechte resultaat moet gezocht worden in niet genoegzame voorbereiding.

Het meerendeel van het geleverde werk gaf blijk van niet voldoende ontwikkeling der kandidaten op constructief gebied en gebrek aan architectonische vormenkennis. Een systematisch opzetten en afwerken van de tekening kwam slechts weinig voor.

Bij het bootseerwerk, gemaakt door de kandidaten voor de akte O, was dit jaar vrij goed werk.

Voor de kop werd gegeven:

1 maal 4 + ; 1 maal — 4; 1 maal 2.

Voor de kopie:

1 maal 5; 1 maal 4 + ; 1 maal 3.

Voor het ontwerp ornament:

1 maal 4 + ; 1 maal 4; 1 maal — 4.

Twee kandidaten werden voor het 2de gedeelte voldoende bevonden, die ook het diploma verwierven, met eindcijfers voor bootseeren 5 en 4.

De opmerkingen over het anatomisch teekenen boven gemaakt gelden ook voor deze afdeeling.

Overigens gaf dit examen geen aanleiding tot bijzondere opmerkingen.

Namens de Commissie,
De Voorzitter,
W. B. G. MOLKENBOER.
De Secretaris,
B. W. WIERINK.

BIJLAGE S.

VERSLAG VAN DE COMMISSIE in 1903 belast geweest met het afnemen der examens in de Fransche taal (M. O.), naar aanleiding van het Koninklijk besluit van 9 Augustus 1879 (Staatsblad n°. 149).

Groningen,
10 Februari 1904.
Utrecht,

Aan

Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken.

De Commissie in 1903 belast geweest met het afnemen der akte-examens in de Fransche taal (M. O.), benoemd bij beschikking van 16 December 1903, n°. 92112, afd. Ond., heeft de eer aan Uwe Excellentie verslag omtrent hare werkzaamheden uit te brengen.

Zij was samengesteld uit de navolgende heeren: prof. dr. A. G. van Hamel, voorzitter; dr. J. J. Salverda de Grave, onder-voorzitter; C. E. M. Pernot, N. L. Verlint, A. Bourquin, A. Sunier, F. H. Delachaux, E. Th. Borlé, leden; F. Houben en mejuffrouw P. W. Rijke, plaatsvervangende leden. Ook deze laatsten hebben aan de examens deelgenomen.

De Commissie heeft hare zittingen — behalve de tweede voorbereidende vergadering, waarvoor de leden te Utrecht bijeenkwamen — gehouden te 's Gravenhage in de lokalen der Leesinrichting, Oude Molstraat. Voor het schriftelijk examen der A-candidaten is gebruik gemaakt van den foyer van het gebouw voor Kunsten en Wetenschappen.

In de eerste voorloopige vergadering, gehouden op 25 October, werd de heer Verlint tot secretaris gekozen en werden de leden der beide sub-commissiën door den voorzitter aangewezen: voor de B-examens de heeren Salverda de Grave, Pernot, Verlint, Bourquin, Sunier en de voorzitter, voor de A-examens de heeren Verlint (voor zoover hij niet als secretaris met bijzondere werkzaamheden zou belast zijn), Delachaux, Borlé, Houben en mej. Rijke, als geregeld, op gezette dagen, met het afnemen der examens belast, terwijl de heeren Bourquin en Sunier enkele der examens op zich zouden nemen en de heeren Salverda de Grave en Pernot enkele malen als assessor bij die examens tegenwoordig zouden zijn.

De voorzitter gaf reeds aanstonds den onder-voorzitter kennis dat hij, met het oog op zijn ambtsbezigheden te Groningen, pas 7 December de leiding der mondelinge examens op zich zou kunnen nemen.

In de tweede voorloopige vergadering, 8 November gehouden, werd de tekst der proefstukken voor het schriftelijk examen vastgesteld. Zij bestond voor het A-examen uit: 1°. een vertaling uit het Nederlandsch in het Fransch, naar een

tekst door den voorzitter ter tafel gebracht; 2°. een opstel over één der drie in de bijlagen vermelde onderwerpen, ter keuze van den candidaat; voor het B-examen uit: een vertaling van het Nederlandsch in het Fransch naar een moeilijker tekst, ook door den voorzitter ter tafel gebracht; 2°. een letterkundig opstel over één der eveneens in de bijlagen vermelde onderwerpen.

Voor de paraphrase van een gedicht, ten behoeve der vreemdelingen die van de vertaling wenschen te worden vrijgesteld, hebben gediend eenige strofen uit „Le Missel” van Sully-Prudhomme.

Het schriftelijk examen is aan alle kandidaten afgenomen op 11 November, aan de B-candidaten bovendien nog, voor de vertaling, in den voormiddag van 12 November.

Aan de correctie van het schriftelijk werk zijn besteed, voor dat der A-candidaten 12, 13, 14, 18, 19 en 20 November, voor dat der B-candidaten 16, 17 en 18 November.

De mondelinge examens der A-candidaten zijn gehouden van 30 November tot 30 December. In den regel werden per dag drie kandidaten geëxamineerd, des Dinsdags, Woensdags en Zaterdags vier kandidaten. Gedurende de periode der B-examens moest dit aantal somtijds tot twee per dag worden verminderd.

De B-examens waren, voor de kandidaten die dit verlangden, ook dit jaar in twee deelen gesplitst. Het eerste gedeelte, dat de taalkundige vakken en bovendien voor de meesten, ook de letterkunde der middeleeuwen omvatte, is afgenomen in de tweede helft der maand Juli en wel van 20 tot 27; het tweede, letterkundig (modern letterkundig) gedeelte is afgenomen van 18 tot 30 December.

Onderstaande tabel geeft een volledig overzicht van het aantal kandidaten die zich hadden aangemeld en van den uitslag der examens.

TABEL I.

AKTE A.

Candidaten.	Ingeschreven.	Vóór het examen teruggetrokken.	Aan het schriftelijk examen deelgenomen.	Na het schriftelijk examen teruggetrokken.	Aan het mondeling examen deelgenomen.	Afgewezen.	Toegelaaten.
Mannelijke . . .	45	8	37	7	30	14	16
Vrouwelijke . . .	63	3	60	9	51	12	39
Totaal . . .	108	11	97	16	81	26	55

AKTE B.

Candidaten.	Ingeschreven.	Na het in Juli gehouden grammaticaal examen teruggetrokken.	Aan het schriftelijk examen deelgenomen.	Na het schriftelijk examen teruggetrokken.	Aan het mondeling examen deelgenomen.	Afge- wezen.	Toege- laten.
Mannelijke . . .	9	1	8	0	8	3	5
Vrouwelijke . . .	7	0	7	0	7	3	4
Totaal . . .	16	1	15	0	15	6	9

Zij die zich na het schriftelijk examen (of, wat de B-candidaten betreft, na het eerste gedeelte) hebben teruggetrokken, hebben dit gedaan nadat hun uit de hun medegedeelde cijfers was gebleken, dat hun kan op slagen „gering geworden” of „vervallen” was. Enkele tot de eerste categorie behoorende hebben zich toch aan het mondeling examen willen onderwerpen. Van deze kon één vrouwelijke candidaat zonder bezwaar worden toegelaten.

Bijzonderheden omtrent den uitslag van het mondeling en het schriftelijk onderzoek beide, vindt Uwe Excellentie in de volgende tabellen.

TABEL II.

AKTE A.

Aantal malen dat is toegekend het praedicaat.	Mondelinge ver- klaring.	Sprakkunst mondeling.			Methodologie.	Schriftelijke ver- taling.	Opstel.	Uitspraak en dictie.		Vaardigheid.	Vreemdelingen die de Nederlandse taal niet genoegzaam machtig waren.
		Vormleer.	Syntaxis.	Kennis van het taaleigen.				Theorie.	Practijk.		Paraphrase.

Mannelijke kandidaten (30).

(5) zeer goed.	1	—	1	—	5 cand.	36 cand.	37 cand.	—	1	1	1 cand.
(4) goed.	4	7	2	8	1	1	5	6	2	2	—
(3) voldoende.	17	14	20	11	2	19	21	17	18	18	1
(2) bijna voldoende.	8	9	7	11	—	15	8	7	9	9	—
(1) onvoldoende.	—	—	—	—	—	1	2	—	—	—	—
(0) slecht.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
voldoende	22	21	23	19	5	20	27	23	21	21	1
onvoldoende	8	9	7	11	—	16	10	7	9	9	—

Vrouwelijke kandidaten (51).

(5) zeer goed.	5	—	2	2	29 cand.	47 cand.	60 cand.	—	7	11	13 cand.
(4) goed.	12	9	11	18	6	6	13	19	22	16	8
(3) voldoende.	28	23	28	23	16	23	33	23	22	19	2
(2) bijna voldoende.	6	19	10	8	2	18	12	9	—	5	2
(1) onvoldoende.	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—
(0) slecht.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
voldoende	45	32	41	43	27	29	47	42	51	46	11
onvoldoende	6	19	10	8	2	18	13	9	—	5	2

AKTE B.

TABEL III.

Aantal malen dat is toegekend het praedicaat:	Spraakkunst mondeling.			Schriftelijke verklaring.	Letterkunde.								Uitspraak en dictie.		Vaardigheid.
	Moderne spraakkunst.	Historische grondslag.	Stijlleer.		Mondeling.						Opstel.				
					Letterkundige verklaring.	Letterkundige geschiedenis.		Lectuur.							
						Algemeene.	Bijzondere.	Inhoud en inrichting der lectuurlijst.	Oordeel over het gelezene.	Inhoud.	Taal en stijl.				
												Theorie.	Practijk.		

Mannelijke kandidaten. (9).

				8 cand.	8 cand.	8 cand.	8 cand.	8 cand.	8 cand.	8 cand.	8 cand.	8 cand.	8 cand.	8 cand.	8 cand.
(5) zeer goed.	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1
(4) goed.	—	—	1	3	3	—	3	2	2	2	1	—	1	3	—
(3) voldoende.	7	5	6	3	4	6	2	4	4	5	5	7	4	4	—
(2) bijna voldoende.	1	3	2	2	1	2	2	2	2	1	2	2	3	—	—
(1) onvoldoende.	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
(0) slecht.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

Vrouwelijke kandidaten (7).

				8 cand.	8 cand.	8 cand.	8 cand.	8 cand.	8 cand.	8 cand.	8 cand.	8 cand.	8 cand.	8 cand.	8 cand.
(5) zeer goed.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1
(4) goed.	2	3	—	2	—	1	2	1	2	3	1	1	1	2	—
(3) voldoende.	4	4	7	4	6	4	3	4	2	3	2	6	5	3	—
(2) bijna voldoende.	1	—	—	1	1	2	2	2	3	1	3	—	1	1	—
(1) onvoldoende.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
(0) slecht.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

In het oog valt het bijzonder groot aantal kandidaten die zich dit jaar voor het A-examen hadden opgegeven. Dit verschijnsel wordt grotendeels verklaard door het feit, dat een groot aantal vreemdelingen, bijna uitsluitend vrouwen, de bevoegdheden hebben zoeken te verwerven om in Nederland onderwijs in het Fransch te geven. De Commissie brengt gaarne hulde aan de nauwgezette voorbereiding, geheel overeenkomstig het examen-programma, van de meeste kandidaten. Zij heeft dan ook minder sterk dan vorige commissies den indruk gekregen, dat het wenschelijk is voor vreemdelingen ook eene lagere akte dan de A-akte beschikbaar te stellen. Intusschen zijn er, onafhankelijk van dien indruk, redenen, welke ook haar nopen het dienaangaande reeds vroeger tot de Regeering gerichte verzoek te steunen.

Wat de onderdeelen van het A-programma betreft, zoo meent de Commissie:

1°. dat voor de *mondelinge verklaring* te dikwijls dezelfde fabels van La Fontaine gebruikt worden. Toch komt het haar niet wenschelijk voor de keuze der kandidaten, die thans uit zes fabels kunnen kiezen, meer te beperken, dan thans in den regel geschiedt. Maar wel keurt zij af het herhaaldelijk plaatsen van zeer bekende fabels op de lijstjes waaruit gekozen kan worden;

2°. dat de behandeling van een speciaal onderwerp uit de *syntaxis*, ter keuze van den candidaat, wel aanbeveling blijft verdienen, omdat het tot diepere studie van een syntaktisch verschijnsel uitlokt, maar dat de examinatoren wel dienen toe te zien dat hier niet enkel memoriewerk worde geleverd;

3°. dat, gelijk reeds door de Commissie van 1902 werd opgemerkt, het onderzoek naar *kennis van het taaleigen* en de *synonymiek*, meer in overeenstemming dient gebracht te worden met het werkelijk spraakgebruik en de werkelijk gebezigde spreekwijzen der beschaafde Franschen.

Wat de B-examens betreft, zoo wenscht ook deze Commissie dat de facultatieve splitsing van het examen in twee gedeelten gehandhaafd blijve. Alleen meent zij de kandidaten die het taalkundig gedeelte in de maand Juli afleggen, te mogen adviseeren daarbij de letterkunde der middeleeuwen achterwege te laten. Ter juiste beoordeeling en waardeering van de literaire kennis der aanstaande leeraren acht de Commissie het beter, dat aan de studie der middeleeuwsche letterkunde geen al te groote omvang gegeven worde. En nu meent zij dat de gewenschte verhouding tusschen dit gedeelte der Fransche literatuur en die der moderne perioden beter zal worden in acht genomen, wanneer, zooals vroeger algemeen geschiedde, het onderzoek naar kennis der oude literatuur wordt ingesteld, nadat de zooveel uitgebreider moderne literatuur met den candidaat is behandeld.

De *lectuurlijsten* vormen, over het geheel, een goede basis en eene goede handleiding voor het letterkundig gedeelte van het examen. Alleen schijnt het wenschelijk, ten einde oppervlakkigheid in studie en lectuur te weren en ten einde te voorkomen — wat zich herhaaldelijk heeft voorgedaan — dat de candidaat zich van menig gelezen werk nagenoeg niets meer herinnert, dat op die lijsten afzonderlijk worden aangeduid de belangrijke werken die door den candidaat grondig

zijn bestudeerd en waarover het examen dus in de voornaamste plaats zal kunnen loopen.

Den kandidaten zij herinnerd dat een juiste opvatting van het karakter der zoogenaamde *letterkundige verklaring* van een dramatisch fragment ook in zich sluit een ontleding en waardeering van zulk een „tooneel” uit het oogpunt van compositie, woordenkeus, beeldspraak, enz.

De voorbereidende studie van den aanstaanden leeraar in eene vreemde taal en hare letterkunde dient, bij alle verschil in persoonlijke neiging en individueelen aanleg, zooveel mogelijk een harmonisch geheel te vormen. Eene examencommissie kan, door de inrichting van het in te stellen onderzoek, er veel toe bijdragen om in dezen de goede richting aan te wijzen. Van dit karakter harer taak is ook deze Commissie zich bewust geweest en zij heeft er naar gestreefd ook in dit opzicht het in haar gestelde vertrouwen te verdienen. Maar

zij weet ook zeer goed, dat aan de voorbereiding der kandidaten nog wel het een en ander te veranderen en te verbeteren valt en dat zorgvuldige overweging van het examen-programma en zooveel mogelijk homogeene inrichting van het examen aan volgende commissies ernstig mag blijven aanbevolen.

Voor het in haar gestelde vertrouwen dankend legt de Commissie het haar door Uwe Excellentie verleende mandaat neder.

Namens de Commissie voornoemd,

A. G. VAN HAMEL, *Voorzitter*.

N. L. VERLINT, *Secretaris*.

BIJLAGE T.

VERSLAG DER COMMISSIE in 1903 belast geweest met het afnemen der examens voor de Hoogduitsche taal (lager en middelbaar onderwijs), naar aanleiding van het Koninklijk besluit van 9 Augustus 1879 (Staatsblad n°. 149).

Aan

Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken.

De Commissie, ingevolge de beschikking Uwer Excellentie van 3 Juni 1903, n°. 4710¹, afd. Onderwijs, dit jaar belast geweest met het afnemen der examens voor de Hoogduitsche taal (lager en middelbaar onderwijs), heeft de eer bij dezen verslag te doen van hare werkzaamheden.

Zij was samengesteld als volgt:

dr. J. J. A. A. Frantzen, privaats-docent aan de gemeentelijke universiteit en leeraar aan het gymnasium te Amsterdam, voorzitter;

H. Pol, lector aan de Rijks-universiteit en leeraar aan het gymnasium te Groningen, onder-voorzitter;

J. F. D. Blöte, leeraar aan de Rijks-hoogere burgerschool te Tilburg;

H. H. Breuning, leeraar aan het gymnasium te Leiden;

G. R. Deelman, leeraar aan de Rijks- hoogere burgerschool en het gymnasium te Utrecht;

E. de Jong, leeraar aan het gymnasium te Amsterdam;

Jr. E. F. Kossmann, privaats-docent aan de Rijks-universiteit te Leiden en leeraar aan het gymnasium te 's Gravenhage;

mej. M. Koenig, leerares aan de hoogere burgerschool voor meisjes te Rotterdam;

B. J. ter Brugge, leeraar aan de openbare handelsschool te Amsterdam;

F. C. Corbach, leeraar aan de gemeentelijke hoogere burgerschool te Groningen;

C. J. Hoolboom, leeraar aan eene hoogere burgerschool met 5-jarigen cursus te Amsterdam;

dr. F. Leviticus, privaats-docent aan de gemeentelijke universiteit en leeraar aan eene hoogere burgerschool met 5-jarigen cursus te Amsterdam;

F. G. de Liefde, leeraar aan de Rijks- hoogere burgerschool en het gymnasium te Middelburg;

A. L. Schmidt jr., leeraar aan eene hoogere burgerschool met 5-jarigen cursus en aan de hoogere krijgsschool te 's Gravenhage;

J. H. Scholte, leeraar aan de Rijks- hoogere burgerschool te Groningen;

R. Snel, leeraar aan de Rijks- hoogere burgerschool te Bergen op Zoom;

G. W. Spitzen, leeraar aan de Rijkslandbouwschool te Wageningen;

J. G. Talen, leeraar aan de Rijks- hoogere burgerschool en het gymnasium te Zwolle;

mej. A. van den Berg, leerares aan de bijzondere hoogere burgerschool voor meisjes te Amsterdam;

mej. W. E. van Roggen, leerares aan de hoogere burgerschool voor meisjes te Arnhem;

terwijl als plaatsvervangende leden waren aangewezen:

A. Meyboom, leeraar aan de gemeentelijke hoogere burgerschool met 5-jarigen cursus te Utrecht;

J. A. M. Rijk, leeraar aan de openbare handelsschool te Amsterdam;

mej. J. C. de Bruyn, leerares aan de Rijks- hoogere burgerschool te Winterswijk;

mej. M. E. de Vries, leerares aan de hoogere burgerschool voor meisjes te Groningen.

In de voorloopige vergadering der Commissie, die 14 Juni te Utrecht plaats had, werd, na benoeming van den heer Schmidt tot secretaris, in de eerste plaats de duur en de inrichting der examens besproken. Daar, met het oog op het steeds klimmend aantal kandidaten, te voorzien was, dat, bij de tot nogtoe (behalve ten vorigen jare) gevolgde inrichting de gezamenlijke examens omstreeks 7 weken zouden eischen, waardoor sommige leden hunne geheele vacantie hadden moeten missen, werd, met goedvinden van Uwe Excellentie besloten, dit jaar, na afloop der examens voor de akte B, die voor de akte A en de lagere akte gelijktijdig te doen plaats hebben. In verband met deze splitsing der Commissie in twee groepen bleek het noodzakelijk, een tweeden secretaris te benoemen, waartoe de heer Talen werd aangewezen. De leiding der examens voor de lagere akte werd opgedragen aan den onder-voorzitter, terwijl de voorzitter zich meer bijzonder met die der examens voor de akte A zou belasten. Dientengevolge werden, onder goedkeuring van Uwe Excellentie, de werkzaamheden verdeeld als volgt: de examens voor de akte B zouden afgenomen worden door de heeren Breuning, Kossmann, Pol, Talen en den voorzitter; die voor de akte A door de heeren Blöte, Breuning, Deelman, de Jong, Kossmann en mej. Koenig, onder leiding van den voorzitter, die voor de lagere akte door de overige leden (behalve de heeren Schmidt en Talen), onder leiding van den onder-voorzitter. Voorts werd bepaald, dat aan de correctie van het schriftelijk werk der kandidaten voor de lagere akte ook twee plaatsvervangende leden, de heer Rijk en mej. de Vries zouden deelnemen. Daar het aantal kandidaten nog niet bekend was, kon de duur van het examen slechts bij benadering vastgesteld worden. Voor het mondeling onderzoek der kandidaten voor de lagere akte en de akte A werden voorloopig uitgetrokken 12 dagen, voor de correctie van het schriftelijk werk dier kandidaten 7 dagen, voor de mondelinge examens der kandidaten voor de akte B 6 dagen, voor de correctie van hun schriftelijk werk en de schriftelijke examens der gezamenlijke kandidaten voor de middelbare akten 5 dagen. Op deze wijze was het mogelijk, de examens binnen 5 weken (van 27 Juli tot en met 29 Augustus) te laten aflopen. De definitieve vaststelling en uitwerking van het examen-plan werd overgelaten aan voorzitter en secretaris, die daartoe op 28 Juni te 's Gravenhage bijeenkwamen. Alleen voor het schriftelijk examen der kandidaten voor de lagere akte kon en moest nu

reeds een dag bepaald worden; daartoe was Vrijdag 7 Augustus vanzelf aangewezen. Evenals in de twee overige jaren werd besloten, dit examen op vier verschillende plaatsen af te nemen: Amsterdam, Zwolle, Nijmegen en eene in het zuidwestelijk gedeelte van het land. Aangezien sommige leden om hygiënische redenen bezwaar maakten, daartoe weder Breda aan te wijzen, en voorstelden, dit jaar Dordrecht te kiezen, werd de beslissing over dit punt aangehouden en den voorzitter opgedragen, Uwe Excellentie daaromtrent te raadplegen. De voorzitter gaf op 18 Juni gevolg aan die opdracht, en ontving bij missive van 24 Juni, n°. 54571, afdeling Onderwijs, bericht, dat het ook aan Uwe Excellentie wenschelijk voorkwam dit jaar de examens niet te Breda te doen afnemen, en voorts, dat tegen de keuze van Dordrecht geen bezwaar bestond. Dientengevolge werd aan de betrokken leden medegedeeld, dat als vierde plaats Dordrecht was aangewezen.

De door verschillende leden ter tafel gebrachte opgaven voor de beide vertalingen voor lager onderwijs werden aan twee sub-commissiën van drie leden, door den voorzitter daartoe aangewezen, ter hand gesteld, ten einde die nauwkeurig na te gaan, te schiften en zoo noodig te wijzigen. De door andere leden uitgezochte opgaven voor de vertaling voor de middelbare akten zouden inmiddels tot hetzelfde doel circuleeren onder de 7 leden, met de middelbare examens belast. Den 5den Juli zouden dan deze 13 leden met voorzitter, onder-voorzitter en secretarissen weder te Utrecht bijeenkomen. Wat den duur en de indeeling der mondelinge examens voor de lagere en middelbare akten betreft, werd besloten daarin dit jaar geene verandering te brengen. Er konden dus, rekening houdende met het beschikbare aantal leden, dagelijks geëxamineerd worden: 2 kandidaten voor de akte B, 6 kandidaten voor de akte A en 20 kandidaten voor de lagere akte. Voor verdere bijzonderheden meent de Commissie te mogen verwijzen naar het verslag harer voorgangster in 1902.

In de bijeenkomst van voorzitter en secretaris te 's Gravenhage op 28 Juni bleek, dat het in de voorloopige vergadering ontworpen plan geen ingrijpende wijziging behoefde; alleen was het aantal kandidaten voor de lagere akte en voor de akte A iets geringer dan men verondersteld had, zoodat het mondeling onderzoek dier kandidaten in 11 dagen kon afloopen. Dientengevolge kon de aanvang der examens bepaald worden op Dinsdag 28 Juli. Van deze en de geheele verdere regeling werd aan alle leden bij gedrukte circulaire kennis gegeven, waardoor het bijeenroepen eener tweede voltallige ledenvergadering overbodig werd.

Op 5 Juli werd, zooals besloten was, te Utrecht de vergadering gehouden tot het voorbereiden der schriftelijke proefstukken voor de drie examens. Uit de voorloopige geschifte opgaven voor het lagere examen werden door de aangewezen zes leden twee dubbeltallen gekozen en aan den voorzitter ter hand gesteld. Tevens werd door de leden, met de middelbare examens belast, de opgave ter vertaling in het Duitsch voor die examens gereed gemaakt, terwijl voor die kandidaten, die verklaren mochten de Nederlandsche taal niet voldoende machtig te zijn, drie opstelthemat en een gedicht ter paraphrase werden gekozen. Ten slotte werd eene lijst van onderwerpen voor letterkundige opstellen opgesteld, waaruit een nadere keuze kon gedaan worden.

In de bijeenkomst van voorzitter, onder-voorzitter en secretaris op 7 Juli te Utrecht, werd vervolgens de definitieve keuze gedaan uit de twee dubbeltallen voor het lagere examen, en de lijst vastgesteld van 7 themata van letterkundige opstellen voor het examen B. Hiermede waren de voorbereidende werkzaamheden der Commissie afgelopen.

Op Dinsdag 28 Juli begon het schriftelijk examen der kandidaten voor de middelbare akten in het Logegebouw te 's Gravenhage met het maken der vertaling, waarvoor 3½ uur tijd werd gegeven. Een der kandidaten, geboren Duitscher, maakte in dien tijd een opstel, en 's namiddags de paraphrase van het gedicht waarvoor hij 1½ uur tijd had. Den volgenden dag kwamen de kandidaten voor de akte B terug, thans in het lokaal Diligentia, tot het maken van een letterkundig

opstel, waarvoor hun 4 uren waren toegestaan. Het toezicht werd daarbij gehouden door den secretaris, terwijl de overige leden begonnen met de correctie der door deze kandidaten gemaakte vertalingen. Deze correctie werd op de volgende dagen voortgezet en, met die der letterkundige opstellen, op Zaterdag 1 Augustus beëindigd, zoodat de mondelinge examens voor de akte B op Maandag 3 Augustus een aanvang konden nemen. Elken dag werden 2 kandidaten geëxamineerd, behalve op Vrijdag 7 Augustus, toen slechts één examen kon afgenomen worden, doordat de aanwezigheid van den heer Talen te Zwolle vereischt werd. Op dezen dag hadden de schriftelijke examens voor de lagere akte plaats, te Zwolle onder leiding van den heer Talen, te Amsterdam onder die van den heer De Jong, te Nijmegen onder die van den heer Blöte en te Dordrecht onder die van den heer De Liefde. De regeling was dezelfde als ten vorigen jare, behalve dat voor de tweede vertaling een kwartier meer tijd werd gegeven, wat niet overbodig bleek. Nergens deed zich enig incident voor. Het gemaakte werk werd dadelijk na afloop door de met de leiding belaste leden in verzegelde omslagen aan den voorzitter opgezonden. Op Maandag 10 Augustus kwamen alle leden, benevens de daartoe uitgenoodigde leden-plaatsvervangers, te 's Gravenhage bijeen ter correctie van het schriftelijk werk der kandidaten voor de lagere akte en de akte A. Op dezen eersten dag werd door alle leden deelgenomen aan de correctie der beide vertalingen over het lagere examen, ten einde een zooveel mogelijk juiste standaard van beoordeeling te verkrijgen. Den volgenden dag werd door de met het examen voor de akte A belaste leden en den voorzitter de correctie van het schriftelijk werk, op 28 Juli gemaakt, begonnen, terwijl het overige deel der Commissie zich in twee groepen van 6 leden splitste die onder toezicht van den onder-voorzitter de correctie der beide vertalingen voor het lagere examen voortzetten. Den derden dag verdeelden deze twee groepen zich weder in twee sub-commissiën van drie leden. Deze verdeling bleek hoogst noodzakelijk, want, hoewel dit jaar 7 dagen voor het nazien der vertalingen voor de lagere akten waren uitgetrokken, heeft het nog zeer groote inspanning gekost, om op tijd gereed te komen, vooral met de vertalingen in het Nederlandsch. Het verdient misschien aanbeveling, dit proefstuk voortaan iets korter te nemen dan dit jaar het geval was.

Gedurende de correctie werd aan 16 kandidaten voor de akte A, wier schriftelijk werk onvoldoende of slecht was bevonden, mededeeling gedaan, dat hun kans van slagen gering of vervallen was. Van dezen trokken zich 13 terug (de 3, die zich aan het mondeling examen onderwierpen, werden afgewezen). Ten aanzien van de kandidaten voor de lagere akte was in de voorloopige vergadering besloten aan allen mededeeling te doen van de door hen behaalde cijfers voor het schriftelijk werk. Men hoopte, dat verscheidene kandidaten met zeer zwakke, hoewel niet geheel onvoldoende cijfers, daarin aanleiding zouden vinden zich terug te trekken, en dat aldus een of meer dagen konden worden uitgewonnen. De Commissie durft echter dezen maatregel niet voor besteding aanbevelen, aangezien het verkregen resultaat in geene verhouding stond tot den arbeid die daardoor van den secretaris werd gevergd. De Commissie moet, in verband hiermede, de klacht harer voorgangster herhalen, dat zoovele kandidaten den secretaris noodeloos moeite berokkenen door het veranderen hunner adressen. Sommigen gingen zelfs zoo ver, 3 tot 4 adressen op te geven, geldig voor verschillende datums. Het ware zeer te wenschen, dat de kandidaten den raad, hen in het verslag van 1902 gegeven, opvolgden.

De mondelinge examens hebben daarna plaats gehad van 18 tot en met 29 Augustus. Gedurende de eerste 3 dagen werd mejuffrouw van Roggen, die verhinderd was, vervangen door den heer Rijk. Door het terugtrekken van 13 kandidaten voor de akte A eindigden de middelbare examens reeds 27 Augustus. Tengevolge daarvan was nu de geheele Commissie beschikbaar geworden voor het afnemen der examens voor de lagere akte, zoodat deze reeds op den voormiddag van 29 Augustus konden afloopen. In den namiddag van dien dag

kon daarop de eindvergadering worden gehouden.

De hierna volgende tabellen geven een overzicht van den uitslag der examens. De eerste wijst de getalsterkte aan van de verschillende rubrieken van kandidaten, de tweede bevat de uitkomsten van het onderzoek der Commissie in de verschillende onderdeelen.

TABEL I. *Lager onderwijs.*

AKTE naar aanleiding van art. 65 der wet tot regeling van het lager onderwijs.	Aantal van hen die					
	zich hebben aangemeld.	niet zijn opgekomen.	aan het schriftelijk examen hebben deelgenomen.	zich hebben teruggetrokken na het schriftelijk examen.	aan het mondeling examen hebben deelgenomen.	zijn afgewezen.
Mannelijke kandidaten.	144	5	139	17	122	49
Vrouwelijke kandidaten.	90	—	90	11	79	30
Totaal	234	5	229	28	201	79

TABEL II. *Lager onderwijs.*

Candidaten.	Aantal malen dat is toegekend het praedicaat	Uitspraak.					
		Vertaling Nederlandsch-Hoogduitsch.	Vertaling Hoogduitsch-Nederlandsch.	Spraakkunst.	Kennis van het taaleigen.	Vaardigheid in het spreken.	Uitspraak.
Mannelijke (aantal 139) (*)	zeer goed (6)	27	27	15	7	10	1
	goed (5)	57	55	49	56	66	17
	voldoende (4)	35	35	49	46	32	28
	niet geheel voldoende (3)	15	18	8	13	13	13
	onvoldoende (2)	5	4	—	—	1	—
Vrouwelijke (aantal 90) (*)	zeer goed (6)	1	—	—	1	3	—
	goed (5)	22	21	12	13	17	12
	voldoende (4)	27	25	34	28	36	37
	niet geheel voldoende (3)	26	25	28	27	18	22
	onvoldoende (2)	13	17	5	10	5	8

*) 17 mannelijke en 11 vrouwelijke kandidaten trokken zich na het schriftelijk examen terug.

Uit de eerste tabel blijkt, dat van de 229 kandidaten, die zich aan het examen onderwierpen 122, d. i. ruim 53 pct., slaagden. Deze uitslag, hoewel iets gunstiger dan verleden jaar, toen het percentage der geslaagden 52 bedroeg, kan niet zeer bevredigend genoemd worden. De Commissie wenscht hierover niet in beschouwingen te treden, aangezien zij slechts zou kunnen herhalen, wat door hare voorgangers in 1902 en 1901 omtrent dit punt is gezegd. Wat de vertalingen uit het Duitsch in de moedertaal betreft, is dit jaar beslist vooruitgang te bespeuren, ook de uitspraak was over het algemeen bevredigend. Naar aanleiding van dit onderdeel dient nog vermeld te worden, dat de Commissie den wenk, door hare onmiddellijke voorganger gegeven, tot het wederinstellen

eener vaste sub-commissie voor de uitspraak, rijpelijk heeft overwogen, maar dat zij huiverig is geweest, tot een maatregel te besluiten, die zonder twijfel eene verlenging van den duur der examens ten gevolge zou gehad hebben. Bij de beoordeeling der uitspraak is zij dus op dezelfde wijze te werk gegaan, als hare voorganger in 1902.

TABEL III. *Middelbaar onderwijs.*

Gevraagde akte van bekwaamheid.	Candidaten.	Aantal der kandidaten die					
		zich hebben aangemeld.	niet zijn opgekomen.	schriftelijk examen hebben afgelegd.	zich hebben teruggetrokken na het schriftelijk examen.	aan het mondeling examen hebben deelgenomen.	zich hebben teruggetrokken onder het mondeling examen.
Akte A, naar aanleiding van art. 4 der wet van 25 Apr. 1879 (Staatsblad n°. 87).	Mannelijke .	43	—	43	7*)	36	1
	Vrouwelijke .	21	—	21	6	15	—
Akte B, naar aanleiding van art. 4 der wet voornoemd.	Mannelijke .	10	1	9	—	9	2
	Vrouwelijke .	2	—	2	—	2	—
Totaal .		76	1	75	13	62	3

*) Hieronder is medegerekend de candidaat die zich onder het mondeling examen terugtrok.

TABEL IV. (*Akte A.*)

Candidaten.	Aantal malen dat is toegekend het praedicaat	Vertaling (schrij- felijk. **)	Verklaring van het gedicht.	Vormleer. ***)	Phonetiek. ***)	Syntaxis.	Kennis van het taal- eigen.	Vaardigheid in het spreken.	Uitspraak.	Methodologie. ****)
Mannelijke (aantal 44). *)	zeer goed (6) . goed (5) voldoende (4) . niet geheel vol- doende (3) . . onvold. (2) . . . slecht (1) . . .	10 9 16 4 4	2 17 12 5 "	4 11 13 7 "	6 13 7 8 1	1 13 7 14 1	1 8 21 6 "	1 17 8 2 1	4 22 3 7 "	" 3 7 2 "
Vrouwelijke (aantal 21). *)	zeer goed (6) . goed (5) voldoende (4) . niet geheel vol- doende (3) . . onvoldoende (2) slecht (1) . . .	2 3 8 5 3	" 7 6 2 "	" 7 6 2 "	4 3 6 2 "	3 4 3 5 "	1 3 9 2 "	4 8 2 1 "	8 4 3 " "	" 1 6 1 "

*) Aan het mondeling examen hebben 36 mannelijke en 15 vrouwelijke kandidaten deelgenomen.

**) De cijfers, behaald door den candidaat die, in plaats van de vertaling een opstel en paraphrase maakte, zijn, tot één cijfer herleid, onder deze rubriek gebracht.

***) De candidaat die zich onder het mondeling examen terugtrok, werd niet ondervraagd in vormleer en phonetiek.

****) Van het onderzoek in de methodologie waren 24 mannelijke en 11 vrouwelijke kandidaten vrijgesteld.

TABEL V. (Akte B.)

Candi- daten.	Aantal malen dat is toegekend het praedicaat	Opstel (inhoud).	Opstel (vorm).	Vertaling (schrift.)	Kennis van het Nieuw-Hoogduitsch.	Historische spraak- kunst.	Stijl-leer.	Geschiedenis der let- terkunde.	Letterkunde (leatuur).	Vaardigheid in het spreken.	Uitspraak.	Methodologie. *)
Manne- lijke (aantal 9)	zeer goed (6). goed (5) . . . voldoende (4). niet geheel vol- doende (3). onvoldoende (2) slecht (1) . . .	3 4 1 3 "	5 6 "	2 5 3 1 "	1 3 7 " "	2 7 1 1 "	1 7 3 " "	5 5 " 1 "	2 5 3 1 "	3 8 " " "	2 9 " " "	" " " " "
Vrouwe- lijke (aantal 2)		"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"

*) Van het onderzoek in de methodologie waren alle candidaten vrijgesteld.

Wat in dit overzicht het allereerst de aandacht trekt, is de zeer ongunstige uitslag der examens voor de akte A. Van de 64 candidaten mochten slechts 18 het diploma verwerven. De oorzaak van dit verschijnsel moet niet gezocht worden in een verzwaring van eischen — want de Commissie is in geen enkel opzicht afgeweken van de traditie harer voorgangsters — maar in het gemis aan behoorlijke voorbereiding, waarvan het meerendeel der candidaten, vooral der vrouwelijke, de duidelijkste blijken gaf. Dit bleek reeds uit de schriftelijke vertaling, waarvoor slechts aan 19 mannelijke en 5 vrouwelijke candidaten een voldoende cijfer kon toegekend worden. Bij het mondeling onderzoek werd de Commissie, behalve door het gemis aan kennis, ook getroffen door het gebrek aan algemeene ontwikkeling bij de meeste candidaten, een punt waarop hare voorgangsters reeds herhaaldelijk de aandacht

hebben gevestigd. Dit kwam vooral weder uit bij de bespreking van het gedicht, dat aan de candidaten werd voorgelegd. De in het verslag van 1902 aangehaalde staaltjes van onkunde zou de Commissie licht met eenige nieuwe voorbeelden kunnen vermeederen. Ook ten aanzien van het examen in vormleer kan de Commissie slechts verwijzen naar hetgeen hare voorgangster daaromtrent in haar verslag heeft gezegd. Eindelijk moet zij met den meesten aandrang den raad herhalen, in dat verslag aan de candidaten gegeven, om meer werk te maken van de practische beoefening der taal. Deze liet bij de mannelijke candidaten zeer veel te wenschen over; velen waren nooit in Duitschland geweest en hadden evenmin gelegenheid gehad of gezocht met Duitschers om te gaan. Het is duidelijk dat onder zulke omstandigheden alleen de meest begaafden er in kunnen slagen, de voor een leeraar bij het middelbaar onderwijs onmisbare vaardigheid in het gebruik der taal te verwerven. Een, zij het ook kort, verblijf in Duitschland moet dringend aan iederen candidaat worden aanbevolen.

Tot meer tevredenheid stemt dit jaar de uitslag van de examens voor de akte B. De minder gunstige cijfers in de rubriek „kennis van het Nieuwhoogduitsch” zijn niet te wijten aan onvoldoende beheersching der taal, hetgeen trouwens reeds uit de cijfers der eerste, derde en negende rubriek blijkt, maar aan een min gelukkig examen in de theoretische vakken, met name zinsontleding en syntaxis. Reeds vaak is aan de candidaten de raad gegeven deze vakken niet te verwaarloozen; het schijnt niet overbodig dezen raad te herhalen.

Met dankzegging voor het haar geschonken vertrouwen legt de Commissie hare taak neder.

's Gravenhage

, 12 October 1903.

Amsterdam

J. J. A. A. FRANTZEN, *Voorzitter.*

A. L. SCHMIDT JR., *Secretaris.*

BIJLAGE U.

VERSLAG VAN DE COMMISSIE, in 1903 belast geweest met het afnemen van de akte-examens in de Engelsche taal, Lager en Middelbaar onderwijs, ingevolge het Koninklijk besluit van 9 Augustus 1879 (Staatsblad n°. 142).

Aan

Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken.

De Commissie, bij Uwer Excellentie's beschikking van 3 Juni 1903, n°. 4710¹, afd. Onderwijs, benoemd en belast met het afnemen van de akte-examens in de Engelsche taal, lager en middelbaar onderwijs, heeft de eer, hierbij verslag te doen van hare werkzaamheden.

Zij was samengesteld als volgt:

dr. J. H. Kern, hoogleeraar aan de Rijks-Universiteit te Groningen, voorzitter;

C. Grondhoud, leeraar aan hogere burgerscholen te Amsterdam, onder-voorzitter;

de leden:

B. C. Brenan, leeraar aan de Rijks- hogere burgerschool en het gymnasium te Zwolle;

P. Fijn van Draat, leeraar aan de gemeentelijke hogere burgerschool met 5-jarigen cursus te Utrecht;

C. Heyman, leeraar aan de hogere burgerschool met 5-jarigen cursus te Haarlem;

M. G. van Neck, leeraar aan het stedelijk gymnasium te Utrecht;

A. E. H. Swaen, leeraar aan het stedelijk gymnasium te Amsterdam;

J. C. G. Grasé, leeraar aan eene hogere burgerschool met 5-jarigen cursus te Amsterdam;

A. van der Ent, directeur van de hogere burgerschool te Zalt-Bommel;

L. P. H. Eykman, leeraar aan eene hogere burgerschool met 5-jarigen cursus te Amsterdam;

J. de Josselin de Jong, leeraar aan de hogere burgerschool te Leiden;

R. R. de Jong, leeraar aan de Rijks- hogere burgerschool te Utrecht;

A. Picnot, leeraar aan de Rijks- hogere burgerschool en het gymnasium te Middelburg;

H. Poutsma, leeraar aan eene hogere burgerschool met 3-jarigen cursus te Amsterdam;

mej. A. A. E. S. Roukens, leerares aan de hogere burgerschool voor meisjes te 's Gravenhage;

mej. F. J. Swindells, leerares in de Engelsche taal en letterkunde te Amsterdam;

de plaatsvervangende leden:

R. de Boer, leeraar aan het gymnasium te Groningen;

D. van Bruggen, leeraar aan de hogere burgerschool te Nijmegen;

R. van Duinen, leeraar aan de hogere burgerschool te Hoorn;

mej. J. D. van der Waals, tijdelijk leerares aan de gemeentelijke hogere burgerschool voor meisjes te Amsterdam.

Met den voorzitter waren de leden Grondhoud, van Neck, Brenan, Fijn van Draat, Heyman en Swaen aangewezen om ook de examens middelbaar onderwijs af te nemen, terwijl de heer Grasé plaatsvervangend lid was, wat het middelbaar onderwijs aangaat. Daar de heer Fijn van Draat eerst 27 Juli aanwezig kon zijn, en de heer Heyman verhinderd was na 9 Augustus te examineeren, en bovendien de heer Brenan door ongesteldheid belet werd na 7 Augustus te examineeren, werd de hulp van den heer Grasé gedurende de geheele middelbare examens vereischt.

De afwezigheid van den heer Fijn van Draat tijdens het begin van de examens voor lager onderwijs, en de omstandigheid, dat het aantal kandidaten dit jaar grooter was dan gewoonlijk, maakte het noodzakelijk sommige plaatsvervangende leden op te roepen gedurende het geheele examen lager onderwijs, anderen gedurende een gedeelte er van.

De eerste voorloopige vergadering werd gehouden 21 Juni te Utrecht. Op deze vergadering werd de heer van Neck aangewezen als secretaris en werd besloten, dat de examens voor de akte lager onderwijs in hoofdzaak op dezelfde wijze zouden worden afgenomen als in vroegere jaren. Het schriftelijk gedeelte, dat zou worden gehouden te Amsterdam, 's Gravenhage, Breda (1) en Zwolle, en ook nu weer zou bestaan in het vertalen van drie van elkander onafhankelijke reeksen van samenhangende volzinnen in het Engelsch en van een stuk proza in het Nederlandsch, zou plaats hebben op 15 Juli, terwijl op 16 Juli met het beoordeelen van het gemaakte werk zou worden begonnen.

Op deze vergadering werden een aantal zinnen ter vertaling in het Engelsch, en eenige stukken ter vertaling in het Nederlandsch aan het oordeel van de Commissie onderworpen.

Op de tweede voorloopige vergadering, die op 28 Juni te Utrecht gehouden werd, werd het schriftelijk werk, voor zoo-ver het lager onderwijs betreft, definitief vastgesteld.

Bovendien werd in deze vergadering besloten, dat iedere kandidaat, evenals het vorige jaar geschied was, een stuk zou voorlezen aan zijne beide examinatoren en een derden persoon, die met hun drieën het cijfer voor de practische uitspraak zouden vaststellen. Als derde werd hiervoor door den voorzitter aangewezen de heer Eykman. Deze regeling, waarmee beoogd wordt zooveel mogelijk eenheid van beoordeeling te verkrijgen, is ook nu weer gebleken doeltreffend te zijn.

Op de tweede voorloopige vergadering werd door die leden, die zich ook met het afnemen van de examens middelbaar onderwijs zouden belasten, de vraag overwogen in hoeverre het wenschelijk was naast de bij Koninklijk besluit voorgeschre-

(1) Dit werd later, op wensch van Uwe Excellentie, veranderd in 's Hertogenbosch.

ven vertaling in het Engelsch, eene vertaling te verlangen van een stuk Engelsche poëzie in het Nederlandsch.

De meerderheid, hoewel in beginsel vóór een tweede stuk schriftelijk werk, dat meer licht zou kunnen verspreiden ten opzichte van de kennis der kandidaten, meende, dat eene vertaling van een stuk Engelsche poëzie in Nederlandsch proza geen goede maatstaf is voor de beoordeeling van hunne kennis der Engelsche taal, en dat men zich daarom met de vertaling in het Engelsch tevreden moest stellen, in welk geval het vertolken van een stuk poëzie naar het mondeling examen kon worden overgebracht, zooals dan ook geschied is.

Daar de examens lager en middelbaar onderwijs dit jaar voor het grootste gedeelte parallel zouden loopen, werd op de vergadering van 28 Juni definitief vastgesteld, dat het schriftelijk examen zou plaats hebben te 's Gravenhage, voor de akte A op 15 Juli, en voor de akte B op 15 Juli voor het maken der vertaling en op 16 Juli voor het maken van een letterkundig opstel.

Bovendien werd op deze vergadering een aantal stukken ter vertaling in het Engelsch, voor de akten A en B, aan het oordeel der Commissie onderworpen. Deze deed eene keuze, en het gekozen stuk werd in den loop der volgende week door alle leden nauwkeurig onderzocht wat zijne meerdere of mindere geschiktheid aangaat.

Op de derde voorloopige vergadering, die op 5 Juli te Utrecht werd gehouden en waar alleen die leden aanwezig waren, die zich meer in het bijzonder met de examens middelbaar onderwijs zouden bezig houden, werd de vertaling in het Engelsch voor de akten A en B definitief vastgesteld; werden de opstellen en paraphrasen, die men aan vreemdelingen zou voorleggen, gekozen; en werden de letterkundige onderwerpen bepaald, waarover de kandidaten voor de akte B een opstel zouden moeten maken.

De examens hebben een geregeld verloop gehad. De beoordeeling van het schriftelijk werk voor de akte lager onderwijs heeft geduurd van 16 tot 25 Juli, en het mondeling van 27 Juli tot 7 Augustus, met 30, 22 en 18 kandidaten per dag. De eindvergadering werd gehouden op 9 Augustus. De beoordeeling van het schriftelijk werk voor de akte middelbaar onderwijs heeft geduurd van 21 tot 25 Juli en van 31 Juli tot 1 Augustus, terwijl de mondelinge examens werden gehouden van 3 Augustus tot 22 Augustus. De eindvergadering werd gehouden op 13 September te 's Gravenhage.

De uitkomst van het examen voor de akte lager onderwijs vindt Uwe Excellentie saamgevat in tabellen I en II.

TABEL I.

Gevraagde akte van bekwaamheid.	Candidaten.	Aantal van hen, die					
		zich hebben aangemeld.	niet zijn opgekomen.	niet zijn opgekomen voor het mondeling gedeelte.	het geheele examen hebben afgelegd.	zijn afgewezen.	zijn toegelaten.
Akte van bekwaamheid voor schoolonderwijs in de Engelsche taal, krachtens de wet tot regeling van het lager onderwijs.	Vrouwelijke	142	1	18	123	48	75
	Mannelijke	179	11	49	128	57	71
	Totaal	321	12	58	251	105	146

TABEL II.

Candi- daten.	Aantal malen dat is toegekend het praedicaat	Schriftelijk.		Mondeling.					
		Vertaling uit het Engelsch.	Vertaling in het Engelsch.	Dicté.	Sprakkunst.	Woordenschat en taaleigen.	Vaardigheid.	Uitspraak.	
								Theorie.	Practijk.
Vrouwe- lijke.	5. zeer goed.	7	0	12	1	1	1	1	0
	4. goed.	25	21	37	19	12	15	17	7
	3. voldoende.	75	87	55	76	69	81	75	64
	2. onvoldoende.	27	22	23	25	37	23	28	49
	1. slecht.	7	11	6	2	4	3	2	3
Manne- lijke.	5. zeer goed.	0	0	9	0	0	0	0	0
	4. goed.	14	14	37	18	8	6	22	3
	3. voldoende.	78	79	57	71	75	78	73	72
	2. onvoldoende.	55	46	23	38	41	41	30	49
	1. slecht.	20	28	2	1	4	3	3	4

Uit deze tabellen blijkt, dat voor de akte lager onderwijs in het geheel geslaagd zijn 52 pct. der vrouwelijke en 39 pct. der mannelijke kandidaten: gemiddeld 47 pct. der kandidaten, die voor het examen waren opgekomen.

Na de correctie van het schriftelijk werk bleek het dat ongeveer 14 pct. der vrouwelijke en 24 pct. der mannelijke kandidaten geen of slechts zeer geringe kans op slagen hadden. Nadat aan de kandidaten hiervan bericht gezonden was, onderwierpen 9 hunner zich toch aan het examen, met het gevolg, dat aan niemand van hen, die geringe kans hadden, de akte kon worden uitgereikt. Eén mannelijke kandidaat, die gedurende het schriftelijk examen onwel werd, overleed denzelfden dag.

De vertalingen, waaruit het schriftelijk examen voor de kandidaten lager onderwijs bestond, volgen achter dit verslag (bijlage I en II).

De Commissie heeft geene aanleiding gevonden tot het maken van bijzondere opmerkingen, die het schriftelijk examen betreffen. Zij meent dat er eenige vooruitgang te bespeuren was, wanneer zij de uitkomsten vergelijkt met die van verleden jaar. Weer echter heeft het de Commissie getroffen, dat zoovele kandidaten hunne moedertaal zoo slecht kenden en zoo slordig behandelden.

Ten opzichte van het mondeling examen heeft de Commissie geheel en al het plan van het vorige jaar gevolgd. Door streng systematische verdeling der stof heeft zij een duidelijk inzicht trachten te verkrijgen in de kennis der kandidaten, zoowel wat aangaat de kennis van het Engelsche idioom en den rijkdom van den woordenschat als de vaardigheid, waarmee de kandidaat zijne gedachte op het examen vermocht mede te deelen.

De uitslag van het onderzoek naar de klankleer was niet ongunstiger dan in vorige jaren. De Commissie moet er echter met kracht op blijven aandringen, dat de kandidaten trachten te begrijpen wat zij van de theorie van de uitspraak leeren. Zij moeten met het weinige, dat verlangd wordt, zoodanig vertrouwd zijn, dat zij het bij het onderwijs kunnen toepassen.

Aangaande de praktische uitspraak heeft de Commissie opgemerkt, dat de w, th, en r door vele kandidaten vaak verkeerd wordt uitgesproken, en dat woorden zooals „self”, „milk”, etc. door velen als tweelettergrepig worden aangemerkt. Ook meent de Commissie er toekomstige kandidaten

op te moeten wijzen, dat er ten eerste moet gelet worden op den eigenaardigen samenhang van de woorden in volzinnen, en dat het niet aangaat, zooals vaak geschiedt, dezen samenhang bij het lezen van Engelsch proza geheel uit het oog te verliezen en elk woord afzonderlijk uit te spreken, alsof het een onveranderlijk en van zijne omgeving onafhankelijk zelfstandig iets was.

De Commissie beschouwt de praktische uitspraak als een van de voornaamste onderdeelen van het mondeling examen en acht toegevendheid op dit punt ten eerste misplaatst, omdat die zou leiden tot een steeds toenemenden achteruitgang van de uitspraak van het Engelsch hier te lande. Zij spoort daarom de candidaten ernstig aan, dit onderdeel oordeelkundig en vlijtig te beoefenen.

Het onderzoek naar de kennis der spraakkunst was over het algemeen bevredigend. Ook dit jaar waren het vooral de werkwoordvormen en het juist gebruik der tijden, waarvan de kennis bij verscheidenen te wenschen overliet.

De bekendheid met het idioom en de vaardigheid werden onderzocht door aan den candidaat een paar van te voren

TABEL III.

Gevraagde akte van bekwaamheid	Candidaten.	Aantal van hen die						
		zich hebben aangemeld.	niet zijn opgekomen.	niet zijn opgekomen voor het mondeling gedeelte.	zich hebben teruggetrokken onder het examen.	het geheele examen hebben afgelegd.	zijn afgewezen.	zijn toegelaten.
Akte van bekwaamheid A voor schoolonderwijs in de Engelsche taal, ingevolge art. 4 der wet van 25 April 1879 (<i>Staatsblad</i> n°. 87).	Vrouwelijke .	40	0	1	1	38	24	14
	Mannelijke .	40	4	2	1	33	22	11
	Totaal	80	4	3	2	71	46	25
Akte van bekwaamheid B voor schoolonderwijs in de Engelsche taal en letterkunde, ingevolge art. 4 der wet voornoemd.	Vrouwelijke .	1	0	0	0	1	1	0
	Mannelijke .	9	0	1	0	8	5	3
	Totaal	10	0	1	0	9	6	3

gekozen zinnen voor te leggen; voor de minder gewone uitdrukkingen andere in de plaats te stellen; van eenige vaak voorkomende woorden zinverwante woorden te laten opnoemen en het verschil tusschen deze eenvoudige zinverwante woorden met eenvoudige voorbeelden te laten duidelijk maken.

Het schriftelijk werk voor de candidaten middelbaar onderwijs bestond dit jaar uit de hierbij gevoegde vertaling (bijlage III).

Daar één candidaat op 15 Juli onmogelijk kon aanwezig zijn, en Uwe Excellentie hem toestond later examen te doen, werd hem op 14 Augustus een ander stuk ter vertaling gegeven (bijlage IV).

Twee vreemdelingen maakten eene paraphrase van een gedicht (bijlage V) en een opstel over een der volgende onderwerpen (bijlage VI).

De candidaten voor de akte B maakten een der volgende opstellen (bijlage VII).

De tabellen, die volgen, bevatten het resultaat van dit examen.

TABEL IV. (Akte A.)

Candidaten.	Aantal malen dat is toegekend het praedicaat	Schriftelijk.		Mondeling.						
		Paraphrase.	Vertaling in het Engelsch of opstel.	Klankleer.	Spraak-kunst.	Taal-eigen.	Vaardigheid.	Uitspraak.	Theorie van onderwijs en opvoeding.	
Vrouwelijke.	5. zeer goed.		0	0	0	0	1	1	0	
	4. goed.		14	3	1	0	1	5	0	
	3. voldoende.		13	13	10	20	34	20	16	
	2. onvoldoende.	1	12	21	26	17	2	12	2	
	1. slecht.		1	1	1	1	0	0	2	
Mannelijke.	5. zeer goed.		0	0	0	0	1	1	0	
	4. goed.		9	1	1	1	3	6	0	
	3. voldoende.		15	13	9	14	21	17	4	
	2. onvoldoende.	1	9	18	30	16	9	9	3	
	1. slecht.		3	2	4	2	0	1	0	

TABEL V (Akte B.)

CANDIDATEN.	Aantal malen dat is toegekend het praedicaat.	Schriftelijk.			Mondeling.								
		Vertaling in het Engelsch.	Opstel.		Spraak-kunst.	Histo- rische. Heden- daagsche.	Stijl-leer.	Geschiedenis der letterkunde.	Lectuur.	Kennis van het taaleigen.	Vaardigheid.	Klankleer.	Uitspraak.
			Taal en stijl.	Inhoud.									
Vrouwelijke en 9 Mannelijke.	5. zeer goed.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	4. goed.	2	2	0	0	0	0	1	0	0	1	0	2
	3. voldoende.	8	6	7	3	5	4	4	2	4	7	6	6
	2. onvoldoende.	0	2	3	5	4	4	4	7	5	1	3	1
	1. slecht.	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0

Uit deze tabellen blijkt, dat de uitslag van het examen A tamelijk gunstig was: ongeveer 30 pct. van hen, die zich aan het examen onderwierpen, slaagden.

Dit jaar heeft, gelijk boven reeds is aangestipt, de Commissie, daartoe gebracht door de ervaring van vroegere commissies, gemeend, dat zij wel behoorde te onderzoeken of de kandidaten een eenvoudig stuk Engelsche poëzie begrijpen, maar dat het voor den candidaat beter was hem dit mondeling en niet schriftelijk te laten toonen. De meerderheid der Commissie is van oordeel, dat het weglaten der schriftelijke vertaling van een stuk Engelsche poëzie in Nederlandsch proza geen hinderpaal geweest is om te komen tot een goed beeld van de kennis der kandidaten. De Commissie drukt echter den kandidaten ten eerste op het hart, het lezen en vertolken van min of meer moeilijke poëzie niet te verwaarloozen, daar zij het onderzoek naar het begrijpen er van alleen van het schriftelijk naar het mondeling gedeelte heeft verplaatst, en de uitslag van dit onderzoek ten eerste wordt in aanmerking genomen bij de beoordeeling van de kennis der kandidaten.

De vertaling in het Engelsch bewees, dat de kandidaten tamelijk goed vertrouwd waren met het moderne Engelsch. Toch blijft de Commissie, zoowel voor dit onderdeel als voor de kennis van het idioom, den kandidaten aanraden een (zoo mogelijk lang) verblijf in Engeland goed te besteden, er op verstandige wijze voordeel van te trekken en hunne kennis ten opzichte van taal, idioom, woordenschat en realia er zoo veel mogelijk door te vermeerderen.

Wat het mondeling examen voor de akte A aangaat, kan de Commissie slechts herhalen wat vroegere commissies hebben opgemerkt. Zij verlangt niet, dat de kandidaten veel van hetgeen zij in handboeken lezen van buiten leeren, om het daarna op het examen te kunnen opdreunen, maar wel, dat ze het geleerde toetsen aan hetgeen werkelijk in schrijf- en spreektaal voorkomt, en dat ze op deze wijze een eigen oordeel krijgen over de waarde van hetgeen hun in handboeken wordt medegedeeld. Dat hiertoe veel oordeelkundig lezen, spreken en luisteren noodig is, behoeft geen betoog, en het zijn dikwijls juist deze zaken, die door de kandidaten worden nage laten of met een zekere zorgeloosheid worden behandeld. Bovendien zijn er betrekkelijk velen, die het examen A doen en (ten gevolge van oorzaken die de Commissie niet kan beoordeelen) op zulk een lage trap van ontwikkeling en beschaving staan, dat ze zich nooit aan dit examen hadden behooren te onderwerpen. Vooral dit laatste beschouwt de Commissie als een der voornaamste redenen van het niet slagen van zooveelen.

Dit gebrek aan ontwikkeling kwam vooral aan den dag bij het examen in de spraakkunst. De kennis van dit gedeelte was niet alleen bij velen zeer gering, maar vaak zoo verward, als men het zelden of nooit waarneemt bij de kandidaten voor de akte lager onderwijs. De Commissie schrijft dit toe aan het feit, dat velen onvoldoende partij getrokken hebben van het onderwijs, dat zij op de voorbereidende school (hetzij lagere, meer uitgebreid lager of middelbare) hebben genoten, en zich dan gaan toeleggen op de studie van eene vreemde taal, zonder zich bewust te zijn, dat de basis, zoo noodig voor het maken van juiste onderscheidingen, hun geheel en al ontbreekt. Onder zulke omstandigheden is het natuurlijk, dat het groote aantal onvoldoende cijfers voor spraakkunst niet het gevolg was van onbekendheid met de *finesses* der taal, naar de kennis waarvan de Commissie geen onderzoek instelt, maar dat het den kandidaten, meer dan vroeger het geval was, ontbrak aan algemeene begrippen.

Waar het zoo gesteld was met de spraakkunst, moest ook de kennis van het idioom om dezelfde reden onvoldoende zijn. Ongeveer 50 pct. bleek niet voldoende op de hoogte te zijn van dit belangrijk onderdeel van het examen, terwijl de Commissie toch hare eischen tot een minimum beperkte.

Veel beter daarentegen was het gesteld met de vaardigheid in het spreken der taal, en de Commissie deelt het mede als een verblijvend verschijnsel, dat weinig candidaten in dit

gedeelte onvoldoende bevonden werden. Zij schrijft dit toe aan het feit, dat nagenoeg alle kandidaten voor korteren of langeren tijd in Engeland zelf zich in het spreken oefenen. Hiermede staat in onmiddellijk verband de uitspraak, waarover de Commissie in het algemeen hare tevredenheid kan betuigen. Het feit, dat, vergeleken bij vorige jaren, het aantal onvoldoende cijfers betrekkelijk gering was, is hiervan het beste bewijs.

De kennis der klankleer gaf geen reden tot tevredenheid. Hier moet de Commissie woordelijk herhalen, wat hare voorganger heeft opgemerkt: dat de kennis er van, hoewel de Commissie hare eischen tot het noodzakelijkste beperkte, bij de meeste kandidaten bleek te bestaan in het kennen van half of niet begrepen termen, zoodat er geen sprake van was, dat zij de uitkomsten van de klankleer bij het onderwijs zouden kunnen gebruiken. In het bijzonder heeft de Commissie pijnlijk getroffen de aanhoudende verwarring tusschen letterteekens en klanken, die op bedroevende wijze aan het licht bracht, hoe weinig begrip de meeste kandidaten hebben van het wezen van de taal.

De kandidaten voor de akte B hadden ook dit jaar een lijst ingezonden van de boeken en schrijvers, die zij in het bijzonder bestudeerd hadden. In verband hiermede werden de bovengenoemde onderwerpen voor de letterkundige opstellen gekozen, waaruit de candidaat eene vrije keus mocht doen. Toch waren nog 30 pct. der opstellen onvoldoende, en was er geen enkel boven het middelmatige. De taal en stijl waren iets beter.

Bij het mondeling examen heeft de Commissie er naar gestreefd, een onderzoek in te stellen naar de degelijkheid en den omvang der letterkundige kennis. Ook nu weer werd de degelijkheid onderzocht door den candidaat een speciaal schrijver of tijdvak van zijne eigene keuze te laten behandelen. Over het algemeen was dit gedeelte van het examen onvoldoende. De kandidaten vergenoegen zich vaak met een zoo oppervlakkige behandeling van dit gedeelte van het examen, dat het zich weinig of niet van het andere gedeelte onderscheidt. Het verband tusschen de werken van schrijvers als Milton en Swift, en de staatkundige geschiedenis van den tijd waarin zij leefden, kon op slechts zeer gebrekkige wijze worden aangeduid. De omvang hunner letterkundige kennis in het algemeen moest blijken uit een onderzoek naar hetgeen de kandidaten wisten van de voornaamste schrijvers en eenige hunner hoofdwerken. Ook hier eischte de Commissie, dat het verband tusschen deze werken en den tijd waarin zij geschreven zijn, niet geheel en al uit het oog werd verloren en dat de candidaat eenig idee had van de betrekking tusschen de letterkundige voortbrengselen van een tijdperk en het geestelijk leven van het volk.

Wat de historische spraakkunst aangaat, moet de Commissie met nadruk herhalen wat hare voorgangers gezegd hebben. Over het algemeen liet de kennis er van zeer veel te wenschen over. Daar de geschiedenis der Engelsche taal niet kan begrepen worden zonder eenige kennis van het oud-Engelsch en middel-Engelsch, moet de candidaat zich hierop terdege toeleggen. Aan de kandidaten werd ook dit jaar een gemakkelijk stukje oud-Engelsch ter vertolking voorgelegd, en hoewel de meesten blijk gaven den tekst te verstaan, schoten ze te kort wanneer het er op aan kwam de ontwikkeling der Engelsche klanken of spraakkunstige verschijnselen te verklaren. Er was dit jaar nauwelijks een enkele candidaat die toonde te begrijpen wat de beteekenis van de historische taalstudie voor de grondige kennis van het Engelsch is en slechts zeer weinigen gaven blijken nagedacht te hebben over de verklaring van zeer gewichtige verschijnselen in de Engelsche taalgeschiedenis.

Voordat de Commissie haar verslag eindigt, meent zij de aandacht van Uwe Excellentie er op te moeten vestigen, dat zij de examens lager en middelbaar onderwijs dit jaar gedeeltelijk parallel heeft laten loopen, waardoor die leden der Commissie, die voor lager en middelbaar onderwijs beide examineerden, nog eenige (9) dagen vacantie hadden. Meer-

dere inkrumping door parallel loopen schijnt der Commissie niet raadzaam. Daarom schijnt het haar toe, dat de geschiktste verandering zou zijn de examens middelbaar onderwijs B zooveel mogelijk naar de Kerstvacantie over te brengen en de examens lager onderwijs en middelbaar onderwijs A in Juli en Augustus te behouden, waarbij men de examens zoo zou kunnen regelen, dat ze ongeveer half Augustus waren afgelopen. De beslissing of de examens B in den zomer, of in de Kerstvacantie zullen worden gehouden, zou bijv. kunnen worden genomen nadat het getal candidaten voor de akte B bekend was, zoodat men kon nagaan of dat getal niet te groot was om in de Kerstvacantie te worden geëxamineerd.

Met dankzegging voor het in haar gestelde vertrouwen besluit de Commissie dit verslag.

Groningen/Utrecht, 12 November 1903.

Namens de Commissie,

J. H. KERN, *Voorzitter*.

M. G. VAN NECK, *Secretaris*.

BIJLAGE V.

VERSLAG DER COMMISSIE in 1903 belast geweest met het examineeren van hen die eene akte voor bekwaamheid wenschten te verkrijgen voor middelbaar onderwijs in landbouwkunde of voor lager onderwijs in landbouwkunde of tuinbouwkunde, bedoeld bij Koninklijk besluit van 29 Mei 1897 (Staatsblad n°. 161) aangevuld bij Koninklijk besluit van 8 Juni 1900 (Staatsblad n°. 105).

Aan

Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken.

De Commissie, ingevolge art. 69 van de wet tot regeling van het middelbaar onderwijs en art. 65 van de wet tot regeling van het lager onderwijs, benoemd bij Uwer Excellentie's beschikkingen van 29 Mei 1903, n°. 4377¹, en 11 Juli 1903, n°. 6056, afd. Ond., tot het afnemen van bovengenoemde examens, bestond uit de leden:

P. van Hoek, inspecteur van het middelbaar onderwijs, belast met het toezicht op de landbouwscholen, door Uwe Excellentie als voorzitter aangewezen; J. H. Aberson, leeraar aan de Rijkslandbouwschool te Wageningen; prof. dr. J. Ritzema Bos, buitengewoon hoogleeraar aan de gemeentelijke universiteit te Amsterdam en leeraar aan de Rijkslandbouwschool te Wageningen; L. Broekema, hoofd-directeur der Rijkslandbouwschool te Wageningen; dr. H. Bos, leeraar aan de Rijkslandbouwschool te Wageningen; dr. J. Th. Cattie, directeur van de afdeeling Tuinbouwschool der Rijkslandbouwschool te Wageningen; C. H. Claassen, Rijks-tuinbouwleeraar te Boskoop; J. van Dam, directeur van de afdeeling Landbouwschool der Rijkslandbouwschool te Wageningen; J. Elema, Rijkslandbouwleeraar te Hoogeveen; dr. R. N. de Haas, leeraar aan de Rijkslandbouwschool te Wageningen; J. Heidema, directeur van de Rijkslandbouwwinterschool te Groningen; H. B. Hijlkema, zuivelconsulent te Zutphen; dr. J. L. Hoorweg, leeraar aan de Rijks- hogere burgerschool te Utrecht; A. W. Heidema, leeraar aan de Rijkslandbouwwinterschool te Groningen; A. C. Ide, leeraar aan de Rijkslandbouwschool te Wageningen; I. G. J. Kakebeke, Rijkslandbouwleeraar te Goes; S. Lako, leeraar aan de Rijkslandbouwschool te Wageningen; J. Z. ten Rodengate Marissen, leeraar aan de Rijkslandbouwschool te Wageningen; U. J. Mansholt, Rijkslandbouwleeraar te Groningen; H. K. H. A. Maijer, Rijkslandbouwleeraar te Wageningen; J. Mesdag, zuivelconsulent te Leeuwarden; B. A. Plemper van Balen, leeraar aan de Rijkslandbouwschool te Wageningen; dr. O. Pitsch, leeraar aan de Rijkslandbouwschool te Wageningen; dr. K. H. M. van der Zande, directeur van het Rijkslandbouwproefstation te Hoorn.

De Commissie heeft de eer Uwe Excellentie verslag over hare werkzaamheden en over de gehouden examens aan te bieden.

Voor de akte middelbaar onderwijs had zich één candidaat

aangemeld; voor de akte lager onderwijs landbouwkunde bedroeg het aantal kandidaten 69, voor de akte lager onderwijs tuinbouwkunde 23. Vóór het examen trokken zich 9 kandidaten voor de akte landbouwkunde, 3 voor de akte tuinbouwkunde terug, tijdens het examen 7 voor de akte landbouwkunde.

In de vergadering der Commissie op 13 Juli werd een secretaris benoemd en werden de beginselen waarnaar geëxamineerd zou worden, vastgesteld en de werkzaamheden verdeeld. Op 16 Augustus werden de schriftelijke vragen voor de akten lager onderwijs, op 28 Augustus die voor de akte middelbaar onderwijs vastgesteld.

De examens voor de beide lagere akten hadden plaats van 17 Augustus tot en met 3 September, dat voor de middelbare akte op 31 Augustus en 1 September voor het schriftelijk gedeelte en van 2 tot en met 5 September voor het mondeling gedeelte.

Op 3 September werd het verslag over het examen voor de beide lagere akten, op 5 September dat over het examen voor de middelbare akte opgemaakt.

Alle vergaderingen en examens hadden plaats in het gebouw van de afdeeling Hogere land- en boschbouwschool der Rijkslandbouwschool.

I. *Examen middelbaar onderwijs landbouwkunde.*

De candidaat was in het bezit van het diploma van landbouwkundige en oud-leerling der Rijkslandbouwschool. De Commissie heeft gemeend, hiermede rekening te mogen houden en heeft daarom vooral gewicht gehecht aan bekwaamheid in die onderdeelen der landbouwkunde, waarop de candidaat zich na het verlaten der school in hoofdzaak had toegelegd. De onderwerpen voor de schriftelijke vragen werden uitsluitend ontleend aan de voornaamste studievakken van den candidaat. Die vakken waren veeteelt en zuivelbereiding.

De schriftelijke vraag voor veeteelt luidde:

Behandel den tegenwoordigen stand van de paardenfokkerij in de onderscheidene provinciën van ons land, beschrijf de rassen waarmede wordt gekruist en geef aan, welke gij voor die kruising het meest geschikt acht, en waarom?

Die voor de zuivelbereiding: Op welke verschillende wijzen wordt tegenwoordig de bruikbaarheid en waarde van melk beoordeeld voor de boterbereiding en voor de kaasbereiding? Aan welke van deze methoden geeft u in ieder speciaal geval de voorkeur, in welk opzicht is die te verkiezen boven de andere en waarom zijn de overige minder goed? Hoe kan men uitmaken of melk al of niet vervalscht is met water of met centrifugemelk of door ontrooming en toevoeging van water beide, en hoe bepaalt men de hoegrootheid der vervalsching in alle drie gevallen?

Voor iedere schriftelijke vraag werd een geheele dag gegeven.

Het mondeling examen was ingedeeld naar het volgend schema, waarin de omschrijving van het programma in eenigszins gewijzigde bewoordingen is weergegeven.

Vak.	Examinator.	Assessor.
Grondbewerking en grondverbetering	Lako.	Pitsch.
Landbouwscheikunde	Aberson.	van der Zande.
Plantenteelt	Pitsch.	Marissen.
Landbouwwerktuigen	Lako.	Aberson.
Bedrijfsleer	Pitsch.	Marissen.
Schadelijke dieren	Ritzema Bos.	A. W. Heidema.
Veeteelt	Broekema.	A. W. Heidema.
Zuivelbereiding	Mesdag.	van der Zande.

Tot haar leedwezen kon de Commissie de verlangde akte niet uitreiken.

II. Examen voor de akten lager onderwijs.

De kandidaten werden in 8 ploegen ingedeeld; de eerste 7 bestonden uit 9 landbouw- en 3 tuinbouw-kandidaten; de 8ste uit 6 landbouw- en 2 tuinbouw-kandidaten.

Het mondeling examen duurde voor elke ploeg 2 dagen, op den voorafgaanden avond werd eene schriftelijke vraag opgegeven; in de ploegen evenwel, wier mondeling examen op Maandag begon, werd op den avond van dien dag schriftelijk gewerkt.

In de op elkaar volgende ploegen werden de kandidaten voor de akte landbouwkunde telkens in een ander vak schriftelijk geëxamineerd, uitgezonderd in ploegen 1 en 8, in welke beide ploegen een vraag uit de scheikunde werd opgegeven.

De kandidaten voor de akte tuinbouwkunde werden in de op elkaar volgende ploegen beurtelings in warmoezerij en ooftboomteelt schriftelijk geëxamineerd.

a. Examen landbouwkunde.

De onderwerpen waren onder de examinatoren als volgt verdeeld: kennis van de anorganische en organische scheikunde: Aberson, van der Zande;

kennis van de natuurkunde: van Dam, de Haas, Hoorweg;

kennis van de plant- en dierkunde, benevens bekendheid met eenige voor den landbouw nuttige en schadelijke dieren en planten: Bos, Cattie, Ritzema Bos;

bekendheid in hoofdzaken met de gesteldheid en de vorming van den bodem in Nederland, benevens kennis van de natuur- en scheikundige eigenschappen van den grond, bekendheid met de hoofdpunten van de leer der bemesting: Elema, Kakebeeke, Majer;

bekendheid met de meest belangrijke methoden van grondbewerking en van grondverbetering, alsmede met de belangrijkste werktuigen bij den landbouw in gebruik: J. Heidema, Lako, Mansholt;

kennis van de plantenteelt: ten Rodengate Marissen, Pitsch;

bekendheid in hoofdzaken met de leer der veeteelt: Broekema, A. W. Heidema;

bekendheid met de hoofdzaken der zuivelbereiding: Hijlkema, Mesdag;

Iedere examinerator werd steeds door een assessor ter zijde gestaan.

In den eersten ploeg werd ter schriftelijke behandeling gegeven de vraag: Wat weet gij van de koolhydraten?

In den tweeden ploeg: Maak een opstel over den barometer.

In den derden ploeg: Maak een opstel over de uitwaseming (transpiratie) der planten.

In den vierden ploeg: Maak een opstel over den stalmest.

In den vijfden ploeg: Welke bewerkingen van den grond bij te velde staande gewassen (grasland inbegrepen) zijn u bekend? Wat beoogt men daarmee en hoe worden ze uitgevoerd?

In den zesden ploeg: Welke zijn bij het rund de uitwendige kenmerken van den melk- en den vleeschvorm?

In den zevenden ploeg: Op welke wijze kan men bij fabriekmatige zuivelbereiding de hoogste opbrengst en de beste qualiteiten van boter verkrijgen?

In den achtsten ploeg: Maak een opstel over de bereiding

van alcohol uit de koolhydraten en beschrijf de eigenschappen van deze stof.

Aan 27 kandidaten kon de Commissie de akte toekennen, t. w. aan de heeren: W. van Bentum, te Hulshorst; M. H. W. Beuken, te Mechelen-Wittem; K. Brander, te Laag-Keppel; J. Brons, te Ermelo; K. Bijl, te Westerbork; P. A. Driessen, te Schijndel; E. van Dijk, te Warffum; W. Emmens, te Grollo; J. H. Geuskens, te Ell; H. Hofkamp, te Roderwolde; F. C. van Hoorn, te Budel; R. Kiers, te Winschoten; B. Kuiper, te ten Post; J. J. Leys, te Doetinchem; H. J. Meertens, te Assen; P. Miedema, te Utrecht; J. Mesu, te Nieuw en St. Joosland; K. Schuurman, te Drachtster Compagnie; H. G. Sieverding, te Vragender; A. C. van der Vliet, te Kethel en Spaland; J. de Vries, te Oosthuizen; F. K. Was, te Assen; E. J. Wassink, te Zutphen; A. F. Wevers, te Beek (Gelderland); W. van der Windt, te Assen; J. J. Wintermans, te Woensel; J. Woldendorp, te Kornhorn.

Onderstaand staatje geeft een overzicht van de door de gezamenlijke geëxamineerde kandidaten in de onderscheiden vakken behaalde cijfers:

V A K K E N.	Aantal keeren, dat de aan het hoofd der kolommen geplaatste cijfers werden behaald.									
	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1
Scheikunde		4	3	4	13	10	10	5	4	
Natuurkunde	1	1	5	8	13	7	15	3		
Plant- en dierkunde		3	5	10	15	6	11	2	1	
Bodem en bemesting		3	4	11	12	9	9	2	2	1
Grondbewerking en werktuigen	1	3	5	8	9	14	9	4		
Veeteelt		2	9	7	8	9	17	1		
Zuivelbereiding		7	9	5	7	9	10	3	1	2
Plantenteelt	1	8	8	9	13	8	5	1		
Totaal	3	31	48	62	90	72	86	21	8	

Bij dit examen heeft de Commissie de ervaring opgedaan, dat onder de geslaagde kandidaten zeer goede krachten voor het landbouwonderwijs zijn gewonnen. Daartegenover moet ze ook constateeren, dat vele kandidaten onvoldoende voorbereid zich aan het examen hebben onderworpen en dat velen niet voldoende hadden geprofiteerd van de hun aangeboden gelegenheid tot opleiding.

De Commissie meent nog te moeten vermelden, dat bij het mondeling examen in natuurkunde enkele vragen zijn gedaan over electriciteit en magnetisme. Dit geschiedde in den regel slechts dan, wanneer de kandidaten in de overige gedeelten van het vak bewijzen van voldoende bekwaamheid hadden gegeven. Daar de leer der electriciteit en van het magnetisme niet in het examen-programma voorkomen, werd in geen geval de kennis daarvan in rekening gebracht bij het vaststellen van het cijfer.

b. Examen tuinbouwkunde.

De onderwerpen waren onder de examinatoren als volgt verdeeld:

kennis van scheikunde en van natuurkunde, met name van die onderdeelen van beide wetenschappen die voor den tuinbouw van belang moeten geacht worden. Examinatoren voor scheikunde: Aberson, van der Zande; voor natuurkunde: van Dam, de Haas, Hoorweg;

algemeene kennis van den bouw en het leven van de planten, kennis van de voornaamste cultuurgewassen uit een bota-

nisch oogpunt en van hunne plaats in het systeem; bekendheid met eenige voor den tuinbouw nuttige en schadelijke dieren en plantenziekten: Bos, Cattie, Ritzema Bos;

bekendheid met de eigenschappen van den grond en de meest belangrijke methoden van grondbewerking en grondverbetering, met de hoofdpunten van de leer der bemesting: Elema, J. Heidema, Kakebeeke, Lako, Mansholt, Maijer;

bekendheid met de hoofdpunten van den eigenlijken tuinbouw, voor zoover betreft:

a. warmoezerij: de teelt van vruchten in den vollen grond vervroegen: Claassen, Ide;

b. vruchtenteelt: aanleg en behandeling van den boomgaard en van den vruchtentuin; kennis der meest aanbevelenswaardige vruchten-variëteiten; vermenigvuldigen, veredelen, snoeien: Ide, Claassen;

c. bloemteelt en boomteelt: eenige kennis van vaste planten, zaaiplanten en kamerplanten, benevens van sierheesters: Plemper van Balen, Claassen.

Ook bij dit examen werd de examinerator steeds door een assessor ter zijde gestaan.

In den eersten ploeg werd ter schriftelijke behandeling het volgende onderwerp opgegeven: Maak een opstel over het snoeien van het vruchthout van appel- en pereboomen.

In den tweeden ploeg: Maak een opstel over den koolbouw voor den klein- of voor den groothandel.

In den derden ploeg: Beschrijf den aanleg van een boomgaard met tusschenplanting van klein fruit.

In den vierden ploeg: Beschrijf het kweken van bladgroenten in den winter met de hulpmiddelen, die daarbij gebruikt worden.

In den vijfden ploeg: Maak een opstel over de kweek en de behandeling van steenvruchtboomen.

In den zesden ploeg: Beschrijf het kweken van erwten en boonen voor den klein- of voor den groothandel.

In den zevenden ploeg: Bespreek de teelt van de bessen en de druif en de behandeling van de bessenstruiken en den wijnstok.

In den achtsten ploeg: Welke wijzen van vervroeging zijn u in de groententeelt bekend en hoe worden ze toegepast?

De akte kon worden uitgereikt aan 9 kandidaten, t. w. aan de heeren: J. J. M. Betrem, te 's Gravenhage; A. M. van Driel, te Amsterdam; C. A. J. M. de Gier, te Schagen; A. Mellink, te West-Terschelling; J. Mol, te Rotterdam; A. T. Plasschaert, te Yerseke; K. Ruyterman, te Hauwert; L. B. van der Slikke, te Oudelande; A. de Smidt, te Middelburg.

Onderstaand staatje geeft een overzicht van de door de gezamenlijke geëxamineerde kandidaten in de onderscheiden vakken behaalde cijfers.

V A K K E N.	Aantal keeren, dat de aan het hoofd der kolommen geplaatste cijfers werden behaald.									
	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1
Natuurkunde	1	1	3	1	6	4	4	„	„	„
Scheikunde	2	2	„	3	3	4	6	„	„	„
Plant- en dierkunde	2	2	3	3	5	4	1	„	„	„
Bodem en bemesting	2	1	5	5	5	1	„	1	„	„
Warmoezerij	„	1	3	1	3	6	6	„	„	„
Vruchtenteelt.	„	1	2	1	4	3	5	2	2	„
Bloemen- en boomteelt	„	2	1	3	5	8	1	„	„	„
Totaal	7	10	17	17	31	30	23	3	2	„

Van de kandidaten, die zich aan het examen hebben onderworpen, waren 14 in het bezit van de akte landbouwkunde.

Bij de beoordeeling van het al of niet voldoende zijn van het examen door deze kandidaten afgelegd, meende de Commissie rekening te mogen houden met de vroeger door hen in de examenvakken plant- en dierkunde, bodem en bemesting, natuurkunde en scheikunde behaalde cijfers.

De opmerking betreffende de bekwaamheid van sommige geslaagde kandidaten en de onvoldoende voorbereiding van vele anderen, waartoe het examen in landbouwkunde aanleiding gaf, geldt ook voor dit examen; er wordt derhalve daarnaar verwezen. Ook de mededeeling aangaande de gedane vragen over electriciteit en magnetisme is hier van kracht.

Daar, naar het oordeel der Commissie, de eischen in het programma voor het examen in de beginselen der tuinbouwkunde niet in allen deele met voldoende duidelijkheid zijn omschreven, neemt zij de vrijheid Uwe Excellentie in overweging te geven, dat programma aan eene herziening te onderwerpen. In afwachting daarvan verwijst zij thans ter voorlichting van kandidaten van het aanstaande examen naar de verslagen, door de commissiën van 1898 en 1899 uitgebracht, waarin medegedeeld werd, welke eischen toen in de verschillende vakken werden gesteld. De tegenwoordige commissie kan zich met de daar gegeven omschrijving geheel vereenigen. Zij meent echter goed te doen met hier nog de eischen te vermelden, die thans in bloem- en boomteelt werden gesteld.

Naar aanleiding van hetgeen de candidaat in de kweekerij en zijne omgeving had waargenomen of in eigen tuin en woning zelf had gekweekt, werd onderzocht, of hij zich reenschap kon geven van de verschillende algemeene zorgen, die bij het kweken van planten in acht genomen moeten worden.

Bloemen en takjes van algemeen gekweekte één- en meerjarige planten en van heestergewassen dienden om den candidaat gelegenheid te geven van de hem bekende planten de aankweeking en verzorging meer in bijzonderheden mede te deelen. Ook omtrent de kweekmethoden in de boomkweekerijen gebruikelijk, bijv. zaaien, stekken, afleggen, veredelen, het kweken van hoogstamboomen, enz., werden vragen gedaan.

Eene verzameling „kamerplanten” gaf stof tot het doen van eenige vragen over de aankweeking en verzorging van de tot deze rubriek behoorende planten.

De Commissie, die hiermede haar werk meent te hebben voleindigd, betuigt Uwer Excellentie haren dank voor het genoten vertrouwen.

's Gravenhage,

17 November 1903.

Wageningen,

P. VAN HOEK, Voorzitter.

L. BROEKEMA, Secretaris.

BIJLAGE W.

VERSLAG DER COMMISSIE, in 1903 belast met het exami-
neeren van hen, die eene akte van bekwaamheid verlangden tot
het geven van lager en middelbaar onderwijs in de gymnastiek.

Aan

Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken.

De Commissie, krachtens art. 69 der wet tot regeling van
het middelbaar onderwijs en art. 65 der wet tot regeling van
het lager onderwijs, bij beschikking van 30 Mei 1903,
n°. 4437¹, afdeling onderwijs benoemd, heeft de eer Uwer
Excellentie een verslag van hare werkzaamheden aan te
bieden.

De Commissie was samengesteld als volgt:

K. ten Bruggencate, inspecteur van het middelbaar onder-
wijs te 's Gravenhage, lid en voorzitter;

J. A. Vrijheid, arts, oud-officier van gezondheid der 1ste
klasse te Utrecht, lid en onder-voorzitter;

P. H. Lamberts, arts te Utrecht;

S. van Aken, leeraar aan het gymnasium te Rotterdam;

J. H. Luiting, leeraar aan de 1ste hogere burgerschool
met 3 jarigen cursus te Amsterdam;

C. J. G. Mieremet, leeraar aan de hogere burgerschool met
3 jarigen cursus te Utrecht;

J. A. van der Boom, onderwijzer aan de Rijkskweekschool
voor onderwijzers te Haarlem; en de

plaatsvervangende leden:

dr. A. G. Olland, arts te Utrecht;

dr. A. van der Minne, officier van gezondheid te Utrecht
en R. Ramkema, onderwijzer aan de Rijksnormaallessen te
Utrecht.

Alle bijeenkomsten der Commissie werden gehouden in het
gebouw der Rijks- hogere burgerschool te Utrecht.
taris benoemd de heer J. H. Luiting en voorts eene voorloo-
taris benoemd de heer J. H. Luiting en voorts gene voorloo-
pige regeling der werkzaamheden ontworpen.

Allereerst stelde zij, evenals hare voorgangster in 1902, als
onderdeelen van het examen, zgowel voor de akte D. (lager
onderwijs) als voor de akte P. (middelbaar onderwijs, de
alinea's aangegeven in de programma's der vorengenoemde
akten. Bij het examen lager onderwijs zou het onderzoek voor
mannelijke kandidaten zich dus bepalen tot:

Alinea 1 en 2. a. Bekendheid in hoofdzaak met den bouw
en de verrichtingen van het menschelijk lichaam:

b. Bekendheid meer in bijzonderheden met de beenderen
en hunne verbindingen en met de meest belangrijke spieren,
voornamelijk in verband met de meest gebruikelijke oefenin-
gen in de gymnastiek: (als „anatomie en physiologie" op den
rooster geplaatst);

Alinea 3. Bedrevenheid in nuttige lichaams oefeningen.
(Als „eigen werk" op den rooster voorkomend.)

Alinea 4. Eenige bedrevenheid in het leiden van gym-
nastische oefeningen voor leerlingen van beiderlei kunne en
van den leeftijd waarop zij de school voor gewoon lager onder-
wijs plegen te bezoeken, inzonderheid van de oefeningen met
name in het programma omschreven.

(Als „lesgeven" aangegeven op den rooster.)

Alinea 5. Bekendheid met de voorzorgen bij het geven van
gymnastiek-onderwijs aan bovengenoemde leerlingen in acht
te nemen, van welke bekendheid ook bij een mondeling onder-
zoek zou moeten blijk gegeven worden.

(Als „theorie" voorkomende op den rooster.)

Voor vrouwelijke kandidaten zou het onderzoek zich bepa-
len tot genoemde alinea's, behoudens de wijzigingen, in het
programma bedoeld.

Bij het examen middelbaar onderwijs zou het onderzoek
loopen voor mannelijke kandidaten over:

Alinea 1. Algemeene kennis van den bouw en de verrich-
tingen van het menschelijk lichaam, bekendheid meer in bij-
zonderheden met de beenderen en hunne verbindingen en voor
zoover noodig met de spieren, voornamelijk met het oog op de
gebruikelijke oefeningen in de gymnastiek.

(„Physiologie" en „anatomie" staat hiervoor op den rooster.)

Alinea 2. Bedrevenheid in nuttige lichaams oefeningen.

(„Eigen werk" op den rooster.)

Alinea 3 en 5. a. Kennis der eischen van een doeltref-
fenden gang van het gymnastiekonderwijs voor de verschil-
lende scholen, waar het onderwijs wordt gegeven, en

b. nauwkeurige bekendheid met de voorzorgen, die bij het
geven van gymnastiekonderwijs moeten genomen worden.

(Kortheidshalve als „theorie" op den rooster geplaatst.)

Alinea 4. Bedrevenheid in het leiden van gymnastische
oefeningen voor leerlingen van beiderlei sekse en van den
leeftijd waarop zij de lager en de middelbare school plegen te
bezoeken.

(„Lesgeven" op den rooster.)

Alinea 6. Bekendheid in het onderwijzen van het scher-
men en van de handgrepen met het geweer.

Voor vrouwelijke kandidaten zou het onderzoek zich bepa-
len tot de alinea's 1, 2, 3, 4 en 5, behoudens de wijzigingen,
in het programma aangegeven.

Na bespreking en vaststelling dezer onderdeelen van beide
examens nam de Commissie kennis van het aantal kandidaten.

Voor de akte lager onderwijs hadden zich aangemeld:

4 vrouwelijke kandidaten, en 28 mannelijke kandidaten,
terwijl dit aantal voor de akte middelbaar onderwijs 34 be-
droeg, te weten: 15 vrouwelijke en 19 mannelijke kandidaten.

In verband met de regeling door de Commissie in 1902 en
ook reeds door vorige commissiën gevolgd, werd bepaald, om
voor de akte lager onderwijs vier kandidaten per dag op te

roepen en voor de akte middelbaar onderwijs telkens zes kandidaten voor twee dagen. Verder werd bepaald, dat de examens lager onderwijs aan die van het middelbaar onderwijs zouden voorafgaan en dat de eerste, met het oog op het einde der zomervacantie voor de lagere scholen te Utrecht, zouden aanvangen op 10 Augustus.

Betreffende eene indeeling in sub-commissiën werd vastgesteld:

a. dat de leden J. A. Vrijheid en P. H. Lamberts, artsen, zouden vormen de medische sub-commissie, met dien verstande, dat het onderzoek in physiologie zou geschieden door den heer Vrijheid, en dat in de anatomie door den heer Lamberts;

b. dat als plaatsvervanger van den heer Vrijheid eventueel zou optreden dr. A. G. Olland, en evenzoo als plaatsvervanger van den heer Lamberts dr. A. van der Minne;

c. dat de 4 leden gymnastici zouden vormen twee sub-commissiën.

Beurtelings zouden genoemde sub-commissiën belast worden met het onderzoek naar de bedrevenheid in het „les geven” (alineea 4) en met het onderzoek naar de kennis van een doeltreffenden gang van het onderwijs, en de voorzorgen enz. (alineea's 3 en 5).

De bedrevenheid in nuttige lichaams oefeningen (alineea 3 en 2) zou worden beoordeeld door de 4 leden gymnastici, terwijl de leiding der uit te voeren oefeningen beurtelings door één hunner zou geschieden.

Om ook nu weder te kunnen beschikken over de benoodigde leerlingen, meisjes en jongens, van 6—18 jaar, voor het practisch deel van het examen lager zoowel als middelbaar onderwijs, werd bepaald, tot dit doel de medewerking in te roepen van het gemeentebestuur van Utrecht, van den districts-schoolopziener te Utrecht, van den directeur der Rijks-normalessen, van de directeurs der hogere burgerscholen en van de hoofden der betrokken lagere scholen aldaar. Mede in de eerste bijeenkomst werd besloten, voor het examen lager onderwijs den rooster zooals die in 1902 was vastgesteld, onveranderd over te nemen, doch dien voor het examen middelbaar onderwijs eenigszins te wijzigen.

De voorgestelde wijzigingen meerendeels in het belang der kandidaten, zullen in overweging genomen worden, zoodat laatstbedoelde rooster definitief kon worden vastgesteld in de tweede bijeenkomst der Commissie.

Deze werd gehouden op 9 Augustus.

Inmiddels was van het gemeentebestuur van Utrecht een gunstig antwoord ontvangen op haar verzoek, waardoor de Commissie kon beschikken over schoolklassen van een zevental lagere scholen.

Bovendien werd ook de gevraagde medewerking in ruime mate door voornoemde heeren verleend, zoodat ook voor de examens middelbaar onderwijs telkens kon beschikt worden over een voldoende aantal geoefende leerlingen.

Met groote erkentelijkheid mag de Commissie gewagen van belangrijke medewerking van zoovele zijden, maar in het bijzonder acht zij zich daartoe verplicht ten opzichte van de hoofden en het personeel van meergenoemde lagere scholen.

Ook den kweekelingen van de Rijks normalessen en den leerlingen der hogere burgerschool met 3-jarigen cursus te Utrecht, mag een woord van dank hier niet onthouden worden, omdat zij, met opoffering van een deel hunner vacantie, zich steeds ter beschikking stelden van de commissie en bij alle oefeningen een goeden wil toonden.

Daar ingevolge Uwer Excellentie's machtiging inmiddels nog een tweetal kandidaten, leerlingen der Rijkskweekschool te Nijmegen, tot het examen lager onderwijs konden toegelaten worden, bleek op de tweede bijeenkomst het totaal aantal kandidaten te zijn: voor de akte lager onderwijs 34; (t. w. 4 vrouwelijke en 30 mannelijke) en voor de akte middelbaar onderwijs 34; t. w. 15 vrouwelijke en 19 mannelijke kandidaten).

Uit eene vergelijking met de kandidatenlijst in 1902 blijkt, dat het aantal kandidaten voor de akte lager onderwijs thans 5 meer is, terwijl voor de akte middelbaar onderwijs het aantal

gelijk bleef.

Met het oog op de te volgen roosters voor beide examens werd in de tweede bijeenkomst eene regeling vastgesteld, opdat, in verband met het door het gemeentebestuur van Utrecht gestelde voorwaarden en de wenschen der betrokken schoolhoofden, op de aangegeven uren steeds schoolklassen beschikbaar zouden kunnen zijn. Verder wordt na bespreking in details de exameneischen, in elke der sub-commissiën een nauwkeurig omschreven werkplan vastgesteld.

De wijzigingen in den rooster voor het examen middelbaar onderwijs bepaalden zich in hoofdzaak:

a. tot het omzetten van enkele onderdeelen van het examen;

b. tot het verwisselen van enkele nummers der kandidaten op den rooster.

Dat deze betrekkelijk geringe veranderingen evenwel in het belang der kandidaten bleken, kon gedurende het examen ruimschoots opgemerkt worden.

Werd met eene omzetting onder a. bedoeld om, evenals vorige jaren den kandidaten tusschen twee opvolgende examens eene behoorlijke pauze te verschaffen, door eene wijziging onder b werd voor de examinatoren het voordeel verkregen, dat eene meer aangename afwisseling van „theoretische” en „practische” vakken werd bereikt, en desgewenscht enkele kandidaten geheel konden worden gevolgd.

Bovenal echter trachtte de commissie te bevorderen dat door de regeling der lessen, nl. des voormiddags voor meisjes en des namiddags voor jongens, de kandidaten rustig en kalm konden les geven.

De roosters, zoowel over de examens lager als middelbaar onderwijs, mogen hieronder volgen.

EXAMENS GYMNASIEK (lager onderwijs) 1903. (Vier kandidaten per dag.)

UREN.	Candidaat A.	Candidaat B.	Candidaat C.	Candidaat D.
8 ³ / ₄ —9 ³ / ₄ .	Eigen werk.	Eigen werk.	Eigen werk.	Eigen werk.
10—11.	Les geven.	10—10,25 anatomie. 10,35—11 physiologie.	Mondelinge bespreking. (Voorzorgen.)	11—11,25 anatomie. 11,35—12 physiologie.
11—12.	11,10—12,10 mondelinge bespreking. (Voorzorgen.)	Les geven.	Les geven.	1,15—2,15 mondelinge bespreking. (Voorzorgen.)
1—2.				
2—3.	2—2,25 anatomie. 2,35—3 physiologie.	2,15—3,15 mondelinge bespreking. (Voorzorgen.)		
3—4.			3—3,25 anatomie. 3,35—4 physiologie.	Les geven.

EXAMEN GYMNASIEK (middelbaar onderwijs) 1903. (Zes kandidaten in 2 dagen).

8.30—9.25	9.30—10.10	10.10—10.50	10.50—11.30	11.30—12.10	1.10—1.50	1.50—2.30	2.30—3.10	3.10—3.50	3.50—4.30
Eigen werk (alle kandidaten).	Les geven lagere school A	Les geven middelb. school (meisjes) B	Les geven middelb. school (meisjes) C.	Les geven middelb. school (meisjes) D	Les geven middelb. school (jongens) E	Les geven middelb. school (jongens) F	Les geven middelb. school (jongens) A	Les geven lagere school B	Les geven lagere school C
		Anatomie D	Anatomie F	Physiologie B			Physiologie C	Anatomie E	Physiologie A
	Theorie (zonder) F	Theorie (zonder) E	Theorie (zonder) A		Theorie (aan) C	Theorie (aan) B			Theorie (aan) D
Eigen werk. Schermen enz. (alle kandidaten.)	Les geven lagere school D	Les geven middelb. school (meisjes) E	Les geven middelb. school (meisjes) F	Les geven middelb. school (meisjes) A	Les geven middelb. school (jongens) B	Les geven middelb. school (jongens) C	Les geven middelb. school (jongens) D	Les geven lagere school E	Les geven lagere school F
		Anatomie A	Anatomie B	Physiologie E			Physiologie F	Anatomie C	Physiologie D
	Theorie (zonder) B	Theorie (zonder) C	Theorie (zonder) D		Theorie (aan) F	Theorie (aan) E			Theorie (aan) A

Voor de vrouwelijke kandidaten middelbaar onderwijs werd deze rooster eenigszins gewijzigd.

Uit de roosters kan blijken dat voor de verschillende onderdeelen wordt toegestaan:

voor lager onderwijs:

a. anatomie	alinea 1	60 min.
b. physiologie	„ 2	„
c. eigen werk	„ 3	60 „
d. les geven aan klassen lagere school	„ 4	60 „
e. mondeling gedeelte (voorzorgen enz.)	„ 5	60 „

4 uren;

voor middelbaar onderwijs:

a. anatomie	alinea 1	40 min.
b. physiologie	„	40 „
c. eigen werk, schermen en handgrepen met het geweer.	„ 2	120 „
d. theorie der gymnastiek	„ 3 en 5	80 „
e. les geven aan klassen lagere school }	„	40 „
f. les geven aan klassen middelbare school }	„ 4	80 „

6 uren en 40 min.

De 34 kandidaten voor de akte lager onderwijs werden geëxamineerd in 19 dagen (10, 11, 12, 13, 14, 15, 17, 18 Augustus en 3 September).

De 15 vrouwelijke kandidaten voor middelbaar onderwijs waren opgeroepen op 19, 20, 21, 22, 24 en 25 Augustus (twee harer trokken zich terug), terwijl de 19 mannelijke kandidaten werden geëxamineerd op 26, 27, 28, 29 Augustus, op 1, 2 en gedeeltelijk op 3 en 4 September.

Met Uwer Excellentie's machtiging werden de zittingen geschorst op 31 Augustus.

Intusschen trok zich één der kandidaten, van wien de Commissie na herhaalde ervaring wist dat hij de gewoonte had zich aan te geven en of niet of slechts voor een uur op te komen, ter elfder ure terug. Vooraf echter had de Commissie, met het oog op zijne genoemde eigenaardigheid, hem positief

gevraagd of hij al of niet opkwam, daar zijne deelneming het examen met twee dagen zou verlengen.

Daarop kwam het even positieve antwoord dat hij zich aan het examen hoopte te onderwerpen, bijzondere omstandigheden uitgesloten. Inderdaad schenen zich twee dagen vóór het examen de ingrijpende omstandigheden voor te doen, die al zijne goede voornemens vrijdelden.

Daar de meeste leden der Commissie na 4 September niet meer beschikbaar waren, moest de eindvergadering worden gehouden op 30 Augustus.

De uitslag van haren arbeid is saamgevat in het navolgend staatje.

Getal kandidaten						
die zijn opgeroepen.	die niet zijn opgekomen.	die geëxamineerd zijn.	die zich tijdens het examen terugtrokken.	die afgewezen werden.	die zijn toegelaten.	Totaal.
A. VOOR DE AKTE LAGER ONDERWIJS.						
I. Mannelijke kandidaten.						
30	—	30	—	6	24	30
II. Vrouwelijke kandidaten.						
4	—	4	—	2	2	4
B. VOOR DE AKTE MIDDELBAAR ONDERWIJS.						
I. Mannelijke kandidaten.						
19	1	18	—	11	7	19
II. Vrouwelijke kandidaten.						
15	2	13	—	6	7	15

Het procent der geslaagden bedraagt dus:

voor de akte lager onderwijs:

ruim 76 pct., zijnde 80 pct. van de mannelijke en 50 pct. van de vrouwelijke kandidaten;

voor de akte middelbaar onderwijs:

ruim 41 pct.;

of van de mannelijke kandidaten ruim 31½ pct.;

of van de vrouwelijke kandidaten bijna 47 pct.

Uit eene vergelijking met deze getallen in 1902, kan blijken, dat de uitslag van het examen lager onderwijs thans gunstiger mag heeten, terwijl die van het examen middelbaar onderwijs zeker ongunstig afsteekt bij het resultaat ten vorigen jare verkregen. Dit verschil bedraagt niet minder dan 21 pct.

Misschien kan dit verschil voor een deel zijne oorzaak vinden in de omstandigheid, dat het vorige jaar onder de geslaagde mannelijke kandidaten een betrekkelijk groot aantal recidivisten waren.

In de hieronder volgende tabel is in cijfers uitgedrukt de waardeering voor elk der onderdeelen van het examen lager en middelbaar onderwijs.

VAKKEN.	Aantal malen dat is toegekend het cijfer									
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
	L M	L M	L M	L M	L M	L M	L M	L M	L M	L M
Anatomie	"	"	3	"	2	5	1	8	4	8
Physiologie	"	"	3	1	3	7	5	6	5	13
Eigen aan toestellen .	"	"	1	"	1	"	4	2	5	19
Eigen werk { zonder . . .	"	"	"	"	2	"	2	3	6	16
Theorie { alinea 3. . . .	"	"	3	"	5	"	5	"	11	"
" " 5.	"	"	1	1	7	3	7	14	8	13
Les { lagere school. .	"	"	3	5	4	3	8	19	7	6
geven { middelb. " . .	"	"	3	"	7	"	4	"	11	"
Schermen, enz. alinea 6	"	"	3	"	"	2	"	1	"	5

Aan dit overzicht wenscht de Commissie gaarne de volgende opmerkingen toe te voegen.

I. Algemeene opmerkingen.

Ook dit jaar bleek het, dat de voorbereiding en ook de algemeene ontwikkeling van zoovele kandidaten voor de akte middelbaar onderwijs te wenschen overliet. Kkam het zeer dikwijls voor, dat kandidaten een volslagen gebrek aan inzicht toonden in het doel en de beteekenis der schoolgymnastiek, zelfs onbekendheid toonden met de eischen, die hygiëne en paedagogiek haar stellen, even dikwijls bleek de vakkennis zeer onvoldoende en waren de kandidaten niet in staat, aan de hand van de meest elementaire kennis van aanverwante vakken, zich rekenschap te geven van de opvolging van hoofdgroepen der leerstof of van moeilijkheden die zich bij het onderwijs geven voordeden. Van hoogst belangrijke vraagpunten, de lichamelijke opvoeding rakende en zoo onderscheidene keeren behandeld in dag-, vak- of schoolbladen, bleek ook dit jaar niet de minste notitie genomen te zijn. De hoofdoorzaak evenwel van de genoemde tekortkomingen bij vele kandidaten meent de Commissie te moeten zoeken in het gemis eener voorafgaande mate van algemeene ontwikkeling, vereischt om de vakstudie breed te kunnen opvatten. Misschien mag zij ook daaraan de moeilijkheid voor vele kandidaten toeschrijven, om zich verstaanbaar uit te drukken.

Meermalen bleek voor den examinerator de wenschelijkheid om, na het stellen van eene eenvoudige vraag, woorden of uitdrukkingen, daarin voorkomende, te verklaren alvorens de candidaat haar kon behandelen.

Hoewel de gelegenheid ontbreekt om van de kandidaten te verlangen schriftelijk hunne meening te geven over onderwerpen het vak betreffende, waaruit dan tevens zou kunnen

blijken hunne kennis en hun gebruik der Nederlandsche taal, en het misschien niet mag geacht worden op den weg der Commissie te liggen, de aandacht te vestigen op tekortkomingen als bovenstaand, raken deze toch te zeer de eischen van algemeene ontwikkeling van de(n) toekomstige(n) gymnastiek-leeraar(es) om er het zwijgen over te bewaren.

In aansluiting met haar voorgangster in 1902, spreekt zij daarom de wenschelijkheid uit, dat door de Regering billijke eischen worden gesteld van algemeene ontwikkeling der kandidaten voor de akte middelbaar onderwijs.

II. Bijzondere opmerkingen.

Alinea I: I. Anatomie; II. Physiologie.

Uit de toegekende cijfers blijkt, dat verreweg het meereendeel der kandidaten voor de akte middelbaar onderwijs voldeed aan de eischen, die de sub-commissie thans nog meende te moeten stellen; in het bijzonder was de feitenkennis gewoonlijk zeer voldoende, al bleek herhaaldelijk dat memoriseeren te veel op den voorgrond had gestaan. De meeste kandidaten bleken met het skelet in natura vertrouwd te zijn geworden.

Ook hadden velen meer studie gemaakt van de grondbeginselen, waarop de bewegingsleer berust, dan vroeger wel het geval was; aan hen, die zich voor het examen voorbereiden zij deze studie bij voortduring aanbevolen. Evenwel had de sub-commissie ook dit jaar gewenscht, dat vele kandidaten het geleerde nog wat beter in toepassing hadden weten te brengen op eenvoudige gymnastische oefeningen. Ook was in de physiologie de kennis dikwijls al té oppervlakkig te noemen, hetgeen dan meestal moest worden toegeschreven aan onvoldoend begrip van eenvoudige physische en chemische wetten. De sub-commissie zou dan ook gaarne zien, dat het gemiddelde peil, waarop thans bij de kandidaten de kennis der physiologie staat, in de toekomst een weinig rees.

De kandidaten voor de akte lager onderwijs aan welke geringe eischen voor beide vakken werden gesteld, hadden zich over het algemeen voldoende voorbereid. Toch had de sub-commissie bij verscheidene hunner eenige meerdere kennis van de beenverbindingen gewenscht, daar zonder haar zelfs de hoofdzaken van de bewegingsleer niet te begrijpen zijn.

Alinea III. (III. Eigen werk.)

Het onderzoek naar de eigen bedrevenheid in nuttige lichaamsoefeningen der kandidaten voor de akte lager onderwijs, leverde bevredigende resultaten op. In vijf gevallen werd een „even voldoende” cijfer toegekend, overigens waren de waardeeringscijfers „voldoende” en „ruim voldoende”.

Het „eigen werk” der kandidaten voor de akte middelbaar onderwijs leverde over het algemeen minder bevredigende resultaten op.

In 10 gevallen moest een „onvoldoend” en „zeer onvoldoend” cijfer worden gegeven, een „even voldoende” kwam voor in 11 gevallen; een voldoende en ruim voldoende cijfer kon in alle andere gevallen worden toegekend. Ten opzichte van de eischen van het „eigen werk” zowel voor de akte lager als middelbaar onderwijs, plaatste de commissie zich op het standpunt van hare voorgangster in 1902. Zij meent ook dat van de kandidaten voor de akte lager onderwijs eene bedrevenheid mag geëischt worden, gelijkstaande met die van leerlingen van eene 2de of 3de klasse eener hoogere burgerschool, evenwel met dien verstande, dat op correctheid der uitvoering in het bijzonder wordt gelet.

Van de kandidaten voor de akte middelbaar onderwijs eischte de commissie minstens eene bedrevenheid als van goed geoefende leerlingen van de hoogste klassen eener hoogere burgerschool of gymnasium. Duidelijk bleek, dat betrekkelijk veel kandidaten aan de gestelde eischen maar even konden voldoen en zelfs in 10 gevallen kwam aan het licht, dat de kandidaten ver beneden die eischen bleven. Bevreemdend mag het heeten, dat kandidaten totaal onbekend waren met de voornaamste oefeningsgroepen en zelfs oefeningsvormen uit de leerstof voor leerlingen der middelbare school.

A l i n e a III en V (IV. Theorie.)

Het resultaat van dit onderzoek, zoowel bij de kandidaten voor de akte lager- als middelbaar onderwijs, was in de meeste gevallen onbevredigend.

Voor de akte lager onderwijs kon aan 16 kandidaten een „voldoend” of „ruim voldoende” cijfer worden toegekend. De waardeeringscijfers voor de overige kandidaten (18) varieerden van „even voldoende” tot „zeer onvoldoende”.

Bij de kandidaten voor de akte middelbaar onderwijs leverde dit onderzoek bepaald ongunstige resultaten op. Slechts in 7 gevallen kon een bepaald „voldoend” of „ruim voldoende” cijfer worden gegeven en in alle andere gevallen varieerde de waardeering van „even voldoende” tot „slecht”.

Gebrek aan inzicht in het doel en wezen der schoolgymnastiek en hare beteekenis voor de jeugd uit een hygiënisch, paedagogisch en practisch oogpunt, viel ook dit jaar ruimschoots op te merken. Vooral ook waar het onderzoek liep over kennis van geschikte leerstof voor de verschillende schooljaren bleek, dat veel was gememoriseerd, maar dat men zich weinig rekenschap kon geven van eene geleidelijke en juiste opklimming dier stof.

Met nadruk mag hier tevens vermeld worden, dat zoovele kandidaten een bepaald gemis aan kennis toonden van geschikte spelen voor de verschillende leeftijden en ook zoo weinig doordrongen waren van het nut en de waarde van het spel in het algemeen.

Voorts bleek ook dit jaar weder hoe weinig kandidaten bekend blijken met het verband en gehalte der leerstof aan de verschillende toestellen.

A l i n e a IV. (V. Lesgeven.)

Voor dit onderzoek kon voor de akte lager onderwijs aan 7 kandidaten een bepaald voldoende cijfer worden toegekend; aan 19 kandidaten een „bijna voldoende” en aan de overige (8) een onvoldoend of „zeer onvoldoend” cijfer.

Voor de akte middelbaar onderwijs behaalden voor het leiden van schoolklassen der lagere school 7 kandidaten een voldoende en „ruim voldoende” cijfer en 22 kandidaten een „bijna voldoende” tot „slecht”, terwijl voor het leiden van

schoolklassen der middelbare school 6 kandidaten een „voldoend” en „ruim voldoende” en 25 kandidaten een „bijna voldoende” tot „slecht” cijfer behaalden.

Voor al het toestelonderwijs aan leerlingen der lagere school liet zoowel bij de kandidaten voor de akte lager als voor die voor de akte middelbaar onderwijs wel eens te wenschen over, doch ook het toestelonderwijs aan leerlingen der middelbare school bleef maar al te dikwijls beneden de verwachting.

Veronachtzaming der te nemen voorzorgsmaatregelen, gebrek aan „geschikte leerstof”, het niet „onderwijzen” der oefeningen, gemis aan een opgewekten leestoon enz., al deze tekortkomingen vielen bij het „lesgeven” aan leerlingen der middelbare school herhaaldelijk in het oog.

Van „onderwijs geven” in den strengen zin van het woord was slechts zeer zelden sprake.

Eene hoofdzaak voor de correcte uitvoering van vrije- en gereedschapsoefeningen eener schoolklasse, nl. eene doelmatige opstelling, werd door de kandidaten meermalen verzuimd, maar ook de opstelling der leerlingen bij de toestellen liet nog wel eens te wenschen over.

De Commissie meent, evenals hare voorgangsters, deze tekortkomingen te moeten toeschrijven aan het gemis van voldoende gelegenheden om zich in het „onderwijs geven” naar behooren te kunnen oefenen.

A l i n e a VI. (VI. Schermen en handgrepen met het geweer.)

Tot bijzondere opmerkingen gaf dit onderzoek geene aanleiding.

Onder dankbetuiging voor het in haar gestelde vertrouwen legt de Commissie hare taak neder.

's Gravenhage,

12 November 1903.

Amsterdam,

Namens de Commissie voornoemd,

K. TEN BRUGGENCATE, *Voorzitter*.

J. H. LUITING, *Secretaris*.

BIJLAGE X.

UITKOMSTEN van het onderzoek naar de kennis van het lezen en schrijven der ingelijfden bij de land- en zeemilitie in 1903.

GEMEENTEN EN ARRONDISSEMENTEN.	K o n d e n					
	lezen en schrijven.		alleen lezen.		lezen noch schrijven.	
	Landmilitie.	Zeemilitie.	Landmilitie.	Zeemilitie.	Landmilitie.	Zeemilitie.
DISTRICT 's HERTOGENBOSCH.						
<i>Arrond. 's Hertogenbosch.</i>						
Berlicum	9	—	—	—	—	—
Bokhoven	1	—	—	—	—	—
Cromvoirt	1	—	—	—	—	—
Dungen (den)	3	—	—	—	—	—
Engelen	—	—	—	—	—	—
Esch	—	—	—	—	—	—
Haaren	5	—	—	—	—	—
Helvoirt	7	—	—	—	—	—
's Hertogenbosch	95	1	1	—	7	—
St. Michielsgestel	11	—	—	—	1	—
Rosmalen	11	—	—	—	—	—
Vught	14	—	—	—	—	—
Totaal	157	1	1	1	8	—
<i>Arrond. Oss.</i>						
Alem c. a.	3	—	—	—	—	—
Berghem	8	—	—	—	—	—
Deursen c. a.	—	—	—	—	—	—
Dieden c. a.	1	—	—	—	—	—
Empel c. a.	3	—	—	—	—	—
Geffen	9	—	—	—	—	—
Heesch	8	—	—	—	—	—
Herpen	8	—	—	—	—	—
Huisseling c. a.	6	—	—	—	—	—
Lith	4	—	—	—	—	—
Lithoijen	2	—	—	—	—	—
Megen c. a.	4	—	—	—	—	—
Nuland	4	—	—	—	—	—
Oijen c. a.	2	—	—	—	—	—
Oss	28	1	—	—	1	—
Ravenstein	2	—	—	—	—	—
Reek	4	—	—	—	—	—
Schayk	6	—	—	—	—	—
Totaal	102	1	—	—	1	—

GEMEENTEN EN ARRONDISSEMENTEN.	Konden					
	lezen en schrijven.		alleen lezen.		lezen noch schrijven.	
	Landmilitie.	Zeemilitie.	Landmilitie.	Zeemilitie.	Landmilitie.	Zeemilitie.
<i>Arrond. Boxmeer.</i>						
Beers	5	—	—	—	—	—
Beugen c. a.	7	—	—	—	—	—
Boxmeer	8	1	—	—	2	—
Cuyk c. a.	14	—	—	—	1	—
Escharen	4	—	—	—	—	—
Gassel	1	—	—	—	—	—
Grave	9	1	—	—	—	—
Haps	3	—	—	—	—	—
Linden	—	—	—	—	—	—
Maashees c. a.	9	—	—	—	—	—
Mill c. a.	11	—	—	—	—	—
Oeffelt	6	—	—	—	—	—
Oploo c. a.	3	—	1	—	—	—
Sambeek	4	—	—	—	—	—
Velp	—	—	—	—	—	—
Vierlingsbeek	3	1	—	—	—	—
Wanroy	6	—	—	—	—	—
Zeeland	6	—	—	—	—	—
Totaal	99	3	1	—	3	—
<i>DISTRICT BRED.</i>						
<i>Arrond. Breda.</i>						
Breda	66	1	2	—	1	—
Chaam	4	—	—	—	—	—
Dongen	23	1	—	—	1	—
Ginneken c. a.	19	—	—	—	1	—
Oosterhout	37	2	—	—	2	—
Princenhage	28	—	—	—	—	—
Rijsbergen	3	—	—	—	—	—
Teteringen	8	—	—	—	—	—
Zundert	18	—	—	—	3	—
Totaal	206	4	2	—	6	—
<i>Arrond. Zevenbergen.</i>						
Dinteloord c. a.	8	—	—	—	—	—
Fijnaart c. a.	11	—	—	—	—	—
Klundert	16	1	—	—	—	—
Made c. a.	9	—	—	—	1	—
Terheijden	10	—	—	—	1	—
Willemstad	8	2	—	—	—	—
Zevenbergen	27	—	—	—	—	—
Zwaluwe (Hooge- en Lage-).	8	2	1	—	—	—
Totaal	97	5	1	—	2	—
<i>Arrond. Roosendaal.</i>						
Etten c. a.	24	—	—	—	—	—
Hoeven c. a.	9	—	—	—	1	—
Oudenbosch	21	—	—	—	—	—
Oud- en Nieuw-Gastel	14	—	—	—	—	—
Roosendaal c. a.	41	—	—	—	1	—
Rucphen c. a.	11	—	—	—	3	—
Standdaarbuiten	4	—	—	—	—	—
Totaal	124	—	—	—	5	—

GEMEENTEN EN ARRONDISSEMENTEN.	Konden					
	lezen en schrijven.		alleen lezen.		lezen noch schrijven.	
	Landmilitie.	Zeemilitie.	Landmilitie.	Zeemilitie.	Landmilitie.	Zeemilitie.
<i>Arrond. Bergen op Zoom.</i>						
Bergen op Zoom	50	3	—	—	—	—
Halsteren	7	1	—	—	1	—
Huybergen	3	—	—	—	—	—
Nieuw-Vossemeer	5	—	—	—	—	—
Ossendrecht	11	—	—	—	—	—
Putte	4	—	—	—	—	—
Steenbergen c. a.	20	—	1	—	1	—
Woensdrecht	9	—	—	—	1	—
Wouw	13	—	—	—	2	—
Totaal	122	4	1	—	5	—
<i>DISTRICT TILBURG.</i>						
<i>Arrond. Tilburg.</i>						
Alphen	4	—	—	—	—	—
Baarle-Nassau	5	—	—	—	—	—
Berkel	3	—	—	—	—	—
Gilze c.	11	—	—	—	—	—
Goirle	12	—	—	—	—	—
Hilvarenbeek	8	—	—	—	—	—
Hooge- en Lage-Mirden	3	—	—	—	—	—
Oisterwijk	17	—	—	—	—	—
Tilburg	119	1	4	—	5	—
Totaal	182	1	4	—	5	—
<i>Arrond. Heusden.</i>						
Almkerk	9	—	—	—	—	—
Andel	2	—	—	—	—	—
Drongelen c. a.	1	—	—	—	—	—
Dussen c. a.	6	—	—	—	—	—
Giessen	3	—	—	—	—	—
Hedikhuizen	6	—	—	—	—	—
Heesbeen c. a.	2	—	—	—	—	—
Herpt	1	—	—	—	—	—
Heusden	10	1	—	—	—	—
Meeuwen c. a.	5	—	—	—	—	—
Oudheusden	—	1	—	—	—	—
Rijswijk	2	—	—	—	—	—
Veen	1	—	—	—	—	—
de Werken c. a.	9	—	—	—	1	—
Werkendam	19	1	—	—	—	—
Woudrichem	5	1	—	—	—	—
Wijk c. a.	9	—	—	—	—	—
Totaal	90	4	—	—	1	—
<i>Arrond. Waalwijk.</i>						
Baardwijk	5	—	—	—	—	—
Besouwen	5	—	—	—	—	—
Capelle	12	1	—	—	—	—
Drunen	7	—	—	—	—	—
Geertruidenberg	7	—	—	—	—	—
's Gravenmoer	2	1	—	—	1	—
Loon op Zand	30	—	—	—	1	—
Nieuwkuyk	4	—	—	—	—	—

PROVINCIEËN.	Konden					
	lezen en schrijven.		alleen lezen.		lezen noch schrijven.	
	Landmilitie.	Zeemilitie.	Landmilitie.	Zeemilitie.	Landmilitie.	Zeemilitie.
Raamsdonk	11	1	—	—	—	—
Sprang	6	—	—	—	2	—
Udenhout	10	—	—	—	—	—
Vlijmen	18	—	—	—	—	—
Vrijhoeve-Capelle	3	—	—	—	—	—
Waalwijk	13	—	—	—	1	—
Waspik	7	—	—	—	—	—
Totaal	140	3	—	—	5	—
<i>Arrond. Oirschot.</i>						
Best	8	—	—	—	—	—
Bladel c. a.	6	—	—	—	—	—
Boxtel	22	—	1	—	2	—
Diessen	7	—	—	—	—	—
Hoogeloon c. a.	5	—	1	—	—	—
Liempde	5	—	—	—	—	—
Moergestel	2	—	1	—	—	—
Oirschot	16	—	—	—	—	—
Oost-, West- en Middelbeers	3	—	—	—	—	—
Reusel	7	—	—	—	—	—
Vessem c. a.	5	—	—	—	—	—
Totaal	86	—	3	—	2	—
DISTRICT EINDHOVEN.						
<i>Arrond. Eindhoven.</i>						
Aalst	3	—	1	—	1	—
Bergeyk	6	—	—	—	—	—
Borkel c. a.	1	—	—	—	—	—
Budel	6	—	—	—	1	—
Dommelen	—	—	—	—	—	—
Duizel c. a.	1	—	—	—	—	—
Eersel	—	—	—	—	—	—
Eindhoven	14	—	—	—	—	—
Gestel c. a.	8	—	—	—	1	—
Leende	5	—	—	—	—	—
Luycksgestel	7	—	—	—	—	—
Maarheeze	1	—	—	—	—	—
Oerle	4	—	—	—	—	—
Riethoven	—	—	—	—	—	—
Soerendonk c. a.	3	—	—	—	—	—
Stratum	11	—	—	—	—	—
Strijp	8	—	—	—	—	—
Tongelre	2	—	—	—	—	—
Valkenswaard	11	—	—	—	1	—
Veldhoven c. a.	6	—	—	—	—	—
Waalre	6	—	—	—	—	—
Westerhoven	1	—	—	—	—	—
Woensel	14	—	—	—	1	—
Zeelst	2	—	—	—	—	—
Zesgehuchten	2	—	—	—	—	—
Totaal	122	—	1	—	5	—
<i>Arrond. Helmond.</i>						
Aarle-Rixtel	1	—	—	—	—	—
Asten	7	—	—	—	—	—

GEMEENTEN EN ARRONDISSEMENTEN.	Konden					
	lezen en schrijven.		alleen lezen.		lezen noch schrijven.	
	Landmilitie.	Zeemilitie.	Landmilitie.	Zeemilitie.	Landmilitie.	Zeemilitie.
Bakel c. a.	5	—	—	—	—	—
Deurne c. a.	23	—	1	—	2	—
Geldrop	7	—	—	—	—	—
Heeze	5	—	—	—	—	—
Helmond	40	—	—	—	1	—
Lierop	1	—	—	—	—	—
Lieshout	2	—	1	—	—	—
Mierlo	8	—	—	—	—	—
Nunen c. a.	5	—	—	—	—	—
Someren	13	—	—	—	—	—
Stiphout	2	—	—	—	—	—
Vlierden	5	—	—	—	—	—
Totaal	124	—	2	—	3	—
<i>Arrond. Veghel.</i>						
Beek c a	5	—	—	—	—	—
Boekel	5	—	—	—	1	—
Dinther	6	—	—	—	1	—
Erp	10	—	—	—	—	—
Gemert	15	—	—	—	—	—
Heeswijk	3	—	—	—	—	—
Nistelrode	7	—	—	—	—	—
St. Oedenrode	17	—	—	—	—	—
Schijndel	16	—	1	—	1	—
Son c. a.	2	—	—	—	—	—
Uden	19	—	—	—	1	—
Veghel	18	—	—	—	1	—
Totaal	123	—	1	—	5	—
DISTRICT ARNHEM.						
<i>Arrond. Arnhem.</i>						
Arnhem	180	8	1	—	2	—
<i>Arrond. Wageningen.</i>						
Barneveld	31	—	—	—	—	—
Doorwerth	1	—	—	—	—	—
Ede	53	—	—	—	—	—
Hoewelaken	2	—	—	—	—	—
Renkum	36	—	—	—	—	—
Scherpenzeel	7	—	—	—	—	—
Wageningen	46	—	—	—	—	—
Totaal	176	—	—	—	—	—
<i>Arrond. Harderwijk.</i>						
Doornspijk	10	—	—	—	—	—
Elburg	8	—	—	—	—	1
Ermelo	24	—	—	—	1	—
Harderwijk	15	3	—	—	1	—
Hattem	7	—	—	—	—	—
Nijkerk	35	—	1	—	2	—
Oldebroek	19	—	1	—	1	—
Putten	22	—	—	—	2	—
Totaal	140	3	2	—	7	1

GEMEENTEN EN ARRONDISSEMENTEN.	Konden					
	lezen en schrijven.		alleen lezen.		lezen noch schrijven.	
	Landmilitie.	Zeemilitie.	Landmilitie.	Zeemilitie.	Landmilitie.	Zeemilitie.
<i>Arrond. Apeldoorn.</i>						
Apeldoorn	102	—	—	—	—	—
Epe.	25	—	—	—	—	—
Heerde.	20	—	—	—	—	—
Totaal	147	—	—	—	—	—
<i>Arrond. Rheden.</i>						
Brummen	37	—	—	—	—	—
Rheden	53	—	—	—	—	—
Rozendaal	2	—	—	—	—	—
Voorst.	33	—	—	—	—	—
Totaal	125	—	—	—	—	—
DISTRICT ZUTPHEN.						
<i>Arrond. Zutphen.</i>						
Gorssel	15	—	—	—	—	—
Hengelo	12	—	—	—	—	—
Laren	11	—	—	—	—	—
Lochem	13	—	—	—	—	—
Ruurlo	13	—	—	—	—	—
Steenderen	13	—	—	—	—	—
Vorden	17	—	—	—	—	—
Warnsveld	6	—	—	—	—	—
Zutphen	58	1	—	—	2	—
Totaal	158	1	—	—	2	—
<i>Arrond. Groenlo.</i>						
Aalten.	22	—	—	—	—	—
Borculo	16	—	—	—	—	—
Eibergen	21	—	—	—	—	—
Groenlo	8	—	—	—	—	—
Lichtenvoorde	16	—	—	—	—	—
Neede.	18	—	—	—	—	—
Winterswijk	42	1	—	—	—	—
Totaal	143	1	—	—	—	—
<i>Arrond. Doesburg.</i>						
Angerlo	9	—	—	—	—	—
Bergh	23	—	—	—	—	—
Didam	17	—	—	—	—	—
Doesburg.	14	—	—	—	—	—
Duiven	14	—	—	—	—	—
Herwen c. a.	13	—	—	—	—	—
Pannerden	4	—	—	—	—	—
Wehl	14	—	—	—	—	—
Westervoort.	7	—	—	—	—	—
Zevenaar	17	—	—	—	—	—
Totaal	132	—	—	—	—	—

GEMEENTEN EN ARRONDISSEMENTEN.	Konden					
	lezen en schrijven.		alleen lezen.		lezen noch schrijven.	
	Landmilitie.	Zeemilitie.	Landmilitie.	Zeemilitie.	Landmilitie.	Zeemilitie.
<i>Arrond. Doetinchem.</i>						
Dixperlo	11	—	—	—	—	—
Doetinchem (Ambt).	10	—	—	—	—	—
Doetinchem (Stad)	18	—	—	—	1	—
Gendringen	26	—	—	—	—	—
Hummelo	7	—	—	—	—	—
Wisch	20	—	—	—	—	—
Zelhem	13	—	—	—	—	—
Totaal	105	—	—	—	1	—
<i>DISTRICT TIEL.</i>						
<i>Arrond. Tiel.</i>						
Beusichem	7	—	—	—	—	—
Buren	4	—	—	—	—	—
Echteld	10	—	—	—	—	—
Elst e. a.	4	—	—	—	—	—
Lienden	12	—	—	—	1	—
Maurik	11	—	—	—	—	—
Ophemert	4	—	—	—	—	—
Tiel	27	1	—	—	1	—
Varik	3	—	—	—	—	—
Waardenburg	4	—	—	—	—	—
Wadenhoijen	4	—	—	—	1	—
IJzendoorn	2	—	—	—	—	—
Zoelen	11	—	—	—	—	—
Totaal	103	1	—	1	3	—
<i>Arrond. Elst.</i>						
Bemmel	21	—	—	—	1	—
Dodewaard	9	—	—	—	—	—
Elst	24	—	—	—	—	—
Gent	12	—	—	—	—	—
Hemmen	2	—	—	—	—	—
Heteren	9	—	—	—	—	—
Huissen	19	—	—	—	—	—
Kesteren	11	—	—	—	—	—
Valburg	16	—	—	—	1	—
Totaal	123	—	—	—	2	—
<i>Arrond. Nijmegen.</i>						
Balgoy	1	—	—	—	—	—
Groesbeek	11	—	1	—	—	—
Heumen	6	—	—	—	—	—
Millingen	9	1	—	—	—	—
Nijmegen	127	2	—	—	1	—
Overasselt	5	—	—	—	—	—
Ubbergen	17	—	—	—	—	—
Totaal	176	3	1	—	1	—

GEMEENTEN EN ARRONDISSEMENTEN.	Konden					
	lezen en schrijven.		alleen lezen.		lezen noch schrijven.	
	Landmilitie.	Zeemilitie.	Landmilitie.	Zeemilitie.	Landmilitie.	Zeemilitie.
<i>Arrond. Zaltbommel.</i>						
Appeltern	8	1	—	—	—	—
Batenburg	1	—	—	—	—	—
Bergharen	4	—	—	—	—	—
Beuningen	11	—	—	—	—	—
Dreumel	6	—	—	—	—	—
Driel	11	—	—	—	2	—
Druten	12	—	—	—	—	—
Ewijk	5	—	—	—	—	—
Heerewaarden	2	—	—	—	—	—
Horsen	3	—	—	—	—	—
Hurwenen	1	—	—	—	—	—
Rossum	5	—	—	—	—	—
Wamel	20	—	—	—	—	1
Wijchen	14	—	—	—	—	—
Zaltbommel	18	—	—	—	—	—
Totaal	121	1	—	—	2	1
<i>Arrond. Geldermalsen.</i>						
Ammerzoden	9	—	—	—	—	—
Beesd	7	—	—	—	1	—
Brakel	8	—	—	—	—	—
Buurmalsen	4	—	—	—	—	—
Culenburg	19	—	—	—	2	—
Deil	12	—	—	—	—	—
Gameren	7	—	—	—	—	—
Geldermalsen	13	—	—	—	2	—
Haaften	10	—	—	—	—	—
Hedel	5	—	—	—	—	—
Herwijnen	10	—	—	—	—	—
Kerkwijk	8	—	—	—	—	—
Nederhemert	3	—	—	—	—	—
Poederroijen	4	—	—	—	—	—
Vuren	1	—	—	—	—	—
Zuilichem	6	—	—	—	—	—
Totaal	126	—	—	—	5	—
DISTRICT 'S GRAVENHAGE.						
<i>Arrond. 's Gravenhage I, II en III.</i>						
's Gravenhage	536	27	3	1	4	—
Wassenaar	11	—	—	—	—	—
Totaal	547	27	3	1	4	—
<i>Arrond. Delft.</i>						
Delft	90	5	—	—	—	—
Hof van Delft	5	—	—	—	—	—
Nootdorp	6	—	—	—	—	—
Pijnacker	5	—	—	—	—	—
Rijswijk	7	1	—	—	—	—
Schipluiden	4	—	—	—	—	—
Stompwijk	17	—	—	—	—	—
Veur	4	—	—	—	—	—

GEMEENTEN EN ARRONDISSEMENTEN.	Konden					
	lezen en schrijven.		alleen lezen.		lezen noch schrijven.	
	Landmilitie.	Zeemilitie.	Landmilitie.	Zeemilitie.	Landmilitie.	Zeemilitie.
Voorburg.	14	—	—	—	—	—
Voorschoten.	11	—	—	—	—	—
Vrijenban	9	—	—	—	—	—
Totaal	172	6	—	—	—	—
<i>Arrond. Leiden.</i>						
Katwijk	21	12	—	—	1	—
Leiden.	173	3	1	—	1	—
Leiderdorp	8	—	—	—	—	—
Oegstgeest	7	1	—	—	—	—
Rijnsburg	9	—	—	—	—	—
Valkenburg	1	—	—	—	—	—
Zoeterwoude	9	—	—	—	—	—
Totaal	228	16	1	—	2	—
<i>Arrond. Maassluis.</i>						
's Gravenzande	21	1	—	—	—	—
Lier (de)	7	—	—	—	—	—
Loosduinen	26	1	—	—	—	—
Maasland	13	—	—	—	—	—
Maassluis.	23	4	—	—	—	—
Monster	13	—	1	—	—	—
Naaldwijk	18	1	—	—	—	—
Rozenburg	8	—	—	—	—	—
Wateringen	5	—	—	—	—	—
Totaal	134	7	1	—	—	—
DISTRICT ROTTERDAM.						
<i>Arrond. Rotterdam I t/m IV.</i>						
Rotterdam	1 016	35	3	—	9	—
<i>Arrond. Schiedam.</i>						
Barendrecht.	16	—	—	—	—	—
Hoogvliet	5	—	—	—	—	—
Kethel.	7	—	—	—	—	—
Overschie	10	4	—	—	—	—
Pernis.	8	4	—	—	—	1
Poortugaal	9	—	—	—	—	—
Rhoon.	8	1	—	—	—	—
Schiedam	85	7	—	—	1	—
Vlaardingen.	36	6	—	—	1	—
Vlaardinger-Ambacht	3	—	—	—	—	—
Totaal	187	22	—	—	2	1
<i>Arrond. Hillegersberg.</i>						
Bergschenhoek.	6	—	—	—	—	—
Berkel.	7	—	—	—	—	—
Bleiswijk	5	—	—	—	—	—
Capelle a/d IJssel	13	2	—	—	—	—
Heerjansdam	8	—	—	—	—	—
Hendrik Ido-Ambacht	15	—	—	—	—	—

GEMEENTEN EN ARRONDISSEMENTEN.	Konden					
	lezen en schrijven.		alleen lezen.		lezen noch schrijven.	
	Landmilitie.	Zeemilitie.	Landmilitie.	Zeemilitie.	Landmilitie.	Zeemilitie.
Hillegersberg	19	—	—	—	—	—
Krimpen a/d Lek.	4	1	—	—	—	—
Krimpen a/d IJssel	9	—	—	—	—	—
Nieuwerkerk a/d IJssel	10	—	—	—	—	—
Ouderkerk a/d IJssel	10	3	—	—	—	—
Ridderkerk	32	2	—	—	—	—
Schiebroek	—	—	—	—	—	—
IJsselmonde	9	—	—	—	—	—
Totaal	147	8	—	—	—	—
DISTRICT GOUDA.						
Arrond. Gouda.						
Gouda	48	1	—	—	1	—
Gouderak	5	—	—	—	1	—
Haastrecht	8	—	—	—	—	—
Hekendorp	1	—	—	—	—	—
Lange Ruige Weide	2	—	—	—	—	—
Moerkapelle	5	—	—	—	—	—
Moordrecht	3	—	—	—	—	—
Oudewater	14	—	—	—	—	—
Papekop	—	—	—	—	—	—
Reeuwijk	12	—	—	—	—	—
Stolwijk	9	—	—	—	—	—
Vlist	—	—	—	—	—	—
Waddinxveen	18	—	—	—	—	—
Zegwaard	4	—	—	—	—	—
Zevenhuizen	7	—	—	—	—	—
Zoetermeer	5	1	—	—	—	—
Totaal	141	2	—	—	2	—
Arrond. Schoonhoven.						
Alblas (Oud-)	1	—	—	—	—	—
Alblasserdam	22	3	—	1	—	—
Ameide	6	—	—	—	—	—
Ammers (Groot-)	7	—	—	—	—	—
Ammerstol	7	—	—	—	—	—
Bergambacht	7	—	—	—	1	—
Berkenwoude	—	—	—	—	—	—
Brandwijk	2	—	—	—	—	—
Everdingen	5	—	—	—	—	—
Goudriaan	1	—	—	—	—	—
Hagestein	3	—	—	—	—	—
Hei- en Boeicop	—	—	—	—	—	—
Langerak	5	—	—	—	—	—
Lekkerkerk	12	1	—	—	—	—
Lekkerland (Nieuw-)	12	—	—	—	—	—
Lexmond	8	—	—	—	—	—
Nieuwpoort	2	1	—	—	—	—
Ottoland	3	—	—	—	—	—
Schoonhoven	13	1	—	—	1	—
Streefkerk	5	1	—	—	—	—
Tienhoven	—	—	—	—	—	—
Vianen	11	1	—	—	1	—
Totaal	132	8	—	1	3	—

GEMEENTEN EN ARRONDISSEMENTEN.	Konden					
	lezen en schrijven.		alleen lezen.		lezen noch schrijven.	
	Landmilitie.	Zeemilitie.	Landmilitie.	Zeemilitie.	Landmilitie.	Zeemilitie.
<i>Arrond. Woerden.</i>						
Aarlanderveen	16	—	—	—	—	—
Alphen	9	2	—	—	—	—
Barwoutswaarder	4	—	—	—	—	—
Benthuizen	5	—	—	—	—	—
Bodegraven	14	—	—	—	—	—
Boskoop	13	—	—	—	—	—
Hazerswoude	16	—	—	—	—	—
Koudekerk	5	—	—	—	—	—
Nieuwkoop	8	—	—	—	—	—
Oudshoorn	5	—	—	—	—	—
Rietveld	—	—	—	—	—	—
Waarder	4	—	—	—	—	—
Woerden	18	—	—	—	—	—
Zwammerdam	5	1	—	—	—	—
Totaal	122	3	—	—	—	—
<i>Arrond. Alkemade.</i>						
Aar (Ter)	7	—	—	—	—	—
Alkemade	17	1	—	—	—	—
Hillegom	20	—	—	—	—	—
Leimuiden	7	—	—	—	—	—
Lisse	15	—	—	—	—	—
Nieuwveen	2	—	—	—	—	—
Noordwijk	8	1	—	—	—	—
Noordwijkerhout	4	—	—	—	—	—
Rijnsaterwoude	1	—	—	—	—	—
Sassenheim	5	—	—	—	—	—
Voorhout	8	—	—	—	—	—
Warmond	2	—	—	—	—	—
Woubrugge	9	—	—	—	—	—
Zevenhoven	6	—	—	—	—	—
Totaal	111	2	—	—	—	—
DISTRICT DORDRECHT.						
<i>Arrond. Dordrecht.</i>						
Dordrecht	117	8	—	—	—	—
Dubbeldam	20	1	—	—	—	—
's-Gravendeel	16	1	—	—	—	—
Papendrecht	10	—	—	—	—	—
Sliedrecht	32	7	—	—	2	—
Zwijndrecht	16	2	—	—	—	—
Totaal	211	19	—	—	2	—
<i>Arrond. Oud-Beijerland.</i>						
Abbenbroek	1	—	—	—	—	—
Beijerland (Nieuw-)	4	—	—	—	—	—
Beijerland (Oud-)	23	1	—	—	1	—
Beijerland (Zuid-)	9	—	—	—	1	—
Geervliet	4	—	—	—	—	—
Goudswaard	5	—	—	—	—	—
Heenvliet	5	1	—	—	—	—

GEMEENTEN EN ARRONDISSEMENTEN.	Konden					
	lezen en schrijven.		alleen lezen.		lezen noch schrijven.	
	Landmilitie.	Zeemilitie.	Landmilitie.	Zeemilitie.	Landmilitie.	Zeemilitie.
Heinenoord	11	—	—	—	—	—
Hekelingen	6	—	—	—	—	—
Klaaswaal	6	—	—	—	—	—
Maasdam	7	1	—	—	—	—
Mijnsheerenland	4	—	—	—	—	—
Numansdorp	11	—	—	—	1	—
Oudenhoorn	3	—	—	—	—	—
Piershil	3	—	—	—	—	—
Puttershoek	7	1	—	—	—	—
Spijkenisse	2	—	—	—	1	—
Strijen	13	—	—	—	—	—
Westmaas	3	—	—	—	—	—
Zuidland	7	—	—	—	—	—
Totaal	134	3	—	—	4	—
<i>Arrond. Gorinchem.</i>						
Arkel	4	—	—	—	—	—
Asperen	4	—	—	—	1	—
Bleskensgraaf	4	—	—	—	—	—
Giessendam	19	1	—	—	—	—
Giessen-Nieuwkerk	5	—	—	—	—	—
Gorinchem	36	—	—	1	1	—
Hardinxveld	14	3	—	1	—	—
Heukelum	6	—	—	—	—	—
Hoogblokland	4	—	—	—	—	—
Hoornaar	1	—	—	—	—	—
Kedichem	1	—	—	—	—	—
Leerbreek	2	—	—	—	—	—
Leerdam	13	—	—	—	—	—
Meerkerk	10	—	—	—	—	—
Molenaarsgraaf	3	—	—	—	—	—
Nieuwland	2	—	—	—	—	—
Noordeloos	4	—	—	—	—	—
Peursum	—	—	—	—	—	—
Schelluinen	2	—	—	—	—	—
Schoonrewoerd	4	—	—	—	—	—
Wijngaarden	2	—	—	—	—	—
Totaal	140	4	—	2	2	—
<i>Arrond. Sommeldijk.</i>						
Bommel (den)	6	1	—	—	—	—
Brielle	19	3	—	—	—	—
Dirksland	8	—	—	—	—	—
Goedereede	2	1	—	—	—	—
Hellevoetsluis	11	4	—	—	—	—
Helvoet (Nieuw)	8	—	—	—	—	—
Herkingen	3	—	—	—	—	—
Melissant	8	—	—	—	—	—
Middelbarnis	12	1	—	—	1	—
Nieuwenhoorn	10	—	—	—	—	—
Ooltgensplaat	7	—	—	—	—	—
Oostvoorne	6	—	—	—	2	—
Ouddorp	11	1	—	—	1	—
Rockanje	7	—	—	—	—	—
Sommelsdijk	13	—	—	—	—	—
Stad aan 't Haringvliet	6	—	—	—	—	—

GEMEENTEN EN ARRONDISSEMENTEN.	Konden					
	lezen en schrijven.		alleen lezen.		lezen noch schrijven.	
	Landmilitie.	Zeemilitie.	Landmilitie.	Zeemilitie.	Landmilitie.	Zeemilitie.
Stellendam	6	1	—	—	—	—
Tonge (Nieuwe)	4	—	—	—	—	—
Tonge (Oude)	11	—	—	—	1	—
Vierpolders	2	1	—	—	—	—
Zwartewaal	2	—	—	—	—	—
Totaal	162	13	—	—	5	—
DISTRICT AMSTERDAM.						
<i>Arrond. Amsterdam I t/m VII.</i>						
Amsterdam	1 624	43	4	—	16	1
<i>Arrond. Hilversum.</i>						
Ankeveen	2	—	—	—	—	—
Blaricum	3	—	—	—	—	—
Bussum	13	—	—	—	—	—
Diemen	4	1	—	—	—	—
's Graveland	4	—	—	—	—	—
Hilversum	47	2	—	—	1	—
Huizen	14	1	—	1	1	—
Kortenhoef	2	—	—	—	—	—
Laren	9	—	—	—	—	—
Muiden	8	1	—	—	—	—
Naarden	10	1	—	—	—	—
Nederhorst den Berg	5	—	—	—	—	—
Watergraafsmeer	6	—	—	—	—	—
Weesp	25	—	—	—	—	—
Totaal	152	6	—	1	2	—
DISTRICT HAARLEM.						
<i>Arrond. Haarlem.</i>						
Bennebroek	3	—	—	—	—	—
Bloemendaal	12	—	—	—	—	—
Haarlem	218	5	1	—	2	—
Haarlemmerliede c. a.	12	—	—	—	—	—
Heemstede	16	—	—	—	—	—
Zandvoort	9	—	—	—	—	—
Totaal	270	5	1	—	2	—
<i>Arrond. Haarlemmermeer.</i>						
Aalsmeer	17	—	—	—	—	—
Amstel (Nieuwer-)	15	—	—	—	1	—
Amstel (Ouder-)	12	—	—	—	—	—
Haarlemmermeer	52	—	—	—	2	—
Sloten	23	—	—	—	—	—
Uithoorn	13	—	—	—	—	—
Weesperkarspel	4	—	—	—	—	—
Totaal	136	—	—	—	3	—
<i>Arrond. Beverwijk.</i>						
Akersloot	10	1	—	—	—	—
Beverwijk	17	—	1	—	—	—
Castricum	10	—	—	—	—	—

GEMEENTEN EN ARRONDISSEMENTEN.	Konden					
	lezen en schrijven.		alleen lezen.		lezen noch schrijven.	
	Landmilitie.	Zeemilitie.	Landmilitie.	Zeemilitie.	Landmilitie.	Zeemilitie.
Egmond aan Zee	8	5	—	—	1	—
Egmond-binnen	4	—	—	—	—	—
Graft	3	—	—	—	—	—
Heemskerk	6	—	—	—	—	—
Krommenie	13	—	—	—	—	—
Limmen	4	1	—	—	—	—
Rijp (de)	4	1	—	—	—	—
Schoten	2	—	—	—	—	—
Spaarndam	2	—	—	—	1	—
Uitgeest	13	1	—	—	—	—
Velsen	28	4	—	1	1	—
Wormerveer.	26	—	—	—	—	—
Wijk aan Zee en Duin.	11	—	—	—	—	—
Totaal	161	13	1	1	3	—
<i>Arrond. Purmerend.</i>						
Broek in Waterland.	3	—	—	—	—	—
Buiksloot.	3	—	—	—	—	—
Edam	17	2	—	—	—	—
IJpendam.	3	1	—	—	—	—
Katwoude	1	—	—	—	—	—
Kwadijk	2	1	—	—	—	—
Landsmeer	11	—	—	—	—	—
Marken	1	3	—	—	—	—
Middelie	3	—	—	—	—	—
Monnikendam	10	—	—	—	—	—
Nieuwendam	4	1	—	—	—	—
Purmerend	27	—	—	—	—	—
Ransdorp.	6	—	—	—	—	—
Warder	2	—	—	—	—	—
Totaal	93	8	—	—	—	—
<i>Arrond. Zaandam.</i>						
Assendelft	16	1	—	—	—	—
Beemster	21	—	—	—	—	—
Jisp	2	—	—	—	—	—
Koog a/d Zaan	14	—	—	—	—	—
Oosthuizen	6	—	—	—	—	—
Oostzaan	16	—	—	—	1	—
Westzaan.	8	—	—	—	—	—
Wormer	10	—	—	—	—	—
Wijdewormer	2	—	—	—	—	—
Zaandam	65	6	—	—	—	—
Zaandijk	13	1	—	—	—	—
Totaal	173	8	—	—	1	—
DISTRICT ALKMAAR.						
<i>Arrond. Alkmaar.</i>						
Alkmaar	66	2	—	—	2	—
Bergen	5	—	—	—	—	—
Broek op Langendijk	7	—	—	—	—	—
Heerhugowaard	11	—	—	—	—	—
Heilo	7	—	—	—	—	—
Koedijk	3	—	—	—	—	—

GEMEENTEN EN ARRONDISSEMENTEN.	K o n d e n					
	lezen en schrijven.		alleen lezen.		lezen noch schrijven.	
	Landmilitie.	Zeemilitie.	Landmilitie.	Zeemilitie.	Landmilitie.	Zeemilitie.
Niedorp (Nieuwe)	5	—	—	—	—	—
Niedorp (Oude)	5	—	—	—	—	—
Oterleek	2	—	—	—	—	—
Oudkarspel	2	—	—	—	—	—
Oudorp	4	—	—	—	—	—
St. Pancras	2	—	—	—	—	—
Scharwoude (Noord-)	4	—	—	—	—	—
Scharwoude (Zuid-)	6	—	—	—	—	—
Schermer (Zuid- en Noord-)	2	1	—	—	—	—
Schoorl	4	—	—	—	—	—
Warmenhuizen	3	—	—	—	—	—
Winkel	5	—	—	—	—	—
Totaal	143	3	—	—	2	—
<i>Arrond. Hoorn.</i>						
Avenhorn	5	—	—	—	—	—
Beets	3	—	—	—	—	—
Berkhout	7	—	—	—	—	—
Blokker	4	—	—	—	—	—
Hensbroek	2	—	—	—	—	—
Hoorn	33	2	—	—	—	—
Nibbixwoud	4	—	—	—	—	—
Obdam	5	—	—	—	—	—
Oudendijk	2	—	—	—	—	—
Schellinkhout	2	—	—	—	—	—
Schermerhorn	6	—	—	—	—	—
Spanbroek	8	—	—	—	—	—
Ursum	4	—	—	—	—	—
Venhuizen	10	—	—	—	—	—
Wognum	5	—	—	—	—	—
Wijdenes	1	—	—	—	—	—
Zwaag	7	—	—	—	—	—
Totaal	108	2	—	—	—	—
<i>Arrond. Medemblik.</i>						
Abbekerkerk	4	—	—	—	—	—
Andijk	9	—	—	—	—	—
Bovenkarspel	5	—	—	—	—	—
Enkhuizen	28	2	—	—	—	—
Grootebroek	9	—	—	—	—	—
Hoogkarspel	3	—	—	—	—	—
Hoogwoud	12	—	—	—	—	—
Medemblik	12	—	—	—	—	—
Midwoud	3	—	—	—	—	—
Opmeer	2	—	—	—	—	—
Opperdoes	2	—	—	—	—	—
Subekarspel	4	—	—	—	—	—
Twisk	5	—	—	—	—	—
Wervershoof	7	—	—	—	—	—
Westwoud	2	—	—	—	—	—
Totaal	107	2	—	—	—	—

GEMEENTEN EN ARRONDISSEMENTEN.	Konden					
	lezen en schrijven.		alleen lezen.		lezen noch schrijven.	
	Landmilitie.	Zeemilitie.	Landmilitie.	Zeemilitie.	Landmilitie.	Zeemilitie.
<i>Arrond. den Helder.</i>						
Anna Paulowna	14	—	—	—	—	—
Barsingerhorn	7	—	—	—	—	—
Callantsoog	4	—	—	—	—	—
Harenkarspel	6	—	—	—	—	—
Helder	60	11	—	—	1	—
St. Maarten	4	—	—	—	1	—
Petten	2	—	—	—	—	—
Schagen	6	—	—	—	—	—
Wieringen	13	6	—	—	—	—
Wieringerwaard	3	—	—	—	—	—
Zijpe	16	—	—	—	—	—
Totaal	135	17	—	—	2	—
<i>Arrond. Texel.</i>						
Terschelling	5	4	—	—	—	2
Texel	27	4	—	—	—	—
Urk	11	7	—	—	—	1
Vlieland	2	—	—	—	—	—
Totaal	45	15	—	—	—	3
DISTRICT MIDDELBURG.						
<i>Arrond. Middelburg.</i>						
Aagtekerke	3	—	—	—	—	—
Arnemuiden	7	—	—	1	1	—
Biggekerke	3	—	—	—	—	—
Domburg	4	—	—	—	—	—
Grijskerke	3	—	—	—	—	—
Koudekerke	5	—	—	—	—	—
Meliskerke	3	—	—	—	—	—
Middelburg	52	1	—	—	—	—
Nieuw- en St. Joosland	2	—	—	—	—	—
St. Laurens	2	—	—	—	—	—
Oostkapelle	4	—	—	—	—	—
Ritthem	3	—	—	—	—	—
Serooskerke (W.)	5	—	—	—	—	—
Souburg (Oost- en West-)	7	—	—	—	—	—
Veere	4	—	—	—	—	—
Vrouwenpolder	3	—	—	—	—	—
Westkapelle	10	—	—	—	—	—
Zoutelande	4	—	—	—	—	—
Totaal	124	1	—	1	1	—
<i>Arrond. Vlissingen.</i>						
Aardenburg	5	—	—	—	2	—
Breskens	4	—	—	—	—	—
Cadzand	3	—	—	—	—	—
Eede	3	—	—	—	1	—
Groede	8	—	—	—	1	—
St. Kruis	2	—	—	—	—	—
Nieuwvliet	2	—	—	—	—	—
Oostburg	8	—	—	—	—	—
Retranchement	3	—	—	—	—	—

GEMEENTEN EN ARRONDISSEMENTEN.	Konden					
	lezen en schrijven.		alleen lezen.		lezen noch schrijven.	
	Landmilitie.	Zeemilitie.	Landmilitie.	Zeemilitie.	Landmilitie.	Zeemilitie.
Schoondijke	6	—	—	—	—	—
Sluis	6	—	—	—	—	—
Vlissingen	47	5	—	—	1	—
Zuidzande	3	—	—	—	—	—
Totaal	100	5	—	—	5	—
<i>Arrond. Neuzen.</i>						
Axel	14	—	—	—	—	—
Biervliet	8	—	—	—	—	—
Hoek	9	—	—	—	—	—
Hoofdplaat	5	—	—	—	1	—
Neuzen	35	1	—	—	1	—
Philippine	1	—	—	—	—	—
Waterlandkerkje	1	—	—	—	—	—
IJzendijke	10	—	—	—	1	—
Zaamslag	12	—	—	—	—	—
Totaal	95	1	—	—	3	—
<i>Arrond. Hulst.</i>						
Boschkapelle	4	1	—	—	—	—
Clinge	8	—	—	—	1	—
Graauw e. a.	6	—	—	—	—	—
Hengstdijk	1	—	—	—	—	—
Hontenisse	21	1	1	—	—	—
Hulst	9	—	—	—	—	—
St. Janssteen	11	—	—	—	1	—
Koewacht	7	—	—	—	—	—
Ossenisse	3	—	—	—	—	—
Overslag	—	—	—	—	—	—
Sas van Gent	5	—	—	—	—	—
Stoppeldijk	7	—	—	—	—	—
Westdorpe	7	—	—	—	2	—
Zuiddorpe	4	—	—	—	—	—
Totaal	93	2	1	—	4	—
DISTRICT GOES.						
<i>Arrond. Goes.</i>						
Baarland	4	—	—	—	—	—
Borsselen	4	—	—	—	—	—
Driewegen	1	—	—	—	—	—
Ellewoutsdijk	3	—	—	—	—	—
Goes	25	2	—	—	1	—
's Gravenpolder	5	—	—	—	—	—
's Heer Abtskerke	—	—	—	—	—	—
's Heer Arendskerke	18	—	—	—	1	—
's Heerenhoek	6	—	—	—	—	—
Heinkenszand	5	—	—	—	—	—
Hoedekenskerke	5	—	—	—	—	—
Kapelle	8	—	—	—	—	—
Kattendijke	6	—	—	—	—	—
Kloetinge	6	—	—	—	—	—
Nisse	4	—	—	—	—	—
Oudelande	2	—	—	—	—	—
Ovezande	6	—	—	—	—	—

GEMEENTEN EN ARRONDISSEMENTEN.	Konden					
	lezen en schrijven.		alleen lezen.		lezen noch schrijven.	
	Landmilitie.	Zeemilitie.	Landmilitie.	Zeemilitie.	Landmilitie.	Zeemilitie.
Schore.	3	—	—	—	1	—
Wemeldinge	7	1	—	—	—	—
Wolfaartsdijk	5	—	—	—	—	—
Yerseke	10	3	—	—	—	—
Totaal	133	6	—	—	3	—
<i>Arrond. Zierikzee.</i>						
Brouwershaven.	3	—	—	—	—	—
Bruinisse	9	2	—	—	—	—
Burgh	2	—	—	—	—	—
Dreischor.	6	—	—	—	—	—
Duivendijke	4	—	—	—	—	—
Elkerzee	3	—	—	—	—	—
Ellemeet	—	—	—	—	1	—
Haamstede	4	—	—	—	1	—
Kerkwerf	6	—	—	—	—	—
Nieuwerkerk	4	—	—	—	—	—
Noordgouwe	3	—	—	—	—	—
Noordwelle	1	—	—	—	—	—
Oosterland	8	—	—	—	—	—
Ouwkerk	2	—	—	—	—	—
Renesse	2	—	—	—	—	—
Serooskerke (S.)	3	—	—	—	1	—
Zierikzee	16	1	—	—	—	—
Zonnemaire	4	—	—	—	—	—
Totaal	80	3	—	—	3	—
<i>Arrond. Tholen.</i>						
St. Annaland	8	1	—	—	—	—
Colijnsplaat	7	1	—	—	—	—
Kats	1	—	—	—	—	—
Kortgene	5	—	—	—	—	—
Krabbendijke	5	—	—	—	—	—
Kruiningen	9	5	—	—	1	—
St. Maartensdijk	10	—	—	—	—	—
St. Philipsland	6	—	—	—	—	—
Poortvliet	7	—	—	—	1	—
Rilland-Bath	7	—	—	—	—	—
Scherpenisse	6	—	—	—	—	—
Stavenisse	4	1	—	—	—	—
Tholen	16	5	—	—	—	—
Vossemeer (Oud-)	5	1	—	—	—	—
Waarde	3	1	—	—	—	—
Wissekerke	12	—	—	—	1	—
Totaal	111	15	—	—	3	—
DISTRICT UTRECHT.						
<i>Arrond. Utrecht I en II.</i>						
Utrecht	343	3	—	—	4	—
Bildt (de)	9	—	—	—	—	—
Bunnik	11	—	—	—	—	—
Zeist	25	1	—	—	1	—
Totaal	388	4	—	—	5	—

GEMEENTEN EN ARRONDISSEMENTEN.	Konden					
	lezen en schrijven.		alleen lezen.		lezen noch schrijven.	
	Landmilitie.	Zeemilitie.	Landmilitie.	Zeemilitie.	Landmilitie.	Zeemilitie.
<i>Arrond. Loenen.</i>						
Abcoude-Baanbrugge	12	—	—	—	—	—
Abcoude-Proosdij	3	—	—	—	—	—
Breukelen-Nijenrode	10	—	—	—	2	—
Breukelen-St. Pieters	—	—	—	—	—	—
Loenen	6	—	—	—	—	—
Loenersloot	2	—	—	—	—	—
Loosdrecht	9	—	—	—	—	—
Maarsse	9	—	—	—	—	—
Maarsseveen	4	—	—	—	—	—
Mijdrecht	15	—	—	—	1	—
Nieuwkoop (Laag-)	—	—	—	—	—	—
Nigtevecht	2	—	—	—	—	—
Ruwiel	—	—	—	—	—	—
Tienhoven	2	—	—	—	—	—
Vinkeveen	10	2	—	—	—	—
Vreeland	—	—	—	—	—	—
Wilnis	16	—	—	—	—	—
Zuilen	2	—	—	—	—	—
Totaal	102	2	—	—	3	—
<i>Arrond. Amersfoort.</i>						
Achttienhoven	3	—	—	—	—	—
Amersfoort	59	—	—	—	2	—
Baarn	22	1	—	—	—	—
Bunschoten	7	2	—	—	—	—
Eemnes	4	—	—	—	—	—
Hoogland	5	—	—	—	—	—
Leusden	12	—	—	—	—	—
Maartensdijk	12	—	—	—	—	—
Soest	16	—	—	—	—	—
Stoutenburg	3	—	—	—	—	—
Westbroek	2	—	—	—	—	—
Totaal	145	3	—	—	2	—
<i>Arrond. Rhenen.</i>						
Amerongen	12	—	—	—	—	—
Cothen	3	—	—	—	—	—
Doorn	10	—	—	—	—	—
Driebergen	11	—	1	—	—	—
Houten	6	—	—	—	—	—
Langbroek	7	1	—	—	—	—
Leersum	4	—	—	—	—	—
Maarn	1	—	—	—	—	—
Odijk	—	—	—	—	—	—
Renswoude	3	—	—	—	1	—
Rhenen	20	—	1	—	—	—
Rijsenburg	—	—	—	—	—	—
Schalkwijk	4	—	—	—	—	—
Tull en 't Waal	1	—	—	—	—	—
Veenendaal	33	—	—	—	—	—
Werkhoven	—	—	—	—	—	—
Wijk bij Duurstede	14	—	—	—	1	1
Woudenberg	5	—	—	—	1	—
Totaal	134	1	2	—	3	1

GEMEENTEN EN ARRONDISSEMENTEN.	Konden					
	lezen en schrijven.		alleen lezen.		lezen noch schrijven.	
	Landmilitie.	Zeemilitie.	Landmilitie.	Zeemilitie.	Landmilitie.	Zeemilitie.
<i>Arrond. IJsselstein.</i>						
Benschop.	5	—	—	—	—	—
Haarzuilens.	1	—	—	—	—	—
Harmelen	9	—	—	—	—	—
Hoenkoop	—	—	—	—	—	—
Jaarsveld.	8	—	—	—	—	—
Jutphaas	10	—	—	—	—	—
Kamerik	10	—	—	—	—	—
Kockengen	7	—	—	—	—	—
Linschoten	5	—	—	—	—	—
Lopik	10	—	—	—	—	—
Montfoort	9	—	—	—	—	—
Oudenrijn	1	—	1	—	—	—
Polsbroek.	2	—	—	—	—	—
Snelrewaard.	—	—	—	—	—	—
Veldhuizen	—	—	—	—	—	—
Vleuten	8	—	—	—	—	—
Vreeswijk	6	—	—	1	—	—
Willeskop	—	—	—	—	—	—
Willige-Langerak.	1	—	—	—	—	—
IJsselstein	12	—	—	—	—	—
Zegveld	3	—	—	—	—	—
Totaal	107	—	1	1	—	—
DISTRICT LEEUWARDEN.						
<i>Arrond. Leeuwarden.</i>						
Leeuwarden.	102	5	—	—	3	—
Leeuwarderadeel	32	2	—	—	—	—
Totaal	134	7	—	—	3	—
<i>Arrond. Harlingen.</i>						
Barradeel.	22	—	—	—	—	—
Franeke	24	—	1	—	—	—
Franekeradeel	17	—	—	—	—	—
Harlingen	35	3	—	—	1	—
Totaal	98	3	1	—	1	—
<i>Arrond. Ferwerd.</i>						
't Bildt	29	3	1	—	—	—
Ferwerderadeel.	17	1	—	—	—	—
Menaldumadeel	32	—	—	—	—	—
Totaal	78	4	1	—	—	—
<i>Arrond. Ternaard.</i>						
Ameland	7	1	—	—	—	—
Oostdongeradeel	27	1	—	—	—	—
Schiermonnikoog	2	1	—	—	—	—
Westdongeradeel	21	—	—	—	—	—
Totaal	57	3	—	—	—	—

GEMEENTEN EN ARRONDISSEMENTEN.	Konden					
	lezen en schrijven.		alleen lezen.		lezen noch schrijven.	
	Landmilitie.	Zeemilitie.	Landmilitie.	Zeemilitie.	Landmilitie.	Zeemilitie.
<i>Arrond. Dokkum.</i>						
Dantumadeel	42	—	—	—	4	—
Dokkum	23	—	—	—	—	—
Kollumerland	28	1	—	—	—	—
Totaal	93	1	—	—	4	—
<i>Arrond. Bergum.</i>						
Achtkarspelen	31	—	—	—	4	—
Tietjerksteradeel	51	—	—	—	—	—
Totaal	82	—	—	—	4	—
DISTRICT HEERENVEEN.						
<i>Arrond. Heerenveen.</i>						
Aengwirden	12	1	—	—	—	—
Haskerland	21	—	—	—	—	—
Schoterland	59	—	1	—	—	—
Utingeradeel	18	1	—	—	—	—
Totaal	110	2	1	—	—	—
<i>Arrond. Beetsterzwaag.</i>						
Idaarderadeel	24	1	—	—	—	—
Opsterland	55	1	—	—	2	—
Smallingerland	40	1	—	—	2	—
Totaal	119	3	—	—	4	—
<i>Arrond. Lemmer.</i>						
Doniawerstal	24	1	—	—	—	—
Gaasterland	22	—	1	—	—	—
Hemelumer-Oldephaert	14	1	—	—	—	—
Lemsterland	22	4	—	—	—	—
Sloten	1	—	—	—	—	—
Stavoren	5	—	—	—	—	—
Totaal	88	6	1	—	—	—
<i>Arrond. Sneek.</i>						
Sneek	37	1	—	—	2	—
Wijmbritseradeel	44	1	—	—	2	—
IJlst	3	—	—	—	—	—
Totaal	84	2	—	—	4	—
<i>Arrond. Bolsward.</i>						
Bolsward	27	1	—	—	—	—
Hindeloopen	3	—	—	—	—	—
Wonseradeel	40	—	—	—	1	—
Workum	14	3	—	—	1	—
Totaal	84	4	—	—	2	—

GEMEENTEN EN ARRONDISSEMENTEN.	Konden					
	lezen en schrijven.		alleen lezen.		lezen noch schrijven.	
	Landmilitie.	Zeemilitie.	Landmilitie.	Zeemilitie.	Landmilitie.	Zeemilitie.
<i>Arrond. Weidum.</i>						
Baarderadeel	24	2	—	—	—	—
Hennaarderadeel	17	—	—	—	—	—
Rauwerderhem	5	—	—	—	—	—
Totaal	46	2	—	—	—	—
<i>Arrond. Wolvega.</i>						
Ooststellingwerf	33	—	—	—	—	—
Weststellingwerf	59	—	—	—	3	—
Totaal	92	—	—	—	3	—
DISTRICT ZWOLLE.						
<i>Arrond. Zwolle.</i>						
Zwolle	93	8	—	—	1	—
Zwollerkerspel	20	—	—	—	—	—
Totaal	113	8	—	—	1	—
<i>Arrond. Raalte.</i>						
Dalfsen	22	—	—	—	2	—
Heino	7	—	—	—	—	—
Nieuwleusen	8	—	—	—	1	—
Raalte	15	—	—	—	—	—
Staphorst	19	—	—	—	—	—
Wijhe	11	—	—	—	—	—
Totaal	82	—	—	—	3	—
<i>Arrond. Kampen.</i>						
Genemuiden	11	—	—	—	2	—
Grafhorst	4	—	—	—	—	—
Hasselt	5	1	—	—	1	—
Kampen	58	2	—	—	—	—
Kamperveen	2	—	—	—	—	—
Wilsum	3	—	—	—	—	—
IJsselmuiden	4	—	—	—	—	—
Zalk c. a.	2	—	—	—	—	—
Zwartsluis	12	—	—	—	—	—
Totaal	101	3	—	—	3	—
<i>Arrond. Ommen.</i>						
Avereest	15	1	—	—	—	—
Gramsbergen	10	—	—	—	—	—
Ham (den)	21	—	—	—	2	—
Hardenberg (Ambt)	25	—	2	—	4	—
Hardenberg (Stad)	7	—	—	—	—	—
Ommen (Ambt)	10	—	1	—	1	—
Ommen (Stad)	3	—	—	—	—	—
Totaal	91	1	3	—	7	—

GEMEENTEN EN ARRONDISSEMENTEN.	Konden					
	lezen en schrijven.		alleen lezen.		lezen noch schrijven.	
	Landmilitie.	Zeemilitie.	Landmilitie.	Zeemilitie.	Landmilitie.	Zeemilitie.
<i>Arrond. Steenwijk.</i>						
Blankenham.	—	—	—	—	—	—
Blokzijl	3	—	—	—	—	—
Giethoorn	10	—	—	—	—	—
Kuinre.	4	—	—	—	—	—
Oldemarkt	12	1	—	—	—	—
Steenwijk	24	—	—	—	2	—
Steenwijkerwold	19	—	—	—	—	—
Vollenhove (Ambt)	9	1	1	—	1	—
Vollenhove (Stad).	3	—	—	—	—	—
Wanneperveen	7	—	—	—	—	—
Totaal	91	2	1	—	3	—
<i>DISTRICT DEVENTER.</i>						
<i>Arrond. Deventer.</i>						
Bathmen.	7	—	—	—	—	—
Deventer.	87	3	—	—	1	—
Diepenveen	11	—	—	—	1	—
Holten.	10	—	—	—	—	—
Olst.	16	—	—	—	—	—
Totaal	131	3	—	—	2	—
<i>Arrond. Almelo.</i>						
Almelo (Ambt)	22	—	—	—	1	—
Almelo (Stad).	37	—	—	—	—	—
Hellendoorn.	22	—	1	—	1	—
Vriezenveen.	16	—	—	—	—	—
Wierden	19	—	—	—	—	—
Totaal	116	—	1	—	2	—
<i>Arrond. Enschedé.</i>						
Enschedé.	77	—	—	—	—	—
Haaksbergen	19	—	—	—	—	—
Lonneker.	27	—	—	—	1	—
Totaal	123	—	—	—	1	—
<i>Arrond. Hengelo.</i>						
Delden (Ambt).	9	—	—	—	1	—
Delden (Stad).	8	—	—	—	—	—
Diepenheim	6	—	—	—	—	—
Goor	11	—	—	—	—	—
Hengelo	49	1	1	—	—	—
Markelo	16	—	—	—	1	—
Rijssen.	17	—	—	—	1	—
Totaal	116	1	1	—	3	—

GEMEENTEN EN ARRONDISSEMENTEN.	K o n d e n					
	lezen en schrijven.		alleen lezen.		lezen noch schrijven.	
	Landmilitie.	Zeemilitie.	Landmilitie.	Zeemilitie.	Landmilitie.	Zeemilitie.
<i>Arrond. Oldenzaal.</i>						
Borne	14	—	—	—	1	—
Denekamp	17	—	—	—	—	—
Losser	21	—	—	—	1	—
Oldenzaal	22	1	—	—	—	—
Ootmarsum	5	—	—	—	2	—
Tubbergen	21	—	1	—	3	—
Weerselo	16	—	—	—	—	—
Totaal	116	1	1	—	7	—
<i>DISTRICT GRONINGEN.</i>						
<i>Arrond. Groningen.</i>						
Groningen	190	10	4	—	9	—
Haren	17	—	—	—	—	—
Totaal	207	10	4	—	9	—
<i>Arrond. Zuidhorn.</i>						
Grijskerk	15	—	—	—	—	—
Grootegast	18	1	—	—	2	—
Hoogkerk	9	—	—	—	—	—
Leek	23	—	—	—	—	—
Marum	15	—	—	—	—	—
Oldekerk	5	—	—	—	—	—
Zuidhorn	9	—	1	—	—	—
Totaal	94	1	1	—	2	—
<i>Arrond. Warffum.</i>						
Baflo	11	1	—	—	—	—
Eeurum	12	—	—	—	—	—
Kloosterburen	8	—	—	—	—	—
Leens	9	1	—	—	—	—
Uithuizen	15	—	—	—	1	—
Uithuizerveeden	18	—	—	—	1	—
Usquert	4	—	—	—	—	—
Warffum	5	—	—	—	1	—
Totaal	82	2	—	—	3	—
<i>Arrond. Onderdendam.</i>						
Adorp	5	—	—	—	—	—
Aduard	6	1	—	—	—	—
Bedum	18	1	—	—	—	—
Ezinge	5	1	1	—	—	—
Kantens	7	—	—	—	—	—
Middelstum	13	2	—	—	—	—
Oldehove	10	—	—	—	—	—
Ulrum	11	—	—	—	—	—
Winsum	9	—	—	—	—	—
Totaal	84	5	1	—	—	—

GEMEENTEN EN ARRONDISSEMENTEN.	Konden					
	lezen en schrijven.		alleen lezen.		lezen noch schrijven.	
	Landmilitie.	Zeemilitie.	Landmilitie.	Zeemilitie.	Landmilitie.	Zeemilitie.
<i>Arrond. Appingedam.</i>						
Appingedam	15	1	—	—	—	—
Bierum	17	—	—	—	—	—
Delfzijl	23	4	—	—	2	1
Loppersum	7	1	—	—	1	—
Stedum	7	—	—	—	—	—
't Zandt	8	—	—	—	—	—
Totaal	77	6	—	—	3	1
<i>DISTRICT WINSCHOTEN.</i>						
<i>Arrond. Winschoten.</i>						
Beerta	16	—	—	—	—	—
Finsterwolde	9	—	—	—	1	—
Midwolda	18	—	—	—	2	—
Schans (Nieuwe)	3	1	—	—	—	—
Scheemda	14	2	—	—	1	—
Winschoten	35	2	1	—	—	—
Totaal	95	5	1	—	4	—
<i>Arrond. Hoogezand.</i>						
Hoogezand	27	4	—	—	2	1
Noordbroek	16	—	—	—	—	—
Noorddijk	3	—	—	—	1	—
Sappemeer	23	4	—	—	1	—
Zuidbroek	10	—	—	—	—	—
Totaal	79	8	—	—	4	1
<i>Arrond. Slochteren.</i>						
Boer (ten)	22	—	—	—	—	—
Nieuwolda	9	1	—	—	—	—
Slochteren	42	—	—	—	3	—
Termunten	13	—	—	—	—	—
Totaal	86	1	—	—	3	—
<i>Arrond. Veendam.</i>						
Meeden	7	1	—	—	—	—
Muntendam	12	—	—	—	5	—
Pekela (Oude)	20	—	—	—	—	—
Veendam	32	4	—	—	6	—
Wildervank	31	—	—	—	4	1
Totaal	102	5	—	—	15	1
<i>Arrond. Onstwedde.</i>						
Bellingwolde	20	—	—	—	1	—
Onstwedde	31	1	1	—	5	—
Pekela (Nieuwe)	18	—	—	—	1	—
Vlagtwedde	18	—	—	—	3	—
Wedde	15	—	—	—	—	—
Totaal	102	1	1	—	10	—

GEMEENTEN EN ARRONDISSEMENTEN.	Konden					
	lezen en schrijven.		alleen lezen.		lezen noch schrijven.	
	Landmilitie.	Zeemilitie.	Landmilitie.	Zeemilitie.	Landmilitie.	Zeemilitie.
DISTRICT ASSEN.						
Arrond. Assen.						
Assen	31	1	1	—	2	—
Beilen	20	—	—	—	1	—
Rolde	7	—	—	—	—	—
Smilde	24	1	—	—	2	—
Totaal . . .	82	2	1	—	5	—
Arrond. Borger.						
Borger	27	—	1	—	—	—
Gasselte	9	—	—	—	—	—
Gieten	11	—	—	—	—	—
Odoorn	29	—	—	—	2	—
Totaal . . .	76	—	1	—	2	—
Arrond. Emmen.						
Emmen	64	—	3	—	8	—
Schoonebeek	5	—	—	—	—	—
Totaal . . .	69	—	3	—	8	—
Arrond. Dalen.						
Coevorden	12	—	—	—	2	—
Dalen	10	—	—	—	—	—
Oosterhesselen	4	—	—	—	1	—
Sleen	13	—	1	—	—	—
Westerbork	8	—	—	—	—	—
Zweelo	1	—	—	—	—	—
Totaal . . .	48	—	1	—	3	—
Arrond. Hoogeveen.						
Dwingeloo	12	—	—	—	—	—
Hoogeveen	36	5	1	—	1	1
Ruinen	12	—	—	—	—	—
Wijk (de)	4	—	—	—	—	—
Zuidwolde	12	—	—	—	—	—
Totaal . . .	76	5	1	—	1	1
Arrond. Meppel.						
Diever	6	—	—	—	—	—
Havelte	16	—	—	—	—	—
Meppel	35	3	—	—	—	—
Nijeveen	5	—	—	—	—	—
Ruinerwold	2	—	—	—	—	—
Vledder	12	—	—	—	—	—
Totaal . . .	76	3	—	—	—	—

GEMEENTEN EN ARRONDISSEMENTEN.	Konden					
	lezen en schrijven.		alleen lezen.		lezen noch schrijven.	
	Landmilitie.	Zeemilitie.	Landmilitie.	Zeemilitie.	Landmilitie.	Zeemilitie.
<i>Arrond. Vries.</i>						
Anlo	15	—	—	—	1	—
Eelde	6	—	—	—	—	—
Norg	8	—	—	—	1	—
Peize	9	1	—	—	1	—
Roden	12	—	—	—	2	—
Vries	9	—	—	—	—	—
Zuidlaren	15	—	—	—	1	—
Totaal . . .	74	1	—	—	6	—
<i>DISTRICT MAASTRICHT.</i>						
<i>Arrond. Maastricht.</i>						
Cadier c. a.	4	—	—	—	—	—
Eysden	10	—	—	—	—	—
St. Geertruid	5	—	—	—	—	—
Gronsfeld	7	—	1	—	—	—
Gulpen	9	—	—	—	2	—
Heer	6	—	—	—	—	—
Maastricht	99	1	1	—	2	—
Margraten	3	—	—	—	—	—
Mesch	2	—	—	—	—	—
Mheer	4	—	—	—	—	—
Noorbeek	2	—	—	—	—	—
St. Pieter	3	—	1	—	—	—
Rijckholdt	1	—	—	—	—	—
Slenaken	4	—	—	—	—	—
Vroenhoven (Oud-)	4	—	—	—	—	—
Wittem	20	—	1	—	—	—
Totaal . . .	183	1	4	—	4	—
<i>Arrond. Meersen.</i>						
Amby	4	—	—	—	—	—
Beek	12	—	—	—	—	—
Bemelen	1	—	—	—	—	—
Berg c. a.	8	—	—	—	—	—
Borgharen	3	—	—	—	—	—
Bunde	3	—	—	—	—	—
Elsloo	7	—	—	—	1	—
Geulle	4	—	—	—	—	—
Houthem	1	—	—	—	—	—
Hulsberg	5	—	—	—	—	—
Itteren	3	—	—	—	—	—
Meerssen	19	—	—	—	1	—
Schimmert	6	—	—	—	—	—
Schin op Geulle	4	—	—	—	—	—
Stein	5	—	—	—	—	—
Ulestraten	3	—	—	—	—	—
Valkenberg	5	—	—	—	—	—
Valkenburg (Oud)	2	—	—	—	—	—
Wijlre	8	—	—	—	—	—
Totaal . . .	103	—	—	—	2	—

GEMEENTEN EN ARRONDISSEMENTEN.	Konden					
	lezen en schrijven.		alleen lezen.		lezen noch schrijven.	
	Landmilitie.	Zeemilitie.	Landmilitie.	Zeemilitie.	Landmilitie.	Zeemilitie.
<i>Arrond. Heerlen.</i>						
Amstenrade	1	—	—	—	—	—
Bocholtz	6	—	—	—	—	—
Brunssum	3	—	—	—	—	—
Eygelshoven	1	—	—	—	—	—
Heerlen	25	—	—	—	—	—
Hoensbroek	4	—	—	—	—	—
Kerkrade	26	—	—	—	—	—
Klimmen	4	—	—	—	—	—
Nieuwenhagen	3	—	—	—	—	—
Nuth	7	—	—	—	—	—
Schaesberg	2	—	—	—	1	—
Simpelveld	6	—	—	—	—	—
Ubach over Worms	6	—	—	—	—	—
Vaals	27	—	2	—	1	—
Voerendaal	10	—	—	—	—	—
Wijnandsrade	2	—	—	—	—	—
Totaal	133	—	2	—	2	—
<i>Arrond. Sittard.</i>						
Bingelrade	—	—	—	—	—	—
Born	7	—	—	—	—	—
Broeksittard	5	—	—	—	—	—
Geleen	8	—	—	—	—	—
Grevenbicht	6	—	—	—	1	—
Jabeek	2	—	—	—	—	—
Limbricht	7	—	—	—	—	—
Merkelbeek	2	—	—	—	—	—
Munstergeleen	2	—	—	—	—	—
Nieuwstadt	5	—	—	—	—	—
Obbicht c. a.	2	—	—	—	—	—
Oirsbeek	5	—	—	—	—	—
Roosteren	4	—	—	—	—	—
Schinnen	8	—	—	—	1	—
Schinveld	3	—	—	—	—	—
Sittard	20	—	—	—	2	—
Spaubeek	2	—	—	—	—	—
Susteren	13	—	—	—	—	—
Urmond	4	—	—	—	—	—
Totaal	105	—	—	—	4	—
DISTRICT ROERMOND.						
<i>Arrond. Roermond.</i>						
Buggenum	3	—	—	—	—	—
Echt	21	—	—	—	—	—
Haelen	2	—	—	—	—	—
Herten	4	—	—	—	—	—
Horn	5	—	—	—	—	—
Linne	4	—	—	—	—	—
Maasbracht	4	—	—	—	—	—
Maasniel	6	—	—	—	—	—
Melick c. a.	6	—	—	—	—	—
Montfort	1	—	—	—	—	—
Neer	6	—	—	—	—	—
Nunhem	2	—	—	—	—	—

GEMEENTEN EN ARRONDISSEMENTEN.	Konden					
	lezen en schrijven.		alleen lezen.		lezen noch schrijven.	
	Landmilitie.	Zeemilitie.	Landmilitie.	Zeemilitie.	Landmilitie.	Zeemilitie.
St. Odiliënberg	7	—	—	—	—	—
Ohé c. a.	2	—	—	—	—	—
Posterholt	5	—	—	—	—	—
Roermond	35	—	—	—	2	—
Stevensweert	6	—	—	—	—	—
Swalmen	10	—	—	—	—	—
Vlodrop	2	—	—	—	—	—
Totaal	131	—	—	—	2	—
<i>Arrond. Weert.</i>						
Baexem	2	—	—	—	—	—
Beegden	5	—	—	—	—	—
Grathem	4	—	—	—	—	—
Hael c. a.	2	—	—	—	—	—
Heythuizen	6	2	—	—	1	—
Hunsel	7	—	—	—	—	—
Ittervoort	1	—	—	—	—	—
Meijel	7	—	—	—	1	—
Nederweert	13	—	—	—	1	—
Neeritter	3	—	—	—	—	—
Roggel	7	—	—	—	—	—
Stramproy	2	—	—	—	—	—
Thorn	4	—	—	—	—	—
Weert	31	—	1	—	1	—
Wessem	2	—	—	—	—	—
Totaal	96	2	1	—	4	—
<i>Arrond. Venlo.</i>						
Arcen c. a.	10	—	—	—	—	—
Beesel	12	—	—	—	—	—
Belfeld	3	—	—	—	—	—
Grubbenvorst	5	—	—	—	—	—
Heiden	12	—	—	—	—	—
Horst	13	—	—	—	—	—
Kessel	6	—	—	2	—	—
Maasbree	26	1	—	—	—	—
Sevenum	5	—	—	—	—	—
Tegelen	21	—	—	—	—	—
Venlo	42	1	—	—	—	—
Totaal	155	2	—	2	—	—
<i>Arrond. Genneep.</i>						
Bergen	22	—	—	—	—	—
Broekhuizen	3	—	—	—	—	—
Genneep	10	—	—	—	—	—
Meerlo	6	—	—	—	—	—
Mook	3	—	—	—	—	—
Ottersum	9	—	—	—	—	—
Venray	23	—	—	—	—	—
Wanssum	3	—	—	—	—	—
Totaal	79	—	—	—	—	—

P R O V I N C I Ë N.	K o n d e n					
	lezen en schrijven.		alleen lezen.		lezen noch schrijven.	
	Landmilitie.	Zeemilitie.	Landmilitie.	Zeemilitie.	Landmilitie.	Zeemilitie.
Recapitulatie.						
Noordbrabant	1 774	26	17	—	56	—
Gelderland	1 955	18	3	—	25	2
Zuidholland	3 584	175	8	4	35	1
Noordholland	3 147	122	6	2	31	4
Zeeland	736	33	1	1	22	—
Utrecht	876	10	3	1	13	1
Friesland	1 165	37	4	—	25	—
Overijssel	1 080	19	7	—	32	—
Groningen	1 003	44	8	—	53	3
Drenthe	501	11	7	—	25	1
Limburg	985	5	7	2	18	—
Totaal . . .	16 811	500	71	10	335	12
Duitschland	—	1	—	1	—	—
België	—	3	—	—	—	—
Algemeen totaal . . .	16 811	504	71	11	335	12

Redenen afgeleid uit de voorgaande staten.

P R O V I N C I Ë N.	Op 100 ingelijfd en bij de land- en zeemilitie konden:		
	lezen en schrijven.	alleen lezen.	lezen noch schrijven
Noordbrabant	96.10	0.91	2.99
Gelderland	98.50	0.15	1.35
Zuidholland	98.74	0.32	0.95
Noordholland	98.70	0.24	1.05
Zeeland	96.98	0.25	2.77
Utrecht	98.01	0.44	1.55
Friesland	97.64	0.33	2.03
Overijssel	96.57	0.62	2.81
Groningen	94.27	0.72	5.02
Drenthe	93.95	1.28	4.77
Limburg	97.35	0.88	1.77
De provinciën . .	97.59	0.46	1.95

ARRONDISSEMENTEN.	Op 100 ingelijfd bij de land- en zeemilitie konden			ARRONDISSEMENTEN.	Op 100 ingelijfd bij de land- en zeemilitie konden		
	lezen en schrij- ven.	alleen lezen.	lezen noch schrij- ven.		lezen en schrij- ven.	alleen lezen.	lezen noch schrij- ven.
1. 's Hertogenbosch	94,61	0,60	4,79	43. Sommelsdijk	97,22	—	2,78
2. Oss	99,04	—	0,96	44. Amsterdam I—VII	98,76	0,24	1,01
3. Boxmeer	96,23	0,94	2,83	45. Hilversum	98,14	0,62	1,24
4. Breda	96,33	0,92	2,75	46. Haarlem	98,92	0,36	0,72
5. Zevenbergen	97,14	0,95	1,90	47. Haarlemmermeer	97,84	—	2,16
6. Rosendaal	96,12	—	3,88	48. Beverwijk	97,21	1,12	1,67
7. Bergen op Zoom	95,45	0,76	3,79	49. Purmerend	100,00	—	—
8. Tilburg	95,31	2,08	2,61	50. Zaandam	99,45	—	0,55
9. Heusden	98,95	—	1,05	51. Alkmaar	98,65	—	1,35
10. Waalwijk	96,62	—	3,38	52. Hoorn	100,00	—	—
11. Oirschot	94,51	3,30	2,20	53. Medemblik	100,00	—	—
12. Eindhoven	95,31	0,78	3,91	54. den Helder	98,70	—	1,30
13. Helmond	96,12	1,55	2,33	55. Texel	95,24	—	4,76
14. Veghel	95,35	0,78	3,88	56. Middelburg	98,43	0,79	0,79
15. Arnhem	98,95	—	1,05	57. Vlissingen	95,45	—	4,55
16. Wageningen	100,00	—	—	58. Neuzen	96,97	—	3,03
17. Harderwijk	93,46	1,31	5,23	59. Hulst	95,00	1,00	4,00
18. Apeldoorn	100,00	—	—	60. Goes	97,89	—	2,11
19. Rheden	100,00	—	—	61. Zierikzee	96,51	—	3,49
20. Zutphen	98,76	—	1,24	62. Tholen	97,67	—	2,33
21. Groenlo	100,00	—	—	63. Utrecht I en III	98,74	—	1,26
22. Doesburg	100,00	—	—	64. Loenen	97,20	—	2,80
23. Doetinchem	99,06	—	0,94	65. Amersfoort	98,67	—	1,33
24. Tiel	97,20	—	2,80	66. Rhenen	95,74	1,42	2,84
25. Elst	98,40	—	1,60	67. IJsselstein	98,17	1,83	—
26. Nijmegen	98,90	0,55	0,55	68. Leeuwarden	97,92	—	2,08
27. Zalt-Bommel	97,60	—	2,40	69. Harlingen	98,06	0,97	0,97
28. Geldermalsen	96,18	—	3,82	70. Ferwerd	98,80	1,20	—
29. 's Gravenhage I—III	98,63	0,69	0,69	71. Ternaard	100,00	—	—
30. Delft	100,00	—	—	72. Dokkum	95,92	—	4,08
31. Leiden	98,79	0,41	0,81	73. Bergum	95,35	—	4,65
32. Maassluis	99,30	0,70	—	74. Heerenveen	99,12	0,88	—
33. Rotterdam I—IV	98,87	0,28	0,85	75. Beesterzwaag	96,83	—	3,17
34. Schiedam	98,58	—	1,42	76. Lemmer	98,95	1,05	—
35. Hillegersberg	100,00	—	—	77. Sneek	95,56	—	4,44
36. Gouda	98,62	—	1,38	78. Bolsward	97,78	—	2,22
37. Schoonhoven	97,22	—	2,78	79. Weidum	100,00	—	—
38. Woerden	100,00	—	—	80. Wolvega	96,84	—	3,16
39. Alkemade	100,00	—	—	81. Zwolle	99,18	—	0,92
40. Dordrecht	99,14	—	0,86	82. Raalte	96,47	—	3,53
41. Oud-Beijerland	97,16	—	2,84	83. Kampen	97,20	—	2,80
42. Gorinchem	97,30	1,35	1,35	84. Ommen	96,20	2,94	6,86

ARRONDISSEMENTEN.	Op 100 ingelijfden bij de land- en zeemilitie konden			ARRONDISSEMENTEN.	Op 100 ingelijfden bij de land- en zeemilitie konden		
	lezen en schrij- ven.	alleen lezen.	lezen noch schrij- ven.		lezen en schrij- ven.	alleen lezen.	lezen noch schrij- ven.
85. Steenwijk	95,88	1,03	3,09	101. Assen	93,33	1,11	5,56
86. Deventer.	98,53	—	1,47	102. Borger	96,20	1,27	2,53
87. Almelo	97,48	0,84	1,68	103. Emmen	86,25	3,75	10,00
88. Enschedé	99,19	—	0,81	104. Dalen	92,31	1,92	5,77
89. Hengelo	96,69	0,83	2,48	105. Hoogeveen	96,43	1,19	2,38
90. Oldenzaal	93,60	0,80	5,60	106. Meppel	100,00	—	—
91. Groningen	94,35	1,74	3,91	107. Vries	92,59	—	7,41
92. Zuidhorn.	96,94	1,02	2,04	108. Maastricht	95,83	2,08	2,08
93. Warffum	96,55	—	3,45	109. Meerssen	98,19	—	1,90
94. Onderdendam	98,89	1,11	—	110. Heerlen	97,08	1,46	1,46
95. Appingedam	95,40	—	4,60	111. Sittard	96,33	—	3,67
96. Winschoten	95,24	0,95	3,81	112. Roermond	98,50	—	1,50
97. Hoogezand	94,57	—	5,43	113. Weert	95,15	0,97	3,88
98. Slochteren	96,67	—	3,33	114. Venlo	98,74	1,26	—
99. Veendam	86,99	—	13,01	115. Gennep	100,00	—	—
100. Onstwedde	90,35	0,88	8,77				

BIJLAGE II.

I.

2 Januari 1903
n°. 33.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door Th. Bloemen, J. M. H. Boermans, H. J. W. Leenders, J. H. Beekman, M. Beek, J. Ridder, J. R. Peters, J. H. Lenssen, H. J. Panne-mans, G. H. H. Gelissen, J. Staal, W. J. H. Schreinemachers, H. Veugeliers, W. M. J. Theelen, P. Weijers, P. G. H. Voestermans, J. H. Frackers, onderwijzers, en Catharina Meuskens, Maria Deserière en Angelina Stroeken, onderwijzeressen aan de openbare lagere scholen te Venlo, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Limburg, dd. 18 April 1902, litt. 3609/5 N, 4de afd., waarbij is goedgekeurd de „Verordening tot regeling van de jaarwedden enz. der onderwijzers aan de openbare lagere scholen in de gemeente Venlo”, vastgesteld in de openbare vergadering van den raad der gemeente van 23 October 1901;

Den Raad van State, afdeeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 10 December 1902, n°. 291;

Op de voordracht van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van 29 December 1902, n°. 10628, afd. Onderwijs;

Overwegende, dat bij deze regeling — gelijk zij door den gemeenteraad gemaakt en door Gedeputeerde Staten goedgekeurd is — de jaarwedden der onderwijzers, die het hoofd der school bijstaan is bepaald op de minima in de wet tot regeling van het lager onderwijs gesteld;

dat de bovengenoemde onderwijzers en onderwijzeressen bij Ons beroep hebben ingesteld, daarbij aanvoerende, dat de gemeente Venlo, ook financieel, in bloeienden toestand verkeert en dat de levensstandaard aldaar allengs aanzienlijk hooger is geworden;

dat in eene gemeente als Venlo bij de regeling van de jaarwedden der onderwijzers niet met de minima in de wet op het L. O. gesteld, kan worden volstaan;

dat de aanvangsjaarwedde der onderwijzers f 550 behoort te bedragen, met de vier vijfjaarlijksche verhoogingen van f 50, en hun bovendien moet worden toegekend voor het bezit van eene der akten Fransch, Hoogduitsch, wiskunde en nuttige handwerken, f 50 bijaldien de onderwijzer of onderwijzeres verplicht is in een der vakken, binnen de gewone schooluren onderwijs te geven; f 75 bijaldien dat onderwijs buiten de gewone schooluren gegeven moet worden;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs, waarvan de gewijzigde tekst is afgekondigd in *Staatsblad* n°. 208 van het jaar 1901;

Hebben goedgevonden en verstaan:

de jaarwedden van de onderwijzers aan de openbare lagere scholen te Venlo, die het hoofd der school bijstaan, te bepalen op f 550 bij minder dan 5, f 600 bij 5 tot 10, f 650 bij 10 tot 15, f 700 bij 15 tot 20; f 750 bij meer dan 20 dienstjaren, met bepaling dat hunne jaarwedde zal worden verhoogd voor het bezit van eene der akten Fransch, Hoogduitsch, wiskunde en nuttige handwerken, met f 50 bijaldien de onderwijzer of onderwijzeres verplicht is in die vakken, binnen de gewone schooluren onderwijs te geven, met f 75 in geval dat onderwijs buiten de gewone schooluren gegeven moet worden en voor het overige ten aanzien van de jaarwedden der onderwijzers van bijstand en de tegemoetkoming in de huishuur datgene vast te stellen wat daaromtrent door den gemeenteraad van Venlo in zijne vergadering van 23 October 1901 is bepaald.

Met inachtneming van de voorschriften der wet tot regeling van het lager onderwijs zal door den gemeenteraad van Venlo, onder goedkeuring van Gedeputeerde Staten van Limburg, wijziging kunnen gebracht worden in deze regeling, welke in ieder geval met het einde van het jaar 1911 zal ophouden van kracht te zijn.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeeling voor de geschillen van bestuur.

's Gravenhage, den 2 Januari 1903.

WILHELMINA.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
KUYPER.

II.

6 Januari 1903
n°. 27.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door den raad der gemeente Arnhem, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten

van Gelderland, dd. 27 Mei 1902, n°. 80, voor zooveel daarbij goedkeuring is onthouden aan de bepalingen van art. 1, sub 2 f, en artt. 4 en 5 der Verordening tot regeling van de jaarwedden der onderwijzers en onderwijzeressen bij het openbaar lager onderwijs aldaar;

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 22 October 1902, n°. 266;

Op de voordracht van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van 3 Januari 1903, n°. 9193, afd. Onderwijs;

Overwegende, dat de bovengenoemde verordening bepaalt, in art. 1, sub 2 f: „ieder der mannelijke onderwijzers die den leeftijd van 28 jaren bereikt heeft, geniet, indien bij gehuwd is of weduwnaar met een of meer kinderen, eene tegemoetkoming in de huishuur van f 50 's jaars”; in art. 4: „Zoo mogelijk wordt op alle scholen door den gemeenteraad op voorstel van burgemeester en wethouders uit de onderwijzers of onderwijzeressen met hoofdakke, die den leeftijd van 23 jaren hebben volbracht, een plaatsvervanger van het hoofd der school aangewezen. Deze plaatsvervangers genieten eene verhooging van jaarwedde van f 100”; in art. 5: „De onderwijzers bedoeld bij art. 24, 3de al., der wet op het lager ond. worden door burgemeester en wethouders aangewezen”;

dat Gedeputeerde Staten, voor zooveel de aangehaalde bepalingen betreft, bij besluit van 27 Mei 1902, n°. 80, aan de verordening hunne goedkeuring hebben onthouden, omdat de tegemoetkoming in de huishuur naar hun oordeel op ten minste f 100 behoort te worden gesteld; voorts omdat zij art. 4 in strijd achten met art. 32, lid 1 en 3 der wet tot regeling van het lager onderwijs, krachtens welke bepalingen niet de raad maar burgemeester en wethouders in eene tijdelijke waarneming voorzien; eindelijk omdat art. 5 hun voorkomt niet in overeenstemming met de wet te zijn, welke bepalingen omtrent benoeming en ontslag, in het algemeen voor de onderwijzers geldende, h. i. ook op de onderwijzers bedoeld in lid 3 van art. 24 der wet van toepassing zijn;

dat de gemeenteraad van Arnhem tegen het besluit van Gedeputeerde Staten, voor zooveel het de aangehaalde bepalingen betreft, bij Ons in beroep is gekomen, daarbij betoogende, dat in verband beschouwd met de jaarwedden eene tegemoetkoming van f 50 niet te gering is; dat uit het verschil in redactie tusschen al. 1 en al. 3 van art. 32 der wet blijkt, dat bij *tijdelijke verhindering* de raad in de waarneming mag voorzien; dat nu de wet op het lager onderwijs geen antwoord geeft op de vraag, welke macht de *aanwijzing*, bedoeld bij art. 24, al. 3, wel te onderscheiden van eene *benoeming* of *aanstelling* behoort te doen, er alleszins vrijheid schijnt te bestaan, die aanwijzing aan burgemeester en wethouders op te dragen en zulks te meer als daarvoor, zooals in de gemeente Arnhem, geene verhooging van jaarwedde wordt toegekend, weshalve appellant Ons verzoekt de tegemoetkoming in de huishuur bedoeld in art. 1, sub 2 f, op f 50 te bepalen en voorts het besluit van Gedeputeerde Staten te vernietigen, voor zooveel betreft de niet-goedkeuring van de artt. 4 en 5 der verordening, al dan niet met goedkeuring dier artikelen;

Overwegende, dat Gedeputeerde Staten te recht hebben geoordeeld, dat voor eene gemeente als Arnhem de tegemoetkoming in de huishuur toe te kennen aan de mannelijke onderwijzers die den acht en twintigjarigen leeftijd bereikt hebben, indien zij gehuwd of weduwnaar met een of meer kinderen zijn, moet bepaald worden op een hooger bedrag dan het minimum in de wet tot regeling van het lager onderwijs gesteld;

dat wat het tweede bezwaar van Gedeputeerde Staten betreft art. 4 der verordening alleen in zoover aan de goedkeuring van hooger gezag is onderworpen als het eene bepaling bevat van het bedrag der verhooging van jaarwedde die de

plaatsvervangende hoofden van scholen zullen genieten, tegen welke bepaling bij Ons geen bezwaar bestaat;

dat toch voor het overige art. 4 evenmin als art. 5 — waartegen de derde grief van Gedeputeerde Staten gericht is — geacht kan worden eene regeling te bevatten van de jaarwedden of toelagen der onderwijzers als in het voorlaatste lid van art. 26 der voornoemde wet is bedoeld;

dat die bepalingen noch krachtens art. 26 voornoemd noch krachtens eene andere wettelijke bepaling de goedkeuring van Gedeputeerde Staten behoeven, en Gedeputeerde Staten van Gelderland mitsdien ten onrechte aan art. 4, eersten volzin, en art. 5 der verordening hunne goedkeuring hebben onthouden;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs, waarvan de gewijzigde tekst is bekend gemaakt bij Koninklijk besluit van 10 September 1901 (*Staatsblad* n°. 208);

Hebben goedgevonden en verstaan:

het bestreden besluit van Gedeputeerde Staten van Gelderland te vernietigen voor zooveel daarbij goedkeuring is onthouden aan art. 4 en art. 5 der verordening, en voorts te bepalen dat de tegemoetkoming in de huishuur voor ieder der mannelijke onderwijzers die den 28-jarigen leeftijd bereikt heeft, indien hij gehuwd is of weduwnaar met een of meer kinderen f 75 zal bedragen en dat de plaatsvervangers van de hoofden der scholen eene verhooging van jaarwedde van f 100 zullen genieten.

Met inachtneming van de voorschriften der wet tot regeling van het lager onderwijs zal door den raad der gemeente Arnhem, onder goedkeuring van Gedeputeerde Staten van Gelderland, wijziging kunnen gebracht worden in deze regeling, welke in ieder geval met het einde van het jaar 1911 zal ophouden van kracht te zijn.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur.

's Gravenhage, 6 Januari 1903.

WILHELMINA.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,

KUYPER.

III.

20 Januari 1903
n°. 12.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door den raad der gemeente Uithoorn tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Noordholland dd. 3 September 1902, n°. 77, waarbij goedkeuring is onthouden aan het besluit van den raad dd. 20 Augustus 1902, tot regeling van de jaarwedden der hoofden der openbare lagere scholen en der onderwijzers en onderwijzeressen aldaar werkzaam;

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 31 December 1902, n°. 301;

Op de voordracht van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van 17 Januari 1903, n°. 167, afd. Onderwijs;

Overwegende, dat volgens de regeling in bovengenoemd raadsbesluit vervat de jaarwedden bedragen van de hoofden der scholen: f 750 bij minder dan 5, f 800 bij 5 tot 10, f 850 bij 10 tot 15, f 900 bij 15 tot 20, f 950 bij 20 en meer dienstjaren, en van de onderwijzers en onderwijzeressen f 550 bij minder dan 5, f 600 bij 5 tot 10, f 650 bij 10 tot 15, f 700 bij 15 tot 20, f 750 bij 20 en meer dienstjaren;

dat Gedeputeerde Staten bij besluit van 3 September 1902, n°. 77, aan die regeling hunne goedkeuring hebben onthouden, uit overweging dat de jaarwedden van de hoofden der scholen — evenals die der onderwijzers en onderwijzeressen van bijstand — op een hooger bedrag hadden moeten zijn bepaald dan het wettelijk minimum;

dat de gemeenteraad, bij Ons in beroep gekomen, heeft aangevoerd, dat de jaarwedden van het hulppersoneel f 100 beneden die van de hoofden blijven, aan wie bovendien vrije woning en tuin is verleend, geschat op f 250 's jaars;

Overwegende, dat het genot van vrije woning niet in aanmerking mag worden genomen bij het bepalen van het bedrag der jaarwedde, welke aan het hoofd der school toekomt, aangezien de wet onafhankelijk van de regeling der jaarwedden van de hoofden der scholen bepaalt, dat deze in het genot worden gesteld van eene vrije woning, zoo mogelijk met tuin of indien hun geen vrije woning kan verschaft worden, van eene vergoeding voor huishuur;

dat voorts op grond van het aantal kinderen, dat de openbare lagere scholen in de gemeente Uithoorn bezoekt, namelijk 110 op de school in de Dorpstraat en 117 op de school aan de Kwakel, in eene gemeente als deze met eene jaarwedde gelijk aan het minimum in de wet tot regeling van het lager onderwijs gesteld, niet kan worden volstaan;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs, waarvan de gewijzigde tekst is bekend gemaakt in (*Staatsblad* n°. 208) van het jaar 1901;

Hebben goedgevonden en verstaan:

de jaarwedden van de hoofden der openbare lagere scholen in de gemeente Uithoorn vast te stellen op: f 800 bij minder dan 5, f 850 bij 5 doch minder dan 10, f 900 bij 10 doch minder dan 15, f 950 bij 15 doch minder dan 20, f 1000 bij 20 en meer dienstjaren; en voor het overige de jaarwedden van het onderwijzend personeel, alsmede hetgeen verder in de verordening is geregeld, zoo vast te stellen als in het raadsbesluit van 20 Augustus 1902 is bepaald.

Met inachtneming van de voorschriften der aangehaalde wet zal door den gemeenteraad van Uithoorn onder goedkeuring van Gedeputeerde Staten van Noordholland wijziging kunnen gebracht worden in deze regeling, welke in ieder geval met het einde van het jaar 1911 zal ophouden van kracht te zijn.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur.

's Gravenhage, den 20 Januari 1903.

WILHELMINA.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
KUYPER.

IV

22 Januari 1903
n°. 7.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door den raad der gemeente De Werken en Sleeuwijk tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Noordbrabant dd. 5 Augustus 1902 G, n°. 7, 2de afd., 3de bur., waarbij goedkeuring is onthouden aan de „Verordening regelende de jaarwedden van de hoofden en het verder onderwijzend personeel der openbare lagere scholen in de gemeente De Werken en Sleeuwijk”, vastgesteld in de openbare vergadering van den raad der gemeente op 11 Maart 1902;

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 31 December 1902, n°. 329;

Op de voordracht van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van 20 Januari 1903, n°. 165, afd. Onderwijs;

Overwegende, dat in bovengenoemde verordening de jaarwedden van de hoofden der scholen zijn bepaald op f 775 bij minder dan 5, f 825 bij 5 en meer doch minder dan 10, f 875 bij 10 en meer doch minder dan 15, f 925 bij 15 en meer doch minder dan 20, f 975 bij 20 en meer dienstjaren;

dat Gedeputeerde Staten de bezoldiging van de hoofden der scholen voor eene vrij aanzienlijke gemeente als De Werken en Sleeuwijk op een te laag cijfer bepaald achten en van oordeel waren, dat een aanvangssalaris van f 800 met de gewone vijfjaarlijksche verhooging en f 75 voor eene vereischte bijakte billijk en in vergelijking met de jaarwedden in andere gelijksoortige gemeenten zelfs zeer matig was; weshalve Gedeputeerde Staten op 5 Augustus 1902 aan de verordening hunne goedkeuring hebben onthouden;

dat de gemeenteraad tegen het besluit van Gedeputeerde Staten bij Ons beroep heeft ingesteld, daarbij aanvoerende, dat de hoofden der scholen in zijne gemeente eene geheel moderne woning hebben met tuin enz.; dat de raad in zulk eene eenvoudige Noordbrabantsche plattelandsgemeente het cijfer van de jaarwedde ruim voldoende acht voor een hoofd der school om in zijn stand goed te kunnen leven; dat het bezit van bijakten voor de hoofden van scholen en het verder onderwijzend personeel in zijne gemeente onnoodig wordt geacht, omdat de kinderen het meer uitgebreid onderwijs in het nabijgelegen Gorinchem kunnen genieten; dat de gemeente reeds nu voor het onderwijs eene aanzienlijke som uitgeeft en de ingezetenen onder zware lasten gebukt gaan; weshalve de raad verzoekt, dat het besluit van Gedeputeerde Staten vernietigd worde en aan het raadsbesluit alsnog goedkeuring worde verleend;

Overwegende, dat Gedeputeerde Staten te recht van oordeel zijn, dat in deze gemeente een aanvangssalaris van f 775 voor de hoofden der openbare lagere scholen, die elk bezocht worden door ruim 100 leerlingen, onvoldoende is, en dat op grond van de meerdere werkzaamheden en de grootere verantwoordelijkheid dientengevolge op de hoofden rustende, eene aanvangsjaarwedde van f 800 met vier vijfjaarlijksche verhoogingen billijk moet worden geacht;

dat voorts voor het bezit van eene akte voor de Fransche taal, ingeval de bezitter daarvan in dat vak onderwijs moet geven aan de school, eene verhooging van f 75, en voor het geven van onderwijs in de nuttige handwerken, ingeval dit buiten de gewone schooluren geschiedt, eene verhooging van f 50 moet worden toegekend;

dat, voor het overige tegen de regeling door den gemeenteraad gemaakt bij Ons geene bedenkingen bestaan;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs, waarvan de gewijzigde tekst is bekend gemaakt in *Staatsblad* n°. 208 van het jaar 1901;

Hebben goedgevonden en verstaan:

de jaarwedden van de hoofden der openbare lagere scholen in de gemeente De Werken en Sleeuwijk vast te stellen op f 800 bij minder dan 5, f 850 bij 5 doch minder dan 10, f 900 bij 10 doch minder dan 15, f 950 bij 15 doch minder dan 20, f 1000 bij 20 en meer dienstjaren; voorts te bepalen, dat voor het bezit van eene akte voor de Fransche taal ingeval de bezitter in dat vak onderwijs moet geven aan de school eene verhooging van f 75 en voor het onderwijs in de nuttige handwerken, ingeval dat buiten de gewone schooluren gegeven wordt, eene verhooging van f 50 zal worden toegekend, en voor het overige de jaarwedden van het onderwijzend personeel, alsmede hetgeen verder in de verordening is geregeld, zoo vast te stellen als in het raadsbesluit van 11 Maart 1902 is bepaald.

Met inachtneming van de voorschriften der aangehaalde wet zal door den gemeenteraad van De Werken en Sleeuwijk onder goedkeuring van Gedeputeerde Staten van Noordbrabant wijziging kunnen gebracht worden in deze regeling, welke in ieder geval met het einde van het jaar 1911 zal ophouden van kracht te zijn.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur.

's Gravenhage, den 22 Januari 1903.

WILHELMINA.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,

KUYPER.

V.

22 Januari 1903
n°. 8.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door J. A. Bergmeijer, onderwijzer aan de openbare lagere school n°. 6 te Dordrecht, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Zuidholland dd. 29 September 1902 B, n°. 3522 (1ste afd.) G. S. n°. 47/1, waarbij hem vergunning is geweigerd om, nevens zijne genoemde betrekking, te mogen waarnemen die van redacteur van het weekblad „De Volksstem”, te Dordrecht verschijnende;

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord (advies van 31 December 1902, n°. 319);

Op de voordracht van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van 20 Januari 1903, n°. 163, afd. Onderwijs;

Overwegende, dat burgemeester en wethouders van Dordrecht aan alle hoofden der openbare lagere scholen in die gemeente eene circulaire hebben gericht, waarbij de wensch werd uitgesproken, dat alle onderwijzers die naast hun beroep

van onderwijzer ook nog andere werkzaamheden waarnemen, vergunning voor die waarneming aan Gedeputeerde Staten van Zuidholland zouden vragen, krachtens art. 36 der wet op het lager onderwijs; of zich in geval van twijfel moesten vergewissen of te hunnen aanzien dispensatie noodig was;

dat dientengevolge J. A. Bergmeijer, onderwijzer aan de openbare lagere school n°. 6 te Dordrecht, tevens redacteur van het aldaar verschijnend weekblad „De Volksstem” zich tot Gedeputeerde Staten van Zuidholland heeft gewend met verzoek, dat hem, zoo daar vrijstelling of vergunning voor noodig is, vergunning mocht worden verleend om redacteur van genoemd blad te blijven;

dat Gedeputeerde Staten van Zuidholland daarop, daarlatende of niet het zijn van redacteur van „De Volksstem” valt onder de verbodsbepaling van art. 35 der wet op het lager onderwijs, als hun oordeel hebben uitgesproken, dat in ieder geval het gelijktijdig bekleeden van de betrekking of bediening van redacteur van dit weekblad met die van onderwijzer bij het lager onderwijs in het belang van dat onderwijs niet wenschelijk is, waarom zij hebben besloten de gevraagde vergunning niet te verleen;

dat J. A. Bergmeijer van deze beslissing bij Ons is gekomen in beroep, aanvoerende, dat zijn redacteurschap van „De Volksstem” in geen enkel opzicht ten schade komt aan zijn onderwijs in het bijzonder of aan het openbaar lager onderwijs in het algemeen;

Overwegende dat, daar van een *ambt* hier geen sprake kan zijn, alleen de vraag te beantwoorden is, of de werkzaamheden die door appellant met betrekking tot het weekblad „De Volksstem” worden verricht, het karakter van *bediening* hebben;

dat, daar niet blijkt van eene verhouding, waarbij de appellant ten dienste en voor rekening van een ander (bijzondere persoon, vennootschap of zedelijk lichaam), die geheel of ten deele het risico der onderneming draagt, werkzaam is, het bestaan van eene *bediening* niet kan worden aangenomen;

dat dus art. 36 der wet op het lager onderwijs op dit geval niet van toepassing is en Gedeputeerde Staten mitsdien geene beschikking krachtens dit artikel hadden behooren te geven;

dat in deze niet te onderzoeken is of de werkzaamheden die appellant verricht het karakter hebben van een nering of beroep als bedoeld in art. 35 der wet, welke vraag in dit geschil niet aan Onze beslissing onderworpen is;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs, waarvan de gewijzigde tekst is afgekondigd in *Staatsblad* n°. 208 van het jaar 1901;

Hebben goedgevonden en verstaan:

met vernietiging van het bestreden besluit te verklaren, dat Gedeputeerde Staten op het verzoek van appellant niet hadden behooren te beschikken.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur.

's Gravenhage, den 20 Januari 1903.

WILHELMINA.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,

KUYPER.

VI.

23 Januari 1903
n°. 36.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door den raad der gemeente Schoonhoven, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Zuidholland dd. 15 September 1902, n°. 95, waarbij is beslist dat L. Akkerhuys ten onrechte is toegelaten als lid van dien raad;

Den Raad van State, afdeeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 10 December 1902, n°. 300;

Op de voordracht van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van 21 Januari 1903, n°. 9534, afd. B. B.;

Overwegende, dat het bestreden besluit van Gedeputeerde Staten is gegrond op de overweging, dat volgens art. 3 der regelen voor de Rijksnormaallessen, vastgesteld bij Koninklijk besluit van 29 Juni 1890 (*Staatsblad* n°. 97), zooals dat artikel nader is aangevuld en gewijzigd bij Koninklijk besluit van 14 April 1898 (*Staatsblad* n°. 108), aan die normaallessen onderwijs wordt gegeven in de vakken, vermeld in art. 2 der wet tot regeling van het lager onderwijs; dat L. Akkerhuys, door de betrekking van directeur en onderwijzer bij de Rijksnormaallessen te bekleeden, behoort tot de onderwijzers voor het lager onderwijs; en dat mitsdien ingevolge de duidelijke bepaling van art. 23, lit. i der Gemeentewet de betrekking van directeur en onderwijzer bij de Rijksnormaallessen onverenigbaar is met het lidmaatschap van den raad;

dat de raad der gemeente Schoonhoven van meer bedoeld besluit van Gedeputeerde Staten bij Ons in beroep is gekomen;

Overwegende, dat volgens art. 23, lit. i der Gemeentewet, het lidmaatschap van den raad onverenigbaar is met de betrekking van „onderwijzer voor het lager of middelbaar onderwijs”;

dat, waar uit de parlementaire wordingsgeschiedenis dezer bepaling in het geheel niet valt af te leiden dat aan de wettelijke omschrijving der aldaar met het lidmaatschap van den raad onverenigbaar verklaarde betrekking eenige bijzondere van het algemeen spraakgebruik afwijkende beteekenis moet worden gehecht, uit den even onbepaalden als duidelijken inhoud van dit voorschrift ondubbelzinnig volgt dat hij die onder het genot eener toelage, tot het geven van lessen, aan eene instelling voor lager onderwijs is verbonden, voorzeker vervult de betrekking van onderwijzer voor het lager onderwijs;

dat voorts — wat er ook moge zijn van de bewering, dat de voorschriften der wet op het lager onderwijs over het algemeen alleen het oog hebben op het aan kinderen verstrekte onderwijs — uit hetgeen bij de artt. 12, 43 en 44 dier wet is bepaald, dit toch in ieder geval met zekerheid valt af te leiden, dat de Rijksnormaallessen tot opleiding van onderwijzers, volgens evengenoemde wet, onder de instellingen voor lager onderwijs zijn te begrijpen;

dat alzoo, waar in deze vast staat dat door L. Akkerhuys de betrekking van directeur en onderwijzer bij de Rijksnormaallessen werd bekleed, toen hij door den raad der gemeente Schoonhoven als lid van dat college werd toegelaten, Gedeputeerde Staten van Zuidholland bij hun bestreden besluit te recht van oordeel zijn geweest, dat hij door voornoemden raad niet als lid had moeten zijn toegelaten;

Gezien de Gemeentewet en de wet op het lager onderwijs;

Hebben goedgevonden en verstaan:

met handhaving van het bestreden besluit van Gedeputeerde Staten van Zuidholland, het daartegen ingesteld beroep ongegrond te verklaren.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeeling voor de geschillen van bestuur.

's Gravenhage, den 23 Januari 1903.

WILHELMINA.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,

KUYPER.

VII.

26 Januari 1903
n°. 48.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door J. Verhage, hoofd der openbare lagere school te St. Philipsland, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Zeeland, dd. 18 October 1902, n°. 47, waarbij hem is te kennen gegeven, dat er geen termen zijn gevonden om te voldoen aan zijn verzoek, te bewerken, dat zijne jaarwedde billijker worde geregeld;

Den Raad van State, afdeeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 14 Januari 1903, n°. 347;

Op de voordracht van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van 23 Januari 1903, n°. 480, afd. Onderwijs;

Overwegende, dat appellants jaarwedde door den gemeenteraad van St. Philipsland 4 October 1901 is bepaald op f 950, en Gedeputeerde Staten van Zeeland die regeling bij besluit van 16 November 1901, n°. 74, hebben goedgekeurd;

dat J. Verhage zich op 6 Augustus 1902 tot den gemeenteraad gewend heeft, verzoekende alsnog tot verhooging van zijne jaarwedde te besluiten;

dat de gemeenteraad op 25 September 1902 dat verzoek heeft afgewezen;

dat Verhage op 6 October 1902 tot Gedeputeerde Staten het verzoek gericht heeft, te bewerken, dat zijne jaarwedde billijker worde geregeld;

dat Gedeputeerde Staten 18 October aan adressant te kennen hebben gegeven, dat er geen gronden zijn gevonden, om aan zijn verzoek te voldoen;

dat J. Verhage alsnu Onze voorziening heeft ingeroepen, daarbij te kennen gevende, dat het besluit van Gedeputeerde Staten naar zijne meening in strijd is met den geest der in 1901 gewijzigde onderwijswet, om — ten eerste — bij de vaststelling der jaarwedde van het hoofd eener school, die 230 leerlingen telt, het wettelijk minimum te nemen — zijne dienstjaren bedragen 35 — en om — ten tweede — de grootere subsidien, welke het Rijk aan de gemeenten uitkeert volgens

het op 24 Juni 1901 gewijzigde art. 45 der wet op het lager onderwijs, voor andere doeleinden te gebruiken dan tot verbetering van de onderwijzersjaarwedden; op welke gronden appellant Ons verzoekt, het besluit van Gedeputeerde Staten te vernietigen en zijne jaarwedde te regelen zooals het Ons billijk zal voorkomen;

Overwegende, dat art. 26 der wet tot regeling van het lager onderwijs een raadsbesluit, waarbij een verzoek om verhooging van jaarwedde wordt afgewezen, niet onderwerpt aan de goedkeuring van Gedeputeerde Staten;

dat Gedeputeerde Staten, ingevolge de voorschriften dier wet, slechts geroepen worden tot handelend optreden, wanneer een gemeenteraad een besluit heeft genomen tot vaststelling van eene jaarwedde of tot wijziging van eene vastgestelde jaarwedde, en dat besluit aan hunne goedkeuring heeft onderworpen;

dat zoodanig raadsbesluit hier niet is genomen en derhalve de eenvoudige, hierboven vermelde beschikking van Gedeputeerde Staten op adressants verzoek om billijker regeling van zijne jaarwedde niet kan worden beschouwd als een besluit krachtens de wet op het lager onderwijs genomen;

dat van zoodanige beschikking geen beroep op Ons openstaat;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs, waarvan de gewijzigde tekst is bekend gemaakt in *Staatsblad* n°. 208 van het jaar 1901;

Hebben goedgevonden en verstaan:

appellant niet ontvankelijk te verklaren in het door hem ingesteld beroep.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeeling voor de geschillen van bestuur.

's Gravenhage, 26 Januari 1903.

WILHELMINA.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,

KUYPER.

VIII.

28 Januari 1903
n°. 46.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door den raad der gemeente Rhooon tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Zuidholland, dd. 2/9 September 1902 B, n°. 3455 (1ste afdeeling) Ged. Staten, n°. 43, waarbij goedkeuring is onthouden aan het besluit van dien raad, dd. 2 April 1902, gewijzigd bij dat van 16 Juni 1902, bepalende den leeftijd welken de kinderen moeten bereiken hebben vóór dat zij op de openbare school worden toegelaten en dien waarop zij die school moeten verlaten;

Den Raad van State, afdeeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 7 Januari 1903 n°. 340;

Op de voordracht van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van 26 Januari 1903, n°. 414, afdeeling Onderwijs;

Overwegende, dat de gemeenteraad van Rhooon in zijn besluit van 2 April 1902, gewijzigd bij dat van 16 Juni 1902, heeft bepaald, dat jaarlijks op 1 Mei als leerlingen tot de openbare lagere school zullen worden toegelaten, de binnen de gemeente wonende of tijdelijk verblijf houdende kinderen die den leeftijd van 6 jaar bereiken hebben; en dat bovendien, voor zoover er plaatsruimte is, de kinderen, die vóór 1 November van het loopende jaar den leeftijd van 6 jaar bereiken, tot de openbare lagere school worden toegelaten, met dien verstande, dat bij gebrek aan plaatsruimte voor allen de oudsten den voorrang zullen hebben;

dat Gedeputeerde Staten op 2/9 September 1902 aan het raadsbesluit hunne goedkeuring hebben onthouden, uit overweging, dat bij toelating tot de school eenmaal 's jaars een leeftijd voor toelating van zes jaar te hoog moet worden geacht en die minimum leeftijd voor toelating op 5½ jaar behoort te worden bepaald; dat volgens bovenvermeld raadsbesluit kinderen die op den eersten Mei den leeftijd van 6 jaar nog niet hebben bereikt, maar die vóór 1 November van het loopende jaar die leeftijd zullen bereiken, slechts tot de openbare lagere school zullen worden toegelaten, voor zoover er plaatsruimte is; dat het van plaatsruimte afhankelijk stellen van de toelating in strijd is met al. 1 van art. 16 der wet tot regeling van het lager onderwijs; en dat bij eventueel gebrek aan plaatsruimte op de school, tot vergrooting der school of tot vermeerdering van het aantal scholen behoort te worden overgegaan; dat bij het bepalen van den leeftijd voor toelating tot de school alleen hierop behoort te worden gelet; dat gering van kinderen die wegens te jeugdigen leeftijd nog niet rijp voor het ontvangen van onderwijs worden geacht, mogelijk zijn; dat het ter voorkoming van plaatsgebrek op de school wezen van kinderen die anders voor toelating wel rijp zouden worden geacht, in strijd is zoowel met de bedoeling als met de woorden der wet;

dat de gemeenteraad van het besluit van Gedeputeerde Staten, bij Ons in beroep gekomen, heeft aangevoerd, dat zijn besluit z. i. geheel overeenstemt met de bedoeling der wet, die geen anderen maatstaf kent dan het gemiddeld aantal kinderen waarvoor in de gemeente openbaar onderwijs wordt verlangd en niet kan vorderen, dat bij een tijdelijken toevloed van leerlingen terstond tot den bouw van nieuwe scholen of den aanbouw van nieuwe lokalen zal worden overgegaan; dat eene regeling, als door den raad is vastgesteld, dit voordeel heeft, dat bij tijdelijken overvloed van voor plaatsing in aanmerking komende kinderen de zesjarigen — wier rijpheid boven twijfel verheven kan worden geacht — in elk geval worden geplaatst en van de vijfjarigen de oudsten en dat diegenen die het jongst zijn en wier rijpheid het meest aan twijfel onderhevig wordt geacht, tot het volgende jaar wachten, maar dan ook stellig aan de beurt komen; dat, mocht bij zoodanige regeling gedurende eenige achtereenvolgende jaren een aantal kinderen ongeplaatst blijven, Gedeputeerde Staten het in hunne hand hebben, door een bevel tot vermeerdering van het aantal scholen aan dien toestand een einde te maken;

Overwegende, dat Gedeputeerde Staten te recht hunne goedkeuring aan de regeling door den gemeenteraad gemaakt, hebben onthouden;

dat toch, bij gemis van eene bewaarschool, waar de kinderen voor wie dat verlangd wordt, voorbereidend onderwijs kunnen ontvangen, zolang zij niet tot de openbare lagere school kunnen worden toegelaten, eene regeling, volgens welke de toegang tot de openbare lagere school slechts éénmaal 's jaars aan kinderen boven de zes jaren geopend wordt, geen genoegzamen waarborg oplevert, dat in de gemeente Rhooon voldoende lager onderwijs wordt gegeven;

dat wel is waar ook kinderen die dien leeftijd nog niet bereiken

hebben — mits zij $5\frac{1}{2}$ jaar oud zijn — tot de school zullen worden toegelaten, maar dat vermits zulks volgens deze regeling alleen kan geschieden voor zoover er plaatsruimte is op de school en dus niet onder alle omstandigheden het bovengenoemde bezwaar daardoor wordt weggenomen;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs, waarvan de gewijzigde tekst is bekend gemaakt in *Staatsblad* n°. 208 van het jaar 1901;

Hebben goedgevonden en verstaan:

met handhaving van het bestreden besluit, het daartegen ingestelde beroep ongegrond te verklaren.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeeling voor de geschillen van bestuur.

's Gravenhage, den 28 Januari 1903.

WILHELMINA.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,

KUYPER.

IX.

11 Maart 1903
n°. 17.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door den raad der gemeente Bathmen tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Overijssel, dd. 25 September 1902, n°. 3932/2920, 2de afdeeling, waarbij goedkeuring is onthouden aan de Verordening tot regeling van de jaarwedden der onderwijzers aan de openbare lagere scholen in de gemeente Bathmen, alsmede van de aan hen toe te kennen vergoedingen voor en tegemoetkomingen in de kosten van huishuur, vastgesteld in de vergadering van den gemeenteraad van 16 Augustus 1902;

Den Raad van State, afdeeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 4 Februari 1903, n°. 4;

Op de voordracht van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van 9 Maart 1903, n°. 1119, afdeeling Onderwijs;

Overwegende: dat de raad der gemeente Bathmen de jaarwedden van het onderwijzend personeel heeft bepaald op de minima in de wet tot regeling van het lager onderwijs gesteld, de vergoeding voor huishuur op f 150 en de tegemoetkoming in de huishuur op f 60;

dat Gedeputeerde Staten van Overijssel, bij besluit van 25 September 1902, n°. 3932/2920, 2de afdeeling, hunne goedkeuring aan de verordening hebben onthouden uit overweging, dat daarbij de jaarwedde van het hoofd der eenige school is bepaald op het wettelijk minimum, dat echter eene dergelijke

jaarwedde onvoldoende is, in aanmerking genomen de omvang van den werkkring en de verantwoordelijkheid van het hoofd der school in verband met het aantal schoolgaande kinderen, bedragende $\pm$ 210 en het aantal onderwijzers aan die school verbonden;

dat de gemeenteraad van dat besluit bij Ons in beroep is gekomen, daarbij aanvoerende, dat hij wegens de groote kosten, die het lager onderwijs in zijne gemeente vordert, eene overschrijding van het minimum geenszins in het belang der gemeente acht; dat de levensstandaard daar laag is en een onderwijzer ruimschoots in zijn levensonderhoud kan voorzien, als hij de minimum-jaarwedde, die de wet toelaat, geniet; dat de werkkring en de verantwoordelijkheid van het hoofd der school in de landelijke gemeente Bathmen, waar uit den aard der zaak alleen de verplichte leervakken onderwezen worden, volstrekt niet zóó omvangrijk zijn, dat die eene hoogere wedde wettigen dan de minimale, welke eigenlijk nog te hoog is;

Overwegende, dat voor het hoofd dezer school met pl. m. 210 leerlingen eene jaarwedde, gelijkstaande met het minimum in de wet tot regeling van het lager onderwijs bepaald, niet voldoende te achten is en de aanvangswedde op f 800 met vier vijfjaarlijksche verhoogingen van f 50 behoort te worden bepaald;

dat voor het overige tegen de regeling, gelijk zij door den gemeenteraad is gemaakt, bij Ons geene bezwaren bestaan;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs, waarvan de gewijzigde tekst is afgekondigd in *Staatsblad* n°. 208 van het jaar 1901;

Hebben goedgevonden en verstaan:

de jaarwedde van het hoofd der openbare lagere school in de gemeente Bathmen te bepalen op f 800 bij minder dan 5, f 850 bij 5—10, f 900 bij 10—15, f 950 bij 15—20, f 1000 bij meer dan 20 dienstjaren en voor het overige de jaarwedden voor het onderwijzend personeel en hetgeen nader in de verordening is geregeld, vast te stellen overeenkomstig het raadsbesluit van 16 Augustus 1902;

Met inachtneming van de voorschriften der aangehaalde wet zal door den gemeenteraad van Bathmen, onder goedkeuring van Gedeputeerde Staten van Overijssel, wijziging kunnen gebracht worden in deze regeling, welke in ieder geval met het einde van het jaar 1911 zal ophouden van kracht te zijn.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeeling voor de geschillen van bestuur.

's Gravenhage, den 11 Maart 1903.

WILHELMINA.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,

KUYPER.

X.

12 Maart 1903.
n°. 42.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door den raad der gemeente Vrijhoeve-Capelle tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Noordbrabant, dd. 27 October 1902, n°. 21, waarbij goedkeuring is onthouden aan de „Regeling der onderwijzerswedden en der belooning voor het geven van herhalingsonderwijs der gemeente Vrijhoeve-Capelle”, vastgesteld in de vergadering van den raad der gemeente op 1 Augustus 1902;

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord advies van 4 Februari 1903, n°. 353;

Op de voordracht van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van 10 Maart 1903, n°. 1234, afd. Ond.;

Overwegende, dat de gemeenteraad van Vrijhoeve-Capelle de jaarwedden van het hoofd der school en het verder onderwijzend personeel heeft bepaald op de minima in de wet tot regeling van het lager onderwijs gesteld;

dat Gedeputeerde Staten van Noordbrabant op 27 October 1902 aan deze regeling hunne goedkeuring hebben onthouden, overwegende dat daarbij de jaarwedde van het hoofd der school is bepaald op het minimum der wet zonder eenige verhooging voor het bezit van eene bijakte, dat het tegenwoordig hoofd der school is aangesteld op een salaris van f 850, alzoo f 150 boven het destijds geldende wettelijk minimum;

dat naar de mededeeling van burgemeester en wethouders bij de oproeping van den tegenwoordigen titularis de jaarwedde van f 800 is gebracht op f 850 met het oog op het verplichtend stellen der akte voor de Fransche taal, dat de raad daarmede te recht heeft erkend, dat het wettelijk minimum voor de gemeente Vrijhoeve-Capelle niet mag gelden en bovendien het gevorderde bezit van eene bijakte afzonderlijk moet vergoed worden, dat nu het wettelijk minimum der jaarwedden en te gelijk de Rijksbijdragen aan de gemeenten zijn verhoogd, er alleszins aanleiding bestaat de jaarwedde van het hoofd der school op het minimum te brengen, maar moet gevorderd worden, dat of wel het bezit van eene bijakte afzonderlijk wordt bezoldigd of wel de vaste wedde boven het minimum wordt gebracht;

dat de gemeenteraad bij Ons in beroep gekomen, heeft aangevoerd, dat bij de voorlaatste vacature de jaarwedde van het schoolhoofd van f 800 op f 850 was gebracht met het oog op de akte Fransch, hoewel dat leervak niet onder de verplichte leervakken in zijne gemeente was opgenomen; dat het aanbod van sollicitanten in dien tijd zeer gering was, waardoor de raad genoodzaakt was het salaris zoo hoog te stellen, dat het tegenwoordige schoolhoofd volgens de nieuwe regeling geniet eene belooning van f 850 + f 60 + vrije woning en tuin (geschat op f 150), welke belooning nog met f 100 zal stijgen, wat naar appellants oordeel voor een schoolhoofd met een 70tal leerlingen in eene gemeente van ruim 500 inwoners, daarbij in aanmerking genomen de eischen der behoeften en de werkzaamheden aan deze betrekking verbonden, meer dan voldoende is;

Overwegende, dat voor eene gemeente als Vrijhoeve-Capelle, wier school slechts 70 leerlingen telt, eene regeling der jaarwedde van het hoofd der school, gelijk door den gemeenteraad is gemaakt, voldoende is te achten;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs, waarvan

de gewijzigde tekst is bekend gemaakt in *Staatsblad* n°. 208 van het jaar 1901;

Hebben goedgevonden en verstaan:

de jaarwedden van het hoofd en verder onderwijzend personeel der openbare lagere school in de gemeente Vrijhoeve-Capelle, benevens hetgeen verder in de verordening geregeld is, vast te stellen overeenkomstig het raadsbesluit van 1 Augustus 1902.

Met inachtneming van de voorschriften der aangehaalde wet zal door den gemeenteraad van Vrijhoeve-Capelle, onder goedkeuring van Gedeputeerde Staten van Noordbrabant, wijziging kunnen gebracht worden in deze regeling, welke in ieder geval met het einde van het jaar 1911 zal ophouden van kracht te zijn.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur.

's Gravenhage, 12 Maart 1903.

WILHELMINA

De Minister van Binnenlandsche Zaken,

KUYPER.

XI.

13 Maart 1903
n°. 14.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door den raad der gemeente Nieuwleusen tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Overijssel, dd. 19 November 1902, n°. 5054/3526, 2de afd., waarbij goedkeuring is onthouden aan zijn besluit dd. 11 October 1902, n°. 4, tot regeling van de jaarwedden der onderwijzers aan de openbare lagere scholen in de gemeente Nieuwleusen;

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 4 Februari 1903, n°. 354;

Op de voordracht van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van 11 Maart 1903, n°. 1235, afd. Ond.;

Overwegende, dat in de bovenvermelde verordening de jaarwedden van de hoofden der scholen te Nieuwleusen (dorp) en Den Hulst bepaald zijn op f 775 en die der overige schoolhoofden op f 750, alle met vier vijfjaarlijksche verhoogingen van f 50;

dat Gedeputeerde Staten van Overijssel aan de regeling hunne goedkeuring hebben onthouden uit overweging, dat de school te Nieuwleusen (dorp) wordt bezocht door ± 160 leerlingen en de school te Den Hulst, na de ingebruikneming van de school aan den Meelerweg, waarschijnlijk ook ruim 160 leerlingen zal tellen; dat een aanvangssalaris van f 775 onvoldoende is, in aanmerking genomen den omvang van den werkring en de verantwoordelijkheid van het hoofd der

school in verband met het genoemde getal leerlingen en het aantal onderwijzers aan de school verbonden;

dat de gemeenteraad van het besluit van Gedeputeerde Staten bij Ons in beroep is gekomen, daarbij aanvoerende, dat Gedeputeerde Staten eenige maanden vroeger voor de school te Nieuwleusen (dorp) de minimumjaarwedde voldoende achten; dat de school te Nieuwleusen (dorp) en die te Den Hulst volkomen gelijk staan; dat aan beide slechts gewoon lager onderwijs gegeven wordt; dat er geen verschil is in den levensstandaard; dat, waar het hoofd der school een eigen klasse heeft, toeneming van het aantal scholieren zijne taak niet zwaarder maakt; dat de beide schoolhoofden op 1 Januari 1903 reeds terstond het maximum genieten; dat de uitgaven voor het onderwijs voor deze eenvoudige boerengemeente reeds vrij hoog zijn;

Overwegende, dat Gedeputeerde Staten te recht, met het oog op het aantal scholieren, voor de hoofden der scholen te Nieuwleusen (dorp) en Den Hulst de door den gemeenteraad bepaalde jaarwedde onvoldoende hebben geacht;

dat de aanvangsjaarwedde van de hoofden dier scholen behoort te bedragen f 800, met 4 vijfjaarlijksche verhoogingen van f 50;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs, waarvan de gewijzigde tekst is afgekondigd in *Staatsblad* n°. 208 van het jaar 1901;

Hebben goedgevonden en verstaan:

de jaarwedde van de hoofden der openbare lagere scholen te Nieuwleusen (dorp) en Den Hulst vast te stellen op f 800 bij minder dan 5, f 850 bij 5 tot 10, f 900 bij 10 tot 15, f 950 bij 15 tot 20, f 1000 bij meer dan 20 dienstjaren en voor het overige de jaarwedden van het onderwijzend personeel in de gemeente Nieuwleusen, benevens hetgeen verder in de verordening geregeld is, vast te stellen overeenkomstig het raadsbesluit van 11 October 1902;

Met inachtneming van de voorschriften der aangehaalde wet zal door den gemeenteraad van Nieuwleusen, onder goedkeuring van Gedeputeerde Staten van Overijssel, wijziging kunnen gebracht worden in deze regeling, welke in ieder geval met het einde van het jaar 1911 zal ophouden van kracht te zijn.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeeling voor de geschillen van bestuur.

's Gravenhage, den 13 Maart 1903.

WILHELMINA.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,

KUYPER.

XII.

13 Maart 1903

n°. 15.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op een adres, ingediend door G. A. Schenk Az., onderwijzer aan de openbare lagere school te Maarssen, betreffende de aanwijzing van den onderwijzer Brokkelkamp als onderwijzer met verplichte hoofdakke;

Den Raad van State, afd. voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 25 Februari 1903, n°. 17;

Op de voordracht van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van 11 Maart 1903, n°. 1841, afd. Ond.;

Overwegende, dat nadat de raden der gemeenten Maarssen en Maarsseveen den onderwijzer Brokkelkamp hadden aangewezen als onderwijzer met verplichte hoofdakke, de onderwijzer G. A. Schenk aan Gedeputeerde Staten van Utrecht verzocht heeft dat besluit niet goed te keuren;

dat Gedeputeerde Staten het verzoek voor kennisgeving hebben aangenomen;

dat G. A. Schenk zich hierop tot Ons gewend heeft, daarbij verzoekende, het gemeenschappelijk raadsbesluit en het besluit van Gedeputeerde Staten, waarbij het schijnt te zijn goedgekeurd, niet goed te keuren;

Overwegende: dat een raadsbesluit als waartegen adressants bezwaren gericht zijn, niet aan de goedkeuring van hooger gezag is onderworpen en Gedeputeerde Staten hunne goedkeuring dan ook noch hebben verleend, noch hebben geweigerd;

dat er derhalve van inwilliging van het verzoek, Ons door adressant gedaan, met het door hem verlangde gevolg, geen sprake kan zijn;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs, waarvan de gewijzigde tekst is bekend gemaakt in *Staatsblad* n°. 208 van het jaar 1901;

Hebben goedgevonden en verstaan:

te verklaren, dat adressants verzoek niet vatbaar is voor inwilliging.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeeling voor de geschillen van bestuur.

's Gravenhage, 13 Maart 1903.

WILHELMINA.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,

KUYPER.

XIII.

14 Maart 1903
n°. 44.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door H. J. D. Bakkes en C. van Holk, hoofden van openbare lagere scholen in de gemeente Nieuw-Lekkerland, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Zuidholland, dd. 19 Augustus 1902 B, n°. 3301 (1ste afdeeling) G. S., n°. 18, waarbij is goedgekeurd de „Verordening regelende de belooningen voor het geven van herhalingsonderwijs in de gemeente Nieuw-Lekkerland”, vastgesteld in de openbare vergadering van den raad dier gemeente op 23 Juli 1902;

Den Raad van State, afdeeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 18 Februari 1903, n°. 13;

Op de voordracht van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van 12 Maart 1903, n°. 1610, afdeeling Onderwijs;

Overwegende, dat volgens deze regeling aan ieder, die belast is met het geven van herhalingsonderwijs, genoemd in art. 17 der wet tot regeling van het lager onderwijs, daarvoor eene belooning wordt toegekend van f 0,60 per lesuur, tenzij bij afzonderlijk raadsbesluit anders wordt bepaald;

dat nadat Gedeputeerde Staten de regeling hadden goedgekeurd, H. J. D. Bakkes en C. van Holk, hoofden van openbare scholen in de gemeente Nieuw-Lekkerland, bij Ons beroep hebben ingesteld, daarbij aanvoerende, dat, huns inziens, in strijd met de billijkheid, aan de hoofden der scholen noch voor het houden van toezicht, noch voor de leiding van het onderwijs, noch voor hunne administratieve werkzaamheden, eenige belooning is toegekend, ofschoon de toestand der gemeentefinanciën geenszins ongunstig is te noemen; weshalve zij Ons verzoeken gemelde regeling, voor zoover die betreft de vaststelling der salarissen van de hoofden der scholen, te vernietigen;

Overwegende, dat in de eerste plaats te onderzoeken is, of appellanten in hun beroep ontvankelijk zijn;

dat de beantwoording dier vraag hiervan afhangt, of appellanten, naar luidt van art. 14 der wet tot regeling van het lager onderwijs, geacht kunnen worden belang te hebben bij de vernietiging of verbetering van het besluit van Gedeputeerde Staten, dd. 19 Augustus 1902, waartegen hun beroep gericht is;

dat de, bij besluit van Gedeputeerde Staten van 19 Augustus 1902 goedgekeurde verordening van 23 Juli t. v. blijkens haar verderen inhoud niet regelt de belooning voor het geven van herhalingsonderwijs van appellanten;

dat die regeling toch vervat in de overgangsbepalingen der verordening regelende de jaarwedden van de hoofden en het verder onderwijzend personeel der openbare lagere scholen in de gemeente Nieuw-Lekkerland, goedgekeurd door Gedeputeerde Staten den 14den Januari 1902, bij de verordening tegen welke goedkeuring het beroep gericht is, uitdrukkelijk wordt uitgezonderd van die bepalingen betreffende het herhalingsonderwijs, welke daarbij vervallen worden verklaard;

dat dan ook de laatstbedoelde verordening alleen ten doel heeft, in de plaats te treden van art. 6 der eerstgenoemde verordening, welk artikel door Gedeputeerde Staten was uitgezonderd van de goedkeuring door hen op 14 Januari 1902 op die verordening verleend;

dat appellanten dus geenerlei belang hebben bij de vernietiging of verbetering van het door hen bestreden besluit;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs, waarvan de gewijzigde tekst is bekend gemaakt in *Staatsblad* n°. 208 van het jaar 1901;

Hebben goedgevonden en verstaan:

appellanten niet ontvankelijk te verklaren in hun beroep.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeeling voor de geschillen van bestuur.

's Gravenhage, den 14 Maart 1903.

WILHELMINA.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,

KUYPER.

XIV.

16 Maart 1903
n°. 17.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op de beroepen, ingesteld door H. Zwarts en M. K. de Jong, hoofden der openbare lagere scholen G. en F. te Deventer, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Overijssel, dd. 30 October 1902, n°. 4725/3380, 2de afdeeling, waarbij is goedgekeurd het besluit van den raad der gemeente Deventer, dd. 4 Augustus 1902, n°. 18/736, tot regeling van de jaarwedden van de hoofden der openbare lagere scholen in die gemeente en van de vergoeding wegens gemis van vrije woning;

Den Raad van State, afdeeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 19 Februari 1903, n°. 10;

Op de voordracht van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van 13 Maart 1903, n°. 1609, afdeeling Onderwijs;

Overwegende, dat de gemeenteraad in bovengenoemd besluit heeft overwogen, dat het onbillijk kan worden geacht, dat de hoofden der scholen A en B eene vergoeding voor gemis van vrije woning genieten van f 400 tegen f 300, door de hoofden der scholen C en H genoten, zoodat het wenschelijk is deze laatste vergoedingen ook op f 400 te brengen; dat ten gevolge hiervan eene wijziging der jaarwedden van de hoofden der scholen D, E, F, G en I billijk is, daar de vrije woning die hun door de gemeente verstrekt is, geene f 400 vertegenwoordigt; dat daarom eene zoodanige verhooging van jaarwedde wenschelijk is, als het verschil bedraagt tusschen f 400 en de huurwaarde der vrije woningen volgens de personeele belasting, waardoor de hoofden der scholen C—I geacht kunnen worden allen f 1800 's jaars, hetzij in geld alleen, hetzij in geld en vrije woning te genieten; dat het volledigheidshalve aanbeveling verdient, in deze regeling ook de onveranderd gebleven jaarwedden en vergoedingen voor het gemis van vrije woning van de hoofden der scholen A en B op te nemen;

dat de raad mitsdien de jaarwedde heeft bepaald: van het hoofd van school A op f 2000; van het hoofd van school B op f 1800; van de hoofden der scholen C en H op f 1400; van de hoofden der scholen D en F op f 1450; van de hoofden der

scholen E en I op f 1500; van het hoofd van school G op f 1425; en de vergoeding voor huishuur voor de hoofden der scholen A, B, C en H, die geene vrije woning genieten, op f 1400 's jaars;

dat, nadat Gedeputeerde Staten deze regeling hadden goedgekeurd, de hoofden der scholen G en F bij Ons beroep hebben ingesteld, daarbij aanvoerende, dat doordien de huurwaarde van hunne woningen te hoog is geschat, zij, wat hunne jaarwedden betreft, achtergesteld worden bij hunne ambtgenooten, waardoor de gelijkheid, die altijd tusschen jaarwedden bestaan heeft, verbroken wordt;

Overwegende: dat het beroep, ingesteld door twee der personen op wie het bij het bestreden besluit van Gedeputeerde Staten van Overijssel goedgekeurde besluit van den raad der gemeente Deventer, tot regeling van de jaarwedden van de hoofden der openbare scholen in die gemeente enz. betrekking heeft, geen aanleiding geeft het bij bedoeld raadsbesluit aangenomen stelsel in zijn geheel aan eene beoordeeling te onderwerpen;

dat toch alle andere belanghebbenden in de op dat stelsel gegronde regeling hebben berust, zoodat die regeling voor hen haar beslag heeft gekregen;

dat onder deze omstandigheden alleen te onderzoeken valt of appellanten te recht beweren, dat door die regeling hun niet de belooning wordt toegekend, waarop zij in billijkheid mogen aanspraak maken;

dat deze vraag ten aanzien van beide appellanten ontkenend moet worden beantwoord;

dat toch eene jaarwedde van respectievelijk f 1450 en f 1425, benevens vrije woning, voor het hoofd eener openbare lagere school te Deventer, als die, waaraan appellanten verbonden zijn, alleszins voldoende moet worden geacht, hetgeen trouwens op zich zelf door appellanten niet eens wordt betwist;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs, waarvan de gewijzigde tekst is afgekondigd in *Staatsblad* n°. 208 van het jaar 1901;

Hebben goedgevonden en verstaan:

het ingesteld beroep ongegrond te verklaren.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeeling voor de geschillen van bestuur.

's Gravenhage, den 16 Maart 1903.

WILHELMINA.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,

KUYPER.

XV.

17 Maart 1903
n°. 20.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door den raad der gemeente Boxmeer, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten

van Noordbrabant, dd. 24 Juli 1902, G, n°. 82, 2de afd., waarbij goedkeuring is onthouden aan de „Verordening regerende de jaarwedden enz. der onderwijzers aan de openbare lagere scholen in de gemeente Boxmeer”, vastgesteld in de vergadering van den raad der gemeente op 16 Juni 1902;

Den Raad van State, afdeeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, adviezen van 31 December 1902, n°. 330 en 11 Februari 1903, n°. 330/6;

Op de voordracht van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van 14 Maart 1903, n°. 1463, afd. Onderwijs;

Overwegende, dat het adres van beroep bij Ons is ingekomen op 27 Augustus 1902, nadat het bovengenoemde besluit van Gedeputeerde Staten van Noordbrabant op 26 Juli aan het gemeentebestuur van Boxmeer was toegezonden;

dat appellant dus bij het instellen van het beroep den termijn van 30 vrije dagen, „te rekenen van den dag, waarop het besluit openbaar gemaakt of den belanghebbende toegezonden is”, waarbinnen volgens art. 14, tweede lid, der wet tot regeling van het lager onderwijs het beroep moet worden ingesteld, niet heeft in acht genomen;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs, waarvan de gewijzigde tekst is bekend gemaakt in *Staatsblad* n°. 208 van het jaar 1901;

Hebben goedgevonden en verstaan:

appellant niet-ontvankelijk te verklaren in zijn beroep.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeeling voor de geschillen van bestuur.

's Gravenhage, den 17 Maart 1903.

WILHELMINA.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,

KUYPER.

XVI.

18 Maart 1903
n°. 47.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door D. Klay en anderen, onderwijzers aan de openbare lagere scholen in de gemeente Maassluis, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Zuidholland, dd. 29 Juli 1902, waarbij is goedgekeurd de „Verordening regerende de jaarwedden van hoofden en het verder onderwijzend personeel der openbare lagere scholen in de gemeente Maassluis”, vastgesteld in de openbare vergadering van den raad der gemeente van 10 Juli 1902;

Den Raad van State, afdeeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 31 December 1902, n°. 325;

Op de voordracht van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van 16 Maart 1903, n°. 1170, afdeeling Onderwijs;

Overwegende, dat bij deze verordening de jaarwedden der onderwijzers, die de hoofden der scholen bijstaan, zijn gesteld op f 600 bij minder dan 3, f 650 bij 3 tot 6, f 700 bij 6 en meer dienstjaren, en tevens onder meer bepaald is (art. 2), dat de verhoogingen, in art. 1 omschreven, o. a. wegens het bezit van bijakten, worden toegepast voor zoover door onderwijzers met verplichte hoofdakten het maximum van f 1000 en door de overige onderwijzers en onderwijzeressen het maximum van f 950 nog niet zal bereikt zijn;

dat Gedeputeerde Staten, bij besluit van 29 Juli 1902, hunne goedkeuring aan die verordening hebben verleend;

dat van het besluit van Gedeputeerde Staten D. Klay en twaalf andere onderwijzers bij Ons in beroep zijn gekomen, daarbij aanvoerende, dat volgens deze verordening het aanvangssalaris op f 600 is vastgesteld, wat, in verband met den levensstandaard in Maassluis, als het maximum moet gelden; dat de verordening slechts twee ancienniteitsverhoogingen van f 50 toekent, waardoor eigenlijk het aanvangssalaris op f 500 wordt teruggebracht; dat appellanten, volgens art. 26, sub 2, der wet op het lager onderwijs, recht hebben op vier ancienniteitsverhoogingen van f 50; dat bovendien, volgens de Verordening, waarbij voor verplichte en onverplichte bijakten respectievelijk f 75 en f 50 wordt toegekend, door toepassing van art. 2 of verhooging voor verplichte bijakten of ancienniteitsverhoogingen niet kunnen worden toegekend, waardoor de salarissen van appellanten niet alle volgens denzelfden maatstaf worden berekend; om welke redenen appellanten verzoeken, het bestreden besluit van Gedeputeerde Staten te vernietigen, en *a.* te bepalen, dat boven het aanvangssalaris van f 600, de vier wettelijke ancienniteitsverhoogingen worden toegekend; *b.* art. 2 der Verordening zóó te wijzigen, dat de toekenning der verhoogingen voor appellanten geschiedt volgens denzelfden maatstaf;

Overwegende, dat de aanvangsjaarwedde van f 600 wel is waar slechts kan stijgen tot het bij de wet bepaalde minimum van f 700, doch dat deze vermeerdering van jaarwedde reeds bij een diensttijd van 6 jaren kan worden bereikt, zoodat de onderwijzers in deze snelle vermeerdering hunner jaarwedde eene zeer voldoende vergoeding vinden tegenover het gemis van vier ancienniteitsverhoogingen van f 50, telkens na een diensttijd van 5 jaren te verleenen, gelijk appellanten verlangen; dat voorts de verordening door het toekennen van onderscheidene verhoogingen voor het bezit van akten aan de onderwijzers ruimschoots gelegenheid geeft om hunne jaarwedden, door het behalen van eenige dier akten, op een hooger cijfer te brengen en het bezwaar, dat de verhoogingen slechts tot een bepaald maximum worden toegekend, ongegrond is, daar de in de Verordening bepaalde maxima van f 950 en f 1000, niet te laag zijn gesteld;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs;

Hebben goedgevonden en verstaan:

het ingestelde beroep ongegrond te verklaren.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeeling voor de geschillen van bestuur.

's Gravenhage, den 18 Maart 1903.

W I L H E L M I N A.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,

K U Y P E R.

XVII.

19 Maart 1903

n°. 6.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door H. Weitering, onderwijzer der tweede afdeeling aan de openbare lagere school C, te Hengelo, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Overijssel, dd. 4 September 1902, n°. 3933/2756, 2de afdeeling, waarbij o. a. is goedgekeurd de „Verordening betreffende het onderwyzend personeel en zijne jaarwedden aan de scholen voor lager onderwijs met twaalf klassen te Hengelo”, vastgesteld in de openbare vergadering van den raad dier gemeente op 18 Augustus 1902;

Den Raad van State, afdeeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 25 Februari 1903, n°. 16;

Op de voordracht van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van 17 Maart 1903, n°. 1960, afdeeling Onderwijs;

Overwegende, dat art. 7 der bovengenoemde verordening bepaalt: „De twee onderwijzers der 3de afdeeling, die het langst aan eene school verbonden zijn, zijn de onderwijzers met verplichte hoofdakten, bedoeld in art. 24, al. 3, der wet;

dat Gedeputeerde Staten op 4 September 1902 de Verordening hebben goedgekeurd;

dat H. Weitering, onderwijzer der tweede afdeeling aan de openbare lagere school zich hierop tot Gedeputeerde Staten heeft gewend met bezwaren tegen die regeling;

dat Gedeputeerde Staten hem echter op 27 November hebben bericht, dat zij geene termen gevonden hadden om aan zijn verlangen te voldoen;

dat H. Weitering zich alsnu tot Ons heeft gewend, aanvoerende, dat hij altijd als onderwijzer met verplichte hoofdakten beschouwd is en daarom een hooger salaris dan de andere onderwijzers genoten heeft; dat de raad door bovengenoemde bepaling hem in zijne promotie tegenwerkt en hem over 1902 een schade berokkent van f 75; dat hij meent dat dit besluit niet volgens den letter en zeker niet volgens den geest der wet van 1878 (gewijzigd in 1889) is; weshalve hij Ons verzoekt, het besluit van den gemeenteraad, goedgekeurd door Gedeputeerde Staten, te vernietigen en hem in zijne vorige rechten te herstellen;

Overwegende, dat dit beroep betrekking heeft op art. 7 van bovengenoemde verordening, goedgekeurd door Gedeputeerde Staten;

dat, daargelaten de vraag of die goedkeuring, voor zooveel zij art. 7 betreft, verleend is krachtens de wet tot regeling van het lager onderwijs, en daartegen dus, ingevolge art. 14 dier wet, beroep is opengesteld, dit beroep had moeten worden ingesteld binnen 30 vrije dagen, te rekenen van den dag, waarop het besluit openbaar gemaakt of den belanghebbende toegezonden is;

dat de openbaarmaking van het bestreden besluit van Gedeputeerde Staten, dd. 4 September 1902, heeft plaats gehad vóór 18 September 1902, toen de tegenwoordige appellant zich bereids met zijne bezwaren tegen dat besluit, in plaats van tot Ons, tot Gedeputeerde Staten gewend had, die daarop den 27sten November 1902 afwijzend beschikt hebben;

dat appellant, door zich ten onrechte tot Gedeputeerde

Staten te wenden, inmiddels den termijn van beroep heeft laten voorbijgaan, daar zijn adres eerst op 15 December 1902 bij Ons is ingekomen;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs, waarvan de gewijzigde tekst is bekend gemaakt in *Staatsblad* n°. 208 van het jaar 1901;

Hebben goedgevonden en verstaan:

appellant niet-ontvankelijk te verklaren in zijn beroep.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur.

's Gravenhage, 19 Maart 1903.

WILHELMINA.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
KUYPER.

XVIII.

23 Maart 1903
n°. 57.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door den raad der gemeente Vlissingen, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Zeeland, dd. 22 November 1902, n°. 19, 1ste afd., waarbij goedkeuring is onthouden aan het besluit van dien raad, dd. 20 Augustus 1902, n°. 3a, om met ingang van 1 September 1902 de bestaande scholen voor openbaar lager onderwijs voor jongens C en meisjes D met elkander te vereenigen tot ééne school voor jongens en meisjes D;

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 4 Maart 1902, n°. 25;

Op de voordracht van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van 19 Maart 1903, n°. 2086, afdeling Onderwijs;

Overwegende, dat de raad der gemeente Vlissingen bovenvermeld besluit heeft genomen op grond, dat vorenbedoelde vereeniging uit een paedagogisch oogpunt wenschelijk moet worden geacht, terwijl er geene praktische bezwaren tegen bestaan en dat door die vereeniging eene bezuiniging in de kosten van het onderwijs mogelijk is;

dat Gedeputeerde Staten bij hun, aan hoofde dezes vermeld besluit, hunne goedkeuring aan dit gemeenteraadsbesluit hebben onthouden, daarbij overwegende, dat zoowel het plaatselijk als het Rijksschooltoezicht het voorstel tot vereeniging van de scholen C en D te Vlissingen heeft afgekeurd, in hoofdzaak op de volgende gronden:

1°. dat de gemeente geen schoolgebouw bezit dat plaatsruimte heeft voor de 13 klassen, die volgens opgaaf van burgemeester en wethouders bij den aanvang van het leerjaar de vereenigde school zouden vormen;

2°. dat de bevolking van de gemeente voortdurend toeneemt, welke toeneming zou kunnen leiden tot eene ver-

anderde indeeling der scholen, maar niet tot eene vermindering van het getal daarvan;

3°. dat de gecombineerde school zou worden bestuurd door eene vrouw, en dat uit een paedagogisch oogpunt het plaatsen van eene vrouw aan het hoofd van eene gemengde school met mannelijk personeel afkeuring verdient;

dat deze bezwaren door burgemeester en wethouders niet op afdoende wijze zijn wederlegd, en dat onder die omstandigheden de vereeniging der scholen C en D te Vlissingen moet geacht worden niet in het belang van het onderwijs in die gemeente te zijn;

dat de raad der gemeente Vlissingen van dit besluit van Gedeputeerde Staten bij Ons in beroep is gekomen, daarbij aanvoerende, dat Vlissingen's belangen door dat besluit ernstig worden benadeeld; dat toch de financieele draagkracht der gemeente zeer gering is en de hoofdelijke omslag nog onlangs belangrijk is verhoogd; dat waar de uitgaven voor het lager onderwijs zeer groot zijn en de opbrengst der schoolgelden, wegens de weinig vermogende bevolking, gering is, het onderwijs op zuiniger voet moet worden ingericht zonder daaraan schade toe te brengen; dat met het oog hierop school C met school D zou worden vereenigd in het door bijbouw van enkele lokalen daarvoor in te richten gebouw van school D; dat coëducatie reeds op alle andere lagere scholen der gemeente bestaat; dat de scholen C en D schaars bevolkt zijn en in school C eenige lokalen niet gebruikt worden; dat bij den aanvang van het nieuwe schooljaar school C 216 en school D 276 leerlingen telde en het gezamenlijk bedrag 492 lager is dan de bevolking van de andere scholen in de gemeente; dat sedert 1896 de bevolking van scholen C en D steeds vermindert; dat eenige jaren geleden scholen E en F ook zijn vereenigd, die ook ieder afzonderlijk te weinig bevolkt waren; dat — wat de bezwaren, door het schooltoezicht tegen de onderwerpelijke vereeniging ontwikkeld, betreft —,

1°. het niet aangaat te eischen, dat de bovenbedoelde bijbouw van school D tot stand zou zijn gebracht alvorens de vereeniging der scholen vaststaat;

2°. dat de toeneming der bevolking niet betreft de middelklasse der burgerij, wier kinderen de scholen C en D bezoeken, doch de arbeiders; en dat de praktijk heeft bewezen, dat ééne tusschenschool voor Vlissingen voldoende is;

3°. dat de geschiktheid van eene vrouw, om aan het hoofd der gecombineerde school te staan, geheel afhangt van hare persoonlijkheid, en dat van het tegenwoordig hoofd van school D, die bereid is als hoofd op te treden, in deze het beste mag worden verwacht;

Overwegende, dat de gemeente Vlissingen geen schoolgebouw bezit, dat plaatsruimte biedt voor de 13 klassen, dit, volgens opgaaf van burgemeester en wethouders, bij den aanvang van het leerjaar de vereenigde school zouden vormen, zoodat mitsdien aanbouw van lokalen bij school D noodig zou zijn;

dat bij eventuele vereeniging der scholen verhooging van het traktement, dat het hoofd van school D thans geniet, billijkerwijze niet zou kunnen uitblijven; zoodat het bedrag van het traktement van het hoofd der school C door de gewenschte vereeniging op verre na niet in zijn geheel zouden worden uitgespaard;

dat uit een en ander volgt, dat de bezuiniging in de kosten van het onderwijs, door bedoelde vereeniging verkregen, voor de gemeente Vlissingen van weinig beteekenis zou zijn;

dat verder niet blijkt, dat de belangen van het onderwijs de vereeniging van scholen C en D wenschelijk maken; en

dat onder die omstandigheden Gedeputeerde Staten te recht hunne goedkeuring hebben onthouden aan het aan hoofde dezes vermelde gemeenteraadsbesluit;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs;

Hebben goedgevonden en verstaan:

3

het ingesteld beroep ongegrond te verklaren.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur.

's Gravenhage, den 23 Maart 1903.

WILHELMINA.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,

KUYPER.

XIX.

27 Maart 1903
n°. 92.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beslissende een door Gedeputeerde Staten van Groningen op 3 October 1902 ingevolge art. 174 der provinciale wet aan Onze uitspraak onderworpen geschil, gerezen tusschen de gemeentebesturen van Grijpskerk en Oldehove over de regeling van de jaarwedde eener onderwijzeres aan eene gemeenschappelijke openbare lagere school te Kommerzijl;

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 31 December 1902, n°. 327;

Op de voordracht van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van 25 Maart 1903, n°. 1022, afdeling Onderwijs;

Overwegende, dat de raden der gemeenten Grijpskerk en Oldehove in de openbare vergadering, respectievelijk op 18 en 25 October 1901 hebben vastgesteld eene gemeenschappelijke „Verordening tot regeling van de jaarwedden enz. der onderwijzers aan de openbare lagere school te Kommerzijl”;

dat Gedeputeerde Staten van Groningen bezwaar hebben gemaakt die gemeenschappelijke verordening goed te keuren, en te vergeefs hebben aangedrongen op wijziging dier verordening bij gemeenschappelijk besluit;

dat het verschil, dat tusschen de gemeentebesturen van Grijpskerk en Oldehove is gerezen over wijziging der gemeenschappelijke verordening, door Gedeputeerde Staten voornoemd, ingevolge art. 147 der provinciale wet, aan Ons ter beslissing is voorgedragen;

Overwegende, dat, daargelaten de vraag, of een verschil van gevoelen tusschen gemeentebesturen over wijziging van eene gemeenschappelijke verordening aan Ons ter beslissing kan worden opgedragen, wijziging van eene gemeenschappelijke, aan de goedkeuring van Gedeputeerde Staten onderworpen verordening, in geen geval door Ons kan worden bevolen, vóór dat omtrent die verordening door dat college is beslist; zoodat in de eerste plaats moet worden beslist het geschil, dat tusschen Gedeputeerde Staten van Groningen aan de eene

zijde en de gemeentebesturen van Grijpskerk en Oldehove aan de andere zijde is gerezen over de regeling van de jaarwedden enz. der onderwijzers aan de openbare lagere school te Kommerzijl;

Gezien de provinciale wet en de wet tot regeling van het lager onderwijs;

Hebben goedgevonden en verstaan:

te verklaren, dat er op het door Gedeputeerde Staten van Groningen aan Onze uitspraak onderworpen geschil geene beslissing kan worden genomen.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, dat in het *Staatsblad* en tegelijk met de in hoofde dezes vermelde voordracht van genoemden Minister in de *Nederlandsche Staatscourant* opgenomen zal worden, en waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur.

's Gravenhage, den 27sten Maart 1903.

WILHELMINA.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,

KUYPER.

XX.

27 Maart 1903
n°. 28.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op een adres, ingediend door J. P. Koppelle, H. F. van Timmeren, E. Zijl en H. Jonkman, hoofden van scholen in de gemeente Hoogezand, waarbij Onze tussenkomst wordt ingeroepen in zake de regeling van hunne jaarwedden;

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 11 Maart 1903, n°. 40;

Op de voordracht van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van 25 Maart 1903, n°. 2406, afdeling Onderwijs;

Overwegende, dat, nadat de gemeenteraad van Hoogezand op 30 September 1901 eene verordening had gemaakt tot regeling van de jaarwedden der onderwijzers aan de openbare lagere scholen in die gemeente, en Gedeputeerde Staten van Groningen op 29 November 1901 het raadsbesluit hadden goedgekeurd, J. Koppelle en andere hoofden van scholen in Hoogezand zich tot den raad der gemeente hebben gewend, verzoekende, dat hunne jaarwedden geregeld mochten worden in overeenstemming met die der onderwijzers in de gemeente Voorst, vastgesteld bij Koninklijk besluit van 9 Juli 1902;

dat de gemeenteraad dit verzoek heeft afgewezen, en adressanten daarop de tussenkomst van Gedeputeerde Staten hebben ingeroepen, die op 14 November 1902 hun hebben te kennen gegeven, dat de raad ongenegen was gebleken op zijne afwijzende beschikking ten opzichte van hun verzoek om verhooging van jaarwedde, terug te komen;

dat de adressanten zich nu tot Ons hebben gewend, verzoekende hun de hulp niet te onthouden, die aan hunne ambtgenooten te Voorst was verleend;

overwegende, dat voor zooveel hier sprake kan zijn van het instellen van een beroep, moet worden aangenomen, dat het de bedoeling van adressanten is in beroep te komen van het bericht van Gedeputeerde Staten van 14 November 1902, hierboven vermeld;

dat dit bericht echter niet kan worden geacht te zijn een besluit krachtens de wet tot regeling van het lager onderwijs door Gedeputeerde Staten genomen, als waartegen bij art. 14 dier wet aan ieder belanghebbende recht van hooger beroep is verleend;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs, waarvan de gewijzigde tekst is bekend gemaakt in n°. 208 van *Staatsblad* 1901;

Hebben goedgevonden en verstaan:

de adressanten niet ontvankelijk te verklaren in hun beroep.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeeling voor de geschillen van bestuur.

's Gravenhage, den 27 Maart 1903.

WILHELMINA.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
KUYPER.

XXI.

28 Maart 1903
n°. 41.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door J. de Koning en M. Boekholt, namens de afdeeling Delft van het Nederlandsch Onderwijzersgenootschap, en F. H. van der Laan en A. Borsje, namens de afdeeling Delft van den Bond van Nederlandsche Onderwijzers, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Zuidholland, dd. 13 Mei 1902, B, n°. 1627 (1ste afd.) G. S., n°. 9, waarbij voor den tijd van drie jaren is goedgekeurd de „Verordening regelende de jaarwedden en de vergoeding van en de tegemoetkoming in de huishuur van het onderwijzend personeel aan de openbare scholen voor lager onderwijs in de gemeente Delft”, vastgesteld in de openbare vergadering van den raad dier gemeente op 13 December 1901;

Den Raad van State, afdeeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 12 November 1902, n°. 289;

Op de voordracht van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van 26 Maart 1903, n°. 2377, afdeeling Onderwijs;

Overwegende, dat in de eerste plaats moet worden beslist, of appellanten gerechtigd zijn tot het instellen van dit beroep;

dat art. 14 der wet tot regeling van het lager onderwijs het recht van beroep toekent aan ieder, die bij de vernietiging of verbetering van het besluit van Gedeputeerde Staten belang heeft;

dat bij de behandeling van het beroep in de openbare ver-

gadering van den Raad van State, afdeeling voor de geschillen van bestuur, door den gemachtigde van appellanten is aangevoerd, dat het door de wet gevorderde belang hier wel degelijk bestaat, onder meer, omdat het bedrag der jaarlijksche bijdragen, die de appellerende afdeelingen van hare leden heffen, afhankelijk is van het belastbaar inkomen dier leden;

dat die bewering echter onjuist is en er noodwendig toe zou moeten leiden, tal van personen tot het instellen van beroep toe te laten, aan wie de wetgever kennelijk niet heeft gedacht, maar die toch geacht kunnen worden bij het bedrag van het inkomen der onderwijzers in eenig opzicht belang te hebben;

dat ook niet uit het oog mag worden verloren, dat de onderwijzers te Delft geenszins verplicht zijn lid van een der appellerende afdeelingen te zijn en dat het verband, waarop namens de appellanten gewezen is, alleen bestaat ten aanzien van de jaarwedden van die onderwijzers, die lid van een dier afdeelingen zijn, en vervalt zoodra er aan dat lidmaatschap een einde komt;

dat appellanten dus aan art. 14 der genoemde wet de bevoegdheid niet kunnen ontleenen, om tegen het besluit van Gedeputeerde Staten bij Ons in beroep te komen;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs, waarvan de gewijzigde tekst is bekend gemaakt in *Staatsblad* n°. 208 van het jaar 1901;

Hebben goedgevonden en verstaan:

appellanten niet ontvankelijk te verklaren in hun beroep.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeeling voor de geschillen van bestuur.

's Gravenhage, den 28 Maart 1903.

WILHELMINA.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
KUYPER.

XXII.

27 April 1903
n°. 67.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door Th. P. van Bommel, onderwijzer van bijstand aan de openbare lagere school in de Langstraat, te Weert, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Limburg, dd. 18 April 1902, littera 2674/6, A, 4de afdeeling, waarbij het besluit van den raad der gemeente Weert, dd. 16 Augustus 1901, laatstelijk vastgesteld op 11 April 1902, tot regeling van de jaarwedden der hoofd- en andere onderwijzers, verbonden aan de openbare lagere scholen in die gemeente, is goedgekeurd;

Den Raad van State, afdeeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 8 April 1903, n°. 66;

Op de voordracht van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van 24 April 1903, n°. 3437, afdeeling Onderwijs;

Overwegende, dat het adres van beroep op 23 October 1902 bij Ons is ingekomen, nadat op 28 April van dat jaar het besluit van Gedeputeerde Staten aan appellant is medege-deeld voor zooveel het zijn jaarwedde betreft;

dat appellant bij het instellen van zijn beroep, den termijn van 30 vrije dagen, in art. 14 der wet tot regeling van het lager onderwijs gesteld, niet heeft in acht genomen;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs, waarvan de gewijzigde tekst is bekend gemaakt in *Staatsblad* n°. 208 van het jaar 1901;

Hebben goedgevonden en verstaan:

appellant niet ontvankelijk te verklaren in het door hem ingestelde beroep.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeeling voor de geschillen van bestuur.

Het Loo, den 27 April 1903.

WILHELMINA.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
KUYPER.

XXIII.

7 Mei 1903
n°. 50.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door J. H. Weusten en A. A. Moonen, onderwijzers aan de openbare school voor meer uitgebreid lager onderwijs te Vaals, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Limburg, dd. 5 April 1902, litt. 2907/6c, 4de afdeeling, waarbij zijn goedgekeurd de besluiten van den raad der gemeente Vaals, dd. 27 December 1901 en 21 Maart 1902, tot regeling van hunne jaarwedden;

Den Raad van State, afdeeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, adviezen van 11 Februari 1903, n°. 8, en 22 April 1903, n°. 8/15;

Op de voordracht van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van 4 Mei 1903, n°. 3683, afdeeling Onderwijs;

Overwegende, dat de gemeenteraad van Vaals bij bovengenoemde besluiten, de jaarwedden der onderwijzers J. H. Weusten en A. H. Moonen heeft bepaald, onderscheidenlijk op f 500 en f 550;

dat Gedeputeerde Staten van Limburg, op 5 April 1902, die regeling hebben goedgekeurd;

dat de onderwijzers Weusten en Moonen tegen het besluit van Gedeputeerde Staten beroep hebben ingesteld;

Overwegende, dat het adres van beroep bij Ons Kabinet is ingekomen op 12 Juli 1902, nadat het bovengenoemde besluit van Gedeputeerde Staten van Limburg in de openbare vergadering van den raad der gemeente Vaals op 2 Mei 1902 openbaar is gemaakt;

dat appellanten dus bij het instellen van beroep den termijn van 30 vrije dagen, te rekenen van den dag, waarop het besluit openbaar gemaakt of den belanghebbende toegezonden is, waarbinnen volgens art. 14, tweede lid, der wet tot regeling van het lager onderwijs, het beroep moet worden ingesteld, niet hebben in acht genomen;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs, waarvan de gewijzigde tekst is bekend gemaakt in *Staatsblad* n°. 208 van het jaar 1901;

Hebben goedgevonden en verstaan:

appellanten niet ontvankelijk te verklaren in hun beroep.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeeling voor de geschillen van bestuur.

Het Loo, den 7 Mei 1903.

WILHELMINA.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
KUYPER.

XXIV.

20 Mei 1903
n°. 33.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door den raad der gemeente Enschedé, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Overijssel, dd. 11 September 1902, 2de afd., n°. 3775/2776, waarbij goedkeuring is onthouden aan de „Verordening tot regeling der jaarwedden van het onderwijzend personeel aan de scholen voor openbaar lager onderwijs in de gemeente Enschedé”, vastgesteld in de openbare vergadering van den raad der gemeente van 7 Augustus 1902;

Den Raad van State, afdeeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, adviezen van 21 Januari 1903, n°. 324, en van 15 April 1903, n°. 324/13;

Op de voordracht van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van 16 Mei 1903, n°. 3633, afdeeling Onderwijs;

Overwegende, dat in de bovengenoemde regeling onder meer is bepaald, dat de jaarwedde van de hoofden der genummerde scholen bedragen zal als minimum f 1000 en als maximum f 1300; dat zij bij gebleken geschiktheid, ijver en trouwe plichtsbetrachting, ter beoordeeling van burgemeester en wethouders, telkens om de twee jaren wordt verhoogd met f 50, totdat het maximum bereikt is; dat de diensttijd, als hoofd eener school buiten de gemeente vervuld, in verband met het voorafgaande, voor $\frac{2}{3}$ in rekening gebracht wordt bij de vaststelling van de jaarwedde bij eerste benoeming bij het openbaar onderwijs te Enschedé; en dat de vergoeding voor huis-huur voor de hoofden dier scholen f 250 's jaars zal bedragen; voorts, dat (art. 2) de aanvangsjaarwedde der onderwijzeressen aan school A bedragen zal voor haar die onderwijs geven in één vreemde taal f 600, voor haar, die onderwijs geven in twee vreemde talen f 650, en voor haar, die onderwijs geven in drie vreemde talen f 700; dat deze jaarwedden na 2 jaren dienst worden verhoogd met f 50 en voorts, na 4 en 6 jaren dienst, telkens met f 75; dat voor het bezit van de hoofdakke

f 100 extra wordt toegekend; en dat bij aanstelling van eene onderwijzeres op den voet van dit artikel, die reeds elders twee jaren als onderwijzeres is werkzaam geweest, de jaarwedde terstond gebracht wordt respectievelijk op f 650 — f 700 of f 750 en bij het bezit van de hoofdakke op f 750, f 800 of f 850; vervolgens (art. 3, eerste en tweede lid) dat de aanvangsjaarwedde der onderwijzers, geen hoofden van scholen, aan de genummerde scholen en de scholen B en C bedragen zal f 500, wanneer de benoemde niet in het bezit is van de hoofdakke, en f 625 bij het bezit van die akte, waarvan het verkrijgen eene verhooging van f 125 zal ten gevolge hebben; dat de jaarwedden der onderwijzers zonder hoofdakke na 2 jaren dienst verhoogd wordt met f 25, en verder telkens om de 2 jaren met f 50 tot en met twaalfjarigen dienstdienst, en daarna om de drie jaren wederom met f 50 tot en met 18 jarigen dienstdienst, zoodat hunne maximum jaarwedde, behoudens de extra bezoldigingen, door hen krachtens deze verordening genoten, bedragen zal f 875; eindelijk (art. 6, eerste lid), dat elk der mannelijke onderwijzers, die het hoofd der school bijstaan, indien hij gehuwd is en den leeftijd van 28 jaren bereikt heeft, eene tegemoetkoming in de huishuur genieten zal ten bedrage van f 50 's jaars;

dat Gedeputeerde Staten van Overijssel, bij besluit van 11 September 1902, 2de afdeling, n°. 3775/2776, aan de verordening hunne goedkeuring hebben onthouden, daarbij overwegende: dat eene aanvangsjaarwedde van f 1000 voor de hoofden der genummerde scholen, bezocht door $\pm$ 220, 330, 325, 310, 340, 280 en 212 kinderen, te Enschedé, met eene bevolking van $\pm$ 26 000 zielen, waar de levensstandaard hoog is, in verhouding tot hetgeen van hen gevorderd wordt, tot de jaarwedden der onderwijzers en tot de jaarwedden der hoofden in gelijksoortige gemeenten, nauwelijks voldoende geacht kan worden; dat de vergoeding voor huishuur, zoo geen vrije woning verschaft wordt, behoort overeen te stemmen met de som, waarvoor in de gemeente Enschedé een woning, geschikt voor het hoofd eener school, te huur is of zoude zijn en voor het bedrag van f 250, waarop die vergoeding door het gemeentebestuur werd bepaald, naar betrouwbare inlichtingen, aldaar geen zoodanige woning gehuurd kan of zoude kunnen worden; dat dienstjaren buiten de gemeente bij de berekening der jaarwedden van de hoofden van scholen en der onderwijzers met hoofdakke slechts voor $\frac{2}{3}$ in rekening worden gebracht, terwijl art. 26 der wet tot regeling van het lager onderwijs uitdrukkelijk bepaalt, dat als dienstdienst in aanmerking komt de tijd, in dienst doorgebracht, zoowel aan openbare als aan bijzondere scholen; dat betreffende de onderwijzers, bedoeld in art. 26, 3°, laatste gedeelte, der wet tot regeling van het lager onderwijs, slechts bepaald wordt:

dat zij worden aangewezen door den gemeenteraad, maar de verordening omtrent hunne bezoldiging niets vermeldt, dat de artt. 2 en 3 blijkbaar zijn geredigeerd met het oog op de tegenwoordige functionarissen en daarin ten gevolge der nieuwe wetsbepalingen, eenige wijzigingen zijn gebracht, die echter niet voldoende zijn om de jaarwedden der onderwijzers met dienstjaren elders behoorlijk geregeld te doen schijnen, daar het wel niet aan te nemen is, dat steeds onderwijzeressen, met geen of slechts 2 dienstjaren, aan school A zullen aangesteld worden en de vaststelling van twee verschillende aanvangsbedragen voor onderwijzers met en zonder hoofdakke, wanneer onderwijzers in het bezit der hoofdakke met 3 of meer dienstjaren elders als onderwijzer aangesteld worden, tot moeilijkheden aanleiding zal geven bij de berekening der hun toekomende jaarwedde; dat niet duidelijk is, waarom onderwijzers, die na hunne aanstelling te Enschedé de hoofdakke behalen, hooger bezoldigd worden dan zij, die bij hunne aanstelling reeds in het bezit dier akten waren, zooals bij toepassing van het 1ste en 2de lid van art. 3 het geval blijkt te zijn; dat waar in de gemeente Enschedé eene vergoeding voor huishuur van f 250 te gering is, en veilig kan aangenomen worden, dat ook voor huur van onderwijzerswoningen te Enschedé belangrijk meer moet worden betaald dan in de kleinste plaats des lands,

eene tegemoetkoming van f 50 in de huishuur voor mannelijke gehuwde onderwijzers, die den 28 jarigen leeftijd bereikt hebben, onvoldoende is;

dat de gemeenteraad tegen het besluit van Gedeputeerde Staten beroep bij Ons heeft ingesteld, Ons daarbij verzoekende, alsnog eene regeling vast te stellen zooals door den raad was voorgedragen;

Overwegende, dat, waar het bedrag aan huishuur door de hoofden der openbare lagere scholen te Enschedé thans feitelijk besteed, over het algemeen niet hooger is dan f 250 's jaars, de ten bedrage van deze som aan hen toegekende vergoeding wegens het gemis eener vrije woning, door Gedeputeerde Staten bij hun bestreden besluit ten onrechte onvoldoende is geoordeeld;

dat het daarmee verband houdend bezwaar tegen het huns inziens te geringe bedrag der tegemoetkoming in de huishuur, welke bij de aan het hoofd dezes vermelde verordening aan de 28-jarige gehuwde mannelijke onderwijzers van bijstand is toegekend, mitsdien evenmin gegrond is te achten;

Overwegende met betrekking tot de verder in het bestreden besluit aangevoerde gronden, waarop Gedeputeerde Staten aan voormelde verordening hunne goedkeuring hebben onthouden; dat wel is waar aan art. 26 der wet is voldaan, wanneer, zooals in art. 4, 2de lid, der Verordening is geschied, aan de hoofden der scholen en de onderwijzers en onderwijzeressen onder alle omstandigheden wordt gewaarborgd, de jaarwedde, die zij in verband met hun dienstdienst, krachtens vermeld wetsartikel, het recht hebben als minimum te verdienen, maar dit niet wegneemt, dat, waar de aanvangsjaarwedde hooger dan het wettelijk minimum is gesteld, zonder dat blijkt, dat dit om een andere reden is geschied, dan omdat voor de gemeente, waar de school zich bevindt, het aantal leerlingen en den omvang van het onderwijs, het wettelijk minimum te laag is geoordeeld, de geest der wet medebrengt, dat de periodieke verhoogingen naar den wettelijken maatstaf, boven de feitelijke aanvangsjaarwedden, berekend worden;

dat voorts, in vergelijking met de aan het hoofd van school B bij voormelde verordening toegekende jaarwedde, die van het hoofd der school C niet met de billijkheid in overeenstemming is te achten, maar toch, zoowel het aantal kinderen — zij het ook van wat minder bemiddelde ouders — dat deze school bezoekt, als het aantal vakken, waarin aldaar onderwijs wordt gegeven, uitgebreider is dan op school B;

Gezien de wet op het lager onderwijs, waarvan de gewijzigde tekst laatstelijk is bekend gemaakt bij Koninklijk besluit van 10 September 1901 (*Staatsblad* n°. 208);

Hebben goedgevonden en verstaan:

de jaarwedden van het onderwijzend personeel aan de scholen voor openbaar lager onderwijs in de gemeente Enschedé, benevens de vergoeding voor en de tegemoetkoming in de huishuur vast te stellen overeenkomstig het raadsbesluit, dd. 7 Augustus 1902, behoudens: 1°. dat van de jaarwedde van het hoofd van school C het minimum zal bedragen f 1300 en het maximum f 1600, en dat de onderwijzers, die den leeftijd van 23 jaren volbracht hebben en volgens art. 24 der wet tot regeling van het lager onderwijs in scholen met meer dan 4 onderwijzers moeten aanwezig zijn, eene verhooging van f 100 zullen genieten boven de hun krachtens het raadsbesluit toekomende jaarwedden, met dien verstande, dat hunne jaarwedden het aldaar bepaalde maximum van f 1100 niet zullen mogen overschrijden; 2°. dat de jaarwedden nimmer minder zullen bedragen dan de in voormeld raadsbesluit bepaalde aanvangswedden, vermeerderd met vier vijfjaarlijksche verhoogingen van f 50, de dienstdienst berekend overeenkomstig het tweede lid van art. 26;

Met inachtneming van de voorschriften der aangehaalde wet zal door den gemeenteraad van Enschedé, onder goedkeuring van Gedeputeerde Staten van Overijssel, wijziging kunnen gebracht worden in deze regeling, welke in ieder geval met het einde van het jaar 1911 zal ophouden van kracht te zijn.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur.

Het Loo, den 20 Mei 1903.

WILHELMINA.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
KUYPER.

XXV.

11 Juni 1903
nº. 38.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door G. van Benthem, hoofd eener openbare lagere school te Almelo, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Overijssel, dd. 8 Januari 1903, nº. 6006/30, 2de afd., waarbij de „Verordening tot regeling der jaarwedden van het onderwijzend personeel aan de openbare lagere scholen in de gemeente Ambt-Almelo”, vastgesteld in de vergaderingen van den raad der gemeente op 13 November en 29 December 1902, is goedgekeurd;

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 20 Mei 1903, nº. 84;

Op de voordracht van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van 8 Juni 1903, nº. 4647, afdeling Onderwijs;

Overwegende, dat art. 1 dezer verordening bepaalt, dat de jaarwedden bij het openbaar lager onderwijs in Ambt-Almelo zullen bedragen voor het hoofd eener school: *a.* van 199 en minder leerlingen f 1000; *b.* van 200 tot en met 309 leerlingen f 1050; *c.* van 310 tot en met 419 leerlingen f 1100; en dat ter berekening van de jaarwedde alleen in aanmerking komt het aantal leerlingen, hetwelk op 15 Januari van het loopende jaar op de school mag aanwezig zijn volgens het Koninklijk besluit van 4 Mei 1883 (*Staatsblad* nº. 41);

dat Gedeputeerde Staten van Overijssel op 8 Januari 1903 de verordening hebben goedgekeurd;

dat het hoofd der openbare lagere school aan den Bornschen Straatweg bij Ons in beroep gekomen, heeft te kennen gegeven, dat zijne jaarwedde, volgens de nieuwe regeling, f 1050 zal bedragen, dat is minder dan het hoofd der school aan den Wierdenschen Straatweg, die te gelijk met hem in functie getreden is, en het hoofd der school te Sluitersveld, die in de gemeente 4 dienstjaren minder telt, zullen genieten, alhoewel zijne school in Januari 1902 340 leerlingen telde; weshalve appellant verzoekt, dat zijne wedde worde bepaald op f 1100;

Overwegende, dat art. 26 der wet op het lager onderwijs wel rekening houdt met het aantal dienstjaren bij de bepaling van de jaarwedde, die ten minste aan elken onderwijzer moet

worden toegelegd, doch overigens de regeling der jaarwedden opdraagt aan den gemeenteraad, onder goedkeuring van Gedeputeerde Staten;

dat de wijze waarop zulks is geschied bij de betrokken verordening, door bepaling der jaarwedden naar het aantal leerlingen, hetwelk op 15 Januari van het loopende jaar op de school, volgens het bepaalde bij Koninklijk besluit van 4 Mei 1883 (*Staatsblad* nº. 41), mocht aanwezig zijn, alleszins redelijk is te achten, en in dien maatstaf geen wijziging behoort te worden gebracht, op grond van het beweerde feit, dat op de school van appellant met 15 Januari 1902 een grooter aantal leerlingen aanwezig was dan volgens het genoemd Koninklijk besluit het geval had mogen zijn; dat bedoeld feit slechts aanleiding kan geven om aan den onwettigen toestand zoo spoedig mogelijk een einde te maken, zooals dan ook door oprichting eener nieuwe school is geschied;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs, waarvan de gewijzigde tekst is bekend gemaakt in *Staatsblad* nº. 208 van het jaar 1901;

Hebben goedgevonden en verstaan:

het beroep ongegrond te verklaren.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur.

Soestdijk, den 11 Juni 1903.

WILHELMINA.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
KUYPER.

XXVI.

12 Juni 1903
nº. 29.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door L. Pot, W. F. Matthijs en W. J. K. Steynis, hoofden der openbare lagere scholen in de wijken A, B en C te Giessendam, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Zuidholland, dd. 23 September 1902, B, nº. 3783 (1ste afd.), G. S., nº. 65/1, waarbij afwijzend is beschikt op hun verzoek om het maximum der hun toegekende jaarwedde te verhoogen;

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 13 Mei 1903, nº. 85;

Op de voordracht van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van 9 Juni 1903, nº. 4509, afdeling Onderwijs;

Overwegende, dat, nadat de raad der gemeente Giessendam op 28 December 1901 de jaarwedden van de hoofden der openbare lagere scholen had bepaald op f 850 bij minder dan 10, f 900 bij 10 tot 20, f 950 bij 20 en meer dienstjaren, Gedeputeerde Staten op 7 Januari 1902 die regeling hebben goedgekeurd;

dat L. Pot, W. F. Matthijs en W. J. K. Steynis, hoofden der openbare lagere scholen in de wijken A, B en C, zich op

12 Juli 1902 tot den gemeenteraad hebben gewend, te kennen gevende, dat huns inziens volgens de nieuwe regeling, de jaarwedde der beide eersten (met meer dan 20 dienstjaren) f 1050, en die van den laatste (met meer dan 5 dienstjaren) f 900 moest bedragen;

dat adressanten, na van het gemeentebestuur ten antwoord te hebben ontvangen, dat het raadsbesluit, regelende de jaarwedden van het onderwijzerspersoneel, stipt wordt nageleefd, aan Gedeputeerde Staten hebben verzocht, door hun invloed te willen bewerken, dat hunne traktementen, die bij de vorige regeling het wettelijk minimum met f 150 overschreden, zoodanig worden geregeld, dat het te bereiken maximum overeenkomt met de welvaart van en de levenswijze in de gemeente Giessendam;

dat Gedeputeerde Staten aan adressanten hebben geantwoord, dat aan hun verzoek niet kan worden voldaan, vermits de wedden voor de hoofden der scholen hun voldoende voorkomen, en het raadsbesluit tot vaststelling daarvan, door hen op 7 Januari 1902 is goedgekeurd;

dat adressanten hierop bij Ons in beroep gekomen, Ons hebben verzocht, alsnog hunne jaarwedden vast te stellen op een minimum van f 850 met 4 vijfjaarlijksche verhoogingen van f 50;

Overwegende, dat de mededeeling van Gedeputeerde Staten, waartegen het beroep gericht is, niet beschouwd kan worden als een besluit door Gedeputeerde Staten, krachtens de wet tot regeling van het lager onderwijs genomen, en daartegen ingevolge art. 14 dier wet dus geen beroep openstaat;

dat, moest het beroep geacht worden te zijn gericht tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van 7 Januari 1902, het niet tijdig zou zijn ingesteld, vermits dat besluit den 22sten Maart openbaar is gemaakt en het adres van beroep eerst op 28 October 1902, dus niet binnen den bij voormeld art. 14 gestelden termijn van beroep, bij Ons is ingekomen;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs, waarvan de gewijzigde tekst is bekend gemaakt in *Staatsblad* n°. 208 van het jaar 1901;

Hebben goedgevonden en verstaan:

appellanten niet ontvankelijk te verklaren in hun beroep.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur.

Soestdijk, den 12 Juni 1903.

WILHELMINA.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
KUYPER.

XXVII.

13 Juni 1903
n°. 31.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door A. Mostart, hoofd der tweede openbare lagere school te Venlo, tegen het

besluit van Gedeputeerde Staten van Limburg, dd. 27 December 1902, 4de afdeling, litt. 10589/5 B, waarbij afwijzend is beschikt op zijn verzoek tot onthouding van goedkeuring aan de begrooting der gemeente Venlo, zoolang zijn salaris niet zal zijn verhoogd;

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 27 Mei 1903, n°. 95;

Op de voordracht van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van 10 Juni 1903, n°. 4849, afdeling onderwijs;

Overwegende, dat de gemeentewet wel aan den gemeenteraad het recht toekent Onze voorziening te vragen, indien Gedeputeerde Staten weigeren de begrooting goed te keuren, maar dat tegen een besluit als het door appellant bestredene, geen beroep is opengesteld;

Gezien de Gemeentewet;

Hebben goedgevonden en verstaan:

appellant niet ontvankelijk te verklaren in zijn beroep.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur.

Soestdijk, den 13 Juni 1903.

WILHELMINA.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
KUYPER.

XXVIII.

13 Juni 1903.
n°. 32.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door D. Halma, hoofd der openbare lagere school te Borger, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Drenthe, dd. 9 Januari 1903, n°. 34, waarbij afwijzend is beschikt op zijn verzoek het daarheen te leiden, dat zijne jaarwedde alsnog worde vastgesteld op ten minste f 850 met 4 vijfjaarlijksche verhoogingen van f 50;

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 27 Mei 1903, n°. 97;

Op de voordracht van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van 10 Juni 1903, n°. 4850, afdeling Onderwijs;

Overwegende, dat D. Halma op 13 October 1902 tot den gemeenteraad van Borger het verzoek gericht heeft, zijne jaarwedde, welke thans f 850 bedraagt, en twee malen, telkens na 5 volle dienstjaren in de gemeente, te rekenen van 1 Januari 1899 af, met een bedrag van f 50 kan worden verhoogd, te bepalen op ten minste f 850, met 4 vijfjaarlijksche verhoogingen van f 50, naar gelang van dienstjaren;

dat, nadat de raad den 23sten October 1902 op dat verzoek afwijzend had beschikt, de adressant aan Gedeputeerde Staten van Drenthe heeft verzocht, het daarheen te leiden, dat aan zijn verlangen mocht worden voldaan;

dat Gedeputeerde Staten hierop den 9den Januari 1903 heb-

ben besloten, aan adressant voor beschikking op zijn adres te kennen te geven, dat er voor hem geen termen bestaan om in dezen tusschenbeide te treden;

dat D. Halma zich vervolgens tot Ons heeft gewend, verzoekende, dat zijne jaarwedde, als hoofd der school, op ten minste f 850, als minimum, worde gesteld, met 4 vijfjaarlijkse verhoogingen ad f 50, zooals dit laatste bij de wet op het lager onderwijs is bepaald;

Overwegende, dat art. 26 der wet tot regeling van het lager onderwijs een raadsbesluit, waarbij een verzoek om verhoging van jaarwedde wordt afgewezen, niet onderwerpt aan de goedkeuring van Gedeputeerde Staten;

dat Gedeputeerde Staten, ingevolge de voorschriften dier wet, slechts dan geroepen worden tot handelend optreden, wanneer een gemeenteraad een besluit heeft genomen tot vaststelling van eene jaarwedde of tot wijziging van eene vastgestelde jaarwedde, en dat besluit aan hunne goedkeuring heeft onderworpen;

dat zoodanig raadsbesluit hier niet is genomen en derhalve de beschikking van Gedeputeerde Staten, hierboven vermeld, niet kan worden beschouwd als een besluit krachtens de wet op het lager onderwijs genomen;

dat van zoodanige beschikking geen beroep op Ons openstaat;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs, waarvan de gewijzigde tekst is bekend gemaakt in *Staatsblad* n°. 208 van het jaar 1901;

Hebben goedgevonden en verstaan:

appellant niet ontvankelijk te verklaren in het door hem ingestelde beroep.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeeling voor de geschillen van bestuur.

Soestdijk, 13 Juni 1903.

WILHELMINA.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
KUYPER.

XXIX.

30 Juni 1903
n°. 39.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door mejuffrouw S. van der Wal en mejuffrouw K. Kuiken, onderwijzeressen aan een der openbare lagere scholen in de gemeente Tietjerksteradeel, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Friesland, dd. 26 Februari 1903, n°. 73, 2de afdeeling, waarbij is goedgekeurd het besluit van den raad der genoemde gemeente van 23 December 1902, n°. 9, tot verhoging van jaarwedden van de onderwijzeressen, die tevens onderwijs geven in de nuttige handwerken;

Den Raad van State, afdeeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 10 Juni 1903, n°. 107;

Op de voordracht van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van 24 Juni 1903, n°. 5440, afdeeling Onderwijs;

Overwegende, dat de raad der gemeente Tietjerksteradeel op 23 December 1902 heeft besloten, de regeling, vastgesteld bij Koninklijk besluit van 17 Juni 1892, n°. 74, aan te vullen met de volgende bepaling als letter g, van lid I:

„Voor de onderwijzeressen, die tevens onderwijs geven in de nuttige handwerken voor meisjes aan de school waaraan zij verbonden zijn f 25 meer, dan sub d, e en f is vastgesteld, indien zij ten minste één uur per week meer les moeten geven dan de aan dezelfde school geplaatste onderwijzer”;

dat Gedeputeerde Staten van Friesland op 26 Februari 1903 het raadsbesluit hebben goedgekeurd;

dat de onderwijzeressen S. van der Wal en K. Kuiken van het besluit van Gedeputeerde Staten bij Ons in beroep gekomen zijn, te kennen gevende, dat naar haar oordeel eene gratificatie van f 25 niet geëvenredigd is aan het aantal lessen besteed aan het vak k, dat wekelijks 6 à 8 uren bedraagt, buiten de gewone schooluren;

Overwegende, dat de regeling der verhoogde jaarwedde voor de onderwijzeressen, die tevens onderwijs geven in de nuttige handwerken voor meisjes aan de school, waaraan zij verbonden zijn, gelijk zij door den gemeenteraad is gemaakt en door Gedeputeerde Staten is goedgekeurd, aan redelijke eischen voldoet;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs, waarvan de gewijzigde tekst is bekend gemaakt in *Staatsblad* n°. 208 van het jaar 1901;

Hebben goedgevonden en verstaan:

het beroep ongegrond te verklaren.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeeling voor de geschillen van bestuur.

Het Loo, den 30 Juni 1903.

WILHELMINA.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
KUYPER.

XXX.

6 Juli 1903
n°. 45.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door J. Adams, hoofd der openbare lagere school te Venlo, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Limburg, dd. 27 December 1902, litt. 10589/5 C, 4de afdeeling, waarbij afwijzend op zijn verzoek om eene verhoging van zijne jaarwedde te bevorderen;

Den Raad van State, afdeeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 17 Juni 1903, n°. 115;

Op de voordracht van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van 2 Juli 1903, n°. 5732, afd. Onderwijs;

Overwegende, dat, nadat de raad der gemeente Venlo de jaarwedde van J. Adams, hoofd der derde openbare lagere school aldaar, had bepaald op f 950 (benevens f 300 wegens gemis van vrije woning) en Gedeputeerde Staten van Limburg op 18 April 1902 de verordening hadden goedgekeurd, genoemd schoolhoofd op 30 November tot Gedeputeerde Staten het verzoek heeft gericht, eene verhooging van zijne jaarwedde te bevorderen;

dat Gedeputeerde Staten daarop den 27sten December 1902 ter kennis van den adressant hebben gebracht, dat zijne jaarwedde door den gemeenteraad is vastgesteld overeenkomstig de door hen goedgekeurde verordening op dat stuk, weshalve geen termen voor hen kunnen gevonden worden in dezen verder tusschenbeide te treden;

dat J. Adams zich vervolgens tot Ons gewend heeft met een verzoek van dezelfde strekking als het tot Gedeputeerde Staten gerichte;

Overwegende, dat het beroep gericht is tegen het bericht van Gedeputeerde Staten van 27 December 1902;

dat dat bericht niet kan worden beschouwd als een besluit door Gedeputeerde Staten, krachtens de wet tot regeling van het lager onderwijs genomen en daartegen dus niet, ingevolge art. 4 der wet, beroep openstaat;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs, waarvan de gewijzigde tekst is bekend gemaakt in *Staatsblad* n°. 208 van het jaar 1901;

Hebben goedgevonden en verstaan:

appellant niet ontvankelijk te verklaren in zijn beroep.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeeling voor de geschillen van bestuur.

Het Loo, den 6 Juli 1903.

W I L H E L M I N A.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
KUYPER.

XXXI.

8 Juli 1903
n°. 194.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door den raad der gemeente Wijk bij Duurstede, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Utrecht, dd. 29 Januari 1903, n°. 36, waarbij goedkeuring is onthouden aan de „Verordening omtrent geheel en of gedeeltelijken stilstand van jaarwedde ingeval van ongesteldheid van onderwijzers bij het openbaar lager onderwijs”, vastgesteld in de openbare vergadering van den raad der gemeente Wijk bij Duurstede op 28 Juli 1902;

Den Raad van State, afdeeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 13 Mei 1903, n°. 75;

Op de voordracht van Onze Minister van Binnenlandsche Zaken van 4 Juli 1903, n°. 4507, afdeeling Onderwijs;

Overwegende, dat genoemde verordening bepaalt: „Ingeval onderwijzers bij het openbaar lager onderwijs wegens ongesteldheid verhinderd zijn hunne betrekking waar te nemen, zal van hunne jaarwedde, voor den tijd van ongesteldheid, worden ingehouden:

- a. $\frac{1}{3}$ gedeelte bij ongesteldheid van langer den 30 dagen;
- b. $\frac{2}{3}$ gedeelte bij ongesteldheid van langer dan 60 dagen;
- c. het geheele bedrag bij ongesteldheid van langer dan 90 dagen.”

dat Gedeputeerde Staten bij bovengenoemd besluit aan de verordening hunne goedkeuring hebben onthouden uit overweging: „dat de raad eener gemeente den onderwijzer niet kan verplichten een deel der kosten van het openbaar lager onderwijs te dragen door algeheele of gedeeltelijke inhouding zijner jaarwedde; dat de verordening geheel in strijd is met art. 26 der wet regelende het lager onderwijs, uit hoofde dit artikel den onderwijzer eene vaste jaarwedde toelegt, die moet worden uitbetaald, zoolang de onderwijzer in dienst der gemeente en niet ontslagen is”;

dat de gemeenteraad tegen het besluit van Gedeputeerde Staten bij Ons beroep heeft ingesteld, daarbij aanvoerende, dat waar de onderwijzer door ongesteldheid geen dienst doet en daardoor geen of minder salaris ontvangt, hij geen kosten voor lager onderwijs draagt; dat de gemeente, die voor de tijdelijke waarneming moet zorgen, bij de regeling, waarvan hier sprake is, nooit geldelijk voordeel kan trekken uit de ongesteldheid des onderwijzers; dat uit art. 26 der wet tot regeling van het lager onderwijs alleen volgt, dat den onderwijzer zijne jaarwedde moet worden uitgekeerd, zoolang hij zijne diensten praesteert; dat de termijn onder c genoemd, zoo ruim is gesteld, dat er in vele, zoo niet in alle gevallen, alle grond zou bestaan, om den onderwijzer, daaronder vallende, zelfs uit zijne betrekking te ontslaan; dat de Verordening niet in strijd is met de wet;

Overwegende, dat de wet tot regeling van het lager onderwijs den gemeenteraad niet verbiedt om onder goedkeuring van Gedeputeerde Staten eene regeling vast te stellen omtrent geheel en of gedeeltelijken stilstand van jaarwedde in geval van ongesteldheid van onderwijzers bij het openbaar lager onderwijs; en eene dergelijke regeling derhalve niet is in strijd met de wet; dat er echter bezwaar bestaat, goedkeuring te hechten aan eene regeling, waarbij $\frac{1}{3}$ gedeelte der jaarwedde wordt ingehouden bij ongesteldheid van langer dan 30 dagen, $\frac{2}{3}$ gedeelten bij ongesteldheid van langer dan 60 dagen en het geheele bedrag bij ongesteldheid van langer dan 90 dagen;

dat het toch niet billijk zou zijn eenen onderwijzer in geval van ongesteldheid reeds bij eene ziekte van langer dan 30, 60 of 90 dagen, respectievelijk $\frac{1}{3}$ gedeelte, $\frac{2}{3}$ gedeelte of het geheele bedrag der jaarwedde in te houden;

dat het aan den anderen kant ook niet wenschelijk is de gemeentebesturen te verplichten, om den onderwijzer, die misschien gedurende langer dan een half jaar niet in staat is de diensten te bewijzen, waartoe hij is benoemd, niettemin de geheele jaarwedde uit te betalen;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs, waarvan de gewijzigde tekst is bekend gemaakt in *Staatsblad* n°. 208 van het jaar 1901;

Hebben goedgevonden en verstaan:

te bepalen, dat van 1 Augustus 1903 af, ingeval onderwijzers bij het openbaar lager onderwijs in de gemeente Wijk bij Duurstede wegens ongesteldheid verhinderd zijn hunne betrekking waar te nemen, hunne jaarwedde gedurende het

eerste halfjaar geheel zal worden uitbetaald, gedurende het tweede halfjaar voor de helft zal worden ingehouden en daarna geheel zal stilstaan.

Met inachtneming van de voorschriften der aangehaalde wet zal door den gemeenteraad van Wijk bij Duurstede, onder goedkeuring van Gedeputeerde Staten van Utrecht, wijziging kunnen worden gebracht in deze regeling, welke in ieder geval den 31sten Juli 1913 zal ophouden van kracht te zijn.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, dat in het *Staatsblad* geplaatst en te gelijk met de in hoofde dezes vermelde voordracht van genoemden Minister in de *Nederlandsche Staatscourant* opgenomen zal worden en waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeeling voor de geschillen van bestuur.

Het Loo, den 8sten Juli 1903.

WILHELMINA

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
KUYPER.

XXXII.

27 Augustus 1903
n°. 49.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door J. W. de Zeeuw, T. Slooff, M. van 't Hof, A. van Oorschot, P. van Oorschot, C. Schop, W. Nugteren, H. Baas en L. B. Moret te Ridderkerk, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Zuid-holland, dd. 6 April 1903, B, n°. 1426 (1ste afd.) G. S., n°. 79, waarbij goedkeuring is onthouden aan het besluit van den raad der gemeente Ridderkerk, dd. 11 Maart 1903, tot wijziging van den leeftijd, welken de kinderen moeten hebben vóórdat zij op de openbare school worden toegelaten;

Den Raad van State, afdeeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 5 Augustus 1903, n°. 161;

Op de voordracht van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van 24 Augustus 1903, n°. 7405, afdeeling Onderwijs;

Overwegende, dat art. 1 van het Reglement voor de openbare scholen voor lager onderwijs in de gemeente Ridderkerk in het eerste en tweede lid bepaalt: „Het schooljaar voor de dagschool begint primo Mei en eindigt ultimo April.

„Kinderen van ouders of voogden binnen deze gemeente gevestigd, worden bij den aanvang van het schooljaar toegelaten, indien zij op 1 Mei den ouderdom van 6 jaren hebben bereikt, of in den loop van het aannemingsjaar dien leeftijd zullen bereiken.”;

dat de raad der gemeente Ridderkerk op 11 Maart 1903 heeft besloten, het woord: „aannemingsjaar” te veranderen in: „schooljaar”;

dat Gedeputeerde Staten op 6 April 1903 hunne goedkeuring aan het raadsbesluit hebben onthouden, uit overweging, dat door dit besluit de minimum-leeftijd voor toelating tot de openbare lagere scholen te Ridderkerk van 5 jaar en 4 maanden wordt teruggebracht tot 5 jaar;

dat de leeftijd voor toelating tot openbare lagere scholen niet lager dan op vijf en een half jaar behoort te worden gesteld, en kinderen beneden dien leeftijd in het algemeen ongeschikt moeten worden geacht voor het ontvangen van geregeld schoolonderwijs;

dat de verlaging van den thans reeds op vijf jaar en vier maanden gestelden minimum leeftijd voor toelating tot de openbare lagere scholen te Ridderkerk tot vijf jaar, door hun college in strijd met de belangen van het onderwijs en der leerlingen wordt geacht en aan het daartoe strekkend raadsbesluit mitsdien geen goedkeuring kan worden verleend;

dat J. W. de Zeeuw, T. Slooff, M. van 't Hof, A. van Oorschot, P. van Oorschot, C. Schop, W. Nugteren, H. Baas en L. B. Moret tegen het besluit van Gedeputeerde Staten bij Ons beroep hebben ingesteld, daarbij aanvoerende, dat hunne kinderen ongeveer 6 jaar en 4 maanden oud moeten zijn om tot de openbare school toegelaten te kunnen worden;

dat bij gemis aan bewaarscholen en gelegenheid om zelf op hunne reeds zoo groote kinderen voldoende toezicht te houden, of de kinderen hunne „opvoeding” op de straat zullen ontvangen, of een ouder broertje of zusje van de school moet worden thuisgehouden voor dit toezicht;

dat de druk der Leerplichtwet door het bestreden besluit verzwaaard wordt en appellanten daardoor, in strijd met de wet op den kinderarbeid, gedurende eenigen tijd inkomsten zullen derven, die zij noodé kunnen missen;

dat in andere gemeenten en ook op de bijzondere scholen in Ridderkerk leerlingen op 5jarigen leeftijd worden toegelaten;

dat het bestreden besluit een indirecten drang op hen oefent om hunne kinderen naar de bijzondere school te zenden; op welke gronden zij aandringen op vernietiging van het besluit van Gedeputeerde Staten en handhaving van het raadsbesluit;

Overwegende, dat het niet wenschelijk moet worden geacht, dat kinderen van zeer jongen leeftijd op de openbare lagere school worden toegelaten;

dat dit toch, zoowel ten nadeele van henzelf als van hunne oudere klassegenooten, belemmerend zou kunnen werken op den goeden gang van het onderwijs;

dat mitsdien eene regeling, volgens welke op de openbare lagere school leerlingen zouden kunnen worden toegelaten die eerst den vorigen dag hun vijfde levensjaar hebben voltooid, niet voor goedkeuring vatbaar is;

dat de omstandigheid, dat ter plaatse geen bewaarschool wordt aangetroffen, in geen geval een reden mag zijn, om ten nadeele van het op de openbare school gegeven onderwijs, kinderen op te jongen leeftijd op die school toe te laten;

dat de leeftijd, waarop de kinderen op de bijzondere scholen in de gemeente Ridderkerk worden toegelaten, evenmin ter zake afdoet;

dat ook niet te dezen in aanmerking mag komen het door appellanten aangevoerd financieel huishoudelijk belang;

dat Gedeputeerde Staten dus te recht aan bovengenoemd raadsbesluit hunne goedkeuring hebben onthouden;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs, waarvan de gewijzigde tekst is bekend gemaakt in *Staatsblad* n°. 208 van het jaar 1901;

Hebben goedgevonden en verstaan:

met handhaving van het bestreden besluit van Gedeputeerde

Staten van Zuidholland, het daartegen ingestelde beroep ongegrond te verklaren.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur.

Het Loo, den 27 Augustus 1903.

WILHELMINA.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
KUYPER.

XXXIII.

21 October 1903
n°. 33.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door den raad der gemeente Ambt-Hardenberg, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Overijssel, dd. 18 Juni 1903, n°. 2560/1799, afd. Onderwijs, waarbij goedkeuring is onthouden aan het besluit van den raad der gemeente Ambt-Hardenberg, dd. 14 Mei 1903, waarbij wordt aangewezen als terrein voor den bouw eener school, ter voldoening aan het Koninklijk besluit van 17 Juni 1901, n°. 80, een nader aangeduid perceel in het zogenaamde Ebbenbroek, kadastraal bekend sectie E, n°. 441;

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 23 September 1903, n°. 191;

Op de voordracht van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van 15 October 1903, n°. 8810, afdeling Onderwijs;

Overwegende, dat volgens art. 19 der wet tot regeling van het lager onderwijs, de besluiten van den gemeenteraad betreffende de plaats waar een schoollokaal zal zijn gevestigd, aan de goedkeuring van Gedeputeerde Staten worden onderworpen, en dat daarbij de artt. 196, 197, 198, 200, 201 en 202 der Gemeentewet van toepassing zijn;

dat volgens genoemd art. 200, ingeval Gedeputeerde Staten het besluit van een gemeentebestuur weigeren goed te keuren, dit bestuur binnen 30 dagen, te rekenen van de dagteekening der beslissing van Gedeputeerde Staten, in dit geval gedagteekend is 18 Juni 1903, en het adres, waarbij Onze voorziening wordt ingeroepen, op 19 Juli 1903 bij Ons is ingekomen;

dat de bovenvermelde termijn van 30 dagen dus door appellant niet is in acht genomen;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs, waarvan de gewijzigde tekst is bekend gemaakt in *Staatsblad* n°. 208 van 1901, en de Gemeentewet;

Hebben goedgevonden en verstaan:

appellant niet ontvankelijk te verklaren in het door hem ingestelde beroep.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeling voor de geschillen

Dobbin, den 21 October 1903.

WILHELMINA.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
KUYPER.

XXXIV.

21 October 1903
n°. 34.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door B. de Nos, hoofd der openbare lagere school in de Nieuwstraat te Capelle, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Noordbrabant, dd. 24 December 1901, G, n°. 15, waarbij is goedgekeurd de „Verordening regellende de jaarwedden van de hoofden en het verder onderwijzend personeel der openbare lagere scholen in de gemeente Capelle”, vastgesteld in de openbare vergadering van den raad der gemeente op 28 November 1901;

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 30 September 1903, n°. 206;

Op de voordracht van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van 15 October 1903, n°. 9010, afdeling Onderwijs;

Overwegende, dat het adres van beroep bij Ons is ingekomen op 8 Maart 1903, nadat het bovengenoemd besluit van Gedeputeerde Staten op 26 Februari 1902 in eene openbare vergadering van den raad der gemeente Capelle was medegedeeld;

dat appellant, dus bij het instellen van beroep den termijn van 30 vrije dagen, „te rekenen van den dag, waarop het besluit openbaar gemaakt of den belanghebbende toegezonden is”, waarbinnen, volgens art. 14, tweede lid, der wet tot regeling van het lager onderwijs, het beroep moet worden ingesteld, niet heeft in acht genomen;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs, waarvan de gewijzigde tekst is bekend gemaakt in het *Staatsblad* n°. 208 van het jaar 1901;

Hebben goedgevonden en verstaan:

appellant niet ontvankelijk te verklaren in zijn beroep.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur.

Dobbin, den 21 October 1903.

WILHELMINA.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
KUYPER.

XXXV.

2 November 1903
n°. 61.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door Regina Leida Bouman te Haarlem, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Noordholland, dd. 22 Juli 1903, n°. 119, waarbij afwijzend is beschikt op haar verzoek om tusschenkomst, opdat burgemeester en wethouders van Haarlem haar alsnog als onderwijzeres erkennen;

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 14 October 1903, n°. 215;

Op de voordracht van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van 29 October 1903, n°. 9461, afdeling Onderwijs;

Overwegende: dat de gemeenteraad van Haarlem Regina Leida Bouman heeft benoemd tot onderwijzeres tweede klasse aan de tweede burgerschool voor jongens en meisjes, en tevens (punt III van het raadsbesluit) aan burgemeester en wethouders opgedragen, het tijdstip van hare indiensttreding te bepalen, welke niet zou kunnen geschieden dan na overlegging van eene verklaring, waaruit zou blijken, dat het geneeskundig onderzoek, in te stellen ingevolge raadsbesluit van 11 Juni 1902, n°. 20, een bevredigend resultaat had opgeleverd; bij gebreke van hoedanige verklaring binnen ééne maand, de benoeming zou worden beschouwd als niet te zijn geschied;

dat de benoemde zich hierop den 24sten Januari 1903 tot Gedeputeerde Staten van Noordholland gewend heeft, te kennen gevende, dat zij aan de voorwaarde, in het besluit ter benoeming gesteld, niet heeft voldaan; dat zij die voorwaarde, — overlegging van eene geneeskundige verklaring omtrent lichamelijke geschiktheid — in strijd acht met de wet; dat burgemeester en wethouders haar nu niet als onderwijzeres tot de school toelaten, en dat zij daarom de tusschenkomst van Gedeputeerde Staten verzoekt, opdat burgemeester en wethouders haar nog als onderwijzeres erkennen;

dat Gedeputeerde Staten den 22sten Juli 1903 hebben besloten, aan adressante te kennen te geven:

1°. dat de Minister van Binnenlandsche Zaken het besluit waarbij zij benoemd is tot onderwijzeres aan eene openbare lagere school te Haarlem, onwettig acht;

2°. dat dientengevolge hare indiensttreding, op grond van dat besluit, niet kan bevorderd worden en althans hun college daarvoor geen tusschenkomst kan verleen;

dat Regina Leida Bouman van het besluit van Gedeputeerde Staten bij Ons in beroep is gekomen, daarbij, aanvoerende, dat zij sedert 1 September 1902 reeds tijdelijk werkzaam was in dezelfde betrekking, krachtens aanstelling van burgemeester en wethouders van Haarlem; welke tijdelijke aanstelling, naar zij meent, met ingang van 28 November 1902, toen haar kennis gegeven werd van hare benoeming, ophield en voor de definitieve plaats maakte; dat eene voorwaarde van indiensttreding geheel iets anders is dan eene voorwaarde van benoeming; dat de benoeming op wettige wijze is geschied; en dat de gemeenteraad van Haarlem ten onrechte het besluit heeft genomen het raadsbesluit van 11 Juni 1902, n°. 20, omtrent een geneeskundig onderzoek op onderwijzers toe te passen;

Overwegende, dat de appellante de tusschenkomst van Gedeputeerde Staten heeft gevraagd bij burgemeester en wethouders van Haarlem, opdat deze haar nog als onderwijzeres zullen erkennen;

dat Gedeputeerde Staten van Noordholland die tusschenkomst om de in hun besluit van 22 Juli 1903, n°. 119, aangevoerde redenen hebben geweigerd;

dat nu wel art. 14 van de wet tot regeling van het lager onderwijs beroep bij Ons openstelt tegen besluiten, door Gedeputeerde Staten krachtens die wet genomen, doch het aangevallen besluit niet kan gezegd worden een krachtens die wet genomen besluit te zijn; dat ook in geen andere wet de bevoegdheid is verleend om van een dergelijk besluit bij Ons in beroep te komen;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs, waarvan

de gewijzigde tekst is bekend gemaakt in *Staatsblad* n°. 208 van het jaar 1901;

Hebben goedgevonden en verstaan:

appellante niet ontvankelijk te verklaren in het door haar ingestelde beroep.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur.

Raben-Steinfeld, den 2 November 1903.

WILHELMINA.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,

KUYPER.

XXXVI.

9 November 1903
n°. 46.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door den raad der gemeente Urmond, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van de provincie Limburg, dd. 3 Juli 1903, litt. 5067/U, 4de afd., waarbij goedkeuring is onthouden aan zijn besluit van 27 Maart 1903, waarbij met ingang van 1 Juli 1903, op voordracht van burgemeester en wethouders, eervol ontslag is verleend aan Ch. Salden, als onderwijzer van bijstand aan de lagere school te Urmond;

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 21 October 1903, n°. 226;

Op de voordracht van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van 3 November 1903, n°. 9710, afdeling Onderwijs;

Overwegende, dat de gemeenteraad het ontslag heeft verleend uit overweging, dat de gemeentefinanciën niet toelaten meer dan de hoogst noodige uitgaven te bestrijden en het belang der schooljeugd niet vordert, dat het thans aangestelde onderwijzend personeel behouden blijft;

dat Gedeputeerde Staten van de provincie Limburg op 3 Juli 1903 aan dat besluit hunne goedkeuring hebben onthouden, uit overweging, dat het feit, dat het aantal scholieren op 15 Januari 1903 beneden de 200 was gedaald, den gemeenteraad geen recht geeft een onderwijzer te ontslaan, vooral niet als het geldt den oudsten in dienst zijnden onderwijzer van bijstand;

dat de gemeenteraad van het besluit van Gedeputeerde Staten in beroep gekomen, Ons heeft verzocht het te vernietigen;

Overwegende, dat op voordracht van burgemeester en wethouders door den raad der gemeente Urmond, behoudens goedkeuring van Gedeputeerde Staten van de provincie Limburg, ontslag is verleend aan Christiaan Salden als onderwijzer van bijstand aan de openbare lagere school aldaar, en zulks op grond, dat op 15 Januari 1903 het getal der kinderen, hetwelk alstoen als werkelijk schoolgaande bekend stond, beneden

de 200 was gedaald, zoodat ingevolge de wet op het lager onderwijs, met één onderwijzer minder kon worden volstaan;

dat het getal schoolgaande kinderen was in het jaar 1901, 15 Januari, 193; in 1902: 205 en in 1903: 199, waaruit blijkt, dat in de drie laatste jaren het getal schoolgaande kinderen bedraagt om en bij de 200;

dat dit voor een school met 200 schoolgaande kinderen, behalve het hoofd, vier onderwijzers van bijstand worden vereischt;

dat het bij de regeling van het aantal onderwijzers zeker niet de bedoeling van den wetgever is geweest, om waar het aantal kinderen elk jaar verschilt, juist op de grens die is aangegeven voor een meerder of minder aantal onderwijzers van bijstand, elk jaar, wanneer het aantal kinderen beneden die grens daalt, een der onderwijzers te ontslaan, die het voorgaande jaar, wegens het meerder aantal kinderen, niet kon worden gemist, om dan misschien het volgende jaar, bij een vermeerderd aantal kinderen, te worden gedwongen er weder een aan te stellen;

dat zulk een voortdurende verandering in het aantal onderwijzers en daardoor in de verdeeling van het aan hen toevertrouwde onderwijs, slecht moet werken op den geregelde gang van het onderricht dat aan de kinderen wordt verstrekt, en buitendien zulk een handeling tegenover de onderwijzers ook niet billijk is;

dat het daarom wenschelijk is, het getal onderwijzers bij een minder aantal kinderen, dan het voorgaande jaar de school bezocht, niet direct te verminderen, dan wanneer eenige zekerheid bestaat, dat dat minder aantal kinderen voortaan het normale getal zal zijn;

dat het gemeentebestuur zelfs niet getracht heeft dit aannemelijk te maken;

dat daarom te recht Gedeputeerde Staten van de provincie Limburg hunne goedkeuring aan het raadsbesluit hebben onthouden;

Gezien de wet op het lager onderwijs, waarvan de gewijzigde tekst is bekend gemaakt in *Staatsblad* n°. 208 van het jaar 1901;

Hebben goedgevonden en verstaan:

het ingesteld beroep ongegrond te verklaren.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur.

Het Loo, den 9 November 1903.

WILHELMINA.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
KUYPER.

XXXVII.

11 November 1903.
Staatsblad n°. 275.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door den raad der gemeente Achtkarspelen tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Friesland, dd. 23 April 1903, n°. 60, 2de afdeling, waarbij goedkeuring is onthouden aan de „Verordening tot wijziging en aanvulling van de verordening, houdende algemeene bepalingen voor de scholen van openbaar lager onderwijs in de gemeente Achtkarspelen”, vastgesteld in de openbare vergadering van den raad der gemeente op 17 December 1902;

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 14 October 1903, n°. 173;

Op de voordracht van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van 7 November 1903, n°. 9495, afdeling Onderwijs;

Overwegende, dat de gemeenteraad van Achtkarspelen op 17 December 1902 heeft bepaald: „Aan de verordening, houdende algemeene bepalingen voor de scholen van openbaar lager onderwijs in de gemeente Achtkarspelen, vastgesteld den 11den Mei 1901, wordt toegevoegd een nieuw art. 14bis van den volgende inhoud: Aan het verleen van verlof aan de onderwijzers, hoofden van scholen en alle overige onderwijzers en onderwijzeressen aan de openbare lagere scholen in de gemeente werkzaam, kan door den raad de voorwaarde worden verbonden van geheel of gedeeltelijk verlies van jaarwedde.

Ook kan bij het verleen van verlof de bepaling worden gemaakt, dat door hem, die in het genot daarvan wordt gesteld, onder goedkeuring van burgemeester en wethouders en ten zijnen koste zal moeten worden voorzien in het stellen van een plaatsvervanger gedurende den tijd van het verlof”;

dat Gedeputeerde Staten op 23 April 1903 hebben besloten, hunne goedkeuring aan het raadsbesluit te onthouden, daarbij overwegende, dat de vastgestelde regeling is in strijd met de wet; dat, wat betreft de eerste alinea van art. 14bis, het recht op de jaarwedde door de wet wordt verbonden aan de betrekking van onderwijzer en niet afhankelijk gesteld van het uitoefenen der daaraan verbonden arbeidsverrichtingen; dat de onderwijzer dit recht behoudt tot het oogenblik van zijn ontslag, waar immers zelfs bij de schorsing, ingevolge art. 30 wet lager onderwijs niet mag stilstaan; dat de wetgevallen, waarin het bedrag der jaarwedden mag worden verminderd of een gedeelte daarvan ingehouden, niet kent en de gemeenteraad de bevoegdheid mist om deze gevallen te scheppen; dat de 2de alinea van art. 14bis regelt de tijdelijke waarneming der door ontstentenis aan eene gemeenteschool opengevallen plaats en de voorziening daarvan opdraagt aan den betrokken onderwijzer, onder goedkeuring van burgemeester en wethouders; dat de regeling afwijkt van die welke is voorgeschreven in art. 32 wet op het lager onderwijs en dus daarmee in strijd;

dat de gemeenteraad van het besluit van Gedeputeerde Staten bij Ons in beroep is gekomen, daarbij aanvoerende, dat hij meent, geen besluit te hebben genomen, waarbij eenige wetsbepaling is verkort, maar integendeel overtuigd is, dat de gemaakte bepaling in de verordening, op geheel billijke wijze toegepast, aanleiding zal geven toestanden in het leven te roepen, die tusschen het gemeentebestuur en het onderwijzend personeel eene gemakkelijke oplossing zullen vinden; weshalve appellant verzoekt, met vernietiging van het besluit van Gedeputeerde Staten van Friesland, dd. 23 April 1903,

n°. 60, 2de afdeeling, alsnog goedkeuring te verleenen aan de verordening door hem vastgesteld op 17 December 1902;

Overwegende, dat art. 26, achtste lid, der wet tot regeling van het lager onderwijs de regeling der jaarwedden der onderwijzers bij het openbaar lager onderwijs, der vergoeding voor huishuur voor de hoofden van scholen en der tegemoetkoming in de huishuur der gehuwde onderwijzers van acht en twintig-jarigen leeftijd en daarboven, met inachtneming der wettelijke voorschriften, onder goedkeuring van Gedeputeerde Staten aan den gemeenteraad opdraagt;

dat bepalingen omtrent geheelen of gedeeltelijken stilstand van jaarwedde in het algemeen zijn te begrijpen onder regeling van jaarwedden;

dat de wet tot regeling van het lager onderwijs niet verbiedt dergelijke bepalingen vast te stellen;

Overwegende, ten aanzien van het eerste lid van het nieuwe art. 14*bis*, dat het daarbij bepaalde niet regelt de gevallen, waarin het te verleenen verlof de voorwaarde van geheel of gedeeltelijk verlies van jaarwedde kan worden verbonden, maar slechts aan den raad een bevoegdheid voorbehoudt, waarvan dan later zonder goedkeuring van Gedeputeerde Staten naar het welgevallen van den raad al dan niet zal kunnen worden gebruik gemaakt, eene wijze van regeling, die niet in de bedoeling van art. 26, achtste lid, kan gelegen zijn en tot de meest ongelijke en willekeurige behandeling leiden moet;

Overwegende, ten aanzien van het tweede lid van art. 14*bis*, dat het daarbij bepaalde in strijd is met de uitdrukkelijke bepaling, neergelegd in art. 32, derde lid, der wet, dat in geval van tijdelijke verhindering van een onderwijzer, door burgemeester en wethouders, in overleg met den schoolopziener, in de waarneming wordt voorzien;

dat op beide laatste gronden de gevraagde goedkeuring der verordening door Gedeputeerde Staten te recht daaraan is onthouden;

dat de wenschelijkheid om, ter aanvulling van de in de gemeente Achtkarspelen bestaande salarisregeling, bepalingen vast te stellen omtrent geheelen of gedeeltelijken stilstand van jaarwedde, vooralsnog niet is gebleken;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs, waarvan de gewijzigde tekst is bekend gemaakt in het *Staatsblad* n°. 208 van het jaar 1901;

Hebben goedgevonden en verstaan:

met ongegrondverklaring van het ingesteld beroep het bestreden besluit van Gedeputeerde Staten van Friesland te handhaven.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeeling voor de geschillen van bestuur.

Het Loo, den 11den November 1903.

WILHELMINA.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
KUYPER.

XXXVIII.

10 December 1903
n°. 20.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door P. J. M. H. Verstraelen, hoofd der openbare lagere school te Sevenum, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Limburg, dd. 28 December 1901, litt. 8637/7, B, 4de afdeeling, waarbij 1°. is goedgekeurd het besluit van den raad der gemeente Sevenum, dd. 3 September 1901, tot vaststelling van zijne jaarwedde, en 2°. het bedrag der inkomsten, bedoeld in art. 26, 5de lid, der wet tot regeling van het lager onderwijs voor hem is bepaald op f 150.

Den Raad van State, afdeeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 25 November 1903, n°. 190;

Op de voordracht van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van 7 December 1903, n°. 10613, afdeeling Onderwijs;

Overwegende, dat het adres van beroep bij Ons is ingekomen op 4 April 1903, nadat het bovengenoemde besluit van Gedeputeerde Staten van Limburg op 24 Maart 1902 in eene openbare vergadering der gemeente Sevenum was medegedeeld;

dat appellant door bij het instellen van het beroep den termijn van 30 vrije dagen „te rekenen van den dag waarop het besluit openbaar gemaakt of den belanghebbende toegezonden is”, waarbinnen, volgens art. 14, tweede lid, der wet tot regeling van het lager onderwijs, het beroep moet worden ingesteld, niet heeft in acht genomen;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs, waarvan de gewijzigde tekst is bekend gemaakt in het *Staatsblad* n°. 208 van het jaar 1901;

Hebben goedgevonden en verstaan:

appellant niet ontvankelijk te verklaren in zijn beroep.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeeling voor de geschillen van bestuur.

Het Loo, den 10 December 1903.

WILHELMINA.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
KUYPER.

XXXIX.

11 December 1903.
n°. 30.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door L. Janssen, hoofd der openbare lagere school te Geulle, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van de provincie Limburg, dd. 26 Maart 1902, litt. 1989/4, B, 4de afd., waarbij is goedgekeurd het besluit van den raad der gemeente Geulle, dd. 22 December 1901, bevattende de regeling van zijne jaarwedde;

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 25 November 1903, n°. 261;

Op de voordracht van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van 8 December 1903, n°. 10614, afdeling Onderwijs;

Overwegende, dat ingevolge art. 14, 2de lid, der wet tot regeling van het lager onderwijs, het beroep tegen besluiten door Gedeputeerde Staten, uit kracht dier wet genomen, moet worden ingesteld binnen 30 vrije dagen, te rekenen van den dag, waarop de besluiten openbaar gemaakt of den belanghebbende toegezonden zijn;

dat het besluit van Gedeputeerde Staten van de provincie Limburg, dd. 26 Maart 1902, litt. 1989/4, B, 4de afd., op 29 Mei 1902 is openbaar gemaakt door de mededeeling daarvan in eene openbare raadsvergadering gedaan, en het adres van beroep eerst op 25 Februari 1903 bij Ons is ingekomen;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs, waarvan de gewijzigde tekst is bekend gemaakt in *Staatsblad* n°. 208 van het jaar 1901;

Hebben goedgevonden en verstaan:

appellant niet ontvankelijk te verklaren in zijn beroep.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur.

Het Loo, den 11 December 1903.

WILHELMINA.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,

KUYPER.

BIJLAGE Z.

I.

18 Juni 1903
n°. 40.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door Onzen Commissaris in de provincie Noordbrabant, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Noordbrabant, dd. 10 Maart 1903, G, n°. 122, 2de afdeling, 3de bureau, genomen op de aanvraag van het bestuur der bijzondere meisjesschool van het Roomsche-Katholiek kerkbestuur te Heeze, om de Rijksbijdrage, bedoeld in art. 54*bis*, der wet tot regeling van het lager onderwijs, over 1902;

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 27 Mei 1903, n°. 96;

Op de voordracht van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van 15 Juni 1903, n°. 5994, afdeling Algemeene Zaken en Comptabiliteit;

Overwegende, dat voor deze school, welke op 15 Januari 1902 101 leerlingen telde, eene Rijksbijdrage is aangevraagd van f 997,50;

dat Gedeputeerde Staten, uit overweging dat bij nader onderzoek gebleken was, dat aan de school niet twee, gelijk het schoolbestuur had opgegeven, maar drie onderwijzeressen van bijstand gedurende het geheele jaar verbonden waren geweest, de bijdrage hebben bepaald op f 1257,50;

dat Onze Commissaris in de provincie Noordbrabant van het besluit van Gedeputeerde Staten bij Ons in beroep is gekomen, aanvoerende, dat de bedoelde derde onderwijzeres van bijstand, door den districtsschoolopziener opgegeven als „onderwijzeres, akte *b*, *c*”, slechts in het bezit was van de akten voor het geven van onderwijs in de vakken *b* en *c* van art. 2 der wet, zoodat zij niet voor eene Rijksbijdrage in aanmerking komt;

Overwegende, dat hetgeen in beroep is aangevoerd juist is;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs, waarvan de gewijzigde tekst is bekend gemaakt in *Staatsblad* n°. 208 van het jaar 1901;

Hebben goedgevonden en verstaan:

met wijziging van het bestreden besluit, het bedrag der Rijksbijdrage over 1902, te verleen aan het bestuur der bijzondere meisjesschool van het Roomsche-Katholiek kerkbestuur te Heeze, vast te stellen op f 997,50.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur.

Soestdijk, den 18den Juni 1903.

WILHELMINA.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
KUYPER.

II.

24 Juni 1903
n°. 11.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door Onzen Commissaris in Noordholland, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten der provincie, dd. 25 Maart 1903, n°. 23*b*, genomen op de aanvraag van het bestuur der bijzondere lagere school in de Kalverstraat 5B, van de Vereeniging van Weldadigheid, onder bescherming van den H. Joseph, te Zaandam, om de Rijksbijdrage, bedoeld in art. 54*bis* der wet tot regeling van het lager onderwijs over 1902;

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 3 Juni 1903, n°. 109;

Op de voordracht van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van 20 Juni 1903, n°. 6231, afdeling Algemeene Zaken en Comptabiliteit;

Overwegende, dat Gedeputeerde Staten voor deze school, welke op 15 Januari 1902 202 leerlingen telde, de bijdrage hebben bepaald op f 1805,33⁵, waaronder f 360 voor den onderwijzer J. O. Matze, bezitter van de hoofdakke en ouder dan 23 jaar;

dat Onze Commissaris, bij Ons in beroep gekomen, heeft te kennen gegeven, dat de bijdrage voor genoemden onderwijzer over 3 maanden had moeten berekend zijn naar f 260 per jaar, vermits slechts gedurende 9 maanden, met inbegrip van het hoofd, meer dan 4 onderwijzers aan de school verbonden waren geweest, zoodat de Rijksbijdrage voor den onderwijzer Matze f 335 en voor de geheele school f 1780,33⁵ moest bedragen;

Overwegende, dat hetgeen in beroep is aangevoerd juist is;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs, waarvan de gewijzigde tekst is bekend gemaakt in *Staatsblad* n°. 208 van het jaar 1901;

Hebben goedgevonden en verstaan:

met wijziging van het bestreden besluit van Gedeputeerde Staten van Noordholland, het bedrag der Rijksbijdrage over 1902, te verleen en aan het bestuur der bijzondere lagere school in de Kalverstraat 5B, van de Vereeniging van Weldadigheid, onder bescherming van den H. Joseph, te Zaan-dam, vast te stellen op f 1780,33⁵.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeeling voor de geschillen van bestuur.

Het Loo, den 24sten Juni 1903.

WILHELMINA.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
KUYPER.

III.

30 Juni 1903
n°. 37.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door Onzen Commissaris in Zuidholland, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten dier provincie, dd. 23/30 Maart 1903, B, n°. 1021 (1ste afd.), G. S., n°. 1/1, genomen op de aanvraag van het bestuur der bijzondere lagere school in de Dorpstraat 70, te Leiderdorp, van de „Vereeniging voor Christelijk lager en meer uitgebreid lager onderwijs en bewaarschool” aldaar, om de Rijksbijdrage, bedoeld in art. 54*bis* der wet tot regeling van het lager onderwijs, over 1902;

Den Raad van State, afdeeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 10 Juni 1903, n°. 114;

Op de voordracht van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van 25 Juni 1903, n°. 6436, afdeeling Algemeene Zaken en Comptabiliteit;

Overwegende, dat voor deze school, welke op 15 Januari 1902 197 leerlingen telde, de bijdrage is bepaald op f 1358,66;

dat Onze Commissaris in Zuidholland, bij Ons in beroep gekomen, heeft te kennen gegeven, dat voor den onderwijzer A. Veeffkind, die gedurende het geheele jaar aan de school verbonden is geweest en van 1 Augustus tot en met 30 November 1902 als waarnemend hoofd is opgetreden, de bijdrage op f 318,33 is bepaald; dat dit bedrag f 8,33 te hoog is gesteld, vermits genoemde onderwijzer over de maanden, gedurende welke hij als waarnemend hoofd is werkzaam geweest, geen aanspraak heeft op de verhooging der bijdrage, welke genoten wordt door een gehuwd onderwijzer van bijstand die den 28-jarigen leeftijd bereikt heeft, volgens art. 45, 1°, litt. d, der wet tot regeling van het lager onderwijs;

Overwegende, dat hetgeen appellant heeft aangevoerd juist is;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs, waarvan de gewijzigde tekst is bekend gemaakt in *Staatsblad* n°. 208 van het jaar 1901;

Hebben goedgevonden en verstaan:

met wijziging van het bestreden besluit van Gedeputeerde Staten van Zuidholland, dd. 23/30 Maart 1903, het bedrag der Rijksbijdrage over 1902, te verleen en aan het bestuur der bovengenoemde school, vast te stellen op f 1350,33.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeeling voor de geschillen van bestuur.

Het Loo, den 30sten Juni 1903.

WILHELMINA.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
KUYPER.

IV.

7 Juli 1903
n°. 49.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door Onzen Commissaris in de provincie Noordbrabant, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten dier provincie, dd. 24 Maart 1903, G, n°. 137 (2de afdeeling), 3de bureau, genomen op de aanvraag van het bestuur der bijzondere lagere school van het Rooms-Katholiek kerkbestuur, te Made (gemeente Made en Drimmelen), om de Rijksbijdrage, bedoeld in art. 54*bis* der wet tot regeling van het lager onderwijs, over 1902;

Den Raad van State, afdeeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 17 Juni 1903, n°. 116;

Op de voordracht van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van 3 Juli 1903, n°. 6629, afdeeling Algemeene Zaken en Comptabiliteit;

Overwegende, dat voor deze school, welke volgens de aanvraag op 15 Januari 1902 271 leerlingen telde en waaraan in 1902, behalve het hoofd, zes onderwijzeressen verbonden waren, eene bijdrage is aangevraagd van f 2302 (personeel f 2020, lokalen f 282);

dat Gedeputeerde Staten de bijdrage echter hebben bepaald op f 1987, daarbij overwegende, dat bij nader onderzoek gebleken was, dat het aantal leerlingen op 15 Januari 1902 231 leerlingen bedroeg en dus slechts voor 5 onderwijzeressen van bijstand aanspraak gemaakt kan worden op eene Rijksbijdrage (f 1760); terwijl deze voor de behoefte aan schoollokalen slechts op f 227 kan worden bepaald;

dat Onze Commissaris tegen het besluit van Gedeputeerde Staten bij Ons in beroep is gekomen, daarbij aanvoerende, dat het schoolbestuur abusievelijk in den aan den districtsschool-opziener toegezonden staat, model A, het aantal leerlingen van 15 Januari 1901 had opgegeven, en dat op 15 Januari 1902 de school 271 leerlingen telde, zoodat op eene bijdrage voor 6 onderwijzeressen van bijstand kan aanspraak gemaakt wor-

den, en op een bedrag van f 282, ter tegemoetkoming in de kosten om te voorzien in de behoefte aan schoollokalen;

Overwegende, dat de gronden door appellant aangevoerd juist zijn;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs, waarvan de gewijzigde tekst is bekend gemaakt in *Staatsblad* n°. 208 van het jaar 1901;

Hebben goedgevonden en verstaan:

met wijziging van het bestreden besluit van Gedeputeerde Staten van Noordbrabant, de Rijksbijdrage voor het jaar 1902 aan het bestuur van bovengenoemde school toekomende, vast te stellen op f 2302.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur.

Het Loo, den 7den Juli 1903.

WILHELMINA.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
KUYPER.

V.

20 Juli 1903
n°. 94.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door Onzen Commissaris in Friesland, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten dier provincie, dd. 23 April 1903, n°. 2, 2de afd., F, genomen op de aanvraag van het bestuur der bijzondere lagere school in de gemeente Oostdongeradeel (dorp) Anjum, van de Vereeniging voor Christelijk nationaal schoolonderwijs, om de Rijksbijdrage, bedoeld in art. 54bis der wet tot regeling van het lager onderwijs, over 1902;

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 1 Juli 1903, n°. 123;

Op de voordracht van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van 15 Juli 1903, n°. 7316, afdeling Algemeene Zaken en Comptabiliteit;

Overwegende, dat bij hun bovenvermeld besluit Gedeputeerde Staten van Friesland, ten behoeve van bedoelde school over het jaar 1902 eene Rijksbijdrage hebben toegelegd van f 1723,56⁵, in welk bedrag was begrepen eene som van f 385 voor den onderwijzer R. Kiewiet, in het bezit der hoofdakke, gehuwd en 28 jaar oud;

dat Onze Commissaris in Friesland van het besluit van Gedeputeerde Staten bij Ons in beroep is gekomen, op grond dat, vermits gedurende de maanden Januari tot en met April 1902, het aantal onderwijzers, met inbegrip van het hoofd, slechts 4 heeft bedragen, over dit tijdvak de hoogere bijdrage voor het bezit der hoofdakke niet kan worden genoten ten behoeve van deze op 15 Januari 1902 207 leerlingen tellende school; dat voor bedoelden onderwijzer slechts aanspraak kan worden gemaakt op:

over 4 maanden à f 260	f 86,66 ⁵
„ 8 „ „ 360	240,00
bijdrage volgens art. 45, 1°, d	25,00

Totaal f 351,66⁵

zoodat Gedeputeerde Staten f 33,33⁵ te veel hebben toegekend;

Overwegende, dat hetgeen in beroep is aangevoerd juist is;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs, waarvan de gewijzigde tekst is bekend gemaakt in *Staatsblad* n°. 208 van het jaar 1901;

Hebben goedgevonden en verstaan:

met wijziging van het bestreden besluit, het bedrag der Rijksbijdrage over 1902, aan het bestuur van deze school toekomende, vast te stellen op f 1690,23.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur.

Het Loo, den 20sten Juli 1903.

WILHELMINA.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
KUYPER.

VI.

20 Juli 1903
n°. 95.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door Onzen Commissaris in Overijssel tegen het besluit van Gedeputeerde Staten dier provincie, dd. 23 April 1903, n°. 374/1189 (2de afd.), genomen op de aanvraag van het bestuur der bijzondere lagere school in de Smedenstraat te Deventer, van het Rooms-Katholiek parochiaal kerkbestuur van den H. Lebuinus, aldaar, om de Rijksbijdrage, bedoeld in art. 54bis der wet tot regeling van het lager onderwijs, over 1902;

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 1 Juli 1903, n°. 125;

Op de voordracht van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van 15 Juli 1903, n°. 7315, afdeling Algemeene Zaken en Comptabiliteit;

Overwegende, dat Gedeputeerde Staten van Overijssel bij hun bovenvermeld besluit de Rijksbijdrage over 1902 voor genoemde school hebben bepaald op f 3696,16⁵;

dat Onze Commissaris in Overijssel van dit besluit van Gedeputeerde Staten bij Ons in beroep is gekomen, op grond, dat daarbij de Rijksbijdrage voor den onderwijzer E. van Balen, die het gehele jaar aan de school verbonden was en gedurende Mei als waarnemend hoofd is opgetreden, op f 310 is gesteld, verkregen door samenstelling van: f 46,66⁵, zijnde $\frac{1}{12}$ van f 560 als waarnemend hoofd; f 238,38⁵, zijnde $\frac{11}{12}$ van f 260 als onderwijzer van bijstand; f 25, zijnde de

bijdrage als gehuwd onderwijzer van bijstand, die den leeftijd van 28 jaar heeft bereikt; dat, naar die berekening de bijdrage, bedoeld bij art 45, 1°, sub *d*, der wet op het lager onderwijs, voor mannelijke onderwijzers van bijstand, gehuwd en den leeftijd van 28 jaar bereikt hebbende, over één maand is toegekend aan een onderwijzer, die gedurende die maand niet was te beschouwen als onderwijzer van bijstand, doch als (waarnemend) hoofd; dat deze uitlegging met de woorden van art. 45, 1°, sub *d*, niet vereenigbaar is en dat ten gevolge van deze onjuiste wetstoepassing de totale Rijksbijdrage door Gedeputeerde Staten $\frac{1}{12} \times f 25$, alzoo f 2,08⁵ te hoog is vastgesteld;

Overwegende, dat hetgeen in beroep is aangevoerd juist is;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs, waarvan de gewijzigde tekst is bekend gemaakt in *Staatsblad* n°. 208 van het jaar 1901;

Hebben goedgevonden en verstaan:

met wijziging van het bestreden besluit, het bedrag der Rijksbijdrage over 1902 aan het bestuur van deze school toekomende, vast te stellen op f 3694,08.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur.

Het Loo, den 20sten Juli 1903.

WILHELMINA.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,

KUYPER.

VII.

22 Juli 1903
n°. 52.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door het Rooms-Katholiek kerkbestuur van Onze Lieve Vrouwe Onbevlekt Ontvangen, te Amsterdam, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Noordholland, dd. 8 April 1903, n°. 4c, genomen op de aanvraag van genoemd bestuur om voor de bijzondere lagere school aan de Haarlemmer Houttuinen, n°. 24, aldaar, over het jaar 1902 de Rijksbijdrage te bekomen, bedoeld in art. 54bis der wet tot regeling van het lager onderwijs;

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 1 Juli 1903, n°. 119;

Op de voordracht van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van Juli 1903, n°. 7490, afd. A. Z. C.;

Overwegende, dat Gedeputeerde Staten van Noordholland bij voornoemd besluit de Rijksbijdrage over 1902 voor deze school hebben bepaald op f 2781,66⁵, in welk cijfer geene tegemoetkoming in de behoefte aan schoollokalen begrepen is;

dat het kerkbestuur, bij Ons in beroep gekomen, heeft aangevoerd, dat, hoewel niet alle lokalen van de school aan de eischen der wet tot regeling van het lager onderwijs voldoen,

toch eene bijdrage had moeten zijn toegekend voor die lokalen, die wel aan die eischen beantwoorden;

Overwegende, dat, naar luid van art. 54bis, 5de lid, der wet tot regeling van het lager onderwijs, door het Rijk over elk dienstjaar aan de besturen der bijzondere lagere scholen, die voor eene bijdrage, krachtens het 1ste lid van dit artikel, in aanmerking komen, bovendien wordt verleend eene bijdrage ter tegemoetkoming in de kosten om te voorzien in de behoefte aan schoollokalen, mits o. a.:

„a. de lichamelijke inhoud van *elk* schoolvertrek bedraagt 3 M³ of meer voor iederen leerling;

b. de schoolvertrekken voldoende en doelmatig verlicht zijn;

c. voldoende middelen tot verwarming en luchtverversching in *elk* schoolvertrek zijn aangebracht”;

een en ander volgens de regelen door Ons bij algemeenen maatregel van bestuur te geven;

dat uit de redactie van deze wetsbepaling volgt, dat, om voor een school aanspraak te kunnen maken op evenbedeelde bijdrage, *elk* schoolvertrek moet voldoen aan de gestelde eischen, zoodat waar, gelijk in casu, niet *alle* lokalen van de school daaraan voldoen, geene zoodanige bijdrage kan worden toegekend, ook niet voor die lokalen, welke wel daaraan voldoen;

dat bovendien de bedoelde bijdrage berekend wordt naar het aantal leerlingen en niet naar het aantal schoolvertrekken, zoodat eene splitsing van die bijdrage, in evenredigheid van de schoolvertrekken welke al of niet voldoen aan de gestelde eischen, niet bedoeld is;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs, waarvan de gewijzigde tekst is bekend gemaakt in *Staatsblad* n°. 208 van het jaar 1901;

Hebben goedgevonden en verstaan:

met handhaving van het bestreden besluit, het bedrag der Rijksbijdrage over 1902 aan het bestuur der bovengenoemde school toekomende, vast te stellen op f 2781,66⁵.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur.

Het Loo, den 22sten Juli 1903.

WILHELMINA.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,

KUYPER.

VIII.

25 Juli 1903
n°. 43.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door het bestuur der bijzondere lagere school van de Gereformeerde Kerk te Harlingen, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Fries-

land, dd. 23 April 1903, n°. 2, 2de afd., F, genomen op zijne aanvraag om de Rijksbijdrage, bedoeld in art. 54bis der wet tot regeling van het lager onderwijs, over 1902;

Den Raad van State, afdeeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 1 Juli 1903, n°. 126;

Op de voordracht van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van 22 Juli 1903, n°. 74891, afdeeling Algemeene Zaken en Comptabiliteit;

Overwegende, dat Gedeputeerde Staten, bij hun bestreden besluit, het bedrag der Rijksbijdrage, overeenkomstig art. 54bis der wet tot regeling van het lager onderwijs, waarop genoemd schoolbestuur over 1902 aanspraak heeft, bepaald hebben, voor zoover de schoollokalen betreft, ad f 56,32, daarbij de tegemoetkoming in de kosten om te voorzien in de behoefte aan schoollokalen over een tijdvak van slechts 61 dagen en niet over het geheele dienstjaar berekenende, vermits de schoollokalen eerst van af 1 November 1902 aan den bij art. 54bis, A, a, der wet gestelden eisch hebben voldaan, en de bijdrage, ter tegemoetkoming in de bedoelde kosten, slechts gegeven kan worden van den dag af, waarop de lokalen, blijkens door het schooltoezicht afgegeven verklaring, aan de gestelde eischen en regelen hebben voldaan, daar 1°. volgens de redactie van art. 54bis, A, der wet, de hierbedoelde bijdrage wordt gegeven *mits* aan de in dat artikel en in den algemeenen maatregel van bestuur gestelde eischen en regelen wordt voldaan, waaruit volgt, dat, *indien* en *zoolang* aan die eischen en regelen *niet* wordt voldaan, *geen* bijdrage wordt toegekend; 2°. in het 8ste lid van art. 6 van het Koninklijk besluit van 21 December 1901 (*Staatsblad* n°. 273) en in het opschrift van kolom 16 van den Staat, model O, voor het doen van de opgaaf van den districtsschoolopziener, vastgesteld bij beschikking van den Minister van Binnenlandsche Zaken van 31 December 1901, n°. 11575/9327, afd. A. Z. C/O, de vermelding van het tijdstip sedert wanneer de lokalen *wel* aan de gestelde eischen en regelen voldoen, geen zin zou hebben, indien de bijdrage ook moest worden toegekend over een tijdvak, gedurende hetwelk daaraan niet was voldaan;

dat het schoolbestuur van dit besluit van Gedeputeerde Staten bij Ons in beroep is gekomen, daarbij aanvoerende, dat noch in gezegd wetsartikel, noch in het Koninklijk besluit van 21 December 1901 (*Staatsblad* n°. 273), sprake is van eene uitkeering over zooveel dagen als de school aan de gestelde eischen voldoet, doch dat alleen in art. 6 van dat Koninklijk besluit wordt bepaald, dat indien, nadat de districtsschoolopziener heeft verklaard dat de schoollokalen niet voldoen aan de gestelde eischen en regelen, door het schoolbestuur alsnog het noodige wordt verricht, waardoor de lokalen in den loop des jaars aan die eischen en regelen komen te voldoen, het bestuur ten tijde dat zulks is geschied, daarvan mededeeling doet aan den schoolopziener;

Overwegende, dat de gronden die Gedeputeerde Staten er toe geleid hebben, de bijdrage der tegemoetkoming in de kosten om te voorzien in de behoefte aan schoollokalen, te berekenen slechts van den dag af, waarop de lokalen, blijkens door het schooltoezicht afgegeven verklaring, aan de gestelde eischen en regelen hebben voldaan, juist zijn;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs, waarvan de gewijzigde tekst is bekend gemaakt in *Staatsblad* n°. 208 van het jaar 1901;

Hebben goedgevonden en verstaan:

met handhaving van het bestreden besluit, het bedrag der Rijksbijdrage over 1902 aan het bestuur der bovengenoemde school toekomende, vast te stellen op f 2243,40⁵.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de

uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeeling voor de geschillen van bestuur.

Het Loo, den 25sten Juli 1903.

WILHELMINA.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
KUYPER.

IX.

27 Juli 1903
n°. 45.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door het bestuur der vereeniging tot bevordering van Christelijk schoolonderwijs, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Zeeland, dd. 4 April 1903, n°. 18, 1ste afdeeling, genomen op de aanvraag van het bestuur der bijzondere lagere school aan de Wijngaardstraat A 187, te Goes, van genoemde vereeniging, om de Rijksbijdrage, bedoeld in art. 54bis der wet tot regeling van het lager onderwijs, over 1902;

Den Raad van State, afdeeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 1 Juli 1903, n°. 127;

Op de voordracht van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van 22 Juli 1903, n°. 7379, afdeeling Algemeene Zaken en Comptabiliteit;

Overwegende, dat Gedeputeerde Staten van Zeeland bij hun bovenvermeld besluit de Rijksbijdrage, bedoeld in art. 54bis der wet tot regeling van het lager onderwijs, over 1902 aan genoemd bestuur uit te keeren, voor zoover betreft de tegemoetkoming in de kosten om te voorzien in de behoefte aan schoollokalen, hebben berekend over het tijdvak van 17 November—31 December, aangezien volgens opgaaf van den schoolopziener de school slechts gedurende dat tijdvak aan de daarvoor gestelde regelen had voldaan;

dat gemeld bestuur van dit besluit van Gedeputeerde Staten bij Ons in beroep is gekomen, wijl bij dat besluit de bedoelde vergoeding niet over het volle jaar is berekend, daarbij aanvoerende, dat ten gevolge van verbouwing, ten einde volkomen te voldoen aan de eischen en regelen der wet, de Rijksbijdrage zou onthouden worden over het tijdsbestek daartoe noodig;

Overwegende, dat de gronden, die Gedeputeerde Staten er toe geleid hebben, de bijdrage ter tegemoetkoming in de kosten om te voorzien in de behoefte aan schoollokalen te berekenen slechts van den dag af, waarop de lokalen, blijkens door het schooltoezicht afgegeven verklaring, aan de gestelde eischen en regelen hebben voldaan, juist zijn;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs, waarvan de gewijzigde tekst is bekend gemaakt in *Staatsblad* n°. 208 van het jaar 1901;

Hebben goedgevonden en verstaan:

met handhaving van het bestreden besluit, het bedrag der Rijksbijdrage over 1902 aan het bestuur der bovengenoemde school toekomende, vast te stellen op f 1875,91.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur.

Het Loo, den 27sten Juli 1903.

W I L H E L M I N A.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
K U Y P E R.

X.

5 Augustus 1903
nº. 23.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door het bestuur der Vereeniging voor Christelijk nationaal schoolonderwijs, te Franeker, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Friesland, dd. 23 April 1903, nº. 2, 2de afdeling, F, genomen op de aanvraag van het bestuur der bijzondere lagere school in de Voorstraat F. W. 41, van genoemde vereeniging, om de Rijksbijdrage, bedoeld in art. 54*bis* der wet tot regeling van het lager onderwijs, over 1902;

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 15 Juli 1903, nº. 139;

Op de voordracht van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van 30 Juli 1903, nº. 7963, afdeling Algemeene Zaken en Comptabiliteit;

Overwegende, dat Gedeputeerde Staten van Friesland bij hun bovenvermeld besluit, de bijdrage ter tegemoetkoming in de kosten om te voorzien in de behoefte aan schoollokalen voor gemeld schoolbestuur hebben toegekend van af 27 October 1902, zijnde de datum, waarop de lokalen, blijkens door het schooltoezicht afgegeven verklaring, aan de gestelde eischen en regelen hebben voldaan en niet over een vol jaar, vermits uit de redactie van art. 54*bis*, A, der wet tot regeling van het lager onderwijs volgt, dat de hier bedoelde bijdragen worden gegeven *mits* aan de in dat artikel en in den algemeenen maatregel van bestuur gestelde eischen en regelen wordt voldaan, zoodat, *indien* en *zoolang* aan die eischen en regelen niet wordt voldaan, *geen* bijdrage wordt toegekend, terwijl, indien de bijdrage ook moet worden toegekend over een tijdvak, gedurende hetwelk niet aan de gestelde eischen en regelen was voldaan, de vermelding van het tijdstip, sedert hetwelk de lokalen daaraan *wel* voldoen, geen zin zou hebben (art. 6, 8ste lid van het Koninklijk besluit van 21 December 1901 (*Staatsblad* nº. 273, en het opschrift van kolom 16 van den staat model O, voor het doen van de opgaaf van den districtsschool-opziener, vastgesteld bij beschikking van den Minister van Binnenlandsche Zaken van 31 December 1901, nº. 11575/9327, afdeling A. Z. C/O.);

dat het schoolbestuur van dat besluit van Gedeputeerde Staten bij Ons in beroep is gekomen, op grond, dat Gedeputeerde Staten bovenbedoelde bijdrage niet over een vol jaar hebben berekend, niettegenstaande de wet alleen spreekt van eene jaarlijksche en niet van eene gedeeltelijke bijdrage;

Overwegende, dat de gronden, die Gedeputeerde Staten tot hun bestreden besluit geleid hebben, juist zijn; en deze tot de Onze makende;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs, waarvan de gewijzigde tekst is bekend gemaakt in *Staatsblad* nº. 208 van het jaar 1901;

Hebben goedgevonden en verstaan:

met handhaving van het bestreden besluit, de Rijksbijdrage over 1902 aan bovengenoemde school toekomende, vast te stellen op f 1583,65.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur.

Het Loo, den 5den Augustus 1903.

W I L H E L M I N A.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
K U Y P E R.

XI.

22 Augustus 1903
nº. 37.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door het bestuur der Vereeniging tot stichting en instandhouding van scholen met den Bijbel, te Stadskanaal, gemeente Onstwedde, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Groningen, dd. 17 April 1903, nº. 65, (2de afdeling), genomen op de aanvraag van het bestuur der bijzondere lagere school aan de Mennistenlaan, te Stadskanaal van die vereeniging, om de Rijksbijdrage, bedoeld in art. 54*bis* der wet tot regeling van het lager onderwijs, over 1902;

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 5 Augustus 1903, nº. 146;

Op de voordracht van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van 19 Augustus 1903, nº. 8592, afdeling A. Z. C.;

Overwegende, dat het bestreden besluit van Gedeputeerde Staten van Groningen gedagteekend is 17 April 1903, en het adres van beroep den 21sten Mei daaraanvolgende bij Ons is ingekomen;

dat derhalve door appellant niet in acht genomen is de termijn van 30 vrije dagen na de dagteekening der beslissing van Gedeputeerde Staten, in het 8ste lid van art. 54*bis* der wet tot regeling van het lager onderwijs voor het instellen van beroep bepaald;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs, waarvan de gewijzigde tekst is afgekondigd in *Staatsblad* nº. 208 van het jaar 1901;

Hebben goedgevonden en verstaan:

appellant niet ontvankelijk te verklaren in het door hem ingesteld beroep.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden ge-

zonden aan den Raad van State, afdeeling voor de geschillen van bestuur.

Het Loo, den 22sten Augustus 1903.

WILHELMINA.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
KUYPER.

XII.

22 Augustus 1903
n°. 38.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door Onzen Commissaris in Utrecht, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten dier provincie, dd. 9 April 1903, n°. 27, genomen op de aanvraag van het bestuur der bijzondere lagere school in de Badstraat n°. 7, te Utrecht, van de parochie van Onze Lieve Vrouwe Hemelvaart aldaar, om de Rijksbijdrage, bedoeld in art. 54bis der wet tot regeling van het lager onderwijs, over 1902;

Den Raad van State, afdeeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, adviezen van 8 Juli 1903, n°. 121, en 5 Augustus 1903, n°. 121/27;

Op de voordracht van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van 19 Augustus 1903, n°. 8531, afdeeling A. Z. C.;

Overwegende, dat voor deze school, welke op 20 Mei 1902 is opgericht, eene bijdrage is aangevraagd van f 721,47, waaronder f 68,54 voor de schoollokalen;

dat Gedeputeerde Staten de bijdrage hebben bepaald op f 728,89⁵, daar zij van cordeel waren, dat de tegemoetkoming voor de schoollokalen f 75,96⁵ moest bedragen, aangezien zij berekend moest worden, niet over het aantal volle maanden, maar over het aantal dagen, gedurende welke aan de voorschriften der wet is voldaan;

dat Onze Commissaris, in beroep gekomen, heeft aangevoerd, dat, vermits de tegemoetkoming voor de schoollokalen alleen verleend wordt, als de school aanspraak heeft op de Rijksbijdrage in de jaarwedden der onderwijzers, die tegemoetkoming niet kan worden berekend over den tijd, waarvoor op die Rijksbijdrage geen aanspraak kan worden gemaakt, en dat, ware de opvatting van Gedeputeerde Staten juist, de tegemoetkoming toch niet f 75,96⁵, maar f 72,75 zou moeten bedragen (226 dagen);

Overwegende, dat volgens art. 54bis, 5de lid, der wet tot regeling van het lager onderwijs, door het Rijk voor elk dienstjaar aan de besturen der bijzondere scholen, die voor eene bijdrage, krachtens het 1ste lid van dat artikel in aanmerking komen, bovendien wordt verleend: A. eene bijdrage ter tegemoetkoming in de kosten om te voorzien in de behoefte aan schoollokalen;

dat dus de bijdrage in de kosten der schoollokalen, bedoeld in het vijfde lid van genoemd artikel, niet wordt verleend, vóórdat de school voor de bijdrage in de jaarwedden der onderwijzers, bedoeld in het eerste lid van dat artikel, in aanmerking komt;

dat nu, volgens het eerste lid van genoemd artikel j^o. art 45, sub 1°, laatste lid, de bijdrage voor een onderwijzer, die in den loop van het jaar wordt in dienst gesteld, wordt berekend in evenredigheid van het aantal volle maanden, dat hij in dat jaar aan de school is verbonden;

dat dus de school, die met 20 Mei 1902 werd geopend, eerst te beginnen met 1 Juni 1902 voor eene bijdrage in de jaarwedden der onderwijzers is in aanmerking gekomen;

dat mitsdien te recht in appel is beweerd, dat ook eerst van dat tijdstip af bovendien de bijdrage in de kosten der schoollokalen behoort te worden verleend;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs, waarvan de gewijzigde tekst is bekend gemaakt in *Staatsblad* n°. 208 van het jaar 1901;

Hebben goedgevonden en verstaan:

met wijziging van het bestreden besluit van Gedeputeerde Staten van Utrecht, het bedrag der Rijksbijdrage over 1902, toekomende aan het bestuur der bovengenoemde school, vast te stellen op f 721,82.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeeling voor de geschillen van bestuur.

Het Loo, den 22sten Augustus 1903.

WILHELMINA.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
KUYPER.

XIII.

28 Augustus 1903
n°. 30.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door het bestuur der Vereniging voor lager onderwijs op Gereformeerden grondslag, te Rinsumageest (gemeente Dantumadeel), tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Friesland, dd. 23 April 1903, n°. 2, 2de afd., F, genomen op de aanvraag van het bestuur der bijzondere lagere school aldaar van genoemde vereniging, om de Rijksbijdrage, bedoeld in art. 54bis der wet tot regeling van het lager onderwijs, over 1902;

Den Raad van State, afdeeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 5 Augustus 1903, n°. 151;

Op de voordracht van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van 25 Augustus 1903, n°. 8734, afdeeling Algemeene Zaken en Comptabiliteit;

Overwegende, dat het bestreden besluit van Gedeputeerde Staten van Friesland gedagteekend is 23 April 1903 en het adres van beroep den 31sten Mei d. a. v. bij Ons Kabinet is ingekomen;

dat derhalve door appellant niet is in acht genomen de termijn van 30 vrije dagen na de dagteekening der beslissing van Gedeputeerde Staten, in het 8ste lid van art. 54bis der wet

tot regeling van het lager onderwijs voor het instellen van beroep bepaald;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs, waarvan de gewijzigde tekst is bekend gemaakt in *Staatsblad* n°. 208 van het jaar 1901;

Hebben goedgevonden en verstaan:

appellant niet ontvankelijk te verklaren in het door hem ingestelde beroep.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeeling voor de geschillen van bestuur.

Het Loo, den 28sten Augustus 1903.

WILHELMINA.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
KUYPER.

XIV.

28 Augustus 1903
n°. 31.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door het bestuur der Vereeniging voor Christelijk nationaal schoolonderwijs, te Deventer, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Overijssel, dd. 16 April 1903, n°. 314/1078, (2de afd.), genomen op de aanvraag van genoemd bestuur, om voor zijne lagere school aan de Papenstraat aldaar over het jaar 1902 te bekommen de Rijksbijdrage, bedoeld in art. 54*bis* der wet tot regeling van het lager onderwijs;

Den Raad van State, afdeeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 5 Augustus 1903, n°. 150;

Op de voordracht van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van 25 Augustus 1903, n°. 8735, afdeeling Algemeene Zaken en Comptabiliteit;

Overwegende, dat de Rijksbijdrage voor bovengenoemde school, aangevraagd tot een bedrag van f 997,50, door Gedeputeerde Staten is bepaald op f 919,16⁵;

dat het schoolbestuur, bij Ons in beroep gekomen, heeft aangevoerd, dat Gedeputeerde Staten ten onrechte de bijdrage, ter tegemoetkoming in de kosten van lokalen, slechts over vier maanden hebben verleend, daar, naar zijne meening, die bijdrage ook dan over het geheele jaar verleend moet worden, als de lokalen eerst in den loop des jaars aan de eischen der wet voldoen;

Overwegende, dat nu de lokalen dezer school slechts gedurende vier maanden hebben voldaan aan de eischen, gesteld in het 5de lid, sub A, van art 54*bis* der wet, Gedeputeerde Staten te recht hebben geoordeeld, dat de bijdrage in de kosten, om te voorzien in de behoefte aan schoollokalen, over niet langer dan 4 maanden kan worden verleend;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs, waarvan

de gewijzigde tekst is bekend gemaakt in *Staatsblad* n°. 208 van het jaar 1901;

Hebben goedgevonden en verstaan:

met handhaving van het bestreden besluit van Gedeputeerde Staten van Overijssel, het daartegen ingesteld beroep ongegrond te verklaren en de Rijksbijdrage over 1902 aan het bestuur dezer school toekomende, vast te stellen op f 919,16⁵.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeeling voor de geschillen van bestuur.

Het Loo, 28 Augustus 1903.

WILHELMINA.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
KUYPER.

XV.

28 Augustus 1903
n°. 32.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op de beroepen, ingesteld: 1°. door Onzen Commissaris in Zuidholland en 2°. door het bestuur der Vereeniging tot bevordering van Christelijke belangen te Zwammerdam, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Zuidholland, dd. 20/27 April 1903, B, n°. 1411 (1ste afd.), G. S., n°. 23/1, genomen op de aanvraag van het bestuur der bijzondere lagere school in de Molenbuurt, te Zwammerdam, van genoemde vereeniging, om de Rijksbijdrage, bedoeld in art. 54*bis* der wet tot regeling van het lager onderwijs, over 1902;

Den Raad van State, afdeeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 5 Augustus 1903, n°. 145;

Op de voordracht van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van 25 Augustus 1903, n°. 8736, afd. A. Z. C.;

Overwegende, dat voor deze school over 1902 eene Rijksbijdrage is aangevraagd van f 1022,50;

dat Gedeputeerde Staten de bijdrage hebben bepaald op f 955,86;

dat Onze Commissaris in Zuidholland van het besluit van Gedeputeerde Staten bij Ons is in beroep gekomen, aanvoerende, dat de bijdrage voor de onderwijzeres C. Bausch niet op f 177,33, maar op f 173,33 had moeten zijn bepaald;

dat ook het bestuur der bovengenoemde vereeniging bij Ons beroep heeft ingesteld, daarbij te kennen gevende, dat de bijdrage voor genoemde onderwijzeres in plaats van over 8 maanden over 9 maanden had moeten zijn berekend, daar zij van 1 April af aan de school verbonden was geweest, al had zij eerst op 3 April hare schooltaak aanvaard;

Overwegende, dat hetgeen door Onzen Commissaris is aangevoerd juist is;

dat vermits de onderwijzeres C. Bausch eerst op 3 April — door het schoolbestuur op Model E aan den districtsschool-

opziener als dag van hare indiensttreding opgegeven — haar werk aan de school heeft begonnen, zij niet geacht kan worden gedurende de volle maand April aan de school verbonden te zijn geweest;

dat het beroep van het bestuur der genoemde vereeniging dus ongegrond is;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs, waarvan de gewijzigde tekst is bekend gemaakt in *Staatsblad* n°. 208 van het jaar 1901;

Hebben goedgevonden en verstaan:

met wijziging van het bestreden besluit van Gedeputeerde Staten van Zuidholland, de Rijksbijdrage over het jaar 1902 aan het bestuur dezer school toekomende, vast te stellen op f 951,86.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeeling voor de geschillen van bestuur.

Het Loo, den 28sten Augustus 1903.

WILHELMINA.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
KUYPER.

XVI.

9 September 1903
n°. 15.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door het bestuur der Vereeniging voor Christelijk lager schoolonderwijs, te Uithuizermeeden, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Groningen, dd. 24 April 1903, n°. 100, (2de afd.), genomen op de aanvraag van het bestuur der bijzondere lagere school van genoemde vereeniging, om de Rijksbijdrage, bedoeld in art. 54bis der wet tot regeling van het lager onderwijs, over 1902;

Den Raad van State, afdeeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 19 Augustus 1903, n°. 170;

Op de voordracht van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van 5 September 1903, n°. 8964, afdeeling Algemeene Zaken en Comptabiliteit;

Overwegende, dat het bestreden besluit van Gedeputeerde Staten van Groningen is gedagteekend 24 April 1903 en het adres van beroep bij Ons is ingekomen op 20 Juni 1903, dus na verloop van den termijn van 30 vrije dagen, gesteld in art. 54bis, 8ste lid, der wet tot regeling van het lager onderwijs;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs, waarvan de gewijzigde tekst is bekend gemaakt in *Staatsblad* n°. 208 van het jaar 1901;

Hebben goedgevonden en verstaan:

appellant niet ontvankelijk te verklaren in het door hem ingestelde beroep.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeeling voor de geschillen van bestuur.

Het Loo, den 9den September 1903.

WILHELMINA.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
KUYPER.

XVII.

14 September 1903
n°. 87.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door het bestuur der bijzondere lagere school van de Vereeniging van den Heiligen Vincentius à Paulo in de Karrestraat te Breda, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Noordbrabant, dd. 30 April 1903, G, n°. 176, 2de afdeeling, 3de bureau, genomen op de aanvraag van genoemd bestuur, om de Rijksbijdrage, bedoeld in art. 54bis der wet tot regeling van het lager onderwijs, over 1902;

Den Raad van State, afdeeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 19 Augustus 1903, n°. 152;

Op de voordracht van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van 10 September 1903, n°. 8965, afdeeling A. Z. C.;

Overwegende, dat voor deze school, welke op 15 Januari 1902 232 leerlingen telde en waaraan sedert 1 Mei 1902 ook onderwijs gegeven is in de vakken onder *m* en *p*, vermeld in art. 2 der wet, eene Rijksbijdrage is aangevraagd van f 2343,32⁵;

dat Gedeputeerde Staten de bijdrage echter hebben bepaald op f 2128,66²; daarbij overwegende, dat uit eene nadere toelichting van den districtsschoolopziener gebleken is, dat aan de school sinds 1 Mei 1902 onderwijs gegeven is in de vakken *a—i*, *l*, *m* en *p*;

dat echter, overeenkomstig art. 3 van het Koninklijk besluit van 21 December 1901 (*Staatsblad* n°. 273), de rooster van lesuren vóór den aanvang van het schooljaar door het bestuur der school moet worden opgemaakt en door den arrondissementsschoolopziener voor gezien moet worden ondertekend; dat, nu noch bovengenoemde wet, noch eenige daaruit voortvloeiende algemeene maatregel van bestuur van wijziging in dien eenmaal vastgestelden rooster gewaagt, het onderwijs in dat schooljaar moet worden geacht overeenkomstig dien rooster gegeven te zijn en daarnaar de Rijksbijdrage moet worden berekend;

dat van het besluit van Gedeputeerde Staten het schoolbestuur bij Ons in beroep gekomen is, daarbij aanvoerende, dat, vermits sinds 1 Mei 1902 onderwijs gegeven is in de vakken *a—i*, *l*, *m* en *p*, aan deze school, gelijk de subsidie-aanvraag vermeldt, in plaats van één, twee onderwijzers boven het vereischte getal voor de subsidie-berekening in aanmerking mogen komen en voor twee onderwijzers f 310 subsidie per jaar moet worden verleend, voor zooveel maanden als van 1 Mei tot 31 December 1902, onderwijs door hen gegeven is;

dat het schooljaar op deze school steeds begint op 1 Mei van ieder jaar en loopt tot 1 Mei van het volgende jaar; dat vóór 1 Mei 1902, namelijk op 16 April 1902, de rooster, als bedoeld in art. 3 van het Kon. besluit van 21 December 1901 (*Staatsblad* n°. 273), behoorlijk in tweevoud aan den arrondissements-schoolopziener is toegezonden; dat na dien datum geen wijziging in dien rooster heeft plaats gehad; dat iedere school het recht heeft, het schooljaar te doen aanvangen op den datum, dien zij volgens de plaatselijke omstandigheden het beste oordeelt; om welke redenen appellant verzoekt, dat de Rijksbijdrage alsnog worde vastgesteld op f 2342,82⁵;

Overwegende, dat waar het vast staat, dat sinds 1 Mei 1902 op de school, waarop de aanvraag betrekking heeft, onderwijs is gegeven in de vakken, vermeld onder de letters *a—i, l, m* en *p*, van art. 2 der wet tot regeling van het lager onderwijs, overeenkomstig die aanvraag twee onderwijzers boven het vereischte getal voor de subsidie-berekening in aanmerking mogen komen, en voor twee onderwijzers f 310 subsidie per jaar moet worden verleend, voor zooveel maanden van het jaar 1902 als sinds 1 Mei van dat jaar door hen onderwijs gegeven is; dat is dus over acht maanden, mits blijke, dat de rooster, als bedoeld bij art. 3 van het Koninklijk besluit van 21 December 1901 (*Staatsblad* n°. 273), tijdig aan den arrondissements-schoolopziener is toegezonden;

dat volgens laatstvermelde bepaling die toezending behoort te geschieden in den aanvang van het schooljaar; dat voor de school, waarop de aanvraag betrekking heeft, het schooljaar — zooals appellant stelt en niet is weersproken — aanvangt op den 1sten Mei en dus de op 16 April 1902 gedane toezending van den rooster tijdig is geschied;

dat mitsdien het beroep gegrond behoort te worden verklaard;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs, waarvan de gewijzigde tekst is bekend gemaakt in *Staatsblad* n°. 208 van het jaar 1901;

Hebben goedgevonden en verstaan:

met gegrondverklaring van het beroep de Rijksbijdrage voor de door appellant bestuurde school aan de Karrestraat, te Breda, voor het jaar 1902 vast te stellen op f 2342,82⁵.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeeling voor de geschillen van bestuur.

Het Loo, den 14den September 1903.

WILHELMINA.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
KUYPER.

XVIII.

21 September 1903
n°. 6.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door Onzen Commissaris in Zuidholland, tegen het besluit van Gedeputeerde

Staten dier provincie, dd. 20/27 April 1903, B, n°. 471 (1ste afd.), G. S., n°. 11/1, genomen op de aanvraag van het bestuur der bijzondere lagere school in de Kipstraat n°. 18, te Rotterdam, van de Rotterdamsche vereeniging voor Katholiek onderwijs, aldaar, om de Rijksbijdrage, bedoeld in art. 54bis der wet tot regeling van het lager onderwijs, over 1902;

Den Raad van State, afdeeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 2 September 1903, n°. 162;

Op de voordracht van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van 18 September 1903, n°. 9288, afdeeling Algemeene Zaken en Comptabiliteit;

Overwegende, dat Gedeputeerde Staten, overeenkomstig de aanvraag, de Rijksbijdrage voor de school hebben bepaald op f 1950, waarvan f 123 voor het herhalingsonderwijs;

dat Onze Commissaris in Zuidholland van het besluit van Gedeputeerde Staten, bij Ons in beroep gekomen, heeft aangevoerd, dat de bijdrage voor het herhalingsonderwijs niet — zooals geschied is — had moeten zijn berekend naar 410, maar naar 82 uren — overeenkomstig de door den districtsschoolopziener verstrekte opgave — en dus f 24,60 moet bedragen;

Overwegende, dat al moge in dit geval het herhalingsonderwijs — gelijk het schoolbestuur nader aan Gedeputeerde Staten heeft medegedeeld — aan leerlingen van 5 scholen gegeven zijn (waarom het schoolbestuur meende gerechtigd te zijn, het cijfer 82 met 5 te vermenigvuldigen), het aldus gezamenlijk genoten onderwijs verstrekt is gedurende niet meer dan 82 uren, en de bijdrage daarvoor dus op geen hooger cijfer kan worden vastgesteld dan op $82 \times f 0,30 = f 24,60$;

dat het beroep dus gegrond is, gelijk Gedeputeerde Staten ook hebben erkend;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs, waarvan de gewijzigde tekst is bekend gemaakt in *Staatsblad* n°. 208 van het jaar 1901;

Hebben goedgevonden en verstaan:

met wijziging van het bestreden besluit van Gedeputeerde Staten van Zuidholland, het bedrag der Rijksbijdrage aan het bestuur van bovengenoemde school over 1902 toekomstende, vast te stellen op f 1851,60.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeeling voor de geschillen van bestuur.

's Gravenhage, den 21sten September 1903.

WILHELMINA.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
KUYPER.

XIX.

23 September 1903
n°. 22.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door het bestuur der bijzondere lagere school van de Vereeniging voor Christelijk

nationaal schoolonderwijs, te Dinxperlo en Gendringen, gevestigd te Dinxperlo, Heume C, 174, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Gelderland, dd. 21 April jl., n°. 126, genomen op de aanvraag van gemeentel bestuur, om de Rijksbijdrage, bedoeld in art. 54bis der wet tot regeling van het lager onderwijs, over 1902;

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, adviezen van 15 Juli 1903, n°. 140, en 2 September 1903, n°. 140/31;

Op de voordracht van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van 21 September 1903, n°. 9287¹, afdeling Algemeene Zaken en Comptabiliteit;

Overwegende, dat de Rijksbijdrage, aangevraagd tot een bedrag van f 989,33⁵, waaronder f 117,50 voor de schoollokalen, door Gedeputeerde Staten is bepaald op f 881,62, waaronder voor de schoollokalen f 9,79, op grond, dat de schoollokalen slechts gedurende één volle maand aan de wettelijke eischen hebben voldaan;

dat het schoolbestuur, bij Ons in beroep gekomen, aanvoert, dat het schoolgebouw zelf aan de eischen der wet voldeed, maar dat het aantal privaten onvoldoende was; dat te dien aanzien, krachtens art. 4 van het Koninklijk besluit van 6 December 1901 (*Staatsblad* n°. 237), door den districtsschoolopziener ontheffing is verleend tot 31 October 1902, waarna deze het gebouw heeft goedgekeurd; en dat het bestuur nu meent over het geheele jaar op de bijdrage aanspraak te kunnen maken;

Overwegende, dat deze school vóór 5 November, behalve aan het bepaalde sub d, ook niet heeft voldaan aan de overige vereischen in het 5de lid, sub A, van art. 54bis der wet tot regeling van het lager onderwijs gesteld, zooals die bij Koninklijk besluit van 6 December 1901 (*Staatsblad* n°. 237) zijn geregeld, aan welke laatste vereischen door den districtsschoolopziener geen ontheffing kon worden verleend;

dat de bijdrage voor schoollokalen dus alleen kan worden toegekend over het tijdvak 5 November—31 December;

dat het beroep in zooverre gegrond is, als Gedeputeerde Staten de bijdrage voor schoollokalen slechts over ééne maand hebben toegediend;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs, waarvan de gewijzigde tekst is bekend gemaakt in *Staatsblad* n°. 208 van het jaar 1901;

Hebben goedgevonden en verstaan:

met wijziging van het bestreden besluit, het bedrag der Rijksbijdrage, aan het bestuur van bovengenoemde school over 1902 toekomende, vast te stellen op f 890,17⁵.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur.

's Gravenhage, den 23sten September 1903.

WILHELMINA.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
KUYPER.

XX.

2 October 1903
n°. 31.
—

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door Onzen Commissaris in de provincie Zuidholland, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten dier provincie, dd. 9/16 Maart 1903, B, n°. 105, (1ste afd.), G. S., n°. 7/1, genomen op de aanvraag van het bestuur der bijzondere lagere school aan den Lutherischen Burgwal n°. 13, te 's Gravenhage, van de Vereeniging „De Christelijke bijzondere school”, om de Rijksbijdrage, bedoeld in art. 54bis der wet tot regeling van het lager onderwijs, over het jaar 1902;

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, adviezen van 17 Juni 1903, n°. 108, en 2 September 1903, n°. 108/29;

Op de voordracht van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van 25 September 1903, n°. 9285¹, afdeling Algemeene Zaken en Comptabiliteit;

Overwegende, dat overeenkomstig de aanvraag de Rijksbijdrage voor deze school, welke op 15 Januari 1902 216 leerlingen telde, door Gedeputeerde Staten bepaald is op f 2788,25;

dat Onze Commissaris van dat besluit bij Ons in beroep is gekomen, daarbij aanvoerende, dat blijken art. 1 der statuten, goedgekeurd bij Koninklijk besluit van 16 April 1873, n°. 23, en opgenomen in de *Nederlandsche Staatscourant* van 22 Juli daaraanvolgende, n°. 171, genoemde vereeniging is aangegaan voor den tijd van 29 jaren, gerekend van den dag van hare erkenning als rechtspersoon;

dat de wijziging van de statuten, goedgekeurd bij Koninklijk besluit van 25 November 1889, n°. 22, opgenomen in de *Nederlandsche Staatscourant* van 19 Februari 1890, n°. 42, geene bepalingen bevat met de betrekking tot den termijn waarvoor de vereeniging is aangegaan;

dat deze dus op 16 April 1902 had opgehouden als rechtspersoon te bestaan, zoodat, aangezien geen Koninklijk besluit bekend is, waarbij de statuten of wijzigingen daarin opnieuw zijn goedgekeurd, de school dezer vereeniging sedert dien datum niet heeft voldaan aan den eisch, gesteld in het 1ste lid, sub 1°, van art. 54bis der wet tot regeling van het lager onderwijs, en dat Gedeputeerde Staten derhalve ten onrechte de Rijksbijdrage hebben toegekend over het geheele jaar, in plaats van over de maanden Januari, Februari en Maart 1902;

Overwegende, dat zooals reeds bij herhaling door Ons is beslist, (de bepaling van art. 54bis der wet tot regeling van het lager onderwijs medebrengt, dat eene vereeniging op de daar toegekende Rijksbijdrage geen recht kan doen gelden over het tijdvak waarin zij geen rechtspersoonlijkheid bezat);

dat de rechtspersoonlijkheid der vereeniging: „De Christelijke bijzondere school”, te 's Gravenhage, op 16 April 1902 een einde had genomen;

dat nu wel bij Koninklijk besluit van 1 April 1903, n°. 5, zijn goedgekeurd de statuten eener nieuwe vereeniging: „Christelijke bijzondere school”, te 's Gravenhage; blijkens art. 1 dier statuten eene voortzetting van de gelijknamige vereeniging, hiervoren bedoeld, maar dat, al moge zoodoende de vereeniging een onafgebroken bestaan hebben gehad, dit niet geldt ten aanzien van hare rechtspersoonlijkheid, welke,

blijkens de bepaling van art. 5 en art. 6 der wet van 22 April 1855 (*Staatsblad* n°. 32), eerst bestaat na de door goedkeuring der statuten verkregen erkenning;

dat deze regeling ook volkomen met den aard der instelling strookt, omdat de beantwoording der vraag of eene vereeniging bij het verrichten van eene handeling als rechtspersoon aan te merken is, niet afhankelijk kan zijn van eene latere en dus op dat tijdstip nog niet bekende erkenning;

dat dus in het jaar 1902 de vereeniging „De Christelijke bijzondere school”, te 's Gravenhage, gedurende 9 maanden niet tot de Rijksbijdrage gerechtigd is geweest;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs;

Hebben goedgevonden en verstaan:

met vernietiging van het bestreden besluit het gezamenlijk bedrag der Rijksbijdragen voor de school Luthersche Burgwal n°. 13, te 's Gravenhage, staande onder het bestuur der vereeniging „De Christelijke bijzondere school”, te 's Gravenhage, over het jaar 1902 vast te stellen op f 701.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeeling voor de geschillen van bestuur.

Raben-Steinfeld, den 2den October 1903.

WILHELMINA.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
KUYPER.

XXI.

2 November 1903
n°. 34.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door den inspecteur van het lager onderwijs in de 3de inspectie, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Friesland, dd. 30 April 1903, n°. 10, 2de afd. F, genomen op de aanvraag van het bestuur der bijzondere lagere school te Rottevalle (gemeente Achtkarspelen), van de vereeniging tot stichting en instandhouding van eene Christelijke lagere school op Gereformeerden grondslag voor Rottevalle e. o., om de Rijksbijdrage, bedoeld in art. 54bis der wet tot regeling van het lager onderwijs, over 1902;

Den Raad van State, afdeeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, adviezen van 5 Augustus 1903, n°. 153, en 14 October 1903, n°. 153/35;

Op de voordracht van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van 28 October 1903, n°. 10790, afdeeling Algemeene Zaken en Comptabiliteit;

Overwegende, dat Gedeputeerde Staten, overeenkomstig de aanvraag voor deze school de Rijksbijdrage hebben bepaald op f 703,50, waaronder f 65,50 voor schoollokalen;

dat Gedeputeerde Staten ten aanzien van dat onderdeel der

Rijksbijdrage hebben overwogen, dat eerst de schoolopziener in het district Leeuwarden en daarna in hooger beroep de inspecteur van het lager onderwijs in de derde inspectie hebben geweigerd de verklaring af te geven, bedoeld in art. 6, 3de en 6de lid, van het Koninklijk besluit van 21 December 1901 (*Staatsblad* n°. 273), dat de lokalen van deze school voldoen aan de bij art. 54bis, 5de lid sub A, onder a—d der wet gestelde eischen en aan de bij Koninklijk besluit van 6 December 1901 (*Staatsblad* n°. 237) gegeven regelen;

dat hunne weigering gegrond is op de omstandigheid, dat de eenige luchtverversching van de lokalen door het bovengedeelte der ramen mogelijk is;

dat zoowel de schoolopziener als de inspecteur van meening zijn, dat de aangehaalde voorschriften afzonderlijke middelen tot ventilatie eischen, welke ook in den winter gedurende de schooltijden beschikbaar zijn;

dat Gedeputeerde Staten zich met die meening wegens hare algemeene strekking niet kunnen vereenigen, maar dat zij van gevoelen zijn, dat elk geval op zich zelf moet worden beoordeeld;

dat uit een onderzoek, door eene commissie uit Gedeputeerde Staten ter plaatse ingesteld, blijkt: dat het schoolgebouw bestaat uit twee ruime en frische lokalen, die elk drie groote luchtramen hebben, waarvan het bovengedeelte (zoogenaamde tuimelramen) te allen tijde gemakkelijk kan worden geopend;

dat die tuimelramen draaien om spullen, die zich aan den onderkant bevinden, hetgeen, gevoegd bij een constructie aan de zijanten, gedooft, dat die tuimelramen ook des winters bij regen, wind, hagel, enz., kunnen worden opengezet, zonder dat zulks van nadeeligen invloed behoeft te zijn op zich in het lokaal bevindenden;

dat een deur in den wand tegenover die ramen toegang geeft tot een ruimen gang, die zelf weer, door middel van tuimelramen, boven deuren en ramen, onmiddellijk met de buitenlucht in verbinding kan worden gesteld, waardoor tusschen de schooltijden ruimschoots gelegenheid bestaat, om het geheele schoolgebouw van frische lucht te voorzien;

dat Gedeputeerde Staten met de commissie van oordeel zijn, dat daardoor in beide schoolvertrekken voldoende middelen tot luchtverversching aanwezig zijn en dat het schoolgebouw in dit opzicht volkomen aan de bij de wet en den algemeenen maatregel van bestuur gestelde eischen voldoet;

dat buiten bespreking kan blijven een rooster, in elk der vertrekken in het laatst van het vorige jaar in den bovenkant der lokalen aangebracht, ten dienste van de kachelpijp, op grond waarvan de districtsschoolopziener de verklaring heeft afgegeven, dat de lokalen voor 1903 wel voldoen aan de gestelde eischen en regelen, welke rooster slechts verbinding geeft met den zolder, doch niet met de buitenlucht, noch middellijk, noch onmiddellijk;

dat van het besluit van Gedeputeerde Staten de inspecteur van het lager onderwijs in de derde inspectie beroep bij Ons heeft ingesteld, daarbij aanvoerende, dat Gedeputeerde Staten niet bevoegd waren tot het instellen van een zelfstandig onderzoek, vermits de feitelijke beslissing, of de schoollokalen in den zin van art. 54bis der wet op het lager onderwijs al of niet voldoende zijn, bij het schooltoezicht behoort;

dat, ware dit anders, art. 6 van het Koninklijk besluit van 21 December 1901 (*Staatsblad* n°. 273), tegen de uitspraak van den districtsschoolopziener geen hooger beroep zou hebben opengesteld op den inspecteur;

dat ook de feitelijke toestand op het oogenblik, waarop Gedeputeerde Staten een onderzoek instellen geheel anders kan zijn dan op het tijdstip, waarop de verklaringen van het schooltoezicht worden gevraagd en afgegeven, wat ook hier het geval was, wat de roosters voor luchtverversching betreft; voorts, dat het „kunnen openen der lichtramen” en de „voldoende middelen tot luchtverversching” twee verschillende eischen zijn waaraan de school moet voldoen, wil het bestuur aanspraak kunnen maken op de Rijksbijdrage;

dat in geen enkele school des winters onder schooltijd de ramen worden opengezet;

dat Gedeputeerde Staten ten onrechte de bijdrage voor de lokalen hebben verleend;

Overwegende, dat Gedeputeerde Staten in hunne resolutie, waarvan appèl, aan het schoolbestuur een Rijkssubsidie hebben verleend voor de schoollokalen ten bedrage van f 65,50, op grond dat, naar hunne meening, de schoollokalen in het afgelopen jaar hebben voldaan aan de eischen, gesteld in het vijfde lid, sub A, onder a tot en met d van art. 54bis der wet;

dat zij tot die beslissing bevoegd en geroepen waren uit kracht van art. 12 van het Koninklijk besluit van 21 December 1901 (*Staatsblad* n°. 273), welke wettelijke bepaling hun juist die beschikking opdraagt, en hen geenszins bindt aan het oordeel, noch van den districtsschoolopziener, noch van den inspecteur;

Overwegende, wat nu de beslissing zelve betreft, aan Gedeputeerde Staten, na een plaatselijk onderzoek van eene commissie uit hun midden, is gebleken, dat het schoolgebouw bestaat uit twee ruime en frissche lokalen, die elk drie groote lichtramen hebben, waarvan de bovengedeelten gemakkelijk kunnen worden geopend, en aan welke bovengedeelten zoodanige constructie is gegeven, dat ook des winters daardoor zeer voldoende en voor de in de lokalen aanwezenden niet hinderlijke ventilatie kan worden verkregen, zoodat veilig kan worden aangenomen, dat de school, waarvoor het Rijkssubsidie wordt gevraagd, in dit opzicht aan de gestelde eischen en gegeven regelen voldoet;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs, waarvan de gewijzigde tekst is bekend gemaakt in *Staatsblad* n°. 208 van het jaar 1901;

Hebben goedgevonden en verstaan:

met ongegrondverklaring van het ingestelde beroep, het aan het bestuur der genoemde school over 1902 toekomend bedrag der Rijksbijdrage vast te stellen op f 703,50.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeeling voor de geschillen van bestuur.

Raben-Steinfeld, den 2den November 1903.

WILHELMINA.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
KUYPER.

XXII.

9 November 1903
n°. 25.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door Onzen Commissaris in Zuidholland, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten dier provincie, dd. 20/27 April 1903, B, n°. 1418 (1ste afd.), G. S., n°. 24/1, genomen op de aanvraag van het bestuur der bijzondere lagere school aan de Dorpstraat A 18, te Lisse, van het Roomsche-Katholiek parochiaal kerkbestuur der parochie St. Agatha, aldaar, om de Rijksbijdrage, bedoeld in art. 54bis der wet tot regeling van het lager onderwijs, over 1902;

Den Raad van State, afdeeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, adviezen van 5 Augustus 1903, n°. 148, en van 21 October 1903, n°. 148/37;

Op de voordracht van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van 2 November 1903, n°. 10893, afdeeling Algemeene Zaken en Comptabiliteit;

Overwegende, dat door het bestuur dezer school eene tweeledige aanvraag om eene Rijksbijdrage is ingediend, namelijk vooreerst over een tijdvak van 5 maanden (1 Januari—31 Mei) voor het hoofd en drie onderwijzers, over een tijdvak van 4 maanden (1 Januari—30 April) voor een onderwijzer, van 3 maanden (1 Januari—15 April) voor een onderwijzer, en eindelijk van 2 maanden (1 Maart—9 Mei) voor eene onderwijzeres, een en ander naar eene schoolbevolking op 15 Januari 1902 van 318 leerlingen, die onderwijs ontvingen in de vakken a—k van art. 2 der wet; en voorts over 7 maanden (Juni tot en met December) voor een hoofd en vier onderwijzers, naar eene schoolbevolking op 31 Juli 1902 van 217 leerlingen, die onderwijs ontvingen in de vakken a—l, welke dubbele aanvraag het gevolg was van een splitsing der school — jongens en meisjes afzonderlijk — hetgeen wordt bevestigd door eene afzonderlijke aanvraag van hetzelfde bestuur, ten behoeve van eene meisjesschool aan den Heereweg, Dorpstraat, voor het tijdvak 1 Juni—31 December;

dat Gedeputeerde Staten, overeenkomstig de aanvraag, de bijdrage hebben bepaald op f 1913,72;

dat Onze Commissaris, bij Ons in beroep gekomen, heeft te kennen gegeven, dat de vraag kan rijzen of niet het aantal leerlingen van 15 Januari 1902 voor deze school de eenige maatstaf moet zijn, waarnaar het getal onderwijzers over het geheele jaar zich regelt;

dat, neemt men dit aan, aan deze school twee vacatures hebben bestaan in het onderwijzend personeel, namelijk van 1 en van 9 Mei af, die gedurende het verdere deel van het jaar onvervuld zijn gebleven, terwijl geen ontheffing is verleend overeenkomstig het voorlaatste lid van art. 54bis der wet en zou dientengevolge de aanspraak op de Rijksbijdrage voor deze school, ingevolge het bepaald bij het tweede lid, sub C, van evengenoemd wetsartikel verloren zijn gegaan;

Overwegende, dat voor de bijzondere lagere school aan de Dorpstraat te Lisse van het Roomsche-Katholiek parochiaal kerkbestuur van St. Agatha, aldaar, over het jaar 1902 eene Rijksbijdrage is aangevraagd;

dat aan deze school het getal kinderen op 15 Januari 1902, als werkelijk schoolgaande bekend, bedroeg 318;

dat alzoo, ingevolge art. 2 van het Koninklijk besluit van

18 April 1890 (*Staatsblad* n°. 64), behalve het hoofd, de bijstand gevorderd wordt van zes onderwijzers;

dat deze bijstand van 1 Mei 1902 slechts bedroeg vier en van 9 Mei 1902 slechts bedroeg drie onderwijzers, terwijl van af 1 Juni 1902 wederom vier zoodanige onderwijzers aan de school werkzaam waren en alzoo de gevorderde bijstand niet aanwezig geweest is;

dat derhalve deze school over 1902 niet heeft voldaan aan alle eischen en voorwaarden in art. 54bis tot het verleen van Rijksbijdragen gesteld, met name niet aan de bepaling van het 2de lid, sub C, van dat artikel, terwijl geen ontheffing is verleend als bedoeld bij het voorlaatste lid van dat artikel;

dat wel is waar het aantal kinderen aan deze school op 1 Juni 1902 is verminderd door overplaatsing van de vrouwelijke leerlingen naar eene andere, onder hetzelfde bestuur staande school, maar dat dit het bestuur niet kan ontheffen van de verplichting om te zorgen, dat overeenkomstig de wet het aantal onderwijzers bleef in evenredigheid van het getal kinderen, dat op 15 Januari 1902 als werkelijk schoolgaande bekend stond, aangezien dit de eenige grondslag is, waarnaar het aantal onderwijzers en het bedrag der Rijksbijdrage zijn te berekenen, tenzij dat, wat hier niet het geval is, die grondslag, ten gevolge van het tijdstip van oprichting der school, niet kan worden vastgesteld;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs, waarvan de gewijzigde tekst is bekend gemaakt in *Staatsblad* n°. 208 van het jaar 1901;

Hebben goedgevonden en verstaan:

met vernietiging van het bestreden besluit van Gedeputeerde Staten van Zuidholland, te verklaren, dat het Roomsche-Katholiek parochiaal kerkbestuur van St. Agatha te Lisse, voor de school aan de dorpsstraat A 18, aldaar, geen aanspraak kan maken op de Rijksbijdrage.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeeling voor de geschillen van bestuur.

Het Loo, den 9den November 1903.

WILHELMINA.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,

KUYPER.

XXIII.

15 December 1903
n°. 20.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op de beroepen, ingesteld door Onzen Commissaris in de provincie Groningen en door het bestuur der Vereeniging voor Gereformeerd lager schoolonderwijs, te Spijk en Bierum, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten der provincie Groningen, dd. 3 April 1903, n°. 107, 2de afd., genomen op de aanvraag van het bestuur der bijzondere lagere school Spijk F. 164, te Bierum, van genoemde vereeniging, om de Rijksbijdrage, bedoeld in art. 54bis der wet tot regeling van het lager onderwijs, over 1902;

Den Raad van State, afdeeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, adviezen van 1 Juli 1903, n°. 124, 2 September 1903, n°. 124/301, 21 October 1903, n°. 124/36, en 28 November 1903, n°. 124/44;

Op de voordracht van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van 11 December 1903, n°. 11969¹, afdeeling Algemeene Zaken en Comptabiliteit;

Overwegende, dat het beroep van Onzen Commissaris is gegrond op de overweging, dat in de door Gedeputeerde Staten, bij hun bovenvermeld besluit ten behoeve van bedoelde school toegekende Rijksbijdrage over 1902, onder anderen voor de onderwijzers is vastgesteld een bedrag van f 1556,67, waaronder is begrepen eene som van f 360 voor den onderwijzer K. Schepel, in het bezit der hoofdakte, die den ouderdom van 23 jaar heeft volbracht en die gedurende het geheele jaar 1902 aan de school verbonden is geweest; dat echter gedurende de maanden November en December van dat jaar, met inbegrip van het hoofd, niet meer dan vier onderwijzers aan deze school werkzaam zijn geweest en alzoo de hoogere bijdrage voor K. Schepel, wegens het bezit der hoofdakte slechts kan worden toegekend over Januari tot en met October, terwijl over November en December de bijdrage is te berekenen tegen f 260 's jaars; dat het schoolbestuur voor K. Schepel alzoo aanspraak heeft op eene bijdrage over 10 maanden, berekend naar f 360 of f 300, en over 2 maanden naar f 260 of f 43,33, dat is te zamen f 343,33, zoodat bij opgemeld besluit van Gedeputeerde Staten f 360—f 343,33, dat is f 16,67 te veel is berekend, weshalve appellant in zooverre vernietiging van het besluit van Gedeputeerde Staten verzoekt, dat de Rijksbijdrage voor de onderwerpelijke school naar het getal onderwijzers worde bepaald op f 1540 en het totaal der bijdrage op f 1563,66;

dat wijders het bestuur der Vereeniging voor Gereformeerd lager schoolonderwijs, te Spijk en Bierum, ook bij Ons in beroep is gekomen van meergenoemd besluit van Gedeputeerde Staten van Groningen, Ons daarbij verzoekende om, in afwijking van die beslissing, te besluiten, dat aan dat bestuur eene bijdrage zal worden toegekend over het geheele jaar, ter tegemoetkoming in de kosten om te voorzien in de behoefte aan schoollokalen, dat is tot een bedrag van f 227, en daarbij mededeelende, dat wel is waar het schoolbestuur om verschillende redenen, met opzending van model G heeft gewacht tot op 8 December 1902, terwijl de goedkeuring van den schoolopziener op 20 December daaraanvolgende werd verkregen; zoodat Gedeputeerde Staten de bijdrage voor de schoollokalen tot een bedrag van f 7,46 hebben bepaald, berekend over 12 dagen;

Overwegende, wat betreft het beroep, ingesteld door Onzen Commissaris, dat hetgeen in appèl is aangevoerd, juist is;

Overwegende, wat betreft het beroep, ingesteld door het bestuur der Vereeniging voor Gereformeerd lager schoolonderwijs, te Spijk en Bierum, daarbij vragende toekenning van eene bijdrage ter tegemoetkoming in de kosten om te voorzien in de behoefte aan schoollokalen over het geheele jaar 1902, ten bedrage van f 227;

dat op deze bijdrage, volgens art. 54bis der wet, kan worden aanspraak gemaakt, mits aan de eischen der wet en de regelen, door Ons bij algemeen maatregel van bestuur vastgesteld, zij voldaan, en dat dus, zoolang dit niet is geschied, geen recht op deze bijdrage bestaat;

dat nu in dezen vast staat, dat eerst den 20sten December 1902 de districtsschoolopziener eene verklaring heeft afgegeven, en aan het appellerend bestuur, en aan den inspecteur van het lager onderwijs, dat de schoollokalen van de gezegde vereeniging aan de gestelde eischen en regelen voldoen, doch hij verzuimd heeft daarbij aan te duiden het tijdstip sedert wanneer zulks het geval was;

dat hij, door dit te verzuimen, niet heeft voldaan aan het voorschrift, vervat in art. 6, achtste lid, van het Koninklijk besluit van 21 December 1901 (*Staatsblad* n°. 273), en daardoor het appelleerend bestuur niet in de mogelijkheid is geweest, contrôle uit te oefenen op den datum, waarop, naar de meening van den districtsschoolopziener, aan de wet in dezen zoude zijn voldaan;

dat daardoor voor een deel het doel, waarom die verklaring ook aan het schoolbestuur moet worden gezonden, in dezen is gemist;

dat daarom is onderzocht, op welken dag door het appelleerend bestuur aan de eischen en regelen, voor schoollokalen gesteld, is voldaan, en dat daardoor gebleken is, dat zulks was geschied den 8sten December 1902, toen ook het bestuur daarvan mededeeling en opgave heeft gedaan aan den districtsschoolopziener;

dat alzoo, nu als vaststaande kan worden aangenomen, dat van af 8 December 1902 de schoollokalen van het appelleerend bestuur hebben voldaan aan de wettelijke eischen, ook van af dien datum kan worden aanspraak gemaakt op de bijdrage, bepaald bij art. 54*bis*, vijfde lid, A, der wet;

dat Gedeputeerde Staten, door eerst van af 20 December 1902 die bijdrage te verleen, de wet niet juist hebben toegepast, en dus ook in dit opzicht het bedrag der aan het appel-

leerend bestuur uit te keeren Rijksbijdrage over 1902, zooals dat door Gedeputeerde Staten was bepaald, moet worden gewijzigd;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs, waarvan de gewijzigde tekst is bekend gemaakt in *Staatsblad* n°. 208 van het jaar 1901;

Hebben goedgevonden en verstaan:

met wijziging van het bestreden besluit, het bedrag der Rijksbijdrage, over 1902 aan het bestuur der Vereeniging voor Gereformeerd lager onderwijs, te Spijk en Bierum, te verstrekken voor de door deze vereeniging gehouden school, vast te stellen op f 1571,17⁵.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur.

Het Loo, den 15den December 1903.

WILHELMINA

De Minister van Binnenlandsche Zaken,

KUYPER.

BIJLAGE AA.

BESLUIT van den 27sten November 1903, (Staatsblad n°. 284)
tot vernietiging van het besluit van den Raad der gemeente Leek, d.d. 22 Januari 1903, waarbij met ingang van 1 Juli 1903 is ingetrokken de gemeenschappelijke regeling nopens de toelating van kinderen uit de gemeente Zuidhorn op de openbare lagere school te Enumatil.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Op de voordracht van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van 8 October 1903, n°. 5878/3, afdeling Onderwijs, tot vernietiging van het besluit van den raad der gemeente Leek, dd. 22 Januari 1903, waarbij met ingang van 1 Juli 1903 is ingetrokken de regeling nopens de toelating van kinderen uit de gemeente Zuidhorn op de openbare lagere school te Enumatil, welke regeling werd aangegaan bij besluit van den raad der gemeente Leek, dd. 31 Mei 1862, n°. 3, en bij besluit van den raad der gemeente Zuidhorn, dd. 10 April 1862, goedgekeurd bij besluit van Gedeputeerde Staten van Groningen, dd. 12 Juni 1862, n°. 61;

Overwegende, dat art. 16, laatste lid, der wet tot regeling van het lager onderwijs bepaalt, dat naburige gemeenten zich, met inachtneming van art. 121 der Gemeentewet, kunnen vereenigen tot het vaststellen eener regeling omtrent de toelating van kinderen uit de eene gemeente op de scholen der andere;

dat art. 121 der Gemeentewet bepaalt, dat het regelen van gemeenschappelijke belangen moet geschieden na machtiging en onder goedkeuring van Gedeputeerde Staten;

dat, waar de wet al de macht, bevoegd tot het regelen van gemeenschappelijke belangen, aanwijst de bij die belangen betrokken gemeentebesturen na machtiging en onder goedkeuring van Gedeputeerde Staten, eene andere macht niet zonder uitdrukkelijke wetsbepaling bevoegd is een aldus tot stand gebrachte regeling te wijzigen of ongedaan te maken;

dat dus het woord „regelen” in laatstgenoemd artikel eene algemeene beteekenis heeft en niet alleen het vaststellen eener

regeling, maar ook het wijzigen, opheffen en intrekken van eene bestaande regeling van gemeenschappelijke belangen omvat;

dat de raad der gemeente Leek bij besluit van 22 Januari 1903 besloten heeft de gemeenschappelijke regeling omtrent de toelating van kinderen eenzijdig in te trekken;

dat derhalve voormeld raadsbesluit in strijd is met de wet;

Gelet op art. 16, laatste lid, der wet tot regeling van het lager onderwijs, in verband met art. 121 der Gemeentewet;

Gezien de artt. 153 en 158 der Gemeentewet en Ons besluit van 29 Juni 1903 (*Staatsblad* n°. 173);

Den Raad van State, gehoord (advies van 10 November 1903, n°. 23);

Gezien het nader rapport van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van 24 November 1903, n°. 10281, afdeling Onderwijs;

Hebben goedgevonden en verstaan:

bovenvermeld besluit van den raad der gemeente Leek, dd. 22 Januari 1903 wegens strijd met de wet te vernietigen.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, hetwelk in het *Staatsblad* geplaatst en in afschrift aan den Raad van State medegedeeld zal worden.

Het Loo, den 27sten November 1903.

WILHELMINA.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
KUYPER

BIJLAGE BB.

BESLUIT van den 27sten November 1903, (Staatsblad 285) tot vernietiging van het besluit van den Raad der gemeente Leek, d.d. 22 Januari 1903, waarbij met ingang van 1 Juli 1903 is ingetrokken de gemeenschappelijke regeling, nopens de toelating van kinderen uit de gemeente Oldekerk op de openbare lagere school te Enumatil.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Op de voordracht van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van 8 October 1903, n°. 5878³, afdeeling Onderwijs, tot vernietiging van het besluit van den raad der gemeente Leek, dd. 22 Januari 1903, waarbij met ingang van 1 Juli 1903 is ingetrokken de regeling nopens de toelating van kinderen uit de gemeente Oldekerk op de openbare lagere school te Enumatil, welke regeling werd aangegaan bij besluit van den raad der gemeente Leek, dd. 29 December 1860, n°. 11, en bij besluit van den raad der gemeente Oldekerk, dd. 24 Januari 1861, goedgekeurd bij besluit van Gedeputeerde Staten van Groningen, dd. 7 Februari 1861, n°. 54;

Overwegende, dat art. 16, laatste lid, der wet tot regeling van het lager onderwijs bepaalt, dat naburige gemeenten zich, met inachtneming van art. 121 der Gemeentewet, kunnen vereenigen tot het vaststellen eener regeling omtrent de toelating van kinderen uit de eene gemeente op de scholen der andere;

dat art. 121 der Gemeentewet bepaalt, dat het regelen van gemeenschappelijke belangen moet geschieden na machtiging en onder goedkeuring van Gedeputeerde Staten;

dat, waar de wet als de macht, bevoegd tot het regelen van gemeenschappelijke belangen, aanwijst de bij die belangen betrokken gemeentebesturen na machtiging en onder goedkeuring van Gedeputeerde Staten, eene andere macht niet zonder uitdrukkelijke wetsbepaling bevoegd is eene aldus tot stand gebrachte regeling te wijzigen of ongedaan te maken;

dat dus het woord „regelen” in laatstgenoemd artikel eene algemeene beteekenis heeft en niet alleen het vaststellen eener

regeling, maar ook het wijzigen, opheffen en intrekken van eene bestaande regeling van gemeenschappelijke belangen omvat;

dat de raad der gemeente Leek bij besluit van 22 Januari 1903 besloten heeft de gemeenschappelijke regeling omtrent de toelating van kinderen eenzijdig in te trekken;

dat derhalve voormeld raadsbesluit in strijd is met de wet;

Gelet op art. 16, laatste lid, der wet tot regeling van het lager onderwijs, in verband met art. 121 der Gemeentewet;

Gezien de artt. 153 en 158 der Gemeentewet en Ons besluit van 29 Juni 1903 (*Staatsblad* n°. 174);

Den Raad van State, gehoord, (advies van 10 November 1903, n°. 23);

Gezien het nader rapport van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van 24 November 1903, n°. 10218, afdeeling Onderwijs;

Hebben goedgevonden en verstaan:

bovenvermeld besluit van den raad der gemeente Leek, dd. 22 Januari 1903 wegens strijd met de wet te vernietigen.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, hetwelk in het *Staatsblad* geplaatst en in afschrift aan den Raad van State medegedeeld zal worden.

Het Loo, den 27sten November 1903.

WILHELMINA.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
KUYPER.

BIJLAGE CC.

I.

Aan

Hare Majesteit de Koningin der Nederlanden.

Geeft met verschuldigten eerbied te kennen de raad der gemeente Dieden, provincie Noordbrabant:

dat op 3 November jongstleden, ten einde te voldoen aan art. 17 der Lager Onderwijswet, voor 't eerst een cursus voor herhalingsonderwijs in deze gemeente is geopend die door 13 leerlingen wordt gevolgd;

dat het meerendeel van die leerlingen, zijnde boerenknechts of zoons van arbeiders, kunnen gerekend worden zoodanig min- of onvermogen te zijn, dat het hun, zoowel als hunnen ouders, voogden of andere verzorgers, zwaar zou vallen, ook zelfs het geringste bedrag aan schoolgeld te betalen;

dat het te voorzien is, dat deze toestand ook voor de toekomst zal blijven, om reden naast ettelijke meergegoede landbouwers, het overgroot deel der inwoners dezer landelijke gemeente uit kleine boeren en boerenarbeiders bestaat, en juist deze laatsten over het geheel genomen, het meest met kinderen gezegend zijn;

dat door nu wijlen den heer mr. P. F. van Cooth, oud-griffier der Staten van Noordbrabant, te 's Bosch, aan deze gemeente zijn gelegateerd eenige vaste goederen, die sedert Januari jl. in vollen eigendom der gemeente behooren en waarvan de opbrengsten gemiddeld f 400 tot f 500 's jaars zullen bedragen;

dat deze opbrengsten naar 's legataris' wil moeten worden aangewend voor herhalingsonderwijs en ruimschoots in de kosten daarvan, ook voor de toekomst, zullen voorzien;

dat voorts ook, behalve deze baten, de gemeentelijke middelen in goeden doen verkeer en volstrekt niet naar versterking daarvan behoeft te worden omgezien;

dat het, ook al om tot meerdere waardeering van het inderdaad zoo nuttige herhalingsonderwijs te geraken, naar 's adressants meening, alleszins aanbeveling verdient, geene rechten te heffen voor het volgen van den cursus voor herhalingsonderwijs.

Redenen, waarom adressant Uwer Majesteit met den diepsten eerbied durft verzoeken, gebruik te maken van het recht, Uwer Majesteit toegekend bij alinea 3 van art. 46 der Lager Onderwijswet, en aan deze gemeente vrijstelling te verleen van de verplichting tot heffing van schoolgeld voor het herhalingsonderwijs.

Dieden, 25 November 1902.

Hetwelk is doende,

De raad der gemeente Dieden.

De Secretaris,
F. G. CANERS.

De Burgemeester,
J. T. M. v. D. HEUY.

II.

Aan

Hare Majesteit de Koningin der Nederlanden.

Geeft met den meesten eerbied te kennen den raad der gemeente Esch:

dat de heffing van schoolgeld voor het herhalingsonderwijs, welke heffing volgens art. 46, in verband met art. 17 der wet tot regeling van het lager onderwijs, verplichtend is, naar het oordeel van dezen raad, van zeer nadeeligen invloed zal zijn op de deelneming aan dit onderwijs, daar de belanghebbenden, ofschoon niet geheel onvermogen, voor het meerendeel behooren tot den minvermogenen stand;

dat het herhalingsonderwijs, geregeld naar de plaatselijke behoefte, allernuttigst is te achten en het mitsdien wenschelijk is hetzelfde zooveel mogelijk te bevorderen.

Redenen, waarom deze raad Uwer Majesteit eerbiedig verzoekt, aan deze gemeente vrijstelling te verleen van de verplichting tot het heffen van schoolgeld voor het herhalingsonderwijs.

Esch, 17 Maart 1903.

't Welk doende, enz.,

De raad der gemeente Esch.

De Secretaris,
VAN ROOSMALEN.

De Voorzitter,
VAN LEEUWEN.

III.

Aan

Hare Majesteit de Koningin der Nederlanden.

Met diepverschuldigten eerbied geeft te kennen de raad der gemeente Herpen, provincie Noordbrabant:

dat der gemeente Herpen, bij testament van wijlen den heer mr. P. F. van Cooth, in leven giffier der Staten van Noordbrabant, uit diens nalatenschap is gelegateerd alle zijne onder deze gemeente gelegen onroerende goederen, welke eene waarde vertegenwoordigen van ± f 5000 en bij onderhandsche verpachting jaarlijks f 180 opbrengen;

dat aan dit legaat o. m. als voorwaarde is verbonden, dat de opbrengsten dier goederen moeten worden besteed tot het geven van herhalingsonderwijs, gepaard met onderwijs in de beginselen der kennis van de natuur en vooral met landbouw-

kundig onderwijs, dit laatste bij voorkeur te geven door een onderwijzer in het bezit der akte voor landbouwonderwijs;

dat, nu bij de wet op het lager onderwijs de gelegenheid tot het bekomen van herhalingsonderwijs verplichtend is gesteld, in welker kosten door het Rijk f 0,30 per lesuur wordt vergoed, de gemeente een gedeelte der gelden, opkomende uit het bovenbedoelde legaat, overhoudt;

dat echter het overschietend bedrag niet voldoende is om ten volle aan de voorwaarde van het legaat, nl. om het onderwijs te doen geven door een onderwijzer in het bezit eener akte van landbouwkunde;

dat de gemeente, ingevolge art. 46 der wet op het lager onderwijs, zooals dit luidt volgens de wet van 8 December 1889 (*Staatsblad* n°. 175), verplicht is tot heffing van schoolgelden voor dit herhalingsonderwijs;

dat het ongetwijfeld zeker de bedoeling van den legataris is geweest, dat het te geven onderwijs (herhalingsonderwijs) kosteloos kon worden genoten.

Reden, waarom adressant zich tot Uwe Majesteit wendt met zeer beleefd verzoek, aan de gemeente Herpen vrijstelling te verleen van de verplichting tot het heffen van schoolgeld voor herhalingsonderwijs.

Herpen, den 4den Maart 1903.

Van Uwe Majesteit
Uw gehoorzame onderdaan.

Het gemeentebestuur in den hoofde genoemd,

De Burgemeester,
T. J. VAN ZUYLEN.

De Secretaris,
J. P. MES.

IV.

Aan
Hare Majesteit de Koningin der Nederlanden.

Geeft met verschuldigden eerbied te kennen de raad der gemeente Lith:

dat overeenkomstig art. 46 der wet op het lager onderwijs voor het herhalingsonderwijs schoolgeld behoort geheven te worden;

dat vóór de invoering van het wettelijk herhalingsonderwijs in deze gemeente kosteloos herhalingsonderwijs werd gegeven;

dat bijna uitsluitend door leerlingen uit de behoeftige klasse dit onderwijs wordt genoten;

dat van de heffing van schoolgeld voor het herhalingsonderwijs zeer zeker vermindering van het getal leerlingen te verwachten valt;

dat de heffing bovendien een luttel bedrag voor de gemeente zal opleveren.

Redenen, waarom voornoemde raad zich eerbiedig tot Uwe Majesteit wendt met het dringend verzoek, voor deze gemeente vrijstelling van de verplichting tot het heffen van dit schoolgeld te willen verleen.

Lith, den 25sten November 1902.

't Welk doende, enz.,

De Secretaris,
H. SCHOUTEN.

De raad voornoemd,
G. J. A. VAN HEESWIJK.

V.

Aan
Hare Majesteit de Koningin der Nederlanden.

Geeft met verschuldigden eerbied te kennen de raad der gemeente Oude Niedorp:

dat het hem wenschelijk voorkomt al het mogelijke te doen dat het herhalingsonderwijs wordt gevolgd door al degenen, die daarvoor in aanmerking kunnen komen;

dat het afschaffen van de heffing der schoolgelden voor het genieten van herhalingsonderwijs huns inziens het bezoeken daarvan zou bevorderen;

dat de financieele toestand der gemeente van dien aard is, dat hij vermeent zich een klein geldelijk offer voor dat doel wel te mogen getroosten.

Redenen, waarom hij de vrijheid neemt zich tot Uwe Majesteit te wenden met beleefd verzoek deze gemeente vrijstelling te willen verleen van de verplichting tot het heffen van schoolgeld voor het genieten van herhalingsonderwijs.

Oude Niedorp, 18 December 1902.

't Welk doende, enz.,

A. WONDER, *Voorzitter.*

Voor den Secretaris,
C. HILLE, *Wethouder.*

BIJLAGE DD.

MEDEDEELINGEN omtrent den uitslag van het in 1903
gehouden examen ter verkrijging van akten van bekwaamheid
als onderwijzer en onderwijzeres.

's Hertogenbosch.

Lezen. Met genoegen kan de commissie constateeren, dat den meesten kandidaten een voldoende of meer dan voldoende cijfer in dit vak kon toegekend worden.

Toch waren er nog eenigen, die blijkbaar weinig moeite hadden aangewend om hunne gewestelijke uitspraak te verbeteren, waardoor het beschaafd lezen te wenschen overliet.

Ook de studie van het leggen van den woord- en zinklemtoon was door velen verwaarloosd. Vooral bij het lezen van poëzie ontbrak meermalen veel aan het natuurlijk en juist geaccentueerd lezen.

Het luid lezen, vooral ook van poëzie, zij den aspirant-onderwijzers ernstig aanbevolen, terwijl in het algemeen van dit vak eene meer opzettelijke studie dient gemaakt te worden.

Schrijven. Met voldoening kan worden vermeld, dat de kandidaten over het geheel de hooge waarde van dit vak inzien; men gaat meer begrijpen, dat eene nette, duidelijke schrijfhand van den onderwijzer bijna zeker weldadig doorwerkt bij diens geheele onderwijs en dat integendeel een onderwijzer, slordig in het schrijven, ook slordigheid bij zijne leerlingen kweekt.

Het weergeven van een woord in drukletters bij het schrijven op het bord gaf reeds vrij goede resultaten en ongetwijfeld zullen bij een volgend examen de blijken gegeven worden dat de kandidaten, als onderwijzers in den beginne gewoonlijk voor de lagere afdelingen bestemd, het onmiskenbaar nut van dergelijk werk hebben ingezien.

Nederlandsche taal. Het gehalte van het schriftelijk werk van meer dan de helft der kandidaten was zoodanig, dat de commissie daaraan een onvoldoend of althans twijfelachtig cijfer moest toekennen.

Tal van hen hadden den inhoud van het opgegeven gedicht zeer onvolledig, vaak geheel verkeerd en daarbij in onbeholpen taal weergegeven; velen meenden gebruik te moeten maken van ongewone woorden of vormen.

De vorm van den voorgeschreven brief was veelal gebrekkig, de inhoud bij zeer vele kandidaten onbeduidend.

De zinnen waarin de opgegeven woorden voorkwamen waren meermalen beter dan het opstel; al te dikwijls waren zij evenwel aan geschiedenis en aardrijkskunde ontleend, waarbij dan veelal het juiste begrip van het woord niet uit den zin zelve bleek.

Bij velen verbeterde de indruk van het mondelinge examen dien van het schriftelijke. Toch was ook de studie der spraak-kunst door enkelen blijkbaar geheel verwaarloosd; bij velen bleek zij te hebben bestaan in het memoriseeren van een of ander handboek, zonder dat steun of toepassing was gezocht in de levende taal.

Een juist inzicht in de voornaamste woordsoorten, in de hoofdvormen van verbuiging en vervoeging werd vrij zelden aangetroffen; verschillende kandidaten wisten zich geen rekenschap te geven van termen of bepalingen door hen zelf gebruikt.

Rekenen. Voor het schriftelijk werk in dit vak werden opgegeven 5 vraagstukken. Het vraagstuk onder n°. 2, aan de theorie ontleend, werd door betrekkelijk weinigen goed opgelost.

Ook bij het mondeling examen bleek de kennis der theorie bij verschillende aspiranten gebrekkig, velen konden geen behoorlijke verklaring geven van de hoofdbewerkingen met geheele of gebroken getallen en hadden een verkeerd begrip omtrent de verhoudingen, waardoor de kennis van de leer der evenredigheden veel te wenschen overliet.

Niet zelden kwam het voor, dat eigenschappen alleen van buiten geleerd waren, doch niet konden worden toegepast; ook dat de verklaring van de eene of andere bewerking niet kon gegeven worden, wanneer de vorm maar eenigszins afweek van de wijze waarop het geleerd was.

Aardrijkskunde. In het algemeen kon geconstateerd worden, dat in de studie der aardrijkskunde vooruitgang is waar te nemen. Toch zijn er nog vele kandidaten, die deze studie te veel beschouwen als bloot geheugenwerk, zoodat de kennis der feiten en toestanden op zich zelf blijft staan, zonder dat op hun onderling verband wordt gelet; van de beschrijving der landen naar hunne natuurlijke eigenschappen hebben sommigen geen juist begrip.

Het voornaamste middel bij de aardrijkskundige studie — de kaart — wordt door vele kandidaten blijkbaar weinig, althans niet oordeelkundig gebruikt. Daardoor kunnen zij zich geen rekenschap geven van de onderlinge ligging en afstanden der landen en plaatsen en hebben zij eene te vage voorstelling van het beeld der aarde en hare onderdeelen.

Het opstel liet bij menigeen te wenschen over. Velen zetten sommige punten te breed op, waardoor andere belangrijke onderdeelen niet tot hun recht kwamen, dikwijls in het geheel niet behandeld werden.

Geschiedenis. Over het geheel genomen zijn de uitkomsten van het examen in dit vak bevredigend te noemen. Met uitzondering van enkelen liet evenwel het duidelijk uiteenzetten van het oorzakelijk verband tusschen verschillende feiten of toestanden te wenschen over.

De studie der nieuwere en nieuwste geschiedenis bleek bij velen verwaarloosd. Onze groote mannen uit de 17de eeuw waren geene onbekenden, maar vroeg men naar onze voormannen op het gebied van kunsten en wetenschappen uit de laatste eeuw en den tegenwoordigen tijd, dan kreeg men slechts weinig te hooren.

Het gelukte slechts enkelen, met betrekking tot hedendaagsche maatschappelijke toestanden en staatsinstellingen, aan te toonen dat in het verleden het heden ligt.

De stof te leeren overzien, verband te leeren vinden tusschen de feiten, moet meer het doel van de studie onzer adspirant-onderwijzers zijn.

Kennis der natuur. Sommige kandidaten gaven blijk in dit vak met oordeel gestudeerd te hebben; zij hadden hun leerboek met oordeel gestudeerd te hebben; zij hadden hun leerboek der plant- en dierkunde alleen als een hulpmiddel gebruikt; het nauwkeurig acht geven op de kenmerkende eigenschappen van hoofdafdeelingen, klassen, orden en familiën, was hunne hoofdstudie geweest.

Ook de beginselen der natuurkunde waren door hen, behoudens eene enkele uitzondering, met vrucht bestudeerd.

De overigen hadden meest geen helder inzicht in de eenvoudigste natuurkundige verschijnselen; de leer der krachten scheen door hen bijna geheel verwaarloosd te zijn; van vloeistofdruk, soortelijke warmte, smeltingswarmte, verdampingswarmte, spanning van verzadigden en van niet verzadigden damp hadden zij geen heldere begrippen. Velen van hen bleken ook bijna vreemdelingen te zijn in de plantenwereld; zij hadden zelden planten gezien, of ze zeer onvoldoende bekeken. Assimilatie en ademhaling, vruchten en zaden, wortels en onderaardsche stengeldeelen werden herhaaldelijk door hen verward.

Met de kennis der dierkunde was het wel wat beter gesteld; doch die van de klassificatie der dieren en van de gronden waarop deze indeeling berust, liet dikwijls zeer veel te wenschen over.

Teekenen. Bij het examen in dit vak bleek, dat het nog al te veel als minwaardig bijvak wordt beschouwd en behandeld; er schijnt bij de opleiding aan vele inrichtingen van onderwijs te weinig op het eigenlijke teekenen gelet te worden, waardoor de vaardigheid der kandidaten nog zeer gering is. Hoogst eenvoudige opgaven: een kubus, een zeszijdig prisma, een achthoek, werden zelden goed weergegeven. De perspectievische verschijnselen werden dikwijls niet opgemerkt, terwijl zich herhaaldelijk het merkwaardig feit voordeed, dat kandidaten, die bij het teekenen het meest zondigden tegen de wetten der perspectief, bij het mondeling examen blijk gaven die wetten wel te kennen. Dit feit moet zeker toegeschreven worden aan te weinig oefening in het zien.

Het teekenen naar plaat was over het algemeen vrij voldoende; hetzelfde kan ook gezegd worden van het teekenen op het bord.

Begrippen van projectie waren tamelijk wel aanwezig.

Kennis van een goeden leergang voor het eerste teekenenonderwijs bestond bij de meesten in eenige bekendheid met eenzelfde collectie wandplaten. Slechts weinigen kenden andere leergangen, terwijl ook bij eerstbedoelden het juiste begrip dier methode veelal ontbrak. Toch viel ook op dit punt eenige vooruitgang bij vorige jaren te bespeuren.

Paedagogiek. Het schriftelijk werk bewees dat, evenals bij het aardrijkskundig opstel, de punten, in de opgaven gesteld, door de examinandi te weinig waren in het oog gehouden. Het gebeurde dan ook herhaaldelijk, dat de uitwerking van het laatste punt veel minder goed was dan het eerste gedeelte van het opstel.

De resultaten van het mondeling onderzoek waren veel gunstiger; alleen deed dat naar de bekendheid met de voornaamste leerwijzen voor de vakken *a*, *b* en *c* vaak uitkomen dat die kennis, wat de noodzakelijke leermiddelen betreft, niet was verkregen door waarneming, maar door het lezen van eene beschrijving.

Wanneer de kandidaten voor ieder der genoemde vakken ééne leerwijze, naar eigen keuze, goed kenden, werd dit in het algemeen voldoende geacht voor het desbetreffend deel van het examenprogramma, daar toch grondige kennis van ééne methode wenschelijker moet worden geacht dan eene gebrekkige kennis van meerdere.

Breda.

Onderstaande tabel geeft een overzicht van het aantal malen dat elk cijfer werd toegekend.

VAKKEN.	Mannen.			Vrouwen.		
	6 of meer.	5	4 of minder.	6 of meer.	5	4 of minder.
Lezen	47	27	9	87	24	4
Schrijven	61	16	6	101	12	2
Nederlandsche taal	30	19	34	62	30	23
Vaardigheid	39	31	13	58	37	20
Rekenen	49	15	19	77	17	21
Geschiedenis	42	13	28	80	19	16
Aardrijkskunde	53	14	16	73	21	21
Kennis der natuur	45	14	24	62	31	22
Zingen	50	14	19	87	16	12
Handteekenen	30	30	23	65	34	16
Paedagogiek	48	24	11	67	33	15

Het examen in de verschillende vakken gaf de commissie aanleiding tot de volgende opmerkingen.

Lezen. Hoewel voor lezen niet dikwijls een beslist onvoldoend cijfer moest worden toegekend, liet het toch over het algemeen nog al te wenschen over, zoowel wat de beschaafde uitspraak aangaat als wat betreft het leggen van den klemtoon. Van opzettelijk leesonderwijs wordt blijkbaar niet genoeg werk gemaakt; het mag zijn dat de gebreken, die boven genoemd zijn, ook aan de betrokken onderwijzers vaak niet vreemd zijn. Bij de vrouwelijke kandidaten was het veel beter gesteld dan bij de mannelijke.

Nederlandsche taal. Van het schriftelijk werk was het opgegeven gedicht door een groot aantal adspiranten niet begrepen; lieten in dit geval taal en stijl niet te veel te wenschen over, dan werd toch nog een voldoende of twijfelachtig cijfer toegekend, maar zeer dikwijls kon dit niet geschieden en bij menigen adspirant stond men letterlijk verstoeld over den onzin, dien hij had neergeschreven. Ook in dit opzicht waren de vrouwelijke kandidaten beter dan de mannelijke.

Voor het schrijven van een brief aan een lid van het schooltoezicht over een opgegeven onderwerp kon slechts zelden een beslist voldoende cijfer gegeven worden. Het ongewone dezer opgave gaf de commissie aanleiding daarmede niet al te streng rekening te houden. Het zal voor de toekomst nuttig kunnen zijn dat deze opgave gegeven is.

Omtrent het gebruik van woorden in zinnen gelden de reeds vroeger herhaaldelijk gemaakte opmerkingen.

Het mondeling examen wees verbetering in richting aan, menige adspirant kon door een goed mondeling examen een slecht cijfer voor het schriftelijk verbeteren.

Het verdient vooral opmerking, dat er meer dan vroeger gelezen wordt en dat de lectuur behoorlijk geleid wordt.

Rekenen. Het cijfer dat voor het mondeling examen kon toegekend worden was, behoudens enkele uitzonderingen, zoo ongeveer gelijk aan dat voor het schriftelijk.

Bij kandidaten waar dit laatste den indruk maakte van groote oppervlakkigheid en slordig denken, bleek uit het mondeling examen meestal dat er wel een leerboek was doorlopen, maar dat de stof niet was verwerkt; dat men wel bepalingen en stellingen woordelijk kon opzeggen, terwijl het begrip zeer onvolkomen en onjuist bleek, soms zelfs totaal ontbrak.

Was de kennis van de hoofdbewerkingen met geheele getallen, van de leer der evenredigheden en van het metriek stelsel over het algemeen voldoende, minder stof tot tevredenheid gaf het examen, waar vragen werden gedaan over deelbaarheid, grootsten gemeenen deeler en kleinste gemeene

veelvoud, terwijl de kennis der hoofdbewerkingen met breuken, meer in het bijzonder de verklaring van vermenigvuldiging en deeling, zeer onvoldoende moest genoemd worden.

Kennis der natuur. Van de drie onderdeelen, waarin bij het examen „kennis der natuur” gesplitst wordt, gaf de natuurkunde het minst aanleiding tot tevredenheid. In den regel hadden de kandidaten hydrostatische wetten, eigenschappen van gassen en warmteleer het best bestudeerd. Van het mechanisch gedeelte hadden zij doorgaans weinig werk gemaakt, zoodat b.v. omtrent hellend vlak, slinger, het ontbinden en samenstellen van krachten de kennis zeer oppervlakkig moest genoemd worden. Vraagstukken waren weinig of niet gemaakt. Verscheidene kandidaten hadden weinig proeven gezien, ofschoon toch ook met eenvoudige hulpmiddelen tal van proeven kunnen genomen worden. Dierkunde en plantkunde waren gewoonlijk het best bestudeerd. Maar te vaak bleef het bij boekenkennis en velen hadden er niet aan gedacht de hen omringende natuur gade te slaan of te bestudeeren. Dientengevolge kwam het meermalen voor, dat kandidaten de meest gewone in het wild groeiende planten en struiken, wanneer die hun werden vertoond, niet herkenden.

Geschiedenis. Bijna juist de helft der mannelijke kandidaten kreeg een voldoende of beter cijfer, van 13 moest het examen twijfelachtig genoemd worden, terwijl 28 kandidaten een bepaald onvoldoend of slecht examen aflegden.

Zeker had de uitslag gunstiger moeten zijn, wanneer men bedenkt, dat de examinerator zich tevreden stelde met te vragen naar de belangrijkste feiten der vaderlandsche geschiedenis, een kennis, welke men zich in vier jaren gemakkelijk verwerven kan, altijd aangenomen dat de noodige vlijt aanwezig is.

Van de 115 vrouwen die zich aan het examen onderwierpen kregen 80 een voldoende of hooger cijfer, van 19 was de verworven kennis twijfelachtig en slechts 16 gaven geheel onvoldoende of slechte antwoorden. Deze uitslag is dus veel gunstiger. De examinatoren kregen dan ook den indruk, dat de dames zich met veel meer ijver aan dit vak gewijd hadden.

Zooals reeds vorige jaren ook werd opgemerkt, wordt, zeer ten nadeele van de kennis der kandidaten, de algemeene geschiedenis, voor zoover deze met de onze in aanraking komt, verwaarloosd, hetgeen eene onmogelijkheid is, wanneer de vaderlandsche geschiedenis op bevredigende wijze zal bestudeerd worden.

Nog altijd treft men vrij vele kandidaten aan die zich tevreden stellen uitdrukkingen te gebruiken en namen te noemen, welke zij volstrekt niet begrijpen. Eene dergelijke wijze van studeeren van aanstaande onderwijzers is allertreurigst.

Er kan misschien zelfs wat minder voor dit vak gewerkt worden, als het maar met meer verstand geschiedt.

Aardrijkskunde. De uitslag van dit examen was: voor de mannen 16 onvoldoende of minder, 14 twijfelachtig, 53 voldoende of beter, voor de vrouwen 21 onvoldoende of minder, 21 twijfelachtig en 73 voldoende of beter.

Het aantal voldoende cijfers lijkt vrij aardig; toch dient hier gezegd, dat bij velen slechts met moeite een voldoende eindcijfer te verkrijgen was, hoewel het onderzoek naar de kennis der kandidaten in dit vak zich bepaalde tot zeer eenvoudige vragen.

Mocht de kennis van Nederland en zijne koloniën over het algemeen vrij voldoende heeten, toch waren ook hierbij uitzonderingen en bleek het, dat bij sommigen de studie zich bepaald had tot het aanleeren van een aantal namen. Vooral kwam dit duidelijk uit bij het schriftelijk werk; het scheen zelfs alsof door enkele kandidaten de kaart nooit geraadpleegd was. In het algemeen bleek dat de kandidaten te weinig gebruik hadden gemaakt van atlanten of kaarten, en zich hadden tevreden gesteld met het van buiten leeren van allerlei namen. De bekendheid met de landen van Europa liet bij menigen kandidaat veel te wenschen over en juist die landen

welke door hun staatkundigen toestand de aandacht trekken, waren door velen niet voldoende bestudeerd.

Uitermate gering was de algemeene kennis van de oppervlakte der aarde.

Opmerkelijk was het, dat zeer velen geheel onbekend waren met de staatkundige veranderingen der latere jaren.

Paedagogiek. De meeste examens gaven den indruk dat de stof uit het paedagogisch handboek oppervlakkig was behandeld; verschillende termen waren den kandidaat bekend doch een onderzoek naar de beteekenis daarvan stelde dikwerf te leur.

De bekendheid met de inrichting der lagere school en het klassikaal onderwijs, en die met de geschiktste middelen tot handhaving van orde en tucht waren gewoonlijk niet de vrucht van waarneming en ervaring in de school, doch resultaat van de niet zelden weinig ernstige bestudeering der desbetreffende hoofdstukken uit het leerboek. Een en ander was in hoofdzaak van buiten geleerd en van eigen inzicht was meestal geen sprake. De meeste kandidaten bleken nooit in de school werkzaam te zijn geweest.

Ook bij het onderzoek naar de bekendheid met de voornaamste methoden voor de vakken *a*, *b* en *c* kwam meermalen uit dat de kandidaten die leerwijzen alleen uit schetsen of beschrijvingen hadden leeren kennen; op het „hoe” of „waarom” bleven velen het antwoord schuldig, en de detailkennis was ook in den regel zeer gering.

Enkele kandidaten die zich in de school in de practijk hadden geoefend, gaven wel blijken van genoegzame kennis der methodiek, vooral voor het leesonderwijs.

Niet genoeg kan er op worden aangedrongen, dat de leerlingen der 3de en 4de klasse onzer normaalinrichtingen werkelijk eenige uren per week, onder toezicht van een bevoegde, in verschillende klassen der lagere school onderwijs geven. De school zelve zal dan een voorwerp van studie worden, niet uitsluitend het leerboek.

Vele kandidaten kenden enkele der voornaamste bepalingen van de tegenwoordige wetgeving op het lager onderwijs van buiten, doch de juiste beteekenis daarvan werd door slechts weinigen begrepen.

Het bleek dat bij de opleiding van dit onderdeel van het examen weinig notitie wordt genomen.

Teekenen. Genoegzame kennis van een goeden leergang voor het eerste teekenenonderwijs in de lagere school bleek bij de meeste kandidaten te ontbreken; de bekendheid met de meest voorkomende perspectievische verschijnselen en het begrip van projectie en doorsnede waren daarentegen in den regel voldoende.

Aan het teekenen naar blokmodel en wandplaat dient bij de opleiding nog meer zorg te worden besteed.

Schrijven. Omtrent dit vak heeft de commissie geen bijzondere opmerkingen te maken. Het dient echter gezegd, dat van dit vak aan de Rijksnormaallessen blijkbaar minder werk gemaakt wordt dan aan vele inrichtingen van bijzonderen aard.

Zang. Het mag met voldoening gezegd worden, dat van dit vak belangrijk meer werk gemaakt is dan vroeger gebeurde. Moge ook in sommige onderdeelen van het programma, met name het lezen in de maat, nog te kort geschoten zijn, wat de theorie aangaat zijn we althans op beteren weg — mogen op den duur de vruchten der practijk niet uitblijven.

Arnhem.

Lezen en Nederlandsche taal. De inhoud van het gedicht „Het grootje van Eemnes” was door sommige kandidaten goed, door enkelen zelfs zeer goed weergegeven. Anderen daarentegen hadden deze opgave in het geheel niet begrepen.

De zinnen waren in den regel het een of ander leesboek naverteld en droegen geenszins den stempel van eigen werk. De brief aan den schoolopziener was zeer onbeholpen, gelijk verwacht kon worden.

Met genoegen merkte de commissie op dat het zuiver schrijven bij slechts enkelen veel te wenschen overliet. Grove taalfouten kwamen nog wel voor, maar niet in hooge mate.

Bij het mondeling examen bleek het dat vele kandidaten, die wel met zorg de spraakkunst hadden bestudeerd, het minder ver gebracht hadden in het juist verstaan en gebruiken onzer taal. Bij het onderzoek kwam dikwijls aan den dag dat de algemeene ontwikkeling geen gelijken tred had gehouden met de kennis uit studieboeken verzameld. Velen hadden blijkbaar niet veel gelezen, en dat weinige nog gebrekkig. Schoot de candidaat in de verklaring van wat hij las reeds meermalen te kort, ook aan het verkrijgen van een zuivere uitspraak en het leggen van den juisten klemtoon was weinig zorg besteed.

Schrijven. De uitkomsten, bij het onderzoek in dit vak verkregen, zijn van dien aard, dat ze bevredigend kunnen heeten: slechts zelden behoefde een onvoldoend cijfer gegeven te worden.

Rekenen. Hoewel de vraagstukken ter schriftelijke oplossing niet ingewikkeld waren, konden een betrekkelijk groot aantal kandidaten hiervoor geen voldoende cijfer behalen. Het mondeling examen was in den regel beter, zoodat de totale indruk bevredigend kan heeten.

Het rekenen uit het hoofd was over het geheel goed. De vaardigheid in de toepassing van het metrieke stelsel liet echter niet zelden te wenschen over. Bij het meetkundig gedeelte, de z.g. vormleer, stuitte men nu en dan op gebrek aan inzicht en routine. De theorie der rekenkunde was echter door velen met zorg bestudeerd en goed begrepen. De nadruk werd hierbij gelegd, niet op het kunnen nazeggen van eene stelling en haar bewijs, waaruit maar al te vaak een schijnbaar weten spreekt, maar op helderheid van begrip.

Aardrijkskunde. Het examen in de aardrijkskunde leverde zeer bevredigende resultaten op. Bij de opleiding schijnt van dit vak over het algemeen veel werk te worden gemaakt, hier en daar misschien onevenredig veel. In enkele gevallen was de vraag gewettigd, of bij andere keuze uit de aardrijkskundige leerstof het vak niet ontwikkelender ware geweest. Indien uitbreiding van kaartkennis moet geschieden ten koste van een helder inzicht in het verband der aardrijkskundige verschijnselen, verliest de geographie veel van haar vormende waarde. Als reactie op de aardrijkskunde zonder aardrijkskunde, dreigt de beteekenis van namenkenis weer overschat te zullen worden. Niet alles wat in een geographisch woordenboek staat behoeft in de hoofden der leerlingen over te gaan.

Geschiedenis des vaderlands. Over het algemeen scheen aan dit vak minder zorg te zijn besteed dan aan de aardrijkskunde. Tegenover een niet onbelangrijk aantal kandidaten die met ernst, en niet zonder voorliefde, hadden gestudeerd, waren er anderen die slechts aan matige eischen ten halve konden beantwoorden. Hun kennis bestond vooral daarin, dat ze enkele feiten en jaartallen hadden gememoriseerd, terwijl het juist verband daartusschen hun in het geheel niet, of slechts zeer onvolledig voor den geest stond.

Kennis der natuur. De resultaten van het examen in kennis der natuur kunnen over het algemeen vrij gunstig worden genoemd. Wel liet bij eenige kandidaten de kennis der physica te wenschen over, terwijl die van de voornaamste levensverrichtingen der planten bij sommigen onvoldoende werd bevonden, doch hiertegenover dient opgemerkt, dat de dierkunde door de meesten goed was bestudeerd. De meerderheid der kandidaten heeft dan ook een goed examen afgelegd.

Zang. Slechts zelden behoefde een onvoldoend cijfer te worden toegekend. Waar dit het geval was, bleken de kandidaten minder aandacht te hebben geschonken aan het praktisch gedeelte, het in de maat lezen en transponeeren.

Handteekenen. Over het algemeen valt in de kennis van dit vak eenige vooruitgang te constateeren.

Hooge cijfers konden slechts bij uitzondering worden toegekend. Dit kwam vooral hierdoor, dat van het teekenen op het bord te weinig werk gemaakt was, en ook doordien eenvoudige voorwerpen uit het dagelijksch leven, bijv. een emmer, kan, bankje, enz., in projectie of doorsnede voorgesteld, slechts door weinigen dragelijk werd geschetst.

Bij het teekenen naar de natuur, een eenvoudig meetkundig lichaam, gaven onderscheiden kandidaten niet juist de onderlinge afmeting der vlakken en de richting der verschillende lijnen weer. Het teekenen naar een wandplaat, een eenvoudige vlakversiering, gaf betere resultaten dan vroeger; ook toonden vele kandidaten voldoende kennis te bezitten van een goeden leergang voor het teekenonderwijs op de lagere school.

Opvoeding en onderwijs. Het schriftelijk werk liet bij velen te wenschen over. Het mondeling examen versterkte den indruk, dat het vak in den regel niet met voorliefde bestudeerd was en dat de jongelui nog bitter weinig ervaring in de school hadden opgedaan. Ook de kennis van enkele zeer bekende leerwijzen was te zwevend.

Een onderzoek naar de voornaamste bepalingen der tegenwoordige wetgeving op het lager onderwijs leverde veelal weinig resultaten op.

's Gravenhage.

Lezen. Aan de kandidaten werd vóór den aanvang van het examen — gedurende een kwartier — de gelegenheid gegeven om het stukje dat gelezen zou worden in te zien. Tot bijzondere opmerkingen gaf dit examen geen aanleiding. Het werktuigelijk lezen was in den regel wel voldoende, ofschoon een te snel tempo en dialectische fouten, bijv. het weglaten van de slot *n*, nog al dikwijls voorkwamen.

De verklaring van het gelezene was meestal voldoende.

Schrijven. De beoefening van het vak schrijven had door verscheidene kandidaten nog niet met die zorg plaats gehad, die dit vak ten volle verdient.

Enkele kandidaten leverden dan ook, zoowel bij het schrijven op papier als op het bord, proeven die volstrekt onvoldoende waren.

Meer oefening in het methodisch schrijven, voor beide onderdeelen, moet daarom aanbevolen worden.

Nederlandsche taal. I. Schriftelijk gedeelte. a. De dictées leverden over het algemeen stof tot tevredenheid; verre de meerderheid kreeg daarvoor een goed, eenigen zelfs het hoogste cijfer. Toch mag het verwondering wekken, dat er nog kandidaten waren die in dit dictée, dat toch werkelijk weinig moeilijkheden aanbood, meer dan 10 fouten maakten.

b. Het overbrengen in proza van het opgegeven gedicht was veel minder bevredigend; tegenover de weinigen die den inhoud geheel hebben begrepen, en in goede taal teruggaven, stonden velen wier verklaring onjuist en weinig sierlijk was.

c. De spraakkunstige vraag over het woord *dat* scheen door eene vrij groote meerderheid weinig aandacht waardig gekeurd te zijn, zoo, dat een onvoldoend cijfer daarvoor eerder regel dan uitzondering werd.

d. Onder de opstellen waren er weinige die zich boven het middelmatige verhieven; naast een klein aantal flinke stukken waren er te veel die, wat inhoud, taal en stijl betreft, aan zeer bescheiden eischen niet beantwoordden.

II. Mondeling gedeelte. De indruk van dit deel van het examen was lang niet altijd gunstig. Meermalen bleven de kandidaten op eenvoudige vragen het antwoord schuldig, of zij schenen wel regels te hebben geleerd, maar hadden dikwerf moeite aanstonds goede voorbeelden te geven. Anderen daarentegen toonden met ijver en vrucht te hebben gewerkt, zoodat hun eindcijfer hooger kon worden, dan dit voor het schriftelijk gedeelte was.

Vaardigheid van uitdrukking. Wat de vaardigheid betreft meende de commissie in de eischen zeer gematigd te moeten zijn, en als gevolg daarvan is een onvoldoend cijfer daarvoor slechts zelden gegeven.

Rekenen. De vier vraagstukken die bij het schriftelijk examen werden afgegeven, werden door veel kandidaten — vooral vrouwelijke — niet opgelost.

Zowel uit het schriftelijk als uit het mondeling gedeelte van het examen bleek, dat over het algemeen bij de opleiding der kandidaten te weinig zorg besteed was aan het aanbrenge van de noodige kennis der berekening van de inhouden der eenvoudigste meetkundige lichamen.

Meermalen gaf het examen den indruk dat de ongunstige uitslag meer moest worden toegeschreven aan gebrekkige vermogens, dan aan onvoldoend onderwijs.

In de eenvoudigste eigenschappen der getallen hadden de kandidaten dikwijls geen juist inzicht.

De meeste kandidaten konden met evenredigheden nog al vlug werken, maar het begrip „evenredigheid” was dikwijls niet helder en van den aard der verrichte bewerkingen wist men zich niet voldoende rekenschap te geven.

Ten opzichte van de kennis der deelbaarheid van de getallen, van het metriek stelsel en van het inzicht in de hoofdbewerkingen — met uitzondering van de deeling — was eenige vooruitgang te bespeuren.

Aardrijkskunde. Een deel der kandidaten toonde bij het onderzoek dat zij met vrucht hadden gewerkt en door het gebruik van het krachtige hulpmiddel — de kaart — eene goede voorstelling van de verschillende landen hadden verkregen.

Van een zeer groot aantal kandidaten kan dit echter niet gezegd worden. Een eenvoudig reisje per spoor door Nederland, met enkel het opnoemen der hoofdstations, was voor velen eene zeer groote moeilijkheid.

Van de kaart hadden velen dan ook geen goede voorstelling, al konden zij vele namen en zaken noemen.

Ook bleek dat er woorden gebruikt werden waarvan men de beteekenis niet kende. Zoo meende men o. a. vaak dat „strandvegetatie” aanslibbing beteekende.

Over het onderwerp „Onze veenkoloniën” werden slechts enkele goede opstellen gemaakt.

Dit geldt ook voor het onderwerp „De kusten der Noordzee behalve die van Nederland”.

Vaderlandsche geschiedenis. Hoewel de uitslag van het examen in dit vak niet ongunstig genoemd mag worden, was deze toch niet zooals men zou kunnen wenschen.

Vele kandidaten toch hadden eene voldoende jaartallenkennis, doch toonden van de gebeurtenissen die ze wisten op te noemen weinig begrip te hebben.

De gebeurtenissen der negentiende eeuw werden door verreweg de meeste kandidaten onvoldoende gekend, met name die liggende in het tijdvak van de vereeniging met en de scheiding van België.

Sommigen kenden bijv. zelfs de slag bij Waterloo niet dan bij name.

Ook hier bleek dat woorden uit het hoofd waren geleerd, waarvan de beteekenis niet werd gekend, bijv. „status quo”, „het sluiten van de Schelde”, „conversie”, e. a.

Kennis der natuur. Hoewel de kennis der eenvoudigste natuurkundige verschijnselen over het geheel niet onbevredigend mocht genoemd worden, bleek echter nog al te vaak, dat ze niet het eigendom was geworden door het doen van eigen waarnemingen, door het nemen of zien nemen van proeven.

Er waren zelfs kandidaten die beweerden nimmer eene proef te hebben zien nemen.

Velen konden de eenvoudigste instrumenten wel beschrijven, doch hadden slechts de afbeeldingen in hun leerboek gezien.

Van het hoofdstuk „licht” werd in hoofdzaak breking en terugkaatsing van lichtstralen gevraagd. Dit onderwerp was blijkbaar met voorliefde behandeld. De kennis der eenvoudigste electrische verschijnselen daarentegen was doorgaans zeer oppervlakkig, die van de eerste beginselen van de leer van het geluid ontbrak bijna geheel.

Bij het onderdeel „dierkunde” was de kennis van den bouw en de verrichtingen van het menschelijk lichaam over het algemeen voldoende. Wat de kennis van de meest voorkomende inlandsche dieren betreft, het meerendeel der kandidaten was blijkbaar van meening, dat slechts de gewervelde dieren bestudeerd behoeften te worden. Van de kennis der meest voorkomende insecten was dikwijls geen spoor aanwezig.

De kennis van de allermest voorkomende planten was vrij voldoende. Toch bleek ook hier, dat slechts weinigen die verkregen hadden door zelfonderzoek, de eenige wijze van studie der natuur die opwekkend en vruchtdragend mag genoemd worden. Van de levensleer der plant was door sommigen wel wat van buiten geleerd, maar door slechts enkelen iets begrepen.

Zingen. Aan de matige eischen van het examen-programma werd door de groote meerderheid der kandidaten voldaan. Toch konden velen een eenvoudig zangstukje niet zonder fout in de maat lezen. Voor de lagere school is het te betreuren, dat verscheidene kandidaten verklaarden niet te kunnen zingen of zich op de zang niet te hebben toegelegd.

Teekenen. Bij het teekenen op het zwarte bord bleek, dat verscheidene kandidaten onvoldoende geoefend waren.

Het teekenen van de vlakversiering op papier ging over het algemeen beter.

Voor het blokteekenen behoefde slechts zelden een onvoldoend cijfer gegeven te worden, zoodat voor dit onderdeel vooruitgang werd geconstateerd.

De teekeningen waarop de schaduwen door middel van arceeringen waren aangebracht voldeden beter dan die, waarop met doezelaar en zeem was gewerkt.

De kennis van het voorbereidend teekenen en van een goeden leergang voor het eerste teekenonderwijs was veelal oppervlakkig. Verscheidene kandidaten waren niet in staat eene reeks oefeningen methodisch te rangschikken.

Toch gaf het mondeling gedeelte van dit examen meestal bevredigende uitkomsten, doordat de kennis van de perspectievische verschijnselen van de meeste kandidaten meer dan voldoende was, terwijl ook het meerendeel toonde verschillende projecties en doorsneden te begrijpen.

Opvoeding en onderwijs. Uit het schriftelijk werk van betrekkelijk veel kandidaten bleek, dat zij de met hen behandelde stof niet behoorlijk hadden leeren verwerken.

Vele opstellen kenmerkten zich door weinig inhoud en verliepen in algemeenheden.

Bij het mondeling examen bleek de kennis van vele kandidaten alleen op theorie gebaseerd te zijn. Zoo konden verscheidene de inrichting der lagere school en het klassikaal onderwijs vrij goed naar een leerboek beschrijven, maar ontbrak hun het inzicht dat alleen in de school zelf is op te doen.

Aan de „bekendheid met de voornaamste leerwijzen voor de vakken, genoemd onder a, b en c der wet” werd het meeste gewicht gehecht, maar juist wat dit onderdeel van het programma betreft, bleken betrekkelijk veel kandidaten onvoldoende voorbereid.

Was door enkelen dit punt bijna geheel verwaarloosd, meer-

deren hadden het op verkeerde wijze bestudeerd. De kennis van de laatstbedoelden bestond uit van buiten geleerde résumés van kenmerken der methoden. In veel gevallen verklaarden deze kandidaten, dat zij de bij de methoden behorende leermiddelen zelf nooit gezien hadden.

Opmerking verdient dat de methodische kennis bij velen niet verder reikte dan het tweede leerjaar eener lagere school en dat het eveneens voorkwam dat hun voor ieder leervak slechts ééne methode bekend was.

Van de geschiktste middelen tot handhaving van orde en tucht, voor zoover die uit een boek kunnen geleerd worden, hadden vele vrij goede begrippen.

Ook dit jaar waren er kandidaten, vooral vrouwelijke, die verklaarden nooit onderwijs te hebben gegeven of dit, met het oog op hun examen, te hebben bijgewoond.

Rotterdam.

Nederlandsche taal. a. Lezen. Was over het algemeen het technisch lezen al niet onvoldoende te noemen, een hoog cijfer kon toch niet dikwijls worden toegekend. De kandidaten lezen niet altijd eenvoudig, nauwkeurig en duidelijk genoeg, of de leestoon was niet in overeenstemming met den inhoud der voorgelegde stukken. Niet aller uitspraak was beschaafd, en evenmin werd het dialect, in de streek waaruit men kwam heerschende, overwonnen.

Bij het weergeven van den inhoud van het gelezene bleek veler gebrek aan algemeene ontwikkeling, hetwelk bovendien bij de verklaring van woorden of uitdrukkingen nog veel meer aan het licht kwam. De commissie is van oordeel, dat er aan het lezen en verklaren meer tijd moet worden besteed, zal de aanstaande onderwijzer later in de school met vrucht werkzaam zijn.

Schrijven. Een betrekkelijk klein getal leverde een werkelijk schoonschrift; bij de overgrote meerderheid was het schrijven voldoende, terwijl het bij enkelen onvoldoende moest genoemd worden. Het schrijven op het bord bleek door de meesten ernstig beoefend en leverde betere resultaten dan dat op het papier.

Nederlandsche taal. b. Wat de taalkennis aangaat, daaromtrent kan de commissie niet onverdeeld gunstig oordeelen. Waren over het algemeen de hoofdzaken van de leer van den zin vrij goed bekend, de onderscheiding der woordsoorten was meermalen minder goed, terwijl de beteekenis van buigingsvormen en spelregels te weinig verwerkt bleek. Te dikwijls bleek voorts opnieuw, vooral bij het mondeling examen, dat vele kandidaten zich bij de studie van de spraakkunst al te zeer hadden bepaald tot het van buiten leeren der voornaamste bepalingen en regels; inzicht daarvan toonden slechts weinigen en in de toepassing, die juist zoo belangrijk is voor den aanstaanden onderwijzer, schoten velen te kort.

Nederlandsche taal. c. De vaardigheid in het schriftelijk uitdrukken der gedachten liet bij het meerendeel der kandidaten veel, bedenkelijk veel te wenschen over. Den inhoud van een eenvoudig gedichtje met eigen woorden, op dragelijke wijze teruggeven konden maar weinigen. De stijl, zoowel als de inhoud, der opstellen was onbeholpen; soms bleven beide verre beneden de matige eischen die gesteld mogen worden. Op het schrijven van zeer grove taal- en spelfouten moet ook nu weer worden gewezen. Dat er in dezen op meer oefening en ernstiger voorbereiding mag worden aangedrongen, springt in het oog. Wat is voor den onderwijzer eer en meer noodig dan de kennis der eigen taal, maar daarbij ook de vaardigheid om van die kennis gebruik te maken?

Rekenen. Voor het oplossen van vijf volstrekt niet zware rekenkundige vraagstukken kon gemiddeld het attribuut vol-

doende toegekend worden. Zes percent der kandidaten leverden uitstekend werk, terwijl van 24 % het werk onvoldoende of minder was. Niet onvermeld mag blijven, dat het eenige vraagstuk dat aanleiding gaf tot meerdere becijfering door slechts een-derde der kandidaten voldoende of goed werd opgelost. Het kleed waarin de geëxamineerden hunne oplossing staken was niet altijd onberispelijk, met het oog op de netheid en den stijl.

Metriek stelsel, vormverandering en oppervlakte- en inhoudsberekening. Sommigen gaven blijk van degelijke studie; over het algemeen was de kennis voldoende. Op enkele zwakke punten meent de commissie te moeten wijzen. Zoo kwam het hrhaaldelijk voor, dat het verschil niet gekend werd tusschen standpenningen en pasmunten; dat men niet wist welke maten in het dagelijksch leven dienst doen; waartoe de vlaktematen dienen; wat er de eenheid van is; dat de kennis van het verband tusschen de verschillende maten ontbrak; dat men niet kon berekenen hoe lang een uur gaans en een geographische mijl zijn; wat onder gehalte wordt verstaan en zoo meer. Dit laatste is trouwens niet te verwonderen, want het getal van hen die geen of een foutief begrip hebben van verhouding is zeer groot. Eene uitzondering was het, als op de vraag wat men door de verhouding tusschen twee grootheden of getallen verstaat, een goed antwoord werd gegeven.

Theorie. De hoofdstukken van deelbaarheid, van het zoeken van den grootsten gemeenen deeler en het kleinste gemeene veelvoud, en van de vermenigvuldiging, bleken over het algemeen goed bestudeerd. Opmerking verdient dat de kennis van velen faalde om eene voor de school geschikte verklaring te geven van eene der beide soorten van deeling. Met het oog op hetgeen hierboven van de leer der verhoudingen is gezegd, liet het bewijzen van de eigenschappen der evenredigheden te wenschen over.

Hoofdrekenen. De commissie kan hierover niet tevreden zijn. De meesten zagen weinig of niets van voor de hand liggende combinaties en gegevens en als regel gold, dat de candidaat door den examinerator van een verkeerden op den goeden weg gebracht moest worden. Het komt de commissie voor, dat aan dit onderdeel van het examen in het rekenen meer zorg behoort te worden gewijd.

Aardrijkskunde. De meeste kandidaten legden een voldoende examen af. De uitkomsten van het mondeling onderzoek waren beter dan die van het schriftelijk; vele kandidaten hadden zich bij de bewerking der schriftelijke opgave niet voldoende aan het onderwerp gehouden. Overigens moet herhaald worden wat reeds meermalen is opgemerkt: nog steeds zijn er die wel een voldoende getal namen kennen, maar zelfs de meest elementaire aardrijkskundige begrippen missen. Sommigen gebruiken meer het leerboek dan de kaart. Vooral de kennis van de producten onzer koloniën was vaak gering, terwijl door enkelen verzuimd was onze bezittingen in Amerika te bestudeeren.

Geschiedenis. Het examen in de beginselen der vaderlandsche geschiedenis geeft de commissie aanleiding tot de volgende opmerkingen:

1°. Verreweg de meeste kandidaten legden een voldoende examen af.

2°. Bij de studie van dit leervak werd de kaart veel te weinig gebruikt.

3°. Over het algemeen hadden de kandidaten geen helder inzicht in den samenhang der gebeurtenissen; blijkbaar hadden de meesten zich tevreden gesteld met het machinaal bestudeeren van een of ander leerboek; namen, zooals raadpensionaris, stadhouder, pragmatieke sanctie, beneficium, enz., bleken bij onderzoek voor velen niet meer dan klanken te zijn.

Kennis der natuur. De resultaten van het examen in dit vak zijn over het algemeen onbevredigend; aan bijna de helft der kandidaten kon geen voldoende cijfer worden toegekend.

Het minst voldoende was het examen in plantkunde; dikwijls was maar een uiterst klein aantal van algemeen voorkomende planten bekend. Vele kandidaten hadden blijkbaar hunne kennis niet verkregen langs den weg der waarneming.

De gevolgen hiervan kwamen vooral uit bij het examen in de natuurkunde, waarbij vaak bleek, dat het inzicht in verschijnselen, die met zeer eenvoudige hulpmiddelen kunnen worden waargenomen, geheel of bijna geheel ontbrak. Meermalen werd de indruk verkregen dat de kandidaten zich veel moeite hadden gegeven den inhoud van hun leerboek in het hoofd te prenten, maar zoodra de een of andere toepassing werd gevraagd, of een onderzoek werd ingesteld naar inzichten van verschijnselen uit het dagelijksch leven, die op natuurkundige wetten berusten, schoten zij te kort.

Niet genoeg kan er op gewezen worden hoe hoog noodig het is dat bij de studie van de kennis der natuur „waarneming” steeds op den voorgrond moet staan.

De kandidaten die op deze wijze hadden gestudeerd legden een ruim voldoende of goed examen af.

Zang. De kennis der kandidaten van het notenschrift, de maatverdeeling en de toonschalen was in de meeste gevallen voldoende. Velen echter schoten te kort bij het lezen in de maat van een eenvoudig zangstukje.

Teekenen. Slechts weinig kandidaten legden in dit vak een goed examen af. De bekendheid met eene goede methode ging gewoonlijk niet verder dan het van buiten kennen van een beknopt overzicht van de eene of andere methode, toegelicht met de nummers van platen, die de kandidaten niet eens gezien hadden. Het schetsen op het bord was bij weinigen voldoende. Beter stond het met de vlakversiering en het blok-teekenen, ofschoon bij het laatste grove fouten tegen eenvoudige perspectievische verschijnselen voorkwamen. De commissie meent dit hieraan te moeten toeschrijven, dat de kandidaten zich bij het onderwijs niet genoeg moeite geven de eenvoudigste perspectievische verschijnselen waar te nemen. Het begrip van projecties en doorsneden kon over het algemeen voldoende heeten.

Onderwijs en opvoeding. De commissie heeft bij het examen in dit belangrijke vak den indruk verkregen dat de kennis der meeste kandidaten zich niet boven het middelmatige verheft. Enkele gunstige uitzonderingen daargelaten, leverde het onderzoek meest onbevredigende uitkomsten op. Waren er onder de opstellen over eenvoudige methodische onderwerpen enkele die goed konden heeten en van grondige studie getuigden, het grootste aantal der opstellen was onbeduidend van inhoud en gebrekkig van vorm. Meestal was het mondeling examen der kandidaten in overeenstemming met hun opstel. De kennis van de methodiek der vakken *a*, *b* en *c* der wet was gering, en toch werd den kandidaten de keus gelaten van de methode of de methoden, die zij wenschten te bespreken. Bij slechts weinigen was de kennis der door hen genoemde methode zoo voldoende, dat zij naar die methode met vrucht in de school zouden kunnen werken. Het onderzoek naar de kennis van de overige deelen in dit onderdeel van het examen gaf geen aanleiding tot bijzondere opmerkingen. Onder de vrouwelijke kandidaten waren er velen die verklaarden geen praktische opleiding genoten te hebben en die dan ook niet in staat waren de eenvoudigste vragen uit de schoolpraktijk te beantwoorden. De ervaring, zeker niet voor de eerste maal opgedaan, wijst er op, hoe goed het zou zijn indien eene wettelijke bepaling eenigen waarborg gaf voor de zoo noodzakelijke praktische vorming der aanstaande onderwijzers en onderwijzeressen.

Amsterdam.

Lezen. Slechts weinig kandidaten voldeden aan den eisch van het programma: nauwkeurig en natuurlijk lezen met eene beschaafde uitspraak; velen lazten te vlug, onnauwkeurig, of niet in den juiste toon; ook werd de plaatselijke uitspraak te dikwijls gehoord.

Dit laatste was eveneens het geval bij het geheel of gedeeltelijk weergeven van den inhoud van het gelezene.

Schrijven. Ofschoon niet dikwijls een onvoldoend cijfer behoefde te worden gegeven, en er wel eenige vooruitgang te constateeren schijnt, bleek toch dat de stelselmatige verbinding der letters meermalen te wenschen overliet en dikwijls gelijke letters in denzelfden regel ongelijk van vorm waren.

Nederlandsche taal. Het onderzoek naar de kennis van de spraakkunst was meer bevredigend, hoewel herhaaldelijk bleek dat sommige kandidaten te angstvallig blijven vasthouden aan de voorbeelden uit hun leerboek; de taalregels worden van buiten geleerd en te weinig opgespoord uit en toegepast in de taal zelve. Het minst verzorgde deel der spraakkunst was de spelling, zoowel in de theorie als in de praktijk.

Bij enkele kandidaten werd eene verregaande slordigheid in het plaatsen der leestekens opgemerkt.

Schriftelijke uitdrukking der gedachten. De schriftelijke uitdrukking van gedachten was bij velen voldoende; toch waren er stukken werk, die zoowel op stijl- als op taalgebied groote onnauwkeurigheden toonden. De inhoud der opstellen was veelal onbeduidend.

Rekenen. Waar slechts de helft der kandidaten een voldoende eindcijfer kon worden toegekend, mag deze uitslag niet gunstig genoemd worden. In hoofdrekenen was veel vooruitgang waar te nemen. Het bewijzen der eigenschappen van de hoofdregels was bij de meesten zeer gebrekkig. De verklaring der hoofdbewerkingen met breuken, met name vermenigvuldiging en deeling bleven verreweg de meeste kandidaten schuldig. Het inzicht in het wezen eener evenredigheid werd bij zeer velen gemist. Over samengestelde evenredigheden kon slechts bij hooge uitzondering worden gesproken.

De kennis van het metriek stelsel was over het algemeen voldoende; de Nederlandsche namen onzer maten en gewichten waren sommigen gedeeltelijk onbekend. De bekendheid met de vormleer was inderdaad zeer onvoldoende. Hoogst gebrekkig ging het aanschouwelijk bewijzen der eigenschappen van veelhoeken. De regelmatige lichamen waren doorgaans wel met name bekend. Slechts weinigen waren in staat eene eenvoudige berekening op dit gebied uit te voeren.

Aardrijkskunde. De algemeene kennis van de oppervlakte der aarde was bij het meerendeel der kandidaten zeer gering. Die van Europa was bij slechts weinigen onvoldoende. Dat aan een deel der kandidaten geen voldoende cijfer kon worden toegekend, lag bij enkelen hunner aan totale afwezigheid van bekendheid met onze overzeesche bezittingen, maar bij verreweg de meesten aan het gemis van nauwkeurige en grondige kennis van het vaderland. De kaart zat er bij slechts weinigen goed in.

Geschiedenis. Hoewel de resultaten van het examen in vaderlandsche geschiedenis over het geheel bevredigend kunnen genoemd worden, meent de commissie er op te moeten wijzen dat, te oordeelen naar de antwoorden der kandidaten, niet altijd wordt gezorgd voor het aanbrengen van juiste begrippen.

Zoo had nagenoeg geen hunner een juist begrip van de macht, die Anjou werd opgedragen. Op de vraag naar de betekenis van het recht om de Schelde te sluiten werd in den regel geantwoord: „het recht om tol te heffen”. Het streven der federalisten werd door zeer velen niet goed begrepen, daar

hun het onderscheid tusschen een bondstaat en een statenbond niet duidelijk was gemaakt. Van het collegium philosophicum hadden ze geen juist begrip, evenmin als van de financieele operatie van van Hall.

Te betreuren is het ook dat bij de meeste kandidaten alle bekendheid ontbrak met die gebeurtenissen en toestanden in het buitenland, welke zeer veel invloed hebben uitgeoefend op die in ons vaderland, daar zonder bekendheid met de eerste een goed inzicht in de laatste onmogelijk is.

De ligging van landstreken en plaatsen die in de geschiedenis genoemd worden, was sommigen totaal onbekend; het gebruik van een historischen atlas was door hen klaarblijkelijk verzuimd.

Kennis der natuur. Tot hare spijt kan de commissie geen vooruitgang constateeren in de studie der natuurkennis, althans niet bij de vrouwelijke kandidaten.

Het haperde bij zeer velen aan goede voorstellingen, vooral betreffende de hoofdzaken op het gebied van de voeding en de ademhaling der planten en van den bloedsomloop en de ademhaling bij menschen en dieren.

Aan het leven van de planten en de dieren, die nagenoeg overal gemakkelijk zijn waar te nemen, was te weinig aandacht geschonken.

Het examen der mannelijke kandidaten was echter over het algemeen zeer onvoldoende.

Theorie van het zingen. Het onderzoek naar de kennis van de theorie van den zang leverde over het algemeen bevredigende resultaten op. Er viel op te merken, dat de kandidaten beter dan een vorig jaar een voorgelegd eenvoudig muziekstukje in de maat konden lezen en dat het maatslaan, hetwelk met het oog op het later te geven zangonderwijs niet kan gemist worden, door velen naar behooren werd in acht genomen. Het bepalen van den grondtoon in het verschillend toongeslacht kon door eenigen uit het muziekstukje zelf worden afgeleid, terwijl eenige proeven in het treffen van intervallen vrij voldoende waren. Kan dus in het algemeen verklaard worden, dat de theoretische kennis aan de eischen voldeed, bij enkele kandidaten bleek dat van de theorie bloot geheugenwerk was gemaakt en de tijd van voorbereiding te kort was genomen.

Handteekenen. Bij het onderzoek naar de bekendheid met de methodiek en de perspectievische verschijnselen, en het begrip van projecties en doorsneden, bleek dat de meeste kandidaten hiervan voldoende op de hoogte waren, maar bij het schetsen van eene projectie of doorsnede kwam maar al te dikwijls uit, hoe onbeholpen zeer eenvoudige tekeningetjes in elkander werden gezet.

Het overbrengen van een vlakversiering op het bord geschiedde niet altijd met goed gevolg, daar dikwijls de verhouding slecht werd weergegeven of de figuur slecht gezien was.

Het teekenen naar een meetkundig lichaam of van eene vlakversiering op papier gaf meer reden tot tevredenheid, hoewel het afwerken ook hier meermalen te wenschen overliet.

Onderwijs en opvoeding. De kennis der kandidaten omtrent de inrichting van de lagere school en het klassikaal onderwijs was in den regel voldoende.

Het examen over de voornaamste leerwijzen voor lezen, schrijven en rekenen leverde in den regel minder gunstige resultaten op; dikwijls bleek het, dat de kandidaten meenden te kunnen volstaan met ééne leerwijze, of wel bleek, dat te weinig verband bestond tusschen de theoretische en practische opleiding, en bijv. de eene methode was bestudeerd en naar eene andere onderwijs was gegeven.

Meermalen kwam het voor, dat de kandidaten wel de leermiddelen voor de vakken genoemd sub *a*, *b* en *c* van art. 2 der wet l. o. in het schoolmuseum hadden gezien, maar alleen oppervlakkig en zonder deskundige voorlichting, zoodat het gebracht bezoek geen doel heeft kunnen treffen.

Haarlem.

Lezen. Aan dit elementaire vak wordt niet voldoende zorg besteed. Dit blijkt daaruit, dat onder het lezen herhaaldelijk vergissingen plaats hadden en dikwerf de klemtoon op verkeerde woorden gelegd werd, bijv. op een werkwoord waarmede de zin sluit, in plaats van op een daaraan voorafgaand naamwoord, dat vollen nadruk vereischt.

Bij het lezen liet dikwijls ook de uitspraak te wenschen over; vooral bij de mannelijke kandidaten kwamen dialectische eigenaardigheden nog al eens voor.

Bij het onderzoek naar het verstaan van het gelezene bleek vaak de geringe algemeene ontwikkeling der kandidaten.

Ook valt waar te nemen, dat velen de vaardigheid of het inzicht missen om juiste definities van woorden of verklaringen van uitdrukkingen te geven, in het gelezene stuk voorkomende; op dit gebrek dient in het bijzonder te worden gewezen, omdat de onderwijzer, eenmaal in de school geplaatst, telkens in de noodzakelijkheid verkeert aan zijne leerlingen verklaringen van woorden en uitdrukkingen te geven. Bij het gesprek, dat naar aanleiding van het gelezene gehouden werd, kwam veelal aan den dag, dat de kandidaten, hoofdzakelijk omdat zij al zeer weinig gelezen hadden, vele woorden en uitdrukkingen niet verstonden.

Schrijven. Over het algemeen was het schrijven van een schoonschrift voldoende. Aan den vorm der hoofdletters dient echter meer zorg besteed te worden.

Nederlandsche taal en vaardigheid van uitdrukking. De opstellen waren over het geheel voldoende, ofschoon er weinige bij waren die zich door inhoud of vorm onderscheidden. De paraphrase daarentegen was bijna steeds onvoldoende; de inhoud van het kleine fragment was doorgaans slechts gedeeltelijk begrepen, terwijl ook de wijze van uitdrukken veelal beneden het middelmatige bleef. Woord- en zinsbenoeming waren zeer uiteenlopend; niet zelden beter bij het mondeling dan bij het schriftelijk gedeelte van het examen.

Het aantal fouten in het dictée was mede zeer ongelijk; was dit werk bij sommige kandidaten nagenoeg onberispelijk, dat van anderen wemelde van ergerlijke fouten. In het overige schriftelijke werk was het aantal taalfouten betrekkelijk gering, ofschoon enkelen ook hierin het bewijs leverden dat zij hunne moedertaal niet behoorlijk kunnen schrijven.

De grammatica was over het algemeen ijverig bestudeerd. Waar de kennis der spraakkunst voldoende geacht kon worden, faalden de kandidaten niet zelden waar het de toepassing van het geleerde betrof. Grote taalfouten, waarvan velen echter aan slordigheid te wijten, kwamen veelvuldig voor; in het dictée las men niet zelden: „grievenste”, „verwezelijken”, ja zelfs „verwezelijke”; een en ander is niet door zenuwachtigheid te verontschuldigen.

Het bleek genoegzaam dat de kennis der taal meestal niet was verkregen door grondige waarneming van de levende spreek- en schrijftaal, maar door het van buiten leeren van ééne bepaalde spraakkunst. Ook hierdoor lieten de verklaringen van het gelezene en de uitdrukking van gedachten in het algemeen nog al iets te wenschen over.

Het schritt van het taalwerk eindelijk was niet zelden van dien aard, dat een leerling eener lagere school er eene berisping voor zou hebben opgelopen.

Rekenen. De vaardigheid in het oplossen van rekenkundige vraagstukken kan, blijkens den uitslag van het schriftelijk examen, bevredigend genoemd worden, hoewel van de mannelijke in veel hoogere mate dan van de vrouwelijke kandidaten.

Alleen mocht uit de, over het algemeen gebrekkige, beantwoording van de theoretische vragen afgeleid worden, dat de meeste kandidaten onvoldoende geoefend waren in het regelmatig behandelen van eenig onderwerp uit de theorie der rekenkunde.

De kennis van de hoofdregels, zoowel met geheele als met

gebroken getallen, was voldoende, evenals die van het metriek stelsel en de evenredigheden.

De berekening van oppervlakken en van inhouden liet veel te wenschen over; zoo was bijv. voor vele kandidaten eene te zware opgave een vierkant te teekenen, half zoo groot als een gegeven vierkant.

Aardrijkskunde. Aan het schriftelijk werk kon voor het grootste deel een voldoende cijfer worden toegekend; er waren evenwel zeer weinig opstellen welke een hooger cijfer konden verwerven. Meermalen bleek het, dat kandidaten door het neerschrijven van vele namen de leemten in hunne kennis trachten te bedekken.

Het mondeling examen gaf denzelfden indruk. Het van buiten leeren van namen wordt door velen voor de hoofdzaak gehouden. Dit bleek vooral, wanneer de aardrijkskunde van Nederland ter sprake kwam. Een eenigszins duidelijk begrip van den eigenaardigen toestand van het land, vooral wat de afwatering betreft, was meestal niet aanwezig.

Wat het onderzoek betreft naar de kennis van de landen van Europa moet opgemerkt worden dat vergelijkingen omtrent ligging, grootte, dichtheid van bevolking, enz., niet gemaakt waren.

Nu in den tegenwoordigen tijd aardrijkskundige plaatwerken in overvloed aanwezig zijn, verdient het aanbeveling deze meer en beter te gebruiken.

Onze bezittingen in andere werelddeelen waren over het algemeen voldoende bestudeerd. De eigenaardige ligging van Indië, als overgangsgebied tusschen Azië en Australië, was aan allen bekend, maar toch bleek het dat den meesten die zaak niet helder was.

Eindelijk zij opgemerkt, dat het onderzoek naar de topographische kennis der landen buiten Europa, hoewel slechts zeer elementair, aan het licht bracht dat de kandidaten aan dit onderdeel van het programma weinig aandacht hadden geschonken.

Geschiedenis. Ofschoon in vergelijking met vorige jaren zeker geen achteruitgang viel waar te nemen, bleek toch de kennis der kandidaten maar al te vaak te bestaan uit van buiten geleerde brokstukjes uit een handboek.

Op oorzaak en gevolg was vaak niet gelet; het verband der feiten dikwerf uit het oog verloren, het doel van allerlei maatregelen en besluiten, de beteekenis van historische termen, niet begrepen.

Hier staat tegenover dat verscheidene kandidaten een in elk opzicht voortreffelijk examen deden; dit was echter slechts dan het geval, wanneer bij de studie der vaderlandsche geschiedenis die der algemeene in het oog was gehouden.

Kennis der natuur. Over het algemeen was de kennis der physica voldoende. De gebrekkige wijze waarop zich vele kandidaten uitdrukten bewees dat zij in de natuurkundeles te weinig aan het woord zijn geweest. Sommige kandidaten hadden in het geheel geen proeven gezien.

De kennis der plant- en dierkunde stond meestal achter bij die der physica. De insectenwereld, zoo toegankelijk voor de kandidaten, was gewoonlijk het slechtst bestudeerd. Het koolwitje was voor velen de eenig bekende vlinder. Slechts een paar kandidaten hadden flink in hunne omgeving rondgezien; zeer velen bezaten uitsluitend boekenkennis.

Vele kandidaten, die in dit vak alleszins voldoende examen aflegden, bleken in andere voornamen vakken te kort te schieten, en dit doet de vraag rijzen of dit vak, door zijn grooten omvang, van sommigen niet een tijd en eene inspanning vordert, die beter aan andere, voor den onderwijzer niet minder belangrijke vakken, of aan uitbreiding hunner algemeene ontwikkeling, besteed ware.

Zang. Bij het onderzoek is weder gebleken dat vele kandidaten zich bepaald hadden tot het, vaak onvoldoende, bestudeeren van een of ander handboekje over de theorie van den zang. Hierdoor waren zij, behoudens enkele uitzonderingen,

wel in staat tot het beantwoorden van de vragen over toonschalen en intervallen, maar ontbrak het helder inzicht in de maatverdeling, wat zich openbaarde bij het in de maat lezen en in verwarde begrippen bij het onderverdeelen van eenigszins gecompliceerde maten (triolen, syncopen, enz). Ook liet de vaardigheid in het schrijven der in de muziek gebruikelijke teekens veel te wenschen over.

Van akkoordenleer was over het algemeen te weinig werk gemaakt.

Handteekenen. De uitslag dezer examens is over het geheel bevredigend. In de meeste gevallen kon het eindoordeel door een voldoende cijfer worden uitgedrukt; enkele malen werd het cijfer 8 toegekend. Het teekenen naar de natuur en het schetsen op het bord waren echter niet zelden heel zwak. Daarentegen was het mondeling gedeelte in doorslag voldoende, ook bij de kandidaten die bij het natuurteekenen de perspectievische regels averechts toepasten.

Bij het mondeling examen in de perspectief bleek dat het niet constructief schetsen van een eenvoudig voorwerp meer beoefend moet worden; dit deel van het teekenen toch heeft voor den onderwijzer in de school juist de meeste waarde.

Het ontstaan van projectie en doorsnede werd door velen niet begrepen.

Theorie van opvoeding en onderwijs. De examens in dit vak leidden tot vrij voldoende resultaten. De meeste kandidaten toonden genoegzaam op de hoogte te zijn van de inrichting der lagere school en het klassikaal onderwijs.

Ook hunne kennis van de meest geschikte middelen tot handhaving van orde en tucht was vrij bevredigend.

De voornaamste bepalingen der tegenwoordige wetgeving op het lager onderwijs waren in den regel goed bestudeerd.

Minder tevreden is de commissie over de kennis die de kandidaten toonden te bezitten van de voornaamste leerwijzen voor de vakken, genoemd onder *a*, *b* en *c* van art. 2 der wet.

Velen toch wisten van eene leerwijze, die zij beweerden te kennen, niets anders te vertellen dan wat in hun handboek of dictaat daarover wordt medegedeeld. Hetgeen zij zich in het hoofd hadden geprent, zonder met de door hen genoemde handleidingen of bijbehorende boekjes ooit rechtstreeks kennis te hebben gemaakt.

Middelburg.

Nederlandsche taal. De vaardigheid van uitdrukking was, behoudens eenige uitzonderingen, bevredigend. Van de opstellen moesten slechts enkele onvoldoende geacht worden. In de ontleding schoten velen te kort, evenals in de kennis van de woordvorming en van de regels der spraakleer.

Lezen. De meeste kandidaten behaalden slechts het cijfer dat de beteekenis „voldoende” heeft. Toon en uitspraak lieten over het algemeen veel te wenschen over.

Beginselen van de kennis der natuur. Het examen in de plantkunde gaf vrij bevredigende resultaten. Alleen bleek het, dat weinig werk gemaakt was van de studie van het leven der plant. Betreffende het examen in de dierkunde en de natuurkundige verschijnselen kan niet aldus worden gerapporteerd, daar vele kandidaten uitsluitend uit leerboeken hunne kennis hadden opgedaan.

Rekenen. De kennis van de gronden der hoofdbewerkingen met gewone en tiendeelige breuken, evenals de leer der evenredigheden, liet nog al eens te wenschen over. Bij een groot aantal der kandidaten bleek de vaardigheid in het schriftelijk oplossen van rekenkundige vraagstukken beslist onvoldoende. De tijd die beschikbaar gesteld kon worden voor het onderzoek naar de kennis van de berekening van de grootte en de vorm-

veranderingen van eenvoudige vlakke figuren, en die van de inhouden der eenvoudigste lichamen, bleek in vele gevallen te beperkt.

Theorie van het zingen. Evenals bij de examens in vorige jaren gehouden, bleek, dat bij vele kandidaten de kennis te kort schoot in het transponeeren, het berekenen van intervallen en het in de maat lezen. Ook liet de bekendheid met kleinetertstoonladders veel te wenschen over.

Grondtrekken der vaderlandsche geschiedenis. Door vele kandidaten werden vaak zaken genoemd, waarvan bleek dat alleen de naam gekend werd, zonder de beteekenis.

Zeer velen hadden weinig of geen voldoende gebruik gemaakt van een historischen atlas.

Beginselen van onderwijs en opvoeding. De kennis van de voornaamste leerwijzen voor de vakken, genoemd onder *a*, *b* en *c* van art. 2 der lager onderwijswet, liet bij velen te wenschen over. Het bleek, dat verschillende onderwijzers, belast met de opleiding der kandidaten, over de bedoeling van het programma omtrent dit onderdeel verschillend oordeelen.

De eerste oefeningen van het handteekenen. Ten opzichte van dit vak was vooruitgang te bespeuren, wat betreft het theoretisch gedeelte.

Schrijven. Aangaande het schrijven op het bord dient te worden opgemerkt, dat daarin niet genoeg was geoefend.

Utrecht.

Daar het zeer nuttig kan zijn vooral de leemten in de voorbereiding goed te doen uitkomen, meent de commissie zooveel mogelijk het licht te moeten laten vallen op hetgeen haar minder goed is voorgekomen.

Lezen. De uitspraak van velen was slordig, — de accentuatie gebrekkig, vaak verkeerd ten gevolge van onjuiste opvatting of onvoldoend begrip van het gelezene. Wordt bij de kweekelingen steeds aangedrongen op eene degelijke bestudeering der leesles, vóórdat deze klassikaal met hen wordt behandeld, dan kan verbetering in dezen niet uitblijven.

Schrijven. Veel vooruitgang was waar te nemen, vooral in het schrijven op het bord. Een onvoldoend schrift kwam bijna niet voor.

Nederlandsche taal. De opstellen over het onderwerp: „Een schoolfeest” waren in den regel middelmatig; enkele van die over het onderwerp: „Aan het spoorwegstation” waren degelijker van inhoud.

De paraphrase voldeed in het algemeen slechts aan zeer matige eischen, — de behandeling der synoniemen zou beter geslaagd zijn, wanneer de kandidaten de juiste beteekenis der woorden scherper hadden onderscheiden en over ruimer woordenkeus hadden kunnen beschikken.

Een juist inzicht in de hoofdzaken uit de leer van den zin, in de onderscheiding der woordsoorten, in de beteekenis en het gebruik der buigingsvormen ontbrak niet zelden; betrekkelijk velen konden wel de regels opzeggen, maar begrepen ze niet.

Rekenen. Bij het rekenen uit het hoofd bleek dat veel kandidaten de eigenschappen der getallen niet voldoende konden toepassen. Dit was ook het geval met de eigenschappen der hoofdbewerkingen, die men overigens, voor zoover het de geheele getallen betreft, vrijgoed wist te verklaren.

Dit kan niet gezegd worden van de hoofdbewerkingen der gebroken getallen. Men gaf wel allerlei, blijkbaar van buiten geleerde, bepalingen; de verklaring er van was echter veelal

onvoldoende; heldere, juiste begrippen van de breuken en hare eigenschappen schenen bij velen ten eenenmale te ontbreken.

Beter was het gesteld met de evenredigheden, hoewel de kennis van de verhoudingen zelden werd gebruikt om daaruit de eigenschappen der evenredigheden te verklaren en te bewijzen.

De kennis van het metriek stelsel was bij vele kandidaten onvoldoende; het gebeurde vaak dat eenvoudige getallen niet konden worden uitgesproken; met zeer gewone herleidingen had men dikwijls moeite.

De vormverandering van eenvoudige figuren had beter bestudeerd kunnen worden; de berekening van oppervlakten en inhouden liet ook vaak te wenschen over. Men blijft nog te veel hangen aan de woorden van een boek, terwijl het streven gericht moet zijn op helderheid van inzicht, zelf denken, betere toepassing vooral van het eenvoudige en practisch bruikbare.

Aardrijkskunde. De kennis der topographie was in den regel voldoende; de helderheid der geographische begrippen liet echter veel te wenschen over.

Aan de kennis van den bodem van Nederland ontbrak veel.

De kennis van de cultures en van de bevolking van Nederlandsch-Indië was bijna zonder uitzondering onbevredigend.

De algemeene kennis van de oppervlakte der aarde was bij velen van weinig beteekenis.

De kaart was door de mannelijke kandidaten in den regel beter bestudeerd dan door de vrouwelijke.

Geschiedenis. Behoudens eervolle uitzonderingen hadden de meeste kandidaten zich tevreden gesteld met het opnemen van feiten, zonder meer. Betrekkelijk weinigen gaven blijk iets meer dan oppervlakkig over den samenhang er van te hebben nagedacht.

Vandaar dat nog te dikwijls met woorden werd geschermd en dat zoo weinigen in staat waren gelijksoortige feiten uit de verschillende tijdperken der geschiedenis naast of tegenover elkander te plaatsen. Ook kwam het voor dat grove chronologische fouten gemaakt werden en het juiste tijdstip van gewichtige gebeurtenissen zelfs niet bij benadering kon worden aangegeven.

Het gebruik van een historischen atlas en historische kaarten is gebleken nog niet algemeen te zijn.

Kennis der natuur. De uitslag van het examen was vrij bevredigend, ofschoon de kennis bij verschillende kandidaten zeer uiteenliep.

Velen gaven blijk niet genoeg en niet goed gezien te hebben en hadden zelfs van de eenvoudigste zaken geen juist begrip. Het kwam herhaaldelijk voor dat een candidaat, die een onderwerp mocht kiezen, een moeilijk gedeelte uitkoos en dan blijk gaf de zaak niet begrepen te hebben.

Natuurkunde. De leer der krachten, de toepassing op hefbomen, de vrije val en soortgelijk gewicht leverden voor velen moeilijkheden op. Barometers werden soms verward met thermometers en manometers, terugkaatsing van het licht met breking. De beteekenis van smeltings-, verdampingswarmte en soortelijke warmte was sommigen niet helder. De eigenschappen van punten ten opzichte van electriciteit en de toepassing was vaak niet goed begrepen.

Dierkunde. Over het geheel was de bloedsomloop beter begrepen dan de dienst van het bloed en de ademhaling. De voorstelling der ligging van de verschillende organen in borst- en buikholte was dikwijls onjuist. Kruipende en tweeslachtige dieren werden met elkander verward. Het verband tusschen tandvormen en voedsel was sommigen niet helder; de kennis van het vogelgeraamte en van gedaanteverwisseling bij verschillende dieren liet te wenschen over.

Plantkunde. De meeste kandidaten gaven blijk verschillende planten te kennen en konden de hoofdkenmerken der familie waartoe ze behoorden opgeven. Bloeiwijzen, vruchten, assimilatie en ademhaling bleken voor velen moeilijkheden op te leveren.

Theorie van het zingen. De kennis der toonschalen was over het algemeen meer bevredigend dan die der maatverdeling, ofschoon het opbouwen van eene mineurtoonschaal aan velen heel wat moeite kostte.

Dit examen zou de eischen van tijd, school en leven beter erkennen, als het zich kon uitstrekken tot het onderzoek naar de kennis der Chev -methode en naar de bekwaamheid om een eenvoudig stuk te zingen of op de viool te spelen.

Handteekenen. Vooruitgang houdt aan; dit geldt echter meer van de theorie dan van de practijk. Hieruit was het teekenen eener vlakversiering het beste; opmerking verdient echter, dat slechts weinigen met den grondvorm begonnen en dat van het teekenen op het bord het minst werk gemaakt was.

Het schetsen en schaduwen van een meetkundig lichaam naar de natuur liet nog al wat te wenschen over; de kennis der perspectievische verschijnselen werd niet altijd toegepast.

Onderwijs en opvoeding. Het onderwerp: „De geschiktste middelen tot handhaving van orde en tucht” was door de overgrootste meerderheid der kandidaten doorgaans voldoende en meer dan dat behandeld.

Bij sommigen scheen het, als hadden ze hun studieboek letterlijk uit het hoofd geleerd.

Het mondeling examen toonde dat de meesten goed in de theorie hadden gestudeerd.

De mannelijke kandidaten hadden eenigermate kennis gemaakt met de practijk in de school; de meeste vrouwelijke kandidaten misten echter alle practische vorming.

Het oordeel over de bekwaamheid der kandidaten in het algemeen kan blijken uit den volgende staat:

VAKKEN.	Aantal malen dat is toegekend het cijfer									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Lezen	„	„	1	6	51	115	46	7	„	„
Schrijven	„	„	„	11	37	84	70	24	„	„
Nederlandsche taal . .	„	„	2	38	71	84	24	7	„	„
Schriftelijke uitdrukking der gedachten. . . .	„	„	„	2	48	149	26	1	„	„
Rekenen	1	3	9	26	28	56	60	27	10	6
Aardrijkskunde	„	4	4	47	26	76	30	32	6	1
Geschiedenis	1	„	8	30	23	84	44	22	13	1
Kennis der natuur. . .	3	9	14	27	21	58	50	34	9	1
Theorie van het zingen.	„	2	6	30	37	63	41	21	14	12
Handteekenen	„	„	„	7	48	119	47	5	„	„
Onderwijs en opvoeding	„	„	„	4	17	85	90	24	6	„

Leeuwarden.

Lezen. Het onderzoek naar de vaardigheid in het nauwkeurig en natuurlijk lezen gaf den indruk dat de opleiding op dit punt nog veel te wenschen overlaat. De leestoon was over het algemeen onvoldoende. In de meeste gevallen kon echter toch een voldoende cijfer worden toegekend, doordat de kandidaten blijken gaven het gelezene wel te verstaan.

Nederlandsche taal. De kennis van de hoofdzaken uit de leer van den zin en die van de beteekenis der buigingsvormen was bij de meeste kandidaten aanwezig. Met de toepassing van de spelregels bleek het minder gunstig gesteld te zijn.

Het schriftelijk werk was in vele gevallen onvoldoende. Van den officieelen briefstijl hadden de kandidaten voor het meerendeel niet het minste begrip. Aan velen gelukte het echter op het mondeling gedeelte van het examen een beter figuur te maken dan hun schriftelijk werk had doen verwachten en nog een voldoende eindcijfer te verwerven.

Rekenen. De resultaten in het examen voor de rekenkunde waren in het algemeen niet ongunstig. Blijkbaar hadden vele kandidaten den wenk uit een vorig verslag ter harte genomen, waarbij het nauwkeurig kennen der stellingen uit het leerboek van groot belang werd geacht.

Te velen echter hadden het daarbij gelaten en bleven bijna elk antwoord schuldig dat eenig naderken vorderde. Menige eenvoudige stelling werd niet herkend als ze den candidaat op eene eenigszins andere wijze onder de oogen kwam, dan ze in het leerboek geschreven stond. De eenvoudige schriftelijke opgaven waren in het algemeen vrij goed opgelost, ofschoon hoogst zelden geheel onberispelijk.

Het theorie-vraagstukje was echter door de meesten zeer bekrompen opgevat of geheel onbehandeld gelaten.

Aardrijkskunde. Het examen in aardrijkskunde geeft den indruk, dat we op den goeden weg zijn met de studie in dat vak; de voorstellingen worden wat helderder, de begrippen iets juist, het oorzakelijk verband wat duidelijker; de kennis wint in degelijkheid. Vele kandidaten hadden echter geen goeden kijk op den eigenaardigen, karakteristieken waterstaat van ons land, wat uitkwam in de beantwoording van de vragen over den Ouden Rijn, en ook in de behandeling der Friesche veenstreken; over het algemeen was dit schriftelijk werk dan ook niet best uitgevallen. En hoe men het naastbijzijnde kan vergeten en *alle* cijfers veronachtzamen, bleek hieruit, dat sommige kandidaten niet wisten: de grootte (in vierkante G. M.) en het getal inwoners van Friesland, de grootte van onze provinciën (vergelijkenderwijze en niet in K.M². gevraagd), het getal inwoners van onze vier grootste steden. Vreemd genoeg bleek bij velen de kennis van Europa in verhouding grooter dan de kennis van het eigen vaderland.

Uit de behandeling der vragen over Oost-Indië sprak duidelijk het veelvuldig gebruik van het werkje van Ten Have: enkele kandidaten hadden bijna woordelijk dien schrijver teruggegeven. West-Indië deelt veel te weinig in de aandacht der studeerenden.

Op het examen werd gebruik gemaakt van blinde kaarten: de kandidaten waren er bijna zonder uitzondering voldoende op thuis, wat pleit voor de juist opvatting hunner studie.

Geschiedenis. Over het algemeen was de uitslag van het examen in geschiedenis des vaderlands gunstig te noemen. Bij andere jaren vergeleken valt vooruitgang te bespeuren, gelijk blijkt uit de vermindering van het aantal onvoldoende cijfers. Toch zou het wenschelijk zijn, dat de kandidaten zich meer beijverden om eenige kennis op te doen van de hoofdgebeurtenissen in onze koloniën. De meeste aspiranten toch hadden het weinige dat hunne leerboeken er van geven blijkbaar geheel genegeerd.

Kennis der natuur. Was het onderzoek van het examen in physica over het geheel genomen bevredigend te noemen, toch sprong bij vele, zoo niet bij de meeste kandidaten, deze fout in het oog, dat men het gelezene niet op gevallen in het dagelijksch leven wist toe te passen.

De meeste kandidaten toonden het best thuis te zijn in de volgende onderdeelen: algemeene eigenschappen der lichamen, evenwicht en beweging van vaste lichamen (wenktuigen), die van vloeistoffen en die van gassen. Op het gebied van warmte schoten velen te kort.

Het onderzoek naar de kennis van het menschelijk lichaam stemde bij de meeste kandidaten tot tevredenheid. In dit onderdeel is duidelijk vooruitgang te bespeuren.

Ook de kennis van den bouw en de leefwijze der meest bekende inlandsche dieren gaf geen reden tot klagen. Zeer vaak kon daarvoor een voldoende of ruim voldoende cijfer worden toegekend.

Zang. Ongeveer 55 % der geëxamineerde kandidaten hebben een voldoende cijfer voor dit vak verworven. De overigen verkregen  f beslist onvoldoende,  f een twijfelachtig cijfer.

Over het geheel genomen was de indruk van de kennis der

candidaten niet gunstig. Verscheidenen hadden wel hun best gedaan veel van buiten te leeren, maar practisch stonden de meesten laag.

Naar aanleiding van eenvoudige schoolliedjes voor de hoogste klasse eener lagere school werd een onderzoek gedaan naar de kennis van den diatonischen toonladder, de maat, het maatslaan, de intervallen, de sleutels, het tempo, het transponeren, het cijferschrift en den omvang der stemmen. Iedere candidaat moest maatlezen. Slechts weinigen toonden hierin voldoende ervaringen.

Ook werd elke candidaat in de gelegenheid gesteld eene eenvoudige melodie, in cijfer- of balkschrift, te zingen. Er waren echter nog te veel kandidaten die verklaarden zeer weinig aan de practische beoefening van den zang gedaan te hebben.

Teekenen. In het algemeen was het cijfer voor het theoretisch gedeelte hooger dan dat voor de practijk, wellicht deels een gevolg van minder goede leiding van sommigen. De meeste kandidaten bezaten voldoende kennis van een goeden leergang voor het teekenen; door enkelen scheen van dit onderdeel weinig studie gemaakt te zijn. Ongeveel $\frac{3}{5}$ der kandidaten kreeg een voldoende cijfer, $\frac{1}{5}$ het twijfelachtig en $\frac{1}{5}$ een onvoldoend cijfer.

Oproeding en onderwijs. Over het algemeen konden aan de opstellen geen hooge cijfers worden toegekend, maar bij het mondeling examen werden ze van de meeste kandidaten verhoogd.

De bekendheid met „de inrichting van de lagere school” bleek meestal vrij onvoldoende: velen konden zelfs niet opgeven welke leervakken in het 1ste, 2de en 3de leerjaar worden onderwezen.

De kennis der methodiek was zeer gering: slechts bij uitzondering had een candidaat eene methode uit de handleiding en de daarbij behorende boekjes bestudeerd.

Wat betreft de wetgeving op het lager onderwijs, allen hadden art. 33 gememoriseerd, doch velen schoten te kort in de bepaling van gepaste en nuttige kundigheden. Verder was de kennis er van al zeer oppervlakkig.

De onderdeelen „klassikaal onderwijs” en „handhaving van orde en tucht” schenen over het algemeen beter bestudeerd te zijn.

Zwolle.

Lezen en Nederlandsche taal. Bij het lezen bleek opnieuw bij tal van kandidaten een droevige armoede aan begrippen en woorden, terwijl het voorlezen, met weinig gunstige uitzonderingen, beneden bescheiden eischen bleef. Vaak kwam, als de leesles een gedicht was, gebrek aan maatgevoel aan het licht; regels als: „Naar adem hijgde elks borst en dreigde in rook te stikken” werden daardoor geheel bedorven.

De uitkomsten van het schriftelijk taalwerk waren grootendeels zeer middelmatig of onvoldoende.

De brief waarin aan den arrondissements-schoolopziener om raad moest worden gevraagd worden hoe te handelen in een bepaald geval, was dikwijls van dien aard, dat hij voor verzending aan het adres ongeschikt zou geweest zijn. Dikwerf ontbrak adres en slot geheel. Met de meer of mindere juistheid van titulatuur en grootere of kleinere gebreken in den vorm is bij de beoordeeling weinig of geen rekening gehouden.

Op eene jammerlijke eentonige wijze zijn de in zinnen te brengen woorden behandeld. Verreweg de meesten waren aan een leerboek ontleend. De resultaten zijn aldus samen te vatten: Het geschiedenisboek leverde als *achterdochtig* Filips II en *oogluikend* toegelaten werd bijna alleen de handel van Holland met Engeland tijdens Lodewijk Napoleon. De aardrijkskunde gaf in Schiedam en zijne omgeving uitkomst voor *brandpunt*; het spoelingsdistrict toch was doorgaans het

brandpunt „onzer besmettelijke veeziekten”. Voor *toetssteen*, meestal *toetsteen* geschreven, bevatten de leerboeken ontegenzeggelijk de beide volgende spreuken: „’t gevaar is de toetssteen van den moed en herinnering die van ’t genot”. Zelden werd een ander „toetssteentje” aangeboden, ofschoon erkend moet worden dat ook betrekkelijk velen „het geld den toetssteen van ’t karakter” hebben genoemd.

„De klacht van ’t grootje van Eemnes” werd maar zelden draaglijk naverteld. Eventueele hoorders zouden er niet door geboeid zijn, ten gevolge van groote duisterheid, verwardheid en onbegrijpelijkheid. De meeste kandidaten hadden het vers niet begrepen.

Het mondeling examen bracht heel vaak geen verandering, dikwijls nog vermindering in het cijfer voor het schriftelijk werk toegekend. Hierbij herhaalden zich de gewone verschijnselen, de grammaticale kennis is te veel uitsluitend uit het leerboek opgedaan en heeft te weinig toepassing gevonden.

Schrijven. Het examen in het schrijven gaf tot geene bijzondere opmerkingen aanleiding. Bij het schrijven op papier en op het bord bleek, dat in den regel het middelgroot het best was. Daardoor behaalden vele kandidaten, die voor hun kleinschrift een onvoldoend of twijfelachtig cijfer zouden ontvangen hebben, nog een voldoende eindcijfer. Ook het schrijven der cijfers en hoofdletters liet vaak te wenschen over.

Rekenen. De vaardigheid in het schriftelijk oplossen van eenvoudige rekenkundige vraagstukken liet bij de meerderheid der aspiranten niet te wenschen over. Aan haar kon het cijfer voldoende of hooger worden toegekend. De minderheid kon dit niet bereiken; aan sommige aspiranten moest zelfs het cijfer „zeer gering” worden gegeven. Ook het rekenen uit het hoofd was door de meeste deelnemers aan het examen niet verwaarloosd. Het gunstig oordeel over het schriftelijk gedeelte van het examen moet een weinig dalen bij dat over het mondeling.

Was bij de meeste kandidaten de kennis van de gronden der hoofdbewerkingen, zoowel met gewone en tiendeelige breuken als met geheele getallen, ook die der evenredigheden, voldoende of ruim voldoende, de kennis van het Nederlandsch stelsel van maten en gewichten, de berekening van de grootte en de vormverandering van eenvoudige vlakke figuren en de berekening van de inhoud der eenvoudigste lichamen liet bij velen soms vrij wat te wenschen over. Het schijnt, dat, sedert het vak vormleer uit het programma verdwenen is, aan dit gedeelte van het voorschrift niet meer de noodige aandacht wordt gewijd.

Aardrijkskunde. Het examen in de aardrijkskunde gaf tot de volgende opmerkingen aanleiding.

Veel werk wordt er van de bestudeering van dit vak niet gemaakt; slechts enkele vrijvallende oogenblikken schijnen er aan besteed te worden.

Het schriftelijk werk liet veel te wenschen over. De behandeling van het onderwerp; „De veenstreken van Friesland” was dikwijls onvolledig en verward. De kandidaten konden blijkbaar dit onderwerp niet beheerschen. Hoog- en laagveen waren vaak met elkaar verward.

De behandeling van het laagveen bestond maar al te vaak hoofdzakelijk uit de opsomming van eene lange lijst van namen van wateren in Friesland. Jammer, dat er bij dit onderwerp geen punten waren aangegeven, die als leidraad konden dienen.

De kandidaten die den Ouden Rijn hadden gekozen vergisten zich vaak in de loozing van het overtollige water.

Nos. 3 en 4 van de schriftelijk opgaven, speciaal de vraag over meren ten noorden der Alpen, waren beter behandeld, ofschoon de kennis van de rijstcultuur bij velen onvoldoende was.

Bij het mondeling onderzoek bleef de kennis van Nederland veelal beneden zeer matige eischen. Namen van plaatsen en wateren in Nederland kende men over het algemeen genoeg, ofschoon vermeld moet worden, dat de provinciën Zeeland en

Noordholland bij verschillende kandidaten te weinig bekend waren; te vaak miste de candidaat de kennis van de beteekenis en de grootte der plaatsen en had geen juiste voorstelling van de wateren in verband met het polderland.

Bij het onderzoek naar de kennis van het diluvium bleek maar al te vaak, dat de candidaat wel de namen kende, maar de zaak hem vreemd was. Dikwijls gebruikte hij namen van gesteenten als graniet, gneis, bazalt, etc., zonder ze ooit gezien te hebben.

Ook liet de verklaring van eenvoudige aardrijkskundige verschijnselen veel te wenschen over.

De kennis van Europa was over het geheel voldoende, ofschoon het natuurkundig gedeelte steeds het zwakste was.

De algemeene kennis van de oppervlakte der aarde was of in het geheel niet aanwezig, of uiterst gering. Slechts zeer enkele kandidaten maakten eene gunstige uitzondering. Het schijnt aan onderwijzers aan kweekscholen en normalessen niet bekend te zijn dat het programma eene dergelijke kennis eischt.

Bij het onderzoek naar de kennis van Nederlandsch-Indië bleek, dat het onderwijs in dit deel der aardrijkskunde belangrijk vooruitgaat en zich in de goede richting beweegt, ofschoon onder hen die zich aan het examen onderwierpen nog steeds kandidaten voorkwamen, die bijv. de groote Soenda-eilanden niet alle konden opnoemen of aanwijzen.

Geschiedenis. Het examen in de vaderlandsche geschiedenis geeft aanleiding tot het maken van de volgende opmerkingen:

Vele kandidaten gaven blijk het verband niet te gevoelen tusschen de verschillende groote gebeurtenissen onzer historie.

Het noemen der feiten zonder oorzakelijk verband met hetgeen voorafging, was voor het meerendeel der kandidaten gemakkelijker dan het vergelijken van gelijksoortige mometen in verschillende tijdperken onzer geschiedenis.

De kennis van de geschiedenis onzer koloniën bleek bij velen zeer middelmatig te zijn, hoewel ook zeer gunstige uitzonderingen kunnen vermeld worden.

Over het algemeen schijnen de kandidaten weinig gebruik te maken van een atlas; veelal bleek de ligging van historische plaatsen van beteekenis hun ten eenenmale onbekend te zijn.

De studie van onze staatsinrichting en van hare wording bleek zeer stiefmoederlijk te zijn behandeld.

De tachtigjarige oorlog bleek ook hier „het best bekende deel der geschiedenis” te zijn.

Kennis der natuur. Naar aanleiding van het examen in „natuurkennis” valt op te merken, dat de ontwikkeling der kandidaten zeer verschillend was. Dat staat in nauw verband met de opleiding.

Aan hen die in de gelegenheid waren geweest proeven te zien en te verklaren en, onder behoorlijke leiding, natuurvoorwerpen of modellen te bekijken, kon gewoonlijk een goed of voldoende cijfer worden gegeven. Vele kandidaten echter bleken slechts wat boekenkennis te bezitten, zoodat na een paar vragen bleek dat zelfs de hoofdzaken niet begrepen waren. Het verstrekken van de onontbeerlijke hulpmiddelen aan de inrichtingen voor de opleiding mag daarom een dringende eisch worden genoemd.

Bij physica was niet zelden de studie van het proefondervindelijk gedeelte verwaarloosd, terwijl meer werk was gemaakt van de onderdeelen, waarbij hypothesen ter sprake kwamen, doch in deze gevallen bleek de verkregen kennis steeds zeer oppervlakkig en voor de school waardeloos te zijn.

Van de stoommachine hadden de meeste kandidaten geen studie gemaakt.

Het trok nog de aandacht dat vele kandidaten de studie der plantkunde hadden verwaarloosd, wat vooral te betreuren is met het oog op de school, te meer, daar het materieel voor deze studie nergens ontbreekt.

Zang. Klaarblijkelijk was door vele kandidaten van dit vak weinig studie gemaakt, zoodat aan velen een onvoldoend — soms zelfs zeer onvoldoende — cijfer moest worden toegekend.

Verscheidene kandidaten waren in staat de melodie van een eenvoudig zangstukje terug te geven. De commissie acht dit een verblijdend verschijnsel, omdat hieruit blijkt, dat aan de practijk hoe langer hoe meer aandacht wordt geschonken bij de opleiding. Zij betreurt het evenwel, dat bij een groot deel van deze kandidaten de theorie zoodanig verwaarloosd bleek, dat velen slecht op de hoogte waren met de meest elementaire begrippen der muzikaleer. Van dezen mocht niet worden aangenomen, dat ze in staat waren met vrucht zangonderwijs te geven.

Zeer eenvoudige vragen omtrent de waarde der noten bleven vaak onbeantwoord.

Dynamische teekens werden verward met tempoteekens. Van de laatste kenden vele kandidaten er slechts enkele, terwijl dikwijls bleek dat de kracht der tempoteekens den kandidaten niet dikwijls voor den geest stond.

De verdeeling van het toonstelsel in octaven was den meesten kandidaten wel bekend, doch meestal ontbrak het juiste inzicht, zoodat de dwaaste antwoorden gegeven werden, wanneer werd gevraagd naar den omvang der verschillende zangstemmen. Ook de kennis der maatverdeeling liet bij velen te wenschen over.

Was wel werk gemaakt van het in de maat lezen, dikwijls was den kandidaten niet helder het verschil tusschen de enkelvoudige en samengestelde maatsoorten en was niet voldoende gelet op het maat-accent, in verband ook met het woord-accent.

De kennis der toonschalen was bij de meeste kandidaten wel voldoende.

Opmerking verdient echter, dat voor bijna alle kandidaten de kleine-tertstonladder slechts in theorie scheen te bestaan, want bijna onveranderd werd, zonder nader onderzoek, een majeure-tonladder genoemd, als gevraagd werd naar den toon waarin een den kandidaten voorgelegd zangstukje stond.

Teekenen. Over het vak teekenen valt niet veel nieuws te zeggen. Ook nu was de tijdsverdeeling weer als volgt: voor bordteekenen $\frac{1}{2}$ uur, voor natuur- en plaatteekenen ieder 20 minuten. De resultaten waren over het algemeen nog niet wat men verwachten kan en mag.

Over het algemeen bleek het dat de kandidaten zich te weinig geoefend hebben om richtingen en verhoudingen op het oog te bepalen, en dat zij er weinig begrip van hebben hoe met teekenstift of krijt moet worden omgegaan.

Een schets in houtskoollijnen van een kubus bijv. bleek voor velen nog te moeilijk. Aanbrengen van schaduwen werd niet gevraagd.

Bij het mondeling onderzoek drukten zich veel kandidaten zeer slecht uit en wisten maar weinigen hoe en wat ze doen zouden als er teekenonderwijs gegeven moet worden.

Voor al met betrekking tot het voorbereidend teekenonderwijs en de eerste oefeningen bij het plaatteekenen kwam dit sterk uit.

Onderwijs en opvoeding. Vele kandidaten beschouwden in hun schriftelijk werk blijkbaar „van buiten geleerd hebben” synoniem met „weten”; ze deden het voorkomen alsof al onze kennis ons eigendom is geworden door van buiten leeren. Dat bijv. een stoel een stoel, en Amsterdam Amsterdam heet, hebben we van buiten geleerd. Aan eene verklaring van de uitdrukking heeft zoo goed als geen gedacht. Sommigen bepaalden zich, na eene vage aanduiding van wat er naar hunne meening onder verstaan moet worden, tot eene opsomming van hetgeen in school alzo van buiten geleerd dient te worden.

Slechts enkelen was het duidelijk, waardoor het rekenen uit het hoofd zich onderscheidt van het cijferen, en nog kleiner was het aantal dergenen, die aan eenige voorbeelden dat verschil duidelijk maakten. Velen meenden blijkbaar, dat mondeling rekenen hetzelfde is als rekenen uit het hoofd, terwijl anderen de begrippen aanschouwelijk rekenen, practisch rekenen, mondeling rekenen, door elkaar haspelden.

Voor het schriftelijk werk kon dan ook aan slechts enkele kandidaten een flink cijfer worden toegekend.

Het mondeling onderzoek, waarbij matige eischen werden gesteld, leverde beter resultaat, zoodat vele kandidaten ten slotte nog een voldoende eindcijfer konden behalen.

Hier bleek echter, dat aan punt *b* van het programma, „de voornaamste leerwijzen voor de vakken genoemd onder *a*, *b* en *c* van art. 2 der wet”, niet de noodige zorg was besteed. Hoewel het onderzoek zich grootendeels bepaalde tot dat deel van de leerwijze, dat de candidaat had zien behandelen in de klasse, waar hij als kweekeling was werkzaam geweest, was er in tal van gevallen slechts sprake van eene zeer vluchtige kennismaking.

De vraag rijst of het niet wenschelijk is het schriftelijk examen in dit vak te doen vervallen. Het is toch aan zeer ernstigen twijfel onderhevig, of het opstel wel een goede krachtmeter kan zijn. Is het van algemeenen aard, dan hebben de kandidaten eenvoudig weer te geven, wat ze in elk handboek vinden. Gaat de opgave wat dieper, treedt ze meer in bijzonderheden, dan is ze te moeilijk voor jonge menschen, die hunne kennis bijna geheel uit het leerboek moesten putten. De ervaring geeft hun geen stof tot schrijven; bij de behandeling van het onderwerp klemmen ze zich angstig vast aan de theorie uit het boek en waar ze de school binnengaan, daar blijkt het al te vaak, dat deze slechts in hunne verbeelding bestaat.

Kortom, het opstel wordt of een kopie van dit of dat hoofdstuk uit het leerboek, of het hangt in de lucht, het rust niet op den bodem der practijk.

Volge hier een overzicht van het aantal examens dat in elk vak is afgelegd en van het aantal malen dat voor elk vak een voldoende cijfer (6—10), het cijfer 5 (twijfelachtig), of een onvoldoend cijfer (1—4) is toegekend.

VAKKEN.	Aantal volledige examens.	Aantal malen, dat is toegekend :			Totaal.
		1—4	5	6—10	
Mannelijke kandidaten.					
Lezen	97	26	12	59	97
Schrijven	97	2	16	79	97
Nederlandsche taal . .	97	29	11	57	97
Rekenen.	97	20	15	62	97
Aardrijkskunde	97	21	18	58	97
Geschiedenis	97	16	15	66	97
Kennis der natuur .	97	15	6	76	97
Zang	97	29	4	64	97
Handteekenen	97	17	14	66	97
Onderwijs en opvoeding	97	18	10	69	97
Vrouwelijke kandidaten.					
Lezen.	106	23	9	74	106
Schrijven	106	3	21	82	106
Nederlandsche taal . .	106	49	7	50	106
Rekenen.	106	35	10	61	106
Aardrijkskunde	106	27	30	49	106
Geschiedenis	106	26	20	60	106
Kennis der natuur . .	106	34	6	66	106
Zang	106	27	12	67	106
Handteekenen	106	37	12	57	106
Onderwijs en opvoeding	106	11	25	70	106

Groningen.

Lezen. De uitslag van het examen in dit vak mag over het algemeen bevredigend heeten, al is het aantal onvoldoenden ook nog wat groot. Het cijfer 10 kon niet worden toegekend, 9 slechts 3 maal en maar 22 maal het cijfer 8.

Het verstaan van het gelezene was in den regel beter dan vaardigheid, accentuatie en articulatie. Geregeld en nauwkeurig hardop lezen wordt blijkbaar door de kandidaten te veel verzuimd, terwijl er niet voldoende hunne aandacht op gevestigd schijnt te worden dat de stof voor een groot deel den leestoon beheerscht.

Nederlandsche taal. Het minst bevredigend was de uitslag van het schriftelijk examen, daar ongeveer 55 % van de kandidaten niet het cijfer 6 kon halen. Hiertegenover staat het mondeling onderzoek met ± 36 % lager dan voldoende. De kennis van de spraakkunst bleek over het geheel niet onvoldoende, hoewel er in den regel meer in de breedte dan in de diepte was gestudeerd. De taalontwikkeling liet vaak te wenschen over en vooral het schriftelijk werk leverde ook nu weer het bewijs dat de meesten zich niet gemakkelijk en goed weten uit te drukken; men is blijkbaar niet gewend de taal van anderen en van zich zelf nauwkeurig te beluisteren.

Schrijven. De indruk van het werk, voor dit vak geleverd, was niet bijzonder gunstig. Wel is waar behoefden in betrekkelijk weinig gevallen bepaald onvoldoende cijfers te worden gegeven, maar de cijfers voor goed en zeer goed bleven tot de uitzonderingen behooren.

In het schrift van verreweg de meeste kandidaten ontbrak de noodige eenheid in lettervorm en velen gaven wel blijk van goeden aanleg, maar tevens van gebrek aan ernstige oefening.

Velen schenen van meening, dat het loopend schrift niet behoeft te beantwoorden aan de eischen van sierlijkheid en nauwkeurigheid.

Rekenen. De uitslag van het examen in dit vak was niet in alle opzichten bevredigend. Het schriftelijk werk leverde soms het bewijs van groote onnauwkeurigheid en slordigheid. Het niet moeilijk vraagstuk over de deelbaarheid (in het achttallig stelsel) was door 32 van de 206 kandidaten in het geheel niet, door 114 zeer gebrekkig uitgewerkt en slechts 41 konden een voldoende en hooger cijfer krijgen. Aan de vrij eenvoudige berekening van den inhoud van een kegel waagden zich 35 in het geheel niet. Bovendien waren er 52 aan wie het cijfer zeer onvoldoende, gering of zeer gering (3—1) moest worden toegekend.

De uitkomsten van het mondeling examen weken gewoonlijk niet ver af van die van het schriftelijk gedeelte. Vele kandidaten schoten te kort in eene eenvoudige, grondige verklaring van de hoofdbewerkingen met geheele en gebroken getallen. Het inzicht in het verband dat er tusschen de verschillende eigenschappen bestaat, ontbrak aan velen, terwijl ook de toepassing er van bij het rekenen uit het hoofd te wenschen overliet. De kennis van het metriek stelsel en van de evenredigheden was in den regel voldoende, wat niet kon gezegd worden van die der talstelsels of van de vormverandering der figuren.

Aardrijkskunde. Met genoegen mag worden geconstateerd dat Nederland en zijne overzeesche gewesten door velen ijverig en met succes waren bestudeerd; bij sommige kandidaten evenwel liet de bekendheid met onze koloniën nog veel te wenschen over, bij enkelen schoot zelfs de kennis van Nederland te kort.

Ook hadden eenigen zich niet voldoende geoefend in het lezen der kaart, terwijl dikwijls een naam niet gedekt werd door een begrip. Het zou te wenschen zijn dat de inrichtingen ter opleiding van onderwijzers in het bezit waren van een verzameling producten, opdat de kweekelingen door aanschouwing de zaken konden leeren kennen, waarvan zij de namen hebben geleerd.

Geschiedenis. Het examen in de geschiedenis gaf over het algemeen vrij bevredigende resultaten. Toch toonden ook nu weer vele kandidaten dat zij zich den inhoud van een handboek werktuigelijk in het hoofd hadden geprent, zonder de daarin gegeven stof behoorlijk te hebben verwerkt. In de 15de, 16de en 17de eeuw waren de meesten goed thuis; bij de 18de en 19de eeuw bleek echter een goed inzicht in den loop der gebeurtenissen dikwijls te ontbreken. Het gebruik van een historischen atlas was zeer velen kandidaten geheel onbekend.

Kennis der natuur. De resultaten zijn in het algemeen verre van gunstig te noemen. Al te dikwijls moest een onvoldoend cijfer worden toegekend. De oorzaak van dit verschijnsel ligt grotendeels in de verkeerde richting, die velen bij hunne studie inslaan.

Bij het examen in al de drie onderdeelen bleek heel dikwijls, dat de candidaat slechts uit het leerboek had gestudeerd en dat het tot eene toepassing van het geleerde niet was gekomen.

Telkens werd den candidaat eene plant in handen gegeven om te beschrijven. Velen was dit niet mogelijk, zoodat blijkbaar elke oefening in die richting ontbrak.

Het kan misschien zijn nut hebben, hier nog eens te wijzen op het groote belang van het determineren van planten.

Bij de dierkunde bleek dezelfde fout. De omgeving van den candidaat was, wat het dierenleven betreft, in vele gevallen vreemd voor hem gebleven. Eene beschrijving werd soms gegeven van sporadisch of niet hier voorkomende dieren, terwijl van de meest algemeen voorkomende dieren niets werd gekend. In het bijzonder schijnt de kennis van het leven der dieren van weinig nut te worden geacht, zoodat, wanneer in die richting werd gevraagd, soms de meest dwaze antwoorden werden gegeven.

Aan de natuurkunde was wel wat meer aandacht geschonken, zoodat over het algemeen dit onderdeel beter werd gekend dan de andere.

Naar onderwerpen uit het gebied van magnetisme, electriciteit, geluid en licht werd niet gevraagd. Ook scheen het, dat sommige kandidaten één der onderdeelen bepaald hadden verwaarloosd, denkende dat de kennis van twee onderdeelen hun wel een voldoende cijfer zou bezorgen.

Opvoeding en onderwijs. Bij het onderzoek in dit vak werd vooral veel gewicht gehecht aan de methodiek van de in het examenprogramma genoemde leervakken. Bijzonder sterk kwam bij het mondeling onderzoek aan het licht, dat er nog veel aan de praktische opleiding der kandidaten ontbreekt. Er waren er onder, die verklaarden nooit of slechts eene enkele maal het onderwijs in de lagere school te hebben bijgewoond. Jongelui, die toonden theoretisch goed te zijn onderlegd, wisten vaak hun kennis niet toe te passen op zeer eenvoudige gevallen uit de practijk.

Zang. Het examen in den zang gaf redenen tot tevredenheid; niet alleen kon aan 75 % der kandidaten een voldoende of hooger cijfer worden gegeven, maar het bleek dat, in vergelijking met vroegere examens, de praktische bedrevenheid van de kandidaten was toegenomen. Toch was bij niet minder dan een-derde der geëxamineerden de practijk minder dan wat men, krachtens hun kennis van de theorie, van hen verwachtte.

Van een der belangrijkste factoren van het zangonderwijs in de lagere school, nl. de uitspraak, hadden weinig kandidaten ernstige studie gemaakt.

Bij velen echter was de kennis van de ademhaling en van de behandeling van het stemorgaan voldoende.

Teekenen. Over het algemeen bleek dat het teekenen naar een voorwerp vrijwel voldoende was, wat niet gezegd kan worden omtrent het teekenen naar plaat en het handteekenen.

De meeste kandidaten, ofschoon bekend met het doel en de

waarde van het vak, wisten niet hoe dit moest onderwezen worden.

Eene grondige kennis van een goeden leergang ontbrak geheel. Slechts enkelen gaven blijk, dat ze eene plaat in al haar onderdeelen en hoofdvormen konden verklaren.

Vrije en orde-oefeningen. De meeste kandidaten waren vrijwel bekend met een aantal oefeningen, behoorende tot de leerstof voor vak j. Wanneer echter naar eene regelmatige opklimming in moeilijkheid werd gevraagd, werden dikwijls groote sprongen gedaan, zoowel wanneer eene nieuwe grondvorm moest worden onderwezen als wanneer eene reeds bekende oefening moest worden verzwaard. Sommige onderdeelen waren slechts oppervlakkig bestudeerd.

Eenige kandidaten gaven door hunne keuze van oefeningen, en bij de bespreking der gehouden les blijk, de beteekenis van het afwisselen en varieeren der oefeningen volstrekt niet te begrijpen. Gelijksortige oefeningen met dezelfde lichaamsdeelen werden met elkander in afwisseling gebracht en geheel van elkander verschillende oefeningen genomen, waar één thema moest worden gevarieerd.

De meeste kandidaten hadden een vrij goed overzicht over de klasse en toonden, ook door de keuze van hunne plaats, eenige bedrevenheid in het leiden van eene klasse; bij enkelen liet dit veel te wenschen over. Slechts weinigen hadden zich voldoende geoefend in het nauwkeurig uitdrukken hunner gedachten, zoodat alleen de bedrevenheid der leerlingen vele oefeningen deed gelukken.

Nuttige handwerken. Over het algemeen was de indruk van het practisch werk niet gunstig; den tijd en de opgaven in aanmerking genomen, was de hoeveelheid werk en het werk zelve beneden de verwachting. Dit geldt in hoofdzaak voor naaien, maar ook voor knippen en mazen.

Eenvoudige opgaven, als het naaien van een belegstuk en mazen in den minderingenvoet werden gebrekkig uitgevoerd.

Stoppen en mazen was iets gunstiger.

Wanneer gevraagd werd een onderwerp uit te leggen voor eene klasse leerlingen werd dit zeer gebrekkig gedaan; als oorzaak kan worden aangemerkt, dat de kandidaten vóór haar examen niet in de gelegenheid zijn gesteld klassikaal onderwijs in de nuttige handwerken te geven, dus weinig of nooit op de hulpmiddelen gewerkt hadden, hetgeen voor klassikaal onderwijs zoo hoog noodig is.

De volgende tabel geeft aan het aantal malen, dat elk der cijfers 1—10, voor elk onderdeel van het examen, is toegekend.

VAKKEN.	Aantal malen dat is toegekend het cijfer									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Lezen	"	1	6	21	16	85	52	22	3	"
Schrijven	"	"	"	10	21	74	77	21	3	"
Rekenen	"	6	5	28	26	62	41	28	10	"
Nederlandsche taal . .	"	"	7	48	29	74	33	14	1	"
Vaderlandsche geschiedenis	1	9	11	29	16	52	40	31	9	8
Aardrijkskunde	"	3	6	38	38	62	41	14	4	"
Kennis der natuur . . .	1	9	23	36	13	59	26	27	8	4
Zingen	1	2	11	19	18	63	40	31	14	7
Handteekenen	"	"	4	37	54	76	32	3	"	"
Onderwijs en opvoeding .	"	"	5	43	40	65	40	12	1	"
Uitdrukking van gedachten (schriftelijk) .	"	"	1	26	52	97	25	5	"	"
Vak j	"	"	5	"	7	1	1	1	"	"
Vak k practisch	"	"	3	17	11	29	18	11	1	"
Vak k mondeling	"	"	"	14	12	39	23	2	"	"

Maastricht.

Nederlandsche taal en lezen. (Schriftelijk werk) a. Het navertellen van den inhoud van een gedicht. Hoewel voor dit gedeelte van het schriftelijk werk een voldoende cijfer toegekend werd als het, wat taal en stijl betreft, aan redelijke eischen voldeed en althans een verstaanbaar geheel vormde, al was ook het gedicht niet geheel begrepen, zoo konden toch vele kandidaten het niet brengen tot een cijfer hooger dan 5. Velen hadden blijkbaar zelfs niet behoorlijk gelezen wat eigenlijk van hen verlangd werd; zij hadden het gedicht bijna woordelijk weergegeven, slechts hier en daar omschrijvend en de volgorde der zinnen wijzigend.

b. Het schrijven van een brief.

De inhoud, die zoo eenvoudig kon zijn, was dikwijls vreemd, soms niet te begrijpen. Uit het geleverde werk bleek, dat menig candidaat nog te weinig macht bezit over de taal om eene eenvoudige gedachte in goed gekozen vorm weer te geven. Hoewel deze opgaaf bij de vaststelling van het eindcijfer voor het schriftelijk werk niet veel gewicht in de schaal heeft gelegd, is ze toch niet zonder belang geweest. Uit de ingeleverde brieven toch bleek, hoe wenschelijk het is dat aanstaande onderwijzers in het stellen van brieven geoefend worden.

c. Het gebruiken van woorden in zinnen.

Deze opgaaf werd beter bewerkt dan de beide vorige.

De kandidaten waren blijkbaar hierin meer in het bijzonder geoefend. Meermalen toch kwam het voor, dat dezelfde candidaat, die zijne onbeholpenheid had getoond in vertelling en brief, een mooien, flinken zin te lezen gaf. Er was echter zoo weinig verscheidenheid in de zinnen, waarin de opgegeven woorden te pas waren gebracht, dat men soms den indruk kreeg alsof ze te voren van buiten geleerd waren.

Voor het schriftelijk gedeelte van het examen in de Nederlandsche taal werd aan ruim 27 % van de mannelijke en aan 35 % van de vrouwelijke kandidaten het praedicaat voldoende of hooger toegekend. Van 30 mannelijke en van 23 vrouwelijke kandidaten was het schriftelijk werk volstrekt onvoldoende.

(Mondeling gedeelte.) *Lezen.* Vele kandidaten toonden gebrek aan oefening in het overluid lezen; ze lazen te vlug en daardoor onnauwkeurig; ze lieten niet genoeg op de logische zinsverdeling; ze spraken alle woorden op dezelfde toonsoogte uit, of legden, wanneer men ze verzocht den klemtoon beter te doen hooren, dien niet op de juiste plaats, hoewel later toch bleek dat de zin begrepen was. Met het begrijpen van het gelezene was het over het algemeen beter gesteld dan met het lezen zelf. Bij het onderzoek naar het verstaan van het gelezene bleek echter, dat vele kandidaten niet gewend waren aan nauwgezette en scherpe opvatting van den tekst en zich dan ook niet voldoende rekenschap gaven van de woorden die de schrijver in ieder bijzonder geval had noodig geoordeeld. Ze waren tevreden als ze meenden te weten wat de schrijver zoo heel in het algemeen bedoelde.

Spraakleer. De stof tot onderzoek naar de kennis van de spraakleer werd in den regel aan de leesles ontleend. Dit onderzoek betrof niet spitsvondige onderscheiding of de afleiding van verouderde vormen, maar wel algemeen voorkomende verschijnselen en de vorming van woorden uit andere die nog in de levende taal gebruikt worden. Van meer belang werd geacht dat de candidaat toonde zijne spraakkunst te begrijpen en zijne kennis daarvan op het gelezene te kunnen toepassen, dan dat hij tal van onderscheidingen of geheele reeksen van grammatische onderscheidingen wist op te noemen. Over het algemeen voldeden bij dit onderzoek de vrouwelijke kandidaten beter dan de mannelijke.

De commissie kreeg overigens den indruk dat nog veel kandidaten de grammatica als iets afzonderlijks beschouwen en bij het bestudeeren er van te weinig rekening houden met het leesboek, met de levende taal. Dat overdrijving in tegenovergestelden zin niet uitgesloten is, bleek uit het feit, dat

sommigen de studie van de grammatica geheel verwaarloosd hadden, zoodat hun zelfs de eenvoudigste spelregels en de beteekenis en het gebruik der buigingsvormen totaal onbekend waren.

Rekenen. Voor het schriftelijk gedeelte werd aan 25 % der kandidaten het cijfer 4 en aan bijna 25 % het cijfer 5 toegekend. De geringe moeilijkheid in de oplossing van de opgegeven vraagstukken gelegen in aanmerking nemende, is deze uitslag verre van schitterend.

Het mondeling examen was iets beter, in zoover, dat 60 % der kandidaten het cijfer 6 of een hooger cijfer behaalden. Doch een werkelijk *goed* examen kwam slechts enkele malen voor. Sommige kandidaten waren blijkbaar op bepaalde examen-vragen afgericht; ze wisten deze vlug te beantwoorden, maar bij nader onderzoek bleek gewoonlijk, dat een helder inzicht hun vreemd was gebleven. Vooral trok het de aandacht dat zooveel in staat waren eene deeling van gewone of tiendeelige breuken grondig en duidelijk te verklaren en moeite hadden met het vaardig uitspreken en schrijven van tiendeelige breuken met eene bepaalde vlakke- of ruimtemaat als eenheid.

Aardrijkskunde. In dit vak was vooruitgang waar te nemen. Evenwel dient opgemerkt te worden, dat de kennis van de aan Nederland grenzende landen (vooral van België) te wenschen overliet. Het getal inwoners eener belangrijke stad — ook van steden in Nederland — wisten veel kandidaten, zelfs op duizenden na, niet op te geven. De kennis van het leven en het bedrijf der inlanders in onze overzeesche bezittingen, alsmede van den aard en de gedaante der producten, is nog altijd gering. Ook de verklaring van eenvoudige verschijnselen op het gebied van de natuurkundige aardrijkskunde was meestal onvoldoende.

Onderwijs en opvoeding. Zoowel de schriftelijke als de mondelinge examens gaven over het algemeen reden tot tevredenheid. Van sommige kandidaten bestond echter de pædagogische wetenschap in van buiten geleerde boekenkennis. Wenschelijk ware het dat hier en daar de studie van de theorie meer voeling en verband hield met de practijk.

Kennis der natuur. Bij het examen in de kennis van de eenvoudigste natuurkundige verschijnselen bleek, dat het meerendeel der kandidaten dit onderdeel met vrucht hadden bestudeerd.

De kennis van het menschelijk lichaam was, wat het geraamte betreft, voldoende; die van den bloedsomloop, van de ademhaling, van de spijsvertering en van de zintuigen liet dikwijls te wenschen over.

Van de dieren waren de klassen der zoogdieren en der vogels het best bestudeerd. Het onderzoek naar de kennis van de overige klassen en van de afdeeling der gelede dieren leverde minder goede resultaten.

De plantkunde was — behoudens uitzonderingen — blijkbaar met voorliefde beoefend. De algemeen voorkomende planten werden meestal gemakkelijk herkend en vrij goed beschreven. Evenwel bleef men op eenvoudige vragen omtrent ademhaling en voeding nog al eens het antwoord schuldig.

Geschiedenis. Over het algemeen was het resultaat van het examen in dit vak meer bevredigend dan in vorige jaren.

Het bleek echter dat nog vele kandidaten weinig studie hadden gemaakt van de 19de eeuw. Van de noodzakelijkheid om bij de studie van de vaderlandsche geschiedenis een historischen atlas te gebruiken, schijnt men niet overal doordrongen te zijn. Enkele malen viel het op, dat de meest elementaire kennis van onze hedendaagsche staatsinstellingen, van enkele staatslichamen en bedieningen tijdens de Republiek der Vereenigde Nederlanden ontbrak.

Zang. In dit vak was vooruitgang merkbaar.

Het notenlezen in de maat, de kennis van de verschillende maatsoorten en intervallen lieten echter nog te wenschen over.

Slechts weinig kandidaten wisten iets van den omvang der kinderstem. Met nadruk meent de commissie op deze leemte te moeten wijzen, omdat eenige kennis daarvan bij het onderwijs in den zang aan de lagere school onmisbaar is.

Teekenen. Het practisch teekenen wordt gaandeweg beter, doch het mondeling onderzoek en het teekenen op het bord gaven minder bevredigende resultaten.

Bij de kennis van de perspectief werd het verband tusschen theorie en practijk vaak gemist en bepaalde zich de bekendheid met de verschijnselen dikwijls tot van buiten geleerde regels. Blijkbaar hadden nog weinig kandidaten de verschijnselen door middel van aanschouwing bestudeerd. Het schetsen

van de projecties van den hoofdvorm van een eenvoudig voorwerp liet dikwijls te wenschen over. Ook konden vele kandidaten de leerstof voor de lagere school niet behoorlijk rangschikken. Menig kandidaat was daarentegen onbekend met eene goede methode.

Het teekenen op het bord liet over het algemeen nog te wenschen over; het ontstaan der figuur was voor de kandidaten dikwijls een raadsel en sommigen konden, zonder meten, niets van de teekening terechbrengen.

BIJLAGE EE.

VERSLAGEN van de in 1903 gehouden examens, ter verkrijging van akten van bekwaamheid als hoofdonderwijzer of hoofdonderwijzeres, met een overzicht van den uitslag der examens.

Breda.

Aan

Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken.

De Commissie, bij Uwe beschikking van 30 Mei 1903, n°. 4162¹, afd. Onderwijs, belast met het afnemen van het examen ter verkrijging eener akte als hoofdonderwijzer of hoofdonderwijzeres, heeft de eer U omtrent den uitslag van het examen het volgende mede te deelen :

Aantal candidaten, die :											
zich aan- meldden.		opkwamen bij het schriftelijk gedeelte.		opkwamen bij het mondeling gedeelte		zich terug- trokken.		werden afge- wezen.		slaagden.	
M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.
168	35	168	35	160	35	47	6	35	4	78	25

V A K K E N.	Aantal examens.		Waarvan :							
			Vol- doende.		Twijfel- achtig.		Onvol- doende.			
	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.		
Lezen	147	34	113	30	18	3	16	1		
Schrijven	147	34	138	31	9	2	3	3		
Nederlandsche taal	147	34	82	25	31	6	34	3		
Rekenen	139	34	73	28	21	2	45	5		
Aardrijkskunde.	146	34	74	26	26	1	46	7		
Geschiedenis.	138	34	91	21	17	6	30	5		
Kennis der natuur	136	34	65	24	22	3	49	6		
Methode van onderwijs en opvoeding	135	32	93	27	17	3	25	2		
Handteekenen	115	30	50	20	36	9	29	1		

Twee mannelijke adspiranten, aan wie de akte is uitge-reikt, hadden een onvoldoend cijfer voor Nederlandsche taal. Vier mannelijke adspiranten konden, op grond van art. 61, laatste alinea, der wet, vrijgesteld worden van het examen in het handteekenen.

Opmerkingen betreffende de examens in de verschillende vakken.

Lezen. Bij verreweg de meeste adspiranten voldeed het lezen aan matig gestelde eischen; een onvoldoend cijfer be-hoefde slechts zelden te worden toegekend. Maar ook niet vaak kon, althans aan de mannelijke candidaten, een hooger cijfer dan 6 worden gegeven; leestoon en vooral uitspraak lieten te dikwijls te wenschen over.

Nederlandsche taal. Het mondeling onderzoek leverde, over het geheel genomen, het bewijs, dat de adspiranten de spraak-kunst met goed gevolg bestudeerd hadden. Daarbij bleek, dat de invloed van goed gegeven onderwijs aan cursussen voor de hoofdakten den adspiranten zeer was ten goede gekomen. De studie der letterkunde was door de meesten niet verwaarloosd. Kennis van de voornaamste tijdvakken harer geschiedenis echter ontbrak dikwijls. Voorts dient er de aandacht op geves-tigd te worden, dat de adspiranten zeer dikwijls blijk gaven met de voortbrengselen onzer letterkunde al te oppervlakkig kennis gemaakt te hebben. Dat zelden een hoog eindcijfer voor dit vak werd gegeven, vindt zijn grond in de minder-waardigheid van het schriftelijk werk. Zelfs bij vele candi-daten, die het te behandelen gedicht begrepen en ook de be-teekenis der te verklaren woorden wel gevat hadden, liet de uitdrukking der gedachten veel te wenschen over.

Rekenen. Op het schriftelijk werk van zeer vele adspiran-ten waren ernstige aanmerkingen te maken. Niet alleen had-den verscheidene hunner slechts een of twee vraagstukken opgelost, maar ook de logische gang van de redeneering en de juistheid van uitdrukking bleven dikwijls beneden peil. Bij het mondeling examen bleek, dat de studie van de theorie der bewerkingen met geheele en gebroken getallen en der deelbaarheid door velen geheel verwaarloosd was. Ook dezulken, die overigens blijk gaven van ernstige studie, scho-ten daarin herhaaldelijk te kort. Het logisch verband tusschen de verschillende deelen der theorie werd door velen niet ingezien. Door andere adspiranten daarentegen werden zeer goede examens afgelegd, vooral door hen, die — zooals later bleek — een geregelden cursus ter opleiding voor dit examen hadden gevolgd.

Aardrijkskunde. Den meesten adspiranten ontbrak het aan een helder inzicht in de hoofdzaken der natuurkundige aard-rijkskunde, terwijl hunne kennis van het wiskundige ge-deelte maar zelden voldoende kon genoemd worden. Sommi-gen verklaarden geen globe bij hunne studie gebruikt te hebben. De kennis van de verschillende landen van Europa en van de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, alsmede van de werelddeelen buiten Europa, was over het algemeen voldoende. Daarentegen scheen de studie van Nederland en zijne bezittingen door velen verwaarloosd te zijn. Wat laatst-genoemd onderdeel van het vak betreft, zouden de uitkomsten

van dit examen voor de akte van bekwaamheid als onderwijzer niet voldoende geacht te zijn.

Geschiedenis. Het examen gaf slechts aanleiding tot de opmerking, dat de geschiedenis der negentiende eeuw slecht bestudeerd bleek en vele examinandi zeer verwarde begrippen hadden van de Staatsregeling van ons land, vooral in vroegere eeuwen.

Kennis der natuur. De resultaten van het onderzoek op dit gebied zijn verre van bevredigend. Wat door een groot aantal adspiranten omtrent kracht, arbeid, beeldvorming bij vlakke spiegels, electromagneten enz. werd medegedeeld, moest beslissend onvoldoende heeten. Met de kennis van de eenvoudigste verbrandingsverschijnselen en van de voeding en ademhaling bij plant en dier was het ook dikwijls poover gesteld.

Sommigen weten hunne onkunde aan het gebrekkige hunner opleiding, anderen verklaarden ronduit dat zij dit vak verwaarloosd hadden.

Methode van onderwijs en opvoeding. Het mondeling onderzoek gaf over het geheel minder goede uitkomsten dan het schriftelijk. De meeste kandidaten toonden voldoende kennis van de algemeene methodiek te bezitten, doch velen hadden geen of weinig studie gemaakt van handleidingen bij het onderwijs in de verschillende vakken en schoten daardoor te kort in kennis van de meest gebruikte leerwijzen.

Ook ontbrak het velen aan duidelijke begrippen van de wijze waarop het onderwijs kan worden dienstbaar gemaakt aan de verstandelijke en zedelijke vorming der leerlingen. Slechts weinigen waren voldoende bekend met de geschiedenis van opvoeding en onderwijs en met onze onderwijswetgeving.

Handteekenen. De meeste kandidaten waren beter praktisch dan theoretisch onderlegd, hoewel het teekenen naar eene eenvoudige groep en wandplaat toch in den regel verre van bevredigend kon genoemd worden. De theoretische kennis van velen bleek verkregen te zijn door het van buiten leeren van een of ander boekje, handelende over de methode van het teekenonderwijs en de perspectief, waardoor zij op vragen naar de toepassing het antwoord schuldig bleven.

Breda, 31 Augustus 1903.

Namens de Commissie voornoemd,
v. RENESSE, Voorzitter.

Arnhem.

Aan

Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken.

Regeling van het examen.

De regeling, die in het jaar 1902 te Arnhem gevolgd werd, bleef in hoofdzaak onveranderd.

Uitslag van het examen.

TABEL A.

AANTAL ADSPIRANTEN													
die zich aanmelden.		die deelnamen aan het schriftelijk gedeelte.		die zich bij dit gedeelte terugtrokken.		die ook aan het mondeling gedeelte deelnamen		die zich terugtrokken.		die werden afgewezen.		die slaagden.	
M.	Vr.	M.	Vr.	M.	Vr.	M.	Vr.	M.	Vr.	M.	Vr.	M.	Vr.
296	40	294	40	"	"	285	40	42	4	151	11	92	22

TABEL B.

VAKKEN.	Aantal examens.		WAARVAN:							
			onvoldoende.		twijfelachtig.		voldoende.			
	M.	Vr.	M.	Vr.	M.	Vr.	M.	Vr.	M.	Vr.
Lezen	268	39	31	4	71	6	166	29		
Schrijven	273	39	7	1	18	5	248	33		
Nederlandsche taal . .	268	39	92	9	58	4	118	26		
Rekenen	260	38	87	8	76	7	97	23		
Aardrijkskunde	259	38	88	8	26	2	145	28		
Geschiedenis	260	38	104	8	44	3	112	27		
Kennis der natuur . . .	266	38	64	6	59	4	152	28		
Methode van onderwijs en opvoeding	263	38	72	11	53	7	138	20		
Handteekenen	247	37	71	15	68	6	108	16		

Uit de eerste tabel blijkt, dat van de mannelijke kandidaten, die examen deden, ruim 31 pct. slaagden, van de vrouwelijke 55 pct.

Die cijfers zijn voor de mannelijke kandidaten ongunstiger dan in het vorige jaar, toen 37 pct. slaagden; voor de vrouwelijke kandidaten gunstiger, daar in 1902 50 pct. slaagden.

Twee mannelijke kandidaten kregen de akte met een onvoldoend eindcijfer (4) voor de Nederlandsche taal.

Vrijstelling van het examen in handteekenen, op grond van reeds behaalde akte (artikel 61) werd verleend aan 5 mannelijke kandidaten.

Opmerkingen aangaande de examens in de verschillende vakken.

Lezen en Nederlandsche taal. Voor het schriftelijk gedeelte van het examen was gekozen een gedicht van ten Kate, het behandelen van een paar synoniemen en het verklaren van enkele spreekwoorden.

De indruk, dien het schriftelijk werk maakte, was niet gunstig. Vele kandidaten hadden het gedicht bijna letterlijk weergegeven en niet gelet op het verband van inhoud en titel, zooals toch in de opgave gevraagd was. Ook was dikwijls gezondigd tegen ons taaleigen door het neerschrijven van onhollandsche constructies. Indien de kandidaten wat meer werk gemaakt hadden van het lezen van goede schrijvers, zouden zulke fouten niet voorgekomen zijn. Bij het mondeling gedeelte van het examen kwam dit gebrek aan belesenheid ook aan den dag. Te weinig en te oppervlakkig lezen was blijkbaar de oorzaak, dat het voorgelegde stuk proza of poëzie niet begrepen werd en men kreeg soms de allervreemdste antwoorden, omdat inzicht in het verband ontbrak.

Voor het grammatisch gedeelte geldt nog steeds, dat vele kandidaten de spraakkunst niet verwerkt hebben en zich slechts thuis gevoelen, als hun een voorbeeld gegeven wordt, dat met dezelfde woorden in hunne grammatica staat.

De letterkunde was slechts door weinigen goed bestudeerd. Bij de vele goede uitgaven, die er thans bestaan, is het toch niet zoo moeilijk ook zonder leiding enkele meesterstukken van onze letterkunde met vrucht door te werken.

Het lezen gaf geen aanleiding tot bijzondere opmerkingen, maar grondiger studie en beter inzicht zouden ook dit vak ten goede komen.

Rekenen. De uitkomsten van het schriftelijk gedeelte van het examen waren verre van gunstig. Door 126 adspiranten werd beslist onvoldoend werk ingeleverd, terwijl het praedicaat 8, 9 of 10 aan slechts 45 adspiranten kon worden toegekend. Het vraagstuk over theorie werd door slechts enkelen goed opgelost.

Slordige bewerking en duistere, vaak onbegrijpelijke redeneering behoorden niet tot de zeldzaamheden.

De resultaten van het mondeling examen waren weinig gunstiger. Aan 120 adspiranten kon voor dit gedeelte het praedicaat „voldoende” of hooger toegekend worden. Omtrent de kandidaten, die het niet tot „voldoende” konden brengen, valt het volgende op te merken. Correcte definities en heldere, bondige bewijzen werden zelden gehoord. Gebrekkige, vage begrippen van verhoudingen, en, in verband hiermede, oppervlakkige kennis van de leer der evenredigheden en der evenredige afhankelijkheid waren schering en inslag. Eene volledige en juiste verklaring van de worteltrekking werd zelden vernomen. Zelfs schoten er nog velen te kort in het grondig verklaren van de hoofdbewerkingen met geheele en gebroken getallen.

Een voldoende eindcijfer werd toegekend aan bijna 40 pct. van de mannelijke, en aan ruim 60 pct. van de vrouwelijke adspiranten. Slechts 28 van de mannelijke en 8 van de vrouwelijke kandidaten legden een onder alle opzichten zeer goed examen af.

Aardrijkskunde. Wat het vak aardrijkskunde betreft, kan de Commissie aanvangen met de verklaring, dat zeer vele kandidaten blijk gaven van eene voldoende oefening in de behandeling der aardglobe. Slechts enkelen verklaarden, dat zij geen globe machtig hadden kunnen worden. Treurig was het echter soms gesteld met het overige gedeelte der wiskundige aardrijkskunde: de verklaring van de schijngestalten der maan, van de eclipsen zoowel als het leveren van bewijzen voor den bolvorm en de rotatie der aarde liet vaak te wenschen over. Evenzoo was het met de feiten uit de natuurkundige aardrijkskunde: weinig kandidaten hadden goed begrip van isothermen, isobaren, windverdeling, klimaattypen, enz.

Toch zijn de meeste onvoldoende cijfers het gevolg geweest van de verregaande verwaarloozing van de aardrijkskunde van Nederland en zijne bezittingen. Wanneer de Commissie eene vergelijking maakt tusschen de kennis van de kandidaten voor de onderwijzersakte en die van de door haar geëxamineerden, dan valt die vergelijking zeer in het nadeel van de laatsten uit. Zou men gelooven, dat een candidaat voor de hoofdakte de Javazee legt ten zuiden van het eiland Java, dat een ander van de veenkoloniën in Drenthe er niet één weet te noemen, zelfs Hoozevee niet. Verder waren verscheidenen geheel onbekend met de grootte van hun eigen land, met de betrekkelijke grootte zijner provinciën en met die der Staten van Europa of hadden volstrekt geen idee van het aantal inwoners der voornaamste steden van Nederland.

De landen van Europa waren iets beter beoefend, toch kwam het voor, dat een candidaat de hoofdstad van Zweden niet kon noemen, dat een ander Galicië ten zuiden van de Karpaten zocht.

Behalve wat betreft de behandeling der globe was het gemiddeld peil van de aardrijkskundige kennis bij de kandidaten lager dan het vorig jaar.

Geschiedenis. Het examen in de geschiedenis leverde evenmin als vorige jaren bevredigende resultaten. Zooals uit bovenstaande tabel blijkt, moest 104maal het cijfer voor onvoldoende of minder worden toegekend. Van slechts weinige kandidaten kan gezegd worden, dat zij van de geheele geschiedenis voldoende studie hadden gemaakt. Velen hadden de oude geschiedenis of ook de nieuwe en nieuwste geschiedenis geheel verwaarloosd, terwijl anderen slechts in een onderdeel behoorlijk onderlegd waren. Zelfs de kennis van de geschiedenis des vaderlands en die der koloniën was bij de meeste kandidaten minder dan die der aspirant-onderwijzers bij het onderwijzersexamen. Zij maakten den indruk voor dit examen dit onderdeel geheel te hebben verwaarloosd.

Bij de kandidaten, die een voldoende examen aflegden, bleek, dat zij meer dan vorige jaren werk hadden gemaakt van de nieuwste geschiedenis.

Dit, wat de mannelijke kandidaten betreft.

Voor de vrouwelijke kandidaten was de uitslag gunstiger, hoewel ook aan velen een minder dan voldoende cijfer moest worden toegekend.

Alleen het opnemen der algemeene geschiedenis onder de verplichte vakken bij de opleiding voor het onderwijzers-examen, zal hierin verbetering kunnen brengen.

Kennis der natuur. Het examen in dit vak leverde vrij onbevredigende resultaten op.

Onbekendheid met optische, elektrische of magnetische verschijnselen werd vaak aan de eerste opleiding geweten of verontschuldigd met het oog op den grooten omvang van dit vak. Maar ook de kennis van enkelvoudige werktuigen, als hefboom, katrol, slinger, hellend vlak, liet vaak veel te wenschen over, terwijl de verschijnselen bij smelten, koken, enz. ook maar zelden voldoende werden verklaard.

Bij het onderzoek naar de kennis der verbrandingsverschijnselen werden ouder gewoonte waterstof en waterdamp, koolstof en koolzuur door tal van kandidaten verward.

Van het ontstaan van warmte bij scheikundige verbinding wist maar een enkele rekenschap te geven. Van ademhalings- en voedingsverrichtingen hadden de meesten dan ook maar weinig begrepen.

Over het algemeen echter stond de kennis van planten en dieren boven die der physische verschijnselen. Hoewel er nog kandidaten waren, die de botanie enkel uit een leerboek hadden bestudeerd en verklaren moesten nimmer een eik, een den, een spar te hebben gezien, neemt hun aantal af. De studie der dierskunde maken velen zich echter wel wat heel gemakkelijk door ze te beperken tot die van zoogdieren en vogels. Van de reptielen, amphibieën, visschen en gelede dieren weten velen heel weinig, van de overige afdeelingen uit het dierenrijk de meesten ongeveer niets.

Methode van onderwijs en opvoeding. Met betrekking tot dit vak zijn de ervaringen der Commissie ongeveer gelijk aan die van hare voorgangster in 1902.

De meeste kandidaten hadden weinig studie gemaakt van de theorie die zij dagelijks moeten toepassen; meestal ontbrak het aan kennis en inzicht van de beginselen waarop algemeen en bijzonder methodiek steunen. Velen waren niet in staat eene andere leerstof verstandig over de verschillende leerjaren te verdeelen; sommigen konden zich zelfs geen rekenschap geven van hetgeen er in hunne eigen klasse behoort te geschieden.

Het schriftelijk werk heeft de Commissie bevestigd in de herhaaldelijk opgedane ondervinding, dat alleen opstellen over scherp omliggende vraagstukken van methodischen aard een juiste blik geven op die onderwijskundige bekwaamheid der kandidaten. Voor de behandeling van algemeene paedagogische quaesties ontbreekt het aan den vereischten tijd en doorgaans aan de noodige kracht; de meerderheid brengt weinig meer dan algemeenheden voor den dag, waaruit zeer weinig omtrent de ontwikkeling van den examinandus is af te leiden.

Handteekenen. Theoretische kennis van de hoofdbeginselen der doorzichtkunde en eenig begrip van projectie en doorsnede was bij het mondeling onderzoek vrij voldoende.

Eene aanmerking, die herhaaldelijk gemaakt moest worden, is deze, dat bij het teekenen naar een groep blokken, te veel machinaal perspectivisch berekend en zeer weinig op het oog vertrouwd werd.

De teekeningen naar eenvoudige vlakversiering gaven bij vele kandidaten blijken van te weinig oefening aan gemis aan goede methode.

Met voldoening kan gesproken worden over de kennis van een goeden leergang voor het teekenonderwijs op de lagere school. Zal het teekenen op de lagere school in waarde toenemen, dan is het noodig dat de onderwijzer zelf zich vooral op het practisch gedeelte meer toelegt en dit zou mogelijk zijn indien de Regeering hem in de mogelijkheid stelde, goed onderwijs te ontvangen in daarvoor op te richten cursussen voor de hoofdakte.

Schrijven. Het schrijven der kandidaten was behoudens enkele uitzonderingen bevredigend. Kon het schrift op papier

niet altijd voldoende genoemd worden, op het bord werd algemeen beter geschreven, zoodat slechts in betrekkelijk weinig gevallen het eindeijfer twijfelachtig of onvoldoende was.

Arnhem, 26 September 1903.

De Voorzitter der examen-Commissie voor
de hoofdakte te Arnhem in 1903.
L. MICHIELS.

Haarlem.

Aan

Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken.

Omtrent de gehouden examens merkt de Commissie allereerst op, dat het aantal vrouwelijke kandidaten grooter was dan vorige jaren, hetgeen zij toeschrijft aan de omstandigheid, dat in grootere en kleinere plaatsen alleen bezitsters van de hoofdakte worden aangesteld bij het openbaar onderwijs, terwijl bijna overal het traktement aanmerkelijk verhoogd wordt bij het bezit dier akte. Tot haar leedwezen moet zij constateeren, dat veel onderwijzeressen, die zich ten gevolge van een en ander aan het examen onderwierpen, niet voldoende of zeer onvoldoende voorbereid, zich hadden aangemeld, zoodat ook de uitslag ditmaal voor de vrouwelijke kandidaten minder gunstig was dan voor de mannelijke.

In de tweede plaats herhaalt de Commissie wat reeds vroeger werd opgemerkt, dat nl. de termijn van 2 jaar na het examen voor art. 56a, eer men zich kan onderwerpen aan het examen voor de hoofdakte, te kort is. Het is niet mogelijk dat in 2 jaar genoegzaam verwerkt kan worden wat voor dit examen wordt geëischt. Merkbaar was dit bij velen die slaagden, maar dan ook slechts met even voldoende cijfers.

Eindelijk meent de Commissie, dat het wenschelijk is de vakken lezen, Nederlandsche taal en letterkunde niet meer aan ééne sub-commissie op te dragen. Met den besten wil is het niet wel mogelijk in 45 minuten zich op de hoogte te stellen van de vaardigheid van den candidaat in technisch lezen, het verklaren van het gelezene, van zijne kennis der Nederlandsche spraakkunst en van de letterkundige voortbrengselen der laatste drie eeuwen.

Omtrent de afzonderlijke vakken heeft de Commissie het volgende te melden.

Verkregen werden de volgende resultaten;

VAKKEN.	Mannelijke kandidaten.			Vrouwelijke kandidaten.		
	Voldoende.	Twijfelachtig.	Onvoldoende.	Voldoende.	Twijfelachtig.	Onvoldoende.
Lezen.	183	7	25	75	2	9
Schrijven	214	3	1	77	3	6
Nederlandsche taal.	146	19	50	59	8	19
Rekenen.	147	4	66	65	0	21
Aardrijkskunde	151	1	61	59	0	26
Geschiedenis	111	10	93	36	2	47
Kennis der natuur	141	3	73	50	3	33
Teekenen	141	15	38	48	7	28
Opvoeding en onderwijs	124	12	77	50	7	38

Aan twee kandidaten, die onvoldoende hadden voor Nederlandsche taal, kon toch de akte worden uitgereikt.

Lezen. Op het technisch lezen wordt, naar de meening der Commissie, bij de voorbereiding voor dit examen te weinig gelet. Zoowel de toon van het lezen als het weglaten van sommige eindletters en het verkeerd leggen van den klemtoon gaven hiervan het bewijs. Is het voor velen moeilijk het dialect af te leeren, toch meent de Commissie er op te moeten wijzen, dat eene beschaafde uitspraak een der eischen van het program is. Meer werd bij de studie gelet op het verklaren van het gelezene. Bij dit onderdeel van het onderzoek kwam vooral de algemeene ontwikkeling der kandidaten uit.

Schrijven. Dit vak gaf geen aanleiding tot bijzondere opmerkingen. Zelden werd onvoldoende gegeven.

Nederlandsche taal en letterkunde. De opstellen waren over het algemeen voldoende wat den inhoud betreft. De stijl liet bij meerderen te wenschen over. Taal- en spelfouten ontsierden sommige opstellen; de Commissie ziet hierin verband met de mindere zorg aan de studie der spraakkunst besteed.

Uit de schriftelijke verklaringen van een gedicht van Da Costa bleek, dat zij, die het meest algemeen ontwikkeld waren, — wat vooral bij het verstaan van het gelezene uitkwam — ook het best den inhoud van genoemd gedicht hadden weergegeven.

De studie van spraakkunst en spelling had te wenschen overgelaten. Het bleek dat enkele kandidaten na hun onderwijzers-examen daaraan weinig of niets meer hadden gedaan. Bij hen werden ook de meeste taal- en spelfouten gevonden.

Wat eindelijk de „bekendheid met de voornaamste voortbrengselen der Nederlandsche letterkunde, vooral van lateren tijd” betreft, merkt de Commissie op, dat *niet* het weergeven van door anderen gemaakte kritiek hierbij hoofdzaak is, maar wel degelijk de kennis van den inhoud en de waardeering door eigen studie verkregen.

Rekenen. Het schriftelijk rekenen was bij de meeste kandidaten voldoende. Vaardigheid in het rekenen uit het hoofd was over het algemeen bevredigend, ofschoon bij velen de theoretische grondslag ontbrak. Bij velen was de kennis van de theorie der rekenkunde geringer dan gevorderd wordt voor het examen volgens art. 56a. Gunstiger was de uitslag van het onderzoek naar de kennis van *worteltrekking* en *reeksen*.

Aardrijkskunde. Van de kandidaten die in dit vak een onvoldoend cijfer verkregen, liet meestal de kennis van alle onderdeelen te wenschen over. Deze wisten bijv. van de meest voorkomende verschijnselen op het gebied der wis- en natuurkundige aardrijkskunde geen verklaring te geven. Dan bleek ook, dat hunne topographische kennis van Nederland en zijne bezittingen zeer gering was.

Geschiedenis. In tegenstelling met de verslagen van de laatste jaren, moet de Commissie verklaren, dat de totaal-indruk van het ingestelde onderzoek ongunstig is. Sommige kandidaten gaven den indruk de studie in dit vak geheel te hebben verwaarloosd, zoodat aan 9 vrouwelijke en 17 mannelijke kandidaten het zeer lage cijfer 1 of 2 moest worden toegekend.

Meermalen waren de kandidaten niet bekend met de eischen door het program gesteld en hadden bijv. niet of niet behoorlijk de nieuwe of de nieuwste geschiedenis bestudeerd en alleen wat gelezen over de oude of middelgeschiedenis; terwijl juist het program grootere kennis eischt van de nieuwere geschiedenis.

Ook de kennis der vaderlandsche geschiedenis, vooral der 19de eeuw, was vaak gering.

Slechts zeer enkele kandidaten bleken eenigszins bekend te zijn met de geschiedenis van onze koloniën en bezittingen.

Herhaaldelijk bleek, dat niet voldoende gebruik was gemaakt van een geschiedkundige atlas.

Natuurkennis. De Commissie heeft bij dit examen de belangen der lagere school in het oog gehouden. Overeenkom-

stig het program is slechts naar hoofdzaken uit het gebied der natuurkennis gevraagd. Alleen die onderwerpen zijn in bespreking genomen, welke op de lagere school dienen behandeld te worden, en die welke gemeen eigendom zijn van allen, die eene beschaafde opvoeding hebben genoten. De Commissie meent vooruitgang waar te nemen in de wijze van voorbereiding voor dit examenvak. Dikwijls bleek dat de candidaat nog geen onderwijs in natuurkennis had gegeven. De Commissie vraagt zich af of dit een gevolg is van het verwaarloozen van dit vak op de lagere school. Overigens mag worden opgemerkt, dat ook een aantal kandidaten blijk gaven zich te hebben toegelegd op het waarnemen der te bestudeeren verschijnselen, planten en dieren. Het meest haperde het bij hen aan de juiste inzichten betreffende de verbrandingsverschijnselen en daardoor ook aangaande de voeding en ademhaling van planten en dieren.

Teekenen. Dit vak gaf reden tot tevredenheid. Vooral in de practijk van het teekenen voldeden de kandidaten over het algemeen wel. Ook de perspectief bleek meestal vlijtig beoefend, doch in de methodiek was dikwijls groote zwakte te bespeuren. Een leergang voor het onderwijs in het teekenen naar de natuur was doorgaans onbekend. Uit eene handleiding bij wandplaten doet men geen genoegzame kennis op.

Opvoeding en onderwijs. De Commissie kan met genoegen constateeren, dat de kennis van de wijze waarop het onderwijs kan worden dienstbaar gemaakt aan de verstandelijke en zedelijke vorming der leerlingen, bij de meerderheid der kandidaten voldoende was.

De kennis van de geschiedenis van de opvoeding en het onderwijs en van het Nederlandsch schoolwezen was beter dan vroeger vaak het geval was; echter was de geschiedenis van het onderwijs in afzonderlijke leervakken er bij ingeschoten. Minder gunstig stond het met de kennis van de onderwijskunde; vooral bij veel vrouwelijke kandidaten liet deze te wenschen over. De Commissie wijst er met ernst op, dat de studie van een overzicht eener methode niet vervangen kan die van de methode zelve.

De Commissie heeft voorts de eer Uwe Exellentie dank te zeggen voor het in haar gestelde vertrouwen.

Rotterdam

—, 25 September 1903.

Amsterdam

JENNES, Voorzitter.

H. BIJLEVELD, Secretaris.

Utrecht.

Aan

Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken.

De Commissie, benoemd bij Uwer Excellentie's beschikking van 30 Mei 1903, n°. 4162¹, afdeeling Onderwijs, heeft de eer te berichten, dat de inrichting van het examen geheel gelijk was aan die van vorige jaren.

Van de openbaarheid der examens werd geen hinder ondervonden; de toeloop was te Utrecht niet groot.

Indien echter voldaan kon worden aan het verlangen naar een meer uitvoerig examenprogramma, welke herhaaldelijk uitgesproken wensch ook door deze Commissie wordt gedeeld, dan zou voor aanstaande examinandi de behoefte aan dagenlang luisteren niet meer bestaan; het bijwonen der examens door hen, die daarbij belang hebben, ware dan beter te regelen, en tevens kon de ten gunste van de vrouwelijke aspiranten bestaande ongelijkheid vervallen.

Uitslag der examens.

ADSPIRANTEN.	Aangegeven.	Niet opgekomen bij het schriftelijk examen.	Teruggetrokken			Toegelaten.	Afgewezen.
			tijdens het schriftelijk examen.	tusschen het schriftelijk en het mondeling examen.	tijdens het mondeling examen.		
Mannelijke . .	183	4	2	8	11	73	85
Vrouwelijke . .	47	1	0	0	0	30	16

V A K K E N.	Aantal volledige examens.		Waarvan :					
			voldoende.		twijfelachtig.		onvoldoende.	
	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.
Lezen	162	46	145	44	0	0	17	2
Schrijven	158	46	149	42	0	0	9	4
Nederlandsche taal . .	162	46	107	38	2	0	53	8
Rekenen	166	45	92	33	0	0	74	12
Aardrijkskunde	162	46	110	32	0	1	52	13
Geschiedenis	163	46	110	38	0	0	53	8
Kennis der natuur . .	167	46	99	36	0	0	68	10
Handteekenen	153	45	101	30	6	2	46	13
Methode van opvoeding en onderwijs	159	46	111	34	0	0	48	12

Zeven mannelijke en drie vrouwelijke aspiranten behaalden de akte, ofschoon zij een onvoldoend cijfer (4) hadden voor Nederlandsche taal. Eene vrouwelijke en zes mannelijke aspiranten genoten, op grond van art. 61, laatste lid, der wet op het lager onderwijs, vrijstelling van het examen in het handteekenen.

Opmerkingen aangaande de examens in de verschillende vakken.

Lezen. Voor dit vak werden verreweg de meeste kandidaten voldoende bevonden. Aan het werktuiglijk lezen meende de sub-commissie geen strenge eischen te mogen stellen; zij hield rekening met de omstandigheid, dat het lezen hier te lande nog weinig als kunst wordt beoefend.

Examinandi, wien een onvoldoend cijfer werd toegekend, hadden dit hoofdzakelijk hieraan te wijten, dat zij, ofschoon hun vóór het examen ruimschoots tijd was gegund, om het te lezen stuk over te zien, het niet, of verkeerd, begrepen. Hoofdzakelijk lag dit aan gebrekkig inzicht in woord- en zinsverband.

Schrijven. Zoowel het schoonschrift op papier als het schrijven op het bord kon bij het grootste deel der kandidaten niet hooger gewaardeerd worden, dan voldoende. Fraai schrift kwam slechts zelden voor. Vele kandidaten gaven blijk, geen verschil te kennen tusschen staand en loopend schrift.

Nederlandsche taal. Het schriftelijk werk liet bij enkelen zeer weinig te wenschen over, dat van velen was goed; van ongeveer 35 pct. evenwel was het onvoldoende of slecht. Velen hadden zich niet geoefend in het zuiver schrijven van het Nederlandsch.

Vooral met de buigingsuitgangen werd vreemd omgesproken. Ook met het woordgeslacht werd door velen geen reke-

ning gehouden. Dikwijls werden vreemde woorden gebruikt blijkbaar, omdat men geene Nederlandsche beschikbaar had. Ook hadden sommigen zich volstrekt geene moeite gegeven, om voor de uitdrukking hunner gedachten den juisten vorm te kiezen.

Enkele kandidaten, die een goed opstel gemaakt hadden, legden het af bij de paraphrase van Vondels Vredewensch. Ofschoon dit stuk zich zeer gemakkelijk laat lezen en er geen enkele moeilijk te ontwarren constructie in voorkomt, werd het door menig candidaat niet begrepen. Sommigen schenen het wel te vatten, maar taalarmoede stond klaarheid van uitdrukking in den weg.

Bij het mondeling examen werd onderzoek gedaan naar de kennis der spraakkunst. Er waren er, die dit onderdeel van het programma zoo schromelijk hadden verwaarloosd, dat de sub-commissie, zelfs wanneer het schriftelijk werk goed was, geen voldoende cijfer mocht toekennen voor het vak Nederlandsche taal. Anderen hadden gedeelten van eene spraakkunst van buiten geleerd, de voorbeelden incluis. Vandaar, dat zij verlegen stonden, wanneer een taalverschijnsel besproken werd naar aanleiding van een voorbeeld, dat niet aan het leerboek was ontleend.

Bij het onderzoek naar de bekendheid met onze letterkunde kwam aan het licht, dat sommige mannelijke en de meeste vrouwelijke kandidaten veel en met oordeel hadden gelezen en bovendien door de studie van eene geschiedenis onzer letterkunde geleerd hadden niet alleen de boomen, maar ook het bosch te zien. Van Vondel hadden de meesten de „Gijsbrecht van Aemstel”, de „Lucifer” en de „Palmedes” gelezen; sommigen hadden — wat zeker aanbeveling verdient — enkele reizen in het geheugen geprent. Van de 18de eeuw hadden verreweg de meesten bitter weinig werk gemaakt; sommigen kenden zelfs niet bij name Willem van Haren's lierzang „het menschelijk leven” of „de levensgeschiedenis van Sara Burgerhart”.

In de 19de eeuw was men beter thuis: met de werken van van Lennep, da Costa, Potgieter en Bosboom—Toussaint bleken velen zeer vertrouwd.

Rekenen. In dit vak valt weinig vooruitgang waar te nemen. Aan den bescheiden eisch, bij de schriftelijke opgaven gesteld, konden ruim 38 pct. der kandidaten niet voldoen.

Bij het mondeling onderzoek bleek opnieuw, dat, behoudens enkele uitzonderingen, eenige onderdeelen der rekenkunde — meer bepaald die der evenredige afhankelijkheid en der worteltrekking — oppervlakkig, soms slecht worden bestudeerd.

Aardrijkskunde. Het examen in dit vak gaf tot de volgende opmerkingen aanleiding. Van de deelen, waarin het onderzoek was gesplitst (wiskundige, natuurkundige en staatkundige aardrijkskunde), leverde het examen in de staatkundige aardrijkskunde de minst bevredigende resultaten.

Sommige aspiranten schenen na het verkrijgen hunner akte van onderwijzer of onderwijzeres de studie van Europa, alsmede van Nederland en zijne overzeesche bezittingen, geheel verwaarloosd te hebben en de werelddelen slechts vluchtig te hebben bestudeerd.

Meer zorg was besteed aan de wiskundige aardrijkskunde. In het oplossen van vraagstukken op de globe toonden velen hunner zich eene zekere vaardigheid te hebben eigen gemaakt, ofschoon het velen aan juiste grondbegrippen scheen te ontbreken.

De kennis der natuurkundige aardrijkskunde bleef bij hoofdzaken bepaald, zooals ebbe en vloed, windrichting, passaten en moussons, neerslag en klimaat.

Toch meent de Commissie op eenigen vooruitgang te mogen wijzen, daar 70 pct. der examens voldoende konden worden genoemd.

Geschiedenis. Niettegenstaande dit vak van den candidaat uitgebreide studie en door nadenken verkregen kennis vraagt, stemt het afgelegd examen over het algemeen tot tevredenheid.

Onder de mannelijke kandidaten waren er drie, die het cijfer 10 en veertien die het cijfer 9 verkregen; van de vrouwelijke kandidaten verwierven er één het cijfer 10 en vijf het cijfer 9. Daarentegen moest aan zes mannelijke kandidaten het cijfer 1 en aan negen het cijfer 2 toegekend worden, terwijl slechts van éene vrouwelijke candidate de kennis van dit vak met eene 2 beoordeeld werd.

Het onderzoek liep steeds over de nieuwe en nieuwste geschiedenis en bij afwisseling over de oude geschiedenis en die der middeleeuwen; aan die des vaderlands en der koloniën werd mede de noodige aandacht geschonken. De 19de eeuw was door sommige kandidaten, die overigens een voldoende of een goed examen aflegden, niet behoorlijk bestudeerd; enkelen wisten niet dat het programma de bestudeering van dit tijdvak in het bijzonder eischt.

Het gebruik maken van historische kaarten moet dringend aanbevolen worden.

Kennis der natuur. De resultaten van het examen in dit vak mogen tamelijk bevredigend genoemd worden. Het bleek, dat vele kandidaten in de goede richting gestudeerd hadden, door zooveel mogelijk waar te nemen; wat op het terrein der *plantenkennis* het gemakkelijkst ging.

Bij het bestudeeren der *physica* was echter door tal van kandidaten nog te weinig van het proefondervindelijk gedeelte genoten.

De kennis van *mensch-* en *dierkunde* was bij verscheidene kandidaten geringer, dan die van *plant-* en *natuurkunde*.

De ligging van hart, maag, lever en nieren werd door velen verkeerd aangewezen.

De verbrandingsverschijnselen waren voor sommigen een struikelblok.

Is het ten slotte de Commissie aangenaam er op te wijzen, dat ruim 25 pct. der kandidaten een hooger cijfer dan 6 behaalden, zij betreurt het feit, dat nog bijna 9 pct. der geëxamineerden de studie van de kennis der natuur verwaarloosd hadden.

Handteekenen. De algemeene indruk, door de sub-commissie bij het onderzoek in dit vak verkregen, mag gunstig genoemd worden.

Toch liet bij vele kandidaten of het practisch- of het theoretisch gedeelte te wenschen over.

Voor al de kennis van eene goede methode voor het teekenen onderwijs was bij vele kandidaten onvoldoende. Gewoonlijk werd aan elken candidaat de keuze gelaten van de serie wandplaten, die hij wenschte te behandelen, en in het bijzonder van dat gedeelte, dat hij aan zijn eigen leerlingen moest onderwijzen, en waarvan dus vermoed kon worden dat die kennis zijn volkomen eigendom zou zijn. Zeer dikwijls bleek, dat de candidaat zelfs met dat deel der methode niet bekend was.

Wat in theorie werd geweten van de perspectief, werd bij het teekenen van een groep meetkundige lichamen dikwijls niet of verkeerd toegepast; hetzelfde kan gezegd worden van de eigenschappen der meetkundige lichamen en der vlakke figuren.

Methode van onderwijs en opvoeding. De algemeene indruk van de examens in dit vak is niet ongunstig te noemen, al moet daarbij ook verklaard worden dat slechts een klein aantal kandidaten éene meer dan middelmatige kennis bleken te bezitten van de onderwerpen, die het programma aangeeft.

Voor het schriftelijk werk koos de Commissie, ditmaal voor het eerst, ook een onderwerp uit de geschiedenis van onderwijs en opvoeding, met de bedoeling op dit belangrijk onderdeel van het vak meer bepaald de aandacht te vestigen, en daardoor op de studie van hen, die de akte volgens 56b begeeren, eenigen invloed ten goede uit te oefenen. De weinige opstellen, over dat geschiedkundig onderwerp geleverd, bezeugen, evenals het mondeling examen in hetgeen het programma eischt onder punt d, dat deze nieuwe maatregel volstrekt niet overbodig was en de Commissie hoopt zeer, dat hare poging tot verbetering eene gunstige uitwerking moge hebben.

Wat de overige onderdeelen van het mondeling examen betreft, met voldoening mag worden opgemerkt, dat de kennis der bijzondere methodiek een weinig vooruitgaande is, dat de begrippen, bedoeld in punt *a* van het programma over het geheel niet zoo vaag meer zijn als bij vorige examens wel het geval was; toch kwam het gebruiken van onbegrepen termen nog te dikwijls voor.

Als algemeene aanmerking op de studie van verreweg het grootste deel der geëxamineerden moet ten slotte nog gewezen worden op de fout, dat de theoretische kennis van onderwijs en opvoeding niet voldoende in verband gebracht wordt met de practijk van het schoolleven.

Namens de Commissie:
J. C. FABIUS, Voorzitter.
L. GERHARDT, Secretaris.

Deventer.

Aan

Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken.

De Commissie, benoemd bij ministerieele beschikking van 30 Mei 1903, n°. 4162¹, afdeeling Onderwijs, heeft de eer Uwe Excellentie het volgende te berichten.

Inrichting van het examen en onderwerpen van algemeenen aard.

De inrichting van het examen gaf geene aanleiding tot het maken van opmerkingen; de regeling, in het jaar 1902 te Deventer gevolgd, was toen doelmatig bevonden en werd daarom onveranderd overgenomen; alleen is de Commissie van meening, dat het voor een degelijk onderzoek naar de kennis van de kandidaten wenschelijk is aan het onderzoek in lezen, Nederlandsche taal en letterkunde meer tijd te wijden. De drie genoemde onderdeelen dienen echter, juist met het oog op eene goede beoordeeling, vereenigd te blijven, en daarom meent de Commissie dat het aanbeveling verdient het aantal leden der Commissie met twee te vermeerderen, waardoor de sub-commissie voor lezen, Nederlandsche taal en letterkunde gesplitst kon worden en telkens twee kandidaten tegelijk in genoemde vakken konden worden geëxamineerd.

De Commissie meent er ook nu weer op te moeten wijzen, dat haar ook in dit jaar is gebleken, dat de opmerking, reeds in 1901 te Zwolle en in 1902 te Deventer gemaakt, weer alleszins bevestigd is, dat nl. de waarde van eene goede opleiding niet te hoog kan worden gewaardeerd. Zij wil ook nu niet nalaten de aandacht van Uwe Excellentie te vestigen op het groote belang, gelegen in eene verbetering van de opleiding voor het examen, bedoeld in art. 57*b*; eene verbetering, die zeer zeker verkregen kan worden, door het openstellen van gelegenheden voor hulp en leiding bij de studie voor het bedoelde examen.

TABEL A.
Uitslag van het examen.

CANDIDATEN.	Aangegeven.	Niet opgekomen bij het schriftelijk examen.	Teruggetrokken			Toegelaten.	Afgewezen.
			tijdens het schriftelijk examen.	tusschen het schriftelijk en het mondeling examen.	tijdens het mondeling examen.		
Mannelijke . .	90	0	0	0	5	39	46
Vrouwelijke . .	23	0	0	0	0	17	6

TABEL B.

Tabel van de examens in elk vak afgenomen.

V A K K E N.	Aantal volledige examens.		Waarvan					
			voldoende.		twijfelachtig.		onvoldoende.	
	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.
Lezen	87	23	50	20	16	2	21	1
Schrijven	87	23	61	18	19	2	7	3
Nederlandsche taal . .	87	23	36	17	20	4	31	2
Rekenen	88	23	40	16	17	4	31	3
Aardrijkskunde	89	23	57	16	11	2	21	5
Geschiedenis	87	23	54	17	10	1	23	5
Kennis der natuur . .	88	23	45	13	16	4	27	6
Handteekenen	83	23	57	19	7	2	19	4
Paedagogiek	90	23	47	18	11	2	32	3

Een mannelijke kandidaat werd toegelaten met een onvoldoend cijfer voor Nederlandsche taal.

Onder de mannelijke kandidaten waren er 2 die in het bezit waren der akte, bedoeld bij art. 61, laatste lid, der wet op het lager onderwijs, en derhalve vrijgesteld werden van het examen in het handteekenen.

Opmerkingen over de afzonderlijke vakken.

Lezen. Lezen. De leesstof werd genomen uit Staring: Poëzie; Potgieter: Poëzie; de Genestet, Da Costa, Vondel: Lyrische poëzie; Hooft: Granida, en Huygens: Zeestraat.

Het examen werd afgenomen als het vorige jaar en gaf tot dezelfde opmerkingen aanleiding.

Schrijven. De resultaten van het onderzoek in dit vak waren over het algemeen weinig meer dan voldoende. Wel was het toegekende cijfer slechts 10maal een onvoldoend, doch aan 56 kandidaten werd geen hooger eindcijfer dan 6 gegeven. Dat niet meer onvoldoende kregen is vooral te danken aan het schrijven op het bord.

Nederlandsche taal. Het schriftelijk werk bestond uit een paar opgaven over een vers van Potgieter, getiteld: „Bloei”, en een letterkundig opstel over een der treurspelen of hekeldichten van Vondel, of een der romans van mevr. Bosboom-Toussant of een der grootere gedichten van Da Costa. Te zamen bleken ze zeer goed de mate van ontwikkeling der kandidaten aan te geven. De analyse van het vers liet over het geheel nog al te wenschen over en het weergeven der gedachte van den dichter was al te vaak in slecht en slordig Nederlandsch. Het letterkundig opstel was, trots de waarschuwing dat het zooveel mogelijk een *geheel* moest zijn, vaak veel te breed opgezet, doordat de kandidaten zich niet tot de hoofdzaken hadden bepaald; de aanwijzing van het *mooie* in het behandelde werk was bovendien onvolledig of geheel wegge laten, terwijl daarentegen wel veel kritiek was uitgeoefend.

Wat het mondeling examen betreft, verdient het opmerking, dat de studie der grammatica bij velen zeer wordt verwaarloosd, zooals bleek uit de gebrekkige verklaring van gewone taalvormen en taalverschijnselen.

Met betrekking tot de letterkunde moeten dezelfde opmerkingen worden gemaakt als in 1902.

Rekenen. Veel verschil met vorige jaren was er niet. Het had allen schijn dat vele aspiranten zonder leiding hadden gewerkt of niet met de noodige ernst hun studie hadden op-

gevat. Dikwerf bleven ze in gebreke als hun het bewijs der eenvoudigste eigenschappen werd gevraagd. De leer der evenredigheden zat er in den regel nog het best in, die van de evenredige afhankelijkheid en van de reeksen liet bij velen vrij wat te wenschen over.

Niettegenstaande dit jaar aan de aspiranten voor het oplossen van een eenvoudig vraagstuk uit het hoofd meer tijd van voorbereiding was toegestaan dan vroeger, kan over den uitslag niet worden geroemd. Wel werd op eene enkele uitzondering na eene oplossing gegeven, maar velen kozen een omslachtigen weg of werkten met grootere getallen dan noodig was. Ook in het toepassen van stellingen voor het bekorten van bewerkingen schoten velen te kort.

Van de vijf vraagstukken op het schriftelijk examen waren de eerste drie door de meeste aspiranten voldoende opgelost; in veel minder mate kan dit gezegd worden van het vierde vraagstuk, terwijl nauwelijks een 25 een twijfelachtig of voldoende cijfer haalden voor het vraagstuk van den kegel.

Het mondeling examen bracht slechts geringe wijziging in het oordeel, verkregen op grond van het schriftelijk werk.

Aardrijkskunde. Het trof de sub-commissie, belast met het examen aardrijkskunde, dat zoo vele kandidaten zich de verschillende deelen der aarde moeilijk zonder kaart konden voorstellen. Dit wees op het te weinig gebruiken van den atlas bij de studie. Ook het zoeken van verband tusschen verschillende zaken op aardrijkskundig gebied was door de meeste kandidaten verwaarloosd, wat vooral uitkwam bij de natuurkundige aardrijkskunde.

De gewone werkstukken op de globe werden door verscheidene kandidaten goed uitgevoerd; anderen hadden niet de minste voorstelling van de verschijnselen aan den hemel. Opmerkelijk was het, dat sommige kandidaten, die overigens een goed examen aflegden, de wiskundige aardrijkskunde totaal verwaarloosd hadden.

Geschiedenis. Het onderzoek naar de kennis van de vaderlandsche geschiedenis was dikwijls niet bevredigend.

Bij velen was het duidelijk merkbaar, dat dit onderdeel verwaarloosd was. Hoe de inrichting van ons bestuur zich allengs heeft ontwikkeld, in hoeverre de tegenwoordige wetten van de vroegere verschillen en dergelijke vragen werden door vele kandidaten onbeantwoord gelaten.

Wat de algemeene geschiedenis betreft, moet worden opgemerkt, dat de kennis der oude geschiedenis bij de meesten zeer veel te wenschen overliet en dat het vooral hier bleek, dat de historische atlas bij de studie nog niet voldoende was gebruikt.

Velen hadden zelfs geen flauwe voorstelling van de oude kaarten van Griekenland en Italië. Meer werk was gemaakt van de nieuwe en de nieuwste geschiedenis en hieraan is het dan ook voor een groot gedeelte toe te schrijven dat nog betrekkelijk dikwijls een voldoende cijfer kon worden toegekend.

Kennis der natuur. Werd in het verslag der in 1902 te Deventer gehouden examens voor de hoofdakke meegedeeld, dat de kennis der kandidaten niet onbelangrijk was genomen, maar dat ze toch bij een groot aantal aspiranten nog te wenschen overliet, ook dit jaar werd door de sub-commissie dezelfde ervaring opgedaan. In het algemeen bleek, dat zij, die onder degelijke leiding hadden kunnen studeeren, een zeer voldoende of zelfs een goed examen aflegden, maar dat degenen, die zulk een leiding moesten missen, dikwerf de meest ongerijmde denkbeelden omtrent sommige onderwerpen, bepaaldelijk op het gebied der verbrandingsverschijnselen en van de samenstelling der dampkringslucht, bezaten.

Tekenen. Over het algemeen was de practijk iets beter dan de theorie. Aan verscheidene aspiranten kon het cijfer 8, aan enkelen zelfs het cijfer 9 gegeven worden, terwijl ongeveer een-vijfde der volledig geëxamineerden een onvoldoend eindcijfer kregen.

Onderwijs en opvoeding. Gaf het schriftelijk werk zeer vaak redenen tot tevredenheid, veel mondelinge examens daaren-

tegen waren verre van goed. Er waren tal van kandidaten die de studie der opvoedkunde als bijzaak hadden beschouwd, die hoegenaamd geen inzicht toonden te hebben in het toepassen van de eene of andere methode, die ze als bekend noemden. De methodes voor de vakken *a, b, c* van art. 2 der wet waren slechts voor een deel bekend, terwijl dikwijls die van de andere leervakken over het geheel onvoldoende gekend waren. Nauwkeuriger waarnemen, meer vergelijken van methodes is zeer aan te bevelen, zoowel de nieuwere onderling als de oudere met de hedendaagsche. De kennis van punt *d* van het programma was bijna zonder uitzondering onvoldoende, vooral omdat die kennis niet tot vergelijken had geleid. In de school zelf moet de onderwijzer dagelijks meer aanleiding zoeken tot de studie der paedagogiek. Daar zijn boeken, kaarten, platen; in het algemeen, daar moet men kennis maken met de leermiddelen, die nu vaak slechts bij name bekend zijn.

R. C. NIEUWENHUIJS, *Voorzitter.*

J. F. H. A. LATER, *Secretaris.*

Assen.

Aan

Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken.

De Commissie te Assen, belast met examineeren van kandidaten voor de akte, bedoeld bij art. 56b der wet op het lager onderwijs, heeft de eer het volgend verslag te Uwer kennis te brengen.

A. Opmerkingen omtrent de inrichting van het examen en andere onderwerpen van algemeenen aard.

1°. De maatregel bij de inrichting van het examen om in den voormiddag, zoowel als in den namiddag, na elke anderhalf uur examen eene pauze van een kwartier te houden, werd door de kandidaten en commissieleden op prijs gesteld. Daardoor wordt de frischheid bevorderd en eenigszins te gemoet gekomen aan eene vroeger geuite klacht, dat het examen te afmattend is.

2°. Met het systeem van het noteeren der hoofdpunten, waarover het mondeling examen van elk der kandidaten liep, bereikt men onder meer ook dit doel, dat de sub-commissies in de beslissende vergadering zich behoorlijk rekenschap kunnen geven van het verloop van het examen en den indruk, dien de candidaat bij de ondervraging maakte.

3°. Ook dit examen heeft, evenals vorige examens, geleerd, dat de publiciteit er van, zooals die thans is geregeld, niet in het belang is der kandidaten. Voorop stellende dat de examens publiek moeten zijn voor belanghebbenden, dat zelfs de schijn van niet-publiciteit vermeden dient te worden, meent de Commissie toch, dat beperking der openbaarheid zeer gewenscht moet heeten.

4°. Het systeem van waardeering in cijfers 1—10 gaf aanleiding tot de volgende opmerkingen, die vooral gericht waren tegen den term „twijfelachtig” en het daarmee corresponderende cijfer 5.

Deze qualificatie, meent de Commissie, moet vervallen, zoodat in het vervolg toegekend worden 9 cijfers: 1. zeer gering; 2. gering; 3. zeer onvoldoende; 4. onvoldoende; 5. voldoende; 6. ruim voldoende; 7. goed; 8. zeer goed; 9. uitmuntend.

5°. Uit de verslagen der sub-commissies blijkt algemeen, dat behoorlijke leiding bij de studie noodzakelijk geacht wordt, en het gewenscht is de aandacht der Regeering hierop te vestigen.

6°. Het komt de Commissie voor dat de in vergelijking van andere akte-examens lager onderwijs, o. a. die in de Fransche taal, reeds geringe vacatie van zes gulden per dag, beslist te

laag is voor die leden, welke met het nazien van groote hoeveelheden schriftelijk werk belast zijn.

Eene belooning hiervoor naar het tarief, geldig bij het vergelijkend onderzoek, Koninklijk besluit van 17 December 1890 (*Staatsblad* n°. 184), art. 5, mag alleszins billijk heeten.

B. Opgave van het aantal examens, dat in elk vak is afgelegd en van het aantal malen, dat voor elk vak een voldoende eindcijfer (6—10), een onvoldoend eindcijfer (1—4), of alseindcijfer 5 (twijfelachtig) is toegekend.

VAKKEN.	Aantal volledige examens.	Aantal malen, dat is toegekend:		
		1—4	5	6—10
MANNELIJKE CANDIDATEN.				
Lezen	183	43	10	130
Schrijven	183	24	12	147
Nederlandsche taal	182	46	16	120
Rekenen	183	78	15	90
Aardrijkskunde.	183	58	9	116
Geschiedenis.	183	65	10	108
Kennis der natuur	183	81	14	88
Handteekenen	182	78	23	81
Onderwijs en opvoeding	183	51	16	116
VROUWELIJKE CANDIDATEN.				
Lezen	27	6	2	19
Schrijven	27	3	5	19
Nederlandsche taal	27	2	2	23
Rekenen	27	7	5	15
Aardrijkskunde.	27	4	0	23
Geschiedenis.	27	3	5	19
Kennis der natuur	27	7	3	17
Handteekenen	27	15	4	8
Onderwijs en opvoeding	27	6	4	17

Drie kandidaten zijn toegelaten met een onvoldoend cijfer voor Nederlandsche taal.

Een candidaat werd vrijgesteld van het examen in teekenen, op grond van art. 61, laatste alinea, der wet op het lager onderwijs.

Vier kandidaten zijn niet opgekomen voor het mondeling examen.

C. Bijzondere opmerkingen betreffende de examens in de afzonderlijke vakken, overgenomen uit de verslagen van de sub-commissies.

Lezen. Het cijfer 5 is slechts enkele malen toegekend. De verhouding tusschen hoogere en lagere waardeering mag vrij gunstig heeten. Over het algemeen werd de stof beter begrepen dan onder het hooren lezen kon worden vermoed. Meestal werd het cijfer gedrukt door onnatuurlijkheid van toon, matheid of gemaaktheid, door het verkeerd leggen van den klemtoon, door gemis aan behoorlijke accentuatie en door stuitende gewestelijke uitspraak. Soms ook scheen men moeilijk een juist tempo te kunnen treffen, lieten velen in proza alle uitgangen hooren, terwijl anderen blijkbaar de waarde er van in poëzie niet wisten te schatten.

Goed voorlezen in de school is zeker van genoeg belang om den onderwijzer den eisch te stellen zich veel moeite voor die schoone kunst te geven.

Schrijven. Het examen in het schrijven gaf over het geheel gunstige resultaten. Toch moest nog aan 27 kandidaten een

onvoldoend cijfer worden toegekend. Slechts 2 kandidaten leverden steilschrift.

Rekenen. Ruim de helft der kandidaten behaalde voor het schriftelijk gedeelte een voldoende cijfer; aan een 20-tal kon het cijfer 8 of hooger worden toegekend. Bij het mondeling examen konden maar weinig kandidaten, die een onvoldoend cijfer voor het schriftelijk gedeelte verkregen hadden, het tot een voldoende eindcijfer brengen.

De *grondige kennis*, waarvan het programma spreekt, ontbrak bij velen. Niet alleen dat zij te kort schoten in het bewijzen der eigenschappen, maar ook werden deze dikwijls op onbeholpen wijze in woorden gebracht.

Nederlandsche taal. Het schriftelijk werk, waarvoor aan 126 kandidaten een voldoende cijfer kon worden toegekend, werd bij velen ontsierd door grove taalfouten. Met de taalkundige opgave had de groote meerderheid blijkbaar meer moeite dan met het letterkundig opstel.

Het mondeling examen bracht aan het licht, dat sommigen een flink examen aflegden, anderen daarentegen de studie der spraakkunst geheel verwaarloosd hadden en velen inzonderheid met de spelling en de woordvorming slecht op de hoogte waren.

De sub-commissie meent er op te moeten wijzen, dat het wenschelijk is zich bij de studie voor de hoofdkunde niet angstvallig aan één leerboek te houden, maar twee goede spraakkunsten naast elkaar te gebruiken, en bovenal, aan de hand van het leesboek, de taal bestudeeren uit de taal onzer beste schrijvers.

Sommige kandidaten hadden dit blijkbaar gedaan, en zij behoorden tot degenen, met wie de examinerator wat dieper op de taalverschijnselen kon ingaan.

Over het algemeen kon de uitslag van het onderzoek naar de bekendheid met de voortbrengselen onzer letterkunde niet geheel bevredigend heeten, zelfs bleek bij sommige kandidaten, dat de studie van dit vak weinig resultaat had opgeleverd.

Ofschoon verscheiden kandidaten bewijzen gaven van ijverige studie, bleken de meesten de bezwaren van eene gebrekkige opleiding niet overwonnen te hebben.

Gebrek aan algemeene ontwikkeling verklaart dat vele kandidaten bekenden Potgieter niet begrepen te hebben.

Velen hadden zooveel nadruk gelegd op den eisch van het program vooral van lateren tijd, dat de studie onzer klassieke verwaarloosd scheen, of zeer oppervlakkig was geweest. De beste uitgaven waren ongebruikt gelaten; zelfs trachtten sommigen de schrijvers zonder aantekeningen te lezen.

De sub-commissie betreurt het, dat kandidaten meenden te kunnen volstaan met de studie van letterkundige overzichten en het lezen van fragmenten in eene bloemlezing, in plaats van enkele schrijvers van naam te bestudeeren in hunne hoofdwerken. Zij stelt het volgen van niet-eenzijdige studietijdschriften op hoogen prijs, doch geconstateerd moet worden, dat sommige kandidaten „meenden” hiermee genoeg gedaan te hebben.

Aardrijkskunde. De kennis van Nederland was bij vele kandidaten zeer gering, geringer dan men redelijkerwijze voor de akte art. 56a mag verlangen. Van onze Oost was wat meer werk gemaakt, van onze koloniën in de West daarentegen weer minder. Europa en de overige werelddeelen bleken dikwijls iets beter bestudeerd te zijn, evenals de hoofdzaken uit de wiskundige en natuurkundige aardrijkskunde. Aan de toepassing dezer studie haperde echter nog wel een en ander, zoodat de omvang en het gehalte der kennis den twijfel rechtvaardigt of een deel der kandidaten wel in staat is om aanschouwelijk, en daardoor met vrucht, onderwijs in dit vak te geven. Gemis aan voldoende opleiding is daarvan maar al te vaak de oorzaak. Blijkbaar wordt bij de studie niet voldoende gebruik gemaakt van goede kaarten en aanschouwingsmiddelen, terwijl eigen waarneming in de naaste omgeving onder of zonder leiding ontbroken heeft. Verschillende aardrijkskun-

dige begrippen zijn daardoor vaag of onjuist opgenomen. Ook trof het de sub-commissie, dat bij de studie gebruik gemaakt werd van verouderde boeken of uitgaven, terwijl allerbelangrijkste staatkundige veranderingen uit de laatste jaren (in Oost-Azië, West-Indië, Afrika) aan de aandacht der meeste kandidaten ontsnapt waren, of dat hiervan door hen geene notitie was genomen.

Geschiedenis. Over het geheel waren de resultaten van het onderzoek in dit vak niet onbevredigend. De meeste kandidaten hadden de studie van de geschiedenis des vaderlands goed onderhouden. Wel kreeg de sub-commissie den indruk dat vele kandidaten te weinig inzicht hadden in de beteekenis der verschillende Regeeringslichamen en ambten, vooral ten tijde van de Republiek der Vereenigde Nederlanden. Bij de nieuwe geschiedenis, die toch zooveel aanknooppunten heeft met de vaderlandsche, kwam ook nu weder uit hoe noodig het is dat bij de opleiding voor de akte art. 56a meer op het verband tusschen beide gelet worde. Eenige kandidaten bleken ijverig studie gemaakt te hebben van de hoofdgebeurtenissen der 19de eeuw, doch velen konden voor dit onderdeel geen voldoende cijfer behalen. Jammer dat de kandidaten in den regel te weinig algemeen ontwikkeld waren om de heden-daagsche toestanden uit de geschiedenis te kunnen verklaren.

Kennis der natuur. De onvoldoendheid der kennis van vele kandidaten kwam het sterkst uit als de verbrandingsverschijnselen ter sprake kwamen en de samenstelling der lucht. Velen misten een behoorlijk inzicht in de levensverrichtingen van dier en plant. De kennis van insecten en zeer bekende lager georganiseerde diersoorten liet menigmaal zeer veel te wenschen over.

Het examen in de plantkunde was nog het meest bevredigend. Bij de natuurkunde gaven de kandidaten niet zelden blijk van te weinig nauwgezetheid bij de studie. Uiterst eenvoudige verschijnselen konden dikwijls niet behoorlijk toegelicht worden.

De sub-commissie gelooft den uitslag van het examen in dit vak, waar die minder gunstig was, voor een groot deel te moeten toeschrijven aan de volgende oorzaken:

1°. De kandidaten onderwerpen zich te spoedig aan het examen en dat wel niet zelden na geruimen tijd de studie der natuurkennis te hebben laten rusten, te veel vertrouwend op vroeger vergaarde kennis.

2°. Te veel van het zijn geheel overgelaten aan eigen studie. Wanneer de opleiding voor de akte 56a reeds gebrekkig geweest is, moet de studie voor de hoofdakke hun zeer zeker te zwaar vallen.

Handteekenen. Bij het teekenen naar de natuur — één groep meetkundige lichamen — bleef de grootste helft der kandidaten beneden voldoende. Veelal was de schets slordig opgezet en door perspectievische fouten gebrekkig; soms ontbrak de schaduw geheel, of ze was onbeduidend en niet netjes. Ook het teekenen naar eene eenvoudige vlakversiering was bij het meerendeel der aspiranten onvoldoende; de meeste teekeningen waren met zwarte, dikke houtskoollijnen afgewerkt. Bij het mondeling onderzoek naar de kennis van de hoofdbeginselen der perspectief bleek, dat de leerstof vaak niet goed verwerkt was; de meerderheid was niet in staat eene duidelijke verklaring te geven van de eenvoudigste perspectievische verschijnselen en werkstukken.

Ook de kennis van een goeden leergang ten dienste van het teekenonderwijs in de lagere school bleek zeer gering. Wel kenden velen collecties teekenvoorbeelden bij name, maar het inzicht in de beginselen der samenstelling er van was gebrekkig.

Ook liet de bespreking van een vlak figuur of wandplaat, zooals dat voor de klas moet plaats hebben, te wenschen over. Het ontbreken van goede opleiding, het niet ernstig aanpakken van het theoretische gedeelte, benevens de aan onverschilligheid grenzende geringe belangstelling in dit examenvak bij enkele kandidaten zullen wel de oorzaken zijn van het niet gunstig resultaat.

Onderwijs en opvoeding. Wat punt *a* van het programma betreft, kon eenige vooruitgang geconstateerd worden; niet met betrekking tot punt *d*. De meeste kandidaten kenden uit de geschiedenis der opvoeding slechts namen en jaartallen.

Beter stond het met de kennis van de algemeene inrichting der lagere school, van de algemeene onderwijskunde en van de meest gebruikelijke leerwijzen voor ieder vak. Alleen is het te betreuren dat het onderling verband tusschen de verschillende punten van het programma niet werd ingezien, waarschijnlijk te verklaren uit het gemis aan opleiding.

Aan het einde van haar verslag betuigt de Commissie Uw Excellentie haren dank voor het in haar gestelde vertrouwen. Aldus vastgesteld in hare vergadering van 22 Augustus 1903 te Assen.

Namens de Commissie,
B. VAN DER MEULEN, *Voorzitter*.
IJ. ZIJLSTRA, *Secretaris*.

BIJLAGE FF.

VERSLAG VAN DE COMMISSIE, in 1903 belast geweest met het afnemen der examens in de Fransche taal, lager onderwijs, naar aanleiding van het Koninklijk besluit van 9 Augustus 1879 (Staatsblad n°. 149).

Aan
Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken.

Groningen,
13 October 1903.
Utrecht,

De Commissie, door Uwe Excellentie in 1903 belast met het afnemen der akte-examens in de Fransche taal (lager onderwijs), heeft de eer aan Uwe Excellentie verslag te doen van hare werkzaamheden.

Volgens beschikking van 3 Juni 1903, n°. 4710¹, afdeling Onderwijs, was zij samengesteld uit de volgende leden: prof. dr. A. G. van Hamel, voorzitter; dr. J. J. Salverda de Grave, ondervoorzitter; N. L. Verlint, F. Rode, A. Bourquin, A. Sunier, E. J. Sommer, E. Th. Borlé, C. F. van Duyl, G. J. Guichard, I. Mauritz, P. Werkman, A. D. Leeman, M. Hovingh, mej. A. K. van Bochove, mej. L. A. Sethe, en uit de plaatsvervangende leden: H. F. I. Houben, J. M. Th. A. Stille, G. C. Bethe, W. H. Stregels, A. Packet, mej. J. P. W. Rijke en mej. L. Vos.

Ook de plaatsvervangende leden hebben aan de werkzaamheden der Commissie, met name aan het mondeling onderzoek, deelgenomen. In de voorloopige vergaderingen, verder, van 28—30 Juli en van 17—29 Augustus, zijn, bij afwezigheid van den voorzitter, diens functiën door den ondervoorzitter waargenomen.

De beide voorloopige vergaderingen zijn gehouden op 21 Juni en 5 Juli. In de eerste dier bijeenkomsten werd door de Commissie tot secretaris benoemd de heer N. L. Verlint, terwijl de heer G. J. Guichard door den waarnemenden voorzitter als adjunct-secretaris werd aangewezen.

Ook ditmaal werd door alle kandidaten op denzelfden dag, en wel op Donderdag 16 Juli, het schriftelijk werk gemaakt, dat uit drie proefstukken bestond: eene vertaling van het Nederlandsch in het Fransch, waarvoor $1\frac{3}{4}$ uur tijd werd gegeven, eene vertaling van het Fransch in het Nederlandsch, waarvoor $1\frac{1}{2}$ uur werd toegestaan, en het oplossen, in eenige volzinnen, van een veertigtal moeilijkheden op het gebied van idiomatiek, vormleer en syntaxis (1 uur). Bij het samenstellen van dit laatste proefstuk, evenals bij het grammaticaal gedeelte van het mondeling examen, heeft ook deze Commissie rekening gehouden met het bekende „tolerantieedikt” van 26 Februari 1901.

Aan één kandidaat, die door zeer bijzondere omstandigheden verhinderd was geweest het schriftelijk werk op 16

Juli te maken, is op den dag, waarop hij voor het mondeling examen was opgeroepen, de gelegenheid daartoe gegeven.

Het schriftelijk examen heeft ook dit jaar plaats gehad in zeven centra, en wel, als gewoonlijk, te Amsterdam, 's Gravenhage, Rotterdam, Nijmegen, Deventer, Groningen, benevens te Tilburg, in plaats van Breda, daar Uwe Excellentie den voorzitter had opgedragen laatstgenoemde stad ditmaal door een ander centrum te vervangen.

Als voorzitters der sub-commissiën, die met de leiding van het schriftelijk examen belast en voor den goeden gang der zaken verantwoordelijk gesteld waren, traden op: te Amsterdam de heer Rode, te 's Gravenhage de heer van Hamel, te Rotterdam de heer Sunier, te Tilburg de heer Salverda de Grave, te Nijmegen de heer Verlint, te Deventer de heer Bourquin, te Groningen de heer van Duyl.

Bij het schriftelijk werk hebben zich geen incidenten van beteekenis voorgedaan.

De correctie van het schriftelijk werk, die geduurd heeft van 17 tot 30 Juli, was, zooals gewoonlijk, voor elk der beide vertalingen opgedragen aan eene sub-commissie van 6 leden, respectievelijk onder het voorzitterschap van de heeren Rode en van Duyl. De correctie der spraakkunstige oefeningen is verricht door eene elken dag vernieuwde sub-commissie van 2 leden. Als commissie van revisie fungeerden ook ditmaal de voorzitter, de ondervoorzitter en de secretaris.

Na afloop der correctie werd, volgens gewoonte, aan de kandidaten, die voor geen enkel der drie proefstukken een voldoende cijfer hadden verkregen, of onder wier cijfers een 0 of een 1 voorkwam, van dien ongunstigen uitslag kennis gegeven, onder bijvoeging, dat hun kans van slagen „gering geworden” of „vervallen” was. Eene dergelijke kennisgeving werd gezonden aan 105 kandidaten. Van deze trokken 104 zich terug; de eenige kandidaat die, ondanks de hem gezonden kennisgeving dat zijne kans op slagen vervallen was, zich toch aan het mondeling examen onderwierp, werd afgewezen.

Van 3 tot 28 Augustus hebben de mondelinge examens plaats gehad in de lokalen der sociëteit „de Vereeniging” te 's Gravenhage. Het aantal kandidaten dat per dag geëxamineerd werd bedroeg, als maximum, 28. Omtrent de indeeling in groepen en de vaststelling der uren in verband met de woonplaats der kandidaten, heeft ook deze Commissie de bekende traditiën gevolgd. De secretaris en de adjunct-secretaris hebben, zooveel maar eenigszins mogelijk was, met de hun bekend gemaakte wenschen der kandidaten rekening gehouden. Beperking dier wenschen blijft, met het oog op den door hun vervulling gevorderden arbeid, den kandidaten aanbevelen.

De tijd die aan het mondeling onderzoek is besteed geworden, was verdeeld als volgt: 15 minuten voorbereiding van den te lezen tekst; 10 minuten lezen en onderzoek naar de uitspraak van den kandidaat; 10 minuten spreken, ter beoordeeling der vaardigheid; 15 minuten syntaxis; 10 minuten vormleer; 15 minuten onderzoek naar den woordenschat en naar de kennis van eenige bijzonderheden van het Fransche taaleigen.

Bij het lezen is gebruik gemaakt, naast „Sacs et parchemins” van Jules Sandeau, van het door de vorige Commissie terecht aanbevolen werkje van Hector Malot: „Romain Kalbris”.

Het aantal kandidaten die zich hadden opgegeven en van

hen die aan de beide deelen van het onderzoek, of alleen aan het schriftelijk gedeelte hebben deelgenomen, alsmede de uitkomst der examens, vindt Uwe Excellentie opgegeven en saamgevat in de volgende tabellen.

TABEL I.

Gevraagde akte van bekwaamheid.	Candidaten.	Zich hebben aangemeld.	Teruggetrokken vóór het schriftelijk examen.	Niet opgekomen op het schriftelijk examen.	Aan het schriftelijk examen deelgenomen.	Teruggetrokken na het schriftelijk examen.	Deelgenomen aan het mondeling examen.	Teruggetrokken onder het mondeling examen.	Toegelaten.	Afgewezen.	Afgewezen en teruggetrokken.
Akte van bekwaamheid voor schoolonderwijs in de Fransche taal, naar aanleiding van art. 65 der wet van 17 Augustus 1878, gewijzigd door de wetten van 3 Januari 1884 en 8 December 1889.	Vrouwelijke	319	7	„	312	41	271	„	182	89	130
	Mannelijke	429	15	„	414	63	351	1	204	146	210
	Totaal	748	22	„	726	104	622	1	386	235	340

TABEL II.

Candidaten.	Aantal malen dat is toegekend het praedicaat	Kennis van het taaleigen.	Vormleer.	Syntaxis.	Spraak-kunst. oefeningen.	Vertaling in het Fransch.	Vertaling uit het Fransch.	Uitspraak. (1)	Vaardigheid.
Vrouwelijke (271) voor het schriftelijk werk: 312	5. zeer goed. 4. goed. 3. voldoende. 2. even voldoende. 1. onvoldoende. 0. slecht.	1 37 119 105 9 „	3 58 161 47 2 „	2 34 125 98 12 „	55 96 113 33 15 „	5 48 107 125 27 „	23 113 158 18 „ „	1 41 193 36 „ „	3 56 162 49 1 „
Mannelijke (350) voor het schriftelijk werk: 414.	5. zeer goed. 4. goed. 3. voldoende. 2. even voldoende. 1. onvoldoende. 0. slecht.	„ 25 145 165 15 „	3 46 214 77 10 „	1 33 144 159 13 „	52 127 136 72 23 4	6 44 167 157 38 2	17 162 214 18 3 „	1 3 237 108 1 „	„ 13 198 138 1 „

(1) Bij 124 mannelijke en 51 vrouwelijke kandidaten was aan de 3 een minusteeke toegevoegd, dat de waarde er van verzwakte.

Ook deze Commissie heeft met voldoening denzelfden vooruitgang waargenomen waarop door hare voorgangster werd gewezen.

Evenwel mag de bijzonder gunstige verhouding der cijfers,

die dit jaar voor de *vertaling uit het Fransch in het Nederlandsch* gegeven zijn, niet als grond voor die opvatting gelden; het is bij de correctie al spoedig gebleken, dat de voor dit proefstuk gekozen tekst iets moeilijker had behooren te zijn. Nu was het daarvoor gegeven cijfer dikwijls niet genoeg in overeenstemming met de andere bij het onderzoek verkregen punten.

Wat de *lectuur* der kandidaten betreft, zoo was blijkbaar door de meesten goede nota genomen van de opmerking dienaangaande door de Commissie van het vorige jaar in haar verslag gemaakt. De uitgebreidheid dier lectuur was bij de meerderheid thans voldoende.

Het van-buiten-leeren van één of meer Fransche *gedichtjes* is een goede gewoonte geworden, die, naar de Commissie hoopt, zal blijven bestaan.

Bij de studie der *syntaxis* kan niet genoeg in het oog worden gehouden, dat de „regels” der spraakkunst slechts moeten beschouwd worden als formules, waardoor zekere bijzonderheden van het spraakgebruik worden geconstateerd, geordend en toegelicht.

Bij de beoefening der *kennis van het taaleigen* wordt den kandidaten aanbevolen zich vooral toe te leggen op de kennis der woorden die in het dagelijksch gebruik van de beschaafde spreektaal voorkomen. De moeite, door sommigen aan het aanleeren van zeldzaam voorkomende woorden besteed, kan voor nuttiger arbeid worden aangewend.

De Commissie heeft de *vaardigheid* der kandidaten met groote toegevendheid beoordeeld. Zij meent dat die toegevendheid wordt gerechtvaardigd zoowel door den beperkten omvang der bevoegdheid eener akte voor lager onderwijs, als door het gemis voor de meeste kandidaten van gelegenheid om zich in het verkrijgen dier vaardigheid behoorlijk te oefenen.

Maar diezelfde mate van toegevendheid mag, naar de meening der Commissie, niet gelden bij het beoordeelen van de *uitspraak*. Bij het aanleeren eener levende vreemde taal is oefening in het verkrijgen eener behoorlijke uitspraak een eerste vereischte; het karakter toch van zulk een taal wordt in de allereerste plaats bepaald door de eigenaardigheid harer klanken, het rythmus en de intonatie harer volzinnen. Bovendien omvat het lager onderwijs in zulk eene vreemde taal, hoe

beperkt het terrein der „beginselen” verder ook moge wezen, onderwijs in lezen, en goed leesonderwijs is zonder het bezit eener behoorlijke uitspraak niet mogelijk.

In het hier volgend tabellarisch overzicht worden de resultaten van 1903 met die van 1902 vergeleken.

TABEL III.

CANDIDATEN.	Voldoende cijfers behaald in :															
	Kennis van het taaleigen.		Vormleer.		Syntaxis.		Sprakkrustige oefeningen.		Vertaling in het Fransch.		Vertaling uit het Fransch.		Uitspraak.		Vaardigheid.	
	1902.	1903.	1902.	1903.	1902.	1903.	1902.	1903.	1902.	1903.	1902.	1903.	1902.	1903.	1902.	1903.
	pet.	pet.	pet.	pet.	pet.	pet.	pet.	pet.	pet.	pet.	pet.	pet.	pet.	pet.	pet.	pet.
Vrouwelijke . .	66	58	85	82	65	59	80	85	58	51	85	94	84	87	80	81
Mannelijke . .	60	49	76	75	55	50	78	76	42	52	85	95	60	69	63	60

Aan het einde van haar taak gekomen, betuigt de Commissie der Regeering haren dank voor het in haar gestelde vertrouwen.

Namens de Commissie,
A. G. VAN HAMEL, *Voorzitter.*
N. L. VERLINT, *Secretaris.*

BIJLAGE GG.

VERSLAG DER COMMISSIE in 1903 belast geweest met het afnemen der examens in het handteekenen, lager onderwijs, naar aanleiding van het Koninklijk besluit van 24 October 1884 (Staatsblad n°. 219).

Aan

Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken.

De Commissie, bij beschikking Uwer Excellentie van 28 Mei 1903, n°. 3221¹, afdeling Onderwijs, belast met het afnemen van het examen, bedoeld in art. 6 van het Koninklijk besluit van 24 October 1884 (Staatsblad n°. 219), heeft de eer, Uwe Excellentie bij dezen verslag van hare werkzaamheden te doen.

In de eerste vergadering, gehouden op 6 Juli 1903, werd in algemeene trekken de regeling van het examen vastgesteld en het lid W. H. L. Janssen van Raay tot secretaris benoemd.

In de tweede vergadering, gehouden op 18 Juli, werd de rooster der werkzaamheden opgemaakt en werden de opgaven voor het practische examen in perspectief door de leden ingediend, behandeld en gearresteerd.

Het examen bestond voor elken candidaat uit een practisch gedeelte, dat twee dagen, en een theoretisch gedeelte, dat één dag duurde. Daartoe worden de candidaten van 20 Juli tot 1 Augustus, bij groepen van 60 tot 65, telkens voor twee dagen, en van 4 tot 14 Augustus, bij groepen van 13 tot 15, telkens voor één dag opgeroepen. Gedurende de eerste periode werden elken derden dag de teekeningen, die in de voorafgaande twee dagen vervaardigd waren, door de geheele Commissie, daartoe in twee afdelingen gesplitst, nagezien en beoordeeld.

Als pleistermodel werd gegeven een afgietsel van een hogel, voorkomende aan de cathedraal van Reims, als stilleven een model van een kaapstander in blankhout.

Den 3den Augustus werden des morgens de perspectief opgaven voor het tweede gedeelte van het examen in gereedheid gebracht, waarna des middags de derde vergadering gehouden en aan de regeling der werkzaamheden voor de volgende examenperiode besteed werd.

De Commissie had, evenals het vorige jaar, als hoofdbeginsel bij de beoordeeling van de bekwaamheid der candidaten aangenomen, dat een onvoldoend gemiddeld cijfer, op het eerste gedeelte van het examen behaald, voor den uitslag van het geheele examen beslissend zou wezen en de candidaten hiermede zoowel als met het resultaat van de eerste examenperiode in kennis gesteld.

Er slaagden in het geheel 54 pct. van de vrouwelijke en 38 pct. van de mannelijke of 43 pct. van de gezamenlijke candidaten, dus 4 pct. meer dan het vorige jaar en 8 pct. meer dan in 1901.

Onder de geslaagden waren 13 vrouwelijke en 32 mannelijke candidaten, te zamen 41 pct., in het bezit der onderwijzersakte.

Den 15den Augustus werden op eene laatste vergadering de ervaringen, door de Commissie gedurende hare werkzaamheden opgedaan, te berde gebracht, en de opmerkingen, waartoe zij bij verschillende leden aanleiding hadden gegeven, vergeleken en geresumeerd.

De proefneming, door de vorige examen-Commissie genomen en voor het vervolg aanbevolen, om, nevens de perspectievische constructie, van de candidaten te verlangen het vervaardigen eener perspectievische schets van een voorwerp, dat door projecties voldoende bepaald is, werd ditmaal voortgezet en zelfs uitgebreid in dien zin, dat aan de twee opgaven een gelijke omvang en voor beiden dezelfde tijd beschikbaar gesteld werd. Naar het eenstemmige gevoelen der Commissie verdient de schets, als middel ter beoordeeling van het perspectiefisch voorstellingsvermogen der candidaten beslist de voorkeur boven de constructie, zoodat dan ook bij de vaststelling van het eindcijfer in twijfelachtige gevallen aan de eerste opgave een overwegende invloed werd toegekend.

Het opzetten en toelichten eener schetsteekening naar vlakornament op het zwartbord, door de vorige examen-commissie eveneens aanbevolen, werd ditmaal als zelfstandig onderdeel van het examen in methodiek stelselmatig ingevoerd; aan elken candidaat werd daarvoor 20 minuten tijds gegeven. Ook deze nieuwe proef mag, naar de meening der Commissie, als volledig geslaagd worden beschouwd, en zij aarzelt ook niet, dit onderzoek voor het vervolg als een belangrijk onderdeel van het examen aan te bevelen.

Met genoegen geeft de Commissie bij deze beide opmerkingen uiting aan hare voldoening over de omstandigheid, dat blijkbaar vele der aspiranten de wenken, door de vorige examen-commissie gegeven, ter harte hadden genomen.

Omtrent de kunde der candidaten moet worden opgemerkt dat, hoewel over het geheel door sommige leden van meerjarige ondervinding als een gelukkig verschijnsel vooruitgang in het eigenlijke teekenen waar te nemen is, toch eenige aanmerkingen niet achterwege mogen blijven.

Zoo is het, evenals het vorige jaar, ook ditmaal opgevallen, dat te dikwijls de candidaten, zelfs wanneer zij de wetten der perspectief naar behooren werktuigelijk wist toe te passen, in de verklaring der perspectievische verschijnselen te kort schoten.

Ook liet in het algemeen de vaardigheid in het zetten van zuivere lijnen te wenschen over.

Vele candidaten, zich blijkbaar van onvoldoende oefening hunner oogen bewust, maakten gedurende het eerste gedeelte van het examen een overdreven en daardoor vaak verkeerd gebruik van het meten als hulpmiddel bij het teekenen.

Naar het oordeel der Commissie behoort het onderwijs in handteekenen de oefening in het zien en niet die in het vergelijken meten de eerste plaats in te nemen.

Hieronder volgen eenige tabellen betreffende de candidaten en de door dezen behaalde cijfers.

	Candi- daten.	Vrouwe- lijke.	Manne- lijke.
Ingeschreven	262	75	187
Vóór of gedurende het 1ste gedeelte van het examen (A) terug- getrokken.	12	3	9
Te examineeren dus.	250	72	178
Onvoldoende voor A	121	24	97
Geslaagd voor A	129	48	81
Afgewezen in B	16	7	9
Geslaagd	113	41	72

Aan de candidaten, die het eerste gedeelte van het examen hebben afgelegd,

Werd toegekend :	Pleisterornament.	Stilleven.
het cijfer 6	5 maal	1 maal
" " 5	42 "	31 "
" " 4	108 "	114 "
" " 3	84 "	97 "
" " 2	11 "	6 "
" " 1	— "	1 "

en aan degenen, die aan het geheele examen hebben deelge-
nomen,

Werd toe- gekend :	Pleister- ornament.	Stil- leven.	Mondeling perspectief.	Perspectief teekening.	Metho- diek.
het cijfer 6	5 maal	1 maal	22 maal	7 maal	5 maal
" " 5	42 "	31 "	40 "	45 "	44 "
" " 4	81 "	92 "	48 "	58 "	65 "
" " 3	7 "	11 "	22 "	18 "	19 "
" " 2	1 "	— "	4 "	8 "	3 "
" " 1	— "	1 "	— "	— "	— "

Aan het einde van hare taak gekomen, acht de Commissie het haar plicht, met groote waardeering te gewagen van de bereidwilligheid, waarmede de directeur der Academie voor Beeldende Kunsten te 's Gravenhage, zoo door het beschikbaar stellen van modellen en platen als anderszins, haar arbeid vergemakkelijkt heeft.

Ten slotte heeft zij, erkentelijk voor het haar door Uwe Excellentie geschonken vertrouwen, de eer haar mandaat neer te leggen.

Delft, 20 September 1903.

A. F. GIPS, *Voorzitter.*
W. H. L. JANSSEN VAN RAAY,
Secretaris.

BIJLAGE HH.

UITSLAG van de in het jaar 1903 gehouden examens ter verkrijging van akten van bekwaamheid voor huis- en school-onderwijs in de vrije en ordeoefeningen der gymnastiek.

Nijmegen.

Vele mannelijke kandidaten gaven der commissie de overtuiging, dat zij zich niet zoo ernstig hadden voorbereid als bij de vrouwelijke bleek geschied te zijn.

Het zoogenaamde eigenwerk van velen liet te wenschen over; de uitvoering, door enkelen aan de opgaven of het commando gegeven, was zelfs bespottelijk. Een candidaat gaf eene vrije oefening voor de klasse en verwekte door den bijzonderen vorm daarvan hilariteit. Een ander, eveneens afgewezen, wist in het geheel niets met de klasse van leerlingen te verwerken en deelde der commissie mede, dat hij zich nooit met eene klasse van leerlingen geoefend had.

De vrouwelijke kandidaten gaven blijk de vrije en ordeoefeningen der gymnastiek grondig te hebben beoefend. Bij een gedeelte van haar liet het onderwijs, aan de klasse te geven, te wenschen over. Vooral was dit het geval bij het geven van stok-oefeningen en bij het hanteeren van het lange en het korte springtouw.

De meeste afgewezen kandidaten hadden practisch en theoretisch niet die hoogte bereikt, welke in billijkheid van haar verwacht mocht worden; bij sommigen was geen begrip van spelen aanwezig.

Na afloop van het examen bleek der commissie dat de door haar ditmaal getroffen regeling, die ook in 1901 had gediend, voor verbetering vatbaar is, en dat het voortaan wenschelijk zal zijn, het onderzoek naar de practijk steeds, en niet alleen op Woensdag en Zaterdag, vooraf te doen gaan aan dat naar de theorie.

Met betrekking tot vele mannelijke kandidaten, van wie men wist dat zij eene goede en zorgvuldige opleiding hadden genoten, en bij wie dat ook bleek, moet de commissie de opmerking maken, dat zij toch van de klasse niet die uitvoering verlangden, welke noodig was.

De commissie meent dat het wenschelijk zal zijn bij het onderwijs aan de Rijksnormaallessen meer tijd beschikbaar te stellen voor het onderwijs in vak *j*. Immers dien indruk ontving zij naar aanleiding van het examen, afgelegd door velen die aan zoodanige inrichtingen waren opgeleid.

Rotterdam.

Zooals uit het percentage der geslaagden blijkt, was de uitslag van het examen ditmaal zeer gunstig; tevens constateert de commissie met voldoening, dat meer dan bij vroegere gelegenheden aan hen die slaagden een hooger waardeeringscijfer dan 6 kon worden toegekend.

Waar een onvoldoend cijfer aan mannelijke kandidaten moest gegeven worden, bleek doorgaans dat de oorzaken van het ongunstig oordeel te vinden waren in de omstandigheid, dat de aspirant zich of te vroeg voor het examen had aange-

meld, of van eene goede gelegenheid tot opleiding niet had geprofiteerd of niet had kunnen profiteeren.

Bij de afgewezenen liet te wenschen over vaardigheid in het waarnemen der fouten, die bij de practische oefeningen werden gemaakt. Het verschijnsel dat in het algemeen de uitkomsten van het theoretisch gedeelte van het examen nog meer bevredigend waren dan die van het practische gedeelte, schrijft de commissie toe aan de omstandigheid, dat de gelegenheid tot practijk met eene klasse dikwijls ontbreekt.

Wat de vrouwelijke kandidaten betreft, valt op te merken, dat de afgewezen bleken onbekend te zijn met de verdeeling van de leerstof over de verschillende leerjaren en dat zij te kort schoten, waar het geldt een juist commando, waarvan steeds eene onnauwkeurige uitvoering van de opgegeven oefening het gevolg was.

Haarlem.

Hoewel, blijkens den uitslag, het examen vrij bevredigend kan genoemd worden en er in de voorbereiding voor dit examen groote vooruitgang kan geconstateerd worden, meent de commissie de navolgende opmerkingen te moeten maken:

1°. Het opstellen der klassen liet nog steeds te wenschen over. In vele gevallen werd slechts een gering deel van de beschikbare ruimte gebruikt, waardoor de leerlingen op onvoldoenden afstand van elkander geplaatst werden.

2°. Het „doen uitvoeren” der oefeningen werd door vele der afgewezen kandidaten zoo opgevat, dat zij zich tot eene bloote opsomming en het voordoen der oefeningen bepaalden en aan de door de leerlingen gemaakte fouten en vergissingen weinig of geen aandacht schonken.

3°. Vele der vrouwelijke kandidaten deden de oefeningen zoo overdreven „flink” voor, dat alle sierlijkheid verloren ging; anderen daarentegen werkten zoo slap en krachteloos voor, dat de uitwerking dier oefeningen op het lichaam weinig te beteekenen moest hebben.

4°. De commissie wenscht de aandacht van de mannelijke kandidaten er op te vestigen, dat zij zich meer op eene goede en sierlijke uitvoering van de oefeningen voor meisjes behooren toe te leggen.

5°. Bij het mondelinge examen werd den kandidaten gelegenheid gegeven in de practijk gemaakte fouten te verbeteren, wat voor vele kandidaten een middel was om den aanvankelijk gemaakten ongunstigen indruk weg te nemen, zoodat ten slotte een voldoende cijfer kon worden toegekend.

Het bleek bij dit onderzoek meermalen, dat kandidaten weinig inzicht toonden in eenen geschikten leergang.

6°. Het komt der commissie wenschelijk voor, dat de kandidaten in de toekomst meer aandacht wijden aan het spel.

Vele kandidaten gaven blijk van spelen niets of zeer weinig te weten. Niet zelden konden zij het *eenige* hun bekende spel niet behoorlijk leiden.

Leeuwarden.

Uit het groote getal geslaagden meent de commissie te mogen constateeren, dat aan de opleiding in het algemeen veel zorg wordt besteed. Meerdere inrichtingen tot opleiding van onderwijzers zagen al hare leerlingen met gunstig gevolg het examen afleggen.

De examens zelve geven aanleiding tot de volgende opmerkingen.

De meeste kandidaten gaven het bewijs, dat zij de theorie van het vak uit het handboek goed hadden bestudeerd; werd echter een greep uit de praktijk gedaan om te zien of de candidaat de praktijk zelve had overdacht, dan bleek dikwijls dat dit niet het geval was.

Wel gaven de meeste kandidaten blijk van bedrevenheid in het doen uitvoeren van de vrije en orde-oefeningen der gymnastiek zoowel met jongens als met meisjes en velen wisten de aanvangsklasse met nabootsingspelen aardig bezig te houden, maar enkele vrouwelijke kandidaten hadden er blijkbaar niet op gerekend, dat zij ook met de jongensklassen te werken hadden; voor dit onderdeel moest dan ook aan deze kandidaten een onvoldoend cijfer worden toegekend.

Over het opmerken door den candidaat van door de leerlingen gemaakte fouten, kon de commissie niet altijd tevreden zijn; evenmin over de plaats welke door hem als onderwijzer onder de les werd ingenomen; de leertoon was echter bij de meesten goed, van enkelen zelfs opgewekt te noemen.

Zwolle.

Ook nu weer bleek, dat de theoretische kennis veel beter was dan de practische bedrevenheid in het leiden der oefeningen eener schoolklasse. Deze laatste was bij het grootste deel der afgewezen kandidaten beslist onvoldoende, en wat vooral de mannelijke kandidaten betreft, inzonderheid bij meisjesklassen.

Het zoeken van oefeningen tijdens het geven van onderwijs kwam menigmaal voor en het zelf-uitvoeren van het gevondene mislukte doorgaans jammerlijk. Ook bestond er dikwijls groot verschil in de opgave eener oefening en het aanschouwelijk voorstellen van deze, waardoor de leerlingen geheel in de war geraakten.

Het innemen van eene goede plaats voor de klasse bleek vooral bij „vrije oefeningen van de plaats” voor veel kandidaten eene moeilijke zaak. Meermalen kwam het voor dat de candidaat zich alleen met de voorsten der rij bezig hield, daardoor het grootste gedeelte der klasse niet zag en aan zijn lot overliet.

De keuze van oefeningen voor verschillende klassen was dikwijls verkeerd en van eene opklimming in moeilijkheid hadden sommige kandidaten in het geheel geen begrip, ten gevolge waarvan de commissie den indruk kreeg, dat zij zich slechts bezighielden met het opdreunen van een van buiten geleerd lesje, waarin aan deze zaken geen aandacht was geschonken.

Voor al bleek dit als den kandidaten werd opgedragen eene bepaalde oefening aan de kinderen te leeren. Dan toonden zij weinig of geen geschiktheid te bezitten in het voorbereiden eener oefening om langs geleidelijken weg tot het beoogde doel te komen.

Bekendheid met en bedrevenheid in het doen uitvoeren was bij de spelen doorgaans geringer dan bij de andere deelen der leerstof, behoudens enkele zeer gunstige uitzonderingen. Het nut der spelen werd niet begrepen en veel kandidaten meenden dat bevalligheid, sierlijkheid en genot in deze hoofdzaak waren.

Bij de toenemende waardeering, die de bewegingsspelen ook in het buitenland mogen ondervinden, meent de commissie de bijzondere aandacht van toekomstige kandidaten op dit belangrijk deel der leerstof te moeten vestigen.

Van het aantal malen dat het cijfer 1—10 is toegekend, levert het volgende staatje een overzicht.

	Mannelijke kandidaten.			Vrouwelijke kandidaten.	
	Theorie.	Practijk.		Theorie.	Practijk. (Alleen meisjes).
		Jongens.	Meisjes.		
1	0	0	0	0	0
2	0	0	1	0	0
3	1	4	7	2	2
4	0	5	7	3	7
5	6	4	18	3	8
6	30	23	13	14	11
7	11	14	6	13	6
8	5	3	1	8	15
9	0	0	0	5	4
10	0	0	0	5	0
	53	53	53	53	53

Venlo.

In onderstaande tabellen is vermeld hoeveel malen de cijfers 2—10 voor de verschillende onderdeelen en als eindcijfer aan de kandidaten toegekend werd.

Mannelijke kandidaten.

	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
Les geven	1	0	10	2	42	44	22	11	0
Onderling werken .	1	0	1	14	49	43	20	4	0
Theorie	0	0	2	2	28	41	53	6	0
Eindeijfer	0	1	0	12	39	53	24	3	0

Vrouwelijke kandidaten.

	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
Les geven	0	2	4	1	17	20	12	6	0
Onderling werken .	0	1	3	0	23	13	20	2	0
Theorie	0	1	1	0	15	30	12	3	0
Eindeijfer	0	1	5	1	16	23	14	2	0

Bij de gehouden examens was, in vergelijking met voorgaande jaren, vooruitgang waar te nemen.

De commissie was over het algemeen tevreden over de degelijke practische opleiding der kandidaten.

De weinige aspiranten die afgewezen moesten worden, zowel mannelijke als vrouwelijke, schoten te kort in het werken met de klasse.

BIJLAGE II.

UITSLAG van de in 1903 gehouden examens ter verkrijging van akten van bekwaamheid voor huis- en schoolonderwijs in de nuttige en in de fraaie handwerken voor meisjes.

Met betrekking tot den uitslag van de in dit jaar gehouden examens hebben de examen-commissiën aan de Regeering het volgende medegedeeld.

Nuttige handwerken.

Breda.

Van de 305 kandidaten, die het examen aflegden, behaalden 195 de akte van bekwaamheid.

Dat vele kandidaten niet alleen in de practijk tekort schoten, maar ook in de kennis van eenige methode voor het geven van onderwijs in dat vak, was oorzaak, dat het getal der geslaagden niet grooter was. Het bleek, dat de kandidaten weinig werk hadden gemaakt van de methodiek van het vak, waarvoor zij eene akte als onderwijzeres vroegen. Zij kenden ternauwernood de hulpmiddelen, die bij dat onderwijs gebruikt worden en de meesten hadden nooit in dat vak onderwijs gegeven, noch zien geven.

Wisten slechts enkele kandidaten, hoe de hulpmiddelen te gebruiken om de kinderen het breien van een hiel en een voet of het verstellen van een voet in twee deelen te onderwijzen, de meesten waren niet in staat het berekenen van afminderingen, in kous of borstrok op behoorlijke wijze voor eene klasse te behandelen.

Hoe bij het onderwijs in breien, mazen en stoppen, het teekenen op het bord, doelmatig kon aangewend worden, was aan vele kandidaten onbekend, en niet beter hadden zij geleerd bij het merken, het plaatsen van de randjes en de letters, de opeenvolging van het werk door teekeningen op het bord duidelijk te maken.

Wanneer de kandidaten de volgorde moesten aangeven, waarin een of ander kledingstuk dient geknipt en genaaid te worden, wisten velen niet hoe bij stof van verschillende breedte de maat moest berekend worden. Zij hielden dan vast aan eene geleerde maat voor de grootte van kledingstukken en konden zich niet voorstellen hoe die maten van lengte en breedte evenredig verkleind kunnen worden.

Bij het stoppen werd dikwijls de stof om het gaatje omregen en gefestonneerd, terwijl het veel doelmatiger stoppen zonder randje aan de keerzijde, onbekend scheen.

Aan velen, die zich veel geoefend hadden in het naaien op den draad, ontbrak meestal de gewenschte vaardigheid om in een behoorlijken tijd het opgegeven werk af te maken en in het algemeen was zoowel bij het naaiwerk als bij het stop- en maaswerk reden tot klagen over gebrek aan netheid, daar veelal het werk vuil en slordig werd afgeleverd.

Het scheen den kandidaten niet moeilijk een of ander kledingstuk op de helft van de normale grootte te knippen, maar bij de opgaaf van eene willekeurig aangegeven lengte werden

vaak de verhoudingen niet goed in acht genomen, hetgeen vooral plaats had bij de halzen en de armsgaten.

Het naknippen van modellen werd over het algemeen goed uitgevoerd.

's Gravenhage.

De algemeene indruk is gunstig; er is bepaald vooruitgang waar te nemen; vele in alle onderdeelen voldoende examens werden afgelegd; het werk is netter geworden en het theoretisch gedeelte getuigt van meer methodische opleiding.

Omtrent haar, die eene onvoldoende of te kortstondige opleiding ontvangen hadden, of die door andere redenen slordig werk leverden, valt weinig te zeggen, bij elk examen doen zich de zoodanigen voor.

Nochtans zijn er algemeene opmerkingen te maken, waarmede zij, die met de opleiding zich belasten, haar voordeel kunnen doen.

Practijk.

Naaien. De netheid van het werk liet nogal eens te wenschen over, en dat wel juist bij enkele eenvoudige opgaven, welke ook aan kinderen in de lagere school gegeven worden; b.v. het naaien van een ronden hals met band gaf een opvallend groot aantal malen aanleiding tot het geven van een onvoldoend cijfer. Meerderen wisten niet het goede nummer van garen te kiezen, dat paste bij de te verwerken stof; hetgeen men toch moet weten om het werk behoorlijk te kunnen afwerken. Ook de hoeveelheid afgeleverd werk was van sommigen onvoldoende.

Knippen. Over het algemeen zijn meer onvoldoende cijfers gegeven voor het knippen van jongens- en manskledingstukken dan voor dat van vrouwenlijfgoed. De hoofdoorzaak echter, dat de uitkomsten van het knippen minder gunstig zijn dan die van andere vakken, is gelegen in het „naknippen naar gegeven model”. Als dit werk werd opgegeven, scheen alleen reeds het woord „naknippen” velen de schrik om het hart te doen slaan. Blijkbaar wordt dit onderdeel van het programma niet genoeg beoefend.

Breien was, wat enkele opgaven betreft, wel beter dan vroeger, met name het inbreien van hielen en stukjes, maar juist de eenvoudige opgaven waren soms niet net genoeg afgewerkt.

Mazen. Vele aspiranten beginnen te haastig aan haar werk en bezien het niet eerst; dit schijnt de eenige verklaring van het herhaaldelijk zich voordoend verschijnsel, dat te weinig toeren waren ingebracht in de herstelde opening, bij den kleinen hiel ontbraken veelal bij het nazien een of twee toeren, ook bij het herstellen van afkantsteken of een opzetrand kwamen fouten voor.

Stoppen geeft tot geene bijzondere opmerking aanleiding.

Wel echter dient ernstig de aandacht gevestigd te worden op de houding der meisjes bij haar eigen werk, die soms alles te wenschen overliet; de meesten zaten geheel voorover ge-

bogen te naaien en zelfs te mazen, bij enkele was het gebruik van een kussen, om het werk op te spelden, geheel onbekend. Sommigen op hare houding opmerkzaam gemaakt, antwoorden: „zoo zit ik altijd”. Ook het hanteeren van het gereedschap was vaak van dien aard, dat het zeker niet tot voorbeeld zou kunnen strekken voor leerlingen der lagere school. Bij de opleiding behoort op deze punten voortdurend te worden gelet.

Theorie.

Het eenvoudige werd soms minder goed gekend dan het meer moeilijke; wellicht was het eerste te licht geteld of het doel — onderwijs geven in de lagere school — te veel uit het oog verloren; de vraag hoe eene eerste les voor naaien, breien, mazen of stoppen zou worden ingericht, leidde veelal tot een onvoldoend antwoord; trouwens het begrip, dat sommigen hadden van klassikaal onderwijs, was al heel wonderlijk.

Bij het *naaien* scheen het voor sommigen te moeilijk om eenig onderdeel van een kleedingstuk te behandelen; zij konden wel — als eene uit het hoofd geleerde les — de bewerking van het geheele stuk voordragen, doch niet zelfstandig de bewerking van een deel.

Bij het *knippen* deed zich hetzelfde verschijnsel voor; velen konden wel het te knippen voorwerp teekenen, maar bij het teekenen of knippen van een onderdeel bleek dikwijls, dat zij zich afmeting en vorm daarvan niet goed konden voorstellen. Het uitmeten van een voorwerp op de werkelijke grootte gaf mede nog al eens aanleiding tot een onvoldoend cijfer.

Bij *breien*, *mazen* en *stoppen* bleek, dat de groote meerderheid der aspiranten voldoende vaardigheid bezaten in het teekenen op het bord; alleen valt hierbij op te merken, dat de teekening soms te klein gemaakt werd, waardoor de vorm eenigszins verloren ging, en bij de teekening voor het stoppen hadden velen moeite met het vlug neerzetten van den eersten inslagdraad.

Ten slotte moet er nog de nadruk op gelegd worden, dat het theoretisch onderricht behoort te leiden tot eene voor kinderen duidelijke verklaring.

Het getal malen dat voor de verschillende rubrieken de aangegeven cijfers zijn toegepast, is uitgedrukt in de volgende

Vakken waarin werd geëxamineerd.	Aantal malen dat werd toegekend:									
	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1

practijk:

Naaien	3	18	76	152	253	3	112	12	4	1
Knippen	1	22	78	147	234	1	131	18	2	„
Breien	1	15	92	157	267	3	91	8	„	„
Mazen	2	24	104	168	198	2	126	9	1	„
Stoppen	3	28	115	164	260	2	58	3	„	1

theorie:

Naaien	„	12	60	147	309	„	103	2	1	„
Knippen	„	3	79	164	295	„	85	8	„	„
Breien	„	14	73	141	315	„	87	3	1	„
Mazen	„	9	77	165	298	„	84	1	„	„
Stoppen	„	4	44	120	387	5	72	2	„	„

Utrecht.

Van de 389, die aan het examen deelnamen, slaagden er 336, d. i. 86 pct. De uitslag was dus gunstiger dan in één der vorige jaren.

De volgende staat geeft een overzicht van de voor elk der onderdeelen van het examen behaalde cijfers, zoowel voor de practijk als de theorie.

Vakken.	Aantal malen dat werd toegekend:								
	9	8	7	6	5	4	3	2	1

practijk:

Breien	49	88	106	92	32	17	4	1	„
Mazen	54	79	83	89	31	41	11	1	„
Stoppen of merken.	56	104	96	93	18	20	1	1	„
Naaien	35	68	103	121	27	25	6	4	„
Knippen	40	105	84	106	16	34	4	„	„

theorie:

Breien	2	37	136	178	10	25	1	„	„
Mazen	1	72	140	129	13	32	2	„	„
Stoppen of merken.	„	58	100	179	21	26	5	„	„
Naaien	1	66	153	148	11	10	„	„	„
Knippen	1	38	157	145	19	21	6	1	„

Opmerkingen over de practijk.

Breien. Over het algemeen werd goed gebreid. Met genoegen zag de Commissie, dat de opmerking in haar vorige verslag gemaakt, door de meeste kandidaten ter harte was genomen.

Mazen. Over het algemeen goed of zeer goed. Onvoldoende cijfers kwamen bijna alleen voor, wanneer het mazen van opzetsteken aan de orde was.

Stoppen. Over het algemeen zeer goed. Bij enkele kandidaten kwam het voor, dat de inslagdraden in de spanning der opening niet zuiver waren opgenomen.

Naaien. Over het naaien kan de Commissie nog niet tevreden zijn. Vele kandidaten hadden te weinig in den ruim gestelden tijd afgewerkt. Mooi werk, zooals bij het breien, mazen en stoppen aangetroffen werd, kwam bij het naaien zelden voor. Misschien is het gebruik der naaimachine, waardoor veel van het naaien met de hand vervalt, er de oorzaak van.

Het verstellen was vrij algemeen goed.

Knippen. Beter dan vroeger, vooral het naknippen van gegeven, in elkaar genaaide modellen, begint veel beter te worden.

Wat de *theorie* betreft, deze was voor vele kandidaten minder goed dan de *practijk*. De oorzaak is misschien te zoeken in de mindere ervaring bij het geven van onderwijs opgedaan.

Het boek alleen is niet voldoende. De verklaring was niet eenvoudig, niet helder genoeg voor de jeugdige leerling. Van de verdeling der leerstof over de leerjaren hadden enkelen weinig begrip; zoo zou bijv. een candidate aan een kind van 10 jaar een kinderbroek geven te knippen en te naaien, en een eene 12—14 jarige leerling het breien van een borstrok.

Vele teekeningen op het bord waren veel te klein en te onduidelijk, zoodat ze niet door de geheele klasse gezien konden worden. Sommige kandidaten meenden genoeg te doen, indien zij eene teekening volgens het leerboek kant en klaar op het bord wisten te brengen. Meer ervaren onderwijzeressen bespraken de teekening van de eerste lijn af. Teekenen en verklaren gingen gepaard.

Menige candidaat dacht er niet aan, dat haar stand voor het bord zoodanig was — in plaats van zooveel mogelijk boven haar schouders of naast haar lichaam — dat de klasse het ontstaan der teekening niet kon volgen.

Met een paar opmerkingen moge de Commissie in het belang van de onderwijzeressen en vooral van de leerlingen haar verslag eindigen. De houding bij het werken was in zeer vele gevallen berispelijk: voorover gebukt, met de borst tegen den rand der tafel, niet rustig zittende. En bij het knippen zaten zeer veel kandidaten onophoudelijk met eene speld in den mond. De Commissie hoopt zeer, dat zij er in de klasse streng op letten.

Zwolle.

Het mondeling examen van elke candidaat werd, evenals in vorige jaren in twee gedeelten afgenomen. Des voormiddags werd iedere candidaat 20 minuten geëxamineerd in de methodiek van knippen, naaien of verstellen van naaiwerk, terwijl des namiddags 20 minuten waren uitgetrokken voor de methodiek van mazen, stoppen en breien.

Voor elk onderdeel van het programma werd een afzonderlijk cijfer toegekend en hiermede in rekening gebracht de teekening, die de candidaat van het behandelde deel der leerstof op het bord had aangebracht. Voor het practisch gedeelte was de indeeling als volgt: Knippen $1\frac{1}{4}$ uur, naaien $1\frac{1}{2}$ uur, stoppen en mazen 1 uur 40 minuten, breien 1 uur.

De totaal indruk van het examen is niet zeer gunstig; waarschijnlijk zijn onoordeelkundige opleiding en te korte tijd van voorbereiding hiervan de oorzaken.

De Commissie veronderstelt, dat de opleiding voor een groot deel is toevertrouwd of aan personen, die niet voldoende op de hoogte zijn van de eischen voor het examen, of aan te jeugdige meisjes, die, nauwelijks zelve in het bezit van eene akte van bekwaamheid, zich reeds geschikt achten om anderen op te leiden maar hiervoor nog de gewenschte paedagogische kennis missen, of aan haar, die niet op de hoogte blijven van wat er in de studie der handwerken geleidelijk is gewijzigd. Wenschelijk is het, dat de candidaten zich wat meer gewennen aan orde, regelmaat en netheid; dit geldt zoowel voor het practisch werk, dat geleverd werd als voor hare houding op het examen.

Over het geleverde werk valt het volgende op te merken:

Groote fouten werden gemaakt bij het *knippen*. Kindergoed werd in den regel te nauw geknipt; wanneer er gewerkt moest worden naar eene opgegeven maat, hielden de candidaten zich daar zelden aan; ze schenen geen c.M. te willen afwijken van de maat, welke zij voor een of ander kleedingstuk geleerd hadden.

Zuinig knippen liet veel te wenschen over, wat vooral uitkwam bij het naknippen van een model. Niet zelden werden alle deelen *onder* elkander uitgeknipt. Het berekenen van de hoeveelheid stof, die voor een kleedingstuk noodig was, bleek dikwijls te moeilijk. Het in elkander spelden der geknipte deelen werd door de Commissie voldoende geacht; toch waren er nog verscheidene candidaten, die meenden, dat zij de papieren modellen in elkander moesten naaien.

De techniek van het *naaien* was, behoudens enkele zeer goede uitzonderingen, middelmatig. Een groot aantal candidaten kan niet degelijk naaien. Velen wisten niet hoe de spelden te steken, hoe de ruimte verdeelen over een bepaalden afstand, hoe te rimpelen en te streepen. Vele halsboorden konden bij het gebruik niet over elkander slaan. Het verstellen van kleedingstukken leverde soms zonderlinge resultaten; de vorm ging daarbij wel eens verloren. Een enkelen keer mocht het verstellen in keper goed genoemd worden. Het maken van knoopsgaten, het aanzetten van lussen en banden en het merken waren onvoldoende. De candidaten gebruikten veel te grof garens, niettegenstaande de Commissie ieder voorzien had van een doosje met het noodige materiaal. Velen leverden te smalle naden, keper werd beter genaaid dan katoen, en in het algemeen mag gezegd worden, dat netheid en keurigheid van afwerking, zoo onmisbaar bij het naaien, ontbraken. Naaien eischt langdurige oefening en voorbereiding.

Over het *maaswerk* is de Commissie tevreden. Bij het mazen van een gaatje met afkantsteken werd dikwijls een toer te weinig ingewerkt. Het afwerken van den achterkant liet nog al eens te wenschen over.

Aan het voor de leerlingen der volksschool zoo noodige *stoppen* in breiwerk was niet altijd de gewenschte zorg besteed; vele candidaten maakten te groote lussen, of leverden onpractisch werk omdat ze de kanten niet doorgestopt hadden.

Het stoppen in gewezen stoffen (stopgaas in gekeperd linnen) was over het algemeen voldoende, al waren er enkele candidaten, die den vorm der stof niet begrepen hadden, of vuil werk inleverden.

Breien was over het algemeen goed. De Commissie mag niet nalaten weer te wijzen op het soms slordige opzetten. Nog altijd leveren de candidaten breiend opzetsel, terwijl sommige nog leelijke kantsteken maakten, niettegenstaande de voorbereiding tot den averechtschen steek. Het inbreien van stukjes leverde onvoldoende resultaten door te dikke, uitgerafelde kanten. Bij het inbreien van hielen of gedeelten daarvan werd zeer dikwijls een toer te veel ingewerkt; ook leverde het breien van knoopsgaten en het breien van den voet in twee deelen moeilijkheden op. In de meeste gevallen stond de practijk boven de theorie; slechts een enkele maal werden voor de theorie hogere cijfers toegekend.

De dictatische kennis der candidaten was dikwijls niet zeer groot. Zij bepaalde zich veelal tot het opzetten van een leergang; mede te deelen, hoe dien bij het onderwijs in de school toe te passen, bleek meermalen onmogelijk te zijn.

Het gebruik van hulpmiddelen is aan vele candidaten nog totaal onbekend; sommigen hebben ze eens gezien en slechts enkelen konden ze tamelijk goed gebruiken.

Niettegenstaande ze al jaren lang bestaan, ontbreken ze zelfs nog op vele Rijksnormaallessen.

Om de beginselen van ieder vak te onderwijzen, leverde nog de meeste moeilijkheden op; eveneens het kiezen der leermiddelen ter aanschouwing en verduidelijking der mondelinge voordracht en van de benodigdheden voor de leerlingen.

De candidaten toonden vooral hare onbedrevenheid in het doen uitvoeren, bij het voorwerken van de knoopsgatensteek, rolnaad, rimpelen en streepen.

Bij het verstellen van bontgeruite stof sprak men van centimeters om de breedte der naden aan te duiden, in plaats van rekening te houden met de ruitjes van het weefsel.

Bij het leeren stoppen van eene scheur of winkelhaak bleken de moeilijkheden onbekend.

De teekeningen op het bord waren, bij vorige jaren vergeleken, vrij goed, en velen wisten daarvan gebruik te maken bij het onderwijs.

Eene groote moeilijkheid bleek voor vele candidaten te zijn het klassikaal behandelen van het opzetten van breisteken en het in het rond breien; velen konden dit op de hulpmiddelen niet aanschouwelijk maken, evenmin het beginnen van een grooten hiel, of het afkanten van een teen.

Geringe zorg en gemis aan belangstelling voor de studie der methodiek bij de opleiding, gevoegd bij onvoldoende bedrevenheid in de practijk, verklaren het vrij groot aantal der afwijzingen.

Hieronder volgt een overzicht van het aantal malen, dat de verschillende waardeeringscijfers zijn toegekend.

Cijfers.	Practisch gedeelte.					Mondeling gedeelte.				
	Knippen.	Naaien.	Mazen.	Stoppen.	Breien.	Knippen.	Naaien.	Mazen.	Stoppen.	Breien.
1	—	—	2	—	1	—	—	—	—	—
2	3	5	1	4	1	4	6	1	1	1
3	19	20	14	13	7	25	25	7	9	8
4	90	83	81	72	67	98	105	87	72	75
5	42	37	33	31	37	27	24	16	26	22
6	146	166	126	141	159	157	158	170	199	189
7	63	54	88	79	89	59	55	81	67	77
8	26	19	35	38	25	17	13	23	14	16
9	—	5	8	11	—	2	3	4	1	1
10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Totaal. . .	389	389	388	389	386	389	389	389	389	389

Fraaie handwerken.

Breda.

Van de 53 candidaten, die examen aflegden, kregen 34 de akte en werden 19 afgewezen.

De uitslag van het examen is dit jaar minder gunstig dan in 1902: toen slaagden 77 pct., terwijl dit jaar 64 pct. de akte verwierven.

Het examen heeft de Commissie aanleiding gegeven tot de volgende opmerkingen.

Het Fransch borduren was iets beter dan het vorige jaar; het gehalte der geleverde proeven wees op eene stijging van de gemiddelde bekwaamheid der kandidaten.

Het borduren op zijde liet nog te wenschen over; ofschoon slechts 11 maal een onvoldoend cijfer werd toegekend, waren er toch maar weinig kandidaten, die inderdaad wisten te „schilderen met de naald”.

Bij het breien schoten de kandidaten, evenals in vorige jaren, te kort in *net werken*; ook hadden zij zich blijkbaar zeer weinig geoefend in het uit het hoofd breien van een of ander niet te moeilijk patroon.

Gebrek aan voldoende oefening was ook meestal oorzaak, dat de proeven van guipure, alhoewel zonder fouten, toch niet „fraai” konden genoemd worden.

Het geleverde kantwerk, ofschoon technisch goed uitgevoerd, verried herhaalde malen gebrek aan schoonheidsgevoel bij de keuze der kantsteken, die weinig harmonieerden met den gegeven vorm.

Uit het geleverde werk bleek ook niet zelden, dat de kandidaten te kort schoten in het oordeelkundig afwerken van een handwerk en proeven in de techniek van franje knopen gaven menigmaal weinig bevredigende uitkomsten.

In theorie en methodiek waren vele kandidaten niet genoeg onderlegd. Vaak bleek het, dat de antwoorden gegeven werden volgens eene machinaal van buiten geleerde les, dat ze geenszins de vrucht waren van grondige studie, van zelfstandig denken.

De Commissie hoopt, dat de kandidaten zich er vooral op toe zullen leggen het hoofddoel der methodiek in het oog te houden, namelijk het duidelijk maken van het geleerde voor de klasse en dat zij daarbij vlijtig zullen gebruik maken van het geruite bord, het voornaamste hulpmiddel bij het onderwijs in de fraaie handwerken, alsook van de andere algemeen bekende hulpmiddelen.

Velen konden zich niet duidelijk uitdrukken en misten totaal het heldere inzicht in het werk en de vereischte bedrevenheid, om den leerlingen eene duidelijke voorstelling te geven van het „wat” en het „hoe” der techniek.

Eene gunstige uitzondering maakten die kandidaten, welke reeds als onderwijzeres werkzaam zijn. Bij haar kwamen juistheid van uitdrukking, flinkheid en bedrevenheid, om het geleerde op het bord duidelijk te maken, tot haar recht.

De overige vakken gaven geene aanleiding tot bijzondere opmerkingen.

De volgende staat geeft een overzicht van de behaalde cijfers.

VAKKEN.	Aantal examens in ieder vak afgelegd.	Aantal malen, dat werd toegekend het cijfer:									
		10	9	8	7	6	5	4	3	2	1
Fransch borduren	53	3	1	5	8	23	—	10	2	—	1
Engelsch borduren	27	—	2	2	10	11	—	2	—	—	—
Zijde borduren	53	1	4	6	6	25	1	9	—	—	1
Haken	53	2	—	6	12	29	—	4	—	—	—
Breien	53	—	—	4	17	19	1	8	3	—	1
Knoopen	27	—	—	5	3	10	1	4	—	3	1
Macramé	44	—	—	1	9	12	—	17	2	3	—
Guipure	53	—	1	7	15	18	2	9	—	1	—
Kantwerk	53	—	2	6	12	18	1	12	1	—	1
Tule-dichten	35	2	2	3	11	16	—	1	—	—	—
Holbein	44	—	—	6	15	12	—	9	1	—	1
Applicatie	26	—	—	1	8	13	—	3	—	—	1
Patroontekenen	53	—	2	7	11	26	1	5	—	—	1
Theorie	53	—	5	7	18	13	—	8	1	—	1

's Gravenhage.

Aan 18 dames van de 36 geëxamineerden kon de akte worden uitgereikt, juist 50 pct.

Nog meer dan vorige jaren het geval was, werden aan de kandidaten opgaven gegeven in nauw verband met de practijk. Zoo kwam bij patroontekenen het construeeren voor van den feston met gaatje of moes op katoen of flanel, om als proef voor Engelsch borduren dienst te doen of ook werd de schulp op katoen of linnen geteekend voor den hoek van den sleep of de zoom van een laken in aansluiting met monogram en opennaad. Door velen werd daarvan een bevredigend staal geleverd.

Wie den weg in dezen gewezen wil zijn leze Rechlinde, pag. 233 en 234, en zal gemakkelijk dergelijke combinaties zelf leeren vinden.

Over het algemeen kan het technisch examen voldoende genoemd worden.

Daarentegen liet het mondeling gedeelte te wenschen over en meent de Commissie met aandrang er op te moeten wijzen, dat de regels der versieringskunst beter bestudeerd dienen te worden, wil men voldoen aan de *wettelijke* bepaling van het examen:

a. Juiste denkbelden omtrent het geven van grondig, ook klassikaal onderwijs in de fraaie handwerken voor meisjes.

c. Het aangeven van de wijze waarop de verschillende handwerken worden aangevangen en voltooid.

De handleidingen waren bekend, maar van eigenlijk kennen was geen sprake.

De Commissie spreekt de wenschelijkheid uit, dat ook bij dit examen het theoretisch gedeelte in het openbaar zal worden afgenomen.

Overzicht van het aantal malen dat in verschillende vakken een der cijfers 1—10 werd behaald.

Toegekende cijfers.	Borduren.			Haken.	Breien.	Knoopen.	Guipure.	Kantsteken.	Patroontekenen.	Wijze van aanvang en voltooiing van handwerken.	Methodiek.
	Platte steek.	Engelsch.	Holbein (kruissteek).								
1	1	1	1	—	(*)	—	—	—	—	—	—
2	—	—	1	1	1	—	1	—	1	1	2
3	3	—	3	2	1	3	—	—	—	3	3
4	6	17	6	8	7	7	10	8	3	6	6
5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
6	16	11	18	13	19	18	15	15	19	16	14
7	4	4	2	6	3	2	5	8	8	6	9
8	2	2	3	5	3	4	5	2	3	2	1
9	4	1	2	1	—	2	—	3	2	2	1
10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

(*) Door 2 dames was niets ingeleverd.

Zwolle.

Voor dit examen hadden zich 33 aspiranten aangegeven, die allen aan het examen deelnamen en verdeeld werden in drie ploegen, elk van 11

Het examen werd ingericht als volgt:

1ste dag: van 9.30—10.30 breien;

„ 10.30—12.00 patroontekenen;

„ 12.00—12.30 patroon op stof overbrengen;

„ 1.30—3.30 borduren;

„ 3.30—4.15 holbein of knopen;

2de dag: van 9.00—10.00 haken;
 „ 10.00—11.00 Engelsch borduren;
 „ 11.00—12.00 filet guipure;
 „ 1.00— 2.00 kantsteken;
 „ 2.00— 3.15 fantasie borduren;

terwijl elke candidate gedurende twintig minuten mondeling werd geëxamineerd in methodiek en theorie. Aan de candidaten werd de gelegenheid gegeven den door het mondeling examen aan het overige werk onttrokken tijd, in te halen.

Van de 33 adspiranten konden 22 worden toegelaten.

Met genoegen kon de Commissie, vooral in de hoofdvakken,

groote vooruitgang bespeuren, zoowel in het gehalte van het werk, als in de wijze waarop het werd uitgevoerd. Het bleek, dat men de opmerkingen, in een vorig verslag gemaakt, ter harte had genomen.

Bij het borduren werd bijna zonder uitzondering op het raam gewerkt; indien men nu daarbij ook de beide handen leerde gebruiken bij op- en neersteken, zou de hoeveelheid werk grooter kunnen zijn.

Aan het overbrengen der patronen kon meer zorg worden besteed en in vele gevallen met doorstuiven, betere resultaten verkregen worden.

In de bijvakken, vooral breien, holbein en haken werd nog altijd weinig moois geleverd, vooral als de candidaten zelf eene versiering mochten aanbrengen.

INHOUD.

	Bladz.		Bladz.
EERSTE DEEL.		TWEEDE DEEL.	
Van het Hooger onderwijs.		Van het Middelbaar Onderwijs.	
§ 1. Wettelijke voorschriften omtrent het hooger onderwijs	1	§ 1. Wettelijke voorschriften omtrent het middelbaar onderwijs	121
I. <i>Openbaar Hooger Onderwijs.</i>		I. <i>Middelbaar onderwijs voor algemeene ontwikkeling.</i>	
§ 2. De Rijks-universiteiten te Leiden, Utrecht en Groningen	1	Van de hogere burgerscholen.	
a. College van curatoren	1	§ 2. Hogere burgerscholen	121
b. Onderwijzend personeel	2	a. Getal en soort der scholen	121
c. Omvang van het onderwijs	4	b. Getal der leerlingen	124
d. Aantal der studenten en door hen betaalde collegegelden	40	c. Examens	135
e. Uitkomsten van het onderwijs	43	d. Onderwijzend personeel	138
f. Studentengezelschappen	52	e. Leerplan en toestand van het onderwijs	160
g. Prijsvragen	53	f. Toestand der lokalen en hulpmiddelen bij het onderwijs	161
h. Rijksbeurzen	53	g. Inrichtingen ongeveer gelijkstaande met hogere burgerscholen, wat den aard van het onderwijs betreft	163
i. Hulpmiddelen voor het onderwijs	54	§ 3. Middelbaar onderwijs voor meisjes	164
§ 3. Gemeentelijke Universiteit te Amsterdam	63	a. Getal en soort der scholen	164
a. College van curatoren	63	b. Getal leerlingen	165
b. Onderwijzend personeel	63	c. Examens	166
c. Omvang van het onderwijs	64	d. Onderwijzend personeel	167
d. Aantal der studenten en door hen betaalde collegegelden	80	e. Leerplan en toestand van het onderwijs	170
e. Uitkomsten van het onderwijs	81	f. Gebouwen en hulpmiddelen bij het onderwijs	170
f. Studentengezelschappen	85	II. <i>Middelbaar onderwijs voor vakopleiding.</i>	
g. Prijsvragen	85	Van het technisch onderwijs.	
h. Hulpmiddelen voor het onderwijs	85	§ 4. Polytechnische School	170
§ 4. Van de gymnasia	86	§ 5. Kweekschool voor machinisten en Nederlandsche school voor nijverheid en handel	183
a. Getal en plaats der scholen	86	§ 6. Scholen voor zeevaartkundig onderwijs	184
b. Onderwijzend personeel	87	a. Zeevaartscholen	184
c. Jaarwedden van het onderwijzend personeel	91	b. Visscherijscholen	186
d. Leerlingen	94	§ 7. Huishoud- en industriescholen voor meisjes	186
e. Toelatings- en overgangsexamens	96	§ 8. Ambachtsscholen	192
f. Eindexamens der openbare gymnasia en der binnenlandsche bijzondere scholen van hooger onderwijs, en daarmede gelijkgesteld examen, bedoeld in art. 12 der wet op het hooger onderwijs	97	Soort der scholen, enz.	192
g. Leerplan en toestand van het onderwijs	101	Onderwijzend personeel	195
h. Toestand der lokalen en hulpmiddelen voor het onderwijs	101	§ 9. Teekenscholen, scholen voor vaktekenen en technische wetenschappen ten behoeve van ambachts- en handwerkslieden en scholen voor beeldende kunsten en kunstnijverheid	204
II. <i>Bijzonder Hooger Onderwijs.</i>		a. Teekenscholen en andere scholen voor vaktekenen en technische wetenschappen	204
§ 5. Vrije Universiteit te Amsterdam	101	b. Scholen voor beeldende kunsten en kunstnijverheid	211
§ 6. Instellingen tot opleiding van leeraren voor kerkgenootschappen of kweekelingen voor den geestelijken stand	103	§ 10. Burgerscholen en daarmede krachtens art. 14 der wet gelijkgestelde inrichtingen	214
§ 7. Missiehuizen, zendelingen-instituten, enz.	109	a. Getal en soort der scholen	214
§ 8. Binnenlandsche scholen van hooger onderwijs, bevoegd tot het afgeven van getuigschriften van bekwaamheid tot universitaire studiën, die met het getuigschrift, vermeld in art. 11 der wet tot regeling van het hooger onderwijs, worden gelijkgesteld	110	b. Aantal leerlingen	216
§ 9. Gymnasia, progymnasia en latijnsche scholen	111	c. Onderwijzend personeel	218
III. § 10. <i>Kosten van het hooger onderwijs</i>	113	d. Leerplan en toestand van het onderwijs	221
		e. Toestand der lokalen en hulpmiddelen bij het onderwijs	222
		§ 11. Scholen voor doofstommen, blinden, achterlijken en spraakgebrekkigen	222

INHOUD.

	Bladz.		Bladz.
Van het land- en tuinbouwonderwijs.		Opleiding van geweermakers aan boord van het instructieschip <i>Admiraal van Wassenaer</i>	
§ 12. Land- en tuinbouwscholen	223	Opleiding van monteurs aan boord van het instructieschip <i>Admiraal van Wassenaer</i>	303
III. Opleiding van teekenleeraars; akte-examens en toezicht.		Opleiding van jongens bij de kweekschool voor zeevaart te Leiden	303
§ 13. Opleiding van leeraren en onderwijzers in teekenen en boetseeren	256	Opleiding der werfdivisie	304
§ 14. Akten van bekwaamheid tot het geven van middelbaar onderwijs	257	§ 21. Opleiding van militaire apothekers voor het leger in Oost- en West-Indië aan 's Rijks universiteit te Utrecht	305
§ 15. Toezicht op het middelbaar onderwijs	259	DERDE DEEL.	
IV. § 16. Kosten van het middelbaar onderwijs		Van het lager onderwijs.	
§ 17. Pensioenen aan onderwijzend personeel bij het middelbaar onderwijs	281	§ 1. Wettelijke voorschriften omtrent het lager onderwijs	307
V. Van de speciale opleiding voor vroedvrouwen en veeartsen.		§ 2. Omvang en toestand van het lager onderwijs	307
§ 18. Rijkskweekscholen voor vroedvrouwen	281	§ 3. Getal en soort der scholen	312
§ 19. Rijksveeartsenijschool	282	§ 4. Schoollokalen, schoolmeubelen en leermiddelen	317
VI. Van het militair onderwijs.		§ 5. Subsidiën van het Rijk krachtens art. 49 der wet	318
§ 20. Onderwijs bij land- en zeemacht	288	§ 6. Leerlingen	321
Inrichting tot de hogere vorming van officieren	288	§ 7. Schoolgelden	328
Cursus voor officieren van gezondheid bij het militair hospitaal te Utrecht	289	§ 8. Bevordering van het schoolbezoek en betengeling van het leer- en schoolverzuim	329
Inrichtingen tot opleiding voor den officiersrang:		§ 9. Onderwijzend personeel	348
A. De Koninklijke Militaire Academie	289	§ 10. Benoeming, schorsing en ontslag van onderwijzers	359
B. De Hoofdcursus	290	§ 11. Inkomsten van de onderwijzers	380
Inrichtingen tot het geven van voorbereidend onderwijs tot opleiding voor den officiersrang:		§ 12. Pensioenen en wachtgelden aan onderwijzers	391
A. De Cadettenschool	291	§ 13. Opleiding van onderwijzers en onderwijzeressen	391
B. Cursussen	291	I. Rijkskweekscholen voor onderwijzers en onderwijzeressen	391
Inrichtingen, meer in het bijzonder bestemd tot vorming van kader:		II. Rijksnormaallessen	396
A. Instructie-bataljon	292	III. Gemeentelyke kweekscholen	396
B. Instructie-compagnie	293	IV. Inrichtingen van bijzonderen aard ter opleiding van onderwijzers en onderwijzeressen	397
C. Instructie-batterij	294	V. Opleiding van onderwijzers en onderwijzeressen tot den rang van hoofdonderwijzer en hoofdonderwijzeres	414
De huishoudelijke scholen bij de korpsen	294	VI. Kosten van de opleiding van onderwijzers en onderwijzeressen	415
A. Ingelijfden bij de landmilitie	298	VII. Opleiding van onderwijzers bij het lager onderwijs, die zich wenschen te bekwamen voor het afleggen van het examen ter verkrijging van de akte van bekwaamheid tot het geven van lager onderwijs in de land- en tuinbouwkunde	416
B. „ „ „ zeemilitie	299	§ 14. Arrondissements-bibliotheken en onderwijzers-bijeenkomsten	421
Koninklijk Instituut voor de marine te Willemsoord	299	§ 15. Akten van bekwaamheid tot het geven van lager onderwijs	422
Opleiding van aspirant-administrateurs bij de zeemacht aan boord van het wachtschip te Amsterdam	300	§ 16. Toezicht op het lager onderwijs	432
Opleiding van aspirant-machinisten aan boord van het wachtschip te Hellevoetsluis	300	§ 17. Uitgaven van het Rijk en de gemeenten ten behoeve van het lager onderwijs	433
Opleiding van matroos der 1ste klasse tot kwartiermeester en voortgezette opleiding van jongens tot matroos	301	Onderwijs in de gevangnissen	444
Opleiding van jongens aan boord van het instructieschip <i>Admiraal van Wassenaer</i>	302	Bewaarscholen	448

BIJLAGEN.

A. Koninklijk besluit van 12 Februari 1904 (<i>Staatsblad</i> n°. 43), waarbij, met intrekking van de Koninklijke besluiten van 30 Juli 1886 (<i>Staatsblad</i> n°. 125), 22 Juli 1893 (<i>Staatsblad</i> n°. 118) en 24 September 1896 (<i>Staatsblad</i> n°. 157), worden aangewezen de buitenlandsche instellingen en de buitenlandsche getuigschriften, bedoeld in artikel 85bis der wet tot regeling van het hooger onderwijs. B. Koninklijk besluit van 15 Februari 1904 n°. 42, tot wijziging van de lijst der beambten, bedoeld in art. 62 der wet tot regeling van het hooger onderwijs. C. Verslag der commissie in 1903 belast geweest met het afnemen van het Staatsexamen, bedoeld in art. 12 der wet tot regeling van het hooger onderwijs. D. Statuten van het seminarie van St. Vincentius à Paulo te Zundert. E. Statuten van het seminarie te Bleijerheide, gemeente Kerkrade. F. Statuten van het gymnasium te Oud-Ehrenstein, gemeente Kerkrade. G. Gewijzigd reglement voor de inrichting van hooger onderwijs, opgericht door de „Vereeniging van Maria”, gevestigd te Schimmert. H. Reglement voor de inrichting van hooger onderwijs, opgericht te Oirschot door de vereeniging van Maria, gevestigd te Schimmert. I. Verslagen van de in 1903 gehouden eindexamens der hoogere burgerscholen met vijfjarigen cursus, voorafgegaan door een overzicht van de samenstelling der examencommissiën en van den duur en den uitslag der examens. K. Verslag der commissie in 1903 belast geweest met het afnemen van examen B, volgens de artt. 61—65 van de wet van 2 Mei 1863 (<i>Staatsblad</i> n°. 50). L. Verslag der commissie in 1903 belast geweest met het afnemen van de examens B, volgens art. 60, en C volgens artt. 61 en 65 van de wet van 2 Mei 1863 (<i>Staatsblad</i> n°. 50). M. Verslag der Rijkscommissie tot het examineeren van machinisten aan boord van koopvaardij schepen over het jaar 1903. N. Verslag der commissie tot het examineeren van stuurlieden aan boord van koopvaardij schepen, over het jaar 1903. O. Verslag van de commissie in 1903 belast geweest met het afnemen van het eindexamen der Rijkslandbouwschool (afdeeling hoogere land- en boschbouwschool). P. Verslag der commissie, in 1903 belast geweest met het examineeren van hen, die eene akte van bekwaamheid	verlangden tot het geven van middelbaar onderwijs in zeevaartkunde, wis- en natuurkundige wetenschappen, boekhouden of tot het geven van lager onderwijs in de wiskunde, bedoeld in artikel 65 van de wet tot regeling van het lager onderwijs. Q. Verslag der commissie, in 1903 belast geweest met het examineeren van hen, die eene akte van bekwaamheid verlangden tot het geven van middelbaar onderwijs in de Nederlandsche taal en letterkunde, de geschiedenis, de aardrijkskunde, de staathuishoudkunde en statistiek, de Staatsinrichting en het schoonschrijven. R. Verslag der commissie in 1903 belast geweest met het afnemen der examens voor de akten van bekwaamheid tot het geven van middelbaar onderwijs in het handteekenen en de perspectief, in het rechte lijnig teekenen en de perspectief en in het boetseeren. S. Verslag der commissie, in 1903 belast geweest met het afnemen der examens in de Fransche taal (M. O.) naar aanleiding van het Kon. besluit van 9 Augustus 1879 (<i>Staatsblad</i> n°. 149). T. Verslag der commissie, in 1903 belast geweest met het afnemen der examens voor de Hoogduitsche taal (lager en middelbaar onderwijs) naar aanleiding van het Kon. besluit van 9 Augustus 1879 (<i>Staatsblad</i> n°. 149). U. Verslag der commissie, in 1903 belast geweest met het afnemen der examens in de Engelsche taal (lager en middelbaar onderwijs) naar aanleiding van het Kon. besluit van 9 Augustus 1879 (<i>Staatsblad</i> n°. 149). V. Verslag der commissie, in 1903 belast geweest met het examineeren van hen die eene akte van bekwaamheid wenschten te verkrijgen voor middelbaar onderwijs in landbouwkunde of voor lager onderwijs in landbouwkunde of tuinbouwkunde, bedoeld bij Kon. besluit van 29 Mei 1897 (<i>Staatsblad</i> n°. 161) aangevuld bij Kon. besluit van 8 Juni 1900 (<i>Staatsblad</i> n°. 105). W. Verslag der commissie, in 1903 belast geweest met het examineeren van hen die eene akte van bekwaamheid verlangden tot het geven van lager en middelbaar onderwijs in de gymnastiek. X. Uitkomsten van het onderzoek naar de kennis van het lezen en schrijven der ingelijfden bij de land- en zee-militie in 1903. IJ. Koninklijke beslissingen in geschillen van bestuur, met uitzondering van die voorkomende onder bijlage Z. Z. Koninklijke beslissingen in zake de beroepen van besluiten van de gedeputeerde Staten ten aanzien van aanvragen van besturen van bijzondere scholen, om over 1902 in het genot te worden gesteld van de bijdrage overeenkomstig art. 54bis der wet op het lager onderwijs.

BIJLAGEN.

AA. Koninklijk besluit van 27 November 1903. (<i>Staatsblad</i> n°. 284) tot vernietiging van het besluit van den raad der gemeente Leek, dd. 22 Januari 1903, waarbij met ingang van 1 Juli 1903 is ingetrokken de gemeenschappelijke regeling nopens de toelating van kinderen uit de gemeente Zuidhorn op de openbare lagere school te Enumatil. BB. Koninklijk besluit van 27 November 1903 (<i>Staatsblad</i> n°. 285) tot vernietiging van het besluit van den raad der gemeente Leek, dd. 22 Januari 1903, waarbij met ingang van 1 Juli 1903 is ingetrokken de gemeenschappelijke regeling nopens de toelating van kinderen uit de gemeente Oldekerk op de openbare lagere school te Enumatil. CC. Aanvragen van gemeentebesturen om vrijstelling van de verplichting tot het heffen van schoolgeld. DD. Mededeelingen omtrent den uitslag van het in 1903 gehouden examen ter verkrijging van akten van bekwaamheid als onderwijzer en onderwijzeres.	EE. Verslagen van de in 1903 gehouden examens, ter verkrijging van akten van bekwaamheid als hoofdonderwijzer en hoofdonderwijzeres. FF. Verslag van de commissie in 1903 belast geweest met het afnemen der examens in de Fransche taal, lager onderwijs, naar aanleiding van het Koninklijk besluit van 9 Augustus 1879 (<i>Staatsblad</i> n°. 149). GG. Verslag der commissie in 1903 belast geweest met het afnemen der examens in het handteekenen, lager onderwijs, naar aanleiding van het Koninklijk besluit van 24 October 1884 (<i>Staatsblad</i> n°. 219). HH. Uitslag van de in 1903 gehouden examens ter verkrijging van akten van bekwaamheid voor huis- en schoolonderwijs in de vrije en orde-oefeningen der gymnastiek. II. Uitslag van de in 1903 gehouden examens ter verkrijging van akten van bekwaamheid voor huis- en schoolonderwijs in de nuttige en in de fraaie handwerken voor meisjes.

